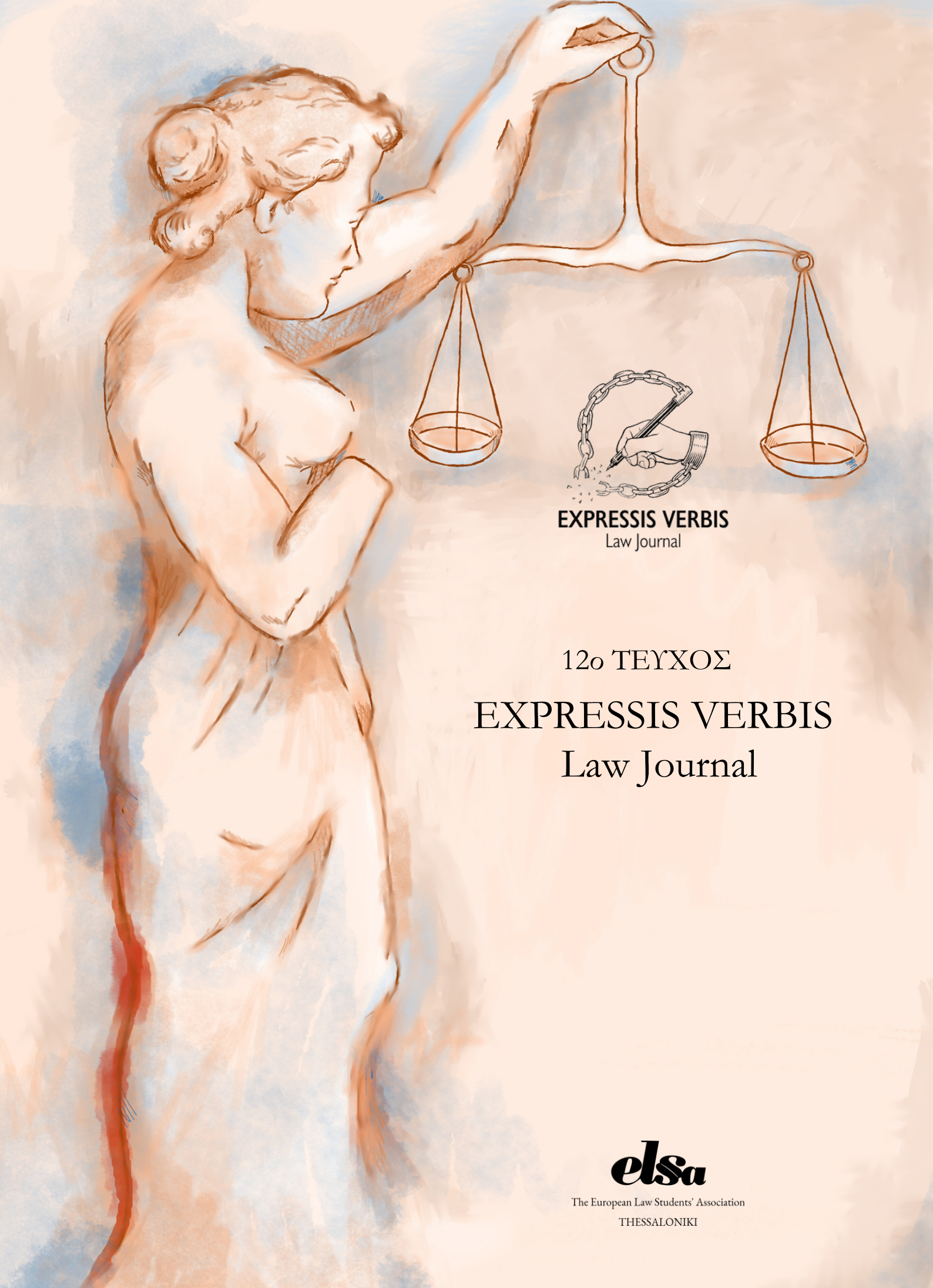

EXPRESSIS VERBIS
Law Journal

12ο ΤΕΥΧΟΣ

EXPRESSIS VERBIS

Law Journal

elsa

The European Law Students' Association
THESSALONIKI

ΕΥΧΑΡΙΣΤΗΡΙΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Ευχαριστούμε θερμά
για την πολύτιμη συνεισφορά τους,
τις εκδόσεις Δίσιγμα,
τον Δικηγορικό Σύλλογο Θεσσαλονίκης,
τον Συμβολαιογραφικό Σύλλογο
Εφετείου Θεσσαλονίκης,
την Ένωση Ελλήνων Δημοσιολόγων,
τις δικηγορικές εταιρίες
Nexus,
Koumentakis and Associates,
Logos,
και το δικηγορικό γραφείο Πλιάτσικα.

Η στήριξη των συνεργατών του περιοδικού στο
φετινό τεύχος υπήρξε πολύτιμη για τη διασφά-
λιση της ποιότητας και του ακαδημαϊκού του
επιπέδου.

Σας ευχαριστούμε για τη συμβολή σας στην
προαγωγή της φοιτητικής νομικής έρευνας και
συγγραφής.

**Το Διοικητικό Συμβούλιο της ELSA
Thessaloniki και η Συντακτική Επιτροπή**

ΕΥΧΑΡΙΣΤΗΡΙΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Ευχαριστούμε θερμά
την Εμμανουέλα Πούρικα, τριτοετή φοιτήτρια
Σχολής Καλών Τεχνών ΑΠΘ, για την πολύτιμη
συνεισφορά της στην καλλιτεχνική επιμέλεια
του εξωφύλλου του φετινού τεύχους.

Η Συντακτική Επιτροπή

The European Law Students' Association

THESSALONIKI

EXPRESSIS VERBIS LAW JOURNAL

12ο ΤΕΥΧΟΣ

Συντακτική Επιτροπή
Expressis Verbis Law Journal

Αρχισυντάκτρια
Μανώλα Μαρία

Βοηθοί Αρχισυντάκτριας
Κουτρούμπα Μαρία-Ασημίνα
Παπανικολάου Στέφανος

Ακαδημαϊκοί Συνεργάτες
(κατά αλφαβητική σειρά)
Κούρτης Δημήτριος

*Μεταδιδακτορικός ερευνητής και εντεταλμένος
διδασκαλίας στο αντικείμενο του Δημοσίου Διεθνούς
Δικαίου Νομικής Σχολής ΑΠΘ*

Κυριαζής Δημήτριος
Επίκουρος Καθηγητής Νομικής Σχολής ΑΠΘ

Λέντζης Δημοσθένης
Αναπληρωτής Καθηγητής Νομικής Σχολής ΑΠΘ

Μαργαρίτης Κωνσταντίνος
Διδάκτωρ Νομικής Σχολής ΕΚΠΑ

Μπεχλιβάνης Αχιλλέας
Αναπληρωτής Καθηγητής Νομικής Σχολής ΑΠΘ

Ναζίρης Ιωάννης
Επίκουρος Καθηγητής Νομικής Σχολής ΑΠΘ

Πλεύρη Άννα
Επίκουρη Καθηγήτρια Νομικής Σχολής ΑΠΘ

Πολυχρονιάδου Αγγελική
Διδάκτωρ Εργατικού Δικαίου Νομικής Σχολής ΑΠΘ

Ρίζος Ευριπίδης
Αναπληρωτής Καθηγητής Νομικής Σχολής ΑΠΘ

Τζέμος Βασίλειος
*Αναπληρωτής Καθηγητής Δημοσίου Δικαίου και
Οικονομικών Θεσμών στο Τμήμα Οικονομικών Επιστημών
του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας*

Φουντεδάκη Αικατερίνη
Καθηγήτρια Νομικής Σχολής ΑΠΘ

Ψαρουδάκης Γεώργιος
Αναπληρωτής Καθηγητής Νομικής Σχολής ΑΠΘ

Συντακτική Επιτροπή
(κατά αλφαβητική σειρά)

Γηράση Δήμητρα
Γούδα Δήμητρα-Αριάνα
Λιάκου Πηνελόπη
Μπάτου Μαριλένα
Μουτροπούλου Αλεξάνδρα
Πασχαλίδου Πηνελόπη
Σιώπη Ιωάννα
Τερεζάκη Ελένη
Χαϊδευτού Έφη
Χριστάκου Παναγιώτα

Διοικητικό Συμβούλιο ELSA
Thessaloniki 2025-2026
Πρόεδρος
Αστρινάκης Δημήτρης

Γενική Γραμματέας
Δήμου Ασημένια-Νικολέτα

Ταμίας
Πατσίκας Μιχάλης

Αντιπρόεδρος Marketing
Καλαμπαλίκη Ευτυχία

Αντιπρόεδρος Ακαδημαϊκών Δραστηριοτήτων
Ζουρδούμη Βασιλεία

Αντιπρόεδρος Σεμιναρίων και Συνεδρίων
Νίτσα Ελισάβετ

Αντιπρόεδρος Επαγγελματικής Εξέλιξης
Λέστου Άσπα

elsa

The European Law Students' Association
THESSALONIKI

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

«Συγγραφικές συμβολές ουσιαστικές και επίκαιρες». Αυτή η φράση αποτέλεσε την πυξίδα του 12^{ου} τεύχους του *Expressis Verbis Law Journal*, με τη φιλοδοξία διαμόρφωσης μιας έκδοσης σύγχρονης και ευανάγνωστης, που να εξυπηρετεί τις ερευνητικές και συγγραφικές ανάγκες του φοιτητικού νομικού κόσμου.

Και πράγματι, το φετινό τεύχος πετυχαίνει ακριβώς αυτό: με την εισαγωγή του Ναυτικού Δικαίου ως διακριτού τομέα, την πρόταση νεωτερικών θεματικών προς αρθρογραφία, την πρόβλεψη επιβράβευσης επιλεγμένων άρθρων από θεσμοθετημένους φορείς για την ενίσχυση των εκφραστικών κινήτρων των αρθρογράφων, η 12^η έκδοση έδωσε νέα πνοή στον θεσμό, που συνοδεύει το κοινό της ELSA Thessaloniki τα τελευταία δέκα χρόνια.

Στις σελίδες του παρόντος λοιπόν, φιλοξενούνται άρθρα που αγγίζουν ζητήματα τεχνητής νοημοσύνης και ψηφιακού μετασχηματισμού, προστασίας ανθρωπίνων δικαιωμάτων υπό το πρίσμα του περιβαλλοντικού δικαίου, του αθλητισμού και της ταυτότητας φύλου, ζητήματα ανταγωνισμού και οικονομικού δικαίου, ναυτιλίας και γεωπολιτικής.

Η επιστημονική εγκυρότητα και η υψηλή ποιότητα των ανωτέρω συμβολών δεν θα ήταν, ωστόσο, εφικτή χωρίς την πολύτιμη συνδρομή της ακαδημαϊκής κοινότητας. Εκφράζουμε τις

θερμές μας ευχαριστίες προς τους βαθιά καταρτισμένους καθηγητές της Νομικής μας Σχολής αλλά και εκτός αυτής, οι οποίοι με την ενδελεχή επιμέλεια των άρθρων και την αμέριστη καθοδήγησή τους, διασφάλισαν το επιστημονικό κύρος της έκδοσης, εμπνέοντας στους φοιτητές-αρθρογράφους την αξία της νομικής ακριβολογίας και της ερευνητικής συνέπειας.

Παράλληλα, η 12^η έκδοση εμπλουτίζεται από τη φιλοξενία τριών ξεχωριστών συνεντεύξεων. Τρεις δυναμικές γυναίκες, που διαπρέπουν και αφήνουν το δικό τους διακριτό αποτύπωμα στον νομικό χώρο, μοιράζονται μαζί μας τις εμπειρίες, τις σκέψεις και τις προοπτικές τους. Η πορεία και οι επιτυχίες τους στους κλάδους όπου δραστηριοποιούνται αποτελούν πηγή έμπνευσης και πρότυπο αριστείας για κάθε νέο νομικό που ξεκινά σήμερα τη δική του διαδρομή.

Ευχαριστούμε θερμά, ως συντακτική ομάδα, όσους συνέβαλαν στη διαμόρφωση της φετινής έκδοσης. Ελπίζουμε ότι η φοιτητική κοινότητα θα «αγκαλιάσει» και αυτό το τεύχος, που συντάχθηκε με πραγματικό μεράκι, υπομονή και προσπάθεια και ευχόμαστε πως αυτό δεν θα κοσμήσει απλώς τις βιβλιοθήκες σας αλλά θα προβληματίσει ουσιαστικά και σε βάθος.

Καλή ανάγνωση!

Η Συντακτική Επιτροπή

elsa

The European Law Students' Association

THESSALONIKI

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	3	Οι σύγχρονες μορφές χρηματοδοτικής μίσθωσης (leasing) και εκχώρησης απαιτήσεων (factoring) - ζητήματα στην αποκατάσταση ζημιών. Παναγιώτης Παπακρίβος, Βασιλική Ραγκάτση	39
ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΕΙΣ		ΔΗΜΟΣΙΟ ΔΙΚΑΙΟ	
Attaché στη ΜΕΑ Ε.Ε: Ο καθρέπτης των εθνικών συμφερόντων στο Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Μια συζήτηση με την κα. Αντωνία Αρτσάνου, Attaché στη ΜΕΑ Ε.Ε.....	9	Το Αρ.79 ΚΔΔ ως εστία παρελκύνσεων της δίκης. Η σύγκρουση της αυτεπάγγελτης έρευνας με το Σύνταγμα, τις αρχές της διαθέσεως και νομιμότητας. Βιολέττα Βασιλείου	45
Ασφάλεια, πρόληψη και ΤΝ. Μια συζήτηση με την κα. Κυριακή Θ. Διονυσοπούλου, Δικηγόρο Αθηνών, Υποψήφια Διδάκτωρ Ποινικού Δικαίου (ΕΚΠΑ)	13	Η αίτηση παροχής προσωρινής δικαστικής προστασίας στην δικονομία του Ελεγκτικού Συνεδρίου. Κωνσταντίνα Καραμπουρνιώτη, Γεώργιος Τζεμίντιμης	54
Προκλήσεις, εξελίξεις και η ενίσχυση της γυναικείας παρουσίας στο Δίκαιο Ανταγωνισμού. Μια συζήτηση με την κα. Σοφία Δουδουντσάκη, Νομικό Σύμβουλο στην Baker Botts	17	Ο θεσμός της ποινικής ευθύνης των Υπουργών κατά το άρθρο 86 Σ. και κατά τον εκτελεστικό νόμο 3126/2003. Αικατερίνη Κυριαζή, Ελένη Ορφανουδάκη	61
ΑΣΤΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ		The principle of tax equality in the digital age: Constitutional limits and taxation of digital platforms. Eleni Kyrgia	68
The definition of “things” in the digital era under the scope of Private Law: An innovative perspective. Nikolaos Antonakis, Theokleia Gkogkou.....	21	Η αρχή της χρηστής διοίκησης: Έννοια και νομολογιακές εφαρμογές σε εθνικό και ενωσιακό επίπεδο. Παρασκευή Πολίτη, Αλέξανδρος Πετρίδης	75
Μπορεί ένα παιδί να διαλέξει γονέα; Το δικαστήριο το ακούει ή το αγνοεί; Ευρυδίκη Βρυλάκη, Θεοδώρα Γεώργα.....	27		
Οι έννομες συνέπειες της αλλαγής φύλου στον γάμο και στις γονικές σχέσεις. Ελένη Κωνσταντινίδου, Άννα Τσακνάκη	33		

Νομικά Πρόσωπα Πανεπιστημιακής Εκπαίδευσης: Συνταγματικές και Ευρωπαϊκές Προκλήσεις. Βασιλική Υφούλη, Μιχαήλ Πατσίκας.....	82
---	----

ΔΙΕΘΝΕΣ ΔΙΚΑΙΟ

Η απαγόρευση των εποίκισμών (Settlements) υπό το Διεθνές Ανθρωπιστικό Δίκαιο και η περίπτωση της Δυτικής Όχθης. Ελισάβετ Αϊδηνούπουλου, Αρσενία Μπαμπασίδη.....	87
---	----

The Legal Landscape of Space Commercialisation: Blasting Off into Uncharted Territory. Chara Zeniou.....	94
--	----

Η δικαιοδοτική ασυλία αρχηγών κρατών για παραβιάσεις ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Κατερίνα Ζουμπούλη, Ουρανία Κορδάτου	100
--	-----

Η υπόθεση Teitiota κατά Νέας Ζηλανδίας: Το αβέβαιο νομικό καθεστώς προστασίας των περιβαλλοντικών προσφύγων και των εκτοπισμένων λόγω της κλιματικής κρίσης. Σοφία Ηλιοπούλου, Αθηνά Τσιτιρίδου.....	106
---	-----

The Rights to Exploit Natural Resources in the Disputed Maritime Zones of the Eastern Mediterranean from the Perspective of International Law. Marialena Limenopoulou.....	112
--	-----

Νόμιμη άμυνα στον κυβερνοχώρο: Οι προοπτικές εφαρμογής του άρθρου 51 του Χάρτη του ΟΗΕ. Μαρίνα Μαργαρίτη, Τρις-Δέσποινα Κοσμίδου	118
--	-----

ΕΜΠΟΡΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

Το σύστημα της εταιρικής και διοικητικής ευθύνης των ΑΕ όπως διαμορφώνεται σε περιπτώσεις data breaches κατά τον Γενικό Κανονισμό 2016/679. Ευδοξία Αποστολίδου, Βασιλική Γκιώργκη.....	125
--	-----

Το επιχειρείν εστί νεωτερίζειν: ο θεσμός των startup εταιρειών και η ρύθμισή του στην ελληνική και ενωσιακή έννομη τάξη. Απόστολος Βεκόπουλος, Περικλής Καραβαγγέλης	131
--	-----

Franchising και Δίκαιο Ανταγωνισμού: Θέτοντας όρια σε ένα μοντέλο επιχειρηματικής επιτυχίας. Ευθαλία (Θάλεια) Ευσταθίου, Μαρία-Νεφέλη Νασοπούλου.....	139
---	-----

Πτώχευση και δεύτερη ευκαιρία: Η νέα ισορροπία του Ν. 4738/2020. Ναταλία Κιουτσούκη -Χατζηγεωργάκη	145
--	-----

Ο θεσμός των μετοχών με πολλαπλά δικαιώματα ψήφου υπό το φως της Οδηγίας (ΕΕ) 2024/2810. Γραμματή-Μαρία Μπουχλαριώτη	150
--	-----

Η τεχνητή νοημοσύνη ως μέσο λήψης επιχειρηματικών αποφάσεων: πού τελειώνει το Business Judgment Rule; Μαγδαληνή Ντάκου, Ασπασία Τζουχάλα	155
--	-----

Killer Acquisitions and the Challenge for Competition Law in the Digital Age. Chara Pallikaridi, Olympia Christina Kotidou	161
---	-----

ΕΡΓΑΤΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

A Critical Analysis of the Regulatory Framework on the Employment of Third-Country Nationals in the EU.

Eleni Chrysafi,
Kleopatra Theodorou 167

Κατώτατος μισθός και αξιοπρεπής διαβίωση:
Ανάλυση του Ν. 5163/2024 υπό το πρίσμα
της Οδηγίας (ΕΕ) 2022/2041.

Μαριάνθη Μαλιγκούδη,
Αργύριος Τόσκος 172

Η Υγεία και Ασφάλεια στην Εργασία
ως αντικείμενο διεθνούς ρύθμισης:
Η συμβολή της ΔΟΕ.

Όλγα Ρουμελιώτη..... 179

Προστασία της αρχής της ίσης αμοιβής
μεταξύ ανδρών και γυναικών μέσω
της διαφάνειας: Νομική ανάλυση
της Οδηγίας (ΕΕ) 2023/970.

Δανάη Τασινοπούλου,
Στέλλα Τολιοπούλου 185

ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

Αστυνομική βία και ανθρώπινη αξιοπρέπεια:
Ουσιαστικές και διαδικαστικές πτυχές
του άρθρου 3 ΕΣΔΑ.

Μαρία Μαργαρίτα Αδαμοπούλου,
Ιωάννα Αναστασία Τσουρδαλάκη 191

Το ζήτημα της συμμετοχής διαφυλικών (intersex)
και διεμφυλικών (transgender) ατόμων
σε αθλητικές διοργανώσεις υπό το πρίσμα
του ευρωπαϊκού δικαίου.

Ιωάννα Αρβανιτίδου,
Ειρήνη Βαρεμένου 199

Παραβίαση του δικαιώματος στη ζωή
(άρθρο 2 ΕΣΔΑ) κατά τη διαφύλαξη
των θαλάσσιων συνόρων:

Οι καταδίκες της Ελλάδας από το ΕΔΔΑ.
Κωνσταντίνος Βίτσιος,
Βαΐα Γούτα..... 206

Η Ευρωπαϊκή Ένωση στον Παγκόσμιο
Οργανισμό Εμπορίου: η εξέλιξη της
σε ισχυρό παράγοντα του διεθνούς εμπορίου
και τα εγειρόμενα νομικά ζητήματα.

Γωργία-Αθανασία Γεωργουλέα,
Μυρσίνη Σπύρου..... 214

Ο Κανονισμός DSA 2022/2065 (Ε.Ε.) και
πιθανή παραβίασή του από τη META.

Ελισάβετ Λαζαρίδου,
Ευδοξία Μπιτάρη..... 222

Ευρωπαϊκός Κανονισμός για την ελευθερία
των μέσων (European Media Freedom Act) –
Νομικές Προβλέψεις και Προκλήσεις.

Φωτεινή Παρίση,
Ελισάβετ Μαρίου..... 229

AI Chatbots and Data Protection:

Lessons from the Replika Case under the GDPR.

Thomas Rarris 236

ΙΑΤΡΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

Ακούσια ψυχιατρική νοσηλεία: Νομικό πλαίσιο,
δικαιώματα ασθενούς και σύγχρονες
προκλήσεις του Ιατρικού Δικαίου.

Ελευθερία Ευαγγελία Βασδέκη,
Ανθούλα Ερελιάδου 243

Μαιευτική βία και ιατρική πρακτική:
Νομικό πλαίσιο και ευθύνη στον τοκετό.

Χριστίνα Ζερβοπούλου,
Ζωή Καμπουρούδη 250

Θρησκευτική συνείδηση και άρνηση θεραπείας:

Νομικά όρια και ιατρική ευθύνη.

Ελένη Ράπτη,

Μαργαρίτα Τσέλλιου 256

Διόρθωση καταχωρισμένου φύλου:

Νομικό πλαίσιο, προϋποθέσεις και προκλήσεις

για τα διεμφυλικά και τα ίντερσεξ άτομα.

Λίνα Τσακαλέρη,

Σοφία Πετράκου..... 263

Η Νομική Διάσταση του Ιατρικού Τουρισμού.

Μαριλίτα Φασομυτάκη,

Ελένη Μαραμή..... 269

ΝΑΥΤΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

Η αρχή no cure – no pay και το δικαίωμα

ειδικής αποζημίωσης στο δίκαιο

της επιθαλάσσιας αρωγής.

Ελένη Δαλαρά,

Χάρις Αλεξάνδρα Μητρέλια 275

International trade sanctions and their effect
on global maritime markets.

Georgios P. Lymperis,

Konstantinos Manikas..... 282

Οι νομικές διαστάσεις της ρήτρας safe port
με αφορμή την κρίση στην Ερυθρά Θάλασσα.

Αρετή Σαραλέκου,

Μαρία Χριστίνα Αγραφιώτη 288

Η νομική ευθύνη στον τομέα των ναυτικών
συγκρούσεων με αφορμή την υπόθεση Dali.

Ευγενία Τσέπη,

Γεωργία Κεφάλαια 294

ΠΟΙΝΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

Ρητορική μίσους στα Μέσα Κοινωνικής

Δικτύωσης – ποινική αντιμετώπιση και

η σχέση της με την ελευθερία της έκφρασης.

Ηρώ Βουρδούνη,

Αναστασία Οικονόμου 301

Η προσφυγή του Εισαγγελέα Εφετών

κατά της διάταξης του ανακριτή

περί επιβολής περιοριστικών όρων

με τη νέα παρ.4Α του άρ. 290 ΚΠΔ.

Ειρήνη Κακουλίδου 307

Cyber Trafficking – Εμπορία ανθρώπων
τελούμενη μέσω διαδικτύου:

Διεθνές νομοθετικό πλαίσιο και αξιοποίηση

των νέων τεχνολογιών στην καταπολέμησή της.

Μαρίλια Μπούτση,

Αθανάσιος Κωνσταντής..... 313

Ξέπλυμα χρήματος και κρυπτονομίσματα:

Τεχνικές, κίνδυνοι, ρυθμιστικές προκλήσεις.

Δημοσθένης Σαββίδης,

Μαριλένα Σαλαγκιώτη..... 320

Περιορισμοί στο δικαίωμα πρόσβασης

στο υλικό της δικογραφίας:

Ευρωπαϊκές επιταγές και εθνικές προκλήσεις.

Αθανασία Σπάτα,

Φωτεινή Κετσετζή..... 328

Η ευθύνη των νομικών προσώπων

και οντοτήτων υπό το πρίσμα

των νέων τροποποιήσεων στον κλάδο

του Οικονομικού Ποινικού Δικαίου.

Αναστασία Νικολέττα Τσελεπή,

Χαρά Μυταυτσή 334

Από την κοινή απάτη στην απάτη σχετική με τις επιχορηγήσεις: Ερμηνευτική προσέγγιση του άρθρου 386B ΠΚ. Ειρήνη Τσεσμελιδάκη, Μαгдаλινή (Λίνα) Παπακωνσταντίνου	344
--	-----

ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΔΙΚΟΝΟΜΙΑ

Κτηματολογική Διαμεσολάβηση: Οι αλλαγές που επέφερε ο Ν. 5197/2025. Κωνσταντίνα Επίχαρις Γερανού	351
--	-----

Αποδεικτικά μέσα και προσωπικά δεδομένα στο πλαίσιο της πολιτικής δίκης. Μαριάννα Μεταξάκη, Θεοδώρα Παπαϊωάννου	357
--	-----

Η αρχή της απαγόρευσης καταχρηστικότητας στο πλαίσιο επίσπευσης αναγκαστικής εκτέλεσης. Ευσταθία Μυρίδου, Ειρήνη Τσαρούχα	364
--	-----

Η Μεταρρύθμιση της Συλλογικής Προστασίας Καταναλωτή: Από τη Συλλογική στην Αντιπροσωπευτική Αγωγή (ν. 5019/2023). Καλλιόπη Τρύφων	370
--	-----

Attaché στη ΜΕΑ Ε.Ε: Ο καθρέπτης των εθνικών συμφερόντων στο Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Μια συζήτηση με την κα. Αντωνία Αρτσάνου,
Attaché στη ΜΕΑ Ε.Ε.

*Προς τη Μαρία Μανώλα,
Ασκούμενη Δικηγόρο*

Είστε Attaché (Ακόλουθος) στην Οργανική Μονάδα της COREPER I της Μόνιμης Ελληνικής Αντιπροσωπείας στην Ε.Ε. Θα μπορούσατε να μας πείτε λίγα λόγια για τις αρμοδιότητες μιας Ακολουθού σε μια Μόνιμη Αντιπροσωπεία; Πώς διαμορφώθηκε η ακαδημαϊκή σας πορεία, ώστε να τοποθετηθείτε σε αυτή τη θέση;

Ο ρόλος ενός Ακολουθού σε Μόνιμη Αντιπροσωπεία είναι, ένα από τα πιο **σύνθετα** και ενδιαφέροντα καθήκοντα στη δημόσια διοίκηση. Συνδυάζει στοιχεία νομικού, διπλωμάτη, διαπραγματευτή και αναλυτή πολιτικής, σε ένα περιβάλλον όπου η ευρωπαϊκή νομοθεσία δεν είναι κάτι αφηρημένο - γεννιέται, εξελίσσεται και διαμορφώνεται καθημερινά. Στην πράξη, οι αρμοδιότητες μας διαρθρώνονται σε τρία επίπεδα: Παρακολούθηση: Συμμετέχουμε σε Ομάδες Εργασίας, τεχνικές συνεδριάσεις και επιτροπές, Αναλύουμε τις νομοθετικές προτάσεις και ‘διαβάζουμε’ το κλίμα: πού συγκλίνουν τα κράτη-μέλη, πού διαφωνούν, ποιες αλλαγές διαφαίνονται στον ορίζοντα. Η καθημερινότητα απαιτεί όχι μόνο νομική γνώση, αλλά και πολιτική διορατικότητα. Διαπραγμάτευση και εκπρο-

σώπηση: Στις συνεδριάσεις, παρουσιάζουμε τις ελληνικές θέσεις, υπερασπιζόμαστε τα συμφέροντά μας και χτίζουμε συμμαχίες. Η διαπραγμάτευση δεν είναι ποτέ απομονωμένη άσκηση, είναι μια συλλογική διαδικασία, όπου η αξιοπιστία, η συνέπεια και οι τεχνικά άρτιες τοποθετήσεις καθορίζουν την επιρροή κάθε κράτους-μέλους. Συντονισμός. Πίσω από κάθε παρέμβαση υπάρχουν ατελείωτες συζητήσεις με υπουργεία, νομικές υπηρεσίες, ανεξάρτητες αρχές και συναδέλφους. Ο Ακόλουθος λειτουργεί ως κόμβος: συγκεντρώνει πληροφορίες, διαμορφώνει εισηγήσεις, και διασφαλίζει ότι η ελληνική θέση είναι ενιαία, τεκμηριωμένη και ρεαλιστική.

Όσον αφορά την πορεία που με οδήγησε εδώ, θεωρώ ότι ήταν συνδυασμός επιλογών και ευκαιριών. Είμαι απόφοιτος της Νομικής Αθηνών και συνέχισα με δύο μεταπτυχιακά στο ευρωπαϊκό δίκαιο στο KU Leuven και στο King's College London, αναζητώντας μια βαθύτερη κατανόηση της λειτουργίας της Ένωσης. Η φοίτησή μου επίσης στην Εθνική Σχολή Δημόσιας Διοίκησης μου έδωσε το πρακτικό υπόβαθρο για να αντιληφθώ πώς η ευρωπαϊκή πολιτική διαμορφώνει την εθνική διοίκηση – και το

αντίστροφο. Επαγγελματικά, υπηρέτησα σε διαφορετικά υπουργεία - Οικονομικών, Οικονομίας, Ανάπτυξης και στη συνέχεια Εξωτερικών - διαδρομή που μου επέτρεψε να καταλάβω την πολυεπίπεδη φύση της οικονομικής και ευρωπαϊκής πολιτικής.

Κατά το τελευταίο διάστημα, η μετεξέλιξη του ρόλου μου από την COREPER I, όπου παρακολουθούσα ζητήματα ανταγωνιστικότητας, βιομηχανικής πολιτικής και εσωτερικής αγοράς, προς την COREPER II, όπου πλέον ασχολούμαι με την κοινή εμπορική πολιτική και την εξωτερική διάσταση του εμπορίου, μου έδωσε μια πολύτιμη διπλή οπτική. Η πρώτη εμπειρία αφορά την ενίσχυση της ευρωπαϊκής ανταγωνιστικότητας «εκ των έσω» - μέσα από ένα σταθερό, προβλέψιμο πλαίσιο εσωτερικής αγοράς. Η δεύτερη αφορά την προβολή της ίδιας ανταγωνιστικότητας προς τα έξω, στον χώρο του διεθνούς εμπορίου, όπου οι γεωοικονομικές ισορροπίες, ο παγκόσμιος ανταγωνισμός και οι εξωτερικές πιέσεις, ασκούν σημαντική επιρροή στο συνολικό πλαίσιο δράσης και λήψης αποφάσεων.

Οι δύο αυτές διαστάσεις - το εσωτερικό και το εξωτερικό πρόσωπο της Ένωσης - δεν είναι απλώς συμπληρωματικές· είναι βαθιά αλληλένδετες: Μια ανταγωνιστική Ευρώπη στο εσωτερικό της μπορεί να στηρίξει μια ισχυρή, συνεκτική και αξιόπιστη εμπορική πολιτική προς τα έξω. Μια αποτελεσματική εξωτερική εμπορική πολιτική ενισχύει την εσωτερική οικονομική της βάση.

Παρακολουθείτε Ομάδες Εργασίας του Συμβουλίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης που εμπίπτουν στον τομέα της Ανταγωνιστικότητας (Competitiveness). Πώς θα περιγράφατε τη διαδικασία επίτευξης ομοφωνίας μεταξύ των κρατών μελών στο Συμβούλιο; Από την εμπειρία σας, υπάρχουν συχνά αντιτιθέμενες απόψεις μεταξύ Συμβουλίου και Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου – και αν ναι, πόσο εύκολη είναι η επίτευξη συμβιβασμού;

Στον τομέα της Ανταγωνιστικότητας, η διαδικασία επίτευξης ομοφωνίας – ή ευρύτερης συναίνεσης (*consensus*) – είναι συχνά μια πολυδιάστατη άσκηση που απαιτεί χρόνο, επιμονή και λεπτή διαχείριση. Τα κράτη-μέλη ξεκινούν συνήθως από διαφορετικές αφετηρίες: ορισμένες χώρες στηρίζονται σε μια ιδιαίτερα ισχυρή και παραδοσιακή βιομηχανική βάση, άλλες έχουν στραφεί δυναμικά προς τεχνολογίες αιχμής, την καινοτομία, την τεχνητή νοημοσύνη ή τα προηγμένα ψηφιακά οικοσυστήματα, ενώ υπάρχουν και κράτη που εστιάζουν περισσότερο στην υπηρεσιοκεντρική οικονομία ή στη στήριξη των ΜμΕ. Αυτό το μωσαϊκό διαφορετικών παραγωγικών μοντέλων και πολιτικών προτεραιοτήτων αντανακλάται ευθέως σε κάθε διαπραγμάτευση του Συμβουλίου.

Σταδιακά, μέσα από τις τεχνικές συζητήσεις, τις συνεδριάσεις της COREPER και τις παρεμβάσεις των Υπουργών, το κείμενο αποκτά συνοχή: γίνονται προσαρμογές, απομακρύνονται ακραίες θέσεις, προστίθενται ασφαλιστικές δικλίδες ή διευκρινιστικές διατυπώσεις που επιτρέπουν σε περισσότερα κράτη-μέλη να αισθάνονται ότι οι ανησυχίες τους καλύπτονται. Η ομοφωνία στο Συμβούλιο δεν είναι ποτέ τυπικός προορισμός, είναι το αποτέλεσμα μιας δημιουργικής διαδικασίας σύνθεσης, στην οποία όλοι αναγνωρίζουν κάτι από τις δικές τους προτεραιότητες στο τελικό κείμενο.

Σε ό,τι αφορά τη σχέση Συμβουλίου – Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, πράγματι υπάρχει συχνά διαφορετικός βαθμός φιλοδοξίας. Το Κοινοβούλιο, ως άμεσα εκλεγμένος θεσμός, έχει την τάση να ωθεί τις συζητήσεις προς πιο προοδευτικές ή υψηλότερων απαιτήσεων ρυθμίσεις – για παράδειγμα σε περιβαλλοντικά, ψηφιακά ή κοινωνικά θέματα. Το Συμβούλιο, από την άλλη, λειτουργεί συχνά με γνώμονα την εφαρμοσιμότητα, τη διοικητική επιβάρυνση και τις πραγματικές δυνατότητες των επιχειρήσεων και των κρατών-μελών.

Ο συμβιβασμός στους τριλόγους επιτυγχάνεται όταν και οι δύο πλευρές δείχνουν ευελιξία: το

Συμβούλιο εισέρχεται στη διαπραγμάτευση με σαφείς κόκκινες γραμμές, αλλά και διάθεση εξισορρόπησης, ενώ το Κοινοβούλιο προσαρμόζει το επίπεδο φιλοδοξίας του ώστε η τελική ρύθμιση να είναι μεν φιλόδοξη, αλλά και εφαρμόσιμη. Καθοριστικό ρόλο παίζει και η άτυπη, διαρκής επικοινωνία μεταξύ των θεσμικών εκπροσώπων, πέρα από τις επίσημες συναντήσεις.

Οι Ομάδες Εργασίας του τομέα της Ανταγωνιστικότητας περιλαμβάνουν τις θεματικές της Βιομηχανίας και της Εσωτερικής Αγοράς. Θα μπορούσατε να αναφέρετε τα κυριότερα ζητήματα που απασχολούν το Συμβούλιο της Ε.Ε. αυτό το διάστημα σε σχέση με τους ως άνω τομείς; Ποιες είναι οι βασικές θέσεις της Ελλάδας στα ζητήματα Βιομηχανίας και Εσωτερικής Αγοράς;

Οι Ομάδες Εργασίας της Ανταγωνιστικότητας καλύπτουν σήμερα ένα από τα πιο σύνθετα χαρτοφυλάκια της Ευρωπαϊκής Ένωσης, κυρίως επειδή η ίδια η Ένωση βρίσκεται σε μια περίοδο αναπροσαρμογής. Τα τελευταία χρόνια, η ΕΕ είχε εστιάσει ισχυρά στους κλιματικούς στόχους, στην απανθρακοποίηση και στη μετάβαση προς ένα πιο πράσινο οικονομικό μοντέλο. Ήταν μια επιλογή στρατηγική, απαραίτητη και αναγκαία.

Ωστόσο, η συγκυρία άλλαξε ραγδαία: οι διαταραχές στις εφοδιαστικές αλυσίδες, η ενεργειακή κρίση, οι εξαρτήσεις από τρίτες χώρες σε κρίσιμες πρώτες ύλες και τεχνολογίες, αλλά και ο αυξανόμενος διεθνής ανταγωνισμός - ιδίως από οικονομίες που εφαρμόζουν επιθετικές βιομηχανικές και εμπορικές πολιτικές - ανέδειξαν ότι η πράσινη μετάβαση δεν μπορεί να προχωρήσει χωρίς μια στιβαρή, ανθεκτική και ανταγωνιστική ευρωπαϊκή βιομηχανική βάση. Στο πλαίσιο αυτό, τα κυρίαρχα ζητήματα στον τομέα της Βιομηχανίας σήμερα είναι: η ανάγκη επαναπροσδιορισμού της βιομηχανικής στρατηγικής της ΕΕ ώστε να συνδυάζει πράσινη μετάβαση και ανταγωνιστικότητα, η ενίσχυση της

ανθεκτικότητας των αλυσίδων αξίας σε στρατηγικούς τομείς (ενέργεια, τεχνολογίες αιχμής, πρώτες ύλες), η αντιμετώπιση των επιδοτήσεων τρίτων χωρών και της αθέμιτης διεθνούς πίεσης που υφίστανται οι ευρωπαϊκές επιχειρήσεις.

Παράλληλα, στον τομέα της Εσωτερικής Αγοράς, η συζήτηση κινείται γύρω από: την απλούστευση του κανονιστικού πλαισίου και τη μείωση του διοικητικού φόρτου, ειδικά για τις ΜμΕ που είναι η ραχοκοκαλιά της ευρωπαϊκής οικονομίας, την ενίσχυση της ψηφιακής ενιαίας αγοράς και των νέων τεχνολογικών δυνατοτήτων, την ανάγκη εξισορρόπησης υψηλών προτύπων και πραγματικής εφαρμοσιμότητας, ώστε η ΕΕ να παραμείνει ανταγωνιστικός χώρος παραγωγής και καινοτομίας.

Τα ζητούμενα από ελληνικής πλευράς δεν μπορούν παρά να ευθυγραμμίζονται με αυτή τη νέα ευρωπαϊκή πραγματικότητα: μια πολιτική που ενισχύει την ανταγωνιστικότητα χωρίς να υπονομεύει τη συνοχή, που στηρίζει τις μικρομεσαίες επιχειρήσεις χωρίς να περιορίζει τη φιλοδοξία της πράσινης και ψηφιακής μετάβασης, και που προωθεί τη λειτουργία μιας πραγματικά ενιαίας αγοράς με δίκαιους όρους για όλους. Η απλούστευση του κανονιστικού περιβάλλοντος, η προσιτή χρηματοδότηση, η καινοτομία, οι δεξιότητες και η άρση άσκοπων εμποδίων στην εσωτερική αγορά αποτελούν αναπόσπαστο μέρος αυτής της ισορροπίας.

Όπως γνωρίζουμε, το δεύτερο εξάμηνο του 2027 η Ελλάδα θα βρεθεί στην Προεδρία του Συμβουλίου. Τι αντίκτυπο πιστεύετε πως θα έχει η συνθήκη αυτή στην εσωτερική τάξη της χώρας; Θα μπορούσατε να μας δώσετε μια πρώτη εικόνα για τις προτεραιότητες που θα θέσει η χώρα στην ατζέντα της ως προς τους τομείς ενδιαφέροντός σας; Με ποιες πολιτικές, κατά την άποψή σας, θα μπορούσε να εξασφαλιστεί η υλοποίηση των στόχων της εκάστοτε Προεδρίας, ώστε να θεωρηθεί «πετυχημένη»;

Η ανάληψη της Προεδρίας του Συμβουλίου το β' εξάμηνο του 2027 είναι για την Ελλάδα μια ιδιαίτερα σημαντική στιγμή. Δεν αποτελεί απλώς μια περιοδική θεσμική υποχρέωση, αλλά μια ευκαιρία να κατευθύνουμε τον ευρωπαϊκό διάλογο σε μια περίοδο έντονων μεταβολών. Κάθε Προεδρία διαθέτει έναν ισχυρό συμβολισμό: η χώρα που την ασκεί έχει τη δυνατότητα να ορίσει τον ρυθμό των συζητήσεων, να αναδείξει νέες προτεραιότητες και να λειτουργήσει ως σημείο αναφοράς σε κρίσιμες διαπραγματεύσεις.

Το 2027 θα συμπέσει με μια σειρά από εξελίξεις που επηρεάζουν άμεσα το μέλλον της Ένωσης: την ολοκλήρωση των διαπραγματεύσεων για το νέο Πολυετές Δημοσιονομικό Πλαίσιο, την εφαρμογή της Στρατηγικής Ατζέντας της περιόδου 2024-2029 και την ανάγκη η ΕΕ να παραμείνει σταθερή και συνεκτική σε ένα μεταβαλλόμενο διεθνές περιβάλλον. Αυτό σημαίνει ότι η ελληνική Προεδρία θα κληθεί να διαχειριστεί όχι μόνο διαδικαστικά ζητήματα, αλλά και πολιτικά φορτισμένα θέματα με μακροπρόθεσμο αντίκτυπο.

Ως προς τη διαμόρφωσή των προτεραιοτήτων, είναι μια διαδικασία δυναμική, η οποία συναρτάται από την εξέλιξη του τρέχοντος ευρωπαϊκού προγραμματισμού, τις ανάγκες που θα αναδειχθούν από την πορεία των νομοθετικών φακέλων και τη στενή συνεργασία με τις χώρες που συγκροτούν την τριάδα της Προεδρίας. Η εμπειρία δείχνει ότι οι πιο αποτελεσματικές προεδρίες είναι εκείνες που συνδυάζουν θεσμικό ρεαλισμό με πολιτική φαντασία - που δεν υπερφορτώνουν την ατζέντα, αλλά επιλέγουν λίγες προτεραιότητες με πραγματικό ευρωπαϊκό αποτύπωμα.

Μια Προεδρία μπορεί να θεωρηθεί πραγματικά επιτυχημένη, όταν εκπληρώνει τρεις βασικές προϋποθέσεις: διασφαλίζει ομαλή και αποτελεσματική πρόοδο στους φακέλους που βρίσκονται σε εξέλιξη, ασκεί τον ρόλο του θεσμικού διαμεσολαβητή με αξιοπιστία, ισορροπία και ουδετερότητα, καταφέρνει να διαμορφώσει - μέσα από το πλήθος των επιμέρους πολιτικών - μια συνεκτική ευρωπαϊκή αφήγηση με προστιθέμενη αξία και διάρκεια.

Ασφάλεια, πρόληψη και ΤΝ

**Μια συζήτηση με την κα. Κυριακή Θ. Διονυσοπούλου,
Δικηγόρο Αθηνών, Υποψήφια Διδάκτωρ Ποινικού Δικαίου (ΕΚΠΑ)**

*Προς τον Στέφανο Παπανικολάου,
Τεταρτοετή Φοιτητή Νομικής Σχολής ΑΠΘ*

Η επαγγελματική σας πορεία περιλαμβάνει τόσο δικηγορική πρακτική όσο και συστηματική επιστημονική έρευνα, εστιάζοντας, μεταξύ άλλων, στα όρια της αυτοάμυνας και στην έννοια της προληπτικής αντίδρασης στο ποινικό δίκαιο. Σε ποιο βαθμό πιστεύετε πως η ακαδημαϊκή ενασχόληση λειτουργεί ως εργαλείο εμβάθυνσης για τον μάχιμο νομικό και όχι απλώς ως παράλληλη δραστηριότητα; Υπάρχουν περιπτώσεις όπου η θεωρία προσφέρει λύσεις εκεί όπου η πρακτική φαίνεται να προσκρούει σε αδιέξοδα;

Η ακαδημαϊκή ενασχόληση θωρακίζει αναμφίβολα την πρακτική κρίση με ποιότητα και κύρος – στοιχεία τα οποία, κατά την άποψή μου, συνιστούν αναγκαία προϋπόθεση για τον νομικό που επιθυμεί να παρεμβαίνει αποτελεσματικά στο πεδίο της πράξης. Εκεί, μάλιστα, θεωρώ ότι αναδεικνύεται και η ικανότητα του μάχιμου νομικού να προσαρμόζεται και να συνθέτει τη δημιουργική ένταση μεταξύ θεωρίας και πράξης σε προϊόν συνειδητής και μεθοδικής σύνθεσης, και όχι σε έναν απλό συγκερασμό αφηρημένων εννοιών και εμπειρικών λύσεων.

Δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι η πρακτική δεν είναι μια στατική εφαρμογή κανόνων, αλλά ένας ζωντανός οργανισμός, ο οποίος δοκιμάζει διαρ-

κώς την κανονιστική σταθερά της έννομης τάξης και αναδεικνύει τα όρια και τις αντοχές της. Εξ αυτού του λόγου, όντας εξοπλισμένοι με ένα στέρεο κανονιστικό υπόβαθρο και προσανατολισμένοι σε ευρωπαϊκές ηπειρωτικές αντιλήψεις, διαθέτουμε το αναγκαίο πλαίσιο επί του οποίου μπορεί να οικοδομείται η προσέγγιση κάθε επιμέρους περίπτωσης. Παραφράζοντας τον *Wittgenstein* (*Tractatus Logico Philosophicus*, εκδ. Παπαζήση, 1978, σελ. 110) η θεωρία δεν θα πρέπει να βρίσκεται σε σύγκρουση με την εφαρμογή της, θα πρέπει να βρίσκεται σε επαφή με αυτήν, χωρίς να επικαλύπτει η μια την άλλη.

Ωστόσο, θα ήθελα να επιστήσω την προσοχή σας σε ένα κρίσιμο σημείο: οι νεότερες γενιές, έχοντας βιώσει μια πρωτοφανή έκθεση σε πληροφορίες και ερεθίσματα, φέρουμε και αυξημένη ευθύνη ως προς τον τρόπο επεξεργασίας και αξιολόγησής τους. Η αφθονία της πληροφορίας δεν συνεπάγεται αυτομάτως γνώση, και ακόμη λιγότερο κατανόηση· αντιθέτως, ο καθημερινός βομβαρδισμός μας με έναν τεράστιο όγκο πληροφοριών δυσχεραίνει την αξιόπιστη διαλογή τους. Θεωρώ ότι, στο πλαίσιο αυτό, η ουσιαστική επαφή με τη σκέψη και την εμπειρία των αρχαιότερων παραμένει αναντικατάστατη, καθώς η συζητούμενη σύν-

θεση προϋποθέτει το να διατηρούμε συνέχεια με ό,τι έχει δοκιμαστεί. Ταυτόχρονα, αυτή η επαφή αποτελεί αφετηρία γόνιμου και απαιτητικού διαλόγου σε ένα περιβάλλον διαρκούς επιτάχυνσης και νέων προκλήσεων, όπου η δοκιμασία για τον σύγχρονο μάχιμο νομικό δεν είναι απλώς να γνωρίζει περισσότερα, αλλά να κατανοεί βαθύτερα. Αποτελεί, κατά συνέπεια, τον κρίκο που συνδέει τις σταθερές συνιστώσες χωρίς να αποκλείει την ανανέωση.

Το διαχρονικό επιμύθιο, λοιπόν, δεν είναι άλλο από την αλληλοτροφοδότηση θεωρίας και πράξης. Η ακαδημαϊκή ενασχόληση κατ' εμέ δεν μπορεί να λειτουργεί ως παράλληλη δραστηριότητα, αλλά ως εργαλείο εμβάθυνσης και κριτικής συγκρότησης. Και όταν η πρακτική προσκρούει σε αδιέξοδα, η θεωρία προσφέρει το απαραίτητο οπλοστάσιο μέσα σε ένα σαφές και συγκροτημένο πλαίσιο και με θεμελιακό άξονα τις εγγυητικές αρχές του δικαίου, λειτουργώντας ως μηχανισμός που υπηρετεί την ασφάλεια δικαίου.

Τα τελευταία χρόνια παρατηρείται μια σαφής ενίσχυση προληπτικών λογικών στο ποινικό δίκαιο, ιδίως σε ζητήματα δημόσιας ασφάλειας και σοβαρών εγκλημάτων. Θεωρείτε ότι η τάση αυτή συνιστά μια αναγκαία προσαρμογή στις σύγχρονες κοινωνικές συνθήκες ή εγκυμονεί κινδύνους για τις θεμελιώδεις αρχές της ποινικής ευθύνης και της ενοχής; Πού θα έπρεπε, κατά τη γνώμη σας, να τεθούν τα θεσμικά αντίβαρα;

Η ερώτησή σας είναι ιδιαίτερος κρίσιμη. Η πρόληψη δεν είναι άγνωστη στο Ποινικό Δίκαιο· ιδίως τα τελευταία έτη παρατηρείται μια εντεινόμενη τάση που θέτει, άλλοτε ως βάση και άλλοτε ως πρόσχημα, την πρόληψη στο επίκεντρο της αντεγκληματικής πολιτικής. Η τάση αυτή δεν είναι ουδέτερη, καθώς απειλεί να αποδομήσει τον πυρήνα του φιλελεύθερου κράτους δικαίου, μετατοπίζοντας το επίκεντρό του από τις εγγυητικές αρχές του ποινικού μας δικαίου σε ασαφείς και θεσμικά ανεπίτρεπτες βάσεις.

Εξ αιτίας αυτής της μετατόπισης, απειλείται ευθέως ο δικαιοκρατικός χαρακτήρας της ποινικής διαδικασίας, με συνέπειες που δεν μπορούν να αγνοηθούν. Το ποινικό δίκαιο αποτελεί παραδοσιακά το *ultimum refugium* της έννομης τάξης. Όταν οι εγγυήσεις του υποχωρούν υπέρ αφηρημένων αξιολογήσεων επικινδυνότητας και υπονοιών, δεν διακυβεύεται μόνο η αρχή της ενοχής, αλλά η ίδια η αρχή της νομιμότητας.

Κατά τη γνώμη μου τα θεσμικά αντίβαρα είναι κατ' ουσίαν τα προφανή και εδράζονται στην ίδια τη λειτουργία των θεσμών. Συγκεκριμένα, συνίστανται στη διαφύλαξη των αρχών της καλής νομοθέτησης και την εξασφάλιση του αναγκαίου θεσμικού αντιλόγου, ο οποίος σήμερα φαίνεται να φθίνει σε βαθμό που να αλλοιώνεται η νομοθετική ισορροπία.

Θα κλείσω την απάντησή μου με μια αποφθεγματική διατύπωση του *Τσέζαρε Μπεκαρία*: «η ασφάλεια λοιπόν και ησυχία των πολιτών στηρίζονται πολύ πλέον εις τα ήθη και εις την πολιτικήν κατάστασιν παρά εις τους κολαστικούς νόμους· όπου τα ήθη είναι χρηστά, οι σκληροί νόμοι γίνονται περιττοί· όπου κακά, ανίσχυροι· και εις την μίαν και εις την άλλην υπόθεσιν, πάντοτ' επικίνδυνοι» (Βεκκαρίας, «Περί αδικημάτων και ποινών» μτφ. Αδ. Κοραή, έκδ. 2η, 1823).

Έχοντας εμπειρία τόσο από τη δικαστηριακή πρακτική όσο και από τον δημόσιο διάλογο γύρω από ζητήματα δικαιοσύνης και δικαιωμάτων, πώς αξιολογείτε σήμερα τον ρόλο του ποινικού δικηγόρου; Πρόκειται πρωτίστως για έναν τεχνικό εφαρμοστή του νόμου ή για έναν θεσμικό εγγυητή των δικαιωμάτων του κατηγορουμένου σε ένα περιβάλλον αυξημένων ποινικών προσδοκιών;

Η απάντηση σε αυτό το ερώτημα μπορεί να δοθεί μόνο υπό το πρίσμα των σημείων των καιρών. Σήμερα παρατηρείται ολοένα και περισσότερο μια τάση προσανατολισμού της δικαστικής κρίσης προς μια αυστηρή αντε-

γκληματική πολιτική, η οποία χρησιμοποιεί ως αιχμή του δόρατος την θεωρία της μηδενικής ανοχής, με αποτέλεσμα να παραβιάζεται η συνταγματικά κατοχυρωμένη αρχή της διάκρισης των εξουσιών. Η δε αταβιστική πολιτική που ακολουθείται τα τελευταία έτη –υπό την έννοια ότι ο τιμωρητικός χαρακτήρας της ποινικής νομοθεσίας εμφανίζεται ως η κατεξοχήν απάντηση στην ποινική καταστολή– καταλήγει, εν τοις πράγμασι, σε μια υπερπληθώρα νομοθετημάτων, διαμορφώνοντας ένα ποινικό τοπίο νομοτεχνικά ασύμμετρο και κανονιστικά ανομοιογενές. Στο ίδιο πλαίσιο εντάσσεται και το εξίσου προβληματικό γεγονός ότι ο δημόσιος διάλογος εμφανίζεται ολοένα και περισσότερο αποξενωμένος από τη διαλεκτική σχέση μεταξύ όσων υπηρετούν την επιστήμη και το δικανικό βήμα από τη μία πλευρά και τη νομοθετική διαδικασία από την άλλη πλευρά.

Οι διαπιστώσεις αυτές δεν εξαντλούνται σε επίπεδο θεωρητικής κριτικής, αλλά συνιστούν (για όσους διαθέτουν, ακόμη, ευήκοον ους) κοινή ευθύνη των συλλειτουργών της δικαιοσύνης για την αντιμετώπισή τους. Δεν θα πρέπει να λησμονεί κανείς ότι ο συνήγορος υπεράσπισης δεν είναι απλώς ένας επαγγελματίας, αλλά πολύ περισσότερο ένας συλλειτουργός της δικαιοσύνης, η θέση του οποίου –βάσει του άρθρου 2 του Ν. 4194/2013– «είναι θεμελιώδης, ισότιμη, ανεξάρτητη και αναγκαία για την απονομή της δικαιοσύνης». Ιδίως δε σε ό,τι αφορά την ποινική διαδικασία ο συνήγορος συναποτελεί μαζί με τον δικαστή και τον εισαγγελέα μια τριχορδία οργάνων που συνεργάζονται διαλεκτικά μεταξύ τους στην απονομή της δικαιοσύνης.

Παρότι η καθημερινότητα των επαγγελματιών υποχρεώσεων και η εγγενής πίεση της πράξης τείνουν να ευνοούν μια περισσότερο τεχνική προσέγγιση της υπεράσπισης, θεωρώ ότι ο συνήγορος είναι πρωτίστως και κατ' εξοχήν θεσμικός εγγυητής των δικαιωμάτων του κατηγορουμένου. Επιτελώντας τον ρόλο του διάλου ανάμεσα στη δικαιοσύνη και την κοινωνία, οφείλει να λειτουργεί με συνείδηση θεσμικής υπευθυνότητας. Ακριβώς για τον λόγο αυτό,

καλείται, υπερασπιζόμενος το ίδιο το κράτος δικαίου, να υπενθυμίζει ότι η δικαιοσύνη δεν εξαντλείται σε μια στερεοτυπική αντίληψη περί τιμωρίας. Δεν χωρεί, άλλωστε, αμφιβολία ότι η υπεράσπιση, εκ των πραγμάτων, φέρει αυτόν τον εγγυητικό ρόλο· και εκεί, θα έλεγα, εντοπίζεται ένα από τα θέλγητρα του καθήκοντος συνηγορίας.

Παρακολουθώντας την εξέλιξη του ποινικού δικαίου τόσο σε εθνικό όσο και σε ευρωπαϊκό επίπεδο, ποιο πεδίο θεωρείτε ότι θα απασχολήσει εντονότερα τη θεωρία και την πράξη τα επόμενα χρόνια; Υπάρχει κάποια εξέλιξη που, κατά τη γνώμη σας, δεν έχει ακόμη τύχει της προσοχής που της αναλογεί;

Η εξέλιξη του ποινικού δικαίου, όπως διαμορφώνεται τόσο σε εθνικό όσο και σε ευρωπαϊκό επίπεδο, είναι μεν αναπόφευκτη, αλλά κάθε άλλο παρά ανώδυνη. Η «δέουσα» προσαρμογή του στις σύγχρονες κοινωνικές και τεχνολογικές συνθήκες δεν είναι απλώς μια τυπική αναπροσαρμογή, αλλά μια διαδικασία που αναδιατάσσει τις θεσμικές ισορροπίες και προαναγγέλλει βαθύτερες μετατοπίσεις στον τρόπο απονομής της δικαιοσύνης.

Κατά τη γνώμη μου, το πεδίο που θα απασχολήσει εντονότερα τη θεωρία και την πράξη τα επόμενα χρόνια είναι εκείνο της ψηφιακής ποινικής δικαιοσύνης και, ειδικότερα, της ποινικής αντιμετώπισης της τεχνητής νοημοσύνης, κυρίως ως προς τις διαδικαστικές και θεσμικές διαφορετικές έντασης συνέπειες. Η ευρωπαϊκή σκηνή βρίσκεται ήδη σε μεταβατική φάση, με το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και το Συμβούλιο να έχουν προχωρήσει στην ψήφιση κανονιστικών πλαισίων για τη θέσπιση εναρμονισμένων κανόνων σχετικά με την ΤΝ. Ένα ακόμη ζήτημα που, κατά τη γνώμη μου, δεν έχει τύχει της προσοχής που του αναλογεί, είναι και η υιοθέτηση αλγοριθμικών εργαλείων πρόβλεψης στο πλαίσιο της ποινικής διαδικασίας. Οι εφαρμογές μηχανικής μάθησης, επεξεργασίας της φυσικής

γλώσσας και προβλεπτικής ανάλυσης εισάγουν νέες παραμέτρους στη δικαστική κρίση.

Κάθε αλλαγή, όπως και κάθε καινοτομία, έχει τους υποστηρικτές και τους πολέμιούς της. Αναντίλεκτα, η σχέση του ποινικού δικαίου με την τεχνολογία –και ιδίως με την ΤΝ–είναι αμφίδρομη, και απαιτεί συστηματική και θεσμικά ελεγχόμενη προσέγγιση ως προς την ένταξη των εφαρμογών της ΤΝ στο ελληνικό σύστημα απονομής δικαιοσύνης. Τα ζητήματα αυτά δεν μπορούν πλέον να παραμείνουν σε αμιγώς θεωρητικό επίπεδο. Η δυνατότητα επεξεργασίας μεγάλου όγκου δεδομένων, η ταχύτητα και η εξοικονόμηση πολύτιμου χρόνου –ιδίως σε ένα περιβάλλον όπου η πρόσβαση σε ψηφιακά δεδομένα για τον συνήγορο εξακολουθεί να αποτελεί δυσχερή πραγματικότητα– καθιστούν ευκαταίτητη την ενσωμάτωση της ΤΝ. Παρά ταύτα, στο πλαίσιο της ποινικής δίκης, η αξιολόγηση

των αποδεικτικών μέσων επί παραδείγματι δεν είναι απλώς αυτοματισμός, αλλά μπορεί να επηρεάσει δραστικά το τεκμήριο της αθωότητας και την αμεροληψία του δικαστηρίου, μετατρέποντας μια φαινομενικά αποτελεσματική διαδικασία σε κίνδυνο για την ίδια την ουσία της δίκαιης δίκης.

Εν κατακλείδι, ποινική θεωρία και πράξη θα κληθούν όχι μόνο να απαντήσουν σε ζητήματα εξαιρετικής πολυπλοκότητας, αλλά κυρίως να διαφυλάξουν τα θεμελιώδη δικαιώματα του κατηγορουμένου, την αρχή της νομιμότητας, αλλά και τον ανθρωποκεντρικό χαρακτήρα της ποινικής διαδικασίας. Η δε πρόκληση που αναδύεται είναι η διασφάλιση της ικανότητάς τους να ενσωματώσουν τα εργαλεία της σύγχρονης τεχνολογίας, χωρίς να εκχωρήσουν τη δικαιοδοτική κρίση και τις θεμελιώδεις εγγυήσεις που τη στηρίζουν.

Προκλήσεις, εξελίξεις και η ενίσχυση της γυναικείας παρουσίας στο Δίκαιο Ανταγωνισμού

Μια συζήτηση με την κα. Σοφία Δουδουντσάκη,
Νομικό Σύμβουλο στην Baker Botts

Προς τη Μαρία – Ασημίνα Κουτρούμπα,
Τριτοετή Φοιτήτρια Νομικής Σχολής ΑΠΘ

Είστε ιδρύτρια του W@CompetitionGR, μιας πρωτοβουλίας στο πλαίσιο του “Women At”, με στόχο τη στήριξη και δικτύωση γυναικών στον χώρο του δικαίου του ανταγωνισμού. Θα μπορούσατε να μας περιγράψετε συνοπτικά τον τρόπο λειτουργίας της συγκεκριμένης πρωτοβουλίας; Τι σας ώθησε να την εισαγάγετε στην Ελλάδα και ποιο είναι το όραμά σας για το μέλλον της;

Το Women AT είναι μια διεθνής, μη κερδοσκοπική πλατφόρμα με έδρα τις Βρυξέλλες, η οποία ιδρύθηκε το 2016 με στόχο τη σύνδεση και προώθηση επαγγελματιών γυναικών σε διάφορους τομείς, όπως το δίκαιο του ανταγωνισμού, το δίκαιο πνευματικής ιδιοκτησίας, ο ψηφιακός τομέας κ.ά. Το Women AT λειτουργεί ως οργανισμός-ομπρέλα για τη δημιουργία περαιτέρω ομάδων σε εθνικό (ή άλλο γεωγραφικά προσδιορισμένο πλαίσιο) που επίσης αποσκοπούν στην αύξηση της ορατότητας και της δικτύωσης των γυναικών.

Το 2023 πήρα την πρωτοβουλία ίδρυσης της Ελληνικής ομάδας W@CompetitionGR, το Διοικητικό Συμβούλιο της οποίας αποτελείται από επιφανείς γυναίκες νομικούς με διακρίσεις στον τομέα του Δικαίου Ανταγωνισμού στον

επαγγελματικό στίβο και στον ακαδημαϊκό χώρο. Όπως και οι ομόλογες τοπικές ομάδες, οι δραστηριότητες της Ελληνικής υποομάδας επικεντρώνονται στην ανάδειξη και υποστήριξη των γυναικών επαγγελματιών του χώρου μέσα από ένα φόρουμ που ασχολείται με τις εθνικές, ευρωπαϊκές και διεθνείς εξελίξεις στο δίκαιο ανταγωνισμού. Επιπλέον, μέσα από το W@CompetitionGR επιδιώκουμε να προσφέρουμε καθοδήγηση σε νέες νομικούς του κλάδου, μέσω παρουσιάσεων και του ειδικού προγράμματος “mentorship”.

Η Ελληνική ομάδα ξεκίνησε τις δραστηριότητες της το 2024 και μέχρι στιγμής έχουμε οργανώσει δύο πετυχημένες εκδηλώσεις των οποίων η θεματική αφορούσε σύγχρονα ζητήματα στο δίκαιο ανταγωνισμού, αλλά και μια ενδιαφέρουσα παρουσίαση για την επαγγελματική αποκατάσταση των οικονομολογών με εξειδίκευση στον ανταγωνισμό με το Πανεπιστήμιο Πειραιά. Όλες οι εκδηλώσεις μας απευθύνονται σε γυναίκες και άντρες και τα πάνελ των ομιλητριών αποτελούνται από εξαιρετες συναδέλφους νομικούς και οικονομολόγους.

Για το προσεχές διάστημα προγραμματίζουμε παρόμοιες εκδηλώσεις δια ζώσης αλλά και με τη μορφή webinar και το επόμενο έτος η

Ελληνική ομάδα θα συμμετέχει και στο διεθνές πρόγραμμα mentorship που διοργανώνεται από την κεντρική ομάδα στις Βρυξέλλες. Στόχος της ομάδας παραμένει πάντα η ενημέρωση για σύγχρονα θέματα ανταγωνισμού και παράλληλα, η ενίσχυση της παρουσίας των γυναικών νομικών του κλάδου.

Εξετάζοντας την επαγγελματική σας πορεία, από το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης έως τη δικηγορική σας δραστηριότητα στις Βρυξέλλες, διακρίνει κανείς έναν συνδυασμό θεσμικής και πρακτικής εμπειρίας. Πώς επηρέασε αυτή η διττή διαδρομή τον τρόπο με τον οποίο προσεγγίζετε σήμερα το δίκαιο ανταγωνισμού; Πιστεύετε ότι η εμπειρία σε θεσμικό όργανο της ΕΕ αποτελεί πλεονέκτημα για έναν δικηγόρο ανταγωνισμού; Και αν ναι, με ποιον τρόπο;

Το Ευρωπαϊκό Δίκαιο αποτέλεσε το επίκεντρο του ενδιαφέροντος μου από πολύ νωρίς κατά τη διάρκεια των προπτυχιακών και μεταπτυχιακών σπουδών μου στο ΕΚΠΑ και με οδήγησε στην ολοκλήρωση ενός ακόμη κύκλου εξειδικευμένων μεταπτυχιακών σπουδών πάνω στο Ευρωπαϊκό Δίκαιο στο Κολλέγιο της Ευρώπης στη Brugges. Μετά από την αποφοίτησή μου, πραγματοποίησα πρακτικές στα Ευρωπαϊκά όργανα και η επαγγελματική μου σταδιοδρομία ουσιαστικά ξεκίνησε στο Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΔΕΕ) στο Λουξεμβούργο, όπου μου δόθηκε η ευκαιρία να εργαστώ ως νομικός σύμβουλος στο γραφείο του Λετονού Δικαστή. Η θέση μου στο ΔΕΕ ήταν ένα τεράστιο προνόμιο που με εφένε στο επίκεντρο της πρακτικής εφαρμογής όσων είχα σπουδάσει. Στη συνέχεια μετοίκησα στις Βρυξέλλες όπου και εργάζομαι σε μία διεθνή δικηγορική εταιρεία ως δικηγόρος με εξειδίκευση στο δίκαιο ανταγωνισμού τα τελευταία δέκα χρόνια.

Η εμπειρία μου στο ΔΕΕ μου έδωσε τη δυνατότητα να κατανοήσω σε βάθος τον τρόπο εφαρμογής και ερμηνείας του Ευρωπαϊκού

Δικαίου και έπαιξε καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση της νομικής μου σκέψης και αντίληψης. Οι υποθέσεις για τις οποίες εργάστηκα κάλυπταν ένα ευρύ φάσμα τομέων του Ευρωπαϊκού δικαίου, όπως ο ανταγωνισμός, το εμπόριο, οι κρατικές ενισχύσεις, τα ανθρώπινα δικαιώματα και η εφαρμογή των γενικών αρχών που προβλέπονται στις Συνθήκες. Αν και το δίκαιο Ανταγωνισμού αποτελεί ένα συγκεκριμένο τομέα του Ευρωπαϊκού Δικαίου, όπως είναι λογικό, οι γενικοί κανόνες και αρχές του τελευταίου εφαρμόζονται και σε αυτό, οπότε η πρότερη εμπειρία μου έπαιξε ανδιαμφισβήτητο καθοριστικό ρόλο στο πως διαχειρίζομαι τις υποθέσεις μου ως δικηγόρος ανταγωνισμού. Συγκεκριμένα, μου έδωσε τη δυνατότητα να έχω μια ολιστική προσέγγιση και να παρέχω νομικές συμβουλές λαμβάνοντας πάντα υπόψη το ευρύτερο κανονιστικό πλαίσιο μέσα στο οποίο εντάσσονται και λειτουργούν οι κανόνες του ανταγωνισμού, καθώς επίσης και να κατανοήσω τη δικαιοδοτική διαδικασία και τον τρόπο υιοθέτησης δικαστικών αποφάσεων.

Ασκώντας δικηγορία στο επίκεντρο της ευρωπαϊκής ανταγωνιστικής πολιτικής, θα μπορούσατε να μας σχολιάσετε τις πρόσφατες εξελίξεις στο Ευρωπαϊκό δίκαιο ανταγωνισμού; Ποιο κομμάτι του σύγχρονου πλαισίου του δικαίου ανταγωνισμού θεωρείτε ότι έχει το μεγαλύτερο περιθώριο εξέλιξης και σημασίας τα επόμενα χρόνια;

Το Σεπτέμβριο του 2024 η Teresa Ribera διορίστηκε ως νέα Επίτροπος Ανταγωνισμού. Το χαρτοφυλάκιο της T. Ribera αντανάκλα την πρόσφατη έκθεση Draghi σχετικά με την ευρωπαϊκή ανταγωνιστικότητα με στόχο μια κυκλική οικονομία με χαμηλές εκπομπές άνθρακα. Ο ευρύτερος στόχος της, μαζί με άλλους Επιτρόπους, είναι να απελευθερώσει τις επενδύσεις, να δημιουργήσει ηγετικές αγορές για τις καθαρές τεχνολογίες και να θέσει τις προϋποθέσεις για την ανάπτυξη και τον ανταγωνισμό των επιχειρήσεων.

Από την έναρξη της εκτέλεσης των καθηκόντων της ξεκίνησε μια διαδικασία απλοποίησης και εκσυγχρονισμού των κανόνων ανταγωνισμού. Ανάμεσα τους, η αναθεώρηση του Κανονισμού (ΕΚ) 1/2003 με στόχο τον εκσυγχρονισμό της εφαρμογής των κανόνων ανταγωνισμού (άρθρα 101 και 102 ΣΛΕΕ), ενισχύοντας τις αρμοδιότητες της Ευρωπαϊκής Επιτροπής και επιδιώκοντας ταχύτερες διαδικασίες, καλύτερη συνεργασία με τις εθνικές αρχές ανταγωνισμού και αποτελεσματικότερη αντιμετώπιση νέων προκλήσεων, ιδίως στις ψηφιακές αγορές. Παράλληλα, δίνει έμφαση στη διαφάνεια, στα δικαιώματα άμυνας των επιχειρήσεων και στη συνεπή εφαρμογή των κανόνων σε όλα τα κράτη-μέλη. Επιπλέον, έχει ξεκινήσει και η αναθεώρηση των Κατευθυντήριων Γραμμών για Οριζόντιες Συγκεντρώσεις με έμφαση σε killer acquisitions, συγκεντρώσεις σε ψηφιακές και φαρμακευτικές αγορές και στη θεωρία βλάβης καινοτομίας (innovation theory of harm). Βλέπουμε επίσης και την περαιτέρω εμβάθυνση και τεχνικοποίηση των Digital Markets Act (DMA) και Digital Services Act (DSA). Σε ό,τι αφορά στο DMA, το 2025 επιβλήθηκαν τα πρώτα πρόστιμα στην Apple και τη Meta, ξεκίνησαν έρευνες σχετικά με την τεχνητή νοημοσύνη και τις υπηρεσίες cloud, καθώς και η διαδικασία της πρώτης ολοκληρωμένης αναθεώρησης του κανονισμού. Επιπλέον, το Δεκέμβριο 2025, επιβλήθηκε το πρώτο πρόστιμο σε μεγάλη πλατφόρμα κοινωνικής δικτύωσης (X - πρώην Twitter) για παραβιάσεις υποχρεώσεων διαφάνειας της DSA.

Τέλος, αξίζει να αναφερθεί η υιοθέτηση του Κανονισμού για τις Ξένες Επιδοτήσεις (Foreign Subsidies Regulation – FSR) που τέθηκε σε ισχύ το 2023 για να αντιμετωπίσει επιδοτήσεις από τρίτες χώρες που στρεβλώνουν τον ανταγωνισμό στην ενιαία αγορά. Ο FSR επιτρέπει στην Ευρωπαϊκή Επιτροπή να ερευνά χρηματοδοτικές συνεισφορές μη-ευρωπαϊκών κυβερνήσεων προς εταιρείες που δραστηριοποιούνται στην ΕΕ. Από τον Οκτώβριο 2023 απαιτείται υποχρεωτική κοινοποίηση για ορισμένες συ-

γκεντρώσεις (M&A) και μεγάλους δημόσιους διαγωνισμούς όταν υπάρχουν ξένες επιδοτήσεις. Η Επιτροπή μπορεί να επιβάλει διορθωτικά μέτρα, να απαγορεύσει συναλλαγές ή να αποκλείσει εταιρείες από δημόσιες συμβάσεις αν διαπιστωθεί στρέβλωση. Πρόσφατες εξελίξεις περιλαμβάνουν νέες έρευνες σε εταιρείες (π.χ. σε τομείς ενέργειας και βιομηχανίας) και την έκδοση κατευθυντήριων γραμμών για την εφαρμογή του κανονισμού το 2026.

Για το προσεχές διάστημα η ευρωπαϊκή πολιτική ανταγωνισμού πρόκειται να επικεντρωθεί όλο και περισσότερο στη ρύθμιση των ψηφιακών αγορών και των μεγάλων τεχνολογικών πλατφορμών. Παράλληλα, αναμένεται μεγαλύτερη ευελιξία στους κανόνες κρατικών ενισχύσεων για την ενίσχυση της βιομηχανικής πολιτικής και της πράσινης μετάβασης. Το βασικό στοίχημα θα είναι η διατήρηση ισορροπίας μεταξύ ισχυρού ανταγωνισμού και στρατηγικής αυτονομίας της Ευρώπης.

Ως μια από τις πιο έμπειρες και καταξιωμένες Ελληνίδες στον χώρο του δικαίου ανταγωνισμού, ποιες δεξιότητες θεωρείτε πλέον καθοριστικές για έναν νομικό που επιθυμεί να δραστηριοποιηθεί επαγγελματικά στο ευρωπαϊκό δίκαιο ανταγωνισμού; Υπάρχουν συγκεκριμένες εμπειρίες ή χαρακτηριστικά που, κατά τη γνώμη σας, κάνουν τη διαφορά για όσους ξεκινούν σήμερα στον χώρο και, αν ναι, ποια πιστεύετε ότι ήταν αυτά που διαμόρφωσαν το δικό σας ακαδημαϊκό και επαγγελματικό υπόβαθρο, ώστε να σας οδηγήσουν στο σημείο που βρίσκεστε τώρα;

Αρχικά, θα ήθελα να επισημάνω πως σχεδόν όλα τα δικηγορικά γραφεία που εξειδικεύονται στο Ευρωπαϊκό Δίκαιο Ανταγωνισμού βρίσκονται στις Βρυξέλλες λόγω της εγγύτητας με την Ευρωπαϊκή Επιτροπή και τη Γενική Διεύθυνση Ανταγωνισμού. Παράλληλα, υπάρχουν και σε εθνικό επίπεδο πολλά δικηγορικά γραφεία που ασχολούνται με το δίκαιο ανταγωνισμού και

περιοδικά μπορεί να χειρίζονται και υποθέσεις Ευρωπαϊκού ενδιαφέροντος.

Όσοι δικηγόροι επιθυμούν να ασχοληθούν με το Ευρωπαϊκό δίκαιο ανταγωνισμού είναι καλό να έχουν ένα δυνατό ακαδημαϊκό υπόβαθρο, ιδανικά με εξειδικευμένες σπουδές στον τομέα του ανταγωνισμού ή σε παρεμφερείς τομείς. Οι επαγγελματικές διέξοδοι ποικίλουν και οι δικηγόροι ανταγωνισμού μπορούν να εργαστούν σε θέσεις σε θεσμικά όργανα, σε πολυεθνικές εταιρείες, σε δικηγορικές εταιρείες και αλλού. Στον ιδιωτικό τομέα, για όσους ξεκινούν την καριέρα τους, ιδιαίτερα θετικά προσμετράται και η προηγούμενη επαγγελματική εμπειρία με τη μορφή πρακτικής άσκησης στο Ευρωπαϊκά όργανα ή σε εθνικές επιτροπές ανταγωνισμού. Επιπλέον, πρόκειται για μια ανταγωνιστική αγορά με υποψήφιους από όλη την Ευρώπη και κατ'επέκταση είναι πολύ σημαντικό κάθε επίδοξος υποψήφιος να

έχει διεθνείς ακαδημαϊκές και επαγγελματικές εμπειρίες, ένα καλό δίκτυο γνωριμιών και να ενημερώνεται διαρκώς για τις εξελίξεις σε πολιτικό και νομοθετικό επίπεδο. Οι υποθέσεις ανταγωνισμού Ευρωπαϊκού ενδιαφέροντος συνήθως αφορούν πολυεθνικές εταιρείες και απασχολούν μεγάλες ομάδες δικηγόρων, συνέπως, επικοινωνιακές ικανότητες, ομαδικό πνεύμα και εργατικότητα είναι επίσης σημαντικά.

Τέλος, δεν πιστεύω πως υπάρχει κάποια μαγική συνταγή βάσει της οποίας μπορεί να προκύψει το ιδανικό προφίλ για ένα δικηγόρο ανταγωνισμού. Πέραν των ικανοτήτων και γνώσεων στις οποίες αναφέρθηκα παραπάνω, το πραγματικό ενδιαφέρον και η αγάπη για αυτό που κάνουμε μπορούν εντέλει να κάνουν τη μεγαλύτερη διαφορά και να καθορίσουν την καριέρα κάποιου, την οποία είναι καλό να αντιμετωπίζουμε ως ένα μαραθώνιο και όχι ένα γρήγορο σπριντ.

The definition of “things” in the digital era under the scope of Private Law: An innovative perspective

Nikolaos Antonakis

Fifth-year Law School AUTH student

Theokleia Gkogkou

Fifth-year Law School AUTH student

Introduction

The worldwide economic crisis of 2008-9 and the subsequent lack of trust the people showed towards central authorities and transactional intermediaries was followed by a rising interest in the field of cryptography applications. The latter was a key factor in designing a decentralized, “trustless” financial system, as opposed to the existing “centralized” one, and a way of ensuring a similar crisis would not recur in the future. It was in this context that Bitcoin emerged as a response, not merely to technical inefficiencies, but to legal and institutional mistrust itself. In 2008, an individual or collective under the pseudonym Satoshi Nakamoto published the Bitcoin white paper,¹ proposing a decentralized monetary system that eliminates the need for trusted intermediaries. It laid the ground for the meteoric rise of crypto-currency which was indeed presented as an alternative

payment instrument to legal currency and has been followed by the emergence of other crypto-assets,² forever altering the traditional concept of “property” and igniting fierce debates on the applicability of Property Law rules on them. This article will explore the legal nature and function of the most prominent of those assets - Bitcoins and NFTs - and focus on whether they can be classified as “things” under modern Greek and German Property Law approaches.

Bitcoins: Short definition and function

The cryptocurrency that revolutionized the digital currency field and adopted a central and preeminent role in the global financial system is Bitcoin, an unregulated digital currency that remains, to this day, the most well-known application of Blockchain technology. It’s an innovative, decentralized electronic payment system which relies on an open-source code

1 Nakamoto S., Bitcoin: A Peer-to-Peer Electronic Cash System, Bitcoin.org, 2008, available at: <https://bitcoin.org/en/bitcoin-paper>.

2 Chohan U. W., Discussion paper: “A History of Bitcoin”, SSRN eLibrary, 30 September 2017, pp. 1-8, available at: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3047875.

and a peer-to-peer system.³ A bitcoin unit can be obtained through its mining⁴ or through its transfer to the holder's digital wallet which can be accessed only through a private cryptographic key. Each transaction is stored on the Blockchain's public ledger, receiving a unique number (hash value) and a timestamp, making it identifiable by all participants and, once recorded, practically immutable, ensuring transparency and resistance to manipulation. The publicity and identifiability of transactions have transformed the Bitcoin network into one of the safest payment systems internationally.⁵

NFTs: Short definition and function

A more recent invention than Bitcoins, non-fungible tokens (NFTs) are unique cryptographic digital assets that represent ownership and verify authenticity of other tokenized tangible or intangible assets such as artwork, collectibles, real estate and even domain names.⁶ Like Bitcoins, they rely on Blockchain technology, as they are linked to assets stored into a smart contract running on top of the distributed ledger which publicly verifies ownership and records each transaction of an NFT. They are non-fungible, meaning that each token upon minting receives a unique number and metadata linking it to the represented asset and cannot be interchanged

with another token without its identity changing completely. Upon creation, the NFT is stored into the holder's digital wallet which can be accessed only through a private cryptographic key. Considering the fact that NFTs usually represent artwork, we could list the creators' ability to directly monetize and program resale royalties into their work among their utilities.⁷

Are digital assets “things”?

After the Bitcoin genesis in 2008 and “the year of NFTs” in 2021, digital assets have soared and naturally become the object of academic and research interest. This has sparked continuous dialogues regarding their legal nature, and, more specifically, whether a *jus in re* could be established on those assets or not. This crucial question cannot, to this day, be met with a definite and uniform answer, as crypto-assets remain unregulated both on an EU and domestic level and only interpretational solutions could be given with regard to the respective domestic general principles and rules.⁸ We should, however, highlight, since the following analysis depends heavily on this observation, that the main problem with accommodating crypto-assets under Property Law is their lack of physicality (tangibility).

3 Igglezakis I., Information Technology Law, Sakkoulas Publications, 2021, pp. 300-303.

4 Mining is the process through which: 1) Transactions are verified, 2) Transactions are officially recorded, 3) The system determines the valid version of the transaction record, and 4) The participant performing this work (known as a “miner”) is rewarded. The third step is the most crucial: miners compete to solve complex mathematical and computational problems that require significant amounts of energy. Once this process is complete, a new block gets added to the blockchain, fulfilling the ultimate purpose of mining.

5 Walker G., Beginner Guide: “How does Bitcoin Work? A quick explanation for beginners”, Learn Me A Bitcoin, 16 November 2025, available at: <https://learnmeabitcoin.com/beginners/how-does-bitcoin-work/>; For possible dangers in regards to Bitcoin, see Igglezakis I., Digital Finance Law, Sakkoulas Publications, 2024, p. 218; Investopedia, MtGox Explained: History, 2014 Collapse and, Current Status, 4 October 2025, available at: <https://www.investopedia.com/terms/m/mt-gox.asp>.

6 Hartwich E./Ollig P./Fridgen G./Rieger A., Research paper: “Probably Something: A Multi-Layer Taxonomy of Non-Fungible Tokens”, Internet Research Journal, pp. 2-5.

7 Bouzid A./Narciso P./Wood S., NFTs for Business: A Practical Guide to Harnessing Digital Assets, Apress, 2023, pp. 5-7; Igglezakis I., Digital Finance Law, Sakkoulas Publications, 2024, p. 46.

8 Rizos E., The Nature of Rights Upon Cryptocurrencies, in EU Internet Law in the Digital Single Market, Springer, 2021, pp. 605-606.

Greek Law approach

Over the course of time, the continuing debate on the concept of property resulted in the emergence of divergent approaches within the world's principal legal systems.⁹ Whereas common law jurisdictions allow for a more flexible approach with recent case law moving towards the recognition of a form of property right on crypto-assets¹⁰ some civil jurisdictions -whose clearest example is the German jurisdiction- go as far as to completely refuse the recognition of non-physical objects as objects of real rights.¹¹ Generally speaking, in civil law jurisdictions, such as ours, what constitutes a “thing” is a matter of statutory definition. Greek Private Law has adopted an intermediate – compared to the opposing approaches mentioned above – definition according to which, apart from corporeal things (947 para. 1 of the Greek Civil Code, hereinafter GCC), intangible forms of energy could also be legally considered a thing and, hence, a real right object, if limited within a certain space and controlled (947 para. 2 GCC). This has set the foundation for some scholars and crypto-asset enthusiasts to claim that Bitcoins and NFTs could fall under the scope of 947 para. 2 GCC¹² in the sense that digital data – and that is the precise nature of those assets – could be considered a form of electromagnetic energy, confined firstly within the network and cables, and secondly, within the material carrier in which the holder's digital wallet is stored.¹³ This approach al-

lows the establishment of ownership, the most comprehensive of all real rights, on cryptocurrency units and digital tokens, and guarantees the implementation of provisions 1094 et seq. GCC, that constitute the fundamental ownership protection system of Greek Property Law. Although this is undoubtedly the most protective approach for the asset holder, the prevailing view seems to reject this classification due to the asset's lack of tangibility.¹⁴

Ownership over assets means, among other things, the ability to control their transferability, and, since both of the digital assets analyzed above can be transferred only through the control of a private cryptographic key, an approach of wider acceptance classifies said key as a “thing”, either under the scope of 947 para. 1 GCC when stored into a material carrier, or under the exception of 947 para. 2 GCC. Although the key is separate from it, the material “imprint” this carrier offers works in favor of this view, which seems to be the most plausible -but not undisputed- scenario when considering the legal recognition and protection of crypto-asset ownership. It should be noted however, that whereas objects of real rights exist irrespective of a property information system about them, Bitcoins and NFTs' existence is completely dependent on the existence and proper function of the Blockchain, an observation that could hinder the attempt to a real right establishment altogether.¹⁵ In regard to the Blockchain function, a phenomenon that further exposes the fragility of classical property concepts is “chain

9 Fillmann A., Squire Batton Boggs : “German Law Aspects of Crypto Assets”, The National Law Review, 2 April 2020, available at: <https://natlawreview.com/article/german-law-aspects-crypto-assets>.

10 AA v. Persons Unknown & Ors (Re Bitcoin), 13 December 2019, available at: <https://www.judiciary.uk/wp-content/uploads/2022/07/AA-v-Persons-Unknown-summary-case-note-SB-amended-1.pdf>.

11 For the German law analysis, see below at 4.2.

12 For the definition of “things” in Greek Property Law, see Georgiadis A., Manual of Property Law, Sakkoulas Publications, 2012, pp. 76-79.

13 Komnios K., Bitcoin - Legal Challenges, in In memory of Professor Ilias Krispis, 2015, p. 560; Kornilakis A., The legal nature of Bitcoin, Efarmoges Astikou Dikaiou & Politikis Dikonomias (Theory and Practice of Civil Law & Civil Procedure Law), 1/2023, LDB Qualex, p. 15.

14 Rizos E., *ibid.*, p. 617.

15 Rizos E., *ibid.*, p. 618.

forking”¹⁶. A fork occurs when a blockchain diverges into two separate ledgers, often as a result of protocol functional disagreements. From a Private Law perspective, forks raise the question of whether the holder of the assets prior to the split automatically acquires rights over the resulting units-tokens on both chains. If Bitcoin is treated as property, forks resemble a form of accession or fructification, yet without a clear causal link between the original assets and the newly created ones. In any case, ownership should be independent from automated algorithmic outcomes that lead to legal uncertainty, non-compatible with the strictly defined nature of real rights under Greek Property Law.

The theoretical difficulties showcased above mainly arise from the *numerus clausus* of *jura in re* that characterizes Greek Private Law. It is the exact legal obstacle a recent and innovative approach calling for the acceptance of a new *sui generis* absolute right attempts to overcome.¹⁷ According to this view, the new right would consist of two sub-components: the *jus in re* on the private cryptographic key whose establishment seems – as mentioned above – at least plausible and the holder’s legally protected interest for the proper function of the Blockchain. The hereby right would protect its owner from interference with the key and malicious interference with the public data ledger such as attempts to falsify the transaction records, guaranteeing their immutability through the recognition of restoration claims. The acceptance of this approach could truly signal the end of theoretical disputes over the digital assets’ legal nature as this new *sui generis* right provides the *erga omnes* enforceability of an absolute right while it simultaneously does not oppose the real rights *numerus*

clausus due to its sub-components’ sufficient legal foundation.

Even though this is a Property Law focused analysis, the research paper would be incomplete without a reference to differing approaches relating to the assets’ nature. A first opinion stated that Bitcoins and NFTs could be classified as intellectual property rights. However, this perspective was not adopted by legal theorists as the assets are algorithmic and not human intelligence products, a *conditio sine qua non* of Intellectual Property Law.¹⁸ A third line of analysis conceptualizes crypto-assets as rights *in personem*. Under this view, holding for example a Bitcoin equals to holding a claim, either against the network participants or against some abstract system of consensus. Yet this approach encounters significant doctrinal obstacles. Rights *in personem* presuppose a legal relationship between a creditor and a debtor, defined by a duty to perform. Bitcoin, by contrast, does not generate a claim enforceable against a specific person. No network participant is legally obliged to recognize or honor a transaction beyond the technical validation rules embedded in the protocol.¹⁹ The absence of a debtor renders the obligational model largely artificial, leading to its dismissal due to its incompatibility with foundational principles of the law of obligations.

Different views aside, the practical importance of the matter is little, as “ownership” infringement cases are unanimously solved by tort law mechanism activation. The unlawful act – a tort law prerequisite under 914 GCC – could be established either due to the violation of ownership (if the real right theory prevails) or to the criminalization of unauthorized intrusion into foreign digitalized data under 386A

16 Antonopoulos A., Mastering Bitcoin, O’Reilly Media, 2014, pp. 205 et seq.

17 Rizos E., *ibid.*, pp. 622-623.

18 Kornilakis A., *ibid.*, pp. 16-17; Murray M., NFT Ownership and Copyright, SSRN eLibrary, 2022, available at: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4152468.

19 Rizos E., *ibid.*, pp. 611-12.

of the Greek Penal Code in all different cases, a provision that continues to justify the intruder's tort liability in the NFTs' case. On the other hand, the tortious legal foundation relating to Bitcoins has been set by the new Directive 2019/713/EU (transposed into Greek Legal Order by Law 4947/2022), which explicitly criminalizes the unlawful infringement of cryptocurrency ownership.²⁰ Significant progress has also been made by the timely establishment of the Regulation 2023/1114 (known as "MiCA Regulation") which sets a series of due diligence obligations regarding crypto-asset service providers including a unit-safeguarding duty, whose violation may result in the activation of 914 GCC.²¹

German Law approach

In Germany, there is no autonomous legal regime specifically dedicated to crypto-assets. Instead, their regulation is fragmented across existing frameworks governing capital markets, banking, financial services, and anti-money laundering. The German Banking Act (Kreditwesengesetz, KWG) classifies crypto-assets as financial instruments, defining them as digital representations of value that are neither issued nor guaranteed by a central bank, lack legal tender status, but are accepted as means of exchange or investment and can be transferred, stored, and traded electronically.²² German regulatory practice places strong emphasis on the

technical and functional design of tokens, requiring a case-by-case legal assessment.

From a Private Law perspective, German law adopts a restrictive concept of property. According to para. 90 Bürgerliches Gesetzbuch (BGB). "Only corporeal objects are things as defined by law", a brief but precise legal definition that prevents all intangibles from becoming objects of *jura in re*.²³ At this stage of our analysis, it has become evident that crypto-assets are data sets, devoid of physicality. This, alongside the remark that in German law, a provision similar to 947 para. 2 of the Greek Civil Code does not exist, equals that crypto-assets are not things under para. 90 BGB, thus, ownership rights under para. 903 BGB cannot be established over them.²⁴

Furthermore, this restrictive definition leaves no room for theoretical attempts of a real right establishment on the private cryptographic key, contrary to Greek law whose intermediate definition of a thing allowed for more flexible approaches. As a result, the recognition of a new *sui generis* absolute right in the way that was previously explored cannot take place, as a right on the private key serves as this establishment's prerequisite.²⁵ The key's storage in a material carrier does not alter the conclusions above, since ownership of the material carrier does not equal ownership of the data it contains. The importance of such a data embodiment lies solely on the fact that the carrier's value must be compensated in case of destruction under tort law.²⁶

²⁰ Rizos E., *ibid.*, pp. 620-22.

²¹ Article 70 of the Regulation 2023/1114, eur-lex.europa.com, available at: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2023/1114/oj/eng>.

²² Aksoy P. Ç., The applicability of property law rules for crypto assets: Considerations from civil law and common law perspectives, in *Law, Innovation and Technology*, 2023, pp. 197-198, available at: https://yoksis.bilkent.edu.tr/pdf/files/94132.pdf?utm_.

²³ Behm F./ Pesch P., Bitcoin: A first Legal Analysis with Reference to German and US-American Law, 2014, KIT – ZAR, available at: https://www.zar.kit.edu/DATA/veroeffentlichungen/237_BTC_final_camready_437e610.pdf.

²⁴ Fillmann A., German Law Aspects of Crypto Assets, *The National Law Review*, 2 April 2020, available at: <https://natlawreview.com/article/german-law-aspects-crypto-assets>.

²⁵ Rizos E., *ibid.*, pp. 622-23.

²⁶ Wegener F., Die Rechtsnatur von Krypto-Token - Einordnungsversuche im Zivilrecht, *CTRL Magazin*, February 2021, p. 46, available at: <https://www.ctrl-magazin.de/rechtsnatur-von-kryptotoken>.

The increasing importance and spread of crypto-assets has led to proposals of a teleological extension of para. 90 BGB or even its analogical application in cases of unintentional legislative gaps, however no general consensus has been reached as crypto-assets remain purely virtual records.²⁷ Since no theoretical proposition suffices, a private right's explicit establishment seems to be the only viable solution within the German legal system.

For clarity purposes, we should note that the observations above are limited to Property Law. That being said, they do not preclude the treatment of crypto-assets as objects under Contractual Law.

Regarding recent developments, a significant doctrinal shift occurred with the enactment of the Electronic Securities Act in 2021, which introduced electronic securities and crypto-based negotiable instruments. Notably, the Act explicitly qualifies certain electronic records as “things” within the meaning of para. 90 BGB, thereby enabling the application of Property Law rules to electronic securities.²⁸ This marks the first legislative recognition of data sets as objects of property under German law, though its scope remains limited to electronic securities.

Finally, for the sake of coherence, it should be highlighted that, although Bitcoins and NFTs are not “things” under German Law, matters of crypto-asset “ownership” infringement are likewise dealt with through the tortious liability of the responsible party under para. 823 BGB.²⁹

Summary

So, are crypto-assets «things» under the scope of Private Law? The comparative analysis above showcases that the answer to this fundamental question depends heavily on the respective jurisdiction. While some legal systems adopt a more flexible approach and allow for the crypto-asset's accommodation within traditional Property Law concepts, others maintain a strict framework that struggles to provide clear answers regarding their legal nature. This divergence leads to fragmented legal solutions and uncertainty, particularly in cross-border crypto-asset transactions.

At a European level, Regulation 2023/1114 EU serves as evidence that European Institutions recognize the crypto-assets' growing relevance. However, it does not adequately address private and property law matters, leaving this article's main questions open. The unresolved matters indicate the need for further doctrinal development and research which should focus on whether existing property-law concepts can be meaningfully adapted to digital assets or whether new, technology-specific legal categories are required.

²⁷ In regard to this topic, see *Wegener F.*, *ibid.*, pp. 48-50.

²⁸ *Federal Financial Supervisory Authority*, Now also in electronic form: securities, BaFin, 31 August 2021, available at: https://www.bafin.de/SharedDocs/Veroeffentlichungen/EN/Fachartikel/2021/fa_bj_2107_eWpG_en.html.

²⁹ *Rizos E.*, *ibid.*, pp. 620 -22.

Μπορεί ένα παιδί να διαλέξει γονέα; Το δικαστήριο το ακούει ή το αγνοεί;

Ευρυδίκη Βρυλάκη

Ασκούμενη Δικηγόρος

Θεοδώρα Γεώργα

Ασκούμενη Δικηγόρος

Εισαγωγή

Η γονική μέριμνα συνιστά τον ακρογωνιαίο λίθο πάνω στον οποίο οικοδομείται η ζωή κάθε παιδιού. Αποτελεί ένα πολυδιάστατο σύστημα φροντίδας, καθοδήγησης και συναισθηματικής υποστήριξης, το οποίο συμβάλλει καθοριστικά στη διαμόρφωση της προσωπικότητας του ατόμου. Πλήθος ερευνών επιβεβαιώνουν ότι η ποιότητα της σχέσης γονέα-τέκνου επηρεάζει όχι μόνο τη γνωστική και συναισθηματική εξέλιξη, αλλά και την ψυχολογική ανθεκτικότητα και προσαρμοστικότητα του παιδιού στο κοινωνικό περιβάλλον. Ωστόσο, σε περιπτώσεις όπου ανακύπτουν διαφωνίες ή συγκρούσεις μεταξύ των γονέων σχετικά με την άσκηση της γονικής μέριμνας, η δικαιοσύνη καλείται να παρέμβει, λαμβάνοντας αποφάσεις με γνώμονα πάντοτε το βέλτιστο συμφέρον του τέκνου. Στη σύγχρονη προσέγγιση της γονικής μέριμνας, σχετικά με τη γνώμη του παιδιού για την επιλογή του γονέα, γεννιέται το ζήτημα αν αυτή θα πρέπει να λαμβάνεται υπόψη από το δικαστήριο, προκειμένου να διασφαλιστεί ότι, παρά τις ενδεχόμενες οικογενειακές αντιξοότητες, το παιδί

θα συνεχίσει να απολαμβάνει συνθήκες σταθερότητας, ασφάλειας και ομαλής ανάπτυξης σε όλους τους τομείς της ζωής του.

Γονική μέριμνα

Στην ελληνική έννομη τάξη η γονική μέριμνα, όπως διατυπώνεται στο άρθρο 1510 ΑΚ, αποτελεί το σύνολο των δικαιωμάτων και υποχρεώσεων που αναλαμβάνουν οι γονείς απέναντι στα ανήλικα παιδιά τους (127 ΑΚ) και περιλαμβάνει την επιμέλεια, τη διοίκηση της περιουσίας και την εκπροσώπηση του ανηλίκου. Ο χαρακτήρας του δικαιώματος της γονικής μέριμνας είναι λειτουργικός, με συνέπεια να μην επιδέχεται παραίτησης και να καθίσταται υποχρεωτικό, προσωποπαγές και διαρκές για όσο χρονικό διάστημα διατηρείται η οικογενειακή σχέση από την οποία πηγάζει.¹ Η γονική σχέση αποτελεί προϋπόθεση της γονικής μέριμνας, ανεξαρτήτως του τρόπου με τον οποίο αυτή ιδρύεται (για παράδειγμα, γάμος, γέννηση, υιοθεσία, σύμφωνο συμβίωσης ή αναγνώριση πατρότητας). Ως εκ τούτου, προκύπτει πως το οικογενειακό δικαίωμα της γονικής μέριμνας

1 Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Ε., Οικογενειακό Δίκαιο Επιτομή, Εκδόσεις Σάκκουλα, 2021, σελ. 354.

εκκινεί με τη θεμελίωση της γονικής αυτής σχέσης, ενώ αντίθετα παύει μετά την ενηλικίωση του τέκνου, με το θάνατο ή την κήρυξη σε αφάνεια αυτού ή των γονέων του.² Φορέας της γονικής μέριμνας είναι αποκλειστικά το πρόσωπο που υπέχει έναντι του ανηλίκου τη σχετική ευθύνη. Τα πρόσωπα αυτά, κατά κύριο λόγο, είναι οι γονείς, οι οποίοι οφείλουν να την ασκούν από κοινού και εξίσου. Αξίζει, επίσης, να επισημανθεί ότι ο όρος “εξίσου” πρέπει να ερμηνεύεται ως “ισότιμα” ή “ισάξια”, με την έννοια ότι οι γονείς έχουν ίσα δικαιώματα και ευθύνες στη λήψη αποφάσεων και η παρουσία τους στη ζωή του παιδιού τους κρίνεται ίσης αξίας.³ Στην ουσία, ο σύγχρονος νομοθέτης συμβάλλει στην αποφυγή των τριβών μεταξύ των γονέων για ζητήματα άσκησης της γονικής μέριμνας και τους παρακινεί σε μία εν τοις πράγμασι συνεργασία προς όφελος του παιδιού τους.⁴

Βέλτιστο συμφέρον

Κατόπιν των ανωτέρω, γίνεται, λοιπόν, φανερό ότι ο νομοθέτης θεσπίζει γενική προτροπή προς τους γονείς με σκοπό την επίτευξη συνεννόησης ως προς την άσκηση της γονικής μέριμνας, ρύθμιση η οποία αντανακλά και προάγει την αρχή της ιδιωτικής αυτονομίας.⁵ Ωστόσο, εφόσον η προσπάθεια αυτή αποβεί χωρίς αποτέλεσμα, οι γονείς οφείλουν να προσφύγουν στη διαδικασία διαμεσολάβησης, εκτός αν συντρέχουν περιστατικά ενδοοικογενειακής βίας. Σε περίπτωση αποτυχίας της διαμεσολάβησης, η διαφορά επιλύεται δικαστικά (1514 ΑΚ). Γνώμονας τόσο για τις αποφάσεις των γονέων όσο και για το περιεχόμενο της δικαστικής

απόφασης επί της διαφωνίας τους αποτελεί το βέλτιστο συμφέρον του τέκνου (1511 παρ. 1 ΑΚ). Το συμφέρον συνιστά αόριστη νομική έννοια, η οποία αποκτά συγκεκριμένο περιεχόμενο ανάλογα με τις επικρατούσες συνθήκες και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά κάθε παιδιού.⁶ Αποτελεί δε το βασικό κριτήριο και σκοπό του τρόπου άσκησης της γονικής μέριμνας και της ανάθεσης της επιμέλειας σε περίπτωση διαζυγίου ή διάστασης των γονέων, εκφράζοντας έτσι τον παιδοκεντρικό χαρακτήρα του σύγχρονου οικογενειακού δικαίου.⁷ Παράγοντες που εξειδικεύουν την κρίση περί του βέλτιστου συμφέροντος του τέκνου και χρήζουν συνεκτίμησης είναι, μεταξύ άλλων, η σωματική, ψυχική, πνευματική, ηθική και περιουσιακή του ανάπτυξη, καθώς και η διατήρηση της σταθερότητας του περιβάλλοντός του.⁸ Παράλληλα, στην παράγραφο 2 του άρθρου 1511 ΑΚ προσδιορίζονται ενδεικτικά ως πρόσθετα κριτήρια η ενεργός συμμετοχή και των δύο γονέων στην ανατροφή του παιδιού και η αποτροπή διάρρηξης των προσωπικών του σχέσεων με καθέναν από αυτούς. Πρωτίστως, το καθήκον συγκεκριμενοποίησης του συμφέροντος του τέκνου, σύμφωνα με τα προαναφερθέντα κριτήρια, ανατίθεται στους ίδιους του τους γονείς, οι οποίοι, διαθέτοντας πλήρη επίγνωση του οφέλους και των αναγκών του παιδιού τους, δύναται να συμφωνήσουν σχετικά με την ανάθεση της γονικής μέριμνας, χωρίς να καθίσταται απαραίτητη η δικαστική παρέμβαση. Σε περίπτωση, όμως, ένδικης διαφοράς, λόγω μη ευδοκίμησης της προαναφερθείσας προσπάθειας συνεννόησης, επιλαμβάνεται το δικαστήριο, το οποίο θα κληθεί να αξιολογήσει τις προτάσεις των γονέων και περαιτέρω να προβεί στον κα-

2 Λέκκας Γ., Η επιμέλεια του παιδιού κατά τον Αστικό Κώδικα - Μετά τον ν. 4800/2021, Εκδόσεις Σάκκουλα, 2021, σελ. 73.

3 Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Ε., Οικογενειακό Δίκαιο Επιτομή, Εκδόσεις Σάκκουλα, 2024, σελ. 434.

4 Λέκκας Γ., ό.π., σελ. 76.

5 Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Ε., ό.π., σελ. 362.

6 Παπαζήση Θ., Το συμφέρον του τέκνου, Εφαρμογές Αστικού Δικαίου & Πολιτικής Δικονομίας, 2/2024, σελ. 107.

7 Κοτζάμπαση Α., Εγχειρίδιο Οικογενειακού Δικαίου, 3^η έκδ., Εκδόσεις Σάκκουλα, 2023, σελ. 260.

8 Κοτζάμπαση Α., ό.π., σελ. 259.

θορισμό του γονέα με τον οποίο θα διαμένει το παιδί⁹. Στην κρίση του, το δικαστήριο οφείλει να σεβαστεί την αρχή της ισότητας μεταξύ των γονέων και να συνεκτιμήσει κάθε πρόσθετη κρίσιμη παράμετρο που δύναται να επηρεάσει την ορθολογική ανάθεση της γονικής μέριμνας (1511 παρ. 2 εδ. β' και παρ. 3 ΑΚ).

Γνώμη του ανηλίκου τέκνου

Εισαγωγικές παρατηρήσεις

Το ατομικό δικαίωμα του παιδιού να εκφράζει τη γνώμη του σε θέματα γονικής μέριμνας που το αφορούν κατοχυρώνεται ρητώς στο άρθρο 24 παρ. 1 εδ. β' και γ' του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, στη Διεθνή Σύμβαση του ΟΗΕ για τα Δικαιώματα του Παιδιού (ΔΣΔΠ), καθώς και στο άρθρο 6 της Σύμβασης του Συμβουλίου της Ευρώπης για την άσκηση των Δικαιωμάτων των Παιδιών (κυρωθείσα με τον ν. 2502/1997). Στο εσωτερικό δίκαιο, η 1511 παρ. 4 ΑΚ προβλέπει ότι το δικαστήριο οφείλει να ζητά και να συνεκτιμά τη γνώμη του, διάταξη, η οποία δικαιολογείται από λόγους προστασίας της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας του τέκνου, κατά το άρθρο 5 παρ. 1 Σ.¹⁰ Το δικαίωμα του παιδιού συνιστά θεμελιώδη αρχή του οικογενειακού δικαίου και εκδηλώνεται σε δύο μορφές: αφενός ως δικαίωμα ακρόασης, δηλαδή ως αξίωση του να εκφράσει τις απόψεις του ενώπιον του δικαστηρίου και αφετέρου ως υποχρέωση του δικαστηρίου να συνεκτιμά τη γνώμη του στο ζήτημα επιλογής του γονέα.¹¹ Το δικαίωμα αυτό δεν ασκείται με αγωγή από το ίδιο το τέκνο,

αλλά ενεργοποιείται στο πλαίσιο της εκκρεμούς οικογενειακής δίκης, είτε αυτεπαγγέλτως από το δικαστήριο, το οποίο υποχρεούται να μεριμνήσει για την ακρόασή του, είτε κατόπιν σχετικού αιτήματος ενός εκ των γονέων. Η αξίωση ακρόασης δεν στρέφεται κατά συγκεκριμένου προσώπου και δεν αποτελεί αξίωση κατά του ενός ή του άλλου γονέα, αλλά συνιστά διαδικαστικό δικαίωμα που δεσμεύει το δικαστήριο ως εγγύηση συμμετοχής του ανηλίκου στη διαδικασία. Ως εκ τούτου, δεν πρόκειται για αγωγή αξίωση με την έννοια του ουσιαστικού δικαίου, καθώς δεν μπορεί να αποτελέσει αντικείμενο αυτοτελούς αγωγής από το τέκνο, αλλά λειτουργεί ως δικονομική εγγύηση, η παράλειψη της οποίας δύναται να επηρεάσει τη νομιμότητα της δικαστικής κρίσης. Η γνώμη του ανηλίκου λειτουργεί ως κριτήριο εξειδίκευσης του συμφέροντός του, η οποία αν και δεν διαθέτει δεσμευτικό χαρακτήρα, εντούτοις, αποτελεί παράγοντα ιδιαιτέρως σημαντικό για τη συνολική στάθμιση και συνεκτίμηση του συμφέροντος αυτού από το δικαστήριο.¹² Με τη νεότερη νομοθετική παρέμβαση του ν. 4800/2021, η αναδιατυπωμένη 1511 παρ. 4 ΑΚ καθιστά τη γνώμη του παιδιού υποχρεωτική και προβλέπει ότι είναι αναγκαίο να ζητείται σε κάθε περίπτωση, εφόσον αυτό διαγνωστεί ώριμο. Η διάταξη επεκτείνει την υποχρέωση αυτή σε όλες τις αποφάσεις που αφορούν τη γονική μέριμνα και άπτονται των συμφερόντων του παιδιού, διασφαλίζοντας έτσι την ενεργό συμμετοχή του στη διαδικασία λήψης αποφάσεων που το επηρεάζουν.¹³

9 Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Ε., Η δυσλειτουργική γονική μέριμνα μετά τον ν. 4800/2021: Οι διαφωνίες των γονέων και η κακή άσκηση της γονικής μέριμνας, Χρονικά Ιδιωτικού Δικαίου, 2022, σελ.322.

10 Πριβατητσάνη Θ., σε διπλωματική εργασία: «Κατανομή της επιμέλειας των τέκνων μεταξύ των γονέων μετά τη λύση του γάμου-συμφώνου συμβίωσης», Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, ακαδημαϊκό έτος 2022, σσ. 44-45.

11 Λέκκας Γ., ό.π., σελ. 97.

12 Βαλμαντώνης Γ., Σκέψεις για μια φιλική προς το παιδί αστική δικαιοσύνη - IV. Η γνώμη του παιδιού, Εθνική Σχολή Δικαστικών Λειτουργών, 2022, διαθέσιμο σε: https://www.esdi.gr/wp-content/uploads/2022/seminars/05/dik-paidiou/valmantonis_2022.pdf?utm_source.

13 Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Ε., ό.π., σελ. 444.

Επικοινωνία του δικαστή με το τέκνο

Η επικοινωνία του δικαστή με το τέκνο ρυθμίζεται στο άρθρο 612 ΚΠολΔ, σύμφωνα με το οποίο η επικοινωνία αυτή πραγματοποιείται κατ' ιδίαν, χωρίς την παρουσία τρίτου προσώπου, εκτός αν ο δικαστής κρίνει ότι υφίστανται ειδικοί λόγοι που δικαιολογούν διαφορετική ρύθμιση. Η πρόβλεψη αυτή αποβλέπει στην αποτροπή παρεμβάσεων ή πιέσεων, που θα μπορούσαν να περιορίσουν τον αυθορμητισμό του ανηλίκου, ενώ παράλληλα συμβάλλει στη δημιουργία κλίματος εμπιστοσύνης μεταξύ του δικαστή και του τέκνου, διασφαλίζοντας έτσι τη δυνατότητα ειλικρινούς και ανεμπόδιστης έκφρασης της επιθυμίας του σχετικά με την επιλογή του γονέα. Επιπλέον, για το περιεχόμενο της συνομιλίας δεν συντάσσεται έκθεση (612 παρ. 2 εδ. τελευταίο ΚΠολΔ), μέτρο που ενισχύει το κλίμα εμπιστοσύνης, καθότι το παιδί νιώθει ότι δεν θα λογοδοτήσει στους γονείς του για την άποψη που εξέφρασε.¹⁴ Ωστόσο, η ανωτέρω διαδικασία εισάγει τον δικαστή σε ένα επιστημονικό πεδίο που δεν αποτελεί κατεξοχήν αντικείμενο της εξειδίκευσής του, ιδίως ως προς τη διάγνωση της πραγματικής βούλησης του παιδιού. Για τον λόγο αυτό, κρίνεται αναγκαίο ο δικαστής να επικουρείται στο έργο του από εξειδικευμένους επαγγελματίες παιδοψυχολογίας, προκειμένου η ακρόαση του ανηλίκου να είναι ουσιαστική.¹⁵

Περιορισμός της ωριμότητας

Το δικαίωμα ακροάσεως του ανηλίκου τίθεται υπό έναν ουσιώδη περιορισμό, που θεσπίζεται στο άρθρο 1511 παρ. 4 ΑΚ, την ωριμότητά του. Η ωριμότητα ενός ανηλίκου ορίζεται

ως το επίπεδο ψυχολογικής, συναισθηματικής και κοινωνικής ανάπτυξης που επιτρέπει στο παιδί να κατανοεί τις συνέπειες των πράξεων του και να ανταποκρίνεται με προσαρμοστικότητα στις απαιτήσεις του περιβάλλοντός του. Συγκεκριμένα, στο πλαίσιο της ακρόασης της γνώμης του παιδιού, η ωριμότητα αξιολογείται ως η ικανότητα του ανηλίκου να κατανοεί την οικογενειακή κατάσταση, τα ζητήματα που άπτονται της γονικής μέριμνας, καθώς και τις πραγματικές συνέπειες που ενδέχεται να έχει η δικαστική απόφαση για τα εν λόγω ζητήματα και παράλληλα να εκφράζει την επιθυμία του σχετικά με την επιλογή του γονέα και τον κατάλληλο τρόπο ρύθμισης των θεμάτων αυτών από το δικαστήριο.¹⁶ Νεότερες επιστημονικές προσεγγίσεις απορρίπτουν την ταύτιση της ωριμότητας με συγκεκριμένο ηλικιακό όριο και επισημαίνουν ότι αυτή δεν αποτελεί καθαυτή αποδεικτικό κριτήριο.¹⁷ Αντιθέτως, διαμορφώνεται υπό την επίδραση ποικίλων παραγόντων, όπως η ευφυΐα, η διαπαιδαγώγηση, τα προσωπικά βιώματα κλπ.¹⁸ Συνεπώς, σε κάθε περίπτωση η ωριμότητα του ανηλίκου κρίνεται *in concreto*. Από τη γραμματική και τεολογική ερμηνεία της 1511 παρ. 4 ΑΚ, προκύπτει ότι ο δικαστής υποχρεούται να ζητά και να συνεκτιμά τη γνώμη του ανηλίκου, καθώς και την τυχόν προτίμησή του ως προς τον γονέα, χωρίς όμως να δεσμεύεται από αυτήν.¹⁹ Η τελική αξιολόγηση της γνώμης εμπίπτει στη διακριτική του ευχέρεια, αφού είναι δυνατόν ένα παιδί μικρότερης ηλικίας να κριθεί ώριμο, ενώ αντιθέτως ένα παιδί μεγαλύτερης ηλικίας να αξιολογηθεί ανεπαρκώς ώριμο ή να διαπιστωθεί ότι η άποψή του δεν αποτελεί προϊόν ελεύθερης βούλησης, αλλά αποτέλεσμα ψυχολογικής επιρροής ή πί-

¹⁴ Βαλμαντώνης Γ., ό.π.

¹⁵ Λέκκας Γ., ό.π., σελ. 99.

¹⁶ Λέκκας Γ., ό.π., σελ. 98.

¹⁷ Κοτζάμπαση Α., ό.π., σελ. 261.

¹⁸ Παπαζήση Θ., ό.π., σελ. 112.

¹⁹ ΑΠ 561/2003, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ και ΑΠ 1785/2002, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ.

εσης ενός εκ των γονέων.²⁰ Πρέπει, επίσης, να επισημανθεί ότι, ως προς την αιτιολόγηση της δικαστικής απόφασης, δεν απαιτείται να παρατίθεται ρητώς η γνώμη του ανηλίκου, αφού η νομολογία δέχεται ότι αρκεί η γενική αναφορά στη γνώμη του, χωρίς περαιτέρω ειδίκευση, ενώ φαίνεται να αποκλείεται ο αναιρετικός έλεγχος επί του συγκεκριμένου ζητήματος.²¹ Εντούτοις, στη θεωρία έχει διατυπωθεί η άποψη ότι η απόφαση θα πρέπει να περιλαμβάνει ειδική αιτιολογία, αναφορικά με τον τρόπο και την έκταση της συνεκτίμησής της.²² Τέλος, σε περίπτωση παράλειψης ακρόασης ώριμου ανηλίκου, η απόφαση μπορεί να προσβληθεί με το ένδικο μέσο της έφεσης, εφόσον η μη τήρηση της υποχρέωσης του άρθρου 1511 παρ. 4 ΑΚ συνιστά πλημμέλεια της διαδικασίας.

Νομολογιακά Παραδείγματα

Η υπ' αριθμόν ΑΠ 1878/2022²³ έκρινε επί του ζητήματος της επιμέλειας ανηλίκου τέκνου. Οι διάδικοι, μετά τη διάσπαση της έγγαμης συμβίωσής τους, κατήρτισαν έγγραφη συμφωνία, με την οποία ανέθεσαν την επιμέλεια της ανήλικης θυγατέρας τους στη μητέρα, λόγω της μικρής ηλικίας της (ενός έτους), ενώ παράλληλα ρύθμισαν το δικαίωμα επικοινωνίας του πατέρα με το τέκνο. Μεταγενέστερα, αμφότεροι άσκησαν αγωγές ενώπιον του Μονομελούς Πρωτοδικείου, οι οποίες απορρίφθηκαν. Ακολουθώντας, ο πατέρας άσκησε νέα αγωγή, επικαλούμενος μεταβολή των συνθηκών. Το δικαστήριο, αφού προέβη σε εκτίμηση των πραγματικών περιστατικών και έπειτα από την προσωπική επικοινωνία του δικαστή με την ανήλικη, απέρριψε την αγωγή, κρίνοντας ότι δεν αποδείχθηκε μεταβολή τέτοιας έντασης που να δικαιολογεί την αφαίρεση της επιμέλειας από τη μητέρα και

την ανάθεσή της στον πατέρα. Τόνισε δε ότι το συμφέρον του τέκνου επιβάλλει τη μη διατάραξη της καθημερινότητάς της. Κατά της ανωτέρω απόφασης ο πατέρας άσκησε έφεση, η οποία απορρίφθηκε, με το Εφετείο να λαμβάνει υπόψη όλα τα επωφελή για το ανήλικο στοιχείο και παραμέτρους, καθώς και την προσωπική επικοινωνία του δικαστή του Εφετείου με το παιδί, κρίνοντας ότι «είναι ένα ισορροπημένο και χαρούμενο παιδί, που μεγαλώνει σε ένα ασφαλές περιβάλλον, εισπράττει αγάπη και από τους δύο γονείς της και δεν εξέφρασε κανένα παράπονο για τη μητέρα της, η οποία, όπως αυθόρμητα δήλωσε, την προσέχει και την αγαπά» και επομένως, δεν συντρέχει λόγος μεταρρύθμισης της πρωτοβάθμιας απόφασης. Τέλος, η ασκηθείσα αναίρεση απορρίφθηκε, επικυρώνοντας οριστικά την κρίση των κατώτερων δικαστηρίων.

Στην υπ' αριθμό ΑΠ 1139/2025²⁴ απόφαση, που πραγματεύεται την συνεκτίμηση της γνώμης του ανηλίκου σε διαφορές γονικής μέριμνας, αναφέρεται ρητώς ότι: «Ως πυρήνας για τον προσδιορισμό της άσκησης της είναι το βέλτιστο συμφέρον του τέκνου, που αποσκοπεί στην ανάπτυξη αυτού σε μία ανεξάρτητη και υπεύθυνη προσωπικότητα. [...] Το κανονιστικό δε περιεχόμενο της έννοιας αυτής του συμφέροντος του παιδιού συγκεκριμενοποιείται εκάστοτε με βάση τις επικρατούσες συνθήκες σε συγκεκριμένο τόπο και χρόνο, καθώς επίσης και κυρίως τις ιδιαίτερες συνθήκες κάθε παιδιού. [...] Από το συνδυασμό των διατάξεων των άρθρ. 1511 παρ. 4 ΑΚ και 612 ΚΠολΔ σαφώς συνάγεται ότι αυτές εφαρμόζονται σε κάθε υπόθεση, που για τη δικαστική κρίση ερευνάται το συμφέρον του ανηλίκου τέκνου, η δε ακρόαση του ανηλίκου, εφόσον αυτό κριθεί ότι είναι ώριμο προς τούτο, ανεξάρτητα από τη βοήθηση των διαδίκων

20 ΑΠ 317/2015, ΤΝΠ ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ και ΑΠ 358/2019, ΤΝΠ ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ.

21 ΑΠ 201/2010, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ.

22 Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Ε., ό.π., σελ.368· Γεωργιάδης Α., Εγχειρίδιο Οικογενειακού Δικαίου, 3^η έκδ., Εκδόσεις Σάκκουλα, 2023, σελ. 421.

23 ΑΠ 1878/2022, ΤΝΠ ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ.

24 ΑΠ 1139/2025, ΤΝΠ ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ.

και την υποβολή σχετικού αιτήματος υπ' αυτών, είναι υποχρεωτική από το δικαστήριο ουσίας.» Στην κρινόμενη υπόθεση, μετά τη διάσπαση της έγγαμης συμβίωσης των διαδίκων, τόσο σε πρώτο όσο και σε δεύτερο βαθμό, η επιμέλεια του ανηλίκου (ηλικίας έξι ετών) ανατέθηκε στη μητέρα, ενώ ρυθμίστηκε η επικοινωνία του με τον πατέρα. Στην παραπάνω κρίση κατέληξε, ύστερα από εκτίμηση των αποδείξεων και ακρόαση του ανηλίκου από τον πρωτοβάθμιο δικαστή, καθόσον προέκυψε ότι το ανήλικο τέκνο είναι ώριμο και συναισθηματικά συγκροτημένο, αισθάνεται ασφαλές στο μητρικό περιβάλλον, το οποίο δεν επιθυμεί να εγκαταλείψει, πλην όμως επιθυμεί ταυτοχρόνως και ουσιαστική επικοινωνία με τον πατέρα του. Στη συνέχεια, το Εφετείο έκρινε ότι δεν απαιτείτο νέα ακρόαση του ανηλίκου, εφόσον είχε ήδη σχηματίσει πλήρη πεποίθηση από τα προσκομισθέντα αποδεικτικά μέσα και από την προηγηθείσα ακρόαση του παιδιού σε πρώτο βαθμό. Ο Άρειος Πάγος απέρριψε την αίτηση αναίρεσης και επικύρωσε την κρίση του Εφετείου.

Επίλογος

Στο ερώτημα “Μπορεί ένα παιδί να διαλέξει γονέα; Το δικαστήριο το ακούει ή το αγνοεί;”,

η σύγχρονη προσέγγιση του οικογενειακού δικαίου δείχνει ξεκάθαρα ότι η φωνή του παιδιού δεν μπορεί πλέον να αντιμετωπίζεται ως μία δευτερεύουσα παράμετρος της διαδικασίας. Απεναντίας, η άποψή του για το με ποιον γονέα επιθυμεί να διαμείνει αποτελεί κρίσιμο στοιχείο, όταν το δικαστήριο εξετάζει το βέλτιστο συμφέρον του. Η ακρόαση του παιδιού δεν σημαίνει ότι η δική του προτίμηση καθορίζει αυτόματα την απόφαση. Σημαίνει, όμως, ότι το δικαστήριο οφείλει να την αξιολογήσει με σοβαρότητα, σε συνδυασμό με τα πραγματικά δεδομένα της οικογενειακής του ζωής. Η θεσμοθέτηση της συμμετοχής του παιδιού στη διαδικασία λήψης αποφάσεων συνιστά ένα κρίσιμο βήμα προς την κατοχύρωσή του ως αυτόνομη και ολοκληρωμένη προσωπικότητα, με δικαίωμα λόγου για ζητήματα που το αφορούν άμεσα. Τελικά, το βέλτιστο συμφέρον του παιδιού μπορεί να διασφαλιστεί μόνο μέσα από τη γόνιμη συνεργασία των γονέων, της κοινωνίας και της δικαιοσύνης, η οποία δημιουργεί το πλαίσιο για ένα ασφαλές και υποστηρικτικό περιβάλλον ανάπτυξης.

Οι έννομες συνέπειες της αλλαγής φύλου στον γάμο και στις γονικές σχέσεις

Ελένη Κωνσταντινίδου

Τριτοετής Φοιτήτρια Νομικής Σχολής ΑΠΘ

Άννα Τσακνάκη

Τριτοετής Φοιτήτρια Νομικής Σχολής ΑΠΘ

Εισαγωγή

Στις σύγχρονες κοινωνίες έχουν γίνει τεράστια βήματα προς την κατεύθυνση της εξέλιξης και της απελευθέρωσης των ατόμων από αντιλήψεις, οι οποίες περιόριζαν σημαντικά την ατομική ελευθερία. Ο περιορισμός αυτός της ατομικής ελευθερίας πολλές φορές προέρχεται και από έννοιες, οι οποίες στην πραγματικότητα θα έπρεπε να αποτελούν ένα ασφαλές μέρος, μια σταθερά στη ζωή μας. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το φύλο του κάθε ατόμου· μια πραγματικότητα τόσο απλή, μα συνάμα τόσο σύνθετη, διότι εμπερικλείει όχι μόνο το πώς αισθανόμαστε μέσα στο ίδιο μας το σώμα, αλλά και το πώς γινόμαστε αντιληπτοί από την κοινωνία ως σύνολο, καθώς και τις υποχρεώσεις και τα δικαιώματα που έχει ως συνέπεια η αντίληψη αυτή. Ποια είναι η σημασία του φύλου; Ποιες είναι οι προϋποθέσεις για τη διόρθωσή του; Τι συνέπειες επιφέρει αυτή στις ήδη υφιστάμενες σχέσεις του προσώπου, όπως ο γάμος; Τι συμβαίνει στην περίπτωση που το πρόσωπο έχει αποκτήσει τέκνο; Επηρεάζεται η σχέση του με αυτό και αν ναι, πώς; Όλα τα

παραπάνω αποτελούν καίρια ερωτήματα, τα οποία έχουν απασχολήσει ευρύτερα τη νομική επιστήμη τόσο σε θεωρητικό, όσο και σε πρακτικό επίπεδο.

Ορισμός της φυλομετάβασης

Η φυλομετάβαση από νομική σκοπιά ορίζεται ως η διόρθωση του καταχωρισμένου φύλου στη ληξιαρχική πράξη γέννησης, με στόχο αυτό να ανταποκρίνεται στην ενδιάθετη ταυτότητα φύλου του ατόμου, ανεξαρτήτως της βιολογικής του όψης.¹ Η Σουηδία υπήρξε η πρώτη χώρα που καθιέρωσε νομικά τη φυλομετάβαση το 1972, υπό αυστηρές ιατρικές προϋποθέσεις, ενώ σύντομα ακολούθησαν η Γερμανία και άλλα κράτη του δυτικού κόσμου. Παρότι η απαγόρευση των διακρίσεων λόγω φύλου είχε ήδη κατοχυρωθεί σε διεθνές επίπεδο από την Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (1948) και μεταγενέστερα από την ΕΣΔΑ, η νομική αναγνώριση της ταυτότητας φύλου άργησε να ενσωματωθεί στις εσωτερικές έννομες τάξεις. Η νομολογία, όμως, και συ-

¹ Δελής Γ., Η διαδικασία της νομικής αναγνώρισης της ταυτότητας φύλου υπό τον ν. 4491/2017, Εφαρμογές Αστικού Δικαίου & Πολιτικής Δικονομίας, 4/2018, σελ. 381.

γκεκριμένα η απόφαση στην υπόθεση *Christine Goodwin v. United Kingdom*, σύμφωνα με την οποία το ΕΔΔΑ αναγνώρισε ότι είναι αναγκαίο να υπάρχει δυνατότητα νομικής αναγνώρισης της φυλομετάβασης, αποτέλεσε το έναυσμα για την πρωτοποριακή εισαγωγή του θεσμού, το 2002, στην αγγλική έννομη τάξη.

Στην Ελλάδα, μέχρι την ψήφιση του ν. 4491/2017, δεν υπήρχε ειδικό θεσμικό πλαίσιο για τη νομική αναγνώριση της ταυτότητας φύλου. Η μεταβολή των στοιχείων της ληξιαρχικής πράξης γέννησης, συμπεριλαμβανομένου του φύλου, γινόταν μέσω της εκούσιας δικαιοδοσίας, βάσει του άρθρου 13 του ν. 344/1976 και του άρθρου 782 ΚΠολΔ. Η σχετική νομολογία ήταν περιορισμένη, εξαιτίας των αυστηρών προϋποθέσεων που είχαν διαμορφωθεί, όπως η υποχρεωτική χειρουργική επέμβαση και η ιατρική διάγνωση «αναμφίβολου τρανσεξουαλισμού».² Χαρακτηριστική είναι η απόφαση 6843/2007 του Μονομελούς Πρωτοδικείου Αθηνών,³ που έκανε δεκτή την αλλαγή φύλου μόνο μετά από χειρουργική επέμβαση. Σημείο καμπής, ωστόσο, αποτέλεσε η απόφαση 418/2016 του Ειρηνοδικείου Αθηνών,⁴ η οποία έκρινε ότι η χειρουργική επέμβαση δεν αποτελεί αναγκαία προϋπόθεση και ότι η επιβολή της παραβιάζει τα ανθρώπινα δικαιώματα. Η απόφαση αυτή υπήρξε πρωτοποριακή, καθώς προηγήθηκε τόσο του ν. 4491/2017, όσο και της αντίστοιχης στροφής της νομολογίας του ΕΔΔΑ στην υπόθεση *Garçon και Nicot κατά Γαλλίας* (2017), στην οποία κρίθηκε η παραβίαση του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ.⁵

Προϋποθέσεις της φυλομετάβασης

Η αίτηση διόρθωσης του καταχωρισμένου φύλου, η οποία βασιζόταν στα άρθρα 2, 4 και 5 του Συντάγματος και στα άρθρα 57-59 του Αστικού Κώδικα, ενισχύθηκε με τη θέσπιση του νόμου 4491/2017, ο οποίος αποτύπωσε νομικά τις προϋποθέσεις και τη διαδικασία που πρέπει να ακολουθηθεί για να εκδοθεί δικαστική απόφαση, με σκοπό την κατοχύρωση του φύλου που βιώνει προσωπικά και εσωτερικά το άτομο, όπως εξαγγέλλει το άρθρο 2 του ν. 4491/2017. Δεδομένου ότι όλη η διαδικασία αποτελεί προσωπικό ζήτημα συναισθηματικής βαρύτητας, στο άρθρο 6 τονίζεται ότι τα εμπλεκόμενα πρόσωπα έχουν καθήκον εχεμύθειας, ενώ όλα τα διαδικαστικά στάδια οφείλουν να καλύπτονται από πλήρη μυστικότητα, έτσι ώστε να διασφαλίζεται ο δέων σεβασμός στα προσωπικά δεδομένα του ατόμου.

Το άρθρο 3 αναφέρει ως πρώτη προϋπόθεση την ασυμφωνία μεταξύ ταυτότητας φύλου και καταχωρισμένου φύλου. Παρ' όλ' αυτά, σωστότερο θα ήταν να γίνει δεκτό πως πρόκειται πραγματικά για την αιτία⁶ που εκκινεί τη διαδικασία, εφόσον δεν απαιτείται η προσκόμιση εγγράφου που βεβαιώνει την ασυμφωνία ενώπιον του δικαστηρίου⁷. Δεύτερη προϋπόθεση συνιστά η πλήρης δικαιοπρακτική ικανότητα με βάση το άρθρο 127 ΑΚ, ενώ τίθενται επιπλέον προϋποθέσεις εξαιρετικά για τους ανηλίκους που έχουν συμπληρώσει το 15ο και 17ο έτος της ηλικίας τους και επιθυμούν τη φυλομετάβαση. Οι απόψεις επί των εξαιρέσεων δίστανται μεταξύ νομικής και ψυχιατρικής κοινότητας, με κεντρικό

2 Αιτιολογική Έκθεση στο σχέδιο νόμου «Νομική αναγνώριση της ταυτότητας φύλου - Εθνικός Μηχανισμός Εκπόνησης, Παρακολούθησης και Αξιολόγησης των Σχεδίων Δράσης για τα Δικαιώματα του Παιδιού», σελ. 1.

3 ΜΠρΑθ 6843/2007, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ· Τσίρου Σ., Η νομική αναγνώριση της ταυτότητας φύλου, Νομική Βιβλιοθήκη, 2019, σελ. 50.

4 *Περάκης Β. Α.*, Παρατηρήσεις στην ΕπΑθ 418/2016, Νομικό Βήμα, 2016, σσ. 1637-1642· Τσίρου Σ., ό.π., σελ. 51.

5 ΕΔΔΑ Α.Ρ., *Garçon και Nicot κατά Γαλλίας*, (Προσφυγές Νο. 79885/2012, 52471/2013 και 52596/2013), απόφαση της 6^{ης} Ιουλίου 2017, παρ.28, 39 και 50.

6 Τσίρου Σ., ό.π., σελ. 121.

7 *Φουντεδάκη Κ.*, εις Αναγνώριση ταυτότητας φύλου, Το Σχέδιο Νόμου της Νομοπαρασκευαστικής Επιτροπής του Υπουργείου Δικαιοσύνης για την αναγνώριση της ταυτότητας φύλου, Εκδόσεις Σάκκουλα, 2017, σελ. 59 επ.

σημείο αντιπαράθεσης την πνευματική τους ωριμότητα και τις επιπτώσεις που ενδέχεται να έχει μια τέτοια απόφαση σε σχέση με τον χρόνο λήψης της. Τρίτη προϋπόθεση αποτελεί η αγαμία του ενδιαφερομένου. Η απουσία νομοθετικής πρόβλεψης γάμου ομοφύλων καθιστούσε αναγκαία αυτήν την προϋπόθεση, υπό την παραδοχή ότι στοιχείο του υποστατού του γάμου ήταν η διαφορά του φύλου.⁸ Εντούτοις, με την εισαγωγή του ν. 5089/2024, η προϋπόθεση αυτή καταργήθηκε, μέσω της θέσπισης της ισότητας στον πολιτικό γάμο.⁹ Το άρθρο 3 προβλέπει ότι ο γάμος συνάπτεται μεταξύ δύο προσώπων διαφορετικού ή ίδιου φύλου. Παρότι ασκήθηκε κριτική ως προς τη διατύπωση της διάταξης, καθώς κατά τη συζήτηση στη Βουλή προτάθηκε ως καταλληλότερη η φράση “ανεξαρτήτως φύλου”, στοχεύοντας στη συμπερίληψη μη δυαδικών και διεμφυλικών ατόμων, στην Ελλάδα εξακολουθούν να αναγνωρίζονται νομικά δύο φύλα. Συνεπώς, η υφιστάμενη διατύπωση εξυπηρετεί τη συμπερίληψη των προσώπων που εμπίπτουν μόνο σε ένα από τα δύο νομικά αναγνωρισμένα φύλα, ακόμη και σε περιπτώσεις διόρθωσης του καταχωρισμένου φύλου (άνδρας ή γυναίκα).¹⁰ Τέταρτη και τελευταία προϋπόθεση συνιστά η απουσία απαίτησης ιατρικής επέμβασης ή εξέτασης για τη σωματική και την ψυχική υγεία του ατόμου. Η ρύθμιση αυτή αποτελεί σπουδαίο επίτευγμα, διότι παραμερίζει την επίπονη ιατρική επέμβαση, που κάποτε θεωρούνταν αναγκαία, διευκολύνοντας έτσι τη διαδικασία της φυλομετάβασης.

Έννομες συνέπειες της φυλομετάβασης

Συνέπειες στον γάμο

Ο γάμος ως θεσμός που συνδέθηκε ιστορικά με το φυσικό δίκαιο και βασίστηκε «στην αιώνια αγάπη των συντρόφων και των γονέων προς τα παιδιά τους»¹¹ χρειάστηκε να διανύσει μακρά εξελικτική πορεία για να λάβει τη σημερινή του μορφή. Η ισόβια διάρκεια του γάμου και η διαφορά των φύλων αποτέλεσαν χαρακτηριστικά που θεωρούντο ότι συνδέονταν άμεσα με τη φύση του γάμου, χωρίς αντίστοιχες νομοθετικές προβλέψεις.¹² Οι παραδοχές αυτές, ως απόρροια της φυσικής διδαχής, διαμορφώθηκαν χωρίς την παράμετρο της κοινωνικής διάστασης του γάμου, η οποία διεισδύσε στον θεσμό εξελικτικά, με πρώτη κατάκτηση την καθιέρωση της αρχής της ισονομίας ανδρών και γυναικών, η οποία αποτυπώθηκε στον ν. 1329/1983, με τη θέσπιση του συναινετικού διαζυγίου και της θέσης του ίδιου ηλικιακού ορίου για γάμο, ανεξαρτήτως φύλου.¹³

Η εισαγωγή του ν. 5089/2024 αποτελεί ένα νέο βήμα διασύνδεσης με τις κοινωνικές αντιλήψεις που διαμορφώνει νέες συνέπειες. Τονίζεται, αρχικά, ότι ο γάμος μεταξύ προσώπων του ίδιου φύλου αφορά τον πολιτικό γάμο και δεν επιβάλλεται σε θρησκείες που τον απαγορεύουν. Αντιθέτως, η απαγόρευση τέλεσής του από θρησκείες που τον αναγνωρίζουν θα συνιστούσε παραβίαση της θρησκευτικής τους ελευθερίας. Για τον λόγο αυτό, αρκεί η ιδιότητα έστω του ενός εκ των μελλονύμφων ως μέλους της συγκεκριμένης θρησκείας (1371 ΑΚ), προκειμένου να μην παρεμποδίζεται η τέλεση του γάμου.¹⁴

8 Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Ε., Οικογενειακό Δίκαιο, τόμ. Ι, 8^η έκδ., Εκδόσεις Σάκκουλα, 2021, σελ.61.

9 Κοτζάμπαση Α., Εγχειρίδιο Οικογενειακού δικαίου, 4^η έκδ., Εκδόσεις Σάκκουλα, 2025, σσ. 41-42.

10 Fountedaki K., Preliminary considerations on law No.5089/2024 (equality in civil marriage), in Equality in Civil Marriage, Amendment of the Civil Code, and other Provisions, Hellenic Review of European and Comparative Law, 2024, σελ.7, διαθέσιμο σε: <https://doi.org/10.26262/hrecl.v0i0.10824>.

11 Όπως ακριβώς, Κοτζάμπαση Α., ό.π., σελ. 13.

12 Κοτζάμπαση Α., ό.π., σσ. 13-14.

13 Γεωργιάδης Α., Εγχειρίδιο Οικογενειακού Δικαίου, 3^η έκδ., Εκδόσεις Σάκκουλα, 2022, σελ. 19.

14 Fountedaki K., ό.π., σελ. 8.

Με το δεδομένο ότι η φυλομετάβαση δεν αποτελεί πλέον κώλυμα ως προς το υποστατό του γάμου των ομοφύλων, ο νόμος στα άρθρα 6 και 7 προσαρμόζει δικαιώματα, όπως η άδεια μητρότητας-πατρότητας στα ομόφυλα ζευγάρια, η οποία κρίνεται αναγκαία λαμβάνοντας υπόψη ότι σε μια ετερόφυλη οικογένεια η μητέρα και ο πατέρας δικαιούνται διαφορετικό αριθμό ημερών άδειας¹⁵. Δικαιώματα, όμως, όπως τα κληρονομικά ή τα δικαιώματα διατροφής δεν επηρεάζονται, επειδή απορρέουν απευθείας από τον νόμο και είναι προσωποπαγή.¹⁶

Το άρθρο 10 παρ. 2 του ν. 5089/2024 αναφέρει ότι γάμοι Ελλήνων που τελέστηκαν στο εξωτερικό με πρόσωπα του ίδιου φύλου πριν από την έναρξη ισχύος του νόμου, σύμφωνα με το δίκαιο του τόπου τέλεσής τους, θεωρούνται υποστατοί από τον χρόνο τέλεσης, εκτός εάν συντρέχει λόγος ακυρότητας, κατά τις κείμενες διατάξεις. Η δεύτερη παράγραφος ρυθμίζει την περίπτωση προσώπων του ίδιου φύλου που τέλεσαν γάμο στο εξωτερικό και στη συνέχεια σύναψαν σύμφωνο συμβίωσης στην Ελλάδα, προβλέποντας ότι μπορούν να επιλέξουν τη διατήρηση του συμφώνου αντί της αναγνώρισης του γάμου. Για τον σκοπό αυτό, εντός ενός έτους από την έναρξη ισχύος του νόμου, οφείλουν να λύσουν τον γάμο με διαζύγιο και να το δηλώσουν από κοινού, οπότε το σύμφωνο θεωρείται έγκυρο από τον χρόνο σύναψής του· διαφορετικά, το σύμφωνο θεωρείται ως μη γενόμενο.¹⁷ Τέλος, με το άρθρο 13 εισήχθη η ευκαιρία για τα ζευγάρια που είχαν συνάψει σύμφωνο συμβίωσης να τελέσουν γάμο μέσα στον πρώτο χρόνο ισχύος του νόμου και να αιτηθούν την αναδρομική ισχύ του από τον χρόνο κατάρτισης του συμφώνου συμβίωσης, εφόσον αυτό δεν πάσχει από ακυρότητα, με αποτέλε-

σμα να θεωρηθεί κατά πλάσμα δικαίου ότι δεν καταρτίστηκε ποτέ. Δεδομένης της έλλειψης νομικής δυνατότητας σύναψης γάμου για τα ομόφυλα ζευγάρια, που ίσχυε πριν τη θέση του ν. 5089/2024, αυτή η ρύθμιση καλύπτει το κενό για τα ζευγάρια που επιθυμούσαν να συνάψουν γάμο εξ αρχής.¹⁸

Συνέπειες στη γονική σχέση

Έννοια των οικογενειακών δικαιωμάτων

Η διαδικασία της φυλομετάβασης, πέρα από τις συνέπειες που επιφέρει στις σχέσεις μεταξύ των συζύγων, όπως αναλύθηκε και παραπάνω, επιφέρει συνέπειες και στις υπόλοιπες σχέσεις, που έχει συνάψει το πρόσωπο και ιδίως στις σχέσεις του με τα τέκνα που είχε αποκτήσει πριν υποβληθεί στη διαδικασία της εγχείρησης. Πριν προχωρήσουμε στην παρουσίαση των συνεπειών που έχει η διαδικασία αυτή στη σχέση γονέα-τέκνου, κρίνεται απαραίτητο να προηγηθεί μια νομική ανάλυση της σχέσης αυτής. Στην πραγματικότητα, πρόκειται για μια από τις πιο χαρακτηριστικές, ίσως και την πιο χαρακτηριστική σχέση οικογενειακού δικαίου, η οποία ρυθμίζεται από τις διατάξεις 1461 επ. ΑΚ. Σύμφωνα με τη διάταξη 1463 ΑΚ : «*Η συγγένεια του προσώπου με τη μητέρα και τους συγγενείς της συνάγεται από την γέννηση. Η συγγένεια με τον πατέρα και τους συγγενείς του συνάγεται από τον γάμο ή το σύμφωνο συμβίωσης της μητέρας με τον πατέρα ή ιδρύεται με την αναγνώριση, εκούσια ή δικαστική*». Πρόκειται για διάταξη διαπλαστικού χαρακτήρα, που παρέχει στον φορέα του τη δυνατότητα θεμελίωσης έννομης σχέσης.¹⁹ Εξίσου σπουδαίος είναι και ο διαρκής χαρακτήρας της διάταξης,

15 Gerasopoulou M.E., The same-sex family in social security and labour law following the implementation of law No.5089/2024, in Equality in Civil Marriage, Amendment of the Civil Code, and other Provisions, Hellenic Review of European and Comparative Law, 2024, σελ. 7, διαθέσιμο σε: <https://doi.org/10.26262/hrecl.v0i0.10827>.

16 Γεωργιάδης Α., Εγχειρίδιο Οικογενειακού Δικαίου, 4^η έκδ., Εκδόσεις Σάκκουλα, 2025, σελ. 284.

17 Fountedaki K., ό.π., σελ. 13.

18 Γεωργιάδης Α., ό.π., σελ. 47.

19 Κοτζάμπαση Α., Εγχειρίδιο Οικογενειακού Δικαίου, 3^η έκδ., Εκδόσεις Σάκκουλα, 2023, σελ. 16.

μέσω του οποίου εξασφαλίζεται η συνέχεια και η προστασία των οικογενειακών σχέσεων και των αξιώσεων που απορρέουν από αυτές. Επιπρόσθετα, πρέπει να αναφερθούμε και στον λειτουργικό χαρακτήρα της διάταξης, σύμφωνα με τον οποίο τα οικογενειακά δικαιώματα αποτελούν ταυτόχρονα και υποχρέωση του γονέα, με χαρακτηριστικό παράδειγμα το άρθρο 1510 ΑΚ,²⁰ το οποίο καθιερώνει την υποχρέωση της από κοινού και εξίσου άσκησης της γονικής μέριμνας από τους γονείς.

Νομοθετική Ρύθμιση

Ύστερα από τη γενική παρουσίαση της έννοιας και του χαρακτήρα των οικογενειακών δικαιωμάτων, ακολουθεί η ανάλυση των συνεπειών που υφίσταται η σχέση γονέα-τέκνου στην περίπτωση που ένας εκ των γονέων ζητήσει τη διόρθωση του καταχωρισμένου φύλου του. Με τον ν. 4491/2017, εισήχθη στην ελληνική έννομη τάξη η νομική αναγνώριση της ταυτότητας φύλου, μια ρύθμιση που έδωσε τη δυνατότητα διόρθωσης του καταχωρισμένου φύλου, ώστε αυτό να συμφωνεί με την προσωπική αισθητική του σώματος, τη βούληση και την εξωτερική εμφάνιση του εκάστοτε ατόμου. Ο νόμος έδωσε αυτή τη δυνατότητα, λαμβάνοντας πάντα υπόψη τις ήδη υπάρχουσες σχέσεις που ενδεχομένως έχει συνάψει το πρόσωπο που υποβάλλεται στη διαδικασία της φυλομετάβασης. Συγκεκριμένα, όσον αφορά τη σχέση γονέα-τέκνου που προϋπήρχε της διαδικασίας διόρθωσης του καταχωρισμένου φύλου, ο νομοθέτης λειτούργησε με γνώμονα ένα κριτήριο που αποτελεί ταυτόχρονα πυλώνα των διατάξεων του οικογενειακού δικαίου: το βέλτιστο συμφέρον του τέκνου.²¹

Σύμφωνα με το άρθρο 5 παρ. 2 του ν. 4491/2017: «*Αν το πρόσωπο που διόρθωσε το καταχωρισμένο φύλο του έχει παιδιά, είναι γεν-*

νημένα σε γάμο, είτε γεννημένα σε σύμφωνο, είτε γεννημένα χωρίς γάμο των γονέων τους, είτε υιοθετημένα, τα δικαιώματα και οι υποχρεώσεις του από τη γονική μέριμνα δεν επηρεάζονται. Στην ληξιαρχική πράξη γέννησης των παιδιών δεν επέρχεται καμία μεταβολή λόγω της διόρθωσης του καταχωρισμένου φύλου του γονέα». Επί της ουσίας, η παράγραφος αυτή θεσπίστηκε εναρμονισμένη με το τότε ισχύον νομοθετικό καθεστώς, στο οποίο ο γάμος μεταξύ ομοφύλων ήταν ανυπόστατος, για να προστατεύσει τα τέκνα που είχαν ήδη γεννηθεί πριν τη διόρθωση του καταχωρισμένου φύλου. Ελλείψει της διάταξης αυτής, τα τέκνα αυτά θα θεωρούνταν γεννημένα εκτός γάμου, χωρίς να υπάρχει κάποια πρόβλεψη που να επιτρέπει την αναγνώρισή τους από τον γονέα που άλλαξε φύλο.²² Πρόκειται, επομένως, για μια διάταξη μείζονος σημασίας, η οποία εξασφάλισε τη σταθερότητα και την ισορροπία στις σχέσεις γονέα-τέκνου και εξακολουθεί να υφίσταται, διότι βρίσκεται σε πλήρη αρμονία με το πνεύμα του ν. 5089/2024. Ο τελευταίος, πέρα από τη θέσπιση του γάμου των ομοφύλων, εισάγει ρυθμίσεις εξέχουσας σημασίας για όλο το εύρος των διατάξεων του οικογενειακού δικαίου. Μάλιστα, το άρθρο 8 του εν λόγω νόμου ορίζει ότι: «*Διατάξεις της κείμενης νομοθεσίας που αφορούν σε αξιώσεις, παροχές και προνόμια των συζύγων και γονέων έναντι τρίτων ή έναντι του Δημοσίου εφαρμόζονται, ευθέως ή αναλόγως και στην περίπτωση των προσώπων ίδιου φύλου που έχουν τελέσει μεταξύ τους γάμο ή έχουν αποκτήσει κοινό παιδί, εφόσον δεν υπάρχει διαφορετική ειδική ρύθμιση στα άρθρα 6 ή 7 ή σε άλλο νόμο*». Μέσω του άρθρου αυτού, αναγνωρίζεται ρητά η ισότητα μεταξύ των ετερόφυλων και των ομόφυλων αλλά και των γονέων ίδιου φύλου που έχουν αποκτήσει κοινό τέκνο, ενώ παράλληλα αναγνωρίζεται και η δυνατότητα

20 Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Ε., Οικογενειακό Δίκαιο, τόμ. Ι και ΙΙ, 8^η έκδ., Εκδόσεις Σάκκουλα, 2021, σελ. 295.

21 Γεωργιάδης Α., Εγχειρίδιο Οικογενειακού Δικαίου, 3^η έκδ., Εκδόσεις Σάκκουλα, 2022, σελ. 405.

22 Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Ε., ό.π., σελ. 62.

υιοθεσίας τέκνου από άτομα του ίδιου φύλου.²³ Με τον τρόπο αυτό, επιβεβαιώνεται ουσιαστικά το άρθρο 5 παρ. 2 του ν. 4491/2017, διασφαλίζοντας πάντοτε τη σχέση του τέκνου με τους γονείς του, ανεξάρτητα με το αν αυτοί έχουν το ίδιο φύλο ή όχι.

Αξίζει, επίσης, να αναφέρουμε το άρθρο 11 παρ. 1 του ν. 5089/2024, σύμφωνα με το οποίο: «Σχέση γονέα ή γονέων και τέκνου που έχει καταχωριστεί σε δημόσια έγγραφα ή δικαστική απόφαση τρίτης χώρας αναγνωρίζεται στην Ελλάδα, ανεξαρτήτως του φύλου του ενός ή των δύο γονέων και της πρόβλεψης ή μη του τρόπου δημιουργίας της ως άνω σχέσης στο εσωτερικό δίκαιο. Αν η γονεϊκή σχέση του πρώτου εδαφίου βασίζεται σε δικαστική απόφαση, η απόφαση αναγνωρίζεται κατ'εφαρμογή των διατάξεων για την αναγνώριση δικαστικών αποφάσεων. Δημόσια αρχή, δικαστήριο ή τρίτος δεν δύναται να ενταχθεί στην αναγνώριση της ανωτέρω γονεϊκής σχέσης που έχει δημιουργηθεί στο εξωτερικό ή στις συνέπειες από την αναγνώριση αυτή για λόγους που ανάγονται στο φύλο του ενός ή των δύο γονέων και στην πρόβλεψη ή μη του τρόπου δημιουργίας της σχέσης στο εσωτερικό δίκαιο». Επιπρόσθετα, η δεύτερη παράγραφος του άρθρου αναγνωρίζει και τις υιοθεσίες τέκνων από ομόφυλους γονείς που έλαβαν χώρα στο εξωτερικό, αναφέροντας, μάλιστα, ρητά πως καμία αρχή ή δικαστήριο δεν μπορεί να αναιρέσει τη

σχέση που έχει ήδη δημιουργηθεί ανάμεσα στον γονέα και στο τέκνο.²⁴ Αντιλαμβανόμαστε, επομένως, ότι η σχέση γονέα-τέκνου είναι ιερή και δεν νοείται σε καμία περίπτωση να αποτελέσει αντικείμενο αμφισβήτησης λόγω της ενδεχόμενης διόρθωσης του φύλου του γονέα.

Συμπεράσματα

Γίνεται αντιληπτό πλέον πως η νομοθετική θέσπιση του γάμου μεταξύ ατόμων του ίδιου φύλου και η προστασία των ήδη θεσπισμένων σχέσεων αποσκοπεί στην εξάλειψη των ανισοτήτων και των διακρίσεων σε βάρος των ομόφυλων προσώπων.²⁵ Επί του πρακτέου, παρατηρείται η μεταστροφή από το φυσικό δίκαιο στον νομικό θετικισμό, καθώς οι νέες ρυθμίσεις του οικογενειακού δικαίου έχουν στόχο τη νομική αποτύπωση και εφαρμογή κανόνων που εκφράζουν τις κοινωνικές αντιλήψεις.²⁶ Οι ρυθμίσεις αυτές (ν. 4491/2017 και ν. 5089/2024) λειτουργούν ως αρωγός τόσο για το άτομο που επιθυμεί τη φυλομετάβαση, παρέχοντάς του τη δυνατότητα της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητάς του και της σύναψης οικογενειακών σχέσεων σε ισότιμους όρους, όσο και για το τέκνο, το οποίο, τελικά, διατηρεί αναλλοίωτη τη σχέση του με τον γονέα του.

23 Gerasopoulou M.E., The same-sex family in social security and labour law following the implementation of law No.5089/2024, in Equality in Civil Marriage, Amendment of the Civil Code, and other Provisions, Hellenic Review of European and Comparative Law, 2024, σσ. 39-40, διαθέσιμο σε: <https://doi.org/10.26262/hrecl.v0i0.10827>.

24 Fountedaki K., Preliminary considerations on law No.5089/2024 (equality in civil marriage), in Equality in Civil Marriage, Amendment of the Civil Code, and other Provisions, Hellenic Review of European and Comparative Law, 2024, σσ. 15-17, διαθέσιμο σε: <https://doi.org/10.26262/hrecl.v0i0.10824>.

25 Κουνονγέρη-Μανωλεδάκη Ε., Επιτομή Οικογενειακού Δικαίου, 4^η έκδ., Εκδόσεις Σάκκουλα, 2024, σελ. 37.

26 Κοτζάμπαση Α., Εγχειρίδιο Οικογενειακού δικαίου, 4^η έκδ., Εκδόσεις Σάκκουλα, 2025, σσ. 13-14.

Οι σύγχρονες μορφές χρηματοδοτικής μίσθωσης (leasing) και εκχώρησης απαιτήσεων (factoring) - ζητήματα στην αποκατάσταση ζημιών

Παναγιώτης Παπακρίβος

Τριτοετής Φοιτητής Νομικής Σχολής ΑΠΘ

Βασιλική Ραγκάτση

Τεταρτοετής Φοιτήτρια Νομικής Σχολής ΑΠΘ

Εισαγωγή

Οι συνθήκες της οικονομίας στα μέσα του 20^{ου} αιώνα οδήγησαν στη δημιουργία νέων μορφών συμβάσεων, που εξυπηρετούσαν τις ανάγκες της εποχής. Καινούριες συμβάσεις, όπως η χρηματοδοτική μίσθωση (εφεξής: leasing) και η πρακτορεία επιχειρηματικών απαιτήσεων (εφεξής: factoring), που αναπτύσσονται στο παρόν άρθρο, διαδόθηκαν εξαιτίας των πολλών οικονομικών πλεονεκτημάτων τους.

Σύντομη προσέγγιση του leasing

Μορφές εμφάνισης leasing

Οι βασικότερες μορφές εμφάνισης του leasing είναι τρεις: 1. Η απλή χρηματοδοτική μίσθωση (financial leasing), 2. Η μεικτή χρηματοδοτική μίσθωση (operating leasing) και 3. Η αντίστροφη χρηματοδοτική μίσθωση (sale and lease back). Όλα τα είδη leasing αποτελούν συμβάσεις που αποδίδονται με τους αγγλικούς όρους: B to B (Business to Business) ή B to

G (Business to Government). Οι μισθωτές τους είναι, δηλαδή, υποχρεωτικά επαγγελματίες-έμποροι ή επιχειρήσεις που χρησιμοποιούν το leasing για επαγγελματικούς σκοπούς ή μπορούν να είναι, τέλος, το Δημόσιο, οι ΟΤΑ και τα Ν.Π.Δ.Δ., ποτέ όμως καταναλωτές.¹ Παρομοίως, και οι εκμισθωτές μπορούν να είναι αποκλειστικά ειδικές Α.Ε., με σκοπό μόνο το leasing, ή χρηματοπιστωτικά ιδρύματα, όπως αναφέρει το άρθρο 2 του ν. 1665/1986.

Απλή χρηματοδοτική μίσθωση

Στο απλό leasing, το οποίο αποτέλεσε το πρότυπο για τη θέσπιση του ν. 1665/1986, ο μισθωτής που έχει ανάγκη από κάποιο αγαθό (κινητό ή ακίνητο) για επαγγελματικούς-εμπορικούς σκοπούς, προσεγγίζει απευθείας τον παραγωγό ή κύριο του αγαθού (προμηθευτής) και διαπραγματεύεται τις ιδιότητες του αγαθού που απαιτεί να έχει. Έπειτα, απευθύνεται σε μία εταιρεία leasing ή σε ένα χρηματοπιστωτικό ίδρυμα (εκμισθωτής της σύμβασης), με σκοπό να αποκτήσει το συμφωνηθέν με τον προμη-

1 Ψυχομάνης Σ., Εμπορικό Δίκαιο Γενικό Μέρος - Δίκαιο Εμπορικών Συμβάσεων, 3^η έκδ., Εκδόσεις Σάκκουλα, 2018, σελ. 385.

θευτή αγαθό και να του εκμισθωθεί. Μετά την απόκτηση του αγαθού, ο εκμισθωτής οφείλει να δώσει εντολή, ώστε να γίνει η παράδοση του αγαθού από τον προμηθευτή κατευθείαν στον μισθωτή της σύμβασης.²

Μεικτή χρηματοδοτική μίσθωση

Η συγκεκριμένη μορφή εμφάνισης του leasing δεν διαφέρει από την προηγούμενη σε τίποτα, εκτός από την κατανομή του επιχειρηματικού-επενδυτικού κινδύνου, τον οποίο και επωμίζεται ο εκμισθωτής (η επωμιζόμενη ευθύνη για το αγαθό και για την εξέλιξη της σύμβασης οδηγεί στην ανάληψη του κινδύνου ζημίας από τον εκμισθωτή, αιτία των υπερογκών μισθωμάτων που συνηθίζονται), γεγονός που θα μας απασχολήσει σε επόμενη ενότητα. Ο εν λόγω τύπος leasing προτιμάται σε περιπτώσεις κάλυψης βραχέων αναγκών των μισθωτών και συνήθως το αγαθό εκμισθώνεται στη συνέχεια σε επόμενους ενδιαφερόμενους-μισθωτές ή και πωλείται.³

Αντίστροφη χρηματοδοτική μίσθωση

Τέλος, υπάρχει και το «αντίστροφο» leasing, όπως προβλέπεται στο άρθρο 1 παρ. 2 του ν. 1665/1986. Αναλυτικότερα, αφορά τις περιπτώσεις όπου ο ενδιαφερόμενος για χρηματοδότηση πωλεί και μεταβιβάζει την κυριότητα (ή μέρος αυτής) ενός αγαθού επαγγελματικής χρήσης στον εκμισθωτή, ο οποίος έπειτα του το εκμισθώνει. Συνεπώς, μία διαφορά και ιδιαιτερότητα του αντίστροφου leasing είναι ότι δεν αποτελεί τριγωνική σχέση, αλλά αφορά δύο μόνο πρόσωπα, αφού ο μισθωτής διατελεί και ως προμηθευτής στη σύμβαση.⁴ Το αντί-

στροφο leasing αποτελεί ένα χρηματοοικονομικό τέχνασμα που αποσκοπεί στην αύξηση της ρευστότητας του μισθωτή, μέσω της ρευστοποίησης μίας αρχικής, γεγεννημένης, επιχειρηματικής επένδυσης. Αυτή είναι μία ακόμη από τις ιδιαιτερότητες που διακρίνουν αυτόν το τύπο από τους προαναφερθέντες, στους οποίους επιδιώκεται η χρηματοδότηση νέων κατ'εξοχήν επενδύσεων.⁵

Ζητήματα αποκατάστασης ζημιών

Δεδομένου ότι ο ν. 1665/1986 δεν έχει ρυθμίσει την ανώμαλη εξέλιξη των συμβάσεων leasing και ότι οι τελευταίες περικλείουν στο εσωτερικό τους στοιχεία από τη μίσθωση, το σύμφωνο προαιρέσεως, την πώληση, την εντολή και από άλλα μορφώματα, υποστηρίζεται ότι κάθε περίπτωση ανώμαλης εξέλιξης θα κρίνεται *ad hoc*, ανάλογα με τα επιμέρους στοιχεία της.⁶

Ζητήματα αποκατάστασης ζημιών στο απλό και αντίστροφο leasing

Όπως προαναφέρθηκε, η μη συμμετοχή του εκμισθωτή στη διαδικασία επιλογής του αγαθού και του προμηθευτή είναι η συνήθης πρακτική στις συμβάσεις του απλού leasing και ως εκ τούτου, κατά κανόνα αποκλείεται οποιαδήποτε ευθύνη του ως προς το αγαθό. Για να αντισταθμιστεί, ωστόσο, αυτή η έλλειψη ευθύνης, ο εκμισθωτής εκχωρεί τα δικαιώματα και τις αξιώσεις του, κατά του προμηθευτή, στον μισθωτή. Γίνεται δεκτό ότι ο τελευταίος οφείλει να διατηρεί το αγαθό κατάλληλο για τη συμφωνηθείσα χρήση σε όλη τη διάρκεια της μίσθωσης, με δυνατότητα ύπαρξης και σχετικού όρου στη σύμβαση, οπότε ο εκμι-

2 Γεωργιάδης Α., Νέες Μορφές Συμβάσεων, 6^η έκδ., Νομική Βιβλιοθήκη, 2015, σσ. 35-36.

3 Γεωργιάδης Α., ό.π., σσ. 37-38.

4 Βενιέρης Ι., Δίκαιο εμπορικών συμβάσεων: θεωρητική ανάλυση, πρακτική εφαρμογή, υποδείγματα, Νομική Βιβλιοθήκη, 2021, σελ. 768.

5 Γεωργιάδης Α., ό.π., σελ. 39.

6 Κορνηλάκη Ε., Leasing: Μορφές & επιμέρους νομικά ζητήματα, Koumentakis & Associates Law Firm, 1 Αυγούστου 2023, διαθέσιμο σε: <https://koumentakislaw.gr/arhra/leasing-morfes-kai-nomika-zythmata/>.

σθωτής θα μπορεί να αξιώσει αποζημίωση.⁷ Επίσης, σε περιπτώσεις ελαττωμάτων, έλλειψης συμφωνηθέντων ιδιοτήτων, μη εκπλήρωσης, υπερημερίας ή πλημμελούς εκπλήρωσης της παροχής του αγαθού από τον προμηθευτή, ο μισθωτής ασκώντας τις εκχωρημένες σε αυτόν αξιώσεις κατά του προμηθευτή μπορεί να διεκδικήσει αποζημίωση και αποκατάσταση της προκληθείσας ζημίας. Τέλος, επειδή στο απλό leasing ο μισθωτής αναλαμβάνει τον κίνδυνο της τυχαίας καταστροφής, απώλειας ή χειροτέρευσης του αγαθού και γενικά όλα τα υπόλοιπα έξοδα και βάρη του, ο εκμισθωτής δύναται να ασκήσει εναντίον του αξιώσεις αποκατάστασης ζημίας ή αποζημίωσης, εφόσον τεθεί ζήτημα που να εμπίπτει στο εν λόγω πεδίο ευθύνης του μισθωτή.⁸ Ο μόνος κίνδυνος, λοιπόν, που παραμένει στο πρόσωπο του εκμισθωτή είναι αυτός της χρηματοδότησης, δηλαδή η περίπτωση αδυναμίας του μισθωτή να καταβάλλει το μίσθωμα.⁹

Στο αντίστροφο leasing, το χρηματοδοτούμενο μέρος που μεταβιβάζει την κυριότητα του αγαθού στη χρηματοδότρια εταιρεία (εκμισθωτής) παρακρατά, καθ' όν τρόπον συμβαίνει και στο απλό leasing, όχι μόνο τη χρήση του αγαθού αλλά και όλες τις υποχρεώσεις και τους κινδύνους, οι οποίοι μετακυλούν στο πρόσωπό του, δημιουργώντας έτσι την ίδια ευθύνη (με το απλό leasing) στα ζητήματα αποκατάστασης ζημιών. Συνεπώς, ο εκμισθωτής δεν θα φέρει καμία ευθύνη έναντι του μισθωτή και θα διαθέτει μόνο ένα απογυμνωμένο δικαίωμα κυριότητας (χωρίς εξουσία χρήσης και κάρπωσης).¹⁰

Ζητήματα αποκατάστασης ζημιών στο μεικτό leasing

Το μεικτό leasing αποτελεί αντικείμενο χωριστής ανάλυσης, καθώς παρουσιάζει διαφορετική αντιμετώπιση των θεμάτων ευθύνης συγκριτικά με τους υπόλοιπους δύο τύπους leasing. Η μεγάλη διαφορά έγκειται στο ότι ο εκμισθωτής διατηρεί όλες τις υποχρεώσεις που προβλέπει η απλή μίσθωση, τις οποίες, αντίθετα, επωμίζεται ο μισθωτής στους προαναφερθέντες τύπους. Εξαιτίας, λοιπόν, της ομοιότητας με την απλή μίσθωση, εφαρμόζονται για τον εν λόγω τύπο leasing οι 574 επ. ΑΚ.¹¹ Συνεπώς, ο εκμισθωτής οφείλει να διατηρεί το αγαθό κατάλληλο κατά τη διάρκεια της μίσθωσης, καταβάλλει τα βάρη και τους φόρους του και τέλος, επί ανώμαλης εξέλιξης θα ευθύνεται για την αδυναμία παροχής, για την υπερημερία, για την πλημμελή εκπλήρωση (παροχής του αγαθού) και για τα ελαττώματα του αγαθού.¹²

Πρόληψη ζημιών μέσω ασφάλισης

Το άρθρο 5 του ν. 1665/1986 προβλέπει υποχρεωτική ασφάλιση του αγαθού. Η προκειμένη διάταξη συμβάλλει στην εξασφάλιση των απαιτήσεων του εκμισθωτή στο προβλεπόμενο από τον νόμο πλαίσιο. Σε αντίθετη περίπτωση, ενδεχομένως, δεν θα μπορούσε ο μισθωτής – ο οποίος και φέρει τον κίνδυνο τυχαίας καταστροφής – να καλύψει τη ζημία. Η υποχρέωση ασφάλισης ισχύει και για τους τρεις βασικούς τύπους leasing. Στο αντίστροφο leasing, παρατηρείται και μία επιπλέον εξασφαλιστική λειτουργία. Η μεταβιβασθείσα στον εκμισθωτή κυριότητα λειτουργεί ως μία μορφή εμπράγματης ασφάλειας που προστα-

⁷ ΜονΕφΑθ 653/2023, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ.

⁸ Γεωργιάδης Α., ό.π., σελ. 36.

⁹ ΤρΕφΑθ 1161/2024, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ.

¹⁰ Τραϊανίδου Θ., σε διπλωματική εργασία: «Το Leasing Ακινήτων», Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, ακαδημαϊκό έτος 2007, σελ. 28.

¹¹ Γεωργιάδης Α., ό.π., σελ. 38.

¹² Γεωργιάδης Α., Εγχειρίδιο Ειδικού Ενοχικού Δικαίου, 2η έκδ., Εκδόσεις Σάκκουλα, 2024, σσ. 184-187, 206-210.

τεύει τον εκμισθωτή από τον επενδυτικό του κίνδυνο, δηλαδή από τη μη αποπληρωμή των μισθωμάτων.¹³

Οικονομική σημασία

Το leasing δίνει τη δυνατότητα στη μισθώτρια εταιρεία να αναπτυχθεί (εκσυγχρονισμός, επέκταση) χωρίς τον αναγκαίο -παλαιότερα- δανεισμό, διατηρώντας παράλληλα τη ρευστότητά της. Σε αντίθεση με άλλες μορφές μερικής χρηματοδότησης (δανεισμός), καλύπτει το σύνολο της αξίας του αγαθού που απαιτείται, καθώς αυτό αποκτάται από τον εκμισθωτή. Επιπλέον, αποτελεί φορολογικά συμφέρουσα λύση για τη μισθώτρια επιχείρηση και ταυτόχρονα ευνοϊκή, ως προς την κατανομή των κινδύνων, επιλογή για τον εκμισθωτή.¹⁴

Σύντομη προσέγγιση του factoring

Η σύμβαση εκχώρησης απαιτήσεων (factoring) αποτελεί ένα συμβατικό μόρφωμα, το οποίο πρώτα εμφανίσθηκε στις συναλλαγές ως ανώνυμη σύμβαση και αργότερα ρυθμίστηκε από τον νομοθέτη.¹⁵ Δημιουργεί μια τριμερή σχέση ανάμεσα στον πράκτορα, έναν προμηθευτή και τον αντισυμβαλλόμενο του προμηθευτή, και οδηγεί στην εκχώρηση των απαιτήσεων του προμηθευτή έναντι του αγοραστή στον πράκτορα, που συνήθως αποτελεί τράπεζα ή θυγατρική της.¹⁶

Τα συμβαλλόμενα μέρη αποτελούν μόνο ο πράκτορας και ο προμηθευτής. Λόγω της ελεύθερης διαμόρφωσης του περιεχομένου της σύμβασης, προκύπτει ένα πλέγμα δικαιωμάτων και υποχρεώσεων που διαφέρει ανά περίπτωση,

έχοντας, όμως, σταθερά ως βάση την υποχρέωση του προμηθευτή να εκχωρήσει το σύνολο (ή μέρος) των απαιτήσεών του στον πράκτορα, και την υποχρέωση του τελευταίου να καταβάλλει στον προμηθευτή το τίμημα των απαιτήσεων αυτών¹⁷. Διέπεται από τις διατάξεις του ν. 1905/1990 και συμπληρωματικά από τις διατάξεις του ΑΚ για την εκχώρηση (455 επ.), όπου υπάρχει κενό. Όπως ορίζεται και στον ν. 1905/1990, ο πράκτορας λαμβάνει αμοιβή για την παρακολούθηση και την είσπραξη των απαιτήσεων του προμηθευτή και -δυστυχώς- για την ανάληψη του πιστωτικού κινδύνου (άρ. 1). Όπως είναι αναμενόμενο, το ακριβές περιεχόμενο της σύμβασης καθορίζεται ελεύθερα από τα μέρη.¹⁸

Το factoring διακρίνεται σε γνήσιο και μη γνήσιο (νόθο). Η διαφορά τους συνίσταται στην ανάληψη του πιστωτικού κινδύνου. Στο γνήσιο factoring, ο προμηθευτής αναλαμβάνει εγγυητική ευθύνη μόνο για την ύπαρξη της απαίτησης, ενώ ο πράκτορας αναλαμβάνει τον κίνδυνο μη πληρωμής της απαίτησης λόγω αφερεγγυότητας των πελατών και στερείται το δικαίωμα αναγωγής κατά του τελευταίου. Απεναντίας, στο νόθο factoring, ο προμηθευτής αναλαμβάνει τον πιστωτικό κίνδυνο σε περίπτωση αφερεγγυότητας των πελατών του.¹⁹

Διακρίνεται, επιπλέον, σε εμφανές και αφανές factoring. Στην περίπτωση του εμφανούς factoring, ο οφειλέτης λαμβάνει γνώση της σύναψης της σύμβασης μεταξύ του πράκτορα και του προμηθευτή με τη γνωστοποίησή της σε αυτόν με αναγγελία, η οποία δεν θεωρείται συστατικός τύπος. Η εκδοχή της μη αναγγελίας συνιστά το αφανές factoring, το οποίο δεν συ-

13 ΠολΠρωτΡόδου 214/2018, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ.

14 Γεωργιάδης Α., ό.π., σσ. 27-28.

15 Φιλίππου Η., σε διπλωματική εργασία: «Η σύγκρουση του factoring με άλλες μορφές εξασφάλισης», Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, ακαδημαϊκό έτος 2020, σσ. 6-8.

16 ΕφΑθ 2355/2025, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ.

17 Παναγοπούλου Ε., σε διπλωματική εργασία: «Η λύση της σύμβασης factoring και η εκκαθάριση των σχέσεων των μερών», Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, ακαδημαϊκό έτος 2007, σσ. 37-39.

18 ΑΠ 121/2023, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ.

19 Ψυχολιάνης Σ., Τραπεζικό δίκαιο - Δίκαιο τραπεζικών συμβάσεων, Εκδόσεις Σάκκουλα, 2001, σσ. 76-77.

ναντάται συχνά στις συναλλαγές.²⁰

Στη συνέχεια, χωρίζεται σε factoring με ή χωρίς προεξόφληση. Στην πρώτη περίπτωση, ο πράκτορας καταβάλλει την αξία των εκχωρηθεισών απαιτήσεων (ενδεικτικά, το 80% αυτής, κρατώντας το υπόλοιπο 20% μέχρι την καταβολή από τον οφειλέτη) στον προμηθευτή, αμέσως μετά την εκχώρηση. Σε περίπτωση, όμως, που συμφωνηθεί καταβολή του τιμήματος στο χρονικό σημείο που θα καταστεί η εκάστοτε απαίτηση ληξιπρόθεσμη, τότε στοιχειοθετείται factoring χωρίς προεξόφληση (ή καταληκτικό).²¹

Η σύμβαση απαιτεί έγγραφο συστατικό τύπου, η μη τήρηση του οποίου έχει ως συνέπεια την απόλυτη ακυρότητα της σύμβασης (159 ΑΚ), κατά τη ρητή διάταξη του ν. 1905/1990. Έχει υποστηριχθεί, εντούτοις, και η αντίθετη άποψη, κατά την οποία η μη τήρηση του έγγραφου τύπου δεν επιφέρει ακυρότητα, αλλά απλώς τη μη υπαγωγή της σύμβασης στις ρυθμίσεις του σχετικού νόμου.²²

Ζητήματα αποκατάστασης ζημιών

Στις περιπτώσεις που η σύμβαση factoring εξελίσσεται ανώμαλα, δημιουργούνται ζητήματα αποκατάστασης ζημιών, ήτοι το ποιος επωμίζεται τον κίνδυνο και το πότε ενεργοποιείται η ευθύνη του.

Αφερεγγυότητα οφειλέτη

Η περίπτωση της μη εξόφλησης του τιμήματος από τον οφειλέτη συνήθως δεν δημιουργεί ιδιαίτερο πρόβλημα, καθώς η ανάληψη του πιστωτικού κινδύνου αποφασίζεται εκ των προτέρων, κατά τη συνομολόγηση της σύμβασης. Σύμφωνα

να με το άρθρο 468 ΑΚ εξάλλου, σε περίπτωση που ο προμηθευτής δεν αναλάβει ρητά την ευθύνη για την αφερεγγυότητα του οφειλέτη, την ευθύνη αυτή φέρει αυτοδίκαια ο πράκτορας. Συγκεκριμένα, στον ευρέως καθιερωμένο τύπο του factoring (γνήσιο), ο πράκτορας αναλαμβάνει συμβατικά τον κίνδυνο αφερεγγυότητας των οφειλετών του προμηθευτή. Κατά συνέπεια, δεν έχει το δικαίωμα να στραφεί κατά του αντισυμβαλλόμενου του, εάν δεν εισπράξει το ποσό των εκχωρημένων απαιτήσεων· χάνει, δηλαδή, το δικαίωμα αναγωγής.²³

Ελαττώματα στο αντικείμενο της σύμβασης προμηθευτή-οφειλέτη

Η σύμβαση factoring καλύπτει τη διαχείριση της απαίτησης έναντι του οφειλέτη αλλά δεν επηρεάζει την ευθύνη του προμηθευτή για ελαττωματικά προϊόντα, η οποία παραμένει αμετάβλητη και δεν μεταφέρεται στον πράκτορα.²⁴ Ο προμηθευτής ευθύνεται, πέρα από την ύπαρξη της απαίτησης, για τις τυχόν ενστάσεις που αφορούν την εκχωρούμενη αυτή απαίτηση, λόγω χάριν σε περίπτωση ελαττωματικού προϊόντος ή συμψηφισμού (459 και 463 ΑΚ). Τότε, ο πράκτορας δικαιούται είτε να απαλλαγεί από την υποχρέωση καταβολής της απαίτησης, είτε να την αναζητήσει σύμφωνα με τις διατάξεις περί αδικαιολόγητου πλουτισμού (904 επ. ΑΚ), καθώς αντικείμενο της σύμβασης είναι η διαχείριση και χρηματοδότηση απαιτήσεων, χωρίς να συμπεριλαμβάνεται η ευθύνη από τη βασική σύμβαση.²⁵ Σημειωτέον ότι μόνο οι ενστάσεις που γεννήθηκαν πριν την αναγγελία μπορούν να αντιταχθούν κατά του προμηθευτή (463 παρ. 1 ΑΚ).

20 Μουστάκα Β., σε διπλωματική εργασία: «Η νομική μορφή του factoring», Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, ακαδημαϊκό έτος 2014, σσ. 40-41.

21 ΑΠ 233/2012, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ.

22 Ρόκας Ν./Γκόρτσος Χρ./Μικρούλεα Α./Λιβαδά Χ., Στοιχεία Τραπεζικού Δικαίου, Νομική Βιβλιοθήκη, 3^η έκδ., 2016, σελ. 639.

23 Παναγοπούλου Ε., ό.π., σελ. 29.

24 Φιλίππου Η., ό.π., σελ. 14.

25 Παναγοπούλου Ε., ό.π., σελ. 39.

Λοιποί κίνδυνοι

Η μη πληρωμή μιας εκχωρημένης απαιτήσεως μπορεί να οφείλεται και σε απλά τυχηρά γεγονότα ή και σε περιστατικά ανωτέρας βίας· ενδεικτικά παραδείγματα συνιστούν η έκδοση νομοθετημάτων που περιορίζουν τις πληρωμές σε ξένο νόμισμα και η επιβολή δικαστικών μέτρων κατά του οφειλέτη (παραδείγματος χάριν, η επιβολή κατάσχεσης εις χείρας τρίτου επί των τραπεζικών λογαριασμών του οφειλέτη). Τέτοιοι κίνδυνοι βαρύνουν, σύμφωνα με το άρθρο 467 ΑΚ, τον πράκτορα, εκτός κι αν έχει συμφωνηθεί κάτι διαφορετικό από τα μέρη, καθώς ο προμηθευτής επωμίζεται, κατ' αρχήν, μόνο τον κίνδυνο ύπαρξης της απαίτησης. Οι σχετικοί κίνδυνοι μπορούν να προβλεφθούν από τα μέρη και να ρυθμιστούν ειδικότερα στη σύμβαση.

Οικονομική σημασία

Το factoring βελτιώνει την εικόνα του ισολογισμού της προμηθεύτριας εταιρείας, καθώς τα ποσά που εισπράττει από την εκχώρηση των απαιτήσεων εμφανίζονται στο ενεργητικό της, ενώ ταυτόχρονα ενισχύεται η βραχυπρόθεσμη χρηματοδότησή της μέσω της άμεσης ρευστοποίησης των εκκρεμών απαιτήσεων. Επιπλέον, ο προμηθευτής απαλλάσσεται από τη διαχείριση, την παρακολούθηση και την είσπραξη των απαιτήσεων που εκχωρεί, αλλά και από τον κίνδυνο αφερεγγυότητας των οφειλετών του, τον οποίο αναλαμβάνει εξ ολοκλήρου ο πράκτορας factoring.²⁶

Γενικά συμπεράσματα και προβληματισμοί

Το leasing και το factoring αποτελούν δύο βασικά εργαλεία εξωτερικής χρηματοδότησης που προσφέρουν σε εταιρείες ευέλικτες επιλογές όσον αφορά την άντληση και τη διαχείριση

κεφαλαίων. Ενώ το leasing επιτρέπει κυρίως την αξιοποίηση περιουσιακών στοιχείων χωρίς σημαντικές αρχικές επενδύσεις, το factoring επικεντρώνεται στη βελτίωση της ρευστότητας μέσω της κατ' ουσίαν πώλησης απαιτήσεων. Και οι δύο μέθοδοι χρηματοδότησης παρέχουν συγκεκριμένα πλεονεκτήματα που μπορούν να αξιοποιηθούν ανάλογα με τις ανάγκες και την οικονομική κατάσταση μιας εταιρείας.

Ωστόσο, προκύπτουν ορισμένοι προβληματισμοί αναφορικά με τους δύο αυτούς τύπους συμβάσεων, όπως είναι το υψηλό κόστος σε βάθος χρόνου, η δέσμευση ή η εξάρτηση από τρίτους, και το ενδεχόμενο της κακής πίστης του αντισυμβαλλομένου, που μπορεί να εκδηλωθεί με την πλημμελή εκπλήρωση της σύμβασης και να συνεπάγεται δικαστικές διαμάχες ή οικονομικές απώλειες. Η πολυπλοκότητα των συμβατικών όρων και η ανάγκη συνεχούς συμμόρφωσης γεννούν ερωτήματα σχετικά με τον βαθμό, κατά τον οποίο τα προτερήματα υπερνικούν τα μειονεκτήματα. Παράλληλα, οι μηχανισμοί αυτοί δεν λειτουργούν ανεξαιρέτως ως σταθεροποιητικοί παράγοντες μιας επιχείρησης, αλλά πολλές φορές έχουν ως αποτέλεσμα την περαιτέρω επιβάρυνσή της με δικαστικές ή και εξωδικαστικές διαμάχες για επίλυση διαφορών. Η αποτελεσματικότητά τους εξαρτάται, τελικά, όχι τόσο από το νομοθετικό πλαίσιο στο οποίο εμπίπτουν, αλλά από τη δομή και τους όρους της εκάστοτε συμφωνίας, την αξιοπιστία και την ακεραιότητα των συμβαλλόμενων μερών.

²⁶ Γεωργιάδης Α., ό.π., σσ. 137-140.

Το Αρ.79 ΚΔΔ ως εστία παρεκκύσεων της δίκης. Η σύγκρουση της αυτεπάγγελτης έρευνας με το Σύνταγμα, τις αρχές της διαθέσεως και νομιμότητας

Βιολέττα Βασιλείου

Τεταρτοετής Φοιτήτρια Νομικής Σχολής ΑΠΘ

Πρόλογος/Εισαγωγή

Είναι γεγονός ότι τα τελευταία χρόνια έχει απασχολήσει ιδιαίτερα τον νομικό κόσμο το ζήτημα του Αρ.79 ΚΔΔ, αναφορικά με τον αυτεπάγγελτο έλεγχο της νομιμότητας της προσβαλλόμενης πράξης από τον δικαστή ουσίας. Με την τελευταία, προ δεκαπενταετίας, τροποποίηση του Ν. 3900/2010, εγείρονται ερωτήματα, όσον αφορά, αφενός, στη συνοχή της αυτεπάγγελτης έρευνας με τις αρχές της δικονομικής ισότητας και νομιμότητας και αφετέρου, στην αποτελεσματικότητα του μέτρου ως προς την ταχύτητα έκδοσης των αποφάσεων.

Ο αυτεπάγγελτος έλεγχος όπως παρουσιάζεται στο άρθρο 79 ΚΔΔ

Η έννοια του αυτεπάγγελτου ελέγχου

Σύμφωνα με το άρθρο 79 παρ.1 εδάφιο α' ΚΔΔ,

σε περίπτωση προσφυγής, το δικαστήριο ελέγχει κατά νόμο και ουσία την προσβαλλόμενη πράξη ή παράλειψη, εντός των ορίων της, τα οποία προσδιορίζονται από τους λόγους και το αίτημά της¹. Στο πλαίσιο αυτό, ο δικαστής έχει τη δυνατότητα τόσο να ακυρώσει την προσβαλλόμενη πράξη, όσο και να τροποποιήσει το περιεχόμενο του δικαιώματος του προσφεύγοντος². Τα παραπάνω συνάγονται από την αρχή non ultra petita, η οποία θεσπίζει την υποχρέωση του δικαστηρίου να αποφαινεται εντός των ορίων των αιτημάτων που προβάλλονται ενώπιόν του³. Το εδάφιο β' της παρ.1 του άρθρου 79 εισάγει μια σημαντική εξαίρεση, σύμφωνα με την οποία, αν συντρέχει αναρμοδιότητα του διοικητικού οργάνου (άρθρο 79 παρ.3 περ. α'), αν η πράξη περιέχει πλημμέλειες στη νόμιμη βάση της και αν υπάρχει παράβαση δεδικασμένου⁴, χωρεί και αυτεπάγγελτος έλεγχος της προσβαλλόμενης πράξης ή παράλειψης. Με βάση τον ορισμό που χρησιμοποιείται στη θεωρία, ο

1 ΣτΕ 3065/2017:Το δικαστήριο έκρινε στην υπόθεση αυτή ότι αυτό έχει την εξουσία να εξετάσει αυτεπαγγέλτως πλημμέλεια της νόμιμης βάσης της προσβαλλόμενης, υπό την προϋπόθεση της διατήρησης της πραγματικής βάσης, όπως την δέχθηκε η αρχή που την εξέδωσε. Διαθέσιμο σε: <https://www.quallex.gr>.

2 ΣτΕ 2019/2007:Στην υπόθεση αυτή το δικαστήριο τελικώς προέβη στον καθορισμό του ύψους του οφειλόμενου ποσού και στην επιδίκαση αυτού και μάλιστα και για το παρελθόν, συμπεριλαμβανομένων των τόκων. Διαθέσιμο σε *Ράικος Δ.*, Διοικητικό Δικονομικό Δίκαιο, Εκδόσεις Σάκκουλα, 2024, σελ. 445.

3 *Παπατόλια Α.*, σε διπλωματική εργασία: «Η έκταση της εξουσίας του δικαστή στις διοικητικές διαφορές ουσίας», ΕΚΠΑ, Νοέμβριος 2018, σελ. 23.

4 *Ράικος Δ.*, Διοικητικό Δικονομικό Δίκαιο, Εκδόσεις Σάκκουλα, 2024, σελ. 445 επ.

αυτεπάγγελτος έλεγχος των τυπικών πλημμελειών από τον δικαστή ορίζεται ως η δυνατότητα αυτεπάγγελτης εφαρμογής του νόμου σε περιπτώσεις που παρατηρούνται νομικές πλημμέλειες και σφάλματα στα κρίσιμα πραγματικά περιστατικά του φακέλου της υπόθεσης, τα οποία όμως ο προσφεύγων δεν έχει προβάλλει με τους ισχυρισμούς του στο δικόγραφο⁵. Η δυνατότητα αυτή αντλείται από το ανακριτικό σύστημα, το οποίο προσφέρει την εξουσία και υποχρέωση στους δικαστές να ελέγχουν αυτεπαγγέλτως τη νομιμότητα της προσβαλλόμενης πράξης ή παράλειψης⁶.

Ο Αυτεπάγγελτος έλεγχος ως λόγος δημόσιας τάξης

Η έννοια του αυτεπάγγελτου ελέγχου ανάγεται σε λόγους δημόσιας τάξης. Πιο συγκεκριμένα, λόγοι δημόσιας τάξης κατά το ελληνικό δίκαιο αποτελούν ενδεικτικά η δικαιοδοσία, η αρμοδιότητα, οι λόγοι που σχετίζονται με το απαράδεκτο του ενδίκου βοηθήματος/μέσου, η νομιμοποίηση του δικηγόρου, η τήρηση της ενδικοφανούς διαδικασίας, η προθεσμία άσκησης του ενδίκου βοηθήματος/μέσου, η ικανότητα διαδίκου, η έλλειψη ενεργητικής ή παθητικής νομιμοποίησης, η προσκόμιση παραβόλου, το έννομο συμφέρον, η εκτελεστότητα της προσβαλλόμενης πράξης⁷.

Οι λόγοι δημόσιας τάξης διακρίνονται σε λόγους εξωτερικής/τυπικής νομιμότητας, οι οποίοι αφορούν στην τήρηση των κανόνων και των τύπων για την έκδοση της πράξης και λό-

γους εσωτερικής/ουσιαστικής νομιμότητας, οι οποίοι αφορούν στο κανονιστικό περιεχόμενο της πράξης, σε σχέση με το περιεχόμενο των κανόνων δικαίου που χρησιμοποιήθηκαν για την έκδοσή της. Στην περίπτωση του ελέγχου της εσωτερικής νομιμότητας, γίνεται λόγος για την παράβαση ουσιαστικής διάταξης νόμου, την υπέρβαση ακραίων ορίων της διακριτικής ευχέρειας και την κατάχρηση εξουσίας. Διάφορες απόψεις έχουν υποστηριχθεί αναφορικά με το αν θα πρέπει να γίνεται αυτεπάγγελτος έλεγχος σε παραβάσεις ουσιαστικής διάταξης νόμου. Προτού παρουσιαστούν οι απόψεις, σκόπιμο είναι να αναφερθεί ότι στο άρθρο 79 παρ.1 εδάφιο α' γίνεται λόγος μόνο για κατά νόμο αυτεπάγγελο έλεγχο της προσβαλλόμενης πράξης ή παράλειψης. Σύμφωνα με τον Π. Λαζαράτο, το δικαστήριο ελέγχει σε ορισμένες περιπτώσεις αυτεπαγγέλτως κάποια στοιχεία της νομιμότητας, όχι όμως της ουσίας⁸. Με την προαναφερθείσα άποψη φαίνεται να συμφωνεί και ο Δ. Ράικος, ο οποίος υποστηρίζει ότι επειδή το δικαστήριο δεν μπορεί να ενεργεί *ultra petita*, δεν δύναται επιπλέον να ελέγξει αυτεπάγγελα την ουσιαστικά εσφαλμένη διοικητική πράξη, δηλαδή αν τα πραγματικά περιστατικά περιέχουν σφάλματα και ανακρίβειες ή αν δεν εκτιμήθηκαν ορθά από τη διοικητική αρχή⁹. Από την άλλη, ο Π. Δαγτόγλου υποστηρίζει ότι «η προσφυγή κρίνεται τόσο «κατά νόμο» όσο και «κατ' ουσία»», ώστε να ελεγχθεί εκτός από το νόμιμο έρεισμα της πράξης και η δράση της Διοίκησης κατά την έκδοσή της, στο πλαίσιο

5 Μωραΐτη Μ., σε διπλωματική εργασία: «Ο αυτεπάγγελτος δικαστικός έλεγχος της τυπικής νομιμότητας: ταυτότητα, όρια και λειτουργία», ΑΠΘ, Ιούνιος 2017, σελ. 30.

6 Δεληκωστόπουλος Σ., Ερμηνεία Κώδικα Διοικητικής Δικονομίας, Εκδόσεις Σάκκουλα, 2008, σελ. 266.

7 Μπουκουβάλα Β., «Ο αυτεπάγγελτος έλεγχος της ισχύος (συνταγματικότητας), της συμβατότητας με το ενωσιακό και το διεθνές δίκαιο και της “ορθής” ερμηνείας του νόμου στις διοικητικές διαφορές ουσίας», 2023, σελ.5 επ., διαθέσιμο σε: <https://ddikastes.gr/wp-content/uploads/2023/04/%CE%B1%CF%85%CF%84%CE%B5%CF%80%CE%AC%CE%B3%CE%B3%CE%B5%CE%BB%CF%84%CE%BF%CF%82-%CE%AD%CE%BB%CE%B5%CE%B3%CF%87%CE%BF%CF%82-%CE%95%CE%A3%CE%94%CE%99.pdf>.

8 Λαζαράτος Π., Διοικητικό Δικονομικό Δίκαιο, Νομική Βιβλιοθήκη, 2023, σελ.446. Επίσης, κατά τον Μαθιουδάκη Ι. οι λόγοι της εσωτερικής ή ουσιαστικής νομιμότητας δεν ελέγχονται, καταρχήν, αυτεπαγγέλτως, βλ. Μαθιουδάκη Ι., «Τυπική παρανομία και αποκαθιστάμενη ζημία στην κρατική ευθύνη», constitutionalism, 06/07/2011, σσ.1-22, διαθέσιμο σε: <http://constitutionalism.gr/site/wp-content/mgdata/pdf/35mathioudakistypiki4.pdf>.

9 Ράικος Δ., ό.π., σελ. 445.

της διακριτικής της ευχέρειας¹⁰. Η τελευταία άποψη φαίνεται ορθότερη, καθώς κάθε πράξη της διοίκησης πρέπει να βρίσκει έρεισμα στον νόμο και να εκδίδεται σύμφωνα με τις διατάξεις που προσδιορίζουν το ουσιαστικό περιεχόμενό της, όπως άλλωστε επιτάσσει η αρχή του κράτους δικαίου¹¹.

Οι περιπτώσεις του άρθρου

Όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, σύμφωνα με το άρθρο 79 παρ.1 εδάφιο α', αυτεπάγγελτος έλεγχος χωρεί, αν η πράξη έχει εκδοθεί από αναρμόδιο όργανο ή από συλλογικό όργανο που δεν έχει νόμιμη συγκρότηση ή σύνθεση. Η περίπτωση β' αφορά στον αυταπάγγελο έλεγχο, αν η πράξη είναι νομικά πλημμελής¹², ιδίως όταν το διατακτικό της αντίκειται στο δίκαιο, ακόμη κι αν τα πραγματικά της περιστατικά αληθεύουν¹³. Ωστόσο, ο διοικητικός δικαστής μπορεί να ελέγχει αυτεπάγγελα τις νομικές πλημμέλειες, μόνο εάν αυτές αποτελούν τμήμα της πράξης, η οποία προσβάλλεται με την προσφυγή¹⁴. Επίσης, οι περιπτώσεις παράβασης

ουσιώδους τύπου της διαδικασίας δεν εξετάζονται αυτεπαγγέλτως, όταν εκείνες συνιστούν νομική πλημμέλεια της πράξης. Η νομολογία δέχεται ότι τα δικαστήρια δεν ελέγχουν αυτεπαγγέλτως ούτε την παραβίαση του άρθρου 20 παρ. 2 του Συντάγματος, δυνάμει του άρθρου 93 παρ.4 του Συντάγματος, διότι αυτά δεν συμβάλλουν στην τήρηση των συνταγματικών διατάξεων κατά την έκδοση των πράξεων, αλλά τη συμφωνία του εκάστοτε εφαρμοστέου νόμου προς το Σύνταγμα¹⁵.

Η παράγραφος 2 του άρθρου 79 ΚΔΔ θεσπίζει τη δυνατότητα του δικαστηρίου είτε να δεχθεί την προσφυγή και να ακυρώσει ή να τροποποιήσει την πράξη, είτε να απορρίψει την προσφυγή. Στο πλαίσιο αυτό, το δικαστήριο υποχρεούται να ελέγχει και να συμπληρώνει ελλείψεις της ανατιολόγητης πράξης και να μην προβαίνει αμέσως στην ακύρωσή της και αναπομπή της στη Διοίκηση¹⁶. Ωστόσο, αν συντρέχουν οι περιπτώσεις της παρ.3, τότε το δικαστήριο την ακυρώνει και αναπέμπει την υπόθεση στη Διοίκηση¹⁷. Το ίδιο συμβαίνει και στην περίπτωση που η Διοίκηση προέβη σε πα-

10 Δαγτόγλου Π., Διοικητικό Δικονομικό Δίκαιο, Εκδόσεις Σάκκουλα, 2014, σελ. 526.

11 Μπουκουβάλα Β., ό.π., σελ. 8. και Μανιτάκης Α., Κράτος δικαίου και δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας, Αντ. Ν. Σάκκουλας, 1994, σελ. 128 επ.

12 Ράικος Δ., ό.π., σελ. 446.

13 Ορισμένες περιπτώσεις νομικών πλημμελειών που ελέγχονται αυτεπαγγέλτως είναι η εσφαλμένη ερμηνεία διατάξεων, η αντισυνταγματικότητα της πράξης, η παραβίαση διατάξεων του ενωσιακού δικαίου και η λανθασμένη υπαγωγή των πραγματικών περιστατικών σε νομική διάταξη. Η τελευταία περίπτωση εμφανίζεται στην απόφαση ΣτΕ 2000/2021, διαθέσιμο σε: <https://www.quallex.gr>.

14 ΔΕφΑθην 885/2017: Στην απόφαση αυτή το ΣτΕ έκρινε ότι δεν εξετάζεται κεφάλαιο της πράξης που δεν είχε αμφισβητηθεί με την προσφυγή, έστω και αν διαπιστώνεται νομική πλημμέλεια. Διαθέσιμο σε <https://www.quallex.gr>.

15 ΣτΕ 2721/2021 και σχετικές ΔΕφΑθ 3261/2024, 921/2012 7μ., 3491/2015, 1754/2012, 3718/2003: Στις αποφάσεις αυτές το ΣτΕ έκρινε ότι δεν εξετάζεται αυτεπαγγέλτως η παραβίαση του δικαιώματος ακρόασης του διοικουμένου, ως νομική πλημμέλεια. Διαθέσιμο σε: <https://www.quallex.gr>.

16 ΣτΕ 1360,1651/2016: το δικαστήριο απέρριψε ως αλυσιτελείς τους λόγους της κρινόμενης προσφυγής, διότι δεν ελήφθησαν υπόψη από το Πειθαρχικό Συμβούλιο οι ελαφρυντικές περιστάσεις που συντρέχουν εν προκειμένω και, ειδικότερα, το λευκό ποινικό και πειθαρχικό μητρώο του προσφεύγοντος, καθώς και ότι η επιβληθείσα σε βάρος του ποινή έρχεται σε αντίθεση με την αρχή της αναλογικότητας. Διαθέσιμο σε: <https://www.quallex.gr>.

Βλ. και ΣτΕ 1651/2016: Στην υπόθεση αυτή το ΣτΕ απέρριψε ως αλυσιτελώς προβαλλόμενους τους λόγους της προσφυγής περί παραβίασης κατά την επιμέτρηση της ποινής της αρχής της αναλογικότητας, πλημμελούς αιτιολογίας, εσφαλμένης εκτίμησης των πραγματικών περιστατικών, μη λήψης υπόψιν της έμπρακτης μετάνοιας της προσφεύγουσας και των ελαφρυντικών περιστάσεων. Διαθέσιμο σε: <https://www.quallex.gr>.

17 ΣτΕ 107/2022: «Αν τα κριτήρια και η μέθοδος επιμέτρησης δεν μπορούν να διαγνωστούν, ο δικαστής της ουσίας δεν ακυρώνει οριστικά το πρόστιμο, ούτε όμως έχει εξουσία να προβεί σε λειτουργική υποκατάσταση της ΕΑ, αλλά αναπέμπει το ζήτημα σε αυτήν, σύμφωνα με την περ. γ' της παρ.2 του αυτού ως άνω άρθρου 79 του ΚΔΔ. Εξ άλλου, κατά τις αυτές διατάξεις, ο δικαστής της ουσίας τις με νομικές πλημμέλειες της επιμέτρησης τις ελέγχει και αυτεπαγγέλτως, πλημμέλειες όμως της επιμέτρησης που άπτονται πραγματικού τις ελέγχει μόνο μέσα στα όρια των λόγων της προσφυγής και, τελικώς, αν διαπιστώσει

ράλειαση οφειλόμενης νόμιμης ενέργειας (άρθρο 79 παρ.4 ΚΔΔ)¹⁸.

Ο αυτεπάγγελτος έλεγχος στις φορολογικές και τελωνειακές διαφορές κατά την παράγραφο 5 του άρθρου 79 ΚΔΔ

Οι λόγοι της τροποποίησης του άρθρου 79 παρ.5 ΚΔΔ

Με τον ν.3900/2010, η παράγραφος 5 του άρθρου 79 ΚΔΔ περ. α' υπέστη τροποποίηση, κατά την οποία οι πλημμέλειες των διοικητικών πράξεων επί των φορολογικών και τελωνειακών διαφορών, παρουσιάζουν ευνοϊκότερη μεταχείριση. Στην ουσία πρόκειται για νέα δικονομία, όπου οι εξουσίες του δικαστή ουσίας περιορίζονται σε σχέση με την παρ.1 του ίδιου άρθρου¹⁹. Σκοπός της ρύθμισης αυτής αποτέλεσε η οικονομία της δίκης, η αποφυγή παρεκκλίσεων και δημιουργίας νέων εκκρεμοτήτων, σε μια περίοδο δυσμενή για την Ελλάδα, εκείνη των μνημονίων και της οικονομικής κρίσης.

Εκτός από τα προαναφερθέντα, την περίοδο προ της τροποποίησης, παρατηρούνταν συνεχείς προσφυγές των διοικουμένων στα διοικητικά δικαστήρια, προκειμένου να αποφύγουν την εκπλήρωση των φορολογικών τους υποχρεώσεων. Επομένως, σύμφωνα μάλιστα και με την αιτιολογική έκθεση του ν. 3900/2010, επιτακτική καθίστατο η ανάγκη επιτάχυνσης της διοικητικής δίκης και η αποθάρρυνση των διοικουμένων να προσφεύγουν συνεχώς ενώπιον των διοικητικών δικαστηρίων²⁰.

Οι περιπτώσεις της παρ.5 του άρθρου 79 ΚΔΔ

Κατά την τροποποιημένη πλέον παράγραφο 5 του άρθρου 79, το δικαστήριο ελέγχει την προσβαλλόμενη πράξη ή παράλειψη κατά το νόμο και την ουσία, μέσα στα όρια της προσφυγής, τα οποία προσδιορίζονται από τους λόγους και το αίτημά της, κι όχι αυτεπαγγέλτως. Εξαίρεση, όμως, θεσπίζεται στο εδάφιο β', όπου αναφέρεται ότι αυτεπαγγέλτως εξετάζεται η πράξη ή παράλειψη αν υπάρχει παράβαση δεδικασμένου (περ. α')²¹. Επίσης, η πράξη ακυρώνεται

σφάλμα, νομικό ή πραγματικό, μεταρρυθμίζει την κύρωση κατ'ένανσηση της πλήρους δικαιοδοσίας του (έστω και εις βάρος του προσφεύγοντος, αν κατά παράβαση της αρχής της αποτρεπτικότητας δεν επιβλήθηκε η προσήκουσα οικονομική κύρωση)». Διαθέσιμο σε: <https://www.adjjustice.gr>.

18 ΣτΕ 863/2021: Το δικαστήριο διαπίστωσε παράλειψη της Επιτροπής Ανταγωνισμού να εκδώσει εντός ευλόγου χρόνου απόφαση επί καταγγελίας για παράβαση των κανόνων περί του ανταγωνισμού και παρέπεμψε την υπόθεση στο αρμόδιο εφετείο προς νέα κρίση. Διαθέσιμο σε: <https://www.quallex.gr>.

19 Παπατόλια Α., ό.π., σελ. 33 επ.

20 Αιτιολογική έκθεση ν.3900/2010, διαθέσιμο σε: <https://ministryofjustice.gr>.

21 ΣτΕ 3065, 3066/2017: Στις αποφάσεις αυτές το ΣτΕ δέχθηκε τη συνταγματικότητα του περιορισμού της εκτάσεως των εξουσιών του δικαστηρίου επί φορολογικών ή τελωνειακών διαφορών με το άρθρο 20 παρ. 1 του ν. 3900/2010, στην εξέταση μόνο της παράβασης του δεδικασμένου, αποκλεισμένου του αυτεπαγγέλτου ελέγχου τυχόν πλημμέλειας της νόμιμης βάσεως των πράξεων των ανωτέρω κατηγοριών υποθέσεων (σχετικές και οι ΣτΕ 963,964/2022). Διαθέσιμο σε: <https://www.quallex.gr>.

Βλ. και ΣτΕ 682/2017, όπου το Συμβούλιο της Επικρατείας δέχθηκε πως η διάταξη της παραγράφου 5 (α) του άρθρου 79 του Κώδικα Διοικητικής Δικονομίας, ερμηνευόμενη υπό το φως του άρθρου 87 παρ. 2 του Συντάγματος και του άρθρου 35 παρ. 1 της ΕΣΔΑ, έχει την έννοια ότι το διοικητικό δικαστήριο εξετάζει αυτεπαγγέλτως εκτός από την παράβαση του δεδικασμένου και την τυχόν αντισυνταγματικότητα των νομοθετικών διατάξεων κατ'εφαρμογή των οποίων εκδόθηκε η προσβληθείσα με την προσφυγή πράξη της φορολογικής αρχής, όχι όμως και ζητήματα παραβίασης της ΕΣΔΑ, παρά το γεγονός ότι αυτή έχει υπερνομοθετική ισχύ. Διαθέσιμο σε: <https://www.quallex.gr>.

Βλ. και ΔΕφΑθ 2421/2021 όπου το δικαστήριο έκρινε ότι «η τυχόν αναρμοδιότητα της φορολογικής αρχής δεν εξετάζεται αυτεπαγγέλτως, αλλά πρέπει να προβληθεί από τον προσφεύγοντα σχετικός λόγος, χωρίς όμως να απαιτείται για το παραδεκτό της προβολής του η επίκληση βλάβης, κατά την περ. β' του άρθρου 79 παρ.5, διότι η εν λόγω διάταξη εφαρμόζεται επί πλημμελειών που αφορούν τον τύπο ή τη διαδικασία έκδοσης της πράξης κι όχι επί παραβάσεως κανόνων σχετικά με την αρμοδιότητα του εκδόσαντος την πράξη οργάνου, δεδομένου ότι ο λόγος περί αναρμοδιότητας συνάπτεται με την τήρηση κανόνων δημοσίας τάξης, κι όχι με το συμφέρον του ενδιαφερομένου». Διαθέσιμο σε: <https://www.quallex.gr>.

για παράβαση διάταξης που ρυθμίζει τον τύπο ή τη διαδικασία έκδοσης της πράξης, μόνον αν ο προσφεύγων επικαλείται και αποδεικνύει βλάβη, η οποία δεν μπορεί να αποκατασταθεί διαφορετικά παρά μόνο με την ακύρωση της πράξης (περ. β')²². Στην περ. γ' αναφέρεται ότι ο φορολογικός δικαστής, ελέγχοντας πλήρως τη σχετική πράξη, δύναται να επιβάλει κυρώσεις και να τη μεταρρυθμίζει αντιστοίχως, αν η διοικητική αρχή είχε η ίδια την εξουσία και δεν την άσκησε καθόλου ή την άσκησε πλημμελώς.²³ Τέλος, αν η προσφυγή στρέφεται κατά παράλειψης οφειλόμενης νόμιμης ενέργειας, το δικαστήριο, δικάζει κατά πλήρη δικαιοδοσία και, είτε ακυρώνει εν όλω ή εν μέρει, είτε απορρίπτει την προσφυγή (περ. δ')²⁴. Σε κάθε περίπτωση, το δικαστήριο δεν μπορεί με απόφασή του να καταστήσει χειρότερη τη θέση του προσφεύγοντος, με βάση την αρχή non reformatio in pejus, η οποία κάμπτεται κατ' εξαίρεση, αν συντρέχει κάποια νομική πλημμέλεια. Το δικαστήριο, συνεπώς, δύναται να ακυρώσει ή να μεταρρυθμίσει νομικό ελάττωμα ακόμη και προς βλάβη του προσφεύγοντος, χωρίς να κινείται εντός των ορίων της προσφυγής (παρ. 6 άρ. 79 ΚΔΔ)²⁵.

Ζητήματα συνταγματικότητας του άρθρου 20 ν. 3900/2010.

Η περίπτωση της αυτεπάγγελτης έρευνας της αντισυνταγματικότητας των νόμων

Είναι συνταγματική η διάταξη του άρθρου 20 ν.3900/2010;

Το άρθρο 20 ν. 3900/2010 δημιούργησε πληθώρα αμφισβητήσεων όσον αφορά στη σύμπνοια της ρύθμισης με τις αρχές της νομιμότητας, της διάκρισης των εξουσιών και το δικαίωμα παροχής πλήρους δικαστικής προστασίας²⁶. Πιο συγκεκριμένα, ο περιορισμός του αυτεπάγγελτου ελέγχου στις φορολογικές διαφορές στο πεδίο της ουσιαστικής νομιμότητας, έχει ως αποτέλεσμα την αδυναμία του δικαστή να ακυρώσει ή να τροποποιήσει μια πράξη, αν διαπιστώσει την ύπαρξη παρανομίας, διότι ο προσφεύγων δεν έχει προβάλλει σχετικό ισχυρισμό. Επομένως, κινδυνεύει το δικαίωμα του προσφεύγοντος για πλήρη δικαστική προστασία, το οποίο θεμελιώνεται στο άρθρο 20 παρ.1 Σ, αφού περιορίζεται η δυνατότητα των δικαστών για την έκδοση

22 ΔΕφΑθ 1575/2023: Στην υπόθεση αυτή το δικαστήριο έκρινε απορριπτέους τους ισχυρισμούς του προσφεύγοντος περί νομικών πλημμελειών της προδικασίας του ελέγχου και της έκδοσης της προσβαλλόμενης πράξης προσδιορισμού φόρου εισοδήματος όπως και μη τήρησης της νόμιμης διαδικασίας άρσης του τραπεζικού απορρήτου, διότι δεν πρόβαλε συγκεκριμένα και ειδικά την επικαλούμενη από μέρος του βλάβη και επιπλέον για ποιους λόγους η βλάβη αυτή δεν μπορεί να αποκατασταθεί παρά μόνο με ακύρωση της εν λόγω πράξης. Διαθέσιμο σε: <https://www.quallex.gr>.

23 Στην πραγματικότητα πρόκειται για υποκατάσταση της διοίκησης από τον δικαστή, ο οποίος έχει τη δυνατότητα εκ του νόμου να μεταρρυθμίσει ουσιαστικά την πράξη. Βλ. Ράικος Δ., ό.π., σελ. 453. Βλ. και ΔΕφΠειρ 722/2022 όπου κρίθηκε ότι το επίμαχο Φύλλο Ελέγχου που υπογράφηκε από όργανο, το οποίο δεν είχε εξουσιοδοτηθεί έγκυρα φέρει νομικές πλημμέλειες και για τον λόγο αυτό πρέπει να ακυρωθεί. Διαθέσιμο σε: <https://www.quallex.gr>.

24 Περί των διατάξεων αυτών έχει διατυπωθεί η άποψη ότι αντίκεινται στην αρχή διάκρισης των εξουσιών (άρθρο 26 Σ), καθώς ο δικαστής υπεισέρχεται σε σημαντικό βαθμό στη σφαίρα της Διοίκησης (βλ. τη σχετική έκθεση της επιστημονικής υπηρεσίας της Βουλής όπου διατύπωσε ότι «η ρητώς προβλεπόμενη, εν προκειμένω, πλήρης υποκατάσταση της φορολογικής ή τελωνειακής αρχής από τον διοικητικό δικαστή, αντίκειται στην αρχή της διάκρισης των εξουσιών, όπως αυτή κατοχυρώνεται στο άρθρο 26 του Συντάγματος. Είναι χαρακτηριστικό ότι στις λοιπές διαφορές ουσίας, αν η Διοίκηση δεν έχει ασκήσει τη διακριτική της εξουσία (...) το δικαστήριο ακυρώνει την πράξη και αναπέμπει την υπόθεση στη Διοίκηση για να ενεργήσει τα νόμιμα». Την ίδια άποψη υποστηρίζει και μέρος της θεωρίας, βλ. Χρυσανθάκης Χ., Οι νέες ρυθμίσεις για τη διοικητική δίκη: Ο Ν. 3900/2020: Μια «ανοιχτή» επιστολή προς την Πολιτεία, ΘΠΔΔ 12/2010, σελ. 1321 επ. σε Παπατόλια Α., ό.π., σελ. 38.

25 ΣτΕ 389, 2379/2018: Το διοικητικό δικαστήριο έχει, κατ' αρχήν, την εξουσία να εξετάσει αυτεπαγγέλτως, ακόμα και προς βλάβη του προσφεύγοντος, πλημμέλεια της νόμιμης βάσης της προσβληθείσας με την προσφυγή πράξης, υπό την προϋπόθεση της διατήρησης της πραγματικής της βάσης, όπως την δέχθηκε η αρχή που εξέδωσε την πράξη. Διαθέσιμο σε: <https://www.quallex.gr>

26 Μωραΐτη Μ., ό.π., σσ. 107-115.

νόμιμων και ορθών δικαστικών αποφάσεων²⁷.

Προκειμένου να αρθούν οι αμφιβολίες περί αντισυνταγματικότητας της κρίσιμης διάταξης του άρθρου 20 ν. 3900/2010, στη θεωρία έγινε δεκτή η άποψη ότι η τροποποίηση του άρθρου 79 παρ.5 ΚΔΔ υπέστη, ώστε αυτή να εναρμονιστεί με το Σύνταγμα. Δηλαδή, η εξουσία του δικαστή να ελέγξει αυτεπαγγέλτως την πράξη δεν καταργείται εντελώς, αλλά η υποχρέωσή της και εναπόκειται στην ευχέρειά του να ασκήσει την εξουσία αυτή²⁸. Όμως κατά την Β. Μπουκουβάλα, η ευχέρεια αυτή δεν υφίσταται, όταν πρόκειται για περίπτωση αντισυνταγματικότητας, όπου ο δικαστής υποχρεούται να την ελέγξει αυτεπαγγέλτως²⁹. Επομένως, σύμφωνα με την προαναφερθείσα άποψη, ο δικαστής μπορεί να ελέγξει αυτεπαγγέλτως ορισμένα νομικά ζητήματα, τα οποία αποτελούν συνήθως λόγους δημόσιας τάξης και αφορούν τόσο την τυπική όσο και την ουσιαστική νομιμότητα της πράξης.

Η αυτεπάγγελτη εξέταση στην περίπτωση αντισυνταγματικότητας των νόμων

Ένα σημαντικό ζήτημα που εγείρεται στο πλαίσιο του αυτεπάγγελτου ελέγχου είναι το αν αυτός χωρεί και στον έλεγχο συνταγματικότητας των νόμων. Ο εν λόγω έλεγχος είναι παρεμπίπτων, δηλαδή διενεργείται στο πλαίσιο μιας υφιστάμενης δίκης, όπου αυτός ενδύεται τη μορφή προδικαστικού ζητήματος ενώπιον

του δικαστηρίου και δεν αποτελεί κύριο αντικείμενο δίκης μιας διαφοράς³⁰. Στην ελληνική έννομη τάξη, σύμφωνα με την άποψη που είναι κρατούσα στη θεωρία, οι έννοιες του υποχρεωτικού και αυτεπάγγελτου ελέγχου ταυτίζονται και αλληλεξαρτώνται. Ο δικαστής, δηλαδή, υποχρεούται και δεν εναπόκειται στην ευχέρειά του να προβεί στον έλεγχο της συνταγματικότητας του εφαρμοζόμενου ανά περίπτωση κανόνα δικαίου, ανεξάρτητα με το αν ο διάδικος έχει προβάλλει λόγο αντισυνταγματικότητας ενώπιον του δικαστηρίου.

Από τα προαναφερθέντα συνάγεται ότι τα δικαστήρια υποχρεούνται να προβαίνουν στον αυτεπάγγελτο έλεγχο της συνταγματικότητας των νόμων, τους οποίους εφαρμόζουν ανά περίπτωση και αν διαπιστώνουν αντισυνταγματικότητα, να τους αποσύρουν, ώστε να μην υπάρχει σύγκρουση με άλλους κανόνες δικαίου³¹. Μάλιστα, η υποχρέωση αυτή απορρέει και από το ίδιο το Σύνταγμα, όπου προβλέπεται ότι οι δικαστές οφείλουν να προστατεύουν το Σύνταγμα και να προάγουν την εφαρμογή και τήρησή του (άρθρο 87 παρ.2 Σ). Επίσης, στην ελληνική θεωρία υποστηρίχθηκε και η άποψη ότι ο αυτεπάγγελτος έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων είναι δυνατικός και όχι υποχρεωτικός, με την έννοια ότι η συνταγματικότητα εξετάζεται μόνο αν ο διάδικος έχει προβάλλει σχετικό ισχυρισμό, σύμφωνα μάλιστα και με την ΣτΕ

27 Μπουκουβάλα Β., «ΕΔΔΑ, αρχή της ισότητας των όπλων και αυτεπάγγελτη εξέταση νομικών ζητημάτων στη διοικητική δίκη υπό το πρίσμα των σύγχρονων προτάσεων για τη θεσμοποίηση του εισηγητή δικαστή στις διοικητικές διαφορές ουσίας», Λάρισα 7-8 Οκτωβρίου 2016, σσ. 10-16, διαθέσιμο σε: <https://www.edd.gr/images/conferences/vboukouvala.pdf>.

28 Τσιρωνάς Α., «Η δικονομική μεταρρύθμιση του ν.3900/2010 και ο νέος ρόλος του Συμβουλίου της Επικρατείας», ΕφημΔΔ, 3/2011, σελ.424 επ.

29 Βλ. ΟΛΣτΕ 1528/2003 (βλ. υποσημείωση 31) και ΣτΕ 682/2017 (βλ. υποσημείωση 21). Το σχετικό θέμα θα αναλυθεί παρακάτω.

30 Μπουκουβάλα Β., «Ο αυτεπάγγελτος έλεγχος της ισχύος (συνταγματικότητας), της συμβατότητας με το ενωσιακό και το διεθνές δίκαιο και της “ορθής” ερμηνείας του νόμου στις διοικητικές διαφορές ουσίας», 2023, σελ. 15 επ.

31 ΟΛΣτΕ 147/2013: Η Ολομέλεια του ΣτΕ έκρινε αντισυνταγματικό το άρθρο 27 παρ.7 του ν. 3013/2002, το οποίο κατά παρέκκλιση από την αρχή της ισότητας των δύο φύλων, εισάγει περιορισμό, υπό τη μορφή ποσοστάσεως εις βάρος των γυναικών, κατά την πρόσληψη ειδικού ενστόλου προσωπικού στη Δημοτική Αστυνομία, χωρίς να στηρίζεται σε συνεκτιμημένη συγκεκριμένων και πρόσφορων κριτηρίων, τα οποία θα δικαιολογούσαν την απόκλιση αυτή, δεδομένου ότι οι συναφείς αρμοδιότητες δεν απαιτούν ιδιαίτερα φυσικά και σωματικά προσόντα. Περαιτέρω, το δικαστήριο στηρίχθηκε στο άρθρο 94 παρ. 3 Σ, το οποίο ρητώς επιβάλλει στα δικαστήρια την υποχρέωση να εξετάζουν αυτεπαγγέλτως, κατά την εκδίκαση κάθε υποθέσεως, τη συνταγματικότητα της διατάξεως νόμου που εφαρμόζεται στη συγκεκριμένη περίπτωση και να αρνούνται την εφαρμογή της, αν αυτή αντίκειται στο Σύνταγμα, διαθέσιμο σε: <https://www.ΟΛΣτΕ 147/2013adjustice.gr>.

3195/2000³². Κατά την Β. Μπουκουβάλα, κρατούσα στην Ελλάδα πρέπει να θεωρηθεί η άποψη ότι ο έλεγχος της συνταγματικότητας πρέπει να είναι υποχρεωτικός και αυτεπάγγελτος, στηριζόμενη στην απόφαση ΟλΣτΕ 1528/2003³³.

Η σχέση του αυτεπάγγελτου ελέγχου με τις αρχές της νομιμότητας και διαθέσεως

Μια από τις βασικότερες αρχές, η οποία διέπει τη διοικητική δίκη, είναι η αρχή της διαθέσεως, σύμφωνα με την οποία, ο διάδικος καθορίζει τα όρια της δικαστικής προστασίας, μέσω των αιτημάτων του. Επίσης, μια άλλη θεμελιώδης αρχή του διοικητικού δικαίου, η αρχή της νομιμότητας, επιτάσσει την απόλυτη σύμπτωση της Διοίκησης με τους κανόνες δικαίου που τη διέπουν. Επομένως, στο πλαίσιο της δίκης, επιτακτική καθίσταται η ανάγκη ανάληψης πρωτοβουλίας από πλευράς του δικαστή, μέσω του αυτεπάγγελτου ελέγχου για περαιτέρω έλεγχο της πράξης που προσβάλλει ο προσφεύγων, πέραν από τα όρια της προσφυγής, παραμερίζοντας την αρχή της διαθέσεως, ώστε να συμφωνεί αυτή με τη συνταγματικά κατοχυρωμένη αρχή της νομιμότητας, για την ουσιαστική απονομή της δικαιοσύνης³⁴.

Ωστόσο, προβληματισμοί εγείρονται αναφορικά με τον αυτεπάγγελτο έλεγχο, ο οποίος βρίσκει θεμέλιο στην αρχή της νομιμότητας,

σε σχέση με την αρχή της διαθέσεως. Πιο συγκεκριμένα, όπως ελέγχθη, από την τελευταία αρχή απορρέει η απαγόρευση λήψης αποφάσεων του δικαστή πέραν των αιτημάτων της προσφυγής (*ultra petita partium*), όπως επίσης και η απαγόρευση της διεύρυνσης ή συρρίκνωσης της πραγματικής βάσης της. Όμως, σύμφωνα με τις επιταγές της αρχής της νομιμότητας, η οποία επιβάλλει τη συμφωνία της διοικητικής πράξης με τον νόμο, η αρχή της διαθέσεως ορισμένες φορές δύναται να καμφθεί, αν υφίστανται λόγοι δημοσίου συμφέροντος. Αυτό πραγματοποιείται με τον αυτεπάγγελτο έλεγχο, ο οποίος προσδίδει έναν αντικειμενικό προσανατολισμό στη δίκη. Δεν νοείται, δηλαδή, ο δικαστής να παραβλέψει τυχόν πλημμέλειες, αντισυνταγματικότητα και άλλα σφάλματα, προκειμένου να διαφυλάξει αναλλοίωτα τα αιτήματα του προσφεύγοντος. Σε κάθε περίπτωση, όμως, η αυτεπάγγελτη εξέταση δεν πρέπει να παραγκωνίζει κρίσιμα δικονομικά δικαιώματα του διοικουμένου, τα οποία δύνανται να τον ευνοήσουν σε υποκειμενικό επίπεδο. Επομένως, κρίσιμη είναι η ανάγκη ουσιαστικής οριοθέτησης του αυτεπάγγελτου ελέγχου, μέσω της εναρμόνισης της αρχής της διαθέσεως, η οποία είναι θεμελιώδης στη διοικητική δίκη, με την αρχή της νομιμότητας, η οποία χαρακτηρίζει το κράτος δικαίου, για την ομαλότερη επίλυση της εκάστοτε διαφοράς.

32 Μπουκουβάλα Β., ό.π., σελ. 17.

33 ΟλΣτΕ 1528/2003: «Συνεπώς, δεν μπορούν να τύχουν εφαρμογής ως αντικείμενες στο άρθρο 24 παρ. 1 και 2 του Συντάγματος, οι εν λόγω διατάξεις του ν. 2947/2001 (άρθρο 2 παρ. 1 περ. δ εδάφια δεύτερο και τέταρτο) όπως ήδη ισχύουν, τροποποιηθείσες κατά τα ανωτέρω, με τη διάταξη του άρθρου 11 παρ. 2β του ν. 3010/2002. Δοθέντος δε ότι οι ρυθμίσεις της προσβαλλόμενης απόφασης στις περιοχές των πολεοδομικών ενότητων εν γένει (χρήσεις γης, συντελεστές δόμησης, ρυμοτομικό σχέδιο, οριοθέτηση) τελούν σε πλήρη αλληλεξάρτηση και είναι άδηλον αν ο κανονιστικός νομοθέτης θα έστεργε στη διατήρηση σε ισχύ επί μέρους ρυθμίσεων, πρέπει η προσβαλλόμενη υπουργική απόφαση, που ερείδεται στις εν λόγω αντίθετες με το Σύνταγμα νομοθετικές διατάξεις, να ακυρωθεί στο σύνολό της. Για τον λόγο αυτό, ο οποίος, ως αναγόμενος στην αντισυνταγματικότητα εφαρμοσθείσας διατάξεως νόμου, είναι αυτεπαγγέλτως ερευνητέος, πρέπει να γίνει δεκτή η κρινόμενη αίτηση, να ακυρωθεί η προσβαλλόμενη απόφαση και να απορριφθεί η ασκηθείσα παρέμβαση, ενώ παρέλκει ως αλυσιτελής η έρευνα των προσβαλλόμενων λόγων ακυρώσεως», διαθέσιμο σε: <https://www.quallex.gr>. Βλ. και Μπουκουβάλα Β., ό.π., σελ. 17, αλλά και Μπουκουβάλα Β. «ΕΔΔΑ, αρχή της ισότητας των όπλων και αυτεπάγγελτη εξέταση νομικών ζητημάτων στη διοικητική δίκη υπό το πρίσμα των σύγχρονων προτάσεων για τη θεσμοποίηση του εισηγητή δικαστή στις διοικητικές διαφορές ουσίας», Λάρισα, 7-8 Οκτωβρίου 2016, σελ. 12, διαθέσιμο σε: <https://www.edd.gr/images/conferences/vboukouvala.pdf>.

34 Μωραΐτη Μ., ό.π., σσ. 12-22.

Η σχέση του αυτεπάγγελτου ελέγχου με την αρχή *iura novit curia*

Στο σημείο αυτό σκόπιμη κρίνεται η αναφορά στη σχέση του αυτεπάγγελτου ελέγχου με την αρχή *iura novit curia*³⁵. Ειδικότερα, ο αυτεπάγγελτος έλεγχος συνίσταται στην αυτόνομη δράση του δικαστηρίου, χωρίς τη δέσμευσή του από τον νομικό χαρακτηρισμό που προσδίδει ο προσφεύγων στους προβαλλόμενους ισχυρισμούς, με την εφαρμογή κανόνων δικαίου, οι οποίοι προσιδιάζουν στην εκάστοτε περίπτωση. Λόγω του ότι ο αυτεπάγγελτος έλεγχος κινείται στο πλαίσιο του εντοπισμού νομικών πλημμελειών, οι οποίες δεν έχουν προταθεί και προκύπτουν από τα πραγματικά περιστατικά και σε δεύτερο επίπεδο, σε εκείνο του νομικού χαρακτηρισμού της πράξης και της συνεπαγόμενης ακύρωσης ή τροποποίησής της, φαίνεται ότι αυτός προσφέρει μεγαλύτερη εξουσία στον δικαστή από αυτή που ασκείται με την εφαρμογή της αρχής *iura novit curia*. Αυτό συνάγεται από την προαναφερθείσα αρχή, η οποία προβλέπει ότι ο δικαστής καταρχήν γνωρίζει τους ισχύοντες κανόνες δικαίου και δεν στηρίζεται στις προτάσεις των διαδίκων.

Ωστόσο, οι δύο θεσμοί δεν φαίνεται να ταυτίζονται και οι αντίστοιχοι κανόνες δικαίου, οι οποίοι τους διέπουν, συνεπάγονται διαφορετικές έννομες συνέπειες. Σύμφωνα με τον Β.Τσιγαρίδα, επειδή ο αυτεπάγγελτος έλεγχος διεξάγεται στο ουσιαστικό μέρος της πράξης, δηλαδή στα πραγματικά της περιστατικά, οι ισχυρισμοί που εξετάζονται από το δικαστήριο είναι πραγματικοί κι όχι νομικοί³⁶. Οι τελευταίοι, ελέγχονται με το γενικό αξίωμα του *iura novit curia*, όπου ο δικαστής υποχρεούται να διαμορφώσει τη μείζονα πρόταση της απόφασης. Επομένως, η συνάφεια του αυτεπάγγελτου ελέγχου τόσο με το νομικό όσο και με το πραγματικό σκέ-

λος της προσφυγής καθίσταται περιττή, αφού η προαναφερθείσα αρχή προϋποθέτει τη χρήση του ορθού κανόνα δικαίου από το δικαστήριο. Παρόλα αυτά, η αρχή είναι παρούσα γενικότερα, είτε εφαρμόζεται ο αυτεπάγγελτος έλεγχος είτε όχι. Άρα οι δύο θεσμοί συνυπάρχουν, αλλά δεν ταυτίζονται.

Συμπεράσματα - Προοπτική αναθεώρησης του άρθρου 79ΚΔΔ, προτάσεις και εναλλακτικές λύσεις

Συνοψίζοντας, το ζήτημα του αυτεπάγγελτου ελέγχου αποτελεί μια προβληματική, η οποία χρήζει άμεσης αντιμετώπισης και εκσυγχρονισμού, αφού η τελευταία τροποποίηση του άρθρου 79 ΚΔΔ έγινε το 2010, με αποτέλεσμα η εν λόγω διάταξη να μην ανταποκρίνεται πλέον στις απαιτήσεις των καιρών για ουσιώδη δικαστική προστασία. Στις μέρες μας, οι ανάγκες των διοικουμένων αυξάνονται ραγδαία και η ταχεία απονομή της δικαιοσύνης είναι πιο επιβεβλημένη από ποτέ. Ορισμένες φορές, η εξουσία του δικαστή να ελέγξει αυτεπάγγελα τις πράξεις, ιδίως στο πλαίσιο της ακύρωσης ή μεταρρύθμισης αυτών και αναπομπής τους στη Διοίκηση αποτελεί εστία παρελκύσεων της δίκης, αφού μεσολαβεί μεγάλο διάστημα από την απόφαση του δικαστηρίου περί αναπομπής μέχρι και την έκδοση της νέας απόφασης. Η προαναφερθείσα συγκυρία είναι απόρροια της μη υιοθέτησης πρακτικών, βασισμένων στη νομολογία του ΕΣΔΑ και το ενωσιακό δίκαιο, που προάγουν σε σημαντικό βαθμό τη λήψη παραμέτρων ασφάλειας δικαίου πριν την ακύρωση της προσβαλλόμενης πράξης και τη μείωση των περιπτώσεων αναπομπής των υποθέσεων στη Διοίκηση³⁷.

Για να αποφευχθούν οι παραπάνω συνέπειες και να περιοριστούν οι τυχόν παρελκύσεις,

35 Μωραΐτη Μ., ό.π., σελ. 33 επ.

36 Τσιγαρίδας Β., σε διδακτορική διατριβή: «Η αρχή *iura novit curia* στη διοικητική δίκη», ΑΠΘ, 2019, σελ. 305 επ.

37 Κουβαράς Η., Αναγκαιότητα και προοπτική αναθεώρησης του άρθρου 79 του Κώδικα Διοικητικής Δικονομίας, Νομαρχία, 29/11/2024, διαθέσιμο σε: <https://nomarchia.gr>.

σκόπιμη καθίσταται η παρέκκλιση από την παγιωμένη πρακτική της στενής γραμματικής ερμηνείας της διάταξης του άρθρου 79 ΚΔΔ, περί μη παραβίασης της αρχής της διάκρισης των εξουσιών, η οποία δεν φαίνεται να συνάδει με τα σημερινά δεδομένα, με την ενίσχυση των εξουσιών του δικαστή, ώστε να διατάζει τη λήψη μέτρων από τη διοικητική αρχή για την προσωρινή ρύθμιση της κατάστασης, μέχρι την έκδοση της νέας διοικητικής πράξης. Προϋπόθεση αποτελεί, βέβαια, η ύπαρξη «*αποχρωσών ενδείξεων*», και ιδίως, όταν παρίσταται ανάγκη για άμεση εκτέλεση της απόφασης εντός ορισμένης προθεσμίας και όταν η Διοίκηση δεν συμμορφώνεται με αυτή, να υπάρχει η ευχέρεια του δικαστή για επιβολή ποινών.

Επίσης, ένα ακόμη ζήτημα που πρέπει να διευκρινιστεί είναι το αν πράγματι πρέπει να υφίσταται η διαφοροποίηση περί μη αυτεπάγγελτου ελέγχου στις φορολογικές διαφορές, αφού μέχρι και σήμερα είναι δύσκολο να τεκ-

μηριωθεί η σκοπιμότητα του περιορισμού του εν λόγω δικονομικού δικαιώματος στις φορολογικές διαφορές. Από την άλλη, η επιβολή του αυτεπάγγελτου ελέγχου σε όλες τις πράξεις, ενδεχομένως να παραβίαζε την αρχή *iura novit curia*, αλλά και η πλήρης κατάργησή του θα σηματοδοτούσε την απόκλιση από την αρχή της νομιμότητας³⁸. Σύμφωνα όμως και με την προηγηθείσα ανάλυση, φαίνεται πως ο αυτεπάγγελτος έλεγχος πρέπει να διενεργείται σε περιπτώσεις αναρμοδιότητας της αρχής και του υποστατού των κανόνων δικαίου και στις φορολογικές διαφορές, χάριν ασφάλειας δικαίου και τήρησης της αρχής της νομιμότητας³⁹.

Επομένως, επιβεβλημένη καθίσταται η ανάγκη διαλεύκανσης και εκ νέου αξιολόγησης των διατάξεων από τον νομοθέτη, ώστε αυτές να συμπλέουν με τις νέες δικονομικές εξελίξεις και να βρίσκονται σε πλήρη συμφωνία με το Σύνταγμα.

38 *Μωραΐτη Μ.*, Περιορισμός δικονομικών δικαιωμάτων και αναμόρφωση δικαστικών εξουσιών χάριν «οικονομίας της δί-
κης»: το παράδειγμα των φορολογικών διαφορών, Νομαρχία, 04/07/2024, διαθέσιμο σε: <https://nomarchia.gr>.

39 *Κουβαράς Η.*, ό.π.

Η αίτηση παροχής προσωρινής δικαστικής προστασίας στην δικονομία του Ελεγκτικού Συνεδρίου

Κωνσταντίνα Καραμπουρνιώτη

Τεταρτοετής Φοιτήτρια Νομικής Σχολής ΑΠΘ

Γεώργιος Τζεμίντιμπης

Τριτοετής Φοιτητής Νομικής Σχολής ΑΠΘ

Εισαγωγή στην έννοια της προσωρινής δικαστικής προστασίας

Η προσωρινή δικαστική προστασία αποτελεί έναν από τους κεντρικούς μηχανισμούς διασφάλισης του δικαιώματος σε αποτελεσματική έννομη προστασία, όπως αυτό κατοχυρώνεται στο άρθρο 20 παρ. 1 του Συντάγματος και ερμηνεύεται υπό το φως του άρθρου 47 ΧΘΔΕΕ. Η αίτηση παροχής προσωρινής δικαστικής προστασίας δεν εμφανίζεται, δηλαδή, ως αυτόνομος θεσμός στο κείμενο του Συντάγματος. Η προστασία όμως αυτή, ερμηνευόμενη ήδη από τη δεκαετία του 1990 από τη νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας¹, περιλαμβάνει τη δυνατότητα λήψης προσωρινών μέτρων (αναστολή εκτέλεσης διοικητικών πράξεων, προσωρινή διαταγή αναστολής εκτέλεσης, προσωρινή ρύθμιση κατάστασης), όταν η άμεση εφαρμογή της διοικητικής πράξης θα καθιστούσε αναποτελεσματική την οριστική δικαστική κρίση.

Η σημασία της προσωρινής δικαστικής προστασίας

Η προσωρινή δικαστική προστασία συνιστά σήμερα αναπόσπαστο στοιχείο του κράτους δικαίου και της αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας. Δεν πρόκειται για απλή δικονομική διευκόλυνση, αλλά για λειτουργικό συμπλήρωμα της οριστικής δικαστικής κρίσης, καθώς αποσκοπεί στην αποτροπή δημιουργίας τετελεσμένων καταστάσεων που θα καθιστούσαν την τελική απόφαση πρακτικά άνευ αντικειμένου. Όπως επισημαίνεται στη θεωρία, η καθυστέρηση απονομή της δικαιοσύνης μπορεί να ισοδυναμεί με αρνησιδικία, όταν στο μεσοδιάστημα επέρχονται μη αναστρέψιμες συνέπειες εις βάρος του διοικουμένου.²

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει προς αυτή την κατεύθυνση παρουσιάζει η συνταγματική συζήτηση στην Ελλάδα. Κατά την αναθεώρηση του 2008 προτάθηκε ρητή συνταγματική κατοχύρωση της προσωρινής δικαστικής προστασίας στο άρθρο 20 Συντ., ακριβώς λόγω της αυξανόμενης σημασίας της και της ανά-

¹ Αντί πολλών, βλ. ΣτΕ 718/1993, διαθέσιμο σε: Sakkoulas-Online.

² Κατσιγιάννης Φ. Θ., Η προσωρινή δικαστική προστασία στη διοικητική δίκη υπό το πρίσμα της οικονομικής κρίσης, ΔιοικΔικ, 2014, διαθέσιμο σε: Sakkoulas-Online.

γκης θωράκισης της έναντι περιοριστικών νομοθετικών παρεμβάσεων. Η πρόταση αυτή, αν και δεν υιοθετήθηκε τελικά, καταδεικνύει ότι ο αναθεωρητικός νομοθέτης αναγνώρισε την προσωρινή προστασία ως κρίσιμο πυλώνα της δικαστικής εγγύησης³. Η μη ρητή κατοχύρωση δεν αναιρεί, πάντως, τη συνταγματική της θεμελίωση, η οποία συνάγεται ερμηνευτικά από το άρθρο 20 Συντ. και την αρχή του κράτους δικαίου που την ανυψώνουν σε εγγύηση της πρακτικής αποτελεσματικότητας του δικαιώματος της δικαστικής προστασίας.

Ιστορική διαδρομή της αίτησης παροχής προσωρινής δικαστικής προστασίας στο Ελεγκτικό Συνέδριο

Η αίτηση παροχής προσωρινής δικαστικής προστασίας στη δικονομία του Ελεγκτικού Συνεδρίου (εφεξής ΕΣ) δεν υπήρξε αυτονόητη. Αντίθετα, αναδύθηκε μέσα από μια μακρά πορεία θεσμικών αμφιταλαντεύσεων και θεωρητικών αντιπαραθέσεων. Στο επίκεντρο των διχογνωμιών αυτών βρισκόταν ανέκαθεν το ίδιο το ερώτημα της νομικής φύσης του ΕΣ: πρόκειται για ένα όργανο αυστηρά ελεγκτικό ή για έναν δικαστικό θεσμό με πλήρη δικαιοδοτική υπόσταση; Το ερώτημα αυτό δεν ήταν απλώς θεωρητικό, καθώς η απάντησή του είχε πρακτικές συνέπειες την δυνατότητα παροχής προσωρινής δικαστικής προστασίας ή όχι, καθώς ένα αμιγώς ελεγκτικό όργανο δε θα μπορούσε να παρέχει τη δικαστική εγγύηση της προσωρινής δικαστικής προστασίας.

Η αμφισημία αυτή συνοδεύει το ΕΣ από τη γένεσή του. Ιδρυθέν το 1833, κατά το πρότυπο του γαλλικού «*Cour des Comptes*», το ΕΣ αποτελεί τον μακροβιότερο θεσμό του ελληνικού κράτους⁴, διαπερνώντας και το νεοσύστατο ελ-

ληνικό κράτος μετά την Επανάσταση του 1821 και κατ' επέκταση συνιστά έναν θεσμό που διέσχισε ιστορικές τομές, πολιτειακές μεταβολές και συνταγματικές αναθεωρήσεις, διατηρώντας μια ιδιότυπη θεσμική συνέχεια. Η λειτουργία του διαμορφώθηκε σταδιακά ανάμεσα στη συνταγματική κατοχύρωση του δικαστικού ελέγχου των δημοσίων δαπανών (άρθρο 98 Σ) και στην επιταγή της χρηστής δημοσιονομικής διαχείρισης, ισορροπώντας διαρκώς μεταξύ ελέγχου και δικαιοδοσίας⁵.

Παρά τις διακυμάνσεις που χαρακτήρισαν την ιστορική του πορεία, η μεταπολιτευτική περίοδος σηματοδότησε μια σαφή μετατόπιση: η αρχή της αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας άρχισε να διαπερνά το σύνολο της ελληνικής έννομης τάξης, επηρεάζοντας αναπόφευκτα και τη φυσιγνωμία του ΕΣ. Υπό την επίδραση αυτή, τόσο η θεωρία όσο και η νομολογία κατέληξαν σταδιακά στην αποδοχή της διφυούς υπόστασής του. Το ΕΣ αναγνωρίστηκε ως θεσμός με μικτό χαρακτήρα, ελεγκτικό και ταυτόχρονα δικαιοδοτικό, και ακριβώς αυτή η διφυής του υπόσταση αποτέλεσε το έρεισμα για την παραδοχή της προσωρινής δικαστικής προστασίας στους κόλπους του.

Η νομολογιακή ωρίμαση της εξέλιξης αυτής βρήκε το αποκορύφωμά της στην απόφαση ΕλΣυν 1495/2017⁶. Με αυτήν, το Δικαστήριο αναγνώρισε ρητώς, για πρώτη φορά, τη δεσμευτικότητα των αποφάσεων επί αιτήσεων ασφαλιστικών μέτρων κατ' εφαρμογή του ν. 3886/2010, αποδεχόμενο τη δημιουργία προσωρινού δεδικασμένου ακόμη και έναντι του ίδιου του Ελεγκτικού Συνεδρίου. Η απόφαση αυτή δεν αποτέλεσε απλώς μία ακόμη νομολογιακή τομή, αλλά σηματοδότησε τη μετάβαση από μια επιφυλακτική αποδοχή της προσωρινής προστασίας σε μια συνειδητή και θεσμικά εδραιωμένη επιλογή.

3 Κατσιγιάννης Φ. Θ.,ό.π.

4 Γέροντας Α., Επιστομή Διοικητικού Δικονομικού Δικαίου, Εκδόσεις Σάκκουλα, 2020, σελ. 456.

5 Γέροντας Α.,ό.π.

6 Βλ. ΕλΣυν 1495/2017 Τμ. VI, διαθέσιμο σε: Sakkoulas-Online.

Η πορεία αυτή επισφραγίστηκε με την ψήφιση της Δικονομίας του Ελεγκτικού Συνεδρίου (ν. 4700/2020, εφεξής ΔικΕλΣυν). Ο νέος δικονομικός χάρτης, βαθύτατα επηρεασμένος από τις προηγούμενες νομολογιακές εξελίξεις, παγίωσε το δικαίωμα παροχής προσωρινής δικαστικής προστασίας, αποσπώντας το από τον έως τότε μάλλον «ανακλαστικό» χαρακτήρα αναγνώρισης μέτρων άλλων δικαστηρίων και προσδίδοντας στις σχετικές αποφάσεις του ΕΣ τη δέουσα αυτοτέλεια. Έτσι, η προσωρινή δικαστική προστασία έπαψε να αποτελεί απλή αντανάκλαση αλλότριων κρίσεων και κατέστη οργανικό στοιχείο της ίδιας της δικονομικής φυσιογνωμίας του θεσμού.

Η ΕλΣυν 1495/2017: Συγκριτική θεώρηση με τον ΚΔΔ και τη νομολογία του ΣτΕ

Το Συμβούλιο της Επικρατείας έχει διαμορφώσει, με σημαντικές νομολογιακές τομές, ήδη από τη δεκαετία του 1980, τον θεσμό της προσωρινής δικαστικής προστασίας στη διοικητική δίκη, βασιζόμενο πρωτίστως στο άρθρο 52 του ΠΔ 18/1989. Η νομολογία του Ελεγκτικού Συνεδρίου σχετικά με την παροχή προσωρινής δικαστικής προστασίας, ξεκινώντας από την ιστορική απόφαση 1495/2017, βαίνει ως επί το πλείστον παράλληλα με τη νομολογία των διοικητικών δικαστηρίων, του ΣτΕ συμπεριλαμβανομένου. Παρ' όλα αυτά, αξίζει να ειπωθεί ότι τα δύο συστήματα δικονομίας τέμνονται σε ορισμένα κρίσιμα σημεία.

Αφενός, όπως επισημαίνει ο Δ. Ράικος, το σύστημα προσωρινής δικαστικής προστασίας στο δικαστήριο δημοσιονομικών διαφορών εμφανίζει παράλληλο τύπο με το αντίστοιχό του στα τακτικά διοικητικά δικαστήρια, κατ' αντιστοιχία προς τα άρθρα 200 επ. ΚΔΔ⁷. Επίσης,

όπως προκύπτει από την ΕλΣυν 133/2019⁸, και η καταλογιστική πράξη που εκδίδει το δικαστήριο και η ταμειακή βεβαίωση, όσο και τυχόν συνεπακόλουθες πράξεις διοικητικής εκτέλεσης, καλύπτονται από το σύστημα προσωρινής προστασίας του διφυούς αυτού οργάνου.

Αφετέρου, η προσωρινή προστασία στο Ελεγκτικό Συνέδριο έχει κατά κύριο λόγο προληπτική λειτουργία, γιατί αποσκοπεί στην αποτροπή της παραβίασης του δημοσιονομικού συμφέροντος, πριν αυτή επέλθει. Αυτό σημαίνει ότι η αρμοδιότητα του δικαστηρίου αυτού διαφοροποιεί τη φύση της προστασίας που παρέχει, αφού, σε αντίθεση με το ΣτΕ, δεν αποφασίζει για διοικητικές διαφορές ουσίας, και ταυτόχρονα, παρότι και διοικητικό όργανο, δεν εκδίδει εκτελεστές διοικητικές πράξεις. Έτσι, η προθεσμία και η άσκηση έφεσης και ανακοπής ενώπιον του Ελεγκτικού Συνεδρίου (επί εξαιρέσει του άρ. 142 παρ. 2 περ. ε' ΔικΕλΣυν) δεν έχει αυτόματο ανασταλτικό αποτέλεσμα, όπως προκύπτει, άλλωστε, από τα άρθρα 94, 101 και 102 ΔικΕλΣυν και όπως θα αναλυθεί παρακάτω.

Ωστόσο, ένα καίριο σημείο σύγκλισης της ευρύτατης νομολογίας των διοικητικών δικαστηρίων της ελληνικής έννομης τάξης εντοπίζεται στην εφαρμογή των διατάξεων για την προσωρινή δικαστική προστασία και τα ασφαλιστικά μέτρα. Ο ν. 3886/2010 που προέβλεπε ρητά τη δυνατότητα άσκησης ασφαλιστικών μέτρων σε διαφορές δημοσίων συμβάσεων, έχει καταργηθεί με την παρ. 1 του άρθρου 377 του ν. 4412/2016, όπως τροποποιήθηκε με τον ν. 4478/2017. Οι διατάξεις, όμως, του Βιβλίου IV του ν. 3886/2010 (άρθρα 345-374) εξακολουθούν να ισχύουν μεταβατικά για διαφορές που προέκυψαν πριν τις καθορισμένες ημερομηνίες εφαρμογής των νέων διατάξεων, ενώ η νομολογία του Ελεγκτικού Συνεδρίου έχει επεκτείνει, *mutatis mutandis*, τη δυνατότητα λήψης ασφαλιστικών μέτρων και στο δημοσιονομικό δικαστήριο⁹.

7 Ράικος Γ. Δ., Διοικητικό Δικονομικό Δίκαιο, Εκδόσεις Σάκκουλα, 2024, σελ. 723.

8 Βλ. ΕλΣυν 133/2019, διαθέσιμη σε: Διοικητική Δίκη 2020, σελ. 469 επ., διαθέσιμο σε: Sakoulas-Online.

9 Βλ. ν. 4412/2016, διαθέσιμο σε: Τράπεζα Νομικών Πληροφοριών.

Σε τελική, λοιπόν, ανάλυση, η προσωρινή προστασία ενώπιον του Ελεγκτικού Συνεδρίου συνιστά ιδιομορφία της διοικητικής δικαιοσύνης, στην οποία το δημοσιονομικό στοιχείο συνδυάζεται με την αρχή της ισότητας των διadίκων και την υποχρέωση της Διοίκησης να συμμορφώνεται προς κάθε δικαστική κρίση, έστω και προσωρινή.

Το «προσωρινό δεδουλευμένο» στη νομολογία του Ελεγκτικού Συνεδρίου

Η θεωρία του «προσωρινού δεδουλευμένου», που εκπορεύεται από την ύπαρξη προσωρινής δικαστικής προστασίας, αποτελεί καινοτομία, καταρχάς, της πολιτικής δίκης ασφαλιστικών μέτρων, ήδη από τα τέλη της δεκαετίας του '70¹⁰. Κυρίως, διότι και το δικαίωμα προσωρινής δικαστικής προστασίας θεμελιώνεται στο άρθρο 20 παρ. 1 του Συντάγματος, που κατοχυρώνει το δικαίωμα για παροχή δικαστικής προστασίας και στο άρθρο 6 της ΕΣΔΑ, που κατοχυρώνει το δικαίωμα σε «δίκαιη δίκη».

Η εφαρμογή της, δε, συνεχίζεται ακάθεκτη μέχρι και σήμερα, παρά την κριτική που έχει δεχθεί από τη θεωρία. Το «προσωρινό δεδουλευμένο» είναι, κατά μερικούς, όρος παραπλανητικός, και επικεντρώνεται στην προσωρινότητα της ισχύος της απόφασης διαταγής ασφαλιστικών μέτρων, ενώ το κύριο χαρακτηριστικό της τελευταίας είναι στην πραγματικότητα η ιδιορρυθμία και πλαστικότητα του θεσμού για την επίτευξη ικανής δικαστικής προστασίας¹¹. Κατά την κρατούσα γνώμη, πάντως, τόσο στη νομολογία όσο και στη θεωρία, η απόφαση επί

ασφαλιστικών μέτρων δεν διαπιστώνει απλώς μια έννομη κατάσταση, αλλά τη διαμορφώνει προσωρινά, επιβάλλοντας νέα νομική σχέση. Το δε «προσωρινό δεδουλευμένο» έχει ισχύ μέχρις ότου να ανατραπούν τα πραγματικά περιστατικά που θεμελίωσαν το διατακτικό της απόφασης, ενώ παράλληλα δεσμεύει όλους τους φορείς της δίκης για το χρονικό διάστημα αυτό¹². Σε αντίστιξη, λοιπόν, με τα πολιτικά δικαστήρια, το ΣτΕ, εφαρμόζοντας αναλογικά τις νομολογιακές τους κατασκευές, έχει δεχθεί ότι η απόφαση επί αιτήσεως αναστολής «παράγει προσωρινό δεδουλευμένο»¹³, δεσμεύοντας τόσο τη Διοίκηση όσο και το ίδιο το δικαστήριο, έως και την έκδοση της οριστικής απόφασης.

Ομοίως, η νομολογιακή κατασκευή του προσωρινού δεδουλευμένου δεν εκλείπει από τη νομολογία του Ελεγκτικού Συνεδρίου, ήδη πριν από την ψήφιση της ΔικΕλΣυν. Αφετηρία της εξέλιξης αυτής αποτελεί η νομολογία του Τμήματος Μείζονος-Επταμελούς Σύνθεσης¹⁴, όπου διατυπώθηκε για πρώτη φορά με σαφήνεια ότι οι αποφάσεις ασφαλιστικών μέτρων του ν.3886/2010 διαπλάθουν προσωρινή έννομη σχέση δικονομικού χαρακτήρα, η οποία ισχύει έναντι πάντων όσο διαρκεί η απόφαση. Η νέα αυτή έννομη σχέση παράγει προσωρινό δεδουλευμένο, που αν και χρονικά περιορισμένο, λειτουργεί ουσιαστικά όπως το οριστικό δεδουλευμένο. Το Ελεγκτικό Συνέδριο έκρινε ότι η δεσμευτικότητα αυτή ερείδεται ευθέως στα άρθρα 20 παρ. 1 και 95 παρ. 5 Συντάγματος και στον ν. 3068/2002 περί συμμόρφωσης της Διοίκησης.

Τα προαναφερθέντα πρακτικά της Ολομέλειας του ΕΣ αποσαφήνισαν την εννοιολογική αμφισβήτηση του ισχύοντος τότε ν. 3886/2010,

10 Βλ. ΟΛΑΠ 497/1978, διαθέσιμο σε: Sakkoulas-Online.

11 Μπέης Κ., Πολιτική Δικονομία, Γενικές αρχές και ερμηνεία των άρθρων, τόμ. 22, άρθρα 682-738, Αντ. Ν. Σάκκουλας, 1983, σελ. 176.

12 Μιχαλάκης Α. Σ., σε διπλωματική εργασία: «Δέσμευση και αποδέσμευση από την ισχύ των ασφαλιστικών μέτρων», ΑΠΘ, Σεπτέμβριος 2018, σελ. 36.

13 Πρβλ. ΣτΕ ΕΑ 104/2014 και 202/2015, διαθέσιμα σε: Sakkoulas-Online.

14 Βλ. ΕλΣυν 1540/2014, Τμ. Μείζονος – Επταμ. Σύνθεσης, διαθέσιμο σε: Sakkoulas-Online· και βλ. ΕλΣυν 31 και 32/2013, Πρακτικά Ολομέλειας 2012, διαθέσιμο σε: Sakkoulas-Online.

σχετικά με τη δεσμευτικότητα των ασφαλιστικών μέτρων, και ενισχύθηκαν από μεταγενέστερες αποφάσεις, όπως η ΕλΣυν 1540/2014¹⁵, όπου αναγνωρίστηκε ρητώς ότι οι αποφάσεις προσωρινής προστασίας δεσμεύουν τη Διοίκηση και συνιστούν κρίσιμο εργαλείο για την αποτελεσματική δικαστική προστασία. Η τελευταία αυτή απόφαση θεωρείται θεμέλιο της αρχής της αποτελεσματικότητας στο πεδίο της προσωρινής προστασίας ενώπιον του ΕΣ. Η απόφαση 1495/2017, τέλος, είναι εμβληματική, καθώς θεμελιώνει απόλυτη δεσμευτικότητα της προσωρινής δικαστικής προστασίας για το Ελεγκτικό Συνέδριο, ενοποιεί τη νομολογία και εξασφαλίζει την αποτελεσματική προστασία στο στάδιο ανάθεσης δημοσίων συμβάσεων.

Σημειωτέον, επίσης, ότι στην πράξη οι αποφάσεις του Ελεγκτικού Συνεδρίου, προσομοιάζουσες σε διοικητικού οργάνου, δεν δεσμεύουν τα πολιτικά και διοικητικά δικαστήρια, τηρουμένης φυσικά της εκ του Συντάγματος εξαίρεσης του άρ. 98 παρ. 3, όταν το Ελεγκτικό Συνέδριο ασκεί απλώς προληπτικό έλεγχο δημοσίων συμβάσεων¹⁶. Αντιθέτως, το δημοσιονομικό δικαστήριο της Ελλάδος δεσμεύεται παγίως, ήδη πριν την εισαγωγή του άρ. 5 ΔικΕλΣυν, από το προσωρινό (και οριστικό) δεδουλευμένο αποφάσεων άλλων πολιτικών και διοικητικών δικαστηρίων¹⁷.

Ο ν. 4700/2020 και η προσωρινή δικαστική προστασία

Η ψήφιση του ν. 4700/2020 συνιστά ορόσημο, όσον αφορά την αίτηση παροχής προσωρινής δικαστικής προστασίας ενώπιον του Ελεγκτικού Συνεδρίου. Ο νομοθέτης έλαβε σαφώς

υπόψιν τις νομολογιακές καινοτομίες του δημοσιονομικού δικαστηρίου κατά τη σύνταξη του οργανικού του νόμου, ώστε να εξυπηρετηθεί η αρχή της ασφάλειας δικαίου. Το κυριότερο ένδικο μέσο που προβλέπεται στο Κεφάλαιο 18 της ΔικΕλΣυν, που φέρει τον τίτλο «Παροχή Προσωρινής Δικαστικής Προστασίας», είναι η αίτηση αναστολής εκτέλεσης (με τις συνεπαγόμενες αναστολή ή προσωρινή διαταγή εκτέλεσης), ενώ ο νόμος προβλέπει και την προσωρινή ρύθμιση της κατάστασης και το μέσο διασφάλισης της δημόσιας αξίωσης στα άρθρα 104-105 ΔικΕλΣυν, που δεν πρόκειται να μας απασχολήσουν στην παρούσα εργασία.

Πιο συγκεκριμένα, από το άρ. 94 παρ. 2 ΔικΕλΣυν συνάγεται πως η άσκηση του ενδίκου βοηθήματος της έφεσης δεν συνεπάγεται *ipso jure* την αναστολή εκτέλεσης της προσβαλλόμενης πράξης υπέρ του εφεσιβάλλοντος διαδίκου, αλλά χρειάζεται άσκηση του παρεπόμενου ενδίκου μέσου της αίτησης αναστολής¹⁸. Χρειάζεται, δηλαδή, είτε αίτηση του ίδιου του διαδίκου είτε του Γενικού Επιτρόπου της Επικρατείας του δικαστηρίου, προκειμένου να ανασταλεί ολικώς ή μερικώς η εκτέλεση της προσβαλλόμενης πράξης. Η θεωρία έχει συλλέξει, βασισμένη και σε προγενέστερες της ΔικΕλΣυν αποφάσεις, τις τυπικές δικονομικές προϋποθέσεις για την άσκηση του βοηθήματος της αναστολής, οι οποίες κυμαίνονται σε σαφή παραλληλισμό με τις προϋποθέσεις της διοικητικής δικονομίας, όπως είναι η φύση της προσβαλλόμενης πράξης, η ύπαρξη έννομου συμφέροντος, αρμοδιότητα τμήματος του δικαστηρίου σύμφωνα με το άρ. 95 ΔικΕλΣυν, η επί ποινή απαραδέκτου νομότυπη προγενέστερη άσκηση εφέσεως, κ.ά.¹⁹ Κρίσιμη δικονομική προϋπόθε-

15 Βλ. ΕλΣυν 1540/2014, ό.π.

16 Για περισσότερα, βλ. ΣτΕ 249/2011, Σκέψη 7, διαθέσιμο σε: Sakkoulas-Online.

17 Καραβοκύρης Ι., Αναθεώρηση του Συντάγματος και Ελεγκτικό Συνέδριο, Επιθεώρησης Δημοσίου Δικαίου και Διοικητικού Δικαίου, 2007, σελ. 5 επ.

18 Άρθρο 94 παρ. 2 ν. 4700/2020, βλ. επίσης ΕλΣυν 729/2020 Τμ. VII, ΕλΣυν 25/2022 Τμ. II, ΕλΣυν 2/2024 Τμ. II., διαθέσιμη νομολογία σε: Sakkoulas-online.

19 Για περισσότερα βλ. Αρχοντάκη Α., Η δικονομία του Ελεγκτικού Συνεδρίου: ερμηνεία κατ' άρθρο Ν 4700/2020, Νομική Βιβλιοθήκη ΑΑΤΕ, 2^η έκδ., 2022, σελ. 142.

ση είναι η αναφορά στην αίτηση τουλάχιστον ενός παραδεκτού λόγου αναστολής, που πρέπει μεταξύ άλλων να είναι ειδικός, σαφής και ορισμένος, λυσιτελής, προβαλλόμενος από έχοντα έννομο συμφέρον, και βασισμένος σε ένα από τα άρθρα 202 παρ. 3 και 4, 208, 210 παρ. 3 και 213 παρ. 1 ΚΔΔ²⁰.

Ουσιαστική, δε, προϋπόθεση για να γίνει δεκτή η αίτηση αναστολής είναι, σύμφωνα με το άρ. 96 ΔικΕλΣυν, η πιθανολόγηση από μέρους του δικαστηρίου «ότι από την άμεση εκτέλεση της προσβαλλόμενης πράξης θα επέλθει στον αιτούντα βλάβη δυσχερώς επανορθώσιμη σε περίπτωση ευδοκίμησης της έφεσης». Η προκειμένη νομική κρίση του Ελεγκτικού Συνεδρίου για την αόριστη έννοια της «δυσχερώς επανορθώσιμης βλάβης» πρέπει να επικεντρωθεί σε ζητήματα ουσιαστικής υφής, όπως είναι ο άμεσος περιορισμός των βιοποριστικών μέσων του αιτούντος και ο ευαπόδεικτα πιθανολογούμενος οικονομικός κλονισμός της επιχείρησης, και όχι η χρηματική μόνο ή ηθική βλάβη του αιτούντος, ούτε η τετελεσμένη ή δυσαπόδεικτη μελλοντική άμεση ή ανακλαστική ζημία του²¹.

Η νεότερη νομολογιακή τάση εμφανίζεται αυστηρότερη, καθώς συνεκτιμώνται η δυνατότητα ρύθμισης της οφειλής, η συμβολή του αιτούντος στη δημιουργία του ελλείμματος και η αρχή της αναλογικότητας μεταξύ δημοσιονομικού συμφέροντος και ατομικής προστασίας.²² Το Ελεγκτικό Συνέδριο, δηλαδή, δύναται να απορρίψει την αίτηση αναστολής εκτέλεσης λόγω υπεροχής του δημοσίου συμφέροντος. Σε αυτήν την περίπτωση, ο αιτών μπορεί να προσκομίσει στο δικαστήριο νέα στοιχεία προς απόδειξη είτε της πρόκλησης ανεπανόρθωτης ζημίας στον αιτούντα εξαιτίας ακριβώς της έλλειψης προσωρινής δικαστικής προστασίας

είτε της πρόδηλης βασιμότητας της έφεσης που είχε ο ίδιος ασκήσει²³.

Εφόσον η αίτηση αναστολής διέλθει τα στάδια της προδικασίας και της κύριας διαδικασίας, όπως ρυθμίζονται στα άρ. 97 και 98 ΔικΕλΣυν, διατάσσεται η κατά το άρ. 100 παρ. 1 ΔικΕλΣυν μερική ή ολική αναστολή εκτέλεσης της εφεσιβαλλόμενης πράξης, με δυνατότητα λήψης παντός αναγκαίου για την εξυπηρέτηση δημοσίου συμφέροντος μέτρου (άρ. 100 παρ. 3 ΔικΕλΣυν). Πάντως, έχει νομολογηθεί ότι το δικαστήριο μπορεί να ανακαλέσει την αναστολή εκτέλεσης της προσβαλλόμενης πράξης, αν κριθεί ότι έχουν εκλείψει, ένεκα θεραπείας τους, οι νομικές και πραγματικές πλημμέλειες που θεμελιώνουν δικαίωμα του αιτούντος να ασκήσει την εν λόγω αίτηση ή η πλάνη του δικαστικού οργάνου ως προς τα πραγματικά περιστατικά όπου βασίστηκε η κρίση του²⁴.

Παρ' όλα αυτά, ο δικονομικός νομοθέτης, αναγνωρίζοντας την ανάγκη περαιτέρω επίρρωσης του δικαιώματος παροχής προσωρινής δικαστικής προστασίας, προέβλεψε τη δυνατότητα υποβολής αιτήματος σχετικά με την προσωρινή διαταγή αναστολής εκτέλεσης (άρ. 99 ΔικΕλΣυν). Σε μια διαδικασία που θυμίζει έντονα τη διαταγή ασφαλιστικών μέτρων της πολιτικής δίκης, δίνεται η δυνατότητα στον αιτούντα αναστολή εκτέλεσης να υποβάλει αίτημα προσωρινής διαταγής αναστολής εκτέλεσης τόσο εντός της αίτησης όσο και μετά την κατάθεσή της, οπότε το δικαστήριο αποφαινεται «το ταχύτερο δυνατόν» (άρ. 99 παρ. 1 εδ. β' ΔικΕλΣυν), μετά την προσκόμιση του αποδεικτικού επίδοσης στη Διοίκηση. Σε εξαιρετικά επείγουσες περιπτώσεις, δε, το Ελεγκτικό Συνέδριο μπορεί να αποφανθεί, χωρίς τις παραπάνω επιδόσεις στη Διοίκηση (άρ. 99 παρ.

20 Για περισσότερα βλ. ΔΕΦΑΘ Συμβ 15/2011, διαθέσιμο σε: Τράπεζα Νομικών Πληροφοριών.

21 Αρχοντάκη Α., ό.π., σελ. 14, βλ. επίσης ΕλΣυν 10/2021 Τμ. ΙΙ, ΕλΣυν 12/2021 Τμ. ΙΙ., διαθέσιμη νομολογία σε: sakkoulas-online.

22 ΕλΣυν 4/2024 Τμ. ΙΙ, διαθέσιμη νομολογία σε: sakkoulas-online.

23 Αρχοντάκη Α., ό.π., σελ. 152.

24 Αρχοντάκη Α., ό.π., σελ. 160.

2 ΔικΕλΣυν). Είναι σαφές, επομένως, πως για τον δικονομικό νομοθέτη προείχε, κατά τη σύνταξη του οργανικού νόμου του Ελεγκτικού Συνεδρίου, η πάση θυσία παροχή διεξόδων στον ασκούντα παραδεκτά τα νόμιμα ένδικα βοηθήματα και μέσα ενώπιον του δημοσιονομικού δικαστηρίου, ώστε να εξυπηρετείται η εμπέδωση του δικαιώματος της προσωρινής δικαστικής προστασίας, όπως προβλέπεται τόσο στο ελληνικό σύνταγμα όσο και στις ευρωπαϊκές χάρτες δικαιωμάτων, όπως τον ΧΘ-ΔΕΕ και την ΕΣΔΑ.

Συμπεράσματα

Συμπερασματικά, η αίτηση προσωρινής δικαστικής προστασίας στο Ελεγκτικό Συνέδριο συνιστά πλέον έναν αυτόνομο θεσμό της ελληνικής δικονομίας με σαφή ερμηνευτική ταυτότητα και έντονη ενωσιακή διάσταση. Η σύγχρονη νομολογία, όπως διαμορφώθηκε μετά την απόφαση ΕλΣυν 1495/2017 και την ψήφιση του ν. 4700/2020, αναπτύσσεται γύρω από την καθιέρωση του προσωρινού δεδικασμένου, διασφαλίζοντας ότι οι αποφάσεις των ασφαλιστικών μέτρων δεσμεύουν τόσο τη Διοίκηση όσο και το ίδιο το δικαστήριο όταν αφορούν

την ίδια έννομη σχέση. Η εξέλιξη αυτή ενισχύει καίρια την ασφάλεια δικαίου, καθώς αποτρέπει την έκδοση αντιφατικών κρίσεων και θωρακίζει την εμπιστοσύνη των πολιτών προς τη δικαιοσύνη. Παράλληλα, η συγκεκριμένη νομολογιακή στάση εναρμονίζεται πλήρως με την ενωσιακή αρχή της αποτελεσματικότητας, αντλώντας ερμηνευτικό έρεισμα από το άρθρο 47 του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ε.Ε. και τη σχετική νομολογία του ΔΕΕ.

Επιπλέον, η αναγνώριση της δεσμευτικότητας των αποφάσεων ασφαλιστικών μέτρων συμβάλλει στη λειτουργική ισορροπία μεταξύ της ταχύτητας της διαδικασίας και της ανάγκης προάσπισης του δημοσίου συμφέροντος. Η δικονομική ευελιξία του Ελεγκτικού Συνεδρίου, σε συνδυασμό με την ευρωπαϊκή θεώρηση της αποτελεσματικής προστασίας, τοποθετούν τον θεσμό της προσωρινής δικαστικής προστασίας στο επίκεντρο της σύγχρονης δημοσιονομικής δικαιοσύνης.

Λαμβάνοντας τα ανωτέρω υπόψη, διαφαίνεται ότι το Ελεγκτικό Συνέδριο δείχνει να εγκαταλείπει τον παλαιό τυπικό του χαρακτήρα και πλέον διαδραματίζει πρωταγωνιστικό ρόλο στη δικαστική ενοποίηση, είναι ένα όργανο δηλαδή που συνδυάζει την προληπτική του λειτουργία με τον εγγυητικό ρόλο του κράτους δικαίου.

Ο θεσμός της ποινικής ευθύνης των Υπουργών κατά το άρθρο 86 Σ. και κατά τον εκτελεστικό νόμο 3126/2003

Αικατερίνη Κυριαζή

Τεταρτοετής Φοιτήτρια Νομικής Σχολής ΑΠΘ

Ελένη Ορφανουδάκη

Τεταρτοετής Φοιτήτρια Νομικής Σχολής ΑΠΘ

Εισαγωγικά

Κατά γενική ομολογία, τόσο στη συνταγματική θεωρία όσο και στη συνταγματική πράξη, το άρθρο 86 συγκαταλέγεται μεταξύ των πλέον ιστορικών, πολλαπλώς αναθεωρημένων και αμφισβητούμενων άρθρων του ελληνικού Συντάγματος. Η συγκεκριμένη συνταγματική διάταξη, σε συνδυασμό με τον εκτελεστικό νόμο 3126/2003¹, καθιερώνει ένα ειδικό καθεστώς καταλογισμού ευθύνης των Υπουργών που επιδιώκει την εξισορρόπηση μεταξύ της υποχρέωσης διαφάνειας και της ανάγκης προστασίας τους.

Η ευθύνη των Υπουργών δύναται να συνοψιστεί ως εξής: συνίσταται στην υποχρέωση λογοδοσίας, επανόρθωσης και τιμωρίας των κυβερνώντων ως «αντίτιμο» για την ανάληψη εξουσίας, καθώς και για τα οφέλη που αυτή συνεπάγεται². Γίνεται δεκτό ότι η ιδιαιτερότητα στην ευθύνη των φορέων του υπουργικού αξιώματος δικαιολογείται από την ανάγκη θέσπισης θεσμικών εγγυήσεων για την προστα-

σία τους απέναντι σε προσχηματικές ποινικές διώξεις που υποκρύπτουν πολιτικά κίνητρα, διασφαλίζοντας με τον τρόπο αυτό συνθήκες σταθερότητας για την εκτελεστική εξουσία.

Η ευθύνη αυτή διακρίνεται σε τρεις επιμέρους μορφές, την πολιτική, την ποινική και την αστική³. Στο πλαίσιο της παρούσας ανάλυσης θα εστιάσουμε στην ποινική, ενώ το ερευνητικό ερώτημα που θα προσεγγίσουμε αφορά το κατά πόσο ικανοποιείται η ratio της σχετικής ρύθμισης, λειτουργώντας ως θεσμική εγγύηση για την απρόσκοπτη άσκηση των καθηκόντων των μελών της Κυβέρνησης⁴.

Συνταγματικό πλαίσιο και ειδικότερη εφαρμογή του

Άρ. 86 παρ. 1 και 2 Σ. και άρθ. 1, 2 και 4 ν. 3126/2003

Το άρθρο 86 Σ., όπως αναθεωρήθηκε το 2001 και το 2019, μαζί με τον εκτελεστικό νόμο 3126/2003

1 Μαντζούφας Π./Μαργαρίτης Α./Συμεωνίδου-Καστανίδου Ε., Η ποινική ευθύνη των Υπουργών, εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη, 2014, σελ. 11, συνιστά οργανικό νόμο που σημαίνει ότι δε νοείται κατάργησή του χωρίς αντικατάστασή του.

2 Λοβέρδος Α., Η ποινική ευθύνη των μελών της Κυβέρνησης και των Υφυπουργών στο κοινοβουλευτικό πολίτευμα, Αντ. Ν. Σάκκουλας, 1995, σελ. 13.

3 Βενιζέλος Ε., Μαθήματα Συνταγματικού Δικαίου, Εκδόσεις Σάκκουλα, 2021, σελ. 530.

4 Μαντζούφας Π./Μαργαρίτης Α./Συμεωνίδου-Καστανίδου Ε., ό.π., σελ. 7.

και τα άρ. 153-158 ΚτΒ εισάγουν ένα ιδιαίτερο νομοθετικό status περί της ευθύνης των Υπουργών. Ειδικότερα, στη Βουλή ανατίθεται η αποκλειστική αρμοδιότητα άσκησης δίωξης εναντίον όσων διατελούν ή διετέλεσαν μέλη της Κυβέρνησης ή Υφυπουργοί για ποινικά αδικήματα που τέλεσαν κατά την άσκηση των καθηκόντων⁵ τους. Κατά τη ρητή επιφύλαξη υπέρ του νόμου⁶, πλημμελήματα ή κακουργήματα που τελέστηκαν από Υπουργό κατά την άσκηση των καθηκόντων του εκδικάζονται από το κατ' άρ. 86 Σ. Ειδικό Δικαστήριο, ακόμη και αν αυτός έπαυσε να έχει την ιδιότητα αυτή. Η αρμοδιότητα αυτή⁷ συγκεκριμενοποιείται, καθώς απαγορεύεται δίωξη, ανάκριση, προανάκριση ή προκαταρκτική εξέταση κατά των προσώπων και των αδικημάτων της παρ. 1 χωρίς προηγούμενη απόφαση της Βουλής⁸. Αντιστοίχως, απαγορεύεται και η διενέργεια διοικητικής εξέτασης⁹. Εν συνεχεία, προβλέπεται η αμελλητί διαβίβαση στη Βουλή στοιχείων σχετιζόμενων με τα πρόσωπα και τα αδικήματα της παρ. 1 στο πλαίσιο άλλης ανάκρισης, προανάκρισης, προκαταρκτικής ή διοικητικής εξέτασης. Η υποχρέωση αυτή δεν συνίσταται βέβαια σε οποιοδήποτε προκύπτει στοιχείο, αλλά σε στοιχεία ικανά να θεμελιώσουν ποινική ευθύνη μελών της κυβέρνησης, που βασίζονται σε μια άξια λόγου πιθανολόγηση περί της εμπλοκής τους¹⁰.

Ο νομοθέτης, ωστόσο, δεν προσδιορίζει ρητά ποια είναι τα τιμωρούμενα εγκλήματα κατά την άσκηση των καθηκόντων των Υπουργών, γεγονός που προκαλεί ερμηνευτικές δυσχέρειες και επί τούτου έχουν υποστηριχθεί οι εξής τρεις εκδοχές: α) η αξιόποινη πράξη αρκεί να τελείται κατά την διάρκεια της υπουργικής θητείας,

β) αυτή αρκεί να σχετίζεται με την άσκηση των υπουργικών καθηκόντων και γ) απαιτείται να είναι η ίδια η πράξη με την οποία εκτελούνται τα υπουργικά καθήκοντα¹¹. Η πρώτη προσέγγιση καθίσταται ασύμφορη, διότι παραγνωρίζεται η έννοια του καθήκοντος, ώστε λ.χ. να εμπίπτει η τέλεση ανθρωποκτονίας από Υπουργό στα κατά την άσκηση των καθηκόντων εγκλήματα, παρότι ουδεμία σχέση έχει με αυτά. Αναφορικά με τη δεύτερη, κριτήριο για την υπαγωγή του εγκλήματος στη ρύθμιση είναι η ουσιαστική σχέση αυτού με την άσκηση των λειτουργικών αρμοδιοτήτων του Υπουργού: ως αξιόποινες πράξεις κρίνονται οι κατά λογική εκτίμηση αναγκαία συναπτόμενες με τα υπουργικά καθήκοντα, όχι οι άσχετες με αυτά ή οι χρονικά απλώς συμπίπτουσες ή οι «επ' ευκαιρία τελούμενες», επομένως εδώ εμπίπτει και το έγκλημα της παθητικής δωροδοκίας Υπουργού ή της παράνομης νομιμοποίησης εσόδων. Η άποψη αυτή εντούτοις μειονεκτεί, καθώς δεν ανευρίσκεται ένα αντικειμενικό κριτήριο σχετικότητας. Κατά την τρίτη και ορθότερη ερμηνεία, στη διάταξη του άρ. 86 Σ. υπάγονται όσα αδικήματα πραγματώνονται με την ίδια την άσκηση των υπουργικών καθηκόντων, εννοώντας πράξεις πολιτικής ή άσκησης δημόσιας εξουσίας, που το ίδιο το Σύνταγμα τους παραχωρεί. Σαφέστερα, πρόκειται για την έκδοση διοικητικών ή κυβερνητικών πράξεων από τον Υπουργό ως μονοπρόσωπο όργανο ή και από περισσότερα μέλη της Κυβέρνησης, δρώντα από κοινού ή ως συλλογικό όργανο, ή κατά την παρουσία του στη Βουλή ή στις επιτροπές. Προς επίρρωση αυτής της θέσης, αρμόδια για την εκδίκαση των εγκλημάτων που δεν τελέστηκαν κατά την άσκηση των

5 Κατά το άρ. 86 παρ. 1 εδ. α' Σ.

6 «όπως νόμος ορίζει» που παραπέμπει στο άρ. 1 παρ. 1 ν. 3126/2003.

7 Ομοίως και το άρ. 153 παρ. 1 ΚτΒ.

8 Σύμφωνα με το άρ. 86 παρ. 2 εδ. α και με το άρ. 4 παρ. 1 ν. 3126/2003.

9 Βάσει άρ. 86 παρ. 2 εδ. β Σ. και άρ. 4 παρ. 2 και 4 παρ. 4 του ν. 3126/2003.

10 Βαλασίδης Ι., σε διπλωματική εργασία: «Οικονομικό έγκλημα και ποινική ευθύνη Υπουργών», Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, 2024, σελ. 47.

11 Μποτόπουλος Κ., Σύνταγμα Ερμηνεία κατ' άρ., άρ. 86, Syntagma Watch, 2023, διαθέσιμο σε: <https://www.syntagmawatch.gr/my-constitution/arthro-86/>, σελ. 23.

καθηκόντων ορίζονται τα τακτικά ποινικά δικαστήρια¹². Συνεπώς, το υπουργικό αδίκημα συνιστά το έγκλημα *τελούμενο από πρόσωπο που φέρει την υπουργική ιδιότητα κατά τη διάρκεια της τέλεσής του και υπό αυτήν την ιδιότητα και στα πλαίσια αυτής*¹³. Η απόφαση 3434/2014 ΕΦ ΑΘΗΝΩΝ (ΠΟΙΝ) επιβεβαιώνει πως έγκλημα τελεσθέν εκτός των υπουργικών καθηκόντων από Υπουργό, όπως εν προκειμένω η νομιμοποίηση εσόδων από εγκληματική δραστηριότητα, δεν ανήκει στην ειδική δικαιοδοσία του άρ. 86 Σ., αλλά σε αυτήν των τακτικών ποινικών δικαστηρίων, καθώς θεωρείται ότι διαπράχθηκε από ιδιώτη.

Επιπροσθέτως, με την αναθεώρηση του 2001 καταργήθηκαν τα ιδιώνυμα υπουργικά αδικήματα¹⁴. Το προϊσχύον νομοθετικό καθεστώς εγκαθίδρυε ως ιδιώνυμα τα ιδιαίτερα εγκλήματα που μπορούσαν να τελεστούν μόνο από Υπουργούς, λ.χ. η ανακοίνωση εμπιστευτικών πληροφοριών που περιήλθαν σε γνώση του υπουργού εξ' αφορμής των καθηκόντων του¹⁵. Η απαγόρευση αυτή λειτουργεί αφενός *εξισωτικά*, υπάγοντάς τους στις κοινές ουσιαστικού δικαίου ποινικές διατάξεις και αφετέρου *εγγυητικά*, καθώς ο προηγούμενος εκτελεστικός νόμος προέβλεπε σειρά αόριστων αδικημάτων, πράγμα αντίθετο με την αρχή της τυποποίησης του ποινικού φαινομένου του άρ. 7 παρ. 1 Σ.¹⁶. Κατά αυτόν τον τρόπο, υλοποιούνται εμπράκτως οι αρχές της ισότητας και του κράτους δικαίου.

Άρ. 86 παρ. 3, 4 και 5 Σ. και άρ. 5, 6, 7 και 12 ν. 3126/2003

Η διαδικασία άσκησης δίωξης από τη Βουλή συστηματοποιείται σε τρεις επιμέρους φάσεις. Σύμφωνα με την πρώτη, πρέπει να υποβληθεί στη Βουλή πρόταση άσκησης δίωξης από τουλάχιστον 30 βουλευτές¹⁷. Προβλέπεται, εξάλλου, μαζί με την κατάθεση της πρότασης, η δυνατότητα ανάθεσης του νομικού ελέγχου των στοιχείων της κατηγορίας και της αξιολόγησης της ουσιαστικής βασιμότητάς τους από τη Βουλή σε τριμελές γνωμοδοτικό συμβούλιο¹⁸.

Σε δεύτερο στάδιο, η Βουλή καλείται να λάβει απόφαση με την απόλυτη πλειοψηφία του όλου αριθμού των βουλευτών περί της συγκρότησης ειδικής κοινοβουλευτικής επιτροπής, η οποία θα είναι αρμόδια για τη διενέργεια προκαταρκτικής εξέτασης¹⁹. Αν δεν συγκεντρωθεί η αναγκαία πλειοψηφία, η πρόταση άσκησης δίωξης απορρίπτεται ως προδήλως αβάσιμη²⁰. Κατά τη διάρκεια συζήτησης της πρότασης, η Βουλή μπορεί να επιτρέψει την εμφάνιση του προσώπου κατά του οποίου αυτή στρέφεται για να ακουστεί, κατοχυρώνοντας παράλληλα το δικαίωμά του περί υποβολής εγγράφου υπομνήματος²¹. Η ψηφοφορία για αυτά τα θέματα παραμένει μυστική, ενώ το ελεγχόμενο πρόσωπο δεν μετέχει σε αυτήν²².

Στην τρίτη φάση, η ειδική κοινοβουλευτική επιτροπή υποβάλλει πόρισμα προς την Ολομέλεια, η οποία αποφασίζει για την άσκηση ή μη

¹² άρ. 1 παρ. 3 ν. 3126/2003.

¹³ Δαγκλής Η., Ποινική ευθύνη Υπουργών Δογματική, συγκριτική και ιστορική προσέγγιση, εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη, 2021, σελ. 151.

¹⁴ όπως το άρ. 86 παρ. 1 εδ. β Σ. ρητά προβλέπει.

¹⁵ Δαγκλής Η., ό.π., σελ. 122.

¹⁶ Βενιζέλος Ε., ό.π., σελ. 535.

¹⁷ Κατά το άρ. 5 παρ. 1 ν. 3126/2003 και το άρ. 154 παρ. 3 εδ. α ΚτΒ: η πρόταση πρέπει να προσδιορίζει με σαφήνεια τις αξιόποινες πράξεις ή τις παραλείψεις που αποδίδονται στον Υπουργό και να μνημονεύει τις διατάξεις που παραβιάστηκαν.

¹⁸ άρ. 154 παρ. 3 εδ. β ΚτΒ και κατ' άρ. 155 παρ. 4 ΚτΒ: το συμβούλιο συγκροτείται από τον αντεισαγγελέα του Αρείου Πάγου και δύο εισαγγελείς Εφετών.

¹⁹ Η επιτροπή έχει, βάσει του άρ. 5 παρ. 3 ν. 3126/2003, όλες τις αρμοδιότητες του Εισαγγελέα Πρωτοδικών.

²⁰ Βενιζέλος Ε., ό.π., σελ. 537 και Σταματόπουλος Β., Περί του άρ. 86 του Συντάγματος, Constitutionalism, 2025, διαθέσιμο σε: <https://www.constitutionalism.gr/peri-tou-arthrou-86-tou-sintagmatos/>.

²¹ άρ. 155 παρ. 6 ΚτΒ.

²² άρ. 155 παρ. 8 ΚτΒ.

της δίωξης βάσει της απόλυτης πλειοψηφίας των βουλευτών²³. Αξιοσημείωτο είναι πως η κρίση της Ολομέλειας περί ενδείξεων ενοχής είναι ανέλεγκτη, δηλαδή αδέσμευτη από το πόρισμα της επιτροπής. Παράλληλα, προβλέπεται η δυνατότητα ανάκλησης της απόφασης της Βουλής ή αναστολής της δίωξης, της προδικασίας ή της κύριας διαδικασίας²⁴.

Εφόσον αποφασιστεί η άσκηση δίωξης, την εκδίκαση της υπόθεσης αναλαμβάνει το Ειδικό Δικαστήριο²⁵. Η σύνθεσή του παρέμενε σημείο διαφωνίας μεταξύ πλειοψηφίας και αξιωματικής αντιπολίτευσης έως και πριν την αναθεώρηση του 2001, οπότε κρίθηκε αναγκαία η συμμετοχή μελών του ΣτΕ λόγω της φύσης των πράξεων για τις οποίες διώκονται οι Υπουργοί: συνήθως πρόκειται για διοικητικές πράξεις και συνεπώς η γνώση του δημοσίου δικαίου, όπως και η εμπειρία των δικαστών του ΣτΕ από τα πειθαρχικά συμβούλια, όπου δικάζουν δημοσίους υπαλλήλους, είναι πολύτιμη²⁶. Το Ειδικό Δικαστήριο λειτουργεί ως ανώτατο, δηλαδή ως το μόνο αρμόδιο σε πρώτο και τελευταίο βαθμό²⁷. Στο πλαίσιο αυτού, συγκροτείται Δικαστικό Συμβούλιο²⁸ αρμόδιο για την προδικασία²⁹, η οποία λήγει με την έκδοση αμετάκλητου βουλεύματος. Επιπροσθέτως, κατόπιν της αναθεώρησης του 2001, καταργούνται οι «κατήγοροι βουλευτές» και

ως εκ τούτου καθήκοντα εισαγγελέα τόσο στο Συμβούλιο όσο και στο Δικαστήριο ασκεί μέλος της Εισαγγελίας του ΑΠ. Η διαδικασία περατώνεται με την έκδοση αμετάκλητης απόφασης από το Ειδικό Δικαστήριο.

Ειδική μνεία γίνεται περί συμπαραπομπής συμμετόχων στο Ειδικό Δικαστήριο³⁰, οι οποίοι κατηγορούνται και δικάζονται μαζί με τον Υπουργό, επομένως και η αναστολή και η ανάκληση της δίωξης ισχύει και ως προς αυτούς³¹. Η ρύθμιση αυτή του νόμου, ωστόσο, γεννά ζήτημα αντισυνταγματικότητας, καθώς έτσι «αμνηστεύονται» οι συμμετοχοί χωρίς αυτό να δικαιολογείται από το Σύνταγμα³². Αν η Βουλή δε απορρίψει την πρόταση άσκησης δίωξης ως αβάσιμη και δεν παραπεμφθεί ο Υπουργός, οι συμμετοχοί εκδικάζονται σύμφωνα με την τακτική ποινική δικαιοδοσία. Σχετική είναι η απόφαση 1307/2019 ΑΠ (ΠΟΙΝ), όπου κρίθηκε ότι: η μη άσκηση δίωξης εις βάρος Υπουργού κατόπιν εξάλειψης του αξιοποίνου της πράξης του δεν επηρεάζει την ευθύνη των συμμετόχων, για τους οποίους κατισχύει η δικαιοδοσία των τακτικών ποινικών δικαστηρίων.

Αν δεν περατωθεί η διαδικασία δίωξης του κατηγορούμενου, προκρίνεται η σύσταση ειδικής κοινοβουλευτικής επιτροπής για τον έλεγχο της κατηγορίας³³. Προϋποθέσεις για την κίνηση της διαδικασίας αποτελούν η αίτηση

23 άρ. 5 παρ. 5 ν. 3126/2003 και άρ. 156 παρ. 5 ΚτΒ: το πόρισμα πρέπει να είναι αιτιολογημένο και να περιέχει ιδίως τα πραγματικά περιστατικά και τα αποδεικτικά μέσα που οδηγούν σε αυτά και σαφή πρόταση για την άσκηση ή μη της δίωξης.

24 Βάσει άρ. 86 παρ. 3 τελ. εδ. Σ. και άρ. 6 παρ. 5 ν. 3126/2003: εφόσον το προτείνουν εγγράφως τουλάχιστον 30 βουλευτές, και δυνατότητα άρσης αναστολής.

25 άρ. 86 παρ. 4 εδ. α και γ Σ., 12 παρ. 2 ν. 3126/2003 και 158 παρ. 2 ΚτΒ: το Ειδικό Δικαστήριο συγκροτείται μετά από κλήρωση από έξι μέλη του ΣτΕ και επτά του ΑΠ και σε αυτό προεδρεύει ο ανώτερος από τα μέλη του ΑΠ.

26 Μαντζούφας Π., Η σχέση πολιτικής και ποινικής ευθύνης των μελών της Κυβέρνησης, Εφημερίδα Διοικητικού Δικαίου 4/2009, σελ. 457.

27 Βενιζέλος Ε., ό.π., σελ. 539.

28 Κατ' άρ. 86 παρ. 4 εδ. δ και ε Σ.: το Δικαστικό Συμβούλιο αποτελείται από δύο μέλη του ΣτΕ και τρία του ΑΠ, τα οποία απαγορεύεται να είναι και μέλη του Ειδικού Δικαστηρίου.

29 Κατ' άρ. 86 παρ. 4 Σ. και άρ. 10 παρ. 1 ν. 3126/2003: με απόφασή του ορίζεται ως ανακριτής ένα από τα μέλη του, που ανήκει στον ΑΠ, περιορισμό όμως στη δράση του επιβάλλει το άρ. 10 παρ. 3 ν. 3126/2003, που επιτάσσει την απαγόρευση έκδοσης εντάλματος βίαιης προσαγωγής, σύλληψης και προσωρινής κράτησης κατά Υπουργού.

30 στο τελευταίο εδάφιο του άρ. 86 παρ. 4 Σ. και με βάση τα άρ. 7 και 10 παρ. 4 ν. 3126/2003.

31 άρ. 7 παρ. 2 ν. 3126/2003.

32 Μαντζούφας Π., ό.π., σελ. 457.

33 Δυνατή είναι κατά την παρ. 5 του άρ. 86 του Σ. η συμμετοχή και ανώτατων δικαστικών λειτουργών σε αυτή.

του ιδίου ή των κληρονόμων του και απόφαση της Βουλής³⁴. Οι λόγοι που δικαιολογούν τη ρύθμιση είναι η παραγραφή του εγκλήματος³⁵, η πάροδος της αποσβεστικής προθεσμίας για άσκηση της δίωξης, η μη σύσταση νομότυπης κοινοβουλευτικής επιτροπής ή ο θάνατος του κατηγορουμένου. Με αυτή του την επιλογή ο νομοθέτης επιδιώκει να αποκαταστήσει την *ενδεχόμενη προσβολή της κοινωνικής εκτίμησης* που χαίρει ο Υπουργός και η οποία *αμαυρώθηκε* από τη διαδικασία του άρ. 86 Σ³⁶.

Μειονεκτήματα ισχύουσας ρύθμισης

Αποσβεστική προθεσμία

Στο επίκεντρο της κριτικής τίθεται η περίφημη αποσβεστική προθεσμία -άλλως ιδιόμορφη παραγραφή³⁷- που ίσχυε έως και το 2019, οπότε και καταργήθηκε. Είναι ασφαλώς αναγκαίο να μην συγχέεται με τον χρόνο παραγραφής του άρ. 111 ΠΚ, στον οποίο υπάγονται κανονικά τα αδικήματα των Υπουργών. Στην ουσία, η Βουλή είχε τη δυνατότητα, κατά το αναθεωρημένο Σύνταγμα του 2001³⁸, να ασκήσει την αρμοδιότητά της, να κινήσει δηλαδή την ποινική δίωξη, μέχρι το πέρας της δεύτερης τακτικής συνόδου της βουλευτικής περιόδου που ξεκινούσε μετά την τέλεση του αδικήματος³⁹. Λόγω αυτού του στενού χρονικού πλαισίου πολλά εγκλήματα Υπουργών έμειναν ατιμώρητα, με χαρακτηριστικό παράδειγμα το

«σκάνδαλο Κοσκωτά» κατά τα τέλη της δεκαετίας του 1980⁴⁰.

Μολονότι δεν υπάρχει πλέον συνταγματικό θεμέλιο, εξακολουθεί να υφίσταται μέχρι σήμερα -πέντε και πλέον χρόνια μετά- η προβληματική διάταξη του άρ. 3 ν. 3126/2003 που εξαλείφει το αξιόποino των πράξεων των Υπουργών, εφόσον παρέλθη άπρακτο το χρονικό αυτό διάστημα. Η διατήρησή του προκαλεί αβεβαιότητα σε σχέση με την ύπαρξη ή μη της ως άνω σύντομης αποσβεστικής προθεσμίας⁴¹. Στο σημείο αυτό γεννώνται τα εξής δύο ερωτήματα: Μπορούν οι ελεγχόμενοι Υπουργοί να επικαλεστούν την ευνοϊκή για αυτούς ρύθμιση και να υποστηρίξουν ότι έχει εξαλειφθεί το αξιόποino της πράξης τους; Και σε ένα δεύτερο επίπεδο, η αδράνεια του κοινού νομοθέτη να καταργήσει ρητά το άρ. 3 είναι άραγε σκόπιμη⁴²; Από τη μία, υπάρχει η άποψη, ερειδόμενη σαφώς στην υπεροχή του Συντάγματος στην ιεραρχία των πηγών του δικαίου, ότι από τη στιγμή που καταργήθηκε η συνταγματική διάταξη, καταργείται σιωπηρά και η νομοθετική ρύθμιση. Στον αντίλογο, η μη εφαρμογή διάταξης που εξαλείφει ή μειώνει το αξιόποino προσκρούει στο άρ. 7 παρ. 1 Σ. και στις εγγυήσεις της ΕΣΔΑ. Επομένως, δε μένει παρά να κριθεί το ανωτέρω ζήτημα από το Ειδικό Δικαστήριο, το οποίο στο πλαίσιο της δικαιοδοσίας του θα άρει την ερμηνευτική αυτή διαφωνία. Ταυτόχρονα, η απουσία πρόθεσης να καταργηθεί η διάταξη του εκτελεστικού νόμου φαίνεται να

34 άρ. 155 παρ. 11 ΚτΒ.

35 όπως ρητά ορίζει το αρ. 86 παρ. 5 Σ.

36 Δαγκλής Η., ό.π., σελ. 273.

37 Μαντζούφας Π./Μαργαρίτης Α./ Συμεωνίδου-Καστανίδου Ε., ό.π., σελ. 16.

38 άρ. 86 παρ. 3 του Σ. του 2001.

39 Βενιζέλος Ε., ό.π., σελ. 536.

40 Μαντζούφας Π./Μαργαρίτης Α./ Συμεωνίδου-Καστανίδου Ε., ό.π., σελ. 47.

41 Κοντιάδης Ξ., Υπαρκτός ο κίνδυνος παραγραφής για το έγκλημα των Τεμπών, Syntagma Watch, 24/02/2025, διαθέσιμο σε: <https://www.syntagmawatch.gr/trending-issues/yparktos-o-kindynos-paragrafis-gia-to-eghlma-twn-tem-pwn/>.

42 Καϊδατζής Α., Αποσβεστική προθεσμία για τη δίωξη υπουργικών αδικημάτων: η πονηρία της νομοθετικής αδράνειας, Νομαρχία, 2025, διαθέσιμο σε: <https://nomarchia.gr/%CE%B1%CF%80%CE%BF%CF%83%CE%B2%CE%B5%CF%83%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AE-%CF%80%CF%81%CE%BF%CE%B8%CE%B5%CF%83%CE%BC%CE%AF%CE%B1-%CE%B3%CE%B9%CE%B1-%CF%84%CE%B7-%CE%B4%CE%AF%CF%89%CE%BE%CE%B7-%CF%85%CF%80/>.

αποδίδεται στη γενικότερη αδράνεια του κοινού νομοθέτη να ανταποκριθεί στις συνταγματικές αναθεωρήσεις, καθώς και στην αδυναμία –σχεδόν αμέλεια– της αντιπολίτευσης να «αγγίξει» το συγκεκριμένο κρίσιμο ζήτημα⁴³.

Σχέση με άλλες συνταγματικές διατάξεις

Περαιτέρω, τα δικονομικά προνόμια που απολαμβάνουν οι Υπουργοί αναφορικά με την ποινική διαδικασία, συμπεριλαμβανομένης και της προθεσμίας του άρ. 3, αντίκεινται καταρχήν στη συνταγματικά κατοχυρωμένη αρχή της ισότητας του άρ. 4 παρ. 1 Σ., που επιτάσσει ίδια μεταχείριση για όλους τους Έλληνες πολίτες, και συγκεκριμένα με την ειδικότερη έννοια της ποινικής ισονομίας. Υπάρχει μάλιστα ο κανόνας της «εφάπαξ» υποβολής της πρότασης για την άσκηση δίωξης⁴⁴ που απαγορεύει την υποβολή νέας πρότασης μετά την απόρριψη υποβληθείσας, πράγμα που οδηγεί στην αμετάκλητη απαλλαγή του Υπουργού και ως εκ τούτου στην ατιμωρησία του. Αντιθέτως, για τα υπόλοιπα φυσικά πρόσωπα εφαρμόζεται το άρ. 43 παρ. 6 ΚΠΔ που οδηγεί σε επανεξέταση της υπόθεσης αν τυχόν βρεθούν νέα αποδεικτικά στοιχεία ή γίνει επίκληση νέων πραγματικών δεδομένων⁴⁵.

Η αντιφατικότητα ωστόσο δεν περιορίζεται εκεί, διότι εισάγεται μία καταφανής απόκλιση από την αρχή της διάκρισης των εξουσιών (άρ. 26 Σ.) και από την αρχή εκδίκασης ποινικών αδικημάτων από τα τακτικά ποινικά δικαστήρια (άρ. 96-97 Σ.). Πιο συγκεκριμένα, ανατίθεται στη Βουλή, όργανο της νομοθετικής εξουσίας,

αποκλειστική αρμοδιότητα για την άσκηση ποινικής δίωξης, καθώς και αφαιρείται η σχετική ύλη από τη δικαιοδοσία της τακτικής ποινικής δικαιοσύνης και εντάσσεται στη δικαιοδοσία του Ειδικού Δικαστηρίου. Ιστορικοί λόγοι που σχετίζονται με τη δυσπιστία απέναντι στον μονάρχη, στο πρόσωπο του οποίου συγκεντρωνόταν το σύνολο των εξουσιών, αλλά και η σύγχρονη αμφισβήτηση απέναντι στην πολιτική ουδετερότητα της δικαστικής κρίσης οδηγούν στη διατήρηση του καθεστώτος ως έχει⁴⁶.

Πλην όμως, η αντινομία μεταξύ των προαναφερθεισών αρχών και του άρ. 86 Σ. λύεται σύμφωνα με μια θεωρητική προσέγγιση, η οποία ερμηνεύει τις παραπάνω ως συνταγματικές διατάξεις ίσης τυπικής ισχύος (αρχή της ενότητας του Συντάγματος) και κατά συνέπεια καμία δε νοείται να κριθεί ως «αντισυνταγματική» βάσει μιας άλλης. Η ερμηνεία που προκρίνεται βασίζεται στον κανόνα της «lex specialis», κατά τον οποίο ως ειδικότερη ρύθμιση κατ'εξουσίαν το άρ. 86 Σ.⁴⁷

Συγκριτική προσέγγιση

Ειδικότερα στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, όπου κάθε κράτος-μέλος διατηρεί την ταυτότητά του, τόσο ως προς τη δομή του πολιτεύματός του όσο και ως προς τους συνταγματικούς του κανόνες, φαίνεται να κυριαρχούν δύο βασικές τάσεις: αφενός, ορισμένα κράτη δεν θεσπίζουν ειδική διαδικασία επίρριψης ποινικών ευθυνών στους κυβερνώντες και κατά συνέπεια αυτοί υπάγονται στις κοινές ποινικές διατάξεις, και αφετέρου, άλλα κράτη επιλέγουν να ρυθμίζουν ρητά μία ειδική διαδι-

43 Βλαχόπουλος Σ., Υπαρκτός ο κίνδυνος παραγραφής για το έγκλημα των Τεμπών, Syntagma Watch, 18/02/2025, διαθέσιμο σε: <https://www.syntagmawatch.gr/trending-issues/yparktos-o-kindynos-paragrafhs-gia-to-eghlhma-twn-tem-pwn/>.

44 άρ. 5 παρ. 5 ν. 3126/2003 μαζί με άρ. 155 παρ. 10 ΚτΒ και 6 παρ. 4 ν. 3126/2003, 157 παρ. 5 εδ. α' ΚτΒ.

45 Καϊδατζής Α./Θεοχάρη Α., Αντισυνταγματικότητα του κανόνα της εφάπαξ υποβολής πρότασης για άσκηση δίωξης κατά υπουργού, Νομαρχία, 2024, διαθέσιμο σε: <https://nomarchia.gr/%CE%B1%CE%BD%CF%84%CE%B9%CF%83%CF%85%CE%BD%CF%84%CE%B1%CE%B3%CE%BC%CE%B1%CF%84%CE%B9%CE%BA%CF%8C%CF%84%CE%B7%CF%84%CE%B1-%CF%84%CE%BF%CF%85-%CE%BA%CE%B1%CE%BD%CF%8C%CE%BD%CE%B1-%CF%84%CE%B7%CF%82/>.

46 Μανωλεδάκης Ι.Ε./Βενιζέλος Ε.Β., Η ποινική ευθύνη των Υπουργών, Αντ. Ν. Σάκκουλας, 1993, σσ. 32-36.

47 Τσιλιώτης Χ., Σε ποιο βαθμό το άρ. 86 του ελληνικού Συντάγματος... και ατιμωρησίας στο κράτος, Syntagma Watch, 2025, διαθέσιμο σε: <https://www.syntagmawatch.gr/ask-a-question/se-poio-vathmo-to-arthro-86-tou-ellhnikou-syntagmatos/>.

κασία, που συνήθως συνεπάγεται τη συμμετοχή του νομοθετικού σώματος. Είναι προφανές ότι η ελληνική συνταγματική ρύθμιση εντάσσεται στη δεύτερη κατηγορία. Ο θεσμός, δηλαδή, ανευρίσκεται στα περισσότερα κράτη εντός Ε.Ε., ωστόσο με την ιδιάζουσα μορφή την οποία το καθένα της αποδίδει. Σημειωτέον ότι μέχρι σήμερα δεν έχει διαμορφωθεί ενιαίο πλαίσιο ή κοινή κατευθυντήρια γραμμή για τα ενωσιακά κράτη⁴⁸.

Στη Μ. Βρετανία, εκεί όπου καθιερώθηκε ο πλέον παρωχημένος⁴⁹ θεσμός του «impeachment», ένα από τα αρχαιότερα κοινοβουλευτικά μέσα ελέγχου της εκτελεστικής εξουσίας, οι Υπουργοί δικάζονται κατά τις κοινές διατάξεις, το ίδιο και στην Ιρλανδία⁵⁰. Στρέφοντας τώρα το βλέμμα στην Ηπειρωτική Ευρώπη και ειδικότερα σε χώρες που έχουν εξίσου απομακρυνθεί από τα ειδικά καθεστώτα ως προς την υπουργική ευθύνη, ενδεικτικές είναι οι περιπτώσεις της Γερμανίας και της Ιταλίας⁵¹. Ενώ, αντίθετα, χώρες όπως η Γαλλία και η Ισπανία φαίνεται να διατηρούν προστατευτικές εγγυήσεις αντίστοιχες με του ελληνικού συστήματος, χωρίς ωστόσο τις δικονομικές διαφοροποιήσεις που αναλύθηκαν παραπάνω (στα 3.1. και 3.2.). Για την πρώτη, το Σύνταγμα ορίζει ότι η σύνθεση του αρμόδιου δικαστηρίου για την ποινική ευθύνη των Υπουργών αποτελείται ως επί το πλείστον από βουλευτές, και για τη δεύτερη, για ορισμένα πολιτικά εγκλήματα

απαιτείται πρόταση και έγκριση από τα μέλη της Βουλής⁵².

Η συγκριτική επισκόπηση αναδεικνύει ότι η ελληνική συνταγματική τάξη περιλαμβάνει ένα από τα πλέον προστατευτικά συστήματα για τα υπουργικά μέλη σε σχέση με τις αλλοδαπές έννομες τάξεις, καθώς και μία από τις πιο έντονα πολιτικοποιημένες διαδικασίες με ενεργό συμμετοχή του Κοινοβουλίου⁵³.

Επιλογικά

Συνοψίζοντας, αναγνωρίζουμε τους δικαιολογητικούς λόγους θέσπισης του θεσμού, ομοίως και τις αδυναμίες του με κυριότερη -όπως αναδείχθηκε- το ζήτημα της αποσβεστικής προθεσμίας του άρ. 3 του ν. 3126/2003, η οποία καταργήθηκε δυνάμει της αναθεώρησης του 2019 από τον συνταγματικό νομοθέτη. Υπό τα δεδομένα αυτά, καθίσταται σαφές ότι η τρέχουσα ρύθμιση χρήζει άμεσης νομοθετικής αναδιαμόρφωσης, προκειμένου να αρθεί πάσα αμφιβολία αναφορικά με τη δυνατότητα ή μη της άσκησης δίωξης των Υπουργών. Τελικώς, παραμένει πάγια επιδίωξη η ευεργετική αυτή ρύθμιση και η ειδική προστασία που εγγυάται να μην μετατρέπεται σε υπέρμετρο όφελος και αδιαπέραστο προστατευτικό «μανδύα» για τα εν λόγω πρόσωπα, όπως και να ανταποκρίνεται αποτελεσματικότερα στην απαίτηση για απονομή δικαιοσύνης.

48 Δαγκλής Η., ό.π., σσ. 36 - 37.

49 Δαγκλής Η., ό.π., σελ. 34.

50 Βλαχόπουλος Σ., Η ποινική ευθύνη των Υπουργών, Constitutionalism, 2013, διαθέσιμο σε: <https://www.constitutionalism.gr/wp-content/uploads/2013/06/2013IstameVlahopoulos.pdf>.

51 Δαγκλής Η., ό.π., σσ. 41, 46.

52 Δαγκλής Η., ό.π., σελ. 34.

53 Μουρτοπάλλας Κ., Αφιέρωμα // Ο θεσμός της Ποινικής Ευθύνης των Υπουργών: Ιστορική Επισκόπηση, Syntagma Watch, 2019, διαθέσιμο σε: <https://www.syntagmawatch.gr/trending-issues/afteroma-o-thesmos-tis-poinikis-efthinis-ton-poyrgon-istoriki-episkopisi/>.

The principle of tax equality in the digital age: Constitutional limits and taxation of digital platforms

Eleni Kyrgia

Final-year Law School AUTH Student

Introduction

The contemporary digital landscape, which is characterised by the integration of novel technologies, is precipitating the emergence of novel business models and the transformation of the manner in which states wield their fiscal authority. To elaborate, the proliferation of multinational corporations reliant on data and intangible assets has precipitated a divergence between economic activity and cross-border transactions, as well as physical presence. It is evident that the digitalisation of the economy has precipitated a decline in public confidence in the efficacy of the tax system. This has, in turn, given rise to political discourse concerning the introduction of novel tax measures at the international, European, and national levels. These discourses have culminated in the establishment of international and European regulations, most notably the two pillars of the OECD and the Digital Services Taxes (DSTs), the introduction of which gives rise to significant constitutional questions. In this context, it is reasonable to question whether the substantive and not merely formal principle of equality is being upheld, given the different, and often

more favourable, tax treatment of digital businesses compared to traditional forms of economic activity.

In consideration of the necessity to harmonise the single market and the digital single market, which are entirely interdependent, the European Commission published the BEPS (Base Erosion and Profit Shifting) action plan in 2015. Subsequently, in an effort to shape a future tax regime for the digital economy, the OECD published an interim monitoring report in 2018. In the context of the present report, a proposal was submitted for the taxation of digital platforms, namely the introduction of a digital services tax. This is regarded as a temporary solution for the harmonisation of the taxation of digital services¹.

The present article aims to undertake a thorough examination of the extent to which the proposal for the taxation of digital platforms is compatible with the principle of tax equality. The objective of this study is to elucidate the constitutional limits within which the legislator should operate. To this end, the concept of tax equality as enshrined in the Greek Constitution will be analysed. In the following section, the challenges posed by the modern digi-

¹ The European Commission's Proposal for a Council Directive on the common system of a digital services tax on revenues resulting from the provision of certain digital services (21 Mar. 2018), COM (2018) 148 final 2018/0073 (CNS), outlines the proposed framework for addressing the taxation of digital services in the European Union.

tal environment in the economic sector will be examined. Finally, an attempt will be made to evaluate current European legislation in light of the Constitution.

The principle of tax equality and digital platforms: A transition from the criteria of tax capacity to the concept of value creation

The principle of tax equality is a specific manifestation of the general principle of equality, as is enshrined in Article 4(5) of the Constitution. This provision stipulates that «Greek citizens contribute to public burdens without discrimination, according to their means,» which indicates the inextricable link between the tax burden and the actual tax capacity of the taxpayer. To elaborate further, the principle of equality in public burdens is analogous to the overarching principle of equality, which stipulates the requirement for equal treatment of analogous circumstances and unequal treatment of dissimilar circumstances, on the condition that this differentiation is founded upon legitimate and reasonable criteria².

Moreover, in addition to the protection afforded by the Greek Constitution to Greek citizens, which prohibits more favourable or less favourable tax treatment of them than of foreigners, the need for equal tax treatment of nationals of the 27 EU Member States and Community undertakings has also been highlighted by the Court of Justice of the European Union (CJEU) in a series of judgements³. The

operative part of these judgments indicates that, although Member States are given the discretion to regulate taxation matters at national level, this is subject to the condition that Articles 45, 46, and 54 TFEU, which enshrine the rights of free movement and establishment of workers and businesses within the Union, are not infringed.

In this particular context, it is evident that the principle of tax equality is established as a regulatory limit on the exercise of the legislator's discretionary power to shape the system⁴. This limit is imposed by the Constitution, which serves as a fundamental constraint on the legislator's actions, ensuring that they do not exceed the boundaries set by the Constitution. Conversely, it functions as a criterion for evaluating the equitability of the tax system. In conclusion, it is important to note the significance of the principle of tax equality in the context of the Greek Constitution. This principle is interconnected with various issues, including but not limited to tax evasion, tax avoidance, and double taxation^{5,6}. It is evident that such phenomena engender disparities in taxation, as they render individuals with equivalent tax capacities subject to disparate tax treatments, without there being sufficient justification for this⁷. Furthermore, as established by the principle of tax capacity, the constitutional legitimacy of taxation is contingent upon the equitable and proportional distribution of public burdens, aligned with the individual's actual economic capacity. Nevertheless, the prevailing conditions of the digital economy engender considerable challenges in

2 *Chrysogonos K./Vlachopoulos V.*, Individual and Social Rights, Nomiki Bibliothiki publications, 4th revised edition, 2017, pp. 188-191.

3 ECJ, case 311/97.

4 *Finokaliotis K. D.*, Tax Law, Sakkoulas publications, 6th edition, 2020, p. 161.

5 *Fortsakis T. P.*, Tsouroufflis A. I., Tax Law, Nomiki Bibliothiki publications, 7th Edition, 2022, p. 313.

6 OECD Model Tax Convention on Income and Capital, Condensed version, OECD Publishing, 2017, p.9, available at: https://www.oecd-ilibrary.org/taxation/model-tax-convention-on-income-and-on-capital-condensed-version-2017_mtc_cond-2017-en.

7 *Finokaliotis K. D.*, Tax Law, Sakkoulas publications, 6th edition, 2020, pp. 169-171.

the practical implementation of these fundamental principles.

As was stated in the introduction, a fundamental aspect of the digital economy is the emergence of digital business models that aim to provide digital services, exploit user data, and mediate supply and demand across borders without a physical presence. In this context, there is a risk of erosion of the tax base, insofar as traditional methods of identifying the actual taxable base do not always meet the needs of the new digital environment. The aforementioned methods are defined by the concepts of permanent establishment and the distinction between the ‘residence state’ and the ‘source state’ of income. This results in the latter state frequently lacking the possibility of exercising its taxing rights⁸. It can therefore be observed that the prevalence of digital models leads in some cases to the overturning of traditional principles and the creation of tax inequalities. It is therefore crucial that the differentiation in the law between the taxation of traditional multinational companies with a physical presence in a country and those with only a digital presence, without being subject to full taxation, is not based on their different tax capacity. Conversely, the criteria for differentiation are malleable, thereby challenging the principle of tax equality.

Within this field, theorists have thus proposed the concept of «value creation» as a significant instrument for identifying where profit is generated in the digital models of the digital economy⁹. This is a fundamental principle that establishes the basis for the creation of a

tax liability in instances where value is actually created¹⁰. However, it does not equate the concept with those of income and business profits. Professor Johanna Hey posits an alternative definition of ‘value creation’, characterising it as a novel form of income and a connecting rule¹¹. In accordance with this novel principle, the level of business value engendered by the local business units of a multinational company within the territorial jurisdictions of the respective countries should serve as the fundamental basis for the apportionment of taxing rights between these nations¹². It is evident that a consensus among states regarding the conceptualisation of the term has not been achieved. This is primarily due to the involvement of data or service users from various global regions in the generation of economic value. Consequently, the unilateral imposition of taxing rights based solely on the location of the business headquarters is deemed to be both questionable and problematic¹³. The aforementioned points thus underscore the imperative for a comprehensive review of the tax system to achieve substantive equality. It is therefore evident that the matter of the taxation of digital platforms must be regarded from the constitutional perspective of tax fairness, in order to circumvent the disproportionate tax burden on certain businesses due to the inability to tax digital business models.

The subsequent analysis will examine the revision efforts that have been achieved to date at international and European level. Nevertheless, these initiatives cannot substitute for the principle of tax equality; rather, they seek to implement it by introducing new mechanisms of tax authority.

8 *Theocharopoulou E. L.*, Direct taxation of the digital economy and value creation, Afoi Kyriakidi SA publications, 2021, p. 230.

9 *Requena G. J. A./Gonzalez S. M.*, Adapting the concept of Permanent establishment to the Context of Digital Commerce: From Fixity to Significant Digital Economic Presence, Kluwer Law International BV, Intertax Volume 45, Issue 2, 2017, p. 733.

10 *Theocharopoulou E. L.*, *ibid.*, pp. 80-84.

11 Hey J., Taxation where value is created, *Bulletin for International Taxation*, vol. 72, issue 4-5, 2018, p. 205.

12 *Schön W.*, "One Answer to Why and How to Tax the Digitalised Economy," *Intertax* 2019, vol. 47, issue 12, p. 1006.

13 *Olbert M./Spengel C.*, International Taxation in the Digital Economy: Challenge Accepted?, *World Tax Journal*, 2017, p. 10 ff.

The quest for equitable taxation at European and international levels: A discussion of OECD Pillar II and the GloBE Rules

The international and European community has been led to seek new forms of taxation that align the imposition of tax burdens with value creation. This is due to the inability of traditional tax rules to respond to the challenges of the modern digital economy. Indeed, the increasing use of digital data and the exploitation of intangible assets and user data has the effect of obscuring the identification of the location of value creation. In this particular context, the OECD, in an effort to implement the BEPS plan, which lists 15 actions¹⁴ aimed at addressing the challenges of the digital economy and taking measures by states to avoid double taxation¹⁵, proposed the «Two-Pillar Solution» in January 2019 with the «Inclusive Framework».

In relation to the issue under review, the regulation of Pillar II of the OECD/G20 solution is of particular interest. The second Pillar proposes the establishment of a global minimum tax regime for substantial multinational enterprises, with the objective of addressing issues of tax base erosion and profit shifting. In accordance with the provisions of this regime, it is stipulated that a minimum tax rate of 15% is to be established. The implementation of this rate can be ensured through a network of complementary mechanisms, primarily the income inclusion rule (IIR) and the undertaxation rule (UTPR)¹⁶. As indicated, the Global Anti-Base Erosion Rules (GloBE Rules) are considered to

be amongst the most significant provisions of Pillar II. They are applicable to multinational enterprises with a turnover in excess of the defined threshold of seven hundred and fifty (750) million euros¹⁷, as outlined in Action BEPS 13 («Transfer Pricing Documentation and Country-by-Country Report»).

The operation of this system consequently results in a transition from the conventional method of taxation, which is predicated on the physical presence of the company in a given location, to a system of taxation of global profits. However, it is important to note that this initiative is mitigated by the existence of significant carve-outs and alternative mechanisms¹⁸.

In essence, the function of Pillar II is not to reconfigure the tax connection with regard to value creation; rather, its purpose is to guarantee that the profits of multinational companies are subject to effective taxation. Examples of such companies include the online movie and music rental platforms Netflix and Spotify, and the search engine Google. Consequently, it functions as a mechanism for indirect equality restoration, thereby impeding favourable tax treatment and the potential for tax competition between states.

A critical review of European regulations reveals that the GloBE Rules, with their incorporation into EU Directive 2022/2523, serve to prevent the fragmentation of the single market and highlight the role of the EU in areas where unilateral national initiatives prove insufficient. Nevertheless, despite the contribution of Pillar II to reducing extreme inequalities, theorists and academics have noted that it does not fully

14 OECD/G20 Base Erosion and Profit Shifting Project (2015), Addressing the Tax Challenges of the Digital Economy, Action 1: 2015 Final Report.

15 Fortsakis T.P./Tsourouflis A.I., Tax Law, Nomiki Bibliothiki publications, 2022, 7th edition, p. 342 and onward.

16 Dourado A.P., Pillar Two Model Rules: Inequalities Raised by the GloBE Rules, the Scope and Carve-Outs, Intertax, Kluwer Law International BV, Netherlands, Volume 50, Issue 4, 2022, p. 282.

17 OECD (2021), Tax Challenges Arising from the Digitalisation of the Economy – Global Anti-Base Erosion Model Rules (Pillar Two): Inclusive Framework on BEPS, OECD, Paris, p.8, available at: <https://www.oecd.org/tax/beps/tax-challenges-arising-from-the-digitalisation-of-the-economy-global-anti-base-erosion-model-rules-pillar-two.htm>.

18 Bunn D., U.S. Cross-border Tax Reform and the Cautionary Tale of GILTI, Tax Foundation, 2021, p. 3.

meet the requirement of substantive tax equality. The failure of linking taxation to quantitative thresholds to regulate cases of economic activity by companies in individual states¹⁹ is due to the inherent limitations of such an approach.

In conclusion, the global minimum tax is inadequate and cannot substitute for regulations that directly target the taxation of digital economic activities, such as digital platforms. Examples of such taxes include the Digital Services Taxes, the examination of which is scheduled to take place next, and which also raise the issue of compatibility with the principle of equality under European law.

Digital Services Taxes (DSTs) and the principle of tax equality in European law

In order to contribute to the effort to regulate the taxation of the digital economy, the European Commission proposed the adoption of two directives in 2018. The primary directive pertained to the establishment of a digital services tax, with the objective of imposing a tax on revenue derived from digital activities that result in the creation of value. The secondary directive encompassed the formulation of a regulatory framework for the taxation of companies that possess a substantial digital presence within a Member State, irrespective of their physical presence in that state²⁰.

The present article explores the proposal to introduce a digital services tax (DST) with a rate of 3% on gross revenues from services such as digital advertising, intermediary platforms, and the sale of user data²¹. The proposed tax would be subject to thresholds of €750 million worldwide and €50 million within the EU, with small and medium-sized enterprises excluded. This was an indirect tax that was proposed as a provisional measure²², with the intention of circumventing any potential discord with prevailing double taxation conventions. Simultaneously, the European Commission emphasised that the introduction of a digital services tax should comply with the obligations arising within the EU framework of fundamental freedoms enshrined in the TFEU. This is particularly relevant in regard to Article 56 TFEU on the free provision of services²³. The digital services tax should be regarded as an intermediate transitional stage before definitively addressing the challenges of the digital economy with a permanent solution. Notwithstanding its provisional character, the DST has substantiated a pivotal regulatory transition: namely, that the realisation of egalitarianism in the taxation of the digital economy cannot be accomplished exclusively through the conventional instruments of international and European tax law.

Despite the endeavours undertaken at the level of Council and European Parliament discussions to adopt a single EU framework, these efforts proved unsuccessful. Consequently, a

19 *Dourado A. P.*, Pillar Two Model Rules: Inequalities Raised by the GloBE Rules, the Scope and Carve-Outs, Kluwer Law International BV, Intertax, vol. 50, no. 4, 2022, pp. 284–285.

20 *Theocharopoulou E. L.*, Direct Taxation of the Digital Economy and Value Creation, Afoi Kyriakidi SA Publications, 2021, pp. 321 ff.

21 *Kazmierczak M.*, Five Years of Digital Services Taxes in Europe: This study seeks to synthesize the findings from the published research on the subject. In the literature, Intertax, Volume 52, Issue 10, 2024, Kluwer Law International BV, Netherlands, p.637.

22 *Tang P.*, European Parliament, Proposal for the Directive on the Common System of a Digital Services Tax on Revenues Resulting from the provision of certain digital services, 2018-03, Legislative Train Schedule, further elaborates on the topic. As of November 20, 2019, available at: <https://www.europarl.europa.eu/legislative-train/theme-deeper-and-fairer-internal-market-with-a-strengthened-industrial-base-taxation/file-digital-services-tax-on-revenues-from-certain-digital-tax-services>, 11/3/2020.

23 *Savvidou A./Athanasaki, V.*, Addressing international tax avoidance and tax uncertainty in the international and European tax environment', Nomiki Bibliothiki publications, 2023, p. 273.

number of Member States have adopted unilateral measures in accordance with the European Commission's proposals²⁴. France, by introducing the «GAFA» tax, sought to decouple taxation from the concept of permanent establishment. The new tax was based on the concept of value creation within the territory through users²⁵. In this manner, the French government sought to reinstate parity in taxation between conventional and digital businesses. Nevertheless, the measure was met with considerable criticism, with detractors asserting that it was incongruent with the fundamental freedoms enshrined in EU law. Similar initiatives to introduce unilateral measures were also taken by Austria, Italy, Spain, and Portugal, with variations in terms of scope and thresholds for application. However, it is important to note that the lack of uniformity between the individual national measures gives rise to issues of unequal treatment within the internal market, since digital activities are subject to different tax burdens depending on the country.

Despite the absence of a scientifically documented initiative in Greece, Article 50 of Law 4002/2011 concerning the online gambling sector is worthy of mention. This was a unilateral regulation that contained a requirement for «physical presence through a security server»²⁶. It also highlighted the conflict between international tax commitments and national tax sovereignty. It is therefore confirmed that piecemeal regulations are not sufficient to ensure equal taxation of digital platforms.

The analysis indicates that digital services taxes represent a significant transitional and temporary measure for the taxation of the digital economy. However, the uneven application of these taxes by Member States ensures

only partial restoration of tax equality, thereby demonstrating that the constitutional principle of equality in the public burdens of each Member State cannot be fully replaced by the European principle of equality, which is mainly of an auxiliary and complementary nature. Consequently, the abolition of individual DSTs remains a necessity, and a concerted effort is required to identify a unified and logical approach to the taxation of digital platforms and services, particularly in the context of the OECD's framework for action.

Conclusions

The necessity to impose taxes on the digital economy has exposed the inadequacies of conventional taxation principles and the concept of tax equality, which were formulated within a context where business entities were physically situated. In the contemporary context of taxation in the digital economy, a pivotal concern pertains to the determination of the location or destination of services, given the inherent intangibility of transactions. This complicates the identification of the point at which taxable value is generated, thereby necessitating the recalibration of prevailing tax connection rules.

International and European initiatives, most notably the actions of the OECD and the Pillar II/GloBE proposal, represent a significant development in the effort to ensure a minimum level of taxation for multinational companies and to combat extreme forms of tax avoidance. It is evident that, despite their inability to address the matter of apportioning taxing rights according to value creation, they do, albeit indirectly, function as a means of reinstating the principle of tax equality. The introduction of

²⁴ Bunn D./Asen E./Enache C., *Digital Taxation around the World*, Tax Foundation, 2021, p. 17.

²⁵ Theocharopoulou E. L., *Direct Taxation of the Digital Economy and Value Creation*, Afoi Kyriakidi SA Publications, 2021, p. 363.

²⁶ Anagnostara A., *Overview of Gaming Taxation under Law 4002/2011 as amended by Law 4635/2019*, *Business and Company Law*, vol. 26, issue 3-4, 2023, p. 347.

digital services taxes has also contributed to this temporary restoration of tax equality with regard to digital platforms. However, the fragmented implementation of these measures by only a number of Member States carries with it the risk of fragmenting the internal market and cannot effectively address the tax gap in the digital economy.

It is evident that the principle of tax equality under EU law functions in a restrictive and supplementary capacity in relation to the manner

in which it is entrenched in the national constitutions of Member States. Consequently, it merely delineates the outer limits of the legislator's tax discretion. In this particular context, it is imperative to implement multilateral measures and orchestrate coordinated efforts to tax the digital economy. This is essential to ensure effective tax equality and prevent the fundamental principles of European and tax law from being undermined.

Η αρχή της χρηστής διοίκησης: Έννοια και νομολογιακές εφαρμογές σε εθνικό και ενωσιακό επίπεδο

Παρασκευή Πολίτη

Τεταρτοετής Φοιτήτρια Νομικής Σχολής ΑΠΘ

Αλέξανδρος Πετρίδης

Τεταρτοετής Φοιτητής Νομικής Σχολής ΑΠΘ

Εισαγωγικές παρατηρήσεις

Από τις γενικές αρχές του διοικητικού δικαίου, συνολικά, η λιγότερο επεξεργασμένη και συστηματοποιημένη, τόσο από τη νομολογία, όσο κι από τη θεωρία, είναι η αρχή της χρηστής διοίκησης. Ειδικότερα, η παρούσα ανάλυση θα επιχειρήσει να προσδιορίσει το περιεχόμενο της υπό εξέταση αρχής και θα εστιάσει στον ρόλο της ως εγγύησης των δικαιωμάτων των πολιτών, αφενός σε εθνικό και αφετέρου σε ενωσιακό επίπεδο.

Η ανάγκη χρηστής διοίκησης

Έχουν διατυπωθεί από πολλούς συγγραφείς διάφοροι ορισμοί της αρχής της χρηστής διοίκησης¹. Ως επί το πλείστον, αυτό που γίνεται φανερό είναι πως η αρχή της χρηστής διοίκησης συμβάλλει στη σύνδεση των κανόνων δικαίου με τη σύγχρονη κοινωνικοοικονομική πραγμα-

τικότητα, υποχρεώνοντας τα διοικητικά όργανα να ασκούν τις αρμοδιότητές τους «σύμφωνα με το κοινό περί δικαίου αίσθημα»², το οποίο σε μία δημοκρατική κοινωνία συνίσταται στην υιοθέτηση της ευνοϊκότερης ερμηνευτικής εκδοχής για τον διοικούμενο, τη διευκόλυνση της άσκησης των δικαιωμάτων του, την προάσπιση των εννόμων συμφερόντων του και, αντίθετα, την αποφυγή παρελκυστικών πρακτικών.

Η εμπειρική πραγματικότητα, εντούτοις, διαφέρει παρασάγγας από την πιο πάνω περιγραφή της έννοιας. Ήδη από τα πρώτα χρόνια ζωής του ελληνικού κράτους εντοπίζονται φαινόμενα κακοδιοίκησης και διαφθοράς, με αποτέλεσμα σε μεγάλο βαθμό να έχει εντυπωθεί στη συλλογική συνείδηση του ελληνικού λαού μία εγγενής δυσπιστία απέναντι στη δημόσια διοίκηση³. Μία από τις πρώτες προσπάθειες αντιμετώπισης του φαινομένου ήταν η κατοχύρωση με διάταξη συνταγματικής ισχύος της μονιμότητας των δημοσίων υπαλλήλων, με στόχο την

1 Βλ. ενδεικτικά: Σπηλιωτόπουλος Επ./Κονδύλης Β., Εγχειρίδιο Διοικητικού Δικαίου, τόμ. 1, Νομική Βιβλιοθήκη, 2023, σελ. 108. Γέροντας Α., Επτομή Γενικού Διοικητικού Δικαίου, Εκδόσεις Σάκκουλα, 2020, σελ. 110. Μαρούλης Α., Σημειώσεις Διοικητικού Δικαίου, Αντ. Ν. Σάκκουλας, 2001, σελ. 27.

2 Όπως ακριβώς Γέροντας Α., ό.π., σελ. 110.

Χαρακτηριστικά είναι τα πορίσματα από το Ευρωβαρόμετρο 548 του 2024 σχετικά με την αντίληψη των πολιτών για τη διαφθορά στην ΕΕ, στο οποίο καταγράφεται ένα ποσοστό της τάξης του 98% όσον αφορά στην πεποίθηση των πολιτών για την ύπαρξη διαφθοράς στην Ελλάδα. Διαθέσιμο σε: <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/3217>.

καταπολέμηση του συστήματος των πελατειικών σχέσεων⁴.

Παρά τις όσες προσπάθειες καταβάλλονται μέσα στα χρόνια φαίνεται πως μέχρι και σήμερα παραμένει ανοιχτή αυτή η πληγή. Το ζήτημα αυτό δημιουργεί σοβαρά προβλήματα ιδιαίτερα από θεσμικής σκοπιάς, διότι, όπως παρατηρείται, η κρίση των θεσμών σήμερα σχετίζεται μεταξύ άλλων και με τη γενικευμένη έλλειψη εμπιστοσύνης των πολιτών σε αυτούς⁵.

Στην κατεύθυνση αυτή από το 1980 οι χώρες του ΟΟΣΑ εγκαταλείπουν το γραφειοκρατικό μοντέλο οργάνωσης και επιχειρούν να υιοθετήσουν το πρότυπο της Νέας Δημόσιας Διοίκησης (New Public Management)⁶. Αυτή βασίζεται κατά κύριο λόγο σε αξίες όπως η οικονομικότητα (με την έννοια της ελαχιστοποίησης των δαπανών), η αποτελεσματικότητα και η αποδοτικότητα, ενώ στην επίτευξη αυτού του στόχου θα πρέπει να τηρούνται οι αρχές της νομιμότητας, της λογοδοσίας και του σεβασμού των ανθρωπίνων δικαιωμάτων⁷.

Η ένταξη της αρχής της χρηστής διοίκησης στο σύστημα των γενικών αρχών του διοικητικού δικαίου και η θεμελίωση της αρχής στην ελληνική έννομη τάξη

Γενικές επισημάνσεις για τις γενικές αρχές

Σε αντίθεση με το έθιμο, το οποίο ως κανόνας δικαίου διαμορφώνεται μέσα από την κοινωνι-

κή πρακτική⁸, οι γενικές αρχές προκύπτουν από το σύνολο του θετού δικαίου μίας έννομης τάξης⁹. Ως εκ τούτου, αυτές δεν αποτελούν κατ' ακρίβεια διακριτούς κανόνες δικαίου, αλλά αποτυπώνουν το γενικότερο «πνεύμα» των ρυθμίσεων ενός δικαιικού κλάδου¹⁰. Επομένως, οι γενικές αρχές δεν αποτελούν, σύμφωνα με την κρατούσα άποψη, δημιούργημα της νομολογίας (όπως έχει υποστηριχθεί), διότι κάτι τέτοιο θα παραβίαζε ευθέως τη διάκριση των λειτουργιών καθώς ο δικαστής θα ασκούσε νομοθετική λειτουργία, αλλά προκύπτουν από το υφιστάμενο θετό δίκαιο¹¹.

Οι γενικές αρχές του διοικητικού δικαίου διαδραματίζουν πολύ σημαντικό ρόλο λόγω του αποσπασματικού χαρακτήρα των νομοθετικών ρυθμίσεων του κλάδου. Αυτές προκύπτουν τόσο από το Σύνταγμα, όσο και από τις επιμέρους νομοθετικές διατάξεις. Η τυπική δε ισχύς τους συναρτάται άμεσα με τη διάταξη στην οποία θεμελιώνονται και από την οποία αντλούνται¹². Με άλλα λόγια, όποια είναι η τυπική ισχύς της διάταξης από την οποία συνάγεται μία γενική αρχή, τέτοια θα είναι και η τυπική ισχύς της ίδιας της αρχής.

Η σχέση της αρχής της χρηστής διοίκησης με την αρχή της νομιμότητας

Στο πεδίο του Δημοσίου δικαίου βασικότερη είναι η αρχή της νομιμότητας. Είναι αυτή η αρχή που περιέχει αλλά και περιέχεται σε όλες τις άλλες. Έτσι, η αρχή της νομιμότητας, απορρέουσα απευθείας από την αρχή του κράτους δικαίου (άρ. 25 Σ), στην πραγματικότητα περιλαμβάνει

4 Αλιβιζάτος Ν., Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία 1800-2010, ΠΟΛΙΣ, 2012, σελ. 165.

5 Τσαούση Α., Θεσμοί, Δίκαιο και Κοινωνία: Κρίσιμες διατομές υπό το φως μίας βιωματικής θεώρησης, Παπαζήση, 2018, σελ. 153.

6 Αλεξιάδου Α. Σ., Διοικητική Ηθική και Χρηστή Διοίκηση – Μια αναγκαία συνάρτηση, Νομική Βιβλιοθήκη, 2024, σελ. 7.

7 Λαδής Σ./Νταλάκου Β., Εισαγωγή στη Δημόσια Διοίκηση και Δημόσια Πολιτική, ΕΑΠ, 2008, σελ. 105-106.

8 Σταμάτης Κ./Τάκης Α., Εισαγωγή στην επιστήμη του δικαίου, Εκδόσεις Σάκκουλα, 2018, σελ. 147.

9 Κοντόγιωργα Θεοχαροπούλου Δ./Κουτούπα Ρεγκάκου Ε., Εμβάθυνση Δημοσίου Δικαίου: Ειδικά Θέματα Διοικητικού Δικαίου, Σάκκουλας, 2005, σελ. 35.

10 Σταμάτης Κ., Μεθοδολογία του Δικαίου, Εκδόσεις Σάκκουλα, 2019, σελ. 181.

11 Κοντόγιωργα Θεοχαροπούλου Δ./Κουτούπα Ρεγκάκου Ε., ό.π., σελ. 35.

12 Νικητίδου Ε., σε διπλωματική εργασία "Η έννοια της χρηστής διοίκησης στην ελληνική και ευρωπαϊκή έννομη τάξη", Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, ακαδημαϊκό έτος 2020-2021, σελ. 12.

τις λοιπές αρχές, οι οποίες και προσδίδουν στην πρώτη το πραγματικό της περιεχόμενο¹³.

Από την αντίστροφη όψη θα πρέπει να γίνει δεκτό ότι η αρχή της χρηστής διοίκησης δεν αποτελεί κάτι διαφορετικό σε σχέση με την αρχή της νομιμότητας¹⁴. Αντίθετα, μπορούμε να πούμε ότι η αρχή της χρηστής διοίκησης προσδίδει στην αρχή της νομιμότητας το ουσιαστικό της περιεχόμενο («legitimitas»), ούτως ώστε να μην εμμένουμε μόνο στην τυπική νομιμότητα («legalitas»), κάτι που θα ήταν ανεπίτρεπτο σ' ένα κράτος δικαίου¹⁵.

Η θεμελίωση της χρηστής διοίκησης στην ελληνική έννομη τάξη

Η αρχή της χρηστής διοίκησης αποτελεί μία έννοια «ομπρέλα» κάτω από την οποία καλύπτεται μία δέσμη άλλων σχετικών αρχών¹⁶. Μία πρώτη εκδήλωση της αρχής αποτελεί το άρθρο 10 παρ. 1 του Συντάγματος και το σχετικό άρθρο 3 του ΚΔΔιαδ τα οποία προβλέπουν το δικαίωμα του αναφέρεσθαι στις αρχές¹⁷. Ακόμη, στο άρθρο 10 παρ. 3 και 20 παρ. 2 του Συντάγματος σε συνδυασμό με τα αντίστοιχα άρθρα 5 και 6 του ΚΔΔιαδ κατοχυρώνεται το δικαίωμα πρόσβασης του διοικουμένου στα έγγραφα και το δικαίωμα προηγούμενης ακρόασης που επιτρέπουν στον πολίτη να έχει πρόσβαση σε κρίσιμες για αυτόν πληροφορίες και να εκθέτει τις απόψεις του στη διοίκηση πριν αυτή λάβει σε βάρος του κάποιο δυσμενές μέτρο, ώστε αυτή να υποχρεούται να απαντήσει αιτιολογημένα επί των ισχυρισμών του¹⁸.

Από τον ΚΔΔιαδ προκύπτουν κι άλλες χαρακτηριστικές περιπτώσεις πίσω από τις οποίες απαντάται η αρχή της χρηστής διοίκησης. Τα βασικότερα άρθρα είναι το 4 (προθεσμία διεκπεραίωσης των αιτημάτων των διοικουμένων), 7 (αμεροληψία των διοικητικών οργάνων) και 17 (υποχρέωση αιτιολογίας των διοικητικών πράξεων)¹⁹.

Τυπική ισχύς της αρχής

Το γεγονός ότι η αρχή δεν κατοχυρώνεται πουθενά ρητά στις κείμενες διατάξεις σε συνδυασμό με το πολύ ευρύ περιεχόμενό της, οδηγεί τη νομολογία στο συμπέρασμα ότι η αρχή της χρηστής διοίκησης δεν έχει συνταγματική ισχύ²⁰. Βέβαια, στην απολυτότητά της αυτή η διαπίστωση δεν είναι απαραίτητως σωστή. Εάν θέλουμε να είμαστε περισσότερο ακριβείς θα πρέπει να διαπιστώσουμε ότι στο μέτρο που η αρχή της χρηστής διοίκησης συνδέεται με αρχές και διατάξεις συνταγματικού επιπέδου τότε και η ίδια η αρχή έχει συνταγματικό έρεισμα. Έτσι, για παράδειγμα στο μέτρο που η υποχρέωση προηγούμενης ακρόασης απορρέει από συνταγματική διάταξη και αποτελεί έκφραση της αρχής της χρηστής διοίκησης, θα ήταν ανορθολογικό να λέγαμε ότι η ίδια η υποχρέωση τήρησης της προηγούμενης ακρόασης ως μέρους έχει συνταγματική ισχύ, ενώ η αρχή της χρηστής διοίκησης ως ευρύτερη έννοια έχει νομοθετική ισχύ.

13 Κοντόγιωργα Θεοχαροπούλου Δ./Κουτούπα Ρεγκάκου Ε., ό.π., σελ. 34.

14 Κοντόγιωργα Θεοχαροπούλου Δ./Κουτούπα Ρεγκάκου Ε., ό.π., σελ. 45.

15 Κοντόγιωργα Θεοχαροπούλου Δ./Κουτούπα Ρεγκάκου Ε., ό.π., σελ. 48.

16 Κοντόγιωργα Θεοχαροπούλου Δ./Κουτούπα Ρεγκάκου Ε., ό.π., σελ. 41.

17 Τάχος Α., Ελληνικό Διοικητικό Δίκαιο, Εκδόσεις Σάκκουλα, 2008, σελ. 77.

18 Νικητίδου Ε., ό.π., σσ. 13-14, 15-16.

19 Νικητίδου Ε., ό.π., σσ. 15-17.

20 Βλ. ΣτΕ 3243/2015. Πρεβεδούρου Ε., Διεύρυνση των περιπτώσεων υποχρέωσης ανάκλησης διοικητικών πράξεων ή εξέτασης σχετικού αιτήματος υπό το πρίσμα της αρχής της χρηστής διοίκησης (ΣτΕ 92/2016), 19 Φεβρουαρίου 2016, διαθέσιμο σε: <https://www.prevedourou.gr/%CE%B4%CE%B9%CE%B5%CF%8D%CF%81%CF%85%CE%BD%CF%83%CE%B7-%CF%84%CF%89%CE%BD-%CF%80%CE%B5%CF%81%CE%B9%CF%80%CF%84%CF%8E%CF%83%CE%B5%CF%89%CE%BD-%CF%85%CF%80%CE%BF%CF%87%CF%81%CE%AD%CF%89%CF%83%CE%B7/>.

Συγκεντρωτικές επισημάνσεις και πρακτικές εφαρμογές μέσα από τη νομολογία

Οριοθετώντας το ρυθμιστικό πεδίο της αρχής, πάγια νομολογία του ΣτΕ δέχεται πως αυτή δε δεσμεύει τον νομοθέτη και την κανονιστικώς δρώσα Διοίκηση²¹, καθώς και ότι αφορά μόνο σε πράξεις διακριτικής ευχέρειας (και όχι δέσμιας αρμοδιότητας) των διοικητικών οργάνων²². Συνεπώς, η αρχή της χρηστής διοίκησης τυγχάνει εφαρμογής μόνο στις ατομικές διοικητικές πράξεις, και, μάλιστα, μόνο σε όσες από αυτές εκδίδονται κατά διακριτική ευχέρεια του οργάνου.

Περαιτέρω θα πρέπει να επισημανθεί ότι η παραβίαση της αρχής της χρηστής διοίκησης καθιστά την εκδοθείσα πράξη παράνομη²³. Συγκεκριμένα, η τήρηση της αρχής αναφέρεται στον έλεγχο των άκρων ορίων της διακριτικής ευχέρειας της Διοίκησης²⁴. Στην ακυρωτική δίκη ο λόγος αυτός συνιστά παραβίαση ουσιαστικής διάταξης Νόμου²⁵.

Ενδεικτική αναφορά περιπτώσεων εφαρμογής

Μία από τις χαρακτηριστικότερες περιπτώσεις είναι όταν η Διοίκηση με θετικές πράξεις έχει δημιουργήσει στον διοικούμενο την εντύπωση με οδηγίες ή υποδείξεις ότι πρέπει να ακολουθήσει μία συγκεκριμένη συμπεριφορά, δεν

μπορεί εκ των υστέρων να του επιβάλλει διοικητικές κυρώσεις για τη συμπεριφορά αυτή, καθώς κάτι τέτοιο θα αντέκειτο στην αρχή της χρηστής διοίκησης (*venire contra factum proprium non valet*)²⁶.

Σχετικές είναι και οι περιπτώσεις που στηρίζονται στη λογική ότι δεν είναι δυνατόν ο διοικούμενος να επωμισθεί τις δυσμενείς συνέπειες σφαλμάτων, ολιγωριών ή καθυστερήσεων της Διοίκησης²⁷.

Στο πλαίσιο της γενικότερης διασφάλισης των εννόμων συμφερόντων του διοικουμένου εντάσσεται και η υποχρέωση ενημέρωσης του διοικουμένου για την άσκηση ενδικοφανούς προσφυγής, ιδίως στο πεδίο της κοινωνικής ασφάλισης²⁸.

Επιπροσθέτως, η αρχή της χρηστής διοίκησης έχει απασχολήσει σε μεγάλο βαθμό στις περιπτώσεις ανάκλησης διοικητικών πράξεων. Σημείο σταθμό αποτέλεσε η απόφαση της Ολομέλειας του ΣτΕ 2176/2004 κατά την οποία βάσει της αρχής της νομιμότητας και της χρήστης διοίκησης θεμελιώνεται υποχρέωση ανάκλησης των όμοιων διοικητικών πράξεων που στηρίχθηκαν στο ίδιο έρεισμα με την ακυρωθείσα υπό την προϋπόθεση ότι εντός ευλόγου χρονικού διαστήματος από τη δημοσίευση της αποφάσεως υποβλήθηκε σχετική αίτηση προς τη Διοίκηση.

Στο πεδίο του φορολογικού δικαίου ένα από τα ζητήματα που έχουν απασχολήσει σχετικά έχει να κάνει με το κατά πόσο είναι δυνατή η αναδρομική επιβολή φόρου στην περίπτωση που αλλάξει η ερμηνεία του Νόμου από τη φο-

21 Μεταξύ άλλων βλ. ΣτΕ 509/1987, διαθέσιμο σε: https://www.adjustice.gr/webcenter/portal/ste/ypiresies/nomologies?_af_rLoop=30163682636327008#!%40%40%3F_af_rLoop%3D30163682636327008%26centerWidth%3D65%2525%26leftWidth%3D0%2525%26npath%3D%252Fwebcenter%252Fportal%252Fste%252Fypiresies%252Fnomologies%26righthWidth%3D35%2525%26showFooter%3Dfalse%26showHeader%3Dtrue%26_adf.ctrl-state%3D10d2egx531_29.

22 Μεταξύ άλλων βλ. ΣτΕ 2067/2004, 562/2019, διαθέσιμο σε: https://www.adjustice.gr/webcenter/portal/ste/ypiresies/nomologies?_af_rLoop=30163864005474092#!%40%40%3F_af_rLoop%3D30163864005474092%26centerWidth%3D65%2525%26leftWidth%3D0%2525%26npath%3D%252Fwebcenter%252Fportal%252Fste%252Fypiresies%252Fnomologies%26righthWidth%3D35%2525%26showFooter%3Dfalse%26showHeader%3Dtrue%26_adf.ctrl-state%3D10d2egx531_54.

23 Τάχος Α., ό.π., σελ. 77.

24 Λαγτόγλου Π., ό.π., σελ. 172.

25 Ράικος Α., Διοικητικό Δικονομικό Δίκαιο, Εκδόσεις Σάκκουλα, 2024, σελ. 161.

26 Φιννοκαλιώτης Κ., Φορολογικό δίκαιο, Εκδόσεις Σάκκουλα, 2020, σελ. 138.

27 Νικητίδου Ε., ό.π., σσ. 22-24.

28 Πόνη Χ., Οι γενικές αρχές του δικαίου της κοινωνικής ασφάλισης μέσα από τη νομολογία, ΕΕΔ, 2018, σελ. 410.

ρολογική Διοίκηση. Κι όσον αφορά στους άμεσους φόρους η νομολογία του ΣτΕ δέχεται την άκαμπτη εφαρμογή της αρχής της Νομιμότητας²⁹. Ως προς τους μετακυλιόμενους, ωστόσο, φόρους το ΣτΕ έχει δεχθεί κατ' επίκληση της χρηστής διοίκησης και της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης την υπό προϋποθέσεις σχετικοποίηση της αρχής της νομιμότητας³⁰.

Αντίστοιχα, συχνή είναι η αναφορά της αρχής της χρηστής διοίκησης στο δίκαιο της κοινωνικής ασφάλισης. Συγκεκριμένα, επιτάσσεται αφενός οι παροχικές διατάξεις να ερμηνεύονται με ευρύτητα και υπέρ του ασφαλισμένου, αφετέρου οι διατάξεις που επιβάλλουν υποχρεώσεις ή στερούν παροχές να ερμηνεύονται στενά (αρχή της εύνοιας)³¹. Ακόμη, σε αντιστοιχία με το πεδίο του φορολογικού δικαίου και με ανάλογες προϋποθέσεις, δεν είναι δυνατή η αναδρομική επιβολή κοινωνικοασφαλιστικών εισφορών³², ενώ περιορισμοί τίθενται και όσον αφορά στην αναζήτηση αχρεωστήτως καταβληθεισών παροχών³³.

Η αρχή της χρηστής διοίκησης στην ενωσιακή έννομη τάξη

Οι γενικές αρχές του δικαίου, ως άγραφες πηγές προερχόμενες από τις κοινές συνταγματικές παραδόσεις των κρατών μελών (άρ.6 παρ.3 ΣΕΕ), κατέχουν στην ιεραρχία των κανόνων της ενωσιακής έννομης τάξης θέση ισότιμη με τις Συνθήκες, δηλαδή ισχύ πρωτογενούς δικαίου.

Η αρχή της χρηστής διοίκησης, συγκεκριμένα, διαμορφώθηκε νομολογικά, με σταθμούς τις υποθέσεις C-269/90 Technische Universitat Munchen³⁴ και T-167/94 Nolle κατά Συμβουλίου και Επιτροπής³⁵. Ανά τα χρόνια, έχει περιγραφεί ως «υποχρέωση»³⁶, «επιταγή»³⁷, «κανόνας»³⁸, «λόγος»³⁹, «εγγύηση»⁴⁰ και «συμφέρον» (στα γαλλικά «un souci de bonne administration»)⁴¹, όπου την 1η Δεκεμβρίου του 2009, με τη θέση σε πλήρη ισχύ της Συνθήκης της Λισαβόνας, εντάχθηκε στο πρωτογενές δίκαιο της ΕΕ ο ΧΘΔ το άρ. 41 του οποίου κατοχυρώνει το «δικαίωμα» στη χρηστή διοίκηση⁴².

29 Φινοκαλιώτης Κ., Φορολογικό δίκαιο, Εκδόσεις Σάκκουλα, 2020, σελ. 137.

30 Πέρβου Ι., σε διπλωματική εργασία: «Η χρηστή διοίκηση ως αρχή και ως δικαίωμα στην εθνική και ευρωπαϊκή έννομη τάξη», Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, ακαδημαϊκό έτος 2013-2014, σσ. 11-12.

31 Τσουκάτος Π., σε διπλωματική εργασία: «Η αρχή της χρηστής διοίκησης στο πεδίο της κοινωνικής ασφάλισης: νομοθετική εξέλιξη, νομολογιακή εφαρμογή και πτυχές του δημοσίου συμφέροντος», Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, ακαδημαϊκό έτος 2022-2023, σελ. 28.

32 Πόνη Χ., ό.π., σελ. 411.

33 Μπουκουβάλα Β., Η γενική αρχή της χρηστής διοίκησης στο κοινωνικοασφαλιστικό δίκαιο και οι ειδικές διατάξεις νόμων: Σχόλιο στην 2137/2024 απόφαση του Α' Τμήματος του Συμβουλίου της Επικρατείας, Διοικητικοί Δικαστές, 20 Ιανουαρίου 2025, διαθέσιμο σε: <https://ddikastes.gr/%ce%b2%ce%b1%cf%81%ce%b2%ce%ac%cf%81%ce%b1-%ce%bc%cf%80%ce%bf%85%ce%ba%ce%bf%cf%85%ce%b2%ce%ac%ce%bb%ce%b1-%cf%80%cf%81%cf%8c%ce%b5%ce%b4%cf%81%ce%bf%cf%82-%cf%80%cf%81%cf%89%cf%84%ce%bf%ce%b4-38/>.

34 C-269/90, Hauptzollamt München-Mitte κατά Technische Universität München, 21/11/1991, σκ. 14.

35 T-167/94, Nolle κ. Συμβουλίου και Επιτροπής, σκ. 73, ECLI:EU:T:1995:169.

36 T-62/98, Volkswagen AG κ. Επιτροπής, ECLI:EU:T:2000:180, σκ. 245 και σκ. 279.

37 C-362/09, Αθηναϊκή Τεχνική ΑΕ κ. Ευρωπαϊκής Επιτροπής, ECLI:EU:2010:783, σκ. 70.

38 C-213/99, José Teodoro de Andrade κατά Director da Alfândega de Leixões, Προτάσεις του γενικού εισαγγελέα Fennelly, ECLI:EU:C:2000:486, σκ. 34.

39 C-39/97, Canon Kabushiki Kaisha κ. Metro-Goldwyn-Mayer Inc., ECLI:EU:C:1998:442, σκ. 21.

40 T-436/09, Julien Dufour κ. Ευρωπαϊκής Κεντρική Τράπεζας, ECLI:EU:T:2011:634, σκ.30.

41 T-60/05, Union française de l'express (UFEX) και λοιπών κ. Επιτροπής των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, ECLI:EU:T:2007:269, σκ. 66, 67 και 78.

42 Πλιάκος Α., Το Δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης - Θεσμικό και Ουσιαστικό Δίκαιο, Νομική Βιβλιοθήκη, 2018, σσ. 30-31, 221.

Περιεχόμενο και πεδίο εφαρμογής του άρθρου 41 ΧΘΔΕΕ

Το άρθρο 41 ΧΘΔΕΕ κατοχυρώνει το δικαίωμα στη χρηστή διοίκηση, πυρήνα του οποίου αποτελεί η αναφερόμενη στην πρώτη παράγραφο αμερόληπτη, δίκαιη και εντός ευλόγου χρόνου κρίση. Οι επιμέρους αρχές που συναποτελούν το περιεχόμενο του δικαιώματος απαριθμούνται ενδεικτικά στην παράγραφο 2 του άρθρου αυτού, γεγονός που προκύπτει από τη χρήση της λέξης «ιδίως»⁴³. Εν συνεχεία, στην τρίτη και τέταρτη παράγραφο κατοχυρώνεται η αποκατάσταση ζημίας λόγω εξωσυμβατικής ευθύνης της Ένωσης για τις παράνομες πράξεις και παραλείψεις των οργάνων και υπαλλήλων της (βλ. και άρ. 340 εδ. 2 ΣΛΕΕ σε συνδυασμό με άρ. 52 παρ. 2 ΧΘΔΕΕ) και στην επικοινωνία κάθε προσώπου με τα θεσμικά όργανα της ΕΕ σε μία από τις γλώσσες των Συνθηκών⁴⁴.

Με τη σύνταξη του Ευρωπαϊκού Κώδικα Ορθής Διοικητικής Συμπεριφοράς το δικαίωμα στη χρηστή διοίκηση εξειδικεύεται και προσδιορίζονται οι ειδικότερες αρχές που εκπηγάζουν από αυτό, μεταξύ των οποίων η απαγόρευση διακρίσεων και κατάχρησης εξουσίας, η αναλογικότητα, η αμεροληψία, η ανεξαρτησία, η αντικειμενικότητα, η δικαιοσύνη, οι νόμιμες προσδοκίες, η συνέπεια και η ευγένεια⁴⁵. Φαίνεται, λοιπόν, ότι πρόκειται για ένα δικαίωμα-«ομπρέλα», διότι αποτελεί ένα γενικό πλαίσιο που περιλαμβάνει επιμέρους αρχές και δικαιώματα⁴⁶.

Η προστασία του άρθρου περιλαμβάνει «κάθε πρόσωπο» με την έννοια ότι εκτείνεται

ακόμη και σε φυσικά ή νομικά πρόσωπα⁴⁷ ανεξαρτήτως κατοικίας, ιθαγένειας ή τόπου έδρας τους. Από το περιεχόμενο της διάταξης καθώς και απ' τη νομολογία⁴⁸ συνάγεται σαφώς ότι απευθύνεται μόνο στα θεσμικά και λοιπά όργανα και τους οργανισμούς της Ένωσης. Συνεπώς, το πεδίο εφαρμογής τού άρ. 41 καθίσταται στενότερο από εκείνο του Χάρτη γενικά, όπως αυτό ορίζεται στο άρ. 51.

Συνόπαρξη άρ. 41 και γενικής αρχής της χρηστής διοίκησης

Με τη θέση σε ισχύ του άρ.41 είναι φυσικό να ανακύψει προβληματισμός αναφορικά με το εάν θα εκτοπιστεί η χρησιμοποιούμενη επί πολλά έτη από τη νομολογία του ΔΕΕ αρχή της χρηστής διοίκησης⁴⁹. Σε αυτό το πλαίσιο, διαπιστώνεται σαφώς ότι η κωδικοποίηση της αρχής στον Χάρτη συνιστά μια διαδικασία θετικοποίησης που απλώς επιβεβαιώνει το περιεχόμενό της, ενώ αυτή διατηρεί το status της ως γενικής αρχής και άγραφου κανόνα δικαίου⁵⁰.

Μάλιστα, η προστασία που παρέχεται με τη γενική αρχή είναι ευρύτερη. Αναλυτικότερα, νομολογιακά έγινε δεκτό ότι ενώ το άρ. 41 του Χάρτη, όπως προαναφέρθηκε, αφορά μόνο σε πρόσωπα και, τα κράτη μέλη έχουν τη δυνατότητα επίκλησης από πλευράς τους της γενικής αρχής της χρηστής διοίκησης και των εγγυήσεών της⁵¹. Και αντιστρόφως, αν και τα κράτη μέλη δεν ανήκουν στους αποδέκτες του άρ.41 δεν παύουν να δεσμεύονται από την γε-

43 Σαχπεκίδου Ε./Ταγαράς Χ., Κατ' άρθρο ερμηνεία του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Νομική Βιβλιοθήκη, 2020, σελ. 431.

44 Σαχπεκίδου Ε./ Ταγαράς Χ., ό.π., σελ. 428.

45 Τζέμος Β., Ο Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ - Ερμηνεία κατ' άρθρο, Νομική βιβλιοθήκη, 2015, σελ. 469.

46 Hoffmann H./Mihaescu B., The Relation between the Charter's Fundamental Rights and the Unwritten general Principles of EU Law: Good administration as the Test Case, European Constitutional Law Review, 2013, σελ. 79.

47 ΓΔ 5/2/2013, T-494/10, Bank Saderat Iran κ. Συμβουλίου, EU:T:2013:59, σκ. 34.

48 C-141/12, Y.S. κατά Minister voor Immigratie, Integratie en Asiel, ECLI:EU:C:2014:2081, σκ. 67.

49 Νικητιδου Ε., ό.π., σελ. 34.

50 Kristjánsdóttir M., "Good Administration as a Fundamental Right", Icelandic Review of Politics and Administration, 2013, σελ. 248.

51 C-521/15, 20.12.2017, Ισπανία κ. Επιτροπής, EU:C:2017:982, σκ. 89.

νική αρχή της χρηστής διοίκησης⁵².

Υποστηρίζεται, λοιπόν, ότι το άρ. 41 ΧΘΔΕΕ και η γενική αρχή πρέπει να λειτουργούν συμπληρωματικά, και όχι ιεραρχικά, καθώς, επίσης, και να επιτρέπεται η παράλληλη χρήση τους ώστε να διασφαλίζεται η παροχή υψηλής προστασίας, μέσω μιας πλουραλιστικής προσέγγισης⁵³.

Σε αυτό το πλαίσιο, η γενική αρχή της χρηστής διοίκησης, ενόψει της απουσίας ενός ευρωπαϊκού κώδικα διοικητικής δεοντολογίας που να καλύπτει τις λεγόμενες «σύνθετες διαδικασίες», όπου εμπλέκονται τόσο οι εθνικές όσο και οι ενωσιακές αρχές, παρουσιάζεται εξαιρετικά σημαντική, καθώς καλύπτει τα κενά προστασίας και επιλύει ανακύπτοντα ζητήματα νομιμότητας κατά την εφαρμογή του δικαίου της ΕΕ⁵⁴.

Συμπεράσματα

Καταληκτικά, η αρχή της χρηστής διοίκησης, τόσο σε εθνικό όσο και σε ενωσιακό επίπεδο, λειτουργεί ως θεμελιώδες εργαλείο για τη δι-

ασφάλιση της ορθής διεξαγωγής των διοικητικών διαδικασιών και της προστασίας των δικαιωμάτων των πολιτών και των συμφερόντων των κρατών-μελών.

Στην ελληνική έννομη τάξη η αρχή αυτή λειτουργεί ως ασπίδα προστασίας, συμβάλλοντας στην οριοθέτηση της διακριτικής ευχέρειας της Διοίκησης. Εντούτοις, η συζήτηση για μια μελλοντική συγκεκριμενοποίηση και θετικοποίησή της θα πρέπει να παραμείνει ανοιχτή, καθώς θα λειτουργούσε εξασφαλιστικά, συστηματικοποιώντας τα δικαιώματα των πολιτών και τις υποχρεώσεις της Διοίκησης.

Στην ενωσιακή έννομη τάξη, η αρχή προσδίδει αυξημένη ασφάλεια δικαίου και φανερώνει την πρόθεση της ΕΕ να χτίσει ένα πρότυπο «αγαθής διακυβέρνησης» στις εσωτερικές διοικητικές διαδικασίες της. Παρόλο που το περιεχόμενο του άρ.41 ΧΘΔΕΕ δεν επιφέρει ριζοσπαστικές αλλαγές η λειτουργία του ως συνεκτικού πεδίου εγγυήσεων παρουσιάζεται αδιαμφισβήτητη.

⁵² *Tulkens F.*, Charte des droits fondamentaux de l'Union européenne -Commentaire article par article, bruyant, σσ. 878 -879.

⁵³ *Hoffmann H./Mihaescu B.*, The Relation between the Charter's Fundamental Rights and the Unwritten general Principles of EU Law: Good administration as the Test Case, *European Constitutional Law Review*, 2013, σσ. 100-101.

⁵⁴ *Πέρβου Ι.*, ό.π., σσ. 66-67.

Νομικά Πρόσωπα Πανεπιστημιακής Εκπαίδευσης: Συνταγματικές και Ευρωπαϊκές Προκλήσεις

Βασιλική Υφούλη

Τριτοετής Φοιτήτρια Νομικής Σχολής ΑΠΘ

Μιχαήλ Πατσίκας

Τριτοετής Φοιτητής Νομικής Σχολής ΑΠΘ

Εισαγωγή

Ο Ν. 5094/2024 εισάγει ρυθμίσεις για τη λειτουργία Νομικών Προσώπων Πανεπιστημιακής Εκπαίδευσης. Η θέσπιση του εντάσσεται σε μια ευρύτερη προσπάθεια αναμόρφωσης του θεσμικού πλαισίου που διέπει την ανώτατη εκπαίδευση στην Ελλάδα, ιδίως σε ό,τι αφορά τη λειτουργία ανώτατων ιδρυμάτων και την αναγνώριση τίτλων σπουδών. Οι ρυθμίσεις αυτές ανέδειξαν εκ νέου το ζήτημα της συνταγματικής βάσης της ανώτατης εκπαίδευσης και της σχέσης της με το ευρωπαϊκό και διεθνές δίκαιο, προκαλώντας έντονο επιστημονικό και δημόσιο διάλογο.

Στο επίκεντρο της συζήτησης βρίσκεται η αλληλεπίδραση μεταξύ των άρθρων 16 και 28 του Συντάγματος. Το άρθρο 16 κατοχυρώνει την ανώτατη εκπαίδευση ως αντικείμενο κρατικής μέριμνας, ενώ το άρθρο 28 ρυθμίζει την ενσωμάτωση διεθνών και ενωσιακών κανόνων στην εσωτερική έννομη τάξη. Το ερώτημα που ανακύπτει δεν αφορά μόνο τη συμβατότητα του νέου νόμου με το ισχύον συνταγματικό πλαίσιο, αλλά και τον τρόπο με τον οποίο το άρθρο 28 μπορεί να λειτουργήσει ως ερμηνευτικό εργαλείο στο πεδίο της ανώτατης εκπαίδευσης.

Συνταγματικές προκλήσεις

Το άρθρο 16 και ο δημόσιος χαρακτήρας της ανώτατης εκπαίδευσης

Η ψήφιση του Ν. 5094/2024, καθώς και η απόφαση 1918/2025 της Ολομέλειας του Συμβουλίου της Επικρατείας, αποτέλεσαν αφορμή για την αναζωπύρωση ενός διαρκώς επίκαιρου συνταγματικού ζητήματος: της απαγόρευσης ίδρυσης ιδιωτικών πανεπιστημίων και της σχέσης της με το άρθρο 16 του Συντάγματος¹. Πρόκειται για ένα θέμα έντονα αμφιλεγόμενο, το οποίο αγγίζει θεμελιώδεις επιλογές του συνταγματικού νομοθέτη και προκαλεί διαφορετικές, συχνά αντικρουόμενες, νομικές προσεγγίσεις.

Το άρθρο 16 του Συντάγματος κατοχυρώνει τον ιδιαίτερο χαρακτήρα της παιδείας και προβλέπει ότι η ανώτατη εκπαίδευση παρέχεται αποκλειστικά από ιδρύματα που αποτελούν νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου με πλήρη αυτοδιοίκηση. Παράλληλα, ορίζει ρητά ότι η σύσταση ανώτατων σχολών από ιδιώτες απαγορεύεται. Η διατύπωση αυτή έχει παραδοσιακά ερμηνευθεί ως σαφής και κατηγορηματική επιλογή υπέρ του δημόσιου χαρακτήρα της ανώτατης εκπαίδευ-

¹ ΣτΕ (Ολ.) 1918/2025, διαθέσιμη σε: Νομοτέλεια.

σης, με σκοπό τη διασφάλιση της ακαδημαϊκής ελευθερίας, της ισότιμης πρόσβασης στην πανεπιστημιακή γνώση και της αποσύνδεσής της από ιδιωτικά οικονομικά συμφέροντα².

Νομιμοποίηση νομικών προσώπων ιδιωτικού δικαίου στην ανώτατη εκπαίδευση

Ο Ν. 5094/2024 εισάγει ένα νέο θεσμικό σχήμα, τα Νομικά Πρόσωπα Πανεπιστημιακής Εκπαίδευσης, τα οποία προβλέπεται να λειτουργούν ως μη κερδοσκοπικά νομικά πρόσωπα ιδιωτικού δικαίου, παρέχοντας ανώτατη εκπαίδευση υπό κρατική εποπτεία. Ο νομοθέτης υποστηρίζει ότι τα ιδρύματα αυτά δεν συνιστούν «ιδιωτικά πανεπιστήμια» με την κλασική έννοια, αλλά έναν διαφορετικό οργανωτικό τύπο που δεν θίγει τον πυρήνα του άρθρου 16. Η θέση αυτή αποτελεί και τη βάση της κρίσης της Ολομέλειας του ΣτΕ στην απόφαση 1918/2025³.

Η απόφαση, πάντως, δίχασε το Δικαστήριο, όπως φάνηκε από την ισχυρή μειοψηφία, η οποία εξέφρασε διαφορετική θέση. Η θέση αυτή χαρακτηρίζεται από δύο σταθερά σημεία: την προσήλωση στο γράμμα του άρθρου 16 και την άρνηση ότι μπορεί να υπάρξει προσαρμογή του χωρίς συνταγματική αναθεώρηση. Η μειοψηφία υπενθυμίζει ότι, κατά πάγια νομολογία του ίδιου του ΣτΕ, «η ανώτατη εκπαίδευση έχει ως αποστολή την προαγωγή της επιστημονικής γνώσεως, μέσω της έρευνας και της διδασκαλίας, και όχι απλώς την παροχή επαγγελματικής εκπαίδευσης». Η μειοψηφία αναφέρεται ρητά στο άρθρο 16 παρ. 5 και 8, στο οποίο ορίζεται ότι «η ανώτατη εκπαίδευση παρέχεται αποκλει-

στικά από νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου με πλήρη αυτοδιοίκηση» και ότι «η σύσταση ανώτατων σχολών από ιδιώτες απαγορεύεται».⁴

Ωστόσο, σύμφωνα με την πλειοψηφία του Δικαστηρίου, ο Ν. 5094/2024 δεν παραβιάζει το άρθρο 16, καθώς η συνταγματική απαγόρευση δεν ερμηνεύεται ως απόλυτη απαγόρευση κάθε μορφής μη κρατικής πανεπιστημιακής εκπαίδευσης, αλλά ως απαγόρευση της ανεξέλεγκτης ίδρυσης ιδιωτικών πανεπιστημίων χωρίς κρατική εποπτεία και θεσμικές εγγυήσεις. Κατά την άποψη αυτή, το Σύνταγμα επιτρέπει στον κοινό νομοθέτη να διαμορφώνει νέα σχήματα ανώτατης εκπαίδευσης, εφόσον διατηρείται ο δημόσιος έλεγχος και δεν αναιρείται ο προνομιακός ρόλος των δημοσίων πανεπιστημίων⁵.

Δυσχέρειες από τη διασταλτική ερμηνεία του άρθρου 16

Αναμφίβολα, η ερμηνεία αυτή έχει δεχθεί έντονη κριτική. Υποστηρίζεται ότι το γράμμα του άρθρου 16 δεν αφήνει σημαντικά περιθώρια ευελιξίας, καθώς η απαγόρευση σύστασης ανώτατων σχολών από ιδιώτες διατυπώνεται με σαφήνεια και χωρίς επιφυλάξεις⁴. Από αυτή την οπτική, οποιαδήποτε μορφή ανώτατης εκπαίδευσης που παρέχεται από νομικό πρόσωπο ιδιωτικού δικαίου, ανεξαρτήτως του μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα ή της κρατικής εποπτείας, έρχεται σε αντίθεση με τη συνταγματική βούληση.

Ιδιαίτερο προβληματισμό προκαλεί επίσης το ερώτημα αν, μέσω της ερμηνείας, ο κοινός νομοθέτης και η νομολογία οδηγούνται σε μια έμμεση αναθεώρηση του Συντάγματος. Η άποψη αυτή επισημαίνει ότι η μεταβολή μιας τόσο

2 Κοντιάδης Ε., Αντισυνταγματική η λειτουργία των ιδιωτικών πανεπιστημίων, Syntagma Watch, 13 Φεβρουαρίου 2025, διαθέσιμο σε: <https://www.syntagmawatch.gr/trending-issues/antisynatmatiki-i-leitourgia-idiwtikwn-panepistimiwn>.

3 ΣτΕ (Ολ.) 1918/2025, διαθέσιμο σε: Νομοτέλεια.

4 Γούλας Γ., Το μπρα ντε φερ των δικαστών του ΣτΕ για τα ιδιωτικά πανεπιστήμια – Σημείο προς σημείο η νομική ρήξη της ιστορικής απόφασης 1918/2025, NB Daily, 27 Οκτωβρίου 2025, διαθέσιμο σε: <https://daily.nb.org/featured/to-bra-nte-fer-ton-dikaston-tou-ste-gia-ta-idiotika-panepistimia-simeio-pros-simeio-i-nomiki-rixi-tis-istorikis-apofasis-1918-2025/>.

5 Κοντιάδης Ε./Τασόπουλος Γ., Αντικρούοντας τα επιχειρήματα του Υπουργείου Παιδείας για τη συνταγματικότητα ίδρυσης ιδιωτικών πανεπιστημίων, Syntagma Watch, 4 Νοεμβρίου 2025, διαθέσιμο σε: <https://www.syntagmawatch.gr/trending-issues/antikrouontas-ta-epixeirhmata-toy-ypourgeiou-paideias-gia-th-syntagmatikothta-idryshs-idiwtikwn-panepistimiwn/>.

θεμελιώδους συνταγματικής επιλογής θα έπρεπε να πραγματοποιηθεί μέσω της προβλεπόμενης διαδικασίας του άρθρου 110 και όχι μέσω νομοθετικών ρυθμίσεων ή διευρυνμένων ερμηνευτικών προσεγγίσεων⁶. Υπό αυτό το πρίσμα, ο Ν. 5094/2024 θεωρείται ότι υποσκελίζει το άρθρο 16, όχι τυπικά αλλά ουσιαστικά.

Από την άλλη πλευρά, δεν μπορεί να παραβλεφθεί ότι το Σύνταγμα αποτελεί ένα κείμενο ζωντανό, το οποίο καλείται να απαντά σε σύγχρονες κοινωνικές και εκπαιδευτικές ανάγκες. Η ερμηνεία του άρθρου 16 υπό τις σημερινές συνθήκες επιχειρεί να ισορροπήσει ανάμεσα στην προστασία της δημόσιας ανώτατης εκπαίδευσης και στην ανάγκη θεσμικής προσαρμογής. Πάντως, η απόφαση του ΣτΕ φαίνεται να υιοθετεί μια πιο εξελικτική προσέγγιση, προσπαθώντας ταυτόχρονα να διατηρήσει τον ιδιαίτερο συνταγματικό ρόλο των δημοσίων πανεπιστημίων.

Ευρωπαϊκές προκλήσεις

Το άρθρο 28 του Συντάγματος ως αντίστιξη στην δημιουργία μη κρατικών πανεπιστημιακών ιδρυμάτων

Το άρθρο 28 του Συντάγματος καθιερώνει την υπεροχή των διεθνών συμβάσεων και των γενικά παραδεδεγμένων κανόνων του διεθνούς δικαίου έναντι των κοινών νόμων, καθώς και τη μεταβίβαση αρμοδιοτήτων σε διεθνείς οργανισμούς, υπό συγκεκριμένες προϋποθέσεις. Η διάταξη αυτή έχει ιστορικά συνδεθεί με τη συμμετοχή της Ελλάδας στην ευρωπαϊκή ολοκλήρωση και συχνά ερμηνεύεται ως θεμέλιο για την προσαρμογή του εθνικού δικαίου στις οδηγίες της Ένωσης⁵. Έχουν διατυπωθεί διαφορετικές ερμηνευτικές προσεγγίσεις ως προς το εύρος

και τα όρια του άρθρου 28. Από τη μία πλευρά, υποστηρίζεται ότι η διάταξη αυτή επιτρέπει την προσαρμογή του εσωτερικού δικαίου σε ενωσιακές απαιτήσεις, ακόμη και όταν αυτές επηρεάζουν παραδοσιακές εθνικές ρυθμίσεις. Από την άλλη πλευρά, επισημαίνεται ότι το άρθρο 28 δεν λειτουργεί αυτοτελώς, αλλά εντάσσεται στο σύνολο των συνταγματικών ρυθμίσεων και δε δύναται να οδηγήσει σε αναίρεση του πυρήνα άλλων διατάξεων του Συντάγματος. Στο πεδίο της ανώτατης εκπαίδευσης, το άρθρο 28 διαδραματίζει ιδιαίτερο ρόλο λόγω της αντίφασης μεταξύ των ενωσιακών ελευθεριών και των εθνικών συνταγματικών επιταγών. Το ερώτημα που ανακύπτει είναι σε ποιο βαθμό και υπό ποιες συνθήκες το άρθρο 28 μπορεί να επηρεάσει την ερμηνεία του άρθρου 16, ιδίως σε σχέση με τη δημιουργία μη κρατικών ιδρυμάτων της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης⁷.

Ο Ν. 5094/2024 εισήγαγε ρυθμίσεις σχετιζόμενες με την ίδρυση και λειτουργία νομικών προσώπων πανεπιστημιακής εκπαίδευσης, καθώς και την αναγνώριση τίτλων σπουδών, κατά βάση στο πλαίσιο διασυνοριακών μορφών εκπαίδευσης. Οι συγκεκριμένες ρυθμίσεις εγείρουν ζητήματα ως προς τη συνταγματική τους θεμελίωση και τη συμβατότητα του με το άρθρο 16. Στο πλαίσιο του διαλόγου που έλαβε χώρα, το άρθρο 28 προβάλλεται ως πιθανή συνταγματική βάση για την ενσωμάτωση ενωσιακών κανόνων που αφορούν την ελευθερία εγκατάστασης και την παροχή υπηρεσιών. Ωστόσο, η αξιοποίηση του άρθρου 28 ως «αντίστιξη» στη δημιουργία ιδιωτικών ιδρυμάτων στον τομέα της ανώτατης εκπαίδευσης δεν είναι αποδεδειγμένη από ερμηνευτικές δυσχέρειες⁸.

Η νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας, ιδίως η ΣτΕ 2253/2019, υποδεικνύει

6 Πετρούλιας Δ.Π., Μη κρατικά Πανεπιστήμια: «Δυναμική και σύμφωνη με το δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης» ερμηνεία του άρθρου 16 παρ. 5, 6 και 8 του Συντάγματος ή αντισυνταγματική «αναθεώρησή του». με τυπικό νόμο, www.constitutionalism.gr, 28.5.2025, διαθέσιμο σε: <https://www.constitutionalism.gr/mi-kratika-panepistimia/>.

7 Σκουρής Β./Βενιζέλος Ε., Η σύμφωνη με το ενωσιακό δίκαιο ερμηνεία του άρθρου 16 παρ. 5 και 8 του Συντάγματος: περιθώρια ανάληψης νομοθετικών πρωτοβουλιών στο πεδίο της μη κρατικής ανώτατης εκπαίδευσης, Σάκκουλας, 2024, σσ. 18-28.

8 Σκουρής Β./Βενιζέλος Ε., ό.π., σσ. 18-28.

ότι η αναγνώριση τίτλων σπουδών παραμένει αντικείμενο κρατικής αρμοδιότητας⁹. Το ζήτημα που τίθεται είναι αν και σε ποιόν βαθμό οι ρυθμίσεις του Ν. 5094/2024 μεταβάλουν τα όρια της αρμοδιότητας αυτής. Η πρόσφατη απόφαση της Ολομέλειας του ΣτΕ 1918/2025, μολονότι δεν έχει ακόμη αποτελέσει αντικείμενο εκτενούς ανάλυσης στη θεωρία, προστίθεται στο νομολογιακό αυτό πλαίσιο¹⁰. Η απόφαση λαμβάνει υπόψη τόσο τις συνταγματικές επιταγές, όσο και τις ευρωπαϊκές εξελίξεις, χωρίς να αίρει τη σημασία της κρατικής εποπτείας στο χώρο της ανώτατης εκπαίδευσης.

Η ευρωπαϊκή διάσταση και η αναγνώριση τίτλων σπουδών

Η ευρωπαϊκή έννομη τάξη επηρεάζει σημαντικά το πεδίο της ανώτατης εκπαίδευσης, ιδίως μέσω των θεμελιωδών ελευθεριών και της νομοθεσίας για την αναγνώριση επαγγελματικών προσόντων. Η Οδηγία 2005/36/EK θεσπίζει το πλαίσιο για την αμοιβαία αναγνώριση επαγγελματικών δικαιωμάτων, με στόχο την προώθηση και - αναμφίβολα - τη διευκόλυνση της επαγγελματικής κινητικότητας εντός της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Παρ' όλα αυτά, η παραπάνω Οδηγία δε ρυθμίζει την ακαδημαϊκή αναγνώριση τίτλων σπουδών ούτε την οργάνωση της ανώτατης εκπαίδευσης ως θεσμό¹¹. Άλλωστε, τόσο το Συμβούλιο της Επικρατείας όσο και η νομολογία του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης έχουν αναγνωρίσει τη διάκριση μεταξύ ακαδημαϊκής και επαγγελματικής αναγνώρισης. Τα κράτη μέλη διατηρούν, εντός αυτού του πλαισίου, σημαντικό περιθώριο διακριτι-

κής ευχέρειας ως προς τη ρύθμιση της ανώτατης εκπαίδευσης¹².

Αλλά και στον Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης ορίζεται η ελευθερία ίδρυσης εκπαιδευτικών ιδρυμάτων. Ο κανόνας που τίθεται στη διάταξη του άρθρου 14 παρ. 3 του Χάρτη είναι ότι «η ελευθερία ίδρυσης εκπαιδευτικών ιδρυμάτων γίνεται σεβαστή». Ένα τέτοιο κείμενο δεν είναι απολύτως σαφές, όταν αντιμετωπίζεται, όχι ως περιγραφή μιας κατάστασης της υλικής πραγματικότητας, αλλά ως αξίωση που εγείρεται από μια έννομη τάξη. Και πρώτα απ' όλα, σε ποια ελευθερία αναφέρεται η ρύθμιση; Δύο εκδοχές είναι αντιληπτές: αρχικά, ότι η ρύθμιση αναφέρεται σε μια ελευθερία που θεσπίζεται πρωτογενώς από το άρθρο 14 παρ. 3 του Χάρτη, χωρίς καμία εξάρτηση από το αν η ελευθερία αυτή έχει προηγουμένως θεσπισθεί είτε σε κείμενο της Ένωσης, είτε Κράτους μέλους της, και, η δεύτερη εκδοχή, ότι αναφέρεται σε υφιστάμενη ήδη ελευθερία ίδρυσης εκπαιδευτικών ιδρυμάτων, όποτε η αληθής σημασία της ρύθμισης είναι ότι μόνο στα Κράτη μέλη όπου αναγνωρίζεται η ελευθερία ίδρυσης εκπαιδευτικών ιδρυμάτων γίνεται σεβαστή η ελευθερία αυτή από την Ένωση.¹³

Η αντίθεση προς το ευρωπαϊκό ενωσιακό δίκαιο

Οι ρυθμίσεις των άρθρων 130-155 του ν. 5094/2024 προβλέπουν την εγκατάσταση στην Ελλάδα παραρτημάτων μητρικών ιδρυμάτων, τα οποία τιτλοφορούνται ως μη κερδοσκοπικά Νομικά Πρόσωπα Πανεπιστημιακής Εκπαί-

9 ΣτΕ 2253/2019, διαθέσιμη σε: Νομοτέλεια.

10 ΣτΕ (Ολ.) 1918/2025, διαθέσιμη σε: Νομοτέλεια.

11 Τσιλιώτης Χ., Γιατί το κρατικό μονοπώλιο παροχής ανώτατης εκπαίδευσης του άρθρου 16 παρ. 5, 6 και 8 εδ. β' Σ είναι αντίθετο στο πρωτογενές Ενωσιακό Δίκαιο, Syntagma Watch, 4 Μαρτίου 2025, διαθέσιμο σε: <https://www.syntagmawatch.gr/trending-issues/giati-to-kratiko-monopolio-paroxhs-anwtaths-ekpaideusis/>.

12 Οδηγία (ΕΚ) 2005/36 Του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης της 7ης Σεπτεμβρίου 2005 σχετικά με την αναγνώριση των επαγγελματικών προσόντων, Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης L 255/22, σσ.1-3.

13 Σαρμάς Ι., Η ελευθερία ίδρυσης ιδιωτικών πανεπιστημίων ως ενωσιακό θεμελιώδες δικαίωμα, Syntagma Watch, 3 Αυγούστου 2019, διαθέσιμο σε: <https://www.constitutionalism.gr/2018-sarmas-idrysi-idiotikon-panepistimion/>.

δευσης (ΝΠΠΕ). Η νομική μορφή του ΝΠΠΕ καθαυτή δεν αντίκειται στο ευρωπαϊκό δίκαιο, το τελευταίο όμως δεν μπορεί να παράσχει την προστατευτική ομπρέλα της εσωτερικής αγοράς έναντι των αντιθέσεων προς το Σύνταγμα, καθότι οι θεμελιώδεις ελευθερίες της εγκατάστασης και παροχής υπηρεσιών αφορούν την οικονομική-κερδοσκοπική δραστηριότητα των προσώπων (φυσικών και νομικών)¹⁴.

Πιο συγκεκριμένα, δεν είναι σύμφωνη με τις θεμελιώδεις οικονομικές ελευθερίες -όπως η ελευθερία εγκατάστασης- η πρόβλεψη για μη κερδοσκοπικά νομικά πρόσωπα πανεπιστημιακής εκπαίδευσης κατ' αρχάς λόγω της έλλειψης ενός βασικού χαρακτηριστικού - και κινήτρου-, της οικονομικής δραστηριότητας. Εν συνεχεία, η απαίτηση περί μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα συνιστά περιορισμό στο δικαίωμα εγκατάστασης των αλλοδαπών κερδοσκοπικών εκπαιδευτηρίων, καθώς είτε θα πρέπει να απόσχουν της εγκατάστασης είτε θα πρέπει να αναθεωρήσουν δραστικά το επιχειρηματικό τους μοντέλο.

Επιπρόσθετες απαιτήσεις, σχετικά με τον έλεγχο, την πιστοποίηση και την περιοδική αξιολόγηση από την Εθνική Αρχή Ανώτατης Εκπαίδευσης, αλλά και οι λοιποί περιορισμοί που προβλέπει ο Ν. 5094/2024 (πχ. 3 σχολές, 30 καθηγητές, 80% διδακτορικά), απαγορεύονται βάσει της αρχής της αμοιβαίας αναγνώρισης και των κανόνων της χώρας προέλευσης, στην οποία βασίζεται η εσωτερική αγορά, ιδίως μετά την απόφαση του Δικαστηρίου στην υπόθεση *Cassis de Dijon* (1974). Όλοι αυτοί οι περιορι-

σμοί απαγορεύονται εκτός αν δικαιολογούνται από επιτακτικό λόγο, είναι απαραίτητοι και αναλογικοί (νομολογία *Gebhard*)¹⁵.

Επίλογος/Συμπεράσματα

Η ανάλυση των συνταγματικών και ευρωπαϊκών παραμέτρων που εμπλέκονται στη δημιουργία μη κρατικών πανεπιστημιακών ιδρυμάτων αναδεικνύει ένα πολυσύνθετο ερμηνευτικό πεδίο. Τόσο ο Ν. 5094/2024 όσο και η απόφαση 1918/2025 του ΣτΕ θέτουν στο επίκεντρο κρίσιμα ερωτήματα συνταγματικής ερμηνείας και θεσμικής ισορροπίας. Το αν το άρθρο 16 υποσκελίζεται ή απλώς ερμηνεύεται με νέο τρόπο παραμένει αντικείμενο έντονης επιστημονικής συζήτησης. Το βέβαιο είναι ότι το ζήτημα αυτό δεν έχει μόνο νομική διάσταση, αλλά αγγίζει τον πυρήνα της δημόσιας παιδείας και τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβανόμαστε τον ρόλο του Συντάγματος στη σύγχρονη έννομη τάξη.

Οι προηγούμενες επισημάνσεις ως προς την παραβίαση του δικαίου της ΕΕ, είναι πιθανό να διαγνωστούν από το ΔΕΕ σε ενδεχόμενο προδικαστικό ερώτημα. Εξάλλου, ένα τέτοιο ερώτημα του Συμβουλίου της Επικρατείας προς το ΔΕΕ δεν θα επικεντρώνεται στην ερμηνεία του Συντάγματος, αλλά του ενωσιακού δικαίου. Γίνεται, επομένως, αντιληπτό πως ο Ν. 5094/2024 εντάσσεται σε ένα περιβάλλον αυξημένης αλληλεπίδρασης μεταξύ εθνικού και ενωσιακού δικαίου, γεγονός που καθιστά αναγκαία μια συστηματική προσέγγιση.

14 *Πετρούλιας Δ.Π.*, Μη κρατικά Πανεπιστήμια: «Δυναμική και σύμφωνη με το δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης» ερμηνεία του άρθρου 16 παρ. 5, 6 και 8 του Συντάγματος ή αντισυνταγματική «αναθεώρησή του» με τυπικό νόμο;, *www.constitutionalism.gr*, 28.5.2025, διαθέσιμο σε: <https://www.constitutionalism.gr/mi-kratika-panepistimia/>.

15 *Κοντιάδης Ξ./Τασόπουλος Γ.*, Γιατί αντίκειται στο Σύνταγμα και στο ευρωπαϊκό ενωσιακό δίκαιο η λειτουργία ιδιωτικών πανεπιστημίων, *Syntagma Watch*, 19 Δεκεμβρίου 2025, διαθέσιμο σε: <https://www.syntagmawatch.gr/trending-issues/giati-antikeitai-sto-syntagma-kai-sto-eyrwpaiko-enwsiaiko-dikaio-h-leitourgia-idiwtikwn-panepisthmiwn/>.

Η απαγόρευση των εποικισμών (Settlements) υπό το Διεθνές Ανθρωπιστικό Δίκαιο και η περίπτωση της Δυτικής Όχθης

Ελισάβετ Αϊδηνοπούλου

Τεταρτοετής Φοιτήτρια Νομικής Σχολής ΑΠΘ

Αρσενία Μπαμπασίδη

Τριτοετής Φοιτήτρια Νομικής Σχολής ΑΠΘ

Εισαγωγή

Η απαγόρευση των εποικισμών αποτελεί θεμελιώδη κανόνα του διεθνούς ανθρωπιστικού δικαίου, άρρηκτα συνδεδεμένο με το καθεστώς της στρατιωτικής κατοχής και την προστασία του άμαχου πληθυσμού. Ως εποικισμός νοείται, στο πλαίσιο του δικαίου της κατοχής, κάθε εθελούσια ή αναγκαστική και υποβοηθούμενη από το κράτος κατακτητή εγκατάσταση τμήματος του άμαχου πληθυσμού του στο κατεχόμενο και ήδη κατοικημένο έδαφος, και συνεπάγεται διατάραξη των έως τότε βιοτικών σχέσεων και δημογραφικές μεταβολές. Από τους Κανονισμούς της Χάγης (1907) έως την Τέταρτη Σύμβαση της Γενεύης (1949) και το Καταστατικό της Ρώμης (1998), το διεθνές δίκαιο επιδιώκει να αποτρέψει δημογραφικές μεταβολές που παγιώνουν την κατοχή και υπονομεύουν την αυτοδιάθεση. Η περίπτωση της Δυτικής Όχθης προσφέρει ένα κατεξοχήν παράδειγμα εφαρμογής των κανόνων αυτών στον σύγχρονο νομικό κόσμο.

Οι Κανονισμοί της Χάγης (1907)

Σύμφωνα με το άρθρο 42 των Κανονισμών της Χάγης «έδαφος θεωρείται κατεχόμενο όταν βρίσκεται υπό την εξουσία του εχθρικού στρατού». Η διάταξη αυτή έχει θεμελιώδη σημασία, καθώς εισάγει το κριτήριο του αποτελεσματικού ελέγχου ως στοιχείο της στρατιωτικής κατοχής. Κατά τον Dinstein μάλιστα, η κατοχή αποτελεί «καθεστώς πραγματικής εξουσίας δίχως κυριαρχική ιδιότητα».¹

Παρότι οι Κανονισμοί της Χάγης δεν αναφέρονται ρητά σε «εποικισμούς», η ερμηνεία των άρθρων 42–56 έχει οδηγήσει στη γενικώς αποδεκτή θέση ότι η κατοχική δύναμη δεν επιτρέπεται να μεταφέρει ή να εγκαθιστά τη δική της “πολιτική κοινωνία” στο έδαφος που κατέχει. Από τη διάταξη του άρθρου 43, απορρέει η αρχή της διατήρησης του status quo, καθώς υποχρεώνεται η κατοχική δύναμη να σεβαστεί, εφόσον είναι δυνατόν, το υφιστάμενο νομικό σύστημα. Η αρχή αυτή αποκλείει μονομερείς δημογραφικές μεταβολές, οι οποίες παγιώνουν

¹ Dinstein, *The International Law of Belligerent Occupation*, 2009, Legal Nature and Basic Principles, D. The indispensability of effective control {96-103}, σσ. 42–45.

την κατοχή ή αλλοιώνουν τον χαρακτήρα της περιοχής.² Η άποψη αυτή ενισχύεται και από τη νομολογιακή αρχή ότι η κατοχή είναι προσωρινή και δεν επιτρέπεται να παράγει μόνιμες μεταβολές στην κυριαρχία ή στη δημογραφική σύνθεση.³ Έτσι, το δίκαιο της Χάγης λειτουργεί ως πρόδρομος του μεταγενέστερου, ρητού κανόνα περί απαγόρευσης εποίκισμών.

Το Άρθρο 49 παρ. 6 της Τέταρτης Συνθήκης της Γενεύης: Συμβατική τυποποίηση της απαγόρευσης

Το άρθρο 49 παρ. 6 της Τέταρτης Συνθήκης της Γενεύης προβλέπει ότι «η Δύναμη Κατοχής δεν δύναται να μεταφέρει ή να εγκαθιστά τμήμα του ιδίου άμαχου πληθυσμού στο έδαφος που κατέχει». Η απαγόρευση διατυπώνεται ως κατηγορηματική και δεν προβλέπει ρητές εξαιρέσεις και λειτουργεί προληπτικά, προστατεύοντας τη δημογραφική ακεραιότητα του κατεχόμενου εδάφους και διασφαλίζοντας ότι η προσωρινή κατοχή δεν θα παγιωθεί λόγω δημογραφικών μεταβολών.

Ερμηνευτικές προσεγγίσεις

Τόσο η ερμηνευτική προσέγγιση της Διεθνούς Επιτροπής του Ερυθρού Σταυρού, στο κλασικό σχόλιο του Pictet (1958),⁴ όσο και το επικαιροποιημένο ICRC Commentary (2025) θεωρούν το άρθρο 49 παρ. 6 ως απαγόρευση κάθε εγκατάστασης που μπορεί να αποδοθεί στην κατο-

χική δύναμη του πληθυσμού του κατακτητή στο κατεχόμενο έδαφος, χωρίς οι όροι «απελάσει» και «μεταφέρει» να περιορίζονται σε βίαιες ή εξαναγκαστές μετακινήσεις πληθυσμών.⁵ Η έννοια της «μεταφοράς» δεν ταυτίζεται κατ' ανάγκην με φυσική ή άμεση μετακίνηση οργανωμένη από κρατικά όργανα (υπό τη μορφή κρατικής εμπλοκής ή ανοχής τέτοιας έντασης ώστε η εγκατάσταση να μπορεί να αποδοθεί στην κατοχική δύναμη), αλλά μπορεί να περιλαμβάνει και μορφές έμμεσης μεταφοράς (χωρίς να απαιτείται κατ' ανάγκην ρητός ή τυπικά διατυπωμένος κρατικός σχεδιασμός), υπό την προϋπόθεση ότι η εγκατάσταση συνδέεται με συμπεριφορά του κράτους που είναι νομικά αποδοτέα σε αυτό κατά τους γενικούς κανόνες περί διεθνούς ευθύνης. Αρκεί η ενεργή διευκόλυνση, ενθάρρυνση ή ανοχή πολιτικών εγκατάστασης σε κατεχόμενο έδαφος, με παροχή κρατικών κινήτρων, οικονομικών ενισχύσεων κ.λπ.⁶ Προφανώς, μεμονωμένες ανεξάρτητες μετακινήσεις πολιτών δεν συνιστούν *per se* παραβίαση, εκτός εάν συνοδεύονται από κρατική υποστήριξη, διευκόλυνση ή ανοχή τέτοιας φύσεως που να καθιστά την εγκατάσταση ουσιαστικά ενταγμένη σε κρατική πολιτική, ιδίως, όταν το κράτος τις υποθάλπει ή διευκολύνει με συστηματικό τρόπο. Επίσης, η απαγόρευση εγκατάστασης υπό την έννοια του άρθρου 49 παρ.6, αφορά καταρχάς μόνο τους πολίτες και όχι τα στρατιωτικά σώματα.⁷ Ο Pictet προσδίδει στη διάταξη χαρακτήρα κατηγορικής απαγόρευσης, χωρίς περιθώρια «στρατιωτικής ανάγκης» για μόνιμη εγκατάσταση.

2 Oppenheim, International Law, Vol. I, 1952, Responsibility of the United Nations, Internationally wrongful act {13.06-13.07}, σσ. 432-433.

3 ICJ, Armed Activities on the Territory of the Congo (Democratic Republic of the Congo v. Uganda), 2005, παρ. 173, διαθέσιμο σε: <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/116/116-20051219-JUD-01-00-EN.pdf>.

4 Pictet Jean, ICRC Commentary on Geneva Convention IV, 1958, σελ. 283, διαθέσιμο σε: https://tile.loc.gov/storage-services/service/ll/lmlp/GC_1949-IV/GC_1949-IV.pdf.

5 ICJ, Advisory Opinion on the Legal Consequences Arising from the Policies and Practices of Israel in the Occupied Palestinian Territory, including East Jerusalem, Advisory Opinion, 2024, παρ. 215, διαθέσιμο σε: <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/186/186-20240719-adv-01-00-en.pdf>.

6 ICRC Commentary on Geneva Convention IV, 2025, παρ. 3236, 3238, διαθέσιμο σε: https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/gciv-1949/article-49/commentary/2025?activeTab=#c_Toc211343681.

7 ICRC Commentary on Geneva Convention IV, 2025, παρ. 3241, διαθέσιμο σε: https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/gciv-1949/article-49/commentary/2025?activeTab=#c_Toc211343681.

Καταστατικό της Ρώμης

Η τυποποίηση της μεταφοράς ή εγκατάστασης άμαχου πληθυσμού από το κράτος-κατακτητή σε κατεχόμενο έδαφος ως εγκλήματος πολέμου στο άρθρο 8(2)(b)(viii) του Καταστατικού της Ρώμης κωδικοποιεί την απαγόρευση του άρθρου 49 παρ. 6 της Τέταρτης Σύμβασης της Γενεύης, σε τυπικό πλέον κανόνα διεθνούς ποινικού δικαίου με άμεσες ατομικές ευθύνες. Το καθιστά λοιπόν, έγκλημα συμπεριφοράς που ολοκληρώνεται με την υλική πράξη της άμεσης ή έμμεσης μεταφοράς πληθυσμού, καλύπτοντας όχι μόνο φυσική μετακίνηση αλλά και τυχόν κρατική διευκόλυνση ή κίνηση, κατά τρόπο που δεν απαιτεί την επέλευση περαιτέρω αποτελεσμάτων στο κατεχόμενο έδαφος. Η ποινικοποίηση της εποικιστικής πολιτικής γεννάται από την πεποίθηση ότι η εγκατάσταση εποίκων συνιστά μια από τις πλέον σοβαρές μορφές παραβίασης του ανθρωπιστικού δικαίου, με άμεση επίδραση στα δικαιώματα του προστατευόμενου πληθυσμού και στη δυνατότητα άσκησης του δικαιώματος αυτοδιάθεσης, εδραιώνοντας έτσι την απαγόρευση των εποικισμών ως θεμελιώδη κανόνα του διεθνούς δικαίου.

Νομολογία Διεθνών Δικαστηρίων και ερμηνευτικές κατευθύνσεις

Διεθνές Δικαστήριο της Χάγης (ICJ): Συμβουλευτική Γνωμοδότηση για το Τείχος (2004)⁸

Το Διεθνές Δικαστήριο της Χάγης αποτέλεσε το πρώτο όργανο που ερμήνευσε το άρθρο 49 παρ.6

της Τέταρτης Συνθήκης της Γενεύης με αυξημένο ερμηνευτικό κύρος που ασκεί επιρροή στη διεθνή κοινότητα, έστω εν συμβουλευτικό ρόλω. Στη Γνωμοδότηση του 2004, αφενός αναγνώρισε ότι η Δυτική Όχθη αποτελεί κατεχόμενο έδαφος βάσει του άρθρου 42 των Κανονισμών της Χάγης,⁹ αφετέρου τόνισε ότι το άρθρο 49 παρ.6 εφαρμόζεται πλήρως και υπενθυμίζει ότι το δικαίωμα αυτοδιάθεσης έχει χαρακτήρα δεσμευτικής υποχρέωσης βάσει του δικαίου της κρατικής ευθύνης για σοβαρές παραβιάσεις.¹⁰ Τέλος, έκρινε ότι οι Ισραηλινοί εποικισμοί παραβιάζουν ευθέως τη διάταξη της Συνθήκης, ανεξαρτήτως των κινήτρων ή της φύσης της μεταφοράς. Το ΔΔΔ απέρριψε ρητά τον ισχυρισμό ότι η περιοχή δεν μπορεί να θεωρηθεί «κατεχόμενη» επειδή δεν ανήκε κυριαρχικά σε αναγνωρισμένο κράτος πριν από το 1967. Σύμφωνα με το Δικαστήριο, κριτήριο είναι η de facto κατοχή και όχι η κυριαρχική νομιμοποίηση. Το Δικαστήριο υιοθέτησε τεολογική ερμηνεία, καθιστώντας σαφές ότι η εν λόγω διάταξη έχει ευρύ ρυθμιστικό πεδίο και δεν περιορίζεται σε εξαναγκαστές μετακινήσεις, αλλά περιλαμβάνει κάθε μεταφορά, οργανωμένη ή ενθαρρυνόμενη.¹¹

Διεθνές Ποινικό Δικαστήριο (ICC): Κατάσταση στην Παλαιστίνη (Προδικαστικό Στάδιο, 2021)¹²

Η προδικαστική απόφαση του Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου το 2021, που αναγνώρισε τη δικαιοδοσία του Δικαστηρίου επί της κατάστασης στην Παλαιστίνη, επιβεβαιώνει ότι οι πρακτικές εποικισμού μπορούν να αποτελέσουν αντικείμενο διερεύνησης και ενδεχόμενης άσκησης δίωξης. Η απόφαση αυτή ενισχύει την άποψη ότι ο κανόνας

8 ICJ A/ES-10/273, Advisory Opinion on the Legal Consequences of the Construction of a Wall in the Occupied Palestinian Territory, 2004, διαθέσιμο σε: <https://docs.un.org/en/A/ES-10/273>.

9 παρ. 78.

10 παρ. 155-159.

11 παρ. 120-122

12 ICC-01/18-143 05-02-2021, PRE-TRIAL CHAMBER I: Decision on the 'Prosecution request pursuant to article 19(3) for a ruling on the Court's territorial jurisdiction in Palestine', διαθέσιμο σε: https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/CourtRecords/CR2021_01165.PDF.

έχει εθιμικό χαρακτήρα και φέρει μάλιστα αυξημένη δεσμευτικότητα. Το Προδικαστικό Τμήμα επιβεβαίωσε τη δικαιοδοσία του (jurisdiction), επιτρέποντας επομένως τη διερεύνηση για την επί της ουσίας διαπίστωση πλήρωσης των στοιχείων του εγκλήματος από τον Εισαγγελέα.¹³ Το ΔΠΔ μπορεί να επιβάλλει ποινικές κυρώσεις σε άτομα που οργανώνουν, σχεδιάζουν ή διευκολύνουν εποικιστικές πολιτικές.

Η στάση της Διεθνούς Κοινότητας

Η διεθνής κοινότητα, μέσω του ΟΗΕ, καταδικάζει τις εποικιστικές τάσεις και έχει επανειλημμένως διαπιστώσει την παρανομία των εποικισμών, τονίζοντας ότι η πολιτική και οι πρακτικές εγκαθίδρυσης εποικισμών δεν έχουν νομική ισχύ και παραβιάζουν την Τέταρτη Σύμβαση της Γενεύης. Το Συμβούλιο Ασφαλείας, με τα ψηφίσματα 446 (1979) και 465 (1980),¹⁴ διαπίστωσε ότι η πολιτική εποικισμών «δεν έχει νομική ισχύ» και «παραβιάζει κατάφωρα» τη Σύμβαση της Γενεύης, ζητώντας την πλήρη παύση και αναστροφή της, καλώντας, επίσης, τα κράτη να μην παρέχουν βοήθεια που ενθαρρύνει τις πρακτικές αυτές. Η παραβίαση αυτή, εφόσον συνεπάγεται σοβαρή προσβολή του δικαιώματος αυτοδιάθεσης, ενδέχεται να εγείρει και σχετικές υποχρεώσεις erga omnes.

Η απαγόρευση των εποικισμών υπό το πρίσμα της αυτοδιάθεσης

Το δικαίωμα των λαών στην αυτοδιάθεση απο-

τελεί θεμελιώδη πυλώνα του διεθνούς δικαίου, όπως καθιερώνεται στον Καταστατικό Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών (άρθρα 1 παρ. 2 και 55), στο κοινό άρθρο 1 των Διεθνών Συμφώνων του 1966 και επιβεβαιώνεται από τη νομολογία του Διεθνούς Δικαστηρίου της Χάγης. Ως δικαίωμα με εσωτερική και εξωτερική διάσταση, κατοχυρώνει την ελευθερία επιλογής του διεθνούς πολιτικού καθεστώτος και την άσκηση εσωτερικής αυτοκυβέρνησης χωρίς καταπίεση. Το καθεστώς κατοχής λειτουργεί εκ φύσεως ως εμπόδιο στην άσκηση και των δύο αυτών διαστάσεων.¹⁵

Η απαγόρευση μεταφοράς ή εγκατάστασης πληθυσμού του κατοχικού κράτους σε κατεχόμενο έδαφος έχει παγιωθεί ως δεσμευτικός εθιμικός κανόνας διεθνούς ανθρωπιστικού δικαίου. Η παραβίασή του δύναται, υπό προϋποθέσεις, να συνδέεται με υποχρεώσεις έναντι της διεθνούς κοινότητας στο σύνολό της, ιδίως όταν επηρεάζεται το δικαίωμα αυτοδιάθεσης. Υπό το πρίσμα αυτό, η στενή σύνδεση με την αυτοδιάθεση έχει οδηγήσει μέρος της θεωρίας να εξετάζει εάν ο κανόνας προσεγγίζει καθεστώς jus cogens· η θέση αυτή, ωστόσο, δεν έχει παγιωθεί ρητώς στη νομολογία.¹⁶

Η νομολογία του ΔΔΔ επιβεβαίωσε την προσέγγιση αυτή. Στη Γνωμοδότηση για τις Νομικές Συνέπειες του Τείχους (2004),¹⁷ η οποία δεν έχει δεσμευτική ισχύ αλλά ιδιαίτερο ερμηνευτικό κύρος, το Δικαστήριο αναγνώρισε ότι το παλαιστινιακό ζήτημα αποτελεί εφαρμογή της μετα-αποικιοκρατικής διάστασης του δικαιώματος. Στη Γνωμοδότηση του 2024¹⁸ το Δικαστήριο επά-

13 Παρ. 62–67.

14 UNSC Res. 446 (1979), παρ. 3, διαθέσιμο σε: [https://docs.un.org/en/S/RES/446\(1979\)](https://docs.un.org/en/S/RES/446(1979)),

UNSC Res. 465 (1980), παρ. 5–6, διαθέσιμο σε: [https://docs.un.org/en/S/Res/465\(1980\)](https://docs.un.org/en/S/Res/465(1980)),

UNSC Res. 2334 (2016), παρ. 1–6, διαθέσιμο σε: <https://www.un.org/webcast/pdfs/SRES2334-2016.pdf>.

15 Benvenisti E., The Origins of the Concept of Belligerent Occupation, Law and History Review τόμ. 26, 2008, σελ. 621.

16 ICRC Customary IHL Study, Rule 130, διαθέσιμο σε: <https://ihl-databases.icrc.org/en/customary-ihl/v1/rule130>.

17 ICJ A/ES-10/273, Advisory Opinion on the Legal Consequences of the Construction of a Wall in the Occupied Palestinian Territory, 2004, παρ. 88, 118, 122, διαθέσιμο σε: <https://docs.un.org/en/A/ES-10/273>.

18 ICJ, Legal Consequences Arising from the Policies and Practices of Israeli the Occupied Palestinian Territory, including East Jerusalem, Advisory Opinion, 2024, παρ. 74, 76, 77, 78, διαθέσιμο σε: <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/186/186-20240719-adv-01-00-en.pdf>.

κανόνα του διεθνούς δικαίου και προσδιόρισε τις έννομες συνέπειες της παραβίασής της, ιδίως ως προς τις υποχρεώσεις μη αναγνώρισης και μη συνδρομής τρίτων κρατών.

Ορισμένες διατάξεις λειτουργούν ως άμεσα θεσμικά στηρίγματα του δικαιώματος. Το άρθρο 49 παρ. 1 της Τέταρτης Σύμβασης της Γενεύης απαγορεύει τη μεταφορά ή τον εκτοπισμό του άμαχου πληθυσμού εντός του κατεχόμενου εδάφους ή σε τρίτο έδαφος, προασπίζοντας τη δημογραφική ακεραιότητα. Θα πρέπει να επισημανθεί πως η μετακίνηση πληθυσμού δεν αποτελεί καθεαυτή εποικιστική πολιτική, είναι δυνατό, ωστόσο, να χρησιμοποιηθεί ως πρακτική συνδυαστικά με τον εποικισμό, με σκοπό να είναι πιο αποτελεσματικές οι εποικιστικές προσπάθειες. Το άρθρο 49 παρ. 6 στοχεύει στη δημογραφική ενότητα προκειμένου να αποφευχθεί η υπονόμευση της αυτονομίας του λαού. Η σύγχρονη ερμηνεία επιβάλλει όχι μόνο αποχή από την ενθάρρυνση εποικισμών, αλλά και ενεργή αποτροπή δημογραφικών μεταβολών που επηρεάζουν την ικανότητα του λαού να ασκεί αυτοδιάθεση. Το δικαίωμα αυτοδιάθεσης λειτουργεί επίσης ως ερμηνευτικό εργαλείο: η αξιολόγηση πράξεων ως προς όφελος του πληθυσμού απαιτεί συνεκτίμηση της μακροπρόθεσμης δυνατότητας άσκησης αυτοδιάθεσης.

Η περίπτωση του εποικισμού της Δυτικής Όχθης

Στη σύγχρονη εποχή, το νομικό πλαίσιο που διακατέχει την κατοχή ξένου εδάφους αντιμετωπίζει προκλήσεις, τόσο ως προς τις γενικές αρχές που τη διέπουν όσο και ως προς τη δυνατότητα εφαρμογής τους. Τα ζητήματα αυτά συναντώνται και στην περίπτωση του εποικισμού της Δυτικής Όχθης από το Ισραήλ, η περίπτωση του οποίου παρουσιάζει ενδιαφέρον,

καθώς αποτελεί περίπτωση κατοχής μετά το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο όπου η στρατιωτική δύναμη έχει εγκαθιδρύσει τον έλεγχο στα κατεχόμενα εδάφη σε συμφωνία με το δίκαιο της κατοχής, ενώ παράλληλα έχει υπάρξει παταταμένη από το 1967 και εντεύθεν.¹⁹

Το Ισραήλ απέκτησε αποτελεσματικό έλεγχο διαφόρων τμημάτων εδάφους, συμπεριλαμβανομένης και της Δυτικής Όχθης, με τον πόλεμο του 1967, η οποία από τότε αντιμετωπίζεται ως Κατεχόμενο Παλαιστινιακό έδαφος. Παρά το γεγονός ότι η στρατιωτική διοίκηση της Δυτικής Όχθης ακολουθεί φαινομενικά τις Συμβάσεις της Χάγης, στην πράξη η Ισραηλινή κυβέρνηση δεν έχει αναγνωρίσει επίσημα τη νομική τους εφαρμογή, ενώ το ίδιο ισχύει και για την Τέταρτη Σύμβαση της Γενεύης. Βάση του επιχειρήματος αυτού αποτελεί το γεγονός ότι αποδέχεται μόνο τις ανθρωπιστικές διατάξεις της Σύμβασης της Γενεύης, καθώς με βάση το κοινό άρθρο 2 αυτή εφαρμόζεται μόνο από τα Υψηλά Συμβαλλόμενα Μέρη, ενώ το Ισραήλ δεν έχει αναγνωρίσει το γεγονός ότι τα εδάφη αποτελούσαν παλαιότερα τμήμα της Ιορδανίας και ότι η αποδοχή της εφαρμογής της Σύμβασης θα σήμαινε και αναγνώριση της προϋφιστάμενης νομικής πραγματικότητας.²⁰

Περαιτέρω, το Ισραήλ υποστηρίζει ότι οι Συμβάσεις της Γενεύης εφαρμόζονται κατ' ουσίαν *de facto* και όχι *de jure*, περιορίζοντας τη δεσμευτικότητά τους στις διατάξεις με ανθρωπιστικό προσανατολισμό και αποκλείοντας εκείνες που προϋποθέτουν αναγνώριση καθεστώτος κατοχής. Ειδικά ως προς το άρθρο 49 παρ. 6 της Τέταρτης Σύμβασης, προβάλλεται το επιχείρημα ότι η απαγόρευση αφορά αποκλειστικά την αναγκαστική μεταφορά πληθυσμού από την κατέχουσα δύναμη και δεν καταλαμβάνει την εκούσια εγκατάσταση πολιτών σε εδάφη που δεν τελούν υπό ξένη κυριαρχία.

19 Benvenisti E., *The International Law of Occupation*, Princeton University Press, 2004, σσ. 107-132.

20 Captain Konchak P.S., *The Nature and Implications of Israeli Occupation of the Palestinian Territory: Part 1*, *Opinio Juris*, 25 Φεβρουαρίου 2025, διαθέσιμο σε: <https://opiniojuris.org/2025/02/25/the-nature-and-implications-of-israeli-occupation-of-the-palestinian-territory-part-i/>.

Τέλος, το Ισραήλ επικαλείται ιστορικούς και νομικούς δεσμούς του εβραϊκού λαού με τη Δυτική Όχθη, καθώς και το δικαίωμα αυτοάμυνας, υποστηρίζοντας ότι η παρουσία του στην περιοχή αποτελεί αποτέλεσμα αμυντικού πολέμου και ότι το τελικό καθεστώς των εδαφών αυτών πρέπει να καθοριστεί αποκλειστικά μέσω διαπραγματεύσεων, και όχι μέσω μονομερούς εφαρμογής κανόνων διεθνούς ανθρωπιστικού δικαίου.²¹

Η θέση αυτή, ωστόσο, δεν αναιρεί τον χαρακτηρισμό της Δυτικής Όχθης ως κατεχόμενου εδάφους, ο οποίος προκύπτει από την άσκηση αποτελεσματικού ελέγχου από ξένη στρατιωτική δύναμη. Ο κατεχόμενος χαρακτήρας της περιοχής επιβεβαιώνεται περαιτέρω από τη συστηματική άσκηση διοικητικών και στρατιωτικών αρμοδιοτήτων, καθώς και από την αξιοποίηση της κατοχής μέσω εκτεταμένων εποικιστικών πολιτικών. Από το 1967 και εξής, το Ισραήλ έχει εγκαταστήσει δεκάδες οικισμούς στη Δυτική Όχθη, στους οποίους κατοικούν σήμερα εκατοντάδες χιλιάδες Ισραηλινοί πολίτες· οι οικισμοί αυτοί ιδρύονται ή νομιμοποιούνται με κρατικές αποφάσεις, προστατεύονται από τον ισραηλινό στρατό και συνδέονται με το Ισραήλ μέσω υποδομών και οικονομικών κινήτρων. Η πρακτική αυτή δημιουργεί τετελεσμένα επί του εδάφους, αποσκοπώντας στην εδαφική και δημογραφική εδραίωση και περιορίζοντας ουσιωδώς την άσκηση του δικαιώματος αυτοδιάθεσης του παλαιστινιακού λαού.

Η ένταση της χρήσης βίας από το Ισραήλ στη Δυτική Όχθη, ιδίως μετά την 7η Οκτωβρίου 2023, δεν μπορεί να εξεταστεί αποκομμένα από το ευρύτερο πλαίσιο της παρατεταμένης κατοχής και της συστηματικής εποικιστικής πολιτικής. Οι βίαιες και επιθετικές πρακτικές αυτές λειτουργούν συμπληρωματικά προς την

πολιτική εποικισμού, καθώς διευκολύνουν τη δημιουργία τετελεσμένων επί του εδάφους, τον δημογραφικό μετασχηματισμό και την εδαφική εδραίωση, ενισχύοντας την παγίωση της κατοχής και περιορίζοντας ουσιωδώς τη δυνατότητα άσκησης του δικαιώματος αυτοδιάθεσης του παλαιστινιακού λαού.²²

Αξιολόγηση των εποικισμών με βάση την Τέταρτη Σύμβαση της Γενεύης

Όπως έχει αναλυθεί, το άρθρο 49 παρ. 6 της Τέταρτης Σύμβασης της Γενεύης απαγορεύει τη μεταφορά, άμεση ή έμμεση, μέρους του άμαχου πληθυσμού της κατέχουσας δύναμης στο κατεχόμενο έδαφος. Η διάταξη αυτή διακρίνεται από το άρθρο 49 παρ. 1, το οποίο αφορά την αναγκαστική μεταφορά ή εκτόπιση του προστατευόμενου πληθυσμού. Στο πλαίσιο αυτό, τυχόν μετακίνηση του παλαιστινιακού πληθυσμού που μπορεί πράγματι να συνδέεται με την εποικιστική πολιτική δεν αρκεί, αφ' εαυτής, για να θεμελιώσει παραβίαση του άρθρου 49 παρ. 6, καθώς ενδέχεται να υπαχθεί αυτοτελώς στο άρθρο 49 παρ. 1, το οποίο στοιχειοθετεί διαφορετικής φύσεως παράβαση. Η έννοια της «μεταφοράς» στο άρθρο 49 παρ. 6 δεν περιορίζεται σε εξαναγκασμό, αλλά προϋποθέτει μορφή κρατικής εμπλοκής, όπως οργάνωση, ενθάρρυνση ή διευκόλυνση εγκατάστασης.

Η πολιτική αυτή ενορχηστρώνεται με πληθώρα μέσων: εκτεταμένη στρατιωτική και αστυνομική παρουσία, έλεγχο της διοίκησης, των μετακινήσεων και του εμπορίου, εκμετάλλευση φυσικών πόρων και άσκηση διώξεων και παράνομων κρατήσεων σε βάρος των Παλαιστινίων.

21 Kretzmer D., *The West Bank as Occupied Territory: The Irrelevance of the Mandate and the Lack of Jordanian Sovereignty*, Cambridge University Press, 7 Αυγούστου 2025, διαθέσιμο σε: <https://www.cambridge.org/core/journals/israel-law-review/article/west-bank-as-occupied-territory-the-irrelevance-of-the-mandate-and-the-lack-of-jordanian-sovereignty/A8EE21814A6B99109895C27BA4F6C874>.

22 Dr. Eitan Diamond/Dr. Ellen Nohle/Anna-Christina Schmidl, *The Legal Framework Regulating Israel's Use of Force in the West Bank*, *Opinio Juris*, 30 Ιανουαρίου 2025, διαθέσιμο σε: <https://opiniojuris.org/2025/01/30/the-legal-framework-regulating-israels-use-of-force-in-the-west-bank/>.

Παράλληλα, η παρουσία μεγάλου αριθμού εποίκων, ο κατακερματισμός της εδαφικής επικράτειας, η δέσμευση γης και οι κατεδαφίσεις κατοικιών μεταβάλλουν το δημογραφικό, εδαφικό και νομικό τοπίο. Η εκτεταμένη καταστροφή περιουσιών χωρίς στρατιωτική αναγκαιότητα απαγορεύεται από το άρθρο 147 της Τέταρτης Σύμβασης και το εθιμικό διεθνές ανθρωπιστικό δίκαιο, συνιστώντας έγκλημα πολέμου.

Πέρα από τη μετακίνηση πληθυσμών, δημιουργούνται μόνιμες αλλαγές στο έδαφος, όπως κατεδαφίσεις, διάνοιξη δρόμων και παρεμπόδιση της επιστροφής των εκτοπισμένων. Τα στοιχεία αυτά συνδέονται άμεσα με την πολιτική εποίκισμού, καθώς εδραιώνουν τετελεσμένα επί του εδάφους και διευκολύνουν τη μετέπειτα εγκατάσταση ή επέκταση εποίκισμών μέσω μεταβολής της χωρικής διάρθρωσης και απομάκρυνσης παλαιστινιακού πληθυσμού. Η παρεμπόδιση επιστροφής και η συστηματική αναδιάρθρωση των καταυλισμών επιβαρύνουν τη διεθνή ευθύνη του κράτους και δυνητικά εμπίπτουν στη σφαίρα της ατομικής ποινικής ευθύνης. Το Καταστατικό της Ρώμης αναγνωρίζει τη βίαιη μεταφορά πληθυσμού ως έγκλημα κατά της ανθρωπότητας όταν τελείται στο πλαίσιο ευρείας ή συστηματικής επίθεσης κατά αμάχων, συνθήκη που φαίνεται να συντρέχει στους πλήρως εκκενωμένους καταυλισμούς Jenin, Tulkarem και Nur Shams υπό οργανωμένη στρατιωτική επιχειρησιακή δράση.²³

Συμπεράσματα

Συνοψίζοντας, η παρούσα ανάλυση κατέδειξε ότι το δίκαιο της κατοχής δεν συνιστά ένα ουδέτερο τεχνικό πλαίσιο, αλλά ένα αυστηρά οριοθετημένο καθεστώς με έντονο ανθρωπιστικό προσανατολισμό, του οποίου η απαγόρευση των εποίκισμών αποτελεί θεμελιώδη κανόνα του διεθνούς δικαίου με εθιμική, συμβατική και

ποινική διάσταση. Η συστηματική παραβίαση του κανόνα αυτού, όπως αποτυπώνεται στην περίπτωση της Δυτικής Όχθης, υπονομεύει όχι μόνο την προστασία του άμαχου πληθυσμού, αλλά και τον ίδιο τον πυρήνα του δικαιώματος αυτοδιάθεσης του παλαιστινιακού λαού, πλήττοντας τη συνοχή της διεθνούς έννομης τάξης. Υπό το πρίσμα αυτό, οι εποίκισμοί συνιστούν διεθνώς παράνομη πράξη που θεμελιώνει τη διεθνή ευθύνη του Ισραήλ ως κατοχικής δύναμης για σοβαρή παραβίαση κανόνων αναγκαστικού δικαίου, συνεπαγόμενη υποχρέωση παύσης της παράνομης συμπεριφοράς, αποκατάστασης των συνεπειών της και παροχής πλήρους επανόρθωσης. Παράλληλα, η φύση των παραβιαζόμενων κανόνων ενδέχεται να προσκρούει σε υποχρεώσεις *erga omnes*, γεγονός που θα μπορούσε να ενεργοποιεί την υποχρέωση τρίτων κρατών να μην αναγνωρίζουν ως νόμιμη την κατάσταση που απορρέει από την παραβίαση και να μην παρέχουν οποιαδήποτε μορφή συνδρομής στη διατήρησή της και να συνεργάζονται ενεργά για τον τερματισμό της, επιβεβαιώνοντας ότι η αποτελεσματικότητα του δικαίου της κατοχής λειτουργεί ως ανάχωμα απέναντι στην αυθαιρεσία και αποτελεί κρίσιμο δείκτη της αντοχής και της αξιοπιστίας του διεθνούς δικαίου στο σύνολό του.

23 Human Rights Watch, All my dreams have been erased: Israel's Forced Displacement of Palestinians in the West Bank, Human Rights Watch report, 2025, διαθέσιμο σε: https://www.hrw.org/sites/default/files/media_2025/11/ip_west-bank1125%20web.pdf.

The Legal Landscape of Space Commercialisation: Blasting Off into Uncharted Territory

Chara Zeniou

LL.B. AUTH, Trainee Lawyer

Introduction

The stars, eternal and distant, have long embodied both the beauty and the challenge of the unknown, drawing human curiosity beyond the confines of Earth. This enduring impulse has driven a steady progression from early astronomical observation to human spaceflight, the adoption of the five United Nations space treaties (the “Outer Space Treaty” [OST], the “Rescue Agreement” [ARRA], the “Liability Convention” [LIAB], the “Registration Convention” [REGI] and the “Moon Agreement” [MOON]), and the emergence of an increasingly commercialised space sector. While the entry of private actors has expanded access to space and accelerated technological innovation, it has also transformed outer space from a primarily scientific and cooperative domain into a competitive economic environment. Activities once considered exceptional are now routine, intensifying pressure on finite orbital and extraterrestrial assets. Although this commercial shift is largely inevitable, it exposes structural limitations within an international legal framework developed for a markedly different era. Space, thus, constitutes an uncharted territory not in

physical terms, but in regulatory ones, raising pressing questions about whether existing rules can adequately govern commercial use while preserving long-term access, safety, and functional integrity of space assets.

The non-appropriation principle: scope and interpretation in a changing space sector

The non-appropriation principle is the cornerstone of International Space Law, but it is also one of its most contested concepts. While it establishes that outer space and celestial bodies cannot be claimed as sovereign territory, the precise limits of this rule remain unclear. Rapid technological advances, the growing involvement of private actors, and the increasing commercialisation of space have transformed the context in which the principle operates, raising new questions about the legality of resource exploitation, orbital control, and space mining.¹ Understanding the scope and interpretation of this principle is therefore essential to navigating this uncharted territory.

Article I of the OST declares the exploration and use of outer space as the “province of all

¹ Mukherjee, S., Celestial Claims and Cosmic Conflicts: Space Mining and the Moon Agreement in the Age of Extraterrestrial Exploitation, *International Journal on Science and Technology (IJSAT)*, vol. 16, issue 4, October-December 2025, available at: <https://www.ijstat.org/>.

mankind”, emphasising peaceful use, free exploration and international cooperation without national appropriation, rather than declaring outer space itself as the province of all mankind. By contrast, the MOON explicitly provides in article 11 that the Moon and its natural resources are the *common heritage of all mankind*. However, with only around seventeen ratifications, its provisions have never been implemented.

Additionally, article II of the OST explicitly states that outer space and celestial bodies “are not subject to national appropriation by claim of sovereignty, by means of use or occupation, or by any other means”. Proper interpretation requires an understanding of sovereignty under international law, a core principle of the UN Charter². Sovereignty denotes a state’s supreme authority and independence within its territory, permitting full control over internal affairs and autonomy in external relations, subject only to international law and treaty obligations.³ An interesting example of sovereignty claims over outer space assets is the Bogotá Declaration of 1976; an attempt of eight equatorial states to claim national sovereignty on the geostationary orbit, extending their airspace.⁴ In the geostationary orbit, satellites rotate at the same speed as the Earth, appearing fixed over specific points, which makes them particularly valuable for communications and monitoring purposes. The international community rejected these claims, and orbital positions are now regulated by the International Telecommunication Union (ITU), which treats radio frequencies and orbital slots as finite resources for the benefit of all.⁵

Similarly, the congestion of any other Earth’s orbit to the extent that access is restricted for other actors, also raises questions of compatibility with the non-appropriation principle and highlights its relevance.

Another point arises from the fact that article II refers to “states” and not explicitly to private actors. Considering the era of the treaty’s drafting, the drafters could not have anticipated the pivotal role that private entities would later play in the space sector. By examining the travaux préparatoires, it becomes obvious that the intent was not to exempt private actors but to completely prohibit sovereignty claims and appropriation of any kind. Furthermore, according to Pershing, there is strong evidence suggesting that article II was merely codifying a pre-existing customary international law rule.⁶ A teleological interpretation, therefore, makes clear that the prohibition on appropriation applies to all actors, whether states or private entities.

Roman property law could provide a useful interpretive lens for the non-appropriation principle. Usufruct permits use and enjoyment of property without conferring ownership or sovereignty, and requires that the substance of the property not be diminished (*salva rerum substantia*). In the context of outer space, this principle could function as a restriction on mining a celestial body if the process would lead to its total destruction.⁷

Even though the appropriation of celestial bodies is not allowed, there is uncertainty around whether the ownership of their resources is permitted. This is particularly relevant for

2 United Nations, Charter of the United Nations, Arts. 2(1) and 2(7), 1945.

3 Besson, S., ‘Sovereignty’, in R. Wolfrum (ed.), Max Planck Encyclopedia of Public International Law, Oxford University Press, 2012, pp. 366–391.

4 Eight Equatorial States, Declaration of the First Meeting of Equatorial Countries on the Geostationary Orbit (Bogota Declaration), 1976.

5 International Telecommunication Union (ITU), Constitution of the International Telecommunication Union, Art. 44, 1992 (as amended).

6 Abigail D. Pershing, Interpreting the Outer Space Treaty’s non-appropriation principle: Customary international law from 1967 to today, Yale Journal of International Law, vol. 44, 2019, p. 149.

7 Vitoloni, E., From the Romans to the Stars: Embracing Usufruct for Sustainable Space Resource Exploitation, 2025.

the mining of asteroids or other celestial bodies. Article 11 of the MOON declares the moon and its resources to be the common heritage of mankind.⁸ It is important to note that the MOON was born in the shadow of the United Nations Convention on the Law of the Sea (UNCLOS), as it was adopted during its negotiations. As a result, article 11 echoes article 136 of the UNCLOS, according to which the seabed is the common heritage of mankind.⁹ Some scholars draw parallels between fish, historically treated as *res nullius* and belonging to no one until being captured, and space resources, suggesting that extraction and ownership of the latter is allowed.¹⁰ However, a portion of the academic community supports that the existing provisions do not clearly permit space resource appropriation.¹¹ Fish is an infinite self-increasing resource, and therefore taking part of it does not constitute appropriation. On the contrary, the resources of the moon are finite. Thus, claiming ownership over them could potentially constitute appropriation. All things considered, these reflections reveal the ambiguity of the existing international legal regime, which raises unresolved questions not only regarding ownership but also concerning the long-term use of outer space and the protection of both terrestrial and extraterrestrial resources.

Environmental Sustainability and Responsible Resource Management

As already discussed, the space industry has un-

dergone an immense transformation since the five space treaties entered into force in the 1960s and 1970s. The space sector is now navigating the NewSpace era, in which private companies play a dominant role. In contrast to the OldSpace era, when space activities were primarily government-led, the current period is characterised by substantial growth in private investment and a significant decline in government investment.¹² Even though the inevitable entrance of private companies into the space industry has fostered technological innovation to an extent not possible through the rigid bureaucratic processes and political interests that slow down governmental projects, the dangers that have emerged alongside this shift should be acknowledged.

With the number of annual launches skyrocketing from just a few during the OldSpace era to over a hundred in recent years, the emissions of chemicals from rocket exhaust have also increased. While the environmental impact of spacecraft launches (including rockets, satellites, and other objects propelled into space) is not yet a major concern, it is an issue to be taken into account, given that the frequency of launches is expected to continue rising according to the plans of several private companies.¹³

Although the environmental impact of spacecraft launches remains negligible, the persistent threat of space debris demands urgent attention from legislators to prevent a potential “tragedy of the commons.” As of 2025, approximately 30,000 objects were orbiting our planet,¹⁴ less than half of which were active

8 United Nations, Agreement Governing the Activities of States on the Moon and Other Celestial Bodies (Moon Agreement), Art. 11, 1979.

9 United Nations, United Nations Convention on the Law of the Sea (UNCLOS), Art. 136, 1982.

10 Kim, H.T., ‘Fundamental Principles of Space Resources Exploitation: A Recent Development of International and Municipal Law’, *Journal of East Asia and International Law*, vol. 11, no. 1, 2018, pp. 35–52.

11 Hobe, S., /de Man, P., National appropriation of outer space and state jurisdiction to regulate the exploitation, exploration and utilization of space resources, *Zlw*, 66, 460, 2017.

12 Space Foundation, Space Foundation announces \$570B space economy in 2023, driven by steady private and public sector growth, 18 July 2024, available at: https://www.spacefoundation.org/2024/07/18/the-space-report-2024-q2/?utm_com.

13 Georgetown Environmental Law Review, ‘The Environmental Impacts of the New Space Race’, available at: <https://www.law.georgetown.edu/environmental-law-review/blog/the-environmental-impacts-of-the-new-space-race/>.

14 Statista, ‘Global number of satellites cataloged, decayed, and on orbit 1958–2024’, 6 November 2024, available at:

satellites.¹⁵ The remainder comprises spacecraft compartments and inactive satellites that break down into smaller fragments. As these fragments disintegrate and multiply, the risk of collisions with active satellites, other spacecraft, or even astronauts increases, while debris mitigation becomes progressively more challenging. This phenomenon, known as the Kessler Syndrome, suggests that a critical density of debris could lead to a self-perpetuating cascade of collisions, making certain orbital regions hazardous for future missions.¹⁶ A potential degradation of the orbital resource would essentially impact the entire economy, as it could permanently disable vital services that modern society relies on, including GPS navigation, communications and weather and environmental monitoring systems.¹⁷

Notably, the vast majority of active satellites belong to mega-constellations owned by private companies like SpaceX, Virgin Galactic and others. While the current legal framework lacks coherent, binding provisions for satellite traffic management, active debris removal, or other measures to prevent orbital congestion, these companies intend to add tens of thousands more satellites to their mega-constellations. This corporate “space race” that views outer space as another market to profit off, not only creates a de facto occupation of Earth’s orbits, especially the Low Earth Orbit (LEO), by single actors, raising concerns regarding equitable access and the due regard obligation under Article IX¹⁸, but

it also endangers future generations’ access to space resources.

Satellites and space debris pose significant risks, especially environmental and scientific. They impede astronomical research by reflecting sunlight, which brightens the night sky, reduces the visibility of faint celestial objects and complicates long exposure observations. Furthermore, they compromise precise scientific measurements by leaving bright streaks in telescope images, interfering with radio signals, and contaminating data, which can obscure or mimic real astronomical phenomena. This hampers the ability to track dangerous near-Earth objects (NEOs) that could pose a high risk of colliding with our planet.¹⁹

Apart from that, there are increased dangers on Earth’s surface from re-entered debris. Satellites and other spacecraft compartments, composed primarily of aluminium, can alter Earth’s albedo during their re-entry. As these objects burn up in the atmosphere, they release aluminium oxide particles, which are highly reflective and scatter more sunlight back to space. This geoengineering effect could lead to climatic changes. Additionally, studies have linked satellite re-entry to the accumulation of aluminium oxide in the upper atmosphere, which could potentially damage the Earth’s protective ozone layer.²⁰ After re-entry, satellites are often directed toward remote oceanic locations, like Point Nemo, to minimise risks to human populations and infrastructure. Even though they break

https://www.statista.com/statistics/1422809/number-of-satellites-cataloged-decayed-orbit/?utm_.com.

15 Statista, ‘Number of satellites in orbit as of July 2025, by category or major operator’, 27 November 2025, available at: <https://www.statista.com/statistics/1224643/active-satellite-by-operator/>.

16 Boley, A.C./Byers, M., Satellite mega-constellations create risks in Low Earth Orbit, the atmosphere and on Earth, *Scientific Reports*, vol. 11, 2021, p. 10642.

17 Miraux, L., Environmental Limits to the Space Sector’s Growth, *Science of The Total Environment*, vol. 806, Part 4, 2022, p. 150862, available at: <https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2021.150862>.

18 United Nations Office for Outer Space Affairs (UNOOSA), Treaty on Principles Governing the Activities of States in the Exploration and Use of Outer Space, Including the Moon and Other Celestial Bodies (Outer Space Treaty), Art. IX, 1967.

19 Kessler, D.J./ Cour-Palais, B.G., Collision frequency of artificial satellites: The creation of a debris belt, *Journal of Geophysical Research*, vol. 83(A6), 1978, pp. 2637–2646.

20 Boley, A.C./Byers, M., Satellite mega-constellations create risks in Low Earth Orbit, the atmosphere and on Earth, *Scientific Reports*, vol. 11, 2021, p. 10642.

down, some fragments survive re-entry and descend to the ocean floor, potentially introducing toxic substances into the marine environment.²¹ Article IX of the OST obligates state parties to conduct space activities with “due regard” to the interests of other states and to avoid “harmful contamination” of both outer space and Earth’s environment. Although the introduction of toxic chemicals to Earth’s atmosphere and the oceanic floor constitutes “harmful contamination”, the treaty, having entered into force at a time when the only space actors were governments, only indirectly binds private companies through government oversight.²² This highlights the need for clear provisions that reflect the reality of today’s space industry.

Another challenge that has emerged with the increasing commercialisation of the space sector concerns asteroid and lunar mining, particularly in light of the non-appropriation principle, as mentioned above. The question of whether it is legal to excavate celestial bodies remains unanswered. One possibility could be to use the resources in situ, without taking them away. There is a strong need for an international legal regime that determines whether space mining is legal or not. If legal, there should be provisions that ensure environmental safety. Without clear standards, unregulated mining risks depleting finite extraterrestrial resources and interfering with the space environment’s natural balance, mirroring Earth’s history of unsustainable exploitation.²³

“There is little recognition that Earth’s orbit is a finite resource, the space and Earth environments are connected and the actions of one actor can affect everyone”

-Aaron C. Boley and Michael Byers

Modernising the Legal Regime to Regulate Commercial Activities in Favour of Scientific Research

The space industry needs legislative updates coupled with non-legally binding instruments. Article I of the OST affirms the freedom of exploration and use of outer space, in accordance with international law. However, no current provision explicitly addresses the generation of space debris. Even if there was a clearer provision, it would have been extremely difficult to attribute responsibility for each debris fragment. That is why a space traffic management system should be put into place, requiring states and private operators to report launch dates, orbital parameters, and planned de-orbiting. Similar to maritime and airspace governance, an international authority should be established to oversee orbital traffic and broader space activities, and the institutional framework envisioned by the MOON could provide a useful conceptual basis for such a body. While sustainable use is seldom prioritised, economic incentives can be structured to align private interests with scientific and public objectives, such as data sharing or climate monitoring.

In addition, the development of non-binding instruments plays a critical complementary role to existing legislation, offering greater flexibility, particularly as treaties are political instruments and states are often reluctant to negotiate or adopt new binding agreements. Technical standards, such as those developed for the International Space Station, interstate agreements like the Artemis Accords, and expert interpretations provide guidance where treaty law is silent. The Artemis Accords, as a politi-

21 *De Lucia, V./Iavicoli, V.*, From outer space to ocean depths: The “Spacecraft Cemetery” and the protection of the marine environment in Areas Beyond National Jurisdiction, *California Western International Law Journal*, vol. 49, 2018, p. 345.

22 United Nations Office for Outer Space Affairs (UNOOSA), Treaty on Principles Governing the Activities of States in the Exploration and Use of Outer Space, Including the Moon and Other Celestial Bodies (Outer Space Treaty), Art. 6, 1967.

23 *Moore S.*, Is Sustainable Space Mining Possible?, AZoCleanTech, 6 September 2023, available at: <https://www.azoclean-tech.com/article.aspx?ArticleID=1720>.

cal instrument, establish norms on safety zones, non-appropriation, and resource utilisation, but their state-driven origin has been criticised for privileging technologically advanced countries and risking fragmentation of international space law.²⁴ In contrast, the Tallinn Manual, developed for cyberspace, demonstrates how independent expert analysis can interpret existing law in a rapidly evolving domain without advancing particular state interests.²⁵ A similar expert-driven instrument for space law could provide neutral guidance on emerging issues such as orbital management, resource extraction, and private sector activity, complementing treaties and political agreements while promoting consistency and predictability. Although non-binding, such instruments contribute to customary international law, influence state practice, and inform national legislation. The persistent vagueness of article II of the OST and article 11 of the MOON has led states such as the United States and Luxembourg to adopt national laws granting ownership, use, and transfer of space resources; however, these lack international legal authority.²⁶ These developments underscore the need for coordinated multi-layered legal instruments to provide guidance for national and regional space legislation, balance commercial and scientific objectives, and limit regulatory fragmentation.

Conclusion

Space, in all its vastness and mystery, has long fascinated humanity, inspiring attempts to understand and engage with it from the dawn of civilisation. From gazing at the stars to expressing its beauty through art, science, and philosophy, and more recently creating an entire industry around it, humans have long sought to make space their own, even quite literally, as recent decades have shown. Yet, by its very nature, space remains ungovernable, and attempts to dominate it are ultimately futile. Technological innovation and scientific advancement allow humanity to reach unprecedented heights and unearth extraordinary discoveries, but only if conducted responsibly, ensuring long-term access, exploration and sustainable profit from this unique frontier. Like all natural resources, space is finite, and its preservation constitutes a shared responsibility. Establishing a framework that creates financial incentives for meeting sustainability criteria while promoting scientific advancement could allow this rapidly expanding industry to, in effect, skyrocket. Achieving this is no small task, but as the adage reminds us: *ad astra per aspera*.

24 Boamah, F., Artemis Accord – A Critical Analysis of Global Norm-Making in Outer Space, *Advanced Space Law*, vol. 15, 2025, pp. 58–72.

25 Eichensehr, K., Review of Tallinn Manual on the International Law Applicable to Cyber Warfare (reviewing Michael N. Schmitt ed., *Tallinn Manual on the International Law Applicable to Cyber Warfare*), *American Journal of International Law*, vol. 108, 2014, pp. 585–589.

26 De Man, P., Luxembourg law on space resources rests on contentious relationship with international framework, Leuven: Leuven Centre for Global Governance Studies, 2017.

Η δικαιοδοτική ασυλία αρχηγών κρατών για παραβιάσεις ανθρωπίνων δικαιωμάτων

Κατερίνα Ζουμπούλη

Δευτεροετής Φοιτήτρια Νομικής Σχολής ΑΠΘ

Ουρανία Κορδάτου

Δευτεροετής Φοιτήτρια Νομικής Σχολής ΑΠΘ

Πρόλογος

Ίσως ένας από τους πιο αμφιλεγόμενους θεσμούς του σύγχρονου Διεθνούς Δικαίου, λόγω της ιδιαίτερης νομικής φύσης του και της δυνατότητάς του να παρέχει νομική «διέξοδο» από την προσωπική και κρατική ευθύνη, είναι αυτός της ασυλίας των αρχηγών κρατών. Η δικαιοδοτική ασυλία είναι αυστηρά συνδεδεμένη με τον πυρήνα του διεθνούς δικαίου και τον στόχο για απρόσκοπτη και ειρηνική εργασία όσων απολαμβάνουν της ασυλίας εντός του κράτους. Το ζήτημα της άρσης της στοχεύει στην εξασφάλιση της συμμόρφωσης των κρατών με τις διεθνείς επιταγές για τα ανθρώπινα δικαιώματα· ταυτόχρονα σημαίνει και κάμψη της κρατικής κυριαρχίας, επομένως διατάραξη των διεθνών ισορροπιών και στόχων, λόγος για τον οποίο η υλοποίησή της αντιμετωπίζει έντονα εμπόδια.

Διαφορά υπάρχει ανάμεσα στην προσωπική και λειτουργική ασυλία, ωστόσο, είναι αδύνατο να μελετηθούν χωριστά, καθώς και οι δύο ενάπóκεινται στο γενικότερο πλαίσιο των ασυλιών των αρχηγών κρατών. Ο απόλυτος χαρακτήρας των ασυλιών έχει αμφισβητηθεί από ένα μεγάλο μέρος της διεθνούς κοινότητας, με το επιχείρημα πως η αντιμετώπιση των διεθνών εγκλημάτων, και της συστηματικής παραβίασης των ανθρωπί-

νων δικαιωμάτων θα πρέπει να αποκλίνει από το συγκεκριμένο δικαίωμα, απόκλιση που μάλιστα επιβεβαιώνεται από τα εντάλματα σύλληψης που έχουν εκδοθεί στο πρόσωπο ορισμένων αρχηγών κρατών. Ο θεσμός αυτός, λοιπόν, πολύ δύσκολα (γεγονός πλέον αρκετά ευδιάκριτο) συμβαδίζει με το διεθνές δίκαιο δικαιωμάτων του ανθρώπου, ιδιαίτερα σε μια περίοδο που η παραβίαση των δικαιωμάτων αυτών έχει προκαλέσει, αν μη τι άλλο, έντονες αντιδράσεις και κινητοποιήσεις.

Ανάλυση εννοιών

Εισαγωγικές παρατηρήσεις

Το καθεστώς των ασυλιών αποτελεί σε μεγάλο βαθμό τροχοπέδη στην εφαρμογή των κανόνων *jus cogens*, δεδομένου ότι ορισμένες φορές παύει την έναρξη και την άσκηση της δικαιοδοτικής διαδικασίας κάθε κυρίαρχου κράτους όσον αφορά παραβιάσεις των ανωτέρω κυβερνητικών προσώπων. Η δικαιοδοτική ασυλία αναφέρεται στη νομική προστασία που απολαμβάνουν ορισμένα πολιτικά πρόσωπα, η οποία τους προστατεύει από το να υπόκεινται στη δικαιοδοσία άλλων κρατών, και αλλοδαπών ή εγχώριων δικαστηρίων κατά τη διάρκεια της θητείας τους. Διακρίνεται στην προσωπική και τη λειτουργι-

κή. Η κρατική¹ αποτελεί έναν διαφορετικό τύπο ασυλίας, η οποία δεν επεκτείνεται σε συγκεκριμένα πρόσωπα και αφορά το κράτος εν συνόλω και όχι στους παράγοντες αυτούς· γι αυτό δε θα αναλυθεί στο παρόν κείμενο.

Διακρίσεις

Προσωπική ασυλία

Η προσωπική ασυλία, γνωστή και ως ασυλία *Ratione personae*, προκύπτει κυρίως από το εθιμικό δίκαιο και αποτελεί έκφανση της αρχής της ισότητας των κρατών, βάσει της οποίας ένα κράτος απαγορεύεται να ασκήσει εξουσία πάνω σε άλλο. Αφορά έναν πολύ συγκεκριμένο αριθμό προσώπων (πρωθυπουργούς/αρχηγούς κρατών, προέδρους και υπουργούς εξωτερικών) και συνδέεται στενά με τη θέση την οποία αυτοί κατέχουν, καθώς τα πρόσωπα αυτά αποτελούν προέκταση του κράτους.² Έχει χαρακτήρα απόλυτο, ωστόσο όχι ισόβιο, καθώς παύει να υπάρχει για το πρόσωπο τη στιγμή που αυτό χάνει την ιδιότητα που του την εξασφάλιζε, όπως επιβεβαιώνει και το Διεθνές Δικαστήριο Δικαιοσύνης στην υπόθεση σχετικά με το Ένταλμα Σύλληψης της 11ης Απριλίου του 2000.³ Στόχος της ασυλίας είναι η εξασφάλιση των απρόσκοπτων εργασιών του αρχηγού κράτους, στο πλαίσιο της συνεργασίας κρατών και της διπλωματίας.

Λειτουργική ασυλία

Η λειτουργική, *Ratione materiae* ασυλία καλύπτει τις πράξεις ενός αρχηγού κράτους, υπουρ-

γών αλλά πλέον και διπλωματών, κατά τον χρόνο που αυτοί μπορούν να ασκούν τα καθήκοντά τους. Αφορά, δηλαδή, μόνο τις επίσημες πράξεις τους, αποκλείοντας τις ιδιωτικές, και έτσι καθίσταται *per se* ένας περιορισμός στην προσωπική ασυλία. Συνεχίζει να υφίσταται και μετά τη λήξη της θητείας, αλλά η προστασία ισχύει μόνο για τη διάρκεια αυτής και όχι για πράξεις μετά την παύση του αξιώματος.⁴ Θεωρείται, μάλιστα, εθιμικό διεθνές δίκαιο από το Διεθνές Ποινικό Δικαστήριο για την Πρώην Γιουγκοσλαβία και βρίσκει έρεισμα στο γεγονός, ότι ο αρχηγός κράτους αποτελεί μόνο ένα όργανο εκ των πολλών που υπηρετεί το κράτος. Με τη λογική αυτή οδηγούμαστε και στην άποψη που υποστηρίζει πως η λειτουργική είναι ασυλία του ίδιου του κράτους και όχι του αρχηγού της.⁵ Το καθεστώς αυτό αποσκοπεί, ουσιαστικά, στην προστασία της κρατικής κυριαρχίας και κατ' επέκταση στη διατήρηση ισορροπίας στην εσωτερική και εξωτερική πολιτική του κράτους.

Συγκρούσεις

Σύγκρουση δικαιοδοτικής ασυλίας με το δίκαιο ανθρωπίνων δικαιωμάτων

Ο άνθρωπος, ως υποκείμενο του διεθνούς δικαίου, χαίρει απόλαυσης συγκεκριμένων δικαιωμάτων, τα οποία του έχουν δοθεί με την Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΟΔΔΑ).⁶ Κάθε κυρίαρχο κράτος οφείλει να σέβεται και να προασπίζει τα δικαιώματα αυτά, όπως λ.χ. στη ζωή, στην ελευθερία

- ¹ Κατσίκη Α., Κανόνες *jus cogens* και δικαιοδοτικές ασυλίες: μια ατέρμονη μάχη επικράτησης..., ΟΔΕΘ, 16 Οκτωβρίου 2019, διαθέσιμο σε: <https://odeth.eu/%CE%BA%CE%B1%CE%BD%CF%8C%CE%BD%CE%B5%CF%82-jus-cogens-%CE%BA%CE%B1%CE%B9-%CE%B4%CE%B9%CE%BA%CE%B1%CE%B9%CE%BF%CE%B4%CE%BF%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AD%CF%82-%CE%B1%CF%83%CF%85%CE%BB%CE%AF%CE%B5%CF%82>.
- ² Ιακωβίδης Ι., σε διδακτορική διατριβή: «Η δικαιοδοτική ασυλία του αλλοδαπού δημοσίου και των κρατικών αξιωματούχων και τα δικαιώματα του ανθρώπου με έμφαση στη νομολογία του ΕΔΔΑ», Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, ακαδημαϊκό έτος 2019-2020, σσ. 84-86, 87.
- ³ ICJ, Case concerning the Arrest Warrant of 11 April 2000 (Democratic Republic of the Congo v. Belgium), Judgment, ICJ Reports, 2002, παρ. 46.
- ⁴ Ιακωβίδης Ι., ό.π., σσ. 97-101.
- ⁵ Vansteenhuyse M., in Master Thesis: "The relationship between immunities for heads of state and human rights", Tilburg University, Ιούνιος 2016, σελ. 14.
- ⁶ Χατζηκωνσταντίνου Κ./ Αποστολίδης Χ./ Σαρηγιαννίδης Μ./ Περγαντής Β., Θεμελιώδεις έννοιες στο Διεθνές Δημόσιο Δίκαιο, Εκδόσεις Σάκκουλα, 2014, σελ. 219.

του λόγου, στην αξιοπρέπεια κ.ο.κ.⁷ Η ασυλία των αρχηγών κρατών συγκρούεται με τις προσπάθειες προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, εφόσον το εκάστοτε πολιτικό πρόσωπο δύναται να μην εκπέσει σε δίωξη για πράξεις που καταπατούν θεμελιώδεις ανθρώπινες ελευθερίες. Εξαίρεση στο συγκεκριμένο καθεστώς εισάγει το Διεθνές Ποινικό Δικαστήριο, το οποίο, μέσω της νομολογίας του, κρίνει ότι η δικαιοδοτική ασυλία αίρεται σε περιπτώσεις εγκλημάτων πολέμου, κατά της ανθρωπότητας, γενοκτονίας και βασανιστηρίων και ασκείται κανονικά ποινική δίωξη, δεδομένης της *jus cogens* φύσης τους.⁸ Η ασυλία δεν συνεπάγεται αυτόματα και ατιμωρησία, δεδομένου ότι, παρόλο που λ.χ. σε εθνικό δικαστήριο κράτους η ισχύ της μπορεί να διατηρηθεί, στα διεθνή δικαστήρια, συνήθως, αίρεται εντός δικαιοδοτικού πλαισίου. Θεμιτό θα ήταν να χαρακτηρίζεται ως διαδικαστικό εμπόδιο που μπορεί να υπερκεραστεί, παρά ως φραγμός στην απονομή δικαιοσύνης.

Σύγκρουση Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου (ΔΠΑ) [ICC (International Criminal Court)] με το καθεστώς δικαιοδοτικής ασυλίας (Κάμψη ασυλίας)

• Πριν τη θέση του Καταστατικού ΔΠΑ σε ισχύ

Το ζήτημα της δικαιοδοτικής ασυλίας και της άρσης της απασχόλησε τη διεθνή κοινότητα για πρώτη φορά στα τέλη του 20ου αιώνα, με χαρακτηριστικό παράδειγμα την υπόθεση Pinochet. Ο πρώην δικτάτορας της Χιλής βρισκόταν το 1998 στο Ηνωμένο Βασίλειο για λόγους υγείας, όταν εκδόθηκε ένταλμα σύλληψής του από την Ισπανία, για εγκλήματα βασανιστηρίων κατά

τη διάρκεια της διακυβέρνησής του (1973-1990). Κατόπιν της σύλληψής του από τις βρετανικές αρχές, παραπέμφθηκε στη Βουλή των Λόρδων όπου επικαλέστηκε τη λειτουργική ασυλία που τον προστάτευε. Μετά από αρκετές διαφωνίες και προδικασία, κατά την οποία ο συνήγορός του προχώρησε σε σκόπιμη εξομείωση της λειτουργικής ασυλίας με την κρατική, η υπερασπιστική του γραμμή απορρίφθηκε και αποφασίστηκε η έκδοση του στην Ισπανία. Τελικά επέστρεψε στη Χιλή, επικαλούμενος λόγους υγείας, όμως η υπόθεσή του πρόκειται για το πρώτο νομολογιακό περιστατικό κάμψης της ασυλίας πρώην αρχηγού κράτους.⁹ Δύο χρόνια αργότερα, το 2001, η Απόφαση Al-Adsani¹⁰ έφερε στο προσκήνιο το ζήτημα της σύγκρουσης της ασυλίας με τη *jus cogens* απαγόρευση των βασανιστηρίων. Παρόλο που δεν αφορούσε άμεσα την προσωπική ασυλία, αλλά την κρατική σε αστική διαδικασία, αποτελεί εξέχουσας σημασίας νομολογιακό παράδειγμα, αφού κρίθηκε ότι οι *jus cogens* κανόνες δεν αίρουν απαραίτητα την ασυλία αυτή. Έτσι, αποδείχθηκε ότι η *ratione personae* ασυλία μπορεί να λειτουργήσει και αυτοτελώς έναντι ουσιαστικών κανόνων του διεθνούς δικαίου, δημιουργώντας δεδικασμένο για λοιπές υποθέσεις άρσης της προσωπικής.¹¹

• Καταστατικό ΔΠΑ (Συνθήκη της Ρώμης/ Rome Statute)

Οι λαοί και οι κυβερνήσεις, πεπεισμένες πως οι θηριωδίες και οι άδικες πράξεις μαστίζουν περιοχές του πλανήτη και πως οι υπεύθυνοι για μεγάλα εγκλήματα είναι αδύνατον να καταστούν υπόλογοι σε αυτά, υπέγραψαν για αυτό τον λόγο και συμφώνησαν το καταστατικό του

7 Οικουμενική Διακήρυξη για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα, διαθέσιμο σε: <https://e4k4c4x9.delivery.rocketcdn.me/el/wp-content/uploads/sites/5/2019/05/grk.pdf>.

8 Rome Statute of the International Criminal Court, άρ. 5, διαθέσιμο σε: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/2024-05/Rome-Statute-eng.pdf>.

9 Ιακωβίδης Ι., ό.π., σσ. 100-104.

10 ΕΔΔΑ, Al-Adsani εναντίον Ην. Βασιλείου (Προσφυγή No. 35763/97), απόφαση της 21ης Νοεμβρίου 2001.

11 Παπαδάκη Ε., σε διπλωματική εργασία: «Κρατική ασυλία και κράτος δικαίου», Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, ακαδημαϊκό έτος 2016, σελ. 36.

Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου, τον Ιούλιο του 1998, στην πόλη της Ρώμης, το οποίο τέθηκε σε ισχύ το 2002. Ως πρωταρχικός στόχος τέθηκε η εξασφάλιση δίωξης όσων διαπράττουν εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας/πολέμου/βίας, γενοκτονία, βασανιστήρια και παραβιάζουν θεμελιώδη ανθρώπινα δικαιώματα.

Το άρθρο 27 είναι το πρώτο γραπτό κείμενο που προβλέπει ρητά την άρση της ασυλίας, αφού ο αρχηγός κράτους δεν απαλλάσσεται από ποινικές ευθύνες για εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας, εγκλήματα πολέμου και επίθεσης και το έγκλημα της γενοκτονίας¹², ούτε δικαιούται μείωση της ποινής του λόγω του αξιώματός του.¹³ Μετά τον Pinochet και τον Al-Adsani, η επόμενη μεγάλη υπόθεση αφορά ένταλμα σύλληψης κατά εν ενεργεία αρχηγού κράτους, το 2009 κατά του Προέδρου της Δημοκρατίας του Σουδάν, Omar Hassan Ahmad Al Bashir με πέντε κατηγορίες για εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας, δύο για εγκλήματα πολέμου και τρία για γενοκτονία.¹⁴ Στη συγκεκριμένη υπόθεση αναδείχθηκε η δυσκολία πρακτικής εφαρμογής του θεωρητικού πλαισίου του άρθρου 27, καθώς αυτό τροχοπεδείται από το άρθρο 98.¹⁵ της ίδιας Συνθήκης. Το τελευταίο ορίζει πως το ΔΠΔ δε μπορεί να αιτηθεί παράδοση ή σύλληψη αρχηγού τρίτου κράτους από ένα άλλο, για την υλοποίηση της οποίας χρειάζεται να παραβιαστούν οι μεταξύ τους διεθνείς υποχρεώσεις για σεβασμό της διπλωματικής και κρατικής ασυλίας, εκτός αν το τρίτο κράτος συμφωνήσει να αρθεί η ασυλία του αρχηγού του

Μέχρι στιγμής κανένας αρχηγός κράτους δεν έχει βρεθεί ενώπιον του ΔΠΔ, παρά κάποιες

σύγχρονες υποθέσεις ενταλμάτων που θα αναλυθούν παρακάτω. Η αδράνεια ή παράλειψη των κρατών όσον αφορά την παραπομπή ή σύλληψη δεν σημαίνει ότι η ποινή που πρέπει να τους αποδοθεί ανήκει σε κάποια ουτοπία. Η σύγκρουση του άρ. 98 με το άρ. 27 της Συνθήκης της Ρώμης όμως, από κοινού με στρατηγικά και γεωπολιτικά συμφέροντα των τρίτων κρατών, καθιστά το εγχείρημα αυτό αρκετά δυσχερές.

Νομολογιακά παραδείγματα κάμψης ασυλίας και σχετικά εμπόδια

ICC v. Vladimir Vladimirovich Putin

Το ΔΠΔ προχώρησε στις 17 Μαρτίου του 2023 στην έκδοση εντάλματος σύλληψης εναντίον του νυν ηγέτη της Ρωσίας, Βλαντιμίρ Πούτιν, για εγκλήματα πολέμου και παράνομη μεταφορά και απελάσεις πληθυσμών και παιδιών από κατεχόμενα εδάφη της Ουκρανίας (Ντονέτσκ, Λουχάνσκ, Χερσώνα και Ζαπορίζια) προς τη Ρωσία. Σύμφωνα με το ένταλμα οι πράξεις αυτές διαπράττονταν τουλάχιστον από τις 24 Φεβρουαρίου του 2022.¹⁶ Κατέστη σαφές και στα σύγχρονα τεκταινόμενα, ότι το ΔΠΔ δεν αναγνωρίζει τη δικαιοδοτική ασυλία, κατά το άρθρο 27 της Συνθήκης της Ρώμης, εφόσον τα εγκλήματα για τα οποία κατηγορήθηκε αφορούν στην διάταξη του άρ. 5 της ίδιας Συνθήκης.¹⁷ Ο ίδιος, μάλιστα, ο αναπληρωτής εισαγγελέας του Δικαστηρίου, με δημόσια τοποθέτησή του τόνισε πως ακόμα και σε περίπτωση ειρήνης στα Ουκρανικά εδάφη, το ένταλμα θα συνεχίσει να υφίσταται.¹⁸

12 Rome Statute of the International Criminal Court, άρ. 5 ό.π.

13 Rome Statute of the International Criminal Court, άρ. 27, διαθέσιμο σε: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/2024-05/Rome-Statute-eng.pdf>.

14 ICC, ICC-02/05-01/09, Pre-Trial, Al Bashir Case, Prosecutor v. Omar Hassan Ahmad Al Bashir.

15 Rome Statute of the International Criminal Court, άρ. 98 παρ.1, διαθέσιμο σε: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/2024-05/Rome-Statute-eng.pdf>.

16 Arrest warrant of the ICC against the defendant Vladimir Vladimirovich Putin (ICC v. Vladimir Vladimirovich Putin).

17 Rome Statute of the International Criminal Court, άρ. 5 ό.π.

18 *Quell M.*, ICC prosecutor says Putin warrant won't disappear even if Ukraine peace talks are successful, Associated Press, ABC News, 5 Δεκεμβρίου 2025, διαθέσιμο σε: <https://abcnews.go.com/International/wireStory/icc-prosecutor-putin-warrant-wont-disappear-ukraine-peace-128146049%20>.

Η προβληματική αυτής της υπόθεσης βρίσκεται στο γεγονός, ότι, συγκεκριμένα κράτη, με πρώτο και κύριο τη Ρωσία, δεν αναγνωρίζουν το καθεστώς του ΔΠΔ, με συνέπεια το ένταλμα σύλληψης να μην βρίσκει εφαρμογή στο έδαφός τους. Μόνο τα συμβαλλόμενα μέρη στη Συνθήκη της Ρώμης έχουν δικαιοδοσία να προβούν σε σύλληψη του Πούτιν, με τις επιφυλάξεις πάντα του άρ. 98 της Συνθήκης¹⁹, κάτι το οποίο όμως δεν συνέβη στην περίπτωση της Μογγολίας, παρόλο που η τελευταία αποδέχεται το καθεστώς του Δικαστηρίου. Η παράλειψη αυτή εικάζεται ότι προέκυψε από την πολιτική και στρατηγική εξάρτηση της Μογγολίας από τη Ρωσία και την έλλειψη ουσιαστικά αυστηρών κυρώσεων (παραπέμφθηκε μόνο στη Σύνοδο Κρατών Μελών του ΔΠΔ).²⁰ Όσο το ένταλμα σύλληψης παραμένει ανεφάρμοστο, εξάγεται το συμπέρασμα, ότι η ασυλία του Πούτιν ουσιαστικά δεν έχει καμφθεί, ενώ παράλληλα κρίνεται ότι κάτι τέτοιο δεν θα πραγματοποιηθεί τουλάχιστον στο άμεσο μέλλον.

ICC v. Benjamin Netanyahu

Το πιο πρόσφατο παράδειγμα κάμψης της ασυλίας από το ΔΠΔ, είναι το ένταλμα της 21ης Νοεμβρίου 2024 εναντίον του Προέδρου του Ισραήλ, Μπέντζαμιν Νετανιάχου. Διώκεται για εγκλήματα πολέμου στην ευρύτερη περιοχή της Παλαιστίνης, στη Λωρίδα της Γάζας και τη Ράφα (πρόκληση λιμού κατά τη διάρκεια εχθροπραξιών & στοχευμένης επίθεσης εναντίον πολιτών), όπως και για εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας (δολοφονίες, διωγμοί & άλλες απάνθρωπες πράξεις).²¹

Ακριβώς όπως στην περίπτωση της Μογγολίας με τον Πούτιν, έτσι και η Ουγγαρία, παρά το γεγονός ότι είναι συμβαλλόμενο μέρος στη Συνθήκη της Ρώμης, δεν συνέλαβε τον Νετανιάχου, κατά την επίσκεψή του από τις 3 έως 6 Απριλίου 2025. Στην απόφαση του ΔΠΔ κατά της Ουγγαρίας²², τονίζεται μάλιστα ότι η πράξη της αυτή εξυπηρετούσε ευρύτερα πολιτικά συμφέροντα της χώρας, λόγω ισχύουσας συμμαχίας με το Ισραήλ, με αιχμές προς τον Πρωθυπουργό της, Βίκτορ Όρμπαν, ο οποίος καταδίκασε το ένταλμα και «καθησύχασε» τον Νετανιάχου ότι δεν θα υπάρξει σύλληψη. Για τον λόγο αυτό, η χώρα παραπέμφθηκε και αυτή από το δικαστήριο σύμφωνα με το άρ. 87 (7) της Συνθήκης, στη Σύνοδο των Κρατών Μελών του ΔΠΔ.²³

Συμπεράσματα

Είναι αδιαμφισβήτητο το ολοένα και αυξανόμενο αίτημα της διεθνούς κοινότητας για τη δυνατότητα άρσης της ασυλίας των αρχηγών κρατών. Η προοπτική αυτή, ακόμα και στο τωρινό, εμβρυακό της στάδιο, μπορούμε με ασφάλεια να πούμε πως επαναπροσδιορίζει τη διεθνή σκηνή όπως τη γνωρίζουμε σήμερα δίνοντας την ευκαιρία για μια πιο δίκαιη αντιμετώπιση κάθε περιστατικού παραβίασης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

Εκτός από το Διεθνές Ποινικό Δικαστήριο, η Γενική Συνέλευση και το Συμβούλιο Ασφαλείας του ΟΗΕ ασκούν πιέσεις για την προώθηση του ζητήματος αυτού, μέσω ψηφισμάτων που ενισχύουν τη διαμόρφωση *opinio juris* και τη δυνατότητα παραπομπών από το Συμβούλιο

19 Rome Statute of the International Criminal Court, άρ. 98 ό.π.

20 ICC ICC-01/22, The situation in Ukraine, Finding under article 87(7) of the Rome Statute on the non-compliance by Mongolia with the request by the Court to cooperate in the arrest and surrender of Vladimir Vladimirovich Putin and referral to the Assembly of States Parties, ICC/Mongolia, 24 Οκτωβρίου 2024.

21 Arrest warrant of the ICC against the defendant Benjamin Netanyahu (ICC v. Benjamin Netanyahu).

22 ICC ICC-01/18, Situation in the state of Palestine, Prosecution's Observations on Hungary's Submissions for the purposes of proceedings under article 87(7) of the Rome Statute, ICC/Hungary, 13 Ιουνίου 2025.

23 Rome Statute of the International Criminal Court, άρ. 87 (7), διαθέσιμο σε: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/2024-05/Rome-Statute-eng.pdf>.

Ασφαλείας στο ΔΠΔ.²⁴ Επιπλέον, το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΔΔΑ), βασιζόμενο στο άρθρο 6 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ)²⁵, έχει τη δικαιοδοσία να εξετάσει τη συμβατότητα της δικαιοδοτικής ασυλίας με το δικαίωμα πρόσβασης στη δικαιοσύνη. Είναι εμφανές πως η διεθνής κοινότητα λαμβάνει μέτρα προσπαθώντας να προωθήσει μια συντονισμένη πρακτική υπέρ της κάμψης της ασυλίας, εντούτοις μια τέτοια προσέγγιση είναι μάλλον μη ρεαλιστική, καθώς εμποδίζεται η κρατική κυριαρχία αν οι οργανισμοί αποκτήσουν τόσο εκτεταμένη δικαιοδοσία.

Παρ' όλα αυτά, το πιο καίριο ερώτημα και η πραγματικότητα που, εν τέλει, περιορίζει την εφαρμογή της άρσης ασυλίας, είναι το πώς θα αντιδράσουν (και αντιδρούν ήδη) τα κρά-

τη απέναντι σε αυτή τη νέα πραγματικότητα. Λαμβάνοντας υπόψη τα οικονομικά, πολιτικά και στρατιωτικά συμφέροντά τους, τα οποία είναι άρρηκτα συνυφασμένα με τις δυνάμεις τους και την κρατική τους κυριαρχία, εύκολα συνάγει κανείς πως τα κράτη δύσκολα θα προβούν σε διαδικασία σύλληψης άλλου αρχηγού κράτους, όσο ειδεχθή και να είναι τα εγκλήματα του τελευταίου. Φαινομενικά, αυτό το επιχείρημα οδηγεί σε αμφισβήτηση των επιταγών του διεθνούς δικαίου και εγείρει ερωτήματα αν πράγματι εφαρμόζονται. Εντούτοις, κρίνεται απαραίτητο να τονιστεί, ότι η ασυλία δεν αναιρεί τη λογοδοσία ενώπιον της δικαιοσύνης, η οποία μπορεί να επιτευχθεί και με άλλους τρόπους (λ.χ. δίωξη στο εθνικό δικαστήριο του αρχηγού κράτους κ.α.).

24 De Wet E., *Referrals to the International Criminal Court Under Chapter VII of the United Nations Charter and the Immunity of Foreign State Officials*, Cambridge University Press, 4 Απριλίου 2018.

25 European Convention on Human Rights, άρ. 6, διαθέσιμο σε: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/convention_eng.

Η υπόθεση Teitiota κατά Νέας Ζηλανδίας: Το αβέβαιο νομικό καθεστώς προστασίας των περιβαλλοντικών προσφύγων και των εκτοπισμένων λόγω της κλιματικής κρίσης

Σοφία Ηλιοπούλου

Τριτοετής Φοιτήτρια Νομικής Σχολής ΑΠΘ

Αθηνά Τσιτιρίδου

Τεταρτοετής Φοιτήτρια Νομικής Σχολής ΑΠΘ

Εισαγωγή

Η περιβαλλοντική κρίση ως ραγδαία εκτυλισσόμενο φαινόμενο αποτελεί φλέγον ζήτημα της εποχής μας και πηγή κινδύνου για την ευημερία του πληθυσμού. Η συνεχής υποβάθμιση του περιβάλλοντος έχει ως απόρροια την κλιμάκωση των περιβαλλοντικών φαινομένων -τήξη των πάγων, υφαλμύρωση, πλημμύρες, ξηρασίες, καύσωνες- και αδιαμφισβήτητα συνιστά μείζονα πρόκληση για τους πολιτικούς εκπροσώπους του 21ου αιώνα. Υπό τις συνθήκες αυτές το ενδεχόμενο μαζικού εκτοπισμού παύει να αποτελεί σενάριο επιστημονικής φαντασίας, καθώς σταδιακά κατέστη πραγματικότητα και συνήθης κατάσταση. Αδιαμφισβήτητα, η μετακίνηση πληθυσμών ως μέθοδος προσαρμογής και αποφυγής κινδύνου δεν είναι άνευ προηγουμένου φαινόμενο. Στο πλαίσιο αυτό, εγείρονται ερωτήματα ως προς τη νομική διαχείριση του ζητήματος: μπορούν οι λεγόμενοι «περιβαλλοντικοί πρόσφυγες» να υπαχθούν στο προσφυγι-

κό καθεστώς και τα κράτη να δεσμευτούν από την αρχή μη επαναπροώθησης;

Στο επιτακτικό αυτό αίτημα δρα ανασταλτικά η ίδια η Σύμβαση της Γενεύης (Άρθρο 1Α), καθόσον οι κατηγορίες προστατευόμενων διατυπώνονται στενά, ώστε η αναγνώριση προσφύγων να καθίσταται τελικά δυσχερές εγχείρημα. Συμπληρωματικά, αν και το Άρθρο 6 του Διεθνούς Συμφώνου για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα δεν αναφέρει ρητά τις περιβαλλοντικές καταστροφές, η Επιτροπή Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων έχει δεχθεί ότι η προστασία της ζωής περιλαμβάνει ευθύνη κράτους για απειλές που πηγάζουν από περιβαλλοντική υποβάθμιση και άλλους προβλέψιμους κινδύνους ζωής. Το ζήτημα αυτό αναδείχθηκε ως μείζον θέμα στην υπόθεση *Teitiota v. New Zealand*¹, η οποία εκκίνησε την απαιτούμενη συζήτηση γύρω από το αβέβαιο νομικό καθεστώς των ατόμων που εκτοπίζονται λόγω κλιματικών παραγόντων και αποτελεί έναυσμα για την προσπάθεια κάλυψης του υφιστάμενου νομικού κενού με τη σύναψη

¹ UN Human Rights Committee, *Ioane Teitiota v. New Zealand*, 2020.

διμερών και πολυμερών συμφωνιών συνεργασίας, καταλληλότερες να ανταποκριθούν στις απαιτήσεις των νέων δεδομένων.²

Η υπόθεση Teitiota

Η υπό εξέταση υπόθεση αφορά τον Ioane Teitiota, πολίτη του Κιριμπάτι - νησιωτικό κράτος στην Ωκεανία που προβλέπεται ότι θα καταστεί μη βιώσιμο λόγω των δυσμενών συνεπειών της κλιματικής αλλαγής (disappearing state, όρος που χρησιμοποιείται κυρίως στη θεωρία και δεν αποτελεί παγιωμένη κατηγορία διεθνούς δικαίου).³ Ο αιτών λαμβάνοντας υπόψιν την περιβαλλοντική αστάθεια στην καθημερινότητά του αιτήθηκε άσυλο και προστασία προσφυγικού καθεστώτος στη Νέα Ζηλανδία. Πιο συγκεκριμένα, ισχυρίστηκε ότι η άνοδος της στάθμης της θάλασσας, η έξαρση βίαιων εδαφικών διαφορών, η μόλυνση και η ανεπάρκεια πόσιμου νερού καθιστούν το Κιριμπάτι κοινωνία υπό κρίση, μη βιώσιμη και βίαιη για τον ίδιο και την οικογένειά του.⁴ Το Ανώτατο Δικαστήριο της Νέας Ζηλανδίας κατόπιν ελέγχου των ισχυρισμών του αιτούντος προέβη στην απόρριψη της αίτησης του και στην εκκίνηση της απέλασης του υπό την αιτιολογία ότι δεν αποδείχθηκε ύπαρξη δίωξης και άμεσου κινδύνου, ώστε να ενεργοποιηθεί η εφαρμογή του άρθρου 1Α της Σύμβασης της Γενεύης. Ως εκ τούτου, ο Teitiota προσέφυγε στην Επιτροπή Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων του ΟΗΕ καταγγέλλοντας ότι με την απέλαση του, η Νέα Ζηλανδία παραβίασε το δικαίωμά του στη ζωή όπως αυτό προβλέπεται στο άρθρο 6 του Διεθνούς Συμφώνου για τα Ατομικά και Πολιτικά δικαιώματα εκ του οποίου προκύπτει υποχρέωση προστασίας της ζωής οποιουδήποτε ατόμου. Η Επιτροπή κλήθηκε, λοιπόν, να εξετάσει εάν

πράγματι η Νέα Ζηλανδία δεσμευόταν από την αρχή της μη επαναπροώθησης ως απόρροια της υποχρέωσης προστασίας της ζωής. Ερμηνεύοντας το άρθρο 6 του ΔΣΑΠΔ γίνεται δεκτό ότι ένα κράτος απαγορεύεται να παραβιάζει ακόμη και έμμεσα το δικαίωμα στη ζωή ενός ατόμου, εάν αποδειχθεί άμεση, προσωπική και ευλόγως προβλέψιμη απειλή.⁵ Σύμφωνα, μάλιστα, με την αρχή της μη επαναπροώθησης, ως απορρέουσα από το άρθρο 6 ΔΣΑΠΔ, ένα κράτος επιβάλλεται να παρέχει την προστασία του στους αιτούντες άσυλο και αντιθέτως να μην απομακρύνει άτομο από την επικράτειά του, όταν υπάρχουν βάσιμοι λόγοι ότι η επαναπροώθησή του θα τον εκθέσει σε προβλέψιμο και σοβαρό κίνδυνο στέρισης της ζωής του. Κατά συνέπεια η Επιτροπή αποφάνθηκε ότι, ενώ η κατάσταση στο Κιριμπάτι παρουσιάζει έντονη αστάθεια και ανησυχία, εντούτοις στην προκειμένη περίπτωση ο ισχυρισμός του αιτούντος δεν μπορεί να ευδοκιμήσει, δεδομένου ότι η επιβίωσή του δεν διακινδυνεύεται ελλείψει άμεσου κινδύνου κατά τον χρόνο επιστροφής του. Παρά το γεγονός ότι στην ίδια τη Σύμβαση δεν προβλέπεται ρητά η κλιματική καταστροφή ως λόγος αναγνώρισης προσφυγικού καθεστώτος, η ίδια η Επιτροπή, αναγνώρισε την υποχρέωση μη επαναπροώθησης, όπως αυτή προκύπτει από το άρθρο 6 ΔΣΑΠΔ στις περιπτώσεις εκείνες, κατά τις οποίες πληρούνται τα κριτήρια εφαρμογής της αρχής. Συνεπώς, δεν εγείρεται αμφιβολία ως προς τη θεμελίωση υποχρέωσης μη απομάκρυνσης ενόψει ενδεχόμενης απάνθρωπης διαβίωσης.

Σχολιασμός - Ανάλυση

Είναι εμφανές, λοιπόν, πως η υπόθεση Ioane Teitiota v. New Zealand, ανέδειξε υπάρχοντα

2 Williams A., Turning the tide: Recognising Climate Change Refugees in International Law, Law and Policy, τόμ. 30, σσ. 517-518.

3 McAdam J., Swimming Against the Tide: Why a Climate Change Displacement Treaty is Not the Answer, International Journal of Refugee Law, 2011, τόμ. 23, σελ. 8.

4 UN Human Rights Committee, Ioane Teitiota v. New Zealand, 2020, διαθέσιμο σε: <https://www.refworld.org/jurisprudence/caselaw/hrc/2020/en/123128>.

5 UN Human Rights Committee, Ioane Teitiota v. New Zealand, ό.π.

θεσμικά κενά αναφορικά με τον εκτοπισμό ατόμων λόγω της κλιματικής αλλαγής. Πιο συγκεκριμένα, η ύπαρξη εννοιολογικής ανεπάρκειας είναι πρόδηλη στο γεγονός ότι η περιβαλλοντική υποβάθμιση δεν εμπίπτει στον ορισμό του πρόσφυγα της Σύμβασης της Γενεύης. Ο όρος «πρόσφυγας» εφαρμόζεται σε *«κάθε πρόσωπο το οποίο, λόγω βάσιμου φόβου δίωξης εξαιτίας της φυλής, της θρησκείας, της εθνικότητας, της συμμετοχής σε ορισμένη κοινωνική ομάδα ή των πολιτικών του πεποιθήσεων, βρίσκεται εκτός της χώρας της ιθαγένειάς του και δεν μπορεί ή εξαιτίας αυτού του φόβου, δεν επιθυμεί να επιστρέψει σε αυτήν»*. Ωστόσο, το δογματικό εμπόδιο δεν συνίσταται απλώς στο ότι η κλιματική αλλαγή δεν απαριθμείται μεταξύ των λόγων της Σύμβασης, αλλά στο ότι ο ορισμός προϋποθέτει δίωξη συνδεδεμένη με έναν από τους πέντε συμβατικούς λόγους και, κατά κανόνα, στοιχείο ανθρώπινης δράσης ή αδυναμίας/απροθυμίας του κράτους να παράσχει προστασία. Υπό ορισμένες πραγματικές περιστάσεις, περιβαλλοντική υποβάθμιση μπορεί να διαπλέκεται με διακριτική μεταχείριση, άνιση πρόσβαση σε πόρους ή στοχευμένη βία, οπότε ενδέχεται να τεθούν ζητήματα «ιδιαίτερης κοινωνικής ομάδας» ή πολιτικής πεποίθησης· στην υπόθεση Teitiota, όμως, το πραγματικό δεν εντάχθηκε σε αυτή τη δομή. Με άλλα λόγια είναι εξαιρετικά δύσκολο να απομονωθεί η κλιματική αλλαγή ως κύρια αιτία μετακίνησης, επειδή συνήθως συνυπάρχει με οικονομικούς, κοινωνικούς ή περιφερειακούς παράγοντες. Αυτό καθιστά προβληματικό τον σχεδιασμό μιας νέας διεθνούς κατηγορίας προστασίας, αφού θα ήταν δύσκολο να οριστεί ποιοι πραγματικά «ανήκουν» σε αυτήν⁶ και έτσι τα κράτη οδηγούνται στο να αποφασίζουν κάθε φορά κατά

περίπτωση. Ακόμα ένα ζήτημα που προκύπτει σχετικά με τον ορισμό του κλιματικού «πρόσφυγα» είναι ότι με βάση εμπειρικές μελέτες οι περισσότεροι άνθρωποι που πλήττονται από περιβαλλοντικές αλλαγές κινούνται εντός της χώρας τους και συνήθως προσωρινά. Η διεθνής μετακίνηση είναι περιορισμένη και δεν έχει τα χαρακτηριστικά της «φυγής» που βλέπουμε στο κλασικό προσφυγικό δίκαιο.⁷ Από την άλλη πλευρά, πολλές κοινότητες, όπως αυτές του Κιριμπάτι και του Τουβαλού, δεν επιθυμούν να θεωρούνται «πρόσφυγες», γιατί αυτό προϋποθέτει παθητικότητα, εξάρτηση και προσφυγική ζωή σε καταυλισμούς. Αντίθετα, προτιμούν να αντιμετωπίζονται ως άνθρωποι με δεξιότητες και προοπτικές, όχι ως θύματα⁸, κάτι που δυσχεραίνει ακόμα περισσότερο τη διαμόρφωση ενός απτού και πλήρους ορισμού. Παρόλα αυτά, χρειάζεται να σημειωθεί ότι ακόμα και η εσωτερική και διασυνοριακή μετανάστευση ρυθμίζονται μέσα από κείμενα soft law και διεθνείς συνθήκες που προβλέπουν κατευθυντήριες αρχές και πλαίσια συνεργασίας, χωρίς όμως να δημιουργούν αυτοτελώς δεσμευτικά και άμεσα εκτελεστά δικαιώματα για τους μετακινούμενους. Ενδεικτικά, οι Κατευθυντήριες Αρχές των Ηνωμένων Εθνών για την Εσωτερική Εκτόπιση (1998)⁹ αναγνωρίζουν την υποχρέωση των κρατών να προστατεύουν τα εσωτερικά εκτοπισμένα άτομα, συμπεριλαμβανομένων εκείνων που εκτοπίζονται λόγω φυσικών καταστροφών και περιβαλλοντικής υποβάθμισης, κατοχυρώνοντας θεμελιώδη δικαιώματα όπως η πρόσβαση σε ανθρωπιστική βοήθεια και η απαγόρευση αυθαίρετης εκτόπισης. Παράλληλα, το Παγκόσμιο Σύμφωνο για την Ασφαλή, Ομαλή και Τακτική Μετανάστευση (Global Compact for Migration, 2018) αναγνωρίζει

6 Baldwin A., Pluralising Climate Change and Migration: An Argument in Favour of Open Futures, Geography Compass, 2014, διαθέσιμο σε: <https://compass.onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/gec3.12145>.

7 Baldwin A., Pluralising Climate Change and Migration: An Argument in Favour of Open Futures, Geography Compass ό.π.

8 Baldwin A., Pluralising Climate Change and Migration: An Argument in Favour of Open Futures, Geography Compass ό.π. σελ 194.

9 United Nations Guiding Principles on Internal Displacement, 1998.

ρητά τη σύνδεση μεταξύ κλιματικής αλλαγής, φυσικών καταστροφών και αναγκαστικής μετανάστευσης, προωθώντας πολιτικές πρόληψης, προστασίας και διεθνούς συνεργασίας¹⁰. Ωστόσο, οι ρυθμίσεις αυτές παραμένουν κατ' εξοχήν μη δεσμευτικές και, ως εκ τούτου, η πρακτική τους αποτελεσματικότητα εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από τη βούληση των κρατών.¹¹

Το εννοιολογικό αυτό κενό δεν αποτελεί απλώς θεωρητική ατέλεια του διεθνούς δικαίου, αλλά έχει άμεσες συνέπειες στην πρακτική προστασία των ατόμων που εκτοπίζονται λόγω περιβαλλοντικής υποβάθμισης. Η έλλειψη ρητής νομικής κατηγορίας οδηγεί τα κράτη και τα διεθνή όργανα στο να εξετάζουν τέτοιες υποθέσεις με βάση υφιστάμενα θεσμικά πλαίσια που δεν έχουν σχεδιαστεί για κλιματικά φαινόμενα, δημιουργώντας αβεβαιότητα ως προς τα κριτήρια και το εύρος της προστασίας. Η υπόθεση *Ioane Teitiota v. New Zealand* αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής της θεσμικής ασάφειας, καθώς ανέδειξε πώς οι κλιματικές επιπτώσεις προσκρούουν στα όρια των παραδοσιακών εννοιών του προσφυγικού και ανθρωπιστικού δικαίου.

Πιο συγκεκριμένα, η Επιτροπή Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, εξέτασε την υπόθεση *Ioane Teitiota v. New Zealand* υπό το πρίσμα του άρθρου 6 του Διεθνούς Συμφώνου για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα (ΔΣΑΠΔ) το οποίο αναφέρεται στο δικαίωμα στη ζωή και την υποχρέωση προστασίας του. Η Επιτροπή δεν απέρριψε κατ' αρχήν τη δυνατότητα οι επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής να εμπίπτουν στο πεδίο του άρθρου 6· αντιθέτως, αναγνώρισε ότι σοβαρή περιβαλλοντική υποβάθμιση μπορεί, υπό προϋποθέσεις, να δημιουργήσει υποχρεώσεις μη απομάκρυνσης όταν υφίσταται πραγματικός, προσωπικός και ευλόγως προβλέψι-

μος κίνδυνος απώλειας ζωής. Στο καθ' ύλην σκέλος, η Επιτροπή δεν διαπίστωσε παραβίαση του άρθρου καθώς αυτό απαιτεί προσωπικό, άμεσο και ευλόγως προβλέψιμο (reasonably foreseeable) κίνδυνο απώλειας ζωής. Η απόφαση ανέδειξε, λοιπόν, το πρόβλημα της «εγκαιρότητας» (imminence) του κινδύνου: αν η καταστροφή προβλέπεται σε δεκαετίες (π.χ. σταδιακή άνοδος της στάθμης), δεν είναι προφανές ότι ενεργοποιούνται άμεσα οι ανθρωπίνες υποχρεώσεις¹². Έτσι, ενώ οι μακροπρόθεσμες επιπτώσεις της ανόδου της στάθμης της θάλασσας είναι καταγεγραμμένες, η Επιτροπή έκρινε ότι δεν ήταν ακόμη τη σοβαρότητα και επικείμενη απειλή ώστε να ενεργοποιήσουν την υποχρέωση προστασίας¹³. Επιπλέον, κρίνεται σκόπιμο να αναφερθεί ότι πολλοί κάτοικοι των νησιών συχνά μετακινούνται όχι επειδή η καταστροφή έχει ήδη συμβεί, αλλά επειδή προβλέπουν την πορεία προς τη μελλοντική μη βιωσιμότητα. Αυτή η «αντίληψη κινδύνου» κάνει τη νομική απόδειξη και τη διευκρίνιση του χρονικού τεκμηρίου ακόμη δυσκολότερη¹⁴. Η ίδια υπόθεση ανέδειξε, επιπροσθέτως, το κενό μεταξύ ανθρωπιστικού και περιβαλλοντικού δικαίου, καθώς το δικαίωμα στη ζωή (άρθρο 6 ΔΣΑΠΔ) παρέχει ευρεία προστασία χωρίς να περιλαμβάνει ρητά περιβαλλοντικές παραμέτρους. Η απουσία αυτής της διασύνδεσης οδηγεί σε δυσχέρειες κατά την αξιολόγηση κινδύνων που προέρχονται όχι από άμεση ανθρωπινή δράση, αλλά από συστημικά και φυσικά φαινόμενα όπως εν προκειμένω η άνοδος της στάθμης της θάλασσας.

Ένα ακόμα ζήτημα το οποίο τίθεται, είναι αυτό της αρχής της μη επαναπροώθησης (non-refoulement), όπως κατοχυρώνεται στο άρθρο 33 της Σύμβασης της Γενεύης και όπως προ-

10 Global Compact for Migration, 2018, διαθέσιμο σε: <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n18/451/99/pdf/n1845199.pdf>.

11 Δούση Ε., Διεθνές Δίκαιο και Διπλωματία της Κλιματικής Αλλαγής, Νομική Βιβλιοθήκη, 2020, σελ. 91.

12 Steenmans K. et al., *Ioane Teitiota v New Zealand: A landmark ruling for climate migration*, Coventry Law Journal note, 2020, σσ. 24-26.

13 UN Human Rights Committee, *Ioane Teitiota v. New Zealand*, 2020, διαθέσιμο σε: <https://www.refworld.org/jurisprudence/caselaw/hrc/2020/en/123128>.

14 McAdam J., *Climate Change, Forced Migration and International Law*, Oxford Univ. Press, 2012, σελ. 194.

κύπτει από πληθώρα νομικών βάσεων (ΕΣΔΑ 3, ΧΘΔΕΕ 18,19) αποδίδοντάς της έντονο εθιμικού δικαίου χαρακτήρα. Με βάση αυτή την αρχή, απαγορεύεται η από το κράτος επαναπροώθηση προσώπου σε χώρα όπου η ζωή του ή η αξιοπρέπειά του θα απειλούνταν, προστατεύοντας έτσι άτομα από διώξεις, βασανιστήρια ή απειλές ζωής. Ωστόσο, απαγόρευση επαναπροώθησης δεν συγκροτεί έναν ενιαίο κανόνα με ομοιόμορφο περιεχόμενο. Το άρθρο 33 της Σύμβασης του 1951, οι υποχρεώσεις μη απομάκρυνσης που απορρέουν από το άρθρο 3 ΕΣΔΑ και το άρθρο 6 ΔΣΑΠΔ, καθώς και η συζητούμενη εθιμική της διάσταση, παρουσιάζουν διαφοροποιημένα κατώφλια (threshold) προστασίας, διαφορετικές αποδεικτικές απαιτήσεις και διακριτή νομική θεμελίωση. Το άρθρο 33 της Σύμβασης του 1951 προϋποθέτει σύνδεση με λόγο δίωξης, το άρθρο 3 ΕΣΔΑ εστιάζει σε σοβαρό κίνδυνο απάνθρωπης μεταχείρισης ανεξαρτήτως συμβατικού λόγου, ενώ το άρθρο 6 ΔΣΑΠΔ απαιτεί την απόδειξη άμεσου και ευλόγως προβλέψιμου κινδύνου κατά της ζωής. Ως προς τον εθιμικό χαρακτήρα της αρχής, ευρέως γίνεται δεκτό ότι ο πυρήνας της απαγόρευσης επαναπροώθησης σε περιπτώσεις σοβαρών παραβιάσεων θεμελιωδών δικαιωμάτων έχει αποκτήσει εθιμική διάσταση. Εντούτοις, δεν υφίσταται πλήρης ομοφωνία ως προς το ακριβές εύρος, τις προϋποθέσεις εφαρμογής και το κανονιστικό της περιεχόμενο. Η απουσία νομικής καθοδήγησης επιτρέπει, έτσι, διακριτική ευχέρεια στα κράτη, οδηγώντας σε άνιση εφαρμογή της αρχής¹⁵. Παρά την αβεβαιότητα αυτή, η υπόθεση *Ioane Teitiota v. New Zealand* ανοίγει ένα ερμηνευτικό παράθυρο προστασίας των περιβαλλοντικών προσφύγων.

Νομολογιακή Εξέλιξη

Έτσι, παρά τα υπάρχοντα θεσμικά κενά και κωλύματα που διαπιστώθηκαν στο διεθνές δί-

καιο αναφορικά με τους «περιβαλλοντικούς πρόσφυγες», η υπόθεση *Ioane Teitiota v. New Zealand* μπορεί να θεωρηθεί σημαντικός σταθμός στη συζήτηση περί προστασίας για τη μετακίνηση λόγω κλιματικής αλλαγής. Η σημασία της έγκειται στην ερμηνευτική αποσαφήνιση του εύρους του άρθρου 6 του ΔΣΑΠΔ και στην αναγνώριση ότι η σοβαρή περιβαλλοντική υποβάθμιση δύναται, υπό προϋποθέσεις, να ενεργοποιήσει υποχρεώσεις μη απομάκρυνσης. Η Επιτροπή Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων δεν διέυρυνε τον ορισμό του πρόσφυγα ούτε εισήγαγε αυτοτελές καθεστώς «κλιματικής προστασίας». Αντιθέτως, εφάρμοσε τις υφιστάμενες αρχές του διεθνούς δικαίου ανθρωπίνων δικαιωμάτων στο συγκεκριμένο πραγματικό, επιβεβαιώνοντας ότι το δικαίωμα στη ζωή μπορεί να θίγεται όχι μόνο από άμεσες πράξεις βίας, αλλά και από συστημικές συνθήκες που καθιστούν τη διαβίωση επισφαλή. Το κρίσιμο στοιχείο της απόφασης είναι ότι αναγνώρισε ρητά πως η κλιματική αλλαγή δεν είναι νομικά αδιάφορη για το άρθρο 6 ΔΣΑΠΔ· ωστόσο, έκρινε ότι, στην προκείμενη περίπτωση, το απαιτούμενο κατώφλι (threshold) πραγματικού, προσωπικού και ευλόγως προβλέψιμου κινδύνου δεν είχε αποδειχθεί κατά τον χρόνο επιστροφής.

Μέσα Εξέλιξης

Έχοντας ως αφετηρία τη νομολογιακή ώθηση που παρείχε η υπόθεση *Ioane Teitiota*, η διεθνής συζήτηση μετατοπίστηκε πλέον από τη διαπίστωση των θεσμικών κενών προς την αναζήτηση συνεκτικών λύσεων και μελλοντικών κατευθύνσεων για την προστασία των πληθυσμών που πλήττονται από την κλιματική αλλαγή. Σε χώρες όπως το Κιριμπάτι, δηλαδή σε χαμηλής υψομετρίας νησιωτικά κράτη του Ειρηνικού που βρίσκονται στην πρώτη γραμμή των επιπτώσεων της κλιματικής κρίσης, η προτιμώμενη στρατηγική δεν είναι η ένταξη των πληθυ-

15 *Chetail V.*, International Migration Law, Oxford Press, 2019, σελ. 186.

σμών αυτών σε καθεστώς «πρόσφυγα», αλλά η προώθηση μιας σταδιακής και αξιοπρεπούς μετανάστευσης (migration with dignity), η οποία επιτρέπει στους πολίτες να αποκτήσουν δεξιότητες και να μετακινηθούν μέσω νόμιμων διαύλων, με τρόπο που διασφαλίζει την κοινωνική τους ένταξη και την ανθρώπινη αξιοπρέπεια¹⁶. Η προσέγγιση αυτή θα μπορούσε να συνοδεύεται από μια προσεκτική ερμηνευτική διεύρυνση της Σύμβασης της Γενεύης του 1951, ώστε το καθεστώς διεθνούς προστασίας να λαμβάνει υπόψη περιβαλλοντικούς λόγους εκτοπισμού, ή ακόμη και από στοχευμένη αναθεώρησή της υπό προϋποθέσεις, λαμβάνοντας υπόψη τα ερμηνευτικά όρια, την πολιτική εφικτότητα και τον κίνδυνο περιορισμού υφιστάμενων εγγυήσεων — παρά τις θεσμικές δυσκολίες που ένα τέτοιο εγχείρημα συνεπάγεται. Παράλληλα, καθίσταται ενδεδειγμένο να εξεταστεί η ενσωμάτωση περιβαλλοντικών παραμέτρων στο διεθνές δίκαιο ανθρωπίνων δικαιωμάτων, με ρητή αναγνώριση, όπου είναι δυνατόν, του δικαιώματος σε ένα ασφαλές και υγιές περιβάλλον, ώστε να θεμελιώνεται, σε προληπτικό επίπεδο, μια προστασία που προσανατολίζεται στην πρόληψη και όχι μόνο στην αντιμετώπιση των συνεπειών της εκτόπισης. Σε πρακτικό επίπεδο, η δημιουργία μηχανισμών έγκαιρης προειδοποίησης και οργανωμένης μετεγκατάστασης μπορεί να αποτρέψει καταστάσεις «τελευταίας στιγμής», που οδηγούν σε ανθρωπιστικές κρίσεις και ανασφάλεια. Τέλος, η αποτελεσματική προστασία των κλιματικά εκτοπιζομένων προϋποθέτει ενίσχυση της διεθνούς αλληλεγγύης και αύξηση των χρηματοδοτικών ροών προς τα κράτη που πλήττονται δυσανάλογα από τις επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής, διαμορφώνοντας ένα συνολικό, προληπτικό και μακροπρόθεσμο πλαίσιο προστασίας.

Επίλογος

Με βάση τα παραπάνω, καθίσταται σαφές ότι στο πλαίσιο μιας συνεχώς εξελισσόμενης κοινωνίας, η ανθρωπότητα έρχεται συχνά αντιμέτωπη με απρόβλεπτες καταστάσεις. Χωρίς αμφιβολία, οι ειδικές προβλέψεις περί προστασίας των προσφύγων διαμορφώθηκαν κατά τη διάρκεια μιας εποχής υπό διαρκείς πολεμικές συγκρούσεις και βίαιες πολιτικές συγκυρίες. Πράγματι, οι διαπραγματεύσεις των κρατών δεν ήταν σε θέση να προβλέψουν την ύπαρξη της περιβαλλοντικής κρίσης και την κλιμάκωσή της, ώστε να συμπεριλάβουν εξ αρχής εκείνους που πλήττονται από αυτήν. Ως αποτέλεσμα, οι τελευταίοι καταλήγουν να βρίσκονται σε σημαντικά μειονεκτική θέση, ώστε κρίσιμο κρίνεται στο πεδίο του διεθνούς δικαίου να υπάρξει καθολική και συντονισμένη προσπάθεια διαμόρφωσης ενός θεσμικού καθεστώτος πληρέστερα ανταποκρινόμενο στη νέα πραγματικότητα. Για τους λόγους που αναπτύχθηκαν παραπάνω τα δεδομένα συνηγορούν υπέρ της χάραξης πολιτικών και της υιοθέτησης μέτρων και θεσμικών πλαισίων, τα οποία θα συμβάλλουν στην αξιοπρεπή μετανάστευση των εκτοπισμένων πληθυσμών και ταυτόχρονα θα εξασφαλίσουν την ομαλή ενσωμάτωσή τους στις χώρες υποδοχής. Επιπροσθέτως, εξακολουθεί να αποτελεί κατεπείγουσα ανάγκη η άρση της αοριστίας της έννοιας του περιβαλλοντικού πρόσφυγα μέσω της ερμηνευτικής διασαφήνισης των πραγματικών εκείνων δεδομένων, πάνω στα οποία θεμελιώνεται η ιδιότητα των, συνεπεία της κλιματικής κρίσης, εκτοπισμένων, ώστε η διασφάλιση πληρέστερης προστασίας τους να καθίσταται αναπόφευκτη. Καταληκτικά, η υπόθεση *Teitiota v. New Zealand*, αναμφίβολα, αποτελεί το έναυσμα της συζήτησης γύρω από την αντιμετώπιση των “περιβαλλοντικών προσφύγων” και θέτει τις βάσεις για την περαιτέρω εξέταση του φαινομένου.

16 *McAdam J.*, ό.π., σσ. 202-203.

The Rights to Exploit Natural Resources in the Disputed Maritime Zones of the Eastern Mediterranean from the Perspective of International Law

Marialena Limenopoulou

Third-year Law School AUTH Student

Introduction

The scale of maritime boundary disputes worldwide remains substantial. As of 2020, out of an estimated 460 possible maritime boundaries, only 280 have been agreed upon, leaving 180 outstanding—approximately 39%¹. Since the late twentieth century, intensifying environmental concerns and expanding ocean-based economic activity have renewed disputes over jurisdiction and resource exploitation in regions including the Eastern Mediterranean, the South and East China Seas, the Caribbean, and the Arctic Ocean. In the Eastern Mediterranean, offshore hydrocarbon exploration has identified major natural-gas accumulations since the late 1990s, including Tamar (2009), Leviathan (2010), Aphrodite (2011), and Zohr (2015), as well as geological indications of potentially recoverable hydrocarbons in Greek- and Turkish-claimed zones². These discoveries have further motivated governments to assert and defend maritime jurisdiction, contributing to prolonged disputes

and uneven participation in the United Nations Convention on the Law of the Sea (UNCLOS).

More recently, however, resource exploitation in the region's often-disputed zones has unfolded within a more determinate legal framework. Since 2007, a line of law-of-the-sea jurisprudence has progressively elaborated a set of guiding criteria for pre-delimitation conduct and eventual settlement. Largely in response to recurring problems arising prior to final delimitation, such as unilateral drilling, licensing, or other forms of irreversible resource extraction capable of creating permanent factual or economic effects. In this context, international jurisprudence has increasingly clarified the legal criteria governing activities pending delimitation, focusing in particular on whether such activities risk irreparable prejudice, irreversible physical change, or the hampering of agreement. In parallel, intensified bilateral diplomacy has translated those rules into mapped boundaries and workable operating regimes³.

1 Østhagen Andreas, Troubled seas? The changing politics of maritime boundary disputes, *Ocean & Coastal Management*, 2021, available at: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S096456912100020X>.

2 Sohbet Karbuz/Baccarini Luca, East Mediterranean Gas: Regional Cooperation or Source of Tensions?, CIDOB, 2017, available at: <https://www.cidob.org/en/publications/east-mediterranean-gas-regional-cooperation-or-source-tensions>.

3 Martin T., International Dispute Resolution, Independent Petroleum Association of America & Association of International Petroleum Negotiators, 2011, pp. 8–9, available at: https://www.ipaa.org/wp-content/uploads/2016/12/IPAA_DisputeResolution2011.pdf.

The central question is no longer whether States must exercise restraint under international law, but how they may lawfully structure exploration activities, allocate geopolitical and environmental risk, and pursue practical arrangements while negotiations continue.

The EEZ Regime in the Eastern Mediterranean

For centuries, Eastern Mediterranean communities depended on the sea for food, energy, and trade, while jurists conceived most waters as a global common governed by freedom of the seas. This balance shifted in the twentieth century as offshore hydrocarbons, industrial fishing, cables, and emerging infrastructures made near-ocean space economically pivotal. Beginning with the 1945 Truman Proclamations, and followed by widespread 200-nautical-mile claims, States sought a legal framework reconciling coastal resource interests with navigational freedoms. These efforts culminated in the creation of the exclusive economic zone, granting coastal States sovereign rights—not full sovereignty—over natural resources.

The EEZ regime was codified in Part V UNCLOS (Articles 55–75)⁴, adopted in 1982 and in force since 1994. Substantial elements of the EEZ regime—particularly the 200-nautical-mile entitlement and the coastal State’s sovereign rights over natural resources—are regarded as reflecting customary international law. Beyond rights to explore and exploit resources, coastal States exercise jurisdiction over artificial islands, installations, scientific research, and environmental protection, while other States retain free-

doms of navigation, overflight, and cable-laying, subject to due regard obligations.

The continental shelf regime functions in parallel under Article 77 UNCLOS, granting inherent sovereign rights irrespective of proclamation. UNCLOS also provides a dispute settlement system—ITLOS, the ICJ, and Annex VII tribunals—which has progressively clarified the content of so-called pre-delimitation duties, namely the legal obligations governing State conduct pending the final determination of maritime boundaries. In particular, the case law interpreting Articles 74(3) and 83(3) has identified duties of restraint, including the obligation to refrain from unilateral activities that could cause irreparable prejudice, jeopardise or hamper the reaching of a final agreement, or create irreversible factual or economic consequences, while encouraging good-faith efforts toward provisional arrangements of a practical nature.⁵

In the Eastern Mediterranean, however, consolidation of the EEZ and shelf regimes did not initially yield certainty. From 1994 to the early 2000s, boundaries remained undefined, while tensions sharpened, including Türkiye’s 1995 declaration—adopted in the context of Greece’s potential extension of its territorial sea in the Aegean—that such an extension would constitute a *casus belli*⁶. The first major gas discoveries (1999–2003) drew unresolved boundaries into sharper focus. Early attempts—such as the Cyprus–Egypt maritime delimitation agreement (signed in 2003 and entered into force in 2004) and the Cyprus–Lebanon agreement (signed in 2007 but not brought into force)—met Turkish and Turkish Cypriot objections. In 2025, Cyprus and Lebanon signed a subsequent maritime boundary agreement, which is pending comple-

4 United Nations, UNCLOS, 1982, Part V, Arts. 55–75, available at: https://www.un.org/depts/los/convention_agreements/texts/unclos/unclos_e.pdf.

5 United Nations, UNCLOS, 1982, Arts. 74(3), 77, 83(3), available at: https://www.un.org/depts/los/convention_agreements/texts/unclos/unclos_e.pdf.

6 European Parliament, VP/HR, Extension of the Turkish *casus belli* from the Aegean to the Eastern Mediterranean and Cyprus, European Parliament Website, 13 November 2018, available at: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/E-8-2018-005757_EN.html.

tion of domestic ratification procedures⁷.

Uneven UNCLOS participation also contributed to uncertainty: Greece, Cyprus, Egypt, and Lebanon are Parties; Israel, Türkiye, and Syria are not. Nevertheless, core principles of the EEZ and continental shelf regimes—particularly the entitlement to maritime zones and sovereign rights over natural resources—are widely understood to reflect customary international law. Türkiye’s long-standing view that delimitation must rest on agreement and equitable principles—rather than mechanical methods—remains consistent with UNCLOS’s equitable-solution standard⁸. Israel similarly prefers bilateral agreements, as shown by its 2010 delimitation with Cyprus and 2022 agreement with Lebanon⁹. In this context, the expanded global case law offers Eastern Mediterranean States emerging standards for lawful conduct in undelimited zones.

Implications of International Jurisprudence on Maritime Delimitation and Pre-Delimitation Obligations in the Eastern Mediterranean

A line of decisions since 2007 has translated the broad principles of the EEZ and continental shelf regime into detailed operational standards for pre-delimitation conduct, moving the field beyond abstract exhortations of restraint.

The 2007 Guyana/Suriname arbitration¹⁰, issued by an Annex VII arbitral tribunal under

UNCLOS, constituted the first clear articulation of a functional distinction between permissible exploration and impermissible exploitation in undelimited areas. The tribunal distinguished between seismic surveys and drilling in the circumstances before it, noting that seismic acquisition, being non-intrusive and not resulting in permanent physical alteration, did not necessarily breach Articles 74(3) and 83(3), whereas exploratory drilling—given its physical and economic consequences—was more likely to create irreversible effects capable of jeopardising or hampering the reaching of agreement. This case provided an early and influential articulation of how Articles 74(3) and 83(3) apply to concrete offshore activities, grounding the analysis in considerations of irreversibility and the risk of prejudicing the parties’ rights.

The International Tribunal for the Law of the Sea (ITLOS) Special Chamber in the Ghana/Côte d’Ivoire case¹¹ reinforced this approach. In its 2015 provisional measures order, the Chamber ordered, as a provisional measure, that no new drilling take place in the disputed area pending the merits phase on the basis that new drilling, in the procedural circumstances of the case, presented a plausible risk of irreparable prejudice to Côte d’Ivoire’s claimed rights and could aggravate the dispute. In its 2017 merits judgment, the Chamber elaborated on how unilateral exploitation activities can jeopardize or hamper the agreement by creating irreversible economic and physical consequences. Together, these rulings suggest that activities are

7 Reuters, Lebanon, Cyprus sign maritime demarcation deal, paving way for possible energy exploration, Reuters, 26 November 2025, available at: <https://www.reuters.com/world/middle-east/lebanon-cyprus-sign-maritime-demarcation-deal-paving-way-possible-energy-2025-11-26/>.

8 United Nations, Chronological lists of ratifications/accessions/successions to the United Nations Convention on the Law of the Sea, United Nations Website, last updated 22 Sept. 2025, available at: https://www.un.org/depts/los/reference_files/chronological_lists_of_ratifications.htm.

9 Çağatay E., “Maritime Delimitation & Offshore Activities in the Eastern Mediterranean: Legal & Political Perspectives, Recent Developments,” presentation delivered at TUROGE Conference, Ankara, 21 March 2012.

10 Arbitral Tribunal, Award in the Arbitration Regarding the Delimitation of the Maritime Boundary Between Guyana and Suriname, Reports of International Arbitral Awards (RIAA), Vol. XXX, United Nations, 2012, pp. 132–133, 137–138.

11 ITLOS, Case No. 23: Dispute Concerning Delimitation of the Maritime Boundary between Ghana and Côte d’Ivoire, 2025, available at: <https://www.itlos.org/en/main/cases/list-of-cases/case-no-23/>.

assessed according to their practical effects: non-invasive data acquisition may be permissible where it does not risk irreparable prejudice, whereas drilling, given its typically irreversible and commercially consequential nature, will often—but not automatically—raise concerns under Articles 74(3) and 83(3).

Subsequent diplomatic exchanges in the Eastern Mediterranean over seismic surveys, licensing, and offshore projects have unfolded against this jurisprudential backdrop, with States and commentators increasingly assessing activities in terms of their potential to create irreversible physical or economic consequences and their likelihood of aggravating disputes¹².

In *Mauritius/Maldives* (2023)¹³, the Special Chamber addressed complex delimitation issues involving the continental shelf beyond 200 nautical miles, confirming the structured methodology for delimitation and clarifying the jurisdictional and methodological questions. Unlike *Guyana/Suriname* or *Ghana/Côte d'Ivoire*, however, *Mauritius/Maldives* was not concerned with pre-delimitation conduct as such, but with delimitation methodology and entitlement. However, the judgment forms part of the broader jurisprudence shaping the allocation of maritime entitlements, which in turn influences the practical context in which pre-delimitation obligations operate.

In 2021, the International Court of Justice (ICJ) in *Somalia/Kenya* refined delimitation methodology¹⁴, reaffirming the now widely used three-stage approach: establishing a provisional median line, considering relevant circumstances, and conducting a disproportionality test. Al-

though the case did not center on pre-delimitation conduct, the methodological clarity it provides is directly relevant to the Eastern Mediterranean because it may influence the assessment of the relative plausibility of competing claims.

In *Nicaragua v. Colombia* (2022)¹⁵, the Court treated core sovereign rights over natural resources within the EEZ and associated due-regard obligations as reflecting customary international law, applying them independently of UNCLOS participation. In this specific case, the judgment showed that interference with another State's resource-related rights or failure to exercise due regard may engage responsibility irrespective of treaty status. This is particularly important for the Eastern Mediterranean, where a number of States are non-Parties but nevertheless operate in hotly contested maritime zones.

The Influence of Case Law on Bilateral Delimitation Agreements in the Eastern Mediterranean

Maritime delimitation practice in the Eastern Mediterranean, particularly since 2007, has increasingly come to reflect an interaction between international jurisprudence and bilateral treaty-making. These bilateral agreements do not merely express political will; they increasingly reflect elements associated with law-of-the-sea standards, taking into account equitable principles, safeguards for third-party rights, cooperation mechanisms, and elements of environmental due diligence. The Mediterranean

12 British Institute of International and Comparative Law (BIICL), Report on the Obligations of States under Articles 74(3) and 83(3) of UNCLOS in Respect of Undelimited Maritime Areas, BIICL, 2016, available at: <https://www.biicl.org/publications/report-on-the-obligations-of-states-under-articles-743-and-833-of-unclos-in-respect-of-undelimited-maritime-areas>.

13 ITLOS, Dispute Concerning Delimitation of the Maritime Boundary between Mauritius and Maldives in the Indian Ocean (*Mauritius/Maldives*), Judgment of 28 April 2023, ITLOS Reports 2023, pp. 39–43, 103–104, 127–141. available at: https://www.itlos.org/fileadmin/itlos/documents/cases/28/Merits_Judgment/C28_Judgment_28.04.2023_orig.pdf.

14 International Court of Justice, Maritime Delimitation in the Indian Ocean (*Somalia v. Kenya*), Judgment of 12 October 2021, ICJ Reports 2021, pp. 61–67, 92–93, available at: <https://www.icj-cij.org/case/161?utm>.

15 International Court of Justice, Alleged Violations of Sovereign Rights and Maritime Spaces in the Caribbean Sea (*Nicaragua v. Colombia*), ICJ Website, 21 April 2022, available at: <https://www.icj-cij.org/node/106160>.

is generally regarded as a semi-enclosed sea within the meaning of Articles 122 and 123 of UNCLOS and, while Article 123 is framed in hortatory terms, it nonetheless reflects an expectation of regional coordination within the limits of sovereign rights. These provisions call upon States to cooperate in managing shared resources, protecting the marine environment, and coordinating jurisdictional claims. In this context, international jurisprudence shapes expectations about lawful conduct and viable agreements while bilateral agreements in turn operationalize and reinforce these evolving standards, contributing to the gradual development of regionally relevant standards.

In particular, ICJ has gradually consolidated a three-stage methodology for maritime boundary delimitation—provisional equidistance, adjustment for relevant circumstances, and proportionality control—as seen in *Maritime Delimitation in the Black Sea* (ICJ, 2009)¹⁶ and reaffirmed in *Somalia v. Kenya* (ICJ, 2021). This method has informed the architecture of key regional treaties, including the Cyprus–Lebanon agreement (signed 2025, pending ratification) and the partial delimitation between Greece and Egypt (2020), both of which adopt a modified equidistance approach that acknowledges geographic particularities while aiming for equitable outcomes.

Beyond technical delimitation, recent case law has reinforced the legal imperative to avoid actions that could prejudice third-party rights or undermine ongoing negotiations. This principle—reflected in Articles 74(3) and 83(3) of UNCLOS—was applied in *Guyana v. Suriname* (PCA, 2007), where threats of force and uni-

lateral drilling were condemned, and in *Ghana v. Côte d'Ivoire* (ITLOS, 2015/2017), where, in the provisional-measures phase, the Special Chamber ordered a temporary suspension of new drilling in order to prevent irreparable prejudice and avoid aggravation of the dispute. Such rulings have clearly influenced the cautious structure of Eastern Mediterranean treaties which remain partial in scope and preserve space for future delimitation. For example, Article 1(a) of the 2020 Greece–Egypt Agreement expressly characterises the boundary as a “partial delimitation” and provides that its completion beyond Points A and E shall be conducted through consultations between the Parties in accordance with international law. Article 1(d) further anticipates the possibility of revision of the terminal points in the event of delimitation with other neighbouring States. The agreement thus defines a binding segment between specified coordinates, while leaving adjacent areas subject to future arrangements.

This emphasis on procedural good faith is mirrored in cooperative mechanisms embedded in several agreements. Cyprus’s treaties with Israel (2010) and Lebanon (2025) contain unitization clauses mandating joint arrangements if transboundary hydrocarbon reserves are found (Article 2), thereby operationalizing the duty to cooperate in resource development¹⁷. The 2022 Israel–Lebanon maritime arrangement illustrates an advanced model of coordination, where exploitation of the Qana field is assigned to Lebanon, but Israel retains financial rights through compensation from the private operator, alongside mutual commitments to restraint and information exchange¹⁸.

16 International Court of Justice, *Maritime Delimitation in the Black Sea* (Romania v. Ukraine), ICJ Website, 2009, available at: <https://www.icj-cij.org/case/132>.

17 Israel & Cyprus, Agreement between the Government of the State of Israel and the Government of the Republic of Cyprus on the Delimitation of the Exclusive Economic Zone, United Nations Treaty Series, Vol. 2740, 2011, pp. 55–68, available at: <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%202740/v2740.pdf>.

18 United Nations (Peacemaker), *Maritime Border Deal Agreed between Israel and Lebanon*, Peacemaker Website, 2022, available at: <https://peacemaker.un.org/sites/default/files/document/files/2024/05/maritime20border20deal20agreed20between20israel20and20lebanon.pdf>.

Beyond formal boundary treaties, the emerging intergovernmental agreement between Cyprus and Israel on the Aphrodite–Ishai reservoir is designed to allow development by the Cypriot-licensed consortium while compensating Israeli license holders for their share of a straddling deposit. It exemplifies how Eastern Mediterranean States are internalizing the post-2007 jurisprudence on restraint and cooperation in shared maritime zones, using negotiated mechanisms for transboundary reservoirs to avoid the irreversible consequences that tribunals have repeatedly condemned since *Guyana/Suriname*. The recent Cyprus–Lebanon agreement (2025) seeks to transform a previously unsettled boundary into a formally agreed framework, subject to entry into force.

Where environmental protection is now central to the maritime case law, it has also begun to enter regional treaty practice. In *Nicaragua v. Colombia*, the Court emphasised that environmental measures relating to activities in the EEZ must be framed and applied so as not to infringe the coastal State’s sovereign rights. Environmental obligations therefore do not negate EEZ entitlements as such; rather, they condition how those entitlements are exercised in practice. Analytically, it is helpful to distinguish three related but distinct questions: (i) the scope of the coastal State’s rights in the EEZ (sovereign rights over natural resources and limited functional jurisdiction), (ii) the manner in which those rights may be exercised consistently with applicable environmental due-diligence obligations, and (iii) the permissibility of enforcement measures that purport to regulate or constrain third-State conduct in the EEZ. In this respect, the 2024 ITLOS Advisory Opinion¹⁹ on climate change—while not binding in the same manner as a contentious judgment—may nonethe-

less offer authoritative guidance on the content of relevant Convention duties, including the due-diligence standard for preventing marine environmental harm. Earlier Mediterranean treaties are environmentally spare, but the Israel–Lebanon agreement incorporates clauses requiring that exploration and exploitation be conducted in accordance with good petroleum industry practices, including operational safety and environmental protection (Israel–Lebanon Maritime Boundary Arrangement, 2022, Section 2B). Thus, environmental obligations operate as legal constraints on the manner in which coastal State rights may be exercised under applicable law.

Conclusion

The Eastern Mediterranean’s complex maritime geography and expanding offshore activity underscore the need for a stable and legally coherent framework governing resource exploitation in disputed zones. Over the past two decades, international jurisprudence has offered clarifications on the content of UNCLOS’s broadly framed duties, articulating standards relevant to pre-delimitation conduct, restraint in disputed areas, and equitable maritime delimitation. Regional agreements increasingly reflect these developments, drawing upon equidistance as a practical starting point while incorporating calibrated limitations, third-State safeguards, and cooperative mechanisms for transboundary resources. At the same time, environmental obligations operate as conditions upon the exercise of coastal State rights. In this respect, the applicable legal standards, while not eliminating political disagreement, provide an increasingly structured framework within which States are expected to organise their conduct.

¹⁹ ITLOS, Request for an Advisory Opinion submitted by the Commission of Small Island States on Climate Change and International Law, Advisory Opinion, Case No. 31, 21 May 2024, pp. 84–88, 119–121, 133–134, available at: https://www.itlos.org/fileadmin/itlos/documents/cases/31/Advisory_Opinion/C31_Adv_Op_21.05.2024_orig.pdf.

Νόμιμη άμυνα στον κυβερνοχώρο: Οι προοπτικές εφαρμογής του άρθρου 51 του Χάρτη του ΟΗΕ

Μαρίνα Μαργαρίτη

Τελειόφοιτη Νομικής Σχολής ΑΠΘ

Τρις-Δέσποινα Κοσμίδου

Τελειόφοιτη Νομικής Σχολής ΑΠΘ

Εισαγωγή

Με την αλματώδη ανάπτυξη της τεχνολογίας και την αυξανόμενη εξάρτηση των κρατών από ψηφιακά πληροφοριακά συστήματα, έχει διαμορφωθεί ένα νέο πεδίο διεθνών συγκρούσεων: ο κυβερνοχώρος. Οι επιθέσεις που συναντώνται στον χώρο αυτό ενδέχεται να στοχεύουν στην υπονόμηση κρίσιμων κρατικών υποδομών, αλλά και στρατηγικών δεδομένων, βλάπτοντας όχι μόνο την εθνική ασφάλεια του θιγόμενου κράτους, αλλά και την ειρήνη σε διεθνές επίπεδο. Στο πλαίσιο της νέας αυτής πραγματικότητας, είναι σκόπιμο να διερευνηθεί κατά πόσο τέτοιες επιθέσεις πληρούν τις προϋποθέσεις και συνιστούν επαρκή νομική βάση για την άσκηση από το θιγόμενο κράτος του δικαιώματος της νόμιμης άμυνας, όπως αυτό θεμελιώνεται στο άρθρο 51 του Χάρτη του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών.

Ερμηνευτική προσέγγιση κυβερνοεπιθέσεων

Το ισχύον Διεθνές Δίκαιο δεν προβλέπει έναν σαφή και δεσμευτικό ορισμό για την κυβερνοεπίθεση. Ως εκ τούτου, πληθώρα ερμηνευτικών προσεγγίσεων έχουν διαμορφωθεί από κρατικούς φορείς και την ακαδημαϊκή κοινότητα.¹ Στο πλαίσιο αυτής της ποικιλομορφίας, έχει αποτελέσει σημείο αναφοράς στον σχετικό διάλογο το Εγχειρίδιο του Τάλιν 2.0, το οποίο αποτελεί μία μη δεσμευτική προσπάθεια συστηματοποίησης των ισχυόντων κανόνων διεθνούς δικαίου όσον αφορά τον κυβερνοχώρο, όπως διαμορφώθηκε από Διεθνή Ομάδα Εμπειρογνομόνων, κατόπιν αιτήματος του Κέντρου Αριστείας Συνεργατικής Κυβερνοάμυνας του NATO. Εκδόθηκε για πρώτη φορά το 2013, ενώ η σημερινή του μορφή δημοσιεύθηκε το 2017.²

1 Ηλιοπούλου Σ., Η νομιμότητα της χρήσης βίας στο Δημόσιο Διεθνές Δίκαιο: Η έννοια της νόμιμης άμυνας και ο ρόλος του Συμβουλίου Ασφαλείας του ΟΗΕ, ΟΔΕΘ, 2 Μαΐου 2025, διαθέσιμο σε: <https://odeth.eu/%ce%b7-%ce%bd%ce%bf%ce%bc%ce%b9%ce%bc%cf%8c%cf%84%ce%b7%cf%84%ce%b1-%cf%84%ce%b7%cf%82-%cf%87%cf%81%ce%ae%cf%83%ce%b7%cf%82-%ce%b2%ce%af%ce%b1%cf%82-%cf%83%cf%84%ce%bf-%ce%b4%ce%b7%ce%bc%cf%8c%cf%83/>.

2 Schmitt M. N., Tallinn Manual 2.0 on the international law applicable to cyber operations (2nd ed.), Cambridge University Press, 2017, διαθέσιμο σε: <https://doi.org/10.1017/9781316822524>.

Αναλυτικότερα, ο κυβερνοχώρος απαρτίζεται από δίκτυα που συνενώνουν πληροφοριακές υποδομές, διαμορφώνοντας ένα ολοένα εξελισσόμενο περιβάλλον χωρίς σύνορα. Στο πλαίσιο αυτό, προκύπτουν ευκαιρίες διεξαγωγής υβριδικών επιχειρήσεων με βλαπτικό συχνά περιεχόμενο, όπως είναι το κυβερνοέγκλημα (cyber-crime) και η κυβερνοκατασκοπεία (cyber-espionage). Οι ευκαιρίες για επιβλαβή χρήση του κυβερνοχώρου, σε συνδυασμό με την αδιάκοπη τεχνολογική πρόοδο, έχουν δώσει το έναυσμα, ώστε μεμονωμένα άτομα και ομάδες, αλλά ακόμη και τα ίδια τα κράτη ή μη κρατικοί δρώντες, να προβαίνουν ολοένα και συχνότερα στην επιχείρηση κακόβουλων πράξεων, που έχουν στόχο την υπονόμευση του αντιπάλου, χρησιμοποιώντας μη συμβατικά όπλα.

Οι κυβερνοεπιθέσεις αποτελούν ένα νέο είδος υβριδικής απειλής, η οποία αποτελεί το κύριο μέσο διεξαγωγής των εχθροπραξιών στην πέμπτη διάσταση του πολέμου, όπως έχει χαρακτηριστεί εναλλακτικά ο κυβερνοπόλεμος. Ο τελευταίος συνίσταται στη συστηματική υπονόμευση των πληροφοριακών υποδομών με στόχο να κλέψει, να εκθέσει, να αλλοιώσει ή και να καταστρέψει πληροφορίες μέσω μη εγκεκριμένης πρόσβασης σε ηλεκτρονικά συστήματα. Αποσκοπεί στη μαζική καταστροφή διαδικτυακών πόρων μέσω της μόλυνσης με κακόβουλο λογισμικό, ενώ οδηγεί συχνά σε παραπληροφόρηση και προπαγάνδα, προκειμένου να επιτευχθεί αποπροσανατολισμός του κοινού. Σε εντονότερες μορφές, μπορεί να στραφεί και κατά ζωτικών υποδομών του κρατικού μηχανισμού (ηλεκτρικό ρεύμα, υδροδότηση κ.α.).³

Αξιοσημείωτο είναι ότι ο κυβερνοπόλεμος, όπως συναντάται στις διάφορες εκφάνσεις του, δεν εξυπηρετεί απλώς εγκληματικούς σκοπούς,

αλλά σε πολύ μεγαλύτερο βαθμό, πολιτικούς και στρατηγικούς στόχους. Η βαρύτητα των σκοπών αυτών εμφανίζεται σημαντικά εντονότερη σε συνάρτηση με άλλες μορφές κυβερνο-δραστηριοτήτων, όπως η παραβίαση συστημάτων (hacking), η αποστολή ανεπιθύμητων μηνυμάτων (spamming) και η ηλεκτρονική απάτη (phishing), χωρίς αυτό να σημαίνει ότι οι κυβερνοεπιθέσεις προέρχονται αποκλειστικά από κρατικούς δρώντες. Όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, έντονη έχει υπάρξει η δραστηριότητα σε αυτόν τον τομέα και από μη κρατικούς δρώντες, καθώς και από ομάδες εξειδικευμένων ατόμων ή πολυεθνικές εταιρείες, που μπορεί να έχουν κρατική ή μη υποστήριξη. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα του Ρώσο-Ουκρανικού πολέμου, που παρά την αναγνώριση του από το Διεθνές Δίκαιο, ως εμπόλεμη σύρραξη μεταξύ δύο κρατών, εντούτοις επέτρεψε την εμφάνιση καινοφανών δραστηριοτήτων με τη συμμετοχή μη κρατικών δρώντων, υποστηρικτών, όπως ομάδες χάκερ (ενδεικτικά Anonymous), αλλά και εμπορικών επιχειρήσεων τεχνολογιών πληροφορικής και επικοινωνιών (ICT), (ενδεικτικά Microsoft). Οι τελευταίες, στο πλαίσιο προστασίας των πελατών τους, συμπεριλαμβανομένης και της ουκρανικής κυβέρνησης, διευκολύνουν την αποτροπή εισβολών, αλλά και την αποκατάσταση της ασφάλειας των δικτύων μετά από αυτές.⁴

Το Άρθρο 51 του ΟΗΕ και η έννοια της νόμιμης άμυνας

Η μετατόπιση της απειλής στο ψηφιακό πεδίο με την εμφάνιση των κυβερνοεπιθέσεων εγείρει το ερώτημα, κατά πόσο τα υφιστάμενα διεθνή κείμενα προβλέπουν επαρκείς μηχανισμούς προστασίας έναντι επιθέσεων στον κυβερνοχώ-

3 *Bachmann, S.D.*, View of Hybrid threats, cyber warfare and NATO's comprehensive approach for countering 21st century threats - mapping the new frontier of global risk and security management, *Amicus Curiae*, τεύχ. 88, 2017, σσ. 24-27, διαθέσιμο σε: <https://journals.sas.ac.uk/amicus/article/view/1671/1552>.

4 *Pijpers P. B.M.J.*, Hybrid CoE Paper 15: Exploiting cyberspace: International legal challenges and the new tropes, techniques and tactics in the Russo-Ukraine War - Hybrid CoE - The European Centre of Excellence for Countering Hybrid Threats. Hybrid CoE, 2022, διαθέσιμο σε: <https://www.hybridcoe.fi/publications/hybrid-coe-paper-15-exploiting-cyberspace-international-legal-challenges-and-the-new-tropes-techniques-and-tactics-in-the-russo-ukraine-war/>.

ρο για τη διασφάλιση της διεθνούς ειρήνης. Τα θεμέλια για την παγκόσμια ειρήνη τέθηκαν στις 26 Ιουνίου 1945 με την υπογραφή του Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών. Το άρθρο 2 αποτελεί τον θεμέλιο λίθο του ΧΗΕ, διακηρύσσοντας τις βασικές αρχές του Οργανισμού. Ειδικότερα, στην παράγραφο 4 του άρθρου προβλέπεται η γενική και καθολική απαγόρευση απειλής ή χρήσης βίας από τα κράτη μέλη του Οργανισμού. Στην υπόθεση *Nicaragua v. United States of America* το Διεθνές Δικαστήριο επιβεβαίωσε τον εθιμικό χαρακτήρα της παραπάνω διάταξης, η οποία απολαύει διεθνούς εφαρμογής, ακόμα και από κράτη μη μέλη του Οργανισμού⁵, ενώ μεταγενέστερη νομολογία και ακαδημαϊκή έρευνα συνέβαλαν στην αποκρυστάλλωση της σχετικής εθιμικής διάταξης του διεθνούς δικαίου, σε κανόνα *jus cogens*. Στο κείμενο του Χάρτη, και συγκεκριμένα στο κεφάλαιο VII, προβλέπονται δύο μόνο εξαιρέσεις από την απαγόρευση χρήσης βίας. Πρόκειται για την ενεργοποίηση του συστήματος συλλογικής ασφαλείας από το Συμβούλιο Ασφαλείας με τη λήψη εξαναγκαστικών μέτρων και για το εγγενές δικαίωμα των κρατών στη νόμιμη άμυνα. Το εν λόγω δικαίωμα κατοχυρώνεται στο άρθρο 51 ΧΗΕ και αποτελεί την μοναδική εξουσιοδότηση του Χάρτη για άσκηση νόμιμης βίας εκ μέρους των κρατών.⁶

Στη διάταξη προβλέπεται ότι: *“Καμία διάταξη του παρόντος Χάρτη δεν θίγει το εγγενές δικαίωμα ατομικής ή συλλογικής αυτοάμυνας σε περίπτωση ένοπλης επίθεσης κατά Κράτους-Μέλους των Ηνωμένων Εθνών, έως ότου το Συμβούλιο Ασφαλείας λάβει τα αναγκαία μέτρα για τη διατήρηση της διεθνούς ειρήνης και ασφάλειας. [...]”*.⁷ Καθίσταται σαφές ότι η ενεργοποίηση του ατομικού ή συλλογικού αμυντικού δικαιώματος των κρατών εξαρτάται από την

πλήρωση συγκεκριμένων προϋποθέσεων, ώστε να αποφεύγεται η καταχρηστική άσκηση του από τα κράτη. Συγκεκριμένα, το κράτος οφείλει να αντιδρά σεβόμενο τις αρχές της αναγκαιότητας και της αναλογικότητας, όταν δέχεται επίθεση ένοπλη και παρούσα. Συμπληρωματικά τίθεται μία διαδικαστική υποχρέωση, καθώς το κράτος οφείλει άμεση ενημέρωση του Συμβουλίου Ασφαλείας σχετικά με τα μέτρα που ελήφθησαν προς διαφύλαξη της διεθνούς σταθερότητας, χωρίς ωστόσο η παράβαση του καθήκοντος ενημέρωσης να ακυρώνει αυτόματα το υποκείμενο δικαίωμα άμυνας.⁸ Η ερμηνεία του συγκεκριμένου άρθρου έχει αποτελέσει πεδίο έντονης επιστημονικής αντιγνωμίας, κυρίως όσον αφορά την έννοια της “ένοπλης επίθεσης”. Γίνεται δεκτό ότι η ένοπλη επίθεση αποτελεί ειδικότερη έννοια σε σύγκριση με την γενική απαγόρευση χρήσης βίας του άρθρου 2(4) ΧΗΕ, καθώς απαιτεί ένα υψηλότερο επίπεδο βαρύτητας και έντασης. Το Διεθνές Δικαστήριο έχει εισάγει το κριτήριο της κλίμακας και των επιπτώσεων (*scale and effects threshold*), διακρίνοντας την ένοπλη επίθεση από ηπιότερες μορφές βίας. Υπό το πρίσμα των τεχνολογικών εξελίξεων, καθίσταται κρίσιμη μια ελαστική προσέγγιση των εννοιών, ώστε να προβλεφθεί και η προστασία των κρατών από επιθετικές ενέργειες στον κυβερνοχώρο, που συχνά επιφέρουν αποτελέσματα ανάλογα με εκείνα των στρατιωτικών επιθέσεων.

Η ερμηνεία του άρθρου 51 ΧΗΕ στο πλαίσιο των κυβερνοεπιθέσεων

Ενόψει των τεχνολογικών καινοτομιών στον τομέα του πολέμου, μία από τα κρίσιμότερες

5 International Court of Justice, Case concerning military and paramilitary activities in and against Nicaragua (*Nicaragua v. United States of America*), merits, απόφασης της 27ης Ιουνίου 1986, I.C.J. Reports of Judgments, Advisory Opinions and Orders, σελ. 14.

6 Χατζηκωνσταντίνου Κ./Σαρηγιαννίδης Μ./Αποστολίδης Χ., Θεμελιώδεις Έννοιες στο Διεθνές Δημόσιο Δίκαιο, 2η έκδ., 2014, σελ. 621.

7 Όπως ακριβώς, Χάρτης των Ηνωμένων Εθνών, υιοθετήθηκε στις 26 Ιουνίου 1945.

8 Ηλιοπούλου Σ., ό.π.

προκλήσεις έγκειται στο κατά πόσο θα μπορούσε μία κυβερνοεπίθεση να αξιολογηθεί πως συνιστά ένοπλη επίθεση, δυνάμενη να ενεργοποιήσει το δικαίωμα κράτους σε νόμιμη άμυνα. Το αμυντικό δικαίωμα καθιερώθηκε πολύ πριν αναπτυχθεί η κυβερνοτεχνολογία και διαπιστωθεί από την διεθνή κοινότητα ότι οι επιθέσεις στον κυβερνοχώρο δύνανται να επιφέρουν συνέπειες ανάλογες με εκείνες των επιθέσεων που πραγματοποιούνται με κινητική βία. Για την επίτευξη του σκοπού των Ηνωμένων Εθνών, ήτοι την διασφάλιση της διεθνούς ειρήνης και ασφάλειας, κρίνεται επιτακτική η ανάγκη αποσαφήνισης του τρόπου με τον οποίο οι κυβερνοεπιθέσεις αλληλεπιδρούν με τους κανόνες του *jus ad bellum*, δηλαδή του νομικού καθεστώτος που ρυθμίζει το δικαίωμα των κρατών να καταφεύγουν στη χρήση βίας.⁹

Το εν λόγω ζήτημα προκάλεσε το ενδιαφέρον της διεθνούς κοινότητας με αφορμή την επίθεση Ρώσων χάκερς κατά της Εσθονίας το 2007, ως αντίποινα για την απομάκρυνση σοβιετικού μνημείου στο Ταλίν. Η ρωσική επίθεση κατέστησε μη λειτουργικές σημαντικές υποδομές της Εσθονίας για περισσότερες από τρεις ημέρες, προκαλώντας σοβαρό πλήγμα στους δημόσιους θεσμούς της χώρας. Την ίδια τακτική εφάρμοσε η Ρωσία έναν χρόνο αργότερα, στα πλαίσια στρατιωτικής σύρραξης με τη Γεωργία. Το 2010, εμφανίστηκε ένας νέος κυβερνοϊός, γνωστός ως Stuxnet, ο οποίος στόχευσε συστήματα ελέγχου που χρησιμοποιούνταν στους πυρηνικούς φυγοκεντρητές του Ιράν. Σε αντιδιαστολή προς το προηγούμενο περιστατικό των ρωσικών επιθέσεων, τα οποία προκάλεσαν προσωρινή δυσλειτουργία του θεσμικού συστήματος, ο Stuxnet επέφερε φυσικές ζημιές, με τη μορφή εκρήξεων και καταστροφής υποδομών.¹⁰

Εντός του κοινωνικοϊστορικού συγκειμένου, το Εγχειρίδιο του Ταλίν 2.0 αποτέλεσε σημαντική συμβολή στην προσπάθεια επίλυσης των προαναφερθέντων προβληματισμών, αναγνωρίζοντας ότι οι κυβερνοεπιθέσεις δύνανται, υπό προϋποθέσεις, να θεωρηθούν «ένοπλες επιθέσεις» κατά την έννοια του άρθρου 51 ΧΗΕ. Η εκτίμηση στηρίζεται σε ένα σύνολο κριτηρίων, τα οποία εδράζονται σε προσέγγιση που είχε διατυπωθεί από τον Michael Schmitt, το 1999.¹¹ Το πρώτο κριτήριο αναφέρεται στη σοβαρότητα της προκληθείσας ζημίας στους πολίτες του θιγόμενου κράτους και τις περιουσίες τους, με γνώμονα ιδίως την ένταση και τη διάρκεια της επίθεσης. Το δεύτερο αφορά την αμεσότητα, ήτοι την ύπαρξη αιτιώδους συνάφειας μεταξύ της ζημίας και της ζημιολογούσας επίθεσης και συνδέεται άρρηκτα με το τρίτο κριτήριο, της επεμβατικότητας. Η διεθνής κοινότητα παραμένει διχασμένη ως προς το εάν μη κρατικοί δρώντες δύνανται αυτοτελώς να διαπράξουν ένοπλη επίθεση ικανή να ενεργοποιήσει το δικαίωμα αυτοάμυνας. Το άρθρο 51 ΧΗΕ δεν περιορίζει την “ένοπλη επίθεση” αποκλειστικά σε κρατικούς δρώντες, αφήνοντας ανοιχτό το πεδίο για ερμηνείες που δέχονται τη νόμιμη άσκηση άμυνας σε περιπτώσεις επιθέσεων από ανεξάρτητες οντότητες, οι οποίες δεν βρίσκονται υπό τον άμεσο έλεγχο κράτους. Διαφορετικό είναι το ζήτημα της δυνατότητας απόδοσης της επίθεσης στο κράτος από το έδαφος του οποίου έδρασαν οι μη κρατικοί δρώντες (*attribution*), καθώς διατυπώνονται διαφορετικά νομολογιακά κριτήρια όσον αφορά το επίπεδο ελέγχου που απαιτείται, ώστε να θεωρηθεί υπεύθυνο το κράτος. Στο ίδιο πλαίσιο εντάσσεται και η -ιδιαίτερα αμφισβητούμενη- δογματική οδός άσκησης αυτοάμυνας στο έδαφος κράτους, το οποίο “δεν είναι σε θέση ή

9 Nyman M., ό.π., σελ.12.

10 Bachmann, S.D., ό.π.

11 Schmitt M.N., Computer Network Attack and the Use of Force in International Law: Thoughts on a Normative Framework (1999), Columbia Journal of Transnational Law, Τομ. 37, 1998-99

δεν επιθυμεί” να αντιμετωπίσει την μη κρατική απειλή¹². Ακολουθεί το κριτήριο που αναφέρεται στο μετρήσιμο των προκληθεισών ζημιών και την αξιολόγηση του βαθμού καταστροφής κρατικών υποδομών ως συνέπεια της κυβερνοεπίθεσης. Τα παραπάνω, σε συνδυασμό με τον εντοπισμό στρατιωτικών ενεργειών αποτελούν τα κρίσιμα στοιχεία για την εξομοίωση κυβερνοεπιθέσεων με συμβατικές ένοπλες επιθέσεις, οι οποίες δικαιολογούν αντεπίθεση του θιγόμενου κράτους με τη μορφή άμυνας, στο πλαίσιο του 51 ΧΗΕ.¹³

Το Διεθνές Δικαστήριο Δικαιοσύνης, εξετάζοντας σχετικά με τη νομιμότητα της προσφυγής σε χρήση πυρηνικών όπλων υπό τον Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών, επισήμανε ότι κρίσιμα για την εκτίμηση του εάν μία πράξη συνιστά ένοπλη επίθεση ή όχι είναι η ένταση και οι επιπτώσεις αυτής και όχι τα μέσα που χρησιμοποιήθηκαν.¹⁴ Η ουσιώδης διάκριση εντοπίζεται μεταξύ κυβερνοεπιθέσεων που επιφέρουν φυσικές επιπτώσεις, όπως καταστροφές στρατιωτικού εξοπλισμού, ή ακόμα και πρόκληση ανθρώπινων θυμάτων και εκείνων που επιφέρουν μη φυσικές συνέπειες, όπως η απλή απώλεια λειτουργικότητας ή η αμιγώς οικονομική ζημία. Η πρώτη κατηγορία αναγνωρίζεται ευρύτερα από την Διεθνή Ομάδα Εμπειρογνομόνων, στην οποία ανατέθηκε η συγγραφή του Εγχειριδίου του Τάλιν, ως ικανή να ενεργοποιήσει το δικαίωμα νόμιμης άμυνας, καθώς συνιστά καταφανή παραβίαση της κυριαρχίας του θιγόμενου κράτους και παρουσιάζει τέτοια ένταση και

επιπτώσεις, ώστε να εξομοιώνεται με παραδοσιακές μορφές ένοπλης βίας.¹⁵ Αντιθέτως, οι μη φυσικές επιπτώσεις, όπως η μόνιμη ή προσωρινή απώλεια λειτουργικότητας κρίσιμων υποδομών¹⁶, παρουσιάζουν μεγαλύτερη πολυπλοκότητα. Οι Εμπειρογνώμονες συμφωνούν πως η μόνιμη απώλεια λειτουργικότητας, ισοδυναμεί με φυσική καταστροφή και νομιμοποιεί αμυντικές ενέργειες. Ωστόσο, δεν υφίσταται συναίνεση αναφορικά με το εάν η προσωρινή απώλεια λειτουργικότητας των θεσμών ως αποτέλεσμα κυβερνοεπίθεσης, δύναται να θεωρηθεί παραβίαση της εθνικής κυριαρχίας του θιγόμενου κράτους, η οποία πληροί το *scale and effects threshold*, ώστε να δικαιολογείται νόμιμη άμυνα.¹⁷ Καθίσταται σαφές ότι πολλές εχθρικές κυβερνοεπιθέσεις ενδέχεται να παραβιάζουν την κυριαρχία ή την αρχή της μη επέμβασης, χωρίς απαραίτητα να φτάνουν το επίπεδο της «ένοπλης επίθεσης».

Συμπληρωματικά προς το ερμηνευτικό πλαίσιο που παρέχει το Εγχειρίδιο του Τάλιν λειτουργούν τα *opinio juris* και η πρακτική των κρατών σχετικά με τις κυβερνοεπιθέσεις και το δικαίωμα αυτοάμυνας τους. Θα πρέπει να ληφθεί υπόψη ότι η *opinio juris* πολλών κρατών δεν έχει ακόμη διαμορφωθεί. Στην Ελλάδα, δεν υπάρχει επίσημη δήλωση ή νομική ερμηνεία που να αναβαθμίζει τις μη φυσικές επιπτώσεις κυβερνοεπιθέσεων στο επίπεδο της «ένοπλης επίθεσης» που θα δικαιολογούσε αυτοάμυνα. Η διεθνής κοινότητα χαρακτηρίζεται από έλλειψη ομοφωνίας σχετικά με την ερμηνεία του

12 *Nyman M.*, ό.π., σελ. 27.

13 *Αθανασοπούλου Δ.*, σε διπλωματική εργασία: «Ο Υβριδικός Πόλεμος και το Διεθνές Δίκαιο: Νομικές Προκλήσεις και Προοπτικές», Πανεπιστήμιο Πειραιώς, ακαδημαϊκό έτος 2024, σσ. 40-41.

14 *Nyman M.*, ό.π., σελ. 20.

15 *Peychev A.*, What is the measured response to a cyber attack on critical infrastructures? Methodological, operational and legalistic approach for small states, Institute for Security and International Studies (ISIS), 2022, σελ. 15.

16 Οδηγία 2008/144/ΕΚ του Συμβουλίου της 8ης Δεκεμβρίου 2008 σχετικά με τον προσδιορισμό και τον χαρακτηρισμό των ευρωπαϊκών υποδομών ζωτικής σημασίας, Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης L 345/75, άρθρο 1: “Κρίσιμη υποδομή” σημαίνει περιουσιακό στοιχείο, σύστημα ή μέρος αυτού που βρίσκεται σε κράτος- μέλος και είναι απαραίτητο για τη διατήρηση ζωτικών κοινωνικών λειτουργιών, της υγείας, της ασφάλειας, της προστασίας, της οικονομικής ή κοινωνικής ευημερίας των ανθρώπων και η διακοπή ή καταστροφή του θα είχε σημαντικό αντίκτυπο σε κράτος- μέλος λόγω της αδυναμίας διατήρησης αυτών των λειτουργιών.”

17 *Peychev A.*, ό.π., σελ. 16.

άρθρου 51 του Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών, όπως συνάγεται από την ανομοιογένεια της *opinio juris* των κρατών μελών του ΟΗΕ.

Παρά το γεγονός ότι η Συνθήκη του Βορείου Ατλαντικού δεν περιλαμβάνει ρητή αναφορά στις κυβερνοεπιθέσεις, η πρακτική του NATO και οι επίσημες διακηρύξεις του υποδεικνύουν την υιοθέτηση από τον διεθνή οργανισμό μίας ευρύτερης προσέγγισης. Συγκεκριμένα, αναγνωρίζεται *ad hoc* και υπό ορισμένες προϋποθέσεις η δυνατότητα ενεργοποίησης του συλλογικού αμυντικού δικαιώματος, το οποίο προβλέπεται στο άρθρο 5 της Συνθήκης και ερείδεται στο άρθρο 51 του ΧΕ, εφόσον μία κυβερνοεπίθεση παρουσιάζει επαρκή ένταση και σοβαρές επιπτώσεις.¹⁸ Ωστόσο, η πολιτική αυτή του NATO δεν καθορίζει απ' εαυτής τα όρια του διεθνούς δικαίου ως προς τι συνιστά "ένοπλη επίθεση", πλην όμως συνιστά απόδειξη αναδυόμενων *opinio juris*, σε ένα διεθνές πεδίο όπου η κρατική πρακτική παραμένει ετερογενής.

Νομιμότητα της αμυντικής αντίδρασης σε κυβερνοεπιθέσεις

Η συνύπαρξη της παραγράφου 4 του άρθρου 2 του Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών που κατοχυρώνει τη γενική και καθολική απαγόρευση απειλής ή χρήσης βίας, με την πρόβλεψη του άρθρου 51 που ενεργοποιεί το δικαίωμα στη νόμιμη άμυνα των κρατών, φανερώνει τις προσπάθειες της διεθνούς κοινότητας να εξασφαλίσει την ισορροπία μεταξύ της απαγόρευσης της βίας αφενός και του κατοχυρωμένου δικαιώματος των κρατών στη νόμιμη άμυνα αφετέρου.¹⁹

Στις περιπτώσεις ενεργοποίησης του δικαιώματος νόμιμης άμυνας, κατά το άρθρο 51 του Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών, τα κράτη δύναται να καταφύγουν και αυτά στη χρήση βίας,

η οποία διαφορετικά θα αποτελούσε διεθνώς παράνομη πράξη. Προκειμένου να αποφευχθεί η καταχρηστική άσκηση του δικαιώματος και να εξασφαλιστεί ο νόμιμος χαρακτήρας του, οφείλουν τα κράτη να συμμορφωθούν κατά την αντίδραση τους με τις θεμελιώδεις αρχές της αναγκαιότητας και της αναλογικότητας.

Αναλυτικότερα, η αρχή της αναγκαιότητας προϋποθέτει ότι η άμυνα με ένοπλα μέσα δεν αποσκοπεί καταρχήν να τιμωρήσει τον επιτιθέμενο, αλλά έχει σκοπό να αποτρέψει ή να αποκρούσει παρούσα ή επαπειλούμενη επίθεση εις βάρος των υποδομών του κράτους. Κρίσιμο θεωρείται επίσης, η προσφυγή στην ένοπλη άμυνα να είναι πράγματι αναγκαία, αλλά και η μοναδική λύση, καθώς η δυνατότητα χρήσης μη βίαιων μεθόδων για την αντιμετώπιση της εν εξελίξει κυβερνοεπίθεσης εμφανίζεται ανεπαρκής.²⁰

Από την άλλη, το κριτήριο της αναλογικότητας εστιάζει στη μορφή και τα μέσα αντίδρασης. Στην εξέταση της τήρησης της αρχής της αναλογικότητας, δεν αποτελεί καταλυτικό κριτήριο η χρήση ή μη ενόπλων μέσων. Αντιθέτως, μεγαλύτερη έμφαση δίνεται στα αποτελέσματα που θα επιφέρει η πράξη του αμυνόμενου κράτους, τα οποία σε κάθε περίπτωση περιορίζουν τις επιλογές του κράτους ως προς τις μεθόδους και τα μέσα που θα χρησιμοποιηθούν. Σε κάθε περίπτωση, δεν απαιτείται συμμετρία αντίδρασης με την αρχική πράξη, ενώ η επιλογή μεταξύ κινητικής επίθεσης ή κυβερνοεπίθεσης ως μέσο αντίδρασης παραμένει ένα ανοιχτό ζήτημα.

Έχουν διατυπωθεί διάφορες απόψεις όσον αφορά αυτό το ζήτημα, με την Ομάδα Εμπειρογνομόνων να δέχεται ότι αμφότερες, η κινητική και η κυβερνοεπίθεση, είναι προσήκοντα μέσα άμυνας.²¹ Πολλά από τα συμβαλλόμενα κράτη, έχουν διατυπώσει απόψεις, συμμεριζόμενα αυτή τη θέση. Αξίζει να επισημανθεί ότι ούτε η

18 North Atlantic Treaty Organization, Collective defence and Article 5, 2025, διαθέσιμο σε: <https://www.nato.int/en/what-we-do/introduction-to-nato/collective-defence-and-article-5#heading-2>.

19 Χατζηκωνσταντίνου Κ./Σαρηγιαννίδης Μ./ Αποστολίδης Χ., ό.π., σελ. 621.

20 Nyman M., ό.π., σελ. 42.

21 Nyman M., ό.π., σελ. 46.

αρχή της αναγκαιότητας, αλλά ούτε και η αρχή της αναλογικότητας, προϋποθέτουν το κράτος να αμυνθεί καταφεύγοντας και αξιοποιώντας ίδια μέσα με την αρχική επίθεση. Ανασταλτικό παράγοντα στην εφαρμογή των αρχών της αυτοάμυνας στον κυβερνοχώρο, συνιστά η δυσχέρεια στην απόδοση ευθύνης, ιδίως αν ληφθεί υπόψιν ότι σε ορισμένες περιπτώσεις καθίσταται εξαιρετικά δύσκολο να εντοπιστεί η προέλευση της επίθεσης χάρη στην χρήση proxy server και VPN, καθώς και η αβεβαιότητα ως προς την πρόθεση του επιτιθέμενου κράτους. Υπό το πόρισμα των ανωτέρω, η προληπτική άμυνα έναντι επικείμενων κυβερνοαπειλών εγείρει πρόσθετα ζητήματα νομιμότητας.

Συμπεράσματα:

Προτάσεις για την ενίσχυση του διεθνούς πλαισίου

Η μεταβολή των στρατιωτικών δογμάτων, την οποία επέφερε η εμφάνιση των κυβερνοεπιθέσεων, συνεπάγεται αναπόφευκτα και μεταβολή των νομικών δεδομένων. Πρόκειται για ένα νέο εργαλείο καταναγκασμού στη διεθνή σκηνή, το οποίο διαφοροποιείται ουσιωδώς από τις παραδοσιακές μορφές διασυννοριακών επιθέσεων, λόγω της τεχνολογικής του ιδιομορφίας και της δυνατότητας του να επιφέρει βαρύτατες επιπτώσεις στην υποδομή ενός κράτους, χωρίς ανάγκη

φυσικής παρουσίας στην εδαφική επικράτεια του στόχου. Η ιδιαιτερότητα της νέας αυτής μορφής πολέμου καθιστά αναγκαία τη διαμόρφωση ενός εξειδικευμένου θεσμικού πλαισίου, το οποίο θα αντιμετωπίζει τις κυβερνοεπιθέσεις μεταξύ κρατών και θα θεσπίζει ειδικά κριτήρια για την αναγνώριση του δικαιώματος άμυνας των κρατών αυτών. Εναλλακτικά, με αναπροσαρμογή του υφιστάμενου θεσμικού πλαισίου, θα μπορούσε να συμπεριληφθεί η έννοια της “κυβερνοεπίθεσης” στο κανονιστικό πλαίσιο του άρθρου 51 του Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών. Αναγκαία προϋπόθεση και ουσιώδες προστάδιο της θεσμικής ρύθμισης αποτελεί η επίλυση κρίσιμων ζητημάτων, μεταξύ των οποίων συγκαταλέγονται η προβληματική της απόδοσης ευθυνών και της υποχρέωσης ελέγχου της τήρησης των αρχών της αναλογικότητας και της αναγκαιότητας, όπως ήδη εκτέθηκε. Για την αποτελεσματική αντιμετώπιση των προκλήσεων που θέτουν οι επιθέσεις στον κυβερνοχώρο και για τη διασφάλιση της ορθής άσκησης του δικαιώματος αυτοάμυνας των κρατών, δεν επαρκεί η εμβάθυνση της διεθνούς συνεργασίας και η διαμόρφωση συνεκτικού θεσμικού πλαισίου· απαιτείται μία βαθύτερη συλλογική αναθεώρηση των εννοιών της διεθνούς ασφάλειας και της κρατικής ευθύνης και κυριαρχίας, σε έναν κόσμο όπου η ισχύς εκδηλώνεται αόρατα και τα σύνορα έχουν μετατοπιστεί από τον υλικό στον ψηφιακό χώρο.

Το σύστημα της εταιρικής και διοικητικής ευθύνης των ΑΕ όπως διαμορφώνεται σε περιπτώσεις data breaches κατά τον Γενικό Κανονισμό 2016/679

Ευδοξία Αποστολίδου

*Μεταπτυχιακή Φοιτήτρια στο ΠΜΣ «Εμπορικό Δίκαιο» Νομικής Σχολής ΑΠΘ,
Ασκούμενη Δικηγόρος*

Βασιλική Γκιώργκη

Τελειόφοιτη Φοιτήτρια Νομικής Σχολής ΑΠΘ

Εισαγωγή

Στον κόσμο της ραγδαίας τεχνολογικής εξέλιξης, της παγκοσμιοποιημένης οικονομικής και κοινωνικής ολοκλήρωσης, και της όλο και αυξανόμενης διασυννοριακής κινητικότητας εταιριών, το κυβερνοέγκλημα και τα λεγόμενα data breaches, ήτοι διαρροή δεδομένων πρωταγωνιστούν στον κόσμο των εταιρικών νομικών οντοτήτων.

GDPR και σχετικές εταιρικές υποχρεώσεις

Προκειμένου να καταστεί σαφές το κανονιστικό πλαίσιο εντός του οποίου εξετάζεται η ευθύνη των εταιριών σε περιπτώσεις παραβίασης, κρίνεται απαραίτητη η προηγούμενη αποσαφήνιση των βασικών εννοιών που διέπουν την προστασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα. Αφενός, ως προσωπικά δεδομένα ορίζονται οποιαδήποτε πληροφορία αφορά συγκεκριμένο φυσικό πρόσωπο μέσω της οποίας

μπορεί να επιτευχθεί ταυτοποίηση ενός ατόμου έμμεσα ή άμεσα. Αξίζει να σημειωθεί πως τα προσωπικά δεδομένα διακρίνονται σε «απλά» δεδομένα, όπως ονοματεπώνυμο, διεύθυνση ή email και σε «ευαίσθητα» δεδομένα (άρθρο 4 περ 1. του ΓΚΠΔ). Επιπλέον προσωπικά δεδομένα συνιστούν και πληροφορίες που ως σύνολο οδηγούν στην ταυτοποίηση ενός ατόμου. Αφετέρου, παραβίαση των προσωπικών δεδομένων συνιστούν η τυχαία ή παράνομη καταστροφή, η απώλεια, η μεταβολή, η άνευ άδειας κοινολόγηση ή πρόσβαση δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα που διαβιβάστηκαν, αποθηκεύτηκαν ή υποβλήθηκαν κατ' άλλο τρόπο σε επεξεργασία. Συνεπώς, δύναται να πραγματοποιηθεί παραβίαση είτε ακεραιότητας, είτε απορρήτου, είτε διαθεσιμότητας. Η αξία τους είναι ύψιστης σημασίας γι' αυτό και προστατεύονται τόσο με το άρθρο 9Α του Συντάγματος όσο και σε ευρωπαϊκό επίπεδο με τον Κανονισμό 2016/679, γνωστό ως Γενικό Κανονισμό Προστασίας Δεδομένων (GDPR) της ΕΕ, ο οποίος περιλαμβάνει ρυθμίσεις για την εποπτεία των υπεύθυνων

επεξεργασίας και τις αντίστοιχες κυρώσεις.¹ Μέτρα εφαρμογής του Κανονισμού εισήγαγε ο Ν. 4624/2019.

Για την πληρέστερη θεώρηση του ζητήματος αναγκαίος καθίσταται η περαιτέρω αναφορά σε αυτόν τον Γενικό Κανονισμό για την Προστασία Δεδομένων. Αυτός θεσπίζει την απαίτηση γνωστοποίησης μιας παραβίασης δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα στην αρμόδια εθνική εποπτική αρχή και την, υπό προϋποθέσεις, ανακοίνωση της στα πρόσωπα, των οποίων τα δεδομένα έχουν επηρεαστεί (άρθρο 4 σημείο 21 του ΓΚΠΔ).² Ακριβέστερα, επειδή ο σκοπός και του Ν. 4624/2019 είναι η προστασία των φυσικών προσώπων, αυτός καθιστά τον υπεύθυνο επεξεργασίας αρμόδιο (άρθρο 5 παρ. 2) για την άμεση γνωστοποίηση εντός 72 ωρών από τη γνώση του γεγονότος στην αρμόδια αρχή, σύμφωνα με το άρθρο 55, η οποία είναι η Αρχή Προστασίας Δεδομένων, την αξιολόγηση του επικείμενου κινδύνου (άρθρο 33), την προσπάθεια θεραπείας της παράβασης και την παράλληλη τεκμηρίωση της διαδικασίας.³ Εφόσον ο κίνδυνος εκτιμηθεί υψηλός, δηλαδή ότι απειλεί δικαιώματα και ελευθερίες των φυσικών προσώπων ακολουθείται διαδικασία ενημέρωσης του ενδιαφερόμενου προσώπου σύμφωνα με το άρθρο 34, υποχρέωση η οποία βαρύνει τον υπεύθυνο επεξεργασίας.⁴

Στον χώρο των εμπορικών εταιριών, οι οποίες κυριαρχούν στη σύγχρονη αγορά, οι εταιρίες καλούνται να αναλάβουν τον ρόλο του υπεύθυνου επεξεργασίας, συνεπώς και τα καθήκοντα που προαναφέρθηκαν, διαμορφώνοντας ένα ασφαλές πλαίσιο για τη διενέργεια συναλλαγών. Παράλληλα, οι εταιρίες οφείλουν να τηρούν αρχείο όλων των παραβιάσεων (άρθρο 33 παρ. 5) και να τεκμηριώνουν κάθε απόφασή

τους. Εξίσου σημαντική υποχρέωση, παράβαση της οποίας δύναται να επιφέρει επιπτώσεις, είναι η παράλειψη συνεργασίας με την εποπτική αρχή (άρθρο 31).

Πώς μια κεφαλαιουχική εταιρία μπορεί να βρεθεί υπόλογη για data breaches

Μια Α.Ε. ή Ι.Κ.Ε. ή Ε.Π.Ε. μπορεί να θεωρηθεί υπεύθυνη για παραβιάσεις προσωπικών δεδομένων όταν δεν συμμορφώνεται στις απαιτήσεις του Ν. 4624/2019 που αναφέραμε παραπάνω. Συγκεκριμένα, **η εταιρία βρίσκεται στη θέση του υπεύθυνου επεξεργασίας** (άρθρο 4 περ. 7), δηλαδή του προσώπου που καθορίζει τον τρόπο και τον σκοπό επεξεργασίας των προσωπικών πληροφοριών. Όπως προκύπτει και από τη νομολογία, η οποία έρχεται σε σύγκλιση με τη θεωρία, σε περίπτωση που η επεξεργασία των προσωπικών δεδομένων έχει ανατεθεί σε φυσικό πρόσωπο για λογαριασμό ενός νομικού προσώπου και κατ' επέκταση μιας εταιρίας, οι ενέργειες που εκτελούνται από το φυσικό πρόσωπο στο πλαίσιο των καθηκόντων του, καταλογίζονται στο νομικό, το οποίο θα είναι και υπόλογο για τυχόν προσβολή των υπό επεξεργασία δεδομένων.

Σημαντικό είναι να διακρίνουμε τη θέση του υπευθύνου από αυτή του εκτελούντος επεξεργασίας (άρθρο 4 περ. 8).⁵ Σαφέστερα, ο υπεύθυνος επεξεργασίας θέτει τους σκοπούς και τα μέσα ουσιώδους σημασίας, δηλαδή αυτά που συνδέονται άρρηκτα με τον σκοπό, εντός των οποίων και υπό την εποπτεία του υπευθύνου, κινείται ο εκτελών την επεξεργασία. Για αυτόν τον λόγο, ο υπεύθυνος φέρει και την αποκλει-

1 Παναγοπούλου Φ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ Ερμηνεία κατ' άρθρο – Άρθρο 9 Α, Ηλεκτρονική έκδοση, 2023, σσ. 6-9 διαθέσιμη σε: <https://www.syntagmawatch.gr/wpcontent/uploads/2023/02/Άρθρο-9-me-cover.pdf>.

2 Ομάδα Εργασίας του άρθρου 29 για την προστασία των δεδομένων, Κατευθυντήριες γραμμές σχετικά με τη γνωστοποίηση παραβιάσεων δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα δυνάμει του κανονισμού 2016/679, 6 Φεβρουαρίου 2018, σελ. 5.

3 Ομάδα Εργασίας του άρθρου 29 για την προστασία των δεδομένων, ό. π., σελ. 11.

4 Ομάδα εργασίας του άρθρου 29 ό.π., σσ. 23-24.

5 Αρχή Προστασίας Δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα 32/2025, Αθήνα, διαθέσιμη σε: Ισοκράτης και σε: www.dpa.gr.

στική ευθύνη για τυχόν παραβίαση ακόμη και αν δεν συμμετείχε ή δεν είχε πρόσβαση στην επεξεργασία του υλικού αυτού, όπως συνάγεται από την απόφαση 32/2025 της Αρχής Προστασίας Δεδομένων, η οποία αναγνώρισε ασφαλιστική επιχείρηση ως υπεύθυνο επεξεργασίας και σε αυτή επέβαλε το προβλεπόμενο από το νόμο πρόστιμο, παρά το γεγονός ότι η εταιρία δεν είχε πρόσβαση στα δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα που παραβιάστηκαν.

Όταν, λοιπόν, συλλέγονται δεδομένα χωρίς έννομο συμφέρον ή άσκοπα⁶ δεν τηρείται το σύστημα της ψευδωνυμοποίησης (άρθρο 4 περ. 5)⁷ ή παραλείπεται η έγκυρη ενημέρωση των ενδιαφερόμενων υποκειμένων για τα δικαιώματα της ενημέρωσης (άρθρα 13-14), της πρόσβασης (άρθρο 15) και της εναντίωσης (άρθρο 21), η εταιρία φέρει αστική, διοικητική και ποινική ευθύνη (άρθρο 82 επ.).⁸ Οι παραβάσεις αυτές όπως και η υπαίτια παράλειψη συνεργασίας με την αρχή μπορούν να οδηγήσουν σε επιβολή υψηλών προστίμων από την ίδια αρχή. Ο κανόνας αποτυπώνεται στην πρακτική της, με χαρακτηριστικά παραδείγματα τις αποφάσεις 56/2021 και 57/2021 της Αρχής Προστασίας Δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα, στις οποίες αυτή επέβαλε πρόστιμα ύψους έως 30.000 και 25.000 ευρώ αντίστοιχα, σε εταιρίες οι οποίες πραγματοποιούσαν άνευ ορίου αυτοματοποιημένες προωθητικές τηλεφωνικές ενέργειες, γεγονός που σαφώς αποτελεί παραβίαση προσωπικών δεδομένων.⁹ Το είδος και το μέγεθος της παραβίασης κρίνεται με βάση συγκεκριμένα αξιολογικά κριτήρια, κάποια από τα οποία

είναι καταρχάς η ευαισθησία και ο όγκος των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα που έχουν διαρρεύσει και θέτουν σε κίνδυνο τον φορέα τους. Μάλιστα, εκ πρώτης όψεως ορισμένα είδη δεδομένων τείνουν να φαίνονται αθώα. Γι' αυτό θα πρέπει να αναρωτηθούμε τι θα μπορούσαν αυτά να αποκαλύψουν για το επηρεαζόμενο πρόσωπο, καθώς και πόσο εύκολη θα ήταν η ταυτοποίηση του προσώπου στην περίπτωση σχετικής διαρροής δεδομένων.¹⁰ Στα παραπάνω παραδείγματα για την εγκυρότητα της συμμετοχής σε διαγωνισμό απαιτούνταν ως ελάχιστα στοιχεία το όνομα, το επώνυμο και ο αριθμός τηλεφώνου του διαγωνιζόμενου, βασικά στοιχεία που επιτρέπουν κάλλιστα την ταυτοποίηση του επηρεαζόμενου φυσικού προσώπου. Ακόμη, απαιτούνταν η εκ των προτέρων ρητή συναίνεση του προσώπου αναφορικά με την πραγματοποίηση ή μη ζητηθεισών επικοινωνιών για σκοπούς απευθείας εμπορικής προώθησης προϊόντων ή υπηρεσιών για διαφημιστικούς λόγους και επομένως η έλλειψη ρητής συναίνεσης είναι η βάση της διαρροής δεδομένων.¹¹ Συμπερασματικά, κατά την αξιολόγηση του κινδύνου που είναι πιθανό να επιφέρει μία παραβίαση, ο υπεύθυνος επεξεργασίας θα πρέπει να εξετάζει συνδυαστικά τη σοβαρότητα του πιθανού αντικτύπου στα δικαιώματα και τις ελευθερίες των προσώπων και την πιθανότητα επέλευσης του. Εάν υπάρχει αμφιβολία ως προς το μέγεθος ή την ύπαρξη του κινδύνου εκ μέρους του υπεύθυνου επεξεργασίας, αυτός θα πρέπει να επιδείξει ιδιαίτερη προσοχή και να προβεί σε γνωστοποίηση της παραβίασης αυτής.¹²

6 ΔΕΕ C-252/21, *Meta v Bundeskartellamt* 22/04/2021 - 04/07/2023 ECLI:EU:C:2023:537, διαθέσιμη σε: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:62021CJ0252> σκ. 6-8, 109-113.

7 Αρχή Προστασίας Δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα 43/2022, Αθήνα, διαθέσιμη σε: Ισοκράτης.

8 Αρχή Προστασίας Δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα 56/2021, Αθήνα, διαθέσιμη σε: Ισοκράτης.

Αρχή Προστασίας Δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα 57/2021, Αθήνα, διαθέσιμη σε: Ισοκράτης.

9 Αρχή Προστασίας Δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα 32/2025, Αθήνα, διαθέσιμη σε: Ισοκράτης.

Αρχή Προστασίας Δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα 56/2021, Αθήνα, διαθέσιμη σε: Ισοκράτης.

10 Ομάδα εργασίας του άρθρου 29 ό.π., σελ. 29-30.

11 Αρχή Προστασίας Δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα 56/2021, Αθήνα, διαθέσιμη σε: Ισοκράτης.

12 Ομάδα εργασίας του άρθρου 29 ό.π., σελ. 31.

Βάρος ευθύνης: ΔΣ ή εταιρίας;

Η εταιρία φέρει ως νομικό πρόσωπο το πρωταρχικό και αποκλειστικό εξωτερικό βάρος της ευθύνης για κάθε παράνομη επεξεργασία, ανεξάρτητα του οργάνου που την προκάλεσε. Αυτή θεμελιώνεται στο άρθρο 104 του Ν. 4548/2018 και συγκεκριμενοποιείται στο άρθρο 82 του Κανονισμού, όπου επιρρίπτονται ευθύνες στον υπεύθυνο επεξεργασίας, δηλαδή στην ίδια την εταιρία. Ο ΓΚΠΔ ορίζει τον «Υπεύθυνο Επεξεργασίας» ως το φυσικό ή νομικό πρόσωπο που καθορίζει τους σκοπούς και τον τρόπο της επεξεργασίας. Συνεπώς, η συμμόρφωση με τον ΓΚΠΔ αποτελεί καταστατική «εταιρική ευθύνη» της ΑΕ.

Η ΑΕ φέρει αφενός διοικητική ευθύνη. Αυτό σημαίνει ότι οι διοικητικές κυρώσεις (πρόστιμα) επιβάλλονται από την Αρχή Προστασίας Δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα (ΑΠΔ-ΠΧ), βάσει του άρθρου 83 ΓΚΠΔ και του Ν. 4624/2019, απευθείας κατά του νομικού προσώπου της ΑΕ. Η ΑΠΔΠΧ επιβάλλει πρόστιμα για παραβάσεις όπως η μη εφαρμογή κατάλληλων τεχνικών και οργανωτικών μέτρων (άρθρο 32 ΓΚΠΔ).

Παράλληλα, όμως, η ΑΕ υπέχει και αστική ευθύνη (εξωτερική), δηλαδή ευθύνεται έναντι των υποκειμένων των δεδομένων για κάθε υλική ή μη υλική (ηθική) ζημία που προκλήθηκε από την παραβίαση και απαλλάσσεται μόνο εάν αποδείξει ότι «δεν φέρει καμία ευθύνη για το γενεσιουργό γεγονός της ζημίας» (άρθρο 82 ΓΚΠΔ).

Τέλος, η ΑΕ φέρει και ποινική ευθύνη, όταν παραβιάζονται τα δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα κατόπιν παράνομης επεξεργασίας τους, αλλοίωσης τους ή χωρίς δικαίωμα μετάδοσής τους σε τρίτα πρόσωπα. Συγκεκριμένα, ο νόμος προβλέπει αναλυτικά στο άρθρο 38 ΓΚΠΔ ποινές οι οποίες κλιμακώνονται ανάλογα με

το μέγεθος της προκαλούμενης ζημίας και την ένταση της παράβασης (άρθρο 81 ΓΚΠΔ).

Τα πρόσωπα του ΔΣ όμως βρίσκονται ποτέ υπόλογα; Σύμφωνα, με το άρθρο 96 του Ν. 4548/2018, οφείλουν να τηρούν τον νόμο, το καταστατικό και τις αποφάσεις της Γ.Σ και υπέχουν ευθύνη τόσο εξωτερικά όσο και εσωτερικά της εταιρίας. Ευθύνη τους δημιουργείται σε περίπτωση πλημμελούς εκπλήρωσης των διαχειριστικών τους καθηκόντων, με αποτέλεσμα τη ζημία της εταιρίας (άρθρο 102 Ν. 4548/2018). Οι διατάξεις για την ευθύνη είναι αναγκαστικού δικαίου και ως εκ τούτου δεν δύναται να περιορισθούν με το καταστατικό της¹³.

Βασικές προϋποθέσεις¹⁴ για την στοιχειοθέτηση της ευθύνης των μελών του ΔΣ είναι οι εξής:

1. Η αντικειμενική προϋπόθεση η οποία συνίσταται στην πράξη ή παράλειψη μέλους του ΔΣ που αποτελεί παράβαση καθήκοντος (άρθρο 102 παρ. 1 Ν. 4548/2018)¹⁵. Στη συγκεκριμένη περίπτωση θα πρέπει να αφορά παραβίαση του Κανονισμού 2016/679 αναφορικά με τα προσωπικά δεδομένα των ζημιωθέντων.
2. Η υποκειμενική προϋπόθεση η οποία στηρίζεται στην υπαιτιότητα του μέλους, δηλαδή στην έλλειψη «δέουσας επιμέλειας»¹⁶ (άρθρο 102 παρ. 2 Ν. 2121/1993).
3. Η επέλευση του ζημιολογού γονότος, δηλαδή ζημία που θα έχει υποστεί η εταιρία κατόπιν παραβίασης του κανονισμού από τον υπεύθυνο επεξεργασίας. Η ζημία της εταιρίας συνίσταται ιδίως στο πρόστιμο που έχει υποχρεωθεί να καταβάλει.
4. Η αιτιώδης συνάφεια ανάμεσα στην παραβίαση του καθήκοντος και στην επέλευση της ζημίας.

13 Ρόκας Ν.Κ., Εμπορικές Εταιρίες, 2019, σελ. 334.

14 Ρόκας Ν.Κ., ό.π., σσ. 335-336.

15 Παναγιώτου Π., Το δίκαιο των αποθεματικών και κερδών επιχειρήσεων, Εκδόσεις Σάκκουλα 2025, σσ. 54-57, Αντωνόπουλος Β./ Γρηγοριάδης Α., Δίκαιο Κεφαλαιουχικών Εταιριών, τόμ. 1, Εκδόσεις Σάκκουλα, 2022 σσ. 706-707.

16 Παναγιώτου Π., ό.π., σσ. 58-59, Αντωνόπουλος Β. / Γρηγοριάδης Α., ό.π., σσ. 706-707.

Παράλληλα είναι βασικό να αναφερθεί σε αυτό το σημείο ότι η ευθύνη είναι νόθος αντικειμενική με αντεστραμμένο το βάρος απόδειξης στο υπόλογο μέλος¹⁷. Αυτό, με άλλα λόγια, πρέπει για να αποφύγει τυχόν ευθύνες να αποδείξει ότι η συμπεριφορά του προσιδιάζει σε αυτήν του επιμελούς και συνετού επιχειρηματία¹⁸ και εμπίπτει στον κανόνα της επιχειρηματικής κρίσης¹⁹. Σύμφωνα με τον παραπάνω κανόνα, ο οποίος ρυθμίζεται στο άρθρο 102 παρ. 4 του Ν. 4548/2018 τα μέλη του ΔΣ δεν υπέχουν ευθύνη για πράξεις ή παραλείψεις που ζημίωσαν την εταιρία εφόσον αφορούν εύλογη επιχειρηματική απόφαση, η οποία ελήφθη με καλή πίστη, με βάση επαρκείς για τις συγκεκριμένες συνθήκες πληροφορίες και με αποκλειστικό κριτήριο την εξυπηρέτηση του εταιρικού συμφέροντος²⁰.

Επιπλέον, τα μέλη του ΔΣ ευθύνονται κατά κανόνα και εσωτερικά έναντι της εταιρίας. Συγκεκριμένα αξίωση αποζημίωσης σχετικά με διαχειριστικά παραπτώματα ζητείται μόνο από την εταιρία δια των οργάνων της και οποιαδήποτε εταιρική ζημία αποκαθίσταται μόνο εμμέσως δια αναγωγικών δικαιωμάτων (άρθρο 104 ν. 4548/2018)²¹. Σκοπός της υποχρέωσης των υπαίτιων μελών του ΔΣ για αποζημίωση κρίνεται η προστασία της εταιρικής περιουσίας, αφού η μη αποκατάσταση της ζημίας αντανακλά στην μετοχική ιδιοκτησία²². Θεωρείται, λοιπόν, απαραίτητη η οριοθέτηση ενός πλαισίου που προνοεί, ώστε οι αξιώσεις της εταιρίας πράγματι να ασκηθούν. Καταρχάς, τα μέλη του ΔΣ αναλαμβάνουν την άσκηση της λεγόμενης «εταιρικής αγωγής»²³, κατά την οποία έχουν

υποχρέωση έγκαιρης, πλήρους και επιμελούς άσκησης των αξιώσεων της εταιρίας έναντι των υπευθύνων, που έχουν προβεί στην παραβίαση των προσωπικών δεδομένων. Στην πραγματικότητα, βέβαια, σπανίως ασκείται αυτού του είδους η αξίωση, καθόσον κρίνεται προφανής η διαμόρφωση συνθηκών όπου η συνεργασία με τα υπόλοιπα μέλη δεν θα είναι ευχερής.²⁴ Για αυτό κρίνεται απαραίτητη η δυνατότητα άσκησης των αξιώσεων της εταιρίας κατόπιν αιτήματος της μειοψηφίας. Η δυνατότητα αυτή βασίζεται στο άρθρο 104 παράγραφος 1 έως 3 του Ν. 4548/2018 και αξιώνει δικαίωμα των μετόχων που εκπροσωπούν το 1/20 του καταβεβλημένου μετοχικού κεφαλαίου ή το τυχόν μικρότερο ποσοστό που προβλέπει το καταστατικό αναφορικά με την επιδίωξη άσκησης εταιρικών αξιώσεων.²⁵ Επομένως, παρατηρείται ότι στο θέμα παραβίασης του GDPR από όργανα ή υπαλλήλους της Α.Ε. κατά την άσκηση των καθηκόντων τους, η ευθύνη εξωτερικά βαρύνει την εταιρία ενώ εσωτερικά, η Α.Ε. μπορεί να αναζητήσει αποζημίωση από τα μέλη του Δ.Σ. (άρθρο 103).²⁶

Στο σημείο αυτό, όμως, θα πρέπει να γίνει λόγος και για την άμεση ευθύνη των μελών του ΔΣ. Η άμεση ευθύνη των μελών του ΔΣ έναντι των υποκειμένων των δεδομένων (τρίτων) δύναται να στοιχειοθετηθεί μόνο στην εξαιρετική κάτωθι περίπτωση: το ΔΣ ευθύνεται έναντι τρίτων μόνο εάν η πράξη του, αυτοτελώς θεωρούμενη, συνιστά αδικοπραξία κατά τις γενικές διατάξεις του ΑΚ και προκαλεί άμεση, προσωπική ζημία στον τρίτο. Σε μια τυπική παραβία-

17 Ψυχομάνης Σ., Δίκαιο Εμπορικών Εταιριών, 4^η έκδ., Εκδόσεις Σάκκουλα, 2020, σσ. 378-379.

18 Σπηλιόπουλος Ο., Βασικά Στοιχεία Εμπορικού Δικαίου, Εκδόσεις Σάκκουλα, 2021, σελ. 149-150.

19 Ρόκας Ν.Κ., ό.π., σελ. 336, Αντωνόπουλος Β./Γρηγοριάδης Α., ό.π., σσ. 709-711.

20 Ρόκας Ν.Κ., ό.π., σελ. 340., Ψυχομάνης Σ., ό.π., σσ. 378-379.

21 Ρόκας Ν.Κ., ό.π., 2019, σελ. 342.

22 Ρόκας Ν.Κ., ό.π., 2019, σελ. 341.

23 Ψυχομάνης Σ., Δίκαιο Εμπορικών Εταιριών, 4^η έκδοση, Εκδόσεις Σάκκουλα, 2020 σσ. 379-380, Αντωνόπουλος Β. /Γρηγοριάδης Α., ό.π., σσ. 714-722.

24 Ρόκας, Ν.Κ. ό.π., 2019, σελ. 343.

25 Ρόκας, Ν.Κ. ό.π., 2019, σσ. 344-345, Ψυχομάνης Σ., ό.π., σσ. 379-380.

26 ΑΠ 1298/2006, ΕλλΔΝΗ 2006, 1406, ΕΕμπΔ 2014 σελ. 865, Παναγιώτου Π., Η μικρή και κλειστή οικογενειακή ανώνυμη εταιρία, Εκδόσεις Σάκκουλα, 2023, σσ. 233-237.

ση ΓΚΠΔ, ο αποκλειστικός εναγόμενος είναι η ΑΕ (Υπεύθυνος Επεξεργασίας).²⁷

Επίλογος

Συμπερασματικά, οι σημερινές εξελίξεις απαιτούν ένα ισχυρό και πιο συνεκτικό πλαίσιο προστασίας των δεδομένων στην Ένωση, υποστηριζόμενο από αυστηρή εφαρμογή της νομοθεσίας, δεδομένου ότι είναι σημαντικό να δημιουργηθεί η αναγκαία εμπιστοσύνη που θα επιτρέψει στην ψηφιακή οικονομία να ανα-

πτυχθεί στο σύνολο της εσωτερικής αγοράς. Η προσπάθεια αυτή εναρμόνισης προστασίας θεμελιωδών δικαιωμάτων αναφορικά με τη διασφάλιση της ελεύθερης κυκλοφορίας δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα έγινε αρχικά με την οδηγία 95/46/ΕΚ²⁸. Στη συνέχεια επιτεύχθηκε με τον Γενικό Κανονισμό Προστασίας Δεδομένων, ο οποίος έθεσε τις βασικές αρχές έναντι της αυθαίρετης επεξεργασίας δεδομένων, και με τον οποίο επιβάλλονται κανόνες και αυστηρότατες κυρώσεις ενωσιακού επιπέδου.

27 Παναγιώτου Π., ό.π., σσ. 264-265., Ψυχομάνης Σ., ό.π., σσ. 381-382.

28 Οδηγία 95/46/ΕΚ, αιτιολογική σκ. 3, η οποία καταργήθηκε με τον Κανονισμό 2016/679 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 27ης Απριλίου 2016, Προοίμιο, σημείο 3 και 7, Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Το επιχειρείν εστί νεωτερίζειν: ο θεσμός των startup εταιρειών και η ρύθμισή του στην ελληνική και ενωσιακή έννομη τάξη

Απόστολος Βεκόπουλος

Απόφοιτος Νομικής Σχολής ΑΠΘ

Περικλής Καραβαγγέλης

Απόφοιτος Νομικής Σχολής ΑΠΘ

Εισαγωγή

Οι ελληνικές νεοφυείς επιχειρήσεις (startups) αποτελούν ένα οικοσύστημα με ανοδική τροχιά ανάπτυξης τα τελευταία χρόνια, προσελκύοντας το ενδιαφέρον του εγχώριου και διεθνούς επενδυτικού κοινού. Το παρόν άρθρο εξετάζει τα βασικά στοιχεία του ελληνικού ρυθμιστικού πλαισίου για τις startups, ανατρέχοντας στη σχετική νομοθεσία στους τομείς του εταιρικού και φορολογικού δικαίου. Αναλύονται περαιτέρω οι νομικές μορφές που μπορεί να προσλάβει μια startup, οι ποικίλοι τρόποι χρηματοδότησής της και οι ειδικές ρήτρες που δύνανται να περιληφθούν στο καταστατικό της. Τέλος, γίνεται σύντομη μνεία στις πρωτοβουλίες της ΕΕ για τη δημιουργία ενός ενιαίου νομικού καθεστώτος για τις startups, με σκοπό την εναρμόνιση της διασυνοριακής λειτουργίας τους.

Ορισμός νεοφυούς επιχείρησης και βασικά χαρακτηριστικά

Η έννοια της νεοφυούς επιχείρησης έχει αποτελέσει αντικείμενο πολλών -και συχνά αντικρουόμενων- ερμηνευτικών προσεγγίσεων. Σύμφωνα με τον επικρατέστερο ορισμό, ως «νεοφυής επιχείρηση» (“startup”) νοείται «ο προσωρινός οργανισμός ο οποίος στοχεύει στην αναζήτηση ενός επεκτάσιμου, επαναλαμβανόμενου και επικερδούς επιχειρηματικού μοντέλου¹». Στην έννοια αυτή δεν υπάγεται οποιαδήποτε νεοσύστατη επιχείρηση, αλλά μόνο εκείνη που παρουσιάζει - εκ της φύσεώς της- μια δυναμική ταχείας ανάπτυξης (scalability)², δυνάμενη να εξελιχθεί σε επιχείρηση μεγαλύτερου μεγέθους (ενδεχομένως υπό διαφορετικό εταιρικό τύπο) ή να καταστεί αντικείμενο εξαγοράς ή συγχώνευσης με άλλη επιχείρηση³. Μια νεοφυής επιχείρηση εκκινεί συνήθως με περιορισμένα κεφάλαια και υποτυπώδεις οργανωτικές

- 1 Blank S./ Dorf B., *The Startup Owner's Manual: The Step-by-Step Guide for Building a Great Company*, K&S Ranch Press, 2012, σελ. 16.
- 2 Graham P., *Startup = Growth*, 2012, διαθέσιμο σε: <https://paulgraham.com/growth.html>.
- 3 Κέντρο Προώθησης Νεοφυών Επιχειρήσεων Δήμου Πειραιά, *Νεοφυείς Επιχειρήσεις - Βασικά Χαρακτηριστικά, Δημιουργία & Χρηματοδότηση*, διαθέσιμο σε: <https://startup-piraeus.gr/wp-content/uploads/2021/12/odigos-neofyon-epicheiriseon.pdf>.

δομές, ούσα έτσι εξαρτώμενη -έως και σε απόλυτο βαθμό- από την εξωτερική χρηματοδότηση⁴. Έχει δε ως κεντρικό άξονα την καινοτομία, δεδομένου ότι επιχειρεί να καλύψει τρέχουσες ανάγκες της αγοράς αξιοποιώντας νέες ιδέες και πρακτικές, εξού και δραστηριοποιείται συχνά στον χώρο της τεχνολογίας⁵. Η λειτουργία της τείνει να συνδέεται με υψηλό ρίσκο (συνθήκες μεγάλης αβεβαιότητας⁶), αλλά και υψηλές αποδόσεις σε περίπτωση ευδοκίμησης του επιχειρηματικού σχεδίου⁷. Πολλές εταιρείες που κυριαρχούν σήμερα σε παγκόσμια κλίμακα ξεκίνησαν ως απλές startups και μετεξελίχθηκαν σε “unicorn startups”, με αποτιμώμενη αξία άνω του ενός δισεκατομμυρίου δολαρίων (λ.χ. SpaceX, OpenAI, Revolut).

Η ρύθμιση των νεοφυών επιχειρήσεων στην ελληνική έννομη τάξη

Ενόψει της απουσίας ενιαίου νομικού πλαισίου για τις νεοφυείς επιχειρήσεις στην Ελλάδα, η λειτουργία τους διέπεται αφενός από το γενικό εταιρικό δίκαιο (ιδίως από τις διατάξεις για τις ΙΚΕ), και αφετέρου από διατάξεις ειδικών νόμων. Συγκεκριμένα, τυγχάνουν εφαρμογής τα άρθρα 68 επ. του νόμου 4914/2022, όπου προβλέπεται η σύσταση του Εθνικού Μητρώου Νεοφυών Επιχειρήσεων (εφεξής ΕΜΝΕ), στο οποίο μπορούν να εγγραφούν εταιρείες που φέρουν τη νομική μορφή της ΙΚΕ, της ΕΠΕ ή της ΑΕ, εφόσον πληρούν σωρευτικά τα κριτήρια επιλεξιμότητας και αξιολόγησης που θέτει ο νόμος. Η εγγραφή στο ΕΜΝΕ, πέρα από το γεγονός ότι προσδίδει επισήμως σε μια εταιρεία τον χαρακτήρα της νεοφυούς (startup), συνεπά-

γεται γι' αυτήν και μια σειρά από οφέλη, όπως λ.χ. τη διεθνή προβολή της και τη στήριξή της με μέτρα της Πολιτείας. Το πλέγμα των ρυθμίσεων για τις νεοφυείς επιχειρήσεις συμπληρώνεται και με τα άρθρα 35-37 του του νόμου 5162/2024, με τα οποία εισάγονται ευνοϊκές φορολογικές ρυθμίσεις, αφενός για τις ίδιες τις νεοφυείς επιχειρήσεις (λ.χ. έκπτωση δαπανών επιστημονικής και τεχνολογικής έρευνας από τα ακαθάριστα έσοδα), και αφετέρου για όσους επενδύουν σε αυτές (λ.χ. “business angels”). Επιπροσθέτως, με το άρθρο 39 του νόμου 5162/2024 προστίθεται στον Κώδικα Μετανάστευσης (νόμος 5038/2023) νέα άδεια διαμονής για πραγματοποίηση επένδυσης σε νεοφυή επιχείρηση (άδεια διαμονής τύπου «Β.6»), η οποία χορηγείται σε ξένους επενδυτές που εισφέρουν κεφάλαιο ύψους τουλάχιστον 250.000 ευρώ σε εταιρεία εγγεγραμμένη στο ΕΜΝΕ. Τέλος, η ρύθμιση των startups στην ελληνική έννομη τάξη συνυφαίνεται και με την προστασία των δικαιωμάτων διανοητικής ιδιοκτησίας, σε ό,τι αφορά κυρίως τα πνευματικά δικαιώματα (ν. 2121/1993), τα διπλώματα ευρεσιτεχνίας (ν. 1733/1987), τα εμπορικά σήματα (ν. 4679/2020) και τα εμπορικά απόρρητα (ν. 4605/2019)^{8,9}.

Επιλογή νομικής μορφής

Όπως προαναφέρθηκε, για να εγγραφεί μια εταιρεία στο ΕΜΝΕ (αποκτώντας συνακόλουθα τον χαρακτήρα της νεοφυούς) απαιτείται να είναι κεφαλαιουχική, δηλαδή να φέρει τη νομική μορφή της ΑΕ, της ΕΠΕ ή της ΙΚΕ. Από τους τρεις αυτούς εταιρικούς τύπους, ο τελευταίος είναι εκείνος που επιλέγεται συχνότερα από τις

4 Bhidé A., Bootstrap Finance: The Art of Start-ups, Harvard Business Review, Νοέμβριος – Δεκέμβριος 1992, σσ. 109-110.

5 Αποστολάκης Κ., σε διπλωματική εργασία: Νεοφυείς (startup) επιχειρήσεις: Προβλήματα και προτάσεις κατά τα στάδια δημιουργίας και ανάπτυξής τους, Αθήνα, Ιούνιος 2022, σελ. 13.

6 Ries E., The Lean Startup: How Today's Entrepreneurs Use Continuous Innovation to Create Radically Successful Businesses, Crown Business, 2011.

7 Χριστοπούλου Μ. Γ., σε διπλωματική εργασία: Σύγχρονα χρηματοδοτικά εργαλεία στις νεοφυείς επιχειρήσεις στην Ελλάδα: εμπειρική διερεύνηση, Πειραιάς, Ιούλιος 2018, σσ. 5-8.

8 Σαϊτάκη Ν., Οδηγός διανοητικής ιδιοκτησίας για μικρές επιχειρήσεις, ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ, 2013.

9 American-Hellenic Chamber of Commerce, Η εργαλειοθήκη των startups, Chamber Press, 2017, σσ. 25-34.

ελληνικές startups, ως ο πλέον εναρμονισμένος με τις ανάγκες της νεοφυούς επιχειρηματικότητας (ενόψει και του νομοθετικού σκοπού της θέσπισής του). Ο πρωτεύων λόγος που συνηγορεί υπέρ αυτής της προτίμησης είναι η ευελιξία στις καταστατικές διαμορφώσεις, που έγκειται κυρίως στη δυνατότητα παραλλάσσοντας συνδρομής των εταίρων στο επιχειρηματικό εγχείρημα, ήτοι συμμετοχής τους με κεφαλαιακές, εξωκεφαλαιακές ή εγγυητικές εισφορές¹⁰. Κατ' αυτόν τον τρόπο, η ΙΚΕ δύναται να προσλάβει τη μορφή που ανταποκρίνεται περισσότερο στη βούληση των ιδρυτών της, προσεγγίζοντας, κατά περίπτωση, είτε τις προσωπικές είτε τις κεφαλαιουχικές εταιρείες¹¹. Περαιτέρω, στα πλεονεκτήματα της ΙΚΕ ως εταιρικού τύπου περιλαμβάνεται η έλλειψη ελαχίστου ορίου για το εταιρικό κεφάλαιο, καθώς και η περιορισμένη ευθύνη των εταίρων (ευθύνονται μόνο μέχρι το ποσό της εισφοράς τους στην εταιρεία)¹². Ενώ οι τύποι της ΙΚΕ και της ΕΠΕ¹³ συναντώνται κατεξοχήν σε startups πρώιμης μορφής, ο εταιρικός τύπος που προσιδιάζει περισσότερο σε startups ευρισκόμενες σε προχωρημένο στάδιο ανάπτυξης είναι αυτός της ΑΕ, καθώς ενισχύει -μέσω της έκδοσης μετοχών- την εισροή επενδυτικών κεφαλαίων (venture capital, θεσμικοί επενδυτές κ.λπ.)¹⁴. Αν και η μετατροπή σε ΑΕ υποδηλώνει την κλιμάκωση του κύκλου εργασιών μιας startup, δεν συνιστά αφ' εαυτής λόγο μετεξέλιξης της σε ώριμη/καθιερωμένη επιχείρηση ("scale-up", "mature company"). Για να θεωρηθεί μια επιχείρηση "scale-up", απαιτείται -σύμφωνα με τον ορισμό του ΟΟΣΑ- να παρουσιάζει μέσο ρυθμό ανάπτυξης της τάξεως

του 20% ετησίως επί τρία συνεχή έτη και να απασχολεί τουλάχιστον δέκα εργαζομένους¹⁵.

Τρόποι χρηματοδότησης νεοφυών επιχειρήσεων

Η χρηματοδότηση αποτελεί θεμελιώδη παράγοντα επιβίωσης και ανάπτυξης των νεοφυών επιχειρήσεων, με ευρεία ποικιλία μεθόδων να αναδύονται στον ελληνικό χώρο.

Χρηματοδότηση με ίδια κεφάλαια ("bootstrapping")

Στα αρχικά στάδια λειτουργίας, σημαντικό ποσοστό των startups στηρίζεται κατεξοχήν στην καταβολή ιδίων κεφαλαίων από ιδρυτικά μέλη, χωρίς τη συμμετοχή εξωτερικών επενδυτών. Η εν λόγω μορφή χρηματοδότησης υλοποιείται, κατά κανόνα, μέσω εισφορών για απόκτηση εταιρικών μεριδίων ή μετοχών, αναλόγως του επιλεγέντος εταιρικού τύπου, δίχως να αποκλείεται και η κατάρτιση σύμβασης δανείου προς την εταιρεία κατά τα 806 επ. ΑΚ¹⁶.

Η συγκεκριμένη πρακτική επιτρέπει στους ιδρυτές να καλύψουν τις αρχικές ταμειακές ανάγκες της εταιρείας, διασφαλίζοντας ταυτοχρόνως αυξημένο βαθμό αυτονομίας και ελέγχου. Εντούτοις, ενέχει υψηλό κίνδυνο κεφαλαιακής ανεπάρκειας, καθώς και περιορισμένες δυνατότητες ταχείας κλιμάκωσης εργασιών και πρόσβασης σε ευρύτερες αγορές, σημαντικά μειονεκτήματα στο σύγχρονο ανταγωνιστικό επιχειρηματικό περιβάλλον.

10 Άρθρο 43 παρ. 3 του νόμου 4072/2012.

11 *Περάκης Ε.*, «Η ευελιξία της ιδιωτικής κεφαλαιουχικής εταιρίας (ΙΚΕ): One size fits all?», Το Νέο Εταιρικό Δίκαιο της Μικρομεσαίας Επιχείρησης (Ν. 4072/2012), εισήγηση σε 22ο Πανελλήνιο Συνέδριο Εμπορικού Δικαίου, Οκτώβριος 2011.

12 *Ρόκας Ν.Κ.*, Εμπορικές Εταιρίες, Εκδόσεις Σάκκουλα, 2019, σελ. 570.

13 Λιγότερο δημοφιλής εταιρικός τύπος για startups, λόγω της ήσσονος ευελιξίας σε σχέση με την ΙΚΕ.

14 Κέντρο Εθελοντών Μάνατζερ Ελλάδος, Ποιος τύπος επιχείρησης είναι καταλληλότερος για τον νέο επιχειρηματία;, διαθέσιμο σε: <https://www.kemel.gr/library/poios-typus-epicheirisis-einai-katalliloteris-gia-ton-neo-epicheirimatia>.

15 OECD Studies on SMEs and Entrepreneurship, Financing Growth and Turning Data into Business, OECD 2022.

16 *Qian Ye*, Bootstrapping And New-Born Startups Performance: The Role Of Founding Team Human Capital, Global Journal of Entrepreneurship, University of Wisconsin Parkside, τόμ. 1, Αριθμός 2, 2017, σσ. 53-54.

Χρηματοδότηση από εξωτερικούς επενδυτές

Business Angels

Η χρηματοδότηση από ιδιώτες επενδυτές και δη μέσω επιχειρηματικών αγγέλων και κεφαλαίων επιχειρηματικών συμμετοχών (Venture Capital Funds), αποτελεί κρίσιμο μηχανισμό ενίσχυσης των νεοφυών επιχειρήσεων, ιδίως κατα το πρώιμο στάδιο ανάπτυξης, όπου η πρόσβαση σε τραπεζικό δανεισμό είναι περιορισμένη. Οι business angels είναι φυσικά πρόσωπα με που διαθέτουν κεφάλαια με αντάλλαγμα εταιρικούς τίτλους, προσφέροντας συγχρόνως στρατηγική καθοδήγηση, τεχνογνωσία και δικτύωση¹⁷. Η σημασία τους στον ελληνικό επιχειρηματικό χώρο αυξάνεται βαθμιαία, όπως καταδεικνύεται από την ανοδική συμμετοχή τους σε σημαντικό ποσοστό των επενδυτικών γύρων του 2023, ύψους 42%¹⁸.

Παράλληλα, τα venture capital funds συνιστούν θεσμικώς οργανωμένα επενδυτικά σχήματα που συμμετέχουν στο κεφάλαιο επιχειρήσεων υψηλού συνήθως επιχειρηματικού κινδύνου, ιδίως στους τομείς της εν γένει καινοτομίας και της τεχνολογίας, συμβάλλοντας ουσιαστικά στην ανάπτυξη του επιχειρηματικού οικοσυστήματος. Στην ελληνική έννομη τάξη, θεσμοθετούνται ως Εταιρείες Κεφαλαίου Επιχειρηματικών Συμμετοχών (Ε.Κ.Ε.Σ.), σύμφωνα με τον Ν. 2367/1995, λειτουργώντας υπό ειδικό νομοθετικό πλαίσιο.

Κεφάλαια επιχειρηματικών συμμετοχών (Venture Capital Funds)

Η χρηματοδότηση μέσω κεφαλαίων επιχειρηματικών συμμετοχών αποτελεί εξαιρετικά κρίσιμο μηχανισμό στήριξης νεοφυών επιχειρήσεων στην Ελλάδα. Νοείται, σε νομικό επίπεδο, ως σύνολο κεφαλαίων, συνήθως οργανωμέ-

νο με τη μορφή κεφαλαιουχικής εταιρείας, η οποία προβαίνει σε επενδυτικές πρωτοβουλίες υψηλού επιχειρηματικού κινδύνου, κυρίως στον χώρο της τεχνολογίας και καινοτομίας. Η είσοδος στην επιχείρηση πραγματοποιείται είτε μέσω μεταβίβασης εταιρικών μεριδίων ή μετοχών από τους ήδη υπάρχοντες εταίρους/μετόχους είτε με την αύξηση του κεφαλαίου και την καταβολή νέων εισφορών.

Περαιτέρω, κατά το άρθρο 5 του Ν.2367/1995, όπως ισχύει σήμερα, τα venture capitals θεσμοθετούνται ως ειδική κατηγορία ανώνυμης εταιρείας (Εταιρείες Κεφαλαίου Επιχειρηματικών Συμμετοχών, αλλιώς Ε.Κ.Ε.Σ.), με αποκλειστικό σκοπό τη συμμετοχή στο κεφάλαιο επιχειρήσεων οι οποίες εδρεύουν στην Ελλάδα ή σε άλλο κράτος-μέλος της Ε.Ε ή και σε τρίτη χώρα, εφόσον η δραστηριότητά τους αφορά στην παροχή αγαθών και υπηρεσιών στον ελληνικό χώρο, χωρίς περιορισμούς σε σχέση με τους επιτρεπόμενους κλάδους ή με γνώμονα το εισηγμένο ή μη της εταιρείας σε ρυθμιζόμενη αγορά. Η λειτουργία τους διέπεται το πρώτον από τις διατάξεις του παρόντος νόμου και συμπληρωματικά από τις διατάξεις που αφορούν την ανώνυμη εταιρεία (άρθρο 5, παράγραφος 4)¹⁹.

Crowdfunding

Η συμμετοχική χρηματοδότηση (crowdfunding) έχει εδραιωθεί ως σύγχρονη και καινοτόμος μέθοδος άντλησης κεφαλαίων, καθώς επιτρέπει τη συγκέντρωση σημαντικών πόρων από το ευρύ κοινό μέσω εξειδικευμένων διαδικτυακών πλατφορμών, χωρίς να δημιουργείται σχέση εξάρτησης της επιχείρησης από εξωτερικούς επενδυτές ή πιστωτικά ιδρύματα.

Ιδιαίτερη μνεία πρέπει να γίνει στον υπαγόμενο στον Ν.4416/2016 τύπο του

17 Lange J., Rezepa S. & Zatrochová M., The Role of Business Angels in the Early-Stage Financing of Startups: A Systematic Literature Review, Digital Management and Business Models in Public Administration: An International Perspective, 2η έκδ., 4 Οκτωβρίου 2024, σσ. 1-2.

18 Kokidou M., «STARTUPS IN GREECE: Venture Financing Report 2023-2024», 2023, διαθέσιμο σε: <https://thefoundation.gr/wp-content/uploads/2023/12/Foundation-Startups-in-Greece-report-2023-2024.pdf>.

19 Χατζηπαπός Κ., ό.π., σσ. 18-21.

“equity based crowdfunding”, κατά τον οποίο οι ενδιαφερόμενοι εισφέρουν κεφάλαια έναντι τίτλων. Η συμμετοχή δύναται να είναι άμεση, οπότε ο επενδυτής καθίσταται μέτοχος της εταιρείας, ή έμμεση, μέσω Οχήματος Ειδικού Σκοπού (Special Purpose Vehicle, SPV) ή Οργανισμού Εναλλακτικών Επενδύσεων (OEE), οπότε και ο επενδυτής δεν συμβάλλεται άμεσα με την επιχείρηση αλλά καθίσταται μέτοχος του SPV ή OEE που αναπτύσσει μετοχική σχέση με τη χρηματοδοτούμενη.²⁰ Σημαντικά διαδεδομένο, στον τεχνολογικό και καλλιτεχνικό τομέα, είναι και το “reward based crowdfunding”, κατά το οποίο οι χρηματοδότες λαμβάνουν μη χρηματική αμοιβή, ήτοι προϊόντα ή υπηρεσίες στο πλαίσιο αποκλειστικών συνήθως πακέτων, ως «πρόωροι» πελάτες. Από ενοχικής άποψης, τυγχάνουν εφαρμογής οι διατάξεις της δωρεάς υπό τρόπο, εφόσον η ανταμοιβή είναι αμελητέα ή συμβολικής αξίας, διαφορετικά η σύμβαση προσιδιάζει σε πώληση μελλοντικού πράγματος (513 επ. ΑΚ)²¹.

Τραπεζικός δανεισμός

Ο τραπεζικός δανεισμός αποτελεί βασική πηγή χρηματοδότησης πάσης φύσεως επιχειρήσεων, εμφανίζει ωστόσο σημαντικές προκλήσεις, ιδίως στον ελληνικό χώρο. Τα κριτήρια δανειοδότησης, είναι ιδιαίτερα πολυσχιδή και στηρίζονται σε όγκο χρηματοοικονομικών δεδομένων και ανάλυσης επιχειρηματικής προοπτικής²², εγείροντας σημαντικά προσκόμματα για τις νεοσύστατες επιχειρήσεις, λόγω της έλλειψης μακροχρόνιου ιστορικού επιδόσεων και παροχής επαρκών εγγυήσεων. Παρ’ όλα αυτά, έχουν σημειωθεί

τα τελευταία χρόνια σημαντικές πρωτοβουλίες υποστήριξης των startups, με χαρακτηριστικό παράδειγμα τη χρήση εγγυήσεων και συγχρηματοδοτούμενων προγραμμάτων από την Ελληνική Αναπτυξιακή Τράπεζα (HDBI), θέτοντας πλαίσιο ευνοϊκών όρων δανεισμού²³.

Δημόσια χρηματοδότηση

Η δημόσια χρηματοδότηση αποτελεί συμπληρωματικό και χρήσιμο εργαλείο στήριξης νεοφυών επιχειρήσεων, το οποίο συνίσταται τόσο σε κρατικά όσο και σε ευρωπαϊκά προγράμματα, με απώτερο στόχο την παροχή κεφαλαίων κίνησης και εντέλει την ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας των μικρομεσαίων επιχειρήσεων.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα κρατικών επιδοτήσεων αποτελεί η δράση “Στήριξη Νεοφυών Επιχειρήσεων Εθνικού Μητρώου Elevate Greece”, η οποία ενισχύθηκε σημαντικά κατά την πανδημία COVID-19, προσφέροντας ποσά έως και 80% των εξόδων της επιχείρησης για το έτος αναφοράς, με απώτατο όριο τα 100.000 ευρώ. Ακόμη, εξαιρετικής σημασίας τυγχάνουν τα προγράμματα ΕΣΠΑ, χρηματοδοτούμενα από την ΕΕ στο πλαίσιο αναπτυξιακών νόμων, προς ενίσχυση της περιφερειακής ανάπτυξης²⁴.

Ειδικές ρήτρες στα καταστατικά των νεοφυών επιχειρήσεων

Vesting clauses

Οι ρήτρες vesting αποτελούν θεμελιώδη μηχανισμό εταιρικής διακυβέρνησης στο οικοσύστημα

20 Ρόκας Ν.Κ., Μικρουλέα Α.Π., Αιβαδά Χ.Κ., Γκόρτσος, Στοιχεία Τραπεζικού Δικαίου, 3η αναθεωρημένη έκδ., Νομική Βιβλιοθήκη, 2016, σσ. 655-656.

21 Macchiavello E. και Valenti C., Beyond The Ecspr And Financial-Return: The Regulation Of Donation And Reward-Based Crowdfunding In The EU, Elgar Commentaries In Financial Law Series, Chapter 40, 16 Απριλίου 2022, σσ. 1, 16, διαθέσιμο σε: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4169286.

22 Ρόκας Ν.Κ., Μικρουλέα Α.Π., Αιβαδά Χ.Κ., Γκόρτσος, ό.π., σελ. 556.

23 Bank of Greece, «Bank lending survey», 2024, διαθέσιμο σε: <https://www.bankofgreece.gr/en/statistics/monetary-and-banking-statistics/bank-lending-survey>.

24 Lawspot, «Ο ψηφιακός μετασηματισμός και η επίδρασή του στο Εμπορικό Δίκαιο», 2024, διαθέσιμο σε <https://www.lawspot.gr/nomika-nea/o-psifiakos-metashimatismos-kai-i-epidراسi-toy-sto-emporiko-dikaio>.

των νεοφυών επιχειρήσεων, ιδίως σε περιπτώσεις υψηλού επιχειρηματικού κινδύνου. Συγκεκριμένα, καθορίζουν τον τρόπο απόκτησης εταιρικών μεριδίων ή μετοχών από ιδρυτικά μέλη, εταιρικά στελέχη ή και εργαζομένους, θέτοντας περιορισμούς στο ενδεχόμενο της πλήρους και απεριόριστης κτήσης συμμετοχών ή άσκησης δικαιωμάτων προαίρεσης (options), δύνανται δε να ενσωματωθούν είτε στο καταστατικό της εταιρείας είτε σε παράλληλες εξωεταιρικές συμφωνίες, για τις οποίες θα γίνει λόγος παρακάτω.

Συγκεκριμένα, το “time-based vesting” αποτελεί την επικρατέστερη μορφή της ρήτηρας και συνδέει της απόκτηση εταιρικής συμμετοχής με την πάροδο προκαθορισμένου χρονικού διαστήματος κατά το οποίο ο δικαιούχος συνδέεται με την εταιρεία, περιορίζοντας έτσι τον κίνδυνο πρόωρης αποχώρησης και δημιουργίας κλίματος αστάθειας. Κατά το σύνηθες πρότυπο, η εταιρική συμμετοχή κατοχυρώνεται προοδευτικά, σε τακτά χρονικά διαστήματα, όπως μηνιαία ή τριμηνιαία (“graded vesting”), ενώ δεν αποκλείεται η πρόβλεψη μιας αρχικής περιόδου αναμονής (“cliff”), συνήθως ενός έτους, κατά την οποία δεν αποκτάται καμία συμμετοχή.

Σε αντιδιαστολή με τον time-based τύπο, το “milestone-based vesting” εξαρτά την απόκτηση συμμετοχών από την επίτευξη ορισμένων επιχειρηματικών, τεχνολογικών ή χρηματοδοτικών οροσήμων, ανεξαρτήτως χρονικού πλαισίου. Ο συγκεκριμένος τύπος vesting είναι ο πλέον κατάλληλος για περιπτώσεις όπου η συνεισφορά του δικαιούχου εξαρτάται σημαντικά από μετρήσιμα αποτελέσματα, προσιδιάζει δε στον μηχανισμό της αναβλητικής αίρεσης κατά τα άρθρα 201 επ. ΑΚ, καθώς η “ωρίμαση” (vesting) της συμμετοχής εξαρτάται από την επέλευση μελλοντικού και αβέβαιου γεγονό-

τος. Σημειωτέον ότι δεν αποκλείεται ο εν λόγω τύπος να συνδυαστεί με το time-based vesting, για τον σχηματισμό υβριδικού μοντέλου²⁵.

Ρήτρες Anti-Dilution και το δικαίωμα προτίμησης κατά το ελληνικό δίκαιο

Στην γενικότερη διεθνή πρακτική, οι ρήτρες anti-dilution αποσκοπούν στην εξασφάλιση σταθερότητας στην ισορροπία δυνάμεων εντός της εταιρείας με την αποφυγή μείωσης (dilution) της οικονομικής αξίας της συμμετοχής των ιδρυτών ή προηγούμενων επενδυτών κατά την έκδοση νέων τίτλων σε χαμηλότερη τιμή και συνίσταται στην αναπροσαρμογή της αξίας της.

Ειδικότερα, διακρίνονται αφενός σε ρήτρες πλήρους αναπροσαρμογής (full-ratched), κατά τις οποίες η τιμή κτήσης του αρχικού επενδυτή προσαρμόζεται πλήρως προς τη χαμηλότερη τιμή των νέων τίτλων, αφετέρου σε σταθμισμένης αναπροσαρμογής (weighted average), οι οποίες επιδιώκουν εξισορρόπηση μεταξύ των συμφερόντων των δικαιούχων και των νέων επενδυτών. Συγκεκριμένα, η τιμή έκδοσης των νέων συμμετοχών σταθμίζεται με τον συνολικό αριθμό των τίτλων, υφιστάμενων και νεοεκδιδόμενων, ώστε να μην προκύψει πλήρης αναπροσαρμογή στην τιμή, όπως συμβαίνει στην περίπτωση του full-ratchet²⁶.

Στον ελληνικό χώρο, αντίστοιχο εξισορροπητικό ρόλο διαδραματίζει το εκ του νόμου προβλεπόμενο δικαίωμα προτίμησης. Συγκεκριμένα, κατά το άρθρο 26 του Ν. 4548/2018 περί ΑΕ, παρέχεται στους υφιστάμενους μετόχους δικαίωμα προτίμησης στην απόκτηση νέων μετοχών σε κάθε -τακτική ή έκτακτη- αύξηση κεφαλαίου, πλην της περίπτωσης αύξησης με εισφορές σε είδος²⁷, κατα τον λόγο

25 Startup Law Review, Founder Vesting Clauses: What They Mean and How to Negotiate Them, 21 Σεπτεμβρίου 2025, διαθέσιμο σε: <https://www.startuplawreview.co/index/founder-vesting-clauses-what-they-mean-and-how-to-negotiate-them>.

26 Williams S., Venture Capital Contract Design: An Empirical Analysis of the Venture Capital Contract Design: An Empirical Analysis of the Connection Between Bargaining Power and Venture Financing Contract Terms, Fordham Journal of Corporate & Financial Law, τόμ. 3, τεύχ. 1, 2017, σσ.131-132.

27 Ωστόσο το καταστατικό μπορεί να επεκτείνει το δικαίωμα και σε περιπτώσεις αύξησης με εισφορές σε είδος (άρθρο 26, παρ.1 εδ. β').

της μέχρι τότε συμμετοχής τους. Το εν λόγω δικαίωμα είναι περιουσιακό και μεταβιβαστό, υπόκειται δε σε περιορισμούς, υπό τους όρους του άρθρου 27 και με γνώμονα την εξυπηρέτηση του εταιρικού συμφέροντος και το δικαιολογημένο του περιορισμού²⁸. Σημειωτέον πως αντίστοιχα δικαιώματα προβλέπονται τόσο στο δίκαιο των ΙΚΕ και ΕΠΕ²⁹.

Ρήτρες εξόδου

Οι ρήτρες εξόδου συνιστούν κρίσιμους μηχανισμούς εξασφάλισης της ομαλής λειτουργίας και αποτελεσματικότητας της επιχείρησης, αμβλύνοντας φαινόμενα εσωτερικών συγκρούσεων μεταξύ ομάδων πλειοψηφίας και μειοψηφίας, κατά τη μεταβίβαση των εταιρικών συμμετοχών, αποτελούν δε κομβικό στοιχείο στην αρχιτεκτονική των venture capital συναλλαγών.

Συγκεκριμένα, οι ρήτρες “drag-along” παρέχουν στους πλειοψηφούντες εταίρους ή μετόχους το δικαίωμα να υποχρεώσουν τη μειοψηφία στη συμμετοχή, με τους ίδιους όρους, σε ενδεχόμενη μελλοντική εξαγορά της εταιρείας, αποτρέποντας τον κίνδυνο ματαίωσης της συναλλαγής από μειοψηφούντες.

Στον αντίποδα, οι ρήτρες “tag along” παραχωρούν δικαίωμα συμμετοχής των μειοψηφούντων σε περίπτωση εξαγοράς των τίτλων της πλειοψηφίας, διασφαλίζοντας ίση μεταχείριση και προστασία αποκλεισμού από ευνοϊκούς όρους πώλησης. Επιπλέον, εξασφαλίζουν στη μειοψηφία την δυνατότητα εξόδου από την εταιρεία στην περίπτωση κατά την οποία συντελείται ανεπιθύμητη μεταβολή στο πρόσωπο της πλειοψηφίας, με ό,τι τούτο συνεπάγεται για την εσωτερική λειτουργία της επιχείρησης.³⁰

Οι πρωτοβουλίες της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Στο πλαίσιο της ευρύτερης πολιτικής της ΕΕ για την ενίσχυση της Ενιαίας Αγοράς και της Ένωσης Κεφαλαιαγορών, έχουν ξεκινήσει συζητήσεις για τη δημιουργία του «28^{ου} νομικού καθεστώτος», ενός προαιρετικού, ενιαίου πλαισίου εταιρικού δικαίου που θα λειτουργεί παράλληλα με τα υφιστάμενα εθνικά δίκαια και θα επιτρέπει στις νεοφυείς και αναπτυσσόμενες επιχειρήσεις να συστήνονται και να λειτουργούν διασυνοριακά με ένα κοινό σύστημα κανόνων, καλύπτοντας στοιχεία εταιρικού, φορολογικού, εργατικού και πτωχευτικού δικαίου.

Οι βασικοί στόχοι του 28ου καθεστώτος αφορούν στην απλοποίηση των απαιτήσεων σύστασης και λειτουργίας των startups εντός ΕΕ, την εναρμόνιση επενδυτικών κανόνων και την ενίσχυση της προστασίας των επενδυτών μέσω προτύπων διακυβέρνησης για τη διευκόλυνση των διασυνοριακών venture capital συναλλαγών.

Ωστόσο, η πρωτοβουλία αντιμετωπίζει τεχνικά ζητήματα, ιδίως ως προς τη νομική βάση (π.χ. επιλογή μεταξύ Κανονισμού ή Οδηγιών) και τον κίνδυνο η υποτιθέμενη απλοποίηση να αντικαταστήσει ένα «μωσαϊκό» 27 εννόμων τάξεων με άλλο, εγείροντας ανησυχίες περί πλήρους εναρμόνισης και ενιαίας λειτουργίας του καθεστώτος^{31,32}.

Επίλογος

Οι νεοφυείς επιχειρήσεις αποτελούν ένα σύνθετο οικοσύστημα, με ποικίλες νομικές και οικονομικές προεκτάσεις, αλλά και ευρύτατα περιθώρια περαιτέρω εξέλιξης. Λειτουργούν

28 Ρόκας Ν.Κ., Εμπορικές Εταιρείες, 9η έκδ., σσ. 467-470.

29 Άρθρα 90 παρ. 2 Ν. 4072/2012 και 40 παρ. 2 Ν.3190/1955 αντίστοιχα.

30 Williams S., ό.π., σελ. 135.

31 «Το 28ο νομικό καθεστώς: Ένα νέο πλαίσιο για startups και scaleups στην Ε.Ε.», διαθέσιμο σε: [digi.gov.gr/to-28o-nomiko-kathestos\](https://digi.gov.gr/to-28o-nomiko-kathestos/).

32 Συμβούλιο της ΕΕ, Presidency Discussion note on the 28th regime WP Company Law, WK 10761/2025 INIT, LIMITE, 1 Σεπτεμβρίου 2025.

ως καταλύτες οικονομικής ανάπτυξης, ενισχύοντας τον ανταγωνισμό, την καινοτομία και την παραγωγικότητα στις αγορές. Ο θεσμός γνωρίζει αλματώδη ανάπτυξη και στη χώρα μας, με περισσότερες από χίλιες επιχειρήσεις να έχουν εγγραφεί στο ΕΜΝΕ και πολλές ακόμη να βρίσκονται σε στάδιο αξιολόγησης. Στο πλαίσιο

αυτό κρίνεται σκόπιμη η εκ νέου παρέμβαση του νομοθέτη για την ενιαία ρύθμιση του καθεστώτος των startups (ενδεχομένως με τη θέσπιση ειδικού νομοθετήματος) και την επέκταση των προνομίων (φορολογικών και μη) που αυτές απολαμβάνουν.

Franchising και Δίκαιο Ανταγωνισμού: Θέτοντας όρια σε ένα μοντέλο επιχειρηματικής επιτυχίας

Ευθαλία (Θάλεια) Ευσταθίου

Ασκούμενη Δικηγόρος

Μαρία-Νεφέλη Νασοπούλου

Τεταρτοετής Φοιτήτρια Νομικής Σχολής ΑΠΘ

Εισαγωγή

Σε ένα διαρκώς μεταβαλλόμενο οικονομικό και ρυθμιστικό περιβάλλον, η ανάγκη για σαφή κατανόηση και οριοθέτηση νέων μορφών επιχειρηματικής συνεργασίας καθίσταται επιτακτική. Το franchising, ως σύστημα διαρκούς μεταβίβασης τεχνογνωσίας και εμπορικής οργάνωσης, αναδεικνύει τόσο τις δυνατότητες ανάπτυξης όσο και τα νομικά ζητήματα που προκύπτουν από την εφαρμογή του στην ελληνική αγορά.

Η εμφάνιση και η διάδοση του franchising στην ελληνική αγορά

Η πορεία του franchising στην ελληνική αγορά αποτυπώνει με χαρακτηριστικό τρόπο τη μετάβαση από τις παραδοσιακές μορφές επιχειρηματικής δραστηριότητας σε οργανωμένα δίκτυα συνεργασίας, των οποίων η δυναμική και οι νομικές προεκτάσεις ανέδειξαν ήδη από τα πρώτα τους βήματα την ανάγκη οριοθέτησης και θεσμικής κατανόησης του φαινομένου. Συγκεκριμένα, όταν το 1976 η αλυσίδα ταχυεστίασης Goody's

δανε τα πρώτα της βήματα στην ελληνική αγορά αξιοποιώντας το σύστημα του franchising, δύσκολα θα μπορούσε να προβλεφθεί η δυναμική που επρόκειτο να αποκτήσει η μέθοδος αυτή τις επόμενες δεκαετίες. Η συγκεκριμένη επιλογή σηματοδότησε την απαρχή μιας νέας μορφής επιχειρηματικής οργάνωσης, η οποία σταδιακά εδραιώθηκε ως βασικό εργαλείο ανάπτυξης σε πληθώρα κλάδων. Είναι χαρακτηριστικό ότι, σύμφωνα με έρευνα του Πανεπιστημίου Μακεδονίας, έως το 1996 λειτουργούσαν στην Ελλάδα 551 καταστήματα οργανωμένα βάσει του μοντέλου της δικαιόχρησης.¹ Μέσα σε χρονικό διάστημα μόλις είκοσι ετών, το franchising εξελίχθηκε από μια καινοτόμο επιχειρηματική πρακτική σε μία από τις πλέον διαδεδομένες και δυναμικές στρατηγικές ανάπτυξης και εμπορικής προώθησης στην ελληνική αγορά.²

Η έννοια και η νομική φύση της σύμβασης δικαιόχρησης

Πριν από την εμβάθυνση στα ζητήματα του δικαίου ανταγωνισμού, κρίνεται σκόπιμος ο

1 Λαζαρίδης Γ., Το franchising στην Ελλάδα του 1997, έρευνα που δημοσιεύθηκε στη Ναυτεμπορική της 8 Ιανουαρίου 1998, σελ.36.

2 Κωστάκης Δ., Franchising Νομική και Επιχειρηματική Διάσταση, Βασική Νομική Βιβλιοθήκη, 1998, σελ. 25.

ορισμός της έννοιας του franchising, ενός όρου «μανδύα» κάτω από τον οποίο συνυπάρχουν και αναπτύσσονται σύνθετες επιχειρηματικές σχέσεις και υποχρεώσεις.³ Το franchising συνιστά ένα οργανωμένο σύστημα συνεργασίας που επιτρέπει τη μεταβίβαση τεχνογνωσίας, δικαιωμάτων βιομηχανικής και πνευματικής ιδιοκτησίας και εμπορικής φήμης από τον δικαιοπάροχο στον δικαιοδόχο, ενώ ταυτόχρονα ενσωματώνει την ένταξη του τελευταίου στο επιχειρηματικό δίκτυο και τη διαρκή παροχή καθοδήγησης και τεχνικής υποστήριξης. Κατ' αυτόν τον τρόπο, η δικαιόχρηση αναδεικνύεται ως πολυδιάστατη μορφή επιχειρηματικής συνεργασίας, όπου η εποπτεία και η καθοδήγηση του δικαιοπάροχου συνδυάζονται με τη διατήρηση της επιχειρηματικής αυτονομίας του δικαιοδόχου και την αντίστοιχη οικονομική του ανταπόδοση, αποτυπώνοντας τον οργανωμένο, αμοτεροβαρή και διαρκή χαρακτήρα της σύμβασης franchising.

Συγκεκριμένα αναφορικά με τη νομική φύση του franchising, αυτό αποτελεί ιδιόμορφη (*suí generis*), αμοτεροβαρή, ενοχική και εμπορική σύμβαση διαρκούς χαρακτήρα, η οποία ενσωματώνει στοιχεία μίσθωσης, παροχής υπηρεσιών και εντολής.⁴ Ο δικαιοπάροχος παραχωρεί στον δικαιοδόχο τη χρήση και εκμετάλλευση δικαιωμάτων βιομηχανικής και διανοητικής ιδιοκτησίας, παρέχοντας παράλληλα διαρκή επιχειρηματική και τεχνική υποστήριξη, χωρίς να μετατρέπει το δικαιοδόχο σε εντολοδόχο, αφού αυτός φέρει τον επιχειρηματικό κίνδυνο της δραστηριότητάς του.⁵ Το αντάλλαγμα, το οποίο συνιστά συχνά συνδυασμό εφάπαξ δικαιώματος εισόδου (*entry fee*) και περιοδικών καταβολών (*royalties*) επί του κύκλου εργασιών, αντικατοπτρίζει τη συνεχή παροχή υποστή-

ριξης, την ανανέωση της τεχνογνωσίας και την προσαρμογή του επιχειρηματικού μοντέλου στις μεταβαλλόμενες συνθήκες της αγοράς, αναδεικνύοντας την ουσία μιας συνεργασίας που είναι ταυτόχρονα δυναμική, οργανωμένη και αμοιβαία επωφελής.⁶

Το franchising υπό το πρίσμα του δικαίου του ελεύθερου ανταγωνισμού

Οι συμφωνίες δικαιόχρησης αντιμετωπίζονται στο δίκαιο του ελεύθερου ανταγωνισμού ως κάθετες συμφωνίες μεταξύ επιχειρήσεων που δραστηριοποιούνται σε διαφορετικά επίπεδα της εφοδιαστικής αλυσίδας, καθώς ρυθμίζουν τη διάθεση προϊόντων ή υπηρεσιών από τον δικαιοπάροχο προς τον δικαιοδόχο. Η ιδιαίτερη φύση αυτής της μορφής εμπορικής συνεργασίας δημιουργεί αναπόφευκτα ζητήματα ως προς τα όρια της επιτρεπτής μεταξύ τους συνεργασίας και τους ενδεχόμενους περιορισμούς του ελεύθερου ανταγωνισμού. Έτσι, οι σχετικές συμφωνίες στο μέτρο που περιλαμβάνουν περιορισμούς ως προς τα προϊόντα ή τις υπηρεσίες που διατίθενται, υπόκεινται σε έλεγχο συμβατότητας με τους κανόνες ανταγωνισμού, όπως συμβαίνει με κάθε μορφή κάθετης συμφωνίας. Σε αυτό το πλαίσιο, το δίκαιο του ανταγωνισμού καλείται να βρει μια ισορροπία ανάμεσα στην ανάγκη προστασίας της εμπορικής συνοχής και φήμης του δικτύου και στη διασφάλιση της επιχειρηματικής αυτονομίας των μελών του.⁷

Το εφαρμοστέο νομικό πλαίσιο

Το franchising στην Ελλάδα δεν ρυθμίζεται από ειδικό νομοθετικό πλαίσιο, με αποτέλε-

3 Κωστάκης Δ., ό.π., 2002, σελ. 33.

4 Γεωργιάδης Α., Νέες μορφές συμβάσεων της σύγχρονης οικονομίας, Νομική Βιβλιοθήκη, 2015, σσ. 269-270, Κωστάκης Δ., ό.π., 2002, σελ. 314.

5 Αποφάσεις 5916/2006 του Εφετείου Αθηνών, 6173/2007 του Πρωτοδικείου Αθηνών, 1156/2003 του Πρωτοδικείου Αθηνών, Διαθέσιμες στη: ΝΟΜΟΣ. Γεωργιάδης Α., ό.π., 2000, σελ. 193.

6 Γεωργιάδης Α., ό.π., 2015, σσ. 239 – 241. Απόφαση 302/2006, του Εφετείου Αθηνών, διαθέσιμη στη: ΝΟΜΟΣ.

7 Κωστάκης Δ., ό.π., 1998, σσ. 287-289.

σμα να διέπεται κυρίως από γενικές διατάξεις αστικού δικαίου και δικαίου ανταγωνισμού. Η απουσία ειδικής ρύθμισης δημιουργεί μεγαλύτερη ανάγκη ερμηνείας σε σύγκριση με άλλα κράτη που έχουν θεσπίσει εξειδικευμένη νομοθεσία. Τέτοιο παράδειγμα αποτελεί η Ιταλία, με τον Νόμο 129/2004, ο οποίος εξασφαλίζει αυξημένη προστασία των δικαιοδόχων και επιτυγχάνει την εύρυθμη λειτουργία του συστήματος δικαιόχρησης.⁸

Στην Ελλάδα, ο έλεγχος των συμφωνιών franchising πραγματοποιείται στο πλαίσιο του άρθρου 1 του Ν. 3959/2011, σε συνδυασμό με το άρθρο 101 ΣΛΕΕ, τα οποία απαγορεύουν συμφωνίες που έχουν ως αντικείμενο ή αποτέλεσμα τον περιορισμό του ανταγωνισμού. Το άρθρο 101 ΣΛΕΕ απαγορεύει κάθε συμφωνία ή εναρμονισμένη πρακτική μεταξύ επιχειρήσεων που ενδέχεται να επηρεάσει το εμπόριο μεταξύ κρατών-μελών και έχει ως αντικείμενο ή αποτέλεσμα την παρεμπόδιση, τον περιορισμό ή τη νόθευση του ανταγωνισμού στην κοινή αγορά. Επιπλέον, βάσει του άρθρου 3 του Κανονισμού (ΕΚ) 1/2003, τα εθνικά δικαστήρια και οι αρχές ανταγωνισμού των κρατών-μελών οφείλουν να εφαρμόζουν το άρθρο 101 ΣΛΕΕ όταν εξετάζουν συμφωνίες ή πρακτικές που ενδέχεται να επηρεάσουν το διακρατικό εμπόριο. Το σχετικό κριτήριο είναι αυτόνομο και εκτιμάται κατά περίπτωση, πληρούται δε όταν μια συμφωνία ή πρακτική έχει, έστω και ελάχιστα, διασυννοριακές επιπτώσεις. Κατά πάγια νομολογία, αρκεί να πιθανολογείται επαρκώς ότι η συμφωνία μπορεί να ασκήσει άμεση ή έμμεση, πραγματική ή δυνητική επίδραση στα εμπορικά ρεύματα μεταξύ κρατών μελών.⁹ Επομένως, εφόσον η συνολική συμφωνία δύναται να επηρεάσει το εμπόριο, το ενωσιακό δίκαιο εφαρμόζεται στο σύνολό της,

ακόμη και στα μέρη εκείνα που μεμονωμένα δεν προκαλούν τέτοια επίδραση.¹⁰

Η υπόθεση Pronuptia: ακρογωνιαίος λίθος της ενωσιακής νομολογίας για το franchising

Ορόσημο για την κατανόηση της σχέσης των συμφωνιών franchising με το ενωσιακό δίκαιο ανταγωνισμού αποτελεί η απόφαση του ΔΕΕ στην υπόθεση Pronuptia, στην οποία το Δικαστήριο αναγνώρισε ότι ορισμένοι περιορισμοί είναι εγγενείς στη φύση της δικαιόχρησης και αναγκαίοι για τη λειτουργία του συστήματος του franchising.¹¹ Παγιώθηκε έτσι πως η συμφωνία δικαιόχρησης δεν αντίκειται αυτή καθ αυτή στο άρθρο 101 ΣΛΕΕ¹². Το Δικαστήριο διαπίστωσε, βέβαια, ότι η συμβατότητα των συμβάσεων franchising δεν μπορεί να αξιολογείται αφηρημένα ή γενικά, αλλά απαιτείται πάντοτε συγκεκριμένη, in concreto εξέταση των επιμέρους συμβατικών ρητρών, λαμβανομένης υπόψη της ποικιλίας και της πολυμορφίας που χαρακτηρίζει τα συστήματα franchising. Η απόφαση αυτή έθεσε τα θεμέλια για τη σύγχρονη ανάλυση των συμφωνιών franchising και εξακολουθεί να επηρεάζει καθοριστικά την ενωσιακή πρακτική έως σήμερα.

Ο Κανονισμός (ΕΕ) 2022/720 και η διάκριση μεταξύ των περιορισμών των άρθρων 4 και 5 στις συμβάσεις franchising

Το πλαίσιο αξιολόγησης των συμφωνιών δικαιόχρησης βάσει του δικαίου ανταγωνισμού καθορίζεται κυρίως από τον Κανονισμό (ΕΕ)

8 Ιταλικός Νόμος υπ' αριθ. 129 της 6^{ης} Μαΐου 2004 περί εμπορικής δικαιόχρησης (franchising). Legge 6 maggio 2004, n. 129, Norme per la disciplina dell'affiliazione commerciale.

9 Κοτσίρης Α., Ευρωπαϊκό Εμπορικό Δίκαιο, 3^η έκδ., Εκδόσεις Σάκκουλα, 2018, σσ. 158-165.

10 Reinisch A., Essential of EU Law EU (second edition), Cambridge University Press, 2012, σσ. 179-181.

11 ΔΕΚ, 161/84, Pronuptia de Paris GmbH κατά Irmgard Schillgallis, Συλλογή Νομολογίας, 1986, σσ. 388-389.

12 Απόφαση Επιτροπής Ανταγωνισμού 252/1995, Κοστάκης Δ., ό.π., 1998, σσ. 290-294.

2022/72, ο οποίος εφαρμόζεται από κοινού με το εθνικό μας δίκαιο από την Ελληνική Επιτροπή Ανταγωνισμού.¹³ Ο εν λόγω Κανονισμός ρυθμίζει την εφαρμογή του άρθρου 101 παρ. 3 ΣΛΕΕ και συνιστά το ισχύον πλαίσιο ομαδικής απαλλαγής για τις κάθετες συμφωνίες, στο πεδίο των οποίων εντάσσονται και οι συμβάσεις franchising. Συγκεκριμένα, δημιουργεί τεκμήριο εγκυρότητας για τις συμβάσεις δικαιόχρησης, εφόσον το μερίδιο αγοράς του δικαιοπαρόχου και του δικαιοδόχου δεν υπερβαίνει το 30% στη σχετική αγορά, κατά το άρθρο 3, και εφόσον δεν συντρέχουν οι περιπτώσεις των άρθρων 4 ή 5, που θα αναλυθούν στη συνέχεια. Έτσι, παρέχεται αυξημένη ασφάλεια δικαίου στις επιχειρήσεις, επιτρέποντάς τους να οργανώνουν και να λειτουργούν συστήματα franchising χωρίς την ανάγκη προηγούμενης ατομικής αξιολόγησης από τις αρμόδιες αρχές, ενώ παράλληλα διασφαλίζεται η αποτελεσματική προστασία του ανταγωνισμού στην εσωτερική αγορά.¹⁴

Κρίσιμη σημασία είναι η διάκριση μεταξύ των περιορισμών του άρθρου 4 και εκείνων του άρθρου 5. Το άρθρο 4 περιλαμβάνει τους λεγόμενους «διαίτερα σοβαρούς περιορισμούς» (hardcore restrictions), που οδηγούν στην άρση του ευεργετήματος της απαλλαγής. Εάν, δηλαδή, μια συμφωνία franchising περιέχει έστω και έναν τέτοιο περιορισμό, η απαλλαγή δεν εφαρμόζεται καθόλου, ακόμη κι αν ο συγκεκριμένος όρος θα μπορούσε να αφαιρεθεί χωρίς να επηρεαστεί το κύρος των υπόλοιπων.¹⁵ Στους περιορισμούς αυτούς περιλαμβάνονται ιδίως, ο άμεσος ή έμμεσος καθορισμός δεσμευτικών

ή κατώτατων τιμών μεταπώλησης¹⁶, οι περιορισμοί της περιοχής ή των πελατών στους οποίους ο αγοραστής μπορεί να πωλεί, με ορισμένες ρητές εξαιρέσεις, οι περιορισμοί αμοιβαίων προμηθειών μεταξύ διανομέων εντός επιλεκτικού συστήματος, κ.α. Σημειώνεται, ωστόσο, πως επιτρέπεται η θέσπιση ενδεικτικών ή ανώτατων τιμών, υπό την προϋπόθεση ότι δεν υποκρύπτεται έμμεση επιβολή σταθερής τιμής.¹⁷

Διαφορετική είναι η μεταχείριση των «αποκλειόμενων» περιορισμών του άρθρου 5 (excluded restrictions). Εδώ ο Κανονισμός προβλέπει ότι η κατά κατηγορίες απαλλαγή δεν εφαρμόζεται στον συγκεκριμένο περιορισμό, αλλά μπορεί να εξακολουθήσει να εφαρμόζεται στην υπόλοιπη συμφωνία, εφόσον ο επίμαχος όρος είναι «αποχωρίσιμος».¹⁸ Στους περιορισμούς αυτούς ανήκουν, ιδίως, η άμεση ή έμμεση υποχρέωση μη ανταγωνισμού απεριόριστης διάρκειας ή διάρκειας άνω των πέντε ετών, η υποχρέωση των μελών συστήματος επιλεκτικής διανομής να μην πωλούν σήματα ορισμένων ανταγωνιζόμενων προμηθευτών, η μετασυμβατική υποχρέωση μη ανταγωνισμού, εκτός εάν πληροί τις αυστηρές προϋποθέσεις που τίθενται στην παράγραφο 3 του εν λόγω άρθρου (π.χ. περιορισμός σε ένα έτος και αναγκαιότητα για την προστασία τεχνογνωσίας), κ.α.

Γίνεται, συνεπώς, αντιληπτό πως η κρίσιμη διάκριση έγκειται στο ότι οι «hardcore restrictions» του άρθρου 4 στερούν την απαλλαγή από το σύνολο της συμφωνίας, ενώ οι «αποκλειόμενοι περιορισμοί» του άρθρου 5 επιφέρουν απλώς μερική μη εφαρμογή της απαλλαγής ως προς τον συγκεκριμένο όρο. Το καθεστώς αυτό,

13 Ενημερωτικό Δελτίο Επιτροπής Ανταγωνισμού, Συμβάσεις Δικαιόχρησης (franchising) και ζητάματα προστασίας του ελεύθερου ανταγωνισμού, epant.gr, Απρίλιος 2016, διαθέσιμο σε: <https://www.epant.gr/enimerosi/dimosieyseis/erotiseis-apantiseis/item/596-franchising-kai-prostasia-tou-eleytherou-antagonismoy.html>.

14 Or Brook, Block Exemption Regulations and Public Policy: in The Defence of BERS, Cambridge Yearbook of European Legal Studies, 2022, τόμ. 24, σσ. 111-112

15 Martine de Koning & Jelle Blom, The New European Block Exemption Regulation on Vertical Agreements: Renewal of the Safe Harbor for Vertical Agreements Such as Franchise Agreements and a New Era on What Is (and Is Not) Permitted on Digital Commerce within the European Union, 2023, Franchise Law Journal, τόμ. 42, τεύχ. 3, σελ. 298.

16 Κοτσίρης Α., ο.π., σσ. 223-224.

17 Stephen R., Current Competition Issues in Franchising, International Journal of Franchising Law, 2003, τόμ. 1, τεύχ. 2, σσ. 3-5.

18 Martine de Koning & Jelle Blom, ό.π., σελ. 298.

εφαρμοζόμενο σε συνδυασμό με τις Κατευθυντήριες Γραμμές της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για τους κάθετους περιορισμούς¹⁹, ενισχύει την ασφάλεια δικαίου για τα δίκτυα franchising, επιτρέποντας την προστασία της τεχνογνωσίας και της ενιαίας εμπορικής ταυτότητας, αλλά θέτει σαφή όρια έναντι σοβαρών περιορισμών που απειλούν τη δομή και τη λειτουργία του ανταγωνισμού στην εσωτερική αγορά.²⁰

Η Πρακτική της Ελληνικής Επιτροπής Ανταγωνισμού

Η Επιτροπή Ανταγωνισμού έχει ασχοληθεί με συστήματα δικαιόχρησης τόσο κατόπιν καταγγελιών όσο και αυτεπαγγέλτως, εξετάζοντας όχι μόνο τις επίμαχες συμβατικές ρήτρες αλλά και συνολικά τον τρόπο λειτουργίας των εν λόγω συστημάτων. Οι σχετικές αποφάσεις της συνέβαλαν στην διευκρίνιση του πεδίου εφαρμογής των εθνικών και ενωσιακών διατάξεων ανταγωνισμού (άρθρο 1 Ν. 3959/2011 και άρθρο 101 ΣΛΕΕ) και προσφέρουν πολύτιμη καθοδήγηση στις επιχειρήσεις σχετικά με την εκτίμηση των συμφωνιών δικαιόχρησης υπό το πρίσμα του δικαίου ανταγωνισμού, ιδίως ως προς τους συμβατικούς όρους που ενδέχεται να κριθούν προβληματικοί. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα της εφαρμογής αυτής της εποπτείας αποτελεί η Απόφαση 495/VI/2010 της Επιτροπής Ανταγωνισμού²¹, με την οποία επιβλήθηκε πρόστιμο άνω των 12 εκατομμυρίων ευρώ/12.512.848 ευρώ στη Carrefour-Μαρινόπουλος για καθορισμό τιμών μεταπώλησης στο δίκτυο «5' Μαρινόπουλος». Παράλληλα, με σημαντικές αποφάσεις σε υποθέσεις όπως

οι DIA²² και ΓΕΡΜΑΝΟΣ²³, η Επιτροπή αποφάνθηκε το πεδίο εφαρμογής των εθνικών και ενωσιακών κανόνων (άρθρο 1 Ν. 3959/2011 και άρθρο 101 ΣΛΕΕ), επιβάλλοντας συνολικά πρόστιμα περίπου 23 εκατ. ευρώ. Οι αποφάσεις αυτές, επικυρωμένες στην ουσία τους από το Διοικητικό Εφετείο Αθηνών, παρέχουν στις επιχειρήσεις πολύτιμη καθοδήγηση σχετικά με τους συμβατικούς όρους που θεωρούνται προβληματικοί, υπενθυμίζοντας ότι περιορισμοί όπως η τήρηση της κοινής ταυτότητας του δικτύου είναι θεμιτοί, ενώ αυστηροί περιορισμοί στον ανταγωνισμό, όπως ο καθορισμός τιμών μεταπώλησης, συνιστούν παραβάσεις.

Επίλογος

Είναι, λοιπόν, το franchising η «πανάκεια» για επιχειρηματική επιτυχία; Παρά τη διεθνή του δυναμική και τη διαρκή διεύρυνση των δικτύων του σε ευρωπαϊκό επίπεδο, στην ελληνική έννομη τάξη εξακολουθεί να αναπτύσσεται εντός ενός αποσπασματικού κανονιστικού πλαισίου, με περιορισμένη νομολογιακή επεξεργασία. Ωστόσο, η ενωσιακή και εθνική πρακτική καταδεικνύει ότι, λόγω του ιδιόρρυθμου χαρακτήρα του, το franchising δεν αντιστρατεύεται κατ' αρχήν τον ανταγωνισμό· αντιθέτως, όταν οι συμβάσεις του διαμορφώνονται με σεβασμό στους θεμελιώδεις κανόνες του δικαίου ανταγωνισμού, δύνανται να λειτουργήσουν ως αποτελεσματικό μέσο επιχειρηματικής ανάπτυξης. Παρότι τα όρια μεταξύ θεμιτών και απαγορευμένων περιορισμών παραμένουν συχνά δυσδιάκριτα και τα υφιστάμενα νομοθετικά κενά εμφανή, το franchising αναπτύσσεται με

19 Ανακοίνωση της Επιτροπής – Κατευθυντήριες γραμμές για τους κάθετους περιορισμούς, Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης C 248/1, 30.6.2022.

20 Or Brook, ο.π., σσ. 132-134.

21 Επιτροπή Ανταγωνισμού, Απόφαση 459/V/2010, Carrefour-Μαρινόπουλος Α.Ε., σχετικά με ρήτρες κάθετων περιορισμών στο οργανωμένο λιανεμπόριο, διαθέσιμη σε: www.epant.gr.

22 Επιτροπή Ανταγωνισμού, Απόφαση 452/V/2009, DIA HELLAS Α.Ε., σχετικά με ρήτρες κάθετων περιορισμών στο λιανεμπόριο τροφίμων, Διαθέσιμη σε: www.epant.gr.

23 Επιτροπή Ανταγωνισμού, Απόφαση 518/VI/2011, Γερμανός Α.Β.Ε.Ε – Cosmote, σχετικά με κάθετες συμφωνίες διανομής και περιορισμούς ανταγωνισμού, Διαθέσιμη σε: www.epant.gr.

ταχείς ρυθμούς, καθιστώντας αναγκαία τη σαφέστερη κανονιστική του οριοθέτηση. Μέχρι την πλήρωση των κενών αυτών, δεν αναδεικνύεται ως πανάκεια, αλλά ως ένα σύνθετο και εξελισσόμενο εργαλείο επιχειρηματικής συ-

νεργασίας, του οποίου η αποτελεσματικότητα εξαρτάται από την προσεκτική εξισορρόπηση μεταξύ της προστασίας της τεχνογνωσίας και της διασφάλισης του ελεύθερου και ανόθευτου ανταγωνισμού.

Πτώχευση και δεύτερη ευκαιρία: Η νέα ισορροπία του Ν. 4738/2020

Ναταλία Κιουτσούκη-Χατζηγεωργάκη

Δικηγόρος, Μεταπτυχιακή Φοιτήτρια Νομικής Σχολής ΑΠΘ

Εισαγωγή στο νέο θεσμικό πλαίσιο αφερεγγυότητας του Ν. 4738/2020

Ο Ν. 4738/2020 «περί ρύθμισης οφειλών και παροχής δεύτερης ευκαιρίας» σηματοδοτεί μία αναμόρφωση του ελληνικού δικαίου αφερεγγυότητας, εισάγοντας ένα ενιαίο και συστηματικό πλαίσιο πρόληψης, διαχείρισης και αντιμετώπισης της οικονομικής αδυναμίας φυσικών και νομικών προσώπων. Με το εν λόγω νομοθέτημα, ο Έλληνας νομοθέτης απομακρύνεται συνειδητά από το παραδοσιακό, κυρωτικού χαρακτήρα πρότυπο του πτωχευτικού δικαίου και υιοθετεί μία αναπτυξιακή προσέγγιση, εναρμονισμένη με τις κατευθύνσεις του ενωσιακού δικαίου και ιδίως της Οδηγίας (ΕΕ) 2019/1023.¹

Κεντρικό άξονα του νέου κανονιστικού πλαισίου αποτελεί η δυνατότητα της απαλλαγής του οφειλέτη από τα χρέη του, ως βασικού μηχανισμού παροχής «δεύτερης ευκαιρίας». Η δυνατότητα αυτή, η οποία προβλέπεται πλέον ενιαία και για τα φυσικά πρόσωπα ανεξαρτήτως εμπορικής ιδιότητας, συνιστά τομή για την ελληνική έννομη τάξη, καθόσον αναγνωρίζεται ότι η πτώχευση δεν ταυτίζεται κατ' ανάγκην με δόλια ή υπαίτια συμπεριφορά, αλλά μπορεί να αποτελεί αποτέλεσμα ευρύτερων οικονομικών συνθηκών ή επιχειρηματικού κινδύνου. Ιδίως για τον έμπορο, η απαλλαγή από τα χρέη απο-

κτά ιδιαίτερη σημασία, καθώς αποσκοπεί στην αποτροπή του μόνιμου αποκλεισμού του από την οικονομική δραστηριότητα και στη δυνατότητα επανένταξής του στην αγορά.

Η εισαγωγή της πτώχευσης φυσικών προσώπων και της συνακόλουθης απαλλαγής από τα χρέη αντανακλά μία ευρύτερη μεταβολή της θεωρητικής βάσης του πτωχευτικού δικαίου. Το ενδιαφέρον του νομοθέτη μετατοπίζεται από την αποκλειστική ικανοποίηση των πιστωτών στη συνολική μεγιστοποίηση της αξίας των παραγωγικών πόρων και στη διατήρηση της κοινωνικής και οικονομικής συνοχής. Στο πλαίσιο αυτό, η δεύτερη ευκαιρία δεν λειτουργεί ως προνόμιο του οφειλέτη, αλλά ως εργαλείο εξισορρόπησης των συμφερόντων των μερών και ενίσχυσης της αποτελεσματικότητας της αγοράς.

Παρά τη σαφή νομοθετική στόχευση, η διαδικασία απαλλαγής από τα χρέη εγείρει σημαντικά ερμηνευτικά και πρακτικά ζητήματα, τόσο ως προς τις προϋποθέσεις χορήγησής της όσο και ως προς τις έννομες συνέπειές της για τους πιστωτές και τον ίδιο τον οφειλέτη. Ιδίως τίθενται ζητήματα αναφορικά με την έννοια της έντιμης αφερεγγυότητας, τον χρόνο επέλευσης της απαλλαγής και την έκταση των εξαιρούμενων απαιτήσεων. Η αντιμετώπιση των

¹ Ψυχομάνης Σ., Πτωχευτικό Δίκαιο, με βάση το νόμο 4738/2020, Εκδόσεις Σάκκουλα, 2022, σελ. 4.

ζητημάτων αυτών αποκτά ιδιαίτερη σημασία, καθόσον επηρεάζει άμεσα την πρακτική αποτελεσματικότητα του μηχανισμού απαλλαγής και την επίτευξη του δικαιοπολιτικού σκοπού της δεύτερης ευκαιρίας. Συνακόλουθα, σκοπός των ρυθμίσεων του Ν. 4738/2020 και του πτωχευτικού δικαίου είναι η πρόληψη και η οικονομικά και κοινωνικά πλέον πρόσφορη, ταχεία και αποδοτική διευθέτηση των επιπτώσεων της επαπειλούμενης ή επελθούσας οικονομικής κατάρρευσης ενός οποιουδήποτε φυσικού ή νομικού προσώπου με οικονομικό σκοπό, ανεξαρτήτως δραστηριότητας που ασκεί ή δεν ασκεί, για το σύνολο των πιστωτών του και το γενικότερο συμφέρον αποφευγομένων των χρονοβόρων, ανασφαλών και επαχθών διαδικασιών κατά τον ΚΠολΔ, ατομικών αναγκαστικών εκτελέσεων των πιστωτών.²

Η δεύτερη ευκαιρία του οφειλέτη σε προπτωχευτικό στάδιο

Η απαλλαγή του οφειλέτη εντάσσεται στο πτωχευτικό πλαίσιο του Ν. 4738/2020, με αποτέλεσμα η διαδικασία και οι προϋποθέσεις εφαρμογής της να είναι ενιαίες τόσο για επιτηδευματίες όσο και για μη επιτηδευματίες. Η επιλογή αυτή δεν συνιστά απλώς εναρμόνιση με τις επιταγές του ενωσιακού δικαίου και ιδίως του άρθρου 1 παρ. 4 της Οδηγίας (ΕΕ) 2019/1023, αλλά ανταποκρίνεται και σε θεμελιώδεις αρχές του κράτους δικαίου. Η παρατεταμένη οικονομική κρίση είχε ως αποτέλεσμα τη σημαντική αύξηση των μη επιτηδευματιών οφειλετών που περιήλθαν σε παύση πληρωμών, γεγονός που κατέστησε επιτακτική τη θέσπιση ενός αποτελεσματικού μηχανισμού απαλλαγής από τα χρέη του παρελθόντος. Υπό το πρίσμα αυτό, ο νέος νόμος αποσκοπεί στην παροχή δεύτερης

ευκαιρίας στον οφειλέτη.

Προληπτικές ή προπτωχευτικές διαδικασίες είναι οι προβλεπόμενες στον Πτωχευτικό Κώδικα (ΠτΚ) διαδικασίες – αναφερόμενες και ως «εργαλεία» και ως «μηχανισμοί» –, στις οποίες μπορεί να προσφεύγει ένα πρόσωπο, με πτωχευτική ικανότητα, σε ένα, ανά περίπτωση, πρότερο ή μεταγενέστερο της δημιουργίας καταστάσεως αδυναμίας πληρωμών του και μέχρι την κήρυξη της πτώχευσής του, χρονικό σημείο, ώστε αντιδρώντας, με τον πρόσφορο τρόπο, έγκαιρα, να κατορθώνει να αποτρέπει τον κίνδυνο να περιέλθει σε μια τέτοια κατάσταση αδυναμίας ή και να κηρυχθεί, τελικά, η πτώχευσή του. Αυτές οι διαδικασίες προσφέρονται από 1.6.2021 (βλ. άρθρο 308 ΠτΚ, όπως τροποποιήθηκε από το άρθρο 83§3 Ν. 4764/2020)³. Τέτοιες διαδικασίες συνιστούν: **α.** Η διαδικασία έγκαιρης προειδοποίησης (άλλως, διαδικασία «προειδοποίησης αφερεγγυότητας»). **β.** Η διαδικασία εξωδικαστικής ρύθμισης οφειλών (άλλως, «εξωδικαστικός μηχανισμός ρύθμισης οφειλών»). **γ.** Η διαδικασία εξυγίανσης.⁴

Η «Διαδικασία Έγκαιρης Προειδοποίησης» είναι προληπτικός μηχανισμός του ΠτΚ, που αποσκοπεί στον έγκαιρο εντοπισμό κινδύνου αδυναμίας πληρωμών και στην υποστήριξη του οφειλέτη για την αποτροπή πτώχευσης. Ρυθμίζεται στα άρθρα 1-4 του Ν. 4738/2020 και περιλαμβάνει δύο στάδια: τον ηλεκτρονικό μηχανισμό προειδοποίησης και τις συμβουλευτικές υπηρεσίες. Μέσω ειδικής ηλεκτρονικής πλατφόρμας της Ε.Γ.Δ.Ι.Χ. συλλέγονται αυτόματα οικονομικά δεδομένα για την εκτίμηση του κινδύνου και την κατάταξη σε χαμηλό, μέτριο ή υψηλό κίνδυνο. Στόχος είναι η έγκαιρη παρέμβαση και η διατήρηση της βιωσιμότητας του οφειλέτη.⁵ Μέσω της πλατφόρμας των Γ.Γ.Π.Σ.Δ.Δ. και Ε.Γ.Δ.Ι.Χ., ο οφειλέτης με

2 Μιχαλόπουλος Γ., Η αποδραματοποίηση της πτώχευσης κατά το ισχύον δίκαιο του Πτωχευτικού κώδικα, ΕΕμπΔ, 2009, σσ. 729-730.

3 Ψυχομάνης Σ., ό.π., σελ. 76, αρ. 238.

4 Ψυχομάνης Σ., ό.π., σελ. 76., αρ. 240.

5 Σπηλιόπουλος Ο., Βασικά στοιχεία Εμπορικού Δικαίου, Εκδόσεις Σάκκουλα, 2021, σελ. 261.

πτωχευτική ικανότητα υποβάλλει αίτηση για τη διαμόρφωση προτάσεων ρύθμισης των χρηματικών του οφειλών προς το Δημόσιο, τα Ασφαλιστικά Ταμεία και χρηματοδοτικούς φορείς (Ν. 4738/2020). Η διαδικασία στοχεύει στην αποφυγή της αφερεγγυότητας, ενώ εξαιρούνται ρητά πιστωτικά ιδρύματα, ασφαλιστικές επιχειρήσεις και πάροχοι επενδυτικών υπηρεσιών⁶.

Η διαδικασία εξυγίανσης, ή συλλογική προπτωχευτική διαδικασία εξυγίανσης κατά τον Ν. 4738/2020, συνιστά σύνολο εξώδικων και δικαστικών ενεργειών που αποσκοπούν στη διάσωση της επιχείρησης ενός οφειλέτη με πτωχευτική ικανότητα και επιχειρηματική δραστηριότητα. Απευθύνεται σε φυσικά ή νομικά πρόσωπα με κέντρο κύριων συμφερόντων στην Ελλάδα, τα οποία βρίσκονται σε παρούσα, επαπειλούμενη ή ακόμη και απλώς πιθανή κατάσταση αδυναμίας εκπλήρωσης των χρηματικών τους υποχρεώσεων. Σκοπός της διαδικασίας είναι η κατάρτιση συμφωνίας εξυγίανσης με την απαιτούμενη πλειοψηφία των πιστωτών και η δικαστική επικύρωσή της⁷, ώστε να αποφευχθεί η πτώχευση και να διασωθεί η επιχείρηση, υπό την προϋπόθεση ότι δεν χειροτερεύει η θέση των μη συναινεσάντων πιστωτών. Η διαδικασία εκκινεί με την κατάθεση αίτησης επικύρωσης ήδη συναφθείσας συμφωνίας εξυγίανσης και ολοκληρώνεται με την έκδοση σχετικής δικαστικής απόφασης. Σε περίπτωση που ο οφειλέτης έχει ήδη περιέλθει σε παύση πληρωμών, απαιτείται η συνυποβολή αίτησης πτώχευσης, με τα δύο αιτήματα να τελούν σε σχέση αμοιβαίου αποκλεισμού. Εάν η συμφωνία επικυρωθεί, απορρίπτεται η αίτηση πτώχευσης, ενώ σε αντίθετη περίπτωση εξετάζεται αυτή.⁸ Για την υπαγωγή στη διαδικασία απαιτούνται, σωρευτικά, πτωχευτική ικανότητα, άσκηση επιχειρη-

ματικής δραστηριότητας, ύπαρξη κέντρου κύριων συμφερόντων στην Ελλάδα, κατάσταση αδυναμίας ή πιθανότητας αφερεγγυότητας και, κυρίως, βιωσιμότητα της επιχείρησης.

Η δεύτερη ευκαιρία του οφειλέτη σε μεταπτωχευτικό στάδιο

Ως απαλλαγή του οφειλέτη νοείται η πλήρης αποδέσμευση του φυσικού προσώπου από τις απαιτήσεις των πτωχευτικών του πιστωτών, ανεξαρτήτως του αν αυτές έχουν αναγγελθεί, υπό την προϋπόθεση ότι έχει κηρυχθεί σε πτώχευση ή ότι το όνομά του έχει καταχωρισθεί στο Ηλεκτρονικό Μητρώο Φερεγγυότητας λόγω μη κήρυξης πτώχευσης εξαιτίας ανεπάρκειας παρουσίας ή εισοδημάτων για την κάλυψη των εξόδων της διαδικασίας. Η απαλλαγή επέρχεται αυτοδικαίως με την παρέλευση τριάντα έξι (36) μηνών από την ημερομηνία κήρυξης της πτώχευσης ή της καταχώρισης της σχετικής απόφασης στο Μητρώο. Κατ' εξαίρεση, σε περίπτωση που ο πτωχός διαθέτει ετήσια εισοδήματα τα οποία έχουν εξαιρεθεί από την πτωχευτική παρουσία με δικαστική απόφαση, η απαλλαγή επέρχεται μετά την πάροδο ενός (1) έτους από τα ανωτέρω χρονικά σημεία. Απαραίτητη προϋπόθεση για την επέλευση της απαλλαγής είναι να μην έχει ασκηθεί, εντός του προβλεπόμενου χρονικού διαστήματος, προσφυγή κατά αυτής. Η ρύθμιση αυτή εντάσσεται στο πλαίσιο της παροχής «δεύτερης ευκαιρίας» στον καλόπιστο οφειλέτη, επιτρέποντάς του να απαλλαγεί από το βάρος των χρεών του παρελθόντος και να επανενταχθεί οικονομικά, χωρίς να θίγεται η συλλογική ικανοποίηση των πιστωτών σύμφωνα με τους κανόνες της πτωχευτικής διαδικασίας.⁹

6 Αργυρόπουλος Δ., σε διπλωματική εργασία: «Η παροχή δεύτερης ευκαιρίας του οφειλέτη σε εθνικό και ενωσιακό δίκαιο», Κομοτηνή, ακαδημαϊκό έτος 2021-2022, σσ. 29-39.

7 Σπυριδάκης Μ.Ι., Εγχειρίδιο Πτωχευτικού Δικαίου & Δικαίου Αφερεγγυότητας, Εκδόσεις Σάκκουλα, 2022, σελ. 194.

8 Μιχαλόπουλος Γ., Οι προπτωχευτικές διαδικασίες αφερεγγυότητας του Πτωχευτικού κώδικα, Νομική Βιβλιοθήκη, 2013, σελ. 101.

9 Ψυχομάνης Σ., ό.π., σελ. 571, αρ. 2153.

Σύμφωνα με το άρθρο 192 Ν. 4738/2020, ο οφειλέτης φυσικό πρόσωπο απαλλάσσεται αυτοδικαίως και πλήρως από κάθε οφειλή προς τους πτωχευτικούς πιστωτές, ανεξαρτήτως αναγγελίας αυτών, εφόσον παρέλθουν τριάντα έξι (36) μήνες από την κήρυξη της πτώχευσης ή από την καταχώρισή του στο Ηλεκτρονικό Μητρώο Φερεγγυότητας, στην περίπτωση μη κήρυξης πτώχευσης λόγω ανεπάρκειας περιουσίας. Με την επέλευση της απαλλαγής παύουν και οι στερήσεις δικαιωμάτων που συνεπάγεται η πτώχευση¹⁰. Η ρύθμιση αυτή ενσωματώνει τον πυρήνα της «δεύτερης ευκαιρίας», αποσκοπώντας στην αποδέσμευση του καλόπιστου οφειλέτη από χρέη που αδυνατεί να εξυπηρετήσει και στην οικονομική του επανένταξη, παράλληλα με την ικανοποίηση των πιστωτών. Προϋπόθεση για την απαλλαγή είναι είτε η κήρυξη της πτώχευσης του φυσικού προσώπου, η οποία δεν πρέπει να έχει ανατραπεί με ένδικο μέσο, είτε η απόρριψη της αίτησης πτώχευσης λόγω ανεπάρκειας περιουσίας ή εισοδημάτων και η επακόλουθη καταχώριση στο Μητρώο Φερεγγυότητας. Σε αντίθεση με το προϊσχύσαν δίκαιο, όπου η απαλλαγή επερχόταν κατόπιν αίτησης του πτωχού και δικαστικής κρίσης περί συγγνωστού, ο νέος νόμος καθιερώνει αυτοδίκαιο μηχανισμό απαλλαγής, καθόσον, σύμφωνα με το άρθρο 192 παρ. 4 του Ν. 4738/2020 η απαλλαγή διαπιστώνεται, μετά την πάροδο της νόμιμης προθεσμίας, με πράξη του εισηγητή δικαστή, κατόπιν αίτησης του οφειλέτη και ελλείψει εκκρεμούς προσφυγής. Η έκταση της απαλλαγής προσδιορίζεται στο άρθρο 194 ΠτΚ και καταλαμβάνει οφειλές που γεννήθηκαν πριν από την κατάθεση της αίτησης πτώχευσης, ακόμη και αν βεβαιώθηκαν μεταγενέστερα. Εξαιρούνται, μεταξύ άλλων, οφειλές από δόλο ή βαριά αμέλεια, από αδικήματα όπως η νομιμοποίηση εσόδων από εγκληματικές δραστηριότητες, από διατροφή, καθώς και από πράξεις που προκάλεσαν θάνατο ή σω-

ματική βλάβη. Περαιτέρω, το άρθρο 195 ΠτΚ επεκτείνει το ευεργέτημα της απαλλαγής και σε φυσικά πρόσωπα που εκπροσωπούν νομικά πρόσωπα, υπό αυστηρές προϋποθέσεις καλής πίστης, συνεργασίας και απουσίας δόλιας συμπεριφοράς, αποκλείοντας ρητά πρόσωπα που έχουν καταδικαστεί για σοβαρά πτωχευτικά ή κακουργηματικά αδικήματα.

Η απαλλαγή του οφειλέτη, σύμφωνα με το άρθρο 192 παρ. 1 ΠτΚ, είναι καταρχήν πλήρης και αφορά κάθε οφειλή του φυσικού προσώπου κατά την κήρυξη της πτώχευσης, ανεξαρτήτως αναγγελίας των πιστωτών. Επεκτείνεται σε όλα τα χρηματικά χρέη, ακόμη και εξ αδικοπραξίας, εκτός από τις ρητά διατυπωμένες στον Ν. 4738/2020 εξαιρούμενες κατηγορίες. Ιδιαίτερα για το Δημόσιο, η απαλλαγή λαμβάνει υπόψη τον χρόνο γένεσης της οφειλής και όχι της βεβαίωσής της, αντιμετωπίζοντας καθυστερήσεις φορολογικών ελέγχων. Σημαντική συνέπεια της απαλλαγής είναι η παύση των στερήσεων δικαιωμάτων του πτωχού, που προκαλούνται από την κήρυξη της πτώχευσης. Παρά την απαλλαγή, η διαδικασία ρευστοποίησης της πτωχευτικής περιουσίας συνεχίζεται κανονικά και οι πιστωτές διατηρούν τα δικαιώματά τους επί αυτής. Η επελθούσα ή η επερχόμενη αυτοδίκαιη απαλλαγή εμποδίζει την άσκηση ατομικών διωκτικών μέσων κατά του οφειλέτη, εκτός εάν οι πιστωτές προσφύγουν έγκαιρα κατά της απαλλαγής. Εφόσον η απαλλαγή δεν έχει επέλθει, οι πιστωτές μπορούν να ασκούν κανονικά τα καταδιωκτικά τους μέτρα μετά την ολοκλήρωση της πτωχευτικής διαδικασίας ή την μη κήρυξη πτώχευσης λόγω ανεπάρκειας περιουσίας.

Σύμφωνα με το Ν. 4738/2020, η απαλλαγή του οφειλέτη επέρχεται αυτοδίκαια, χωρίς την ανάγκη δικαστικής κρίσης, εκτός εάν ασκηθεί προσφυγή από έχοντα έννομο συμφέρον, κυρίως πιστωτές. Σε περίπτωση προσφυγής, η απαλλαγή υπόκειται σε δικαστική αξιολόγηση, προκειμένου να εξεταστεί η καλή πίστη του

10 Μιχαλόπουλος Γ., Το Νέο Πτωχευτικό δίκαιο, Νομική Βιβλιοθήκη, 2021, σελ. 110.

οφειλέτη και η ενδεχόμενη δόλια συμπεριφορά του. Το άρθρο 193 προσδιορίζει τους λόγους για την άσκηση της προσφυγής, όπως η δολίως προκληθείσα αδυναμία εκπλήρωσης υποχρεώσεων, η αποτυχία συνεργασίας με τα όργανα της πτώχευσης, η απόκρυψη εισοδημάτων ή περιουσιακών στοιχείων, η εκκρεμής ποινική δίωξη ή η καταδίκη για συγκεκριμένα αδικήματα, μεταξύ άλλων. Το Δικαστήριο διατηρεί διακριτική ευχέρεια ως προς την κρίση της βάσιμης φύσης των ισχυρισμών¹¹. Σε περίπτωση μη πλήρωσης των προϋποθέσεων απαλλαγής, δύναται να χορηγηθεί προθεσμία συμμόρφωσης, να περιοριστεί η απαλλαγή σε ορισμένα χρέη ή να παραταθεί εξαιρετικά η προθεσμία. Η ρύθμιση αυτή διασφαλίζει τη λειτουργικότητα του θεσμού της δεύτερης ευκαιρίας, διατηρώντας ταυτόχρονα την προστασία των συμφερόντων των πιστωτών.

Επίλογος – Συμπεράσματα

Ο Ν. 4738/2020 συνιστά μια θεμελιώδη τομή στο ελληνικό δίκαιο αφερεγγυότητας, εισάγοντας νέα φιλοσοφία, δομή και λειτουργικούς μηχανισμούς, που διαφοροποιούνται από το προγενέστερο εθνικό νομικό πλαίσιο. Το νομοθέτημα αυτό, πέραν της καθιέρωσης ενός συστηματικού και ενιαίου καθεστώτος διαχείρισης της αφερεγγυότητας, αποσκοπεί στην παροχή πραγματικής «δεύτερης ευκαιρίας» στον οφειλέτη, δίνοντας έμφαση όχι μόνο στην προστασία των πιστωτών, αλλά και στην οικονομική επανένταξη του υπερχρεωμένου φυσικού ή νομικού προσώπου. Η καινοτομία αυτή εκφράζεται μέσω των προπτωχευτικών διαδικασιών έγκαιρης προειδοποίησης, εξωδικαστικής ρύθμισης και εξυγίανσης, καθώς και της μεταπτωχευτικής απαλλαγής από τα χρέη,

με σαφείς χρονικούς ορίζοντες και όρους καλής πίστης. Η πρακτική εφαρμογή του νέου νόμου εξαρτάται σε σημαντικό βαθμό από τη στάση των δικαστηρίων, ιδίως σε περιπτώσεις όπου η άσκηση προσφυγών από πιστωτές – ακόμη και «τυπικών» ή καθ' υπερβολήν διαδικαστικών – μπορεί να αναβάλει ή να παρακωλύσει την επέλευση της απαλλαγής. Η νομολογία καλείται να διαμορφώσει ένα ισορροπημένο πλαίσιο, που θα εξασφαλίζει την ουσιαστική λειτουργία της δεύτερης ευκαιρίας, χωρίς να θίγονται τα δικαιώματα των πιστωτών. Η κρίσιμη αυτή ισορροπία αποτελεί προαπαιτούμενο για την επιτυχία των δικαιοπολιτικών στόχων του Ν. 4738/2020.

Η επισκόπηση αυτή καταδεικνύει πώς ο οφειλέτης μπορεί να επαναδραστηριοποιηθεί είτε σε προπτωχευτικό στάδιο, είτε μετά την κήρυξη πτώχευσής του, είτε με «επανεκκίνηση» των οικονομικών του δραστηριοτήτων είτε με δυνατότητα «συνταξιοδότησης» επιχειρηματικά, έχοντας τακτοποιήσει ή απαλλάγει από τις υποχρεώσεις του. Εν κατακλείδι, ο Ν. 4738/2020 όχι μόνο εισάγει ένα σύγχρονο, ευρωπαϊκά εναρμονισμένο πλαίσιο αφερεγγυότητας, αλλά σηματοδοτεί και μια στροφή προς ένα δίκαιο που επιδιώκει ισορροπία ανάμεσα στην αποτελεσματικότητα της αγοράς, την προστασία των πιστωτών και την κοινωνική και οικονομική αποκατάσταση του οφειλέτη. Η επιτυχία του, ωστόσο, θα κριθεί στην πράξη, μέσα από τη δικαστική ερμηνεία, τη λειτουργία των προπτωχευτικών μηχανισμών και την ενεργή συμμετοχή όλων των εμπλεκόμενων φορέων στην εφαρμογή του, ώστε η δεύτερη ευκαιρία του οφειλέτη να μετατραπεί από θεωρητική αρχή σε πρακτικό εργαλείο οικονομικής επανεκκίνησης και κοινωνικής δικαιοσύνης.

¹¹ Ανδρικοπούλου Ε., σε διπλωματική εργασία: «Πτώχευση νομικών προσώπων και πτώχευση φυσικών προσώπων σύμφωνα με τον ν. 4738/2020», Πειραιάς, ακαδημαϊκό έτος 2024-2025, σελ. 60.

Ο θεσμός των μετοχών με πολλαπλά δικαιώματα ψήφου υπό το φως της Οδηγίας (ΕΕ) 2024/2810

Γραμματή-Μαρία Μπουχλαριώτη

*Μεταπτυχιακή Φοιτήτρια στο ΠΜΣ «Εμπορικό Δίκαιο, Εταιρείες και Χρηματοδότηση»
Νομικής Σχολής ΕΚΠΑ, Ασκούμενη Δικηγόρος*

Εισαγωγή

Η συζήτηση γύρω από τη θεσμοθέτηση και εισαγωγή στο ελληνικό εταιρικό δίκαιο των μετοχών με πολλαπλά δικαιώματα ψήφου (multiple-vote share structures, ή MVS) έχει αποκτήσει τα τελευταία χρόνια ολοένα και μεγαλύτερη σημασία στο φάσμα του ευρωπαϊκού εταιρικού νομικού πλαισίου. Η πρόσφατη Οδηγία (ΕΕ) 2024/2810 εισάγει ένα συνεκτικό κανονιστικό πλαίσιο για τη ρύθμιση του θεσμού αυτού, ιδίως για τις εταιρείες που επιδιώκουν την εισαγωγή των μετοχών τους προς διαπραγμάτευση σε Πολυμερείς Μηχανισμούς Διαπραγμάτευσης (multilateral trading facilities, ΠΜΔ). Στόχος της Οδηγίας είναι να ενισχύσει την πρόσβαση μικρών και μεσαίων επιχειρήσεων (SMEs) – και ιδιαίτερα των νεοφυών και αναπτυσσόμενων – στις ευρωπαϊκές κεφαλαιαγορές, προσφέροντας τη δυνατότητα άντλησης κεφαλαίων χωρίς την απώλεια του ελέγχου της εταιρικής διοίκησης από τους ιδρυτές ή τους στρατηγικούς μετόχους τους¹. Μέσω της εισαγωγής μετοχών που παρέχουν ενισχυμένα δικαιώματα ψήφου, επιχειρείται η εξισορρόπη-

ση μεταξύ της ανάγκης για χρηματοδότηση και της διατήρησης της σταθερότητας στη λήψη στρατηγικών αποφάσεων. Η Οδηγία παράλληλα αναγνωρίζει στα κράτη-μέλη την ευχέρεια να θεσπίζουν ή να διατηρούν εθνικές ρυθμίσεις που επιτρέπουν άνιση κατανομή δικαιωμάτων ψήφου, υπό τον όρο ότι εξασφαλίζεται η διαφάνεια, η πλήρης ενημέρωση των επενδυτών και η προστασία των μετόχων μειοψηφίας. Η ενσωμάτωση της Οδηγίας στις εθνικές νομοθεσίες έως την 5η Δεκεμβρίου 2026 αναμένεται να αποτελέσει σημείο καμπής για την ευρωπαϊκή αγορά κεφαλαίων, εισάγοντας ένα πιο ευέλικτο και ανταγωνιστικό μοντέλο εταιρικής χρηματοδότησης, που συνδυάζει την καινοτομία με τη θεσμική ασφάλεια.

Το κανονιστικό πλαίσιο και οι στόχοι της Οδηγίας 2024/2810

Η Οδηγία (ΕΕ) 2024/2810² του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, που εκδόθηκε στις 13 Σεπτεμβρίου 2024, αποτελεί βασικό πυλώνα του λεγόμενου «Listing Act

1 Εισήγηση της Ένωσης Εισηγμένων Εταιρειών, «Listing Act», 2023, διαθέσιμη σε: [efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/https://eneiset.gr/wp-content/uploads/2023/03/Listing-Act.pdf](https://eneiset.gr/wp-content/uploads/2023/03/Listing-Act.pdf).

2 Οδηγία (ΕΕ) 2024/2810 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 13ης Δεκεμβρίου 2024, «σχετικά με την τροποποίηση της οδηγίας 2014/65/ΕΕ και της οδηγίας (ΕΕ) 2017/1132 όσον αφορά τις απαιτήσεις εισαγωγής προς διαπραγμάτευση και τις δομές πολλαπλών δικαιωμάτων ψήφου», 18.12.2024, ΕΕ L 2024/2810.

Package», ενός ευρύτερου νομοθετικού πλαισίου, με σκοπό την ενίσχυση της πρόσβασης των εταιρειών στις κεφαλαιαγορές της Ένωσης και την απλούστευση των διαδικασιών εισαγωγής τίτλων προς διαπραγμάτευση.

Η Οδηγία εστιάζει ειδικά στη ρύθμιση των πολλαπλών δικαιωμάτων ψήφου, εισάγοντας ένα ενιαίο ευρωπαϊκό πλαίσιο που επιτρέπει στα κράτη-μέλη να εγκρίνουν τη χρήση τέτοιων δομών υπό ορισμένες προϋποθέσεις.

Μέχρι την υιοθέτηση της Οδηγίας, δεν υπήρχε ενιαία ευρωπαϊκή ρύθμιση αναφορικά με τις μετοχές με πολλαπλά δικαιώματα ψήφου. Τα κράτη-μέλη ακολουθούσαν διαφορετικές προσεγγίσεις: σε ορισμένες έννομες τάξεις (όπως η Ισπανία και η Πορτογαλία) τα MVS απαγορεύονταν ρητά· σε άλλες (όπως η Ιταλία, η Σουηδία και η Γαλλία) επιτρέπονταν υπό συγκεκριμένες προϋποθέσεις· ενώ σε τρίτες (όπως η Γερμανία και η Ολλανδία) υπήρχαν περιορισμένες μορφές διαφοροποίησης ψήφων. Αυτή η ανομοιογένεια δημιουργεί έως και σήμερα ανισότητες και ρυθμιστικό κατακερματισμό, ο οποίος αποθαρρύνει τη διασυννοριακή άντληση κεφαλαίων και μειώνει την ανταγωνιστικότητα των ευρωπαϊκών αγορών σε σχέση με τις Ηνωμένες Πολιτείες ή το Ηνωμένο Βασίλειο, όπου οι δομές MVS είναι διαδεδομένες (π.χ. Google, Meta, Snap Inc.).³

Η Οδηγία στηρίζεται στο άρθρο 50 παρ. 2 στοιχ. ζ' της Συνθήκης για τη Λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΣΛΕΕ), που παρέχει τη νομική βάση για τη θέσπιση μέτρων εναρμόνισης των εταιρικών κανόνων. Σύμφωνα με το αιτιολογικό (Recital) 2 της Οδηγίας, ο βασικός σκοπός είναι η διευκόλυνση της εισαγωγής μετοχών εταιρειών μικρής και μεσαίας κεφαλαιο-

ποίησης σε ΠΜΔ, όπως το Euronext Growth ή το AIM, χωρίς να υπονομεύεται ο έλεγχος των ιδρυτών. Η Οδηγία, ωστόσο, δεν επιβάλλει στα κράτη-μέλη να θεσπίσουν υποχρεωτικά MVS, αλλά να παρέχουν τη δυνατότητα στις εταιρείες να υιοθετήσουν τέτοια σχήματα, υπό την προϋπόθεση της θέσπισης ελάχιστων διασφαλίσεων για την προστασία των μετόχων μειοψηφίας.

Οι στόχοι της Οδηγίας μπορούν να συνοψιστούν σε τρεις βασικούς άξονες, οι οποίοι είναι η αύξηση της ελκυστικότητας των ευρωπαϊκών αγορών κεφαλαίου, η προώθηση της εταιρικής καινοτομίας και της διατήρησης ελέγχου και η εξισορρόπηση με την προστασία των επενδυτών.⁴

Διασφαλίσεις για τους μετόχους μειοψηφίας

Η πρώτη βασική διασφάλιση των μετόχων μειοψηφίας υπό το νέο κανονιστικό πλαίσιο αφορά τον τρόπο λήψης των αποφάσεων που εισάγουν ή τροποποιούν δομή MVS. Σύμφωνα με την Οδηγία, η απόφαση για υιοθέτηση ή τροποποίηση MVS δομής πρέπει να λαμβάνεται από τη Γενική Συνέλευση με ειδική πλειοψηφία και, επιπλέον, να γίνεται ξεχωριστή ψηφοφορία για κάθε τάξη μετόχων των οποίων επηρεάζονται τα δικαιώματα ψήφου. Αυτό αποτρέπει την υπερκυριαρχία των μετόχων με περισσότερες ψήφους (MVS), χωρίς να εξασφαλίζεται η συγκατάθεση της μειοψηφίας – διασφαλίζοντας κατ' αυτόν τον τρόπο ότι η αλλαγή βασικών δικαιωμάτων δεν γίνεται μονομερώς.

Η δεύτερη διασφάλιση που προβλέπει η Οδηγία είναι ο μέγιστος λόγος ψήφων (voting ratio) ή, εναλλακτικά, ο περιορισμός των απο-

3 Οδηγία (ΕΕ) 2024/2810 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 23ης Οκτωβρίου 2024, σχετικά με τις δομές μετοχών με πολλαπλά δικαιώματα ψήφου σε εταιρείες που επιδιώκουν εισαγωγή των μετοχών τους προς διαπραγμάτευση σε πολυμερή μηχανισμό διαπραγμάτευσης, Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης L 2810, 14.11.2024, αιτιολογική σκέψη 7.

4 Hermant P., Morissens M., Saugman K., Rösler K., Spindler F., Zantinge J., Lucchetti G., Füssi D., Nowosad W., Javault J., Bordonì P., Decoding the EU Directive on Multiple Voting Rights, Bird & Bird, 2025, διαθέσιμο σε: <https://www.twobirds.com/en/insights/2025/decoding-the-eu-directive-on-multiple-voting-rights-a-comparative-legal-perspective-across-member-st>.

φάσεων που απαιτούν ειδική πλειοψηφία. Συγκεκριμένα, τα κράτη-μέλη πρέπει να επιλέξουν είτε να θέσουν ανώτατο επιτρεπτό λόγο ανάμεσα στις ψήφους που δικαιούνται οι MVS και τις ψήφους των μετοχών με τα χαμηλότερα δικαιώματα είτε να απαιτούν σημαντικές αποφάσεις (πλην εκλογής διοίκησης / επιχειρησιακών αποφάσεων) να εγκρίνονται με ειδική πλειοψηφία που υπολογίζεται κατά τρόπο διπλό - τόσο σε ψήφους όσο και σε μερίδιο μετοχικού κεφαλαίου ή αριθμό μετοχών. Με αυτόν τον τρόπο περιορίζεται η υπερβολική επιρροή των μετόχων με MVS και μειώνεται ο κίνδυνος κατάχρησης εξουσίας εις βάρος της μειοψηφίας.⁵

Τρίτον, η Οδηγία δίνει τη δυνατότητα στα κράτη-μέλη να θεσπίσουν επιπρόσθετες διασφαλίσεις, όπως sunset clauses⁶, δηλαδή ρήτρες που καθορίζουν ότι τα αυξημένα δικαιώματα ψήφου λήγουν μετά από ορισμένο χρόνο, μετά από τη μεταβίβαση των μετοχών ή μετά από συγκεκριμένα γεγονότα (π.χ. θάνατο ή αποχώρηση ιδρυτών). Οι ρήτρες αυτές επιδιώκουν να εξισορροπήσουν το πλεονέκτημα της ενισχυμένης ψήφου, το οποίο δικαιολογείται κυρίως στο αρχικό στάδιο ανάπτυξης της εταιρείας, με την ανάγκη αποκατάστασης, σε βάθος χρόνου, της κανονικής κατανομής της εταιρικής εξουσίας. Υπό το πρίσμα αυτό, οι sunset clauses λειτουργούν ως μηχανισμός προς πρόληψη της παγίωσης δυσανάλογης επιρροής συγκεκριμένων μετόχων και, συνακόλουθα, ως μέσο προστασίας της μειοψηφίας και της εύρυθμης εταιρικής διακυβέρνησης. Εξασφαλίζουν ότι η απόκλιση από την αρχή «μία μετοχή – μία ψήφος» παραμένει προσωρινή και αιτιολογημένη, αποτρέποντας την εγκαθίδρυση μόνιμων δομών ελέγχου που δεν αντανakλούν πλέον τη συμμετοχή στο κεφάλαιο ή τον επιχειρηματικό κίνδυνο.

Τέλος, όσον αφορά τη διαφάνεια και τις υποχρεώσεις δημοσιότητας, η Οδηγία προβλέπει ότι εταιρείες με δομή MVS πρέπει, κατά την εισαγωγή σε ΠΜΔ, να γνωστοποιούν δημοσίως τη δομή τους, δηλαδή ότι υφίσταται κατηγορία μετοχών με πολλαπλά δικαιώματα. Επιπλέον, στην ετήσια οικονομική έκθεση τους πρέπει να αναφέρονται τυχόν αλλαγές στη δομή των μετοχών ή στα δικαιώματα ψήφου αν αυτά δεν έχουν δημοσιευθεί νωρίτερα μέσω τεχνικών προτύπων που θα καθορίσει η Ευρωπαϊκή Αρχή Κινητών Αξιών και Αγορών (European Securities and Markets Authority, ESMA), ώστε τόσο οι επενδυτές όσο και η αγορά να έχουν σαφή εικόνα του γεγονότος ότι πρόκειται για μετοχές με πολλαπλά δικαιώματα.

Η εναρμόνιση του ελληνικού δικαίου με την Οδηγία –

Εμπόδια και προκλήσεις

Όπως ήδη αναφέρθηκε, η Οδηγία εντάσσεται ρητά στη λογική της ελάχιστης εναρμόνισης, θεσπίζοντας ένα υποχρεωτικό «κατώφλι» κοινών κανόνων, αφήνοντας όμως στα κράτη-μέλη ευρύ περιθώριο να διαμορφώσουν αυστηρότερες ή λεπτομερέστερες ρυθμίσεις. Σε αντίθεση με μια οδηγία πλήρους εναρμόνισης, η οποία θα απαιτούσε πλήρη ταύτιση των εθνικών νομοθεσιών, η Οδηγία 2024/2810 περιορίζεται στο να επιβάλλει ένα βασικό πλαίσιο για τη δυνατότητα χρήσης μετοχών με πολλαπλά δικαιώματα ψήφου σε εταιρείες που επιδιώκουν εισαγωγή σε ΠΜΔ, χωρίς να υποκαθιστά τον εθνικό νομοθέτη ως προς τη δομή, τα όρια και τις ειδικότερες προϋποθέσεις των κατηγοριών μετοχών. Η ελάχιστη εναρμόνιση επιτρέπει έτσι στα κρά-

5 Οδηγία (ΕΕ) 2024/2810 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 23ης Οκτωβρίου 2024, σχετικά με τις δομές μετοχών με πολλαπλά δικαιώματα ψήφου σε εταιρείες που επιδιώκουν εισαγωγή των μετοχών τους προς διαπραγμάτευση σε πολυμερή μηχανισμό διαπραγμάτευσης, Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης L 2810, 14.11.2024, άρθρο 4β.

6 Hopt K.J. και Kalss S., Multiple-voting shares in Europe - A comparative law and economic analysis, European Corporate Governance Institute No. 786/2024, 2024, διαθέσιμο σε: <https://ssrn.com/abstract=4887591> ή <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4887591>.

τη-μέλη να διατηρούν ή να εισάγουν πρόσθετες δικλείδες προστασίας, να περιορίζουν την ισχύ των πολλαπλών ψήφων σε ορισμένες εταιρικές πράξεις ή να επιβάλλουν αυξημένες απαιτήσεις διαφάνειας.⁷ Για την Ελλάδα, το περιθώριο αυτό είναι καθοριστικό, διότι η μεταφορά της Οδηγίας απαιτεί μεν άρση της απόλυτης απαγόρευσης των μετοχών με πολλαπλά δικαιώματα ψήφου, αλλά δεν δεσμεύει τον εθνικό νομοθέτη ως προς τον βαθμό ενίσχυσης των ψήφων, τη διάρκειά τους ή τις εξαιρέσεις τους, γνωρίσματα που μπορούν να τεθούν αυστηρότερα από το ενωσιακό minimum, προκειμένου να διασφαλισθεί η προστασία των μετόχων μειοψηφίας, καθώς και η ισορροπία στην εταιρική διακυβέρνηση.

Όπως γίνεται λοιπόν αντιληπτό, η ενσωμάτωση της Οδηγίας (ΕΕ) 2024/2810 στο ελληνικό δίκαιο αναμένεται να δημιουργήσει σημαντικές θεσμικές και ερμηνευτικές προκλήσεις, ιδίως σε σχέση με το ισχύον πλαίσιο του Ν. 4548/2018 περί ανωνύμων εταιρειών. Το ελληνικό δίκαιο, σε αντίθεση με άλλες έννομες τάξεις της Ευρωπαϊκής Ένωσης, έχει διαχρονικά υιοθετήσει μια περιοριστική προσέγγιση απέναντι στη διαφοροποίηση των δικαιωμάτων ψήφου, εμμένοντας στην αρχή της ισότητας των μετόχων. Η διάταξη του άρθρου 36 του Ν. 4548/2028 ενσωματώνει τη θεμελιώδη εταιρική αρχή one share – one vote (σημ. μία μετοχή – μία ψήφος), η οποία διασφαλίζει ότι κάθε μετοχή αντιπροσωπεύει ίσο μερίδιο συμμετοχής στη λήψη αποφάσεων. Η αρχή αυτή αποτυπώνει όχι μόνο μια τεχνική ρύθμιση, αλλά και μια ιδεολογική επιλογή του εθνικού δικαίου υπέρ της ισονομίας και της συμμετοχικής δημοκρατίας στο πλαίσιο της εταιρικής διακυβέρνησης.⁸

Η μόνη υφιστάμενη στο ελληνικό δίκαιο διαφοροποίηση στα δικαιώματα των μετόχων αφορά τις προνομιούχες μετοχές, που ρυθμίζονται στο άρθρο 38 του ν. 4548/2018. Το ίδιο άρθρο, όμως, απαγορεύει ρητά τη συσχέτιση του προνομίου με πολλαπλά δικαιώματα ψήφου. Μάλιστα, η παράγραφος 4 του άρθρου 38 ορίζει ότι οι προνομιούχες μετοχές δύνανται να είναι άνευ ψήφου ή με περιορισμένο δικαίωμα ψήφου για συγκεκριμένα ζητήματα, συνήθως κεφαλαιώδους σημασίας, όπως η απόσχιση κλάδου ή η εκποίηση του κύριου περιουσιακού στοιχείου⁹, αλλά όχι με αυξημένο δικαίωμα ψήφου για συγκεκριμένο ζήτημα. Η ελληνική ρύθμιση, επομένως, προβλέπει αρνητική διαφοροποίηση (περιορισμός ψήφου) αλλά όχι θετική (πολλαπλές ψήφοι). Η προσέγγιση αυτή επιβεβαιώνει ότι ο Έλληνας νομοθέτης ανέχεται μόνο περιορισμούς του δικαιώματος ψήφου για λόγους ειδικής προστασίας ή εξισορρόπησης των προνομίων, αποκλείοντας ρητά κάθε μηχανισμό ενίσχυσης της επιρροής μέσω ψήφου ορισμένων μετόχων.

Στο πλαίσιο αυτό, η Οδηγία εισάγει μια διαφορετική αντίθετη φιλοσοφία, καθότι θεσμοθετεί τη δυνατότητα ενίσχυσης του δικαιώματος ψήφου για ορισμένες κατηγορίες μετοχών, προκειμένου να διατηρηθεί ο έλεγχος των ιδρυτών. Επομένως, η ελληνική έννομη τάξη, προκειμένου να συμμορφωθεί, θα χρειαστεί να προβεί σε νομοθετική τροποποίηση του άρθρου 38, προκειμένου να επιτρέψει την ύπαρξη μετοχών με πολλαπλά δικαιώματα ψήφου σε συγκεκριμένες περιπτώσεις, όπως η εισαγωγή σε πολυμερή μηχανισμό διαπραγμάτευσης. Νομοπαρασκευαστική Επιτροπή συγκροτήθηκε στο υπουργείο Ανάπτυξης για τη σύνταξη προσχεδίου νόμου που αφορά στην ενσωμά-

7 Οδηγία (ΕΕ) 2024/2810 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 23ης Οκτωβρίου 2024, σχετικά με τις δομές μετοχών με πολλαπλά δικαιώματα ψήφου σε εταιρείες που επιδιώκουν εισαγωγή των μετοχών τους προς διαπραγμάτευση σε πολυμερή μηχανισμό διαπραγμάτευσης, Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης L 2810, 14.11.2024, άρθρο 7.

8 Χρυσάνθης Χ., άρθρο 36. Αρχή της ισότητας, σε: Μούζουλας Σ., Αντωνόπουλος Β., Ανώνυμες εταιρίες, 1^{ος} τόμ., Εκδόσεις Σάκκουλα, 2023, σσ. 737-747.

9 Ρόκας Α., σε Σωτηρόπουλος Γ. (επιμέλεια), Δίκαιο Ανώνυμης Εταιρίας, Ερμηνεία κατ' άρθρο του Ν 4548/2018, 1ος τόμ., Άρθρα 1-95, Νομική Βιβλιοθήκη, 2023, άρθρο 38, σσ. 573-574.

τωση της Οδηγίας 2024/2810, με απώτερη ημερομηνία ολοκλήρωσης του σχεδίου την 30ή Ιουνίου 2026.¹⁰

Συμπεράσματα

Η Οδηγία (ΕΕ) 2024/2810 συνιστά μια καθοριστική καμπή στη ρυθμιστική εξέλιξη του ευρωπαϊκού εταιρικού δικαίου, καθώς επιχειρεί να επαναπροσδιορίσει την ισορροπία μεταξύ εταιρικής ελευθερίας και προστασίας των επενδυτών. Με την αναγνώριση των δομών πολλών δικαιωμάτων ψήφου, η Ευρωπαϊκή Ένωση στέλνει ένα σαφές μήνυμα: η προσέλκυση κεφαλαίων και η διατήρηση επιχειρηματικού ελέγχου δεν είναι έννοιες ασύμβατες, αλλά μπορούν να συνυπάρξουν μέσα σε ένα διαφανές και εναρμονισμένο πλαίσιο.

Ωστόσο, η επιτυχία της Οδηγίας δεν θα εξαρτηθεί τόσο από το γράμμα του νόμου όσο από τον τρόπο ενσωμάτωσής της στο εκάστοτε εθνικό δίκαιο και την πρακτική που θα ακολουθήσει. Η κάθε έννομη τάξη καλείται να ισορροπήσει ανάμεσα σε αντικρουόμενους στόχους, δηλαδή

ανάμεσα στην ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας των αγορών της αφενός και στην αποτροπή καταχρηστικών εταιρικών δομών αφετέρου.

Πέραν των τεχνικών διατάξεων, η Οδηγία αναδεικνύει ένα βαθύτερο ερώτημα: ποια μορφή εταιρικής διακυβέρνησης επιθυμεί η Ευρώπη στον 21ο αιώνα; Μια διακυβέρνηση προσανατολισμένη στην ευελιξία και την καινοτομία, ή μια διακυβέρνηση εστιασμένη στην αρχή “μία μετοχή – μία ψήφος” και την αυστηρή συμμετοχική ισότητα; Η απάντηση, πιθανότατα, θα βρεθεί στην πράξη της εφαρμογής, δηλαδή στα όρια που θα θέσουν τα κράτη μέλη, στη στάση των επενδυτών και των αγορών, αλλά και στην ικανότητα της Ευρωπαϊκής Ένωσης να επιτύχει έναν πραγματικό εξορθολογισμό των κεφαλαιαγορών της χωρίς να απωλέσει τις αξίες της. Με τον τρόπο αυτό, η Οδηγία (ΕΕ) 2024/2810 δεν πρέπει να ιδωθεί ως το τέλος μιας νομικής διαδρομής, αλλά ως η αρχή ενός νέου παραδείγματος στη σχέση ανάμεσα στην επιχειρηματικότητα, τη διαφάνεια και τη δημοκρατία των κεφαλαιαγορών.

¹⁰ Υπ’ αριθ. 81105/17.10.2025 Απόφαση του Υπουργείου Ανάπτυξης, δημοσιευθείσα στο διαδικτυακό τόπο «Διαύγεια», διαθέσιμη σε: <https://diavgeia.gov.gr/>.

Η τεχνητή νοημοσύνη ως μέσο λήψης επιχειρηματικών αποφάσεων: πού τελειώνει το Business Judgment Rule;*

Μαγδαληνή Ντάκου

Ασκούμενη Δικηγόρος

Ασπασία Τζουχάλα

Ασκούμενη Δικηγόρος

Εισαγωγή

Η Τεχνητή Νοημοσύνη (TN) συνιστά ένα ταχέως εξελισσόμενο σύνολο τεχνολογιών, το οποίο μεταβάλλει ουσιωδώς τη λειτουργία των σύγχρονων επιχειρήσεων και τη διαδικασία λήψης των αποφάσεων, γεγονός που καθίσταται ιδιαίτερος επίκαιρο ενόψει της εφαρμογής του Κανονισμού (ΕΕ) 2024/1689 για την TN (AI Act). Παρότι η πλειονότητα των συστημάτων TN χαρακτηρίζεται από περιορισμένους ή ακόμη και μηδενικούς κινδύνους, ο ενωσιακός νομοθέτης υιοθετεί προσέγγιση βασισμένη στον κίνδυνο αναγνωρίζοντας ότι ορισμένες χρήσεις της TN ενδέχεται να ενέχουν αυξημένο κίνδυνο και να οδηγήσουν σε ανεπιθύμητα αποτελέσματα.

Στην Ελλάδα το 12% των επιχειρήσεων κάνει ήδη χρήση συστημάτων TN, ενώ επιπλέον το 20% δηλώνει ότι σκοπεύει να επενδύσει σε συστήματα TN στο άμεσο μέλλον.¹ Αντιστοίχως, σε ευρωπαϊκό επίπεδο, η Δανία καταλαμβάνει

την πρώτη θέση μεταξύ των κρατών-μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης όσον αφορά την υιοθέτηση της TN, με ποσοστό 23% των επιχειρήσεων να αξιοποιεί σχετικά συστήματα, ενώ η Πορτογαλία ακολουθεί στη δεύτερη θέση με ποσοστό 17,3%.²

Στο παρόν άρθρο εξετάζεται το Business Judgment Rule (Κανόνας της Επιχειρηματικής Κρίσης) υπό το πρίσμα της αλγοριθμικά υποβοηθούμενης διοίκησης, εστιάζοντας στα νέα καθήκοντα επιμέλειας των μελών του Διοικητικού Συμβουλίου, στον καταλογισμό ευθύνης σε περίπτωση αλγοριθμικών σφαλμάτων καθώς και στο ενδεχόμενο η TN να λειτουργεί ως de facto συμπληρωματικό όργανο διοίκησης.

Συστήματα Τεχνητής Νοημοσύνης

Ορισμός

Σύμφωνα με το άρθρο 3 παρ.1 του Ευρωπαϊκού Κανονισμού για την TN, ως “Σύστημα

* Το παρόν άρθρο διακρίθηκε ως αρτιότερο από την Επιτροπή του ΠΜΣ «Εμπορικό Δίκαιο» του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.

1 Ετήσια έρευνα του ΣΕΒ και της MRB, 30 Ιανουαρίου 2024, διαθέσιμη σε: <https://www.sev.org.gr/infographic/etisia-erevna-sevbusinesspulse-2023-epicheiriseis-kai-techniti-noimosyni/>.

2 Παπαδημόπουλος Ι., Η χρήση συστημάτων τεχνητής νοημοσύνης στη λήψη επιχειρηματικών αποφάσεων, ΔΕΕ 5/2024, διαθέσιμο σε: QUALEX.

TN” νοείται «ένα σύστημα που βασίζεται σε μηχανήματα σχεδιασμένο να λειτουργεί με διαφορετικά επίπεδα αυτονομίας, το οποίο μπορεί να παρουσιάζει προσαρμοστικότητα μετά την ανάπτυξη και που, για ρητούς ή άρρητους στόχους, συνάγει, από τα δεδομένα που λαμβάνει, τον τρόπο δημιουργίας αποτελεσμάτων όπως προβλέψεις, περιεχόμενο, προτάσεις ή αποφάσεις που μπορούν να επηρεάσουν φυσικά ή εικονικά περιβάλλοντα».³

Εντός των επιχειρήσεων, τα συστήματα TN δύναται να συμβάλλουν στη συγκέντρωση δεδομένων και στην ανάλυσή τους και κατ’ επέκταση στη λήψη διαχειριστικών αποφάσεων. Ειδικότερα, μπορούν να αναλύουν και να αξιολογούν δεδομένα που σχετίζονται με τους πελάτες και την αγορά ή ακόμη να αξιολογούν τους υποψήφιους για πρόσληψη.

Κατηγοριοποίηση των συστημάτων TN στον Κανονισμό

Ο Κανονισμός TN εισάγει ένα σύστημα κατηγοριοποίησης των συστημάτων TN με βάση την εκτίμηση των κινδύνων που αυτά ενδέχεται να συνεπάγονται αφ’ ενός για την κοινωνία και τη δημόσια τάξη και αφ’ ετέρου για τα θεμελιώδη δικαιώματα και τις ελευθερίες των φυσικών προσώπων. Πιο συγκεκριμένα, στον Κανονισμό υπάρχουν τέσσερα διακριτά επίπεδα κινδύνου: (α) Μη αποδεκτός κίνδυνος, (β) Υψηλός κίνδυνος, (γ) Κίνδυνος διαφάνειας και (δ) Ελάχιστος ή μηδενικός κίνδυνος.

α. Μη αποδεκτός κίνδυνος: Στην κατηγορία αυτή υπάγονται συστήματα τα οποία θεωρείται ότι συνιστούν σαφή απειλή για την ασφάλεια, τα μέσα διαβίωσης και τα δικαιώματα των ανθρώπων. Ο Κανονισμός απαγορεύει ρητώς πρακτικές χειραγώγησης της ανθρώπινης

συμπεριφοράς και εκμετάλλευσης ευάλωτων κοινωνικών ομάδων. Περαιτέρω, απαγορεύεται η ανάπτυξη και χρήση συστημάτων βιομετρικής κατηγοριοποίησης τα οποία βασίζονται στη μαζική συλλογή εικόνων προσώπου από το διαδίκτυο ή από κάμερες κλειστού κυκλώματος παρακολούθησης (CCTV), με σκοπό τη δημιουργία βάσεων δεδομένων για την αναγνώριση προσώπων. Τέλος, απαγορεύεται η χρήση συστημάτων αναγνώρισης συναισθημάτων σε χώρους εργασίας και σε εκπαιδευτικά ιδρύματα.⁴

β. Υψηλός κίνδυνος: Στην κατηγορία των συστημάτων υψηλού κινδύνου εντάσσονται εφαρμογές TN οι οποίες δύνανται να επηρεάσουν την υγεία, την ασφάλεια, ακόμη και θεμελιώδη ανθρώπινα δικαιώματα. Ενδεικτικά περιλαμβάνονται συστήματα που χρησιμοποιούνται σε κρίσιμους τομείς, όπως οι μεταφορές, η εκπαίδευση και η υγεία (π.χ. ρομποτική χειρουργική). Τα συστήματα αυτά τίθενται σε λειτουργία μόνο υπό την προϋπόθεση συμμόρφωσής τους με ορισμένες υποχρεωτικές απαιτήσεις, οι οποίες διασφαλίζουν ότι δεν έχουν μη αποδεκτούς κινδύνους για σημαντικά δημόσια συμφέροντα της ΕΕ και των πολιτών της.⁵

γ. Κίνδυνος διαφάνειας: Στην εν λόγω κατηγορία υπάγονται συστήματα τα οποία δεν εμπίπτουν στις ως άνω κατηγορίες κινδύνου και, ως εκ τούτου, δεν υπόκεινται σε υποχρεώσεις συμμόρφωσης, αλλά σε ειδικές υποχρεώσεις διαφάνειας. Πρόκειται ιδίως για συστήματα που προορίζονται να αλληλεπιδράσουν άμεσα με φυσικά πρόσωπα, τα οποία κρίνεται αναγκαίο να ενημερώνονται δεόντως όταν εκτίθενται σε τέτοιες εφαρμογές (π.χ. chatbots). Επιπροσθέτως, οι χρήστες των συστημάτων TN υποχρεούνται

3 Recommendation of the Council on Artificial Intelligence, 3/5/2024, διαθέσιμο σε: <https://legalinstruments.oecd.org/en/instruments/OECD-LEGAL-0449>

4 Παπαδημόπουλος Ι., ό.π.π.

5 Αιτιολογική Σκέψη αριθμ. 27 της Πρότασης Κανονισμού, διαθέσιμη σε: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=OJ:L_202401689

να διασφαλίζουν ότι το περιεχόμενο που παράγεται ή τροποποιείται μέσω αυτών είναι σαφώς αναγνωρίσιμο και φέρει ευδιάκριτη ένδειξη ιδίως στις περιπτώσεις συνθετικού ή παραπλανητικού περιεχομένου (deep fakes).

- δ. Ελάχιστος ή μηδενικός κίνδυνος: Τέλος, σε αυτή την κατηγορία εντάσσεται η πλειονότητα των συστημάτων ΤΝ που χρησιμοποιούνται επί του παρόντος εντός της ΕΕ. Τα συστήματα αυτά δεν υπόκεινται σε ειδικές κανονιστικές υποχρεώσεις στο πλαίσιο του Κανονισμού, λόγω του ελάχιστου κινδύνου για τα δικαιώματα και την ασφάλεια των πολιτών.

Business Judgement Rule (BJR)

Γίνεται παγίως δεκτό, στη νομολογία και τη θεωρία, ότι η ευθύνη των μελών του Διοικητικού Συμβουλίου δεν στοιχειοθετείται για πράξεις ή παραλείψεις που (α) στηρίζονται σε σύννομη απόφαση της ΓΣ ή (β) αφορούν εύλογη επιχειρηματική κρίση.

Ο Κανόνας της Επιχειρηματικής Κρίσης (Business Judgment Rule, εφεξής: BJR) αποτελεί νομολογιακό δημιούργημα του δικαίου των Ηνωμένων Πολιτειών, το οποίο ως στόχο είχε την οριοθέτηση της ευθύνης των μελών του Διοικητικού Συμβουλίου από ατυχείς επιχειρηματικές επιλογές.⁶ Ο BJR δεν άργησε να βρει πεδίο εφαρμογής στο ελληνικό εμπορικό δίκαιο και εισήχθη στην ελληνική έννομη τάξη με τον ν. 3604/2007, ο οποίος τροποποίησε το άρθρο 22α του ν. 2190/1920 περί εταιρειών και διασαφήνισε το πεδίο της ευθύνης των μελών του ΔΣ. Προκειμένου όμως να γίνει αποδεκτό το BJR απαιτείται να πληρούνται σωρευτικά οι ακόλουθες προϋποθέσεις: (α) η εύλογη επιχειρημα-

τική απόφαση (β) η καλή πίστη των διοικητών, (γ) η επαρκής πληροφόρησή τους και (δ) η εξυπηρέτηση αποκλειστικά του εταιρικού συμφέροντος.⁷ (α) Εύλογη επιχειρηματική απόφαση: Στην έννοια της επιχειρηματικής απόφασης του ΔΣ, εντάσσονται τόσο οι πράξεις όσο και οι παραλείψεις, με την προϋπόθεση ότι ο διαχειριστής έχει την δυνατότητα επιλογής μεταξύ περισσότερων εναλλακτικών.⁸ Επιπρόσθετα, η επιχειρηματική απόφαση απαιτείται να είναι εύλογη. Εύλογη είναι η απόφαση η οποία με αντικειμενικά κριτήρια δεν εκθέτει την εταιρεία σε υπερβολικούς κινδύνους.⁹ (β) Καλή πίστη των διοικητών: Η καλή πίστη συνδέεται κατά κύριο λόγο με την γενικότερη υποχρέωση που υπέχουν τα μέλη του ΔΣ έναντι της εταιρείας. Γίνεται δεκτό ότι μία απόφαση έχει ληφθεί με βάση την καλή πίστη όταν είναι προσανατολισμένη στο συμφέρον της εταιρείας και όχι σε ίδια ή αλλότρια συμφέροντα καθίσταται σαφές ότι κατά την λήψη της απόφασης απαιτείται απουσία σύγκρουσης συμφερόντων μεταξύ μέλους ή του συνόλου του ΔΣ και της εταιρείας.¹⁰ (γ) Επαρκής πληροφόρηση: πρόκειται για προϋπόθεση βαρύνουσας σημασίας, διότι τα μέλη του ΔΣ πρέπει να είναι σε θέση να αξιολογήσουν τις πραγματικές συνθήκες σε ορισμένο τόπο και χρόνο προκειμένου να προβούν ή όχι στη λήψη μιας απόφασης.¹¹ Τούτο δεν σημαίνει ότι πρέπει να εξαντληθεί κάθε πηγή πληροφόρησης, καθώς δεν απαιτείται πλήρης αλλά επαρκής πληροφόρηση. Η επάρκεια της πληροφόρησης κρίνεται ad hoc. Κριτήρια τα οποία λαμβάνονται υπ' όψιν για να κριθεί η πληροφόρηση επαρκής είναι ιδίως η σημασία της συγκεκριμένης απόφασης για την εταιρεία, το μέγεθος της επιχείρησης, η δραστηριότητά της, ο διαθέσιμος χρόνος για τη συλλογή πληροφοριών. (δ) Εξυπηρέτηση

6 Σωτηρόπουλος Γ., Η ευθύνη των μελών του Διοικητικού Συμβουλίου για επιχειρηματικές επιλογές. Η ισχύς του «Business Judgment Rule» στην Ελλάδα, ΔΕΕ 7/2003, σσ. 773-786, 773 επ.

7 Περάκης Ε., «Το νέο Δίκαιο της Ανώνυμης Εταιρείας», Εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη, 2019, σελ. 20.

8 Σωτηρόπουλος Γ., Το Δίκαιο της Ανώνυμης Εταιρείας, Εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη, 2024, σσ. 1510 επ.

9 Μαρίνος Θ., «Ο κανόνας της επιχειρηματικής κρίσης στο εταιρικό και πτωχευτικό δίκαιο» ΔΕΕ 2009, σσ. 116-117.

10 Πατσαρίκα Γ., Η ευθύνη του Διοικητικού Συμβουλίου για τις επιχειρηματικές αποφάσεις, 2013, σελ. 36.

11 Σωτηρόπουλος Γ., Το Δίκαιο της Ανώνυμης Εταιρείας, Νομική Βιβλιοθήκη, 2024, σσ. 1510 επ.

αποκλειστικά εταιρικού συμφέροντος: Τέλος, μία απόφαση μπορεί να θεωρηθεί ότι συνάδει με το εταιρικό συμφέρον, μόνο όταν το μέλος του ΔΣ που λαμβάνει την απόφαση δεν τελεί σε κατάσταση σύγκρουσης συμφερόντων.

Καταλογισμός ευθύνης των μελών του Διοικητικού Συμβουλίου σε περιβάλλον αλγοριθμικής λήψης αποφάσεων

Η αξιοποίηση συστημάτων ΤΝ στη διαδικασία λήψης επιχειρηματικών αποφάσεων δεν συνεπάγεται μεταβολή της οργανικής ευθύνης των μελών του ΔΣ όπως αυτή θεμελιώνεται στο εταιρικό δίκαιο.¹² Αντιθέτως, η εισαγωγή αλγοριθμικών εργαλείων εντείνει την ανάγκη άσκησης του καθήκοντος επιμέλειας, καθώς προσθέτει ένα επιπλέον επίπεδο πολυπλοκότητας στη διαδικασία διαμόρφωσης της επιχειρηματικής κρίσης.¹³ Το γεγονός ότι μια απόφαση στηρίχθηκε σε πρόβλεψη ή σύσταση αλγορίθμου δεν αρκεί, αφ' εαυτού, για να αποκλείσει τον καταλογισμό ευθύνης στα μέλη του ΔΣ, εφόσον αυτά όφειλαν να γνωρίζουν και να αξιολογήσουν τα ουσιώδη χαρακτηριστικά του χρησιμοποιούμενου συστήματος.¹⁴

Υπό το πρίσμα του άρθρου 102 ν. 4548/2018, η εφαρμογή του BJR προϋποθέτει ότι τα μέλη του ΔΣ ενήργησαν με καλή πίστη, χωρίς σύγκρουση συμφερόντων και βάσει επαρκούς και εύλογης πληροφόρησης.¹⁵ Η χρήση ΤΝ δεν τροποποιεί τις προϋποθέσεις αυτές, αλλά

επηρεάζει το περιεχόμενό τους. Ειδικότερα, η «επαρκής πληροφόρηση» δεν μπορεί να θεωρηθεί δεδομένη όταν το ΔΣ αδυνατεί να κατανοήσει τις βασικές παραδοχές, τους περιορισμούς και τους κινδύνους του αλγοριθμικού συστήματος στο οποίο στηρίχθηκε η απόφαση. Σε μια τέτοια περίπτωση, η επίκληση αλγοριθμικού σφάλματος δεν συνιστά λόγο απαλλαγής από την ευθύνη, αλλά ενδέχεται να στοιχειοθετεί παράλειψη επιμέλειας.¹⁶

Ο καταλογισμός ευθύνης των μελών του ΔΣ δύναται να θεμελιωθεί ιδίως ως προς: α) την επιλογή του συστήματος τεχνητής νοημοσύνης, β) την ανεπαρκή εποπτεία της λειτουργίας του και γ) τη μη λήψη διορθωτικών μέτρων, παρά την ύπαρξη ενδείξεων δυσλειτουργίας ή μεροληψίας. Η ΤΝ δεν λειτουργεί ως αυτοτελής φορέας ευθύνης, αλλά ως εργαλείο, η χρήση του οποίου εντάσσεται στη σφαίρα δράσης και ευθύνης του διοικητικού οργάνου. Κατά συνέπεια, η επιχειρηματική κρίση παραμένει ανθρώπινη, ακόμη και όταν διαμεσολαβείται τεχνολογικά.¹⁷

Ηθικά διλήμματα και η ένταξή τους στον νομικό έλεγχο της επιχειρηματικής κρίσης

Η χρήση συστημάτων ΤΝ εγείρει ηθικά διλήμματα, τα οποία επηρεάζουν άμεσα την αξιολόγηση της συμπεριφοράς των διοικούντων. Η αλγοριθμική αδιαφάνεια («black box») περιορίζει τη δυνατότητα αιτιολόγησης της επι-

12 *Bainbridge Stephen M.*, The Business Judgment Rule as Abstention Doctrine, 57 *Vanderbilt Law Review*, 2019, σελ. 83, διαθέσιμο σε: <https://scholarship.law.vanderbilt.edu/vlr/vol57/iss1/3>

13 *Kraakman R. and others*, The Anatomy of Corporate Law: A Comparative and Functional Approach, *Harvard Law Review*, 3^η Έκδοση, σσ.73-80.

14 *Μούζουλας σε Περάκη Ε.*, Το Δίκαιο της Ανώνυμης Εταιρίας- Το Διοικητικό Συμβούλιο, Νομική Βιβλιοθήκη, 2000, σσ. 146-148.

15 *Μούζουλας σε Περάκη Ε.*, ό.π., σσ. 145 επ.

16 *Lieder J.*, Corporate Governance to Algorithm Governance: Artificial Intelligence as a Challenge for Corporations and Their Executives, σε: *Voeneke S., Kellmeyer P., Mueller O., Burgard W.*, eds, The Cambridge Handbook of Responsible Artificial Intelligence: Interdisciplinary Perspectives, Cambridge Law Handbooks, Cambridge University Press; 2022:331-346, σσ.340-342.

17 *Clarke T.*, International Corporate Governance: A Comparative Approach, σσ. 287-295.

χειρηματικής απόφασης και δυσχεραίνει τον έλεγχο της συνδρομής των προϋποθέσεων του BJR.¹⁸ Παράλληλα, η ενδεχόμενη μεροληψία των αλγοριθμικών μοντέλων, ιδίως όταν αυτά εκπαιδεύονται σε ιστορικά δεδομένα, μπορεί να οδηγήσει σε άδικες ή δυσμενείς αποφάσεις, στοιχειοθετώντας παραβίαση του καθήκοντος επιμέλειας.¹⁹

Ιδιαίτερη σημασία αποκτά και η υπέρμετρη εξάρτηση του ΔΣ από αλγοριθμικές συστάσεις, η οποία ενδέχεται να οδηγήσει σε συρρίκνωση της ανθρώπινης κρίσης και σε μετατροπή του διοικητικού οργάνου σε απλό επικυρωτή αλγοριθμικών αποτελεσμάτων. Η σύγχρονη βιβλιογραφία επισημαίνει ότι η αλγοριθμική λήψη αποφάσεων δημιουργεί ένα δομικό «κενό λογοδοσίας» (accountability gap), καθώς η πολυπλοκότητα, η αδιαφάνεια και η δυναμική εξέλιξη των συστημάτων ΤΝ δυσχεραίνουν τον εντοπισμό του υπεύθυνου φορέα σε περίπτωση σφάλματος. Η ευθύνη δεν μπορεί να αποδοθεί μονοσήμαντα ούτε στον σχεδιαστή του συστήματος ούτε στον τελικό χρήστη, γεγονός που καθιστά ανεπαρκή τα παραδοσιακά, στατικά μοντέλα νομικής ευθύνης. Για τον λόγο αυτό, προτείνεται η μετάβαση σε ένα πολυεπίπεδο και δυναμικό πλαίσιο λογοδοσίας, το οποίο λαμβάνει υπόψη ολόκληρο τον κύκλο ζωής του αλγοριθμικού συστήματος και προβλέπει αυξημένες υποχρεώσεις τεκμηρίωσης, διαφάνειας και εποπτείας, και το οποίο, βέβαια, θα διατηρεί την ιδιότητα των μελών ΔΣ ως τελικών φορέων της απόφασης.²⁰

Η μεταβολή του προτύπου του συνετού διοικούντος σε περιβάλλον τεχνητής νοημοσύνης

Πέραν του ζητήματος της απόδοσης ευθύνης, η χρήση συστημάτων ΤΝ αναδεικνύει ένα λεπτότερο, αλλά κρίσιμο δογματικό ερώτημα: μεταβάλλεται το πρότυπο βάσει του οποίου αξιολογείται η συμπεριφορά του συνετού διοικούντος; Το BJR, όπως ενσωματώνεται στο άρθρο 102 ν. 4548/2018, στηρίζεται σε ένα αξιολογικό μέτρο που είναι κατ' ουσίαν δυναμικό, καθώς συναρτάται με τις πληροφορίες, τα μέσα και τις πρακτικές που είναι διαθέσιμες κατά τον χρόνο λήψης της απόφασης.

Η εισαγωγή της ΤΝ στη διαδικασία λήψης επιχειρηματικών αποφάσεων μεταβάλλει το περιβάλλον αυτό, όχι επειδή υποκαθιστά την ανθρώπινη κρίση, αλλά επειδή επεκτείνει το φάσμα της διαθέσιμης πληροφόρησης και των δυνατοτήτων ανάλυσης. Υπό το πρίσμα αυτό, ο «συνετός διοικών» δεν κρίνεται πλέον μόνο με βάση το αν έλαβε υπόψη τις συνήθεις οικονομικές ή νομικές παραμέτρους, αλλά και με βάση το αν αξιοποίησε, όπου αυτό ήταν εύλογο, τα διαθέσιμα τεχνολογικά εργαλεία ή, αντιστρόφως, αν αιτιολογημένα επέλεξε να μην τα χρησιμοποιήσει.²¹

Ωστόσο, η μεταβολή αυτή δεν οδηγεί σε αυστηροποίηση της ευθύνης με την έννοια της επιβολής τεχνολογικής «υπερ-επιμέλειας». Η βιβλιογραφία επισημαίνει ότι η ΤΝ εισάγει νέους κινδύνους αβεβαιότητας και αδιαφάνειας, γεγονός που καθιστά προβληματική τη μηχανική ανύψωση του προτύπου επιμέλειας.²² Αντι-

18 Brożek, Bartosz & Furman, Michał & Jakubiec, Marek & Kucharzyk, Bartłomiej, The black box problem revisited. Real and imaginary challenges for automated legal decision making, 2023, σελ.434.

19 Kroll J.A., Huey J., Barocas S., Felten E.W., Reidenberg J.R., Robinson D. G. & Yu H., Accountable Algorithms, 2017, U. Pa. L. Rev. 633, σσ. 680-690, διαθέσιμο σε: https://scholarship.law.upenn.edu/penn_law_review/vol165/iss3/3

20 Bainbridge S. M., The Business Judgment Rule, Cambridge University Press 2004, σσ. 83-104.

21 Vaddepalli R.K., “Who’s Responsible When Algorithms Fail?”, 2021, διαθέσιμο σε: https://www.researchgate.net/publication/394234027_Who's_Responsible_When_Algorithms_Fail_Comparing_Accountability_Under_GDPR_CCPA_and_Other_Data_Laws.

22 Hanze S., “Bridging the Accountability Gap in AI Decision-Making”, Frontiers in Humanities and Social Sciences 5(3), 2025, σσ. 51-52.

θέτως, το ζητούμενο είναι η αναπροσαρμογή του προτύπου του συνετού διοικούντος με έμφαση στη στάθμιση: πότε η χρήση της ΤΝ αποτελεί εύλογη ενίσχυση της κρίσης και πότε η άκριτη εμπιστοσύνη σε αυτή συνιστά απόκλιση από την απαιτούμενη επιμέλεια.

Συμπέρασμα

Η ενσωμάτωση της τεχνητής νοημοσύνης στη λήψη επιχειρηματικών αποφάσεων δεν καθιστά παρωχημένο το BJR, αλλά μεταβάλλει ουσιωδώς τις προϋποθέσεις ενεργοποίησής του. Η προστασία της επιχειρηματικής κρίσης δεν μπορεί πλέον να θεμελιώνεται αποκλειστικά στην εκ των υστέρων αξιολόγηση του αποτελέσματος, αλλά προϋποθέτει τεκμηριωμένη διαδικαστική επιμέλεια εκ μέρους του ΔΣ.

Εν κατακλείδι, η εντεινόμενη αξιοποίηση αλγοριθμικών συστημάτων στη διαδικασία λήψης επιχειρηματικών αποφάσεων αναδεικνύει εκ νέου το ζήτημα της λειτουργικής ανθεκτικότητας του Business Judgment Rule σε συνθήκες αυξημένης τεχνολογικής πολυπλοκότητας και περιορισμένης διαφάνειας. Το κρίσιμο ερώτημα που τίθεται αφορά το εάν και υπό ποιες προϋποθέσεις το εταιρικό δίκαιο μπορεί να αποδεχθεί μια διευρυμένη εμπιστοσύνη στην τεχνολογία, χωρίς να διακυβεύεται ο πυρήνας της επιχειρηματικής κρίσης και η διακριτική ευχέρεια των οργάνων διοίκησης. Η απάντηση στο ερώτημα αυτό αναμένεται να προκύψει μέσα από τη σταδιακή κανονιστική και νομολογιακή επεξεργασία των νέων μορφών επιχειρηματικής απόφασης στο ψηφιακό περιβάλλον.

Killer Acquisitions and the Challenge for Competition Law in the Digital Age

Chara Pallikaridi

LLM Graduate, Lawyer

Olympia Christina Kotidou

LLM Graduate, Lawyer

Introduction

In recent years, the digital economy has witnessed a surge in mergers and acquisitions (M&A), as large corporations seek to expand their market presence, enhance technological capabilities, and consolidate dominance. These transactions lie at the heart of EU competition law, which aims to ensure that structural market changes do not impede effective competition, undermine innovation or harm consumer welfare. However, nowadays, it has become increasingly common for large companies to target small and medium-sized enterprises (SMEs) or startups for acquisition, primarily to neutralize any potential competitive threat they may represent. This practice has been identified and termed “killer acquisitions” in academic literature.¹ Yet, these acquisitions frequently fall below the existing merger control thresholds, evading mandatory review and exposing a critical enforcement gap in digital markets.

The EU Merger Regulation (EUMR)² was designed to prevent concentrations that significantly restrict effective competition in the internal market by setting notification thresholds for mergers and acquisitions. However, the abovementioned thresholds often do not cover killer acquisitions involving startups and SMEs with low turnover, raising concerns that such transactions may exclude review and undermine the EUMR’s objectives. In this context, the European Commission attempted to address the gap in merger control by issuing guidance on Article 22 EUMR, encouraging National Competition Authorities (NCAs) to refer cases to the Commission, even if they fell below national thresholds.³ Nevertheless, the CJEU with the *Illumina/Graill* judgment, which is considered a landmark ruling in the field of EU Merger Control, forced the Commission to change its practice and limit the use of the Article 22 referral mechanism, prompt-

¹ *Cunningham C., Ederer F. and Ma S.*, Killer Acquisitions, *Journal of Political Economy*, Vol. 129, 2021, No. 3, pp. 649-702.

² Council Regulation (EC) No 139/2004 of 20 January 2004 on the control of concentrations between undertakings (the EC Merger Regulation), OJ L 24, 29.1.2004, p. 1-22, recital 5.

³ Communication from the Commission, “Guidance on the application of the referral mechanism set out in Article 22 of the Merger Regulation to certain categories of cases 2021/C 113/01”, C/2021/1959, OJ C 113, 31.3.2021, p. 1-6.

ing the need for new approaches to safeguard competition.⁴

Identification of the Problem

Unlike acquisitions driven by efficiency gains or strategic growth, killer acquisitions distort market competition by allowing dominant actors to neutralize emerging innovators before they can develop into effective rivals. This form of acquisition is particularly problematic in digital and high-technology sectors, including the sector of pharmaceuticals, where innovation moves rapidly, and early-stage firms often represent future competitive threats, despite their limited turnover. In digital and high-tech markets, innovation cycles are rapid, and barriers to entry are high, making the acquisition of startups or SMEs with disruptive potential particularly problematic. The ability of established players to acquire and neutralize emerging threats at an early stage undermines competitive market structures and presents significant threats to innovation ecosystems.⁵

Studies indicate that killer acquisitions constitute a relatively infrequent occurrence, with studies estimating their prevalence at between 5.3% and 7.4% of acquisitions in the pharmaceutical sector and approximately 1 in every 175 transactions in digital markets.⁶ However, the low frequency of these transactions should not be equated with a low level of risk or harm. On the contrary, the potential consequences of killer acquisitions can be substantial, as they often involve the elimination of nascent competitors that could otherwise disrupt established

market structures and drive innovation. By neutralizing these emerging rivals, dominant firms may significantly reduce competitive pressure, thereby undermining market dynamism and limiting the range of products and services available to consumers.

The growing awareness of the challenges posed by killer acquisitions has led to extensive evaluations by competition authorities and independent experts. Several reports have critically assessed the current merger control framework, highlighting its limitations in addressing the unique risks associated with digital markets. In parallel, academic and policy research has examined the effectiveness of existing legal mechanisms, particularly focusing on jurisdictional thresholds and the substantive assessment criteria used in merger reviews. These analyses have consistently pointed to the need for targeted reforms to ensure that competition authorities can effectively identify and scrutinize transactions that threaten innovation and competition, especially in the fast-evolving digital sector.⁷

Identification of the Consequences

Killer acquisitions enable major technology firms, such as Google, Meta, and Amazon, to preemptively eliminate startups that represent nascent competitive threats, thereby consolidating their dominance across key ecosystems like search, social media, and e-commerce. However, the effects of killer acquisitions may extend well beyond the immediate elimination of rivals. When dominant firms acquire innovative

⁴ Joined Cases C-611/22 P and C-625/22, *Illumina Inc. v European Commission and Grail LLC v European Commission and others*, ECLI:EU:C:2024:667.

⁵ *Bourreau M. and de Streel A.*, Big tech acquisitions: competition & innovation effects and EU Merger Control, Centre on Regulation in Europe (CERRE), Issue Paper, 2020, pp. 8-11, available at: https://cerre.eu/wp-content/uploads/2020/03/cerre_big_tech_acquisitions_merger_control_EU_2020.pdf.

⁶ *Ivaldi M., Petit N. and Ünekbaz S.*, Killer Acquisitions: Evidence from EC Merger Cases in Digital Industries, *Antitrust Law Journal*, Vol. 86, 2025, No. 3, pp. 647-695, pp. 653.

⁷ *Turgot C.*, Killer Acquisitions in Digital Markets: Evaluating the Effectiveness of the EU Merger Control Regime, *European Competition and Regulatory Law Review*, Vol. 5, 2021, No. 2, pp. 112-121.

startups, market diversity is eroded, resulting in fewer competitors and diminished rivalry. This concentration of market power enables established players to exert greater control over pricing and product offerings, often leading to higher prices and reduced consumer choice. Furthermore, the suppression of potential rivals undermines incentives for innovation, as startups may prioritize acquisitions over independent growth, ultimately stifling technological advancement and limiting the range of products and services available to consumers.⁸

Nevertheless, some scholars and industry observers argue that killer acquisitions can yield positive effects, particularly in terms of cost savings, revenue growth, and innovation efficiency. Mergers may enable newly formed entities to accelerate product development, expanded customer reach, and faster innovation cycles. Effective integration strategies, such as knowledge sharing and collaborative teams, can further enhance innovation outcomes. Many startups, particularly in the technology sector, view acquisition as a long-term goal, which can foster innovation and support the emergence of new ventures that might otherwise struggle to survive independently. These perspectives underscore the ongoing debate among policymakers and academics regarding the overall impact of killer acquisitions on innovation and market dynamics.⁹

Legal Implications

The legal framework governing merger control in the European Union, particularly the EUMR, is designed to prevent concentrations that significantly impede effective competition. However, its reliance on turnover-based jurisdictional thresh-

olds poses a critical challenge in addressing killer acquisitions. Many acquisitions of startups or SMEs fall below mandatory notification thresholds, allowing potentially anti-competitive transactions to escape regulatory scrutiny.¹⁰

In particular, the EU's merger control framework under the EUMR requires that acquisitions with a Union dimension be notified to the European Commission for approval before they are implemented (EUMR Art. 1). To determine whether a transaction meets this Union dimension test, the EUMR considers the turnover of the entities rather than other criteria, such as their market share (EUMR Art. 3). The term "turnover" is used to describe the amounts earned by undertakings in the previous financial year from the sale of products and the provision of services falling within their ordinary activities¹¹ and it seems to be the simplest way for the allocation of jurisdiction. Moreover, undertakings' turnover is assessed according to specific, objective, and easily applicable criteria, ensuring both legal certainty and administrative efficiency. It has to be noted, however, that the merging parties shall have substantial operation in the European Union, which requires sales operation in EU's market, rather than production operations.¹²

According to the EUMR's provisions, mergers (acquisitions) that have an EU dimension are determined in accordance with Articles 1(2) and 1(3) of the EUMR. Article 1(2) serves to capture the global economic scale of the undertakings involved by requiring that their combined worldwide turnover exceed EUR 500 million. It also ensures a minimum level of economic activity within the EU, by setting a threshold according to which at least two of the under-

⁸ *Kokaefe H.*, Killer Acquisitions Under EU Merger Control: Recent European Commission Decisions, Stanford-Vienna European Union Law Working Paper No. 84, 2024, pp. 87-89.

⁹ *Ibid.*, pp. 89-93.

¹⁰ *Sonderegger G.*, Killer Acquisitions in Digital Markets: An Analysis of the EU Merger Control Regime, 2023.

¹¹ Case T-417/05, *Endesa SA v. Commission of the European Communities*, ECLI:EU:T:2006:219, *Wish R.* and *Bailey D.*, Competition Law, 2021, ed. 10, p. 945.

¹² Case T-102/96, *Gencor vs Commission*, par. 85, ECLI:EU:T:1999:65.

takings concerned must each generate more than EUR 250 million in Union-wide turnover. At the same time, it excludes purely domestic transactions through the so-called “two-thirds rule,” which has been the subject of considerable debate. Article 1(3) provides an alternative basis for establishing EU jurisdiction in cases where the criteria of Article 1(2) are not met, but the transaction may nonetheless have a significant impact in at least three Member States. When these thresholds are met, the European Commission gains exclusive competence over the review of the acquisition within a prescribed timeframe and assess whether it could lead to a significant impediment to effective competition within the internal market.

Evaluation of Effectiveness

But how effectively does the current EU Merger Control framework address killer acquisitions in the digital economy, and what reforms may be necessary to remedy its limitations in this evolving landscape? The effectiveness of existing merger control mechanisms in preventing killer acquisitions remains limited, primarily due to the structural constraints inherent in the current regulatory framework. The EUMR’s turnover-based thresholds inadequately capture early-stage acquisitions, which are critical in dynamic and innovation-driven sectors. Consequently, enforcement actions specifically targeting killer acquisitions have been sparse, with regulatory authorities facing significant challenges in identifying and proving anti-competitive effects before irreversible harm occurs.

Throughout the years, the European Commission, following a series of consultations, consistently took the view that the existing allocation of competences between the EC and the national competition authorities functioned effectively. In particular, it was considered capable of capturing concentrations that lacked an EU dimension but nonetheless presented a sufficient territorial nexus at national level.¹³ Over time, however, the Commission’s enforcement priorities evolved. In this context, the Commission developed the practice -subsequently upheld by the General Court- of accepting Article 22 EUMR referrals for transactions falling below national turnover thresholds, asserting the Article 22 enables national authorities to refer cases to the Commission irrespective of domestic jurisdictional tests. Attention initially turned to acquisitions involving non-controlling minority shareholdings and subsequently to transactions characterized by significant economic value but insufficient turnover to meet the jurisdictional thresholds of the EUMR. In relation to the latter, concerns were increasingly voiced – including by certain national competition authorities such as the French Competition Authority – that the Article 22 mechanism required adaptation in order to address the growing prevalence of so-called “killer acquisitions” escaping EU merger control.¹⁴

A particularly illustrative example of the above opinion is the CJEU’s ruling in the *Illumina/Grail*¹⁵ case which has underscored the existing enforcement gap, motivating discussions on potential reforms such as introducing deal-value thresholds or ex-post enforce-

13 Communication from the Commission to the Council - Report on the functioning of Regulation No 139/2004, 18 June 2009, COM/2009/0281 final, n. 91, par. 6 and 17, available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:52009DC0281>.

14 Communication from the Commission, Guidance on the application of the referral mechanism set out in Article 22 of the Merger Regulation to certain categories of cases 2021/C 113/01, 31 March 2021, C/2021/1959, available at: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=oj:JOC_2021_113_R_0001.

15 Joined Cases C-611/22 P and C-625/22, *Illumina Inc. v European Commission and Grail LLC v European Commission and others*, ECLI:EU:C:2024:667.

ment measures under Article 102 TFEU.¹⁶ The CJEU ruled that “Article 21(1) of Regulation No 139/2004 does not preclude the competition authority of a Member State from regarding a concentration of undertakings which has no European dimension within the meaning of Article 1 thereof, and which is below the thresholds for mandatory *ex ante* control laid down in national law, as constituting, for example, an abuse of a dominant position prohibited under Article 102 TFEU, in the light of the structure of competition on a market which is national in scope. Regulation No 139/2004 cannot preclude a concentration operation with a non-European dimension, such as the concentration at issue, from being subject to a control by the national competition authorities and by the national courts, on the basis of the direct effect of Article 102 TFEU, having recourse to their own procedural rules (judgment of 16 March 2023, *Towercast*, C-449/21, EU:C:2023:207, paragraphs 50 and 53)”.¹⁷

Nevertheless, at that stage, a sufficient degree of consensus to formally amend the EUMR failed to materialise.

Recent Developments and Case law

Within the European Union, the EUMR has evolved to address this enforcement gap. While the EUMR’s original framework relies on turnover-based thresholds, recent policy developments – most notably the reinterpretation of Article 22 EUMR – enable national authorities to refer below-threshold transactions lacking EU dimension to the European Commission provided they

meet national turnover thresholds.¹⁸ The CJEU ruled in the *Illumina/Grail* case that absent such national thresholds, the Commission lacks jurisdiction, limiting its ability to call in and assess potentially problematic acquisitions in dynamic sectors such as pharmaceuticals/biotechnology and digital services, where the competitive harm is related not to current market share but to the suppression of future innovation.

In the contemporary technological landscape, the strengthened use of Article 22, combined with the broader emphasis on innovation theories of harm, signals a more proactive regulatory stance against killer acquisitions. The EUMR now better accommodates the competitive realities of digital markets by enabling intervention based on qualitative criteria such as pipeline products, innovation capabilities, and data assets. Although debates continue regarding legal certainty and administrative burden, this shift reflects the EU’s commitment to ensuring that emerging technological breakthroughs are not prematurely extinguished by dominant incumbents, thereby preserving a dynamic digital economy.¹⁹

A landmark case of “killer acquisition” in the digital age is the *Illumina/Grail* Case.²⁰ *Illumina*, a leading provider of genomic sequencing technology, acquired *Grail*, a start-up developing advanced cancer detection tests based on large-scale data analysis. The transaction did not meet either EU or national turnover thresholds and was therefore not notifiable under ordinary merger control rules. Nevertheless, several Member States, led by France, requested that the European Commission review the con-

16 See Whelan P., EU-Level Jurisdiction over “Killer Acquisitions” in the Aftermath of *Illumina/Grail*, *Antitrust Chronicle*, 2024, available at SSRN: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=5044009.

17 Joined Cases C-611/22 P and C-625/22, *Illumina Inc. v European Commission and Grail LLC v European Commission and others*, par. 214, ECLI:EU:C:2024:667.

18 Joined Cases C-611/22 P and C-625/22, *Illumina Inc. v European Commission and Grail LLC v European Commission and others*, ECLI:EU:C:2024:667.

19 Fountoukakos K., Sorinas S., Puech-Baron C., O’Connel K., Freehills H. S., European Union: EUMR article

20 Joined Cases C-611/22 P and C-625/22, *Illumina Inc. v European Commission and Grail LLC v European Commission and others*, ECLI:EU:C:2024:667.

centration under Article 22 EUMR. The Commission accepted the referral, applying a broad interpretation of that provision. The Court of Justice overturned the General Court's decision and held that Article 22 does not allow Member States to refer mergers to the Commission where they lack national jurisdiction to review them themselves. The CJEU clarified that Article 22 only permits referrals where Member States have national jurisdiction over the merger, meaning the Commission cannot review concentrations lacking both EU and applicable national turnover thresholds.

Conclusion

Recent years have seen an upsurge in legal and regulatory attention to killer acquisitions, with landmark cases serving as testing grounds for competition law's adaptability to the digital economy. Noteworthy antitrust cases involving big tech companies acquiring innovative startups illustrate emerging legal standards and strategic enforcement priorities. These developments highlight the increasing recognition by competition authorities that killer acquisitions warrant stricter oversight to safeguard innovation and competitive markets.

A Critical Analysis of the Regulatory Framework on the Employment of Third-Country Nationals in the EU

Eleni Chrysafi

Graduand Law School AUTH Student

Kleopatra Theodorou

Graduand Law School AUTH Student

Introduction

One of the central challenges facing the European Union (EU) concerns the regulation of the employment of third-country nationals (TCNs). TCNs remain a vulnerable social group that faces significant challenges in the labour market primarily due to a gap between the guaranteed rights in theory and their actual access in practice. In fact, the 2019 EU barometer survey indicates that TCNs, regardless of the legality of their residence status, are more likely to engage in undeclared work, illegal employment, and labour exploitation than EU nationals¹. Despite the EU's progress in expanding its regulatory framework to incorporate labour migration, specific structural challenges remain unaddressed.

It is important to clarify that EU labour law does not afford the same level of protection

to all TCNs, as a fundamental distinction is drawn between legally residing TCNs and those who are irregularly staying within the territory of an EU Member State. EU policies addressing the employment of TCNs reflect an inherent tension. On the one hand, they aim to prevent illegal migration and employment through employer sanctions and intensified enforcement mechanisms. On the other hand, they seek to guarantee minimum labour and social protection standards for migrant workers. An example of the aforementioned tendency is Directive 2009/52/EC², which introduces punitive measures against employers who hire illegally staying TCNs, but provides only limited and conditional protection for the workers themselves, such as the right to claim outstanding remuneration³. Evidence indicates that current labour regulations prioritize migration control, thereby undermining

- 1 Boswell C./Straubhaar T., *The Illegal Employment of Foreign Workers: an Overview*, Intereconomics, 2004, pp. 11-13, available at: <https://www.econstor.eu/handle/10419/41823>.
- 2 Directive 2009/52/EC of the European Parliament and of the Council of 18 June 2009 providing for minimum standards on sanctions and measures against employers of illegally staying third-country nationals, Official Journal of the European Union L 168, 30.06.2009.
- 3 Peers S., *Legislative Update: EC Immigration and Asylum Law Attracting and Deterring Labour Migration: The Blue Card and Employer Sanctions Directives*, European Journal of Migration and Law, 2009, pp. 11-422, available at: <https://doi.org/10.1163/157181609789804286>.

access to decent working conditions and socio-economic security⁴.

This article examines how EU law addresses illegal employment, undeclared work, and labour exploitation affecting TCNs, with particular attention to irregularly staying workers. It first explains the distinctions between these phenomena. Then, it outlines the main functions of the current EU regulatory framework. Lastly, it argues that current policies do not address the underlying problems and proposes a new approach that prioritizes workers' rights.

The Legislative Approach towards the Employment Status of TCNs

The policies regarding illegal work of TCNs involve the following overlapping terms: illegal employment, undeclared work, and labour exploitation⁵. Illegal employment primarily concerns breaches of migration or labour law, such as the employment of a TCN who lacks the right of residence or access to the labour market. Undeclared work, by contrast, refers to lawful economic activities that are concealed from public authorities, usually to avoid taxes or social security contributions or registration with the respective labour and social security bodies. Labour exploitation focuses on the working conditions that TCNs face, including underpayment, poor health and safety standards, as well as excessive working hours. While these issues often coincide, each highlights a distinct way in which TCNs are susceptible to unfair treatment in the labour market.

The primary determinant of the above-mentioned vulnerability is TCNs' legal status. Phenomena such as temporary resident permits,

sector-specific work authorisations, or employer-centric working conditions constitute a threat to the secure and fair employment of TCNs⁶. On the one hand, they create asymmetric power relations between employers and migrant workers since the former can use these practices as coercion mechanisms to intensify dependency and provide for more exploitative working conditions. On the other hand, the conditional nature of residence permits, or the threat of detection by the authorities, can make TCNs reluctant to report exploitation and to defend their labour rights, thus reinforcing unlawful practices. Even in cases where employment is temporary by nature, such as seasonal employment, the fact that temporary residence is sector-specific may nonetheless lead to structural dependency.

To address these challenges, the EU opted to establish different sets of rules to monitor the employment of TCNs, rather than a single, unified system. Specifically, the Union has adopted a sector-by-sector approach in which distinct pieces of legislation govern different types of workers⁷. This approach stems from Member States' desire to retain control over their own labour migration policies. The result is that TCNs who are employed in identical sectors and engage in comparable or equivalent economic activity but are admitted under different national schemes or EU instruments may enjoy different levels of social protection, access to benefits and mobility rights. This fragmentation disproportionately disadvantages irregular migrants, who often fall outside the scope of effective protection altogether.

⁴ *ibid.*, pp. 392-401.

⁵ *Nierop P./Schönenberg L./Terziev P.*, Counteracting undeclared work and labour exploitation of third-country national workers, European Labour Authority, January 2021, p. 1, available at: <https://www.ela.europa.eu/sites/default/files/2023-12/counteracting-undeclared-work-labour-exploitation-third-country-national-workers.pdf>.

⁶ *ibid.*, p. 3.

⁷ *Verschuieren H.*, Employment and social security rights of third-country nationals under the EU labour migration directives, *European Journal of Social Security*, 2018, p.112, available at: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/1388262718771792>.

Labour Market Segmentation and its link to Exploitation

The challenges that TCNs face in the EU job market are closely linked to the degree to which different parts of the labour market are segmented. Even legally resident migrant workers often encounter structural barriers such as language difficulties, non-recognition of qualifications, and racial discrimination. Due to these factors, many TCNs end up in underpaid working positions, regardless of their skills and qualifications. For TCNs holding restrictive work permits, limited mobility exacerbates this vulnerability. Employer-tied permits, in particular, restrict the ability to change jobs, making it difficult to pursue different opportunities or assert better working conditions. In several Member States, concluding a new employment contract is subject to certain administrative limitations. For example, under Articles 12 and 19 of the Greek Migration Code (Law 5038/2023)⁸, TCNs may request a change of employer, subject to compliance with the terms of their residence permit and notification to the competent authorities. Moreover, any new contract should be for the same professional specialization and be bound by geographic restrictions relating to residence. While this procedure makes mobility legally feasible, the core issue lies in the structural dependency created by the inseparability of residence and employment.

Beyond that, research shows that specific sectors are particularly prone to undeclared work and exploitation⁹. For example, fields such as agriculture, construction, or transport involve demanding physical labour, seasonal working positions, and complex subcontracting, which is usually accompanied by weak oversight from

authorities. Furthermore, domestic and care work is also arduous to regulate. The aforementioned, combined with the fact that TCNs may constitute the majority of workers who are occupied in these areas, makes them vulnerable to abuse of power from employers.

Exclusion from formal recruitment channels and the inability to conclude lawful employment contracts also amplify TCN's vulnerability to exploitation. Many migrant workers rely on personal connections, private agencies, or informal intermediaries, which are often inadequately regulated and can trap them in adverse situations through economic fraud¹⁰. This risk is particularly acute for irregular migrants, who are compelled, due to their legal status, to resort to unregistered intermediaries and unofficial employment networks.

Critical Evaluation of the EU Regulatory Framework

Evaluation must be conducted within the limits of EU competence as defined by the Treaties, in particular Articles 151 and 153 TFEU, which frame Union action in the field of labour law, and Article 153(5) TFEU, which expressly excludes EU intervention with regard to pay. From a policy perspective, EU law guarantees the socio-economic protection of TCNs. Several directives stipulate that migrant workers should be treated equally to nationals in terms of remuneration, working conditions, and social security rights. The Employers' Sanctions Directive 2009/52/EC, for instance, introduces strong safeguard mechanisms for workers¹¹. In particular, Article 6 obliges Member States to ensure that employers are liable for any outstanding remuneration, while Article 13 provides for mechanisms ena-

⁸ Law 5038/2023, Migration Code, Social Integration and other provisions, Government Gazette A' 81, 01.04.2023, Articles 12 & 19.

⁹ Boswell C./Straubhaar T., *ibid.*, pp. 4-7.

¹⁰ Nierop P./Schönenberg L./Terziev P., *ibid.*, p. 28.

¹¹ Verschuieren H., *ibid.*, p. 105.

bling irregularly staying TCNs to submit complaints against employers, directly or through third parties. These regulations place greater responsibility on employers, aiming to balance migration control with labour protection standards. Similarly, the Single Permit Directive 2011/98/EU¹² is also a step forward towards a more unified approach regarding TCNs, as it introduces, in Article 4, a single procedure for both residence permit and access to employment¹³.

However, the practical effectiveness of such provisions is limited. One major problem is the way that rules are enforced throughout different Member States. In practice, labour inspections are often used as tools to exert migration control rather than to ensure access to justice for workers¹⁴. Exactly because such inspections are carried out with the cooperation of immigration authorities, many migrant workers are afraid to report violations due to fear of deportation. This fear is one of the biggest reasons TCNs, especially those without legal status, have limited access to the justice system.

Furthermore, the sector-by-sector approach that characterises the EU's regulatory framework on TCNs creates disparities regarding socioeconomic rights¹⁵. According to the Blue Card Directive, for third-country labour migrants who have only worked in an EU Member State for a short period, exceptions to social security benefits are allowed. At a deeper level, the EU's approach to labour migration provides substan-

tially more benefits to highly skilled migrants than those in low-paid or seasonal work. The Blue Card system, initially introduced to attract highly skilled labour, compromises the principle of equality by creating distinct eligibility thresholds for TCNs' access to secure employment and social protection, depending on the nature of the work performed rather than on objective legal standards¹⁶. This kind of hierarchy means that some workers are valued more than others, which makes it harder for minimum working conditions standards to be enforced.

Jurisprudence on the Labour Rights of TCNs

The interpretation of the legislative framework governing TCNs has been shaped by the case law of the Court of Justice of the European Union (CJEU). The Court has consistently ruled that migration control objectives cannot deprive TCNs of the core labour and social rights guaranteed under EU law, regardless of whether national legislation directly contradicts these rights.

A central judgment in this regard is Case C-311/13 *Tümer*¹⁷, which concerned the right of a Turkish national who was working irregularly in the Netherlands to claim unpaid wages from their insolvent employer. The Netherlands had incorporated European provisions (Directive 80/987/EEC, later replaced by the codified Directive 2008/94/EC)¹⁸ into their national

12 Directive 2011/98/EU of the European Parliament and of the Council of 13 December 2011 on a single procedure for a single permit for third-country nationals to reside and work in the territory of a Member State and on a common set of rights for third-country workers legally residing in a Member State, Official Journal of the European Union L 343, 23.12.2011.

13 *Verschueren H.*, *ibid.*, p.106.

14 *Nierop P./Schönenberg L./Terziev P.*, *ibid.*, p.58.

15 *Bogoeski V./Rasnača, Z.*, Report on the social security rights of short-term third-country national migrant workers, European Trade Union Institute, 2023, p.11, available at: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4442820.

16 *Verschueren H.*, *ibid.*, pp. 108-112.

17 CJEU, C-311/13, *M. Tümer v Raad van bestuur van het Uitvoeringsinstituut werknemersverzekeringen*, ECLI:EU:C:2014:2337.

18 Directive 2008/94/EC of the European Parliament and of the Council of 22 October 2008 on the protection of employees in the event of the insolvency of their employer (codified version), Official Journal of the European Union L 283, 28.10.2008, (repealing and replacing Directive 80/987/EEC).

framework regarding protection for employees in cases of employer bankruptcy. However, the Directive refers to the definition of “employee” used by each Member State. Consequently, the Dutch courts initially dismissed the case on the grounds that Tümer could not be considered an “employee” under national labour law due to his immigration status.

In this regard, the CJEU held that the protective purpose of the Directive encompasses both EU and non-EU nationals. Therefore, employers cannot deny payment of remuneration relying solely on the legal status of a migrant worker. As long as an employment relationship exists in practice, the social protection rights derived from EU legislation are not subject to conditions such as the regularisation of residence¹⁹. This judgment reflects the principle of effectiveness (*effet utile*), ensuring that employer sanctions are not at the expense of the individuals the Directive seeks to protect.

The Need for a Coherent and Rights-Based EU Response

To effectively address illegal employment and exploitation among TCNs, the EU must reevaluate its overall regulatory approach. What is required is a coherent model that places the enforcement of labour rights as a priority, regardless of skill level or permit type. One crucial step would be to separate labour inspections from immigration enforcement. If EU countries adopted “firewall” policies that stopped labour inspectors from rampantly sharing workers’ migration information with immigration authorities, it would make it much safer for TCNs to report employer abuse or exploitation. In Germany, for example, cooperation of authorities has been regulated by the government to pro-

vide for controlled data sharing, clear division of tasks, and inspection mandates.

Enhancing trust between TCNs and public authorities is equally important. On the one hand, Member States should adequately inform migrants about their rights and available legal aid while simultaneously incentivising them to cooperate with the authorities through recruitment and chain liability. On the other hand, the detection of undeclared work can be accelerated through constant monitoring of recruitment websites and simplifying the registration system for employers. Ultimately, the EU should aim for a single, unified set of labour migration rules regarding residence and employment permits based on equality, strong social protection provisions, and effective enforcement.

Conclusion

The persistence of illegal employment and labour exploitation among TCNs reflects not only enforcement failures but also structural contradictions within the EU due to a lack of uniformity among Member States. While legislation clearly provides for access to employment and social security, these rights are often unevenly distributed, contingent on specific conditions, and challenging to apply in practice, particularly for irregularly staying migrants. As long as employer-centric and migration control tendencies are not balanced with the need to protect vulnerable social groups, exploitation of TCNs is likely to remain a regular part of the EU’s labour market. To fully realise its goals of advancing social justice and protecting migrant workers, the EU needs a new, coherent approach that prioritises the efficient application of TCNs’ rights.

19 Loxa A., *The Borders Within: Socio-economic Rights and Non-discrimination in EU Law*, *European Papers - a Journal on Law and Interpretation*, 2025, pp. 181-182, available at: https://www.europeanpapers.eu/system/files/pdf_version/EP_eJ_2025_1_SS1_4_Alezini_Loxa_00829.pdf.

Κατώτατος μισθός και αξιοπρεπής διαβίωση: Ανάλυση του Ν. 5163/2024 υπό το πρίσμα της Οδηγίας (ΕΕ) 2022/2041

Μαριάνθη Μαλιγκούδη

Τεταρτοετής Φοιτήτρια Νομικής Σχολής ΑΠΘ

Αργύριος Τόσκος

Τεταρτοετής Φοιτητής Νομικής Σχολής ΑΠΘ

Εισαγωγή

Η τελευταία δεκαετία έχει χαρακτηριστεί ως μια δεκαετία αλλεπάλληλων κρίσεων και ασταθειών, τόσο για την Ελλάδα, όσο και σε διεθνή κλίμακα. Οικονομική κρίση, πληθωρισμός, πανδημία, ένοπλες συρράξεις, ενεργειακό ζήτημα, υψηλό κόστος ζωής, συνιστούν μερικά παραδείγματα, τα οποία είχαν ως αποτέλεσμα να κλονίσουν την Παγκόσμια Αγορά και να πλήξουν κυρίως τα ευάλωτα κοινωνικά στρώματα¹. Ως εκ τούτου, εμφανίστηκε στη διεθνή ορολογία η έννοια της «φτώχειας στο πλαίσιο της εργασίας» («in-work poverty»), δεδομένου ότι παρατηρήθηκε αύξηση των ανθρώπων οι οποίοι, μοιλονότι εργαζόμενοι, ζουν στα όρια της φτώχειας².

Εν αντιθέσει προς την πρώτη δεκαετία του 21^{ου} αιώνα, στην Ευρωπαϊκή Ένωση μετά το 2010, οι κατώτατοι μισθοί αξιολογούνται ως στάσιμοι ή και μειωμένοι σε σχέση με την αγο-

ραστική τους δύναμη, αναδεικνύοντας τη σημασία ενός επαρκούς κατώτατου μισθού³. ενός μισθού, δηλαδή, ο οποίος, όπως απαιτεί το άρ. 4§1 ΕΚΧ, παρέχει ένα «αξιοπρεπές βιοτικό επίπεδο». Για να επιτευχθεί ο συγκεκριμένος σκοπός, η νομολογία της Ευρωπαϊκής Επιτροπής Κοινωνικών Δικαιωμάτων επισημαίνει πως απαιτείται ο μισθός «να εκτείνεται πέρα από τις βασικές υλικές ανάγκες, όπως τροφή, ένδυση και στέγαση, και να περιλαμβάνει τους πόρους που είναι απαραίτητοι για τη συμμετοχή του εργαζομένου στις πολιτιστικές, εκπαιδευτικές και κοινωνικές δραστηριότητες»⁴.

Καθίσταται, λοιπόν, σαφές πως κατώτατος μισθός και αξιοπρεπής διαβίωση αποτελούν δύο έννοιες αλληλοσυνδεόμενες, καθώς σκοπός του πρώτου δεν είναι μόνο η εξάλειψη της φτώχειας με την παροχή των ελάχιστων αναγκών αγαθών, αλλά ταυτόχρονα επιτελεί και έναν ρόλο κοινωνικό, στοχεύοντας στην κοινωνική ενεργο-

1 Müller T., Minimum Wage Developments in 2022: Fighting the Cost-Of-Living Crisis, ETUI Policy Brief, 2023, σελ. 2, διαθέσιμο σε: <https://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4404709>.

2 Παπαδόπουλος Ν., Ο κατώτατος μισθός στο διεθνές και το ευρωπαϊκό δίκαιο, ΕΕργΔ, τόμ. 83^{ος}, σελ. 43.

3 Παπαδόπουλος Ν., ό.π., σελ. 39.

4 ECSR, Conclusions 2010, Statement of Interpretation on Article 4§1, διαθέσιμο σε: http://hudoc.esc.coe.int/eng?i=2010_163_02/Ob/EN.

ποίηση και κατ' επέκταση στην ηθική και πνευματική εξύψωση του μισθωτού⁵.

Η Οδηγία (ΕΕ) 2022/2041

Ανάλυση και σχολιασμός των μεταρρυθμίσεων της Οδηγίας

Μέσα σε ένα κλίμα πολιτικοοικονομικού αναβρασμού, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, ήδη από τις αρχές του 2020 ετοιμάζε ένα σχέδιο για τον εξορθολογισμό του κατώτατου μισθού στα Κράτη Μέλη της Ένωσης, και στις 28 Οκτωβρίου 2020 παρουσίασε μια ολοκληρωμένη πρόταση οδηγίας για το ζήτημα αυτό. Τελικώς, μετά από δύο έτη, στις 19 Οκτωβρίου 2022, ψηφίστηκε η Οδηγία 2022/2041 για επαρκείς κατώτατους μισθούς στην Ευρωπαϊκή Ένωση⁶. Νομική βάση για την έκδοση της εν λόγω Οδηγίας, ώστε να τηρείται η αρχή της δοτής αρμοδιότητας (άρ. 5 παρ. 2 ΣΕΕ)⁷, αποτέλεσαν τα άρθρα 3 ΣΕΕ, 151 ΣΛΕΕ, 27 και 31 ΧΘΔΕΕ και ο Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης⁸.

Η Οδηγία 2022/2041, στοχεύοντας να καταπολεμήσει την αυξανόμενη φτώχεια των Ευρωπαίων μισθωτών⁹, θέτει ως βασικό στόχο, όπως προκύπτει τόσο από το Προοίμιο, όσο και από το άρθρο 1 αυτής, να αναβαθμίσει την ποιότητα ζωής και εργασίας των πολιτών της Ένωσης, ώστε να συρρικνωθεί το κοινωνικό και μισθολογικό χάσμα εντός της κοινής Αγοράς. Κι αυτό αποσκοπεί να το επιτύχει με τρία μέτρα: με θέσπιση επαρκών κατώτατων μισθών, με προώθηση των συλλογικών διαπραγματεύσεων σχετικά με τον καθορισμό του μισθού, και τέλος με καθιέρωση πλαισίου

αποτελεσματικής πρόσβασης στην προστασία του κατώτατου μισθού¹⁰.

Αναλύοντας το άρθρο 5 της Οδηγίας, φαίνεται πως συνιστά περισσότερο έναν κατευθυντήριο οδηγό για την πραγμάτωση της επάρκειας των κατώτατων μισθών, παρά μια κανονιστική διάταξη¹¹. Αναλυτικότερα, για να ανταποκριθούν ορθά προς τις ενωσιακές προβλέψεις τα κράτη μέλη δεσμεύονται να θεσπίσουν κριτήρια, και μάλιστα διαφανή και εύληπτα, για τον καθορισμό του κατώτατου μισθού που θα εγγυώνται την επάρκειά του (παρ. 1), να επανελέγχουν τακτικά τους μισθούς τους, τουλάχιστον ανά διετία, εν γένει, ή ανά τριετία, όπου εφαρμόζεται αυτόματος μηχανισμός τιμαριθμικής αναπροσαρμογής (παρ. 5), καθώς επίσης και να συστήσουν συμβουλευτικά όργανα, τα οποία θα υποβοηθούν το έργο των κρατικών οργάνων σχετικά με τους κατώτατους μισθούς (παρ. 6).

Για τη διασφάλιση της επάρκειας του κατώτατου μισθού, η Οδηγία δίδει μια σχετική ελευθερία στις εθνικές αρχές να καθορίσουν οι ίδιες τα κριτήρια βάσει των οποίων θα υπολογισθεί αυτός. Παράλληλα, ωστόσο, η Οδηγία στην παράγραφο 2 του άρθρου 5 αυτής εισάγει ορισμένα κατ' ελάχιστον υποχρεωτικά κριτήρια. Σ' αυτά συγκαταλέγονται: α) η αγοραστική δύναμη των νόμιμων κατώτατων μισθών, λαμβανομένου υπόψη του κόστους διαβίωσης· β) το γενικό επίπεδο των μισθών και την κατανομή τους· γ) ο ρυθμός αύξησης των μισθών· δ) τα εθνικά επίπεδα και οι εξελίξεις, μακροπρόθεσμα, στην παραγωγικότητα¹². Σημειωτέον, δε, πως μεταξύ των ενωσιακών και εθνικών κριτηρίων ισχύει η λεγόμενη «σχετική βαρύτητα» ανάμε-

5 Γιαννακούρου Μ., Η Οδηγία 2022/2041 για επαρκείς κατώτατους μισθούς στην Ε.Ε. και η επίδρασή της στο ελληνικό δίκαιο, ΕΕργΔ, τόμ. 83^{ος}, σελ. 22.

6 Παπαδόπουλος Ν., ό.π., σσ. 40-41.

7 Σαχπεκίδου Ε., Ευρωπαϊκό δίκαιο, 2021, σσ. 196-197.

8 Βλ. παράγραφοι 1-4 προοιμίου Οδ. 2022/2041.

9 Βλ. παράγραφο 9 προοιμίου Οδ. 2022/2041.

10 Βλ. παράγραφο 18 προοιμίου Οδ. 2022/2041.

11 Ζερδελής Δ., Ο νομοθετημένος κατώτατος μισθός: Ενίσχυση ή αποδυνάμωση της συλλογικής αυτονομίας, ΕΕργΔ, τόμ. 83^{ος}, 2024, σελ. 1171.

12 Müller T., ό.π., σελ. 2.

σά τους, ήτοι πως επιτρέπεται μια χώρα, βάσει και της κοινωνικοοικονομικής της κατάστασης, να προτιμήσει να δώσει προβάδισμα σε κάποια κριτήρια, έναντι άλλων. Υποστηρίζεται, πάντως, στη θεωρία, πως η πρόσδοση μεγαλύτερης αξίας σε κριτήρια διαφορετικά από εκείνα της παρ. 2 του άρ. 5, ενδέχεται να παραγκωνίσει τους σκοπούς της Οδηγίας¹³.

Μολονότι η Οδηγία δεν προσδιορίζει ρητά την έννοια του «επαρκούς μισθού», αλλά αντιθέτως, τόσο στις αιτιολογικές σκέψεις, όσο και στο κύριο σώμα της, αναφέρεται στις ανάγκες, στις οποίες θα πρέπει να ανταποκρίνεται αυτός, άξια αναφοράς εμφανίζεται η παρ. 4 του άρ. 5¹⁴. Στην παράγραφο αυτήν, ο νομοθέτης προτρέπει σε έναν τρόπο «ελέγχου» της επάρκειας του κατώτατου μισθού βάσει των διεθνώς αναγνωρισμένων τιμών αναφοράς, παρά σε καθιέρωση ενός συγκεκριμένου ύψους μισθού. Ο δείκτης ελέγχου επάρκειας μισθού που υπονοείται από τον ενωσιακό νομοθέτη είναι ο γνωστός στην Οικονομική Θεωρία ως «Δείκτης Kaitz», ο οποίος υπολογίζει την επάρκεια σύμφωνα με τον κανόνα του 60% του ακαθάριστου διάμεσου μισθού και του 50% του ακαθάριστου μέσου μισθού¹⁵. Βέβαια, αμφισβητείται η αποτελεσματικότητά του Δείκτη αυτού ως προς την εξάλειψη της φτώχειας, δεδομένου πως υπολογίζει μονάχα τη μισθολογική ανισότητα, μη λαμβάνοντας υπόψη το κόστος ζωής¹⁶.

Το άρ. 4 της Οδηγίας επιδιώκει την ενίσχυση των συλλογικών διαπραγματεύσεων στο πεδίο καθορισμού του κατώτατου μισθού. Λαμβάνοντας υπόψη τόσο την ευρύτερη πτώση της συνδικαλιστικής δράσης και ανάμιξης από το

2008¹⁷, όσο και την παρατήρηση ότι σε Κράτη με ανεβασμένα ποσοστά «συλλογικής κάλυψης», ο κατώτερος μισθός κείται εντός υψηλότερων και επαρκέστερων τιμών¹⁸, ο ευρωπαϊός νομοθέτης καθόρισε σωρεία μέτρων στήριξης και προστασίας της Συλλογικής Αυτονομίας (άρ. 4 παρ.1).

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η παράγραφος 2 του άρθρου 4 της Οδηγίας, όπου προβλέπονται επιπλέον μέτρα προώθησης του συνδικαλισμού σε χώρες που υπολείπονται του 80% της «κάλυψης από συλλογικές διαπραγματεύσεις», ήτοι «το ποσοστό των εργαζομένων σε εθνικό επίπεδο για τους οποίους εφαρμόζεται συλλογική σύμβαση», είτε μετά από συλλογική διαπραγματεύση, είτε με νομοθετική επέκταση αυτής¹⁹. Τα κράτη μέλη αυτά δέον, αφενός να θεσπίσουν ένα πλαίσιο πρόσφορο για συλλογικές διαπραγματεύσεις, είτε νομοθετικά, αφού συνδιαλλαγούν με τους κοινωνικούς εταίρους, είτε με κοινή συμφωνία μαζί τους, κι αφετέρου να εκπονήσουν ένα Σχέδιο Δράσης, το οποίο θα επικαιροποιείται συχνά και θα κοινοποιείται στην Επιτροπή.

Η απόφαση ΔΕΕ 11.11.2025 επί της C-19/23 – Βασίλειο της Δανίας κατά Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, Συμβουλίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Παρά τις νομοθετικές παρεμβάσεις του ενωσιακού νομοθέτη στο ζήτημα του κατώτατου μισθού μέσω της Οδηγίας 2022/2041, στις 18 Ιανουαρίου 2023, το Βασίλειο της Δανίας, με παρεμβαίνον το Βασίλειο της Σουηδίας, άσκησε

13 Έτσι Ζερδελής Δ., ό.π., σελ. 1171: «Προκειμένου πάντως να μην στερείται η Οδηγία της πρακτικής αποτελεσματικότητάς της, θα πρέπει να γίνει δεκτό ότι τα κράτη-μέλη δεν μπορούν να αποδίδουν μεγαλύτερη βαρύτητα σε κριτήρια που δεν περιλαμβάνονται σ' αυτά που κατ' ελάχιστον οφείλουν να λαμβάνουν υπόψη τα κράτη-μέλη και απαριθμούνται στην παράγραφο 2 του άρθρου 5».

14 Γιαννακούρου Μ., ό.π., σελ. 21.

15 Βλ. παράγραφο 28 προοιμίου Οδ. 2022/2041.

16 Γιαννακούρου Μ., ό.π., σελ. 22.

17 Βλ. παράγραφο 16 προοιμίου Οδ. 2022/2041.

18 Βλ. παράγραφο 25 προοιμίου Οδ. 2022/2041.

19 Ζερδελής Δ., ό.π., σελ. 1180.

το δικαίωμα που παρέχεται από το άρ. 263 παρ. 2 ΣΛΕΕ, αιτούμενο στο ΔΕΕ να ακυρώσει, είτε ολικά την Οδηγία, είτε συγκεκριμένα τα άρ. 4 παρ.1(δ') και 4 παρ. 2. Κι αυτό γιατί θεωρήθηκε πως η Οδηγία παρεμβαίνει άμεσα στον καθορισμό του κατώτατου μισθού και ταυτόχρονα θίγει το δικαίωμα συλλογικής αυτονομίας, ζητήματα επί των οποίων η Ένωση στερείται αρμοδιότητας βάσει άρ. 153 παρ. 5 ΣΛΕΕ, κι ως εκ τούτου, παραβιάζεται ευθέως η αρχή της δοτής αρμοδιότητας (άρ. 5 παρ. 2 ΣΕΕ). Σημειωτέον, δε, πως οι δύο αυτές χώρες είχαν καταψηφίσει την έκδοση της εν λόγω Οδηγίας κατά τις προπαρασκευαστικές διαδικασίες²⁰.

Στις αρχές του 2025, ο Γενικός Εισαγγελέας του ΔΕΕ, Νικόλαος Αιμιλίου, με τις Προτάσεις του υποστήριξε πλήρως τις θέσεις των Σκανδιναβικών Χωρών, ζητώντας και ο ίδιος την ολική, ή τμηματική ακύρωση της Οδηγίας. Οι θέσεις του τελευταίου έχουν εγείρει πλήθος αντιπαραθέσεων στην επιστήμη²¹. Το βασικό του επιχείρημα είναι ότι ο όρος «αμοιβές» στην παρ. 5 του 153 ΣΛΕΕ περιλαμβάνει, όχι μόνο τον άμεσο καθορισμό της τιμής του μισθού, αλλά και όλα τα κριτήρια υπολογισμού της τιμής αυτής. Κι αυτό διότι, υιοθετώντας μια ιστορική ερμηνεία, αν η πρόθεση ήταν να αποκλειστούν τα «επίπεδα των μισθών», θα γινόταν ρητώς. Προς επίρρωση αυτών, ο Γενικός Εισαγγελέας αναφέρεται στην υπόθεση *Impact*²², υποστηρίζοντας πως

είναι δεκτική μια διασταλτική ερμηνεία της «αμοιβής», αφού το ΔΕΕ καθιέρωσε ενδεικτικά και όχι αποκλειστικά κριτήρια²³. Ωστόσο, οι επικριτές αντιπροτείνουν πως, εφόσον εδώ εισάγεται εξαίρεση, αυτή δέον να ερμηνεύεται στενά, ώστε να μην τίθενται εκτός αποτελεσματικότητας οι διατάξεις των παρ. 1- 4²⁴. Και βάσει πάγιας νομολογίας του ΔΕΕ (*Bruno*²⁵, *Specht*²⁶), ο αποκλεισμός της ενωσιακής ρύθμισης του «μισθού» στην παρ. 5 του άρθρου 153, αφορά κάθε άμεση επέμβαση του ευρωπαϊού νομοθέτη, όπως λ.χ. με «καθορισμό ενιαίου ημερομισθίου», οδηγώντας σε ομογενοποίηση των κατώτατων μισθών. Κατά την άποψη όσων τάσσονται υπέρ της νομιμότητας της Οδηγίας, το άρθρο 5 αυτής, επομένως, δεν αντίκειται στις επίμαχες απαγορεύσεις, δεδομένου ότι θέτει απλώς κριτήρια καθοδηγητικά, για τον καθορισμό του κατώτατου μισθού²⁷.

Επιπλέον, ο Γενικός Εισαγγελέας στη σκέψη 129 ισχυρίζεται πως το άρθρο 4 της Οδηγίας προσβάλλει τη συνδικαλιστική ελευθερία (παρ. 1δ') και πως οι επιπλέον υποχρεώσεις της παρ. 2, συνιστούν άμεση παρέμβαση στην ελεύθερη επιλογή καθορισμού του εθνικού μισθού. Η επιστήμη θεωρεί, ωστόσο, πως το εν λόγω άρθρο, όχι μόνο δεν θέτει σε κίνδυνο τις ελευθερίες αυτές, αλλά -τουναντίον- έρχεται να τα διαφυλάξει και να τα προωθήσει μέσω αυτών των ρυθμίσεων²⁸.

20 *Kilpatrick C./ Steiert M.*, A little learning is a dangerous thing: AG Emiliou on the Adequate Minimum Wages Directive (C-19/23, Opinion of 14 January 2025), European University Institute, 2025, σελ. 2.

21 *Countouris, N.*, Avoiding another 'Viking and Laval' moment – a critical analysis of the AG opinion on the Adequate Minimum Wage Directive, Case C-19/23. *European Labour Law Journal*, 16(2), σελ. 316, διαθέσιμο σε: <https://doi.org/10.1177/20319525251328648>.

22 Case C-268/06, *Impact v Minister for Agriculture and Food and Others* [2008] ECR I-02483.

23 *Γιαννακούρου Μ.*, Ο ν. 5163/2024 για την μεταφορά της Οδηγίας 2022/2041 στο ελληνικό δίκαιο και η Γνωμοδότηση του Γενικού Εισαγγελέα του Δ.Ε.Ε υπέρ της ακύρωσής της, *ΕΕργΔ*, τόμ. 84^{ος}, σσ. 350-351.

24 Υπέρ αυτής βλ. *Ζερδελής Δ.*, ό.π., σσ. 1173-1174, *Γιαννακούρου Μ.*, ό.π., σελ. 353, *Kilpatrick C./ Steiert M.*, ό.π., σελ. 7.

25 Case C395/08, *Istituto nazionale della previdenza sociale (INPS) v Tiziana Bruno and Massimo Pettini* [2010] ECR I-05119.

26 Case C-501/12, *Specht Others v Land Berlin and Bundesrepublik Deutschland* ECLI:EU:C:2014:2005.

27 *Countouris N.*, ό.π., σσ. 318-319.

28 *Menegatti E.*, "Why the Directive on Adequate Minimum Wages does fit within EU competence," ETUI, 2025, σσ.5-7, διαθέσιμο σε: <https://www.etui.org/publications/why-directive-adequate-minimum-wages-does-fit-within-eu-competence> *Countouris N.*, ό.π., σελ. 320.

Ο Ν. 5163/2024

Μεταφορά της Οδηγίας (ΕΕ) 2022/2041 στην εθνική έννομη τάξη

Ο σκοπός και το πεδίο εφαρμογής του Ν. 5163/2024 που εκδόθηκε προς προσαρμογή του εθνικού δικαίου στην ενωσιακή Οδηγία 2022/2041, κινούνται στο ίδιο ρυθμιστικό πλαίσιο με αυτήν. Ο σκοπός του Ν. 5163/2024 έγκειται, όπως προκύπτει από τα άρ. 1 και 2 του νόμου αυτού, υπό το πρίσμα και της αιτιολογικής εκθέσεως, στη βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης και εργασίας μέσω επαρκών κατώτατων μισθών, στη διασφάλιση της ορθής λειτουργίας και εφαρμογής του εθνικού πλαισίου για τον κατώτατο μισθό, καθώς και στην προώθηση των συλλογικών διαπραγματεύσεων και της αποτελεσματικής πρόσβασης των εργαζομένων στην προστασία και τα δικαιώματα που αυτός παρέχει²⁹. Με τον νόμο αυτόν επήλθε σημαντική μεταρρύθμιση στην εθνική εργατική νομοθεσία, καθώς προβλέφθηκε ένας προκαθορισμένος ετήσιος μηχανισμός αυτόματης αναπροσαρμογής, σε αντίστιξη με το προϋσχόν καθεστώς της πολιτικής διαπραγμάτευσης μεταξύ των μερών με τη συμμετοχή των συνδικαλιστικών οργανώσεων και των εργοδοτικών φορέων³⁰. Σημαντική ιδιαιτερότητα για το εθνικό δίκαιο αποτελεί το γεγονός ότι το σύνολο του δημόσιου τομέα υπάγεται στο πεδίο εφαρμογής της ρύθμισης, με εξαίρεση τους ναυτικούς, σύμφωνα με το άρθρο 3 του Ν. 5163/2024. Η ρύθμιση αυτή επιλύει συνάμα το νομολογιακό ζήτημα της εφαρμογής του κατώτατου μισθού στις μη τυπικές σχέσεις εργασίας, δεδομένου ότι δεν προβλέπεται καμία εξαίρεση

από τον γενικό κανόνα³¹. Ειδικότερα, σύμφωνα με το άρ. 4 του νόμου, κατ' εφαρμογή του άρ. 3 της Οδηγίας, για την οριοθέτηση της έννοιας του «εργαζόμενου», όπως και άλλων, ιδιαίτερης σημασίας εννοιών, ενδιαφέρει η έννοια που αποδίδει σ' αυτές το ενωσιακό δίκαιο³², γεγονός που εξασφαλίζει την αποτελεσματικότερη και ενιαία ρύθμιση των καίριων ζητημάτων που αφορούν τους εργαζόμενους. Επιπρόσθετα, αξίζει να τονισθεί η υπεραξία που έχει ως σκοπό να προσδώσει η Οδηγία στις συλλογικές διαπραγματεύσεις επιδιώκοντας την επίτευξη υψηλού ποσοστού κάλυψης των εργαζομένων κάθε χώρας από τέτοιες, ιδιαίτερα σε εθνικές έννομες τάξεις, όπως η Ελλάδα (25%-30%)³³ με ποσοστό κάλυψης που υπολείπεται του 80% υιοθετώντας ως μέτρο την υποχρέωση κατάρτισης σχεδίου δράσης για την ενίσχυση της συλλογικής δράσης.

Προχωρώντας στην κριτική αποτίμηση και στο αντίκτυπο της προσφάτως θεσπισθείσας νομοθεσίας, να επικροτήσουμε σε πρώτο επίπεδο την αντικειμενικότητα και τη διαφάνεια που διέπει το νέο μοντέλο υπολογισμού, που εισάγει ο Ν.5163/2024, καθώς βασίζεται σε συγκεκριμένα, προκαθορισμένα και ανεπηρέαστα ορθολογικά δεδομένα. Σε δεύτερο επίπεδο, απαραίτητο συμπλήρωμα του νέου τρόπου υπολογισμού του νομοθετημένου κατώτατου μισθού αποτελεί η ρήτρα διασφάλισης μη υποβάθμισης, με την εξασφάλιση ότι ο κατώτατος μισθός ποτέ δεν θα μειωθεί στη βάση του τυποποιημένου αυτού συστήματος. Ακόμη, στις περιπτώσεις που ορίζονται στην παρ. 9 του άρ. 134 ΚΑΕΔ μπορεί να ενεργοποιηθεί ρήτρα

29 Αιτιολογική Έκθεση Ν.5163/2024, άρθρο 1.

30 Ζερδελής Δ., Εγχειρίδιο Εργατικού Δικαίου: ατομικές εργασιακές σχέσεις, Εκδόσεις Σάκκουλα, 2023, σσ. 451-455.

31 Γιαννακούρου Μ., ό.π., σελ. 360, αντίθετα όμως ΕΚΘΕΣΗ ΕΠΙ ΤΟΥ ΝΟΜΟΣΧΕΔΙΟΥ της Επιστημονικής Επιτροπής της Βουλής, σσ. 7-8.

32 Αιτιολογική Έκθεση Ν.5163/2024, άρθρο 3 και Γιαννακούρου Δ., ό.π., σελ. 15 επ., Ενδεικ.: ΔΕΕ C-216/15, Betriebsrat der Ruhrlandklinik gGmbH κατά Ruhrlandklinik gGmbH, 17.11.2016, ECLI:EU:C:2016:883, σκ. 18-34., ΔΕΕ C-232/09, Dita Danosa κατά LKB Līzings SIA, 11.11.2010, ECLI:EU:C:2010:674, σκέψεις 39-40.

33 ILO, Country Profiles, <https://ilostat.ilo.org/data/country-profiles/>. και Ετήσια Έκθεση 2023 για την Οικονομία και την Απασχόληση, σσ. 118-121, διαθέσιμη σε: https://www.inegsee.gr/wp-content/uploads/2023/11/ETHSIA_EKTHESH_23_EBOOK.pdf.

διαφυγής, ώστε να υπάρξει παρέκκλιση στη βάση διαδικασίας διαβούλευσης, με σκοπό τον υπολογισμό του κατώτατου μισθού σύμφωνα με διαφορετικές παραμέτρους. Με τη ρύθμιση αυτή εξασφαλίζεται η προσαρμογή της εργατικής νομοθεσίας σε περιπτώσεις που απαιτείται λόγω κρίσιμων οικονομικών ιδιορρυθμιών ή έκτακτων καταστάσεων. Σε ένα τελευταίο επίπεδο, όσον αφορά στην ενίσχυση των συλλογικών συμβάσεων εργασίας στα κράτη μέλη, ένα κρίσιμο ερώτημα τίθεται: Οι επιχειρησιακές ΣΣΕ που συνάπτουν εργοδότες με οργανώσεις εργαζόμενων (ενώσεις προσώπων), οι οποίες έχουν σύμφωνα με το εθνικό δίκαιο ικανότητα διαπραγμάτευσης και σύναψης, υπολογίζονται για την εύρεση του ποσοστού κάλυψης; Στο ζήτημα αυτό, δύο αντίθετες απόψεις είναι υποστηρίξιμες. Κατά τη μία άποψη, ενδιαφέρει η κλασική έννοια του όρου «συνδικαλιστική οργάνωση» σύμφωνα κυρίως με το ενωσιακό δίκαιο³⁴, και άρα οι επιχειρησιακές ΣΣΕ δεν υπολογίζονται στην εύρεση του ποσοστού κάλυψης. Κατά μία άλλη άποψη, ωστόσο, κρίνεται ότι «η απόδοση του όρου στην ελληνική μετάφραση ως συνδικαλιστικές οργανώσεις είναι πλήρως συμβατή με το ελληνικό δίκαιο»³⁵.

Δυστυχώς, παρά τον θεμιτό σκοπό της νέας νομοθεσίας, σημαντικά αρνητικά στοιχεία και ανεπάρκειες έχουν ήδη παρατηρηθεί και επισημανθεί στη βιβλιογραφία. Πρωτίστως, ενώ στην Οδηγία (ΕΕ) 2022/2041, κατ' εφαρμογή της οποίας εκδόθηκε ο Ν. 5163/2024, η επάρκεια του κατώτατου μισθού αναδεικνύεται σε κεντρικό στόχο, με πρόβλεψη μάλιστα —στο πλαίσιο της διακριτικής ευχέρειας των κρατών-μελών— της χρήσης διεθνών δεικτών επάρκειας, στην εθνική νομοθεσία η επάρκεια αυτή περιορίζεται σε απλό κριτήριο. Η διαφο-

ροποίηση αυτή εγείρει σοβαρές αμφιβολίες ως προς την αποτελεσματικότητα του νόμου στην καταπολέμηση της εργασιακής φτώχειας. Ακόμη, λογικό επακόλουθο του οποιουδήποτε αυτόματου μηχανισμού υπολογισμού, οποιαδήποτε παράμετρος και αν ληφθεί υπόψη, αποτελεί ο περιορισμός της πολιτικής διαβούλευσης και της συμμετοχής των συνδικάτων και, τελικά, των ίδιων των εργαζόμενων στον καθορισμό ίσως του πιο κρίσιμου ζητήματος που τους αφορά, δυσχεραίνοντας ταυτόχρονα τον κοινωνικό διάλογο³⁶. Επιπρόσθετα, από την ανάγνωση του άρ. 7 του νόμου, το οποίο αφορά στη συμμετοχή των κοινωνικών εταίρων, γίνεται φανερό ότι ο ρόλος τους στην πραγματικότητα είναι απλώς συμβουλευτικός-γνωμοδοτικός, δίχως να απαιτείται ουσιαστική συμμετοχή αυτών. Αντιθέτως, σύμφωνα με το γράμμα της Οδηγίας, η θέση τους εμφανίζεται ενισχυμένη και συνίσταται στην ουσιαστική συμμετοχή³⁷ τους μέσω παρεμβάσεων και συζητήσεων χωρίς, όμως, να απαιτείται σύμφωνη με τη γνώμη τους απόφαση. Το σύνολο των προβληματισμών αυτών εγείρουν σοβαρές αμφιβολίες επάρκειας του μηχανισμού προσαρμογής σύμφωνα με το μοντέλο της ελληνικής νομοθεσίας, εκφράζοντας την απαίτηση βελτιστοποίησης της εθνικής ρύθμισης με σκοπό να ληφθούν υπόψη περισσότερες σημαντικές παράμετροι ώστε να επιτευχθεί, έστω σε ένα επίπεδο, η κοινωνική δικαιοσύνη στην εργατική νομοθεσία.

Επιτυχής ή μη εναρμόνιση της Ελλάδας

Για να απαντήσει κανείς στο κρισιμότερο από όλα τα ερωτήματα που εγείρει η νέα νομοθεσία, εάν δηλαδή η εθνική μας έννομη τάξη κατάφερε πράγματι την επιτυχή εναρμόνιση με την Οδηγία 2022/2041, δεν αρκεί μια μο-

34 Report of the Expert Group on the Transposition of Directive (EU) 2022/2041, November 2023, σσ. 18-19.

35 Γιαννακούρου Δ., ό.π., σελ. 364.

36 OECD (2023), OECD Employment Outlook 2023: Artificial Intelligence and the Labour Market, OECD Publishing, Paris, σελ.54, διαθέσιμο σε: <https://doi.org/10.1787/08785bba-en>.

37 Report Expert Group (2023), Transposition of Directive (EU) 2022/2041 on adequate minimum wages in the European Union, σελ. 23.

νοδιάστατη εκτίμηση. Σημαντική έλλειψη του νέου νομοθετήματος αποτελεί, κατ' αρχάς, η απουσία οποιασδήποτε αναφοράς στην επίτευξη ενός αξιοπρεπούς επιπέδου διαβίωσης, αλλά και κάποιου δείκτη μέτρησης της επάρκειας, όπως προτείνεται στο κείμενο της ευρωπαϊκής Οδηγίας. Ελλείπει, όμως, και οποιαδήποτε ευελιξία της πολιτικής ηγεσίας όσον αφορά το ύψος του κατώτατου μισθού ή ουσιαστική ανάμειξη εκπροσώπων των εργαζομένων στον κρίσιμο καθορισμό του. Δέον να προσεχθεί ότι, η παρ. 3 του άρ. 5 της Οδηγίας δίνει μονάχα την επιπλέον δυνατότητα στα κράτη μέλη «να χρησιμοποιούν αυτόματο μηχανισμό», δεν τα υποχρεώνει δηλαδή στη λήψη αυτού του κριτηρίου ως μοναδικού. Σε αντίστιξη, λοιπόν, με τη δική μας εθνική νομοθεσία, παρουσιάζεται το παράδειγμα της Γαλλίας, όπου ο νομοθέτης έχει ήδη υιοθετήσει μέτρα ευνοϊκότερα προς τους εργαζομένους. Συγκεκριμένα, στη γαλλική νομοθεσία προβλέπεται άλλη μια αυτοματοποιημένη πρόσθετη αύξηση, εφόσον ο πληθωρισμός είναι υψηλότερος του 2% συγκριτικά με προηγούμενη αξιολόγηση, διατηρώντας συνάμα τη διακριτική ευχέρεια επιπλέον αύξησης του αυτού ποσού (*coup de pouce*)³⁸. Με τον τρόπο αυτό, αποφεύγεται η μονοδιάστατη προσέγγιση του νομοθετημένου κατώτατου μισθού, αφού μάλιστα στην ελληνική πραγματικότητα δεν χρησιμοποιείται κάποιος δείκτης μέτρησης επάρκειας, όπως ο «Δείκτης Kaitz» ώστε να λαμβάνονται υπόψη περισσότεροι εξωγενείς παράγοντες. Συμπερασματικά, ο νέος τρόπος υπολογισμού του κατώτατου μισθού στην εθνική εργατική νομοθεσία προκαλεί αξιοσημάντες

αλλαγές, καθώς υιοθετείται στην πραγματικότητα το γαλλικό μοντέλο χωρίς τις απαραίτητες προσαρμογές που απαιτούνται εξαιτίας της προφανούς διαφοράς των οικονομικών και κοινωνικών δεδομένων. Μάλιστα, κανένας λόγος δεν γίνεται για παρόμοιες με το γαλλικό μοντέλο ευνοϊκότερες ρυθμίσεις που αφορούν επιπλέον αυξήσεις στο ποσό που προκύπτει ως ελάχιστη αύξηση βάσει προκαθορισμένων συντελεστών. Επομένως, γίνεται εμφανής ο χαμηλός βαθμός σταθερότητας και αυτορρύθμισης στην εθνική μας νομοθεσία. Η εναρμόνιση της Ελλάδος στην πραγματικότητα εμφανίζεται ως τυπικά ολοκληρωμένη, αλλά ουσιαστικά μερική, καθώς δύσκολα μπορεί να ισχυριστεί κανείς ότι επιτυγχάνονται πράγματι οι σκοποί της Οδηγίας 2022/2041 με τα μέτρα που έχει λάβει ο Έλληνας νομοθέτης.

Συμπεράσματα

Καταλήγοντας, μπροστά σε μια ευρεία πολιτικοκοινωνική κρίση, η Οδηγία 2022/2041 αποτελεί μια πρωτοφανή προσπάθεια της Ένωσης να καταπολεμήσει στην πράξη την εργασιακή φτώχεια των εργαζομένων. Εντούτοις, οι επιλογές του εθνικού νομοθέτη απομακρύνουν την εθνική νομοθεσία από τους σκοπούς της Οδηγίας, εντείνοντας τον ήδη περιορισμένο ρόλο της συλλογικής ανάμειξης. Ας μη λησμονούμε τη σημασία του συλλογικού καθορισμού του μισθού, ο οποίος συνιστά «θεμέλιο του εργατικού δικαίου»³⁹, λόγω της εγγύτητας των συνδικαλιστών στα προβλήματα των εργαζομένων.

38 Άρθρο L.3231-5 και Άρθρο L.3231-10 του Γαλλικού Εργατικού Κώδικα.

39 Βάγιας Α., Συλλογικές συμβάσεις εργασίας για πάντα, ΕΕργΔ, Ιούνιος 2021, σελ. 613.

Η Υγεία και Ασφάλεια στην Εργασία ως αντικείμενο διεθνούς ρύθμισης: Η συμβολή της ΔΟΕ

Όλγα Ρουμελιώτη

Ασκούμενη Δικηγόρος

Εισαγωγή

Η προστασία της υγείας και της ασφάλειας στην εργασία αποτελεί θεμελιώδη πυλώνα του εργατικού δικαίου και ειδικότερη έκφραση του συνταγματικά κατοχυρωμένου δικαιώματος στην εργασία, κατά το άρθρο 22, καθώς και του άρθρου 2 του Συντάγματος για τον σεβασμό της ανθρώπινης αξιοπρέπειας. Η διασφάλιση ασφαλών και υγιών συνθηκών εργασίας συνιστά αντικειμενικό δείκτη κοινωνικοοικονομικής ανάπτυξης σε μια ευνομούμενη κοινωνία, ενώ συνδέεται άρρηκτα τόσο με τη συνολική οικονομική άνοδο μιας χώρας όσο και με τη βελτίωση της παραγωγικότητας στο επίπεδο μίας επιχείρησης.

Ως «Υγεία και Ασφάλεια στην Εργασία» (εφεξής: ΥΑΕ) νοείται ο διεπιστημονικός τομέας που αποσκοπεί στην προστασία της ανθρώπινης ζωής κατά την παροχή της εργασίας, μέσω της πρόληψης των επαγγελματικών κινδύνων που προέρχονται από εργατικά ατυχήματα ή επαγγελματικές ασθένειες. Σύμφωνα με στοιχεία της Διεθνούς Οργάνωσης Εργασίας (International Labour Organisation - ILO, στο εξής: ΔΟΕ), υπολογίζεται ότι κάθε χρόνο 2.340.000 θάνατοι εργαζομένων οφείλονται σε επαγγελματικές

ασθένειες και εργατικά ατυχήματα, ενώ στην Ευρωπαϊκή Ένωση καταγράφονται περί τα 2,5 εκατομμύρια ατυχήματα που συνεπάγονται τουλάχιστον τετραήμερη απουσία από την εργασία, καθώς και 3.515 θανατηφόρα ατυχήματα σε ετήσια βάση¹. Περαιτέρω, σύμφωνα με εκτιμήσεις του Ευρωπαϊκού Οργανισμού για την Ασφάλεια και την Υγεία στην Εργασία, το συνολικό κόστος των εργατικών ατυχημάτων και των επαγγελματικών ασθενειών στις ευρωπαϊκές χώρες κυμαίνεται ανάμεσα σε 185 και 270 δισεκατομμύρια ευρώ, ποσό που αντιστοιχεί στο 2,6% έως 3,8% του ακαθάριστου εθνικού προϊόντος², γεγονός που αναδεικνύει τη σημασία της κοινωνικής πολιτικής και τη διασύνδεσή της με τον οικονομικό τομέα.

Σε ενωσιακό επίπεδο, το άρθρο 153 της ΣΛΕΕ παρέχει στην Ευρωπαϊκή Ένωση την αρμοδιότητα έκδοσης οδηγιών για τον τομέα της ΥΑΕ, μέσω των οποίων θεσπίζονται οι ελάχιστες απαιτήσεις και κατευθυντήριες γραμμές για την προστασία της υγείας και της ασφάλειας των εργαζομένων, όπως η αρχή της πρόληψης και της αξιολόγησης των κινδύνων, ενώ παράλληλα καθορίζονται οι ευθύνες τόσο των εργοδοτών όσο και των εργαζομένων. Οι εν λόγω οδηγίες είναι νομικά δεσμευτικές και επι-

1 Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικής Ασφάλισης, Υγεία και Ασφάλεια στην Εργασία, διαθέσιμο σε: <https://ypergasias.gov.gr/ergasiakes-scheseis/ygeia-kai-asfaleia-stin-ergasia/>.

2 Σπυρόπουλος Γ., Υγεία Ασφάλεια και Συνθήκες Εργασίας στην Ελλάδα, Εκδόσεις Σάκκουλα, 2000, σελ. 105.

βάλλεται να μεταφερθούν στην εθνική έννομη τάξη των κρατών μελών, τα οποία διατηρούν, ωστόσο, τη διακριτική ευχέρεια να υιοθετούν αυστηρότερους κανόνες για την προστασία των εργαζομένων. Ορόσημο στον τομέα αυτό αποτέλεσε η θέσπιση της Οδηγίας - πλαίσιο 89/391/ΕΟΚ³, με την οποία τέθηκαν οι ελάχιστες προδιαγραφές υγείας και ασφάλειας για το σύνολο των εργαζομένων της Ένωσης, ενώ στη συνέχεια εκδόθηκαν ειδικές οδηγίες που εξειδίκευσαν και προσάρμοσαν τις βασικές αρχές της Οδηγίας-πλαίσιου αναφορικά με επιμέρους κινδύνους και τομείς δραστηριότητας.

Στην ελληνική έννομη τάξη οι διατάξεις του Π.Δ.17/1996 και του Ν. 3850/2010 συγκροτούν το βασικό κορμό της νομοθεσίας που διέπει την ΥΑΕ. Το κανονιστικό αυτό πλαίσιο συμπληρώνεται από ειδικότερες νομοθετικές και κανονιστικές ρυθμίσεις, οι οποίες εξειδικεύουν τα προληπτικά μέτρα ανά κλάδο οικονομικής δραστηριότητας ή ανά παράγοντα κινδύνου⁴. Ενδεικτικά, αναφέρονται η Π.Ν.Π της 20.03.2020 για την αντιμετώπιση της πανδημίας Covid-19, η Υ.Α. Φ10221/οικ. 26816/929/2011 σχετικά με την κατάταξη στις κατηγορίες των βαρέων και ανθυγιεινών επαγγελμάτων, καθώς και η Υ.Α. οικ. 32205/ Δ10.96/2013, η οποία καθορίζει τα ελάχιστα απαιτούμενα υλικά πρώτων βοηθειών στους χώρους εργασίας.

Η δομή και ο ρόλος της Διεθνούς Οργάνωσης Εργασίας

Η ΔΟΕ χαρακτηρίζεται από τριμερή δομή, καθώς σε αυτή συμμετέχουν εκπρόσωποι των κυβερνήσεων, των εργοδοτών και των εργαζομέ-

νων. Κύριος σκοπός της είναι η προστασία των τελευταίων από ασθένειες και τραυματισμούς που δύνανται να προκύψουν κατά την οργάνωση της εργασίας. Κεντρική λειτουργία της ΔΟΕ αποτελεί η ανάπτυξη διεθνών εργασιακών προτύπων, τα οποία λαμβάνουν τη μορφή διεθνών Συμβάσεων και Συστάσεων και συγκροτούν τον λεγόμενο Διεθνή Κώδικα Εργασίας.

Οι εν λόγω διεθνείς Συμβάσεις προσομοιάζουν με πολυμερείς διεθνείς συνθήκες, καθόσον είναι ανοικτές προς κύρωση από τα κράτη μέλη, προκειμένου να καταστούν δεσμευτικές γι' αυτά. Τα κράτη που τις κυρώνουν υποχρεούνται να εναρμονίσουν τη νομοθεσία τους προς τις διατάξεις τους, ενώ η συμμόρφωση ελέγχεται και από τον εποπτικό μηχανισμό της ΔΟΕ. Υπογραμμίζεται πως καταγγελίες για τυχόν μη συμμόρφωση μπορούν να υποβληθούν και από άλλα κράτη μέλη που έχουν κυρώσει τη σχετική Σύμβαση, εφόσον υποπέσει στην αντίληψή τους κάποια παράβαση.

Αντιθέτως, οι Συστάσεις της ΔΟΕ δεν έχουν δεσμευτικό χαρακτήρα, αλλά παρέχουν κατευθυντήριες γραμμές και συχνά εξειδικεύουν τις διατάξεις των Συμβάσεων. Παρά την έλλειψη δεσμευτικότητάς τους, τα κράτη μέλη έχουν υποχρέωση να λαμβάνουν υπόψη τις Συστάσεις και να αναφέρουν τα μέτρα που έλαβαν ή σχεδιάζουν να λάβουν για την εφαρμογή των διατάξεων⁵.

Η πολιτική της ΔΟΕ στον τομέα της ασφάλειας και της υγείας αποτυπώνεται κατ' ουσίαν σε τρεις βασικές διεθνείς εργασιακές Συμβάσεις και στις συνοδευτικές τους Συστάσεις. Ειδικότερα, η Σύμβαση 161/1985 και η αντίστοιχη Σύσταση 171/1985⁶ προβλέπουν τη δημιουργία εξειδικευμένων υπηρεσιών υγείας σε

3 Οδηγία 89/391/ΕΟΚ του Συμβουλίου της 12ης Ιουνίου 1989 σχετικά με την εφαρμογή μέτρων για την προώθηση της βελτίωσης της ασφάλειας και της υγείας των εργαζομένων κατά την εργασία, Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης L 183, 29 Ιουνίου 1989.

4 Σπυρόπουλος Γ., ό.π., σελ. 64.

5 Allli B. O., Fundamental Principles of Occupational Health and Safety, International Labour Office, 2008, σελ. 30, διαθέσιμο σε: <https://www.ilo.org/media/326971/download/>.

6 Σύμβαση ΔΟΕ C161/1985, σχετικά με τις Υπηρεσίες Υγείας στην Εργασία και Σύσταση R171/1985, Διεθνής Οργάνωση Εργασίας (ILO), 26 Ιουνίου 1985, διαθέσιμο σε: https://normlex.ilo.org/dyn/normlx_en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::N::P12100_ILO_CODE:C161.

επίπεδο επιχείρησης, με σκοπό τη διασφάλιση της εφαρμογής συστημάτων υγειονομικής παρακολούθησης στο χώρο εργασίας. Η Σύμβαση 155/1981 και η Σύσταση 164/1981⁷ θεσπίζουν το πλαίσιο για την υιοθέτηση εθνικής πολιτικής στον τομέα της ασφάλειας και υγείας των εργαζομένων, ενώ το Πρωτόκολλο του 2002⁸ αφορά τη θέσπιση και την περιοδική αναθεώρηση των διαδικασιών για την καταγραφή και γνωστοποίηση των εργατικών ατυχημάτων και ασθενειών από τα κράτη. Τέλος, η Σύμβαση 187/2006 και η Σύσταση 197/2006⁹ προβλέπουν τη θεσμοθέτηση μόνιμης διαδικασίας συνεχούς βελτίωσης της ΥΑΕ και την επίτευξη μιας προληπτικής κουλτούρας ασφάλειας και υγείας. Ως εκ τούτου, απαιτείται από τις κυβερνήσεις διαβούλευση με τις πλέον αντιπροσωπευτικές οργανώσεις εργοδοτών και εργαζομένων και λήψη ενεργών μέτρων για την επικαιροποίηση της εθνικής πολιτικής για την ΥΑΕ.

Πέραν των εργασιακών προτύπων, η ΔΟΕ αναπτύσσει επίσης και μη νομικά δεσμευτικούς κώδικες πρακτικής, οι οποίοι περιλαμβάνουν πρακτικές συστάσεις, τεχνικές και επιστημονικές λεπτομέρειες για την εφαρμογή των διεθνών προτύπων. Τα πρότυπα της ΔΟΕ έχουν ασκήσει σημαντική επιρροή όχι μόνο στη νομοθεσία των κρατών μελών αλλά και στη δράση των εργατι-

κών συνδικάτων, τα οποία συχνά τα επικαλούνται στο πλαίσιο συλλογικών διαδικασιών, με σκοπό την επίτευξη των αιτημάτων τους¹⁰.

Το ισχύον νομοθετικό καθεστώς στην Ελλάδα

Σε μία προσπάθεια εναρμόνισης με τα διεθνή και ενωσιακά πρότυπα, η ελληνική έννομη τάξη ενσωμάτωσε τις Οδηγίες - πλαίσιο 89/391/ΕΟΚ του Συμβουλίου της 12ης Ιουνίου 1989 και 91/383/ΕΟΚ¹¹ του Συμβουλίου της 25ης Ιουνίου 1991 με το Π.Δ. 17/1996 σχετικά με τα μέτρα για βελτίωση της ασφάλειας και της υγείας των εργαζομένων κατά τη διάρκεια των εργασιακών τους δραστηριοτήτων.

Η Οδηγία 89/391/ΕΟΚ καθορίζει το πλαίσιο για την προστασία της υγείας και της ασφάλειας των εργαζομένων, ενώ παράλληλα προβλέπει συγκεκριμένες βελτιώσεις σχετικά με το εργασιακό περιβάλλον, οι οποίες αναπτύσσονται σε επιμέρους Οδηγίες. Για την Ελλάδα, η Οδηγία αυτή είχε σημαντικό αντίκτυπο, δεδομένου ότι το υφιστάμενο νομοθετικό πλαίσιο στον τομέα της ΥΑΕ ήταν απαρχαιωμένο κατά τον χρόνο έγκρισής της¹², ενώ μέσω αυτής καθιερώθηκε μία ολοκληρωμένη προληπτική προσέγγιση για την υγεία και ασφάλεια στον χώρο εργασίας.

- 7 Σύμβαση ΔΟΕ C155/1981, σχετικά με την Ασφάλεια και την Υγεία των Εργαζομένων και το Εργασιακό Περιβάλλον και Σύσταση R164/1981, Διεθνής Οργάνωση Εργασίας (ILO) 22.06.1981, διαθέσιμο σε: https://normlex.ilo.org/dyn/nrmlx_en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_INSTRUMENT_ID:312300.
- 8 Πρωτόκολλο του 2002 (P155) σχετικά με τη Σύμβαση για την Ασφάλεια και την Υγεία στην Εργασία (155/1981), Διεθνής Οργάνωση Εργασίας (ILO), 20.06.2002.
- 9 Σύμβαση ΔΟΕ C187/2006, για το Πλαίσιο Προώθησης της Ασφάλειας και της Υγείας στην Εργασία και Σύσταση R197/2006, Διεθνής Οργάνωση Εργασίας (ILO), 15 Ιουνίου 2006, διαθέσιμο σε: https://normlex.ilo.org/dyn/nrmlx_en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_INSTRUMENT_ID:312332.
- 10 Shengli Niu, Ergonomics and occupational safety and health: An ILO perspective, Applied Ergonomics, volume 41, issue 6, 2010, σσ. 744-753, διαθέσιμο σε: https://www.researchgate.net/publication/42609789_Ergonomics_and_occupational_safety_and_health_An_ILO_perspective.
- 11 Οδηγία 91/383/ΕΟΚ του Συμβουλίου της 25ης Ιουνίου 1991 για τη συμπλήρωση των μέτρων που αποσκοπούν στο να προαγάγουν τη βελτίωση της ασφάλειας και της υγείας κατά την εργασία των εργαζομένων με σχέση εργασίας ορισμένου χρόνου ή με σχέση πρόσκαιρης εργασίας, Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης L 206, 29 Ιουλίου 1991.
- 12 Ανακοίνωση της Επιτροπής προς το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, το Συμβούλιο, την Ευρωπαϊκή Οικονομική και Κοινωνική επιτροπή και την επιτροπή των Περιφερειών σχετικά με την εφαρμογή στην πράξη των διατάξεων των οδηγιών για την υγεία και την ασφάλεια κατά την εργασία 89/391 (οδηγία πλαίσιο), 89/654 (χώροι εργασίας), 89/655 (εξοπλισμός εργασίας), 89/656 (εξοπλισμός ατομικής προστασίας), 90/269 (χειρωνακτική διακίνηση φορτίων) και 90/270 (εργασία σε εξοπλισμό με οθόνη οπτικής απεικόνισης), COM/2004/0062, Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης C 96, 21 Απριλίου 2004, διαθέσιμη σε: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/HTML/?uri=CELEX:52004DC0062&from=HU>.

Το Π.Δ. 17/1996 εφαρμόζεται τόσο στον ιδιωτικό όσο και στο δημόσιο τομέα, καλύπτει όλους τους εργοδότες που απασχολούν τουλάχιστον έναν εργαζόμενο και εισάγει σημαντικές καινοτομίες ως προς τις ευθύνες των εργοδοτών. Ειδικότερα, προβλέπει τη γραπτή υποχρέωση εκτίμησης όλων των κινδύνων κατά την παροχή εργασίας, την υποχρέωση διαβούλευσης με τους εργαζομένους και τους εκπροσώπους τους, καθώς και την υποχρέωση παροχής επαρκούς πληροφόρησης και εκπαίδευσης των εργαζομένων.¹³

Λόγω της πολυπλοκότητας και του κατακερματισμού του κανονιστικού πλαισίου, το 2010 θεσπίστηκε ο Ν. 3850/2010, ο οποίος συγκέντρωσε, επικαιροποίησε και τροποποίησε τις ισχύουσες ρυθμίσεις. Ο νόμος αυτός αποτελεί την εθνική εσωτερική εκτεταμένων συζητήσεων μεταξύ κρατικών φορέων, κοινωνικών εταίρων και επαγγελματικών ενώσεων στο πλαίσιο του Συμβουλίου Υγείας και Ασφάλειας στην Εργασία και καθορίζει με σαφήνεια τις υποχρεώσεις των εργοδοτών, καθώς και τα απαραίτητα μέτρα που οφείλουν να λαμβάνονται για την προστασία των εργαζομένων.

Νομολογία του Αρείου Πάγου

Παρά το δεσμευτικό χαρακτήρα των ενωσιακών ρυθμίσεων και την υποχρεωτική ενσωμάτωσή τους στο εθνικό δίκαιο, σε πολλά κράτη μέλη, μεταξύ των οποίων και η Ελλάδα, παρατηρούνται ελλείψεις όσον αφορά την πρακτική εφαρμογή τους¹⁴. Ενδεικτική είναι η απόφαση ΑΠ 518/2021¹⁵, η οποία αφορά την επέλευση θανατηφόρου ατυχήματος κατά την παροχή εργασίας σε εργοτάξιο.

Συγκεκριμένα, κατά τη διάρκεια διαδικασίας σκυρόδεσης, θραύση εξαρτήματος του προ-

βόλου αντλίας είχε ως αποτέλεσμα την πτώση τμημάτων επάνω σε εργαζόμενο και τελικά τον θανάσιμο τραυματισμό του. Το Εφετείο, με την απόφαση 5960/2019¹⁶, δέχθηκε τη συνδρομή συγκλίνουσας αμέλειας τόσο του εργοδότη όσο και των υπευθύνων για την επίβλεψη και οργάνωση του έργου, ήτοι των υπεργολάβων, των αναδόχων και των επιβλέποντων της διαδικασίας, λόγω μη λήψης και μη τήρησης των προβλεπόμενων μέτρων ασφαλείας. Κατά την αιτιολογία της απόφασης, ιδιαίτερη μνεία έγινε στο άρθρο 662 ΑΚ, το οποίο θεμελιώνει τη γενική υποχρέωση πρόνοιας των εργοδοτών για την ασφάλεια και την υγεία των εργαζομένων, καθώς και στις διατάξεις του Ν. 1568/1985 και του Π.Δ. 17/1996.

Ειδικότερα, το δικαστήριο δεν περιορίστηκε απλώς σε έλεγχο τυπικής συμμόρφωσης με το άρθρο 32 παρ.1 του Ν. 1568/1985, αλλά το χρησιμοποίησε ως πηγή συγκεκριμένων καθηκόντων πρόνοιας, εξετάζοντας κατ' ουσίαν αν πράγματι είχαν ληφθεί όλα τα αναγκαία μέτρα. Επικαλούμενο τις παραγράφους 3, 5 και 7 του ίδιου άρθρου, το δικαστήριο υπογράμμισε την υποχρέωση του εργοδότη να προβλέπει πιθανούς κινδύνους πριν αυτοί εκδηλωθούν, να ενημερώνει και να καθοδηγεί τους εργαζομένους μέσω οδηγιών ασφαλείας και τέλος να επιβλέπει ιδίως εργασίες αυξημένου κινδύνου, όπως η συγκεκριμένη.

Στην ίδια κατεύθυνση, κρίθηκε ότι οι εν λόγω υποχρεώσεις τελούν σε άρρηκτη σύνδεση με το άρθρο 111 του Π.Δ. 1073/1981, υπογραμμίζοντας ότι δεν δόθηκαν οδηγίες ασφαλείας από τους εργοδότες και επιβλέποντες στους εργαζομένους, ενώ ταυτόχρονα η απουσία αδειούχου χειριστή κατά τη διαδικασία σκυρόδεσης όφειλε να οδηγήσει σε επανεκτίμηση του

13 Σπυρόπουλος Γ., ό.π., σσ. 58-59.

14 Ανακοίνωση της Επιτροπής COM(2004) 62, ό.π.

15 518/2021, Αρείου Πάγου, διαθέσιμη σε: https://www.areiospagos.gr/nomologia/apofaseis_DISPLAY.asp?cd=F016VBJNICVKE9QLVC83H7LAA6YO3Y&apof=518_2021&info=%D0%CF%CB%C9%D4%C9%CA%C5%D3%20-%20%20%C21.

16 5960/2019, Μονομελούς Εφετείου Αθηνών (επί της οποίας εκδόθηκε η ΑΠ 518/2021).

κινδύνου και σε αναστολή ή αναδιάρθρωση της οργανωτικής δομής της εργασίας. Η μη διαφοροποίηση της διαδικασίας και η απρόσκοπτη συνέχισή της κρίθηκε ως οργανωτική αμέλεια, ανεξάρτητη από την τεχνική καταλληλότητα του μηχανήματος. Μέσω της αναφοράς στο άρθρο 7 παρ. 1 του Π.Δ. 17/1996, θεμελιώθηκε η καθολική ευθύνη των εργοδοτών για την ασφάλεια των εργαζομένων για όλες τις πτυχές της εργασίας, συμπεριλαμβανομένων του τρόπου οργάνωσης και κατανομής των εργασιών. Εν προκειμένω, οι παραλείψεις δεν συνιστούσαν τεχνικό σφάλμα αλλά παραβίαση οργανωτικού καθήκοντος, ενώ αν και τα μέτρα αυτά δεν θα οδηγούσαν σε απόλυτη εξάλειψη κινδύνου, θα υπήρχε, πάντως, πρόληψη σοβαρών συνεπειών, προσέγγιση που εναρμονίζεται με τη φιλοσοφία της Οδηγίας 89/391/ΕΟΚ. Ο Άρειος Πάγος έκρινε ότι υφίστατο αιτιώδης σύνδεσμος μεταξύ της ελλιπούς οργάνωσης και επίβλεψης από τους διευθύνοντες τη διαδικασία και του θανατηφόρου αποτελέσματος, το οποίο ήταν πρόσφορο να επέλθει κατά τη συνήθη πορεία των πραγμάτων.

Η προαναφερθείσα απόφαση αποτελεί ενδεικτικό του τρόπου αντιμετώπισης της ΥΑΕ στην Ελλάδα, ενώ παρόμοια προσέγγιση υπήρξε και στην ΑΠ 62/ 2023¹⁷, η οποία αφορά εργατικό ατύχημα κατά τη διάρκεια εργασιών συντήρησης μηχανήματος σε βιομηχανικές εγκαταστάσεις. Η απόφαση αυτή επιβεβαιώνει ότι η προστασία της υγείας και ασφάλειας στην εργασία δεν εξαντλείται στον τυπικό τεχνικό έλεγχο. Αντιθέτως, απαιτείται ενεργή διαχείριση του κινδύνου και ουσιαστικά μέτρα πρόληψης, γεγονός που θεμελιώνει την ευθύνη των εργοδοτών ακόμη και όταν το αίτιο του ατυχήματος είναι τεχνικό συμβάν, εφόσον δεν ακολουθούνται τα απαραίτητα μέτρα ασφαλείας.

ας για την έγκαιρη πρόληψη ατυχημάτων.

Σε κάθε περίπτωση, αξίζει να γίνει αναφορά και στην απόφαση 305/2020¹⁸ του Μονομελούς Πρωτοδικείου Αθηνών, η οποία εξετάζει την εργοδοτική ευθύνη ως προς το επίδικο ατύχημα υπό το πρίσμα των διατάξεων του κορμού της ΥΑΕ. Εν προκειμένω, κρίθηκε πως η εργοδότρια εταιρεία παρέλειψε να προβεί σε επαρκή οργάνωση των εργασιών της, με αποτέλεσμα την επέλευση του επίμαχου ατυχήματος. Το δικαστήριο δέχθηκε την ύπαρξη αιτιώδους συνδέσμου μεταξύ της οργανωτικής αυτής παράλειψης και του τραυματισμού του ενάγοντος, υπογραμμίζοντας τη σημασία της ορθής οργάνωσης και εποπτείας της εργασίας ως βασικής υποχρέωσης του εργοδότη, με σκοπό την πρόληψη εργατικών ατυχημάτων.

Εκ των παραπάνω μπορεί να συναχθεί πως η αντιμετώπιση των οργανωτικών παραλείψεων εκ μέρους των εργοδοτών εξετάζεται με ιδιαίτερη προσοχή από τα ελληνικά δικαστήρια. Παρατηρείται μια διστακτικότητα ως προς την απόδοση ευθυνών στην πλευρά των εργοδοτών, ενώ μεγάλη έμφαση δίνεται στο τυχόν συντρέχον πταίσμα των εργαζομένων, στους οποίους —όπως διαφαίνεται και από τις προαναφερθείσες αναιρετικές αποφάσεις— αποδίδεται σημαντικό μερίδιο ευθύνης.

Επίλογος

Επισημαίνεται πως παρά την πρόοδο που έχει επιτευχθεί θεσμικά τα τελευταία έτη, εξακολουθούν να υφίστανται ελλείψεις ως προς την ορθή και αποτελεσματική λειτουργία των μηχανισμών ελέγχου, των δημόσιων οργανισμών αλλά και ως προς την επικρατούσα κατάσταση στους ίδιους τους χώρους εργασίας. Η προσέγγιση της υγείας στην Ελλάδα παραμένει ακό-

17 62/2023, Αρείου Πάγου, διαθέσιμη σε: https://www.areiospagos.gr/nomologia/apofaseis_DISPLAY.asp?cd=0ZNRD7B66TL7M39XJ98UL7ENHJENNW&apof=1362_2023&info=%D0%CF%CB%C9%D4%C9%CA%C5%D3%20-%20%20%C4.

18 305/2020, Μονομελούς Πρωτοδικείου Αθηνών, διαθέσιμη σε: https://www.areiospagos.gr/nomologia/apofaseis_DISPLAY.asp?cd=TUCG2BGWO031B7JVIIKHSZE9V24X&apof=305_2020&info=%D0%CF%CB%C9%D4%C9%CA%C5%D3%20-%20%20%C2.

μη και σήμερα ιατροκεντρική, με έμφαση στη διάγνωση και τη θεραπεία και όχι στην πρόληψη, γεγονός που διαφαίνεται και στον τρόπο αντιμετώπισης των εργατικών ατυχημάτων και επαγγελματικών ασθενειών. Σε κάθε περίπτωση, απαιτείται ενίσχυση της δημοσιότητας και της προσβασιμότητας της νομοθεσίας, ευαισθητοποίηση, ενημέρωση και διαβούλευση των εμπλεκόμενων μερών, καθώς και μέτρα πρόληψης από την Πολιτεία.

Δεν υπάρχει αμφιβολία πως το ελληνικό νομοθετικό πλαίσιο ευθυγραμμίζεται με τα ευ-

ρωπαϊκά και ενωσιακά πρότυπα. Πλην όμως, η πρακτική εφαρμογή του υστερεί, όπως υπογραμμίζεται από τις σχετικές δικαστικές αποφάσεις, αφού η ύπαρξη απλώς της νομοθεσίας δεν συνιστά πανάκεια. Η αποτελεσματικότητα της προστασίας της υγείας και ασφάλειας στην εργασία εξαρτάται, τελικώς, από την ύπαρξη επαρκών τεχνικών υποδομών, την ενεργό συμμετοχή όσων καλούνται να την εφαρμόσουν και τέλος τη δυνατότητα επιβολής των κανόνων που έχουν θεσπιστεί.

Προστασία της αρχής της ίσης αμοιβής μεταξύ ανδρών και γυναικών μέσω της διαφάνειας: Νομική ανάλυση της Οδηγίας (ΕΕ) 2023/970

Δανάη Τασινοπούλου

Τριτοετής Φοιτήτρια Νομικής Σχολής ΑΠΘ

Στέλλα Τολιοπούλου

Τριτοετής Φοιτήτρια Νομικής Σχολής ΑΠΘ

Εισαγωγή

Η ισότητα αμοιβών μεταξύ ανδρών και γυναικών για όμοια εργασία ή για εργασία της αυτής αξίας αποτελεί θεμελιώδη κανόνα του Ευρωπαϊκού Εργατικού Δικαίου και εδράζεται στο άρθρο 157 της Συνθήκης για τη Λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΣΛΕΕ). Πρόκειται για αρχή που συνιστά πυρήνα της προστασίας κατά των διακρίσεων λόγω φύλου στο πεδίο των εργασιακών σχέσεων. Παρά τη ρητή κατοχύρωσή της και την ύπαρξη σχετικής νομολογίας του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, η πρακτική εφαρμογή της θεμελιώδους αυτής αρχής παραμένει περιορισμένη λόγω ελλείψεων στον έλεγχο και τη διαφάνεια των μισθολογικών πρακτικών. Η Οδηγία (ΕΕ) 2023/970 για την ενίσχυση της εφαρμογής της αρχής της ισότητας της αμοιβής μεταξύ ανδρών και γυναικών για όμοια εργασία ή για εργασία της αυτής αξίας, μέσω της μισθολογικής διαφάνειας και μηχανισμών επιβολής επιδιώκει να ανταποκριθεί σε αυτήν ακριβώς την αναγκαιότητα: τη μετάβαση από ένα τυπικό σε ένα ουσιαστικό σύστημα προστασίας της αρχής της ίσης αμοιβής,

μέσα από την ενίσχυση της διαφάνειας και την άρση διαδικαστικών εμποδίων που παρακωλύουν την εφαρμογή του κανόνα της ασφάλειας δικαίου. Η εν λόγω Οδηγία δημιουργεί έναν νομικό μηχανισμό επιβολής των ενωσιακών κανόνων, ενισχύοντας τόσο την αποτελεσματική δικαστική προστασία των εργαζομένων όσο και την εποπτεία των μισθολογικών φορέων.

Ιστορική βάση και νομικό πλαίσιο ισότητας αμοιβών

Στο εθνικό δίκαιο, η αρχή της ισότητας των Ελλήνων και των Ελληνίδων κατοχυρώνεται στο άρθρο 4 παρ. 2 του Συντάγματος. Περαιτέρω, στο άρθρο 22 παρ. 1 εδ. β' προβλέπεται ρητά το δικαίωμα ίσης αμοιβής όλων των εργαζομένων για παρεχόμενη εργασία ίσης αξίας, ανεξάρτητα από φύλο ή άλλη διάκριση. Κανονιστικό πρότυπο διαμόρφωσης των παραπάνω συνταγματικών ρυθμίσεων αποτέλεσε το άρθρο 119 της Συνθήκης της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας (ΣυνθΕΟΚ), με το οποίο καθιερώθηκε για πρώτη φορά σε ευρωπαϊκό επίπεδο το

δικαίωμα ίσης αμοιβής για άνδρες και γυναίκες για ίση εργασία ή εργασία ίσης αξίας. Η σχετική διάταξη της Συνθήκης χαρακτηρίζει το δικαίωμα αυτό ως αρχή, αξιώνοντας ίση μεταχείριση εργαζομένων διαφορετικού φύλου. Η διάταξη (σήμερα άρθρο 157 ΣΛΕΕ) συνδέεται στενά με τα άρθρα 2 και 3 της Συνθήκης της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΣΕΕ), το άρθρο 8 ΣΛΕΕ και τη νομολογία του ΔΕΕ το οποίο, ερχόμενο επανειλημμένα αντιμέτωπο με το ερώτημα προσδιορισμού του εύρους του άρθρου 119, συνέβαλε στην εξειδίκευση της ερμηνείας και του πεδίου εφαρμογής του. Στην υπόθεση *Schröder*, τονίστηκε η κοινωνική διάσταση της αρχής της ίσης αμοιβής, με το Δικαστήριο να επισημαίνει ότι ο οικονομικός σκοπός που αποτέλεσε αφορμή για τη θέση του άρθρου 119 ΣυνθΕΟΚ σε ισχύ είναι δευτερεύων έναντι του κοινωνικού σκοπού, ο οποίος αποτελεί έκφραση θεμελιώδους ανθρώπινου δικαιώματος.¹ Περαιτέρω, στην υπόθεση *Defrenne*, το ΔΕΚ έκρινε ότι το άρθρο 119 ΕΟΚ θεσπίζει δεσμευτικό κανόνα τονίζοντας ότι η έννοια της «αμοιβής» πρέπει να ερμηνεύεται ευρέως και να περιλαμβάνει κάθε παροχή που καταβάλλεται άμεσα ή έμμεσα από τον εργοδότη λόγω της απασχόλησης, ανεξαρτήτως της μορφής ή της φύσης της.² Το Δικαστήριο υπογράμμισε, επιπλέον, ότι η εν λόγω διάταξη παράγει άμεσο οριζόντιο αποτέλεσμα, παρέχοντας τη δυνατότητα σε ιδιώτες - εργαζόμενους να επικαλούνται απευθείας το δικαίωμα στην ίση αμοιβή ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων, ακόμη και έναντι ιδιωτών - εργοδοτών, χωρίς να απαιτείται προηγούμενη εθνική ή ενωσιακή ρύθμιση.³

Παρά τη ρητή κατοχύρωση του δικαιώματος αυτού και τον επιτακτικό χαρακτήρα του κανόνα δικαίου που θεσπίζει το άρθρο 157 ΣΛΕΕ, η επίτευξη της πρακτικής εφαρμογής της αρχής

της ισότητας αμοιβών αμφισβητείται. Πράγματι, σύμφωνα με την 15^η αιτιολογική σκέψη της Οδηγίας 2023/970, το μισθολογικό χάσμα των φύλων στην Ένωση ανήλθε στο 13% χωρίς ιδιαίτερη τάση για μείωση την τελευταία δεκαετία. Η προκείμενη κατάσταση οφείλεται σε διάφορους παράγοντες, όπως η διαιώνιση έμφυλων στερεοτύπων και κυρίως η δυσχέρεια πρόσβασης των εργαζομένων σε πληροφορίες που θα τους επέτρεπαν να ασκήσουν αγωγές για τη διεκδίκηση ισότητας αμοιβών. Διαπιστώνεται, λοιπόν, αδιαφάνεια των μισθολογικών πρακτικών που οφείλεται σε αδυναμίες και ρυθμιστικά κενά της προϊσχύουσας Οδηγίας 2006/54/ΕΚ για την εφαρμογή της αρχής των ίσων ευκαιριών και της ίσης μεταχείρισης ανδρών και γυναικών σε θέματα εργασίας και απασχόλησης. Την αδυναμία αυτή επιχείρησε να αντιμετωπίσει η Ένωση εκδίδοντας τη Σύσταση 2014/124/ΕΕ που προέβλεπε την ενίσχυση της αρχής της ισότητας της αμοιβής μέσω της διαφάνειας. Αργότερα, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή στην Αρχή υπ' αριθ. 2β' του Ευρωπαϊκού Πυλώνα Κοινωνικών δικαιωμάτων τόνισε τη σημασία της ισότητας ευκαιριών και πρόσβασης στην αγορά εργασίας περιλαμβάνοντας πρόθεση για θέσπιση οδηγίας που θα εμπεριέχει μέτρα μισθολογικής διαφάνειας. Μάλιστα, βασική επιδίωξη αποτέλεσε η μείωση τουλάχιστον στο ήμισυ του χάσματος μεταξύ των φύλων ως προς την απασχόληση σε σύγκριση με το 2019. Οι πράξεις αυτές οδήγησαν στην υποβολή της Πρότασης της Οδηγίας που θα μας απασχολήσει.

Ανάλυση καίριων νομικών εννοιών

Κεντρικός στόχος της Οδηγίας 2023/970 είναι η άρση μισθολογικών διακρίσεων λόγω φύλου μέσω της ενίσχυσης της αποτελεσματικότητας

1 *Mignano, V.*, Gender pay gap: The protection of the right to equal pay under the Pay Transparency Directive, *Zeitschrift für Europarechtliche Studien (ZEuS)*, σελ.375, διαθέσιμο σε: <https://www.nomos-elibrary.de/10.5771/1435-439X-2024-3-371.pdf>. ΔΕΚ C-50/96, *Deutsche Telekom AG κατά Lilli Schröder*, 10.02.2000, ECLI:EU:C:2000:72, σκ. 56-57.

2 ΔΕΚ, 43/75, *Defrenne κατά SABENA*, 8.4.1976, ECLI:EU:C:1976:56, σελ. 455.

3 ΔΕΚ, 149/77, *Defrenne κατά SABENA*, 15.6.1978, ECLI:EU:C:1978:130, σελ. 1365.

μηχανισμών προστασίας των εργαζομένων. Για την επίτευξη του στόχου αυτού, δίνεται ιδιαίτερη έμφαση στην οριοθέτηση και αποσαφήνιση καίριων για το αντικείμενο εννοιών, η ερμηνεία των οποίων παρέμενε δυσχερής. Σε αρμονία με την πάγια νομολογία του ΔΕΕ⁴, ως «αμοιβή» ορίζεται στο άρθρο 3 παρ. 1 στοιχ. α' της Οδηγίας ο συνήθης βασικός ή κατώτατος μισθός ή οι αποδοχές και κάθε άλλη αντιπαροχή για εργασία. Περιλαμβάνονται επίσης συμπληρωματικά ή μεταβλητά στοιχεία της αμοιβής που λαμβάνει ο εργαζόμενος άμεσα ή έμμεσα σε χρήμα ή σε είδος.⁵ Στα στοιχ. θ' και ι' του ίδιου άρθρου, με τον όρο «άμεση διάκριση» ορίζεται κάθε εντολή για διακριτική ή λιγότερο ευνοϊκή μεταχείριση ατόμου λόγω φύλου, ενώ «έμμεση διάκριση» ονομάζεται μια φαινομενικά ουδέτερη διάταξη, κριτήριο ή πρακτική που θέτει σε μειονεκτική θέση άτομα του ενός φύλου σε σύγκριση με του άλλου. Μάλιστα, η έμμεση διάκριση τεκμαίρεται εάν οι εργαζόμενοι ενός φύλου υφίστανται μειονεκτική μεταχείριση και ευθύνεται ο εργοδότης να αποδείξει ότι το γεγονός αιτιολογείται αντικειμενικά, οδηγώντας σε ανακατανομή του βάρους απόδειξης.⁶ Τέλος, σημαντική κρίνεται η ερμηνεία της έννοιας της «εργασίας ίσης αξίας». Πρόκειται για νευραλγική για το εδώ εξεταζόμενο ζήτημα έννοια. Για να διασφαλιστεί ο δίκαιος προσδιορισμός της αξίας της εργασίας, η αξιολόγηση πρέπει να διενεργείται με βάση μισθολογικές δομές⁷ λαμ-

βάνοντας υπόψη τις εκπαιδευτικές και επαγγελματικές ανάγκες της θέσης, τις δεξιότητες που αυτή απαιτεί αλλά και τις συνθήκες εργασίας.⁸ Διευρύνεται ακόμη το πεδίο σύγκρισης για να συμπεριλάβει τόσο παλαιότερους εργαζομένους τους ίδιου εργοδότη, όσο και σύγχρονους εργαζομένους που υπάγονται σε διαφορετικό εργοδότη αλλά στον ίδιο φορέα, ο οποίος είναι υπεύθυνος για τον καθορισμό των μισθών.⁹

Πρόκειται για μία Οδηγία, η οποία προσαρμόζει την έννοια της «ίσης αμοιβής για ίση εργασία» στο σημερινό κοινωνικοοικονομικό πλαίσιο και καταπολεμά, μέσω της ενίσχυσης της διαφάνειας, τον επηρεασμό του ύψους της αμοιβής των εργαζομένων από διακρίσεις με βάση το φύλο. Η Οδηγία αυτή καλείται να αντιμετωπίσει το μισθολογικό χάσμα σε μία εποχή όπου οι διακρίσεις που το προκαλούν δεν είναι πλέον εμφανείς, αλλά υποκρύπτονται σε έμφυλα στερεότυπα και δυσχερώς αποδείξιμες πρακτικές, οι οποίες, όπως ορθά προβλέπεται, μπορούν να αντιμετωπιστούν μέσω της διαφάνειας και του ελέγχου των στοιχείων που προκύπτουν βάσει αυτής. Το ΔΕΕ αντιμετωπίζει το φύλο περισσότερο ως μία κοινωνικά παρά βιολογικά διαμορφωμένη κατηγορία και υπάγει στις διακρίσεις λόγω φύλου και εκείνες που ασκούνται κατά τρανσεξουαλικών και διαφυλικών ατόμων¹⁰, αλλά και ατόμων που έχουν επαναπροσδιορίσει το φύλο τους.¹¹ Ωστόσο, η σημαντικότερη καινοτομία που εισήχθη ήταν η ρύθμιση του θέμα-

4 ΔΕΚ C-171/88, Ingrid Rinner-Kühn κατά FWW Spezial-Gebäudereinigung GmbH & Co., 13.07.1989, σελ. 2743 (παροχές κοινωνικής ασφάλισης)· ΔΕΚ C-333/97, Susanne Lewen κατά Lothar Denda, 21.10.1999, σσ. 1-7243 (έκτακτα επιδόματα/bonus)· ΔΕΚ C-262/88, Douglas Harvey Barber κατά Guardian Royal Exchange Assurance Group, 17.05.1990, σσ.1-1889 (επαγγελματικές συντάξεις)· ΔΕΚ C-170/84, Bilka-Kaufhaus GmbH κατά Karin Weber von Hartz, 13.05.1986, σελ. 1607 (επαγγελματικά συνταξιοδοτικά συστήματα).

5 Οδηγία (ΕΕ) 2023/970 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 10ης Μαΐου 2023 για την ενίσχυση της εφαρμογής της αρχής της ισότητας της αμοιβής μεταξύ ανδρών και γυναικών για όμοια εργασία ή για εργασία της ατής αξίας, μέσω της μισθολογικής διαφάνειας και μηχανισμών επιβολής, Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης L 132, 17.5.2023, αιτιολογική σκέψη 21.

6 Ζερδελής Δ., Ευρωπαϊκό Εργατικό Δίκαιο, Εκδόσεις Σάκκουλα, 2020, σελ. 145.

7 Γούλας Δ./Βασιλείου Δ., Επιτυγχάνοντας την ισότητα αμοιβών μέσω της διαφάνειας: Μια πρώτη ερμηνευτική προσέγγιση της Οδηγίας 2023/970, Επιθεώρησης Εργατικού Δικαίου, τόμ. 84^{ος}, τεύχ. 3, 2025, σελ. 428.

8 Οδηγία 2023/970, αιτιολογική σκέψη 26.

9 Οδηγία 970/2023, αιτιολογική σκέψη 29.

10 ΔΕΚ, C-13/94, P κατά S και Cornwall City Council, 30.04.1996, ECLI:EU:C:1996:170.

11 Ζερδελής, Δ., ό.π., σελ. 97.

τος των «πολλαπλών διακρίσεων», δηλαδή των διακρίσεων που βασίζονται σε περισσότερους από έναν λόγους κατά των οποίων παρέχεται προστασία.¹² Η οδηγία, αν και δεν υποχρεώνει τους εργοδότες να συγκεντρώνουν δεδομένα που σχετίζονται με προστατευόμενους λόγους πέραν του φύλου, χρησιμοποιεί μία διατομεακή προσέγγιση, καθώς οι υποχρεώσεις των εργοδοτών που απορρέουν από την παρούσα οδηγία αποτελούν μέρος των εφαρμοστέων υποχρεώσεων στους τομείς του περιβαλλοντικού, κοινωνικού και εργατικού δικαίου, τη συμμόρφωση με τις οποίες οφείλουν να διασφαλίζουν τα κράτη μέλη δυνάμει των Οδηγιών 2014/23/ΕΕ, 2014/24/ΕΕ και 2014/25/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου όσον αφορά τη συμμετοχή σε διαδικασίες σύναψης δημόσιων συμβάσεων¹³.

Η διαφάνεια ως μέτρο άρσης των μισθολογικών διακρίσεων

Η Οδηγία 2023/970 ενισχύει από πρακτικής απόψεως την υποχρέωση διαφάνειας και διευρύνει το πεδίο εφαρμογής της, δεδομένου ότι ακόμη και κράτη που είχαν ήδη υιοθετήσει μέτρα διαφάνειας των αμοιβών δεν είχαν αναπτύξει την ολοκληρωμένη προσέγγιση που περιλαμβάνει η Οδηγία. Πρόκειται για νομοθετική πρόβλεψη που βασίστηκε στις ανεπάρκειες, οι οποίες παρατηρήθηκαν κατά τη μερική ενσωμάτωση της σύστασης του 2014 αρχικά στην Αυστρία, τη Σουηδία, τη Δανία και τη Φινλανδία ενώ αργότερα ακολούθησαν το Βέλγιο, η Γαλλία και η Ιταλία.¹⁴ Κατά την εξέταση του ζητήματος της μισθοδοτικής ανισότητας μεταξύ των φύλων, ο όρος «διαφάνεια των αμοι-

βών» αναφέρεται σε μια σειρά ρυθμιστικών στρατηγικών που αποσκοπούν στη βελτίωση της πρόσβασης σε πληροφορίες σχετικά με τις αμοιβές. Τα μέτρα που λαμβάνονται βάσει των στρατηγικών αυτών μπορούν να κατηγοριοποιηθούν σε συλλογικά και ατομικά. Τα πρώτα, αφορούν την ανάλυση δεδομένων αναφορικά με τους μισθούς των εργαζομένων, για να συναχθούν τα κατάλληλα δεδομένα για τη διερεύνηση και τη διαπίστωση ενδεχόμενου χάσματος μισθών ανδρών-γυναικών στον εκάστοτε εργασιακό φορέα. Τα δε ατομικά μέτρα, σχετίζονται με τη διασφάλιση της γνώσης των εργαζομένων σχετικά με τη θέση τους στη μισθολογική κατάταξη, ώστε να εντοπίσουν τη μισθοδοτική διάκριση και να αντιδράσουν σε αυτήν.

Η Οδηγία επεκτείνει τα μέτρα διαφάνειας στο προσυμβατικό στάδιο προκειμένου να αντιμετωπίσει προληπτικά αντί κατασταλτικά την ασυμμετρία των αμοιβών καθιερώνοντας δύο υποχρεώσεις για τους εργοδότες. Αφενός οι εργοδότες υποχρεούνται να αποκαλύπτουν στον υποψήφιο εργαζόμενο το αρχικό επίπεδο αμοιβής ή το εύρος της, καθώς και τα κριτήρια μισθολογικής κατάταξης, επιτρέποντας του έτσι να λάβει υπόψιν τα στοιχεία που του είναι απαραίτητα για την αξιολόγηση της θέσης εργασίας που του προσφέρεται. Αφετέρου απαγορεύεται στον εργοδότη να επιδιώκει να λάβει γνώση του μισθολογικού ιστορικού του υποψήφιου εργαζομένου, ενώ γίνεται δεκτό ότι εάν τεθεί τέτοιο ερώτημα, ο υποψήφιος δικαιούται να μην απαντήσει αλλά και να απαντήσει ψευδώς.¹⁵

Κατά τη διάρκεια της εργασιακής απασχόλησης, το δικαίωμα πληροφόρησης των εργαζομένων αφορά τα κριτήρια καθορισμού τριών παραγόντων: της αμοιβής, των επιπέδων αμοιβής και της διαδικασίας μετακίνησης σε υψη-

¹² Γούλας Δ./Βασιλείου Δ., ό.π., σελ. 426.

¹³ Οδηγία 2023/970, αιτιολογική σκέψη 25.

¹⁴ Lahuerta, S.B., EU Pay Transparency Legislation to Address Gender Pay Inequity: What is on the Horizon and its Likely Impact in Ireland, Irish Journal of European Law, 2022, Vol. 24, σελ. 164, UCD Working Papers in Law, Criminology & Socio-Legal Studies Research Paper No.16/2023, διαθέσιμο σε: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4323032>.

¹⁵ Οδηγία 2023/970, άρθρο 5.

λότερο επίπεδο αμοιβής.¹⁶ Ωστόσο, δίνεται η δυνατότητα στα κράτη να απαλλάξουν τους εργοδότες με αριθμό εργαζομένων μικρότερο των 50 από την τελευταία υποχρέωση.¹⁷ Τα κριτήρια αυτά επιβάλλεται να είναι αντικειμενικά, ουδέτερα ως προς το φύλο και να αφορούν μεταξύ άλλων τις επιδόσεις και την εξέλιξη που έχουν σημειώσει οι εργαζόμενοι.¹⁸ Φορείς του δικαιώματος πληροφόρησης είναι όλοι οι εργαζόμενοι, οι οποίοι πρέπει να συμμορφώνονται με την ενδεχόμενη απαίτηση του εργοδότη να μην χρησιμοποιήσουν τα στοιχεία που τους δίνονται για λόγους που δεν εμπίπτουν στη δικέκδοση ίσης αμοιβής. Το στοιχείο αυτό υπόκειται σε κάποια αμφισβήτηση, εξαιτίας του άρθρου 12 παρ.3 που επιτρέπει στον εργοδότη να μην κοινοποιήσει στοιχεία σχετικά με την αμοιβή εύκολα ταυτοποιήσιμων εργαζομένων παρά μόνο στην Επιθεώρηση Εργασίας, στον φορέα ισότητας ή στους εκπροσώπους των εργαζομένων, ωστόσο θεωρείται ότι το δικαίωμα του εργαζόμενου να λάβει ο ίδιος την πληροφόρηση υπερισχύει.¹⁹ Το πιο δεσμευτικό μέτρο ελέγχου που προβλέπεται από την Οδηγία είναι η υποβολή εκθέσεων στους αρμόδιους κρατικούς φορείς παρακολούθησης. Κατ' αρχήν, η υποχρέωση αφορά τους εργοδότες με προσωπικό άνω των εκατό ατόμων, αλλά δίνεται η επιλογή στα κράτη, να επεκτείνουν την εφαρμογή του μέτρου και σε εργοδότες με μικρότερο αριθμό εργαζομένων.²⁰ Στις περιπτώσεις που από τις εκθέσεις προκύπτει διαφορά μεγαλύτερη του 5% μεταξύ ανδρών και γυναικών εργαζομένων ή διαφορά μικρότερη που, όμως, δεν δικαιολογείται αντικειμενικά, επιβάλλεται μια διαδικασία κοινής αξιολόγησης των αμοιβών, διενεργούμενη από τον εργοδότη και τους

εκπροσώπους των εργαζομένων. Στην ίδια διαδικασία οδηγείται ο εργοδότης, αν δεν έχει λάβει διορθωτικά μέτρα εντός 6 μηνών από την υποβολή των μισθολογικών στοιχείων.²¹ Στο σημείο αυτό αξίζει να σημειωθεί ότι ο αριθμός των εργοδοτών που απασχολούν περισσότερο από εκατό εργαζομένους στην Ελλάδα είναι εξαιρετικά περιορισμένος.

Συμπεράσματα

Παρά τις ευρωπαϊκές προσπάθειες για την ενίσχυση της αρχής της ισότητας, τα στατιστικά στοιχεία αποδεικνύουν ότι ελάχιστη πρόοδος σημειώνεται στις πρακτικές που υιοθετούν τα κράτη-μέλη. Σύμφωνα με τον Δείκτη Ισότητας των Φύλων (Gender Equality Index) του Ευρωπαϊκού Ινστιτούτου για την Ισότητα των Φύλων (EIGE), η Ελλάδα εξακολουθεί να βρίσκεται στις χαμηλότερες θέσεις εντός της ΕΕ, ιδίως στους τομείς της οικονομικής συμμετοχής και των μισθολογικών αποδόσεων, γεγονός που καταδεικνύει ότι το μισθολογικό χάσμα στη χώρα παραμένει επίμονο ενώ υπάρχουν περιθώρια για βελτίωση της κατάστασης.²² Η εφαρμογή, λοιπόν, της Οδηγίας 2023/970 αποτελεί κρίσιμο βήμα στην προσπάθεια της Ευρωπαϊκής Ένωσης να ενισχύσει ουσιαστικά την εφαρμογή της αρχής της ίσης αμοιβής μεταξύ ανδρών και γυναικών για όμοια εργασία ή εργασία ίσης αξίας. Με την εισαγωγή δεσμευτικών μέτρων διαφάνειας, η Οδηγία στοχεύει στην άρση των εμποδίων που καθιστούν δυσχερή την ανίχνευση και την αποτελεσματική αντιμετώπιση των μισθολογικών διακρίσεων, όπως η έλλειψη πρόσβασης σε πληροφορίες που αφορούν ζητήματα αμοιβών στο πλαίσιο

16 Γούλας Δ./Βασιλείου Δ., ό.π., σελ. 432.

17 Οδηγία 2023/970, αιτιολογική σκέψη 35.

18 Οδηγία 2023/970, άρθρο 4 παρ. 4.

19 Γούλας Δ./Βασιλείου Δ., ό.π., σελ. 434.

20 Οδηγία 970/2023, άρθρο 9.

21 Οδηγία 970/2023, άρθρο 10.

22 Gender Equality Index 2024: Tackling violence against women, tackling gender inequalities, European Institute of Gender Equality, 2024, διαθέσιμο σε: <https://eige.europa.eu/gender-equality-index/2025/EL>.

της εργασιακής απασχόλησης. Σύμφωνα με τις προβλέψεις της Οδηγίας, τα κράτη-μέλη έχουν προθεσμία έως τις 7 Ιουνίου 2026 για να ενσωματώσουν πλήρως τις διατάξεις στο εθνικό τους δίκαιο, προσαρμόζοντας τη νομοθεσία και τα εργαλεία εποπτείας, ώστε να ανταποκρίνονται στους νέους κανόνες περί διαφάνειας και πληροφόρησης. Η ενσωμάτωση δεν πρέπει να

αντιμετωπίζεται απλά ως διαδικαστικό καθήκον, αλλά ως ευκαιρία για την προώθηση ουσιαστικών αλλαγών στις εργασιακές πρακτικές και στους μηχανισμούς χειρισμού και πρόληψης των μισθολογικών διακρίσεων. Συνεπώς, απαιτείται ενεργοποίηση τόσο των εργοδοτών όσο και των εργαζομένων αλλά και υιοθέτηση νέων πρακτικών και μέτρων αναδιοργάνωσης.

Αστυνομική βία και ανθρώπινη αξιοπρέπεια: Ουσιαστικές και διαδικαστικές πτυχές του άρθρου 3 ΕΣΔΑ

Μαρία Μαργαρίτα Αδαμοπούλου

Απόφοιτη Νομικής Σχολής ΑΠΘ

Ιωάννα Αναστασία Τσουρδαλάκη

Ασκούμενη Δικηγόρος

Εισαγωγή

Η επιταγή του άρθρου 3 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ), που απαγορεύει απόλυτα τα βασανιστήρια και κάθε απάνθρωπη ή εξευτελιστική μεταχείριση, αποτελεί τον πυρήνα της προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.¹ Η απόλυτη ισχύς του ενσωματώνει σε έναν κανόνα *jus cogens*² μία από τις σημαντικότερες αξίες της δημοκρατικής κοινωνίας και του κράτους δικαίου, άρρηκτα συνδεδεμένη με την ανθρώπινη αξιοπρέπεια³ και την αποτελεσματική προστασία αυτής. Ωστόσο, παρά τα δημοκρατικά και νομικά εχέγγυα, ακόμη και σήμερα παρατηρούνται συχνά περιστατικά αστυνομικής βίας, τόσο σε εθνικό όσο και σε διεθνές επίπεδο, με τυπικούς χώρους εμφάνισης τις διαδηλώσεις, τις συλλήψεις, καθώς και τις συνθήκες κράτησης και ανάκρισης των συλληφθέντων. Από την υπόθε-

ση των αδερφών Bouyid στο Βέλγιο μέχρι την υπόθεση Torosian στην Ελλάδα, γίνεται ολοένα και πιο σαφές ότι η αστυνομική βία δεν είναι απλά μια σειρά μεμονωμένων περιστατικών. Αντίθετα, σύμφωνα και με την Εθνική Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (ΕΕΔΑ) τα επαναλαμβανόμενα περιστατικά βίας “ενισχύουν μία ενδημική κουλτούρα ατιμωρησίας”⁴ και υπονομεύουν σημαντικά την εμπιστοσύνη προς τους κρατικούς θεσμούς προστασίας των πολιτών. Στο παρόν άρθρο θα εξεταστεί το φαινόμενο της αστυνομικής βίας υπό το πρίσμα του άρθρου 3 της ΕΣΔΑ, εστιάζοντας στην εκδήλωσή του στους προαναφερθέντες χώρους. Ακολούθως, θα αναλυθούν οι συνεπαγόμενες υποχρεώσεις των κρατών, θετικές και αρνητικές, και, τέλος, η δικονομική υποχρέωση για αποτελεσματική έρευνα των υποβαλλομένων καταγγελιών με σκοπό τη διαφύλαξη του κράτους δικαίου και της ανθρώπινης αξιοπρέπειας.

1 ΕΔΔΑ, Bouyid κατά Βελγίου [GC] (Προσφυγή No 23380/09), απόφαση της 28ης Σεπτεμβρίου 2015, παρ. 81.

2 ΔΔΔ, Questions relating to the Obligation to Prosecute or Extradite (Belgium v. Senegal), Judgment, I.C.J. Reports 2012, παρ. 99; ΔΠΔΠΓ, Εισαγγελία κατά Anto Furundzija (Υπόθεση No IT-95-17/1-T), Judgment, I.C.T.Y. Reports 1998, παρ. 153.

3 ΕΔΔΑ, Α. και Άλλοι κατά Ηνωμένου Βασιλείου [GC] (Προσφυγή No 3455/05), απόφαση της 19ης Φεβρουαρίου 2009, παρ. 126.

4 ΕΕΔΑ, ΔΗΛΩΣΗ με αφορμή τις πρόσφατες καταγγελίες περί αναιτιολόγητης χρήσης βίας από την Ελληνική Αστυνομία και τις εξαγγελίες του Υπουργού Προστασίας του Πολίτη περί χρήσης καμερών σε επιχειρήσεις της, Εθνική Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, Ιανουάριος 2020, σελ. 2.

Η αστυνομική βία στις διαδηλώσεις Εισαγωγικές παρατηρήσεις

Ένα από τα πεδία στα οποία εμφανίζεται συχνότερα το φαινόμενο της αστυνομικής βίας είναι οι δημόσιες συναθροίσεις και οι διαδηλώσεις, μέσω των οποίων οι πολίτες εκφράζουν τις πολιτικές ή κοινωνικές ανησυχίες τους, κατά την ενάσκηση του δικαιώματός στο συνέρχεσθαι και συνευρισσέσθαι (άρθρο 11 ΕΣΔΑ). Ενδεικτικά, στις πρόσφατες διαδηλώσεις στη Σερβία, που οργανώθηκαν ως αντίδραση στο περιστατικό στο Νόβι Σαντ και την επακόλουθη αδράνεια της δικαιοσύνης, ο Volker Türk, ο Ύπατος Αρμοστής του ΟΗΕ για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα, επισήμανε ότι υπάρχουν “πολλές καταγγελίες για βίαιες επιθέσεις και αυθαίρετες συλλήψεις ειρηνικών διαδηλωτών και δημοσιογράφων κατά τη διάρκεια διαδηλώσεων”, οι οποίες όχι απλά δεν έχουν διερευνηθεί και τιμωρηθεί, αλλά επαναλαμβάνονται.⁵ Η αυθαίρετη και υπέρμετρη χρήση βίας με σωματικά πλήγματα, δακρυγόνα, χειροβομβίδες κρότου-λάμψης, κ.ο.κ. στο όνομα της αποκατάστασης της τάξης, καθώς και η αδράνεια των αρχών ως προς τον εντοπισμό και την τιμωρία των υπευθύνων και την προληπτική προστασία των διαδηλωτών είναι ζητήματα που εγείρουν σοβαρούς προβληματισμούς υπό το πρίσμα του άρθρου 3 ΕΣΔΑ.

Ο απόλυτος χαρακτήρας του άρθρου 3 ΕΣΔΑ

Το δικαίωμα που κατοχυρώνει το άρθρο 3 ΕΣΔΑ έχει απόλυτο χαρακτήρα: με άλλα λόγια, δεν

υπόκειται σε περιορισμούς, ούτε σε σταθμίσεις με άλλα αγαθά ή σε αναστολή της ισχύος του⁶ και δεν επιδέχεται καμία απολύτως εξαίρεση, ακόμα και σε καταστάσεις έκτακτης ανάγκης⁷ σύμφωνα με το άρθρο 15 ΕΣΔΑ. Είναι σημαντικό η συχνή εμφάνιση παραβιάσεων, όπως η βία στο πλαίσιο των διαδηλώσεων, να μην “συγχωρείται” ως νόμιμη και δικαιολογημένη απόκλιση από τον κανόνα,⁸ ανεξάρτητα από τη συμπεριφορά και τυχόν παράνομη δράση του θύματος.⁹ Εξάλλου, το ίδιο το ΕΔΔΑ έχει αποφανθεί στην απόφαση *İzci κατά Τουρκίας* ότι το άρθρο 3 ΕΣΔΑ δεν επιτρέπει τη στάθμιση μεταξύ της σωματικής ακεραιότητας ενός ατόμου και της διατήρησης της δημόσιας τάξης,¹⁰ ώστε η πρώτη να θυσιάζεται στο όνομα της δεύτερης. Συνεπώς, είναι αδιάφορος ο νόμιμος σκοπός που εμφανίζονται να εξυπηρετούν οι αρχές που παραβιάζουν τη διάταξη και δεν υφίσταται το πρώτον καμία δικαιολογητική βάση για τη χρήση βίας κατά την διάρκεια διαδηλώσεων.

Ο ελάχιστος βαθμός σοβαρότητας της αστυνομικής επέμβασης και επιβαρυντικές συνθήκες

Ασφαλώς, για να εφαρμοστεί η απαγόρευση, θα πρέπει να πληρούνται κάποιες αυστηρές προϋποθέσεις - δεν θεωρείται κάθε αστυνομική ενέργεια σε διαδηλώσεις παραβίαση του άρθρου 3 ΕΣΔΑ. Η νομολογία του ΕΔΔΑ έχει αναπτύξει και χρησιμοποιεί παγιώς μία σειρά από προϋποθέσεις και επιβαρυντικές περιστάσεις, μεταξύ των οποίων εκείνη του “ελάχιστου βαθμού σο-

5 Press Releases - Office of the High Commissioner for Human Rights, Serbian authorities need to speed up steps to ensure accountability - UN Human Rights Chief, United Nations Human Rights Office of the High Commissioner, 05 Νοεμβρίου του 2025, διαθέσιμο σε: <https://www.ohchr.org/en/press-releases/2025/11/serbian-authorities-need-speed-steps-ensure-accountability-un-human-rights>.

6 Σαρμάς Ι. / Κοντιάδης Ξ. / Ανθόπουλος Χ., ΕΣΔΑ: Κατ' άρθρο ερμηνεία, Εκδόσεις Σάκκουλα, 2021, σελ. 128.

7 ΕΔΔΑ, *Aksoy κατά Τουρκίας* (Προσφυγή No 21987/93), απόφαση της 18ης Δεκεμβρίου 1996, παρ. 62.

8 *Mavronicola N.*, Torture, Inhumanity, and Degradation under Article 3 of the ECHR: Absolute Rights and Absolute Wrongs, Hart Publishing, 2021.

9 ΕΔΔΑ, *Karabet και Άλλοι κατά Ουκρανίας* (Προσφυγή No 38906/07 και 52025/07), απόφαση της 17ης Ιανουαρίου 2013, παρ. 297.

10 ΕΔΔΑ, *İzci κατά Τουρκίας* (Προσφυγή No 42606/05), απόφαση της 23ης Ιουλίου 2013, παρ. 56.

βαρότητας”¹¹ (minimum level of severity / seuil minimum de gravité) της επέμβασης των αρχών και της προκληθείσας βλάβης.

Ο ελάχιστος βαθμός κρίνεται ad hoc¹² στο στάδιο του νομικού χαρακτηρισμού των πραγματικών γεγονότων με βάση κριτήρια, όπως η διάρκεια της κακομεταχείρισης, η κατάσταση της υγείας, το φύλο ή και η ηλικία των παθόντων¹³. Δεν υπάρχουν πράξεις ή μέσα που ενεργοποιούν αυτομάτως την απαγόρευση - αυτό κρίνεται από το πλαίσιο τέλεσης τους.

Χαρακτηριστικά, η χρήση των δακρυγόνων, αν και έχει κριθεί επανειλημμένως επικίνδυνη,¹⁴ δεν απαγορεύεται πάντα. Για παράδειγμα, στην υπόθεση *Oya Ataman κατά Τουρκίας*¹⁵ η χρήση των δακρυγόνων κρίθηκε νόμιμη, αφού δεν ήταν τέτοιας έντασης ή διάρκειας, ώστε να προκαλέσουν σωματική βλάβη στην προσφεύγουσα. Από την άλλη πλευρά, στην υπόθεση *Ali Güneş κατά Τουρκίας*,¹⁶ όπου η αστυνομία ψέκασε απροειδοποίητα απευθείας στο πρόσωπο τον προσφεύγοντα, η χρήση τους ενέπνευσε στον ορισμό της απάνθρωπης και ταπεινωτικής συμπεριφοράς.

Το ΕΔΔΑ έχει αναγνωρίσει κάποιες συνθήκες που καθιστούν σοβαρότερη τη βίαιη αστυνομική παρέμβαση και, άρα, πιο εύκολη την υπέρβαση του ελάχιστου βαθμού. Αυτές οι συνθήκες μπορεί να είναι η έλλειψη προειδοποίησης εκ μέρους των αστυνομικών αρχών της πρόθεσης για χρήση βίας, η παρουσία άο-

πλων πολιτών και ο βαθμός της αναταραχής που οδηγεί στα κατασταλτικά μέτρα.¹⁷

Ο εξαναγκασμός και η χρήση βίαιων μεθόδων κατά την σύλληψη, την κράτηση και την ανάκριση

Εισαγωγικές παρατηρήσεις

Η άσκηση βίας κατά τη σύλληψη υπόπτων, αλλά και αργότερα, στη διάρκεια της ανάκρισής τους, όπου το θύμα βρίσκεται υπό τον απόλυτο έλεγχο του κρατικού οργάνου, θεωρείται εξ ορισμού βασική πηγή διακινδύνευσης θεμελιωδών δικαιωμάτων¹⁸. Αυτό που πρέπει να υπογραμμιστεί είναι ότι, ενώ η χρήση ορισμένου βαθμού βίας δεν απαγορεύεται καταρχήν στο πλαίσιο μίας σύλληψης,¹⁹ οι αρχές μπορούν να προσφεύγουν σε τέτοια μέσα, μόνο όταν αυτό είναι απολύτως αναγκαίο και εφόσον η ένταση της βίας δεν υπερβαίνει το εύλογο και αναλογικό όριο σε ένα συγκεκριμένο επιχειρησιακό πλαίσιο.²⁰ Κατά το στάδιο της κράτησης, όπου ο κρατούμενος βρίσκεται σε μία εν γένει ευάλωτη θέση υπό τον έλεγχο των αρχών, όπως αναγνωρίστηκε στην υπόθεση *Bouyid κατά Βελγίου* του 2015,²¹ το Δικαστήριο έχει καθιερώσει αντιστροφή του βάρους απόδειξης: συγκεκριμένα, αν ένα άτομο προσαχθεί χωρίς εμφανείς κακώσεις, αλλά αφήνεται ελεύθερο με τραυματισμούς, τότε το κράτος πρέπει να

11 ΕΔΔΑ, *Savran κατά Δανίας* (Προσφυγή No 57467/15), απόφαση της 7ης Δεκεμβρίου 2021, παρ. 122.

12 ΕΔΔΑ, *Muršić κατά Κροατίας* [GC] (Προσφυγή No 7334/13), απόφαση της 20ης Οκτωβρίου 2016, παρ. 97.

13 *Σαρμάς Ι. / Κοντιάδης Ξ. / Ανθόπουλος Χ.*, ό.π., σελ. 129.

14 ΕΔΔΑ, *Ali Güneş κατά Τουρκίας* (Προσφυγή No 9829/07), απόφαση της 10ης Απριλίου 2012, παρ. 37.

15 ΕΔΔΑ, *Oya Ataman κατά Τουρκίας* (Προσφυγή No 74552/01), απόφαση της 5ης Δεκεμβρίου 2006, παρ. 25-26.

16 ΕΔΔΑ, *Ali Güneş κατά Τουρκίας*, ό.π., παρ. 43.

17 ΕΔΔΑ, *Μακαρατζής κατά Ελλάδας* (Προσφυγή No 50385/99), απόφαση της 20ης Δεκεμβρίου 2004, παρ. 32. Βλ. Office of the High Commissioner for Human Rights, *Basic Principles on the Use of Force and Firearms by Law Enforcement Officials*, 07 Σεπτεμβρίου του 1990, παράγραφος 10, διαθέσιμο σε: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/basic-principles-use-force-and-firearms-law-enforcement>.

18 *Τάκης Α. / Πουρναρά Α.*, Γιατί η αστυνομία είναι πρόβλημα στη χώρα μας σήμερα, SyntagmaWatch, 3 Μαρτίου 2023, διαθέσιμο σε: <https://www.syntagmawatch.gr/trending-issues/giati-h-astynomia-einai-provlima-sth-xwra-mas/>.

19 ΕΔΔΑ, *Ivan Vasilev κατά Βουλγαρίας* (Προσφυγή No 48130/99), απόφαση της 12ης Απριλίου 2007, παρ. 63.

20 ΕΔΔΑ, *İzci κατά Τουρκίας*, ό.π., παρ. 54.

21 ΕΔΔΑ, *Bouyid κατά Βελγίου*, ό.π., παρ. 100.

δώσει μία πειστική και επαρκή εξήγηση για την προέλευσή τους και όχι ο προσφεύγων να αποδείξει ότι προήλθαν από την αστυνομία.²²

Προϋποθέσεις εφαρμογής του άρθρου 3 ΕΣΔΑ

Πρόθεση των αστυνομικών οργάνων, συνθήκες κακοποίησης και ευαλωτότητα του θύματος

Το ΕΔΔΑ έχει θέσει τρεις ακόμα παραμέτρους για τον ελάχιστο βαθμό σοβαρότητας: τον σκοπό και το κίνητρο των αστυνομικών, τις συνθήκες τέλεσης της πράξης και την ενδεχόμενη εύαλωτη θέση του θύματος.²³

Ως προς την πρόθεση, αποκλείεται η ενεργοποίηση της ευθύνης των κρατών για βλάβη πολιτών που προήλθε από αμιγώς τυχαία γεγονότα ή αμελείς συμπεριφορές.²⁴ Ωστόσο, όταν οι αστυνομικοί προκαλούν σωματικές βλάβες χωρίς να είναι αναγκαίο ή ανάλογο της επιχείρησής τους, τότε μόνη η απουσία δόλου για εξευτελισμό του ατόμου δεν αποκλείει την εφαρμογή του άρθρου 3 ΕΣΔΑ.²⁵

Περαιτέρω, είναι απαραίτητο για τη συνδρομή του ελάχιστου βαθμού σοβαρότητας να συνεκτιμώνται οι ευρύτερες συνθήκες υπό τις οποίες οι αστυνομικές αρχές κατέφυγαν σε τέτοιου είδους πρακτικές, καθώς και ο βαθμός ευαλωτότητας του θύματος τη στιγμή κατά την οποία δέχθηκε την βία. Η θέση των αστυνομικών θα επιδειωνόταν, για παράδειγμα, αν ασκούσαν βία σε βάρος ενός ανηλίκου²⁶ ή ενός ψυχικά ασθενούς²⁷ κατά τη σύλληψή του, ειδικά

αν δεν προβλήθηκε αντίσταση. Στην απόφαση *Ali Güneş κατά Τουρκίας*, ο προσφεύγων τελούσε υπό κράτηση, μία συνθήκη που συνεπάγεται ιδιαίτερη ευαλωτότητα και καθιστά ευκολότερη την υπέρβαση του ελάχιστου ορίου - χωρίς πάντως οι στερητικές της ελευθερίας ποινές να απαγορεύονται καθαυτές.²⁸ Αντιστρόφως, στην *Oya Ataman κατά Τουρκίας* η καλή σωματική κατάσταση της προσφεύγουσας και η απουσία ιατρικών αποδείξεων του εναντίου οδήγησαν στην κρίση ότι η έκθεση της τελευταίας στα δακρυγόνα δεν προκάλεσε βλάβη ικανή να υπερβεί τον ελάχιστο βαθμό σοβαρότητας της απάνθρωπης μεταχείρισης.

Διάκριση ανάμεσα σε βασανιστήριο, απάνθρωπη και εξευτελιστική μεταχείριση

Η ειδοποιός διαφορά μεταξύ των τριών ειδών κακομεταχείρισης του άρθρου 3 ΕΣΔΑ έγκειται στην ένταση του προκληθέντος από την αστυνομική αρχή πόνου.²⁹ Σοβαρότερη μορφή κακομεταχείρισης είναι το “*βασανιστήριο*”, που συνίσταται σε σκόπιμες πράξεις απάνθρωπης μεταχείρισης ιδιαίτερης έντασης με σοβαρές συνέπειες, συνεκτιμώμενων πάντα και της διάρκειας της μεταχείρισης, των φυσικών και πνευματικών επιπτώσεων ή ακόμα και του φύλου, της ηλικίας και της κατάστασης της υγείας του θύματος³⁰. Ενδεικτικά, στην απόφαση *Maslova και Nalbandon κατά Ρωσίας* του 2008, η κράτηση της πρώτης προσφεύγουσας υπό συνθήκες ακραίας βίας και σεξουαλικής κακοποίησης

22 ΕΔΔΑ, *Maslova και Nalbandon κατά Ρωσίας* (Προσφυγή No 839/02), απόφαση της 24ης Ιανουαρίου 2008, παρ. 100.

23 ΕΔΔΑ, *Khlafia και Άλλοι κατά Ιταλίας* [GC] (Προσφυγή No 16483/12), απόφαση της 15ης Δεκεμβρίου 2016, παρ. 160.

24 ΕΔΔΑ, *Nicolae Virgiliu Tănase κατά Ρουμανίας* (Προσφυγή No 41720/13), απόφαση της 25ης Ιουνίου 2019, παρ. 121 και 123.

25 ΕΔΔΑ, *V. κατά Ηνωμένου Βασιλείου* [GC] (Προσφυγή No 24888/94), απόφαση της 16ης Δεκεμβρίου 1999, παρ. 71.

26 ΕΔΔΑ, *Bouyid κατά Βελγίου*, ό.π., παρ. 109.

27 *Σισιλιάνος Α.*, Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, 2017, Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 121.

28 *Ζησίμου Ν.*, σε μεταπτυχιακή εργασία: *Απάνθρωπη ή εξευτελιστική μεταχείριση και συνθήκες κράτησης στο παράδειγμα της Ελλάδας*, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, 2025, σελ. 10, διαθέσιμο σε: <https://ikee.lib.auth.gr/record/365079?ln=el>.

29 ΕΔΔΑ, *Ιρλανδία κατά Ηνωμένου Βασιλείου* (Προσφυγή No 5310/71), απόφαση της 18ης Ιανουαρίου 1978, παρ. 167.

30 ΕΔΔΑ, *Tsakoyeny κατά Ρωσίας* (Προσφυγή No 16397/07), απόφαση της 2ης Ιανουαρίου 2019, παρ. 132.

κρίθηκε ότι προκάλεσε τόσο έντονο σωματικό και ψυχικό άλγος, ώστε να χαρακτηριστεί βασανιστήριο. Ως βασανιστήριο χαρακτηρίστηκε επίσης και η εξαιρετικά βίαιη συμπεριφορά αστυνομικών στην απόφαση *Cestaro κατά Ιταλίας*³¹, όπου τα χτυπήματα με αστυνομικό ρόπαλο ήταν τέτοιας έντασης, ώστε το θύμα να χρειαστεί διπλή χειρουργική επέμβαση.

Επειτα, το ΕΔΔΑ έχει ορίσει ότι μια μεταχείριση ή τιμωρία είναι “απάνθρωπη”, εφόσον ήταν προμελετημένη, πολύωρη και προκάλεσε σοβαρή σωματική βλάβη ή έντονο σωματικό και ψυχικό πόνο.³² Η απάνθρωπη μεταχείριση διαφέρει από το βασανιστήριο ως προς τον βαθμό σοβαρότητας. Επομένως, ηπιότερες πράξεις που πληρούν μεν τον ελάχιστο βαθμό σοβαρότητας που απαιτεί η διάταξη, χωρίς την βαναυσότητα του βασανιστηρίου, απαγορεύονται από την ΕΣΔΑ ως “απάνθρωπες μεταχειρίσεις”. Ως τέτοιες χαρακτηρίστηκαν, για παράδειγμα, οι πέντε μέθοδοι που χρησιμοποιήθηκαν από τις αστυνομικές αρχές σε βάρος των κρατούμενων στην υπόθεση *Ιρλανδία κατά Ηνωμένου Βασιλείου*³³, οι οποίες περιελάμβαναν μεταξύ άλλων τη στέρηση ύπνου, τη στέρηση τροφής και νερού, την έκθεσή τους σε διαρκή και δυνατό θόρυβο κατά την ανάκρισή τους και την κάλυψη των κεφαλιών τους με σκουρόχρωμες σακούλες σε κάθε στιγμή εκτός από την ώρα της ανάκρισης.

Τέλος, μια μεταχείριση θεωρείται “εξευτελιστική” όταν εξευτελίζει ή υποβαθμίζει ένα άτομο στα δικά του μάτια ή στα μάτια τρίτων, δείχνοντας έλλειψη σεβασμού ή μειώνοντας την ανθρώπινη αξιοπρέπειά του ή προκαλεί συναισθήματα φόβου, αγωνίας ή κατωτερότητας ικανά να κάμψουν την ηθική και σωματι-

κή αντοχή ενός ατόμου.³⁴ Ακόμα και χωρίς την επέλευση σωματικής βλάβης, η μεγάλης σοβαρότητας προσβολή της ανθρώπινης αξιοπρέπειας αρκεί για την υπαγωγή στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 3 ΕΣΔΑ.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα εξευτελιστικής μεταχείρισης συναντάται στην υπόθεση *Bouyid κατά Βελγίου*, η οποία αφορά τις καταγγελίες δύο αδελφών για σωματική βία κατά τη διάρκεια προσαγωγής και κράτησής τους. Εδώ, το Δικαστήριο τόνισε ότι κάθε προσφυγή σε βία από κρατικό λειτουργό, η οποία δεν είναι απολύτως αναγκαία λόγω της συμπεριφοράς του ενδιαφερομένου, συνιστά προσβολή της αξιοπρέπειας και εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 3 ΕΣΔΑ, καθώς η διάταξη δεν προϋποθέτει την επέλευση σοβαρής σωματικής βλάβης, αλλά εστιάζει πρωτίστως στην προάσπιση της ανθρώπινης αξιοπρέπειας έναντι αυθαίρετων εκδηλώσεων κρατικής ισχύος. Υπό το πρίσμα αυτό, ακόμη και ένα μεμονωμένο χαστούκι από αστυνομικό σε πρόσωπο υπό τον έλεγχο του φέρει εκ φύσεως εξευτελιστικό χαρακτήρα, ανεξαρτήτως πρόκλησης εμφανών τραυμάτων ή τέλεσής του ενώπιον τρίτων, αρκεί το θύμα να νιώσει τον ταπεινωτικό χαρακτήρα της πράξης, χωρίς απαραίτητα αυτή να λάβει χώρα ενώπιον τρίτων.³⁵

Επομένως, η διάκριση των τριών απαγορευμένων ειδών μεταχείρισης βασίζεται κυρίως στην ένταση και το είδος της προσβολής. Τα βασανιστήρια, από τη μία, αποτελούν *lex specialis*: κάθε βασανιστήριο συνιστά κατ’ ανάγκη, *a fortiori*, απάνθρωπη και εξευτελιστική μεταχείριση, όχι όμως και κάθε απάνθρωπη ή εξευτελιστική πράξη βασανιστήριο.³⁶ Εξάλλου, ακόμα και μόνη η απειλή βασανιστηρίου

31 ΕΔΔΑ, *Cestaro κατά Ιταλίας* (Προσφυγή No 6684/110, απόφαση της 7ης Ιουλίου 2015, παρ. 177

32 ΕΔΔΑ, *Labita κατά Ιταλίας* [GC] (Προσφυγή No 26772/95), απόφαση της 6ης Απριλίου 2000, παρ. 120; ΕΔΔΑ, *Kudla κατά Πολωνίας* [GC] (Προσφυγή No 30210/96), απόφαση της 26ης Οκτωβρίου 2000, παρ. 92.

33 ΕΔΔΑ, *Ιρλανδία κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, ό.π., παρ. 167.

34 Council of Europe/European Court of Human Rights, Guide on Article 3 of the European Convention on Human Rights, 31 Αυγούστου 2025, ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_3_eng, παρ. 19.

35 ΕΔΔΑ, *Bouyid κατά Βελγίου*, ό.π., παρ. 101 και 106.

36 *Σαρμάς Ι. / Κοντιάδης Ξ. / Ανθόπουλος Χ.*, ό.π., σελ. 130.

σε μία ανάκριση, μπορεί να χαρακτηριστεί ως απάνθρωπη μεταχείριση.³⁷ Από την άλλη, η διάκριση μεταξύ απάνθρωπης και εξευτελιστικής μεταχείρισης έγκειται στη φύση της προσβολής: η πρώτη προϋποθέτει σημαντικής έντασης σωματικό ή και ψυχικό πόνο, ενώ η δεύτερη εστιάζει κυρίως στην ταπείνωση και την προσβολή της ανθρώπινης αξιοπρέπειας.³⁸

Ουσιαστικές και διαδικαστικές υποχρεώσεις των κρατών

Εισαγωγικές παρατηρήσεις

Η προστασία που κατοχυρώνεται στο πλαίσιο του άρθρου 3 ΕΣΔΑ δεν εξαντλείται στην αποχή των κρατικών οργάνων από παράνομες πρακτικές, αλλά επεκτείνεται στη λήψη θετικών μέτρων για την πρόληψη και την αποτελεσματική αντιμετώπιση σχετικών παραβιάσεων. Η νομολογία του ΕΔΔΑ έχει διαμορφώσει τη διάκριση μεταξύ ουσιαστικών και διαδικαστικών υποχρεώσεων που απορρέουν από το άρθρο 3 ΕΣΔΑ, οι οποίες λειτουργούν συμπληρωματικά και αλληλοενισχυόμενα. Στο πλαίσιο αυτό, τα κράτη οφείλουν αφενός να αποτρέπουν την κακομεταχείριση και αφετέρου να διασφαλίζουν τη διεξαγωγή αποτελεσματικής έρευνας σε περίπτωση καταγγελιών, ως αναπόσπαστο στοιχείο της ουσιαστικής προστασίας του δικαιώματος.

Η αρνητική και η θετική υποχρέωση

Τα κράτη υπό το πρίσμα του άρθρου 3 ΕΣΔΑ φέρουν αφενός την αρνητική υποχρέωση να μην προβαίνουν³⁹ τα αστυνομικά όργανα που βρίσκονται υπό τον απόλυτο έλεγχο⁴⁰ τους

σε πρακτικές βασανιστηρίων, απάνθρωπης ή εξευτελιστικής μεταχείρισης μέσω της χρήσης μη αναγκαίας και υπέρμετρης αστυνομικής βίας. Αφετέρου, έχουν τη θετική υποχρέωση να προστατεύουν τους πολίτες τους από τις αυθαιρεσίες και την κακομεταχείριση από την πλευρά των αστυνομικών οργάνων μέσω της αποτελεσματικής διερεύνησης των επίμαχων περιπτώσεων παραβίασης του άρθρου 3 ΕΣΔΑ, και δη μέσω της θεσμοθέτησης ενός πλήρους και εφαρμόσιμου νομοθετικού πλαισίου, όπως ήταν στην Ελλάδα ο Ν. 4443/2016 και ακολούθως ο Ν. 4662/2020.

Η υποχρέωση αποτελεσματικής έρευνας στον ευρωπαϊκό και ελληνικό χώρο

Η τρίτη, διαδικαστική υποχρέωση επιβάλλει στα κράτη να διασφαλίζουν νομοθετικά την διεξαγωγή επίσημης, ανεξάρτητης, αντικειμενικής και αποτελεσματικής έρευνας σε σύνομο χρονικό διάστημα.⁴¹ Σκοπός της είναι η ταυτοποίηση υπευθύνων (λ.χ. μέσω των δικριτικών γνωρισμάτων που θα πρέπει να φέρει αστυνομικοί σε διαδηλώσεις), η κίνηση της ποινικής διαδικασίας σε βάρος τους και η απόδοση ευθυνών. Προφανώς, το άρθρο 3 ΕΣΔΑ δεν αναγνωρίζει ένα απόλυτο δικαίωμα του προσφεύγοντος να πετύχει την κατάδίκη συγκεκριμένου προσώπου, αλλά αφορά στη δικονομική υποχρέωση του κράτους για διεξαγωγή έρευνας, αρκεί οι ισχυρισμοί που προβάλλονται από τον προσφεύγοντα να προκαλούν “εύλογη υποψία”.

Η αποτελεσματικότητα της έρευνας προϋποθέτει αφενός την ύπαρξη διατάξεων που τυποποιούν ως αξιόποινες τις πρακτικές και συμπεριφορές που αντιβαίνουν στο άρθρο 3 ΕΣΔΑ και, αφετέρου, την αυστηρή τήρηση όλων των

37 ΕΔΔΑ, Gäfgen κατά Γερμανίας (Προσφυγή No 22978/05), απόφαση της 1ης Ιουνίου 2010, παρ. 91.

38 Σαρμάς Ι. / Κοντιάδης Ξ. / Ανθόπουλος Χ., ό.π., σελ. 139.

39 ΕΔΔΑ, Hristozov και Άλλοι κατά Βουλγαρία (Προσφυγή No 47039/11 και 358/12), απόφαση της 13ης Νοεμβρίου 2012, παρ. 111.

40 ΕΔΔΑ, Bouyid κατά Βελγίου, ό.π., παρ. 100.

41 Σισιλιάνος Α., Η εκτέλεση των αποφάσεων του ΕΔΔΑ από την Ελλάδα, 2021, Νομική Βιβλιοθήκη, σσ. 114-115.

αναγκαίων διαδικαστικών εγγυήσεων σε κάθε στάδιο της ποινικής διαδικασίας, από την προανάκριση μέχρι το τέλος της ποινικής δίωξης. Περαιτέρω, η ταχύτητα και η επιμέλεια των κρατικών αρχών, σε συνδυασμό με τις εγγυήσεις ανεξαρτησίας και αμεροληψίας που αυτές πρέπει να τηρούν, αποτελούν εξίσου θεμέλια του αποτελέσματος που η έρευνα οφείλει να φέρει.⁴² Ειδικότερα, κατά τη διεξαγωγή της έρευνας, πρέπει να διασφαλίζονται πλήρως οι εγγυήσεις ανεξαρτησίας και αμεροληψίας των αρμόδιων θεσμικών οργάνων, όπως η έλλειψη ιεραρχικής σχέσης εξάρτησης και η πραγματική δυνατότητα ουσιαστικής συμμετοχής και πρόσβασης στη διαδικασία. Αν και το Δικαστήριο δεν υποκαθιστά την κρίση των εθνικών δικαστηρίων, ο έλεγχός του, εν προκειμένω, και τηρουμένων των αναλογιών, οφείλει να είναι αυξημένης έντασης, προκειμένου να διαπιστώνονται τυχόν παρεκκλίσεις από τις διαδικαστικές απαιτήσεις που απορρέουν από τη Σύμβαση.

Στην απόφαση *Torosian κατά Ελλάδος*, ενδεικτικά, το Δικαστήριο έκρινε ως υποκειμενική και, κατά συνέπεια, αναποτελεσματική, την έρευνα που διεξήχθη από τους συναδέλφους των καταγγελλθέντων αστυνομικών, χωρίς εποπτεία εξωτερικής και ανεξάρτητης αρχής, η οποία θα διασφάλιζε την αντικειμενικότητα που επιτάσσει η διαδικαστική πτυχή του άρθρου 3. Τόνισε περαιτέρω ότι η έρευνα οφείλει να εξετάζει σε βάθος τα υπάρχοντα αποδεικτικά μέσα, όπως οι ιατρικές πραγματογνωμοσύνες και να εισχωρεί πρωτίστως σε ζητήματα ουσίας που θέτουν οι καταγγέλοντες, έτσι ώστε να προστατεύεται η αποτελεσματικότητα αυτής.⁴³

Η Ελλάδα έχει επανειλημμένως καταδικαστεί εκ μέρους του ΕΔΔΑ για παντελή απουσία ενός ανεξάρτητου και αξιόπιστου ελέγχου περιστατικών αστυνομικής αυθαιρεσίας, όπως ενδεικτικά στην *Zelilof κατά Ελλάδος*⁴⁴ και στην *Galotskin κατά Ελλάδος*.⁴⁵ Οι καταδίκες αυτές οδήγησαν σε μία πρώτη θεσμική απόπειρα καταγραφής περιπτώσεων αστυνομικής βίας, με τη σύσταση του Γραφείου Αντιμετώπισης Περιστατικών Αυθαιρεσίας, υπαγόμενο στο Υπουργείο Προστασίας του Πολίτη και αργότερα, μίας Τριμελούς Επιτροπής στο προαναφερθέν Γραφείο, χωρίς όμως να λειτουργήσει ουσιαστικά τίποτα από τα δύο.⁴⁶ Μετέπειτα, ως λύση προκρίθηκε η θέσπιση μέσω του Ν. 4443/2016 μίας νέας αρμοδιότητας του Συνηγόρου του Πολίτη (ΣτΠ) ως Εθνικού Μηχανισμού Διερεύνησης Περιστατικών Αυθαιρεσίας (ΕΜΗΔΙΠΑ). Αποστολή του είναι η ανεξάρτητη διερεύνηση των καταγγελλομένων περιστατικών αυθαιρεσίας, η παραπομπή για πειθαρχική διερεύνηση, κυρίως όταν το ΕΔΔΑ κρίνει την τελεσθείσα έρευνα ως πλημμελή. Στην Ετήσια Έκθεση του ΣτΠ για το 2024, ο ΕΜΗΔΙΠΑ διατύπωσε επιφυλάξεις για την πληρότητα της διενεργηθείσας έρευνας σε 7 από τις 10 υποθέσεις που επεξεργάστηκε και αξιολόγησε.⁴⁷ Επομένως, αν και η υποχρέωση ανεξάρτητης και αποτελεσματικής διερεύνησης εντάσσεται στο ευρύτερο ευρωπαϊκό πλαίσιο προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου και αποτελεί αναπόσπαστο στοιχείο της ουσιαστικής προστασίας του άρθρου 3, η Ελλάδα, όπως έχει τονιστεί και από την Επιτροπή Υπουργών για την εφαρμογή των αποφάσεων του ΕΔΔΑ⁴⁸, εξακολουθεί να καταδικάζεται από το τελευ-

42 Σαρμάς Ι. / Κοντιάδης Ε. / Ανθόπουλος Χ., ό.π., σελ. 158

43 ΕΔΔΑ, *Torosian κατά Ελλάδος*, (Προσφυγή No. 48195/17), απόφαση της 7ης Ιουλίου 2022, παρ. 82 - 86.

44 ΕΔΔΑ, *Zelilof κατά Ελλάδος*, (Προσφυγή No. 17060/03), απόφαση της 24ης Αυγούστου 2007, παρ. 63.

45 ΕΔΔΑ, *Galotskin κατά Ελλάδος*, (Προσφυγή No. 2945/07), απόφαση της 14ης Απριλίου 2010, παρ. 50.

46 Γουσέτης Ι./Τάκης Α./Μάρκου Ε., *Αστυνομία, Βία και Δικαιώματα: Μία επισκόπηση της αστυνομικής αυθαιρεσίας στην Ελλάδα*, Ελληνική Ένωση για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, Σεπτέμβριος 2024, σελ. 94.

47 Lawspot, ΣτΠ: Ετήσια έκθεση Εθνικού Μηχανισμού Διερεύνησης Περιστατικών Αυθαιρεσίας για το 2024, Lawspot, 7 Αυγούστου 2025, διαθέσιμο σε: <https://www.lawspot.gr/nomika-nea/stp-etisia-ekthesi-ethnikoy-mihanismoy-diereynisis-peristatikon-aythairesias-gia-2024/>.

48 Department for the execution of judgments of the European Court of Human Rights, "Greece - Main issues before the Committee of Ministers - Ongoing Supervision", 18 Μαρτίου 2025, διαθέσιμο σε: <https://rm.coe.int/mi-greece-eng/1680a23c91>.

ταίο για παραβίαση τόσο αυτής όσο και των προαναφερθεισών θετικών και αρνητικών υποχρεώσεων και τελεί υπό καθεστώς “αυξημένης επιτήρησης”⁴⁹.

Επίλογος

Στον ευρωπαϊκό χώρο, οι αστυνομικές αρχές απαγορεύεται να επιβάλλουν, να υποκινούν ή να ανέχονται βασανιστική, απάνθρωπη ή εξευτελιστική μεταχείριση.⁵⁰ Η νομολογία του ΕΔΔΑ εδραιώνει με συνέπεια τον απόλυτο

χαρακτήρα του άρθρου 3, αποκλείοντας κάθε στάθμιση με λόγους δημόσιας τάξης και επιβάλλοντας μηδενική ανοχή στην ατιμωρησία των κρατικών φορέων και στην υπέρμετρη και άσκοπη χρήση της κρατικής βίας. Η ανεξάρτητη διερεύνηση των καταγγελιών, η διασφάλιση λογοδοσίας και η απόδοση ευθυνών αποτελούν αναγκαία προϋπόθεση για την προστασία της ανθρώπινης αξιοπρέπειας και τη διαφύλαξη του κράτους δικαίου σε μία εποχή αυξημένων πολιτικών και κοινωνικών εντάσεων.

49 Γουσέτης Ι./ Τάκης Α./ Μάρκου Ε., ό.π, σελ. 99.

50 ΕΔΔΑ, Bouyid κατά Βελγίου, ό.π., παρ. 108.

Το ζήτημα της συμμετοχής διαφυλικών (intersex) και διεμφυλικών (transgender) ατόμων σε αθλητικές διοργανώσεις υπό το πρίσμα του ευρωπαϊκού δικαίου

Ιωάννα Αρβανιτίδου

Τριτοετής Φοιτήτρια Νομικής Σχολής ΑΠΘ

Ειρήνη Βαρεμένου

Τεταρτοετής Φοιτήτρια Νομικής Σχολής ΑΠΘ

Εισαγωγή

Υπό το φως του προεδρικού διατάγματος του προέδρου Trump, με το οποίο απαγορεύτηκε η συμμετοχή trans γυναικών στα αθλήματα σε εθνικούς αθλητικούς διαγωνισμούς,¹ ξεκίνησε μια παγκόσμια συζήτηση αναφορικά με το δικαίωμα συμμετοχής διαφυλικών και διεμφυλικών ατόμων σε αθλητικές διοργανώσεις. Το φλέγον του θέματος περιστρέφεται γύρω από το εάν η συμμετοχή των ατόμων αυτών στην κατηγορία φύλου που επιθυμούν επηρεάζει το αδιάβλητο και δίκαιο της διαδικασίας εξαιτίας τυχόν αθέμιτων διαγωνιστικών πλεονεκτημάτων, ιδίως στην κατηγορία των γυναικών. Η άλλη διάσταση του θέματος αφορά στην προάσπιση των δικαιωμάτων των ατόμων, τα οποία ενδέχεται να υφίστανται άνιση μεταχείριση εξαιτίας των χαρακτηριστικών φύλου και ταυτότητάς τους, που αποκλίνουν από εκείνα που

κυριαρχούν στον χώρο του αθλητισμού. Στο νομικό κόσμο, το ζήτημα μπορεί και πρέπει να αντιμετωπιστεί ως μία περίπτωση σύγκρουσης δικαιωμάτων. Η προβληματική απασχολεί πλέον και την Ευρώπη. Το παρόν άρθρο πραγματεύεται το ζήτημα της νομιμότητας του περιορισμού του δικαιώματος συμμετοχής στις αθλητικές διοργανώσεις και τη σχετική νομολογία στο ευρωπαϊκό δίκαιο.

Σε διάστημα τεσσάρων μηνών, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή ερωτήθηκε δύο φορές γραπτώς από το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο σχετικά με τη συμμετοχή διεμφυλικών ατόμων στη γυναικεία κατηγορία αθλητικών διοργανώσεων. Η πρώτη απάντηση δίνοντας έμφαση *inter alia* στην αρχή του αυτοδιοίκητου των αθλητικών νομικών προσώπων,² χάρη στην οποία τα διοικητικά αθλητικά όργανα απολαμβάνουν το δικαίωμα να αποφασίζουν αυτόνομα, δηλαδή χωρίς εξωτερικές παρεμβολές, για τους κανόνες που

1 Προεδρικό Διάταγμα Trump D., Keeping Men Out of Women's Sports, The White House, 5 Φεβρουαρίου 2025, διαθέσιμο σε: <https://www.whitehouse.gov/presidential-actions/2025/02/keeping-men-out-of-womens-sports/>.

2 Απάντηση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής σε γραπτή Κοινοβουλευτική Ερώτηση, E-000971/2025(ASW) της 3ης Ιουνίου του 2025 και E-000679/2025(ASW) της 11ης Απριλίου 2025, διαθέσιμα σε: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/E-10-2025-000971-ASW_EN.html και https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/E-10-2025-000679-ASW_EN.html.

θα εφαρμόζονται στο εσωτερικό τους και τη συγκρότηση των δομών τους.³ Η αρχή αυτή είναι θεμελιώδης τόσο στη διεθνή αθλητική σκηνή όσο και στο ενωσιακό δίκαιο, όπως μαρτυρά η διπλή επίκληση σε αυτή εκ μέρους της Επιτροπής. Ωστόσο, όπως κάθε νομικό πρόσωπο που λειτουργεί εντός της επικράτειας της Ευρωπαϊκής Ένωσης, έτσι και οι αθλητικές ομοσπονδίες και τα αθλητικά σωματεία οφείλουν να υπακούν στο δίκαιο της Ένωσης. Γίνονται, λοιπόν, δεκτοί περιορισμοί στην αυτόνομη δράση των αθλητικών νομικών προσώπων με σκοπό τον σεβασμό των αρχών που πρεσβεύει η Ένωση. Η ίδια θέτει, μάλιστα, ως προϋπόθεση της αυτονομίας τη χρηστή διοίκηση, τη διαφάνεια, τον δημοκρατικό χαρακτήρα και τη συμπερίληψη.⁴ Με άλλα λόγια, ανεξάρτητα από την αρχή της διοικητικής αυτονομίας ως κεκτημένο των αθλητικών νομικών προσώπων, περιορισμοί σε αυτήν όχι μόνο είναι θεμιτοί αλλά και αναγκαίοι για τη διαφύλαξη των προαναφερόμενων αρχών της ισότητας και μη διάκρισης υπό το ενωσιακό δίκαιο.

Οριζόμενες έννοιες

Αρχικά, η **ταυτότητα φύλου** υπαγορεύεται από τις αρχές της Yogyakarta, η οποία αποτελεί έναν παγκόσμιο οδηγό για τα ανθρώπινα δικαιώματα, που καθορίζει διεθνείς νομικούς κανόνες, τους οποίους όλα τα κράτη πρέπει να τηρούν.⁵ Σύμφωνα με αυτήν, η ταυτότητα φύλου αποτελεί μια ευρεία έννοια, στην οποία περιλαμβάνεται ό,τι βιώνει ο άνθρωπος ως

εσωτερική εμπειρία φύλου, η οποία μπορεί να αντιστοιχεί στο φύλο γεννήσεώς του ή να διαφέρει από αυτό. Η παραπάνω έννοια συνίσταται τόσο στην εμπειρία και την έκφραση του σώματος, όσο και στην εκδήλωση ορισμένης συμπεριφοράς. Είναι εύλογο να επισημανθεί, ότι η ταυτότητα φύλου διαφέρει από τον σεξουαλικό προσανατολισμό, καθώς διεμφυλικά άτομα μπορούν να είναι ετεροφυλόφιλα, αμφιφυλόφιλα ή ομοφυλόφιλα.⁶

Όσον αφορά τα **transgender (διεμφυλικά) άτομα**, «ο όρος *trans* ή *διεμφυλικός*» εκφράζει μια γενική κατηγορία ανθρώπων με διαφορετικές ανάγκες έκφρασης. Στην εν λόγω κατηγορία ανήκουν, πέρα από τους *trans*, οι *παρενδυτικοί (travesty-travestite)*, οι *μετενδυσίες (crossdressers)*, οι *άφυλοι (agender)*, οι *gender queer*, όπως επίσης και κάθε άλλη παραλλαγή ή έκφραση του φύλου που δεν ανήκει στο δίπολο «αρσενικό» ή «θηλυκό».⁷ Η έκφραση του φύλου των *trans* ατόμων είναι πολύπλευρη και αφορά στην επιλογή της ενδυμασίας τους, στην παρουσίασή τους ή σε τροποποιήσεις του σώματός τους, που συχνά πραγματοποιούνται μέσω χειρουργικών επεμβάσεων, και αποβλέπουν στην προσαρμογή των εξωτερικών χαρακτηριστικών τους στον ψυχισμό τους.^{8,9} Σε αντίθεση με τους *trans* ανθρώπους, τα **cisgender** άτομα εκφράζονται από το φύλο με το οποίο έχουν γεννηθεί.

Τα **intersex (διαφυλικά) άτομα** διαφέρουν επίσης από τα *trans* και διακρίνονται λόγω της διαφορετικής φυσιολογίας τους, καθώς γεννιούνται με χαρακτηριστικά που δεν εμφανίζονται

3 Smirnova V./Jaén P. J. M./Preuss H./Könecke, T/ and Schubert M., The autonomy of sport concept: a scoping review, *Frontiers*, 19 Ιουνίου 2019, διαθέσιμο σε: <https://cadmus.eui.eu/server/api/core/bitstreams/253890fb-7493-4604-a25d-3c6797c764c5/content>.

4 Ευρωπαϊκή Επιτροπή για το Ευρωπαϊκό αθλητικό μοντέλο, διαθέσιμο σε: <https://sport.ec.europa.eu/sport-in-the-eu/the-european-sport-model>.

5 The YOGYAKARTA PRINCIPLES, Yogyakarta principles, 10 Νοεμβρίου 2017, διαθέσιμο σε: <https://yogyakartaprinciples.org/>.

6 Δεληγιάννη-Δημητράκου Χ./Κώνστα Α.-Μ., Ευρωπαϊκό και συγκριτικό δίκαιο απαγόρευσης των διακρίσεων: Θεμελιώδεις έννοιες- λόγοι διάκρισης, *Ανοικτές Ακαδημαϊκές Εκδόσεις Κάλλιπος*, 2025, σελ. 248.

7 Δεληγιάννη-Δημητράκου Χ./Κώνστα Α.-Μ., ό.π., σελ. 248.

8 ΔΕΕ C-13/94, P v S and Cornwall County Council, 30.04.1996, ECLI:EU:C:1996:170, σκ. 20.

9 Δεληγιάννη-Δημητράκου Χ./Κώνστα Α.-Μ., ό.π., σελ. 248.

πλήρη αντιστοιχία με τις τυπικές ιατρικές ή κοινωνικές προσδοκίες αρσενικού και θηλυκού.¹⁰

Νομικές βάσεις στην ευρωπαϊκή έννομη τάξη

Η Ευρωπαϊκή Ένωση έχει εντάξει την προστασία της ταυτότητας και των χαρακτηριστικών φύλου στο ευρύτερο πλαίσιο της απαγόρευσης διακρίσεων, αρχικώς στο πρωτογενές δίκαιό της. Το άρθρο 2 ΣΕΕ θεμελιώνει τις αξίες του σεβασμού της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, της ελευθερίας, της ισότητας και των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, συμπεριλαμβανομένων των δικαιωμάτων των προσώπων που ανήκουν σε μειονότητες. Συναφώς, το άρθρο 3 ΣΕΕ προβλέπει ότι η Ένωση προάγει την ισότητα και καταπολεμά τις διακρίσεις, προωθώντας έτσι την κοινωνική αλληλεγγύη. Σε επίπεδο ΣΔΕΕ, το άρθρο 8 υπαγορεύει ότι η Ευρωπαϊκή Ένωση επιδιώκει την εξάλειψη των ανισοτήτων και την προαγωγή της ισότητας μεταξύ ανδρών και γυναικών. Το άρθρο 10 ορίζει ότι, κατά τον καθορισμό και την εφαρμογή των πολιτικών και δράσεων της, η Ένωση επιδιώκει την καταπολέμηση κάθε διάκρισης, μεταξύ άλλων, λόγω φύλου και γενετήσιου προσανατολισμού. Εξάλλου, ενθαρρύνεται η συμμετοχή στον αθλητισμό, με προαγωγή της δικαιοσύνης και του ανοιχτού χαρακτήρα των αθλητικών αναμετρήσεων (άρθρο 165 ΣΔΕΕ). Ο ΧΘΔΕΕ εξειδικεύει περαιτέρω την παρεχόμενη προστασία, καθώς απαγορεύει κάθε διάκριση λόγω φύλου, ταυτότητας και χαρακτηριστικών φύλου και σεξουαλικού προσανατολισμού, σύμφωνα με το άρθρο 21 ΧΘΔΕΕ. Το άρθρο 23 του ΧΘΔΕΕ κατοχυρώνει την ισότητα αν-

δρών και γυναικών σε κάθε τομέα συμπεριλαμβανομένης της εργασίας, της επαγγελματικής εξέλιξης και των αμοιβών. Σε επίπεδο δευτερογενούς δικαίου, προστασία παρέχεται με την Οδηγία 2000/78/ΕΚ¹¹ που κατοχυρώνει την ισότητα στην απασχόληση και την εργασία ενώ η Οδηγία 2006/54/ΕΚ¹² κατοχυρώνει επίσης την ισότητα των φύλων σε θέματα εργασίας και απασχόλησης. Με όλους τους ανωτέρω τρόπους, η Ευρωπαϊκή Ένωση προάγει την απόλαυση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων από τα ΛΟΑΤΚΙ+ (LGBTIQ+) άτομα και την καταπολέμηση των διακρίσεων, της βίας και της ρητορικής μίσους που λαμβάνουν χώρα με βάση τα παραπάνω χαρακτηριστικά.

Εκτός των εγγυήσεων του ενωσιακού δικαίου, το δικαίωμα των trans και intersex ανθρώπων να συμμετέχουν σε αθλητικούς διαγωνισμούς πρέπει να εξεταστεί και υπό το πρίσμα της ΕΣΔΑ, τόσο ως σημείο αναφοράς για την Ένωση όσο και ως αυτοτελή υποχρέωση όλων των κρατών-μελών. Το άρθρο 14 της ΕΣΔΑ, λοιπόν, προστατεύει τα άτομα από διακρίσεις ως προς την απόλαυση των θεμελιωδών δικαιωμάτων τους. Ωστόσο, η απαγόρευση της διάκρισης λόγω ταυτότητας φύλου δεν κατονομάζεται ρητά. Δεν είναι, όμως, απαραίτητη η συμπερίληψη των διακρίσεων αυτών στις διακρίσεις φύλου με κάποια νομολογιακή κατασκευή, όπως έγινε με την υπόθεση P v S and Cornwall County Council το 1996¹³, ήτοι πριν την υπογραφή του ΧΘΔΕΕ, καθώς η απαρίθμηση του άρθρου 14 δεν είναι εξαντλητική.¹⁴ Πλην όμως, η απαγόρευση των διακρίσεων υπό το πρίσμα της ΕΣΔΑ πρέπει πάντα να γίνεται με αναφορά σε κάποιο άλλο δικαίωμα που προβλέπεται στη Σύμβαση. Δεν υπάρχει,

10 Δεληγιάννη-Δημητράκου Χ./Κώνστα Α.-Μ., ό.π., σελ. 248.

11 Οδηγία 2000/78/ΕΚ του Συμβουλίου της 27ης Νοεμβρίου 2000 για τη διαμόρφωση γενικού πλαισίου για την ίση μεταχείριση στην απασχόληση και την εργασία, Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης L 303/16, σελ 1.

12 Οδηγία 2006/54/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 5ης Ιουλίου 2006 για την εφαρμογή της αρχής των ίσων ευκαιριών και της ίσης μεταχείρισης ανδρών και γυναικών σε θέματα εργασίας και απασχόλησης (αναδιτύπωση), Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης L 204/23, σελ 1.

13 ΔΕΕ C-13/94, P v S and Cornwall County Council, ό.π.

14 Δεληγιάννη-Δημητράκου Χ./Κώνστα Α.-Μ., ό.π., σελ. 252.

ωστόσο, διάταξη που να προστατεύει ρητά το δικαίωμα συμμετοχής στα αθλήματα, γεγονός που οδηγεί στην αναζήτηση άλλων θεμελιωδών δικαιωμάτων στα οποία μπορεί ερμηνευτικά να συμπεριληφθεί αυτό. Συμπερασματικά, για να μπορεί να υπάρξει ουσιαστική και δικαστική προστασία πρέπει να στοιχειοθετείται παραβίαση κάποιου άλλου άρθρου. Επικρατέστερη νομική βάση στην περίπτωση των διακρίσεων στον αθλητισμό, λόγω ταυτότητας φύλου, είναι το άρθρο 8 που θεμελιώνει το δικαίωμα στην ιδιωτική ζωή.¹⁵ Επιπλέον, για την προστασία της ισότητας των ΛΟΑΤΚΙ+ ατόμων υιοθετήθηκε από το Συμβούλιο της Ευρώπης, το CM/Rec(2025)7 Recommendation on Equal Rights for Intersex Persons, το οποίο αποτελεί το πρώτο ολοκληρωμένο έγγραφο που αφορά ειδικά στα δικαιώματα των intersex ατόμων. Το έγγραφο αυτό, παρότι δεν είναι δεσμευτικό, καθώς συνιστά κείμενο ηπίου δικαίου (soft law), αναγνωρίζει ότι τα intersex και trans παιδιά πρέπει να αντιμετωπίζονται με πλήρη σεβασμό στην προσωπική τους ταυτότητα, το σώμα και την αυτοδιάθεση τους, χωρίς να υπόκεινται σε μη συναινετικές θεραπείες ή επεμβάσεις, μέχρι να βρίσκονται σε θέση να αποφασίζουν για τον εαυτό τους.¹⁶

Νομολογιακή ανάλυση

Εισαγωγικές παρατηρήσεις

Λόγω του σύγχρονου χαρακτήρα της προβληματικής, το ΔΕΕ δεν έχει ακόμη κληθεί να αποφανθεί επί υπόθεσης, αφορώσας αμιγώς

τα δικαιώματα των διεμφυλικών και διαφυλικών ατόμων, σχετικά με την συμμετοχή τους σε αθλητικές διοργανώσεις. Ωστόσο, ορόσημο αποτελεί η απόφαση P v S and Cornwall County Council (C- 13/94)¹⁷ για την προστασία των ατόμων από διακρίσεις ερειδόμενες στην ταυτότητα φύλου. Τέλος, κρισιμότερη είναι η απόφαση του ΕΔΔΑ της 10^{ης} Ιουλίου 2025 στην υπόθεση *Semenya* για τους περιορισμούς συμμετοχής των διαφυλικών αθλητριών στα γυναικεία αθλήματα.¹⁸

P. v S and Cornwall County Council (C- 13/94)

Πραγματικά περιστατικά και Απόφαση ΔΕΕ

Η απόφαση P. v S and Cornwall County Council (C- 13/94), στην οποία το ΔΕΕ έκρινε ότι η απόλυση λόγω αλλαγής φύλου αποτελεί διάκριση λόγω φύλου, αποτελεί ορόσημο για την προστασία των δικαιωμάτων των trans ατόμων στην Ευρώπη. Η υπόθεση αφορούσε την απόλυση της P., εργαζόμενης σε εκπαιδευτικό ίδρυμα στο Cornwall, η οποία είχε γνωστοποιήσει στον εργοδότη της ότι θα προέβαινε σε εγχείρηση αναπροσδιορισμού του φύλου της.¹⁹ Η P. υπέβαλε προσφυγή στο αγγλικό δικαστήριο Industrial Tribunal, υποστηρίζοντας ότι η απόλυση της αποτελούσε διάκριση λόγω φύλου, απαγορευμένη από την τότε Οδηγία 76/207/ΕΟΚ.^{20,21} Το εθνικό δικαστήριο υπέβαλε προδικαστικό ερώτημα στο ΔΕΕ, σχετικά με το αν η απόλυση λόγω αλλαγής φύλου εμπίπτει στην απαγόρευση διακρίσεων λόγω φύλου και αντιβαίνει στην αρχή της ίσης μεταχείρισης μεταξύ

15 Δεληγιάννη-Δημητράκου Χ./Κώνστα Α.-Μ., ό.π., σελ 252.

16 Συμβούλιο της Ευρώπης, Council of Europe adopts landmark Recommendation on equal rights for intersex persons, διαθέσιμο σε: www.coe.int/en/web/portal/-/council-of-europe-adopts-landmark-recommendation-on-equal-rights-for-intersex-persons.

17 ΔΕΕ C-13/94, P v S and Cornwall County Council, ό.π.

18 ΕΔΔΑ, *Semenya* κατά Ελβετίας (Προσφυγή No 10934/21), απόφαση της 10ης Ιουλίου 2025.

19 ΔΕΕ C-13/94, P v S and Cornwall County Council, ό.π., παρ.3-4.

20 Οδηγία 76/207/ΕΟΚ του Συμβουλίου της 9ης Φεβρουαρίου 1976 περί της εφαρμογής της αρχής της ίσης μεταχείρισης ανδρών και γυναικών, όσον αφορά την πρόσβαση σε απασχόληση, την επαγγελματική εκπαίδευση και πρόωθηση και τις συνθήκες εργασίας, Επίσημη Εφημερίδα των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων C 337 E/204, σελ.71.

21 ΔΕΕ C-13/94, P v S and Cornwall County Council, ό.π., σκ. 5.

ανδρών και γυναικών όσον αφορά την πρόσβαση σε απασχόληση, σύμφωνα με την παραπάνω Οδηγία.²² Το Δικαστήριο έκρινε ότι στο πεδίο εφαρμογής της Οδηγίας δεν εμπίπτουν μόνο οι διακρίσεις που οφείλονται στο ότι ο υφιστάμενος τη διάκριση ανήκει στο ένα από τα δύο φύλα. Καθώς η Οδηγία παρέχει ένα ευρύτερο πεδίο προστασίας, έγινε δεκτό ότι εφαρμόζεται και στις διακρίσεις που οφείλονται στην αλλαγή φύλου. Επομένως, σε περίπτωση απολύσεως λόγω υποβολής του εργαζόμενου σε αλλαγή φύλου, διαπιστώνεται δυσμενής μεταχείριση του ατόμου αυτού έναντι εκείνων που ανήκουν στο φύλο στο οποίο θεωρητικά ανήκε και ο ίδιος πριν την αλλαγή. Το Δικαστήριο λοιπόν, σύμφωνα με το άρθρο 5 παράγραφος 1 της ανωτέρω Οδηγίας, αποφάνθηκε ότι η αλλαγή φύλου συνδέεται άρρηκτα με το κοινωνικό και νομικό φύλο και ότι η δυσμενής μεταχείριση λόγω φυλομετάβασης αποτελεί ευθέως διάκριση λόγω φύλου. Επομένως, η απόλυση της P. ήταν ευθέως παράνομη.²³

Αξιολογική κρίση

Μολονότι η ανωτέρω δικαστική απόφαση δεν εμπίπτει απόλυτα στο πλαίσιο της συμμετοχής των trans και intersex ατόμων στον χώρο του αθλητισμού, είναι βαρύνουσας σημασίας, καθώς με αυτήν αναγνωρίστηκε για πρώτη φορά ρητά από το ΔΕΕ ότι, σε ενωσιακό επίπεδο, οι trans άνθρωποι προστατεύονται από την αρχή της ισότητας ανδρών και γυναικών, ανεξάρτητα από το στάδιο φυλομετάβασής τους. Το ΔΕΕ προέβη σε μια τελεολογική ερμηνεία της «διάκρισης λόγω φύλου», ώστε να περιλάβει και την ταυτότητα φύλου παρόλο που αυτή δεν αναφερόταν ρητά στο περιεχόμενο

της Οδηγίας, χωρίς να αναγνωρίσει αυτοτελή λόγο διάκρισης. Η απόφαση αποτελεί σημείο αναφοράς στα δικαιώματα των ΛΟΑΤΚΙ+ ατόμων, καθώς επηρέασε βαθιά την εθνική νομοθεσία πολλών κρατών-μελών και έθεσε τη θεμελιώδη βάση για τη σύγχρονη προστασία των δικαιωμάτων των trans προσώπων και την εξέλιξη της έννοιας της ταυτότητας φύλου στο ενωσιακό δίκαιο.

Απόφαση Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου για την υπόθεση Semenya κατά Ελβετίας

Πραγματικά περιστατικά

Η υπόθεση αφορά την παραβίαση αφενός του δικαιώματος της προσφεύγουσας σε δίκαιη δίκη και αφετέρου του δικαιώματος της σε ιδιωτική ζωή απαλλαγμένη από διακρίσεις.²⁴ Η Semenya είναι Νοτιοαφρικανή αθλήτρια και, συγκεκριμένα, δρομέας μεσαίων αποστάσεων, με παγκόσμιες διακρίσεις συμπεριλαμβανομένων δύο χρυσών Ολυμπιακών μεταλλίων. Το 2009, στο Παγκόσμιο Πρωτάθλημα του Βερολίνου, η αιτούσα υποβλήθηκε σε σωματικό έλεγχο και αιματολογική εξέταση, μετά από την οποία της ζητήθηκε από τη νυν World Athletics (πρώην Διεθνής Ένωση Ομοσπονδιών Κλασικού Αθλητισμού) να ελαττώσει την τεστοστερόνη της σε επίπεδα κατώτερα των 10nmol/L, ως προϋπόθεση για τη συμμετοχή της στην κατηγορία των γυναικών σε διεθνείς αθλητικές διοργανώσεις.

Η Semenya, μία intersex γυναίκα, δέχθηκε να υποβληθεί στη διαδικασία μείωσης της τεστοστερόνης της μέσω ορμονικής θεραπείας, η οποία όμως της προκάλεσε «σοβαρές παρενέργειες»²⁵. Το 2018, η World Athletics εξέδωσε

22 ΔΕΕ C-13/94, P v S and Cornwall County Council, ό.π., σκ. 11-13.

23 ΔΕΕ C-13/94, P v S and Cornwall County Council, ό.π., σκ. 20-23.

24 *Wauters J./ Hertel N.*, European Court of Human Rights delivers final ruling in the case of Semenya v. Switzerland, White & Case, 18 Ιουλίου 2025, διαθέσιμο σε: <https://www.whitecase.com/insight-alert/european-court-human-rights-delivers-final-ruling-case-semenya-v-switzerland#:~:text=Semenya%20then%20seized%20the%20ECtHR,rise%20to%20any%20separate%20issue.%22>

25 ΕΔΔΑ, Semenya κατά Ελβετίας, ό.π., παρ.12-14.

νέους κανονισμούς για τη συμμετοχή αθλητών με διαφοροποιήσεις στην ανάπτυξη φύλου, σύμφωνα με τους οποίους οι ενδιαφερόμενοι πρέπει να πληρούν σωρευτικώς τα εξής κριτήρια, προκειμένου να έχουν δικαίωμα να διαγωνιστούν στην κατηγορία των γυναικών ή/και να αναγνωρίζονται τα παγκόσμια ρεκόρ τους: πρώτον, νομική αναγνώριση ως άτομο «θηλυκού γένους» ή «διαφυλικό»· δεύτερον, μείωση του επιπέδου τεστοστερόνης στο αίμα σε τιμές κάτω των 5nmol/L για τουλάχιστον 6 διαδοχικούς μήνες· τρίτον, διατήρηση των τιμών αυτών συνεχώς (και εκτός διάρκειας διαγωνισμού) για όσο διάστημα το άτομο επιθυμεί να έχει δυνατότητα συμμετοχής στις προαναφερόμενες κατηγορίες ή να αναγνωρίζεται το ρεκόρ του. Η αιτούσα αρνήθηκε να συμμορφωθεί με τους αυστηρότερους περιορισμούς επικαλούμενη τις παρενέργειες που θα αναγκαζόταν να υποστεί.²⁶

Το Δικαστήριο συμπεριέλαβε στα κρίσιμα πραγματικά περιστατικά και την υπόθεση της Dutee Chand²⁷, μιας Ινδής αθλήτριας με υπερανδρογονισμό. Το 2015, το Αθλητικό Διαιτητικό Δικαστήριο, το οποίο εδρεύει στην Ελβετία, δίκασε την υπόθεση της Chand με αντικείμενο τον αποκλεισμό της συμμετοχής της στην κατηγορία των γυναικών σε συμμόρφωση με τους Κανονισμούς για τη Συμμετοχή Γυναικών με Υπερανδρογονισμό στην Κατηγορία των Θηλέων.²⁸ Με τους κανονισμούς αυτούς ήταν υποχρεωμένη να συμμορφωθεί και η Semenya μέχρι το 2018, όταν η World Athletics εξέδωσε τους κανονισμούς για τη συμμετοχή αθλητών με διαφοροποιήσεις στην ανάπτυξη φύλου. Η επακόλουθη διαιτητική απόφαση²⁹ δίκαιωσε

την Chand, διατάζοντας προσωρινή αναστολή των κανονισμών, καθώς το Διαιτητικό Δικαστήριο απεφάνθη ότι δεν υπήρχαν επαρκή επιστημονικά στοιχεία που αποδεικνύουν τη συνάφεια μεταξύ υψηλών επιπέδων τεστοστερόνης και κάποιου αθέμιτου πλεονεκτήματος σε βάρος των υπολοίπων διαγωνιζόμενων γυναικών. Η Semenya μετά από αυτήν την κρίση, σταμάτησε τη λήψη αντισυλληπτικών χαπιών καθώς δεν υπήρχε πλέον κάποιος κανονισμός που της το επέβαλε.³⁰

Απόφαση ΕΑΔΑ της 11ης Ιουλίου 2023 και της 10ης Ιουνίου 2025

Η προσφεύγουσα επικαλέσθηκε, *inter alia*, παραβίαση του άρθρου 8 σε συνδυασμό με το 14 της ΕΣΔΑ, καθώς και του άρθρου 6 για το δικαίωμα στη χρηστή απονομή της δικαιοσύνης. Η επταμελής σύνθεση του Δικαστηρίου απεφάνθη ότι, πράγματι, εντοπίζεται παραβίαση του δικαιώματος σεβασμού της ιδιωτικής της ζωής, η οποία περιέχει στοιχεία διάκρισης με βάση τα χαρακτηριστικά φύλου της προσφεύγουσας. Μάλιστα, το Δικαστήριο κατέληξε ρητά πως οι σχετικοί κανονισμοί δεν μπορούν να θεωρηθούν «αντικειμενικοί και αναλογικοί προς τον επιδιωκόμενο σκοπό», δίνοντας έμφαση στην έλλειψη επαρκών επιστημονικών στοιχείων θεμελιωτικών κάποιου πλεονεκτήματος και στον μη υπολογισμό των παρενεργειών.³¹ Το 2023, λοιπόν, κρίθηκε πως οι περιορισμοί του δικαιώματος της Semenya να συμμετάσχει στους διεθνείς αθλητικούς διαγωνισμούς έπλητταν την αρχή της αναλογικότητας. Η Ελβετία παρέπεμψε την υπόθεση στο Τμήμα Ευ-

26 ΕΑΔΑ, Semenya κατά Ελβετίας, ό.π., παρ. 21-22.

27 Αθλητικό Διαιτητικό Δικαστήριο, CAS, 2014/A/3759, Dutee Chand κατά Athletics Federation of India και The International Association of Athletics Federation, 24 Ιουλίου 2015.

28 IAAF, Regulations Governing Eligibility Of Females With Hyperandrogenism To Compete In Women's Competition, Sports Integrity Initiative, 1 Μαΐου 2011, παρ. 6.5., διαθέσιμο σε: <https://www.sportsintegrityinitiative.com/wp-content/uploads/2016/02/IAAF-Regulations-Governing-Eligibility-of-Females-with-Hyperandrogenism-to-Compete-in-Women%E2%80%99s-Competition-In-force-as-from-1st-May-2011-6.pdf>.

29 Αθλητικό Διαιτητικό Δικαστήριο, ό.π., παρ. 537.

30 ΕΑΔΑ, Semenya κατά Ελβετίας, ό.π., παρ. 18-19.

31 ΕΑΔΑ, Semenya κατά Ελβετίας, (Προσφυγή Νο 10934/21), απόφαση της 11ης Ιουλίου 2023, παρ. 200-202.

ρείας Σύνθεσης, το οποίο εξέδωσε την κρίση του σχεδόν δύο χρόνια αργότερα. Σε αυτή την απόφαση, το ΕΔΔΑ απεφάνθη μόνο επί του ζητήματος της παραβίασης του δικαιώματος στη δίκαιη δίκη. Απέρριψε, δηλαδή, τους ισχυρισμούς της Semenya περί παραβίασης του δικαιώματος της για σεβασμό της ιδιωτικής ζωής και μη διάκρισης στη βάση των χαρακτηριστικών φύλου ως απαράδεκτους, με την αιτιολογία ότι τα ελβετικά δικαστήρια στερούνταν δικαιοδοσίας *ratione personae*.³²

Αξιολογική κρίση

Οι δύο αποφάσεις έλαβαν χώρα σε διαφορετικά πολιτικά κλίματα. Το 2025, το κοινό αίσθημα έπαψε να είναι τόσο φιλικό διακείμενο απέναντι στα αιτήματα των διαφυλικών και διεμφυλικών ατόμων στη συμπερίληψη. Το Τμήμα Ευρείας Σύνθεσης του ΕΔΔΑ, λοιπόν, δεν αναγνώρισε στην Ελβετία κάποιον σύνδεσμο με το πρόσωπο της προσφεύγουσας από τον οποίο θα απέρρεε υποχρέωση προστασίας των ουσιαστικών θεμελιωδών δικαιωμάτων της, δηλαδή αυτών της προστασίας στην ιδιωτική ζωή, απαλλαγμένη από διακρίσεις λόγω ταυτότητας φύλου. Παρ'όλα αυτά, απεφάνθη ότι υπάρχει πράγματι παραβίαση στο διαδικαστικό δικαίωμα της Semenya στη δίκαιη δίκη. Η κρίση καθαυτή συμβάλλει *prima facie* στη δημιουργία ενός νομικού πλαισίου, ικανού να παράσχει στοιχειώδη δικαστική προστασία στους ενδιαφερόμενους, καθώς περιορίζει την αυθαιρεσία της υποχρεωτικής υπαγωγής σε διαιτησία των αθλητικών διαφορών ως έκφανση της αρχής της αυτονομίας των αθλητικών νομικών προσώπων.³³

απαγορεύεται. Με άλλα λόγια, η αρχή της ισότητας και η απαγόρευση των διακρίσεων με βάση τα χαρακτηριστικά φύλου χαράσσουν μια ξεκάθαρη πορεία: το δικαίωμα συμμετοχής αυτών των ατόμων στις αθλητικές διοργανώσεις είναι καταρχήν αυτονόητο και προστατευτέο. Εξαίρεση και όχι κανόνα πρέπει να αποτελούν οποιοιδήποτε περιορισμοί, σεβόμενοι την αρχή της αναλογικότητας, όπως σε μια κλασική περίπτωση σύγκρουσης δικαιωμάτων. Παρά ταύτα, η ασάφεια των απαντήσεων της Ευρωπαϊκής Επιτροπής όπως και η ανατροπή της απόφασης του ΕΔΔΑ της 11ης Ιουλίου 2023 δεν θέτουν γερές βάσεις, ώστε να δημιουργηθεί ένα σαφές νομικό πλαίσιο, κατάλληλο να προσφέρει ικανοποιητική προστασία στα διαφυλικά και διεμφυλικά άτομα, των οποίων το δικαίωμα συμμετοχής στα αθλήματα αμφισβητείται. Σε κάθε περίπτωση, οι κανονισμοί που θέτονται από τις ομοσπονδίες ως προς τους περιορισμούς του δικαιώματος συμμετοχής σε αθλητικές διοργανώσεις των trans και intersex ατόμων μπορούν και θα πρέπει να ελέγχονται, ανεξάρτητα από την αρχή της διοικητικής αυτονομίας, ως προς τον σεβασμό και την τήρηση των ευρωπαϊκών επιταγών από την ΕΕ. Εν κατακλείδι, οποιεσδήποτε *de lege ferenda* προτάσεις έχουν ως λογική και αναγκαία προϋπόθεση την εύρεση επιστημονικών στοιχείων που δεν αφήνουν περιθώριο αμφισβήτησης ως προς το ποιες ορμόνες παρέχουν αθέμιτο αθλητικό πλεονέκτημα, προκειμένου να κριθεί η προσφορότητα και η αναγκαιότητα των μέτρων που περιορίζουν το δικαίωμα συμμετοχής των ατόμων αυτών.

Συμπεράσματα

Τόσο το νομικό πλαίσιο όσο και η νομολογία μαρτυρούν πως ο κάθετος αποκλεισμός των intersex και trans ατόμων από τα αθλήματα

32 ΕΔΔΑ, Semenya κατά Ελβετίας (Προσφυγή Νο 10934/21), απόφαση της 10ης Ιουλίου 2025, παρ. 136 και 151.

33 Patel S., Up Against It, Verfassungsblog, 29 Ιουλίου 2025, διαθέσιμο σε: <https://verfassungsblog.de/up-against-it/>

Παραβίαση του δικαιώματος στη ζωή (άρθρο 2 ΕΣΔΑ) κατά τη διαφύλαξη των θαλάσσιων συνόρων: Οι καταδίκες της Ελλάδας από το ΕΔΔΑ

Κωνσταντίνος Βίτσιος

Τριτοετής Φοιτητής Νομικής Σχολής ΑΠΘ

Βαΐα Γούτα

Τελειόφοιτη Νομικής Σχολής ΑΠΘ

Κρατική κυριαρχία και προστασία του δικαιώματος στη ζωή στα θαλάσσια σύνορα

Η εξουσία των κρατών να ελέγχουν την είσοδο, την παραμονή και την απομάκρυνση των αλλοδαπών από το έδαφός τους συνιστά παραδεδεγμένη αρχή του διεθνούς δικαίου και έκφανση της κρατικής κυριαρχίας (άρ. 4 παρ. 2 και 72 ΣΛΕΕ).¹ Η άσκηση της εξουσίας αυτής εκδηλώνεται καταρχήν στο πεδίο της διαφύλαξης των εξωτερικών συνόρων, και δη των θαλασσίων, τα οποία έχουν καταστεί σημείο διενέξεως μεταξύ κρατικών πολιτικών ασφαλείας και διεθνών υποχρεώσεων προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.²

Η σύγχρονη προσφυγική και μεταναστευτική κρίση έχει μετατρέψει τη γραμμή άμυνας των κρατών-μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης σε κρίσιμο πεδίο δοκιμασίας της ίδιας της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ).³ Τα κράτη, παρότι διατηρούν ευρεία διακριτική ευχέρεια στον έλεγχο των συνόρων τους, υποχρεούνται να ασκούν τις σχετικές αρμοδιότητες κατά τρόπο σύμφωνο με τη Σύμβαση, διασφαλίζοντας την αποτελεσματική προστασία των κατοχυρωμένων δικαιωμάτων.⁴ Εξάλλου, τέτοια υποχρέωση επιτάσσει το άρ. 1 ΕΣΔΑ για κάθε πρόσωπο εντός της επικράτειας του κράτους (δικαιοδοσία *ratione personae*), είτε είναι πολίτης του

1 Σισιλιάνος Α.-Α. εις Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, Ερμηνεία κατ' άρθρο, Νομική Βιβλιοθήκη, 2025, παρ. 7 (άρ. 1), βλ. και ΕΔΔΑ, Moustaquim κατά Βελγίου, (Προσφυγή Νο 12313/86), απόφαση της 18^{ης} Φεβρουαρίου 1991, παρ. 43 και Ζάικος Ν., εις Δικαιώματα του Ανθρώπου: Παγκόσμια και περιφερειακή προστασία, Εκδόσεις Σάκκου-λα, 2022, σελ. 386.

2 Πουλαράκης Σ., Πρόσφυγες, μετανάστες και κρατική κυριαρχία: Η απόφαση του Δικαστηρίου του Στρασβούργου για τον φράκτη της Ισπανίας στη Μελίγια, Syntagmawatch, 2020, διαθέσιμο σε: <https://www.syntagmawatch.gr/trending-issues/prosfiges-metanastes-kai-kratiki-kyriarchia-i-apofasi-tou-dikastiriou-tou-strasvourgou-gia-ton-fraxti-tis-ispantias-sti-meligia/>.

3 Κτιστάκης Γ., Η προστασία των μεταναστών στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και τον Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Χάρτη, Εγχειρίδιο για Νομικούς, Συμβούλιο της Ευρώπης, σσ. 9-12.

4 Ζάικος Ν., ό.π., σελ. 386.

είτε αλλοδαπός, ακόμη και χωρίς νομιμοποιητικά έγγραφα.⁵

Ιδιαίτερη σημασία αποκτά, στο πλαίσιο αυτό, το άρθρ. 2 ΕΣΔΑ, το οποίο κατοχυρώνει το δικαίωμα στη ζωή ως υπέρτατη αξία της ευρωπαϊκής δημόσιας τάξης.⁶ Η Ελλάδα, συμβαλλόμενο κράτος στην ΕΣΔΑ, λόγω της γεωγραφικής της θέσης στα εξωτερικά θαλάσσια σύνορα της Ένωσης, είναι στην πρώτη γραμμή των προσφυγικών και μεταναστευτικών ροών⁷ και έχει επανειλημμένως βρεθεί ενώπιον του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΔΔΑ) για περιστατικά που άπτονται της χρήσης βίας ή της επιχειρησιακής διαχείρισης προσφύγων και μεταναστών στη θάλασσα.⁸ Οι υποθέσεις «Safi κατά Ελλάδας»⁹ και «Alkhatib κατά Ελλάδας»,¹⁰ οι οποίες αναλύονται παρακάτω, αποτελούν χαρακτηριστικά παραδείγματα της νομολογιακής προσέγγισης του Δικαστηρίου επί του ζητήματος αυτού και καταδεικνύουν τις πλημμέλειες και ελλείψεις της κρατικής δράσης υπό το πρίσμα του άρθρ. 2 ΕΣΔΑ.

Το άρθρ. 2 κατατάσσεται ανάμεσα στα πιο θεμελιώδη άρθρα της ΕΣΔΑ και αποτελεί πυρήνα των δημοκρατικών κοινωνιών που απαρτίζουν το Συμβούλιο της Ευρώπης, καθώς ορίζει ότι

«το δικαίωμα κάθε προσώπου στη ζωή προστατεύεται από τον νόμο». Εξ αυτού προκύπτουν οι επιμέρους υποχρεώσεις των μερών της Σύμβασης, τόσο ουσιαστικές όσο και διαδικαστικές. Οι ουσιαστικές υποχρεώσεις διακρίνονται σε αρνητικές και θετικές. Οι υποχρεώσεις αυτές θα εξεταστούν μέσα από την ανάλυση των προαναφερόμενων αποφάσεων του Δικαστηρίου.

Η Υπόθεση «Safi κατά Ελλάδας»

Η νομική διάσταση της υπόθεσης

Η υπόθεση «Safi» δεν αποτελεί τη μοναδική καταδίκη της Ελλάδας για παραβιάσεις του άρθρ. 2 ΕΣΔΑ.¹¹ Ωστόσο, παρουσιάζει ενδιαφέρον, καθώς για πρώτη φορά,¹² μεταξύ άλλων καταγγέλλεται η παραβίαση της αρχής της μη επαναπροώθησης¹³ από μέρους της λιμενικής αρχής,¹⁴ που απορρέει από το ενωσιακό (άρθρ. 19 παρ. 2 ΧΘΔ και 78 ΣΛΕΕ) και διεθνές δίκαιο (άρθρ. 33 Σύμβασης της Γενεύης).¹⁵ Το ΕΔΔΑ δεν αποφάνθηκε τελικώς επί της βασιμότητας του ισχυρισμού αυτού, αφού οι ελλείψεις της εισαγγελικής έρευνας και η θέση της δικογραφίας στο αρχείο δεν επέτρεψαν τη διαλεύκανση

5 Σισιλιάνος Α.-Α., ό.π., σσ. 52-53.

6 Σισιλιάνος Α.-Α., ό.π., σελ. 91.

7 Greek Council for Refugees (GSR), Legal Unit, Aida Country Report on Greece, Update on 2024, September 2025, διαθέσιμο σε: https://asylumineurope.org/wp-content/uploads/2025/09/AIDA_GR_2024-update.pdf?utm_source=chatgpt.com.

8 ΕΔΔΑ, Almukhlis και Al-Maliki κατά Ελλάδας, (Προσφυγή No 22776/18), απόφαση της 25^{ης} Μαρτίου 2025 και ΕΔΔΑ, F.M. και άλλοι κατά Ελλάδας, (Προσφυγή No 17622/21), της 14^{ης} Σεπτεμβρίου 2025.

9 ΕΔΔΑ, Safi και λοιποί κατά Ελλάδας (Προσφυγή No 5418/15), απόφαση της 7^{ης} Ιουλίου 2022.

10 ΕΔΔΑ, Alkhatib και λοιποί κατά Ελλάδας (Προσφυγή No 3566/16), απόφαση της 16^{ης} Ιανουαρίου 2024.

11 ΕΔΔΑ, Τσαλικίδης και λοιποί κατά Ελλάδας, (Προσφυγή No 73974/14), της 16^{ης} Νοεμβρίου 2017 και ΕΔΔΑ, Μακαράτζης κατά Ελλάδας (Προσφυγή No 50385/99), απόφαση της 20^{ης} Δεκεμβρίου 2004.

12 Υπατη Αρμοστεία του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες, Επετηρίδα Δικαίου Προσφύγων και Αλλοδαπών 2021-2022, Αντ. Ν. Σάκουλας, 2024, σελ. 272.

13 «Κανένας δεν μπορεί να επιστραφεί σε μέρος στο οποίο βρίσκεται σε πραγματικό κίνδυνο ή υπόκειται σε μεταχείριση που είναι αντίθετη σε οποιαδήποτε από αυτές τις διατάξεις. Αυτή είναι η αρχή της μη επαναπροώθησης», European Court of Human Rights - Human Rights Education for Legal Professionals, Συμβούλιο της Ευρώπης/ ΕΔΔΑ, 2016, σελ. 2, διαθέσιμο σε: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/COURTalks_Asyl_Talk_ELL.

14 «Είναι πλέον γενικά αποδεκτό ότι η αρχή της μη επαναπροώθησης εφαρμόζεται όχι μόνο στην στεριά αλλά και στην θάλασσα», Σισιλιάνος Α.-Α., Η ανθρώπινη διάσταση του διεθνούς δικαίου: αλληλεπιδράσεις γενικού διεθνούς δικαίου και δικαιωμάτων του ανθρώπου, Νομική Βιβλιοθήκη, 2024, σελ. 405.

15 Οργανισμός Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Οδηγίες σχετικά με τον τρόπο μείωσης του κινδύνου επαναπροώθησης στη διαχείριση των εξωτερικών κατά τις επιχειρήσεις εντός του εδάφους τρίτων χωρών ή από κοινού με τρίτες χώρες, Υπηρεσία Εκδόσεων ΕΕ, 2017, διαθέσιμο σε: https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-2016-guidance-reducing-refoulement-risk_el.pdf.

των πραγματικών περιστατικών και άρα ήταν αδύνατο να αποδειχθεί πέραν πάσης αμφιβολίας ότι υπήρξε απόπειρα επαναπροώθησης.¹⁶

Πραγματικά περιστατικά και νομικοί ισχυρισμοί των μερών

Η απόφαση αφορά την προσφυγή που υποβλήθηκε από 16 πρόσωπα τρίτων χωρών κατά της Ελληνικής Δημοκρατίας, με την οποία καταγγέλθηκε το ναυάγιο της 20ής Ιανουαρίου 2014 στα ανοικτά του Φαρμακονησίου. Η βύθιση του αλιευτικού σκάφους προκάλεσε τον θάνατο 11 ατόμων, μεταξύ των οποίων και συγγενών των προσφευγόντων.

Τα αίτια του ναυαγίου αποτέλεσαν βασικό πεδίο διαφωνίας μεταξύ προσφευγόντων και ελληνικού κράτους. Πράγματι, οι πρώτοι ισχυρίστηκαν ότι αυτό προκλήθηκε από τη μεγάλη ταχύτητα, με την οποία το λιμενικό σκάφος ρυμούλκησε το αλιευτικό, με σκοπό την επαναπροώθηση του στα τουρκικά θαλάσσια σύνορα. Επικαλέστηκαν, ακόμα, τις σοβαρές παραλείψεις της λιμενικής αρχής κατά την επιχείρηση διάσωσης, που οδήγησαν τελικά στον θάνατο των συγγενών τους.

Αντιθέτως, η ελληνική κυβέρνηση υποστήριξε ότι οι επιβαίνοντες ήταν περισσότεροι από το επιτρεπόμενο όριο, οι μετεωρολογικές συνθήκες ήταν δυσμενείς και το πλοιάριο δεν ήταν κατάλληλο για ναυσιπλοΐα, για αυτό και δόθηκε εντολή στους λιμενικούς να μεταφέρουν τους επιβαίνοντες με ασφάλεια στο Φαρμακονήσι, όπως επιτάσσουν οι κανόνες διάσωσης. Επεσή-

μανε, ακόμη, ότι αιτία του ναυαγίου αποτέλεσε ο πανικός που επικράτησε μεταξύ των επιβαινόντων, που είχε ως αποτέλεσμα την ανατροπή του πλοιαρίου. Τέλος, αρνήθηκε κάθε ισχυρισμό περί απόπειρας επαναπροώθησης.¹⁷

Το Δικαστήριο στα πλαίσια εξέτασης του παραδεκτού της προσφυγής, απέρριψε την ένσταση μη εξάντλησης των εθνικών ενδίκων μέσων που πρόβαλλε η ελληνική Κυβέρνηση (άρ. 13 και 35 παρ.1 ΕΣΔΑ). Ακόμη, απέρριψε τις ενστάσεις περί μη συνδρομής ιδιότητας του θύματος έναντι ενός εκ των προσφευγόντων, που είχε κριθεί υπαίτιος για τον θάνατο ορισμένων από τους ναυαγούς. Αποφάνθηκε, τέλος, για τις καταγγελλόμενες παραβιάσεις τόσο του άρ. 2 όσο και του άρ. 3 της Σύμβασης, που απαγορεύει τα βασανιστήρια και την απάνθρωπη μεταχείριση.¹⁸

Η διαδικαστική υποχρέωση διεξαγωγής αποτελεσματικής έρευνας

Το ΕΔΔΑ, κατά πάγια νομολογία του,¹⁹ έχει καθιερώσει τη διαδικαστική υποχρέωση στα πλαίσια εξέτασης του άρ. 2 ΕΣΔΑ για διεξαγωγή αποτελεσματικής έρευνας, η οποία είναι παράλληλη αλλά ανεξάρτητη από την ουσιαστική.²⁰ Για να κριθεί μια έρευνα ως τέτοια, πρέπει τα συμπεράσματα της να «*βασίζονται σε μια λεπτομερή, αντικειμενική και αμερόληπτη ανάλυση των σχετικών δεδομένων*».²¹ Ενδεικτικά κριτήρια, εξεταζόμενα από κοινού, είναι: η καταλληλότητα των μέτρων έρευνας, η ταχύτητα της ανταπόκρισης, η διασφάλιση των απο-

16 Ύπατη αρμοστέία ΟΗΕ για τους πρόσφυγες, ό.π., σελ. 272.

17 ΕΔΔΑ, Safi και λοιποί κατά Ελλάδα, ό.π., παρ. 1, 5, 9, 25-29.

18 ΕΔΔΑ, Safi και λοιποί κατά Ελλάδα, ό.π., παρ. 6, 13-19, 77, 108.

19 ΕΔΔΑ, McCann και άλλοι κατά Ηνωμένου Βασιλείου (Προσφυγή No 18984/91), απόφαση της 27^{ης} Σεπτεμβρίου 1995, παρ. 161 και ΕΔΔΑ, Al-Skeini και άλλοι κατά Ηνωμένου Βασιλείου (Προσφυγή No 55721/07), απόφαση της 7^{ης} Ιουλίου του 2011, παρ. 163.

20 Ακτύπης Σ.-Η./ Πρέζας Ι., εις Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, Ερμηνεία κατ' άρθρο, Νομική Βιβλιοθήκη, 2025, παρ. 99 (άρ. 2).

21 Council of Europe and European Court of Human Rights, Guide on article 2 of the European Convention on Human Rights, published by Council of Europe, 2025, παρ. 176, σελ. 40, διαθέσιμο σε: https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_2_eng?utm_source=chatgpt.com.

δεικτικών μέσων και η δυνατότητα συμμετοχής των συγγενών του αποβιώσαντος.²²

Η διαδικαστική υποχρέωση υφίσταται για ένα κράτος, όταν επέρχεται θάνατος προσώπου υπό συνθήκες αμφισβητούμενες, που εγείρουν ζήτημα κρατικής ευθύνης και εμπίπτουν στη δικαιοδοσία του (συνδυασμός άρ. 1 και 2 ΕΣΔΑ).²³ Ταυτόχρονα, το Δικαστήριο διευκρινίζει ότι η υποχρέωση αυτή δεν κρίνεται με βάση το αποτέλεσμα της έρευνας, δηλαδή από το αν κατέληξε σε απόδοση ευθυνών, αλλά με βάση την αποτελεσματικότητα των επιλεγόμενων μέσων, για αυτό και πρόκειται για υποχρέωση συμπεριφοράς.²⁴

Εν προκειμένω, οι ελληνικές αρχές άσκησαν αυτεπαγγέλτως ποινική δίωξη κατά των λιμενικών, οπότε εκ πρώτης όψεως τηρείται η υποχρέωση για διεξαγωγή έρευνας. Ωστόσο, ο τρόπος άσκησης της εν λόγω έρευνας φανέρωσε σοβαρές πλημμελίες που εγείρουν ερωτήματα σχετικά με την εγκυρότητα και την αλήθεια των συμπερασμάτων της. Αρχικά, ορισμένοι προσφεύγοντες διαμαρτυρήθηκαν για την ακαταλληλότητα της διερμηνείας των καταθέσεων τους. Αν και κινήθηκε διαδικασία για ψευδορκία κατά των διερμηνέων, οι καταθέσεις παρέμειναν βασικό στοιχείο του φάκελου της υπόθεσης, παρά την επίγνωση των ενδεχόμενων πλημμελειών από τις δικαστικές αρχές. Σύμφωνα με το ΕΔΔΑ, παρόλο που δεν απορρέει αυτομάτως από το άρ. 2 υποχρέωση των αρχών να γνωστοποιούν κάθε στοιχείο της έρευνας και να εκπληρώνουν κάθε αίτημα των διαδίκων, σε αυτήν την περίπτωση κρίθηκε ότι η μη παροχή πρόσβασης στις απομαγνητοφωνήσεις των λιμενικών ήταν μη προσήκουσα

για τη συμμετοχή των προσφευγόντων, επειδή αποτελούσε την ουσία της υπόθεσης.²⁵ Παράλληλα, βασικοί ισχυρισμοί των προσφευγόντων, όπως αυτός για την απόπειρα των «pushbacks», δεν εξετάστηκαν επαρκώς από τον αρμόδιο εισαγγελέα, ενώ η ενδελεχής διερεύνηση τους θα μπορούσε να οδηγήσει σε διαφορετικά συμπεράσματα για την ευθύνη των ελληνικών αρχών.²⁶ Στο σημείο αυτό, διαφαίνεται ο στενός λειτουργικός σύνδεσμος μεταξύ ουσιαστικής και διαδικαστικής υποχρέωσης, γιατί μόνο μετά από εμπεριστατωμένη και αποτελεσματική έρευνα μπορεί να κριθεί εάν στοιχειοθετείται παραβίαση της ουσιαστικής.²⁷

Με βάση, λοιπόν, τα ανωτέρω, το Δικαστήριο κατέληξε ότι το διαδικαστικό σκέλος του άρ. 2 ΕΣΔΑ παραβιάστηκε από τις ελληνικές αρχές, εφόσον δεν έλαβαν όλα τα αναγκαία μέτρα για την εξακρίβωση του πραγματικού της υπόθεσης.

Η θετική ουσιαστική υποχρέωση για πρόληψη και επιχειρησιακά μέτρα

Νομολογιακά, προκύπτει μια σειρά θετικών ουσιαστικών υποχρεώσεων, σχετικών με τη λήψη μέτρων για την προστασία της ζωής.²⁸ Πρακτικά, αφορά τόσο την υποχρέωση του κράτους να υιοθετήσει το κατάλληλο νομοθετικό και διοικητικό πλαίσιο, που να αποτρέπει τη διακινδύνευση του δικαιώματος στη ζωή, όσο και τη λήψη προληπτικών επιχειρησιακών μέτρων, ανεξαρτήτως αποτελέσματος (υποχρέωση συμπεριφοράς).²⁹

Σύμφωνα με το ΕΔΔΑ «κάθε προβαλλόμενη απειλή κατά της ζωής δεν υποχρεώνει τις αρχές, βάσει της Σύμβασης, να υιοθετήσουν συγκεκριμένα μέτρα».

22 ΕΔΔΑ, Safi και λοιποί κατά Ελλάδας, ό.π., παρ. 28-29.

23 Ακτύπης Σ.-Η./ Πρέζας Ι., ό.π., σελ. 136 και Council of Europe and European Court of Human Rights, ό.π., παρ. 152, σελ. 36.

24 Ακτύπης Σ.-Η./ Πρέζας Ι., ό.π., σελ. 142.

25 Ακτύπης Σ.-Η./ Πρέζας Ι., ό.π., σελ. 139 και 146.

26 ΕΔΔΑ, Safi και λοιποί κατά Ελλάδας, ό.π., παρ. 24, 37 και 127.

27 Ακτύπης Σ.-Η./ Πρέζας Ι., ό.π., σελ. 136.

28 Council of Europe and European Court of Human Rights, ό.π., παρ. 11-12, σελ. 8 και Βάγιας Μ., εις Δικαιώματα του ανθρώπου, Παγκόσμια και περιφερειακή Προστασία, Εκδόσεις Σάκκουλα, 2022, σελ. 484.

29 Ακτύπης Σ.-Η./ Πρέζας Ι., ό.π. σσ. 113-114.

κριμένα μέτρα για να εμποδίσουν την υλοποίηση της».³⁰ Υποχρέωση υφίσταται όταν οι αρχές γνώριζαν ή όφειλαν να γνωρίζουν την ύπαρξη πραγματικής και άμεσης απειλής κατά της ζωής και δεν έλαβαν τα μέτρα που ευλόγως αναμένονταν και θα είχαν συμβάλει στην αποφυγή του κινδύνου.³¹ Το Δικαστήριο διαπίστωσε την πλήρωση της πρώτης προϋπόθεσης, δεδομένου ότι επρόκειτο για υπερφορτωμένο και ευάλωτο σκάφος, το οποίο βρισκόταν υπό τον έλεγχο του Λιμενικού Σώματος σε συνθήκες αυξημένης επικινδυνότητας. Όσον αφορά τη δεύτερη προϋπόθεση, αν και δόθηκε εντολή για ασφαλή μεταφορά των προσώπων στο Φαρμακονήσι, δεν εξηγήθηκε ο ακριβής τρόπος διάσωσης ούτε ο λόγος καθυστέρημένης ενημέρωσης του Εθνικού Κέντρου Συντονισμού Έρευνας και Διάσωσης για το συμβάν. Ιδίως, η επιλογή της συγκεκριμένης μεθόδου χειρισμού του σκάφους, χωρίς προηγούμενη αξιολόγηση των κινδύνων και χωρίς την παρουσία επαρκών μέσων διάσωσης, ανέδειξε την απουσία της απαιτούμενης προληπτικής προσέγγισης. Τελικά, το Δικαστήριο πείστηκε πέραν πάσης αμφιβολίας ότι παραβιάστηκε η θετική ουσιαστική υποχρέωση.³²

Η Υπόθεση «Alkhatib κατά Ελλάδας»

Η νομική διάσταση της υπόθεσης

Η υπόθεση «Alkhatib κατά Ελλάδας» αφορά περιστατικό καταδίωξης, κατά τη διάρκεια της οποίας λιμενικοί έκαναν χρήση πυροβόλου

όπλου, προκαλώντας τον σοβαρό τραυματισμό του προσφεύγοντος, ο οποίος ήταν ανήλικος.³³ Παρότι το περιστατικό δεν κατέληξε σε άμεσο θάνατο, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι εμπίπτει στο προστατευτικό πεδίο του άρ. 2, καθώς η χρήση πυροβόλου όπλου ενείχε δυνητικά θανατηφόρο χαρακτήρα.³⁴

Το Δικαστήριο επανέλαβε τη νομολογιακή του θέση, όπως αυτή είχε διαμορφωθεί ιδίως στην υπόθεση «Makaratzis κατά Ελλάδας»,³⁵ σύμφωνα με την οποία η εφαρμογή του άρ. 2 δεν εξαρτάται αποκλειστικά από την επέλευση θανάτου, αλλά αρκεί η χρήση βίας, ικανής να προκαλέσει θανατηφόρο αποτέλεσμα.³⁶ Υπό το πρίσμα αυτό, η υπόθεση προσέλαβε ιδιαίτερη σημασία, καθώς επέτρεψε στο Δικαστήριο να επανεξετάσει τις ουσιαστικές και διαδικαστικές υποχρεώσεις του κράτους σε περιπτώσεις κρατικής επιβολής.

Η αρνητική ουσιαστική υποχρέωση: απαγόρευση αυθαίρετης ή υπέρμετρης χρήσης βίας

Η αρνητική ουσιαστική υποχρέωση του άρ. 2 επιβάλλει στα κράτη να μην προβαίνουν σε οποιαδήποτε πράξη ή παράλειψη που θα είχε ως αποτέλεσμα την αυθαίρετη στέρηση ζωής.³⁷ Η 2§2 προβλέπει τις μόνες εξαιρέσεις αυτής της υποχρέωσης,³⁸ οι οποίες πρέπει να ερμηνεύονται στενά και υπό το πρίσμα της αρχής της «απόλυτης» αναγκαιότητας.³⁹ Νομολογιακά, αποδεικνύεται ότι βασικό πεδίο εφαρμογής των εξαιρέσε-

30 ΕΔΔΑ, *Finogenov και άλλοι κατά Ρωσίας* (Προσφυγή Νο 18299/03 και 27311/03), απόφαση της 20^{ης} Δεκεμβρίου 2011, παρ. 209.

31 *Βάγιας Μ.*, ό.π., σελ. 484 και *Ακτύπης Σ.-Η./Πρέζας Ι.*, ό.π. σελ. 117.

32 ΕΔΔΑ, *Safi και λοιποί κατά Ελλάδας*, ό.π., παρ. 68-76 και 166.

33 *Ακτύπης Σ.-Η./Πρέζας Ι.*, ό.π., σελ. 110.

34 ΕΔΔΑ, *Alkhatib και λοιποί κατά Ελλάδας*, ό.π., παρ. 11, 53 και 116.

35 ΕΔΔΑ, *Μακαράτζης κατά Ελλάδας*, ό.π.

36 *Ακτύπης Σ.-Η./Πρέζας Ι.*, ό.π., σσ. 100-101.

37 *Ακτύπης Σ.-Η./Πρέζας Ι.*, ό.π., σελ. 92.

38 Άρ. 2§2 ΕΣΔΑ: (α.) δια την υπεράσπισιν οιοδήποτε προσώπου κατά παρανόμου βίας. (β.) δια την πραγματοποιήσιν νομίμου συλληψεως ή προς παρεμπόδισιν αποδράσεως προσώπου νομίμως κρατούμένου. (γ.) δια την καταστολήν, συμφώνως τω νόμω, στάσεως ή ανταρσίας.

39 *Βάγιας Μ.*, ό.π., σελ. 480 και *Ακτύπης Σ.-Η./Πρέζας Ι.*, ό.π., σσ.106-107.

ων αποτελεί ο ανεπαρκής σχεδιασμός κρατικών αστυνομικών και στρατιωτικών επιχειρήσεων, εξαιτίας των οποίων επέρχεται ο θάνατος προσώπων.⁴⁰ Η χρήση βίας δικαιολογείται από το ΕΔΔΑ μόνο στις περιπτώσεις που αυτή είναι «αναπόφευκτη, εύλογη και αναγκαία».⁴¹ Επιπρόσθετο υποκειμενικό κριτήριο που εισαγάγει το Δικαστήριο είναι αυτό της «εilikρινούς πεποίθησης» του κρατικού οργάνου. Με βάση αυτό, η αρνητική υποχρέωση δεν υπόκειται σε παραβίαση, όταν οι αρμόδιες αρχές αντιλαμβάνονται αληθινά και τίμια ότι η χρήση βίας είναι απολύτως απαραίτητη για τη διαφύλαξη της ζωής των ιδίων ή κάποιου τρίτου.⁴²

Στην εν λόγω υπόθεση, το ΕΔΔΑ εξέτασε αν μπορεί να δικαιολογηθεί η χρήση βίας προς επίτευξη του σκοπού που θέτει το 2 παρ. 2 εδ. α. ΕΣΔΑ, αλλά έκρινε ότι οι προϋποθέσεις δεν πληρούνται. Συγκεκριμένα, αποδείχθηκε ότι οι ενέργειες του οδηγού του ταχυπλόου, αν και δυνητικά επικίνδυνες, δεν συνιστούσαν πραγματική και άμεση απειλή για τη ζωή των αστυνομικών ή τρίτων, ούτε δικαιολογούσαν τη ρίψη δεκατριών βολών. Λόγω αυτού γεννήθηκε βάσιμη αμφιβολία ότι κατά τον χρόνο των βολών οι λιμενικοί δεν ενήργησαν με την ελικρινή πεποίθηση ότι η ζωή και η σωματική ακεραιότητά τους βρίσκονταν σε κίνδυνο (υποκειμενικό κριτήριο).⁴³

Η απουσία επαρκούς κλιμάκωσης της χρήσης βίας και η έλλειψη πειστικής και επαρκούς αιτιολόγησης ως προς την αναγκαιότητα της βολής οδήγησαν το Δικαστήριο στο συμπέρασμα ότι η χρήση βίας υπήρξε αυθαίρετη και δυσανάλογη προς τον υφιστάμενο κίνδυνο, κατά παράβαση της αρχής της απόλυτης αναγκαιότητας.⁴⁴ Τέ-

λος, ο ισχυρισμός της κυβέρνησης ότι δεν υπήρχε αιτιώδης συνάφεια μεταξύ του τραυματισμού και του επικείμενου θανάτου, δεν έγινε αποδεκτός. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι ο θάνατος του συγγενούς των προσφευγόντων προκλήθηκε κατά πάσα πιθανότητα από τον τραυματισμό. Όμως, δεν ενδιαφέρει ο θάνατος καθ'αυτός, αφού βάσει της πάγιας νομολογίας του Δικαστηρίου, στοιχειοθετείται παραβίαση του δικαιώματος στη ζωή από τη στιγμή που η ασκηθείσα βία ήταν δυνητικά θανατηφόρα.⁴⁵

Άλλες πτυχές της θετικής ουσιαστικής υποχρέωσης

Σε αντίθεση με την υπόθεση «Safi», στην οποία η ουσιαστική υποχρέωση του άρ. 2 εξετάστηκε πρωτίστως υπό το πρίσμα της λήψης προληπτικών και επιχειρησιακών μέτρων σε συνθήκες θαλάσσιας επιχείρησης διάσωσης, η υπόθεση «Alkhatib» ανέδειξε διαφορετικές όψεις της ίδιας υποχρέωσης, εστιάζοντας στη χρήση πυροβόλου όπλου από όργανα επιβολής του νόμου κατά τη διάρκεια καταδίωξης.⁴⁶ Το ΕΔΔΑ προσέγγισε την υπόθεση όχι ως μεμονωμένο περιστατικό υπέρβασης καθήκοντος, αλλά ως ένδειξη ευρύτερων αδυναμιών στον τρόπο με τον οποίο οι ελληνικές αρχές οργανώνουν και προσφεύγουν σε χρήση βίας σε καταστάσεις αυξημένης έντασης.⁴⁷

Περαιτέρω, το Δικαστήριο συνέδεσε τη συγκεκριμένη χρήση βίας με ελλείψεις στο οργανωτικό και επιχειρησιακό επίπεδο της κρατικής δράσης. Ιδίως, έκρινε ότι η ανεπαρκής εκπαίδευση των κρατικών οργάνων ως προς τη διαχείριση καταδίωξεων και τη χρήση πυροβόλων όπλων συνέβαλε καθοριστικά στη διακινδύνευση

40 Βάγιας Μ., ό.π., σελ. 481.

41 Σισιλιάνος Α.-Α., ό.π. (υποσημ. 15), σελ. 399.

42 Ακτύπης Σ.-Η./ Πρέζας Ι., ό.π., σελ. 107.

43 ΕΔΔΑ, Alkhatib και λοιποί κατά Ελλάδας, ό.π., παρ. 152-153.

44 ΕΔΔΑ, Alkhatib και λοιποί κατά Ελλάδας, ό.π., παρ. 93, 148 και 153.

45 ΕΔΔΑ, Alkhatib και λοιποί κατά Ελλάδας, ό.π., παρ. 54 και 66.

46 Ακτύπης Σ.-Η./ Πρέζας Ι., ό.π., σελ. 115-116.

47 ΕΔΔΑ, Alkhatib και λοιποί κατά Ελλάδας, ό.π., παρ. 130.

ση της ζωής του προσφεύγοντος.⁴⁸ Διαπίστωσε, έτσι, ότι το εναγόμενο κράτος παρέλειψε τη συναγόμενη από το άρ. 2 υποχρέωση θέσπισης κατάλληλου νομοθετικού πλαισίου, που να διέπει τη χρήση βίας στον τομέα των επιχειρήσεων θαλάσσιας επιτήρησης.⁴⁹

Υπό το πρίσμα των ανωτέρω, το ΕΔΔΑ κατέληξε ότι η Ελλάδα δεν εκπλήρωσε την ουσιαστική της υποχρέωση κατά το άρθρο 2 ΕΣΔΑ, καθόσον η κρατική δράση, όπως εκδηλώθηκε, δεν διασφάλισε ότι η χρήση δυνητικά θανατηφόρας βίας θα περιοριζόταν σε απολύτως εξαιρετικές περιστάσεις.⁵⁰ Η απόφαση αναδεικνύει, έτσι, ότι η ουσιαστική προστασία της ζωής δεν εξαντλείται στην αποφυγή θανατηφόρου αποτελέσματος, αλλά προϋποθέτει ένα συνεκτικό σύστημα κανόνων, εκπαίδευσης και επιχειρησιακής πρακτικής, το οποίο να καθιστά την απώλεια ή τη σοβαρή διακινδύνευση της ζωής την έσχατη και απολύτως αναγκαία επιλογή.⁵¹

Εξέταση της υπόθεσης υπό τη διαδικαστική υποχρέωση

Ως προς το διαδικαστικό σκέλος, το Δικαστήριο έκρινε ότι η έρευνα που έλαβε χώρα σε εθνικό επίπεδο δεν πληρούσε τις απαιτήσεις του άρ. 2. Η συλλογή των αποδεικτικών στοιχείων υπήρξε ελλιπής, ενώ η αξιολόγηση των πραγματικών περιστατικών έγινε κατά τρόπο ανεπαρκή, με υπέρμετρη αποδοχή των ισχυρισμών των αστυνομικών και χωρίς επαρκή αντιπαραβολή με άλλα στοιχεία της δικογραφίας. Σημαντικές καθυστερή-

σεις, η απουσία εμπειριστατωμένης βαλλιστικής ανάλυσης και η τυπική και καθόλα επιφανειακή αντιμετώπιση κρίσιμων ισχυρισμών ανέτρεψαν την αποτελεσματικότητα της έρευνας.⁵²

Συμπεράσματα

Η εξέταση των υποθέσεων «Safi κατά Ελλάδας» και «Alkhatib κατά Ελλάδας» καταδεικνύει ότι η διαφύλαξη των θαλάσσιων συνόρων και η χρήση κρατικής βίας, ακόμα και όταν εντάσσονται σε ένα εθνικό πρότυπο δημόσιας ασφάλειας και μεταναστευτικής διαχείρισης, τελούν αδιαλείπτως υπό τον δεσμευτικό έλεγχο της ΕΣΔΑ. Η καταδίκη του ελληνικού κράτους σε αμφότερες τις υποθέσεις φανερώνει τις συστημικές ελλείψεις τόσο στον σχεδιασμό και την υλοποίηση των επιχειρήσεων της λιμενικής αρχής όσο και στους μηχανισμούς διερεύνησης των παραβιάσεων των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στη θάλασσα.⁵³ Πρόκειται, λοιπόν, για μεμονωμένα περιστατικά ή για συστηματική παραβίαση του άρ. 2 που αντανακλά ευρύτερες παθογένειες της κρατικής πρακτικής;⁵⁴

Η προβληματική αυτή ενισχύεται από το γεγονός ότι οι ανωτέρω υποθέσεις δεν αποτελούν τις τελευταίες καταδίκες της Ελλάδας για περιστατικά επιχείρησης διάσωσης και έρευνας στη θάλασσα. Στις πρόσφατες «F.M. και άλλοι κατά Ελλάδας»⁵⁵ και «Almukhlas και Al-Maliki κατά Ελλάδας»⁵⁶ η χώρα καταδικάστηκε εκ νέου για παραβίαση του ουσιαστικού και διαδικαστικού σκέλους του άρ. 2. Η νομολο-

48 ΕΔΔΑ, Alkhatib και λοιποί κατά Ελλάδας, ό.π., παρ. 99.

49 Ακτύπης Σ.-Η./Πρέζας Ι., ό.π., σελ. 113.

50 ΕΔΔΑ, Alkhatib και λοιποί κατά Ελλάδας, ό.π., παρ. 119.

51 Ακτύπης Σ.-Η./Πρέζας Ι., ό.π., σσ. 115 και 119.

52 ΕΔΔΑ, Alkhatib και λοιποί κατά Ελλάδας, ό.π., παρ. 90 και 124.

53 Refugee Support Aegean, Καταδίκη της Ελλάδας από το ΕΔΔΑ για θανάσιμο πυροβολισμό Λιμενικού, RSA, 26 Μαρτίου του 2025, διαθέσιμο σε: <https://rsaegean.org/el/edda-katadikazei-tin-ellada-gia-pyrovolismo-limenikou/>.

54 Ψήμμος Θ., Υπόθεση Safi και άλλοι κατά Ελλάδας: Μια μεμονωμένη παραβίαση του ανθρωπιστικού δικαίου ή de facto πολιτική της Ελληνικής Δημοκρατίας; Syntagmawatch, 2022, διαθέσιμο σε: <https://www.syntagmawatch.gr/trending-issues/yprothesi-safi-kai-alloi-kata-elladas-mia-memonwmenh-paraviyasi-tou-diethnous-anthrwpistikou-dikaiau-h-de-facto-politikh-ths-ellhnikhs-dhmokratias/>.

55 ΕΔΔΑ, F.M. και άλλοι κατά Ελλάδας, (Προσφυγή No 17622/21), απόφαση της 14^{ης} Οκτωβρίου 2025.

56 ΕΔΔΑ, Almukhlas kai Al-Maliki κατά Ελλάδας (Προσφυγή No 22776/18), απόφαση της 25^{ης} Μαρτίου 2025.

γία του ΕΔΔΑ αναδεικνύει έναν σταθερό άξονα: οι θετικές και αρνητικές ουσιαστικές υποχρεώσεις του κράτους συνδέονται άρρηκτα με τη διαδικαστική υποχρέωση διεξαγωγής αποτελεσματικής και ανεξάρτητης έρευνας.⁵⁷

Ιδιαίτερη βαρύτητα αποκτά και η υπόθεση «Α.Ρ.Ε. κατά Ελλάδας»,⁵⁸ στην οποία το Δικαστήριο δέχθηκε για πρώτη φορά ότι έλαβε χώρα επαναπροώθηση από τις ελληνικές αρχές. Βασιζόμενο σε έρευνες Διεθνών Οργανισμών,⁵⁹ συμπέρανε ότι, κατά τον χρόνο των επικαλούμενων συμβάντων, αυτές ακολουθούσαν συστηματική πρακτική επαναπροωθήσεων,⁶⁰ διακινδυνεύοντας την ανθρώπινη ζωή και αξιοπρέπεια. Αντίστοιχες διαπιστώσεις προκύπτουν από τις εκθέσεις του CPT⁶¹ και από το Ψήφισμα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου της 7^{ης} Φεβρουαρίου 2024,⁶² που επισημαίνουν ότι οι ελληνικές αρχές συνεχίζουν τις βίαιες, αναγκαστικές και άτυπες απομακρύνσεις, προτρέ-

ποντας στην παύση αυτών και στη διεξαγωγή αποτελεσματικών ερευνών για σχετικές καταγγελίες. Μάλιστα, το ναυάγιο της 3^{ης} Φεβρουαρίου 2026 στη Χίο, με τουλάχιστον 15 νεκρούς και 24 τραυματίες κατόπιν εμπλοκής του λιμενικού, επαναφέρει με οξύτητα στο προσκήνιο το ζήτημα της πιθανής παραβίασης από τις ελληνικές αρχές της διεθνούς υποχρέωσης έρευνας και διάσωσης στη θάλασσα, καθώς και των εγγυήσεων του άρθρου 2 ΕΣΔΑ.⁶³

Οι υποθέσεις αυτές δεν συνιστούν τυχαία περιστατικά· συγκροτούν νομολογιακό σημείο αναφοράς για όλα τα κράτη που ασκούν κυριαρχικές αρμοδιότητες στα θαλάσσια σύνορά τους. Το δικαίωμα στη ζωή υπερισχύει κάθε σκοπιμότητας επιτήρησης, αποτροπής ή ελέγχου των μεταναστευτικών ροών. Η παραβίαση του στοιχειοθετεί όχι μόνο διεθνή ευθύνη του κράτους,⁶⁴ αλλά και υποχρέωση θεσμικής ανασυγκρότησης των εφαρμοζόμενων πρακτικών.

57 Ακτύπης Σ.-Η./Πρέζας Ι., ό.π., σελ. 136 και ΕΔΔΑ, Safi και λοιποί κατά Ελλάδας, ό.π., παρ. 66.

58 ΕΔΔΑ, Α.Ρ.Ε. κατά Ελλάδας (Προσφυγή No 15783/21), απόφαση της 7^{ης} Ιανουαρίου 2025.

59 UNHCR – The UN refugee agency, Η ύπατη αρμοσσία καλεί την Ελλάδα να ερευνήσει τις άτυπες αναγκαστικές επιστροφές στα θαλάσσια και χερσαία σύνορα με την Τουρκία, 12 Ιουνίου του 2020, διαθέσιμο σε: https://www.unhcr.org/gr/no-de/361?fbclid=IwAR2E9ZEjRM8OJUmydnIJYwpOLc_EzkehypW6OMOH15Mz-OrLHzN2bOc3ow0 και Report of the Special Rapporteur on the human rights of migrants, Felipe González Morales, A/HRC/50/31: Human rights violations at international borders: trends, prevention and accountability of the Human Rights Council, 26 Απριλίου 2022, παρ. 32, διαθέσιμο σε: <https://docs.un.org/en/A/HRC/50/31>.

60 ΕΔΔΑ, Α.Ρ.Ε. κατά Ελλάδας, ό.π., παρ. 229.

61 Report to the Greek Government on the visit to Greece carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT, όργανο του Συμβουλίου της Ευρώπης) 20 November to 1 December 2023, CPT/Inf (2024) 21, 12 Ιουλίου 2024, διαθέσιμο σε: <https://rm.coe.int/1680b0e4e1>.

62 Ψήφισμα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου της 7^{ης} Φεβρουαρίου 2024 σχετικά με το κράτος δικαίου και την ελευθερία των μέσων ενημέρωσης στην Ελλάδα, Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2024/2502, RSP).

63 European Council on Refugees and Exiles, OP-ED: One question on the deadly Greek Coast Guard operation in Chios, 12 Φεβρουαρίου 2026, διαθέσιμο σε: <https://ecre.org/op-ed-one-question-on-the-deadly-greek-coast-guard-operation-in-chios/>.

64 Οργανισμός Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Οδηγίες σχετικά με τον τρόπο μείωσης του κινδύνου επαναπροώθησης στη διαχείριση των εξωτερικών συνόρων κατά τις επιχειρήσεις εντός του εδάφους τρίτων χωρών ή από κοινού με τρίτες χώρες, Οργανισμός Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, 2016, σελ. 2, διαθέσιμο σε: https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-2016-guidance-reducing-refoulement-risk_el.pdf.

Η Ευρωπαϊκή Ένωση στον Παγκόσμιο Οργανισμό Εμπορίου: η εξέλιξή της σε ισχυρό παράγοντα του διεθνούς εμπορίου και τα εγχειρόμενα νομικά ζητήματα

Γεωργία-Αθανασία Γεωργουλέα

Τεταρτοετής Φοιτήτρια Νομικής Σχολής ΕΚΠΑ

Μυρσίνη Σπύρου

Τεταρτοετής Φοιτήτρια Νομικής Σχολής ΕΚΠΑ

Εισαγωγή

Η Ευρωπαϊκή Ένωση κατέχει κομβική θέση στο παγκόσμιο εμπόριο με σαφή προσήλωση στο εμπορικό σύστημα του Παγκόσμιου Οργανισμού Εμπορίου (ΠΟΕ).¹ Η ανάδειξή της σε ισχυρό παράγοντα του πολυμερούς εμπορικού συστήματος ήταν αποτέλεσμα μιας σύνθετης πορείας. Αρχικά, η ΕΟΚ ως τελωνειακή ένωση απέκτησε de facto δικαίωμα συμμετοχής στα όργανα της GATT (General Agreement on Tariffs and Trade) στο πλαίσιο των αρμοδιοτήτων της, αναλαμβάνοντας για λογαριασμό των κρατών-μελών την άσκηση δικαιωμάτων και τη συμμόρφωσή τους στις υποχρεώσεις που απέρρεαν από τη Συνθήκη. Η θέση της Ένωσης, η οποία βάσει του άρθρου 47 ΣΕΕ διαθέτει αυτοτελή νομική προσωπικότητα, αναβαθμί-

στηκε με τη ρητή αναγνώρισή της ως ιδρυτικού μέλους του ΠΟΕ ως απόρροια της αξιοσημείωτης πρωτοβουλίας της επί GATT,² καθώς και επί των δύσκολων διαπραγματεύσεων για την ίδρυση του ΠΟΕ. Ως μέλος του ΠΟΕ απέκτησε δυναμική παρουσία στο διεθνές εμπόριο προωθώντας την επίτευξη του στόχου που το ΔΕΚ είχε περιγράψει ως «απαίτηση ενότητας στη διεθνή εκπροσώπηση της Κοινότητας».³

Η συνάντηση του δικαίου του ΠΟΕ με το ενωσιακό δίκαιο εγείρει ζητήματα έντονου νομικού ενδιαφέροντος. Στο μέρος II κατωτέρω αναλύεται η ανάγκη διάκρισης των αρμοδιοτήτων της Ένωσης και των κρατών-μελών στα όργανα του ΠΟΕ, ενώ στο μέρος III παρουσιάζεται το ακανθώδες ζήτημα της αναγνώρισης άμεσου αποτελέσματος των κανόνων του ΠΟΕ

1 Young A., Effective multilateralism: EU Compliance with WTO Law εις Blavoukos S./Bourantonis D., The EU Presence in International Organizations, Routledge, 2011, σελ.114.

2 Brsakoska Bazerkoska J., The European Union and the World Trade Organization: Problems and Challenges, Croatian Yearbook of European Law and Policy, 2011, σελ. 280.

3 Denza E., The Community as a Member of International Organizations εις Emiliou N./O'Keeffe D. The European Union and World Trade Law After the GATT Uruguay Round, John Wiley & Sons, 1996, σσ.13-14.

εντός της ενωσιακής έννομης τάξης. Τέλος, στο μέρος IV προβάλλεται η στάση των ΗΠΑ, ιδίως υπό το φως της δασμολογικής πολιτικής Trump που πυροδοτεί διεθνή νομικό και πολιτικό προβληματισμό, καθώς η ανάλυση της τρέχουσας θέσης και δράσης της ΕΕ στον ΠΟΕ θα ήταν ελλιπής χωρίς την αντιπαραβολή της με την πρακτική του έτερου μείζονος δρώντος εντός ΠΟΕ.

Η εκπροσώπηση της Ένωσης στον ΠΟΕ και

η εσωτερική διάκριση αρμοδιοτήτων

Η Ιδρυτική Συμφωνία του ΠΟΕ⁴ αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα «μικτής συμφωνίας», στην οποία συμβάλλονται τόσο η Ένωση όσο και τα επιμέρους κράτη-μέλη. Ο μηχανισμός των μικτών συμφωνιών χρησιμοποιείται «όταν το αντικείμενο μιας συμβάσεως επιπίπτει εν μέρει στην αρμοδιότητα της Κοινότητας και εν μέρει στην αρμοδιότητα των κρατών-μελών».⁵ Συνήθως, οι μικτές συμφωνίες περιλαμβάνουν ρήτρα αρμοδιότητας (declaration of competence).⁶ Ελλείψει αυτής στη Συμφωνία ΠΟΕ, ανέκυψε η ανάγκη διάκρισης των αρμοδιοτήτων της Επιτροπής, ως εκπροσώπου της Ένωσης στον ΠΟΕ, και των κρατών-μελών.⁷ Επί GATT, η διάκριση αρμοδιοτήτων ήταν ευχερής, καθώς η Ένωση είχε αποκλειστική αρμοδιότητα για τη διαμόρφωση της Κοινής Εμπορικής Πολιτικής, βάσει του άρθρου 133 της Συνθήκης Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων (ΣΕΚ). Ωστόσο, η διεύρυνση των τομέων δράσης του

ΠΟΕ⁸ οδήγησε την Επιτροπή σε διασταλτική ερμηνεία του 133 ΣΕΚ, ισχυριζόμενη ότι αρύεται εξ αυτού αποκλειστική αρμοδιότητα τόσο για το εμπόριο υπηρεσιών όσο και για τις εμπορικές πτυχές της διανοητικής ιδιοκτησίας.⁹

Εντούτοις, η ερμηνεία της Επιτροπής προσέκρουσε σε ισχυρές αντιδράσεις των κρατών-μελών, καθώς δεν επιθυμούσαν να παραιτηθούν από τη δυνατότητα να παρίστανται ως κυρίαρχα κράτη εντός του ΠΟΕ.¹⁰ Το Δικαστήριο συμπέρανε στη Γνωμοδότηση 1/94 ότι η Επιτροπή είχε αποκλειστική αρμοδιότητα για το εμπόριο αγαθών, αλλά από κοινού αρμοδιότητα (shared competence) με τα κράτη-μέλη ως προς το εμπόριο υπηρεσιών και τις εμπορικές πτυχές της διανοητικής ιδιοκτησίας.¹¹ Φυσικά, με τη σύναψη της Συνθήκης της Λισαβόνας, στην Κοινή Εμπορική Πολιτική σύμφωνα με το άρθρο 207 ΣΛΕΕ υπάγονται και οι τρεις τομείς, παρέχοντας αποκλειστική αρμοδιότητα στην ΕΕ.

Ωστόσο, η Γνωμοδότηση υπήρξε καταλυτική, επειδή αναγνώρισε πανηγυρικά το «επιτακτικό καθήκον καλόπιστης συνεργασίας» της Επιτροπής και των κρατών-μελών στο πλαίσιο του ΠΟΕ το οποίο αποτελεί εξειδίκευση της αρχής της καλόπιστης συνεργασίας που αποτυπώνεται στο άρθρο 4 παρ. 3 ΣΕΕ. Ενώ η έκταση των αρμοδιοτήτων της Ένωσης στο πλαίσιο της Κοινής Εμπορικής Πολιτικής είναι μία ασταθής μεταβλητή προσαρμοζόμενη στην εξελισσόμενη διεθνή εμπορική πραγματικότητα, το καθήκον συνεργασίας ανταποκρίνεται στη σταθερή απαίτηση για «θεσμική πίστη»

4 Συμφωνία για την Ίδρυση του Παγκόσμιου Οργανισμού Εμπορίου, 1 Ιανουαρίου 1995, διαθέσιμη σε: https://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/legal_e.htm.

5 ΔΕΕ Γνωμοδότηση 2/91, 19.03.1993, ECLI:EU:C:1993:106, σκ. 36.

6 *Delgado Casteleiro A.*, EU Declarations of Competence to Multilateral Agreements: A Useful Reference Base?, *European Foreign Affairs Review*, 2012, σελ. 492.

7 *Steinberger E.*, The WTO Treaty as a Mixed Agreement: Problems with the EC's and the EC Member States' Membership of the WTO, *The European Journal of International Law*, 2006, σελ. 838.

8 *Parenti A.*, Accession to the World Trade Organisation: A Legal Analysis, *Legal Issues of Economic Integration*, 2000, σελ. 141.

9 *Brsakoska Bazerkoska J.*, ό.π., σελ. 280.

10 *Hilf M.*, *The ECJ's Opinion 1/94 on the WTO - No Surprise, but Wise?*, *European Journal of International Law*, 1995, σελ. 245.

11 ΔΕΕ Γνωμοδότηση 1/94, 15.11.1994, ECLI:EU:C:1994:384, σκ. 108.

μεταξύ των οργάνων της Ένωσης ('institutional loyalty', 'Verfassungsorgantreue').¹²

Όπως αποτυπώνεται συμβατικά και στο άρθρο 207 ΣΛΕΕ, οι αρμοδιότητες της Επιτροπής διευρύνονται συνεχώς και από *de facto*, καθίστανται *de jure*.¹³ Το θεσμικό πλεονέκτημα της Επιτροπής οφείλεται πρωτίστως στη δομή και λειτουργία του δικαιοδοτικού οργάνου του ΠΟΕ. Το «Μνημόνιο Επίλυσης Διαφορών» (DSU), που περιλαμβάνεται στην Ιδρυτική Συμφωνία, θεσπίζει έναν μηχανισμό, ο οποίος προσιδιάζει στο δικαστηριακό πρότυπο περισσότερο από οποιονδήποτε άλλο μηχανισμό επίλυσης διαφορών που προβλέπεται σε διεθνή συμφωνία.¹⁴

Στο πλαίσιο αυτό, όταν τα κράτη-μέλη επιθυμούν να θέσουν σε κίνηση τον μηχανισμό επίλυσης διαφορών ή να αμυνθούν, όταν αυτός ενεργοποιείται σε βάρος τους, απευθύνονται στην Επιτροπή, ακόμη και όταν η διαφορά τελεί σε ιδιαίτερα στενό σύνδεσμο με ένα συγκεκριμένο κράτος-μέλος.¹⁵ Άλλωστε, η Ένωση μπορεί να διασφαλίσει αποτελεσματικότερα τη συμμόρφωση του «εναγόμενου» τρίτου κράτους επιβάλλοντας κυρώσεις.¹⁶ Η διαδικασία λήψης αποφάσεων εντός της Ένωσης ενισχύει περαιτέρω τη θέση της Επιτροπής, δεδομένου ότι για να ασκηθεί μία καταγγελία από την Ένωση απαιτείται, βάσει του άρθρου 207 ΣΛΕΕ, υποβολή πρότασης από την Επιτροπή στο Συμβούλιο και, κατόπιν, θετική απόφαση επ' αυτής.¹⁷ Ακόμη, η Επιτροπή μπορεί με βάση το άρθρο 258 ΣΛΕΕ, σε περίπτωση που κρίνει ότι κράτος – μέλος

παραβιάζει τις υποχρεώσεις του που απορρέουν από τους κανόνες του ΠΟΕ, να διατυπώσει αιτιολογημένη γνώμη καλώντας το κράτος να συμμορφωθεί εντός εύλογης προθεσμίας, και εφόσον δεν το πράξει, η Επιτροπή δύναται να προσφύγει στο ΔΕΕ.¹⁸

Προδήλως, λοιπόν, η Επιτροπή και τα κράτη-μέλη συνδέονται με σχέση εντολέα-εντολοδόχου (*principal-agent*), γεγονός που προκαλεί πληροφοριακή ασυμμετρία εις βάρος των κρατών-μελών.¹⁹ Γι' αυτό, προβλέπονται ορισμένα θεσμικά αντίβαρα²⁰ στις διευρυμένες εξουσίες της Επιτροπής, τα οποία διακρίνονται σε δύο επίπεδα.

Στο πρώτο επίπεδο, θεσμοθετούνται διαδικασίες *ex ante* ελέγχου, όπως η «ειδική επιτροπή» του άρθρου 207 παρ. 3 ΣΛΕΕ (*Trade Policy Committee*), στην οποία πραγματοποιείται ο συντονισμός της δράσης της Επιτροπής και των κρατών-μελών για θέματα που αφορούν την Κοινή Εμπορική Πολιτική. Επιπλέον, το Κοινοβούλιο και το Συμβούλιο, βάσει του άρθρου 218 παρ. 2 και παρ. 6 περ. α' ΣΛΕΕ, εγκρίνουν την έναρξη διαπραγματεύσεων για τη σύναψη συνθηκών εντός ΠΟΕ, εκδίδουν οδηγίες διαπραγμάτευσης και επιτρέπουν την υπογραφή τους. Στο επίπεδο του *ex post* ελέγχου, επιβάλλεται κύρωση των συμφωνιών από το Συμβούλιο με βάση το άρθρο 218 ΣΛΕΕ.²¹ Με αυτόν τον τρόπο, πραγματώνεται αποτελεσματικά το καθήκον συνεργασίας.

12 *Hilf M.*, ό.π., σελ. 248.

13 *Billiet S.*, From GATT to the WTO: The Internal Struggle for External Competences in the EU, *Journal of Common Market Studies*, 2006, σελ. 907.

14 *T.B.Kohona P.*, Dispute Resolution under the World Trade Organisation – An Overview, *Journal of Worlds Trade*, 1994, σελ. 27.

15 Χαρακτηριστικές είναι οι αποφάσεις WTO WT/DS591, Colombia — Anti-Dumping Duties on Frozen Fries from Belgium, Germany and the Netherlands, 15.11.2019 και WTO WT/DS443, European Union and a Member State — Certain Measures Concerning the Importation of Biodiesels, 17.08.2012.

16 *Billiet S.*, ό.π., σελ. 904.

17 *Billiet S.*, ό.π., σελ. 904.

18 *Vranes E.*, Enforcing WTO/GATS law and fundamental rights in EU infringement proceedings: An analysis of the ECJ's ruling in Case C-66/18 *Central European University*, *Maastricht Journal of European and Comparative Law*, 2021, σελ. 699.

19 *Pollack M.*, Delegation, Agency, and Agenda Setting in the European Community, *International Organization*, 1997, σελ. 126.

20 *Pollack M.*, ό.π., σελ. 108.

21 *Pollack M.*, ό.π., σελ. 109.

Η σύμφωνη με το δίκαιο του ΠΟΕ ερμηνεία του ενωσιακού δικαίου | και ο νομικός προβληματισμός ως προς το άμεσο αποτέλεσμα των συμφωνιών του ΠΟΕ

Δεδομένης της έλλειψης αντίστοιχης πρόβλεψης στην ιδρυτική συμφωνία του ΠΟΕ, νομικό προβληματισμό προκαλεί το ζήτημα της αναγνώρισης άμεσου αποτελέσματος στους κανόνες του ΠΟΕ. Η αναγνώριση άμεσου αποτελέσματος συνεπάγεται τη δυνατότητα άμεσης επίκλησης των κανόνων των συμφωνιών του ΠΟΕ από ιδιώτες-πολίτες των κρατών-μελών ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων των 27 κρατών-μελών.

Όσον αφορά την Ένωση, έχει παγίως υιοθετηθεί από τα εθνικά δικαστήρια των κρατών-μελών η αρχή της σύμφωνης με το δίκαιο του ΠΟΕ ερμηνείας, βάσει της οποίας μεταξύ περισσότερων ερμηνευτικών εκδοχών κάποιου ενωσιακού κανόνα δικαίου προτιμάται η περισσότερο συμβατή με το δίκαιο του ΠΟΕ.²² Έτσι, αναδεικνύεται η σημασία που αποδίδεται στον συντονισμό της εσωτερικής έννομης τάξης της Ένωσης με τις εξωτερικές διεθνείς υποχρεώσεις της.²³

Όμως, στη θεωρία υπάρχει έντονη διχογνωμία²⁴ αναφορικά με την αναγνώριση άμεσου αποτελέσματος στο δίκαιο του ΠΟΕ. Σύμφωνα με τους υποστηρικτές του, η αναγνώριση αυτή

αντιμετωπίζει τάσεις προστατευτισμού που επικρατούν σε κάποιες εθνικές έννομες τάξεις, καθώς και ασυμμετρίες πολιτικών συστημάτων και διαδικασιών. Κατά συνέπεια, οι αρχές του διεθνούς εμπορίου πρέπει να λάβουν ισχύ αντίστοιχη συνταγματικών κανόνων. Στον αντίποδα, πολλοί θεωρητικοί ισχυρίζονται ότι το άμεσο αποτέλεσμα των συμφωνιών του ΠΟΕ απειλεί τη δημοκρατία και προσκρούει στην εύλογη αξίωση των μελών του ΠΟΕ να προσαρμόζουν κατάλληλα τα κείμενα των συμφωνιών στα νομικά τους συστήματα.²⁵ Τέλος, προτείνεται μια μέση λύση, σύμφωνα με την οποία καταρχήν οι συμφωνίες του ΠΟΕ δεν πρέπει να έχουν άμεσο αποτέλεσμα, εκτός αν έχει εκδοθεί συγκεκριμένη και δεσμευτική απόφαση για το ζήτημα στο πλαίσιο του μηχανισμού επίλυσης διαφορών του ΠΟΕ.²⁶

Το ΔΕΕ έχει ασχοληθεί εκτενώς και επανειλημμένα με τον ανωτέρω προβληματισμό. Θεμελιώδης είναι η απόφαση *Portugal v Council of the European Union*,²⁷ στην οποία το Δικαστήριο αρνήθηκε την αναγνώριση άμεσου αποτελέσματος στις συμφωνίες του ΠΟΕ. Ειδικότερα, διέκρινε τις συμφωνίες ΠΟΕ από εκείνες που συνάπτει η Ένωση με τρίτα κράτη, οι οποίες καθιερώνουν κάποια ασυμμετρία υποχρεώσεων. Οι συμφωνίες του ΠΟΕ θεμελιώνονται στην αρχή των διαπραγματεύσεων «βάσει της αμοιβαιότητας και των αμοιβαίων πλεονεκτημάτων». Εκ φύσεως, λοιπόν, επιτρέπουν ευελιξία στην εφαρμογή τους, αφήνοντας περιθώρια

22 ΔΕΕ C-89/99 *Schieving-Nijstad vof and Others v Robert Groeneveld*, 13.09.2001, ECLI:EU:C:2001:438, σκ. 35, ΔΕΕ C-300/98 *Dior and others*, 14.12.2000, ECLI:EU:C:2000:688, σκ. 47, ΔΕΕ C-53/96 *Hermès International v FHT Marketing Choice BV*, 16.06.1998, ECLI:EU:C:1998:292, σκ. 28, ΔΕΕ C-61/94 *Commission of the European Communities v Federal Republic of Germany* 10.09.1996, ECLI:EU:C:1996:313, σκ. 52. Βλ. και Wessel R., *EU External Relations Law: Text, Cases and Materials* (2^η έκδοση), Hart Publishing, 2020, σελ.165.

23 *Cheyne I.*, *The General Law of E.C. External Relations*, Sweet & Maxwell, 2000, σσ. 265-266.

24 Οι θεωρητικοί που πρωτοστατούν υπέρ της θέσης ότι πρέπει να αναγνωριστεί άμεσο αποτέλεσμα είναι κυρίως οι Jan Tumlir και Ernst Ulrich Petersmann. Κατά της θέσης αυτής τίθεται ο John H. Jackson, ενώ ο Piet Eeckhout είναι εκείνος που προτείνει μια μέση λύση.

25 *Van den Bossche P./Zdouc W.*, *The Law and Policy of the World Trade Organization*, Text, Cases and Materials, Cambridge University Press, 2017, σσ. 73-74.

26 *Eeckhout P.*, *EU External Relations Law*, Oxford University Press (2nd edition), 2011, σελ. 367.

27 Η θέση αυτή επικυρώθηκε και από μεταγενέστερη νομολογία (βλ. ενδεικτικά C-93/02 *Biret International v Council*, 30.09.2003, ECLI:EU:C:2003:517, σκ. 52 και ΔΕΕ C-300/98 *Parfums Christian Dior SA κατά TUK Consultancy BV and others*, 14.12.2000, ECLI:EU:C:2000:688, σκ. 43-44).

για διαπραγματεύσεις, παρεκκλίσεις, μέτρα διασφάλισης και αμοιβαιότητα. Επομένως, δεν στοχεύουν στη δημιουργία δικαιωμάτων υπέρ των ιδιωτών, αλλά αποβλέπουν εξ ορισμού στη ρύθμιση των σχέσεων μεταξύ κρατών και περιφερειακών οικονομικών οργανισμών. Συνεπώς, είναι εμφανές ότι δεν υπάρχει ο απαιτούμενος ανεπιφύλακτος, απαλλαγμένος από αιρέσεις και παρεμβάσεις σαφής χαρακτήρας των διατάξεων που είχε θέσει ως βασική προϋπόθεση το ΔΕΕ στην εμβληματική υπόθεση *Van Gend en Loos*.²⁸ Επιπλέον, το ΔΕΕ παρατήρησε τον κίνδυνο ανατροπής της ισορροπίας μεταξύ των μελών του ΠΟΕ κατά την εφαρμογή των συμφωνιών του εξαιτίας της μη καθολικής αποδοχής του άμεσου αποτελέσματος.

Ωστόσο, το Δικαστήριο αναγνώρισε εξαιρέσεις στον κανόνα της έλλειψης άμεσου αποτελέσματος των συμφωνιών του ΠΟΕ.²⁹ Ειδικότερα, επί GATT, το Δικαστήριο επέτρεψε τον έλεγχο του κύρους ενωσιακών κανόνων δικαίου βάσει των κανόνων συμφωνιών του ΠΟΕ, εάν το αρμόδιο όργανο της ΕΕ απέβλεψε στην εκπλήρωση ειδικής υποχρέωσης που ανέλαβε εντός του πλαισίου του ΠΟΕ³⁰ ή εάν οι ενωσιακές πράξεις που ελέγχονται παραπέμπουν ρητά σε συγκεκριμένες διατάξεις των συμφωνιών του ΠΟΕ.³¹ Τέλος, με την απόφαση *Chiquita Brands* αποκλείστηκε η δυνατότητα άσκησης αγωγής αποζημίωσης κατά της ΕΕ σε περίπτωση που ένα ενωσιακό μέτρο, το οποίο είχε κριθεί ασυμβίβαστο με τους κανόνες του ΠΟΕ προκάλεσε ζημία μετά την παρέλευση εύλογου χρονικού διαστήματος για την ανάκληση ή την τροποποίησή του.³²

Συνεπώς, το Δικαστήριο απαντά αρνητικά στον έντονο θεωρητικό προβληματισμό για το άμεσο αποτέλεσμα των συμφωνιών του ΠΟΕ αναγνωρίζοντας δύο μόνο εξαιρέσεις. Όμως, πρέπει να σημειωθεί ότι, όχι μόνο η Ένωση, αλλά και οι υπόλοιποι σημαντικοί παράγοντες του παγκόσμιου εμπορικού συστήματος, όπως οι ΗΠΑ και η Ιαπωνία, επικαλούμενοι την αρχή των διαπραγματεύσεων βάσει της αμοιβαιότητας και των αμοιβαίων πλεονεκτημάτων, υιοθετούν την ίδια στάση αρνούμενοι να προσδώσουν στους κανόνες των συμφωνιών του ΠΟΕ νομική ισχύ διεθνών κανόνων, υπό το πρίσμα των οποίων οφείλουν τα δικαστικά τους όργανα να ελέγχουν τη νομιμότητα των εθνικών εσωτερικών κανόνων δικαίου.³³ Επομένως, παρά το γεγονός ότι η αναγνώριση άμεσου αποτελέσματος στις συμφωνίες του ΠΟΕ θα ενίσχυε την εκτελεστικότητα των κανόνων του δικαίου του ΠΟΕ, καθώς τυχόν παραβίασή τους θα επέσυρε κυρώσεις από τα εθνικά δικαστήρια³⁴, η διεθνής κοινότητα εμφανίζεται επιφυλακτική.

Αξίζει παρενθετικά να αναφερθεί ότι η αμοιβαιότητα και ευελιξία των κανόνων του ΠΟΕ που γεννά αυτήν την επιφυλακτικότητα εκφράζεται και στο πλαίσιο των μηχανισμών επιβολής του ΠΟΕ. Ειδικότερα, το Μνημόνιο Επίλυσης Διαφορών (DSU), προβλέπει διακρατική διαδικασία αρχικά με διαβουλεύσεις και σε περίπτωση μη ευδοκίμησής τους, σύσταση *ad hoc* Ομάδας Εμπειρογνομόνων (Panel), ενώ σε περίπτωση μη συμμόρφωσης με την απόφαση του Panel επιτρέπεται η αναστολή παραχωρήσεων

28 *Σαχπεκίδου Ε.*, Ευρωπαϊκό Δίκαιο, Εκδόσεις Σάκκουλα, 2021, σελ. 533.

29 *Van den Bossche P./Zdouc W.*, ό.π., σελ. 75.

30 ΔΕΕ C-104/81 *Hauptzollamt Mainz v Kupferberg & Cie*, 29.10.1982, ECLI:EU:C:1982:362, σκ. 11, ΔΕΕ C-69/89 *Nakajima v Council*, 07.05.1991, ECLI:EU:C:1991:186, σκ. 31.

31 ΔΕΕ C-70/87 *Fediol v Commission*, 22.06.1989, ECLI:EU:C:1989:254, σκ. 22. Στην προκειμένη περίπτωση ο Κανονισμός παρείχε στους ενδιαφερόμενους ρητά το δικαίωμα να επικαλούνται τις διατάξεις της GATT στην καταγγελία που υποβάλλουν στην Επιτροπή.

32 ΔΕΕ T-19/01 *Chiquita Brands and Others v Commission*, 03.02.2005, ECLI:EU:T:2005:31, σκ. 161 επ., *Eeckhout P.*, ό.π., σελ. 368.

33 *Σπηλιόπουλος Ο.*, Διεθνείς Οικονομικοί Θεσμοί, Κωνσταντάρας, 2025, σελ. 132.

34 *Van den Bossche P./Zdouc W.*, ό.π., σελ. 72.

ως μορφή αντιμετρώων.³⁵ Αντιθέτως, στο δίκαιο της Ένωσης, το άρθρο 258 ΣΛΕΕ παρέχει στην Ευρωπαϊκή Επιτροπή τη δυνατότητα να κινήσει διαδικασία κατά κράτους-μέλους ενώπιον του Δικαστηρίου της ΕΕ, οδηγώντας σε δεσμευτική δικαστική απόφαση και, σε περίπτωση μη συμμόρφωσης, ακόμη και στην επιβολή χρηματικών κυρώσεων βάσει του άρθρου 260 ΣΛΕΕ. Συνεπώς, ενώ το σύστημα του ΠΟΕ παραμένει κατεξοχήν διακρατικό και βασισμένο στην αμοιβαιότητα, ο ενωσιακός μηχανισμός έχει δικαιοδοτικό χαρακτήρα και εμφανίζεται πιο αποτελεσματικός στην περίπτωση μη συμμόρφωσης.

Η τρέχουσα δυναμική και η σχέση Ένωσης και ΗΠΑ στο μεταβαλλόμενο πολυμερές σύστημα του ΠΟΕ

Τριάντα χρόνια μετά την ίδρυση του ΠΟΕ το σύγχρονο πολιτικό και οικονομικό τοπίο προκαλεί έντονη ανησυχία, καθώς παρατηρείται αναδιαμόρφωση της σχέσης ΕΕ-ΗΠΑ, δηλαδή των δύο μεγάλων οικονομικών εταίρων που συγκαθορίζουν την πορεία του ΠΟΕ. Ταυτόχρονα, αναδύονται νέοι παράγοντες στο διεθνές εμπόριο που μεταβάλλουν τις ισορροπίες.

Από τη μία πλευρά, ο ΠΟΕ αποτελεί για την Ένωση ένα σημαντικό forum εξωστρέφειας. Τα στρατηγικά πλεονεκτήματα της Ένωσης εντός του ΠΟΕ οφείλονται στην ελκυστικότητα της ως αντισυμβαλλόμενου μέρους, καθώς δύναται να παρέχει ή να απαγορεύει

την πρόσβαση στην Ευρωπαϊκή Ενιαία Αγορά.³⁶ Ωστόσο, δημιουργείται η εντύπωση ότι η ΕΕ εμποδίζεται από το να αναπτύξει την πλήρη δυναμική που της προσφέρει η προνομιακή της θέση.³⁷ Αυτό ενδεχομένως οφείλεται στην περίπλοκη εσωτερική της δομή, η οποία επιβραδύνει τη λήψη αποφάσεων και οδηγεί σε διπλωματική ακαμψία. Έχει, επίσης, διατυπωθεί η θέση ότι στην προσπάθεια να εξασφαλίσει καθεστώς εσωτερικής συναίνεσης, «η Ευρώπη περνάει πολύ χρόνο να διαπραγματεύεται με τον εαυτό της».³⁸

Εξάλλου αξίζει να σημειωθεί ότι η ΕΕ έχει εισάγει στον ΠΟΕ τη λεγόμενη ‘trade and... agenda’,³⁹ προωθώντας, μεταξύ άλλων, την τήρηση διεθνών προτύπων εργασίας, την προστασία του περιβάλλοντος και τους κανόνες ανταγωνισμού. Η προώθηση αυτής της στοχοθεσίας έχει διττές συνέπειες: αφενός τα τρίτα κράτη αντιλαμβάνονται την ΕΕ ως μία «θετική δύναμη» στο παγκόσμιο γίγνεσθαι,⁴⁰ αφετέρου, όμως, αντιμετωπίζουν τις προσπάθειες αυτές με καχυποψία, φοβούμενα ότι πρόκειται για «νέο-ιμπεριαλισμό και οικολογικό προστατευτισμό»,⁴¹ αντί για διασφάλιση του ελεύθερου και δίκαιου εμπορίου που αποτελεί την πρωταρχική αποστολή του ΠΟΕ.

Από την άλλη πλευρά, η τρέχουσα πολιτική των ΗΠΑ εκφράζει πρωτοφανή προστατευτισμό και έλλειψη εμπιστοσύνης στον ΠΟΕ, καθώς οι δασμοί που έχουν εξαγγελθεί από τη διακυβέρνηση Trump παραβιάζουν τα θεμελιώδη άρθρα I-II περί ρήτρας του μάλλον ευνοούμενου κράτους και προκαλούν διεθνή εμπορική

35 Davey W., The WTO Dispute Settlement System, Illinois Public Law and Legal Theory Research Papers Series 03-08, 2003, σσ. 12-15, 24.

36 Elgström O., Outsiders' Perceptions of the EU in International Trade Negotiations, Journal of Common Market Studies, 2007, σσ. 949-967.

37 Van Well L./Reardon M., The WTO and the EU: Leadership versus Power in International Image, Απρίλιος 2011, HAL Open Science Archive, διαθέσιμο σε: <https://shs.hal.science/halshs-00648761v1/document>, σελ. 5.

38 Elgström O., ό.π., σελ. 961.

39 Brsakoska Bazerkoska J., ό.π., σελ. 284.

40 Elgström O., ό.π. σελ. 959.

41 Mortensen J.L., The World Trade Organization and the European Union, εις Jorgensen K.E., The European Union and International Organisations, Routledge, 2009, σελ. 86.

κρίση⁴² λόγω της αβεβαιότητας ως προς το αν και πότε θα επιβληθούν.⁴³ Εξάλλου, οι ΗΠΑ πυροδότησαν και την κρίση του δικαιοδοτικού οργάνου του ΠΟΕ, εκφράζοντας επανειλημμένα τη δυσπιστία τους προς αυτό. Ειδικότερα, προσάπτουν στο Δευτεροβάθμιο Δικαιοδοτικό Όργανο έντονο «δικαστικό ακτιβισμό» λόγω συμπλήρωσης κενών των Καλυπτόμενων Συμφωνιών, καθώς η αρμοδιότητά του περιορίζεται κανονικά στην διόρθωση των νομικών σφαλμάτων των αποφάσεων των Panel.⁴⁴ Επιπλέον, καταγγέλλουν συχνή παραβίαση διαδικαστικών διατάξεων, με βασικότερη τη δυνατότητα παράτασης της προθεσμίας έκδοσης απόφασης (90 ημέρες) έπειτα από συμφωνία των μερών. Μετά τη λήξη των θητειών δύο μελών του Δευτεροβάθμιου Οργάνου το 2019, οι ΗΠΑ, αντιτιθέμενες στον διορισμό νέων μελών, προκάλεσαν την παράλυσή του, εφόσον ο διορισμός μελών προϋποθέτει ομοφωνία (consensus). Συνεπώς, το Δευτεροβάθμιο Όργανο δεν μπορεί να συγκροτηθεί λόγω έλλειψης απαρτίας (quorum).⁴⁵

Επίσης, οι ΗΠΑ φαίνεται ότι απειλούν και την ίδια την υπόσταση του ΠΟΕ, αφού δεν έχουν καταβάλει για δύο συναπτά χρόνια (2023 και 2024) τα έξοδα συμμετοχής τους στον οργανισμό προκαλώντας οικονομικά προβλήματα.⁴⁶ Η κυβέρνησή τους θεωρεί ότι δεν πρέπει πλέον να δεσμεύονται από τους κανόνες του ΠΟΕ, γεγονός που συνάδει απόλυτα με τις

δηλώσεις του Προέδρου Trump, στις οποίες κατηγορεί τον ΠΟΕ ότι ενίσχυσε την Κίνα παραχωρώντας της προνόμια ως αναπτυσσόμενη χώρα και θέτοντας τις ΗΠΑ ενώπιον εθνικής κρίσης.⁴⁷ Η έλλειψη άμεσης προοπτικής συμμόρφωσης των ΗΠΑ στους κανόνες του ΠΟΕ έχει οδηγήσει θεωρητικούς να κρίνουν ωφέλιμη για το διεθνές εμπόριο την έξοδό τους από τον ΠΟΕ.⁴⁸ Βέβαια, υποστηρίζεται ότι αυτή η έξοδος θα αποτελούσε βιαστική απόφαση που θα δημιουργούσε περιπλοκές, αν ήθελαν να επανενταχθούν στο μέλλον και ότι οι ΗΠΑ θα μπορούσαν να υιοθετήσουν προς το παρόν μια περισσότερο μετριοπαθή στάση.⁴⁹

Υπό αυτές τις συνθήκες, η ΕΕ υποστηρίζει το πολυμερές εμπορικό σύστημα αντιδρώντας σθεναρά στις παραβάσεις του δικαίου του ΠΟΕ από τις ΗΠΑ. Ειδικότερα, μέσω πράξεων της Επιτροπής απάντησε με αντίμετρα στους δασμούς Trump, προκαλώντας αναστολή τους και έναρξη διαπραγματεύσεων. Ταυτόχρονα, επιδιώκει να ενισχύσει τους εμπορικούς δεσμούς με τους λοιπούς εταίρους της.⁵⁰ Όσον αφορά δε την κρίση του δικαιοδοτικού οργάνου, η Ένωση και 15 άλλα κράτη-μέλη του ΠΟΕ συνήψαν το 2020 την «Πολυμερή Ενδιάμεση Συμφωνία Διαιτησίας σε Β' Βαθμό» (Multiparty interim appeal arbitration agreement), που προβλέπει σύσταση ad hoc διαιτησίας ως υποκατάστατο του Δευτεροβάθμιου Οργάνου. Από την άλλη πλευρά, αντιλαμβανόμενο την κρισιμότητα της

42 Stewart H., Trump tariffs will send global trade into reverse this year, warns WTO, 16 Απριλίου 2025, διαθέσιμο σε: <https://www.theguardian.com/us-news/2025/apr/16/trump-tariffs-will-send-global-trade-into-reverse-this-year-warns-wto>.

43 Low P./ Riddell G., Trump's Trade Policy and the World Trade Organization, Cambridge University Press, 2025, σελ. 490.

44 President Donald Trump's 2018 Trade Policy Agenda, United States Trade Representative's Annual Report, Μάρτιος 2018, διαθέσιμο σε: <https://ustr.gov/sites/default/files/files/Press/Reports/2018/AR/2018%20Annual%20Report%20I.pdf>.

45 Debernardi D., The WTO Dispute Settlement System: a fall from grace - What happened?, Maastricht University, 12 Δεκεμβρίου 2019, διαθέσιμο σε: <https://www.maastrichtuniversity.nl/blog/2019/12/wto-dispute-settlement-system-fall-grace-what-happened>.

46 Low P./ Riddell G., ό.π., σελ. 491.

47 Low P./ Riddell G., ό.π., σελ. 492. Βλ. και Alex Kozul – Wright, Tariff wars: Has Donald Trump killed the WTO?, 31 Ιουλίου 2025, διαθέσιμο σε: <https://www.aljazeera.com/news/2025/7/31/tariff-wars-has-donald-trump-killed-the-wto>.

48 Horn H./Mavroidis P., Why the US and the WTO should part ways, 21 Ιουνίου 2025, διαθέσιμο σε: <https://cepr.org/voxeu/columns/why-us-and-wto-should-part-ways>.

49 Low P./ Riddell G., ό.π., σσ. 496-497.

50 Laprévote F.C./Wanjie L./Kimia V., The EU's Latest Response to Trump II Tariffs, 16 Απριλίου 2025, διαθέσιμο σε: <https://www.clearygotlieb.com/news-and-insights/publication-listing/the-eus-latest-response-to-trump-ii-tariffs>.

κατάστασης, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο καλεί τις ΗΠΑ και τα υπόλοιπα μέλη του ΠΟΕ να συνεργαστούν για την άμεση μεταρρύθμιση του οργανισμού και την προάσπιση του πολυμερούς συστήματος. Ειδικότερα, τονίζει την πιεστική ανάγκη ταχείας αποκατάστασης του Δευτεροβάθμιου Οργάνου, αλλά και ευρύτερου εξορθολογισμού του μηχανισμού επίλυσης διαφορών. Τέλος, αξίζει να τονιστεί ότι σε αντίθεση με το κλίμα που επικρατεί στις ΗΠΑ, οι ευρωβουλευτές επισημαίνουν τη σημασία του συστήματος του ΠΟΕ για την ενωσιακή οικονομία και δηλώνουν ότι η Ένωση πρέπει να πρωτοστατήσει στην προσπάθεια αποκατάστασης του κύρους του.

Καταληκτικές σκέψεις και συμπεράσματα

Από τη σύντομη αυτή μελέτη, κατέστη σαφές ότι η ανάγκη για μεταρρύθμιση του πολυμερούς συστήματος είναι πιο επιτακτική από ποτέ. Η Ένωση, αντιλαμβανόμενη τη σημασία του πολυμερούς συστήματος, επιδιώκει τη δημιουργία ενός αγορακεντρικού πολυμερούς συστήματος συναλλαγών που ταυτόχρονα μεριμνά για την κοινωνική, οικονομική και περιβαλλοντική βιωσιμότητα, καθώς και την απελευθέρωση των αγορών. Αυτό γίνεται αντιληπτό και από τις ενωσιακές πρωτοβουλίες, όπως τη συμφωνία για τον τερματισμό των μη βιώσιμων αλιευτικών επιδοτήσεων του 2022⁵¹ που αποτελεί την πρώτη διεθνή πολυμερή συμφωνία με κύριο στόχο τη βιωσιμότητα, αλλά και από την

προσπάθεια που κατέβαλε η ΕΕ για την αναζωογόνηση του ΠΟΕ κατά την MC13 στο Αμπού Ντάμπι (26 Φεβρουαρίου – 1 Μαρτίου 2024).⁵² Παρ'όλα αυτά, προκειμένου να συνεχιστούν οι επιτυχείς διαπραγματεύσεις, πρέπει να γίνει παγκοσμίως αντιληπτό ότι πρέπει να διατηρηθεί η πίστη στο πολυμερές σύστημα, το οποίο εξασφαλίζει την τήρηση της νομιμότητας και τη σταθερότητα.⁵³

Συνοψίζοντας, ο ΠΟΕ εξακολουθεί να δραματίζει σημαντικό ρόλο στο διεθνές εμπόριο ως χώρος διαλόγου και συνεργασίας. Κάποιοι προβλέπουν ότι στον 21^ο αιώνα θα έχει, μέσω του δικαιοδοτικού συστήματός του, περισσότερο ρόλο θεματοφύλακα των κανόνων που ήδη έχουν θεσπιστεί και οι εργασίες του θα περιοριστούν κυρίως στο χώρο του «soft law». ⁵⁴ Αυτό που έχει σημασία είναι να γίνει παγκοσμίως αντιληπτό ότι το πολυμερές εμπορικό σύστημα εξακολουθεί να αποτελεί αναγκαιότητα και στη σύγχρονη εποχή. Η εσωστρέφεια και ο προστατευτισμός αποτελούν τροχοπέδη στην οικονομική πρόοδο, καθώς ενισχύουν τις οικονομικές ανισότητες, τον πληθωρισμό και το κόστος διαβίωσης. Εξάλλου, μονομερείς ενέργειες ενός κράτους οδηγούν σε αντίμετρα από τα υπόλοιπα, γεγονός βλαπτικό για την παγκόσμια οικονομία, όπως διαπιστώθηκε και πρόσφατα. Επομένως, η λύση στην παρούσα οικονομική κρίση δεν είναι η επιστροφή στο διμερές σύστημα, αλλά η διαμόρφωση ενός εξελιγμένου, ευέλικτου και αποτελεσματικού πολυμερούς συστήματος που να ανταποκρίνεται στις ανάγκες του 21^{ου} αιώνα.

51 Σπηλιόπουλος Ο., Διεθνείς Οικονομικοί Θεσμοί, Κωνσταντάρας, 2025, σσ. 133-134.

52 Οι Εξωτερικές Σχέσεις της ΕΕ, Θεματολογικά Δελτία για την Ευρωπαϊκή Ένωση, Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, 2025, διαθέσιμο σε: <https://www.europarl.europa.eu/erpl-app-public/factsheets/pdf-chapter/el/el-chapter-5.pdf>.

53 Kireyev A./Chiedu O., Trade Multilateralism in the Twenty-First Century, Cambridge University Press, 2017, σελ. 52.

54 Matsushita M., Schoenbaum T., Mavroidis P., Hahn M., The World Trade Organization Law, Practice and Policy, Oxford University Press, 2015, σσ. 27-29.

Ο Κανονισμός DSA 2022/2065 (Ε.Ε.) και πιθανή παραβίασή του από τη META

Ελισάβετ Λαζαρίδου

Τριτοετής Φοιτήτρια Νομικής Σχολής ΑΠΘ

Ευδοξία Μπιτάρη

Ασκούμενη Δικηγόρος

Εισαγωγή

Η σύγχρονη εποχή, γνωστή και ως Κοινωνία της Πληροφορίας, χαρακτηρίζεται από ταχύτατη τεχνολογική ανάπτυξη, η οποία στον κυβερνοχώρο εκφράζεται μέσω της δημιουργίας πλατφορμών, της ανταλλαγής πληροφοριών και της αγοράς νέων προϊόντων. Αυτή η ευρεία χρήση του διαδικτύου εγκυμονεί ποικίλους κινδύνους για την προστασία θεμελιωδών δικαιωμάτων των χρηστών.¹

Οι απειλές αυτές που προκύπτουν από τη δραστηριοποίηση στο ψηφιακό περιβάλλον ανέδειξαν την ανάγκη εκσυγχρονισμού των υφιστάμενων κανόνων, οδηγώντας το Συμβού-

λιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης και το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο στην έκδοση του Κανονισμού (ΕΕ) 2022/2065, για μια ενιαία αγορά ψηφιακών υπηρεσιών («Πράξης για τις Ψηφιακές Υπηρεσίες» - «Digital Services Act» - «DSA»)². Η DSA, που ψηφίστηκε στις 19 Οκτωβρίου 2022, συμπληρώνει την υφιστάμενη νομοθεσία, και συγκεκριμένα την Οδηγία 2000/31/ΕΚ³ για το ηλεκτρονικό εμπόριο, εστιάζοντας περισσότερο στην προστασία των χρηστών.⁴

Σκοπός και Δομή Κανονισμού

Ο Κανονισμός DSA, έχοντας εντοπίσει το έλλειμμα αναφορικά με την υποχρέωση λογοδοσί-

1 Ψηφιακές υπηρεσίες: νέοι κανόνες για πιο ασφαλές και ανοικτό διαδίκτυο, europarl.europa.eu, 5 Ιουλίου 2022, διαθέσιμο στο: Ψηφιακές υπηρεσίες: νέοι κανόνες για πιο ασφαλές και ανοικτό διαδίκτυο | Επικαιρότητα | Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και Σιταρά Ιωάννη Δ., σε διπλωματική εργασία: «Εφαρμογή και Ανάλυση των Κανονισμών (ΕΕ) 2022/2065 και (ΕΕ) 2022/1925 για τις Ψηφιακές Υπηρεσίες και Αγορές», Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, 2024, διαθέσιμο στο: <http://ikee.lib.auth.gr/record/356016>, σσ. 6-8.

2 Κανονισμός (ΕΕ) 2022/2065, του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 19ης Οκτωβρίου 2022 σχετικά με την ενιαία αγορά ψηφιακών υπηρεσιών και την τροποποίηση της οδηγίας 2000/31/ΕΚ (πράξη για τις ψηφιακές υπηρεσίες), L 277.

3 Οδηγία 2000/31/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 8ης Ιουνίου 2000 για ορισμένες νομικές πτυχές των υπηρεσιών της κοινωνίας της πληροφορίας, ιδίως του ηλεκτρονικού εμπορίου, στην εσωτερική αγορά («οδηγία για το ηλεκτρονικό εμπόριο»), L 178.

4 Παπαδή Μ., σε διπλωματική εργασία: «Υποχρεώσεις διαφάνειας των παρόχων ψηφιακών πλατφορμών με βάση τον Κανονισμό 2022/2065 της Ευρωπαϊκής Ένωσης», Αθήνα, 2025, διαθέσιμο στο: «Υποχρεώσεις διαφάνειας των παρόχων ψηφιακών π. - Πέργαμος, σσ. 26-29.

ας των τεχνολογικών κολοσσών (όπως η META) στις εποπτικές αρχές, επικεντρώνεται στην κάλυψή του. Ως τεχνολογικοί κολοσσοί ή αλλιώς «επιγραμμικές πλατφόρμες» (online platforms) ορίζονται οι ηλεκτρονικές υπηρεσίες φιλοξενίας που αποθηκεύουν και διαδίδουν πληροφορίες στο κοινό, ενώ ταυτόχρονα μέσα από αυτές δίνεται η δυνατότητα σε άλλες επιχειρήσεις να παρέχουν τις υπηρεσίες τους.⁵ Με άλλα λόγια, οι πλατφόρμες είναι οι πάροχοι και οι χρήστες είναι οι αποδέκτες των υπηρεσιών.

Ακολουθώς, η δομή του Κανονισμού είναι ανάλογη και της βαρύτητας των υποχρεώσεων που θεσπίζονται, με αποτέλεσμα αυτή να παρουσιάζεται ως πυραμιδοειδής. Έτσι, όσο μεγαλύτερη είναι η επιχειρησιακή εμβέλεια μιας υπηρεσίας και η επιρροή που αυτή ασκεί στο κοινό, τόσο περισσότερες είναι και οι υποχρεώσεις που της αναλογούν. Επιγραμματικά, στα πρώτα άρθρα⁶ της DSA, τα οποία εφαρμόζονται σε όλους τους παρόχους ανεξαιρέτως (Intermediary Services), καθιερώνεται η υποχρέωση καθορισμού ενός νομικού ή φυσικού προσώπου εκ μέρους τους, το οποίο θα λειτουργήσει ως διάυλος επικοινωνίας μεταξύ αυτών και των ευρωπαϊκών ή κρατικών αρχών. Κατόπιν, για την επίτευξη της ασφάλειας στο διαδίκτυο και τον εντοπισμό παράνομου περιεχομένου προβλέπεται η διαμόρφωση εύχρηστων μηχανισμών ειδοποίησης και δράσης, κατά κύριο λόγο από υπηρεσίες φιλοξενίας (Hosting Services).⁷ Στο τρίτο και τέταρτο τμήμα⁸ του Κανονισμού, οι υποχρεώσεις κλιμακώνονται, εστιάζοντας πλέον στις επιγραμμικές πλατφόρμες (Online Platforms) και τη διάπλαση θεσμικών εργαλείων προστασίας των χρηστών, ήτοι μηχανισμούς

εποπτείας και συμμόρφωσης (λ.χ. αναστολή λογαριασμών), αλλά και ελέγχου και πρόληψης καταχρήσεων (λ.χ. κατάχρηση καταγγελιών).

Τελευταία και σημαντικότερη κατηγορία, καθότι επηρεάζει σε σημαντικό βαθμό το κοινωνικό-πολιτικό πλαίσιο της ΕΕ, είναι αυτή των VLOPs (Very Large Online Platforms) και VLOSEs (Very Large Online Search Engines). Η ιδιαίτερη των πλατφορμών αυτών σημασία, εντοπίζεται στο γεγονός ότι η απήχηση της δραστηριότητάς τους ξεπερνά τους 45 εκατομμύρια μηνιαίους χρήστες⁹ – κατοίκους ή διαμένοντες στην Ε.Ε. – με την META (Facebook, Instagram, WhatsApp) να συνιστά τον πλέον κύριο παράγοντα διαμόρφωσης των όρων του διαδικτύου. Η πρόσφατη, εξάλλου, απόφαση του Γενικού Δικαστηρίου στην υπόθεση της Amazon Store,¹⁰ ανέδειξε τις ερμηνευτικές προκλήσεις που προκύπτουν από τον χαρακτηρισμό μιας υπηρεσίας ως VLOP, καθότι αποδεικνύει ότι ο όρος αυτός μπορεί να αποδοθεί όχι μόνο σε εκείνες τις πλατφόρμες που δραστηριοποιούνται στον χώρο της κοινωνικής δικτύωσης και του διαμοιρασμού περιεχομένου αλλά και σε διαδικτυακές αγορές με μεγάλη εμβέλεια και ευρύ καταναλωτικό κοινό. Τούτο συνεπάγεται και την αυστηρότερη ρύθμιση της δράσης αυτών των πλατφορμών, καθότι είναι άμεσα συνδεδεμένες με τη διατήρηση της διαφάνειας στο ψηφιακό περιβάλλον.

Αρχή της διαφάνειας στις διαδικτυακές πλατφόρμες

Σε ένα περιβάλλον, λοιπόν, που κυριαρχείται πλέον από αλγοριθμικά μοτίβα και τεχνη-

5 Άρθρο 3 στ. περ. θ ό.π. του Κανονισμού (ΕΕ) 2022/2065.

6 Άρθρα 11 έως 15 ό.π. του Κανονισμού (ΕΕ) 2022/2065.

7 Άρθρα 16 έως 18 ό.π. του Κανονισμού (ΕΕ) 2022/2065 και Αιτιολογική Σκέψη 50.

8 Άρθρα 19 έως 32 ό.π. του Κανονισμού (ΕΕ) 2022/2065 και Μήτσιος Σ., Πράξη σχετικά με την ενιαία αγορά ψηφιακών υπηρεσιών – Νέοι Κανόνες για τους Παρόχους Διαδικτυακών Υπηρεσιών, 12 Σεπτεμβρίου 2023, διαθέσιμο σε: Πράξη σχετικά με την ενιαία αγορά ψηφιακών υπηρεσιών – Νέοι Κανόνες για τους Παρόχους Διαδικτυακών Υπηρεσιών | ΕΥ - Ελλάδα.

9 Άρ. 33 παρ. 1 ό.π. του Κανονισμού (ΕΕ) 2022/2065.

10 ΔΕΕ T-367/23, Amazon EU Sàrl/ Bundesverband E-Commerce und Versandhandel Deutschland eV (bevh) κατά Ευρωπαϊκής Επιτροπής, 19.11.2025, ECLI: ECLI:EU:T:2025:1038, παρ. 52-140.

τή νοημοσύνη, η προστασία του δικαιώματος ενημέρωσης των χρηστών είναι πρωταρχικής σημασίας. Η τελευταία πραγματώνεται διά του άρθρου 38, που αποτελεί τον πυρήνα του κανονιστικού πλαισίου της DSA, θεμελιώνοντας την αρχή της διαφάνειας. Η ανάπτυξη λογισμικών προγραμμάτων – συχνά κακόβουλων («dark patterns»)¹¹, από τις σύγχρονες πλατφόρμες, όπως η META, μπορεί να χρησιμοποιείται με αδιαφανείς τρόπους για την ικανοποίηση ιδιοτελών σκοπών. Τόσο η συστηματοποιημένη παρακολούθηση της συμπεριφοράς των χρηστών («recommender systems») χωρίς τη συγκατάθεσή τους όσο και η πρόβλεψή της, ακολούθως, για τη δημιουργία προσωποποιημένου «feed» (συναντάται και υπό τον όρο «profiling»)¹² έχουν ως απώτατο σκοπό τη μεγιστοποίηση των εσόδων των VLOPs. Τοιούτοτρόπως, η αρχή της διαφάνειας κατοχυρώνει το δικαίωμα της αυτοδιάθεσης των χρηστών, το οποίο μπορεί να λάβει τις εξής δύο μορφές: αφενός, της ελεύθερης πληροφόρησης αναφορικά με τους κινδύνους που εγκυμονεί η χρήση μιας διαδικτυακής πλατφόρμας στην οποία ενδέχεται να αναρτάται ή να διακινείται παράνομο περιεχόμενο και αφετέρου της ελεύθερης σκέψης και επιλογής του χρήστη αναφορικά με το περιεχόμενο στο οποίο επιθυμεί να έχει πρόσβαση. Στο πλαίσιο αυτό, η προστασία της ιδιωτικότητας αποκτά ιδιαίτερη σημασία, καθώς η λειτουργία αλγοριθμικών συστημάτων δημιουργεί έντονη ασυμμετρία πληροφόρησης:

ο χρήστης συνήθως αγνοεί ότι η προβολή περιεχομένου βασίζεται στη συλλογή προσωπικών του δεδομένων, γεγονός που υπονομεύει τη διαφανή δραστηριοποίηση των VLOPs.

Η META λειτουργεί ως ενδεικτικό παράδειγμα πλατφόρμας, όπου οι καταγγελίες για καταχρηστικές πρακτικές έχουν οδηγήσει επανειλημμένα την Ευρωπαϊκή Επιτροπή σε παρεμβάσεις συμμόρφωσής της. Ζητήματα εγείρονται όταν η συλλογή προσωπικών στοιχείων δίχως τη βούληση των χρηστών και η πώλησή τους σε επιχειρήσεις συντελείται για την κατανάλωση προϊόντων και τη μέγιστη εμπλοκή των χρηστών με «εθιστικό» περιεχόμενο. Ορόσημο αποτελεί, εξάλλου, για την άρση τέτοιων τακτικών και η πρόσφατη νομολογιακή κρίση του δικαστηρίου του Άμστερνταμ στις 2 Οκτωβρίου 2025.¹³ Μολονότι δεν έχει εκδοθεί τελική απόφαση σε ευρωπαϊκό επίπεδο, είναι αξιοπρόσεκτη η προσπάθεια εθνικού δικαστηρίου να διατάξει τη συμμόρφωση ενός τεχνολογικού κολοσσού με τις επιταγές του Κανονισμού. Αναλυτικότερα, το ολλανδικό δικαστήριο έκρινε την προβολή αλγοριθμικού «feed», τη δυσχέρεια μετατροπής του σε χρονολογικό¹⁴ κατά βούληση, αλλά και την αυτόματη επαναφορά του στις συστημικές ρυθμίσεις («profiling»¹⁵), ως απαγορευμένο αλγοριθμικό μοτίβο («prohibited dark pattern»). Πολλώ δε μάλλον, η καθ' αυτόν τον τρόπο υπονόμηση της ελευθερίας επιλογής των χρηστών και η διαρροή των προσωπικών τους δεδομένων, καθιστούν καθ'

11 Ψηφιακές υπηρεσίες: νέοι κανόνες για πιο ασφαλές και ανοικτό διαδίκτυο, europa.eu, 5 Ιουλίου 2022, διαθέσιμο σε: Ψηφιακές υπηρεσίες: νέοι κανόνες για πιο ασφαλές και ανοικτό διαδίκτυο | Επικαιρότητα | Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο.

12 DSA: Provisions on VLOPS enter into force, epra.org, 06 September 2023. Available at: DSA: Provisions on VLOPS enter into force and Civil society files DSA complaint against Meta for toxic, profiling-fueled feeds, EDRi.org, 15 Απριλίου 2025, διαθέσιμο σε: Civil society files DSA complaint against Meta for toxic feeds - European Digital Rights (EDRi).

13 Adhkara Z., Dutch Court Forces Meta to Modify Timeline Algorithms: Landmark DSA Enforcement, aiactblog.nl, 4 Οκτωβρίου 2025, διαθέσιμο σε: Dutch Court Forces Meta to Modify Timeline Algorithms: Landmark DSA Enforcement | Praktische Gids ✓ | Responsible AI Platform και απόφαση: C/13/774725 / KG ZA 25-687 MK/JD, διαθέσιμη σε: 20251002-District-Court-of-Amsterdam_en.pdf.

14 «A chronological timeline offers users transparency in information provision: you see what accounts you follow publish, in the order they publish it. This restores user control over information sources». Ό.π. απόφαση: C/13/774725 / KG ZA 25-687 MK/JD, διαθέσιμη σε: 20251002-District-Court-of-Amsterdam_en.pdf.

15 «Profiling is defined in the GDPR as "any form of automated processing of personal data consisting of the use of personal data to evaluate certain personal aspects relating to a natural person"». Ό.π. απόφαση: C/13/774725 / KG ZA 25-687 MK/JD, διαθέσιμη σε: 20251002-District-Court-of-Amsterdam_en.pdf.

ολοκληρίαν αναγκαία τη σύνδεση της DSA με το ρυθμιστικό πλαίσιο του Γενικού Κανονισμού Προστασίας Δεδομένων (GDPR¹⁶).

Θα αποτελούσε σοβαρή παράλειψη να μην μνημονευθούν οι πλείονες αναφορές της Ευρωπαϊκής Επιτροπής προς τη META, στο πλαίσιο της αρχής της διαφάνειας. Η διακίνηση παράνομου περιεχομένου στις πλατφόρμες της, με αφορμή την ένοπλη σύρραξη στο Ισραήλ το 2023, ενείχε τον κίνδυνο αφενός της παραπληροφόρησης επί του ζητήματος και αφετέρου της χειραγώγησης της δημόσιας συζήτησης. Παράλληλα, ενώ η ίδια η πλατφόρμα είχε αναπτύξει εργαλεία εντοπισμού στοιχείων παραπληροφόρησης, προέβη στην κατάργησή τους ενόψει πολιτικών εκλογών. Συγχρόνως, αναφορικά με τη λειτουργικότητα ρυθμίσεων όπως αυτή της «Subscription for No Ads» της META, ανακύπτουν ερωτήματα σχετικά με την κατοχύρωση της ελευθερίας επιλογής των χρηστών επί του πρακτέου, αφού κατά τα λοιπά παραμένει μια υπηρεσία προσωποποιημένων διαφημίσεων.¹⁷ Συνεπώς, οι συστάσεις της Επιτροπής καταδεικνύουν ότι τα αυστηρά μέτρα συμμόρφωσης της META με τον Κανονισμό DSA, έχουν ως επίκεντρο τόσο την προστασία της δημοκρατίας όσο και τη διαφύλαξη των δικαιωμάτων των χρηστών.¹⁸

Η λεπτή ισορροπία ανάμεσα στους κανονιστικούς περιορισμούς που επιβάλλονται στη META και την επιχειρηματική της ελευθερία διασφαλίζεται με την αρχή της αναλογικότητας, όπως αυτή απορρέει από το άρθρο 52 του ΧΘΔΕΕ και εξειδικεύεται στο άρθρο 38, όπου κατοχυρώνεται το δικαίωμα των χρηστών στην ενημέρωση. Η επιχειρηματική ελευθερία δεν

συνιστά απόλυτο προνόμιο, συνοδεύεται πάντοτε από τον περιορισμό της σε σχέση με το γενικό συμφέρον και την προστασία των δικαιωμάτων των τρίτων, μεταξύ των οποίων η προστασία των καταναλωτών έχει δεσπόζουσα θέση κατά το άρθρο 169 ΣΛΕΕ. Υπό το πρίσμα αυτό, η META οφείλει να υπόκειται σε αυστηρότερες υποχρεώσεις επιμέλειας ανάλογες με τον κοινωνικό αντίκτυπο των προσφερόμενων υπηρεσιών της, χωρίς ωστόσο να θίγεται ο πυρήνας της επιχειρηματικής της δραστηριότητας.

Αξιολόγηση και Μετριάσμός Συστημικών Κινδύνων

Στενά συνυφασμένη με τη διασφάλιση της αρχής της διαφάνειας είναι και η περιφρούρηση της ελευθερίας έκφρασης και πληροφόρησης. Ειδικότερα, τα άρθρα 34 και 35 προβλέπουν την υποχρέωση εκ μέρους των VLOPS -άρα και της META- δημιουργίας ενός κατάλληλου συστήματος ανίχνευσης, αλλά και περιορισμού συστημικών κινδύνων, ικανών να οδηγήσουν σε προσβολή των θεμελιωδών ενωσιακών δικαιωμάτων, όπως αυτά της ανθρώπινης αξιοπρέπειας και της ελευθερίας έκφρασης και πληροφόρησης. Η προαναφερθείσα επιταγή συνοδεύεται από την υιοθέτηση αναλογικών προς τον συγκεκριμένο κάθε φορά σκοπό μέτρων, τα οποία δρουν αποτελεσματικά, άμεσα και στοχευμένα. Παρά τις παραπάνω προβλέψεις του Κανονισμού, η META εξακολουθεί να υιοθετεί πρακτικές, οι οποίες πληρούν τυπικά τις προϋποθέσεις του DSA αναφορικά με τους συστημικούς κινδύνους, παρουσιάζουν, όμως, σοβαρές ελλείψεις

16 Κανονισμός (ΕΕ) 2016/679 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 27ης Απριλίου 2016, για την προστασία των φυσικών προσώπων έναντι της επεξεργασίας των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα και για την ελεύθερη κυκλοφορία των δεδομένων αυτών και την κατάργηση της οδηγίας 95/46/ΕΚ (Γενικός Κανονισμός για την Προστασία Δεδομένων) L 119.

17 *Datta A.*, Meta to tweak its pay-or-consent ad model for EU users in January, euractiv.com, 8 Δεκεμβρίου 2025, διαθέσιμο σε: Meta to tweak its pay-or-consent ad model for EU users in January | Euractiv and *Wang Z.*, Meta will offer EU users option of less personalized ads, caving to EU pressure, thecurrent.com, 9 Δεκεμβρίου 2025, διαθέσιμο σε: Meta will offer EU users option of less personalized ads, caving to EU pressure | The Current.

18 WebKyte Team, Meta's journey to Digital Services Act compliance: progress, challenges, and potential fees, 4 Δεκεμβρίου 2024, διαθέσιμο σε: Meta's journey to Digital Services Act compliance: progress, challenges, and potential fees.

ως προς την ουσιαστική ρύθμιση του ζητήματος προστασίας των χρηστών.

Ιδιαίτερα διαφωτιστικά ως προς τη διαπίστωση τήρησης των υποχρεώσεων διαφάνειας, ελέγχου περιεχομένου και υιοθέτησης μηχανισμών ειδοποίησης και δράσης υπήρξαν τα προκαταρκτικά πορίσματα της Ευρωπαϊκής Επιτροπής στις 24 Οκτωβρίου 2025¹⁹, από τα οποία συνήχθη ότι η META δεν διαθέτει φιλικούς προς τους χρήστες μηχανισμούς καταγγελίας και αναφοράς παράνομου περιεχομένου, ενώ παράλληλα δεν προσφέρει στους κοινοποιούντες το φερόμενο ως παράνομο υλικό τη δυνατότητα προηγούμενης ακρόασης και υποστήριξης του περιεχομένου τους πριν την οριστική εξαφάνισή του από τις πλατφόρμες. Εφόσον η τελευταία λάβει χώρα, παραβιάζεται στον πυρήνα του το δικαίωμα ελευθερίας έκφρασης των χρηστών που είχαν δημοσιεύσει το εν λόγω περιεχόμενο. Και τούτο, διότι αφαιρείται οριστικά από τη σφαίρα των πλατφορμών το δημοσίευμα -προϊόν έκφρασης των χρηστών- χωρίς μάλιστα η αφαίρεση να ερείδεται σε αντικειμενικά και ευρέως γνωστά κριτήρια.

Πράγματι, ως προς την αντιμετώπιση παράνομου περιεχομένου και την αξιολόγηση και μετριάσμο συστημικών κινδύνων («Systemic Risk Assessment and Mitigation Measures»), η META εφαρμόζει τη μέθοδο «Notice and Action», η οποία επιτρέπει στους χρήστες να αναφέρουν ως παράνομο ή ακατάλληλο το περιεχόμενο μίας δημοσίευσης, χωρίς όμως να διασφαλίζει περαιτέρω εγγυήσεις ελέγχου του περιεχομένου επί της ουσίας.²⁰ Η αναφορά περιεχομένου λαμβάνει μάλιστα ακόμη μεγαλύτερες διαστάσεις όταν προβαίνουν σε αυτή ανώνυμοι χρήστες, υποκινούμενοι από ιδιοτελείς σκοπούς. Τα απαιτούμενα για την ολοκλήρωση της υποβολής αιτήματος αφαίρεσης ορισμένου

περιεχομένου από πλατφόρμα της META βήματα είναι αρκετά σε αριθμό, ενώ παράλληλα η πλατφόρμα υποβολής δεν είναι ιδιαίτερα εύχρηστη και φιλική προς έναν μέσο χρήστη. Η ύπαρξη των προαναφερθέντων περιοριστικών για την ευρεία αναφορά περιεχομένου μέτρων διασφαλίζει από τη μία την αποφυγή καταχρηστικής εφαρμογής αυτής της δυνατότητας, από την άλλη, όμως, αποτελεί ανασταλτικό παράγοντα για όσους χρήστες στερούνται τεχνολογικών γνώσεων.

Ως εκ τούτου, κρίνεται αναγκαίο να λαμβάνει χώρα μία στάθμιση των συγκρουόμενων συμφερόντων, όπως μάλιστα προβλέπει και το άρ. 34 του DSA, τα οποία εν προκειμένω είναι το δικαίωμα έκφρασης του ενός χρήστη και το δικαίωμα προς ορθή ενημέρωση του κοινού. Επομένως, το κατά πόσο η εφαρμοζόμενη από τη META τακτική είναι συμβατή με τον DSA συνιστά αμιγώς ζήτημα ερμηνείας και *ad hoc* κρίσης. Τουτέστιν, είναι απαραίτητο κάθε φορά να εκτιμάται εάν η αφαίρεση περιεχομένου από την πλατφόρμα είναι πρόσφορη, ώστε να επιτευχθεί η προστασία των δικαιωμάτων συγκεκριμένων κοινωνικών ομάδων. Αλλιώς, ο περιορισμός της ελευθερίας έκφρασης των χρηστών θα μετουσιωθεί σε κατάφωρο παραμερισμό των δικαιωμάτων τους χάριν της κατ'επίφαση αναγκαιότητας αφαίρεσης του περιεχομένου.

Πολιτική Δραστηριοποίηση Χρηστών

Απόλυτα συναφής με την υποχρέωση αποτελεσματικής αντιμετώπισης των συστημικών κινδύνων με αναλογικά μέτρα είναι και η εκτίμηση συνθηκών δυνάμενων να λειτουργήσουν αρνητικά προς την πολιτική δραστηριοποίηση των χρηστών και τις εκλογικές διαδικασίες εν γένει (άρ. 34 παρ.1 εδ. στ. γ'). Όπως επισήμανε

19 Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Commission preliminarily finds TikTok and Meta in breach of their transparency obligations under the Digital Services Act, European Commission Presscorner, 2025, διαθέσιμο σε: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_25_2503.

20 Vasileiou M., Κανονισμός 2022/2065 Digital Services Act, Rokas Law Firm, 2024, διαθέσιμο σε: <https://rokas.com/regulation-2022-2065-digital-services-act/>.

στα πορίσματά της η Επιτροπή,²¹ η META δεν αποδίδει την απαραίτητη βαρύτητα στην προώθηση πολιτικού περιεχομένου, καθώς το τελευταίο εμφανίζεται στη ροή των χρηστών μόνο στο πλαίσιο ελεγχόμενων με βάση «σκοτεινούς αλγορίθμους» διαφημίσεων και όχι σε σταθερή βάση συνοδευόμενη από εγγυήσεις διαφάνειας. Προς επίρρωση αυτού, παρατηρήθηκε από την Επιτροπή έλλειψη καθιέρωσης εκ μέρους της META τόσο του συστήματος «Crowd Tangle» (εργαλείου παρακολούθησης δημόσιου και πολιτικού περιεχομένου στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης) όσο και της σύστασης ενός εργαλείου δυνάμενου να προάγει τον γόνιμο διάλογο μεταξύ των πολιτών. Οι προαναφερθείσες παραλείψεις της META δημιούργησαν ιδιαίτερους ενδοιασμούς σχετικά με την πλήρη και ολιστική ενημέρωση των πολιτών αναφορικά με τα πολιτικά δρώμενα την περίοδο πριν τις Ευρωεκλογές του 2024, δεδομένου ότι οι πλατφόρμες Instagram και Facebook έχουν καταστεί πλέον κύριο μέσο πληροφόρησης των πολιτών.

Προστασία Ανηλίκων

Μεγαλύτερη σημασία αποδίδεται στην υποχρέωση συμμόρφωσης της META προς την αξιολόγηση και τον μετριασμό συστημικών κινδύνων, όταν οι τελευταίοι συνδέονται με την περιφρούρηση της υγιούς ψυχικής και σωματικής ανάπτυξης των ανηλίκων. Η ενίσχυση εθιστικών συμπεριφορών των ανηλίκων και η συνεχής έκθεση σε περιεχόμενο μέσω του φαινομένου της «λαγουδότρυπας» («rabbit-hole effect»): αλγοριθμικό φαινόμενο, κατά το οποίο

ο χρήστης βυθίζεται ασυνείδητα σε διαδοχικό ψηφιακό περιεχόμενο, δαπανώντας χρόνο και παρεκκλίνοντας από τον αρχικό στόχο)²² στις πλατφόρμες της META, δημιούργησε έντονους ενδοιασμούς στην Επιτροπή σχετικά με την τήρηση των άρθρων 34 και 35 του DSA από τη META. Ξεχωριστή μνεία κρίνεται απαραίτητο να γίνει στην παραβίαση εκ μέρους της META της υποχρέωσης επαλήθευσης της ηλικίας των χρηστών μέσω αξιόπιστων και ασφαλών διαδικασιών, καταστρατηγώντας τα άρθρα 28 και 35 του Κανονισμού, τα οποία προβλέπουν εγγυήσεις ιδιωτικότητας και ειδικής προστασίας των ανηλίκων. Την ένταση των παραβάσεων επιτείνει και η χρήση των απαγορευμένων αλγοριθμικών μοτίβων («dark-patterns») στους ανηλίκους, η οποία απαγορεύεται ρητά από το άρθρο 25. Επικουρικά, η απουσία ενός συστήματος αναφοράς παράνομου περιεχομένου φιλικού και εύχρηστου από ανήλικα παιδιά μειώνει εμφανώς τις εγγυήσεις προστασίας των ανηλίκων από τη META (άρθρα 16 και 20 DSA).^{23,24,25} Οι παραπάνω εγγυήσεις αναφέρονται ρητά και στο άρθρο 24 του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, που κατοχυρώνει, μεταξύ άλλων, την αρχή του βέλτιστου συμφέροντος του παιδιού και το δικαίωμα συμμετοχής, ακρόασης και ύψιστης προστασίας του σε δικαστικές διαδικασίες. Καθίσταται, έτσι, σαφές ότι η META, παραβιάζοντας τις συναφείς με την προστασία των ανηλίκων διατάξεις του Κανονισμού DSA, παραβιάζει παράλληλα και τον Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, από τον οποίο δεσμεύεται έμμεσα λόγω της ερμηνείας του Κανονισμού

21 Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Commission opens formal proceedings under DSA, European Commission Presscorner, 2024, διαθέσιμο σε: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_24_2373.

22 Wiebe A., What is the rabbit hole effect?, 2024, διαθέσιμο σε: https://awiebe.org/en/rabbit-hole-effect/?utm_source=.

23 European Commission, Commission opens formal proceedings against Meta under the Digital Services Act related to the protection of minors on Facebook and Instagram, Shaping Europe's Digital Future (European Commission), 2024, διαθέσιμο σε: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_24_2664?utm_source=.

24 WebKyte Team, Meta Digital Services Act Compliance, WebKyte.com, 2025, ό.π., διαθέσιμο σε: <https://webkyte.com/blog/meta-digital-services-act-compliance>.

25 IrishLegal, New EU action against Meta over protection of minors, IrishLegal, 2024, διαθέσιμο σε: <https://www.irishlegal.com/articles/new-eu-action-against-meta-over-protection-of-minors>.

βάσει του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Συμπεράσματα

Αν οι προαναφερθείσες προκαταρκτικές διαπιστώσεις της Επιτροπής επαληθευτούν οριστικά, η META θα υποχρεωθεί, σύμφωνα με το άρθρο 52 παρ. 3 του DSA²⁶ στην καταβολή προστίμου ισοδύναμου «με το 6 % του ετήσιου παγκόσμιου κύκλου εργασιών της κατά το προηγούμενο οικονομικό έτος». Λαμβάνοντας υπόψη τα υψηλής κλίμακας ποσά που αντιστοιχούν στον ετήσιο τζίρο της META, καθίσταται εναργές ότι η επιβολή αυτού του προστίμου μπορεί να προσεγγίζει, σύμφωνα με εκτιμήσεις,²⁷ ακόμη και δισεκατομμύρια ευρώ.

Κατόπιν αυτής της ανασκόπησης²⁸ της συμβατότητας των λειτουργιών της META με τις υποχρεώσεις που πηγάζουν από τον DSA, ανακύπτει ο εξής προβληματισμός: Μήπως οι παραβιάσεις εκ μέρους της META οφείλονται και στην αντίστοιχη αδυναμία ουσιαστικής ρύθμισης ζητημάτων σχετικών με την προστασία των χρηστών των πλατφορμών από τις διατάξεις του Κανονισμού; Αδιαμφισβήτητα η META προβαίνει σε τακτικές που συνάδουν επιφανειακά μόνο με τον Κανονισμό, χωρίς να διασφαλίζει ουσιαστικές εγγυήσεις διαφάνειας και ιδιωτικότητας. Ωστόσο, επιτακτική είναι και η συνδυαστική αξιολόγηση ικανότητας του

Κανονισμού να ρυθμίσει αποτελεσματικά και στοχευμένα τα εν λόγω ζητήματα. Το γεγονός πως μία από τις μεγαλύτερες πλατφόρμες παροχής ηλεκτρονικών υπηρεσιών, στελεχωμένη από άριστα εξειδικευμένους και καταρτισμένους νομικούς συμβούλους, δύναται να παραβιάζει θεμελιώδεις διατάξεις του Κανονισμού, είναι ζήτημα που σίγουρα χρήζει περαιτέρω διερεύνησης. Ίσως η απειλή επικείμενων οικονομικών κυρώσεων δεν συνιστά επαρκές και αποτελεσματικό μέσο συμμόρφωσης των μεγάλων πλατφορμών, γεγονός που αναδεικνύει την ανάγκη τροποποίησης του κυρωτικού πλαισίου του Κανονισμού.

Πιο αποτελεσματικά μέτρα θα ήταν αυτά που στοχεύουν σε δομικές αλλαγές στη λειτουργία των πλατφορμών και όχι απλώς στην εκ των υστέρων οικονομική επιβάρυνσή τους. Αυτά είναι τα λεγόμενα «διαρθρωτικά μέτρα», όπως ο λειτουργικός διαχωρισμός του Instagram από το Facebook, η υποχρεωτική ανασχεδίαση αλγορίθμων ή ακόμη και η προσωπική ευθύνη μελών διοίκησης των πλατφορμών. Εν αντιθέσει με αυτά τα μέτρα, η πλήρης διάσπαση προσιδιάζει περισσότερο σε περιπτώσεις σχετικές με το δίκαιο του Ανταγωνισμού και ως εκ τούτου στη συγκεκριμένη περίπτωση, που κύριος σκοπός είναι η προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων των χρηστών, κρίνεται αναποτελεσματική.

26 Όπως αναφέρεται στο: Regulation (EU) 2022/2065 – Digital Services Act – EN – EUR-Lex, Regulation (EU) 2022/2065 of the European Parliament and of the Council on a Single Market for Digital Services, EUR-Lex, 2022, διαθέσιμο σε: Κανονισμός - 2022/2065 - EN - EUR-Lex.

27 WebKyte Team, Social Media and Video Platforms Under the DSA, WebKyte.com, 2024, διαθέσιμο σε: <https://webkyte.com/blog/social-media-and-video-platforms-under-the-dsa>.

28 Goanta C./ Bertaglia T./ Iamnitchi T., The Case for a Legal Compliance API for the Enforcement of the EU's Digital Services Act on Social Media Platforms, SSRN, 2022, διαθέσιμο σε: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4304586.

Ευρωπαϊκός Κανονισμός για την ελευθερία των μέσων (European Media Freedom Act) – Νομικές Προβλέψεις και Προκλήσεις

Φωτεινή Παρίση

Ασκούμενη Δικηγόρος

Ελισάβετ Μαρίου

Μεταπτυχιακή Φοιτήτρια Νομικής Σχολής ΑΠΘ, Ασκούμενη Δικηγόρος

Εισαγωγή

Τα τελευταία έτη, το περιβάλλον των μέσων ενημέρωσης στην Ευρώπη κατακλύζεται από επιθέσεις στην ανεξαρτησία τους και στην ελευθερία έκφρασης των δημοσιογράφων. Αναμφισβήτητα, το ευρωπαϊκό νομικό κεκτημένο θα ήταν χωλό χωρίς την ελευθερία και την ανεξαρτησία των μέσων ενημέρωσης. Η αντιμετώπιση, συνεπώς, των αυξανόμενων απειλών μέσω της θέσπισης ενός αποτελεσματικού νομικού πλαισίου από την Ευρωπαϊκή Ένωση κρίνεται πιο επιτακτική από ποτέ. Στο πλαίσιο αυτό, το Συμβούλιο εξέδωσε μια νέα νομοθετική πράξη, τον Κανονισμό 2024/1083 (European Media Freedom Act – EMFA), που αποτελεί την απάντηση της Ευρωπαϊκής Ένωσης στις συνεχείς προκλήσεις και πιέσεις που αντιμετωπίζουν σήμερα οι υπηρεσίες μέσων ενημέρωσης, εστιάζοντας στην κατάσταση της ελευθερίας του Τύπου στο σύγχρονο ψηφιακό περιβάλλον.¹

Βασική επιδίωξη του Κανονισμού (ΕΕ) 2024/1083,² που εκδόθηκε με τη συνήθη νομοθετική διαδικασία, είναι να δημιουργήσει ουσιαστικές προϋποθέσεις για την προστασία των παρόχων υπηρεσιών ενημέρωσης.³ Στοχεύει, επίσης, στη διευκόλυνση της διασυνοριακής λειτουργίας των μέσων ενημέρωσης στην εσωτερική αγορά της ΕΕ, χωρίς αδικαιολόγητη πίεση, λαμβάνοντας παράλληλα υπόψη τον ψηφιακό μετασχηματισμό του χώρου των μέσων ενημέρωσης.

Ο EMFA τέθηκε σε ισχύ στις 7 Μαΐου 2024, ενώ οι νέοι κανόνες εφαρμόζονται πλήρως από τις 8 Αυγούστου 2025. Παρά την πρόσφατη θεσμική εξέλιξη, σημειώθηκε ήδη η πρώτη πιθανή παραβίαση των διατάξεων του εν λόγω Κανονισμού. Μόλις τέσσερις μήνες μετά τη θέση του σε ισχύ, η Ουγγαρία βρίσκεται στο στόχαστρο, με την Ευρωπαϊκή Επιτροπή να κινεί διαδικασία επί παραβάσει με την αποστολή

1 Αντωνιάδου Μ., Η ευρωπαϊκή πράξη για την ελευθερία των μέσων ενημέρωσης και η ελευθερία του τύπου στην ψηφιακή εποχή, Ιούνιος 2025, διαθέσιμο σε: <https://dione.lib.unipi.gr/xmlui/handle/unipi/18038>.

2 Τροποποίηση της Οδηγίας 2010/13/ΕΕ.

3 Οικονόμου Α., Επικαιρότητα-Ραδιοτηλεόραση-Τύπος, ΔΙΚΑΙΟ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ & ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ, Νομική Βιβλιοθήκη, τεύχ. 2/2024, 30.06.2024, σσ. 165-166.

προειδοποιητικής επιστολής στην κυβέρνηση [INFR(2025)2194], επειδή δεν συμμορφώθηκε με μέρος διατάξεων της ευρωπαϊκής πράξης για την ελευθερία των μέσων ενημέρωσης.⁴

Το κράτος δικαίου και το δικαίωμα στην ελευθερία της έκφρασης

Η ελευθερία των μέσων ενημέρωσης είναι άρρηκτα συνυφασμένη με την αρχή του κράτους δικαίου, η οποία ερείδεται τόσο στον Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων (ΧΘΔ) της Ευρωπαϊκής Ένωσης, όσο και στο άρθρο 2 της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση (ΣΕΕ). Οι εκφάνσεις του κράτους δικαίου αποτελούν το μέσο της εφαρμογής και του σεβασμού της δημοκρατικής αρχής και των θεμελιωδών δικαιωμάτων, ενώ ο σεβασμός του επιβάλλεται, μάλιστα, ως «λειτουργική ανάγκη» της Ένωσης.⁵ Στην πολυσχιδή έννοια του κράτους δικαίου συγκαταλέγεται, μεταξύ άλλων, και η διάκριση των εξουσιών. Το τρίπτυχο της νομοθετικής, εκτελεστικής και δικαστικής εξουσίας έρχεται να συμπληρώσει ως τέταρτη εξουσία αυτή των Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης.

Συνακόλουθα, το δικαίωμα της ελευθερίας της έκφρασης αποτελεί ένα από τα δικαιώματα που συνδέεται στενά με τον «σκληρό πυρήνα» του κράτους δικαίου και μεταξύ άλλων, με τη δημοκρατία και τον πλουραλισμό. Μάλιστα, η ελευθερία της έκφρασης κατοχυρώνεται και στο

άρθρο 10 της ΕΣΔΑ, η σημασία του οποίου έχει αναδειχθεί σε πολλές αποφάσεις του Δικαστηρίου του Λουξεμβούργου.⁶ Αντιστοίχως, το άρθρο 11 του ΧΘΔ παρέχει αμφίπλευρη προστασία, καθώς εγγυάται τόσο το δικαίωμα των ιδιοκτητών των ΜΜΕ και των εργαζομένων σε αυτά να μεταδίδουν πληροφορίες όσο και το δικαίωμα του κοινού να έχει πρόσβαση στην πληροφορία.⁷ Η ευρωπαϊκή συνοχή, την οποία επιτάσσει ο σεβασμός των αξιών του άρθρου 2 ΣΕΕ, φαίνεται να απειλείται προοδευτικά λόγω επαναλαμβανόμενων παραβιάσεων των αξιών αυτών, ειδικότερα από την Ουγγαρία και την Πολωνία. Για τον λόγο αυτόν, τα θεσμικά όργανα της Ένωσης έχουν λάβει κατά καιρούς μέτρα για την ενίσχυση της ελευθερίας του λόγου.⁸

Παρ' όλα αυτά, η πρώτη ετήσια έκθεση της Επιτροπής για το κράτος δικαίου επέλεξε τη λειτουργία των ΜΜΕ ως έναν από τους τέσσερις άξονες με βάση τους οποίους κατέληξε σε πορίσματα για την υφιστάμενη κατάσταση του θεσμού στην ΕΕ, γεγονός που καταδεικνύει ακριβώς τη μεγάλη επίδραση του δικαιώματος στην ελευθερία της έκφρασης. Θα μπορούσε κανείς να πει για το κράτος δικαίου στην Ευρώπη ότι λέει για το Παρίσι ο θυρεός του: «*ταρακουνιέται, αλλά δεν βυθίζεται*» - "*Fluctuat nec mergitur*".⁹

4 Η Επιτροπή καλεί την Ουγγαρία να συμμορφωθεί με την ευρωπαϊκή πράξη για την ελευθερία των μέσων ενημέρωσης και την οδηγία για τις υπηρεσίες οπτικοακουστικών μέσων, Επίσημος Ιστότοπος της Ευρωπαϊκής Ένωσης, 11 Δεκεμβρίου 2025, διαθέσιμο σε: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/el/news/commission-calls-hungary-comply-european-media-freedom-act-and-audiovisual-media-services-directive>.

5 Πρεβεδούρου Ε., Ευρωπαϊκή Ένωση και κράτος δικαίου: πρόοδος και προοπτικές βελτίωσης, 25 Οκτωβρίου 2021, διαθέσιμο σε: <https://www.prevedourou.gr/%CE%B5%CF%85%CF%81%CF%89%CF%80%CE%B1%CF%8A%CE%BA%CE%AE-%CE%AD%CE%BD%CF%89%CF%83%CE%B7-%CE%BA%CE%B1%CE%B9-%CE%BA%CF%81%CE%AC%CF%84%CE%BF%CF%82-%CE%B4%CE%B9%CE%BA%CE%B1%CE%AF%CE%BF%CF%85-%CF%80%CF%81/>.

6 ΔΕΚ, C-260/89, Ελληνική Ραδιοφωνία Τηλεόρασης – Ανώνυμη Εταιρία, 18 Ιουνίου 1991, ECLI:EU:C:1991:254, ΔΕΚ, C-368/95, *Familiapress*, 26.06.1997, ECLI:EU:C:1997:325.

7 Λέντζης Δ., εις Κατ' άρθρο ερμηνεία του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Νομική Βιβλιοθήκη, 2020, σελ. 151.

8 Πρεβεδούρου Ε., ό.π.

9 Ράμμος Χ., Η Ευρώπη ως κοινότητα δικαίου, Όμιλος «Αριστόβουλος Μάνεσης», 2 Σεπτεμβρίου 2019, διαθέσιμο σε: <https://www.constitutionalism.gr/2019-11-rammos-evropi-koinotita-dikaiou/>.

Αυξανόμενες απειλές για την ελευθερία των Μέσων Ενημέρωσης - Strategic Lawsuits Against Public Participation (SLAPPs)

Αξιολόγηση της κατάστασης των δημοσίων μέσων ενημέρωσης, για τις τελευταίες δεκαετίες, παραθέτει και η Έκθεση των Δημοσιογράφων Χωρίς Σύνορα (*Reporters Without Borders -RSF*), τονίζοντας τον επείγοντα χαρακτήρα για ευρωπαϊκή αφύπνιση με στόχο τη διαφύλαξη των δημόσιων μέσων ενημέρωσης.¹⁰ Ειδικότερα, η οικονομική επισφάλεια που αντιμετωπίζουν πολλοί δημοσιογράφοι λόγω χαμηλών απολαβών, καθώς και η άνιση κατανομή κρατικής διαφήμισης υπέρ συγκεκριμένων μέσων, περιορίζουν τον πλουραλισμό. Η έλλειψη ουσιαστικής πρόσβασης σε δημόσια έγγραφα και πληροφορίες, παρά το υφιστάμενο νομικό πλαίσιο, με καθυστερήσεις ή αρνήσεις, δυσχεραίνει τη δημοσιογραφική έρευνα. Παράλληλα με τους αδύναμους κανόνες διαφάνειας στο ιδιοκτησιακό καθεστώς των ΜΜΕ και την αυξανόμενη κυβερνητική επιρροή στα δημόσια μέσα ενημέρωσης, πολλοί δημοσιογράφοι εξακολουθούν να εργάζονται υπό πολιτικές πιέσεις και «συνεχή απειλή» παρακολούθησης,¹¹ ενώ, σε ακραίες περιπτώσεις, έχουν καταλήξει θύματα δολοφονιών.

Σημαντικό πρόβλημα αποτελεί η χρήση καταχρηστικών αγωγών, των λεγόμενων στρατηγικών αγωγών κατά της συμμετοχής του κοινού (*Strategic Lawsuits Against Public*

Participation - SLAPPs), με σκοπό τον εκφοβισμό όσων ασκούν κριτική μέσω της ηθικής και οικονομικής εξουθένωσής τους.¹² Η απειλή υπέρογκων αξιώσεων αποζημίωσης, η συσσώρευση δικονομικών βαρών και η παρατεταμένη δικαστική εμπλοκή αναλύονται ως παράγοντες ικανοί να προκαλέσουν αποτρεπτική αυτολογοκρισία, η οποία αντιστρατεύεται τον πυρήνα της δημοκρατικής κοινωνίας όπως αυτός ερμηνεύεται νομολογιακά.¹³

Παρά τη θέσπιση της Οδηγίας 2024/1069/ΕΕ, η επιτυχία αυτής της ευρωπαϊκής πρωτοβουλίας θα εξαρτηθεί σε μεγάλο βαθμό από την ερμηνευτική στάση των εθνικών δικαστηρίων και από τη βούληση του εθνικού νομοθέτη να υπερβεί τον περιορισμένο χαρακτήρα της ενωσιακής ρύθμισης -μόνο σε διασυνοριακές διαφορές-, διαφορετικά το φαινόμενο των SLAPPs κινδυνεύει να αντιμετωπιστεί αποσπασματικά και όχι δομικά. Ταυτόχρονα, η καθυστέρηση στην υιοθέτηση αυτών των ευρωπαϊκών προτύπων, όπως ειδικότερα τα μέτρα για την αντιμετώπιση των αγωγών SLAPP, αφήνει κενά στην προστασία της ελευθερίας του Τύπου.¹⁴

Συνεπώς, ο Κανονισμός 2024/1083 αποσκοπεί στην προώθηση της συντακτικής ανεξαρτησίας και της διαφάνειας του ιδιοκτησιακού καθεστώτος των μέσων ενημέρωσης, παρέχοντας μία εργαλειοθήκη μέτρων για την ενίσχυση της θέσης των δημοσιογράφων. Με τη θέσπιση αυτών των διατάξεων, η Ευρωπαϊκή Ένωση κάνει αποφασιστικά βήματα προς τη διασφάλιση της ανεξαρτησίας των μέσων, θέτοντας γερές

10 *Bocandé A.*, The slow economic asphyxiation of the independent press, Analysis 2025, Reporters without Borders (RSF), διαθέσιμο σε: https://rsf.org/en/rsf-world-press-freedom-index-2025-economic-fragility-leading-threat-press-freedom?year=2025&data_type=general / <https://rsf.org/en/classement/2025/europe-central-asia>.

11 Ελευθερία των μέσων ενημέρωσης στην ΕΕ, Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, 4 Αυγούστου 2025, διαθέσιμο σε: <https://www.consilium.europa.eu/el/policies/media-freedom-eu/>.

12 *Βρεττού Χ.*, Το φαινόμενο SLAPP: Η πρωτοβουλία της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για προστασία της ελευθερίας της έκφρασης, SyntagmaWatch, 25/05/2021, διαθέσιμο σε: <https://www.syntagmawatch.gr/trending-issues/to-fainomeno-slapp-h-prwtotonoulia-ths-eyrwpaikis-epitropis-gia-prostasia-ths-efthterias-ths-ekfrashs/>.

13 *Νικολάου Ε.*, Η προστασία από τις διαδικασίες SLAPP ως ζητούμενο για την ενωσιακή και ελληνική έννομη τάξη, Ελληνική Δικαιοσύνη, ΕλλΔνη 4/2025 (66), σσ. 1033 επ.

14 *Κοτσακάς Χ.*, Σε ισχύ ο ευρωπαϊκός κανονισμός για την ελευθερία των μέσων – Η κατάσταση στην Ελλάδα, διαδικτυακό άρθρο “biznow”, 27 Αυγούστου 2025, διαθέσιμο σε: <https://biznow.gr/30529/diethni/se-ischy-o-evropaikos-kanonismos-gia-tin-efththeria-ton-meson-i-katastasi-stin-ellada/>.

βάσεις για ένα πλουραλιστικό και δημοκρατικό τοπίο ενημέρωσης στην Ευρώπη.

Ευρωπαϊκός Κανονισμός - Συνοπτική Αναφορά των Κεφαλαίων - Αόριστες Έννοιες - Ρυθμιστικά κενά

Ο Κανονισμός (ΕΕ) 2024/1083 εισάγει δεσμευτικά πρότυπα σε τρία βασικά πεδία: στην ανεξαρτησία των μέσων, τη διαφάνεια στην ιδιοκτησία και χρηματοδότησή τους, και την εποπτεία των ψηφιακών πλατφορμών σε ό,τι αφορά την πρόσβαση σε ειδησεογραφικό περιεχόμενο. Μάλιστα, έχοντας άμεση ισχύ, όπως υπαγορεύει το άρθρο 288 της Συνθήκης για τη Λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΣΛΕΕ), δεν καταλείπει περιθώριο μερικής συμμόρφωσης, όπως συμβαίνει με τις Οδηγίες, ούτε δύναται να μεταβληθεί κατά το δοκούν το χρονικό πεδίο έναρξης ισχύος του.¹⁵ Η προτίμηση του Κανονισμού έναντι της Οδηγίας έχει τις ρίζες του στον κατακερματισμό που μαστίζει το ευρωπαϊκό τοπίο, καθώς αν και η Οδηγία επιτρέπει μεγαλύτερη ευελιξία στα κράτη-μέλη κατά τη μεταφορά της, εντούτοις οδηγεί συχνά σε ανομοιομορφία, καθιστώντας αναγκαία μια προσπάθεια συντονισμού.¹⁶

Στο εισαγωγικό κεφάλαιο γίνεται μια επισκόπηση των εγγυήσεων για τα μέσα ενημέρωσης και σε αυτό περιγράφονται οι βασικοί στόχοι του Κανονισμού, όπως, μεταξύ άλλων, η συμβολή στη λειτουργία της εσωτερικής αγοράς των μέσων ενημέρωσης. Το κεφάλαιο αυτό παρέχει λεπτομερή ανάλυση των διαφόρων διατάξεων του

ΕΜΦΑ σε τομείς όπως τα δικαιώματα των αποδεκτών και των χρηστών, οι κανόνες για τους παρόχους υπηρεσιών μέσω ενημέρωσης, τα δημόσια μέσα ενημέρωσης, η σχέση μεταξύ πλατφορμών και μέσων ενημέρωσης και, τέλος, η διαμόρφωση της εσωτερικής αγοράς μέσω ενημέρωσης όσον αφορά τους κανόνες συγκέντρωσης.

Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στην προστασία των δημοσιογράφων και των πηγών τους,¹⁷ με ρητές απαγορεύσεις στη χρήση λογισμικού παρακολούθησης, παρά μόνο σε εξαιρετικές περιπτώσεις που συνδέονται με σοβαρές απειλές κατά της δημόσιας ασφάλειας, και πάντοτε κατόπιν δικαστικής εντολής. Εν συνεχεία, η νομοθεσία αντιμετωπίζει τα λεγόμενα SLAPPs, ενισχύοντας τη νομική προστασία των δημοσιογράφων.

Ωστόσο, η προσφυγή στον Κανονισμό δεν εγγυάται απ' εαυτής ουσιαστική εναρμόνιση, ιδίως όταν οι κρίσιμες έννοιες παραμένουν ευρείες και επιδεκτικές αποκλινοσών ερμηνειών. Ήδη από τα πρώτα άρθρα του Κανονισμού διαπιστώνεται η χρήση εννοιών με ευρύ περιεχόμενο, το οποίο ενδέχεται να απασχολήσει μελλοντικά το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Ειδικότερα, στο άρθρο 2 του ΕΜΦΑ αποδίδεται ο ορισμός για τις “υπηρεσίες μέσω ενημέρωσης”, οι οποίες εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής του Κανονισμού, εφόσον συνιστούν παροχή υπηρεσιών και πληρούν τα κριτήρια κατά την έννοια των άρθρων 56 και 57 ΣΛΕΕ, ήτοι οικονομική δραστηριότητα που παρέχεται, κατά κανόνα, έναντι αμοιβής, ανεξαρτήτως του σκοπού της.¹⁸

15 Media Analysis Team, Η νέα Ευρωπαϊκή Πράξη για την Ελευθερία των Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης, “MediaAnalysisGR”, 7 Ιανουαρίου 2025, διαθέσιμο σε: [16 European Union directives, Summaries of EU Legislation, official website of the European Union, 16 Μαρτίου 2022, διαθέσιμο σε: \[17 Dutkiewicz L./Krack N./Kuczerawy A./Valcke P., Artificial Intelligence and Media, The Cambridge Handbook of Law, Ethics and Policy of Artificial Intelligence, 2025, σσ. 297-298.\]\(https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/summary/european-union-directives.html#:~:text=unlike%20a%20regulation%2C%20which%20is,the%20directive%20has%20general%20application.”</p>
</div>
<div data-bbox=\)](https://medianalysis.net/2025/01/07/i-nea-evropaiki-praxi-gia-tin-eleftheria-ton-meson-mazikis-.enimerosis/#:~:text=%CE%97%20EMFA%20%CF%84%CE%AD%CE%B8%CE%B7%CE%BA%CE%B5%20%CF%83%CE%B5%20%CE%B9%CF%83%CF%87%CF%8D%20%CF%84%CE%B7%CE%BD%20%1%CE%B7,%CE%B5%CF%86%CE%B1%CF%81%CE%BC%CE%BF%CF%83%CF%84%CE%BF%CF%8D%CE%BD%20%CF%80%CE%BB%CE%AE%CF%81%CF%89%CF%82%20%CE%B1%CF%80%.”</p>
</div>
<div data-bbox=)

18 Buijs D./Fathaigh R.O./Papaevangelou C./Van Drummen M.Z., What Can a Media Privilege Look like? Unpacking Three Versions in the EMFA, Journal of Media Law, τόμ. 15, τεύχ. 2, 2023, σσ. 152-167.

Η ερμηνεία υπό το φως της ΣΛΕΕ καταδεικνύει ότι κάθε οικονομική δραστηριότητα που επιδιώκει τους ως άνω σκοπούς υπάγεται στο πεδίο εφαρμογής του Κανονισμού. Εξ αντιδιαστολής, αποκλείονται από την υπαγωγή αυτή μεμονωμένοι χρήστες που απλώς μεταφορτώνουν υλικό σε πλατφόρμες ενημέρωσης. Στο προοίμιο του Κανονισμού αναφέρεται, μάλιστα, ρητά στο σημείο 9 ότι ο χρήστης *“θα πρέπει να αποκλείει το περιεχόμενο που δημιουργείται από (άλλους) χρήστες και αναφορτώνεται σε επιγραμμική πλατφόρμα, εκτός εάν αποτελεί επαγγελματική δραστηριότητα που συνήθως παρέχεται έναντι ανταλλάγματος, είτε αυτό είναι οικονομικής είτε άλλης φύσης”*. Η διάκριση, όμως, μεταξύ επαγγελματικής και ιδιωτικής έκφρασης δεν αποσαφηνίζεται επαρκώς, ιδίως ως προς τα φυσικά πρόσωπα που εργάζονται σε μέσα ενημέρωσης αλλά εκφράζονται εκτός του στενού επαγγελματικού τους ρόλου, με αποτέλεσμα να διαμορφώνεται μια γκρίζα ζώνη δυνητικά επικίνδυνη για την ελευθερία της έκφρασης. Μια θετική απάντηση θα μπορούσε να επιβάλει τις αυστηρές διατυπώσεις του Κανονισμού σε φυσικά πρόσωπα, θέτοντας σημαντικούς περιορισμούς στην ελευθερία της έκφρασης.¹⁹

Λαμβάνοντας δε υπόψη ότι στο σημείο 15 του προοιμίου ορίζεται ότι *“Ο παρών κανονισμός δεν θίγει την ελευθερία έκφρασης και πληροφόρησης που εγγυάται στα άτομα ο Χάρτης”*, δεν μπορεί παρά να οδηγηθεί κανείς στο συμπέρασμα ότι καθίσταται πρόδηλη η ύπαρξη ερμηνευτικής έντασης μεταξύ του ρυθμιστικού εύρους των διατάξεων και της κατοχύρωσης των θεμελιωδών δικαιωμάτων που μετατίθεται, τελικώς, στα δικαστήρια. Ο πρόσφατος, πάντως, χαρακτήρας του Κανονισμού και η συνεπαγόμενη έλλειψη νομολογίας δεν επιτρέπουν την άμεση εννοιολογική αποσαφήνιση.

Τα ρυθμιστικά κενά, ωστόσο, εντοπίζονται στο σύνολο του Κανονισμού και όχι μόνο στην

οριοθέτηση των εννοιών. Κύριος στόχος του παρόντος νομοθετικού κειμένου είναι, μεταξύ άλλων, η προστασία των παρόχων υπηρεσιών μέσω ενημέρωσης, δηλαδή η προστασία των δημοσιογράφων. Μολονότι μια τέτοια κατεύθυνση θα συνηγορούσε υπέρ της βέλτιστης προσπάθειας προάσπισης των δικαιωμάτων τους, εντούτοις στο άρθρο 4 παρ. 1 του Κανονισμού κατοχυρώνεται εν ολίγοις το δικαίωμα των παρόχων να ασκούν την οικονομική τους δραστηριότητα χωρίς περιορισμούς πέραν όσων επιτρέπει το ενωσιακό δίκαιο. Η διατύπωση αυτή, παρά τη θεσμική της βαρύτητα, εμφανίζεται κατ’ ουσίαν ως επανάληψη ήδη ισχυουσών αρχών της εσωτερικής αγοράς και όχι ως ειδική, ενισχυμένη εγγύηση υπέρ των δημοσιογράφων έναντι πιέσεων ή καταχρηστικών αγωγών (SLAPP). Η επιλογή αυτή του νομοθέτη να διατυπώσει όσο το δυνατόν αόριστα το εν λόγω δικαίωμα ώστε να καταλαμβάνει η διάταξη πληθώρα περιπτώσεων, είναι μάλλον ατυχής, καθώς δεν συμβάλλει ουσιαστικά στην οικονομική προστασία των δημοσιογράφων έναντι των SLAPPs.²⁰

Αντιθέτως, η αμέσως επόμενη παράγραφος του εν λόγω άρθρου (άρθρο 4 παρ. 2) καθιερώνει ρητά τη συντακτική ελευθερία και απαγορεύει κρατική παρέμβαση, παρέχοντας σαφέστερη εγγύηση υπέρ των δημοσιογράφων. Η επίκληση της παρούσας διάταξης μπορεί να λειτουργήσει ως αποτελεσματικό μέσο άμυνας στην αθέμιτη πολιτική επιρροή και να ενισχύσει σημαντικά την ειδησεογραφική ανεξαρτησία. Εντούτοις, η αποτελεσματικότητά της εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από την ερμηνευτική βούληση των εθνικών αρχών, δεδομένου ότι δεν συνοδεύεται από εξειδικευμένο μηχανισμό άμεσης κύρωσης σε περίπτωση παραβίασης.

Στις επόμενες διατάξεις κατοχυρώνεται ρητά η αποτελεσματική προστασία των δημοσιογραφικών πηγών, ένα σημαντικό όπλο έναντι των

19 Cole M. D., Act-Ing on Media Freedom: The Proposed European Media Freedom Act (EMFA) of the European Union, University of the Pacific Law Review, τόμ. 55, τεύχ. 2 (February 2024), σσ. 300-301.

20 Νικολάου Ε., ό.π., σσ. 1033 επ.

καταχρηστικών αγωγών. Δεν υποχρεώνει τους παρόχους υπηρεσιών μέσων ενημέρωσης να αποκαλύπτουν την προέλευση των πληροφοριών τους, ενώ επιτάσσει στα κράτη-μέλη να απέχουν από επιβολή κυρώσεων παντός είδους με σκοπό την απόκτηση εμπιστευτικών επικοινωνιών, αλλά και να μην αναπτύσσουν λογισμικό παρακολούθησης (spyware) σε συσκευή που χρησιμοποιείται από τον πάροχο για την απόκτηση αυτών (άρθρο 4 παρ. 3). Η περιγραφή των μέτρων από τα οποία καλούνται τα κράτη-μέλη να απέχουν είναι στοχευμένη, χωρίς να αφήνει περιθώριο αμφισβήτησης.

Η εισαγωγή ευρείων εξαιρέσεων στα εν λόγω μέτρα, αποδυναμώνει, ωστόσο, τη δυναμική αυτής της προστατευτικής ρύθμισης. Ειδικά, η δυνατότητα των κρατών-μελών να επικαλούνται λόγο επιτακτικό δημοσίου συμφέροντος, για τις παραπάνω περιπτώσεις πλην της ανάπτυξης λογισμικού παρακολούθησης, όπως προβλέπεται στην παράγραφο 4 στοιχείο γ' του άρθρου 4 του Κανονισμού, λειτουργεί ως κερκόπορτα στο προστατευτικό πεδίο που περιχαράκωνει η διάταξη. Τα κράτη-μέλη ενδέχεται να υποπέσουν σε καταχρηστικές εφαρμογές, όπως έχει αποδείξει η δικαστηριακή πρακτική, με αποτέλεσμα να αποδεικνύεται εν τέλει τρωτή η ρύθμιση.

Ειδικά για τα μέτρα παρακολούθησης, η πρόβλεψη τακτικής επανεξέτασης των μέτρων παρακολούθησης από δικαστική ή ανεξάρτητη αρχή (άρθρο 4 παρ. 6), αν και κατ' αρχήν θετική, δεν αίρει πλήρως τον προβληματισμό περί θεσμικής διαπλοκής ή ανεπαρκούς ελέγχου αναλογικότητας στην πράξη. Τέτοιου είδους επιφυλάξεις είναι απόλυτα εύλογες, ειδικά αν ανατρέξει κανείς στους δικαιολογητικούς λόγους της θέσπισης του Κανονισμού, όμως μια απόλυτη απαγόρευση χρήσης αυτών των μέτρων θα παραγκωνίζε την αρμοδιότητα των κρατών-μελών.²¹

Οι λοιπές διατάξεις του Κανονισμού στο Κεφάλαιο 3 θεσπίζουν ισχυρά μέτρα για τη ρυθμιστική συνεργασία και την εσωτερική αγορά των υπηρεσιών μέσων ενημέρωσης, με αποκορύφωμα την ίδρυση Ευρωπαϊκού Συμβουλίου Υπηρεσιών Μέσων Ενημέρωσης, το οποίο απολαύει λειτουργικής ανεξαρτησίας. Συγκεκριμένα, αποτελείται από εκπροσώπους των εθνικών ρυθμιστικών αρχών ή φορέων αρμόδιων για τα μέσα ενημέρωσης και στηρίζεται από τη γραμματεία της Ευρωπαϊκής Επιτροπής.²² Αποστολή του Συμβουλίου είναι, μεταξύ άλλων, η προώθηση της αποτελεσματικής και συνεπούς εφαρμογής του ενωσιακού πλαισίου για τα μέσα ενημέρωσης, αντικαθιστώντας την Ομάδα Ευρωπαϊκών Ρυθμιστικών Αρχών για τις Υπηρεσίες Οπτικοακουστικών Μέσων (European Regulators Group for Audiovisual Media Services - ERGA) στο πεδίο των οπτικοακουστικών υπηρεσιών μέσων και διευρύνοντας τον συντονιστικό της ρόλο και σε ζητήματα που άπτονται επιγραμμικών πλατφορμών και μηχανών αναζήτησης. Η σύσταση ανεξάρτητου οργάνου με συντονιστικό ρόλο ανταποκρίνεται στην ανάγκη υπέρβασης του κατακερματισμού· πλην όμως, η πραγματική του ανεξαρτησία και η ικανότητά του να επιβάλει συνεκτική εφαρμογή παραμένουν ζητήματα ανοικτά, ιδίως εφόσον στηρίζεται διοικητικά από τη γραμματεία της Επιτροπής και εξαρτάται από τη συνεργασία εθνικών αρχών διαφορετικής θεσμικής ισχύος.

Οι εναπομείνουσες διατάξεις επικεντρώνονται στην κρατική διαφήμιση και ιδιαίτερα στη διαφανή κατανομή δημόσιων πόρων (άρθρα 24-25), επιχειρώντας να αντιμετωπίσουν ένα πεδίο που παραδοσιακά συνδέεται με φαινόμενα αδιαφάνειας και έμμεσης επιρροής επί των μέσων ενημέρωσης. Ωστόσο, η έμφαση στη διαφάνεια της κατανομής δεν συνοδεύεται

21 *Cole M. D.*, ό.π., σσ.302-303.

22 *Οικονόμου Α.*, ό.π., σσ. 165-166.

από εξίσου αυστηρούς μηχανισμούς ελέγχου και κύρωσης, με αποτέλεσμα να παραμένει ανοιχτό το ζήτημα της πραγματικής αποτροπής πελατειακών ή πολιτικά κατευθυνόμενων πρακτικών. Παράλληλα, στο άρθρο 20 κατοχυρώνεται το δικαίωμα των χρηστών να εξατομικεύουν τη διάθεση περιεχομένου, επιτρέποντάς τους να τροποποιούν παραμέτρους και προεπιλεγμένες ρυθμίσεις ώστε να προσαρμόζουν την ενημέρωση στα ενδιαφέροντά τους· παρ' όλα αυτά, η εξατομίκευση αυτή, αν δεν πλαισιωθεί από ουσιαστικές εγγυήσεις διαφάνειας των αλγοριθμικών συστημάτων, ενδέχεται να ενισχύσει φαινόμενα κατακερματισμού της δημόσιας σφαίρας.

Ακόμα, δίνεται σημαντικό βήμα για ελεύθερη έκφραση των δημοσιογράφων, επιτρέποντάς τους να συμβάλλουν στη βελτίωση των πρακτικών για τη λειτουργία των πλατφορμών (τμήμα 4, άρθρο 19), μέσα από διαρθρωμένο διάλογο των εκπροσώπων των παρόχων υπηρεσιών μέσων ενημέρωσης με παρόχους πολύ μεγάλων επιγραμμικών πλατφορμών και εκπροσώπους της κοινωνίας των πολιτών, υπό την αιγίδα του νεοσυσταθέντος Συμβουλίου. Η πρόβλεψη αυτή παρουσιάζεται ως σημαντικό βήμα ενίσχυσης της ελευθερίας έκφρασης και της συμμετοχικής ρύθμισης. Ωστόσο, ο συμβουλευτικός χαρακτήρας του διαλόγου και η απουσία δεσμευτικής ισχύος των συμπερασμάτων του γεννούν αμφιβολίες ως προς το κατά πόσον πρόκειται για ουσιαστικό εργαλείο επιρροής ή για θεσμική διαδικασία περιορισμένης πρακτικής εμβέλειας.

Συμπεράσματα-Προβληματισμοί

Ο Κανονισμός 2024/1083 σηματοδοτεί την απαρχή μιας νέας θεσμικής εξέλιξης. Αν αποδειχθεί ένα φιλόδοξο νομοθετικό κείμενο στερούμενο πραγματικής προστασίας, τότε εξακολουθεί να ελλοχεύει ο κίνδυνος θεσμικής αποδυνάμωσης. Αντιθέτως, αν ο Κανονισμός επιτύχει πράγματι τους σκοπούς που διακηρύσσει, τότε θα έχει συμβάλει στην ουσιαστική εμπέδωση της συντακτικής ανεξαρτησίας και συνακόλουθα, του κράτους δικαίου.

Η Ευρωπαϊκή Πράξη συνιστά απαραίτητη θεσμική πρωτοβουλία, καθότι έρχεται σε μια εποχή σημαντικών προκλήσεων για τα μέσα ενημέρωσης στους κόλπους της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Η συνολική της αξία θα αξιολογηθεί όχι από τη διατύπωση των διατάξεών της, αλλά από τη συμμόρφωση των κρατών-μελών στην πράξη. Αυτή επιτυγχάνεται ουσιαστικά, άλλωστε, μέσω της θεσμικής εγρήγορσης και της συνεκτικής δικαστηριακής πρακτικής.

Εν τέλει, μπορεί ο EMFA να μην είναι η πανάκεια που κάποιοι ήλπιζαν. Οι ρυθμιστικές αστοχίες που εντοπίζονται δεν φαίνεται να επιτρέπουν την πλήρη εξασφάλιση των στόχων του, όμως οι επόμενοι μήνες εφαρμογής του θα κρίνουν σε ποια κατεύθυνση κατατείνει. Η κριτική επί του Κανονισμού δεν αναιρεί ότι ο τελευταίος αποτελεί έως σήμερα το συμπαγέστερο νομοθετικό κείμενο επί συναφούς αντικείμενου που έχει γεννηθεί εντός Ευρωπαϊκής Ένωσης, με την πρόθεση των ηγετών της για ελεύθερα μέσα ενημέρωσης να είναι ηχηρή.

AI Chatbots and Data Protection: Lessons from the Replika Case under the GDPR

Thomas Rarris

Trainee Lawyer

Introduction

The rise of Artificial Intelligence and its use for productivity and innovation is undisputable. However, this new technology is also used by groups of people for companionship purposes. Although platforms such as Claude AI report a minuscule percentage (2.9%) of users having affective conversations with the AI Model itself,¹ a 2024 Pew Research study found that 67% of adults under 35 have interacted with an AI companion. These are AI Models specifically designed for companionship purposes, and 23% of the participants admitted they prefer these digital relationships to human ones.² It is also important to mention that according to a survey of over 1,000 13–17-year-olds conducted this year by Common Sense Media, 72% of teenagers have used AI companions, over half using them regular-

ly, and one-third turning to them for relationships and social interactions.³

These kinds of relationships are built on the sharing of a large amount of personal information and data,⁴ which the model processes to create coherent, human-like responses, tailored to each individual user interaction and to further train itself for future interactions. This multi-step process is heavily regulated by the GDPR and the AI Act to ensure that the data is processed in a legal, fair and transparent way (lawfulness), collected and used only for specified, explicit and legitimate purposes (purpose limitation), limited only to what is necessary for the specific purpose of processing (data minimization), accurate, with inaccurate data rectified and erased (data accuracy), retained only as long as needed (data retention), and protected (integrity and confidentiality).⁵ Thus,

- 1 McCain M./Linthicum R./Lubinski C./Tamkin A./Huang S./Stern M./Handa K./Durmus E./Neylon T./Ritchie S./Jagadish K./Maheshwary P./Heck S./Sanderford A./Ganguli D., How People Use Claude for Support, Advice, and Companionship, June 26th 2025, available at <https://www.anthropic.com/news/how-people-use-claude-for-support-advice-and-companionship>.
- 2 CreedTec, The Rise of AI Companions: Why 67% of Lonely Adults Now Prefer Digital Friends Over Humans (And What It Means for Our Future), March 21st 2025, available at https://medium.com/@creed_1732/the-rise-of-ai-companions-why-67-of-lonely-adults-now-prefer-digital-friends-over-humans-and-fad22bf8af16.
- 3 Alaimo K., Kids are asking AI companions to solve their problems, according to a new study. Here's why that's a problem, July 16th 2025, available at <https://edition.cnn.com/2025/07/16/health/teens-ai-companion-wellness>.
- 4 Kouroupis K./Vagianos D./Totka A., Artificial Intelligence and Customer Relationship Management, The Case of Chatbots and Their Legality Framework, East European Yearbook on Human Rights 2021 vol.4 issue 1, p.16.
- 5 Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data, and repealing Directive 95/46/EC (General Data Protection Regulation), Document 32016R0679, art.5.

the provider company of the AI Model is, in case of violation, liable to sanctions, unless a deployer (an actor utilizing an AI system under its authority, excluding non-professional personal activities) alters the foundational model of the generative AI system.⁶ Recently, there have been instances where the provider company was found liable, such as in the case of OpenAI, which was fined 15 million € by the Italian Data Protection Authority in relation to the management of ChatGPT,⁷ and the Replika Case which will be thoroughly examined below. More specifically, the events prior to the penalty will be described in Section II, while the violations themselves will be analyzed in Section III.

The Investigations leading up to the sanctions

At the beginning of 2023, the Italian Data Protection Authority (Garante per la Protezione dei Dati Personali or Garante for short) launched an investigation on the processing of personal data held by Luka Inc. (the developer and operator of Replika) in the context of the Replika service. There were concerns regarding *«the privacy policy and the transparency obligations; the absence in the privacy policy of a specific indication of the legal basis for the processing in relation to the various processing operations carried*

out; the legal basis for the processing of minors' personal data, since in this case it must be excluded that it could be based on the performance of a contract; the absence of any filter to verify the age of users, both when accessing the service (by registering an account) and during interaction with the chatbot; the delivery, through the chatbot, of content that conflicts with the protections that should be ensured to minors and, more generally, to all vulnerable individuals».⁸

On February 2nd 2023, the President of the Garante, pursuant to article 58(2)(f) of the GDPR Regulation,⁹ adopted an interim measure against Luka¹⁰ to temporarily limit the processing of personal data of data subjects in Italy. This was due to the fact that the processing of personal data by Luka regarding the Replika service could give rise to an infringement of various Articles of the Regulation¹¹ and posed concrete risks to minors, as the responses provided were not in line with the enhanced safeguards needed for minors and vulnerable individuals.¹² After a series of letters and requests from both sides, on June 22nd 2023 the Garante decided¹³ to suspend decision No. 39/2023 which temporarily limited the processing, provided that the controller, pursuant to Article 58(2)(d)¹⁴ of the Regulation, adopts appropriate measures, by specific deadlines, to ensure that the processing of personal data within the Replika service was carried out in accordance with the legislation on

6 Paolucci F., Shortcomings of the AI Act: Evaluating the New Standards to Ensure the Effective Protection of Fundamental Rights, VerfBlog, 2024/3/14, available at: <https://verfassungsblog.de/shortcomings-of-the-ai-act/>.

7 COMUNICATO STAMPA - ChatGPT, il Garante privacy chiude l'istruttoria. OpenAI dovrà realizzare una campagna informativa di sei mesi e pagare una sanzione di 15 milioni di euro, December 20th 2024, available at: <https://www.garanteprivacy.it/web/guest/home/docweb/-/docweb-display/docweb/10085432>.

8 As explicitly stated in: Garante per la Protezione dei Dati Personali, Provvedimento del 10 aprile 2025 [10130115], 10 April 2025, available at: <https://www.garanteprivacy.it/home/docweb/-/docweb-display/docweb/10130115>.

9 Each supervisory authority shall have all of the following corrective powers: (f) to impose a temporary or definitive limitation including a ban on processing.

10 Decision No. 39/2023 (Reg. No. 18321/2023).

11 Ibid, footnote 5 supra, arts.5,6,8,9,25.

12 Garante per la Protezione dei Dati Personali, Provvedimento del 10 aprile 2025 [10130115], 10 April 2025.

13 Decision No. 280 (Reg. No.104960/23).

14 Each supervisory authority shall have all of the following corrective powers: (d) to order the controller or processor to bring processing operations into compliance with the provisions of this Regulation, where appropriate, in a specified manner and within a specified period.

the protection of personal data.¹⁵ This decision followed Luka Inc.'s reply to the Garante, stating that user messages and profile data are used to operate the chatbot, while only de-identified data are used separately to improve it.¹⁶ The Chatbot data is processed on a contractual basis because it is necessary to provide the service, while model-development data relies on the legal basis of legitimate interest.¹⁷ This data is stored for *'as long as it deems reasonably necessary to provide users with a safe, enjoyable and successful experience on the platform'* on encrypted databases hosted by Amazon Web Services, Inc. in the United States, despite the Company initially stating that it has a single establishment in the European Union, in the Netherlands.¹⁸ Regarding the protection of minors, Luka Inc. claimed that there was no collection of data of children under the age of 13. It later clarified that the minimum age for using the Replika app is 18 years old and that users between the ages of 13 and 18 were excluded from it.¹⁹ This was further ensured by the age rating of 17+ in the App Store and the placement of all adult content within the app behind paywalls, unreachable to underage users.²⁰

However, on February 27th 2024, the Garante

informed the Company via letter of the initiation of proceedings for the adoption of corrective measures and sanctions pursuant to Article 166(5) of the Italian Data Protection Code²¹ and Article 12 of the Garante's Regulation No. 1/2019,²² alleging three separate infringements of the GDPR in relation to the processing of personal data carried out by the Company through the Replika service as of 2 February 2023.²³

The existence of EU jurisdiction and the competence of the Garante must be ascertained on the basis of the targeting criterion set out in Article 3(2) of the Regulation²⁴ and not in Article 3(1) and the one-stop-shop mechanism with the competence of the Dutch data protection authority, as no evidence has been provided to effectively demonstrate the existence of an establishment of the Company in the European Union, despite the claims about one in the Netherlands.²⁵

The Infringements

Failure to identify legal bases (Articles 5(1)(A) and 6 of the GDPR)

According to the investigation, the Company's privacy policy didn't identify, in a detailed

15 Ibid, footnote 12 supra.

16 Ibid, footnote 12 supra.

17 Ibid, footnote 12 supra.

18 Ibid, footnote 12 supra.

19 Ibid, footnote 12 supra.

20 Ibid, footnote 12 supra.

21 "Where the Bureau considers that the findings of the activities referred to in paragraph 4 indicate the commission of one or more of the violations mentioned in this Title and in Article 83, paragraphs 4 to 6, of the Regulation, it shall start the proceeding to adopt the measures and fines referred to in paragraph 3 hereof by notifying the controller or the processor of the alleged violations in accordance with the safeguards set out in the Regulations referred to in paragraph 9 hereof, except where the prior notification of such alleged violations proves incompatible with the nature and objective of the measures to be adopted..."

22 Art. 12 - Initiation of the procedure for the adoption of corrective and sanctioning measures "1. When the examination of the complaint is not concluded pursuant to Article 11, paragraph 1, the department, service, or other organizational unit shall initiate, by communicating with the data controller and, where applicable, the data processor, the procedure for adopting the measures referred to in Articles 58, paragraph 2, and 83 of the GDPR."

23 Ibid, footnote 12 supra.

24 Art. 3(2) :This Regulation applies to the processing of personal data of data subjects who are in the Union by a controller or processor not established in the Union, where the processing activities are related to: (a) the offering of goods or services, irrespective of whether a payment of the data subject is required, to such data subjects in the Union; or (b) the monitoring of their behaviour as far as their behaviour takes place within the Union.

25 Ibid, footnote 12 supra.

manner, the legal basis for the different data processing operations that take place within the Replika service.²⁶

The legal bases were cited implicitly and generically, not adhering to the principle of granularity, making it impossible to identify and assess their appropriateness and to give the necessary separate consent for each of the processing purposes that ought to be mentioned by the data controller.²⁷ In this case, neither the privacy policy nor the documents on file contained any reference to the legal basis for the processing of personal data for the purpose of developing the LLM that powered the chatbot until February 2nd 2023, as the privacy policy failed to mention both the purpose and the legal basis for the processing. On the other hand, the DPIA (a process where controllers must address risks by examining the likely impact of the intended processing before starting the processing operation)²⁸ distinguished the two aforementioned purposes²⁹ and their legal bases. However, it did so without a clearly identified date and therefore didn't demonstrate that the identification of the lawfulness conditions under Article 6 of the Regulation occurred prior to 2 February 2023. It is also noteworthy that, according to Article 35 GDPR, the DPIA is not the proper document for informing about the

processing activities, but for serving to foster controllers' accountability, as such information needs to be provided in privacy policies³⁰ and that this particular DPIA considers the legal basis for processing for the purpose of training the Chatbot to be legitimate interest without mentioning the 'three-step test' (Purpose, Necessity, Balance)³¹ that is essential for its assessment.³² It is a procedure that allows the data controllers to determine whether they can lawfully process personal data under the legitimate interest legal basis by examining if there is a legitimate purpose for processing, if processing is necessary to achieve this purpose, and if the data subject rights outweigh the controller's interest.³³ That way, businesses can ensure compliance, protect data subject rights, and justify legitimate interest processing.³⁴

The Garante, besides the infringement of article 6 GDPR, found that Luka Inc. violated the general principle of lawfulness, as referenced in Article 5 GDPR, due to the gravity, the nature and the impact of the former infringement. According to the European Data Protection Board's binding decision³⁵ which is implemented per analogiam, it is necessary to distinguish the specific obligations arising from the principle, from the principle itself as set out in Article 5 of the Regulation. This idea is further sup-

²⁶ Ibid, footnote 12 supra.

²⁷ *Goicovici J.*, Granularity and specificity of consent and implications thereof for the data controller in the light of the Principle of "Purpose Limitation", *InterEULawEast : Journal for the international and European law, economics and market integration*, Vol. 9 No. 2, January 2023, p.49.

²⁸ Handbook on European data Protection law, p.179, available at https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-coe-edps-2018-handbook-data-protection_en.pdf.

²⁹ Section II.

³⁰ *Casaburo D.*, Artificial Intimacy, Real Violations: The Italian Supervisory Authority Fines the Replika Chatbot, *European Data Protection Law Review*; 2025; Vol. 11; iss. 2, p.217.

³¹ Guidelines 1/2024 on processing of personal data based on Article 6(1)(f) GDPR, available at https://www.edpb.europa.eu/system/files/2024-10/edpb_guidelines_202401_legitimateinterest_en.pdf.

³² Ibid, footnote 12 supra.

³³ *Responsum Beyond Privacy*, Three-step test under GDPR: Evaluating legitimate interest in data processing, available at <https://responsum.eu/glossary/three-step-test/>.

³⁴ Ibid, footnote 33 supra.

³⁵ Binding decision 1/2021 on the dispute arisen on the draft decision of the Irish Supervisory Authority regarding WhatsApp Ireland under Article 65(1)(a) GDPR, par.190-193, available at https://www.edpb.europa.eu/system/files/2021-09/edpb_bindingdecision_202101_ie_sa_whatsapp_redacted_en.pdf.

ported by Article 83(5) of the Regulation which allows for separate sanctions for infringing the lawfulness obligations independently of any breach of the principle itself.³⁶

Failure to comply with the Principle of Transparency (Articles 5(1)(A), 12 and 13 of the GDPR)

The Garante also found that the Company infringed the obligations of transparency established in Articles 12 and 13 of the Regulation. This principle is additionally explained in Recital 58 of the Regulation which requires that any information addressed to the public or the data subject be concise, easily accessible and easy to understand, and that clear and plain language be used. With reference to the specific protection of children, it provides that ‘where processing is addressed to a child, it should be in such a clear and plain language that the child can easily understand’. Furthermore, in paragraph 142 of the Committee’s Guidelines 1/2022 on data subjects’ rights³⁷ it is asserted that ‘a controller that offers a service in a country should also offer answers in the language that is understood by the data subjects in that country’. In the investigation, it was discovered that the privacy policy of the Company failed to comply with the principles of fairness and transparency, being incomplete and inaccurate.³⁸ The privacy policy was only available in English, although the service was offered in Italy, it lacked legal bases for the processing of personal data, it didn’t distinguish the two different purposes of processing and also, it didn’t clarify that the

service was to be used only by adults. Finally, it didn’t provide any information on the time period for which the data would be stored and whether or how it would be transferred outside the European Economic Area whilst also misleading the users about their data being subject to automated decision making in accordance with Article 22 of the Regulation.³⁹

Similarly following the EDPB binding decision, the Garante considered that Luka Inc. infringed not only Articles 12 and 13 of the GDPR, but also Article 5(1)(A), the principle of transparency in general, due to the gravity, nature and impact of those separate infringements.⁴⁰

Failure to Set Up Age Verification Systems (Articles 5(1)(C), 24 and 25(1) of the GDPR)

Through the investigation, it was discovered that on February 2nd the Company infringed Articles 24 and 25 of the Regulation, by not adopting appropriate measures to ensure the protection of the processed personal data of underage users.⁴¹ There was no age verification procedure or banning mechanisms on the instances when it was evident that the user was not of age, thus exposing minors to inappropriate content.⁴² This conduct showed that the data controller did not assess, *ex ante*, the risks likely to arise from minors registering for and using the service and as a result, on the one hand, the controller did not take any measures to prevent, minimize or mitigate such risks, and, on the other, it processed more data than those necessary for the intended purposes of the processing.⁴³

36 Ibid, footnote 12 *supra*.

37 Guidelines 01/2022 on data subject rights - Right of access, available at https://www.edpb.europa.eu/our-work-tools/our-documents/guidelines/guidelines-012022-data-subject-rights-right-access_en.

38 Ibid, footnote 12 *supra*.

39 GDPR art. 13(2)(f).

40 Ibid, footnote 12 *supra*.

41 Ibid, footnote 12 *supra*.

42 Ibid, footnote 12 *supra*.

43 Ibid, footnote 12 *supra*.

As explained by the EDPB the goal of Article 25 is to guarantee specific protection for underage users and other vulnerable groups and to have data controllers implement appropriate technical and organisational measures. These are designed to implement the data protection principles and to integrate the necessary safeguards into the processing in order to meet the requirements and protect the rights and freedoms of data subjects.⁴⁴

Again, for the aforementioned reasons,⁴⁵ the Garante came to the conclusion that Luka Inc. infringed also Article 5 of the Regulation, the principle of data minimization itself due to the systematic processing of unnecessary personal data of vulnerable individuals, exposed to particularly high risks in the context of an innovative technology, such as Replika.⁴⁶

Other possible violations and the protective framework

Besides all the previous infringements, the use of AI Chatbots creates grounds for other violations of the Regulation, such as security breaches⁴⁷ and profiling,⁴⁸ which is defined by the GDPR as any form of automated processing of personal data consisting of the use of personal data to evaluate certain personal aspects relating to a natural person, in particular to analyse

or predict aspects concerning that natural person's performance at work, economic situation, health, personal preferences, interests, reliability, behaviour, location or movements.⁴⁹ Past communications can be used to train AI chatbots, but once a model is created it is impossible to remove such communications. If a user can be identified indirectly or distinguished in the group by some data, then such data are personal according to GDPR and there is a case of profiling. Similarly, if a user uses a unique answer, greeting, word, and so forth, then the chatbot can use this phrase and the user's content can be identified.⁵⁰ Moreover, the generic provisions both in the GDPR and the AI Act regarding data retention periods,⁵¹ cause risks for prompt injection attacks that manipulate AI outputs to reveal sensitive information and inadvertent data leaks, as showcased on the data breach of OpenAI on November 9th 2025.⁵²

The legal landscape for the protection of users is rather complex. When AI systems handle personal data, companies need to comply with both the GDPR and the AI Act, with the former focusing on data privacy and the latter on AI risk management.⁵³ Where the AI Act does not specify data governance rules, the GDPR applies traditionally. However, in some occasions they overlap, where the AI Act supplements the GDPR, either imposing further obligations or implementing specific exceptions (such as those

44 Guidelines 4/2019 on Article 25 Data Protection by Design and by Default, available at: https://www.edpb.europa.eu/our-work-tools/our-documents/guidelines/guidelines-42019-article-25-data-protection-design-and_en.

45 Binding decision 1/2021 on the dispute arisen on the draft decision of the Irish Supervisory Authority regarding WhatsApp Ireland under Article 65(1)(a) GDPR, par.190-193, available at: https://www.edpb.europa.eu/system/files/2021-09/edpb_bindingdecision_202101_ie_sa_whatsapp_redacted_en.pdf.

46 Ibid, footnote 30 supra, p.218.

47 Art. 32 GDPR.

48 Arts. 4,21,22 and Recitals 70-74 GDPR.

49 Art. 4 par. 4 GDPR.

50 Hasal M./ Nowaková J./Ahmed Saghair K./Abdulla H./Snášel V./Ogiela L. Chatbots: Security, privacy, data protection, and social aspects. *Concurrency Computat Pract Exper.* 2021;33:e6426. p.8 <https://doi.org/10.1002/cpe.6426>.

51 Art. 5(1)(e) GDPR, Art. 12 AI ACT.

52 What to know about a recent Mixpanel security incident, November 26th 2025, available at: <https://openai.com/index/mixpanel-incident/>.

53 *Sanya Mondoh B.*, Understanding the GDPR and EU AI Act: Key Insights for Businesses, February 20th 2025, available at <https://thebarristergroup.co.uk/blog/understanding-the-gdpr-and-eu-ai-act-key-insights-for-businesses>.

in Articles 5,10,14 and 59 of the AI Act).⁵⁴ It is necessary to mention that both these regulations would be subject to amendments and simplification according to the Digital Omnibus that was proposed by the European Commission (such as a narrower definition of personal data, which would allow for more data processing and thus, aiding AI training)⁵⁵ if it's finally adopted. It's a response to Draghi's landmark competitiveness report which highlighted the need to "avoid producing administrative and compliance burdens and legal uncertainties"⁵⁶ in an attempt to reduce the innovation gap that has developed in Europe vis-à-vis the United States and China, particularly in advanced technologies.⁵⁷

States to begin investigations regarding the protection of users' personal data and impose, if needed, substantial fines, in accordance with Article 83(4) of the GDPR.⁵⁸ The complexity and the strictness of the legal framework do not allow companies to further advance their technologies within the EU, with negative consequences for the development of the Union. The Digital Omnibus is a step in the right direction, with more modifications needed for Europe to be relieved of its bureaucratic shackles and be able to efficiently do what it does best, regulate and protect its citizens' rights, without sacrificing its future and losing ground in the global AI race.

Conclusion

The decision of the Garante paves the way for more Data Protection Authorities of Member

54 *Schuler M.*, How the EU AI Act Supplements GDPR in the Protection of Personal Data, June 18th 2025, available at <https://www.inta.org/perspectives/features/how-the-eu-ai-act-supplements-gdpr-in-the-protection-of-personal-data/>.

55 Proposal for a REGULATION OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL amending Regulations (EU) 2016/679, (EU) 2018/1724, (EU) 2018/1725, (EU) 2023/2854 and Directives 2002/58/EC, (EU) 2022/2555 and (EU) 2022/2557 as regards the simplification of the digital legislative framework, and repealing Regulations (EU) 2018/1807, (EU) 2019/1150, (EU) 2022/868, and Directive (EU) 2019/1024 (Digital Omnibus), Document 52025PC0837, Recital 27.

56 The Draghi report: In-depth analysis and recommendations (Part B), p.79, available at https://commission.europa.eu/topics/competitiveness/draghi-report_en#paragraph_47059.

57 *Wagner C./Moerel L./Storm M./Tüzün Y.*, EU Digital Omnibus on AI: What Is in It and What Is Not?, December 1st 2025, available at <https://www.mofo.com/resources/insights/251201-eu-digital-omnibus>.

58 Art. 83(4): Infringements of the following provisions shall, in accordance with paragraph 2, be subject to administrative fines up to 10 000 000 EUR, or in the case of an undertaking, up to 2 % of the total worldwide annual turnover of the preceding financial year, whichever is higher.

Ακούσια ψυχιατρική νοσηλεία: Νομικό πλαίσιο, δικαιώματα ασθενούς και σύγχρονες προκλήσεις του Ιατρικού Δικαίου

Ελευθερία Ευαγγελία Βασδέκη

Τελειόφοιτη Νομικής Σχολής ΑΠΘ

Ανθούλα Ερελιάδου

Ασκούμενη Δικηγόρος

Πρόλογος

Από τα πρώτα ήδη ιστορικά στοιχεία οι κοινωνίες αντιμετώπιζαν τα άτομα με ψυχικές διαταραχές ως ανίκανα να λαμβάνουν αυτόνομες αποφάσεις και ως δυνητική απειλή για τη δημόσια ασφάλεια. Η κυρίαρχη «λύση» για δεκαετίες υπήρξε ο ιδρυματισμός, ο οποίος παρουσιαζόταν ως θεραπευτική αναγκαιότητα,¹ παρότι πλήθος ερευνητικών δεδομένων καταδεικνύει ότι η κλινική και κοινωνική βελτίωση των ασθενών παραμένει περιορισμένη, ενώ η εμπειρία της ακούσιας νοσηλείας συχνά βιώνεται ως τραυματική και στιγματιστική.² Ωστόσο, τα άτομα με ψυχική αναπηρία πρέπει να απολαμβάνουν πλήρως τα θεμελιώδη δικαιώματά τους, συμπεριλαμβανομένου του δικαιώματος στην προσωπική ελευθερία, το οποίο δύναται να περιοριστεί μόνο υπό εξαιρετικά αυστηρές προϋποθέσεις. Το άρθρο 14 παρ. 1 της Σύμβασης για τα Δικαιώματα των Ατόμων με Αναπηρίες και το άρθρο 28

παρ. 3 ΚΙΔ υπογραμμίζουν ότι η ύπαρξη αναπηρίας δεν μπορεί να αποτελεί καθαυτή λόγο στέρησης της ελευθερίας, ενώ επιβάλλουν στον ψυχίατρο την υποχρέωση να επιλέγει την ελάχιστη περιοριστική θεραπευτική παρέμβαση. Τα κράτη, επομένως, οφείλουν να θεσπίζουν σαφές και εγγυητικό νομικό πλαίσιο που να αποτρέπει την αυθαιρεσία και την καταχρηστική εφαρμογή της ακούσιας νοσηλείας.³ Στο παρόν άρθρο παρουσιάζεται μια συστηματική ανάλυση του διεθνούς και εθνικού νομικού πλαισίου, ο θεσμικός ρόλος του εισαγγελέα και τα δικαιώματα των ψυχικά ασθενών στο πλαίσιο της ακούσιας ψυχιατρικής νοσηλείας.

Ορισμός ακούσιας νοσηλείας και προϋποθέσεις στο ελληνικό δίκαιο

Ακούσια ψυχιατρική νοσηλεία ορίζεται η χωρίς τη συγκατάθεση του ασθενούς εισαγωγή και

- 1 Οικονομοπούλου Α., Η ψυχική ασθένεια και η νομική αμηχανία: το σύγχρονο πλέγμα προστασίας των ατόμων με ψυχικές διαταραχές, Εφαρμογές Δημοσίου Δικαίου, 2015, σελ. 146.
- 2 Χρυσάφη Κ., σε διπλωματική εργασία «Ακούσια Νοσηλεία σε ψυχιατρική κλινική. Ηθικά και δεοντολογικά ζητήματα.», Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, ακαδημαϊκό έτος 2023, σελ. 8.
- 3 Φυτράκης Ε., Ψυχιατρική περίθαλψη, ιατρικό σφάλμα και παράνομη κατακράτηση, Ποινική Δικαιοσύνη, 2015, σελ. 173.

παραμονή του σε κατάλληλη Μονάδα Ψυχικής Υγείας προς θεραπεία (Ν. 2071/1992 άρθρο 95, παρ.1). Σύμφωνα με τον νόμο αυτό και το άρθρο 1687 ΑΚ, συνιστά μέτρο εξαιρετικό, που συνεπάγεται στέρηση της προσωπικής ελευθερίας και ιατρική επέμβαση χωρίς συναίνεση. Δεν έχει χαρακτήρα εγκλεισμού, αλλά θεραπευτικό και προστατευτικό. Κατά το άρθρο 95, παρ.2 του ίδιου νόμου, επιβάλλεται κατόπιν δικαστικής απόφασης, εφόσον συντρέχει ψυχική διαταραχή, όταν ο ασθενής αδυνατεί να κρίνει το συμφέρον του (ανικανότητα αυτοφροντίδας) και όταν η νοσηλεία κρίνεται απαραίτητη για την αποτροπή επιδείνωσης της υγείας του ασθενούς ή για την αποτροπή πράξεων βίας κατά του ιδίου ή τρίτων (επικινδυνότητα). Όσον αφορά την επικινδυνότητα, η εκτίμησή της παραμένει προβληματική, καθώς βασίζεται σε πιθανολογήσεις. Παρόλο που σε διεθνές επίπεδο με τη Σύμβαση του Οβιέδο (1998) το κριτήριο της επικινδυνότητας για τον ορισμό της ακούσιας ψυχιατρικής νοσηλείας είναι καταργημένο, στην Ελλάδα με τον Ν. 2071/1992 εξακολουθεί να ισχύει. Η ανικανότητα αυτοφροντίδας συνδέεται με την αδυναμία του ασθενούς να κρίνει για το συμφέρον της υγείας του. Περιγράφει την κατάσταση όπου ο ασθενής, λόγω ψυχικής διαταραχής (π.χ. σοβαρή κατάθλιψη), παραμελεί βασικές βιοτικές ανάγκες (τροφή, υγιεινή), θέτοντας τη ζωή του σε κίνδυνο, όχι μέσω άμεσης βίας, αλλά μέσω της αδράνειας και της στέρησης, καθιστώντας την ακούσια νοσηλεία μέσο προστασίας του.⁴

Συνοπτικά, σύμφωνα με το Άρθρο 96 του Ν. 2071/1992, η διαδικασία ακούσιας εισαγωγής

καθορίζεται από τα εξής στάδια: α) Εκκίνηση διαδικασίας από συγγενείς ή αυτεπάγγελα από τον Εισαγγελέα, β) απαραίτητη η ύπαρξη δύο συμφωνουσών ιατρικών γνωματεύσεων ψυχιάτρων, γ) ο Εισαγγελέας διατάσσει άμεσα τη μεταφορά και νοσηλεία του ασθενούς σε Μονάδα Ψυχικής Υγείας. Η μεταφορά των ασθενών γίνεται με αστυνομικό όχημα. Παρότι ο Ν. 4931/2022 (άρθρο 59) προβλέπει τη μεταφορά με μέσο του ΕΚΑΒ, ώστε να αποτρέπεται ο στιγματισμός των ασθενών, η διάταξη παραμένει ανεφάρμοστη,⁵ δ) η τελική απόφαση λαμβάνεται από το Μονομελές Πρωτοδικείο, διασφαλίζοντας τον δικαστικό έλεγχο της ακούσιας στέρησης της προσωπικής ελευθερίας.⁶

Ο ρόλος του Εισαγγελέα

Ο Εισαγγελέας Πρωτοδικών διαδραματίζει θεμελιώδη ρόλο στο προκαταρκτικό στάδιο της διαδικασίας ακούσιας ψυχιατρικής νοσηλείας. Λειτουργεί ως θεσμικός εγγυητής της νομιμότητας και της προστασίας της προσωπικής ελευθερίας του ψυχικά πάσχοντα.⁷ Κατά τη νομολογία, η ακούσια νοσηλεία συντελείται προς εξυπηρέτηση της δημόσιας ασφάλειας και η σχετική προεργασία- ήτοι η σύλληψη και η μεταφορά του προσώπου στο αρμόδιο νοσηλευτικό ίδρυμα- τελεί υπό την εποπτεία και την τελική διάταξη του Εισαγγελέα Πρωτοδικών του τόπου κατοικίας ή διαμονής του ψυχικά πάσχοντα.⁸ Μετά τη νομοθετική παρέμβαση του Ν. 2447/1996 και την εισαγωγή του άρθρου 1687 ΑΚ ο νομοθέτης μετέφερε την αρμοδιότητα επιβολής της ακούσιας νοσηλείας αποκλειστικά

4 Γρηγορόπουλος Η., σε μεταπτυχιακή διατριβή «Η ηθική της ακούσιας νοσηλείας», Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, ακαδημαϊκό έτος 2021, σσ. 9, 21, 25-26.

Κετσιατζή Ε., σε μεταπτυχιακή εργασία «Ο Θεσμικός ρόλος του εισαγγελέα στην ακούσια νοσηλεία», Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, ακαδημαϊκό έτος 2023, σσ. 44-45, 48.

5 Άρθρο 59 του Ν. 4931/2022 και σύμφωνα με την Στατιστική Επετηρίδα της ΕΛ.ΑΣ. για το 2023, η αστυνομία διενήργησε 5.432 προσαγωγές/συλλήψεις για εγκλεισμό σε θεραπευτήριο, γεγονός που πιστοποιεί ότι η μεταφορά των ασθενών εξακολουθεί να διενεργείται με αστυνομικά μέσα.

6 Κετσιατζή Ε., ό.π., σσ. 45-47.

7 Κετσιατζή Ε., ό.π., σελ. 47.

8 Κετσαντζή Ε., ό.π., σελ. 50.

στο δικαστήριο, καταργώντας την προγενέστερη δυνατότητα του Εισαγγελέα να διατάσσει ο ίδιος τη νοσηλεία. Πλέον η ακούσια νοσηλεία επιτρέπεται μόνο κατόπιν προηγούμενης δικαστικής απόφασης και όχι κατόπιν εκ των υστέρων έγκρισης ή επικύρωσης δικαστηρίου.⁹ Ωστόσο, ο ρόλος του εισαγγελέα παραμένει κρίσιμος καθώς είναι αυτός που αξιολογεί τις ιατρικές γνωματεύσεις που τίθενται ενώπιον του και εφόσον αυτές συγκλίνουν δύναται να διατάξει τη μεταφορά και την προσωρινή παραμονή του φερόμενου ως ασθενούς σε Μονάδα Ψυχικής Υγείας. Στη συνέχεια οφείλει μέσα σε προθεσμία τριών ημερών από τη μεταφορά να υποβάλει αίτηση στο αρμόδιο Μονομελές Πρωτοδικείο, το οποίο υποχρεούται να συνεδριάσει «κεκλεισμένων των θυρών» εντός δέκα ημερών.¹⁰ Ο Εισαγγελέας έχει επίσης την ευθύνη παρακολούθησης της τήρησης δεκαήμερης προθεσμίας και οφείλει να ενημερώνει τον προϊστάμενο του Πρωτοδικείου σε περίπτωση καθυστερήσεων, ώστε να αποτραπεί η παράταση του περιορισμού της ελευθερίας πέρα των επιτρεπτών ορίων.¹¹ Παρόλα αυτά στην πράξη ο νόμος παραβιάζεται από τους ίδιους τους δικαστικούς λειτουργούς καθώς υπάρχει μεγάλη καθυστέρηση στη λήψη της απόφασης και η διαδικασία είναι πολύ σύντομη χωρίς να δίνεται στον ασθενή η δυνατότητα να παραστεί λόγω της νοσηλείας του σε άλλη πόλη της χώρας.¹² Αξίζει να σημειωθεί ότι με βάση την ΕγκΕισΠρωτΘεσ 633/2000 η ενεργοποίηση της διαδικασίας αποτελεί δικαίωμα και όχι υποχρέωση του Εισαγγελέα και μάλιστα πρέπει να ασκείται

υπό αυστηρές προϋποθέσεις λόγω του κινδύνου καταχρηστικών αιτημάτων ακόμη και από στενούς συγγενείς του ασθενούς. Η αρχή αυτή υπηρετεί την ανάγκη αποτροπής αυθαίρετου εγκλεισμού και την προστασία της προσωπικής ελευθερίας που απαιτούν τα αυξημένης τυπικής ισχύος νομοθετήματα.¹³ Εν κατακλείδι ο Εισαγγελέας έχει διττό ρόλο καθώς λειτουργεί ως μεσολαβητικός θεσμικός μηχανισμός μεταξύ της ιατρικής κρίσης και της δικαστικής απόφασης και συμβάλλει στην εξισορρόπηση της ανάγκης για θεραπευτική παρέμβαση και του συνταγματικού δικαιώματος στην προσωπική ελευθερία και ανθρώπινη αξιοπρέπεια.

Το ζήτημα των ιδιωτικών κλινικών

Ένα άλλο ζήτημα που ταλανίζει τη νομική και ιατρική κοινότητα είναι αν η ακούσια ψυχιατρική νοσηλεία σε ιδιωτική κλινική είναι νόμιμη. Μέσω της συστηματικής ερμηνείας των άρθρων 93-101 του Ν. 2071/1992 προκύπτει ότι η ακούσια ψυχιατρική νοσηλεία υλοποιείται σε δημόσια νοσηλευτικά ιδρύματα και συγκεκριμένα στο άρθρο 101 παρ. 2 ορίζεται ότι η εφαρμογή των διατάξεων για την ακούσια νοσηλεία σε ιδιωτική ψυχιατρική κλινική εξαρτάται από την έκδοση σχετικής υπουργικής απόφασης.¹⁴ Το ζήτημα λύθηκε τελικώς με τη ΓνωμΕισΠρ-Θεσ 2/2009 κατά την οποία η εισαγωγή ασθενών σε ιδιωτικές κλινικές δεν είναι νόμιμη, καθώς δεν υπάρχει σχετική ρύθμιση στον Ν. 2071/1992.¹⁵ Παράλληλα κρίθηκε ότι σε περίπτωση που έχει διαταχθεί ακούσια νοσηλεία

9 Κετσιαντζή Ε., ό.π., σελ. 48.

10 *Δανιλάκογλου-Δανιηλοπούλου Χ.*, σε διπλωματική εργασία «Γνώσεις και στάσεις των επαγγελματιών ψυχικής υγείας (ψυχιάτρων και νοσηλευτών) απέναντι στα δικαιώματα των ασθενών με ψυχική νόσο», Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, ακαδημαϊκό έτος 2018, σσ. 50-51.

11 Κετσιατζή Ε., ό.π., σσ. 60-63.

12 Δανιλάκογλου-Δανιηλοπούλου Χ., ό.π., σελ. 54.

13 Κετσιατζή Ε., ό.π., σελ 52.

14 Κοσμάτος Κ., Παρατηρήσεις στη ΓνωμΕισΠρΘεσ 2/2009, 2011, σελ. 486.

15 2/2009, Γνωμοδότηση Εισαγγελέα Πρωτοδικών Θεσσαλονίκης, διαθέσιμη σε : <https://ppothess.gr/wp-content/uploads/2018/02/%CE%B3%CE%BD%CF%89%CE%BC%CE%BF%CE%B4%CF%8C%CF%84%CE%B7%CF%83%CE%B7-%CE%B1%CE%BA%CE%BF%CF%8D%CF%83%CE%B9%CE%B1-%CE%BD%CE%BF%CF%83%-CE%B7%CE%BB%CE%B5%CE%AF%CE%B1-%CF%83%CE%B5-%CE%B9%CE%B4%CE%B9%CF%89%CF%8>

με δικαστική απόφαση σε ιδιωτική μονάδα ψυχικής υγείας ο ασθενής ή και ο Εισαγγελέας μπορούν να ζητήσουν την ενεργοποίηση της διαδικασίας του άρθρου 99 παρ. 3 Ν.2071/1992 για τη διακοπή αυτής. Δικαιολογητικός λόγος όλων των παραπάνω είναι ότι η υλοποίηση της ακούσιας νοσηλείας σε ιδιωτική κλινική χωρίς την πρόβλεψη ειδικών όρων για την υλοποίησή της, είναι δυνατόν να οδηγήσει σε καταχρηστικές επιλογές και ουσιαστικά να ακυρώσει τις εγγυητικές διατάξεις που προβλέφθηκαν για τον φερόμενο ως ασθενή.¹⁶

Δικαιώματα ψυχικά ασθενών

Λόγω της ευάλωτης θέσης των ψυχικά πασχόντων -καθώς η ψυχική νόσος συνδέεται με κοινωνικές προκαταλήψεις, στιγματισμό και φαινόμενα αποκλεισμού- είναι αναγκαία η κατοχύρωση των δικαιωμάτων εντός ενός θεσμικού πλαισίου. Η αυτονομία των ασθενών βρίσκεται υπό συνεχή απειλή παρά όμως τις προκλήσεις έχουν πραγματοποιηθεί σημαντικά βήματα για την αποκατάσταση της αξιοπρέπειας και της ίσης μεταχείρισης των ψυχικά πασχόντων, οι οποίοι σήμερα δικαιούνται μια ζωή, όπως και κάθε άνθρωπος, με δικαιώματα και υποχρεώσεις. Στα νομοθετήματα 2071/1992 και 4368/2016 διασφαλίζονται μείζονος σημασίας δικαιώματα για τους ψυχικά νοσούντες.¹⁷ Αρχικά κάθε ασθενής έχει δικαίωμα χωρίς διακρίσεις σε αξιοπρεπείς συνθήκες φροντίδας και περίθαλψης. Είναι σημαντικό να τονίσουμε ότι στην ακούσια νοσηλεία λείπει, μια πολύ βασική αρχή της ιατρικής επιστήμης, η συναίνεση. Γι'αυτό κάθε ιατρική πράξη θα πρέπει να εξυπηρετεί τις ανάγκες της θεραπείας και να μην θίγει την αξιοπρέπεια του προσώπου. Επιπλέον, παρότι στην

ακούσια νοσηλεία επιτρέπεται η εφαρμογή μιας θεραπείας χωρίς συναίνεση, ο ασθενής εφόσον βρίσκεται σε κατάλληλη ψυχική και πνευματική κατάσταση εξακολουθεί να έχει τα δικαιώματα της πλήρους και κατανοητής ενημέρωσης και συναίνεσης, τα οποία είναι συνταγματικά κατοχυρωμένα δικαιώματα. Επίσης, κάθε ασθενής έχει δικαίωμα στην προστασία των προσωπικών του ιατρικών δεδομένων, μάλιστα η ανάγκη προστασίας ενισχύεται λόγω της ιδιαίτερης ευαλωτότητάς του ασθενούς. Επίσης, η ψυχοκοινωνική αποκατάσταση αποτελεί αναγκαίο στάδιο της θεραπείας και συνδέεται με την υποχρέωση του κράτους να διασφαλίζει υποστήριξη και κοινωνική ένταξη του ατόμου μετά τη νοσηλεία. Η μετάβαση από το νοσοκομείο στην κοινωνία δεν συνιστά απλώς ένα διοικητικό βήμα, αλλά ένα κεντρικό ανθρώπινο δικαίωμα καθώς αποσκοπεί στη διατήρηση της αυτονομίας και της κοινωνικής λειτουργικότητας.¹⁸

Επιπλέον, αξίζει να κάνουμε μνεία στο άρθρο 5 ΕΣΔΑ που κατοχυρώνει την προσωπική ελευθερία και ασφάλεια και σύμφωνα με το οποίο κανείς δεν επιτρέπεται να περιορίσει την ελευθερία ενός φρενοβλαβούς παρά μόνο αν συντρέχουν 3 προϋποθέσεις: α) να αποδεικνύεται αναντίρρητα από ιατρική πραγματογνωμοσύνη η ύπαρξη αληθούς ψυχιατρικής διαταραχής, β) η διαταραχή να είναι τέτοιου είδους ή βαθμού ώστε να απαιτείται υποχρεωτική εισαγωγή και τέλος, γ) η νομιμότητα της παρατεινόμενης εισαγωγής να συναρτάται με την εξακολούθηση μιας τέτοιας διαταραχής.¹⁹

Διεθνές πλαίσιο

Ο Ειδικός Εισηγητής του ΟΗΕ για το Δικαίωμα στην Υγεία Dainius Pūras (2014-2020) άσκησε

4%CE%B9%CE%BA%CE%AE-%CF%88%CF%85%CF%87%CE%B9%CE%B1%CF%84%CF%81%CE%B9%CE%BA%CE%AE-%CE%BA%CE%BB%CE%B9%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CE%AE.pdf.

16 Κοσμάτος Κ., ό.π., σελ. 486.

17 Δανιλάκογλου-Δανιηλοπούλου Χ., ό.π., σσ. 32-34.

18 Δανιλάκογλου-Δανιηλοπούλου Χ., ό.π., σσ. 34-42.

19 Οικονομοπούλου Α., ό.π., σσ.148-149.

έντονη κριτική στο κυρίαρχο «ιατρικοποιημένο» μοντέλο, το οποίο βασίζεται στην υπερβολική και δυσανάλογη φαρμακευτική αγωγή και στον καταναγκασμό σε βάρος των ατομικών δικαιωμάτων. Υποστήριξε την κατάργηση αναγκαστικών πρακτικών όπως η ακούσια νοσηλεία και ζήτησε τη στροφή σε εθελοντικές και κοινωνικές υπηρεσίες.²⁰

Σημαντική είναι και η συμβολή του Gerard Quinn (2022), ο οποίος, βασιζόμενος στη Σύμβαση για τα Δικαιώματα των Ατόμων με Αναπηρία CRPD (άρθρο 12), ανέδειξε τον μηχανισμό της «υποστηριζόμενης λήψης αποφάσεων». Υποστήριξε ότι τα άτομα με ψυχικές αναπηρίες πρέπει να διατηρούν τη νομική τους ικανότητα και να αποφασίζουν για τη ζωή τους με κατάλληλη βοήθεια, αντί να υπόκεινται σε καθεστώς αστερήσης της ελευθερίας τους. Έτσι, τους επιτρέπεται να εκφράσουν τις προτιμήσεις τους με τη βοήθεια τρίτων (π.χ. συγγενών, φίλων, κοινωνικών λειτουργών), χωρίς να αντικαθίσταται η γνώμη τους.²¹

Πρακτικές καταναγκασμού όπως η ακούσια νοσηλεία, αποτελούν συχνά μορφές στέρησης της ελευθερίας και καταλήγουν στην παραβίαση του δικαιώματος στην ψυχική υγεία, το οποίο εντάσσεται ευρύτερα στο δικαίωμα στην υγεία σε διεθνή κείμενα. Ενδεικτικά αναφέρεται το άρθρο 12 του Διεθνούς Συμφώνου για τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Πολιτιστικά Δικαιώματα, το Σύμφωνο για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα (ICCPR) (άρθρα 7 και 9) και η Σύμβαση για τα Δικαιώματα των Ατόμων με Αναπηρίες (CRPD). Σε διεθνές επίπεδο, λοιπόν, σηματοδοτείται η ανάγκη για μετάβαση από το βιοϊατρικό σε ένα δικαιωματικό και ανθρωποκεντρικό μοντέλο ψυχικής υγείας, με σεβασμό στην ανθρώπινη αξιοπρέπεια και αυτονομία.

Η υπόθεση της Britney Spears

Η υπόθεση της Britney Spears στις Η.Π.Α. αποτελεί εμβληματικό παράδειγμα των σύγχρονων προκλήσεων που ανακύπτουν στην ακούσια νοσηλεία σε συνδυασμό με τη δικαστική συμπαράσταση. Το 2008 η Britney υπέστη ακούσιο εγκλεισμό σε ψυχιατρική κλινική και τέθηκε υπό καθεστώς κηδεμονίας για 13 έτη, κατά τα οποία, παρά τη συνεχιζόμενη επαγγελματική της δραστηριότητα, στερήθηκε τον έλεγχο της παρουσίας της. Εκείνη τη χρονική περίοδο, υπέστη παραβιάσεις της σωματικής της αυτονομίας, όπως η καταναγκαστική χρήση ενδομήτριας συσκευής αντισύλληψης, οι οποίες αν και δεν έλαβαν χώρα κατά τον χρόνο του εγκλεισμού στο ψυχιατρείο, αποτελούν άμεση απόρροια της νομικής κατάστασης που θεμελιώθηκε μέσω της ακούσιας νοσηλείας. Η αρχική νοσηλεία αποτέλεσε τη νομική βάση για την υπαγωγή της σε καθεστώς δικαστικής συμπαράστασης, μέσω του οποίου της αφαιρέθηκε μακροχρόνια το δικαίωμα της ιατρικής συναίνεσης και της σωματικής αυτοδιάθεσης.

Το κρισιμότερο νομικό ζήτημα που αναδείχθηκε μέσω της μαρτυρίας της το 2021, αφορά στο έλλειμμα νομικής πληροφόρησης. Η Spears κατήγγειλε ότι ουδέποτε ενημερώθηκε από τον συνήγορό της για το θεμελιώδες δικαίωμά της να αιτηθεί τη λήξη της κηδεμονίας. Το γεγονός αυτό εγείρει σοβαρά ζητήματα δεοντολογίας, καθώς σε άλλες πολιτείες των Η.Π.Α. υφίσταται ρητή υποχρέωση των δικηγόρων να ενημερώνουν τους κηδεμονευόμενους για τη δυνατότητα νομικής προσβολής της κηδεμονίας και ανάκτησης της ικανότητάς τους. Η υπόθεση υπογραμμίζει την επιτακτική ανάγκη για αυστηρότερη λογοδοσία των κηδεμόνων, τακτική δικαστική αναθεώρηση των μέτρων και

20 UN General Assembly, Report of the Special Rapporteur on the right of everyone to the enjoyment of the highest attainable standard of physical and mental health, A/HRC/35/21, 2017, παράγραφοι 4-9, 15-19, 20-65,

UN Human Rights Council, Report of the Special Rapporteur on the right to health, A/HRC/41/34, 2018, παρ. 11.

21 UN General Assembly, Report of the Special Rapporteur on the rights of persons with disabilities, A/77/203, 2018, para. 45.

ουσιαστική διασφάλιση των ατομικών ελευθεριών των ψυχικά ασθενών.²²

Η υπόθεση του Γιώργου Μαζωνάκη

Νομικά, η υπόθεση του Γ. Μαζωνάκη εγείρει ζητήματα διαχείρισης αλλότριας περιουσίας, καθώς η αδελφή του ασκούσε επί χρόνια καθήκοντα διαχειρίστριας. Ωστόσο, ιδιαίτερο ενδιαφέρον για το θέμα της ακούσιας νοσηλείας παρουσιάζει η δημόσια καταγγελία του καλλιτέχνη το καλοκαίρι του 2025, κατά την οποία ισχυρίστηκε ότι υπέστη απόπειρα εγκλεισμού σε ψυχιατρική κλινική χωρίς τη συναίνεσή του, με πρωτοβουλία συγγενών του. Η υπόθεση αυτή αναδεικνύει την εργαλειοποίηση της διαδικασίας της ακούσιας νοσηλείας (άρθρα 96 επ. Ν. 2071/1992) στο πλαίσιο περιουσιακών αντιδικιών, θέτοντας ζητήματα προστασίας της προσωπικής ελευθερίας έναντι καταχρηστικών πρακτικών οικείων προσώπων.²³

Η ακούσια νοσηλεία ανηλίκων

Η ακούσια νοσηλεία ανηλίκων αποτελεί μια ηθικά φορτισμένη διαδικασία, καθώς η χρήση καταναγκασμού δύναται να κλονίσει τη θεραπευτική σχέση, ενώ συχνά οι ανήλικοι εισάγονται ελλιπώς ενημερωμένοι. Στην ελληνική έννομη τάξη, αν και το νομικό πλαίσιο (ν. 2071/1992 και ν. 3418/2005 (Κώδικας Ιατρικής Δεοντολογίας)) θέτει αυστηρές προϋποθέσεις, στην πράξη η εφαρμογή των νομικών αυτών κειμένων εμφανίζει αποκλίσεις, εγείροντας ζητήματα σχετικά με την ικανότητα συναίνεσης των «ώριμων εφήβων». Αξίζει στο σημείο αυτό να σημειωθεί ότι βάσει του Κώδικα Ιατρικής

Δεοντολογίας (άρθρο 12 ν. 3418/2005), οι ανήλικοι θεωρούνται ανίκανοι συναίνεσης.²⁴

Σύμφωνα με τα ευρήματα έρευνας για την ακούσια ψυχιατρική νοσηλεία ανηλίκων στη Βόρεια Ελλάδα, καταδεικνύεται υψηλή συχνότητα ακούσιων νοσηλειών ανηλίκων, η οποία θα μπορούσε να είχε περιοριστεί στο πλαίσιο ενός πιο ανθρωποκεντρικού συστήματος υγείας. Τα κριτήρια που εφαρμόστηκαν για τις αποφάσεις εγκλεισμού ήταν δυσανάλογα διευρυμένα, λειτουργώντας πιθανότατα ως προληπτικό μέσο. Παράλληλα, παρατηρήθηκε ότι η οικογένεια διαδραματίζει τον καθοριστικό ρόλο για την εισαγωγή αυτή.

Διαπιστώθηκε ότι τα χαμηλά ποσοστά υποτροπής υποδηλώνουν ότι η ακούσια νοσηλεία ήταν αναγκαία και αποτελεσματική. Επίσης, πέρα από τα υπόλοιπα θεραπευτικά μέτρα που επιβλήθηκαν στους ανηλίκους, η βραχυπρόθεσμη απομάκρυνσή τους από την οικογενειακή τους εστία για ένα χρονικό διάστημα, λειτούργησε ως μέσο ανακούφισης, τόσο για τα παιδιά, όσο και για την οικογένειά τους.

Η μελέτη καταλήγει υπογραμμίζοντας τη σημασία της λήψης αποφάσεων με τη συμμετοχή πολλαπλών φορέων. Εντάσσοντας την «κοινή λήψη αποφάσεων» ως δομικό στοιχείο της ψυχιατρικής φροντίδας, διασφαλίζεται ότι η ακούσια νοσηλεία διέπεται από την αρχή της αναλογικότητας και τον σεβασμό στην αυτονομία του ασθενούς είτε ανηλίκου είτε ενηλίκου.²⁵

Επίλογος

Η εφαρμογή του μέτρου της ακούσιας ψυχιατρικής νοσηλείας αποτελεί μία απαιτητική

22 Χρυσάφη Κ., ό.π., σσ. 20-23.

23 In.gr, «Ο Γιώργος Μαζωνάκης, η δικαστική διαμάχη με την αδελφή του και το ψυχιατρείο - "Ο εγκλεισμός μου έγινε εν αγνοία μου"», 15 Αυγούστου 2025, διαθέσιμο σε : <https://www.in.gr/2025/08/15/go-fun/fizz/o-giorgos-mazonakis-dikastiki-diamaxi-tin-aderfi-tou-kai-psyxiatreio-o-egkleismos-mou-egine-en-agnoia-mou> και Το Βήμα, «Γιώργος Μαζωνάκης: Ο δικηγόρος του αποχώρησε από την υπόθεση», 17 Οκτωβρίου 2025, διαθέσιμο σε: <https://www.tovima.gr/grace/diasimoi/giorgos-mazonakis-o-dikigoros-tou-apochorise-apo-tin-ypothesi-gia-logous-deontologias-kai-prosopikis-ithikis/>.

24 Χρυσάφη Κ., ό.π., σσ. 28-31.

25 Voultsos P./Tsamadou E./Karakasi M-V. / Raikos N. / Pavlidis P., Involuntary psychiatric hospitalization of children and adolescents in Northern Greece: Retrospective epidemiological study and related ethical issues, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, 2020, σσ. 129-138.

πρόκληση του σύγχρονου ιατρικού δικαίου, καθώς κινείται στη λεπτή διαχωριστική γραμμή μεταξύ της θεραπευτικής αναγκαιότητας και της στέρησης της προσωπικής ελευθερίας. Για την αποτελεσματικότερη νομική προστασία των ψυχικά πασχόντων, κρίνεται επιβεβλημένη η μετάβαση από το μοντέλο του εγκλεισμού σε εκείνο της «υποστηριζόμενης λήψης αποφάσεων» με βάση την ανθρωπιά. Ο ρόλος του δικαίου στην ψυχική υγεία δεν είναι να

εγκλωβίζει, αλλά να προστατεύει την ανθρωπινή αξιοπρέπεια ακόμα και στις πιο ευάλωτες στιγμές της. Η ψυχιατρική θεραπεία δεν μπορεί να υπάρξει χωρίς σεβασμό, και ο σεβασμός χωρίς δικαιώματα. Άλλωστε, όπως υπενθυμίζει ο Ιπποκράτης, η θεραπεία οφείλει να στοχεύει στη βελτίωση του ασθενούς ή τουλάχιστον στη μη επιδείνωση της θέσης του *«Ασκείν περί τα νοσήματα δύο, ωφελέειν ή μη βλάπτειν»*.²⁶

²⁶ Ιπποκράτης, Επιδημΐαι βιβλίο 1, μέρος 11.

Μαιευτική βία και ιατρική πρακτική: Νομικό πλαίσιο και ευθύνη στον τοκετό

Χριστίνα Ζερβοπούλου

Τριτοετής Φοιτήτρια Νομικής Σχολής ΑΠΘ

Ζωή Καμπουρούδη

Τριτοετής Φοιτήτρια Νομικής Σχολής ΑΠΘ

Εισαγωγή

Η μαιευτική πρακτική αποτελεί μια από τις πιο διαδεδομένες κατηγορίες φροντίδας, τόσο σε καθαρά πρακτικό όσο και σε επιστημονικό επίπεδο. Πριν την εξέλιξη της ιατρικής, τη φροντίδα της γυναίκας κατά την εγκυμοσύνη και τον τοκετό αναλάμβαναν οι μαμές, γυναίκες με πρακτική εμπειρία και τεχνικές γνώσεις πάνω στη γέννα, χωρίς κάποια εξειδικευμένη επιστημονική γνώση.¹

Ωστόσο, από τον 18ο αιώνα και μετά, ο τοκετός άρχισε να αντιμετωπίζεται σαν ένα ιατρικό φαινόμενο που χρήζει μελέτης και παρακολούθησης. Αυτή η μετάβαση οδήγησε τις γυναίκες να μην έχουν πλέον πάντα έλεγχο των αποφάσεων για τα σώματά τους και να αντιμετωπίζονται ως αντικείμενα επιτήρησης. Οι συνθήκες αυτές οδήγησαν σταδιακά στην καλλιέργεια ενός κλίματος φόβου και ανησυχίας γύρω από τη διαδικασία της γέννας.² Οι ακραίες περιπτώσεις, όπου οι ιατρικές παρεμβάσεις ξεπερνούσαν τα όρια της αναγκαιότητας διασφάλισης ενός ομαλού τοκετού ή όπου

προκαλούνταν μεγαλύτερη ζημία στη γυναίκα από όσο χρειαζόταν, καθιέρωσαν το φαινόμενο της μαιευτικής βίας.

Ορισμός

Η έννοια της μαιευτικής βίας δεν ορίζεται ρητά σε κάποιο νομικό κείμενο, λόγω της ιδιαίτερης φύσης της ίδιας της διαδικασίας του τοκετού και τον διαφορετικό τρόπο που η κάθε γυναίκα τον βιώνει. Ωστόσο, σήμερα έχουν γίνει προσπάθειες για την αποσαφήνιση του όρου και τη δημιουργία ενός ξεκάθਾਰου ρυθμιστικού πλαισίου. Σύμφωνα με τον Παγκόσμιο Οργανισμό Υγείας (WHO), η μαιευτική βία περιγράφεται ως “*απρεπής, καταναγκαστική ή κακοποιητική μεταχείριση των γυναικών κατά τη διάρκεια του τοκετού στις δομές υγειονομικής περίθαλψης. Περιλαμβάνει σωματική και λεκτική βία, άρνηση παροχής φροντίδας, παραβίαση της εμπιστευτικότητας, στέρηση συναίνεσης, διακρίσεις και εξεντελιστικές πρακτικές*”.³ Ο όρος πρωτοεμφανίστηκε στην

1 Σκλαβενίτη Χ., σε διπλωματική εργασία: «Η Μαιευτική Βία στην Ελλάδα: Έμφυλες Προεκτάσεις και Εμπειρίες Γυναικών», Αrothesis - Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, ακαδημαϊκό έτος: 2024 – 2025, σελ. 14.

2 Σκλαβενίτη Χ., ό.π., σελ. 16.

3 Φράγκου Ρ., Ανήκουν η εγκυμοσύνη και ο τοκετός στη γυναίκα; Μαιευτική βία και το νομικό πλαίσιο στην περιγεννητική φροντίδα, Βιο-νομικά, 2025, σελ. 16.

επιστημονική κοινότητα το 2010 και εντάσσεται στην ευρύτερη κατηγορία της «γυναικολογικής βίας». Με την έννοια αυτή ορίζεται η βία και η κατάχρηση της σχέσης ανάμεσα σε γιατρό και ασθενή στο πλαίσιο παροχής γυναικολογικής φροντίδας⁴. Με άλλα λόγια, η γυναικολογική βία είναι ένας συνδυασμός έμφυλης και θεσμικής βίας που πηγάζει κυρίως από τα ανδροκρατούμενα συστήματα υγειονομικής περίθαλψης και από την άνιση δυναμική εξουσίας που δημιουργείται ανάμεσα σε γιατρό και ασθενή.⁵

Υπάρχει διχογνωμία ανάμεσα στην ιατρική και τη νομική κοινότητα για την ακρίβεια του όρου και κατά πόσο περιγράφει ορθά το φαινόμενο. Κύριες ενστάσεις είναι το γεγονός ότι η έννοια της βίας υποδηλώνει πρόθεση και προέρχεται από την ανθρώπινη συμπεριφορά και όχι από την ιατρική πρακτική, καθώς και ότι η λέξη «μιαευτική» παραπέμπει σε βία η οποία προέρχεται μόνο από τον μαιευτήρα, ενώ το φαινόμενο αφορά και συμπεριφορές βοηθητικού προσωπικού, όπως μαίες, νοσηλευτές, νεογνολόγους, αναισθησιολόγους κ.λπ.⁶ Επομένως, ο όρος «μιαευτική βία» θα ήταν σφοδρός και άδικος, όταν οι επαγγελματίες υγείας δεν αποσκοπούν στην εκούσια κακοποίηση της ασθενούς, αλλά πρόκειται απλά για λανθασμένους χειρισμούς ή για έλλειψη συνεννόησης⁷. Εναλλακτικοί όροι που έχουν προταθεί για μια πιο ακριβή περιγραφή του φαινομένου είναι η «φροντίδα κατώτερη των βέλτιστων πρακτικών (substandard care)» ή «φροντίδα χωρίς τον δέοντα σεβασμό (disrespectful care)».⁸

Η μιαευτική βία συνιστά παραβίαση θεμελιωδών ανθρωπίνων δικαιωμάτων με κυριότερα

το δικαίωμα στην ελευθερία, την αυτονομία, τη σωματική ακεραιότητα, την υγεία και την αξιοπρέπεια και αποτελεί κακομεταχείριση των γυναικών, καθιστώντας την έτσι μορφή έμφυλης βίας.⁹ Η καταπάτηση των δικαιωμάτων αυτών θεμελιώνουν τη νομική βάση για την προστασία των γυναικών από τέτοια φαινόμενα. Η αναγνώριση της μιαευτικής βίας από την Επιτροπή για την Εξάλειψη των Διακρίσεων κατά των Γυναικών (CEDAW) καθώς και το Ψήφισμα του Συμβουλίου για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα και για την πρόληψη της μητρικής θνησιμότητας και της νοσηρότητας¹⁰ αποτελούν τις κύριες πηγές διεθνούς προστασίας των γυναικών. Σε εθνικό επίπεδο, ισχύουν οι διατάξεις του αστικού και του ποινικού κώδικα για την ευρύτερη συστηματοποίηση της ιατρικής ευθύνης και της ποινικής ευθύνης από αμέλεια.

Νομικά πλαίσια

Αστική ευθύνη

Το φαινόμενο της μιαευτικής βίας εγείρει εξίσου ζητήματα αστικής και ποινικής ευθύνης. Η αστική ευθύνη του μαιευτήρα παρουσιάζει ιδιαιτερότητες, όπως και κάθε κλάδος της ιατρικής ευθύνης εξαιτίας της ίδιας της φύσης της κύησης και του τοκετού. Το νομοθετικό πλαίσιο της θεμελίωσης της αστικής ιατρικής ευθύνης διαμόρφωσε η Ευρωπαϊκή Σύμβαση για τα ανθρώπινα δικαιώματα και τη Βιοϊατρική του 1997 (Ν. 2619/1998), που στο άρθρο 24, κατοχυρώνει το δικαίωμα αποζημίωσης του ασθενή σε περίπτωση βλάβης από επέμβαση. Επίσης,

4 Κακλαμάνη Α., Γυναικολογική/μιαευτική βία: Η περίπτωση της αναίτιας καισαρικής, Mina Caouni Law, 27 Σεπτεμβρίου 2022, διαθέσιμο σε: <https://www.mcaounilaw.gr/%CE%BD%CE%B5>.

5 Γιουβιά Α., Γυναικολογική – Μαιευτική Βία: Ένα παγκόσμιο φαινόμενο παραβίασης γυναικείων δικαιωμάτων, Femina Lab, 13 Μαΐου 2025, διαθέσιμο σε: <https://feminalab.gr/feminalab/femina-focus/656-gynaikologike-maieutike-bia-ena-pankosmio-phainomeno-parabias-es-gynaik-eion-dika-iomat-on>.

6 Ταρλατζής Β., Μαιευτική Βία: Μύθος ή Πραγματικότητα;, Βιο-νομικά, 2025, σελ. 5.

7 Σαρδέλη Χ., Μαιευτική Βία: Μύθοι, Παρανοήσεις και Αλήθειες στην Ελληνική Πραγματικότητα, Sardeli, 10 Ιανουαρίου 2025, διαθέσιμο σε: <https://sardeli.gr/obgyn-blog/obstetric-violence>.

8 Ταρλατζής Β., ό.π., σελ. 6.

9 Σκλαβενίτη Χ., ό.π., σελ. 20.

10 Human Rights Council, Resolution 60/18, UN Doc A/HRC/RES/60/18, 2025.

τα δικαιώματα του ασθενούς στην ενημέρωση και στη συναίνεση για οποιαδήποτε διαδικασία πάνω στο σώμα του θεμελιώνονται στα άρθρα 11 και 12 αντίστοιχα του Κώδικα Ιατρικής Δεοντολογίας (Ν. 3418/2005, όπως αυτός αναθεωρήθηκε το 2005, εφεξής ΚΙΔ). Το άρθρο 3 του ΚΙΔ προβλέπει την ελεύθερη επιλογή και τη χρήση μεθόδων γενικά αποδεκτών από την επιστήμη, σύμφωνα με τα σύγχρονα επιστημονικά δεδομένα, διασφαλίζοντας έτσι την βέλτιστη παροχή υπηρεσιών στον ασθενή. Μέσα από αυτές τις πρώτες προσπάθειες νομοθετικής οριοθέτησης του ιατρικού δικαίου γίνεται εμφανές ότι υπάρχουν ασάφειες και ότι αυτό είναι αποσπασματικό και πρώιμο. Για αυτό, χρησιμοποιούνται οι διατάξεις του ΑΚ που ισχύουν για την αστική ευθύνη από σύμβαση ή αδικοπραξία.

Η αστική ευθύνη του ιατρού πηγάζει από την ενοχική σχέση που δημιουργείται ανάμεσα σε αυτόν και την ασθενή, μέσω της σύμβασης ιατρικής αγωγής.¹¹ Ως ιατρική πράξη ορίζεται κάθε ενέργεια ή παράλειψη του ιατρού προς τον ασθενή που συνδέονται με την επαγγελματική του ιδιότητα.¹² Ο ΚΙΔ στο άρθρο 1 συσχετίζει την ιατρική πράξη με το σκοπό, ορίζοντας ότι *“Ιατρική πράξη είναι εκείνη που έχει ως σκοπό τη με οποιαδήποτε επιστημονική μέθοδο πρόληψη, διάγνωση, θεραπεία και αποκατάσταση της υγείας του ανθρώπου”*. Επομένως, τα δύο κύρια στοιχεία της νομιμοποίησης της ιατρικής πράξης αποτελούν ο σκοπός της και τα οφέλη για τον θεραπευόμενο και η συναίνεση αυτού. Ο ΑΚ περιέχει σαφείς διατάξεις που ρυθμίζουν την αθέτηση συμβατικής ευθύνης, το ζήτημα όμως προκύπτει από τη διασαφήνιση των υποχρεώσεων του γιατρού στα πλαίσια αυτά.

Οι συνηθέστερες περιπτώσεις παραβίασης των υποχρεώσεων του ιατρού είναι η παράλειψη ενημέρωσης και εξασφάλισης της συναίνεσης της ασθενούς, καθώς και της πρόληψης των «ιατρικών σφαλμάτων».¹³ Ωστόσο, σημαντικό να αναφερθεί είναι ότι ο γιατρός δεν ευθύνεται για μία «αποτυχημένη» ιατρική πράξη, εφόσον επέδειξε τη δέουσα επιμέλεια.¹⁴ Αποτυχημένη θεωρείται η ιατρική πράξη όταν το αποτέλεσμα της προκαλεί ζημία στον ασθενή, είτε αποτυγχάνοντας να τον θεραπεύσει, με συνέπεια την επιδείνωση της κατάστασης του, είτε προκαλώντας του άλλη ζημία λόγω επιπλοκών ή παρενεργειών.¹⁵ Ως «ιατρικό σφάλμα» ορίζεται η υπαίτια συμπεριφορά του γιατρού η οποία, σύμφωνα με το κριτήριο του μέσου συνετού επαγγελματία που τηρεί τους επιστημονικούς κανόνες, αξιολογείται ως κατώτερη της επιβαλλόμενης.¹⁶ Η αξιολόγηση μιας ιατρικής πράξης ως σφάλμα πρέπει να κρίνεται κατά περίπτωση και ανάλογα με τις συνθήκες για την κάθε ασθενή, καθώς θεμελιώδης αρχή της ιατρικής είναι η *salus aegroti suprema lex* (ο υπέρτατος νόμος είναι η σωτηρία του ασθενούς).¹⁷

Στην περίπτωση της μαιευτικής βίας, όταν πρόκειται για ιατρικό σφάλμα, συνήθως υπάρχει κάποιος κακός χειρισμός κατά την εκτέλεση της ιατρικής πράξης, ο οποίος μπορεί να οδηγήσει και σε αδυναμία μελλοντικής εγκυμοσύνης, λ.χ. τρώση της μήτρας με αποτέλεσμα την άμεση αφαίρεση. Σε τέτοια περίπτωση, πρόκειται για παράνομη και υπαίτια συμπεριφορά του μαιευτήρα οπότε εφαρμόζεται το άρθρο 914 του ΑΚ για τις αδικοπραξίες και την ενδοσυμβατική ευθύνη του ιατρού. Όσον αφορά το ζήτημα της συναίνεσης, εγείρονται προβληματισμοί όταν ο γιατρός προβαίνει σε

11 Γερασπούλου Μ.Ε. / Μαρούδας Β. / Φουντεδάκη Α., Αστική ιατρική ευθύνη, Εκδόσεις Σάκκουλα, 2023, σελ. 137.

12 Γερασπούλου Μ.Ε. / Μαρούδας Β. / Φουντεδάκη Α., ό.π., σελ. 92.

13 Γερασπούλου Μ.Ε. / Μαρούδας Β. / Φουντεδάκη Α., ό.π., σσ. 13 – 14.

14 Γερασπούλου Μ.Ε. / Μαρούδας Β. / Φουντεδάκη Α., ό.π., σελ. 184.

15 Γερασπούλου Μ.Ε. / Μαρούδας Β. / Φουντεδάκη Α., ό.π., σελ. 11.

16 Γερασπούλου Μ.Ε. / Μαρούδας Β. / Φουντεδάκη Α., ό.π., σελ. 183.

17 Γερασπούλου Μ.Ε. / Μαρούδας Β. / Φουντεδάκη Α., ό.π., σελ. 224.

πράξεις χωρίς την προηγούμενη συναίνεση ή ενημέρωση της εγκύου, ειδικά σε περιπτώσεις όπου δεν είναι η ίδια σε θέση να αποφασίσει. Π.χ. κατά τη διάρκεια καισαρικής τομής ο γιατρός διαπιστώνει ότι, σύμφωνα με στοιχεία, μια επόμενη εγκυμοσύνη θα διακινδύνευε σοβαρά τη ζωή μιας γυναίκας και εξετάζει το ενδεχόμενο να αχρηστεύσει τις ωοθήκες της. Σε μία τέτοια περίπτωση, η ασθενής δεν είναι σε θέση να αποφασίσει η ίδια, αλλά ο γιατρός πρέπει να δράσει άμεσα. Τότε, πρέπει να υπάρχει στάθμιση ανάμεσα στο όφελος και στη ζημία που θα προκληθεί από την απόφαση του ιατρού, καθώς και να ληφθεί υπόψη ο σκοπός, δηλαδή η υγεία και η ζωή της ασθενούς. Εκτός αυτού, ο ιατρός οφείλει να αναλογιστεί και λοιπούς παράγοντες, όπως η ηλικία της ασθενούς, εάν έχει εκφράσει την επιθυμία να κάνει και άλλα παιδιά, καθώς και άλλα δεδομένα της κατάστασης της υγείας της.¹⁸ Ωστόσο, σε άλλη περίπτωση όπου η επέμβαση δεν είναι επείγουσα, δηλαδή δεν υπάρχει άμεση, απόλυτη και κατεπείγουσα ανάγκη ιατρικής φροντίδας (όπως προβλέπει το άρθρο 12 παρ. 3 εδάφιο α' του ΚΙΔ), το στοιχείο της συναίνεσης της ασθενούς είναι απαραίτητο, αφού προηγήθηκε πλήρης ενημέρωση για την κατάστασή της. Ο ιατρός δεν μπορεί σε καμία περίπτωση να πάρει οποιαδήποτε πρωτοβουλία, εφόσον η ίδια η ασθενής δεν το επιθυμεί και το έχει δηλώσει.¹⁹

Ποινική ευθύνη

Παράλληλα με την αστική μπορεί να στοιχειοθετείται και ποινική ευθύνη του μαιευτήρα – γυναικολόγου. Σχετικά με το «ιατρικό σφάλμα» ισχύει για την ποινική ό,τι και για την αστική ευθύνη. Η έννοια του σφάλματος ειδικότερα ταυτίζεται με την έννοια της εξωτερικής αμέλειας. Για την πληρέστερη κατανόηση της έννοιας της εξωτερικής αμέλειας παρατίθενται

παρακάτω δύο νομολογιακά παραδείγματα, ένα με τη μορφή ενέργειας (πράξης) και ένα με τη μορφή παράλειψης.

Με την ΑΠ 160/2023 απορρίφθηκε η αίτηση αναιρέσεως προηγούμενης καταδικαστικής απόφασης της μαιευτήρα – γυναικολόγου, με την οποία η αναιρεσείουσα είχε καταδικαστεί για ανθρωποκτονία από αμέλεια (302 παρ. 1 ΠΚ) σε βάρος νεογνού και για σωματική βλάβη (314 παρ. 1 ΠΚ) σε βάρος επιτόκου. Η εν λόγω μαιευτήρας δεν κατέβαλε τη δέουσα προσοχή που ορίζει το άρθρο 28 ΠΚ και υπέβαλε νωρίτερα της 40^{ης} εβδομάδας την επίτοκο σε τεχνητό φυσιολογικό τοκετό, χορηγώντας ποσότητα οξυτοκίνης μεγαλύτερη από το ιατρικώς επιτρεπτό. Όταν στη συνέχεια παρουσιάστηκαν επιπλοκές, η μαιευτήρας δεν προχώρησε σε καισαρική τομή, η οποία ενδεικνυόταν στη συγκεκριμένη περίπτωση. Τελικά η επίτοκος υποβλήθηκε με καθυστέρηση σε καισαρική τομή, είχαν όμως ήδη προκληθεί ανεπανόρθωτες βλάβες, τόσο στο νεογνό, όσο και στην ασθενή. Η ασθενής – μητέρα υποβλήθηκε σε νέα εγχείρηση υστερεκτομής, στην οποία δεν θα είχε υποβληθεί, εάν εξ αρχής είχε διενεργηθεί καισαρική τομή, ενώ το νεογνό κατέληξε λίγες ημέρες μετά τη γέννησή του.

Για την παράλειψη οφείλουμε να σημειώσουμε ότι πρέπει να πληρούνται τα στοιχεία της αντικειμενικής υπόστασης που ορίζει το άρθρο 15 παρ. 1 ΠΚ, ήτοι να υπάρχει ιδιαίτερη νομική υποχρέωση για την αποτροπή βλάβης (εδάφιο α'), η οποία απορρέει είτε από διάταξη νόμου, είτε από σύμβαση, είτε από προηγούμενη επικίνδυνη ενέργεια του ιατρού – δράστη, στην προκειμένη περίπτωση του μαιευτήρα – γυναικολόγου (εδάφιο β').²⁰

Κατά την ΑΠ 264/2006 ο ένας εκ των κατηγορούμενων μαιευτήρων – γυναικολόγων παρέλειψε να επιδείξει τη δέουσα προσοχή και επιμέλεια που του επέβαλε η θέση του ως εφη-

18 Γερασπούλου Μ.Ε./ Μαρούδας Β./ Φουντεδάκη Α., ό.π., σελ. 327.

19 Γερασπούλου Μ.Ε./ Μαρούδας Β./ Φουντεδάκη Α., ό.π., σσ. 102 – 103.

20 Καϊάφα – Γκμπάντι Μ. / Συμεωνίδου – Καστανίδου Ε., Ποινικό δίκαιο Γενικό Μέρος, Νομική Βιβλιοθήκη, 2025, σσ. 238 – 239.

μερεύων ιατρός, όταν, στην κλινική όπου αυτός εργαζόταν, κατέφθασε ασθενής στον όγδοο μήνα της εγκυμοσύνης της με συμπτώματα σοβαρής αιμορραγίας. Πιο συγκεκριμένα, ο εν λόγω μαιευτήρας παρέλειψε αρχικά να της χορηγήσει τις απαραίτητες ποσότητες αίματος και ορών, προκειμένου να αντιμετωπιστεί η αιμορραγία, και την άφησε να περιμένει χωρίς να της παράσχει καμία βοήθεια, μέχρι τη στιγμή που κατέφθασε στην κλινική ο δεύτερος κατηγορούμενος και θεράπων ιατρός της. Επιπλέον, ενώ κρινόταν απαραίτητη για την ανωτέρω ασθενή η διενέργεια καισαρικής τομής, ο εφημερεύων μαιευτήρας δεν φρόντισε για την άμεση εισαγωγή της στο χειρουργείο. Αποτέλεσμα των αλλεπάλληλων αυτών παραλείψεων του κατηγορουμένου ήταν να περιέλθει η ασθενής σε κατάσταση αιμορραγικού σοκ, από το οποίο προκλήθηκαν σοβαρότατες βλάβες στην υγεία της.

Η διενέργεια οιασδήποτε ιατρικής πράξης χωρίς τη συναίνεση της ασθενούς αποτελεί ένα επιπλέον μείζονος σημασίας στοιχείο θεμελίωσης της ποινικής ευθύνης του μαιευτήρα – γυναικολόγου. Ορθότερο είναι ωστόσο να χρησιμοποιείται για χειρουργικές επεμβάσεις αυξημένου κινδύνου ο όρος «συγκατάθεση» και όχι συναίνεση, καθώς, σύμφωνα με τη ρητή διάταξη του άρθρου 308 παρ. 3 ΠΚ, η συναίνεση αίρει το άδικο μόνο των απλών σωματικών βλαβών.²¹ Ζητήματα συναίνεσης αναλύονται στα άρθρα 11 και 12 του ΚΙΔ (ισχύει στην ποινική ευθύνη ό,τι και στην αστική σχετικά με την υποχρέωση του ιατρού να ενημερώσει την ασθενή και να λάβει τη συγκατάθεσή της).

Ποινική ευθύνη του ιατρού θεμελιώνεται επίσης, σύμφωνα με τη ρητή διάταξη του άρθρου 304 παρ. 5 ΠΚ, σε περίπτωση που κατά τη διενέργεια προγεννητικού ελέγχου μετά την 20^η εβδομάδα της κύησης ή του τοκετού, ο ιατρός

– μαιευτήρας προκαλέσει με αμέλειά του τον θάνατο του εμβρύου ή του νεογνού αργότερα, λόγω βαριάς σωματικής βλάβης του εμβρύου. Το ίδιο συμβαίνει και όταν το νεογνό γεννιέται με κάποια βαριά σωματική ή διανοητική πάθηση, εξαιτίας σφάλματος του γυναικολόγου – μαιευτήρα κατά τη διενέργεια προγεννητικού ελέγχου μετά την 20^η εβδομάδα της κύησης ή του τοκετού (304Α παρ. 2 ΠΚ). Και στις δύο παραπάνω περιπτώσεις αντικείμενο της προσβολής είναι το έμβρυο πριν ακόμα εξέλθει από το σώμα της μητέρας.²²

Συνήθης ιατρική πρακτική

Παρατηρείται ολοένα και περισσότερο στον κλάδο της μαιευτικής – γυναικολογίας να μην ακολουθούνται πάντα από τους μαιευτήρες – γυναικολόγους οι ιατρικώς αποδεκτές, βελτιστες μέθοδοι για την υγεία και τη ζωή. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η επιλογή της καισαρικής τομής, όταν αυτή δεν χρειάζεται και δεν συντρέχει κάποιος ιατρικός λόγος (κίνδυνος για την υγεία της επιτόκου ή του νεογνού) να αποφευχθεί ο φυσιολογικός τοκετός.²³ Για τον περιορισμό των αναίτιων καισαρικών θεσπίστηκαν το 2014 από την Επιτροπή για την Εξάλειψη των Διακρίσεων κατά των Γυναικών (CEDAW) αυστηρά ιατρικά κριτήρια, με βάση τα οποία κρίνεται αν η έγκυος χρήζει ή όχι της συγκεκριμένης ιατρικής πρακτικής (π.χ. πρόωρη αποκόλληση του πλακούντα, πρόπτωση ομφάλιου λώρου, ανακοπή καρδιάς του εμβρύου). Συνηθίζεται ωστόσο οι ιατροί – μαιευτήρες να προβαίνουν σε καισαρική, λαμβάνοντας υπόψη διαφορετικά από τα προαναφερθέντα κριτήρια, όπως η ηλικία της εγκύου (αυξημένος ο αριθμός των καισαρικών σε εγκύους μεγάλης ηλικίας) και η εξοικονόμηση χρόνου. Δεδομένου

21 *Νάκου Β.*, σε διπλωματική εργασία: «Ιατρική Αμέλεια – Ευθύνη του ιατρού από ιατρικό σφάλμα ιδίως στο πεδίο της μαιευτικής», Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, ακαδημαϊκό έτος: 2022 – 2023, σελ. 29 και *Λιούρη Α.*, Ιατρικό Ποινικό Δίκαιο, Νομική Βιβλιοθήκη, 2021, σελ. 32.

22 *Συμεωνίδου – Καστανίδου Ε.*, Εγκλήματα κατά προσωπικών αγαθών, Νομική Βιβλιοθήκη, 2025, σσ. 93, 100.

23 *Κακλαμάνη Α.*, ό.π.

ότι ένας κολπικός τοκετός μπορεί να διαρκέσει πολλές ώρες και να γίνει κουραστικός για το γιατρό, αυξάνεται η πιθανότητα διακινδύνευσης της υγείας της επιτόκου και του εμβρύου. Επίσης με έναν σύντομο τοκετό ο ιατρός έχει διαθέσιμο χρόνο για περισσότερα περιστατικά, από τα οποία θα αποκομίσει οικονομικό όφελος.²⁴

Δεν πρέπει ωστόσο η εγχείρηση της καισαρικής τομής να αντιμετωπίζεται πάντα ως μία από τις εκφάνσεις της μαιευτικής βίας. Μαιευτική βία έχουμε και στις περιστάσεις κατά τις οποίες, ενώ η διενέργεια της καισαρικής τομής είναι απαραίτητη, εν τούτοις επιλέγεται από τους γυναικολόγους-μαιευτήρες ο κολπικός τοκετός ή η τεχνητή πρόκληση τοκετού με τη χορήγηση οξυτοκίνης. Ένα τέτοιο παράδειγμα της νομολογίας μας αποτελεί η ΣυμβΠλημΡοδ 132/2007, σύμφωνα με την οποία ο κατηγορούμενος μαιευτήρας-γυναικολόγος επέλεξε τη διεξαγωγή του τοκετού με φυσιολογικό τρόπο, αντί να υποβάλλει την επίτοκο σε καισαρική τομή, που ενδεικνυόταν για τη συγκεκριμένη περίπτωση, και μάλιστα με τη χρήση εμβρυολυκού, προκαλώντας τον θάνατο του νεογνού από εγκεφαλική αιμορραγία.

Στα πλαίσια της εξοικονόμησης χρόνου έχει επικρατήσει στα νοσοκομεία η ιατρική πρακτική του εύκολου και γρήγορου τοκετού. Οι γυναικολόγοι-μαιευτήρες δηλαδή χορηγούν οξυτοκίνη στην επίτοκο, ή έλκουν βίαια

το έμβρυο από το μητρικό σώμα, χρησιμοποιώντας τα χέρια τους για να ασκήσουν πίεση στην κοιλιά της μητέρας (μέθοδος Kristeller), εμβρυολυκό ή ακόμα και βεντούζα, με απώτερο στόχο την επίσπευση του τοκετού. Τέτοιες τακτικές αποσκοπούν κυρίως στην εξυπηρέτηση του προγράμματος των ιατρών-μαιευτήρων και πολλές φορές στο να αποκομίσουν εκείνοι, μέσω των περισσότερων καισαρικών και τεχνητών κολπικών τοκετών, μεγαλύτερο κέρδος²⁵ και όχι στον βέλτιστο ιατρικό χειρισμό της επιτόκου και του νεογνού.

Επίλογος

Εν κατακλείδι, συμπεραίνουμε ότι η μαιευτική βία είναι ένα φαινόμενο με πολλές εκφάνσεις, ωστόσο είναι δύσκολο να εντοπιστεί, λόγω των ολοένα αυξανόμενων διαστάσεών της. Σε αυτό συμβάλλουν πολλές φορές και οι γυναίκες-ασθενείς, οι οποίες συχνά έχουν τις δικές τους επιθυμίες και απαιτήσεις, που δεν ενδείκνυνται πάντα, από φόβο για τον τοκετό ή λόγω έλλειψης ενημέρωσης. Συνεπώς, πρέπει να λαμβάνονται υπόψη οι υποκειμενικές συνθήκες της εκάστοτε περίπτωσης, ώστε να αξιοποιηθούν οι βέλτιστες ιατρικές μέθοδοι για την κάθε γυναίκα, και να παρέχεται στην ασθενή πλήρης ενημέρωση, για να έχει και εκείνη επαρκή γνώση της κατάστασής της.

²⁴ Κακλαμάνη Α., ό.π.

²⁵ Γιαννάρου Α./ Μπουλούτζα Π., Ανοίγει ο διάλογος για τη μαιευτική βία, Η Καθημερινή, 18 Σεπτεμβρίου 2024, διαθέσιμο σε: <https://www.kathimerini.gr/society/563225329/anoigei-o-dialogos-gia-ti-maieytiki-via/>.

Θρησκευτική συνείδηση και άρνηση θεραπείας: Νομικά όρια και ιατρική ευθύνη

Ελένη Ράπτη

Τριτοετής Φοιτήτρια Νομικής Σχολής ΑΠΘ

Μαργαρίτα Τσέλλιου

Τριτοετής Φοιτήτρια Νομικής Σχολής ΑΠΘ

Εισαγωγή - Από τον πατερναλισμό στην αυτονομία του ασθενούς

Η άσκηση της ιατρικής πράξης στη σύγχρονη έννομη τάξη δεν αποτελεί απλώς τεχνική εφαρμογή της ιατρικής επιστήμης, αλλά εντάσσεται σε ένα σύνθετο πλέγμα νομικών, ηθικών και δεοντολογικών κανόνων¹, οι οποίοι αποσκοπούν στην προστασία της ανθρώπινης αξιοπρέπειας και της προσωπικότητας του ασθενούς. Η εξέλιξη της βιοϊατρικής, η ενίσχυση της έννοιας της αυτονομίας και η απομάκρυνση από το παραδοσιακό πατερναλιστικό πρότυπο² έχουν μεταβάλει ριζικά τη σχέση ιατρού - ασθενούς, αναδεικνύοντας τον τελευταίο σε ενεργό φορέα δικαιωμάτων και επιλογών.

Στο πλαίσιο αυτό, η άρνηση ιατρικής θεραπείας,³ ιδίως όταν ερείδεται σε λόγους θρησκευτικής συνείδησης, συνιστά μία από τις πλέον οξείες εκφάνσεις της σύγκρουσης μετα-

ξύ της αυτοδιάθεσης του ατόμου και της υποχρέωσης του ιατρού να προστατεύει τη ζωή και την υγεία. Η ένταση αυτή δεν περιορίζεται σε θεωρητικό επίπεδο, αλλά αποκτά άμεσες πρακτικές συνέπειες, ιδίως σε περιπτώσεις όπου η άρνηση θεραπείας⁴ ενδέχεται να οδηγήσει σε σοβαρή βλάβη ή ακόμη και σε απώλεια ζωής.

Στην ελληνική έννομη τάξη, ο κατεξοχήν κανόνας που ρυθμίζει τη συγκεκριμένη προβληματική δεν είναι άλλος από τον Ν. 3418/2005, δηλαδή τον Κώδικα Ιατρικής Δεοντολογίας.⁵ Ο Κώδικας αυτός αποτελεί το βασικό κανονιστικό εργαλείο ρύθμισης της ιατρικής πράξης, ενσωματώνοντας τις συνταγματικές και διεθνείς επιταγές σε συγκεκριμένους, δεσμευτικούς κανόνες συμπεριφοράς για τον ιατρό. Ιδιαίτερη βαρύτητα αποκτά το άρθρο 12, το οποίο θεμελιώνει την αρχή της ενημερωμένης συναίνεσης και, κατ' επέκταση, το δικαίωμα του ασθενούς να αρνείται προτεινόμενη ιατρική παρέμβαση.

1 Ν. 3418/2005, Κώδικας Ιατρικής Δεοντολογίας, ΦΕΚ Α' 287/28.11.2005.

2 Sumner L.W., Consent and Refusal, in Assisted Death: A Study in Ethics and Law, Oxford University Press, Oxford, 2011, σσ. 193–212.

3 Leal-Adorna M.K., Informed Consent vs Refusal of Treatment from a Legal Perspective: Spain and the Case of Adult Jehovah's Witnesses, Religios, τόμ. 17, τεύχ. 1, 2026, σσ. 1–21.

4 Leal-Adorna M.K., ό.π., σσ. 1–21.

5 Ν. 3418/2005, Κώδικας Ιατρικής Δεοντολογίας, ΦΕΚ Α' 287/28.11.2005.

Σκοπός του παρόντος άρθρου είναι η εκτενής και συστηματική ανάλυση της άρνησης θεραπείας για λόγους θρησκευτικής συνείδησης, με κεντρικό άξονα το άρθρο 12 του Κώδικα Ιατρικής Δεοντολογίας.⁶ Η αναφορά στο Σύνταγμα και στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου θα γίνει επικουρικά και ερμηνευτικά, στο μέτρο που συμβάλλει στην πληρέστερη κατανόηση και εφαρμογή του δεοντολογικού κανόνα.

Ο Κώδικας Ιατρικής Δεοντολογίας ως δεσμευτικός κανόνας

Ο Κώδικας Ιατρικής Δεοντολογίας συνιστά νόμο τυπικής ισχύος⁷, ο οποίος ρυθμίζει με δεσμευτικό τρόπο τη συμπεριφορά του ιατρού τόσο απέναντι στον ασθενή όσο και απέναντι στην κοινωνία. Σε αντίθεση με την αντίληψη που αντιμετωπίζει τη δεοντολογία ως απλό σύνολο ηθικών κανόνων⁸, ο Κώδικας καθιερώνει σαφείς νομικές υποχρεώσεις, η παραβίαση των οποίων δύναται να επιφέρει πειθαρχικές, αστικές και ποινικές κυρώσεις. Η ιατρική πράξη, στην πλειονότητα των περιπτώσεων, συνιστά έμμεση ή άμεση παρέμβαση στη σωματική ακεραιότητα και υγεία ή και σε άλλες εκφάνσεις της προσωπικότητας.⁹ Στο ελληνικό δίκαιο, στο πλαίσιο της περί αυτοκαθορισμού γνώμης, η ιατρική πράξη θεωρείται επέμβαση στο δικαίωμα αυτοδιάθεσης του προσωπικού αγαθού της σωματικής ακεραιότητας, δηλαδή κατά κανόνα πράξη παράνομη, εκτός αν αποδειχθεί ότι ο γιατρός είχε δικαίωμα να προβεί σ' αυτήν μέσω της έγκυρης συναίνεσης.¹⁰

Η ιδιαίτερη σημασία του Κώδικα έγκειται στο ότι λειτουργεί ως γέφυρα μεταξύ αφηρημένων συνταγματικών αρχών¹¹ και της καθημερινής ιατρικής πρακτικής. Αρχές όπως ο σεβασμός της ανθρώπινης αξίας (άρθρο 2 παρ. 1 Συντ.), η ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας (άρθρο 5 παρ. 1 Συντ.) και η προστασία της υγείας μεταφράζονται σε συγκεκριμένες υποχρεώσεις ενημέρωσης, συναίνεσης και σεβασμού της βούλησης του ασθενούς. Στο πλαίσιο αυτό, η αυτονομία του ασθενούς¹² δεν αντιμετωπίζεται ως απεριόριστη εξουσία, αλλά ως δικαίωμα που ασκείται εντός ενός πλαισίου ευθύνης και ενημέρωσης. Ο ιατρός δεν απαλλάσσεται από το καθήκον επιμέλειας, αλλά καλείται να το ασκήσει με τρόπο που να σέβεται την προσωπικότητα και τις αξιακές επιλογές του ασθενούς. Επιπλέον, η δεσμευτικότητα του Κώδικα δεν εξαντλείται στο πειθαρχικό επίπεδο, αλλά επηρεάζει άμεσα και την αστική και ποινική αξιολόγηση της ιατρικής πράξης, καθώς οι διατάξεις του λειτουργούν ως κριτήριο προσδιορισμού της επιμέλειας του μέσου συνετού ιατρού. Όπως επισημαίνεται στην ερμηνεία του άρθρου 12, ο ΚΙΔ δεν αποτελεί απλή ηθική κατευθυντήρια γραμμή, αλλά ειδικό νομοθετικό πλαίσιο που εξειδικεύει συνταγματικές επιταγές στον χώρο της ιατρικής πράξης.¹³

Η ενημερωμένη συναίνεση κατά το άρθρο 12 ΚΙΔ

Το άρθρο 12 Κώδικα Ιατρικής Δεοντολογίας αποτελεί τον πυρήνα της σύγχρονης ιατρικής δεοντολογίας¹⁴. Σύμφωνα με αυτό, καμία ιατρι-

6 Άρθρο 12 Ν. 3418/2005.

7 Δημητρώπουλος Α., Κώδικας Ιατρικής Δεοντολογίας: Σχόλια & Ερμηνεία, Νομική Βιβλιοθήκη, 2017, σσ. 12-47.

8 Λυκούδης Α., Ιατρική Δεοντολογία & Νομική Ευθύνη, Ιδιωτική Έρευνα, 2020, σσ. 78-93.

9 Γερασπούλου Μ.Ε./ Μαρούδας Β./ Φουντεδάκη Α., Αστική Ιατρική Ευθύνη, Νομική Βιβλιοθήκη, 2023, σελ. 101.

10 Γερασπούλου Μ.Ε./ Μαρούδας Β./ Φουντεδάκη Α., ό.π. σελ. 119.

11 Άρθρο 2, παράγραφος 1 Σ.

12 Άρθρο 5, παράγραφος 1 Σ.

13 Λασκαρίδης Ε., Ερμηνεία Κώδικα Ιατρικής Δεοντολογίας (Ν.3418/2005), Νομική Βιβλιοθήκη, 2013, σσ. 138-139.

14 Άρθρο 12 Ν. 3418/2005.

κή πράξη δεν επιτρέπεται χωρίς την προηγούμενη, ελεύθερη και ενσυνείδητη συναίνεση του ασθενούς.¹⁵ Η συναίνεση αυτή προϋποθέτει ουσιαστική και όχι τυπική ενημέρωση, υπό την έννοια ότι ο ιατρός οφείλει να διασφαλίζει την πραγματική κατανόηση των δεδομένων από τον ασθενή και όχι απλώς τη λήψη μιας υπογραφής. Η συναίνεση που παρέχεται χωρίς πλήρη κατανόηση των κινδύνων ή των εναλλακτικών λύσεων θεωρείται ελαττωματική και δεν πληροί τις προϋποθέσεις του άρθρου 12 ΚΙΔ.¹⁶ Η υποχρέωση ενημέρωσης εκτείνεται στη διάγνωση, στη φύση και τον σκοπό της προτεινόμενης θεραπείας, στις εναλλακτικές μεθόδους, στους πιθανούς κινδύνους, καθώς και στις συνέπειες τόσο της αποδοχής όσο και της άρνησης της θεραπείας. Μόνο υπό αυτές τις προϋποθέσεις μπορεί να γίνει λόγος για πραγματικά ενσυνείδητη συναίνεση. Η σημασία του άρθρου 12 δεν εξαντλείται στην προστασία του ασθενούς από αυθαίρετες ιατρικές παρεμβάσεις. Αντιθέτως, αναδεικνύει τον ασθενή σε συμμετοχο της θεραπευτικής διαδικασίας,¹⁷ αναγνωρίζοντας το δικαίωμά του να λαμβάνει αποφάσεις που αφορούν το σώμα και τη ζωή του, ακόμη και αν αυτές αποκλίνουν από την ιατρικώς ενδεδειγμένη επιλογή.

Το δικαίωμα άρνησης ιατρικής πράξης

Το δικαίωμα άρνησης θεραπείας αποτελεί αναγκαία και λογική συνέπεια της αρχής της ενημερωμένης συναίνεσης¹⁸. Εφόσον ο ασθενής έχει το δικαίωμα να συναινεί, έχει και το δικαίωμα να μην συναινεί. Η άρνηση θεραπείας

δεν συνιστά παρεκκλίνουσα ή αντικοινωνική συμπεριφορά, αλλά νόμιμη έκφραση της προσωπικής αυτοδιάθεσης.¹⁹ Η επιλογή μεταξύ των θεωριών περί σωματικής βλάβης ή προσβολής προσωπικότητας έχει πρακτική σημασία για την κατανομή του βάρους απόδειξης.²⁰ Αν η πράξη εκληφθεί ως σωματική βλάβη, ο γιατρός φέρει το βάρος να αποδείξει τη συναίνεση για να άρει τον παράνομο χαρακτήρα. Στη σύγχρονη θεώρηση, η έλλειψη ενημέρωσης καθίσταται το κεντρικό σημείο της παρανομίας και ο γιατρός υποχρεούται να αποδείξει ότι παρείχε πλήρη ενημέρωση.²¹

Το άρθρο 12 δεν θέτει ως προϋπόθεση για το κύρος της άρνησης την ορθότητα ή τη λογικότητά της. Ο νομοθέτης αποφεύγει συνειδητά να εισαγάγει αξιολογικά κριτήρια ως προς το περιεχόμενο της απόφασης του ασθενούς. Εκείνο που έχει σημασία είναι η ικανότητα προς διάγνωση και η επαρκής ενημέρωση. Κατά συνέπεια, ακόμη και μία απόφαση που οδηγεί σε σοβαρή επιδείνωση της υγείας ή σε θάνατο μπορεί να είναι νομικά δεσμευτική για τον ιατρό.²² Επιπρόσθετα, η ικανότητα προς διάγνωση δεν ταυτίζεται με τη γενική δικαιιοπρακτική ικανότητα, αλλά συνδέεται ειδικά με τη δυνατότητα κατανόησης της συγκεκριμένης ιατρικής κατάστασης και των συνεπειών της απόφασης. Η κρίση περί ύπαρξης ή μη της ικανότητας αυτής αποτελεί κατ' αρχήν ιατρική αξιολόγηση, με σημαντικές όμως νομικές συνέπειες.²³ Η ρύθμιση αυτή σηματοδοτεί την εγκατάλειψη του ιατρικού πατερναλισμού και την υιοθέτηση ενός προτύπου σεβασμού της προσωπικότητας,

15 *Ismijatie J. / Ahdiana Y.L.*, Philosophical Basis of Informed Consent, Informed Refusal and Documentation, Jurnal Media Hukum, τόμ. 30, τεύχ. 2, 2021, σσ. 45–61.

16 *Λασκαρίδης Ε.*, ό.π., σσ. 140–142.

17 *Σακελλαρίου Ε.*, Η Ενημερωμένη Συναίνεση στη Νομολογία των Ελληνικών Δικαστηρίων, Νομική Επιθεώρηση, 2019, σσ. 47–77.

18 Άρθρο 12 Ν. 3418/2005.

19 *Sumner L.W.*, ό.π., σσ. 193–212.

20 *Γερασπούλου Μ.Ε. / Μαρούδας Β. / Φουντεδάκη Α.*, ό.π., σελ. 115.

21 *Γερασπούλου Μ.Ε. / Μαρούδας Β. / Φουντεδάκη Α.*, ό.π., σσ. 115–116.

22 Άρθρο 8 ΕΣΔΑ.

23 *Λασκαρίδης Ε.*, ό.π., σσ. 143–145.

στο οποίο ο ιατρός λειτουργεί ως σύμβουλος και όχι ως απόλυτος αποφασίζων.

Θρησκευτική συνείδηση και άρνηση θεραπείας

Η θρησκευτική συνείδηση αποτελεί συχνά τον θεμέλιο λόγο άρνησης συγκεκριμένων ιατρικών πράξεων.²⁴ Δόγματα και πεποιθήσεις που αφορούν την ιερότητα του σώματος, το αίμα ή τη θεϊκή βούληση μπορούν να επηρεάσουν καθοριστικά τις επιλογές του ασθενούς. Επομένως, η άρνηση θεραπείας, ως αρνητική όψη της συναίνεσης, δεσμεύει τον ιατρό ακόμη και όταν αντιβαίνει στην ιατρικώς ενδεδειγμένη επιλογή. Η θεωρία επισημαίνει ότι το άρθρο 12 ΚΙΔ κατοχυρώνει την αυτονομία του ασθενούς με τέτοιο τρόπο ώστε η ιατρική ωφελιμότητα να μην υπερισχύει της ρητής και ενσυνείδητης βούλησής του.²⁵

Ο Κώδικας δεν απαιτεί από τον ασθενή να αποδείξει τη θρησκευτική του πίστη ούτε να αιτιολογήσει περαιτέρω την απόφασή του.²⁶ Η θρησκευτική διάσταση λειτουργεί ως στοιχείο της προσωπικής ταυτότητας και όχι ως προϋπόθεση ειδικής προστασίας. Ο ιατρός υποχρεούται να σεβαστεί την άρνηση, εφόσον πληρούνται οι προϋποθέσεις της ενημέρωσης και της ικανότητας προς διάγνωση.²⁷

Ιδιαίτερη σημασία έχει το αυξημένο καθήκον επιμέλειας του ιατρού στις περιπτώσεις αυτές. Ο ιατρός οφείλει να εξαντλήσει κάθε δυνατότητα ενημέρωσης, να προτείνει εναλλακτικές θεραπευτικές λύσεις συμβατές με τις πεποιθήσεις του ασθενούς και να τεκμηριώσει με ακρίβεια τη δήλωση άρνησης.

Περιορισμοί του δικαιώματος άρνησης

Το δικαίωμα άρνησης θεραπείας, όπως κατοχυρώνεται στο άρθρο 12 ΚΙΔ, δεν έχει απόλυτο χαρακτήρα. Η ίδια η φύση του δικαιώματος, ως έκφανση της αυτονομίας, προϋποθέτει την ύπαρξη προσώπου ικανού προς διάγνωση και λήψη απόφασης. Όταν οι προϋποθέσεις αυτές εκλείπουν ή όταν συγκρούονται με υπέρτερα έννομα αγαθά, ο νομοθέτης και η δεοντολογία αναγνωρίζουν περιορισμούς.

Επείγουσα ανάγκη και τεκμαιρόμενη συναίνεση

Σε καταστάσεις επείγουσας ανάγκης, όπου ο ασθενής δεν είναι σε θέση να εκφράσει βούληση και η καθυστέρηση της ιατρικής παρέμβασης ενδέχεται να οδηγήσει σε άμεσο κίνδυνο ζωής ή σοβαρή και μη αναστρέψιμη βλάβη της υγείας,²⁸ ενεργοποιείται η αρχή της τεκμαιρόμενης συναίνεσης. Η αρχή αυτή, αν και δεν προβλέπεται ρητά στο άρθρο 12, συνάγεται ερμηνευτικά από το σύνολο του Κώδικα και από την ανάγκη προστασίας της ζωής.

Η τεκμαιρόμενη συναίνεση δεν συνιστά εξαίρεση ευρείας εφαρμογής, αλλά περιορίζεται αυστηρά στο απολύτως αναγκαίο μέτρο. Ο ιατρός οφείλει να παύσει την παρέμβαση μόλις καταστεί δυνατή η έκφραση βούλησης από τον ασθενή ή τον νόμιμο εκπρόσωπό του. Ειδικά σε περιπτώσεις όπου είναι γνωστό ότι ο ασθενής, για λόγους θρησκευτικής συνείδησης, απορρίπτει συγκεκριμένες πράξεις, η επίκληση της τεκμαιρόμενης συναίνεσης πρέπει να γίνεται με ιδιαίτερη φειδώ.

²⁴ Άρθρο 13 παράγραφος 1, Σύνταγμα.

²⁵ Λασκαρίδης Ε., ό.π., σσ. 146-148.

²⁶ Άρθρο 12 Ν. 3418/2005.

²⁷ Χρυσόγονος Κ., Συνταγματικό Δίκαιο, Εκδόσεις Σάκκουλα, 8η έκδ., 2021, σσ. 315-332.

²⁸ Ρούσσος Π., Η ικανότητα προς συναίνεση και η μη συναίνεση στη νομική πράξη, Νομική Επιθεώρηση, 2017, σσ. 55-78.

Ανικανότητα προς διάγνωση

Η ικανότητα προς διάγνωση αποτελεί θεμελιώδη προϋπόθεση για την άσκηση του δικαιώματος άρνησης θεραπείας. Πρόσωπα που τελούν σε κατάσταση βαριάς ψυχικής διαταραχής, μειωμένης συνείδησης ή άλλης μορφής ανικανότητας δεν μπορούν να εκφράσουν έγκυρη βούληση κατά την έννοια του άρθρου 12 ΚΙΔ. Στις περιπτώσεις αυτές, ο ιατρός καλείται να ισορροπήσει μεταξύ της προστασίας της ζωής και του σεβασμού της πιθανής προγενέστερης βούλησης του ασθενούς. Ιδιαίτερη σημασία αποκτούν οι προγενέστερες δηλώσεις βούλησης, οι οποίες, αν και δεν ρυθμίζονται ρητά στον ΚΙΔ, μπορούν να ληφθούν υπόψη ως ένδειξη της αξιακής ταυτότητας του ασθενούς. Η ερμηνεία του άρθρου 12 αναδεικνύει τη σημασία αυτής της στάθμισης.²⁹

Ανηλικότητα και βέλτιστο συμφέρον του παιδιού

Η άρνηση θεραπείας για λόγους θρησκευτικής συνείδησης αποκτά ιδιαίτερη πολυπλοκότητα όταν αφορά ανήλικο ασθενή.³⁰ Η άσκηση της γονικής μέριμνας περιλαμβάνει το δικαίωμα και την υποχρέωση των γονέων να λαμβάνουν αποφάσεις για την υγεία του τέκνου. Ωστόσο, η εξουσία αυτή δεν είναι απεριόριστη.

Το άρθρο 12 ΚΙΔ, ερμηνευόμενο υπό το πρίσμα της αρχής του βέλτιστου συμφέροντος του παιδιού, δεν επιτρέπει την άρνηση σωτηρίας ή απολύτως αναγκαίας θεραπείας όταν τίθεται σε σοβαρό κίνδυνο η ζωή ή η υγεία του ανηλίκου.³¹ Σε τέτοιες περιπτώσεις, ο ιατρός όχι μόνο επιτρέπεται αλλά και υποχρεούται να προβεί στις αναγκαίες ενέργειες, ακόμη και παρά την αντί-

θετη βούληση των γονέων.³²

Συνταγματική και ευρωπαϊκή ερμηνεία

Το άρθρο 12 ΚΙΔ δεν αποτελεί απομονωμένο κανονιστικό κανόνα, αλλά εντάσσεται σε ένα ευρύτερο συνταγματικό και διεθνές πλαίσιο προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου. Το Σύνταγμα και η ΕΣΔΑ δεν λειτουργούν ανταγωνιστικά προς τον Κώδικα, αλλά παρέχουν το αξιακό και ερμηνευτικό υπόβαθρο για την κατανόηση της εμβέλειάς του.

Η προστασία της ανθρώπινης αξίας³³ αποτελεί το υπέρτατο θεμέλιο της αυτονομίας του ασθενούς. Η ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας³⁴ περιλαμβάνει το δικαίωμα λήψης αποφάσεων που αφορούν το σώμα και την υγεία, ακόμη και όταν οι αποφάσεις αυτές δεν συνάδουν με τις κρατούσες κοινωνικές ή ιατρικές αντιλήψεις.

Παράλληλα, η θρησκευτική ελευθερία³⁵ κατοχυρώνει το δικαίωμα του ατόμου να διαμορφώνει τη ζωή του σύμφωνα με τις θρησκευτικές του πεποιθήσεις. Η άρνηση θεραπείας για λόγους θρησκευτικής συνείδησης συνιστά άμεση έκφραση του δικαιώματος αυτού, το οποίο όμως ασκείται εντός των ορίων που θέτει η προστασία τρίτων.

Σε ευρωπαϊκό επίπεδο, το άρθρο 8 ΕΣΔΑ³⁶, που προστατεύει την ιδιωτική ζωή, έχει ερμηνευτεί από το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου ως περιλαμβάνον την έννοια της σωματικής και προσωπικής αυτονομίας. Η νομολογία του ΕΔΔΑ έχει επανειλημμένα τονίσει ότι η επιβολή ιατρικής πράξης

29 Λασκαρίδης Ε., ό.π., σελ.155.

30 Γεωργίου Τ., Ανηλικότητα και Ιατρικές Αποφάσεις, Δίκαιο, Ιατρική, Ηθική, 2020, σσ. 44-71.

31 Άρθρο 12 Ν. 3418/2005.

32 Λασκαρίδης Ε., ό.π., σελ. 156.

33 Άρθρο 2 παρ. 1 Σ.

34 Άρθρο 5 παρ. 1 Σ.

35 Άρθρο 13 παρ. 1 Σ.

36 Άρθρο 8 ΕΣΔΑ.

χωρίς συναίνεση συνιστά σοβαρή επέμβαση στην ιδιωτική ζωή, ακόμη και όταν αποσκοπεί στη διάσωση της ζωής του ασθενούς. Η συμβολή αυτή του συνταγματικού και ευρωπαϊκού δικαίου δεν αναιρεί τον κεντρικό ρόλο του άρθρου 12 ΚΙΔ, αλλά ενισχύει τη δεοντολογική του λειτουργία, προσδίδοντάς του αυξημένο κανονιστικό κύρος.

Ιατρική ευθύνη σε περίπτωση παραβίασης

Η τήρηση του άρθρου 12 του Κώδικα Ιατρικής Δεοντολογίας δεν αποτελεί απλώς δεοντολογική επιταγή, αλλά και κρίσιμο παράγοντα θεμελίωσης ή άρσης της ιατρικής ευθύνης. Η παράλειψη σεβασμού μιας έγκυρης άρνησης θεραπείας δύναται να επιφέρει σοβαρές έννομες συνέπειες για τον ιατρό σε πολλαπλά επίπεδα. Σε επίπεδο αστικού δικαίου, η διενέργεια ιατρικής πράξης χωρίς συναίνεση ή παρά τη ρητή άρνηση του ασθενούς συνιστά παράνομη προσβολή της προσωπικότητας κατά το άρθρο 57 ΑΚ³⁷, καθώς και ενδεχομένως αδικοπρακτική συμπεριφορά κατά το άρθρο 914 ΑΚ³⁸. Η προσβολή αυτή δεν αίρεται από τον σωτήριο σκοπό της πράξης, δεδομένου ότι το έννομο αγαθό της αυτοδιάθεσης προστατεύεται αυτοτελώς. Σε ποινικό επίπεδο, η ιατρική πράξη χωρίς συναίνεση μπορεί, υπό προϋποθέσεις, να υπαχθεί σε διατάξεις περί σωματικής βλάβης, εφόσον απουσιάζει λόγος άρσης του αδικού. Το άρθρο 12 ΚΙΔ³⁹ λειτουργεί εδώ ως κρίσιμο ερμηνευτικό φίλτρο για την αξιολόγηση της νομιμότητας της ιατρικής παρέμβασης.⁴⁰ Επιπλέον, σε πειθαρχικό επίπεδο, η παραβία-

ση του Κώδικα μπορεί να οδηγήσει σε κυρώσεις από τα αρμόδια πειθαρχικά όργανα των ιατρικών συλλόγων, ανεξαρτήτως της ύπαρξης αστικής ή ποινικής ευθύνης. Τέλος, είναι σημαντικό να αναφέρουμε ότι για τη θεμελίωση της ευθύνης, έχει διατυπωθεί η άποψη ότι ο γιατρός που δεν ενημερώνει τον ασθενή για τις βλάβες που είναι δυνατόν να προκύψουν, ουσιαστικά «αναλαμβάνει τον κίνδυνο» για αυτές τις βλάβες.⁴¹ Επιπλέον, η συναίνεση θεωρείται συνολικά άκυρη αν ο γιατρός παρέλειψε έστω και ένα μικρό μέρος από το αναγκαίο περιεχόμενο της ενημέρωσης, καθιστώντας την πράξη αυθαίρετη.⁴²

Σχετικά με τη θεμελίωση του παρανόμου κατά τα άρθρα 57 και 914 ΑΚ, τόσο η άποψη περί σωματικής βλάβης όσο και η άποψη περί προσβολής του αυτοκαθορισμού συνδέουν τον παράνομο χαρακτήρα της ιατρικής πράξης με την προσβολή εκφάνσεων της προσωπικότητας.⁴³ Στο γερμανικό δίκαιο μάλιστα, η παράλειψη της οφειλόμενης ενημέρωσης αντιμετωπίζεται ως ισχυρισμός νόμιμης εναλλακτικής συμπεριφοράς, όπου το βάρος απόδειξης φέρει ο γιατρός.⁴⁴

Η σημασία της τεκμηρίωσης της άρνησης

Ιδιαίτερη βαρύτητα στο πλαίσιο του άρθρου 12 ΚΙΔ έχει η ορθή και πλήρης τεκμηρίωση της άρνησης θεραπείας.⁴⁵ Η καταγραφή της ενημέρωσης, της κατανόησης και της ρητής δήλωσης άρνησης του ασθενούς στο ιατρικό αρχείο δεν αποτελεί απλή γραφειοκρατική διαδικασία, αλλά ουσιώδη εγγύηση τόσο για τον

37 Άρθρο 57 ΑΚ.

38 Άρθρο 914 ΑΚ.

39 Άρθρο 12 Ν. 3418/2005.

40 Μαυρογιώργος Δ., Ποινική Ευθύνη Ιατρών – Επιχειρηματολογία & Νομολογία, Ιδιωτική Έρευνα, 2019, σσ. 29-61.

41 Γερασπούλου Μ.Ε./ Μαρούδας Β./ Φουντεδάκη Α., ό.π., σελ. 119.

42 Γερασπούλου Μ.Ε./ Μαρούδας Β./ Φουντεδάκη Α., ό.π., σσ. 119-120.

43 Γερασπούλου Μ.Ε./ Μαρούδας Β./ Φουντεδάκη Α., ό.π., σελ. 119.

44 Γερασπούλου Μ.Ε./ Μαρούδας Β./ Φουντεδάκη Α., ό.π., σελ. 101, υποσημείωση 65.

45 Ζήκος Π., Τεκμηρίωση Ιατρικών Πράξεων & Νομική Ασφάλεια, Νομική Βιβλιοθήκη, 2022, σσ. 103-128.

ασθενή όσο και για τον ιατρό.⁴⁶ Ενδιαφέρουσα είναι η σύγκριση με το γερμανικό δίκαιο, όπου γίνεται διάκριση μεταξύ έλλειψης αιτιώδους συνδέσμου και ισχυρισμού νόμιμης εναλλακτικής συμπεριφοράς. Στη δεύτερη περίπτωση, στην οποία εντάσσεται η παράλειψη ενημέρωσης, το βάρος απόδειξης φέρει ο δράστης-γιατρός.⁴⁷ Η έλλειψη επαρκούς τεκμηρίωσης μπορεί να δημιουργήσει αμφιβολίες ως προς το εάν η άρνηση ήταν πράγματι ενσυνείδητη και ελεύθερη, μεταθέτοντας το βάρος απόδειξης στον γιατρό. Αντιθέτως, η αναλυτική καταγραφή ενισχύει τη διαφάνεια της ιατρικής πράξης και λειτουργεί προληπτικά έναντι μελλοντικών νομικών διενέξεων.

Τα όρια του ιατρικού πατερναλισμού

Η καθιέρωση της ενημερωμένης συναίνεσης και του δικαιώματος άρνησης θεραπείας σηματοδοτεί τη μετάβαση από το πατερναλιστικό μοντέλο ιατρικής πρακτικής σε ένα πρότυπο σεβασμού της αυτονομίας. Ο ιατρός δεν νομιμοποιείται πλέον να επιβάλλει τη θεραπευτική του κρίση, ακόμη και αν αυτή θεωρείται επιστημονικά άρτια. Ωστόσο, ο πλήρης αποκλεισμός κάθε μορφής πατερναλισμού δεν είναι πάντοτε εφικτός ή επιθυμητός.⁴⁸ Σε περιπτώσεις ανικανότητας, ψυχικών διαταραχών ή ανηλικότητας, η ιατρική παρέμβαση χωρίς συναίνεση μπορεί να δικαιολογηθεί ως αναγκαίο μέτρο προστασίας.⁴⁹ Το άρθρο 12 ΚΙΔ επιδιώκει να οριοθετήσει με σαφήνεια αυτές τις εξαιρέσεις, αποτρέποντας τη γενίκευσή τους.

Συμπεράσματα

Η άρνηση θεραπείας για λόγους θρησκευτικής συνείδησης συνιστά μία από τις πλέον σύνθετες

εκφάνσεις της σύγχρονης ιατρικής δεοντολογίας. Το άρθρο 12 του Κώδικα Ιατρικής Δεοντολογίας αναδεικνύεται ως ο κατεξοχήν κανόνας που ρυθμίζει τη σύγκρουση μεταξύ της αυτονομίας του ασθενούς και της υποχρέωσης προστασίας της ζωής. Μέσα από την καθιέρωση της ενημερωμένης συναίνεσης, ο Κώδικας κατοχυρώνει τον σεβασμό της προσωπικότητας και της αξιακής ταυτότητας του ασθενούς, συμπεριλαμβανομένων των θρησκευτικών του πεποιθήσεων. Παράλληλα, θέτει σαφή όρια, ιδίως σε περιπτώσεις ανηλικών, ανικανότητας ή επείγουσας ανάγκης, διασφαλίζοντας ότι η αυτονομία δεν λειτουργεί εις βάρος υπέρτερων εννόμων αγαθών.

Η ερμηνευτική συνδρομή του Συντάγματος και της ΕΣΔΑ ενισχύει, χωρίς να υποκαθιστά, τον κεντρικό ρόλο του άρθρου 12 ΚΙΔ. Η ισορροπία που επιτυγχάνεται μέσω του Κώδικα αποδεικνύει ότι η σύγχρονη ιατρική πράξη μπορεί να είναι ταυτόχρονα επιστημονικά υπεύθυνη, νομικά ασφαλής και βαθύτατα ανθρωποκεντρική.

⁴⁶ Άρθρο 12 Ν. 3418/2005.

⁴⁷ Γερασπούλου Μ.Ε./ Μαρούδας Β./ Φουντεδάκη Α., ό.π., σελ. 101, υποσημ. 65, με παραπομπή σε Münchener Kommentar/Wagner.

⁴⁸ Αλεξανδρίδης Γ., Ιατρική Ηθική & Πατερναλισμός, Εκδόσεις Σάκουλα, 2019, σσ. 27-59.

⁴⁹ Ματσαγγούρας Π., Ιατρικό Δίκαιο – Ηθικές Αρχές & Πατερναλισμός, Νομικές Εκδόσεις, 2022, σσ. 213-240.

Διόρθωση καταχωρισμένου φύλου: Νομικό πλαίσιο, προϋποθέσεις και προκλήσεις για τα διεμφυλικά και τα ίντερσεξ άτομα

Λίνα Τσακαλέρη

Τριτοετής Φοιτήτρια Νομικής Σχολής ΑΠΘ

Σοφία Πετράκου

*Ασκούμενη Δικηγόρος, Μεταπτυχιακή Φοιτήτρια στο ΠΜΣ «Ποινικό Δίκαιο και Εξαρτήσεις»
Νομικής Σχολής ΑΠΘ και Τμήματος Νομικής Πανεπιστημίου Λευκωσίας*

Εισαγωγή

Η διόρθωση καταχωρισμένου φύλου αποτελεί θεσμό που εισήχθη το πρώτον με τον ν. 4491/2017. Η ratio του νόμου είναι η ρύθμιση των ζητημάτων που βαρύνουν τα transgender και intersex άτομα, ώστε αυτά να εντάσσονται ομαλά στον κοινωνικό και νομικό κόσμο άνευ ρατσισμού και άνισης μεταχείρισης. Ειδικότερα, οι διακρίσεις συνδέονται στενά με την ανοιχτή έκφραση φύλου από τα θιγόμενα πρόσωπα. Επίσης, χαμηλά είναι τα ποσοστά των ατόμων που καταγγέλλουν τη διακριτική μεταχείριση, καθώς πιστεύουν πως η καταγγελία θα ήταν αλυσιτελής ή δεν επιθυμούν την αποκάλυψη

της ταυτότητας φύλου τους. Τομείς της ζωής τους που επηρεάζονται δυσμενώς είναι κυρίως η απασχόληση¹, η εκπαίδευση, η υγεία και οι προσωπικές τους σχέσεις.² Κατά συνέπεια, η αντιστοιχία της ταυτότητας φύλου με τα κρατικά έγγραφα βοηθά στην αποτροπή του στίγματος και κατ' επέκταση στη βελτίωση της ψυχολογίας των ατόμων αυτών.³

Εντούτοις, ο ν. 4491/2017 αφορά κυρίως τα τρανς άτομα, χωρίς να επιλύει βασικά προβλήματα των ίντερσεξ ατόμων. Για παράδειγμα, ειδική πρόκληση που αντιμετώπιζαν τα ίντερσεξ άτομα ήταν η ιατρική επέμβαση κανονικοποίησης του φύλου σε βρεφική ηλικία. Η λύση του ζητήματος αυτού επήλθε αργότερα

- 1 James S. /Herman J. /Durso L. /Heng-Lehtinen R., U.S. Trans Survey Early Insights, Advocates for Trans Equality, 2022, σελ. 21, διαθέσιμο σε: https://transequality.org/sites/default/files/2024-02/2022%20USTS%20Early%20Insights%20Report_FINAL.pdf.
- 2 Αιτιολογική Έκθεση του ν. 4491/2017, σελ. 1, διαθέσιμη σε: https://ministryofjustice.gr/wp-content/uploads/2019/08/7bNomos_ekthesi2-1.pdf · FRA, Η ζωή των τρανς ατόμων στην ΕΕ, διαθέσιμο σε: *Η ζωή των τρανς ατόμων στην ΕΕ – Συγκριτική ανάλυση των δεδομένων της έρευνας για τα άτομα ΛΟΑΤ στην ΕΕ – Σύνοψη.
- 3 Scheim A. / Restar A. / Zubizarreta D. / Lucas R. / Cole S.W. / Everhart A. / Baker K.E. / Rodriguez M.I., Legal gender recognition and the health of transgender and gender diverse people: A systematic review and meta-analysis, Social Science and Medicine, 2025 · Holzer L., Legal gender recognition in times of change at the European Court of Human Rights, ERA Forum, 2022, σελ. 168.

με τον ν. 4958/2022, με την απαγόρευση της επιλογής φύλου των ίντερσεξ τέκνων από τους γονείς τους.⁴

Για τη σαφέστερη κατανόηση απαιτείται μια σύντομη αναφορά στον ορισμό των διεμφυλικών και intersex ατόμων.⁵ «Διεμφυλικά» (transgender, trans) χαρακτηρίζονται τα άτομα των οποίων το κοινωνικό φύλο δεν συνάδει με το βιολογικό φύλο που διαπιστώθηκε κατά τη γέννησή τους από τον ιατρό. Η διαφορά εκφράζεται μέσω λ.χ. ένδυσης, συμπεριφοράς, ενώ δεν απαιτείται η μετάβαση από ένα φύλο στο άλλο με χειρουργική επέμβαση. «Διαφυλικά» (intersex) είναι τα άτομα που διαθέτουν στοιχεία και των δύο φύλων, χωρίς να εντάσσονται συγκεκριμένα σε ένα από αυτά. Ειδική πρόκληση που αντιμετωπίζουν αυτά τα άτομα είναι η ιατρική επέμβαση η οποία σκοπό έχει να τους εντάξει στο δίπολο άνδρας - γυναίκα, συχνά σε νεαρή ηλικία.

Το δικαίωμα στην ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας (Άρθρο 5 παρ. 1 Συντ., άρθρο 8 ΕΣΔΑ)

Οποσδήποτε η δυνατότητα του φυσικού προσώπου να διορθώσει το καταχωρισμένο φύλο του αποτελεί μια από τις πολυάριθμες εκδηλώσεις του θεμελιώδους δικαιώματος της ελεύθερης

ανάπτυξης της προσωπικότητας, όπως αυτό ρυθμίζεται από τις διατάξεις 5 παρ. 1 του Ελληνικού Συντάγματος⁶ και 8 της ΕΣΔΑ⁷. Ειδικότερα, θα μπορούσε να ειπωθεί ότι αποτελεί πρακτική εφαρμογή της ελευθερίας να παρουσιάζεσαι στους άλλους όπως θέλεις, η οποία βασίζεται επίσης στη διάταξη του άρθρου 9 παρ. 1 εδ. β' Σ.⁸, που αφορά το απαραβίαστο της ιδιωτικής ζωής.

Στην ελευθερία αυτή εντάσσεται μεταξύ άλλων το δικαίωμα αλλαγής του ονοματεπώνυμου⁹, διαδικασία που προβλέπεται ρητά στον ν. 4491/2017 (άρθρο 4 παρ. 1¹⁰) και είναι θεμιτό και αυτονόητο κομμάτι της διαδικασίας της φυλομετάβασης, καθώς το ονοματεπώνυμο, ως βασικό χαρακτηριστικό της ταυτότητας του ατόμου, πρέπει να ταιριάζει και να αντιστοιχεί στο νέο καταχωρισμένο πλέον φύλο. Δεν είναι άλλωστε τυχαίο το γεγονός ότι πολλά διεμφυλικά άτομα αλλάζουν άτυπα το όνομά τους στις κοινωνικές τους συναναστροφές ήδη πολύ πριν την επίσημη κατάθεση της αίτησης εκούσιας δικαιοδοσίας που προβλέπεται στο άρθρο 4 του νόμου για τη δικαστική αναγνώριση της ταυτότητας φύλου τους και την τελική διόρθωση φύλου και ονόματος στη ληξιαρχική πράξη γέννησης. Ο λόγος είναι εμφανώς ο κρίσιμος ρόλος που διαδραματίζει το ονοματεπώνυμο στις κοινωνικές σχέσεις και στον τρόπο με τον οποίο οι άλλοι αντιλαμβάνονται το άτομο, αλλά και το ίδιο το άτομο αντιλαμβάνεται τον εαυτό του.

4 *Πικραμένον Ν.*, Ίντερσεξ ακτιβισμός και νομική αλλαγή στην Ελλάδα, Άρθρα 17 έως 20 του Νόμου 4958/2022, Constitutionalism, Ομίλος «Αριστόβουλος Μάνεσης», διαθέσιμο σε: Ίντερσεξ ακτιβισμός και νομική αλλαγή στην Ελλάδα. Άρθρα 17 έως 20 του Νόμου 4958/2022 - constitutionalism.gr.

5 Αντλήθηκαν από: European Institute for Gender Equality, Διεμφυλικό Άτομο, διαθέσιμο σε: διεμφυλικό άτομο | European Institute for Gender Equality · Council of Europe, Thematic report on Legal Gender Recognition in Europe, 2022, σσ. 41-42, διαθέσιμο σε: <https://rm.coe.int/thematic-report-on-legal-gender-recognition-in-europe-2022/1680a729b3> · *Pikramenou Ν.*, Bioethica, Should there be two genders? The case of intersex people, 2015, 1(1), σσ. 25-31, διαθέσιμο σε: <https://doi.org/10.12681/bioeth.19563>.

6 «Καθένας έχει δικαίωμα να αναπτύσσει ελεύθερα την προσωπικότητά του και να συμμετέχει στην κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή της Χώρας, εφόσον δεν προσβάλλει τα δικαιώματα των άλλων και δεν παραβιάζει το Σύνταγμα ή τα χρηστά ήθη».

7 «Κάθε πρόσωπο έχει δικαίωμα στον σεβασμό της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής του, της κατοικίας του και της αλληλογραφίας του».

8 «Η κατοικία του καθενός είναι άσυλο. Η ιδιωτική και οικογενειακή ζωή του ατόμου είναι απαραβίαστη. Καμία έρευνα δεν γίνεται σε κατοικία, παρά μόνο όταν και όπως ορίζει ο νόμος και πάντοτε με την παρουσία εκπροσώπων της δικαστικής εξουσίας».

9 *Χρυσόγονος Κ./Βλαχόπουλος Σπ.*, Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα, Νομική Βιβλιοθήκη, 2017, σελ. 221.

10 «Η διόρθωση του καταχωρισμένου φύλου γίνεται με δικαστική απόφαση σύμφωνα με το άρθρο 782 ΚΠολΔ. Στην αίτηση δηλώνονται το επιθυμητό φύλο, το κύριο όνομα που επιλέγεται και το προσαρμοσμένο σχετικά επώνυμο. Στην αίτηση επισυνάπτεται αντίγραφο της ληξιαρχικής πράξης γέννησης του προσώπου».

Η παραδοχή αυτή, ότι δηλαδή το δικαίωμα διόρθωσης του καταχωρισμένου φύλου αποτελεί έκφραση του δικαιώματος ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας, γίνεται και ευθέως από τον ν. 4491/2017, και συγκεκριμένα το άρθρο 1¹¹, και στις δύο παραγράφους του οποίου, οι οποίες αποτελούν γενικές διακηρύξεις που εισάγουν στο πνεύμα του νόμου, υπάρχει ρητή αναφορά στην ταυτότητα και τα χαρακτηριστικά φύλου ως στοιχεία της προσωπικότητας των ατόμων. Ταυτόχρονα, σε αυτό συνηγορεί και η αιτιολογική έκθεση του ν. 4491/2017, η οποία χαρακτηρίζει την αρχή του α. 5 παρ. 1 Σ. ως το «σημείο εκκίνησης της προτεινόμενης νομοθεσίας». ¹² Είναι επομένως εμφανές ότι ο ν. 4491/2017 έχει στόχο την ενίσχυση της ελευθερίας της ανάπτυξης της προσωπικότητας των ατόμων, σε σύμπνοια με τα άρθρα 5 παρ. 1 Σ. και 8 ΕΣΔΑ.

Προϋποθέσεις για τη διόρθωση καταχωρισμένου φύλου

Το σύστημα προϋποθέσεων προ του ν. 4491/2017

Πριν τη θέσπιση του ν. 4491/2017, στο ελληνικό δίκαιο δεν υπήρχε τυπικός νόμος που να αφορά συγκεκριμένα τη διόρθωση του καταχωρισμένου φύλου έτσι ώστε αυτό να συμβαδίζει με το κοινωνικό φύλο του ενδιαφερόμενου φυσικού προσώπου. Η διόρθωση γινόταν κατ' εφαρμογή του γενικότερου ν. 344/1976 περί ληξιαρχικών πράξεων. Στα άρθρα 13 και 14 του ως άνω προβλεπόταν δυνατότητα διόρ-

θωσης ληξιαρχικής πράξης ύστερα από τελεσίδικη δικαστική απόφαση κατά την εκούσια δικαιοδοσία και οριζόταν, μεταξύ άλλων, ότι η μεταβολή αυτή μπορεί να αφορά και την αλλαγή του φύλου στη ληξιαρχική πράξη γέννησης. ¹³ Επιπλέον, μονόδρομος για κάθε ενδιαφερόμενο, ήταν η υπέρμετρα επώδυνη σωματικά και ψυχικά- όταν γίνεται καταναγκαστικά -και σαφώς κοστοβόρα διαδικασία της χειρουργικής επέμβασης φυλομετάβασης, καθώς νομολογικά είχε επικρατήσει η άποψη ότι στην αίτηση της εκούσιας δικαιοδοσίας που έπρεπε να υποβληθεί στο Ειρηνοδικείο, προαπαιτούμενο του παραδεκτού της ήταν να βεβαιώνεται ότι το άτομο έχει υποβληθεί στην ως άνω εγχείρηση και σωρευτικά ότι παρακολουθείται συστηματικά από ψυχίατρο. ¹⁴

Ως εκ τούτου, για την επίσημη κατοχύρωση του διορθωμένου του φύλου, δεν αρκούσε η απλή επιθυμία του ατόμου για την αλλαγή του στοιχείου αυτού στη ληξιαρχική πράξη γέννησης, αλλά ήταν μια εξαιρετικά περίπλοκη και πολυδάπανη διαδικασία, η οποία ενείχε μεταξύ άλλων κινδύνους στον τομέα της διασφάλισης των προσωπικών δεδομένων και του ιατρικού απορρήτου αλλά και της διασφάλισης της αξιοπρέπειας και σωματικής ακεραιότητας των ατόμων.

Έτσι, και σε συνδυασμό με Εισηγήσεις του Παγκόσμιου Οργανισμού Υγείας αλλά και του ΟΗΕ¹⁵, οι οποίες χαρακτήρισαν κατηγορηματικά το προαπαιτούμενο αυτό ως απάνθρωπο, ακόμα και με τον βαρύ χαρακτηρισμό βασανιστήριο, η ελληνική νομολογία άρχισε σταδιακά να ωριμάζει προ ακόμα της θέσπισης του

11 Παρ 1. «Το πρόσωπο έχει δικαίωμα στην αναγνώριση της ταυτότητας φύλου του ως στοιχείου της προσωπικότητάς του». παρ 2. «Το πρόσωπο έχει δικαίωμα στο σεβασμό της προσωπικότητάς του με βάση τα χαρακτηριστικά φύλου του».

12 Αιτιολογική έκθεση στο σχέδιο νόμου «Νομική αναγνώριση της ταυτότητας φύλου – Εθνικός Μηχανισμός Εκπόνησης, Παρακολούθησης και Αξιολόγησης των Σχεδίων Δράσης για τα Δικαιώματα του Παιδιού», διαθέσιμη σε: ΤΠΝ ΝΟΜΟΣ.

13 Μήτας Σ., Για το δικαίωμα στον έμφυλο αυτοπροσδιορισμό: Δικαιολογητικές αρχές και νομική ρύθμιση, Constitutionalism, 13 Νοεμβρίου 2021, διαθέσιμο σε: <https://www.constitutionalism.gr/gia-tio-diakaioma-ston-emfilo-aftoprosdiorismo-dikaiologitikes-arxes-kai-nimiki>.

14 Αιτιολογική έκθεση στο σχέδιο νόμου «Νομική αναγνώριση της ταυτότητας φύλου – Εθνικός Μηχανισμός Εκπόνησης, Παρακολούθησης και Αξιολόγησης των Σχεδίων Δράσης για τα Δικαιώματα του Παιδιού», διαθέσιμη σε: ΤΠΝ ΝΟΜΟΣ.

15 Έκθεση του Ειδικού Εισηγητή του ΟΗΕ για τα βασανιστήρια και κάθε άλλη βάνανση, απάνθρωπη ή εξευτελιστική μεταχείριση ή τιμωρία, 1η Φεβρουαρίου 2013, A/HRC/22/53, διαθέσιμη στα Αγγλικά σε: <https://docs.un.org/en/A/HRC/22/53>.

ν.4491/2017 και εκδόθηκε η ιστορική και πρωτοποριακή 418/2016 ΕιρΑθ, η οποία δέχτηκε σχετική αίτηση εκούσιας δικαιοδοσίας παρ' όλο που η αιτούσα δεν είχε προβεί σε πλήρη χειρουργική φυλομετάβαση. Στην ως άνω απόφαση θεωρήθηκε ότι η πρακτική της υποχρεωτικής εγχείρησης αντιβαίνει στο άρθρο 8 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, καθώς και τα άρθρα 2¹⁶ και 26¹⁷ του Διεθνούς Συμφώνου για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα, καθώς ξεπερνάει το μέτρο της αναλογικότητας και εισάγει δυσμενή διάκριση για τα διεμφυλικά άτομα, αφού τα υποχρεώνει να μπουν σε μια ιδιαίτερα επίπονη διαδικασία προκειμένου να απολαύσουν ένα δικαίωμα το οποίο ένα μη διεμφυλικό άτομο θα απολάμβανε έτσι κι αλλιώς, χωρίς καμία δυσκολία ή εμπόδιο, το δικαίωμα στην ελεύθερη έκφραση και ανάπτυξη της προσωπικότητας μέσω της ταυτότητας φύλου.

Το σύστημα προϋποθέσεων σήμερα, μετά τον ν. 4491/2017

Σε συνέχεια της πληθώρας Γνωμοδοτήσεων και Εισηγήσεων από Διεθνείς και Ευρωπαϊκούς φορείς και της σταδιακής συμμόρφωσης και της νομολογίας των ελληνικών Δικαστηρίων στη νέα, ηπιότερη και με μεγαλύτερο σεβασμό στην ανθρώπινη υπόσταση των διεμφυλικών ατόμων πραγματικότητα, ο εθνικός νομοθέτης θεώρησε έτοιμη την ελληνική κοινωνία να δε-

χτεί τον νόμο 4491/2017, ο οποίος θα ερχόταν να λύσει στο εξής το ζήτημα των υπερμέτρως επαχθών νομολογιακών προϋποθέσεων της νομικής αναγνώρισης της ταυτότητας φύλου, ως το πρώτο ειδικό νομοθέτημα επί του θέματος στο ελληνικό δίκαιο. Στο άρθρο 3 παρ. 4¹⁸ του νόμου, το οποίο αφορά τις προϋποθέσεις διόρθωσης φύλου, όχι απλώς δεν εισάγεται καμία απολύτως υποχρέωση για υποβολή σε εγχείρηση αλλά η αναγκαιότητα αυτής αποκλείεται ρητά. Στόχος προφανώς, ήταν να εκλείψει οριστικά η προαναφερθείσα μακρόχρονη νομολογιακή πρακτική που ερχόταν σε αντίθεση με κάθε έννοια ισονομίας και σεβασμού στην ελευθερία αυτοδιάθεσης του σώματος.

ΖΗΤΗΜΑ ΑΝΗΛΙΚΟΤΗΤΑΣ

Δικαιοπρακτική ικανότητα

Σύμφωνα με το άρθρο 3 παρ. 2 του ν. 4491/2017 και το 127 ΑΚ, δυνατότητα διόρθωσης έχουν καταρχήν οι πλήρως δικαιοπρακτικά ικανοί, ήτοι αυτοί που έχουν συμπληρώσει το 18^ο έτος της ηλικίας τους. Επιπροσθέτως ο νόμος προβλέπει ότι κατ' εξαίρεση μπορούν να διορθώσουν το φύλο τους αφενός οι ανήλικοι που έχουν συμπληρώσει το 17^ο έτος ηλικίας με τη συναίνεση των ασκούντων την γονική μέριμνα · αφετέρου οι ανήλικοι που έχουν συμπληρώσει το 15^ο έτος της ηλικίας τους εφόσον εξασφαλίσουν την παραπάνω συναίνεση και θε-

16 «1. Τα Συμβαλλόμενα Κράτη στο παρόν Σύμφωνο αναλαμβάνουν την υποχρέωση να σέβονται και να εγγυώνται σε όλα τα άτομα που βρίσκονται στην επικράτειά τους και υπάγονται στη δικαιοδοσία τους τα δικαιώματα που αναγνωρίζονται στο παρόν Σύμφωνο, χωρίς καμία διάκριση, ιδίως φυλής, χρώματος, γένους, γλώσσας, θρησκείας, πολιτικών ή άλλων πεποιθήσεων, εθνικής ή κοινωνικής προέλευσης, περιουσίας, γέννησης ή κάθε άλλης κατάστασης».

«2. Τα Συμβαλλόμενα Κράτη στο παρόν Σύμφωνο αναλαμβάνουν την υποχρέωση να δημιουργήσουν τις απαραίτητες προϋποθέσεις, σύμφωνα με τις συνταγματικές τους διαδικασίες και τις διατάξεις του παρόντος Συμφώνου, που θα επιτρέψουν τη λήψη μέτρων νομοθετικού ή άλλου χαρακτήρα, καταλλήλων για την πραγματοποίηση των δικαιωμάτων που αναγνωρίζονται στο παρόν Σύμφωνο στις περιπτώσεις όπου τέτοιες διατάξεις ή μέτρα δεν έχουν ήδη προβλεφθεί».

17 «Όλα τα πρόσωπα είναι ίσα ενώπιον του νόμου και έχουν δικαίωμα, χωρίς καμία διάκριση, σε ίση προστασία του νόμου. Ως προς αυτό το ζήτημα, ο νόμος πρέπει να απαγορεύει κάθε διάκριση και να εγγυάται σε όλα τα πρόσωπα ίση και αποτελεσματική προστασία έναντι κάθε διάκρισης, ιδίως λόγω φυλής, χρώματος, γένους, γλώσσας, θρησκείας, πολιτικών ή άλλων πεποιθήσεων, εθνικής ή κοινωνικής προέλευσης, περιουσίας, γέννησης ή άλλης κατάστασης».

18 «4. Για τη διόρθωση του καταχωρισμένου φύλου δεν απαιτείται να βεβαιώνεται ότι το πρόσωπο έχει υποβληθεί σε οποιαδήποτε προηγούμενη ιατρική επέμβαση. Δεν απαιτείται επίσης η οποιαδήποτε προηγούμενη εξέταση ή ιατρική αγωγή που σχετίζεται με τη σωματική ή ψυχική του υγεία».

τική γνωμάτευση διεπιστημονικής Επιτροπής με παιδοψυχίατρο, ψυχίατρο, ενδοκρινολόγο, παιδοχειρουργό, ψυχολόγο, κοινωνικό λειτουργό και παιδίατρο. Αντίστοιχη ρύθμιση υπάρχει και στον ν. 4958/2022 στα άρθρα 17 και 18, με σκοπό την προστασία των ανηλίκων από επεμβάσεις που δεν συμβάλλουν στη βελτίωση της υγείας, αλλά στην υποχρεωτική ένταξή τους σε ένα φύλο. Μάλιστα, η απαγόρευση των επεμβάσεων κανονικοποίησης σε βρέφη είναι σαφής στο άρθρο 20 του ν. 4958/2022 που αφορά την ποινική κύρωση του ιατρού που ενεργεί χωρίς τη συναίνεση του ίδιου του ίντερσεξ ατόμου. Εφόσον ένας ανήλικος που δεν έχει συμπληρώσει τα 15 έτη μπορεί να επιλέξει την αλλαγή χαρακτηριστικών φύλου, βάσει του άρθρου 19 του ν. 4958/2022 και του άρθρου 3 του ν. 4491/2017, ακόμη και αυτή η κατηγορία ανηλίκων έχει τη δυνατότητα διόρθωσης καταχωρισμένου φύλου.

Η πρόβλεψη στο σχέδιο νόμου

Το σχέδιο νόμου έκανε δεκτή τη διόρθωση φύλου υπό την προϋπόθεση της πλήρους δικαιοπρακτικής ικανότητας του αιτούντος (άρθρο 3 του ν. 4491/2017, άρθρο 127 ΑΚ).¹⁹ Αναλυτικότερα, έκρινε ότι το ζήτημα διόρθωσης φύλου στα κρατικά έγγραφα διέπεται από τέτοιο βαθμό σοβαρότητας, ώστε να χρειάζεται πλήρη πνευματική ωριμότητα. Δηλαδή, η ελευθερία ανάπτυξης της προσωπικότητας και δη η επιλογή ταυτότητας φύλου (άρθρο 5 παρ. 1 Σ) είναι μία απόφαση που απαιτεί ιδιαίτερα ώριμη σκέψη, αυτογνωσία και κατανόηση των συνεπειών

που θα επέλθουν. Το ζήτημα πρόσβασης των ανηλίκων στη διόρθωση φύλου απασχόλησε το κοινό, τους ακαδημαϊκούς, καθώς και την Ευρώπη εν συνόλω. Οι απόψεις έτειναν προς την αποδοχή αυτής της δυνατότητας και για τους ανηλίκους, είτε με χαμηλότερο όριο ηλικίας είτε και άνευ οποιουδήποτε ορίου.²⁰ Με αυτόν τον τρόπο θα πραγματοποιεί και το βέλτιστο συμφέρον του παιδιού όπως ορίζεται και στα άρθρα 2, 3, 5, 8, 12 της Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Παιδιού (UN Convention on the Rights of the Child).

Τα παραπάνω οδήγησαν τον Έλληνα νομοθέτη να συμπεριλάβει και δύο ηλικιακές ομάδες ανηλίκων που κατά το Αστικό Δίκαιο ορίζονται ως περιορισμένα ικανοί για δικαιοπραξία.²¹ Αυτό θεωρήθηκε θεμιτό, διότι οι έφηβοι διαθέτουν την ωριμότητα να αποφασίσουν την ταυτότητα φύλου τους και τον τρόπο με τον οποίο θέλουν να παρουσιάζονται στους άλλους ανθρώπους, αφού μάλιστα η εφηβεία είναι η κατεξοχήν περίοδος διαμόρφωσης της προσωπικότητας ενός ατόμου. Επιπλέον, μεγάλο ποσοστό των trans ατόμων δηλώνει ότι από πολύ νεαρή ηλικία είχε αντιληφθεί την ασυμφωνία της ταυτότητας φύλου και του αποδιδόμενου φύλου βάσει των ιατρικών δεδομένων.²² Επομένως, η δυνατότητα διόρθωσης φύλου μπορεί να συμβάλλει στην αποτροπή του αποκλεισμού των trans παιδιών και εφήβων από την υπόλοιπη μαθητική κοινότητα.²³ Όσον αφορά τα άτομα άνω των 18 ετών, η δυνατότητα κριτικής σκέψης και συναίνεσης τεκμαίρεται, ήτοι δεν απαιτεί απόδειξη, εκτός εάν εμπίπτει σε μία περίπτωση του άρθρου 131 ΑΚ.²⁴

19 Σχέδιο Νόμου του ν. 4491/2017, διαθέσιμο σε: [sxedio_nomou_filo_paidi.pdf](#) · Φουντεδάκη Κ., Το Σχέδιο Νόμου της Νομοπαρασκευαστικής Επιτροπής του Υπουργείου Δικαιοσύνης για την αναγνώριση της ταυτότητας φύλου, Ομίλος Μελέτης Ιατρικού Δικαίου και Βιοηθικής, Αναγνώριση ταυτότητας φύλου, Εκδόσεις Σάκκουλα, τεύχ. 27, 2017, σσ. 59-81.

20 Έκθεση Δημόσιας Διαβούλευσης του ν. 4491/2017, Άρθρο 3.

21 Γεωργιάδης Απ., Γενικές Αρχές Αστικού Δικαίου, Εκδόσεις Σάκκουλα, παρ. 11 άρ. 33-37.

22 Thematic Report on Legal Gender Recognition in Europe (2022), Council of Europe, σελ. 34 άρ. 52.

23 Παπαδοπούλου Α., Η συνταγματική θεμελίωση του δικαιώματος στην εναρμόνιση ψυχοκοινωνικού και νομικού φύλου, Ομίλος Μελέτης Ιατρικού Δικαίου και Βιοηθικής, Αναγνώριση ταυτότητας φύλου, Εκδόσεις Σάκκουλα, τεύχ. 27, 2017, σελ. 45.

24 Ειρ. Φλώρινας 3/2018 (ΕΚΟΥΣΙΑ), (720115), ΝΟΜΟΣ · Ειρ. Αθηνών 2134/2023 (ΕΚΟΥΣΙΑ), (852174), ΝΟΜΟΣ όπου αναφέρεται ότι «Μάλιστα, το γεγονός και μόνο ότι το άτομο δηλώνει ότι βιώνει ασυμφωνία ταυτότητας φύλου και καταχωρισμένου φύλου, δεν μπορεί να αποτελέσει θεμέλιο για την εξέταση έλλειψης δικαιοπρακτικής ικανότητας».

Σύγκριση με αλλοδαπή νομοθεσία

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η σύγκριση της ηλικιακής προϋπόθεσης με αντίστοιχη αλλοδαπών νομοθεσιών. Γενικά παρατηρείται ότι οι ευρωπαϊκές χώρες επιτρέπουν τη διόρθωση φύλου σε κρατικά έγγραφα και σε ανηλίκους. Αναλυτικότερα, 13 κράτη μέλη επιτρέπουν την πρόσβαση στη διαδικασία διόρθωσης φύλου σε ανηλίκους με κατώτατα όρια (λ.χ. η Νορβηγία με κατώτατο όριο τα 6 έτη, ενώ 3 χωρίς κανένα κατώτατο όριο (Ισλανδία, Μάλτα, Λουξεμβούργο). Το χαμηλό όριο ηλικίας συνοδεύεται από συναίνεση των γονέων. Γενικότερα, δεν υπάρχει consensus μεταξύ των Ευρωπαϊκών κρατών, καθώς δεν υπάρχει συγκεκριμένη ρύθμιση του ζητήματος και νομολογία επ' αυτού δεν έχει ακόμα διαμορφωθεί. Παρόλα αυτά το Συμβούλιο της Ευρώπης²⁵ όπως και το UN Committee on the Rights of the Child προτρέπουν τα κράτη να υιοθετήσουν την πρόσβαση των ανηλίκων στη διόρθωση φύλου.

Συμφέρον του ανηλίκου

Όλες οι νομοθεσίες αποβλέπουν στην εκπλήρωση του βέλτιστου συμφέροντος του ανήλικου. Το περιεχόμενο του συμφέροντος συνί-

σταται στην ενημέρωση του ανήλικου και στον σεβασμό της άποψής του για όλα τα ζητήματα που επηρεάζουν τη ζωή του.²⁶ Συγκεκριμένα, η ελληνική νομοθεσία ερμηνεύει το βέλτιστο συμφέρον του ανηλίκου ως την περιορισμένη πρόσβασή του στη διόρθωση καταχωρισμένου φύλου λόγω της νεαρής ηλικίας και της ενδεχόμενης ανωριμότητας που δεν αρμόζει σε μία σημαντική απόφαση αυτοπροσδιορισμού. Λαμβάνεται υπόψη, δηλαδή, η συσχέτιση ηλικίας και ωριμότητας. Τα παραπάνω ισχύουν για όλα τα κράτη που προβλέπουν την πρόσβαση των ανηλίκων, ήτοι εάν ο ανήλικος είναι ώριμος έχει δυνατότητα πραγμάτωσης του αυτοπροσδιορισμού του.²⁷

Επίλογος

Εν κατακλείδι, ο ν. 4491/2017 βασιζόμενος στο πρότυπο του αυτοπροσδιορισμού, είχε θετικά αποτελέσματα στην αντιμετώπιση των προβλημάτων που βιώνουν τα trans και intersex άτομα, διότι κατέστησε πιο προσιτή τη διαδικασία αφαιρώντας τις βάνανυς προϋποθέσεις στέρωσης, ήτοι την υποχρεωτική επέμβαση για αλλαγή φύλου και συμπεριλαμβάνοντας ορισμένες ομάδες ανηλίκων.

25 Council of Europe, Resolution 2048, Discrimination against transgender people in Europe, 2015, άρ. 6.2.1.

26 Köhler R., Self-determination models in Europe: Practical experiences, TGEU, 2022, διαθέσιμο σε: <https://www.tgeu.org/files/uploads/2023/11/tgeu-self-determination-models-in-europe-2022-en.pdf>.

27 Council of Europe, ibid, σελ. 34 άρ. 53.

Η Νομική Διάσταση του Ιατρικού Τουρισμού

Μαριλίτα Φασομυτάκη

Τεταρτοετής Φοιτήτρια Νομικής Σχολής ΑΠΘ

Ελένη Μαραμή

Ασκούμενη Δικηγόρος

Εισαγωγή

Οι ρίζες αναζήτησης θεραπείας από τον άνθρωπο πέρα από τον τόπο κατοικίας του εντοπίζονται ήδη από την αρχαιότητα με εξέχον παράδειγμα τα Ασκληπιεία, τα οποία αποτέλεσαν κέντρο θεραπείας για όλο τον δυτικό πολιτισμό επί πολλούς αιώνες.¹ Σήμερα, η παγκοσμιοποίηση, η απελευθέρωση του εμπορίου και η τεχνολογική εξέλιξη έχουν καταστήσει τον ιατρικό τουρισμό ένα φαινόμενο διαρκώς εξελισσόμενο σε μεγάλο αριθμό κρατών.² Μάλιστα, ο ιατρικός τουρισμός εξειδικεύεται σε πληθώρα τομέων ανάλογα με το είδος των ιατρικών υπηρεσιών που παρέχονται στον ιατρικό επισκέπτη.³ Ωστόσο, πέραν των ομολογουμένως αρκετών ωφελειών⁴ που προκύπτουν από αυτή την πρακτική, άξια

προβληματισμού και έρευνας είναι η νομική διάσταση του ιατρικού τουρισμού.

Η έννοια του ιατρικού τουρισμού

Σύμφωνα με μελέτη του Π.Ο.Υ., ο ιατρικός τουρισμός, που αποτελεί υποκατηγορία του τουρισμού υγείας, συνίσταται σε μορφή παροχής υπηρεσιών σε τουρίστες που επιλέγουν να ταξιδέψουν διεθνώς για να λάβουν κάποιας μορφής θεραπεία-ιατρική φροντίδα.⁵ Δημιουργείται, επομένως ένας ευρύς κύκλος προσώπων στο κέντρο του οποίου εντοπίζεται ο ιατρικός ταξιδιώτης,⁶ ο απολαμβάνων της διασυννοριακής πρόσβασης σε υγειονομική περίθαλψη.

Αναμφίβολα, πυλώνες του οικοδομήματος του ιατρικού τουρισμού είναι οι πάροχοι

1 Μυλωνόπουλος Δ., Η Βιοηθική Διάσταση του Ιατρικού Τουρισμού, Οσελότος, 2024, σσ. 30-31.

2 Θεοδοροπούλου Αι., σε διπλωματική εργασία: «Ιατρικός τουρισμός στην Ελλάδα και παράγοντες ανάπτυξής του», Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, ακαδημαϊκό έτος 2023, σσ. 32-44.

3 Μπουλατά Α., σε διπλωματική εργασία: «Ιατρικός Τουρισμός», Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, ακαδημαϊκό έτος 2025, σσ. 25-26.

4 Κασαμπαλή Α., σε διπλωματική εργασία: «Ιατρικός Τουρισμός και Μέσα Επικοινωνίας: Η περιπτωσιολογική μελέτη του Αναπαραγωγικού Τουρισμού και η προβολή του σε εφημερίδες, περιοδικά και ιστολόγια», Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, ακαδημαϊκό έτος 2024, σσ. 12-13.

5 Ράπη Ζ., εις Ιατρική, Δίκαιο και Διαδίκτυο (επιμ. Ε. Συμεωνίδου-Καστανίδου / Κ. Κηπουρίδου / Μ. Μηλαπίδου / Μ. Βασιλείου), Νομική Βιβλιοθήκη, 2018, σελ. 94.

6 Κωστής Η., σε διπλωματική εργασία: «Διερεύνηση πρόθεσης ιατρικού τουρισμού στον γενικό πληθυσμό της Ελλάδας», Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, ακαδημαϊκό έτος 2025, σελ. 28

υπηρεσιών υγείας, όπως το ιατρονοσηλευτικό προσωπικό και τα διαγνωστικά κέντρα, αποτελώντας τον καθοριστικό παράγοντα ανάπτυξης του φαινομένου στην εκάστοτε χώρα. Στον κύκλο αυτό, εντάσσονται επίσης οι πάροχοι τουριστικών υπηρεσιών, λόγω χάρη ξενοδοχεία, αεροπορικές εταιρείες ενώ σημαντικό ρόλο διαδραματίζουν οι ασφαλιστικοί φορείς.⁷ Επιπρόσθετα, δεδομένης της διασυννοριακής επέκτασης του ιατρικού τουρισμού και της ύπαρξης πλήθους ανταγωνιστικών παρόχων υγείας, η συμβολή των οργανισμών πιστοποίησης χαρακτηρίζεται καίρια καθώς αναδεικνύουν παρόχους ιατρικών υπηρεσιών υψηλής ποιότητας διευκολύνοντας με αυτό τον τρόπο την επιλογή του ιατρικού επισκέπτη.⁸ Ειδική μνεία αξίζει τέλος, στους διαμεσολαβητές του ιατρικού τουρισμού (Medical Tourism Facilitators), οι οποίοι λειτουργούν ως συνεκτικός μηχανισμός ανάμεσα στους ιατρικούς επισκέπτες και τους παρόχους υπηρεσιών χαράσσοντας πλήρεις στρατηγικές ιατρικής μετακίνησης.⁹

Νομοθετικό Πλαίσιο

Εθνικό Νομοθετικό Πλαίσιο

Πραγματώνοντας μια ιστορική νομοθετική αναδρομή παρατηρείται ότι ο τουρισμός υγείας απασχόλησε τον Έλληνα νομοθέτη από πολύ νωρίς. Με τον Ν.1698/1919 πραγματοποιείται μια πρώτη αναφορά στις ιαματικές πηγές, ο έλεγχος των οποίων δίδεται στο νεοσύστατο γραφείο Ξένων και Εκθέσεων ενώ για τη λειτουργία, εκμετάλλευση και κυριότητά τους καθορίζονται περισσότερα με τον Ν.2188/1920. Ακολούθησε πληθώρα νομοθετημάτων και

υπουργικών αποφάσεων για τη ρύθμιση τόσο του ιατρικού τουρισμού όσο και του ιαματικού τουρισμού διαμορφώνοντας όμως ένα περίπλοκο και δαιδαλώδες νομοθετικό πλαίσιο.¹⁰

Άξιο αναφοράς είναι το άρθρο 20 του Ν.4179/2013 στο οποίο προβλέπεται πως οι Υπουργοί Υγείας και Τουρισμού είναι από κοινού αρμόδιοι για τον καθορισμό των προϋποθέσεων της άσκησης του ιατρικού τουρισμού. Έτσι, για τον καθορισμό των ειδικότερων αυτών όρων ακολούθησε η ΚΥΑ 27217/2013 στην οποία ορίζεται ο Πάροχος Ιατρικού Τουρισμού ως ο κάθε νόμιμος δημόσιος ή ιδιωτικός φορέας παροχής υπηρεσιών υγείας που προσφέρει εν όλω ή εν μέρει υπηρεσίες ιατρικού τουρισμού. Εντοπίζεται μάλιστα ειδική πρόβλεψη σύστασης και λειτουργίας του ηλεκτρονικού Μητρώου Παρόχων Ιατρικού Τουρισμού (ΜΗ.Π.Ι.Τ.) υπό τον ΕΟΤ. Η εγγραφή στο μητρώο είναι υποχρεωτική για το σύνολο των παρόχων οι οποίοι καλούνται να καταχωρίσουν τα στοιχεία τους και να υποβάλουν τα απαραίτητα δικαιολογητικά ακολουθώντας τις δέουσες διαδικασίες.¹¹ Με την εγγραφή του στο μητρώο, ο πάροχος εξασφαλίζει το Ειδικό Σήμα Ιατρικού Τουρισμού που μπορεί να ανακληθεί οποτεδήποτε στο μέλλον αν δεν πληροί πια τις προϋποθέσεις. Πάντως, η παρούσα ΚΥΑ καταργήθηκε σύντομα και ουσιαστικά αντικαταστάθηκε από το άρθρο 26 παρ.1 του Ν.4276/2014 που έθετε την λειτουργία του μητρώου υπό τη σκέπη του Υπουργείου Τουρισμού ενώ προέβλεπε νέα υπουργική απόφαση με την απαίτηση σύμπραξης έξι Υπουργείων.¹²

Αυτή τη διαμορφωθείσα κατάσταση κατόρθωσε να μεταβάλει ο Ν.4582/2018 απλοποιώντας κατά πολύ το ισχύον νομοθετικό πλαίσιο.

⁷ Θεοδωροπούλου Αι., ό.π., σσ. 26-27.

⁸ Μπουλατά Α., ό.π., σελ. 30.

⁹ Dinca O.M., σε διπλωματική εργασία : «Ιατρικός τουρισμός στην Ελλάδα:τελευταίες εξελίξεις, δυνατότητες ανάπτυξης και προοπτικές», Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, ακαδημαϊκό έτος 2022, σσ. 27-28.

¹⁰ Μυλωνόπουλος Δ., ό.π., σελ. 49.

¹¹ Κεχαΐδου Κ./Τσιάμης Κ./Διαμαντόπουλος Β./Λαχανά Ε., Ο ιατρικός τουρισμός στην Ελλάδα. Νομοθετικό πλαίσιο και προοπτικές για την δημόσια υγεία, ΑΡΧΕΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΙΑΤΡΙΚΗΣ, 2025, σελ. 453.

¹² Τοπάλης Στ., Ιατρικός Τουρισμός, Stopalis.gr, διαθέσιμο σε: <https://www.stopalis.gr/iatrikos-tourismos>.

Στο άρθρο 20 παρ.2 του νόμου, ο νομοθέτης θέτει ρητά τον ορισμό του ιατρικού τουρισμού ενώ αναφερόμενος στους ασθενείς επιλέγει τον όρο «επισκέπτες-τουρίστες». Τόσο αυτή η γραμματική επιλογή όσο και εν γένει ο όρος του ιατρικού τουρισμού εγείρουν σοβαρούς και εύλογους προβληματισμούς. Στην κλασική μορφή του τουρισμού, ο τουρίστας επιλέγει ελεύθερα τον χρόνο και τον προορισμό επίσκεψης του συνδυάζοντας την με διάφορες δραστηριότητες όπως την ξενάγηση. Επομένως, βασικά κίνητρα ώθησής του στον τουρισμό αποτελούν η αναψυχή και η απόλαυση.¹³ Ωστόσο, ο ιατρικός τουρισμός διαφέρει άρδην από αυτό το πρότυπο θέτοντας σε προτεραιότητα την ίαση. Άρα πρόκειται για μια δραστηριότητα που υποκινείται από «αναγκαστικά» αίτια δίχως να συνοδεύεται από την ύπαρξη ελεύθερου χρόνου.¹⁴

Στο ίδιο άρθρο ορίζεται και ο τουρισμός υγείας (παρ.1) ο οποίος σημαντικό είναι να διακριθεί από τον ιατρικό τουρισμό καθώς ο πρώτος αποτελεί έννοια ευρύτερη περιλαμβάνοντας τον ιαματικό-θερμαλιστικό τουρισμό (παρ.3), τον τουρισμό ευεξίας (παρ.4) αλλά και τον ιατρικό τουρισμό. Παράλληλα, σύμφωνα με το άρθρο 21 του Ν.4582/2018, το μητρώο παρόχων ανήκει πλέον στην αρμοδιότητα του ΕΟΠΥΥ περιλαμβάνοντας συμβεβλημένους και μη παρόχους του. Δημιουργείται, συνεπώς ένα ηλεκτρονικό αποθετήριο διασυνδεδεμένων δεδομένων με τα Υπουργεία Υγείας και Τουρισμού ενώ προβλέπεται για ακόμα μια φορά η έκδοση σχετικής κοινής υπουργικής απόφασης Πάντως, με τον πρόσφατο Ν.5121/2024, το μητρώο επιστρέφει στον αποκλειστικό έλεγχο του Υπουργείου Τουρισμού.¹⁵

Ευρωπαϊκό και Διεθνές Νομοθετικό Πλαίσιο

Λόγω του διασυνοριακού χαρακτήρα του ιατρικού τουρισμού, η ανάλυσή του επιβάλλει την αναφορά στις πολιτικές της Ευρωπαϊκής Ένωσης και κάποιων δημοφιλών διεθνών προορισμών. Κεντρικό ρυθμιστικό εργαλείο αποτελεί η ευρωπαϊκή Οδηγία 2011/24, η οποία ρυθμίζει τη διασυνοριακή ιατρική περίθαλψη, ως απότοκο της νομολογίας του ΔΕΕ. Η Οδηγία διασφαλίζει τα δικαιώματα των ασθενών, την παροχή σαφών πληροφοριών για την αποζημίωση θεραπειών σε άλλο κράτος-μέλος, τη διαφάνεια στην ποιότητα και ασφάλεια των υπηρεσιών,¹⁶ καθώς και τη συνεργασία μέσω των Ευρωπαϊκών Δικτύων Αναφοράς, της Αξιολόγησης Τεχνολογιών Υγείας και της Ηλεκτρονικής Υγείας, με ειδική πρόνοια για τις σπάνιες παθήσεις.

Εκτός Ε.Ε., χώρες όπως η Τουρκία, η Ταϊλάνδη και η Ινδία πρωταγωνιστούν στη βιομηχανία μέσω συστηματικών κυβερνητικών προσπαθειών. Η Τουρκία, ειδικότερα, παρέχει οικονομικά και φορολογικά κίνητρα, όπως επιδοτήσεις πτήσεων, ενώ έχει συνάψει Συμφωνίες Συνεργασίας Υγείας με 53 χώρες. Οι εν λόγω χώρες, όπως και η Ελλάδα, έχουν συνυπογράψει την GATS (General Agreement on Trade in Services), η οποία νομιμοποιεί ένα παγκόσμιο δίκτυο υπηρεσιών υγείας.¹⁷ Η χώρα μας ενισχύει τη συνεργασία αυτή με τη Συμφωνία Συνεργασίας για την Υγεία και τις Ιατρικές Επιστήμες με την Τουρκία, η οποία κυρώθηκε με τον Ν. 5245/2025 τον Νοέμβριο του 2025, καθιστώντας τον ιατρικό τουρισμό μοχλό εισροής συναλλάγματος και επέκτασης της τουριστικής περιόδου.

13 Μυλωνόπουλος Δ., ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ, Νομική Βιβλιοθήκη, 2021, σελ. 5.

14 Μυλωνόπουλος Δ., Η Βιοηθική Διάσταση του Ιατρικού Τουρισμού, ό.π., σσ. 23-24.

15 Μυλωνόπουλος Δ., ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ, ό.π., σελ. 395.

16 Γάλβου Α., σε μεταπτυχιακή εργασία: «Η ανάπτυξη του ιατρικού τουρισμού στην Ελλάδα: Προκλήσεις και προοπτικές», - Πανεπιστήμιο Πειραιά, ακαδημαϊκό έτος 2015, σσ. 67-68.

17 Hafizan A.H./ Mardiana O./ Syafiq S.S./ Jacinta M.R./ Sahar B./ Muhamad H. J./ Rosliza A.M., Analysis of Medical Tourism Policy: A Case Study of Thailand, Turkey and India, International Journal of Public Health and Clinical Sciences, τόμ. 5, τεύχ. 3, 2018, σσ.7-8, 10-12, 17-29.

Νομικά Ζητήματα

Ζητήματα ασφαλιστικού δικαίου

Η παροχή υπηρεσιών ιατρικού τουρισμού απαιτεί ένα ισχυρό πλέγμα ασφαλιστικών διατάξεων σε εθνικό και διεθνές επίπεδο. Η ασφαλιστική αστικής ιατρικής ευθύνης αποτελεί τον ακρογωνιαίο λίθο, με κύρια βάση τη διάταξη 914 ΑΚ. Το «ιατρικό σφάλμα» ή η «ιατρική αμέλεια» προσδιορίζεται ως η απόκλιση από τους γενικά αποδεκτούς και παραδεδεγμένους κανόνες της ιατρικής επιστήμης (*lege artis*, βλ. Άρθρο 2 παρ. 3, Άρθρο 3 παρ. 2-3 ΚΙΔ), με την αμέλεια να συνιστά, ταυτοχρόνως, το παράνομο της πράξεως και τη μορφή υπαιτιότητας.¹⁸ Ενώ υφίσταται νομικά η υποχρεωτική ασφάλιση για τους ιατρούς, κρίνεται *de facto* απαραίτητη και για τα ιδιωτικά θεραπευτήρια, με την ευθύνη τους (922 ΑΚ) να αποτελεί επίκεντρο των αγωγών ως πλέον φερεγγύων εναγομένων. Παράλληλα, όταν μια εταιρεία λειτουργεί ως Medical Tourism Facilitator, φέρει βάσει του ΠΔ 7/2018 (Άρθρο 11) ευθύνη για την ορθή εκτέλεση της σύμβασης και υποχρεούται σε επαγγελματική ασφάλιση.

Λόγω της διασυννοριακής φύσης των υπηρεσιών, η διεθνής διάσταση των συμβάσεων είναι κρίσιμη, καθώς η συνήθης ταξιδιωτική ασφάλιση συχνά περιλαμβάνει το *medical tourism exclusion*, δηλαδή ιατρικές ή μη υπηρεσίες και πράξεις που δεν καλύπτει μία ασφαλιστική σύμβαση. Πρωτογενώς, ο Κανονισμός 593/2008 (Ρώμη Ι, άρθρο 7) ρυθμίζει το εφαρμοστέο δίκαιο, επιτρέποντας την επιλογή δικαίου ή προκρίνοντας το δίκαιο του κράτους όπου ευρίσκεται ο ασφαλιστικός κίνδυνος. Για τις αδικοπραξίες, ο Κανονισμός 864/2007 (Ρώμη ΙΙ, άρθρο 4) ορίζει ως εφαρμοστέο το δίκαιο

της χώρας επέλευσης της ζημίας, ενώ το άρθρο 18 επιτρέπει την άμεση αγωγή κατά του ασφαλιστή (όπως στο άρθρο 10 του κ.ν. 489/1976). Τέλος, ο Κανονισμός 1215/2012 (Βρυξέλλες Ι) καθορίζει τη διεθνή δικαιοδοσία προς όφελος του ζημιωθέντος (άρθρα 11 και 12), επιτρέποντας την εναγωγή του ασφαλιστή στην κατοικία του ενάγοντος ή στον τόπο του συμβάντος και διασφαλίζοντας την δικαιοδοσία μέσω προσεπίκλησης του ασφαλιστή.¹⁹

Ιατρική Ευθύνη

Από τα ανακλύπτοντα νομικά ζητήματα, κρίσιμο είναι και εκείνο της ιατρικής ευθύνης. Στο πλαίσιο του αστικού δικαίου, η υποχρέωση προς αποζημίωση δύναται να βρίσκει έρεισμα στην ενδοσυμβατική ευθύνη, στην αδικοπρακτική ευθύνη ή και την ευθύνη από τον νόμο περί προστασίας των καταναλωτών. Στην ευθύνη που προκύπτει από τη σύμβαση μεταξύ γιατρού και ασθενή, η οποία ορθότερο θα ήταν να χαρακτηριστεί σύμβαση παροχής ανεξάρτητων υπηρεσιών (Άρθρο 652 ΑΚ), το ιατρικό σφάλμα έγκειται στην υπαίτια αθέτηση της υποχρέωσης του γιατρού για παροχή ιατρικής φροντίδας με επιμέλεια σύμφωνα με τους κανόνες της ιατρικής επιστήμης.²⁰ Η ενδοσυμβατική ευθύνη του γιατρού συνήθως συρρέει με την αδικοπρακτική ευθύνη, η οποία δημιουργείται απευθείας από τον νόμο χωρίς να απαιτείται δικαιοπρακτική σύνδεση των μερών.²¹ Απαιτείται λοιπόν η συνδρομή των προϋποθέσεων του άρθρου 914 ΑΚ (παράνομη, υπαίτια, ζημιόγonos συμπεριφορά του γιατρού και αιτιώδης σύνδεσμος μεταξύ συμπεριφοράς και ζημίας που προκλήθηκε στην υγεία του ασθενούς) θεμελιώνοντας την κύρια βάση της αγωγής. Επίσης, επικουρική βάση της αγωγής μπορεί να

18 Φράγκος Κ., Ιατρική ευθύνη, Εκδόσεις Σάκκουλα, 2018, σσ. 17-19.

19 Μπεχλιβάνης Α./Τζίβα Ε., Δίκαιο Εμπορικών Δικαιοπραξιών - Αξιόγραφα - Ασφαλιστικό, Εκδόσεις Σάκκουλα, 2022, σσ. 273-276.

20 Γερασπούλου Μ.Εν./Μαρούδας Β./Φουντεδάκη Α., Αστική Ιατρική Ευθύνη, Νομική Βιβλιοθήκη, 2023, σσ. 186-187.

21 Γιαννακός Γ., σε διπλωματική εργασία: «Ασφάλιση Αστικής Ιατρικής Ευθύνης», Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, ακαδημαϊκό έτος 2017, σελ. 18.

αποτελέσει και το άρθρο 8 του Ν. 2251/1994. Όσον αφορά την ιατρική ποινική ευθύνη και τα ιατρικά σφάλματα από αμέλεια (Άρθρο 28 ΠΚ), το ενδιαφέρον επικεντρώνεται στα εγκλήματα της ανθρωποκτονίας από αμέλεια (Άρθρο 302 ΠΚ) και τη σωματική βλάβη από αμέλεια (Άρθρο 314 ΠΚ). Τέλος, ως προς την ιατρική ευθύνη στο πλαίσιο του διοικητικού δικαίου, νόμιμο έρεισμα της αξίωσης για αποζημίωση είναι οι διατάξεις των άρθρων 105 και 106 του ΕισΝΑΚ με το Δημόσιο να ενέχεται σε αποζημίωση για ζημία που προκλήθηκε από παράνομη συμπεριφορά των οργάνων του κατά την άσκηση της ανατεθειμένης σε αυτά δημόσιας εξουσίας χωρίς να απαιτείται πταίσμα.

Διαχείριση και διασφάλιση των δεδομένων υγείας

Η παρούσα προσέγγιση θα ήταν ελλιπής αν δεν υπήρχε μία συνοπτική αναφορά στη θεματική των προσωπικών δεδομένων, εφόσον ο ιατρικός τουρισμός προϋποθέτει συχνά διάχυση πληροφοριών μέσω της τηλεϊατρικής και του διαδικτύου. Τα δεδομένα υγείας (ιστορικό, σωματική και ψυχολογική κατάσταση, γενετική ταυτότητα)²² θεωρούνται ειδική κατηγορία προσωπικών δεδομένων και η επεξεργασία τους, καταρχήν, απαγορεύεται (Άρθρο 9 παρ.1 GDPR). Εξαιρετικά, η επεξεργασία κρίνεται νόμιμη όταν βασίζεται στη ρητή συγκατάθεση (ελεύθερη και αδιαμφισβήτητη) του ασθενούς, ή όταν κρίνεται αναγκαία για σκοπούς προληπτικής ιατρικής, διάγνωσης και υγειονομικής περίθαλψης, και για λόγους δημοσίου συμφέροντος, εφόσον διενεργείται από επαγγελματία που υποβάλλεται στο καθήκον εχεμύθειας (Άρθρο 9 παρ. 2-3 GDPR, Άρθρο 22 Ν. 4624/2019).

Καταλυτικό ρόλο διαδραματίζει το επίπεδο ασφάλειας των αρχείων (ηλεκτρονικά αρχεία,

email αλληλογραφίας, βιντεοσκοπημένα ευρήματα). Ο νόμος προβλέπει αυστηρές ποινικές κυρώσεις για την παράνομη επέμβαση (hacking) σε αρχείο, την αφαίρεση, την ανακοίνωση ή την άνευ δικαιώματος εκμετάλλευση δεδομένων (Άρθρο 84 GDPR, Άρθρο 38 παρ. 1-2 Ν. 4624/2019). Εάν οι πράξεις αυτές αποσκοπούν στον προσπορισμό παράνομου περιουσιακού οφέλους ή στην πρόκληση βλάβης (π.χ. πώληση δεδομένων σε ασφαλιστικές), η πράξη καθίσταται κακουργηματική (Άρθρο 84 του GDPR, Άρθρο 38 παρ. 5).

Σύμφωνα με το παρόν πλαίσιο λογοδοσίας, οι πάροχοι υπηρεσιών υγείας οφείλουν, επιγραμματικά, να διορίζουν Υπεύθυνο Προστασίας Δεδομένων (ΥΠΔ) σε περιπτώσεις μεγάλης κλίμακας επεξεργασίας δεδομένων, να διενεργούν Εκτίμηση Αντικτύπου (ΕΑΠΔ) προκειμένου να αποσοβηθούν κίνδυνοι κατά την επεξεργασία δεδομένων μεγάλης κλίμακας (Άρθρο 35 του GDPR, Άρθρο 65 Ν. 4624/2019), να τηρούν την αρχή του σκοπού, θέτοντας εμπόδια στην εκμετάλλευση δεδομένων με τον σκοπό διακρίσεων ή κατάρτισης προφίλ (Profiling), να λαμβάνουν τα απαιτούμενα τεχνικά και οργανωτικά μέτρα για την προστασία του απορρήτου (Άρθρο 32 του GDPR, Άρθρο 22 παρ. 3 Ν. 4624/2019). Γίνεται ολοφάνερο, λοιπόν, από τα παραπάνω, ότι η σύννομη επεξεργασία στον ιατρικό τουρισμό προϋποθέτει την εναρμόνιση του ιατρικού απορρήτου με την ψηφιακή ασφάλεια, προασπίζοντας το συνταγματικώς κατοχυρωμένο δικαίωμα της ιδιωτικότητας (Άρθρο 9, συνδυαστικά με το 9Α και το 5 παρ.5 του Συντάγματος).²³

Επίλογος

Εν κατακλείδι, παρά τη σοβαρή κρίση που βίωσε την περίοδο της πανδημίας του COVID-19, το φαινόμενο του ιατρικού τουρισμού κατόρ-

22 Λίλιαν Μ., εις Ιατρική, Δίκαιο και Διαδίκτυο (επιμ. Συμεωνίδου-Καστανίδου Ε./Κηπουρίδου Κ./Μηλαπιδου Μ./Βασιλείου Μ.), Νομική Βιβλιοθήκη, 2018, σσ. 169, 174.

23 Μπιτζιλέκης Ν., εις Ιατρική, Δίκαιο και Διαδίκτυο, (επιμ. Συμεωνίδου-Καστανίδου Ε./Κηπουρίδου Κ./Μηλαπιδου Μ./Βασιλείου Μ.), Νομική Βιβλιοθήκη, 2018, σσ. 77-82.

θωσε να επιβιώσει και πλέον εξελίσσεται παγκοσμίως με ραγδαίους ρυθμούς. Ειδικότερα, το μέλλον του ιατρικού τουρισμού στην Ελλάδα φαντάζει λαμπρό και ευοίωνο καθώς η χώρα φημίζεται για την υψηλή ποιότητα των ιατρικών και τουριστικών υπηρεσιών της προσφέροντας μια ολιστική και μοναδική εμπειρία. Στην ανάπτυξη αυτή, συνετέλεσε φυσικά και η μακραίωνη ιστορία του ιαματικού του-

ρισμού προσελκύοντας πλήθος κόσμου ανά τα χρόνια σε μια χώρα, όπου λόγω του ηφαιστειογενούς εδάφους πολλών περιοχών της, εντοπίζεται πληθώρα ιαματικών πηγών. Εντούτοις, ο ιατρικός τουρισμός συνοδεύεται από νομικές και θεσμικές προκλήσεις οι οποίες δύναται να υπερβληθούν με καλύτερους μηχανισμούς ενώ επιβεβλημένη κρίνεται η ύπαρξη μιας αναπτυξιακής στρατηγικής.

Η αρχή *no cure – no pay* και το δικαίωμα ειδικής αποζημίωσης στο δίκαιο της επιθαλάσσιας αρωγής*

Ελένη Δαλαρά

Ασκούμενη Δικηγόρος

Χάρις Αλεξάνδρα Μητρέλια

Τελειόφοιτη Νομικής Σχολής ΑΠΘ

Εισαγωγή

Στο παρόν άρθρο εξετάζεται η εφαρμογή της θεμελιώδους αρχής *no cure - no pay* στο δίκαιο της επιθαλάσσιας αρωγής, εστιάζοντας στο νομοθετικό καθεστώς και τις έννοιες που την αποτελούν. Περαιτέρω, αναλύεται το δικαίωμα ειδικής αποζημίωσης, η διαφοροποίησή του από τη θεμελιώδη αρχή, καθώς και ο περιβαλλοντικός του αντίκτυπος.

Ως χορήγηση επιθαλάσσιας αρωγής νοείται κάθε ενέργεια ή σειρά ενεργειών που αποσκοπούν στην προσφορά βοήθειας σε πλοίο, το οποίο τελεί σε κατάσταση κινδύνου, σε ύδατα κατάλληλα για ναυσιπλοΐα.¹ Απαραίτητη προϋπόθεση είναι το πλοίο να βρίσκεται σε μια ασυνήθιστη και επισφαλή κατάσταση,² την οποία δεν δύναται να αντιμετωπίσει με δικούς του πόρους και ανεξαρτήτως τρίτης συνδρομής.³ Ο

κίνδυνος πρέπει να είναι πραγματικός, δηλαδή να αφορά σε υπολογίσιμη υπαρκτή βλάβη του πλοίου κατά την έναρξη και διάρκεια της σωστικής υπηρεσίας. Η εφαρμογή του δικαίου της επιθαλάσσιας αρωγής ταλανίζει τα ευρωπαϊκά κράτη, ήδη από τις παρυφές του Μεσαίωνα.⁴ Βασίζεται σε αγγλικό εθιμικό δίκαιο (*common law*) πολλών αιώνων, το οποίο διαμορφώθηκε κυρίως από νομολογιακό προηγούμενο (*precedent*),⁵ και οφείλεται σε ένα μεγάλο βαθμό στο έργο του αγγλικού δικαστηρίου ανοιχτού τύπου (*High Court of Admiralty*).

Η θεμελιώδης αρχή *no cure - no pay* («καμία αμοιβή χωρίς ωφέλιμο αποτέλεσμα») καθιερώθηκε πλήρως σε βάθος χρόνου στη ναυτιλιακή πρακτική, τόσο στην αυτόκλητη εθελοντική αρωγή, όσο και στη συμβατική. Οι σύγχρονες τάσεις όμως οδήγησαν αργότερα στη θέσπιση ρυθμίσεων για την ουσιαστική προστασία του υδάτινου πε-

* Το παρόν άρθρο διακρίθηκε ως αρτιότερο από την Επιτροπή του ΠΜΣ «Εμπορικό Δίκαιο» του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.

1 «Για τους σκοπούς αυτής της Σύμβασης: (α) Επιχείρηση θαλάσσιας αρωγής σημαίνει κάθε πράξη ή δραστηριότητα, που αποσκοπεί στην παροχή βοήθειας σε πλοίο ή οποιοδήποτε άλλο περιουσιακό στοιχείο, που βρίσκεται σε κίνδυνο σε ύδατα κατάλληλα για ναυσιπλοΐα ή σε οποιαδήποτε άλλα ύδατα.» (άρ. 1 παρ. 1 στ. α' ΔΣ).

2 Αντάπασης Α. Μ., Θαλάσσια Αρωγή και Διάσωση: Πηγές και έννοια, τόμ. Ι, Αντ. Ν. Σάκκουλας, 1992, σελ. 419.

3 Μπεχλιβάνης Α., Εγχειρίδιο Ναυτικού Δικαίου, Εκδόσεις Σάκκουλα, 2023, σσ. 268-269.

4 Αντάπασης Α. Μ., ό.π., σσ. 39-42.

5 Αντάπασης Α./Αθανασίου Α., Ναυτικό Δίκαιο, Νομική Βιβλιοθήκη, 2020, σελ. 30.

ριβάλλοντος, με αποτέλεσμα την πρόβλεψη του δικαιώματος περί ειδικής αποζημίωσης.

Η αρχή *no cure - no pay*

Νομοθετικό καθεστώς

Λόγω απουσίας μιας οργανωμένης νομοθεσίας,⁶ το αγγλικό Ναυτοδικείο κατέφυγε αρχικά σε θεμελιώδεις αρχές του αστικού δικαίου για την επιδίκαση αποζημίωσης επί χορήγησης επιθαλάσσιας αρωγής. Ο στόχος του δικαστηρίου ήταν διττός: να δημιουργηθεί ένα επιπλέον κίνητρο για την αυτόκλητη αρωγή, αλλά και κάποια βασικά κριτήρια διαφοροποίησης μιας επιτυχούς διάσωσης από μία άσκοπη ενέργεια. Το δικαστήριο έκρινε πως ο αρωγός διατηρούσε πάντα προνομιούχα αξίωση κατά του ίδιου του διασωθέντος πράγματος – *in rem*, αλλά μόνο υπό προϋποθέσεις μπορούσε να στραφεί εναντίον του πλοιοκτήτη – *in persona* – και να αναζητήσει από εκείνον αντάλλαγμα για τις σωστικές υπηρεσίες του.⁷

Η Σύμβαση του Λονδίνου του 1989 (*London Salvage Convention*) εισήγαγε δύο σημαντικές καινοτομίες: τον οικουμενικό χαρακτήρα της διεθνούς επιθαλάσσιας αρωγής και το δικαίωμα της ειδικής αποζημίωσης. Ειδικότερα, η Σύμβαση (στο εξής ΔΣ) επιδιώκει την ενιαία εφαρμογή της από τα συμβαλλόμενα κράτη σε εξωτερικές και εσωτερικές ναυτικές υποθέσεις, υπό την προϋπόθεση ότι δεν έχει τεθεί ειδική επιφύλαξη. Σύμφωνα με το άρθρο 196 ΚΙΝΔ, η χώρα μας προκρίνει ως εφαρμοστέο δίκαιο τη ΔΣ, ανεξαρτήτως της σημαίας του

πλοίου ή της συνδρομής οποιουδήποτε στοιχείου αλλοδαπότητας.⁸

Η αρχή *no cure - no pay* εφαρμόζεται κατά κανόνα⁹ σε περιπτώσεις αυτόκλητης επιθαλάσσιας αρωγής: δεν πρέπει να υπάρχει συμβατική σχέση μεταξύ του αρωγού και του αρωγούμενου, αλλά ο αρωγός παρέχει τις σωστικές υπηρεσίες του εθελοντικά, με ελεύθερη βούληση – *αρχή της εθελοντικότητας (voluntariness)*, και η αξίωση αποζημίωσής του προκύπτει από τον ίδιο τον νόμο. Η αποζημίωση για το ωφέλιμο αποτέλεσμα λειτουργεί ως παρότρυνση για τον αρωγό να επέμβει και να βοηθήσει ένα πλοίο σε κίνδυνο, για το οποίο δεν έχει αντίστοιχη υποχρέωση.¹⁰

Το ωφέλιμο αποτέλεσμα: *The Cure*

Η κρίση περί της ύπαρξης ή μη ωφέλιμου αποτελέσματος σε περίπτωση χορήγησης επιθαλάσσιας αρωγής, είναι η καθοριστική προϋπόθεση για τη διεκδίκηση της αξίωσης αμοιβής του αρωγού, όπως ορίζει το άρ. 12 παρ. 1 της ΔΣ¹¹.

Το ωφέλιμο αποτέλεσμα επιτυγχάνεται όταν πραγματώνεται η περιουσιακή ουσιαστική διάσωση του πράγματος σε κίνδυνο απώλειας ή βλάβης.¹² Με απλά λόγια, η διάσωση κρίνεται επιτυχής, όταν το πλοίο και το φορτίο του, υπό την απειλή ολοσχερούς καταστροφής, διατηρούνται εν τέλει άρτια κατά τον χρόνο ολοκλήρωσης της σωστικής υπηρεσίας, λόγω της επέμβασης του αρωγού. Αντιθέτως, δεν κατοχυρώνεται δικαίωμα αμοιβής σε περιπτώσεις αναποτελεσματικής βοήθειας, απόπειρας αρωγής ή με σκοπό την προφύλαξη διαφορετικών συμφερόντων.¹³ Δεν αποκλείεται η αποζημίωση

6 βλ. όμως «The Munity Act» (1713) και «Merchant Shipping Act» (1854).

7 Brice G., *Maritime Law of Salvage*, Stevens & Son, 1983, σσ. 1-3, 45-46.

8 Μπεχλιβάνης Α., ό.π., σσ. 263-265.

9 βλ. όμως και περιπτώσεις *συμβατικής επιθαλάσσιας αρωγής*, όπου συμφωνείται ρητά - προγενέστερα ή επί τόπου - μεταξύ δύο συγκεκριμένων μερών, αμοιβή του αρωγού μόνο για τη διάσωση με *ωφέλιμο αποτέλεσμα*, συνεπώς ο συμβατικός αρωγός αναλαμβάνει το ίδιο οικονομικό ρίσκο του άρ. 12 παρ. 1 ΔΣ με τον αυτόκλητο αρωγό.

10 Μπεχλιβάνης Α., ό.π., σελ. 273.

11 «Επιχειρήσεις θαλάσσιας αρωγής οι οποίες είχαν ωφέλιμο αποτέλεσμα παρέχουν δικαίωμα για αμοιβή» (άρ. 12 παρ. 1 ΔΣ).

12 Μπεχλιβάνης Α., ό.π., σελ. 276.

13 Αντάπαση Α. Μ., ό.π., σελ. 442.

και η επιδίκαση δαπανών στον αρωγό, για το ενδεχόμενο όπου η αρωγή δεν απέτρεψε πλήρως την απώλεια ή βλάβη, αλλά συνέβαλε στη διατήρηση σώων ορισμένων μόνο από το σύνολο των αγαθών του πλοίου με κάποια οικονομική αξία (*μερικώς ωφέλιμο αποτέλεσμα*).¹⁴

Κρίσιμο κριτήριο προσδιορισμού της επέλευσης του ωφέλιμου αποτελέσματος είναι ο χρόνος της τυπικής περάτωσης της πράξης αρωγής που ταυτίζεται με το χρονικό σημείο όπου έχουν ολοκληρωθεί οι ουσιαστικές ενέργειες για τη διάσωση. Το πλοίο διαφεύγει πλέον του εξελισσόμενου κινδύνου και - ανάλογα την περίπτωση - τα διασωθέντα αγαθά έχουν μεταφερθεί σε ασφαλές περιβάλλον.¹⁵ Η εξασφάλιση του ωφέλιμου αποτελέσματος συνδέεται άρρηκτα με την αιτιώδη συνάφεια της συνδρομής του αρωγού και της τελικής κατάστασης των περισωσμένων αντικειμένων. Συνεπώς, αν οι ενέργειες του αρωγού - έστω και έντονες - δεν ήταν αρκετές για να διαφύγει το πλοίο, με συνέπεια να καταστραφεί ακόμη και κατά τον χρόνο μεταφοράς του, το αποτέλεσμα παύει να είναι ωφέλιμο.¹⁶ Αντιθέτως, οποιαδήποτε δυσμενής μεταγενέστερη μεταβολή, ανεξάρτητη αιτιακά¹⁷ του επελθόντος κινδύνου απώλειας ή της ποιότητας της σωστικής υπηρεσίας, δεν επηρεάζει το ωφέλιμο αποτέλεσμα - εκτός αν ορίστηκε διαφορετικά μεταξύ των μερών.¹⁸ Επισημαίνεται ότι η διάσωση προσώπων, χωρίς παράλληλη διάσωση πλοίου ή περιουσίας, δεν συνιστά αυτοτελές

ωφέλιμο αποτέλεσμα και δεν θεμελιώνει κατ' αρχήν δικαίωμα αμοιβής αρωγής.¹⁹

Η ΔΣ αποκλείει το δικαίωμα αμοιβής και αναζήτησης των δαπανών του αρωγού, όταν κάποιο από τα ορισμένα πρόσωπα που βρίσκονται σε σχέση εξουσίας με το πλοίο και παρατίθενται περιοριστικά, απευθύνει ρητά και συνειδητά άρνηση της βοήθειας.²⁰ Η απόκρουση αρωγής πρέπει πάντα να προέρχεται από συγκεκριμένο πρόσωπο που διαθέτει το σχετικό δικαίωμα, και να είναι εύλογη, να αποτελεί την αντίδραση «ενός μέσου ευσυνείδητου, ικανού και συνετού» πλοιάρχου, πλοιοκτήτη ή κυρίου περιουσιακού αντικειμένου επί του πλοίου.²¹

Η αμοιβή: *The Pay*

Η αμοιβή χορηγείται αποκλειστικά στις περιπτώσεις επιθαλάσσιας αρωγής με ωφέλιμο αποτέλεσμα. Ο υπολογισμός της προκύπτει από τη φύση της έννομης σχέσης, που δημιουργείται τώρα μεταξύ των δύο μερών, και από τα ενδεικτικά κριτήρια προσδιορισμού του άρ. 13 της ΔΣ.

Κατά την κρατούσα άποψη στη θεωρία, η αυτόκλητη επιθαλάσσια αρωγή είναι μία ειδικά ρυθμισμένη περίπτωση γνήσιας διοίκησης αλλότριων.²² Αποτελεί *lex specialis* παρουσιάζοντας ουσιώδεις αποκλίσεις: (α) την ύπαρξη στο πρόσωπο του αρωγού ενός οικονομικού κινήτρου ανταμοιβής, πέρα από πρόθεση διαχείρισης ξένων υποθέσεων και (β) τη λήψη αμοιβής και όχι απλής αποζημίωσης επί των δαπανών της

14 Αντάπαση Α. Μ., ό.π., σσ. 442- 443.

15 Μπεχλιβάνης Α., ό.π., σελ. 276.

16 Μπεχλιβάνης Α., ό.π., σελ. 276.

17 Η κρίση επί της αμεσότητας της αιτιώδους συνάφειας, αποτελεί πραγματικό ζήτημα, το οποίο κρίνεται ολοκληρωτικά από τον δικάζοντα την υπόθεση επί της ουσίας, βλ. και Αντάπαση Α. Μ., ό.π., σελ. 444.

18 «Εάν οι επιχειρήσεις αρωγής δεν είχαν ωφέλιμο αποτέλεσμα, δεν οφείλεται αμοιβή σύμφωνα με αυτή τη σύμβαση, εκτός αν αλλιώς ορίζεται» (άρ. 12 παρ. 2 ΔΣ).

19 Σκορδίλης Γ., Ναυάγια και ασφαλιστικές, Capital.gr, 12 Απριλίου 2007, διαθέσιμο σε: <https://www.capital.gr/oikonomia/275318/nauagia-kai-asfaltistikes/>.

20 «Υπηρεσίες που παρασχέθηκαν παρά τη ρητή και εύλογη απαγόρευση του πλοιοκτήτη ή του πλοιάρχου του πλοίου ή του κυρίου κάθε άλλου περιουσιακού στοιχείου, που βρίσκεται σε κίνδυνο και το οποίο δεν ευρίσκεται ούτε ευρίσκετο ποτέ επί του πλοίου, δεν παρέχουν δικαίωμα για αμοιβή σύμφωνα με την παρούσα σύμβαση» (άρ. 19 ΔΣ) - βλ. όμως και ΑΚ 984 επ.

21 Αντάπασης Α. Μ., ό.π., σελ. 434.

22 Αντάπασης Α. Μ., ό.π. σελ. 458., βλ. όμως και ΑΚ 730 επ.

χορηγούμενης υπηρεσίας, υπό την αυστηρή υπόθεση ότι επιτυγχάνεται το ωφέλιμο αποτέλεσμα.²³ Συνεπώς, ο αρωγός διεκδικεί αντάλλαγμα για τη συμβολή του στην προστασία του οικονομικού συμφέροντος του πλοιοκτήτη, και όχι απλώς τα καταβεβλημένα έξοδα. Η αμοιβή δεν δύναται να είναι μεγαλύτερη της αξίας του διασωθέντος πλοίου και των λοιπών περιουσιακών του στοιχείων (άρ. 13 παρ. 1 ΔΣ). Όταν εκλείπει το ωφέλιμο αποτέλεσμα, ο αρωγός στερείται ακόμη και της αξίωσης επί του κόστους επιχείρησης. Αντιθέτως, εάν η αρωγή είναι επιτυχής, αναμένει τη χορήγηση σωστικής αμοιβής.²⁴

Η ΔΣ απαριθμεί τα κριτήρια προσδιορισμού του ύψους της χορηγούμενης αμοιβής. Το άρθρο 13 της ΔΣ έχει ως σκοπό την ουσιώδη παρότρυνση χορήγησης αυτόκλητης αρωγής, αποτιμώντας ποικιλοτρόπως την προσπάθεια του αρωγού.²⁵ Με μία συνοπτική ματιά, τα κριτήρια θα μπορούσαν να κατηγοριοποιηθούν σε: (i) εκείνα που αφορούν το τυπικό αποτέλεσμα της διάσωσης²⁶, (ii) τον αναληφθέντα κίνδυνο της τελεσθείσας επιχείρησης²⁷, (iii) τη συμπεριφορά και επιτηδειότητα των αρωγών ως προς τα αγαθά σε κίνδυνο²⁸, (iv) τις οικονομικές θυσίες τους²⁹, καθώς και την οργάνωση, την επαγ-

γελματική και τεχνική υποδομή του αρωγού³⁰. Ως εκ τούτου, γίνεται κατανοητό ότι η αξιολόγηση του ύψους της αμοιβής πραγματοποιείται δικαστικά,³¹ βάσει της έντασης και των μέσων της προσπάθειας αρωγής³².

Η “*Tojo Maru Case*” (1971) αποτελεί μια υπόθεση - κλειδί για να κατανοήσουμε πλήρως το σκεπτικό της δικαστικής εφαρμογής της αρχής *no cure - no pay*, πριν τη θέση σε ισχύ της ΔΣ. Πρόκειται για ένα περιστατικό, όπου αφού ολοκληρώθηκε προσεκτικά το μεγαλύτερο μέρος της διάσωσης, το λάθος ενός δύτη που ενήργησε κατά παράβαση εντολών κατά τη διάρκεια επασφάλισης του φορτίου, οδήγησε στην ολοσχερή καταστροφή του πλοίου. Ο διαιτητής έκρινε καταρχάς ότι θα ήταν θεμιτό να αναγνωριστεί ένα εύλογο ποσό αμοιβής στο πλήρωμα διάσωσης, δεδομένου ότι ο ισχύων τότε *Νόμος περί Εμπορικής Ναυτιλίας (1894)* ενθάρρυνε την ανάληψη του κινδύνου αρωγής.³³ Το τελικό ποσό της αμοιβής θα διαμορφωνόταν μετά από συμψηφισμό με την κατά πολύ μεγαλύτερη αξίωση αποζημίωσης του πλοιοκτήτη του διασωθέντος. Το *Court of Appeal* δέχθηκε ότι η αμέλεια του δύτη θα έπρεπε να ληφθεί υπόψη για τη μείωση της

23 Αντάπασης Α. Μ., ό.π. σσ. 458-459.

24 Αντάπασης Α. Μ., ό.π. σσ. 458-459.

25 «1. Η αμοιβή θα καθορίζεται με στόχο την ενθάρρυνση των επιχειρήσεων αρωγής, λαμβάνοντας υπόψη τα ακόλουθα κριτήρια, άσχετα με τη σειρά με την οποία αυτά αναφέρονται κατωτέρω...» (άρ. 13 παρ. 1 ΔΣ), βλ. και Μπεχλιβάνη Α., ό.π., σσ. 276-277.

26 «(α) τη διασωθείσα αξία του πλοίου και των άλλων περιουσιακών στοιχείων», «(γ) το μέγεθος της επιτυχίας, που επιτεύχθηκε από τον αρωγό» ((άρ. 13 παρ. 1 στ. α' και γ' ΔΣ).

27 «(δ) τη φύση και την έκταση του κινδύνου», «(ζ) τον κίνδυνο ευθύνης και άλλους κινδύνους, τους οποίους διέτρεξαν οι αρωγοί ή ο εξοπλισμός τους» (άρ. 13 παρ. 1 στ. δ' και ζ' ΔΣ).

28 «(β) την επιτηδειότητα και τις προσπάθειες, που κατέλαβαν οι αρωγοί για να αποτρέψουν ή να ελαχιστοποιήσουν βλάβη του περιβάλλοντος», «(ε) την επιτηδειότητα και τις προσπάθειες, που κατέβαλαν οι αρωγοί για να σώσουν το πλοίο, τυχόν άλλα περιουσιακά στοιχεία και ζωές» (άρ. 13 παρ. 1 στ. β' και ε' ΔΣ).

29 «(στ) το χρόνο, που διατέθηκε τις δαπάνες και τις απώλειες, που είχαν οι αρωγοί» (άρ. 13 παρ. 1 στ. στ' ΔΣ).

30 «(η) το έγκαιρον των υπηρεσιών που παρασχέθηκαν», «(θ) τη δυνατότητα διάθεσης και χρησιμοποίησης πλοίων ή άλλου εξοπλισμού που προορίζονται για επιχειρήσεις αρωγής», «(ι) το βαθμό ετοιμότητας και επάρκειας του εξοπλισμού το αρωγού και την αξία τούτου» (άρ. 13 παρ. 1 στ. η', θ', ι' ΔΣ).

31 Για τον καταμερισμό της αμοιβής σε περισσότερα πρόσωπα – δικαιούχους βλ. άρθρα 197 έως 198 ΚΙΝΔ και άρ. 15 ΔΣ.

32 βλ. όμως και «Ο αρωγός μπορεί να αποστερηθεί από το σύνολο ή μέρος της αμοιβής που οφείλεται σύμφωνα με την παρούσα Σύμβαση, στην έκταση που οι επιχειρήσεις αρωγής έγιναν απαραίτητες ή δυσχερέστερες συνεπεία δικού του σφάλματος ή αμέλειας ή εάν ο αρωγός υπήρξε ένοχος απάτης ή άλλης ανέντιμης συμπεριφοράς» (άρ. 18 της ΔΣ).

33 Οι μικρές ναυτιλιακές οντότητες που δεν θα μπορούσαν άλλως να επωμιστούν το οικονομικό ρίσκο μιας ανεπιτυχούς και επιζήμιας διάσωσης, στηρίζονταν σε μία πρόβλεψη περί περιορισμού ευθύνης τους βλ. Section 503 of the Merchant Shipping Act 1894.

αμοιβής διάσωσης, χωρίς όμως να οδηγεί αυτομάτως σε πλήρη ευθύνη αποζημίωσης, γεγονός που θα ματαίωνε τον δικαιοπολιτικό στόχο του εμπορικού νόμου. Αντιθέτως, το *House of Lords* θεώρησε πως δεν υπάρχει ένας γενικός κανόνας αποκλεισμού ευθύνης των αρωγών για αμελή συμπεριφορά - ιδίως όταν οδηγεί αιτιακά στο αποτέλεσμα. Συνεπώς επιδίκασε ολόκληρο το ποσό της αποζημίωσης που αιτήθηκαν οι διασωθέντες.³⁴

Το δικαίωμα ειδικής αποζημίωσης

Η παραδοσιακή αμοιβή του επιθαλάσσιου αρωγού βασίζεται αποκλειστικά στο ωφέλιμο αποτέλεσμα, όπως αναλύθηκε ανωτέρω. Το δικαίωμα ειδικής αποζημίωσης (*special compensation*) αναδύθηκε κατά παρέκκλιση από την αρχή *no cure - no pay*. Στόχος της αποτελεί η παρακίνηση του αρωγού ώστε να αναλάβει επιχειρήσεις αποτροπής περιβαλλοντικής βλάβης, οι οποίες υπό την αυστηρή εφαρμογή της αρχής *no cure - no pay* δεν θα του παρείχαν κάποιο οικονομικό κίνητρο για να επέμβει.³⁵ Η ειδική αποζημίωση τελεί υπό τις ακόλουθες προϋποθέσεις βάσει του άρ.14 παρ. 1 της ΔΣ, οι οποίες πρέπει να συντρέχουν σωρευτικά: (α) τη συμμετοχή του αρωγού σε επιχείρηση επιθαλάσσιας αρωγής, (β) την απειλή πρόκλησης βλάβης στο περιβάλλον είτε από το ίδιο το πλοίο, είτε από το φορτίο του³⁶ και (γ) τη μη απόληψη επαρκούς αμοιβής στον αρωγό για την κάλυψη των δαπανών του.

Δεν ενδιαφέρει αν επετεύχθη ωφέλιμο απο-

τέλεσμα, αρκεί οι ενέργειες του αρωγού να έγιναν κατά τη διάρκεια που ελλόχευε κίνδυνος για την περιβαλλοντική ακεραιότητα. Είναι αδιάφορη, δηλαδή, η επιτυχία ή αποτυχία της δράσης του αρωγού για να αποτρέψει ή να ελαχιστοποιήσει τη βλάβη. Η έννοια της τελευταίας έχει το περιεχόμενο του άρ. 1 στ. δ' της ΔΣ. Πρόκειται για μια βλάβη στο θαλάσσιο περιβάλλον ουσιώδη (*substantial*³⁷) για την ανθρώπινη υγεία ή τη θαλάσσια ζωή, και περιλαμβάνει τη ρύπανση από πετρέλαιο ή άλλες επικίνδυνες ουσίες. Δεν απαιτείται να έχει ήδη επέλθει η βλάβη, αρκεί ο σοβαρός κίνδυνος επέλευσής της.³⁸ Κατ' αυτόν τον τρόπο αποκλείονται ασήμαντες βλάβες από συνήθεις κινδύνους. Όσον αφορά τον γεωγραφικό προσδιορισμό, η ρύπανση πρέπει να εκτυλίσσεται στο έδαφος (και χωρικά ύδατα) ή την ΑΟΖ συμβαλλομένου κράτους της ΔΣ (αιγιαλίτιδα ζώνη).³⁹

Η αποτυχία απόληψης αμοιβής ίσης με την ειδική αποζημίωση αποτελεί την τρίτη προϋπόθεση του δικαιώματος της ειδικής αποζημίωσης και χρήζει ιδιαίτερης προσοχής στην ερμηνεία της. Απαιτεί ο αρωγός να μην λάβει την αποζημίωση του άρ.13 της ΔΣ, όπως αναλύθηκε παραπάνω, που ισοδυναμεί τουλάχιστον με την ειδική αποζημίωση που ορίζει το υπό εξέταση άρ. 14.⁴⁰ Υπολογίζεται κατ' αρχήν βάσει των εύλογων δαπανών του αρωγού που ανέλαβε για τον περιορισμό της περιβαλλοντικής απειλής και τελούν σε αιτιώδη σύνδεσμο με την επιχείρηση της επιθαλάσσιας αρωγής (*βασική ειδική αποζημίωση*). Μάλιστα, το αγγλικό κείμενο αναφέρει τον όρο "*out of pocket*", τονίζοντας

34 The Tojo Maru, CMI2165 Case summary, Centre for Maritime Law/Committee Maritime International, 1971, διαθέσιμο σε: <https://cmlemidatabase.org/tojo-maru>.

35 Ειδάλλως θα απέτρεπε η αρχή *no cure - no pay* τους αρωγούς από την ανάληψη επιχειρήσεων με καθαρά περιβαλλοντικό πρόσημο. Αλαπάντας, Α. Νομικά ζητήματα θαλάσσιας αρωγής, Ιούνιος 2017, σελ. 14, διαθέσιμο σε: <https://www.esdi.gr/nex/images/stories/pdf/epimorfosi/2017/eisigisialapantas.pdf>.

36 Βλ. όμως Μον. Πρ. Πειρ. 645/2020, *Δεν γεννάται δικαίωμα ειδικής αποζημίωσης σε περίπτωση που ο διασώστης παρέχει υπηρεσίες αρωγής σε φορτίο και όχι σε πλοίο*.

37 "*claims for non-substantial damage should be excluded from the Convention*" όπως ακριβώς, Kennedy W.R., *Law of salvage*, 1985.

38 Μπεχλιβάνης Α., ό.π., σσ. 280-281.

39 Αθανασίου Α./ Αντάπωσης Α., ό.π., σσ. 842-843.

40 Αλαπάντας Α., ό.π., σελ. 15.

την έκτακτη φύση των δαπανών. Επιπλέον, αυτού του ποσού, υπολογίζεται και προστίθεται το εύλογο κόστος χρήσης του εξοπλισμού και του προσωπικού του αρωγού πλοίου, βάσει των ακόλουθων κριτηρίων: (α) του έγκαιρου των υπηρεσιών που παρασχέθηκαν, (β) της δυνατότητας διάθεσης του εξοπλισμού, και (γ) του βαθμού ετοιμότητας και επάρκειας του εξοπλισμού αυτού.⁴¹ Τέλος, από το ποσό που προκύπτει αφαιρείται το ποσό για την αμοιβή του αρωγού που επιδικάστηκε κατά τα κριτήρια του άρ. 13.⁴²

Η ειδική αποζημίωση, επομένως, συνίσταται στο ποσό των εξόδων στο οποίο υπεβλήθη το διασωστικό πλοίο, όπως αυτό καθορίζεται στο άρ. 14 παρ. 3 της ΔΣ που αυξάνεται κατά 30% σύμφωνα με την παρ. 2 του ίδιου άρθρου (*αυξημένη ειδική αποζημίωση*).⁴³ Αυτή η επαύξηση (*uplifting*) εφαρμόζεται είτε αν επετεύχθη το ωφέλιμο αποτέλεσμα, δηλαδή κατάφερε ο αρωγός να αποτρέψει ή να ελαχιστοποιήσει την περιβαλλοντική βλάβη, είτε αν σε εξαιρετικές περιπτώσεις προέκυψε μεγάλη περιβαλλοντική ωφέλεια. Το όριο προσαύξησης στην τελευταία περίπτωση είναι το 100% των δαπανών του αρωγού. Με άλλα λόγια, ο αρωγός θα λάβει το ποσό που ανέρχεται σε ποσοστό της τάξης του 130% έως 200% του ποσού των δαπανών που κατέβαλε.⁴⁴ Συνεπώς, η ειδική αποζημίωση καταβάλλεται εφόσον είναι μεγαλύτερη από την αμοιβή που δικαιούται ο αρωγός σύμφωνα με τις διατάξεις του άρ. 13.

Ο σκοπός της διάταξης έγκειται στο να ενισχυθεί η προθυμία του επιθαλάσσιου αρωγού να αναλαμβάνει επιχειρήσεις διάσωσης από

περιβαλλοντικές απειλές και βλάβες με περιορισμένες πιθανότητες επιτυχίας. Υπάρχει, ωστόσο, η διασφάλιση ότι θα του αποδοθούν τουλάχιστον οι δαπάνες που επένδυσε, και υπό αυτό το πρίσμα η ρύθμιση του άρθρου για την ειδική αποζημίωση λειτουργεί ως “δίκτυ ασφαλείας” (*safety net*) υπέρ του επιθαλάσσιου αρωγού.⁴⁵ Έτσι, καλύπτεται ένα μέρος των εξόδων του προσαυξημένου κατά τα ανωτέρω ποσοστά, χωρίς να συμπεριλαμβάνεται οποιοδήποτε περιθώριο κέρδους. Βέβαια, όπως τόνισε το *House of Lords*, δεν πρέπει να συγχέεται η αμοιβή αυτή με αμοιβή απλώς για την προστασία του περιβάλλοντος (*environmental salvage*).⁴⁶ Υπάρχει επιμέρους πρόβλεψη περιορισμού της ειδικής αποζημίωσης του αρωγού στην περίπτωση κατά την οποία έδειξε αμέλεια ως προς την ελαχιστοποίηση της περιβαλλοντικής βλάβης και μπορεί να οδηγήσει μέχρι τον πλήρη αποκλεισμό του από το δικαίωμα να αποζημιωθεί. Μάλιστα, το άρ. 14 παρ. 5 της ΔΣ προβλέπει την πλήρη αποστέρηση αμοιβής του αρωγού στην περίπτωση όπου είτε ο ίδιος προκάλεσε τη διασωστική επιχείρηση, είτε την κατέστησε εξαιρετικά δυσχερή λόγω πταίσματος ή ελαφράς αφηρημένης αμέλειας.⁴⁷ Από τον αποκλεισμό αυτό δεν απουσιάζει και η περίπτωση απατηλής ή ανέντιμης συμπεριφοράς εκ μέρους του κατά τη διάρκεια της επιχείρησης των πράξεων αρωγής του.

Η ρήτρα SCOPIC

Τις δυσχέρειες⁴⁸ στην εφαρμογή της ειδικής αποζημίωσης του άρ. 14 της ΔΣ λόγω χρονο-

41 «Αυτή η προσαύξηση μπορεί να αποφασισθεί από το δικαστήριο ή τη διαιτησία, σε περίπτωση που ο αρωγός με την επιχείρηση αρωγής απέτρεψε ή ελαχιστοποίησε ζημία προς το περιβάλλον» (άρ. 14 παρ. 3 ΔΣ).

42 Στην περίπτωση που δεν έχει καθοριστεί καθορίζεται για πρώτη φορά βάσει του άρ. 13. ης ΔΣ.

43 Θεοχαρίδης Γ.Δ./Ρόκας Ι.Κ., Ναυτικό δίκαιο, Ε' έκδοση μετά την αναθεώρηση του ΚΙΝΔ, Εκδόσεις Σάκκουλα, 2024, σελ. 556.

44 Αντάπωσης Α. Μ., ό.π., σσ. 145 επ.

45 Θεοχαρίδης Γ.Δ./Ρόκας Ι.Κ., ό.π., σελ. 556.

46 Το περιβάλλον δεν αποτελεί περιουσιακό στοιχείο κατά την έννοια του άρθρου 1 της ΔΣ, αλλά είναι *res communis* (Μον. Πρ. Πειρ. 645/2020).

47 Αλαπάντας, Α., ό.π., σελ. 16.

48 Βλ. υπόθεση “The Nagasaki Spirit” (1992) για την προβληματική διατύπωση του άρ. 14, διαθέσιμο σε: <https://publications.parliament.uk/pa/ld199697/ldjudgmt/jd970206/semco01.htm>.

βόρας, πολύπλοκης και δαπανηρής διαδικασίας υπολογισμού της, μετρίασε η εισαγωγή της ρήτρας SCOPIC (Special Compensation P&I Club Clause) στο δίκαιο της επιθαλάσσιας αρωγής. Πρόκειται για μια ρήτρα που τέθηκε σε ισχύ τον Αύγουστο του 1999 και ενσωματώθηκε στη Lloyd's Standard Form of Salvage Agreement (LOF 1995) με σκοπό να διευκολυνθεί ο προσδιορισμός της ειδικής αποζημίωσης του άρ. 14.⁴⁹ Εισάγει ένα διαφορετικό τρόπο προσδιορισμού του ύψους της αποζημίωσης με προκαθορισμένο σύστημα αμοιβής, βασισμένο σε συμφωνημένους συντελεστές και ημερήσιες χρεώσεις, ανεξάρτητα από την ύπαρξη συγκεκριμένης και αποδεδειγμένης περιβαλλοντικής απειλής ή γεωγραφικού περιορισμού. Αποκλείει με αυτό τον τρόπο τους όρους εφαρμογής του άρ. 14⁵⁰ και ενεργοποιείται αποκλειστικά με την εκούσια συμφωνία πλοιοκτήτη και αρωγού, οι οποίοι πρέπει να εκφράσουν ρητώς και εγγράφως τη βούλησή τους, ώστε να αποτελεί η εν λόγω ρήτρα τμήμα της καταρτιζόμενης σύμβασης. Έτσι, η ρήτρα έχει μόνο σχετική ισχύ, προτάσσοντας τη συμβατική ελευθερία των μερών (άρ. 6 παρ. 1 της ΔΣ).⁵¹

Επίλογος

Η αρχή *no cure - no pay* εξακολουθεί να αποτελεί θεμέλιο λίθο του δικαίου της επιθαλάσσιας αρωγής, αναδεικνύοντας και διασφαλίζοντας ότι η αμοιβή του αρωγού συνδέεται άρρηκτα με την επίτευξη ωφέλιμου αποτελέσματος.

Ωστόσο, η καθιέρωση του δικαιώματος ειδικής αποζημίωσης σηματοδοτεί την προσαρμογή της αρχής αυτής στις σύγχρονες απαιτήσεις περιβαλλοντικής προστασίας.

Χωρίς να αναιρεί την αρχή *no cure - no pay*, η ειδική αποζημίωση αποτελεί περιορισμένη παρέκκλιση, αφού εξακολουθεί ο αρωγός να υποχρεούται να παρέχει διασωστικές υπηρεσίες προς περιουσία που βρίσκεται σε κίνδυνο. Συνεπώς, το οικονομικό κίνητρο υπέρ του αρωγού αποτελεί τον κεντρικό της πυρήνα.⁵² Η αμοιβή του επιθαλάσσιου αρωγού, όπως προβλέπεται στο άρ. 13 της ΔΣ με όριο την αξία των διασωθέντων αγαθών, προηγείται πάντοτε της επιδίκασης της ειδικής αποζημίωσης του άρ. 14 και καταβάλλεται από τον δέκτη της αρωγής, που είναι κατά κανόνα ο πλοιοκτήτης, ο δικαιούχος του φορτίου ή του ναύλου, και από τον ασφαλιστή του (*P&I Club*).⁵³ Η ειδική αποζημίωση του άρ. 14 επιδικάζεται επίσης κατά του πλοιοκτήτη και του ασφαλιστή του, στην έκταση όμως που υπερβαίνει την αμοιβή του αρωγού. Είναι κλιμακωτά διαμορφωμένη ανάλογα με το αν επετεύχθη ή όχι το ωφέλιμο αποτέλεσμα, σε βασική και αυξημένη.

Το δίκαιο της επιθαλάσσιας αρωγής είναι ένας ζωντανός οργανισμός, ο οποίος εξελίσσεται ανάλογα με τις αναδύουσες ανάγκες της σημερινής ναυτιλιακής πρακτικής και κατορθώνει την εξασφάλιση μιας επιτακτικής ισορροπίας μεταξύ της προστασίας των ατομικών περιουσιακών αγαθών και του δημόσιου περιβάλλοντος.

49 Η πρώτη τυποποιημένη σύμβαση των Lloyd's του Λονδίνου εμφανίστηκε το 1892 και τιτλοφορείται "Lloyd's Standard Form of Salvage Agreement - No cure-No pay" (συνοπτικά LOF).

50 "I. General: This SCOPIC clause is supplementary to any Lloyd's Form Salvage Agreement "No Cure - No Pay" ("Main Agreement") which incorporates the provisions of Article 14 of the International Convention on Salvage 1989 ("Article 14")."

51 Η ρήτρα είναι διαθέσιμη σε: <https://www.lloyds.com/market-resources/salvage-arbitration-branch/scopic>.

52 Ζυγούρος Α., Η ειδική αποζημίωση στο δίκαιο της θαλάσσιας αρωγής, Νομική Βιβλιοθήκη, 2015, σσ. 42, 51.

53 Αλαπάντας, Α., ό.π., σελ. 16.

International trade sanctions and their effect on global maritime markets

Georgios P. Lymperis

LL.B. AUTH, Trainee Lawyer

Konstantinos Manikas

LL.B. AUTH Graduate

Introduction

This article examines how the imposition of sanctions on enterprises, persons and assets affects maritime trade on an international level. The global market could be described as a complex international system of trade deals, transactions and transportation of goods and people. Maritime trade and transport constitute an immense percentage of 80% of this share, proving the vital role that these transactions play in the stability of the market.¹ In the context of globalization, where all the aspects of economic growth are interconnected, trade sanctions constitute an important financial risk for states and enterprises all over the globe. The maritime industry is especially vulnerable to such practices of economic and diplomatic pressure due to the great degree of dependency of its administrative factors and facilities on the financial policies of the states for whom and to whom they transfer cargo and natural resources.

The nature of international sanctions

International trade sanctions are basically restrictive measures that aim at banning commercial deals and transactions with other parties, in order to enforce compliance with international political and financial relations norms, to enforce a specific behavior or to promote a foreign policy agenda.² In the context of maritime trade, these sanctions can be applied in different forms, such as prohibitions of port access for ships, embargoes or insurance bans for vessels. These sanctions can be imposed either by international or regional organizations, such as the United Nations, the European Union and the World Trade Organization - even though the WTO does not function as a direct sanctioning authority but rather oversees trade countermeasures, enforceable by the member states themselves, or by national jurisdictions and enforcement bodies. For example, under Article 41 of the UN Charter, the UN Security Council, has the authority to impose economic

1 "Shipping Data: UNCTAD Releases New Seaborne Trade Statistics", UN Trade and Development (UNCTAD), 23 April 2025, available at: unctad.org/news/shipping-data-unctad-releases-new-seaborne-trade-statistics?utm.

2 Cambridge Dictionary, "Sanction.", Cambridge Words, 31 December 2025, available at: dictionary.cambridge.org/dictionary/english/sanction?utm

and trade related sanctions, including maritime limitations, that do not involve armed force, in order to restore peace and security.³

Maritime trade sanctions can also be further categorized into two major groups; primary and secondary sanctions. The first ones are imposed through domestic law of a state and they only apply within the same country's jurisdiction, aiming at prohibiting its own nationals and companies from trading with a targeted country. On the other hand, secondary sanctions target third-party countries or companies that engage in trading activities with a sanctioned state or entity, even though they have no direct link with the sanctioning state. For example, the Office of Foreign Assets Control of the United States of America imposes punishments on foreigners, such as denials of export licenses or loans from American banks, if they trade with a sanctioned state.⁴

The global market has faced a variety of maritime sanctions, usually placed on ships, shipping companies, ports and cargo. A widely accepted sanction in practice is the one that imposes restrictions on vessels based on their flag state. This includes prohibitions on reflagging ships connected to a sanctioned state or banning vessels who use flags of convenience (FOCs), to the extent that these flag changes are initiated to serve illicit purposes. These flags mean that a vessel sails under the inspection of a state that is not genuinely linked with it and that does not have strict regulations of control and surveillance over the ship, enabling it to easily enact illicit activities.⁵ Therefore, a state can impose primary or secondary maritime sanctions to those who trade with vessels that sail under FOCs.

Another common sanction imposed on maritime trade is the restriction of ships from entering or using ports. In this context, the International Maritime Organization (IMO) adopted resolution A.682(17) of Regional co-operation in the control of ships, that basically set the foundations for the Port State Control (PSC), which demands the inspection of foreign ships in national ports to verify if the conduct commercial operations under the legal requirements of international regulations.⁶ Under the auspices of this resolution, many regional agreements were signed, including the Memorandum of Understanding for Europe and the North Atlantic (Paris MoU), that provide the framework of European Port State Control. Therefore, every vessel that does not fulfill the requirements that the PSC sets, can be banned from entering specific ports.

One of the most common sanctions in recent maritime history is the embargo. This term is used to describe either the prohibition of imports and exports from a state to another (trade embargo), the restriction of sales and supply of weapons and military equipment (arms embargo), or the freezing of assets or blocking access to international financial systems (financial embargo).⁷ Some of the most known examples of maritime trade embargoes are the one that the United States imposed on Cuba in 1960, as a direct consequence of the then-imposed general trade and financial embargo, even though shipping was not targeted exclusively, the arm embargo on North Korea in 2006 from the UN Security Council, as well as the oil embargo imposed by the EU and the US against Russian oil companies and tankers.

3 "Sanctions | Security Council", Un.org, 2020, available at: [main.un.org/securitycouncil/en/sanctions/information?utm](https://www.un.org/securitycouncil/en/sanctions/information?utm)

4 "Sanctions by the Numbers: U.S. Secondary Sanctions", CNAS, 2025, available at: [avawww.cnas.org/publications/reports/sanctions-by-the-numbers-u-s-secondary-sanctions?utm](https://www.cnas.org/publications/reports/sanctions-by-the-numbers-u-s-secondary-sanctions?utm)

5 "Flags of Convenience - NGO Shipbreaking Platform." NGO Shipbreaking Platform, 14 January 2022, available at: shipbreakingplatform.org/issues-of-interest/focs/?utm

6 IMO. "Port State Control", Wwww.imo.org, available at: www.imo.org/en/OurWork/MSAS/Pages/PortStateControl.aspx.

7 "What Is an Embargo? Definition and Examples" Legal Clarity, 9 August 2025, available at: legalclarity.org/what-is-an-embargo-definition-and-examples/

Other sanctions might include the prohibition of marine insurance covering designated vessels and cargo. As the vast majority of the marine insurance and reinsurance market is based in Western nations, and especially in London where most of the P&I clubs are located, a prohibition in accessing these insurers might restrict the maritime activity of a state or an entity, as this is required in the context of global shipping.⁸ Last but not least, a notable sanction that has been recently imposed by the G7 coalition and the EU in order to combat the circulation of the banned Russian oil in European maritime zones is the energy price-cap sanction on Russian oil.⁹

Why and how is shipping affected

Hence, the shipping industry is greatly affected by the imposition of sanctions by transnational organizations and flag states, especially due to its extent of dependency to their prescriptive authority. When sanctions are imposed, shipping companies are essentially forced to reroute vessels to avoid restricted areas, resulting in longer and costlier voyages, in the sense that both the transit times and fuel consumption may be vastly different to what an itinerary used to be,¹⁰ in terms of standard operational costs. Rising shipping costs are eroding trade competitiveness and fueling financial instability for the shippers, especially in sanctioned economies that were previously heavily reliant on shipping activity.

The recalibration of shipping routes aggravates the problem of capacity within the

maritime freight sector, as now vessels require extended time periods to complete round trips and prepare for cargo loads. Effectively, with over three-hundred vessels sanctioned by governments and international organizations since January of 2025, the global tanker market faces tighter capacity, leading to increased freight rates; this situation greatly increases the value of the remaining tankers, as the non-compliant vessels are harder to manage logistically.¹¹ The United Nations Conference on Trade and Development, through its 2024 Review of Maritime Transport, proclaimed that geopolitical tensions - bearing in mind especially the Ukrainian conflict and the Houthi suspense in the Red Sea, that result to the imposition of diplomatic pressure measures such as sanctions, are a driving factor for the increase in shipping distances worldwide, causing port congestion and an excessive demand for fuel supply - due to the fact that the ships do not only have to remain alert for a call for long periods of time, but also due to that the voyage itself becomes lengthier.¹²

The impact has been deemed significant not only for ship-owners involved in maritime operations, but for financial and insurance institutions as well; such factors have had a traditionally major role in shaping the market in a plethora of ways. Banks processing transactions involving sanctioned vessels or cargo face major risks principally through trade finance and cross-border payments. For instance, if a sanctioned vessel loads Iranian crude oil while “spoofing” its location, as part

8 *Kilpatrick R.L. Jr.*, Marine Insurance Prohibitions in Contemporary Economic Warfare, 95 *International Law Studies*, 1 September 2019, pp. 372-301, available at: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3501669

9 “EU Adopts 17th Package of Sanctions against Russia.” *Finance*, 20 May 2025, available at: finance.ec.europa.eu/news/eu-adopts-17th-package-sanctions-against-russia-2025-05-20_en.

10 Maritime Education: the negative impacts of US sanctions on global economy and shipping industry, May 2025, available at: <https://maritimeeducation.com/the-negative-impacts-of-u-s-sanctions-on-the-global-shipping-industry/>

11 NorthStandard P&I Club: Sanctions in global shipping, available at: <https://north-standard.com/insights-and-resources/industry-insights/sanctions>

12 Review of maritime transport 2024, UNCTAD, original text available in English: https://unctad.org/system/files/official-document/rmt2024_en.pdf

of a shadow fleet or solely, any institution involved in issuing a letter of credit, handling payments or vital shipping documents related to that specific shipment, could be exposed to the possibility or being targeted as liable to penalties.¹³ The aforementioned letters of credit, in accordance to today's commercial tradition, include "sanctions clauses" that give banks the freedom to refuse payment where there is a potential sanctions connection; whether the financial institutions themselves take upon legally binding obligations under this status is disputed, although court precedent may indicate such an obligation.¹⁴ It is evident, thus, that sanctions are potentially financially bearing for all parts involved in such transport transactions.

Another way the international maritime transport market is affected, that is greatly concerning in terms of how often it appears as a phenomenon, is the creation of so-called "shadow fleets". The recognized definition adhered by the International Maritime Organization describes the issue as *"ships engaged in illegal operations with the aim of circumventing sanctions, evading compliance with safety or environmental standards"*¹⁵, as the relevant Resolution A1192, adopted in late 2023, proclaims. Typical characteristics of vessels belonging to shadow fleet operations consist of disabled Automatic Identification Systems (AIS) transmitters, inconsistent vessel records

and information provided (or, occasionally, not provided at all) to the port or registry authorities and obscure, multiply layered ownership structures.¹⁶ "Spoofed" vessels included in such fleets frequently change flags, dissimulate their cargo statements and broadcast false geo-location codes or switch off tracking systems altogether to avoid detection when carrying out itineraries. The most recent such instance to dominate public attention was that of VLCC Skipper, captured by United States naval authorities in Venezuelan waters, while its AIS placed it more than 500 nautical miles off its actual location; its documents presented it to be under the Guyana flag registry, which has been inactive since 2021¹⁷. In certain cases, vessels of the same shadow fleet conduct ship-to-ship transfers of sanctioned cargo amounts to avoid port-calling and subsequent penalization.¹⁸ In essence, these fleets operate within a broader scheme of corruption, both private and public, deeply intertwined with illicit activities possibly beyond maritime trade. For instance, as it is again noted in a NorthStandard report, various shadow tankers are essentially owned by shell companies in jurisdictions where vessel ownership transactions and framework are dominated by newly formed, or even anonymous firms that carry out the deals, notably in the Gulf countries. Russia, on the other hand, is the primary beneficiary of shadow fleet activity, with the Danish straits being the main hub for such illicit

13 Fernandez-Villaverde J./ Li Y./ Xu L./ Zanetti F., Charting the uncharted: the (un)intended consequences of oil sanctions and dark shipping, Vox EU, March 2025, available at: <https://cepr.org/voxeu/columns/charting-uncharted-unintended-consequences-oil-sanctions-and-dark-shipping>

14 Transport sanctions: what you need to know in 2024, sanctions, io, available at: <https://www.sanctions.io/blog/transport-sanctions>

15 International Maritime Organization, 33rd session of the Assembly, Resolution A 1192, 11 December 2023, the original text available in English: [https://wwwcdn.imo.org/localresources/en/KnowledgeCentre/IndexofIMOResolutions/AssemblyDocuments/A.1192\(33\).pdf](https://wwwcdn.imo.org/localresources/en/KnowledgeCentre/IndexofIMOResolutions/AssemblyDocuments/A.1192(33).pdf)

16 Moody's: Evading sanctions through deceptive shipping practices, 11 May 2022, available at: <https://www.moody's.com/web/en/us/kyc/resources/insights/evading-sanctions-through-deceptive-shipping-practices.html>

17 Martin E. P., VLCC seized by US in American court crosshairs for months as another arrest order emerges, Tradewinds news, 16 December 2025, available at: <https://www.tradewindsnews.com/tankers/vlcc-seized-by-us-in-american-court-crosshairs-for-months-as-another-arrest-order-emerges/2-1-1917135>.

18 NorthStandard P&I Club: Sanctions in global shipping, 3 September 2025, available at: <https://north-standard.com/insights-and-resources/industry-insights/sanctions>.

trade, mostly by Russian owned vessels under “flags of convenience”.¹⁹

How does the market adapt

Given the paramount role the shipping industry has in the international trade scheme, certain paths to comply efficiently to the sanctions regime - without evading them- had to be found; compliance with the respective obligations ship-owners, insurers and financial institutions have to maintain is the primary focus of internal compliance departments maintained by each corporation. Sanctions compliance programs typically include formal written policies and procedures, in particular for conducting due diligence (CDD) on candidate counterparties - a future client shipowner requesting Club coverage for instance.²⁰ These departments, especially the ones within Protection and Indemnity, are risk-focused in their procedures, examining their customer base (“Know Your Customer - KYC”), their products and services (shipping routes, origin and destination of cargo) and the jurisdictions they operate in, essentially screening customers against sanctions lists provided by the imposing governments or organisations through communiques^{21 22}. Essentially, CDD procedures ensure that recipients and counterparties to a transaction are not sending or receiving commodities that may trigger sanctions penalties, including controls that allow for verification of origin and recipient checks for vessels that con-

duct Ship-To-Ship (STS) transfers, especially in high-risk areas. Technology is a particularly useful tool for compliance officials: with the use of databases and even Artificial Intelligence appliances, continuous analysis of vessel behavior against known risk indicators become available, detecting AIS disabling, suspicious STS activities and identifying repeated flag changes or irregular voyage patterns in general.²³ It shall be noted, however, that countries and individuals targeted by sanctions could also very well utilize these technologies to their advantage, using, for instance, alternative monetary systems such as cryptocurrency to continue illicit operations, since sanctions penalties success depends primarily on the use of the US dollar as the dominant currency used in maritime trade.

Contractual safeguards are a staple way in which maritime trade counterparties adapt to potential sanctions risks. As a form of proactive risk management, clauses prohibiting dealings restricted under sanctions regimes of different origin and aim are usually included in all agreements of that nature, including clauses related to AIS manipulation and insurance packages resilient to cancellation due to illegal cargo transfers.²⁴ Other than that, ship-owners may opt for complete restructuring of their operations in accordance with international sanctions requirements, switching, for instance, to transactions with unrestricted types of cargo and to different markets altogether, without the need for an extensive risk-mindful approach.

19 *Johnson A.*, “Russia’s shadow fleet: a growing threat” - global insight analysis, International Bar Organization, 3 February 2025, available at: <https://www.ibanet.org/Russia-shadow-fleet-a-growing-threat>.

20 European Parliament: addressing ship reflagging to avoid sanctions, European Parliamentary Research Service, March 2023, available at: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2023/745686/EPRS_ATA\(2023\)745686_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2023/745686/EPRS_ATA(2023)745686_EN.pdf).

21 Such as, but not limited to, the US Organization for Foreign Assets Control list of sanctioned vessels and the Framework for Compliance Commitments, available at: <https://ofac.treasury.gov/media/16331/download> and <https://ofac.treasury.gov/recent-actions/20241031> respectively.

22 Sanction Scanner: What is vessel screening?, 13 August 2020, available at: <https://www.sanctionsscanner.com/knowledge-base/vessel-screening-vessel-sanctions-screening-software-221>

23 *Papaioannou A.*, Benefits outweigh risks with digital compliance, *The Marine Insurer*, September 2022 issue, available at: https://issuu.com/cannonevents/docs/tmi-full-issue-44pp_-_final_-_sep-2022_002_.

24 *Pribyl, S.T., Epstein J.M., Nolan C.R.*, US Sanctions on Russia: Impact on shipping business and contractual considerations, *Holland & Knight Law*, 7 March 2022, available at: <https://www.hkplaw.com/en/insights/publications/2022/03/us-sanctions-on-russia-impact-on-shipping-business>.

Closing remarks

The peaceful resolution of international disputes often requires innovative approaches. At present, targeted economic and maritime sanctions are used as the primary method of enhancing political pressure without the use of conventional military intervention. In the future, new policies might be implemented, but the market

will always find a way to adapt and diminish the risks of economic destruction. Therefore, even though these methods raise tensions in the global scene and might reduce profits, they remain a part of maritime practices, that is -of course- less disruptive than the outbreak of a conventional war.

Οι νομικές διαστάσεις της ρήτηρας safe port με αφορμή την κρίση στην Ερυθρά Θάλασσα

Αρετή Σαραλέκου

Τριτοετής Φοιτήτρια Νομικής Σχολής ΑΠΘ

Μαρία Χριστίνα Αγραφιώτη

Τεταρτοετής Φοιτήτρια Νομικής Σχολής ΑΠΘ

Εισαγωγή

Οι θαλάσσιες μεταφορές, οι οποίες επί αιώνες υποστηρίζουν το διεθνές εμπόριο, επηρεάζονται σήμερα σημαντικά από την κρίση στην Ερυθρά Θάλασσα και τη γεωπολιτική αστάθεια που προκύπτει από αυτήν, καθώς το 30% του παγκόσμιου εμπορίου εμπορευματοκιβωτίων διαμετακομίζεται από την Διώρυγα του Σουέζ.¹ Η εφαρμογή της ρήτηρας ασφαλούς λιμένα δοκιμάζεται έτσι ιδιαίτερα από το 2023, όταν κλιμακώθηκε η ένταση των επιθέσεων από τους Χούθι, με αποτέλεσμα να απαιτείται σημαντικά η ναυσιπλοΐα διά της Υεμένης και ευρύτερα της Ερυθράς Θάλασσας. Συνεπώς, λιμένες της περιοχής που ήταν μεγάλης σημασίας για το διεθνές εμπόριο, είναι ανασφαλείς λόγω της απειλής ένοπλης επίθεσης που ελλοχεύει. Τίθενται λοιπόν διάφορα ερωτήματα, όπως η έννοια της ασφάλειας σε έναν λιμένα, η μεταβολή της κατάστασης του λιμένα και το στοιχείο της προβλεψιμότητας, η ευθύνη του ναυλωτή και του εκναυλωτή, τα οποία θα πραγματευτεί το παρόν άρθρο.

Η έννοια και η νομική φύση της ρήτηρας ασφαλούς λιμένα

Η ρήτρα ασφαλούς λιμένα αποτελεί θεμελιώδη θεσμό του ναυτικού δικαίου και ειδικότερα του δικαίου των ναυλοσυμφώνων, καθώς λειτουργεί ως βασικός μηχανισμός κατανομής των ναυτιλιακών κινδύνων μεταξύ πλοιοκτήτη και ναυλωτή. Η πρακτική της σημασία αναδεικνύεται κυρίως στις χρονοναυλώσεις, όπου ο ναυλωτής, έχοντας τον έλεγχο της εμπορικής εκμετάλλευσης του πλοίου, διαθέτει την εξουσία υπόδειξης των λιμένων στους οποίους αυτό θα κατευθυνθεί.

Στο ελληνικό δίκαιο, η σχετική υποχρέωση προβλέπεται ρητά στο άρθρο 88 §1 ΚΙΝΔ. Η διάταξη δεν συνοδεύεται από νομοθετικό ορισμό του όρου «ασφαλής λιμένας». Η έλλειψη αυτή δεν αποτελεί νομοθετικό κενό. Αντανάκλα τον πραγματολογικό και λειτουργικό χαρακτήρα της έννοιας. Η ασφάλεια δεν μπορεί να καθοριστεί με αφηρημένα ή στατικά κριτήρια. Διαμορφώνεται κάθε φορά με βάση τις συγκεκριμένες συνθήκες ναυσιπλοΐας και λιμενικής

¹ What are the impacts of the Red Sea shipping crisis?, JP Morgan, 8 Φεβρουαρίου 2024, διαθέσιμο σε: https://www.jpmorgan.com/insights/global-research/supply-chain/red-sea-shipping?utm_source=chatgpt.com.

χρήσης. Για τον λόγο αυτό, η ουσιαστική επεξεργασία της έννοιας έχει αναπτυχθεί κυρίως μέσω της νομολογίας. Η νομολογία αναλύει και εφαρμόζει πρακτικά την έννοια της ασφάλειας και διαμορφώνει τα κριτήρια αξιολόγησης ενός λιμένα ως ασφαλούς ή μη.

Η υποχρέωση του ναυλωτή συνίσταται στην υπόδειξη λιμένα που είναι ασφαλής για το συγκεκριμένο πλοίο κατά τον κρίσιμο χρόνο. Δογματικά, πρόκειται για υποχρέωση αποτελέσματος και όχι απλής επιμέλειας, καθώς ο ναυλωτής αναλαμβάνει τον κίνδυνο της επιλογής του και ευθύνεται για τις συνέπειες της ανασφάλειας ανεξαρτήτως υπαιτιότητας. Η αγγλική νομολογία έχει παγίως αντιμετωπίσει τη ρήτρα ασφαλούς λιμένα ως εγγυητική δέσμευση υπέρ του πλοιοκτήτη, ενισχύοντας με τον τρόπο αυτό την ασφάλεια και τη σταθερότητα των ναυτιλιακών συναλλαγών.

Το νομολογιακό κριτήριο της ασφάλειας

Η απόφαση *The Eastern City* (1958) υπήρξε καθοριστικής σημασίας για τον προσδιορισμό της έννοιας, η οποία έχει καταστεί σημείο αναφοράς στη διεθνή ναυτική πρακτική. Σύμφωνα με το κλασικό αυτό πρότυπο, ένας λιμένας δεν θεωρείται ασφαλής όταν στο συγκεκριμένο χρονικό διάστημα, το συγκεκριμένο πλοίο δεν μπορεί να μπει, να παραμείνει και να φύγει από αυτόν χωρίς να διατρέχει κίνδυνο. Ο κίνδυνος αυτός πρέπει να είναι σοβαρός και να μην μπορεί να αποφευχθεί, ακόμη και αν ο πλοίαρχος ενεργεί με καλή ναυτιλιακή πρακτική και επιδεικνύει την απαιτούμενη ναυτοσύνη. Εξαίρεση υπάρχει μόνο αν πρόκειται για μια ασυνήθιστη και απρόβλεπτη περίπτωση.

Ο ορισμός αυτός αναδεικνύει τον λειτουργικό χαρακτήρα της ασφάλειας, η οποία κρίνεται σε συνάρτηση με συγκεκριμένες παραμέτρους, όπως το είδος και τα τεχνικά χαρακτηριστικά του πλοίου, οι φυσικές και επιχειρησιακές

συνθήκες του λιμένα και το χρονικό σημείο χρήσης του. Κατ' ακολουθίαν, ένας λιμένας μπορεί να είναι ασφαλής για ένα πλοίο και ταυτόχρονα ανασφαλής για άλλο, ακόμη και υπό παρόμοιες εξωτερικές συνθήκες. Η σχετικότητα αυτή καθιστά αναγκαία την *ad hoc* αξιολόγηση κάθε περίπτωσης².

Η καλή ναυτιλία ως όριο ευθύνης

Κεντρική συνιστώσα του νομολογιακού κριτηρίου της ασφαλούς προσέγγισης αποτελεί η αρχή της καλής ναυτιλίας και της συνήθους ναυτοσύνης. Η εν λόγω αρχή λειτουργεί ως όριο της ευθύνης του ναυλωτή, αποσαφηνίζοντας ότι η εγγύηση ασφάλειας δεν συνεπάγεται πλήρη απαλλαγή από κάθε κίνδυνο. Συγκεκριμένα, ο ναυλωτής δεν ευθύνεται για κινδύνους που μπορούν να αντιμετωπιστούν μέσω της συνήθους επαγγελματικής ικανότητας ενός επιμελούς πλοιάρχου και του πληρώματος.

Η απόφαση *The Polyglory* (1977) ενίσχυσε περαιτέρω την ακρίβεια του κριτηρίου, διατυπώνοντας ότι ένας λιμένας δεν μπορεί να θεωρηθεί ασφαλής εάν η προσέγγιση ή η αποχώρηση από αυτόν απαιτεί εξαιρετική, και όχι απλώς συνήθη, ναυτική ικανότητα. Επιπλέον, η *Polyglory* καθιέρωσε ότι η εκτίμηση της ασφάλειας πρέπει να γίνεται με βάση τη συνήθη ναυτική πρακτική και όχι τις εξαιρετικές δεξιότητες ενός συγκεκριμένου πληρώματος. Με άλλα λόγια, ένας λιμένας μπορεί να θεωρηθεί ασφαλής μόνο εάν η προσέγγιση και ο απόπλους είναι δυνατά για πλοίο με κανονική ικανότητα και επιμέλεια, χωρίς να απαιτούνται ασυνήθιστες δεξιότητες ή πρωτοφανείς χειρισμοί.

Για παράδειγμα, ένας λιμένας ήπιων ρευμάτων ή με προσωρινά δυσμενείς καιρικές συνθήκες μπορεί να θεωρηθεί ασφαλής εφόσον η προσέγγιση πραγματοποιείται σύμφωνα με την καλή ναυτοσύνη. Αντίθετα, λιμένες που απαιτούν χειρισμούς υψηλής τεχνικής δυσκο-

2 Doğan B./Azizağaoğlu H.T., «The Definition and Scope of the Safe Port Obligation under Charterparty Agreements in the Light of English Common Law», *Law & Justice Review*, 2022.

λίας, όπως πλοήγηση σε στενά περάσματα με ισχυρούς ανέμους ή σε λιμένες με ανεπαρκή σηματοδότηση, δεν μπορούν να χαρακτηριστούν ασφαλείς για το γενικό πλοίο, εκτός εάν η προσέγγιση γίνεται από πλήρωμα με εξαιρετική εξειδίκευση.

Με τον τρόπο αυτό, η αρχή της καλής ναυτιλίας λειτουργεί ως πρακτικό και αντικειμενικό κριτήριο για τον προσδιορισμό της ασφάλειας των λιμένων, προστατεύοντας τον πλοιοκτήτη από υπέρμετρη μετακύλιση κινδύνων και ταυτόχρονα διασφαλίζοντας ότι η ρήτρα *safe port* διατηρεί τον εγγυητικό της χαρακτήρα.³

Μεταβολή ασφάλειας λιμένα και προβλεψιμότητα

Όπως προαναφέρθηκε, η ασφάλεια ενός λιμένα κρίνεται ανάλογα με τις εκάστοτε συνθήκες. Σε περίπτωση σημαντικής μεταβολής των συνθηκών, ακολουθεί και η μεταβολή της ασφάλειας του λιμένα εγείροντας το ζήτημα σχετικά με τα κριτήρια αξιολόγησης, την έννοια του ασυνήθιστου γεγονότος και τη βαθμίδα προβλεψιμότητας.

Η αξιολόγηση της ασφάλειας εκτείνεται στα εξής κρίσιμα χρονικά σημεία: πριν και κατά την υπογραφή του ναυλοσύμφωνου, κατά την προσέγγιση του λιμένα, κατά τη χρήση του λιμένα και κατά τον απόπλου. Στο ναυλοσύμφωνο η υπόδειξη ασφαλούς λιμένα συνιστά υποχρέωση του ναυλωτή ο οποίος οφείλει να αποφανθεί την χρονική στιγμή που δίνεται εντολή στον πλοιοκτήτη για τον λιμένα.⁴ Η υπόδειξη του λιμένα θα πρέπει να θεμελιώνεται όχι μόνο στη τρέχουσα κατάσταση ασφάλειας του λιμένα, αλλά και

στην βάσιμη προσδοκία πως δεν θα προκύψουν ασυνήθιστα και απρόβλεπτα περιστατικά κατά την άφιξη του πλοίου στον λιμένα.⁵

Η επικινδυνότητα ενός λιμένα αξιολογείται βάσει των φυσικών του χαρακτηριστικών (γεωγραφικών, μετεωρολογικών και δομικών) και βάσει των πολιτικών συνθηκών που μπορούν να επηρεάσουν το ναυλοσύμφωνο. Στο σημείο αυτό αξίζει να σημειωθεί πως η ασφάλεια κρίνεται λαμβάνοντας υπόψιν και το ίδιο το πλοίο που θα χρησιμοποιηθεί, τα δικά του χαρακτηριστικά και ανάγκες, καθώς ένας λιμένας για ένα πλοίο μπορεί να θεωρείται ασφαλής και για άλλο το αντίθετο.⁶ Σχετικά με τα φυσικά χαρακτηριστικά του, προσωρινοί κίνδυνοι θα μπορούσαν να θεωρηθούν για παράδειγμα η απουσία εξοπλισμού βοηθητικού για τη ναυσιπλοΐα, πάγοι, ακραία καιρικά φαινόμενα κ.ά. Το 2017 το Ανώτατο Δικαστήριο του Ηνωμένου Βασιλείου στην υπόθεση *Gard κατά China National*⁷ (γνωστή ως “*The Ocean Victory*”) αποφάνθηκε πως ο συνδυασμός μεγάλων κυμάτων και ισχυρότατων ανέμων στο λιμάνι Kashima της Ιαπωνίας, που οδήγησε στην ολική καταστροφή του πλοίου, αποτέλεσε ασυνήθιστο και σπάνιο γεγονός για το λιμάνι, ενώ τα μεγάλα κύματα και οι ισχυροί άνεμοι ξεχωριστά δεν καθιστούν το λιμάνι επικίνδυνο, και οι ναυλωτές θεωρήθηκε πως δεν παραβίασαν τη ρήτρα ασφαλούς λιμένα.

Αναφορικά με τις πολιτικές συνθήκες που μπορούν να καταστήσουν έναν λιμένα ανασφαλή, αυτές μπορούν να αποτελούν απεργίες, πολεμικές συγκρούσεις, επιδρομές κ.ά. Η υπόθεση *K/S Penta Shipping A/S κατά Ethiopian Shipping Lines Corporation* (γνωστή ως «*The Saga Cob*») αποτελεί σημαντική νομολογία, καθώς στο λιμάνι Massawa της

3 Χαϊκάλης Κ., σε διπλωματική εργασία: “Ασφαλείς λιμένες (Safe Ports)”, Τμήμα Ναυτιλιακών Σπουδών, Πανεπιστήμιο Πειραιώς, ακαδημαϊκό έτος 2009.

4 Χαϊκάλης Κ., ό.π., σελ. 5.

5 Χαϊκάλης Κ., ό.π., σελ. 10.

6 Dogan B./ Azizagaoglu H., ό.π., σελ. 6.

7 (2017) UKSC 35, Ανώτατο Δικαστήριο του Ηνωμένου Βασιλείου, διαθέσιμο σε: <https://www.supremecourt.uk/cases/uksc-2015-0037>.

Ερυθραίας αντάρτες επιτέθηκαν στο πλοίο⁸. Το βρετανικό εφετείο αποφάνθηκε πως ούτε η επίθεση, αλλά ούτε ακόμα το ρίσκο της επίθεσης αποτελούν συνηθισμένα στοιχεία του λιμένα και οι ναυλωτές συνεπώς δεν παραβίασαν την ρήτρα ελέγχου του λιμένα. Αντίθετα, στην υπόθεση “The Lucille” το πλοίο εισήλθε στο λιμάνι Basrah του Ιράκ και κατά τη διάρκεια παραμονής του σε αυτό παγιδεύτηκε λόγω ένοπλων συγκρούσεων. Υποστηρίχθηκε έπειτα πως για να μην θεωρείται πως οι ναυλωτές παραβίασαν τη ρήτρα, το περιστατικό θα πρέπει να είναι σωρευτικά ασυνήθιστο και μη αναμενόμενο, στη συγκεκριμένη όμως περίπτωση λόγω των πολιτικών συνθηκών που επικρατούσαν στο Ιράκ και του Ιρανό-Ιρακινού πολέμου, το περιστατικό θεωρείται αναμενόμενο⁹.

Ένα ακόμα σημαντικό ζήτημα είναι αυτό των καθυστερήσεων και το πότε θεωρείται ανασφαλές ένα λιμάνι βάσει αυτών. Θεμελιώδης είναι η υπόθεση Unitramp κατά Garnac Grain Co. Inc. (γνωστή ως “The Hermine”) κατά την οποία πλοίο που φόρτωσε σόγια από το λιμάνι του Destrehan της Λουιζιάνα καθυστέρησε να αποπλεύσει λόγω αρκετών παραγόντων, όπως έντονη ομίχλη και το βρετανικό εφετείο αποφάσισε ότι οι καθυστερήσεις χαρακτηρίζουν έναν λιμένα ανασφαλή, όταν αυτές είναι τόσο μεγάλες, ώστε να στερεί από τα συναλλαζόμενα μέρη ουσιαστικό μέρος όσων αποσκοπούσαν από το ναυλοσύμφωνο¹⁰.

Υποχρεώσεις του ναυλωτή

Όπως έχει αναλυθεί παραπάνω, ο ναυλωτής φέρει την ευθύνη για το λιμάνι προς το οποίο θα πλεύσει το πλοίο που ναύλωσε και η εκτί-

μηση της ασφάλειας αυτού γίνεται τη στιγμή που δίνεται η εντολή με την προσδοκία ότι θα καταστεί ή παραμείνει ασφαλές κατά την άφιξη, τη χρήση και τον απόπλου από αυτό. Ο ναυλωτής συνεπώς φέρει ευθύνη για όλα τα «φυσιολογικά» χαρακτηριστικά του λιμένα είτε έχει γνώση αυτών είτε όχι. Σε αντιδιαστολή προς αυτό, ο ναυλωτής δεν έχει ευθύνη για τα ασυνήθιστα και μη αναμενόμενα περιστατικά που μπορεί να λάβουν χώρα στον λιμένα που έχει επιλέξει, όπως υποδεικνύει και η νομολογία που διαμορφώθηκε από την υπόθεση “The Evia (No 2)” η οποία αφορά την παγίδευση ενός πλοίου στο Shatt al Arab του Ιράκ λόγω πολέμου.

Από τη συγκεκριμένη υπόθεση προκύπτει μία δευτερεύουσα υποχρέωση του ναυλωτή να ανακατευθύνει το πλοίο σε νέο, ασφαλές λιμένα σε περίπτωση που το πλοίο δεν έχει εισέλθει στο λιμάνι ή έχει τη δυνατότητα να αποπλεύσει¹¹. Εφόσον όμως το πλοίο δεν μπορεί να μετακινηθεί, δεν προκύπτει αυτή η υποχρέωση. Συνεπώς, συγκεκριμένη υποχρέωση ενεργοποιείται μόνο όταν ο ναυλωτής δύναται να επηρεάσει την πορεία του πλοίου. Εγείρεται το ζήτημα στο σημείο αυτό, εάν αυτή η δευτερεύουσα υποχρέωση εφαρμόζεται και στις ναυλώσεις ανά ταξίδι, καθώς τότε ο ναυλωτής ναυλώνει το πλοίο από τον εκναυλωτή, για να μεταφέρει ορισμένο φορτίο από ένα συμφωνημένο λιμάνι σε ένα επίσης συμφωνημένο άλλο λιμάνι, σε αντίθεση με τις χρονοναυλώσεις, οι οποίες είναι περισσότερο ευέλικτες στην ανακατεύθυνση του πλοίου λόγω ανασφάλειας λιμένα¹². Στις τελευταίες λόγω της δομής τους δίνονται ρητές απαντήσεις για το ποιος φέρει το βάρος των εξόδων με την επιλογή νέου λιμένα και της καθυστέρησης¹³.

8 Baatz Y., Maritime Law Third Edition, Informa Law from Routledge, 2014, σελ. 139.

9 Χαϊκάλης Κ., ό.π., σελ.41.

10 Dogan B./ Azizagaoglu H., ό.π., σελ. 9.

11 Baatz Y., ό.π., σελ. 139.

12 Baatz Y., ό.π., σελ. 139.

13 Χαϊκάλης Κ., ό.π., σελ. 11.

Υποχρεώσεις και δικαιώματα εκναυλωτή

Η υποχρέωση αποστολής του πλοίου σε ασφαλή λιμένα ή τόπο φόρτωσης και εκφόρτωσης αποτελεί έναν από τους θεμελιώδεις κανόνες του σύγχρονου ναυτικού δικαίου. Η σημασία της δεν περιορίζεται στον καταλογισμό ευθύνης, αλλά εκτείνεται στη διαμόρφωση ενός προληπτικού μηχανισμού προστασίας της ναυτικής ασφάλειας και της λειτουργικής ακεραιότητας του πλοίου. Στο πλαίσιο αυτό, το άρθρο 88 §2 ΚΙΝΔ αναγνωρίζει ρητά το δικαίωμα του εκναυλωτή να αρνηθεί τη συμμόρφωση σε εντολή του ναυλωτή που παραβιάζει την υποχρέωση ασφαλούς λιμένα.

Το δικαίωμα άρνησης συμμόρφωσης του εκναυλωτή δεν αποτελεί απλή εξαίρεση από την υποχρέωση υπακοής στις εμπορικές εντολές του ναυλωτή. Πρόκειται για αυτοτελές δικαίωμα με έντονο προληπτικό χαρακτήρα, το οποίο λειτουργεί ως αντίβαρο στην εμπορική εξουσία του ναυλωτή και αποσκοπεί στην αποτροπή της έκθεσης του πλοίου σε μη αποδεκτό κίνδυνο. Η άρνηση δεν προϋποθέτει επέλευση ζημίας, αλλά αρκεί η αντικειμενικά θεμελιωμένη διαπίστωση παραβίασης της υποχρέωσης ασφαλούς λιμένα¹⁴.

Ιδιαίτερη σημασία παρουσιάζει η αναγνώριση του δικαιώματος αυτού τόσο σε περίπτωση αρχικής όσο και επιγενόμενης μη ασφάλειας. Η διεθνής νομολογία δέχεται ότι η αρχική εντολή κρίνεται βάσει των δεδομένων που είναι γνωστά ή προβλέψιμα κατά τον χρόνο έκδοσής της. Όταν όμως η μη ασφάλεια καθίσταται αντικειμενικά διαγνώσιμη και δεν μπορεί να αντιμετωπιστεί με συνήθη ναυτική επιμέλεια, ο πλοιοκτήτης δεν υποχρεούται να συνεχίσει την εκτέλεση της εντολής. Χαρακτηριστική είναι η απόφαση της υπόθεσης *The Houda* (1994),

όπου κρίθηκε ότι η αιτιολογημένη άρνηση εκτέλεσης επικίνδυνης εντολής δεν συνιστά παραβίαση συμβατικής υποχρέωσης. Αντίθετα, θεωρήθηκε σύμφωνη με τις επιταγές της ναυτικής ασφάλειας. Στην ίδια υπόθεση αναγνωρίστηκε επίσης ότι ο πλοίαρχος ή ο πλοιοκτήτης δικαιούται εύλογο χρόνο για να εξετάσει μια εντολή πριν συμμορφωθεί, χωρίς η καθυστέρηση αυτή να εκλαμβάνεται ως άρνηση υπακοής. Με τον τρόπο αυτό, η νομολογία ενισχύει την αρχή ότι η συμβατική πειθαρχία δεν μπορεί να υπερισχύσει των θεμελιωδών απαιτήσεων ασφαλούς ναυσιπλοΐας.

Η απόφαση *Kanchenjunga* (1990) έκρινε ότι η αρχική αποδοχή του λιμένα ή η συμμόρφωση του πλοίου με την εντολή δεν συνεπάγεται παραίτηση από το δικαίωμα επίκλησης της μεταγενέστερης μη ασφάλειας¹⁵. Ακόμη πιο πρακτική διάσταση προσδίδει η υπόθεση *Houda* (1994), όπου αναγνωρίστηκε ότι η αιτιολογημένη άρνηση συμμόρφωσης του εκναυλωτή σε επικίνδυνη εντολή δεν συνιστά παραβίαση των συμβατικών του υποχρεώσεων. Αντιθέτως, κρίθηκε ότι η άρνηση αυτή εναρμονίζεται με τον σκοπό της σύμβασης και με τη θεμελιώδη αρχή της προστασίας της ναυτικής ασφάλειας. Η προσέγγιση αυτή ενισχύει την άποψη ότι το δικαίωμα άρνησης δεν αποτελεί εξαιρετικό μέτρο, αλλά αναπόσπαστο στοιχείο της ισορροπίας δικαιωμάτων και υποχρεώσεων μεταξύ ναυλωτή και εκναυλωτή.

Κριτικά εξεταζόμενο, το άρθρο 88 § 2 ΚΙΝΔ εμφανίζεται να κινείται προς τη σωστή κατεύθυνση, καθώς αποτυπώνει σε εθνικό επίπεδο μια ώριμη διεθνή αντίληψη περί κατανομής του ναυτικού κινδύνου. Ωστόσο, η εφαρμογή του στην πράξη δεν είναι άμοιρη δυσχερειών. Η εκτίμηση της μη ασφάλειας παραμένει σε μεγάλο βαθμό πραγματολογική και ενδέχεται να οδηγήσει σε συγκρούσεις μεταξύ εμπορικής

14 The Charterers P&I Club (MECO), Unsafe Port and/or Berth Claims, Guidance Note on Charterers' Exposure, Risk and Claims Management, London.

15 *Girvin S.*, *The Safe Port in Maritime Law: Decade of Certainty or Muddier Waters?*, National University of Singapore, 2017, σελ. 3.

σκοπιμότητας και ναυτικής επιμέλειας. Για τον λόγο αυτό, η άσκηση του δικαιώματος άρνησης οφείλει να βασίζεται σε τεκμηριωμένη αξιολόγηση και όχι σε υποκειμενικούς φόβους ή εμπορικές στρατηγικές.

Συμπερασματικά, το δικαίωμα του εκναυλωτή να αρνηθεί τη συμμόρφωση σε εντολές που παραβιάζουν την υποχρέωση ασφαλούς λιμένα συνιστά θεμελιώδη εγγύηση της ναυτικής ασφάλειας. Η κριτική ανάγνωση του άρθρου 88 § 2 ΚΙΝΔ, σε συνδυασμό με τη διεθνή νομολογιακή εμπειρία, αναδεικνύει ότι πρόκειται για κανόνα ουσιαστικού δικαίου, ο οποίος δεν αποσκοπεί στην εκ των υστέρων απόδοση ευθύνης, αλλά στην προληπτική αποτροπή κινδύνων που θα μπορούσαν να θέσουν σε διακινδύνευση το πλοίο, το πλήρωμα και το φορτίο.

Επίλογος

Η ρήτρα *safe port* είχε ανέκαθεν σημαντικό ρόλο στο θαλάσσιο εμπόριο, ωστόσο στις μέρες μας η ανάγκη της είναι ακόμα μεγαλύτερη και η σημασία της στις ναυτικές συμβάσεις έχει μεγαλύτερη βαρύτητα από μία απλή παράμετρο. Η τρομοκρατία, η χρήση νέων πολεμικών τεχνολογιών, ο υβριδικός πόλεμος, αλλά και η γεωπολιτική αστάθεια σε πολλά μέρη του πλανήτη πέρα από την Ερυθρά Θάλασσα, όπως στη Νότια Σινική Θάλασσα, αναδεικνύουν την ανάγκη σταθεροποίησης, καθώς οι θαλάσσιοι δρόμοι επηρεάζουν την οικονομία ολόκληρου του πλανήτη. Ωστόσο, μέχρι τη δύσκολα επιτεύξιμη σταθεροποίηση, η σύγχρονη εφαρμογή της ρήτρας ασφαλούς λιμένα προϋποθέτει αυξημένη επιμέλεια, συνεχή αξιολόγηση γεωπολιτικών δεδομένων και ερμηνευτική ευελιξία, χωρίς βέβαια να υπονομεύεται η ασφάλεια δικαίου.

Η νομική ευθύνη στον τομέα των ναυτικών συγκρούσεων με αφορμή την υπόθεση *Dali*

Ευγενία Τσέπη

Τελειόφοιτη Φοιτήτρια Νομικής Σχολής ΑΠΘ

Γεωργία Κεφάλαι

Μεταπτυχιακή Φοιτήτρια Νομικής ΑΠΘ, Ασκούμενη Δικηγόρος

Στο πλαίσιο της παρούσας μελέτης επιχειρείται μια σύντομη παρουσίαση των κανόνων που διέπουν τη θεμελίωση και τον περιορισμό της ευθύνης από σύγκρουση πλοίων και υπογραμμίζεται η ανάγκη επίτευξης εξισορρόπησης μεταξύ της προστασίας της ναυτιλιακής δραστηριότητας και της δίκαιης αποζημίωσης των ζημιωθέντων. Συγκεκριμένα, με αφετηρία την πρόσφατη υπόθεση του πλοίου *Dali* στη Βαλτιμόρη, αναδεικνύεται η έντονη αντίθεση μεταξύ του παρωχημένου αμερικανικού Νόμου Περιορισμού Ευθύνης του 1851 και των σύγχρονων διεθνών προτύπων, όπως η Σύμβαση LLMC του 1976 και η Σύμβαση των Βρυξελλών του 1910, οι οποίες στηρίζονται σε πιο εξισορροπημένα κριτήρια ευθύνης και περιορισμού. Παράλληλα, εξετάζεται η ενσωμάτωση των ανωτέρω διεθνών κανόνων στο ελληνικό δίκαιο μέσω του Κώδικα Ιδιωτικού Ναυτικού Δικαίου (ν. 5020/2023) και η σχετική νομολογιακή προσέγγιση.

Εισαγωγή

Σε περιπτώσεις σύγκρουσης πλοίων, ιδίως σε ατυχήματα μεγάλης κλίμακας, δημιουργείται το ζήτημα της αστικής ευθύνης του πλοιοκτήτη και της δυνατότητας περιορισμού αυτής, αναδεικνύοντας την ισορροπία μεταξύ της προστασίας της ναυτιλιακής δραστηριότητας και της διασφάλισης των συμφερόντων των ζημιωθέντων. Η πρόσφατη υπόθεση του πλοίου *Dali*¹, προκάλεσε έντονες συζητήσεις, τόσο λόγω των τραγικών συνεπειών της όσο και επειδή επανέφερε στο προσκήνιο το ζήτημα της αποτελεσματικότητας ή μη του Limitation of Liability Act του 1851. Συγκεκριμένα, τον Μάρτιο του 2024, κατά την έξοδό του από το λιμάνι της Βαλτιμόρης, το φορτηγό πλοίο *Dali* αντιμετώπισε σοβαρά τεχνικά προβλήματα και διακοπή ηλεκτρικού ρεύματος, με δυσλειτουργίες στις κύριες μηχανές, στην προπέλα και στο σύστημα πηδαλιουχίας. Ως αποτέλεσμα, το πλοίο προσέκρουσε στη γέφυρα Key Bridge, προκαλώντας το θάνατο έξι εργαζομένων, τραυματισμούς άλλων

1 *Adkins, Bryan L./ Pepper, Alexander H./ Wild, Clay*, «The Baltimore Bridge Collapse and the Limitation of Liability Act of 1851», **Congress.gov**, 24 Απριλίου 2024, διαθέσιμο σε: <https://www.congress.gov/crs-product/LSB11155>.

και εκτεταμένες περιουσιακές ζημίες, τόσο στη γέφυρα όσο και στα εμπορεύματα, ενώ η πλήρης αποκατάσταση της γέφυρας προβλέπεται στα τέλη του 2030. Τον Απρίλιο του 2024, ο ιδιοκτήτης του *Dali* επικαλέστηκε το Limitation of Liability Act του 1851, ζητώντας είτε πλήρη απαλλαγή από ευθύνη είτε τον περιορισμό της αποζημίωσης στο ποσό των 43.000 δολαρίων. Είναι γεγονός ότι η επίκληση ενός νομοθετήματος του 19ου αιώνα για τον περιορισμό της ευθύνης του πλοιοκτήτη σε ένα σύγχρονο ναυτικό ατύχημα ανέδειξε τις κύριες εντάσεις και τις κανονιστικές διαφορές μεταξύ του αμερικανικού και του διεθνούς δικαίου της ευθύνης των ναυτικών συγκρούσεων.

Ο Νόμος Περιορισμού Ευθύνης των ΗΠΑ (1851)

Βασικές Αρχές

Σύμφωνα με τον Limitation of Liability Act (Νόμο περί Περιορισμού της Ευθύνης), ο οποίος θεσπίστηκε από το Κογκρέσο το 1851 με σκοπό την ενίσχυση της ναυτιλίας και την προώθηση του εμπορίου, προβλέπεται η δυνατότητα περιορισμού της ευθύνης του πλοιοκτήτη και του ναυλωτή στην αξία του πλοίου μετά την επέλευση της ζημίας, προσαυξημένη με τον εκκρεμή ναύλο (*pending freight*) στο τέλος του ταξιδιού. Ο περιορισμός αυτός αφορά ζημίες και σωματικές βλάβες που προκύπτουν από ναυτιλιακά ατυχήματα και τελεί υπό την προϋπόθεση ότι ο πλοιοκτήτης δεν είχε «*privity or knowledge*», δηλαδή δεν είχε γνώση ή συμμετοχή στο ζημιογόνο γεγονός. Παράλληλα, ο πλοιοκτήτης οφείλει να αποδείξει ότι δεν υπέχει ευθύνη, συμπεριλαμβανομένης και της ευθύνης

λόγω μη αξιοπλοΐας του πλοίου πριν από την έναρξη του ταξιδιού (*unseaworthiness*), γεγονός που αναδεικνύει τη δυσχέρεια πρακτικής εφαρμογής του θεσμού του περιορισμού της ευθύνης, όπως αυτός προβλέπεται από τον νόμο.² Η έννοια του «ιδιοκτήτη» δεν αποτελεί αυστηρά τεχνικό νομικό όρο, αλλά ερμηνεύεται με ευρύ και ελαστικό τρόπο από τα δικαστήρια,³ με βάση κυρίως το κριτήριο της ουσιαστικής κυριαρχίας ή του ελέγχου επί του πλοίου. Ως εκ τούτου, δεν περιορίζεται στον τυπικό νομικό κύριο,⁴ αλλά δύναται να περιλαμβάνει και άλλα πρόσωπα που ασκούν πραγματικό έλεγχο,⁵ όπως μητρικές εταιρείες ή ναυλωτές τύπου demise ή bareboat, οι οποίοι θεωρούνται ιδιοκτήτες *pro hac vice*.

Περαιτέρω, αλλοδαποί πλοιοκτήτες μπορούν να προσφύγουν στις διαδικασίες περιορισμού ευθύνης ενώπιον των αμερικανικών δικαστηρίων, ακόμη και όταν όλοι οι εμπλεκόμενοι είναι αλλοδαποί και το πλοίο φέρει ξένη σημαία. Η εφαρμογή των αμερικανικών κανόνων περιορισμού δικαιολογείται από το γεγονός ότι θεωρούνται διαδικαστικοί και όχι ουσιαστικοί, ακόμη και στην περίπτωση που το δίκαιο του κράτους σημαίας προβλέπει διαφορετικό καθεστώς.⁶ Ιδιαίτερα θετικό στοιχείο του νόμου αποτελεί η πρόβλεψη της συγκέντρωσης των αξιώσεων (*concursus of claims*). Μέσω αυτής, καθιερώνεται ένα ενιαίο ομοσπονδιακό φόρουμ για την εκδίκαση όλων των σχετικών διαφορών, στο πλαίσιο του οποίου εξετάζεται αν ο πλοιοκτήτης υπέχει ευθύνη, αν δικαιούται να την περιορίσει στην αξία του πλοίου και στα εκκρεμή ναύλα, συμπεριλαμβανομένων αξιώσεων για σωματική βλάβη ή θάνατο, και επιβάλλεται η συγκέντρωση όλων των αξιώσεων σε μία διαδικασία. Από τη στιγμή που κατατεθεί η σχετική αγωγή περιορισμού ευθύ-

2 Dewey, D., «Is Limitation of Liability an Illusion? Examining the Numbers and Current Trends of the Limitation Act Today», *Loyola Maritime Law Journal*, τόμ. 23, τεύχ. 2, 2024, σελ.62.

3 LeRoy L. Lamborn, «Limitation of Liability Act—Coverage of the Ship Owner», *Case Western Reserve Law Review*, σσ. 361–362.

4 American Car & Foundry Co. v. Brassert, Supreme Court, 1933.

5 Flink v. Paladini, Supreme Court, 1929.

6 Dewey D., ό.π., σελ.67.

νης, αναστέλλονται όλες οι λοιπές δικαστικές ή εξώδικες διαδικασίες κατά του πλοιοκτήτη.⁷

Κριτήρια και Εφαρμογή του Νόμου του 1851

Σύμφωνα με τον νόμο, το αρχικό αποδεικτικό βάρος φέρει ο ενάγων, ο οποίος οφείλει να αποδείξει ότι ο πλοιοκτήτης ή ναυλωτής διέθετε υπαιτιότητα, έστω και αμέλεια, και ότι το πλοίο ήταν ακατάλληλο για ναυσιπλοΐα (*unseaworthy*). Προκειμένου ο πλοιοκτήτης ή ο ναυλωτής να τύχει του περιορισμού της ευθύνης του, όμως, φέρει ο ίδιος το βάρος να αποδείξει ότι δεν είχε γνώση ούτε συμμετοχή (*privity or knowledge*) ως προς τα γεγονότα που οδήγησαν στο ατύχημα.

Η υποχρέωση του αυτή δεν περιορίζεται στην απλή πραγματική γνώση (*actual knowledge*). Αντιθέτως, *privity or knowledge* μπορεί να θεμελιωθεί και στην περίπτωση κατά την οποία μια εύλογη επιθεώρηση θα μπορούσε να οδηγήσει στην απόκτηση της απαιτούμενης γνώσης, υποδηλώνοντας ότι ο ιδιοκτήτης «όφειλε να γνωρίζε» (*should have known*) την ύπαρξη της παράβασης. Περαιτέρω, η γνώση διαχειριστή (*managing agent*), αξιωματικού, επόπτη εργαζομένου ή χερσαίου πράκτορα καταλογίζεται στον πλοιοκτήτη, ιδίως όταν το πρόσωπο αυτό κατέχει διευθυντική θέση και το ατύχημα συνδέεται με το πεδίο αρμοδιοτήτων του.⁸ Ειδικότερα, όταν η αξίωση αφορά σωματικό τραυματισμό ή θάνατο επί θαλασσοπλοούντος σκάφους, η γνώση ή συμμετοχή του πλοιάρχου (*master*), του επιθεωρητή του πλοιοκτήτη ή του διαχειριστικού πράκτορα καταλογίζεται στον πλοιοκτήτη, εφόσον υφίσταται κατά ή πριν από την έναρξη κάθε ταξιδιού.⁹ Παράλληλα, ο πλοιοκτήτης οφείλει να αποδείξει ότι επέδειξε

τη δέουσα επιμέλεια (*due diligence*) κατά την έναρξη του ταξιδιού, διασφαλίζοντας ότι το πλοίο ήταν ναυτικά ικανό (*seaworthy*), επαρκώς επανδρωμένο, κατάλληλα εξοπλισμένο και σωστά εφοδιασμένο.¹⁰

Ενδεικτική της ανωτέρω διάκρισης είναι η υπόθεση *In re: Omega Protein, Inc. v. Samson Contour Energy E & PLLC*. Στην υπόθεση αυτή, το αλιευτικό σκάφος, ιδιοκτησίας της Omega Protein, Inc., προσέκρουσε σε πετρελαϊκή πλατφόρμα. Το Δικαστήριο, παραπέμποντας σε προγενέστερη νομολογία (*Brister και Coryell v. Phipps*), επισήμανε ότι τα απλά λάθη πλοήγησης (*mistake of navigation*) από ένα κατά τα λοιπά ικανό πλήρωμα δεν αποκλείουν τον περιορισμό της ευθύνης του πλοιοκτήτη. Αντιθέτως, η μη ναυτική ικανότητα (*unseaworthiness*), ιδίως όταν απορρέει από ελαττώματα εξοπλισμού τα οποία θα μπορούσαν να είχαν εντοπιστεί με την επίδειξη εύλογης επιμέλειας, είναι πιθανότερο να αποκλείσει τον περιορισμό. Υπό το πρίσμα αυτό, το Δικαστήριο έκρινε ότι η Omega Protein είχε επιδείξει δέουσα επιμέλεια κατά την επιλογή ικανού πλοιάρχου. Δεδομένου ότι τα επίμαχα σφάλματα συνιστούσαν λάθη πλοήγησης, κρίθηκε ότι η Omega δεν είχε *privity or knowledge* και, ως εκ τούτου, της επιτράπη να περιορίσει την ευθύνη της.

Διεθνής Σύμβαση του Λονδίνου (LLMC 1976)

Σε διεθνές επίπεδο, πολλά κράτη επιχείρησαν να ενσωματώσουν στο εσωτερικό τους δίκαιο κανόνες περί περιορισμού της ευθύνης των πλοιοκτητών, ενώ ορισμένα προχώρησαν στην κύρωση διεθνών συμβάσεων περιορισμού της ευθύνης, με κυριότερη τη Διεθνή Σύμβαση του 1976 (LLMC 1976), η οποία υιοθετήθηκε από

7 Stone D.J., «The Limitation of Liability Act: Time to Abandon Ship?», *Journal of Maritime Law & Commerce*, τόμ. 32, τεύχ. 2, Απρίλιος 2001, σελ. 326.

8 Dewey, D., ό.π., σσ.67-68.

9 46 U.S.C. παρ. 30506.

10 Dewey, D., ό.π., σελ.68.

τον Διεθνή Ναυτιλιακό Οργανισμό και τροποποιήθηκε το 1986 και το 1996, προκειμένου να αυξηθούν τα όρια ευθύνης,¹¹ και τέθηκε σε ισχύ το 1986. Αποτελεί την πρώτη διεθνή ρύθμιση που έχει κυρώσει η Ελλάδα αναφορικά με το ζήτημα του συνολικού περιορισμού της ευθύνης, με τον Ν. 1923/1991. Η Σύμβαση, αφενός, επιτρέπει σε ευρύ φάσμα ναυτιλιακών φορέων να επικαλεστούν περιορισμό της ευθύνης τους, αφετέρου, είναι αυστηρή ως προς τις κατηγορίες απαιτήσεων που δύνανται να υπαχθούν σε περιορισμό.¹² Συγκεκριμένα, επεκτείνει το δικαίωμα περιορισμού και σε άλλα πρόσωπα που εμπλέκονται στη ναυτιλιακή δραστηριότητα, καθώς στο προστατευτικό της πεδίο εμπίπτουν και οι ασφαλιστές, επιτρέποντας έτσι την έμμεση άσκηση αξιώσεων και κατά των ασφαλιστικών φορέων.

Επιπλέον, το σύστημα υπολογισμού του κεφαλαίου περιορισμού βασίζεται στη χωρητικότητα (tonnage) του πλοίου. Αυτό σημαίνει ότι, ακόμη και όταν η πραγματική ζημία που επήλθε είναι εκτεταμένη και υπερβαίνει σημαντικά το ανώτατο όριο αποζημίωσης που προβλέπει η Σύμβαση για το συγκεκριμένο πλοίο, οι ζημιωθέντες δύνανται να ικανοποιηθούν μόνο εντός του κεφαλαίου περιορισμού, το οποίο καθορίζεται αντικειμενικά βάσει της χωρητικότητας του πλοίου. Επομένως, η ύπαρξη αποδεδειγμένης υπαιτιότητας ή ακόμη και σοβαρής αμέλειας εκ μέρους του πλοιοκτήτη ή άλλου υπευθύνου δεν συνεπάγεται αυτομάτως πλήρη αποκατάσταση της ζημίας, εφόσον δεν συντρέχουν οι αυστηρές προϋποθέσεις άρσης του περιορισμού της ευθύνης κατά το άρθρο 4 της Σύμβασης¹³. Ωστόσο, η πρόβλεψη αυτή της Σύμβασης παρουσιάζεται ευνοϊκότερη από εκείνη του Αμερικανικού Νόμου, καθώς

με τον τρόπο αυτό διασφαλίζεται η ύπαρξη επαρκούς αποζημιωτικού κεφαλαίου για τους ζημιωθέντες ακόμη και σε περίπτωση ολικής απώλειας του πλοίου.

Ως προς την άρση του δικαιώματος περιορισμού, η Σύμβαση υιοθετεί αυστηρό κριτήριο, καθώς η προστασία αίρεται μόνο εφόσον αποδειχθεί ότι η ζημία προήλθε από προσωπική πράξη ή παράλειψη του υπευθύνου, η οποία τελέστηκε είτε με πρόθεση πρόκλησης της ζημίας είτε απερίσκεπτα και με γνώση ότι η επέλευση της ζημίας ήταν πιθανή.¹⁴

Χαρακτηριστική εφαρμογή της Σύμβασης του 1976 στο ελληνικό δίκαιο αποτελεί η υπ' αριθμ. 1806/2023 απόφαση του Αρείου Πάγου. Η υπόθεση αφορούσε σύγκρουση που έλαβε χώρα την 27 Οκτωβρίου 2020 μεταξύ φορτηγού πλοίου και του ναρκοθηρευτικού πλοίου «Κ.», με αποτέλεσμα την ολοσχερή καταστροφή του τελευταίου. Το Ελληνικό Δημόσιο άσκησε αξίωση αποζημίωσης και χρηματικής ικανοποίησης λόγω ηθικής βλάβης, ενώ η πλοιοκτήτρια εταιρεία επικαλέστηκε τις διατάξεις της Σύμβασης, η οποία έχει κυρωθεί στην Ελλάδα με τον ν. 1923/1991 και εισάγει σύστημα περιορισμού της ευθύνης του πλοιοκτήτη.

Το Δικαστήριο δέχθηκε, κατά πιθανολόγηση, ότι το ατύχημα οφειλόταν σε υπαιτιότητα του πλοιάρχου κατά τη διακυβέρνηση του πλοίου. Ωστόσο, έκρινε ότι για την άρση του δικαιώματος περιορισμού της ευθύνης απαιτείται η ύπαρξη δόλου ή ενσυνείδητης αμέλειας του ίδιου του δικαιούχου του περιορισμού ή, στην περίπτωση νομικού προσώπου, των οργάνων που το εκπροσωπούν. Εν προκειμένω, το Εφετείο είχε κρίνει ότι δεν πιθανολογήθηκε πρόθεση ή επίγνωση του κινδύνου εκ μέρους των νομίμων εκπροσώπων της πλοι-

11 Brown, E., «The Limited Liability Act of 1851: Congress Should Look Abroad to International Standards», Tulane Maritime Law Journal 47 Tul. Mar. L.J., 2023, σελ. 93.

12 Brown, E., ό.π., σελ. 93.

13 «A person liable shall not be entitled to limit his liability if it is proved that the loss resulted from his personal act or omission, committed with the intent to cause such loss, or recklessly and with knowledge that such loss would probably result».

14 Άρθρο 4 της Σύμβασης.

οκτήτριας εταιρείας διότι αυτή είχε επιδείξει τη δέουσα επιμέλεια ως προς τη στελέχωση του πλοίου με κατάλληλα πιστοποιημένο και επαρκές προσωπικό.

Η Σύμβαση των Βρυξελλών του 1910 «Περί ενοποιήσεως κανόνων τινών περί θαλάσσιας αρωγής και ναυαγιαρέσεως»

Η Διεθνής Σύμβαση των Βρυξελλών της 23^{ης} Σεπτεμβρίου 1910 «περί ενοποιήσεως ορισμένων κανόνων δικαίου σχετικών με τας συγκρούσεις πλοίων»¹⁵ συνιστά θεμελιώδες κείμενο του διεθνούς ναυτικού δικαίου ως προς τον καθορισμό της αστικής ευθύνης που γεννάται από τη σύγκρουση θαλάσσιων πλοίων.

Σύμφωνα με το άρθρο 1 της Συμβάσεως, αυτή εφαρμόζεται επί συγκρούσεων μεταξύ «θαλάσσιων πλοίων» ανεξαρτήτως του χώρου επέλευσης της σύγκρουσης, ενώ καταλαμβάνει επιπλέον και τις συγκρούσεις μεταξύ πλοίων εσωτερικής ναυσιπλοΐας και θαλάσσιων πλοίων ενώ εξαιρεί ρητά τα πολεμικά και δημόσια πλοία, τα οποία δεν λογίζονται ως εμπορικής χρήσης.

Ως σύγκρουση δεν ορίζεται μόνο η περίπτωση πραγματικής επαφής των πλοίων. Ειδικότερα, γίνεται διάκριση μεταξύ άμεσης σύγκρουσης, η οποία συντρέχει όταν υπάρχει υλική επαφή μεταξύ δύο ή περισσότερων πλοίων, και έμμεσης σύγκρουσης, η οποία υφίσταται όταν προκαλείται ζημία χωρίς φυσική επαφή των πλοίων, εφόσον υφίσταται αιτιώδης σύνδεσμος μεταξύ της συμπεριφοράς του ενός πλοίου και της ζημίας του άλλου.¹⁶ Σύμφωνα με το άρθρο 13 της Σύμβασης, ως σύγκρουση λογίζονται και οι ζημίες που προκαλούνται χωρίς άμεση επαφή, όπως ενδεικτικά οι εσφαλμένοι χειρισμοί, οι επι-

κίνδυνοι ελιγμοί και οι παραβάσεις των διεθνών κανόνων ναυσιπλοΐας (COLREGs), γεγονός που οδηγεί στην υιοθέτηση μιας ευρείας έννοιας του ναυτικού αδικήματος (maritime tort).

Η σύμβαση του 1910¹⁷ υιοθετεί ένα σύστημα ευθύνης το οποίο στηρίζεται αποκλειστικά στην έννοια του σφάλματος (fault-based liability). Ειδικότερα, το άρθρο 2 ορίζει ότι όταν η σύγκρουση οφείλεται σε απρόβλεπτο περιστατικό, ανωτέρα βία ή όταν δεν καθίσταται δυνατός ο προσδιορισμός του πλοίου που φέρει το σφάλμα, κάθε πλοίο φέρει το βάρος των ζημιών που υπέστη. Η ρύθμιση αυτή υιοθετεί την αρχή της μη ευθύνης σε περίπτωση αποδείξεως υπαιτιότητας. Αν όμως, η σύγκρουση προκλήθηκε από υπαιτιότητα ενός μόνο πλοίου τότε το άρθρο 3 ορίζει ότι το υπαίτιο πλοίο θα ευθύνεται για το σύνολο των προκληθεισών ζημιών, περιλαμβανομένων των ζημιών στο πλοίο, το φορτίο, τις αποσκευές και τις σωματικές βλάβες επιβαινόντων. Τέλος, όταν περισσότερα πλοία έχουν συμβάλλει με σφάλμα στη σύγκρουση τότε με βάση το άρθρο 4 η ευθύνη θα κατανεμηθεί αναλογικά ως προς τον βαθμό υπαιτιότητας έκαστου πλοίου. Αν δεν είναι δυνατόν να προσδιοριστεί το ποσοστό συμμετοχής, η ευθύνη θα κατανεμηθεί εξίσου.

Η Σύμβαση αντιμετωπίζει κατά τρόπο ενιαίο τις αξιώσεις αποζημίωσης που απορρέουν από τη σύγκρουση. Η ευθύνη καταλαμβάνει τόσο τις περιουσιακές ζημιές όσο και τις αξιώσεις περί σωματικών βλαβών ή θανάτου επιβαινόντων. Ιδιαίτερη σημασία έχει ότι ο πλοιοκτήτης υπέχει ευθύνη ακόμη και όταν το σφάλμα οφείλεται στον πλοηγό (pilot), ακόμη και αν η πλοήγηση ήταν υποχρεωτική, καθώς η Σύμβαση θεωρεί τον πλοηγό ως όργανο του πλοίου. Επισημαίνεται, ωστόσο, ότι η Σύμβαση δεν ρυθμίζει τον περιορισμό ευθύνης του πλοιοκτήτη έναντι ναυτικών απαιτήσεων, ζήτημα

15 International Convention for the Unification of Certain Rules of Law with Respect to Collision Between Vessels (1910), επίσημο κείμενο της Σύμβασης και Admiralty and Maritime Law Guide, Brussels Collision Convention 1910.

16 Αθανασίου Α., Ναυτικό Δίκαιο, Νομική Βιβλιοθήκη, 2025, σσ.1046-1047.

17 *Trümper T.N.*, «Collision at Sea», Max-Eup, 2012, διαθέσιμο σε: Collision at Sea - Max-Eup 2012.

που ρυθμίζεται πλέον από τη Σύμβαση του Λονδίνου 1976 (LLMC) και το Πρωτόκολλο του 1996. Η διάκριση αυτή είναι κομβική, καθότι η Σύμβαση του 1910 ορίζει ποιος ευθύνεται και επί ποίας βάσεως, ενώ η LLMC ορίζει το ύψος της αποζημιώσεως που δύναται τελικώς να επιδικαστεί.

Το ισχύον νομοθετικό πλαίσιο στην Ελλάδα

Στην ελληνική έννομη τάξη, η νομική ευθύνη από σύγκρουση πλοίων ρυθμίζεται πρωτίστως από τις διατάξεις του Κώδικα Ιδιωτικού Ναυτικού Δικαίου (ΚΙΝΔ), όπως έχει κωδικοποιηθεί και επικαιροποιηθεί με τον ν. 5020/2023¹⁸.

Κατά τον θεμελιώδη κανόνα του ΚΙΝΔ, η ευθύνη από σύγκρουση πλοίων θεμελιώνεται στην υπαιτιότητα.

Το άρθρο 201 παρ.1 ΚΙΝΔ ορίζει ότι σε περίπτωση άμεσης ή έμμεσης σύγκρουσης που προκαλείται από αναξιοπλοΐα ή παραβίαση των Διεθνών Κανονισμών Αποφυγής Συγκρούσεων (Δ.Κ.Α.Σ.), «αποζημίωση οφείλεται μόνο αν η σύγκρουση προκλήθηκε από υπαιτιότητα». Όπως γίνεται αντιληπτό, αντικειμενικό κριτήριο για την κατάφαση της παρανομίας και ταυτόχρονα για την αξιολόγηση της υπαιτιότητας είναι αφενός οι κανόνες περί αξιοπλοΐας, αφετέρου, και κυρίως οι Δ.Κ.Α.Σ. Στην πρώτη περίπτωση, αυτή της ναυτικής ακαταλληλότητας του πλοίου, η πρόκληση της σύγκρουσης συνδέεται με την επιμέλεια που επιδεικνύει προσωπικά ο εκμεταλλευόμενος το (συν)υπαίτιο πλοίο. Και τούτο διότι η διασφάλιση της αξιοπλοΐας συνιστά καθήκον του εκμεταλλευόμενου το πλοίο, το οποίο πρέπει να εκπληρώνεται αυτοπροσώπως. Αντίθετα, στη δεύτερη

περίπτωση, αυτή δηλαδή της παραβίασης των κανόνων ασφαλούς πλοήγησης, η ζημιογόνος ενέργεια μπορεί να εκδηλώνεται είτε από το πρόσωπο που εκμεταλλεύεται το πλοίο, όταν το πρόσωπο αυτό αναλαμβάνει ταυτόχρονα και τον ρόλο του πλοιάρχου (λ.χ. στην περίπτωση των ιδιωτικών σκαφών αναψυχής καθώς και των αλιευτικών σκαφών), είτε από άλλο πρόσωπο (λ.χ. μέλος του πληρώματος ή άλλον επιβαίνοντα), το οποίο βρισκόταν, κατά τη στιγμή της σύγκρουσης, στο ζημιογόνο πλοίο και με τις ενέργειές του προκάλεσε τη σύγκρουση.

Σύμφωνα με την παράγραφο 1 του άρθρου 203 ΚΙΝΔ, εφόσον η σύγκρουση οφείλεται σε πταίσμα ενός εκ των συγκρουσθέντων πλοίων, ο πλοιοκτήτης του υπαίτιου πλοίου υποχρεούται σε αποκατάσταση των ζημιών που προκλήθηκαν στο άλλο πλοίο, στο φορτίο και σε τρίτους.¹⁹

Ιδιαίτερη σημασία αποδίδεται στην περίπτωση της κοινής υπαιτιότητας, η οποία ρυθμίζεται στην παράγραφο 2 του ίδιου άρθρου. Όταν η σύγκρουση προκλήθηκε από πταίσμα περισσότερων πλοίων, η ευθύνη κατανέμεται αναλογικά προς τον βαθμό υπαιτιότητας εκάστου, ενώ σε περίπτωση αδυναμίας προσδιορισμού της αναλογίας ή ισοδύναμων πταισμάτων, οι ζημίες επιμερίζονται κατά ίσα μέρη.²⁰ Κατ'εξάιρεση, σε περίπτωση θανάτου ή σωματικής βλάβης, τα συνυπαίτια πλοία θα ευθύνονται εις ολόκληρον. Η διάταξη αυτή εφαρμόζεται σταθερά από τα ελληνικά δικαστήρια, ιδίως από τα δικαστήρια του Πειραιά, τα οποία προβαίνουν σε τεχνική αξιολόγηση των πραγματικών δεδομένων της σύγκρουσης.²¹

Η υπαιτιότητα κρίνεται βάσει των κανόνων της καλής ναυτοσύνης, των διεθνών κανονισμών αποφυγής συγκρούσεων (COLREGs) και των συγκεκριμένων πραγματικών περιστάσεων κάθε περίπτωσης, όπως παγίως δέχεται η νομολογία²².

¹⁸ Άρθρα 199-210 ΚΙΝΔ.

¹⁹ Άρθρο 203 ΚΙΝΔ.

²⁰ Άρθρο 203 ΚΙΝΔ. βλ. και *Αθανασίου Α.*, ό.π., σσ. 1049-1050.

²¹ ΜΠΠ 3047/2019· ΜΠΠ 2688/2020.

²² ΕφΠειρ 363/2014, ΕΝΔ 2015, 89· ΜΠΠ 1738/2020.

Αντιθέτως, όταν η σύγκρουση οφείλεται σε ανωτέρα βία, σε τυχαίο γεγονός ή όταν τα αίτια του ατυχήματος παραμένουν αβέβαια, εφαρμόζεται το άρθρο 206 ΚΙΝΔ, σύμφωνα με το οποίο κάθε μέρος φέρει τις ζημίες που υπέστη, χωρίς αξίωση αποζημίωσης κατά των λοιπών εμπλεκομένων. Η ρύθμιση αυτή αποτελεί εξαίρεση από τον γενικό κανόνα της υπαιτιότητας και ερμηνεύεται στενά από τη νομολογία²³.

Περαιτέρω, ο ΚΙΝΔ προβλέπει ότι τα πορίσματα των διοικητικών ερευνών, ιδίως εκείνων που διενεργούνται από τις λιμενικές αρχές, διαθέτουν αυξημένη αποδεικτική ισχύ, χωρίς ωστόσο να δεσμεύουν απολύτως τον πολιτικό δικαστή, ο οποίος δύναται να σχηματίσει ελεύθερα τη δικανική του κρίση.²⁴ Τέλος, το εθνικό νομοθετικό πλαίσιο συμπληρώνεται από τις διατάξεις περί περιορισμού της ευθύνης του πλοιοκτήτη, οι οποίες εφαρμόζονται και στις αξιώσεις από σύγκρουση πλοίων, υπό τους όρους και τις εξαιρέσεις που προβλέπει ο ΚΙΝΔ και οι κυρωθείσες διεθνείς συμβάσεις.²⁵

Συμπερασματικά, το ελληνικό δίκαιο περί σύγκρουσης πλοίων συνιστά ένα συνεκτικό και λειτουργικό σύστημα κανόνων, το οποίο διασφαλίζει την εναρμόνιση με το διεθνές ναυτικό δίκαιο, διατηρώντας παράλληλα σαφή εθνικά χαρακτηριστικά ως προς τη θεμελίωση και κατανομή της ευθύνης.

Συμπέρασμα

Η υπόθεση του πλοίου *Dali* ανέδειξε με ιδιαίτερη σαφήνεια τα όρια και τις δογματικές αδυναμίες του αμερικανικού Limitation of

Liability Act του 1851, ενός νομοθετήματος ιστορικής σημασίας, το οποίο όμως δεν συνάδει με τη σύγχρονη πραγματικότητα του τομέα της διεθνούς ναυτιλίας. Η δυνατότητα περιορισμού της ευθύνης στην υπολειμματική αξία του πλοίου, υπό την προϋπόθεση της έλλειψης *privity or knowledge*, δημιουργεί σοβαρά ζητήματα αναλογικότητας, ιδίως σε περιπτώσεις εκτεταμένων ανθρώπινων απωλειών και σημαντικών περιουσιακών ζημιών. Τουναντίον, το διεθνές καθεστώς της Σύμβασης του Λονδίνου του 1976 (LLMC) εισάγει ένα περισσότερο εξισορροπημένο σύστημα περιορισμού της ευθύνης, βασισμένο στη χωρητικότητα του πλοίου και υιοθετώντας ένα αυστηρό κριτήριο άρσης του περιορισμού, το οποίο προϋποθέτει πρόθεση ή ενσυνείδητη αμέλεια του ίδιου του δικαιούχου της αποζημίωσης. Το σύστημα αυτό διασφαλίζει μεγαλύτερη προβλεψιμότητα και επαρκέστερη προστασία των ζημιωθέντων, χωρίς να υπονομεύει τη λειτουργία της ναυτιλιακής δραστηριότητας.

Η ελληνική έννομη τάξη, μέσω της συστηματικής ενσωμάτωσης των διεθνών συμβάσεων και της νομολογιακής τους επεξεργασίας, εξασφαλίζει τόσο τη νομική ασφάλεια όσο και την προβλεψιμότητα των ναυτικών συναλλαγών. Εν κατακλείδι, η υπόθεση *Dali* επαναφέρει επιτακτικά στο προσκήνιο την ανάγκη εναρμόνισης του δικαίου περιορισμού της ευθύνης με τα σύγχρονα διεθνή πρότυπα, με σκοπό να διασφαλιστεί μια δικαιότερη κατανομή του ναυτικού κινδύνου και να ενισχυθεί η προστασία των θυμάτων μεγάλων ναυτικών ατυχημάτων, σε έναν κατεξοχήν διεθνοποιημένο κλάδο δικαίου.

23 ΕφΠειρ 112/2017, ΔΕΕ 2018, 1045.

24 Άρθρο 244 ΚΙΝΔ· ΜΠΠ 4123/2018.

25 ΑΠ 2263/2013, ΕΝΔ 2014, 321· βλ. και άρθρα 271 επ. ΚΙΝΔ.

Ρητορική μίσους στα Μέσα Κοινωνικής Δικτύωσης – ποινική αντιμετώπιση και η σχέση της με την ελευθερία της έκφρασης

Ηρώ Βουρδούνη

Δευτεροετής Φοιτήτρια Νομικής Σχολής ΑΠΘ

Αναστασία Οικονόμου

Δευτεροετής Φοιτήτρια Νομικής Σχολής ΑΠΘ

Πρόλογος

Σήμερα, τα Μέσα Κοινωνικής Δικτύωσης (εξής: ΜΚΔ) αναδεικνύουν τον έντονα διαδραστικό τους χαρακτήρα, με τους χρήστες να αλληλεπιδρούν ελεύθερα μεταξύ τους. Ωστόσο, παρατηρούνται φραστικές επιθέσεις εναντίον ατόμων με αναπηρία, διαφορετικού σεξουαλικού προσανατολισμού, του αντίθετου φύλου, μεταναστών, κ.τ.λ, με αφορμή όχι πάντοτε τη διαφωνία πάνω σε κάποια τοποθέτηση. Δηλαδή, οι προσβολές δεν γίνονται μόνο «εν βρασμό ψυχικής ορμής», αλλά συχνότερα σε «ήρεμη ψυχική κατάσταση» και αυτό είναι ανησυχητικό. Πρόκειται για το φαινόμενο της «ρητορικής μίσους», το οποίο θα αναπτύξουμε εκτενέστερα παρακάτω.

Ελευθερία του λόγου

Πριν όμως οριστεί τί είναι η «ρητορική μίσους», χρειάζεται να κατανοήσουμε ένα γενικό ζήτημα. Η ελευθερία του λόγου είναι το πλαίσιο μέσα στο οποίο εκδηλώνεται η ρητορική

μίσους, όμως οι δύο έννοιες συγκρούονται, γιατί είναι αντίθετες. Η ελευθερία του λόγου είναι θεμελιώδες δικαίωμα, κατοχυρωμένο στο άρ. 14 Σ, στο άρ.10 ΕΣΔΑ και στο άρ.19 ΧΘΔΕΕ, γεγονός που αποδεικνύει τη σημασία του για τη διεθνή και την εθνική έννομη τάξη. Άλλωστε, το ίδιο το δικαίωμα του άρ. 14 Σ απολαμβάνουν και αλλοδαποί εντός της επικράτειας και όχι μόνο Έλληνες πολίτες, όπως συμβαίνει με τα πολιτικά δικαιώματα. Με αυτά τα δεδομένα, η ελευθερία του λόγου είναι αναγκαίο στοιχείο του δημοκρατικού πολιτεύματος, γιατί συντείνει στη διαμόρφωση της κοινής γνώμης και το διαδίκτυο έχει υπεραπλουστεύσει τη διαδικασία. Το τελευταίο γίνεται δεκτό ως μέσο έκφρασης του λόγου, διότι η απαρίθμησή τους στο άρ. 14 Σ είναι ενδεικτική. Ως ένας νέος τρόπος διάδοσης ιδεών και υλικού, το διαδίκτυο καλύπτει το γραπτό και προφορικό λόγο με ηλεκτρολόγηση και ηχητικά μηνύματα αντίστοιχα. Λειτουργεί ταυτόχρονα και ως μέσο πληροφόρησης, σύμφωνα όμως με τον Α.Π. δεν εμπίπτει στην έννοια της τυπογραφίας¹.

¹ Χρυσόγονος Κ., Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα, Εκδόσεις Σάκκουλα, 2023, σσ. 442-446.

Ρητορική μίσους

Δεν υπάρχει κάποιος κοινά αποδεκτός ορισμός της ρητορικής μίσους². Εκείνος που επικρατεί προέρχεται από τη σύσταση της Επιτροπής Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης το 2022: είναι κάθε μορφή έκφρασης που στρέφεται εναντίον ατόμων εξαιτίας των προσωπικών τους χαρακτηριστικών, όπως η φυλή, η εθνικότητα, το φύλο, ο σεξουαλικός προσανατολισμός, η θρησκεία, η αναπηρία, κ.α. και δικαιολογεί το μίσος, την ξενοφοβία, τον αντισημιτισμό³. Οι προσβολές, λοιπόν, κατά των ανθρώπων αυτών δεν γίνονται λόγω προηγούμενης διαφωνίας ή έντασης μεταξύ τους αλλά εξαιτίας καθαρά ρατσιστικών κινήτρων που είναι ενδιάθετο στοιχείο και αιτιολογεί την «ήρεμη ψυχική κατάσταση» και το απρόκλητο των προσβολών. Σημειωτέον ότι το ρατσιστικό κίνητρο είναι ταπεινό και δείχνει αυξημένη ενοχή. Τέλος, η νομολογία του ΕΔΔΑ έχει αντιμετωπίσει μεταξύ άλλων και τη διαδικτυακή ρητορική μίσους⁴, η οποία προσκρούει όχι μόνο στο άρ. 10 ΕΣΔΑ, αλλά και στο άρ. 9 ΕΣΔΑ⁵ για την ελευθερία της σκέψης, της πεποίθησης και της θρησκείας και στο άρ. 14 ΕΣΔΑ για την απαγόρευση των διακρίσεων⁶.

Οι περιορισμοί

Η ρητορική μίσους είναι προϊόν ελεύθερης έκφρασης, όμως μπορεί να τιμωρηθεί εξαιτίας της γενικής επιφύλαξης του άρ. 14 Σ σύμφωνα με «τους γενικούς νόμους του Κράτους», σε αντί-

θεση με το Αμερικανικό Σύνταγμα που καθιστά την ελευθερία αυτή καταρχήν ανεπιφύλακτη⁷. Συγκεκριμένα και το ΕΔΔΑ στην υπόθεση Jerslid κατά Δανίας⁸, αναφερόμενο στο σεβασμό του ανθρώπου μέσα στο πλαίσιο της δημοκρατίας, υπογράμμισε πως είναι θεμιτή η επιβολή κυρώσεων στην ελευθερία του λόγου, σε συνάρτηση με τον επιδιωκόμενο σκοπό και τηρουμένης της αρχής της αναλογικότητας. Σύμφωνα με το άρ. 10§2 ΕΣΔΑ οι περιορισμοί στο λόγο εξυπηρετούν εντός της δημοκρατικής κοινωνίας⁹ «τη δημόσια ασφάλεια, την πρόληψη εγκλήματος, την προστασία της ηθικής, της υπόληψης και των δικαιωμάτων τρίτων». Είναι όμως σκόπιμο να τονίσουμε ότι ένας περιορισμός σε συνταγματικά κατοχυρωμένο δικαίωμα θέτει τα όρια άσκησής του, γι' αυτό και η στάθμιση δικαιώματος-περιορισμού πρέπει να γίνεται *in concreto*.¹⁰

Το προστατευόμενο έννομο αγαθό

Στην ελληνική έννομη τάξη η νομολογία δέχεται ως περιορισμό στην ελευθερία της έκφρασης τα εγκλήματα κατά της τιμής¹¹, κι αυτό γιατί το άρ. 14 Σ συνδέεται με το άρ. 5§1 Σ, δεδομένου ότι οι προσωπικές απόψεις και η εξωτερική τους είναι στοιχείο του απόλυτου δικαιώματος της προσωπικότητας. Αυτό σημαίνει ότι παράνομη και υπαίτια προσβολή της δημιουργεί υποχρέωση για αποζημίωση

2 Σταυρινάκη Τ., Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του ανθρώπου (Ερμηνεία κατ' άρθρο), VII, Νομική Βιβλιοθήκη, 2017, σελ. 498.

3 Παντρευτής Α., Η ποινική αντιμετώπιση του ρατσισμού και της ξενοφοβίας, Νομική Βιβλιοθήκη, 2024, σελ. 15.

4 Παρασκευάς Κ., Κυπριακό Συνταγματικό Δίκαιο, Νομική Βιβλιοθήκη, 2024, σελ. 475.

5 Σταυρινάκη Τ., ό.π., σελ. 577.

6 Αποστόλου Δ., σε διπλωματική εργασία : «Ρητορική μίσους στο διαδίκτυο», Μάιος 2017, Θεσσαλονίκη, σελ. 60.

7 Καραβοκύρης Γ., Η ελευθερία της έκφρασης ως ελευθερία της προσβολής, ΕφΔΔ 4/2011, σελ. 599.

8 ΕΔΔΑ, Jerslid κατά Δανίας, (Προσφυγή Νο 15890/89), απόφαση της 23^{ης} Σεπτεμβρίου 1994, παρ. 35.

9 Σταυρινάκη Τ., ό.π., σσ. 497-498.

10 Χρυσόγονος Κ., ό.π., σελ. 448.

11 Ιγγλεζάκης Ι., Ελευθερία της έκφρασης και ανωνυμία στο διαδίκτυο: το παράδειγμα των ιστολογίων, ΔΙΜΕΕ, 8^{ος} τόμ., 2011, σελ. 320.

κατά το άρ. 59 ΑΚ¹². Με τη σειρά του το άρ. 5§1 Σ σχετίζεται με το άρ. 2§1 Σ ως ειδικότερη έκφανση της αξίας του ανθρώπου. Προστατευόμενα έννομα αγαθά, λοιπόν, είναι η τιμή και η αξία του ανθρώπου, έννοιες αλληλένδετες.

Τιμωρείται η προσβολή της εξωτερικής τιμής, δηλαδή της φήμης και της αντίληψης του κοινωνικού συνόλου για ένα άτομο, αντίθετα με την εσωτερική τιμή που είναι η αξία βάσει της πραγματικής του συμπεριφοράς¹³. Η εσωτερική και η εξωτερική τιμή δεν ταυτίζονται πάντα, γιατί η τελευταία μπορεί να είναι προϊόν του «φαίνεσθαι», της απλής καλής φήμης, αλλά ακόμη κι έτσι δεν δικαιούται να εισέλθει κανείς στη σφαίρα ιδιωτικής ζωής τρίτου για να αποκαλύψει την πραγματική του συμπεριφορά και τιμή. Αντιστοίχως, και η αξία αποτελείται από το μεταβλητό της τμήμα που διαπλάθεται από την κοινωνία και τον αμετάβλητο πυρήνα της, που συνίσταται στο ότι όλοι οι άνθρωποι ανεξαιρέτως έχουν αξία (άρ. 2§1 Σ)¹⁴. Επομένως, όταν προσβάλλεται η εξωτερική τιμή μειώνεται συνακόλουθα και η αξία του κοινωνικού γίνεσθαι ως μεταβλητές.

Αν υπάρχει κάτι που μένει ατιμώρητο, αυτό είναι το φρόνημα του δράστη βάσει της αντίστοιχης γενικής αρχής¹⁵. Ο δράστης τιμωρείται μόνο όταν η ιδεολογία του εξωτερικεύεται και συνιστά είτε άμεση, απευθυντέα προσβολή, είτε παρακίνηση τρίτων αποδεκτών να προσβάλλουν εκείνοι τις μειονότητες, καθιστώντας τον σ' αυτή την περίπτωση ηθικό αυτουργό. Εξάλλου, ο μισαλλόδοξος λόγος λειτουργεί έτσι, ώστε να επιδρά στο κοινό και να προκαλεί αρνητικά συναισθήματα, κυρίως μίσος και οργή που ωθούν σε αξιόποινη δράση, γι' αυτό χαρακτηρίζεται ως «περιλεκτικό ομιλιακό ενέργημα»¹⁶.

Νομοθετική πρόβλεψη

Ουσιαστικό ποινικό μέρος (αντιρατσιστικός νόμος και άρθρα ΠΚ)

Σε εθνικό επίπεδο, για πρώτη φορά στο ελληνικό δίκαιο, ο Ν. 927/1979 όρισε ως αξιόποινη μια συμπεριφορά όταν στοχοποιούσε άτομα ή ομάδες βάσει της φυλετικής ή εθνικής τους καταγωγής. Ουσιαστικά, το 1979, η Ελλάδα ποινικοποίησε τη σκόπιμη υποκίνηση σε πράξεις που μπορούν να προκαλέσουν το μίσος ή τη βία εναντίον προσώπων με βάση τη φυλετική ή εθνοτική τους καταγωγή, τη συμμετοχή σε οργανωτικά μορφώματα που προβάλουν τη φυλετική υπεροχή, τη δημόσια έκφραση ιδεών που προσβάλλουν πρόσωπα ή ομάδες με βάση τα εν λόγω χαρακτηριστικά, και την άρνηση εμπορικών συναλλαγών με πρόσωπα ανάλογα με τη φυλή ή την εθνική προέλευσή τους.

Έπειτα από 35 χρόνια, ο νόμος κατά του ρατσισμού τροποποιήθηκε προς τις επιταγές της νομοθεσίας της ΕΕ για την καταπολέμηση του ρατσισμού και της ξενοφοβίας. Ο θεσπισμένος πλέον νόμος του κράτους 4285/2014 έχει εφαρμογή σε όλους ανεξαιρέτως τους διαμένοντες στην ελληνική Επικράτεια και διεύρυνε σημαντικά τις βάσεις των διακρίσεων που μπορούν να στηρίζουν το αξιόποιο των εκδηλώσεων ρατσισμού και ξενοφοβίας. Ο νέος αντιρατσιστικός νόμος τιμωρεί τώρα την «προσπάθεια, πρόκληση, υποκίνηση ή προτροπή» σε πράξεις ή ενέργειες που μπορούν να προκαλέσουν διακρίσεις, μίσος ή βία εναντίον ενός ατόμου ή ομάδας ατόμων.

Ο όρος «υποκίνηση» καλύπτει κατά βάση την ηθική αυτουργία στην τέλεση μιας συγκεκριμένης πράξης, στοιχειοθετείται όμως και όταν κάποιος διαδραματίζει ηγετικό ρόλο στην

12 Χρυσόγονος Κ., ό.π., σελ. 449.

13 Καραγιαννόπουλος Α., Ποινικό Δίκαιο-Ειδικό Μέρος, 2021, σσ. 55-56.

14 Παπαγεωργίου-Γονατάς Σ., Ο σκοπός της δυσφήμισης στα εγκλήματα κατά της τιμής, Νομική Βιβλιοθήκη, 2016, σσ. 45-46.

15 Παντρεντής Α., ό.π., σελ. 179.

16 Καραβοκύρης Γ., ό.π., σελ. 603.

τέλεσή της¹⁷. Οι όροι «πρόκληση» και «διέγερση» καλύπτουν κάθε μορφή ευθείας πρόσκλησης σε τέλεση αξιόποινων πράξεων καθώς και την έμμεση και καλυμμένη πρόσκληση, που απευθύνεται κατά βάση στο συναίσθημα. Ο νομοθέτης θεμελιώνει το αξιόποιο όχι στην απλή πρόκληση συναισθήματος αλλά στην προτροπή σε εξωτερίκευση του μίσους, δηλαδή προτροπή σε «εχθροπάθεια», η οποία, σύμφωνα με την ερμηνεία του άρ. 196 ΠΚ, πραγματώνεται όταν ο δράστης αρνείται στον άλλο το δικαίωμα ύπαρξης, δραστηριοποίησης, συμμετοχής στην κοινωνία¹⁸.

Επιπλέον, ο αντιρατσιστικός νόμος τιμωρεί τον ρατσιστικό λόγο όχι απλώς όταν αυτός μπορεί να προκαλέσει μίσος, διακρίσεις ή βία, αλλά μόνον εφόσον θέτει ταυτόχρονα σε κίνδυνο με τρόπο από είτε τη δημόσια τάξη είτε προσωπικά έννομα αγαθά όπως τη ζωή, τη σωματική ακεραιότητα ή την ελευθερία των προσβαλλόμενων προσώπων. Για αυτό και το έγκλημα χαρακτηρίζεται δυνητικής διακινδύνευσης καθώς ο κίνδυνος δεν χρειάζεται να έχει ήδη πραγματοποιηθεί, αλλά αρκεί να μπορεί να επέλθει¹⁹.

Το σημείο, όμως, στο οποίο πρέπει να σταθούμε είναι η σημασία της δημοσιότητας για τη συγκρότηση του αδικού. Σύμφωνα με πάγια νομολογία, δημόσια είναι μία πράξη όταν τελείται με τέτοιο τρόπο, ώστε να μπορεί να γίνει αντιληπτή από αόριστο αριθμό προσώπων²⁰. Ο εθνικός νομοθέτης δεν ενδιαφέρεται για τη δύναμη πειθούς που έχει ο λόγος, αλλά κυρίως για τον αριθμό των ατόμων που είναι πιθανό να επηρεαστούν από αυτόν. Η δημόσια τέλεση της πράξης μπορεί να γίνει προφορικά, δια του τύπου, με γραπτά κείμενα ή εικονογραφήσεις και με οποιοδήποτε άλλο μέσο όπως πλέον δια του διαδικτύου.

Ακόμη, ο ποινικός νομοθέτης κάνει ιδιαίτερη μνεία στο έγκλημα με ρατσιστικά χαρακτηριστικά ανάγοντάς το σε λόγο επαύξησης της ποινής κατά άρ. 82Α. Έτσι, εάν έχει τελεστεί έγκλημα κατά παθόντος, η επιλογή του οποίου έγινε λόγω των χαρακτηριστικών φυλής, χρώματος, εθνικής ή εθνοτικής καταγωγής, γενεαλογικών καταβολών, θρησκείας, αναπηρίας, γενετήσιου προσανατολισμού, ταυτότητας ή χαρακτηριστικών φύλου, το πλαίσιο ποινής επαυξάνεται κατά ένα έτος σε ορισμένα πλημμελήματα και κατά δύο έτη στα κακουργήματα. Εδώ η απόδειξη του μίσους δεν είναι αναγκαία. Ωστόσο, ανακύπτει το ζήτημα της αρχής της απαγόρευσης διπλής αξιολόγησης ως απορρέουσας της αρχής της αναλογικότητας. Ο δικαστής δεν επιτρέπεται να επαναξιολογήσει στοιχεία που εκτίμησε ο νομοθέτης προσδιορίζοντας το πλαίσιο της απειλούμενης ποινής²¹. Επομένως, ορθό είναι η εν λόγω διάταξη να τύχει εφαρμογής στην περίπτωση που δεν πληρούνται τα στοιχεία της νομοτυπικής μορφής του αντιρατσιστικού νόμου ή όταν συντρέχουν και άλλα στοιχεία, οπότε τυγχάνουν εφαρμογής οι διατάξεις του ποινικού κώδικα (άρ. 361 και άρ. 363 ΠΚ) εφόσον πληρούνται η νομοτυπική μορφή αυτών.

Τυχόν πλάνη σχετικά με το αν το θύμα είναι πράγματι φορέας των επίμαχων χαρακτηριστικών δεν ασκεί επίδραση στην στοιχειοθέτηση ρατσιστικού εγκλήματος καθώς εστιάζει στο αντικειμενικό και αντιληπτό γεγονός της επιλογής-στοχοποίησης του θύματος εξαιτίας των ειδικότερων χαρακτηριστικών του είτε τα φέρει πράγματι το θύμα είτε νομίζει ο δράστης ότι τα φέρει²².

Σε διεθνές επίπεδο, η Διεθνής Σύμβαση για την Κατάργηση Κάθε Μορφής Φυλετικών Διακρίσεων (ICERD) του ΟΗΕ το 1965 απαι-

17 Μανωλεδάκη Ι., Προσβολές κατά της πολιτειακής εξουσίας, Αντ. Ν. Σάκκουλας, 1994, σελ. 140.

18 Αποστόλου Δ., ό.π., σελ. 67

19 Μανωλεδάκη Ι., ό.π., σελ. 76.

20 Αποστόλου Δ., ό.π., σελ. 60.

21 Καϊάφα-Γκιμπάντι Μ. εις Δίκαιο των ποινικών κυρώσεων, 3^η έκδ., Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 400.

22 Κοσμάτος Κ., Οι κυρώσεις στον νέο ποινικό κώδικα, Εκδόσεις Σάκκουλα, 2020, σελ. 168.

τούσε από τα κράτη να ποινικοποιήσουν τη διάδοση ιδεών που βασίζονται στη φυλετική ανωτερότητα και το μίσος. Η Ελλάδα κύρωσε τη Σύμβαση το 1970 και ήταν μεταξύ των πρώτων χωρών που την ενσωμάτωσαν στην εθνική τους νομοθεσία. Έπειτα, με τον Ν. 4411/2016 κυρώθηκε η Σύμβαση του Συμβουλίου της Ευρώπης για το έγκλημα στον Κυβερνοχώρο, και το Πρόσθετο Πρωτόκολλο σχετικά με την ποινικοποίηση πράξεων ρατσιστικής και ξενοφοβικής φύσης που διαπράττονται μέσω συστημάτων υπολογιστών ως ευθείες παραβιάσεις των θεμελιωδών αρχών στις οποίες βασίζεται η Ένωση, ήτοι της ελευθερίας, της δημοκρατίας, του σεβασμού των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και των θεμελιωδών ελευθεριών, καθώς και του κράτους δικαίου. Επικουρικά, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή και τέσσερις μεγάλες επιχειρήσεις του ψηφιακού χώρου (Facebook, Microsoft, Twitter και YouTube), εστιάζουσες στην αφαίρεση του κοινοποιημένου παράνομου περιεχομένου, παρουσίασαν τον Μάιο του 2016 μία *soft law* πρωτοβουλία, τον «κώδικα δεοντολογίας για την καταπολέμηση της παράνομης ρητορικής μίσους στο διαδίκτυο»²³, ο οποίος βασίστηκε κατά κύριο λόγο στην Οδηγία για το ηλεκτρονικό εμπόριο και στο νέο Κανονισμό για τις ψηφιακές υπηρεσίες.

Δικονομικό μέρος

Για το περιγραφόμενο στον αντιρατσιστικό νόμο έγκλημα προβλέπεται αυτεπάγγελτη δίωξη σε αντίθεση με τα εγκλήματα κατά της τιμής (εξύβριση άρ. 361 ΠΚ, συκοφαντική δυσφήμιση άρ. 363 ΠΚ) τα οποία διώκονται κατ' έγκληση και για τα οποία προβλέπεται δυνητική δημοσίευση της καταδικαστικής απόφασης²⁴.

Συχνά την έγκληση ακολουθεί άσκηση αγωγής στα πολιτικά δικαστήρια όπου υφίσταται αξίωση αποκατάστασης της ζημίας όπως η έκφραση συγγνώμης αλλά και η αξίωση για χρηματική ικανοποίηση λόγω αδικοπραξίας.

Φυσικά, σύνηθες είναι το φαινόμενο η ρατσιστική συμπεριφορά να προέρχεται και από ψεύτικους λογαριασμούς ή από ανώνυμα προφίλ. Στην περίπτωση αυτή, ο εγκαλών μαζί με την κατάθεση της έγκλησης μπορεί να ζητήσει από τη δίωξη ηλεκτρονικού εγκλήματος την εξακρίβωση του πραγματικού χρήστη²⁵.

Στην αποδεικτική διαδικασία, σαφώς, γίνονται δεκτά οποιαδήποτε ψηφιακά μέσα μπορούν να μαρτυρήσουν την προσβολή όπως τα στιγμιότυπα οθόνης (screenshot) με αναγραφή ακριβούς ημερομηνίας και ώρας ή παραπομπές σε υπερσυνδέσμους (URL)²⁶. Περαιτέρω, με τη θεσμοθέτηση της έννοιας της ψηφιακής κατάσχεσης στο άρ. 265 του νέου Κώδικα Ποινικής Δικονομίας παρέχεται η δυνατότητα για κατάσχεση ψηφιακών δεδομένων (διακριτών από τον εκάστοτε φορέα αποθήκευσης τους) τα οποία πρέπει να είναι αποσυνδεδεμένα από τυχόν πρότερη παράνομη δραστηριότητα των ανακριτικών οργάνων ή άλλου υποκειμένου που διενεργήθηκε για την ανάκτηση.²⁷

Επίλογος

Μετά βεβαιότητας μπορούμε να πούμε πως διανύοντας την εποχή της πλήρους ψηφιοποίησης, οι υποθέσεις με το παραπάνω περιεχόμενο όλο και θα πληθαίνουν. Το διαδίκτυο δεν είναι χώρος ασυδοσίας και η χρήση του δεν είναι ανεξέλεγκτη, ώστε επιτακτική είναι η ανάγκη για προστασία της έλλογης και προσήκουσας άσκησης του δικαιώματος ελεύθερης

23 Δελτίο Τύπου Επιτροπής, 20 Ιανουαρίου 2025, Βρυξέλλες, διαθέσιμο σε: <https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/el/ip>.

24 Συμεωνίδου-Καστανίδου Ε. εις Δίκαιο των ποινικών κυρώσεων, 3^η έκδ., Νομική Βιβλιοθήκη, σσ. 84-85.

25 Εγκύκλιος ΕισΑΠ 2/2019, διαθέσιμο σε ΝΟΜΟΣ.

26 ΑΠ 954/2020, ΝΟΜΟΣ.

27 Ματάμη Γ., διπλωματική εργασία «Οι ψηφιακά πειστήρια και αποδεικτικές απαγορεύσεις στην ποινική δίκη σε εθνικό και υπερεθνικό επίπεδο», 2021-2022, σελ. 77.

έκφρασης και ποινικό κολασμό των παραβατών. Το διαδίκτυο -πλέον ως ο δημοφιλέστερος τόπος κατάθεσης ιδεών, διάδοσης απόψεων και προσωπικής τοποθέτησης-πιέζει τον νομοθέτη να συμβαδίσει με τα νέα δεδομένα καλύπτοντας τα προϋπάρχοντα κενά και πα-

ρέχοντας σύγχρονη νομοθετική κάλυψη προς προστασία των δικαιωμάτων των χρηστών. Περαιτέρω κατάρτιση των δικαστών στη λειτουργία πλατφορμών διαδικτύου προς διευκόλυνση κατανόησης των πραγματικών περιστατικών κρίνεται επίσης σκόπιμη.

Η προσφυγή του Εισαγγελέα Εφετών κατά της διάταξης του ανακριτή περί επιβολής περιοριστικών όρων με τη νέα παρ.4Α του άρ. 290 ΚΠΔ

Ειρήνη Κακουλίδου

*Μεταπτυχιακή Φοιτήτρια στο ΠΜΣ «Οικονομικό Ποινικό Δίκαιο» Νομικής Σχολής ΑΠΘ,
Ασκούμενη Δικηγόρος*

Πρόλογος

Ο Ποινικός Νομοθέτης των τελευταίων χρόνων έχει παρέμβει πολλαπλές φορές στα δύο βασικά νομοθετήματα-κορμούς του Ποινικού Δικαίου, ήτοι τον Ποινικό Κώδικα (εφεξής ΠΚ) και τον Κώδικα Ποινικής Δικονομίας (εφεξής ΚΠΔ). Από το 2019 με την εκ νέου διαμόρφωση και εκσυγχρονισμό τους από τους Ν. 4619/2019 και Ν. 4620/2019¹, αντίστοιχα, μέχρι και σήμερα οι τροποποιήσεις είχαν όχι μόνο μεγάλο αριθμό αλλά και διαστάσεις. Ακόμη, αυτές δεν χαρακτηρίζονταν μόνο από εξελικτικότητα και προοδευτικότητα, με την εισαγωγή νέων ρυθμίσεων και διαδικασιών, αλλά διακατέχονταν από μια περισσότερο συντηρητική κατεύθυνση με την επαναφορά ρυθμίσεων του προ του 2019 καθεστώτος.² Άλλωστε οδηγούσαν τις περισσότερες φορές προς την αυστηροποίηση των διατάξεων.

Ο χώρος του ποινικού δικαίου πολλές φορές αποτέλεσε πεδίο ευρύτατων παρεμβάσεων, οι οποίες αφετηριάζονταν στην τρέχουσα κοινωνικοπολιτική πραγματικότητα κι επικαιρότητα. Το ποινικό φαινόμενο είναι πρωτίστως κοινωνικό φαινόμενο³, η νομοθέτηση ωστόσο, όπως θα διαπιστωθεί και κατωτέρω, θα πρέπει να πραγματοποιείται οργανωμένα και κυρίως με τρόπο συντεταγμένο, άλλως μη αντιφατικό. Μια λοιπόν από τις εν λόγω παρεμβάσεις, η οποία κατατάσσεται μεταξύ εκείνων που εισάγουν στη δομή των νομοθετημάτων νέα ρύθμιση (και εν γένει φιλοσοφία) στην ποινική διαδικασία είναι και η θεσμοθέτηση της δυνατότητας προσφυγής του Εισαγγελέα Εφετών (της παρ.4Α του άρ. 290 ΚΠΔ) κατά της διάταξης του ανακριτή περί επιβολής περιοριστικών όρων με τον Ν. 5197/2025, που θα αποτελέσει και το αντικείμενο του παρόντος.

- 1 Βλ. ΑιτΕκθ νΠΚ 2019 «...οι βασικές αρχές ενός φιλελεύθερου ποινικού δικαίου... με τη διατήρηση των δημοκρατικών και φιλελεύθερων χαρακτηριστικών ... ήταν αναγκαίος ο εξορθολογισμός και η ανανέωσή του, ώστε να ανταποκρίνεται στις ανάγκες του σύγχρονου κοινωνικού κράτους δικαίου... διαμόρφωση ενός συστήματος ποινικών κυρώσεων, που να ανταποκρίνεται στις σύγχρονες απόψεις για την ποινή, τη διαγραφή εγκλημάτων, που δεν προστατεύουν υπαρκτά και σημαντικά για το κοινωνικό σύνολο έννομα αγαθά, την αποκατάσταση της αναλογικότητας...».
- 2 Βλ. ΑιτΕκθ Ν.5090/2024 «...στην ενίσχυση της εγκληματοπροληπτικής λειτουργίας της ποινής μέσω των αρχών της γενικής και ειδικής πρόληψης...α) αυξάνεται το ανώτατο όριο ποινής της κάθειρξης, αυστηροποιούνται οι ποινές επί εγκλημάτων μείζονος ποινικής απαξίας... ββ) τίθενται αυστηρότερες προϋποθέσεις αναστολής της ποινής, προκειμένου οι ποινές και επί πλημμελημάτων να εκτίονται...».
- 3 Καϊάφα-Γκμπάντι Μ., Συμεωνίδου-Καστανίδου Ε. σε Μανωλεδάκης Ι., Ποινικό Δίκαιο, 7η έκδ., 2005 σελ. 1 επ. και 11 επ.

Το άρ. 290 ΚΠΔ γενικά και η διαδικασία της προσφυγής του κατηγορουμένου στο δικαστικό συμβούλιο - Εισαγωγή στην προβληματική

Το άρ. 290 ΚΠΔ προβλέπει τη δυνατότητα του κατηγορουμένου για την άσκηση προσφυγής κατά των μέτρων δικονομικού καταναγκασμού που επιβλήθηκαν σε βάρος του, είτε με ένταλμα του Εισαγγελέα, είτε με διάταξη του Ανακριτή. Στο πλαίσιο της κύριας ανάκρισης κι αφού ολοκληρωθεί η απολογία του κατηγορουμένου, προβλέπεται κλιμακωτά η δυνατότητα επιβολής είτε περιοριστικών όρων, είτε κατ' οίκον περιορισμού με ηλεκτρονική επιτήρηση, είτε τέλος προσωρινής κράτησης, εφόσον κριθεί πως ο απολογηθείς κατηγορούμενος δεν πρέπει να αφεθεί ελεύθερος λόγω, αφενός των σοβαρών ενδείξεων ενοχής και αφετέρου του σκοπού αποτροπής τέλεσης νέων αδικημάτων αλλά και της παρουσίας του στο υπόλοιπο της ποινικής διαδικασίας. Η επιλογή του εκάστοτε μέτρου δικονομικού καταναγκασμού εξαρτάται από τη βαρύτητα του αποδιδόμενου ή αποδιδόμενων αδικημάτων αλλά και των πραγματικών περιστατικών που αφορούν ειδικά και συγκεκριμένα το πρόσωπο του κατηγορουμένου (λ.χ. προηγούμενες αμετάκλητες καταδίκες για ομοειδείς πράξεις, κίνδυνος τέλεσης από τον κατηγορούμενο άλλων αξιόποινων πράξεων κλπ.). Η απαρίθμηση των μέτρων, με τη συγκεκριμένη σειρά, δεν είναι άμοιρη συνεπειών καθώς προκύπτει πως η επιλογή του κατάλληλου μέτρου εξαρτάται από την αρχή της αναλογικότητας, και τις επιμέρους αυτής αρχές, της αναγκαιότητας και επικουρικότητας⁴. Μόνο στην περίπτωση δηλαδή που συντρέχουν αφενός οι

γενικές προϋποθέσεις επιβολής των μέτρων και δεν επαρκεί το ελαφρύτερο για την επίτευξη του σκοπού απρόσκοπτης εμφάνισης του κατηγορουμένου, είναι δυνατή η επιλογή των βαρύτερων μέτρων όπως ο κατ' οίκον περιορισμός ή η προσωρινή κράτηση. Η δυνατότητα επιβολής τους, επιπλέον, εξαρτάται από την σύμφωνη γνώμη Ανακριτή και Εισαγγελέα, τη διαφωνία των οποίων έχει αρμοδιότητα να επιλύσει το Δικαστικό Συμβούλιο⁵. Στον κατηγορούμενο καταλείπεται, στη συνέχεια η δυνατότητα αμφισβήτησης της δικαιοδοτικής αυτής κρίσης με την πρόβλεψη ενός οιονεί ενδίκου μέσου⁶, της προσφυγής του άρ. 290 ΚΠΔ, η οποία προβλέπεται μόνο για τις περιπτώσεις εκείνες στις οποίες το μέτρο επιβλήθηκε με τη σύμφωνη γνώμη Ανακριτή και Εισαγγελέα (αφού σε περίπτωση διαφωνίας τους θα είχε ήδη επιληφθεί της υπόθεσης το αρμόδιο Συμβούλιο)⁷. Ο κατηγορούμενος δηλαδή με βάση τη γραμματική διατύπωση (αλλά και τεολογική ερμηνεία) της παρ.4 του άρ. 290 έχει τη δυνατότητα να επιδιώξει την βελτίωση της θέσης του με την άσκηση της προσφυγής και να πετύχει την άρση ή αντικατάσταση της προσωρινής κράτησης με περιοριστικούς όρους ή την άρση ή αντικατάσταση των περιοριστικών όρων με άλλους ευνοϊκότερους. Στην εξίσωση αυτή, με την νέα διάταξη της παρ.4Α του άρ. 290 τοποθετείται και ο Εισαγγελέας Εφετών, στον οποίο πλέον αναγνωρίζεται η δυνατότητα για την άσκηση αντίστοιχης προσφυγής κατά της διάταξης του ανακριτή για την επιβολή περιοριστικών όρων. Έτσι, στο άρ. 290 προβλέπονται δύο προσφυγές μετά τον Ν. 5197/2025 και αυτό έχει ως εξής:

1. «Κατά του εντάλματος για την προσωρινή κράτηση και της διάταξης του ανακριτή που επέβαλε περιοριστικούς

4 Δαλακούρας Θ., Αρχή της Αναλογικότητας και μέτρα δικονομικού καταναγκασμού Ποινικά Χρονικά 2005 σελ. 961 επ., Παπαδαμάκης Α., Ποινική Δικονομία, Η δομή της ποινικής δίκης, 2011, σελ. 369 επ., Λαγτόγλου Π., Συνταγματικό Δίκαιο, Ατομικά Δικαιώματα, 2012, σελ. 195.

5 Βλ. την γενική αρμοδιότητα του Συμβουλίου κατά την προδικασία άρ.307 περ. γ' ΚΠΔ.

6 Για την έννοια βλ. Μαργαρίτη Α., Ποινική Δικονομία- Ένδικα μέσα, Ι, σελ. 11.

7 Βλ. την γενική αρμοδιότητα του Συμβουλίου κατά την προδικασία άρ.307 περ. γ' ΚΠΔ και ειδικά την παρ. 3 άρ. 290 ΚΠΔ.

όρους επιτρέπεται στον κατηγορούμενο να προσφύγει στο συμβούλιο των πλημμελειοδικών (. . .)».

4Α. «Ειδικά όταν επιβάλλονται, με διάταξη του ανακριτή πλημμελειοδικών και με σύμφωνη γνώμη του εισαγγελέα πρωτοδικών, στον κατηγορούμενο μετά την απολογία του, περιοριστικοί όροι, ο εισαγγελέας εφετών, (...) με βάση τα στοιχεία της υπόθεσης, συντρέχουν οι νόμιμες προϋποθέσεις για να επιβληθεί στον κατηγορούμενο κατ' οίκον περιορισμός με ηλεκτρονική επιτήρηση ή προσωρινή κράτηση, έχει δικαίωμα, εντός προθεσμίας πέντε (5) ημερών από την έκδοση της διάταξης, να ασκήσει προσφυγή ενώπιον του συμβουλίου εφετών, το οποίο αποφασίζει εντός προθεσμίας πέντε (5) ημερών, για τη διατήρηση των όρων ή την αντικατάστασή τους με κατ' οίκον περιορισμό με ηλεκτρονική επιτήρηση ή προσωρινή κράτηση, (...)».

Η νέα νομοθετική πρόβλεψη

Η νέα ως άνω ρύθμιση δεν στερείται «ατελειών», τόσο πρακτικών όσο και δογματικών, οι οποίες θα επιχειρηθεί να αναλυθούν και να τονιστούν ακολούθως, με σημείο αναφοράς την Αιτιολογική Έκθεση⁸ του Ν. 5197/2025 και ειδικότερα του α. 58 αυτού.

Με τη νέα παρ.4Α του άρθ. 290 ΚΠΔ προβλέπεται η παρέμβαση του Εισαγγελέα Εφετών στο πεδίο της κύριας ανάκρισης και συγκεκριμένα στο μετά τη λήψη της απολογίας του κατηγορουμένου διαδικαστικό στάδιο, με τη δυνατότητα άσκησης προσφυγής κατά της διάταξης του Ανακριτή για την επιβολή περιοριστικών όρων. Ο Εισαγγελέας Εφετών με τον τρόπο αυτό νομιμοποιείται να αμφισβητήσει την δικαιοδοτική

κρίση των παραπάνω οργάνων και να εισάγει την υπόθεση προς κρίση στο αρμόδιο Συμβούλιο Εφετών. Από τη γραμματική διατύπωση της νέας διάταξης φαίνεται πως η δυνατότητα αυτή υπάρχει αποκλειστικά μόνο στην περίπτωση που οι περιοριστικοί όροι επιβλήθηκαν με διάταξη του Ανακριτή κι όχι με Βούλευμα του Συμβουλίου Πλημμελειοδικών.

Ως βασικός δικαιολογητικός λόγος εισαγωγής της νέας ρύθμισης παρουσιάζεται το άρθ. 32 του ΚΠΔ σχετικά με την ανώτατη εποπτεία του ανακριτικού έργου από τον Εισαγγελέα Εφετών. Ωστόσο η ερμηνεία που αποδίδει η Αιτιολογική Έκθεση στην διάταξη δεν ανταποκρίνεται πλήρως στο αληθές νόημα αυτής⁹. Στο άρθ. 32 προβλέπεται πως ο Εισαγγελέας Εφετών έχει την ανώτατη εποπτεία και επιπλέον τη δυνατότητα να διενεργεί προκαταρκτική εξέταση για κάθε έγκλημα της περιφέρειας της αρμοδιότητάς του, μόνο εφόσον δεν έχει διαταχθεί προηγουμένως από τον Εισαγγελέα Πλημμελειοδικών. Μετά το πέρας αυτής είτε αρχειοθετεί την υπόθεση, αν δεν έχει κινήσει στο μεταξύ ο αρμόδιος Εισαγγελέας Πλημμελειοδικών ποινική δίωξη, είτε παραγγέλλει την κίνηση της από τον τελευταίο, αν κρίνει προς τούτο. Έτσι ο Εισαγγελέας Εφετών δεν διευθύνει αλλά εποπτεύει το ανακριτικό έργο έχοντας τη δυνατότητα παρέμβασης για την οργάνωση και διεύθυνση του, όχι όμως και για τον καθορισμό των ανακριτικών πράξεων ή τον ειδικότερο χειρισμό της υπόθεσης¹⁰. Προκύπτει λοιπόν ευθέως πως, παρά την εποπτεία αυτή, τον καθοριστικό ρόλο διαδραματίζει ο Εισαγγελέας Πλημμελειοδικών.

Ακόμη, η δυνατότητα αυτή καταλείπεται στον Εισαγγελέα Εφετών μόνο στην περίπτωση επιβολής περιοριστικών όρων κι όχι στην περίπτωση κατά την οποία ο κατηγορούμενος

8 Βλ. ΑιτΕκθ όπου: «...ο Εισαγγελέας Εφετών που έχει την ανώτατη εποπτεία της ανάκρισης σύμφωνα με το άρθρο 32 του ΚΠΔ να έχει το δικαίωμα άσκησης προσφυγής... από τη μελέτη των στοιχείων της δικογραφίας διαφωνεί με την επιβολή τους»

9 Βλ. ΑιτΕκθ άρθ. 58 Ν. 5197/2025 ό.π.

10 Όπως επισημαίνει κι ο Τζάννητης Α., Ιδού η Ρόδος ιδού και ο έλεγχος – Σκέψεις με αφορμή το νέο άρθρο 290 παρ. 4Α ΚΠΔ, Nova Criminalia, τεύχ. Νο. 23, Ιούλιος 2025, Ένωσης Ελλήνων Ποινολόγων.

κρίνεται πως πρέπει να αφεθεί ελεύθερος (ακόμη και με σύμφωνη γνώμη)¹¹. Έτσι, ο νομοθέτης φαίνεται να κρίνει πως στην περίπτωση κατά την οποία ο κατηγορούμενος αφήνεται ελεύθερος, μετά τη λήψη της απολογίας του, με τη σύμφωνη γνώμη των δύο οργάνων, τα δύο αυτά όργανα έκριναν «καλώς» και δεν συντρέχει λόγος αμφισβήτησης της δικαιοδοτικής τους κρίσης (παρά την και εδώ άσκηση ανώτατης εποπτείας!). Απεναντίας, στην περίπτωση κατά την οποία επιβάλλεται με σύμφωνη γνώμη των ιδίων οργάνων μέτρο δικονομικού καταναγκασμού μεν, όχι το βαρύτερο δε, η κρίση τους μάλλον κατά τον νομοθέτη είναι «πλημμελής» και πρέπει να υπάρχει περιθώριο αμφισβήτησης της από τον ασκούντα την ανώτατη εποπτεία εισαγγελέα. Γιατί, ποιος ο λόγος να επιλεγεί το ελαφρύτερο μέτρο δικονομικού καταναγκασμού ενώ μπορεί να επιβληθεί το βαρύτερο; Άραγε όμως η ορθότητα της κρίσης Ανακριτή και Εισαγγελέα πρέπει να εξετάζεται μόνο όταν επιλέγεται από αυτούς ένα ελαφρύ μέτρο δικονομικού καταναγκασμού κι όχι όταν αποφασίζεται να μην επιλεγεί καν κάποιο από τα προβλεπόμενα¹²; Ή μήπως ο νομοθέτης κρίνει πως στις περιπτώσεις που τα δύο όργανα επέλεξαν τους περιοριστικούς όρους θα πρέπει να υπάρχει μια «δικλείδα ασφαλείας» για

τη «διόρθωση» της κρίσης αυτής και την κατ' αποτέλεσμα αυστηρότερη μεταχείριση του κατηγορουμένου;

Αξιοσημείωτο είναι επιπλέον το γεγονός πως η εν λόγω προσφυγή και αμφισβήτηση της δικαιοδοτικής κρίσης του Ανακριτή και Εισαγγελέα προβλέπεται μόνο για τις περιπτώσεις στις οποίες δεν επιβάλλεται προσωρινή κράτηση ή κατ' οίκον περιορισμός με ηλεκτρονική επιτήρηση. Καμία, αντιθέτως πρόβλεψη δεν υπάρχει για την αμφισβήτηση της επιβολής της προσωρινής κράτησης ή του κατ' οίκον περιορισμού από τον Εισαγγελέα Εφετών¹³, πάλι στο πλαίσιο εποπτείας του ανακριτικού έργου, την οποία και επικαλείται ο νομοθέτης για να δικαιολογήσει (ίσως και ανεπιτυχώς) την παρέμβαση του προς αυστηροποίηση της διαδικασίας. Ο Εισαγγελέας Εφετών δεν νομιμοποιείται να ασκήσει προσφυγή κατά του εντάλματος προσωρινής κράτησης (αμφισβητώντας αυτή και προτείνοντας κάποιο ελαφρύτερο μέτρο)¹⁴, ενώ αντίστοιχα και το Συμβούλιο Εφετών, κατά την κρίση της προσφυγής του άρ. 290 παρ.4Α, κατά της διάταξης που επέβαλε περιοριστικούς όρους δεν μπορεί να αποφανθεί αρνητικά διατάσσοντας τη μη επιβολή αυτών¹⁵ (αν κρίνει, λ.χ., ότι δεν συντρέχουν όροι επιβολής τους εν προκειμένω), παρά μόνο να διατηρήσει κατ'

11 Βλ. και *Ναζίρη Γ.* σε *Ποινική Δικαιοσύνη* 6/2025 σελ. 622.

12 Είναι αντιφατικό να προβλέπεται με τη νέα ρύθμιση άσκηση προσφυγής μόνο για την περίπτωση επιβολής περιοριστικών όρων κι όχι για την περίπτωση που κρίνεται πως πρέπει να αφεθεί ελεύθερος ο κατηγορούμενος, όταν δικαιολογητικός λόγος της ρύθμισης είναι η άσκηση ανώτατης εποπτείας. Η ανώτατη εποπτεία φαίνεται έτσι να ασκείται μόνο όταν επιλέγονται οι περιοριστικοί όροι.

13 Βλ. αντίστοιχες παρατηρήσεις *Αδάμα Β.*, σε *Ποινικά Χρονικά* 7/2025, σελ. 557.

14 Με λίγα λόγια κι εδώ ο νομοθέτης κρίνει πως η επιβληθείσα προσωρινή κράτηση καλώς –ορθώς επιβλήθηκε και δεν συντρέχει λόγος αμφισβήτησης της κρίσης αυτής. Φυσικά υπάρχει η σχετική προσφυγή του κατηγορουμένου (άρ. 290 παρ. 1 ΚΠΔ).

15 Τούτο πρέπει να εξεταστεί υπό το πρίσμα των ενδίκων μέσων (μεταξύ των οποίων και τα οιονεί ένδικα μέσα) και της γενικής αρχής non reformatio in peius, η οποία υποχωρεί όταν ένδικο μέσο ασκείται από τον Εισαγγελέα (σε βάρος του κατηγορουμένου κι όχι υπέρ του). Πράγματι, δεν αποκλείεται η χειροτέρευση της θέσης όταν το ένδικο μέσο ασκείται από τον Εισαγγελέα ή ακόμη και από τον ίδιο τον κατηγορούμενο στις περιπτώσεις του α. 470 ΚΠΔ, εντούτοις με την νέα ρύθμιση της παρ.4Α δεν καταλείπεται κανένα περιθώριο βελτίωσης. Ο εισαγγελέας θα ασκήσει την προσφυγή και το αποτέλεσμα αυτής εκ προοιμίου δεν θα είναι βελτιωτικό για τον κατηγορούμενο, αφού στη βέλτιστη των περιπτώσεων αυτή θα έχει ως αποτέλεσμα την διατήρηση του ήδη επιβληθέντος περιοριστικού όρου. Από την άλλη με βάση τις γενικές διατάξεις κι αρχές, ακόμη κι όταν ένδικο μέσο ασκείται από τον Εισαγγελέα σε βάρος του κατηγορουμένου το αποτέλεσμα αυτού δεν είναι προκαθορισμένο αλλά το δικαστήριο δύναται να αποστεί από τις κρίσεις του Εισαγγελέα. Βλ. και ΠλημμΚαβ. 10/1990, *Ποινικά Χρονικά*, 1990, σελ. 476, η οποία δέχεται την ιχσύ της αρχής *non* και στις περιπτώσεις οιονεί ενδίκου μέσου.

ελάχιστον τους περιοριστικούς όρους που επιβλήθηκαν ή να επιβάλει το πρώτον κατ' οίκον περιορισμό ή προσωρινή κράτηση.

Ωστόσο μια δυνατότητα εν είδει ελέγχου των κρίσεων του Ανακριτή και Εισαγγελέα, σχετικά με τη δικονομική μεταχείριση του κατηγορουμένου προβλέπεται ήδη στο άρ. 315 παρ. 3 ΚΠΔ. Με βάση αυτό, το Συμβούλιο Πλημμελειοδικών που αποφασίζει την παραπομπή του κατηγορουμένου στο ακροατήριο (για όσα αδικήματα δεν παραπέμπονται στο ακροατήριο με απευθείας κλήση) μπορεί να διατάζει τη σύλληψη και προσωρινή κράτησή του κατηγορουμένου, ακόμη και στην περίπτωση κατά την οποία αυτή δεν έχει ήδη επιβληθεί ούτε έχει εκδοθεί ένταλμα σύλληψης ή προσωρινής κράτησης¹⁶. Ενώ από την άλλη και η αρμοδιότητα του Συμβουλίου Εφετών για την τύχη της προσφυγής του Εισαγγελέα Εφετών εγείρει προβληματισμούς σχετικά με τη συνέχεια της προδικασίας και την γενική (κατά τεκμήριο) αρμοδιότητα του Συμβουλίου Πλημμελειοδικών. Δεν διευκρινίζεται αν το Συμβούλιο Πλημμελειοδικών θα δεσμεύεται από την κρίση του ανώτερου Συμβουλίου Εφετών, για την εξακολούθηση και παράταση αυτής (308 παρ. 3 εδ. τελευταίο).

Η (αρνητική) δημοσιότητα της ποινικής διαδικασίας – Πρόσφατα νομολογιακά παραδείγματα

Η αντιφατικότητα των νέων ρυθμίσεων του νομοθέτη, η οποία αναδεικνύεται προφανέστατα από την επιλογή του να προβλέψει την προσφυγή μόνο για τις περιπτώσεις που επιβάλλεται μέτρο δικονομικού καταναγκασμού (όχι όμως

το βαρύτερο) και να αποκλείσει τις περιπτώσεις στις οποίες κρίνεται πως ο απολογηθείς θα πρέπει να αφεθεί ελεύθερος ή επιβάλλονται εξ' αρχής βαρύτερα μέτρα, δεν μπορεί παρά να συσχετισθεί τελικώς με την ευρύτερη δημοσιότητα της ποινικής διαδικασίας. Δεν είναι λίγες οι φορές που στο πλαίσιο υποθέσεων με ευρύ κοινωνικό ενδιαφέρον, οι οποίες απασχολούν είτε την τοπική κοινωνία είτε την επικράτεια στο σύνολό της, οι κρίσεις των δικαστικών οργάνων αποτελούν αντικείμενο οξείας κριτικής από τη γνώμη του κοινού. Άκρως πρόσφατο και πλήρως αντιπροσωπευτικό δείγμα της διάπιστωσης αυτής αποτελεί η υπόθεση της Πολεοδομίας της Ρόδου¹⁷. Η εντός γράμματος του νόμου κρίση των αρμοδίων Ανακριτή και Εισαγγελέα σχετικά με τη συνδρομή των προϋποθέσεων επιβολής περιοριστικών όρων κι όχι προσωρινής κράτησης στους κατηγορούμενους για οικονομικά και υπηρεσιακά αδικήματα προκάλεσε μια τεράστια θύελλα αντιδράσεων στο σύνολο της επικράτειας. Πως άραγε οι κατηγορούμενοι σ' ένα τέτοιο «σκάνδαλο» οικονομικού χαρακτήρα και διαφθοράς στον δημόσιο τομέα, δεν κρατούνται προσωρινά όταν υπάρχουν ενδείξεις ενοχής και το αντικείμενο της υπόθεσης, στην κοινή τουλάχιστον γνώμη, φέρει τέτοια απαξία; Επακόλουθο των αντιδράσεων αυτών ήταν και η εντολή της Προέδρου του Ανώτατου Δικαστηρίου για επείγοντα Πειθαρχικό Έλεγχο των δικαστικών λειτουργιών που αποφάσισαν την επιβολή του συγκεκριμένου μέτρου δικονομικού καταναγκασμού, αντί της προσωρινής κράτησης¹⁸.

Διερωτάται, ωστόσο, κανείς αν οι δικαστικές κρίσεις και αποφάσεις οφείλουν να τηρούν το Σύνταγμα και τους Νόμους ή να υπακούν στις απαιτήσεις και κρίσεις της κοινής γνώμης

¹⁶ Όπως επισημαίνει κι ο Τζαννιτής Α., ό.π.

¹⁷ Πολεοδομία Ρόδου: Βαρύτατες διώξεις στα μέλη του κυκλώματος, 20 Μαρτίου 2025, διαθέσιμο σε: <https://www.kathimerini.gr/society/dikastiko/563524987/rodos-askithikan-dioxeis-sta-meli-toy-kykloματος-ton-poleodomon/>

¹⁸ Μάνδρου Ι., Κύκλωμα Πολεοδομίας: Πειθαρχικός έλεγχος για τους δικαστές της Ρόδου που άφησαν ελεύθερους τους κατηγορούμενους, 24 Μαρτίου 2025, διαθέσιμο σε: <https://www.tovima.gr/2025/03/25/dikaioisyni/kykloματος-poleodomias-peitharxikos-elegchos-gia-tous-dikastes-tis-rodou-pou-afisan-eleytherous-tous-katigoroumenous/>.

ώστε να ικανοποιήσουν την τελευταία και το κοινό περί δικαίου αίσθημα. Ας μην λησμονείται λοιπόν, πως το Σύνταγμα και οι θεμελιώδεις αρχές του κράτους δικαίου επιβάλλουν την ανεξαρτησία των δικαστικών λειτουργών κατά την άσκηση των καθηκόντων τους¹⁹. Οι τακτικοί δικαστές όχι μόνο απολαμβάνουν λειτουργικής και προσωπικής ανεξαρτησίας αλλά κατά την άσκηση των καθηκόντων τους υπόκεινται μόνο στο Σύνταγμα και στους νόμους (α. 87 παρ.1,2 Σ)²⁰.

Καταληκτικά συμπεράσματα

Αυτό το οποίο απαιτείται σε αυτές τις περιπτώσεις δεν είναι παρεμβάσεις πρόσκαιρου χαρακτήρα από την πολιτεία, με την πρόβλεψη αλλαγών που αυστηροποιούν το νομοθετικό πλαίσιο και χειροτερεύουν τη θέση του κατηγορουμένου ή με την ως εκ περισσού εισαγωγή νέων διατάξεων (όπως η παρ.4Α), αλλά η παρηγορία του εκάστοτε δικαιοδοτικού οργάνου στο πλαίσιο των απονεμημένων από τον νόμο καθηκόντων και αρμοδιοτήτων του και το θάρρος να εκφέρει την κρίση του, χωρίς τον φόβο αρχικά πειθαρχικού ελέγχου και έπειτα της κριτικής της κοινής γνώμης. Η νέα ρύθμιση της παρ. 4Α του άρ. 290 ΚΠΔ, όπως αναλύθηκε, τείνει

στην αυστηροποίηση της προδικασίας, με βασικό μέλημα του νομοθέτη τη διασφάλιση της επιβολής των αυστηρότερων μέτρων δικονομικού καταναγκασμού (και ιδίως της προσωρινής κράτησης). Είναι όμως η αυστηροποίηση της προδικασίας καθώς και εν γένει της ποινικής διαδικασίας το ζητούμενο και η αναγκαιότητα της τρέχουσας κοινωνικής πραγματικότητας; Απαιτείται, στο πλαίσιο αυτής, μια διαδικασία «ελέγχου» με κατεύθυνση τη χειροτέρευση της θέσης του κατηγορουμένου; Κι άραγε πόση εμπιστοσύνη υπάρχει στις κρίσεις κι αποφάσεις των αρμόδιων δικαιοδοτικών οργάνων;

Ας μη ξεχνάμε πως αυτό που αξιώνεται από το Σύνταγμα είναι η ειδική και εμπεριστατωμένη αιτιολογία των δικαστικών κρίσεων κι όχι η κοινή αποδοχή και η ικανοποίηση του κοινού περί δικαίου αισθήματος. Ο Ανακριτής, ο Εισαγγελέας και ο Δικαστής δεν θα πρέπει να εκφέρουν κρίση και να εκδίδουν διατάξεις, προτάσεις και αποφάσεις βασιζόμενοι στην κοινή γνώμη και υπό το κράτος του φόβου και της κριτικής. Αντίστοιχα όμως κι οι παρεμβάσεις του νομοθέτη δεν θα πρέπει να χαρακτηρίζονται άτακτες και ασυνεχείς τελούμενες από επιπολαιότητά του για την αντιμετώπιση της επικαιρότητας και των τρεχουσών κοινωνικών συνθηκών.

19 Βλ. σχετική από 25/03/2025 Ανακοίνωση – Δελτίο Τύπου Ένωσης Ποινικολόγων και Μαχόμενων Δικηγόρων : «Η εκ των υστέρων κρίση δικαστικών αποφάσεων μέσω πειθαρχικών ελέγχων, όπως δυστυχώς επιχειρείται να συμβεί στην «υπόθεση της πολεοδομίας της Ρόδου» ελλοχεύει σημαντικούς κινδύνους για την ορθή απονομή και την ανεξαρτησία της Δικαιοσύνης...».

20 Η άσκηση πειθαρχικού ελέγχου με αφορμή μια αιτιολογημένη (ειδικά και εμπεριστατωμένα όπως απαιτείται) νομική κρίση, δεν φαίνεται να εντάσσεται στο πλαίσιο του παραδεκτού αναιρετικού ή και πειθαρχικού ελέγχου.

Cyber Trafficking – Εμπορία ανθρώπων τελούμενη μέσω διαδικτύου: Διεθνές νομοθετικό πλαίσιο και αξιοποίηση των νέων τεχνολογιών στην καταπολέμησή της

Μαρίλια Μπούτση

Τριτοετής Φοιτήτρια Σχολής Νομικής

Αθανάσιος Κωνσταντής

Τριτοετής Φοιτητής Σχολής Νομικής

Πρόλογος

Η εμπορία ανθρώπων, μια από τις πιο σκληρές παραβιάσεις των θεμελιωδών ανθρωπίνων δικαιωμάτων, έχει πλέον βρει στο διαδίκτυο έναν νέο, επικίνδυνο σύμμαχο. Το φαινόμενο του cyber trafficking εγείρει δυσεπίλυτα νομικά ερωτήματα που προκαλούν τα όρια των παραδοσιακών δικαιικών κανόνων, λόγω της απρόβλεπτης και ανεξέλεγκτης φύσης του διαδικτύου. Στο παρόν άρθρο εξετάζονται οι προκλήσεις που ανακύπτουν από αυτήν την ψηφιακή διάσταση της εμπορίας ανθρώπων, με έμφαση στο διεθνές νομοθετικό πλαίσιο και στις δυνατότητες που προσφέρουν οι νέες τεχνολογίες για την αντιμετώπισή της.

Από την κλασική στην ψηφιακή εμπορία ανθρώπων. Ζητήματα ορισμού της έννοιας cyber trafficking και ένταξής της στο υπάρχον νομοθετικό πλαίσιο

Η “κλασική” εμπορία ανθρώπων συνιστά ένα σύνθετο και πολυδιάστατο φαινόμενο, το οποίο εκδηλώνεται με ποικίλες μορφές και τελείται με διαφορετικά μέσα και τρόπους, αποσκοπώντας στην εκμετάλλευση του ανθρώπου κατά παράβαση θεμελιωδών δικαιωμάτων και κανόνων του διεθνούς και εθνικού δικαίου. Για την αποτελεσματικότερη αντιμετώπιση αλλά και πρόληψη του φαινομένου επιχειρήθηκε για πρώτη φορά εννοιολογική προσέγγιση του το 2000 στο Παλέρμο, με το Πρωτόκολλο των Ηνωμένων Εθνών για την Πρόληψη, Καταστολή και Τιμωρία της Εμπορίας Ανθρώπων, Ιδιαίτερα Γυναικών και Παιδιών στο πλαίσιο της διακρατικής συμφωνίας για την καταπολέμηση της εγκληματικότητας¹. Στο συμβατικό

1 United Nations, Protocol to Prevent, Suppress and Punish Trafficking in Persons, Especially Women and Children: Supplementing the United Nations Convention against Transnational Organized Crime, 2000, διαθέσιμο σε: https://treaties.un.org/pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XVIII-12-a&chapter=18

αυτό κείμενο δόθηκε ένας ορισμός της “εμπορίας ανθρώπων” που επρόκειτο να αποτελέσει γνώμονα για τη νομική προσέγγιση, ποινικοποίηση και καταστολή του φαινομένου τόσο σε διεθνές-ενωσιακό, όσο και σε εθνικό επίπεδο.

Η νομική επιστήμη όμως ήρθε αντιμέτωπη με τη διαρκώς καλπάζουσα τεχνολογική πρόοδο και η εμπορία ανθρώπων απέκτησε νέα ψηφιακή αμφίεση, γνωστή ως “cyber trafficking”. Τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του ψηφιακού κόσμου, σε συνδυασμό με την εκτεταμένη και συχνά ανεξέλεγκτη χρήση της τεχνολογίας, δημιούργησαν νέες συνθήκες για την τέλεση της εμπορίας ανθρώπων στο ψηφιακό περιβάλλον. Η απουσία φυσικών συνόρων, η ταχύτητα διάδοσης της πληροφορίας και η ανωνυμία άλλαξαν ριζικά τον τρόπο εκδήλωσης της εγκληματικότητας, προκαλώντας νομικά κενά και δυσχεραίνοντας την εφαρμογή των παραδοσιακών ποινικών κανόνων. Σε αυτό το πλαίσιο, ο νομοθέτης κλήθηκε να ανταποκριθεί στις νέες προκλήσεις, διαμορφώνοντας επικαιροποιημένο νομοθετικό πλαίσιο, που να ρυθμίζει τις ιδιαιτερότητες των ηλεκτρονικών εγκλημάτων και να διασφαλίζει την αποτελεσματική προστασία των εννόμων αγαθών, με πυλώνες τρία νομοθετήματα διεθνούς κλίμακας: Το Πρωτόκολλο του Παλέρμο, την Οδηγία 2011/36/ΕΕ και Παγκόσμια Συνθήκη του ΟΗΕ για το Κυβερνοέγκλημα (2024).

Το Πρωτόκολλο του Παλέρμο

Το Πρωτόκολλο του Παλέρμο των Ηνωμένων Εθνών θεσπίζει τον θεμελιώδη ορισμό της εμπορίας ανθρώπων στο τρίτο άρθρο του, ως εξής:

«Εμπορία Ανθρώπων συνιστά η στρατολόγηση, μεταφορά, απόκρυψη ή αποδοχή προσώπων, με τη χρήση απειλής, βίας ή άλλων μέσω εξαναγκασμού, απαγωγής, απάτης, κατάχρησης εξουσίας, εκμετάλ-

λευσης της ευάλωτης θέσης του θύματος, καθώς και με παροχή ή λήψη αμοιβής, ώστε να επιτευχθεί η συναίνεση προσώπου που έχει εξουσία πάνω σε άλλο, με σκοπό την εκμετάλλευση του. Η εκμετάλλευση περιλαμβάνει τουλάχιστον την εκμετάλλευση της πορνείας ή άλλες μορφές σεξουαλικής εκμετάλλευσης, την αναγκαστική εργασία ή παροχή υπηρεσιών, τη δουλεία ή παρόμοιες με αυτήν πρακτικές ή την αφαίρεση των οργάνων του σώματος».

Ο παραπάνω ορισμός διακρίνεται για τη λειτουργικότητά του, καθώς δεν περιορίζεται σε ορισμένη μορφή εκδήλωσης του εγκλήματος αλλά εφοδιάζει τη νομική επιστήμη με ένα εύελικτο νομικό πλαίσιο που επιτρέπει την υπαγωγή διαφόρων πραγματικών περιστατικών στην έννοια της εμπορίας, εφόσον πληρούνται η αντικειμενική υπόσταση του εγκλήματος. Ωστόσο, το συμβατικό αυτό κείμενο δεν περιέχει ρητή αναφορά σε ψηφιακά ή διαδικτυακά μέσα τέλεσης της εμπορίας ανθρώπων, γεγονός που από τη μία αφήνει περιθώρια στον νομοθέτη για διασταλτική ερμηνεία της ως άνω διάταξης στις περιπτώσεις του cyber trafficking, από την άλλη όμως δημιουργεί νομικά κενά, τα οποία δυσχεραίνουν την ορθή αντιμετώπιση και πρόληψη της ψηφιακής αυτής εκδοχής του εγκλήματος.

Η Οδηγία 2011/36/ΕΕ²

Με κατευθυντήριο γραμμή τον νομικό ορισμό της εμπορίας ανθρώπων του Πρωτοκόλλου του 2000 (άρθρο 9 της Οδηγίας 2011/36/ΕΕ), η Ευρωπαϊκή Ένωση προχωρά το 2011 σε μια νέα νομοθετική πρωτοβουλία, την Οδηγία 2011/36/ΕΕ. Το νομοθέτημα αυτό έδωσε νέα διάσταση στη νομική προσέγγιση του εγκλήματος της εμπορίας ανθρώπων διευρύνοντας τον υπάρχοντα ορισμό προκειμένου να μπορούν να υπα-

2 Οδηγία 2011/36/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 5ης Απριλίου 2011 για την πρόληψη και την καταπολέμηση της εμπορίας ανθρώπων και για την προστασία των θυμάτων της, L 101/1, διαθέσιμη σε: Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

χθούν σε αυτόν οι τεχνολογικές μορφές τέλεσης του εγκλήματος. Ο τεχνολογικά ουδέτερος ορισμός διατυπώθηκε στο άρθρο 2 της Οδηγίας ως εξής: «1. Τα κράτη μέλη λαμβάνουν τα αναγκαία μέτρα προκειμένου να εξασφαλίσουν ότι τιμωρούνται οι ακόλουθες εκ προθέσεως τελούμενες πράξεις: Η πρόσληψη, μεταφορά, διακίνηση, στέγαση ή υποδοχή προσώπων, συμπεριλαμβανομένης και της ανταλλαγής ή της μεταβίβασης εξουσίας επί των προσώπων αυτών, με την απειλή της χρήσης ή τη χρήση βίας ή άλλων μορφών εξαναγκασμού, με απαγωγή, απάτη, παραπλάνηση, κατάχρηση εξουσίας ή ευάλωτης θέσης ή με πληρωμή ή αποδοχή χρημάτων ή άλλων απολαβών για την εξασφάλιση της συναίνεσης προσώπου κατέχοντος εξουσία επί ενός άλλου, με σκοπό εκμετάλλευσης».

Η τεχνολογική διάσταση στον ορισμό της Οδηγίας 2011/36/ΕΕ δεν αποτυπώνεται ρητά μέσω όρων όπως «διαδίκτυο» ή «ψηφιακά μέσα». Ωστόσο, η τεχνολογία ενυπάρχει έμμεσα, κυρίως μέσω της φράσης «χρήση απάτης ή άλλων μορφών εξαναγκασμού» και του τεχνολογικά ουδέτερου χαρακτήρα του ορισμού. Ο ορισμός καλύπτει κάθε μέσο ή μέθοδο εκμετάλλευσης, χωρίς να περιορίζεται σε φυσική παρουσία ή παραδοσιακές μορφές εγκλήματος. Αυτό επιτρέπει τη χρήση ψηφιακών εργαλείων να υπάγεται στον ορισμό της εμπορίας ανθρώπων χωρίς να απαιτείται ρητή αναφορά σε αυτά.

Η Οδηγία 2011/36/ΕΕ θεμελιώνει υποχρέωση ποινικοποίησης για τα κράτη-μέλη, συμπεριλαμβανομένης της Ελλάδας. Σύμφωνα με το άρθρο 288 ΣΛΕΕ³, οι οδηγίες δεσμεύουν τα κράτη ως προς το επιδιωκόμενο αποτέλεσμα ενώ, περαιτέρω, το άρθρο 83 ΣΛΕΕ αναγνωρίζει στην Ένωση άμεση ποινική αρμοδιότητα για ορισμένες ιδιαίτερα σοβαρές μορφές εγκληματικότητας, στις οποίες ρητώς περιλαμβάνεται

η εμπορία ανθρώπων. Έτσι, στο άρθρο 2 παρ. 1 της Οδηγίας προβλέπεται ότι τα κράτη-μέλη λαμβάνουν τα αναγκαία μέτρα, ώστε οι πράξεις εμπορίας ανθρώπων να τιμωρούνται ως ποινικά αδικήματα, ενώ στο άρθρο 4 επιβάλλεται η θέσπιση αποτελεσματικών, αναλογικών και αποτρεπτικών ποινών. Ως εκ τούτου, η Οδηγία υποχρεώνει τα κράτη-μέλη να θεσπίσουν ή να προσαρμόσουν το εσωτερικό τους ποινικό δίκαιο προς επίτευξη του επιδιωκόμενου αποτελέσματος, που δεν είναι άλλο από την καταπολέμηση του φαινομένου της εμπορίας ανθρώπων σε διακρατικό επίπεδο.

Παγκόσμια Συνθήκη του ΟΗΕ για το Κυβερνοέγκλημα (2024)⁴

Η Παγκόσμια Συνθήκη των Ηνωμένων Εθνών για το Κυβερνοέγκλημα, η οποία υιοθετήθηκε από τη Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ τον Δεκέμβριο του 2024, συνιστά το πρώτο παγκόσμιο νομικά δεσμευτικό πλαίσιο για την καταπολέμηση εγκλημάτων που διαπράττονται μέσω συστημάτων τεχνολογιών πληροφοριών και επικοινωνιών.

Παρόλο που η Συνθήκη δεν περιλαμβάνει ειδικό άρθρο με τίτλο “cyber trafficking”, ορίζονται σε αυτή βασικοί όροι, όπως «σύστημα πληροφοριών και επικοινωνιών» και «ηλεκτρονικά δεδομένα» (άρθρο 2) και εντάσσει στο γενικό πλαίσιο της διεθνούς συνεργασίας τη δυνατότητα αντιμετώπισης πράξεων εμπορίας ανθρώπων που διευκολύνονται ή τελούνται μέσω ψηφιακών μέσων. Η προμετωπίδα της αναγνωρίζει ότι οι τεχνολογίες πληροφορικής και επικοινωνιών μπορούν να αυξήσουν την «κλίμακα, ταχύτητα και εύρος εγκληματικών πράξεων», συμπεριλαμβανομένων εγκλημάτων όπως η εμπορία ανθρώπων, το λαθρεμπό-

3 European Union. Consolidated Version of the Treaty on the Functioning of the European Union. Official Journal of the European Union, C 202, 7 June 2016, διαθέσιμο σε: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=OJ:C:2016:202:TOC>.

4 United Nations Convention against Cybercrime; Strengthening International Cooperation for Combating Certain Crimes Committed by Means of Information and Communications Technology Systems and for the Sharing of Evidence in Electronic Form of Serious Crimes. Adopted by United Nations General Assembly, 24 Δεκεμβρίου 2024, Resolution A/RES/79/243, διαθέσιμο σε: <https://digitallibrary.un.org/record/4071955?ln=en>.

ριο, η τρομοκρατία και η παράνομη διακίνηση αγαθών και υπηρεσιών.

Ωστόσο, η Παγκόσμια Συνθήκη αυτή παραμένει στο στάδιο της υπογραφής και δεν έχει υποβληθεί προς κύρωση από κανένα κράτος. Βάσει του άρθρου 65, η έναρξη ισχύος της Συνθήκης προϋποθέτει την κύρωσή της από τουλάχιστον 40 κράτη, γεγονός που θα της προσδώσει νομικά δεσμευτικό χαρακτήρα. Έως την ολοκλήρωση της διαδικασίας αυτής, η Συνθήκη λειτουργεί αποκλειστικά ως διεθνές πλαίσιο πολιτικής δέσμευσης, παρέχοντας κατευθυντήριες γραμμές για την αντιμετώπιση εγκλημάτων που διαπράττονται μέσω ψηφιακών συστημάτων, χωρίς να παράγει άμεση νομική ισχύ σε εθνικό ή διεθνές επίπεδο.

Το ελληνικό νομικό πλαίσιο

Υπό το φως του Πρωτοκόλλου του 2000 στο ελληνικό νομοθετικό πλαίσιο, το αδίκημα της εμπορίας ανθρώπων ποινικοποιείται στο άρθρο 323Α του Ποινικού Κώδικα. Το έγκλημα αυτό μπορεί να τελεστεί ακόμα και χωρίς τη χρήση εξαναγκαστικών μέσων, όταν ο δράστης εκμεταλλεύεται την ευάλωτη θέση του θύματος, παρασύροντάς το με εξαπάτηση ή αποσπώντας τη συναίνεσή του, καθώς το θύμα, λόγω της θέσης αυτής, δεν έχει πραγματικά ελευθερία επιλογής, όπως διευκρινίζεται στην παρ. 2 του 323Α ΠΚ. Ως ευάλωτη θέση, σύμφωνα με νομολογία όπως η ΟΛΑΠ 2/2019, νοείται η κατάσταση ανάγκης, αδυναμίας ή κινδύνου στην οποία έχει περιέλθει ένα πρόσωπο (λόγω οικονομικών, κοινωνικών, προσωπικών ή άλλων προβλημάτων) και εξαιτίας της οποίας δεν του απομένει άλλη αποδεκτή επιλογή παρά να αποδεχτεί την εκμετάλλευση.

Η Οδηγία 2011/36/ΕΕ ενσωματώθηκε στο ελληνικό δίκαιο με τον Ν. 4198/2013, ενισχύοντας αποφασιστικά το πλαίσιο προστασίας για τα θύματα εμπορίας ανθρώπων ενώ παράλληλα θεσπίζει ένα ολοκληρωμένο σύστημα μέτρων πρόληψης, υποστήριξης και αποκατάστασης των θυμάτων. Ο ορισμός της εμπορίας αν-

θρώπων, όπως διατυπώνεται στην Οδηγία και υιοθετείται από τον Ν. 4198/2013, παραμένει τεχνολογικά ουδέτερος και καλύπτει κάθε μέσο ή μέθοδο εκμετάλλευσης, χωρίς να περιορίζεται στη φυσική παρουσία. Αυτό επιτρέπει την εφαρμογή των διατάξεων και σε περιπτώσεις cyber trafficking. Ειδικότερα, όταν οι δράστες αξιοποιούν τεχνολογικά μέσα, οι διατάξεις του Ν. 4198/2013 παρέχουν τη νομική βάση τόσο για την ποινική δίωξη όσο και για την άμεση προστασία και αποκατάσταση των θυμάτων. Με αυτόν τον τρόπο, η ευρωπαϊκή στρατηγική βρίσκει έδαφος και στην Ελλάδα με σκοπό τη δημιουργία ενός συλλογικού αποτελεσματικού μηχανισμού πρόληψης και καταστολής του cyber trafficking.

Τρόποι και μέσα υλοποίησης του cyber trafficking

Το φαινόμενο του cyber trafficking αναδεικνύει την ένταξη ενός παραδοσιακού και κατεξοχήν προσβλητικού για την ανθρώπινη αξιοπρέπεια εγκλήματος στις συνθήκες της σημερινής ψηφιακής πραγματικότητας, χωρίς αλλοίωση του ουσιαστικού πυρήνα του. Η άυλη φύση του ψηφιακού χώρου δυσχεραίνει, ωστόσο, την αποτελεσματική νομική ρύθμιση του φαινομένου. Η ψηφιακή διάσταση της εμπορίας ανθρώπων δεν εξαντλείται στη χρήση του διαδικτύου ως απλού μέσου επικοινωνίας, αλλά συγκροτεί ένα πολυσύνθετο πλέγμα πρακτικών, μέσω των οποίων οι δράστες επιτυγχάνουν τη στρατολόγηση και την εκμετάλλευση των θυμάτων. Οι πρακτικές αυτές εξελίσσονται παράλληλα με την τεχνολογική πρόοδο, γεγονός που καθιστά αναγκαία μια συστηματική ανάλυση των συγκεκριμένων τρόπων και μέσων με τους οποίους το cyber trafficking εκδηλώνεται και υλοποιείται στην πράξη. Ακολουθεί ενδεικτική ανάλυση δύο από των συνηθέστερων τρόπων τέλεσης του cyber trafficking.

Ψηφιακή Στρατολόγηση – Ψηφιακή Εξαπάτηση

Καθοριστικό στάδιο του cyber trafficking αποτελεί η ψηφιακή στρατολόγηση⁵ (online recruitment), που πραγματοποιείται κυρίως μέσω κοινωνικών δικτύων, πλατφορμών εύρεσης εργασίας, διαδικτυακών αγγελιών και εφαρμογών γνωριμιών. Οι δράστες εκμεταλλεύονται την ανωνυμία του διαδικτύου, δημιουργώντας παραπλανητικά προφίλ με στόχο να παρουσιάζονται ως εργοδότες, εταιρείες υπηρεσιών ή ιδιώτες που επιζητούν να συνάψουν προσωπικές, συναισθηματικές σχέσεις. Αυτή η τακτική επιτρέπει τη στοχευμένη προσέγγιση ευάλωτων ομάδων, όπως ανήλικοι, μετανάστες, άνεργοι ή άτομα κοινωνικά απομονωμένα, με ιδιαίτερα περιορισμένο κίνδυνο εντοπισμού. Ειδικά για τους ανήλικους, η εξοικείωση με τις ψηφιακές πλατφόρμες και η έλλειψη επαρκούς εποπτείας από κηδεμόνες καθιστούν τη στρατολόγηση γρήγορη και αποτελεσματική, καθιερώνοντας το διαδίκτυο ως βασικό μέσο εντοπισμού θυμάτων.

Στο επόμενο στάδιο, η ψηφιακή στρατολόγηση μετατρέπεται σε ψηφιακή εξαπάτηση (online luring ή recruitment scams), όπου οι δράστες εφαρμόζουν τεχνικές ψυχολογικής χειραγώγησης για να δημιουργήσουν σχέσεις εμπιστοσύνης και συναισθηματικής εξάρτησης με το εκάστοτε θύμα. Η εξαπάτηση εΐθισται να περιλαμβάνει υποσχέσεις για νόμιμη εργασία, υψηλές αποδοχές ή καλύτερες συνθήκες ζωής, ενώ συχνά βασίζεται στη δημιουργία ερωτικών ή φιλικών δεσμών, ειδικά όταν τα θύματα είναι ανήλικα. Αυτή η σταδιακή και προμελετημένη διαδικασία μειώνει την αντίληψη κινδύνου από το θύμα και διευκολύνει την εκμετάλλευση χωρίς άμεση φυσική βία. Με αυτόν τον τρόπο, η ψηφιακή στρατολόγηση εντάσσεται στις μεθόδους προσέγγι-

σης θυμάτων που προβλέπουν το Πρωτόκολλο του Παλέρμο και η Οδηγία 2011/36/ΕΕ, με τη χρήση ψηφιακών πλατφορμών να λειτουργεί ως τεχνολογικό μέσο τέλεσης χωρίς να αλλοιώνεται ο χαρακτήρας της πράξης.

Εικονική Σεξουαλική Εκμετάλλευση

Η εικονική σεξουαλική εκμετάλλευση αποτελεί ιδιαίτερα ανησυχητική μορφή cyber trafficking. Μέσω ζωντανών μεταδόσεων, βιντεοκλήσεων ή οπτικοακουστικού υλικού, τα θύματα εξαναγκάζονται να συμμετέχουν σε σεξουαλικές πράξεις εξ αποστάσεως, συχνά χωρίς να μετακινούνται από τον τόπο διαμονής τους. Αυτή η πρακτική αποδεικνύει ότι η εκμετάλλευση μπορεί να συμβεί χωρίς φυσική συνύπαρξη δράστη και θύματος.

Ο όρος sextortion⁶ περιγράφει μια αυξανόμενη μορφή ψηφιακού εξαναγκασμού που εντάσσεται στις πρακτικές του cyber trafficking, κυρίως για την επιβολή και διατήρηση της εκμετάλλευσης. Περιλαμβάνει την απειλή διάδοσης προσωπικού σεξουαλικού υλικού, το οποίο αποκτάται με ή χωρίς συναίνεση του θύματος, μέσω εξαπάτησης ή παράνομης πρόσβασης. Οι δράστες χρησιμοποιούν την απειλή αυτή για να εξαναγκάσουν το θύμα να παρέχει επιπλέον σεξουαλικό υλικό, να συμμετέχει σε σεξουαλικές πράξεις, συχνά μέσω ζωντανής μετάδοσης, να προσφέρει οικονομικά ανταλλάγματα ή να μεταβεί σε χώρο του δράστη για εκμετάλλευση. Έτσι, το sextortion συνδέεται άμεσα με τα βασικά στοιχεία της εμπορίας ανθρώπων, όπως ορίζονται στο Πρωτόκολλο του Παλέρμο και στην Οδηγία 2011/36/ΕΕ, καθώς αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα χρήσης απειλής, εξαναγκασμού και κατάχρησης ευάλωτης κατάστασης.

5 “Unmasking Human Trafficking: New AI Research Reveals Hidden Recruitment Networks”, INFORMS, News Release, 2024, διαθέσιμο σε: <https://www.informs.org/News-Room/INFORMS-Releases/News-Releases/Unmasking-Human-Trafficking-New-AI-Research-Reveals-Hidden-Recruitment-Networks>.

6 “The Rise of Sextortion: Trends and Policy Responses”, WePROTECT Global Alliance, 24 Νοεμβρίου 2024, διαθέσιμο σε: <https://www.weprotect.org/thematic/sextortion/>.

Αξιοποίηση των Νέων Τεχνολογιών στην Καταπολέμηση

Η αποτελεσματική αντιμετώπιση του cyber trafficking απαιτεί τη χρήση των ιδίων τεχνολογικών μέσων που αξιοποιούν οι δράστες. Τα τελευταία χρόνια, διεθνείς και ευρωπαϊκοί οργανισμοί εφαρμόζουν προηγμένα ψηφιακά εργαλεία για τον εντοπισμό και την πρόληψη της εμπορίας ανθρώπων στο ψηφιακό περιβάλλον, τονίζοντας ότι η παραδοσιακή κατασταλτική προσέγγιση δεν αρκεί για την αντιμετώπιση ενός δυναμικού και διασυννοριακού φαινομένου.

Η τεχνητή νοημοσύνη διαδραματίζει κεντρικό ρόλο στην ανάλυση και επεξεργασία μεγάλου όγκου δεδομένων από κοινωνικά δίκτυα και διαδικτυακά φόρουμ. Μέσω αλγορίθμων, εντοπίζονται ύποπτες συμπεριφορές, όπως η επαναλαμβανόμενη αλληλεπίδραση συγκεκριμένων λογαριασμών, που μπορεί να υποδηλώνουν οργανωμένη στρατολόγηση θυμάτων, καθώς και η συστηματική ανάρτηση όμοιων αγγελιών. Τα εργαλεία ανάλυσης ανοιχτών πηγών πληροφόρησης (OSINT) συμβάλλουν στον εντοπισμό εγκληματικών δικτύων. Οργανισμοί όπως η Europol⁷ και η Interpol⁸ συλλέγουν και επεξεργάζονται πληροφορίες από ψηφιακές πηγές, ενισχύοντας τη διεθνή συνεργασία και την έγκαιρη παρέμβαση στην εγκληματική δράση.

Για την αντιμετώπιση των δυσκολιών που δημιουργούνται από την χρήση εργαλείων ανωνυμίας, όπως VPN και κρυπτογραφημένες επικοινωνίες, και από τον μεγάλο όγκο ψηφιακών δεδομένων στο cyber trafficking, μπορεί να αξιοποιηθεί από τις διωκτικές αρχές και η τεχνολογία blockchain, η οποία είναι άξια αναφοράς, καθώς προτείνεται ως μέσο ενίσχυσης της διαφάνειας, κυρίως στον έλεγχο χρηματοοικονομικών συναλλαγών που σχετίζονται με

την εκμετάλλευση ανθρώπων. Αν και η εφαρμογή της παραμένει περιορισμένη στην πράξη, οι σχετικές πρωτοβουλίες αναδεικνύουν τις δυνατότητες καινοτόμων τεχνολογικών προσεγγίσεων για την πρόληψη του φαινομένου ενώ ενισχύεται η δυνατότητα σύνδεσης ψηφιακών ιχνών με πραγματικές ταυτότητες και ο εντοπισμός εγκληματικών δραστηριοτήτων.

Νομικές και ηθικές προκλήσεις

Η εκτεταμένη χρήση ψηφιακών τεχνολογιών για την καταπολέμηση του cyber trafficking εγείρει σημαντικά νομικά και ηθικά ζητήματα. Ζητήματα δικαιοδοσίας ανακύπτουν, καθώς τα εγκλήματα συχνά διαπράττονται ταυτόχρονα σε πολλές χώρες, προκαλώντας συγκρούσεις μεταξύ εθνικών νομικών συστημάτων και καθιστώντας απαραίτητη τη διεθνή συνεργασία. Η αξιοποίηση ηλεκτρονικών δεδομένων ως αποδεικτικών στοιχείων προϋποθέτει τη νόμιμη συλλογή και διατήρησή τους. Στην ελληνική έννομη τάξη, η προστασία της ιδιωτικότητας και των προσωπικών δεδομένων κατοχυρώνεται συνταγματικά στο άρθρο 9 του Συντάγματος, το οποίο ορίζει ότι *“η προσωπική ζωή είναι απαραβίαστη και ότι η συλλογή, διαβίβαση και δημοσίευση προσωπικών δεδομένων υπόκειται σε περιορισμούς που ορίζονται με νόμο”*, καθώς και με τον ν. 4624/2019, ο οποίος εφαρμόζει τις διατάξεις του GDPR.

Η εφαρμογή τεχνητής νοημοσύνης και εργαλείων ανάλυσης μεγάλων δεδομένων εισάγει πρόσθετες προκλήσεις, όπως η αλγοριθμική προκατάληψη και η ανάγκη για διαφάνεια στη λήψη αποφάσεων. Αυτοματοποιημένες αποφάσεις χωρίς επαρκή ανθρώπινο έλεγχο ενδέχεται να παραβιάσουν την αρχή της αναλογικότητας και να οδηγήσουν σε διακρίσεις εις βάρος ευ-

7 “The Challenges of Countering Human Trafficking in the Digital Era”, Europol, 2020, διαθέσιμο σε: https://www.europol.europa.eu/cms/sites/default/files/documents/the_challenges_of_countering_human_trafficking_in_the_digital_era.pdf

8 “Human Trafficking-Fuelled Scam Centres: Crime Trend Update”, Interpol, Δεκέμβριος 2023, διαθέσιμο σε: <https://www.interpol.int/content/download/23175/file/INTERPOL%20Crime%20Trend%20Update%20%20Human%20trafficking-fueled%20scam%20centres.pdf>.

άλωτων ομάδων. Επιπλέον, η έλλειψη ενιαίου διεθνούς πλαισίου και οι διαφοροποιήσεις στις εθνικές νομοθεσίες περιορίζουν την αποτελεσματικότητα των κατασταλτικών μηχανισμών. Διεθνείς οργανισμοί, όπως η Europol και η Interpol⁹, αξιοποιούν τεχνολογίες όπως η τεχνητή νοημοσύνη, η ανάλυση μεγάλων δεδομένων και η OSINT για τον εντοπισμό προτύπων στρατολόγησης και δικτύων εκμετάλλευσης. Ωστόσο, η χρήση αυτών των τεχνολογιών εγείρει σημαντικά νομικά ζητήματα, όπως αναδεικνύεται από αποφάσεις του ΕΔΔΑ. Στην υπόθεση *Demirhan and Others v. Türkiye*¹⁰⁰, το ΕΔΔΑ επισήμανε ότι η αξιοπιστία και η δυνατότητα αμφισβήτησης ηλεκτρονικών στοιχείων, όπως δεδομένων από κρυπτογραφημένες εφαρμογές, πρέπει να διασφαλίζονται για την προστα-

σία του δικαιώματος σε δίκαιη δίκη (άρθρο 6 ΕΣΔΑ), ασκώντας κριτική στη χρήση μη ελεγμένων ηλεκτρονικών αποδείξεων χωρίς πρόσβαση στη «raw» μορφή των δεδομένων.

Συμπεράσματα

Η καταπολέμηση του cyber trafficking απαιτεί μια ολοκληρωμένη προσέγγιση, που συνδυάζει την ποινική καταστολή, τη διακρατική συνεργασία και τη χρήση της τεχνολογίας με σεβασμό στα ανθρώπινα δικαιώματα. Η νομική επιστήμη καλείται να προσαρμοστεί στη νέα πραγματικότητα, όπου το ψηφιακό και το φυσικό έγκλημα αλληλοεπιδρούν, διαμορφώνοντας νέα πεδία ερμηνείας και ρύθμισης.

9 “Africa Cyberthreat Assessment Report”, Interpol, 2025, διαθέσιμο σε: <https://www.interpol.int/content/download/23222/file/2025%20Africa%20Cyberthreat%20Assessment%20Report.pdf>.

10 ΕΔΔΑ, *Demirhan και λοιποί κατά Τουρκίας* (*Demirhan and Others v. Türkiye*, προσφυγή αριθ. 47065/15), απόφαση της 22ης Ιουλίου 2025.

Ξέπλυμα χρήματος και κρυπτονομίσματα: Τεχνικές, κίνδυνοι, ρυθμιστικές προκλήσεις

Δημοσθένης Σαββίδης

Τεταρτοετής Φοιτητής Νομικής Σχολής ΑΠΘ

Μαριλένα Σαλαγκιώτη

Τεταρτοετής Φοιτήτρια Νομικής Σχολής ΑΠΘ

Εισαγωγή

Το ξέπλυμα μαύρου χρήματος (money laundering) αποτελεί μια πολύπλευρη και δυναμική διαδικασία που αποσκοπεί στη μετατροπή χρημάτων από παράνομες δραστηριότητες σε φαινομενικά νόμιμα περιουσιακά στοιχεία. Με την είσοδο των κρυπτονομισμάτων στο οικονομικό σύστημα - μία τεχνολογία που προσφέρει ταχύτητα και ευκολία στη διασυνοριακή μεταφορά κεφαλαίων - οι παραδοσιακές τεχνικές ξέπλυματος επεκτάθηκαν και προσαρμόστηκαν στα νέα ψηφιακά μέσα. Τεχνολογίες όπως το κατανεμημένο καθολικό (blockchain), η αποκεντρωμένη χρηματοδότηση (decentralized finance/ DeFi) και τα ψηφιακά περιουσιακά στοιχεία έχουν εισαγάγει καινοτόμες δυνατότητες για τις πληρωμές, την αποθήκευση αξίας και μεταφοράς κεφαλαίων χωρίς τη μεσολάβηση τραπεζικών ιδρυμάτων. Ωστόσο, η ανοιχτή αυτή αρχιτεκτονική συνοδεύεται και από σημαντικούς κινδύνους. Το άρθρο αυτό εξετάζει τους μηχανισμούς νομιμοποίησης εσόδων μέσω των κρυπτονομισμάτων, τις τεχνικές που

χρησιμοποιούνται, το ισχύον νομικό πλαίσιο σε Ελλάδα, ΕΕ και διεθνές επίπεδο, καθώς και τις προκλήσεις εντοπισμού που ανακύπτουν προκειμένου να εφαρμοστεί ο νόμος και να επιτευχθεί η καταστολή του φαινομένου.

Η Τριφασική Διαδικασία Νομιμοποίησης

Η νομιμοποίηση εσόδων από εγκληματικές δραστηριότητες (money laundering/ML) είναι μια διαδικασία τριών¹ βασικών σταδίων που αποσκοπεί στο να καταστήσει τα παράνομες προέλευσης κεφάλαια «χρησιμοποιήσιμα» στο χρηματοπιστωτικό σύστημα.

Το πρώτο στάδιο είναι η Τοποθέτηση (Placement), όπου τα παράνομα έσοδα εισάγονται στο χρηματοπιστωτικό σύστημα ή μετατρέπονται σε χρηματοοικονομικά μέσα μέσω καταθέσεων σε τράπεζες ή αγορών περιουσιακών στοιχείων. Ακολουθεί το πιο κρίσιμο στάδιο, της Διαστρωμάτωσης (Layering), όπου ο εγκληματίας προσπαθεί να απομακρύ-

¹ Μπεντενιώτης Α. και λοιποί, Νομιμοποίηση εσόδων από παράνομες δραστηριότητες: Θεσμικό Πλαίσιο, Διεθνή Πρότυπα και Πρακτική Εφαρμογή, Νομική Βιβλιοθήκη, 2022, σελ 7 επ.

νει τα παράνομα κεφάλαια από την αρχική τους πηγή μέσω σύνθετων και πολυάριθμων συναλλαγών. Το τελικό στάδιο αποτελείται από την Ενσωμάτωση (Integration), όπου τα νομιμοποιημένα κεφάλαια επανεισάγονται στην οικονομία με τρόπο που εμφανίζεται ως νόμιμος. Αυτό γίνεται με την επένδυση ή την αγορά περιουσιακών στοιχείων (ακίνητα, επιχειρήσεις, πολυτελή αγαθά) χρησιμοποιώντας τα πλέον «καθαρά» κεφάλαια.

Συνολικά, το τριφασικό μοντέλο παραμένει πλήρως αναγνωρίσιμο και στον χώρο των κρυπτονομισμάτων. Παρόλο που τα στάδια διατηρούν τη βασική τους λογική, η ταχύτητα, η διασυννοριακότητα και η ψευδο-ανωνυμία των ψηφιακών νομισμάτων επιτρέπουν την ταχύτερη και πιο αποτελεσματική διεξαγωγή του Layering σε σχέση με το παραδοσιακό τραπεζικό σύστημα, όπως έχει επισημάνει και η UNODC.²

Κύριες Τεχνικές Ξεπλύματος μέσω Crypto

On-ramps: Πύλες Εισόδου/Εξόδου, Smurfing & P2P

Το ξέπλυμα μέσω κρυπτονομισμάτων διέρχεται επίσης από τα τρία στάδια που παρουσιάστηκαν. Η πρώτη φάση της τοποθέτησης συνίσταται στην εισαγωγή των παράνομων κεφαλαίων στην κρυπτο-οικονομία και συντελείται μέσα από τις λεγόμενες Πύλες Εισόδου (On-ramps), οι οποίες διακρίνονται σε επιμέρους κατηγορίες σημείων εισαγωγής³ με κυριότερες εξ αυτών τα Κεντρικά Ανταλλακτήρια (CEXs), τα Αποκεντρωμένα Ανταλλακτήρια (DEXs) και

τις πλατφόρμες διαπραγμάτευσης Peer-to-Peer (P2P). Τα πρώτα, καθότι βαρύνονται, όπως θα αναλυθεί παρακάτω, με αυστηρές υποχρεώσεις δέουσας επιμέλειας (CDD), όπως την εφαρμογή μέτρων Know Your Customer/KYC και την παρακολούθηση των ύποπτων συναλλαγών -κατά τρόπο που ομοιάζει στο αυστηρό ρυθμιστικό πλαίσιο του τραπεζικού συστήματος- αποτελούν τον πλέον επικίνδυνο τρόπο εισαγωγής των κεφαλαίων για τους δράστες και γι' αυτό δεν προτιμώνται από αυτούς. Βέβαια, για να παρακάμψουν ή να ελαττώσουν το επίπεδο του ελέγχου οι νομιμοποιητές εσόδων επιστρατεύουν τεχνάσματα ήδη γνωστά προς αποφυγήν του ελέγχου του τραπεζικού συστήματος όπως η σαλαμοποίηση (smurfing ή structuring).⁴ Η τεχνική αυτή περιγράφει τη διάσπαση ενός μεγάλου ποσού σε επιμέρους μικρότερα, τα οποία κατατίθενται από στρατευμένους μεταφορείς χρημάτων (money mules) σε πολυάριθμους λογαριασμούς σε κεντρικά ανταλλακτήρια. Οι λογαριασμοί αυτοί επαληθεύονται συχνά με ψευδή έγγραφα και στοιχεία παρακάμπτοντας με αυτόν τον τρόπο τόσο την πολιτική ταυτοποίησης της κάθε πλατφόρμας όσο και την ανιχνευσιμότητα, αφού μειώνοντας το ποσό κατάθεσης μειώνεται και η πιθανότητα χαρακτηρισμού της συναλλαγής ως ύποπτης με τις συνέπειες που αυτό συνεπάγεται (βλ. παρακάτω).

Αντίθετα, τα Αποκεντρωμένα Ανταλλακτήρια (DEXs) και οι πλατφόρμες διαπραγμάτευσης Peer-to-Peer (P2P) (βλ. υπόθεση LocalBitcoins.com) συνήθως στερούνται πλήρους ρυθμιστικής εποπτείας, επιτρέποντας την ψευδωνυμία μέχρι και την πλήρως ανώνυμη συναλλαγή μεταξύ ιδιωτών συχνά προς μη επι-

2 Διαθέσιμο σε :https://www.unodc.org/corruption/en/news/2025-10-28_global-experts-advance-the-joint-fight-against-crypto-enabled-crime.html.

3 Έκθεση της Ευρωπαϊκής Αρχής Τραπεζών (EBA) σχετικά με την αντιμετώπιση των κινδύνων AML/CFT, διαθέσιμο σε: <https://www.eba.europa.eu/sites/default/files/2025-10/6a64efb9-98e9-4e90-a5c5-2704a8ca8ef9/Report%20on%20tackling%20ML%20TF%20risks%20in%20crypto-asset%20services%20through%20supervision.pdf>.

4 Wang K., Regulating Cryptocurrency Non-Custodial Service Providers Through the Bank Secrecy Act, The University of Chicago Business Law Review, 17 Οκτωβρίου 2025, διαθέσιμο σε: <https://businesslawreview.uchicago.edu/print-archive/regulating-cryptocurrency-non-custodial-service-providers-through-bank-secrecy-act>.

τηρούμενα πορτοφόλια (unhosted wallets). Με παρόμοιο τρόπο λειτουργούν και τα ATMs κρυπτονομισμάτων (π.χ., Bitcoin ATM), στα οποία οι ρυθμιστικοί κανονισμοί ποικίλουν ανά χώρα και συχνά εφαρμόζονται πλημμελώς.

Mixers/Tumblers

Αφού ολοκληρωθεί η τοποθέτηση των βρώμικων κεφαλαίων εντός του συστήματος δια των on-ramps που αναλύθηκαν παραπάνω και περάσει το κατώφλι ελέγχου εισόδου σε αυτό, ακολουθεί το στάδιο της διαστρωμάτωσης που στόχο έχει την διακοπή του νήματος της ιχνηλασιμότητας της παράνομης προέλευσης των καταρχάς βρώμικων κρυπτονομισμάτων. Εδώ είναι που τα χαρακτηριστικά της τεχνολογίας του Blockchain περιπλέκουν τη διαδικασία νομιμοποίησης. Αν επιχειρούσαμε να ορίσουμε το Blockchain, θα το περιγράφαμε ως μια μορφή Διανεμημένης Τεχνολογίας Καθολικού (Distributed Ledger Technology/DLT)⁵: Μία αποκεντρωμένη κοινόχρηστη βάση δεδομένων, διανεμημένη σε ένα δίκτυο κόμβων (nodes)⁶, που είναι ικανή να καταγράψει και να αποθηκεύσει όλες τις συναλλαγές που λαμβάνουν χώρα μεταξύ των χρηστών της (users), με έναν τέτοιο επαληθεύσιμο και μόνιμο τρόπο ώστε να καθίσταται σχεδόν αδύνατο για κάποιον να την αλλοιώσει.⁷ Η ίδια η φύση του συστήματος, ως ένα είδος δημοσίου λογιστικού βιβλίου, βασίζεται στην έννοια της αποκέντρωσης αλλά και της ιχνηλασιμότητας, καθιστώντας το έργο των

νομιμοποιητών εξαιρετικά σύνθετο χωρίς τα κατάλληλα εργαλεία.

Προς διακοπή της αλυσίδας ιχνηλασιμότητας εντός του πλαισίου διαφάνειας του συστήματος όπως παρουσιάστηκε υπάρχουν ειδικοί μηχανισμοί. Ένας από τους σημαντικότερους μηχανισμούς από άποψη όγκου νομιμοποιούμενων εσόδων είναι οι Υπηρεσίες Ανάμειξης - οι λεγόμενοι Crypto Mixers / Tumblers που λειτουργούν με τη μέθοδο της σύνθετης απόκρυψης (complex obfuscation) της προέλευσης των κεφαλαίων⁸: Η υπηρεσία συγκεντρώνει τα κρυπτονομίσματα πολλών χρηστών από νόμιμες και παράνομες πηγές εξίσου, τα αναμειγνύει (fund mixing), τα ομαδοποιεί και ύστερα τα αναδιανέμει σε νέες διευθύνσεις, ώστε δημιουργείται ένα νέο, σχετικά καθαρό και πάντως μη ιχνηλάσιμο ποσό με τέτοιο τρόπο που να καθίσταται αδύνατος ο εντοπισμός της προέλευσης κάθε μονάδας κρυπτονομισματικής αξίας.⁹ Η σοβαρότητα της απειλής που θέτουν οι Mixers έγκειται στην αποτελεσματικότητά τους να διευκολύνουν τη Διαστρωμάτωση (Layering) τεράστιων ποσών εγκληματικών εσόδων. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η υπόθεση του κεντρικού Mixer Blender.io¹⁰ και του αποκεντρωμένου διαδόχου του, Tornado Cash¹¹. Πρόκειται για την πρώτη υπόθεση επιβολής κυρώσεων σε έναν Mixer κρυπτονομισμάτων -εν προκειμένω από τον OFAC (Office of Foreign Assets Control), τμήμα του Υπουργείου Οικονομικών των ΗΠΑ- καθώς διαπιστώθηκε ότι

5 U.S. GAO, Science, Technology Assessment, and Analytics, Σεπτέμβριος 2019, διαθέσιμο σε: <https://www.gao.gov/assets/gao-19-704sp.pdf>.

6 Παπαθανασίου Α., εις Πρόληψη και καταστολή της νομιμοποίησης εσόδων από εγκληματικές δραστηριότητες - Δημοσιεύματα εργαστηρίου μελέτης για τη Διαφάνεια, τη Διαφθορά και το Οικονομικό έγκλημα.

7 Καλογεράκης/Θεοδωράκης, Blockchain: εφαρμογές, προοπτικές και προκλήσεις για το ελληνικό νομικό σύστημα, Δι-MEE, 2019, σελ. 6.

8 AiPrise, A Guide to Crypto Cleansing and Money Laundering, 14 Οκτωβρίου 2025, διαθέσιμο σε: <https://www.aiprise.com/blog/crypto-cleansing-money-laundering-guide>.

9 Chainalysis, Crypto Mixers and AML Compliance, 23 Αυγούστου 2022, διαθέσιμο σε: <https://www.chainalysis.com/blog/crypto-mixers/>.

10 U.S. Department of the Treasury Press Release, U.S. Treasury Issues First-Ever Sanctions on a Virtual Currency Mixer, Targets DPRK Cyber Threats, 6 Μαΐου 2022, διαθέσιμο σε: <https://home.treasury.gov/news/press-releases/jy0768>.

11 U.S. Department of the Treasury Press Release, Tornado Cash Delisting, 21 Μαρτίου 2025, διαθέσιμο σε: <https://home.treasury.gov/news/press-releases/sb0057>.

χρησιμοποιήθηκε από το Lazarus Group, μια ομάδα χάκερ που υποστηρίζεται από τη Βόρεια Κορέα, για να ξεπλύνει παράνομα έσοδα από κυβερνοεπιθέσεις.

DeFi & Chain-hopping

Ενώ οι Mixers πραγματοποιούν τη διαστρωμάτωση μέσω της σύνθετης απόκρυψης και της ανάμειξης κεφαλαίων (blending), οι νομιμοποιητές εκμεταλλευόμενοι το στοιχείο της αποκέντρωσης του συστήματος και της συνεπαγόμενης απουσίας κεντρικού καταλογιστέου μεσολαβητή χρησιμοποιούν την Αποκεντρωμένη Χρηματοδότηση (Decentralized Finance/DeFi),¹² μεταξύ άλλων και μέσω της τεχνικής του άλματος αλυσίδων (chain-hopping). Η τεχνική chain-hopping περιγράφει τη στρατηγική μετακίνησης των παράνομων κεφαλαίων σε πολλαπλά Blockchains. Μπορούμε να τα φανταστούμε σαν διαφορετικά λογισμικά (operating systems) στα οποία βασίζονται τα κρυπτονομίσματα (π.χ., το Blockchain του Bitcoin, ή του Ethereum). Η ασυμβατότητα των δύο συστημάτων δημιουργεί ζητήματα ανιχνευσιμότητας κατά τη μετατροπή νομισμάτων και την αλλεπάλληλη ραγδαία μεταφορά κεφαλαίων από το ένα blockchain στο άλλο. Η μεταφορά των κεφαλαίων επιτυγχάνεται με δύο κυρίως τρόπους: cross-chain bridges και swaps. Στην πρώτη περίπτωση πρόκειται για πρωτόκολλα DeFi που κλειδώνουν κεφάλαια σε μια αλυσίδα και τα εκδίδουν σε άλλη. Τα πρωτόκολλα αυτά αποτελούν έξυπνα συμβόλαια (smart contracts), προγράμματα υπολογιστή δηλαδή,

που εκτελούνται αυτόματα, όταν πληρούνται προκαθορισμένες συνθήκες (if/when...then), αποσκοπώντας στην αποφυγή αξιόπιστου υπόχρεου διαμεσολαβητή, που συνεπάγεται την αδυναμία εφαρμογής ελέγχων Know Your Customer/KYC¹³. Από την άλλη πλευρά, για τα swaps επιστρατεύονται τα αποκεντρωμένα μη εποπτευόμενα ανταλλακτήρια (DEXs) που επιτρέπουν την μετατροπή κρυπτονομισμάτων με άλλα tokens σε κάθε αλυσίδα.

Privacy Coins

Τα PrivacyCoins¹⁴ (π.χ. Monero¹⁵, Zcash¹⁶) είναι κρυπτογραφικά σχεδιασμένα για να αποκρύπτουν βασικές πληροφορίες συναλλαγής. Σε αντίθεση με το Bitcoin, χρησιμοποιούν τεχνικές όπως τα Ring Signatures και τα Zero-Knowledge Proofs (Zcash-zk-SNARKs). Αυτές οι μέθοδοι καθιστούν αδύνατη την παρακολούθηση της αλυσίδας συναλλαγών και την αποκάλυψη του αποστολέα, του παραλήπτη ή του ποσού, ακόμη και από προηγμένα εργαλεία Blockchain Analytics. Λόγω της εγγενούς έλλειψης διαφάνειας, θεωρούνται από την FATF (για την οποία θα γίνει λόγος παρακάτω) ως νομίσματα υψηλού κινδύνου για τη νομιμοποίηση εσόδων. Πολλά μεγάλα κεντρικά ανταλλακτήρια (CEXs) σε αυστηρές δικαιοδοσίες, όπως η Ιαπωνία και η Νότια Κορέα, έχουν διαγράψει τα privacy coins, με στόχο να περιορίσουν δραστικά τα σημεία εξόδου (off-ramps) προς το fiat χρήμα.

12 U.S. Department of the Treasury, Illicit Finance Risk Assessment of Decentralized Finance - Treasury.gov, Απρίλιος 2023, διαθέσιμο σε: <https://home.treasury.gov/system/files/136/DeFi-Risk-Full-Review.pdf>.

13 ESMA TRV Risk Analysis Financial Innovation Decentralised Finance: A categorisation of smart contracts, 11 Οκτωβρίου 2023, διαθέσιμο σε: https://www.esma.europa.eu/sites/default/files/2023-10/ESMA50-2085271018-3351_TRV_Article_Decentralised_Finance_A_Categorisation_of_Smart_Contracts.pdf.

14 Clark A., Top Privacy Coins for Private Transactions in 2025, 12 Σεπτεμβρίου 2025, διαθέσιμο σε: <https://99bitcoins.com/analysis/privacy-coins/>.

15 What is Monero (XMR)? | Monero - secure, private, untraceable.

16 Zcash: Privacy-protecting digital currency.

Ρυθμιστικό Πλαίσιο και Αρχές Εποπτείας

Η ραγδαία ανάπτυξη των κρυπτονομισμάτων αποκάλυψε κενά και θεσμικό κατακερματισμό στο παραδοσιακό νομικό πλαίσιο πρόληψης και καταστολής της νομιμοποίησης εσόδων από εγκληματικές δραστηριότητες μέσω κρυπτονομισμάτων. Η αντίδραση των ρυθμιστών διακρίνεται σε διεθνείς συστάσεις, οδηγίες και κανονισμούς ενωσιακής προέλευσης και εθνικούς νόμους συμμόρφωσης.

Διεθνές Πλαίσιο: Συστάσεις της FATF

Η Ομάδα Χρηματοοικονομικής Δράσης (Financial Action Task Force/FATF)¹⁷, ως διακυβερνητικός οργανισμός, θεσπίζει τα παγκόσμια πρότυπα για την καταπολέμηση του Ξεπλύματος Χρήματος και της Χρηματοδότησης της Τρομοκρατίας¹⁸. Οι 40 Συστάσεις της αποτελούν μορφή μαλακού δικαίου (soft law) που αν και μη δεσμευτικές ασκούν σημαντική επίδραση στη διαμόρφωση του σκληρά και νομικά δεσμευτικού πυρήνα (hard law) διεθνούς και ενωσιακού. Στο κείμενο, μάλιστα, του τελευταίου πακέτου ρυθμίσεων της ΕΕ του 2024 αναφέρεται ρητά η ανάγκη συμμόρφωσης με τις Συστάσεις. Από αυτές, η Σύσταση υπ' αριθμ. 15 εστιάζει στους κινδύνους νομιμοποίησης παράνομων εσόδων μέσω νέων προϊόντων και τεχνολογιών, εισάγοντας την έννοια των Εικονικών Περιουσιακών Στοιχείων (Virtual Assets)¹⁹ όπου εμπίπτουν και

τα κρυπτονομίσματα, ενώ η υπ' αριθμ. 16 Σύσταση επικεντρώνεται στον Travel Rule²⁰, στην υποχρέωση, δηλαδή, των Παρόχων Υπηρεσιών Εικονικών Περιουσιακών Στοιχείων (VASPs)²¹ να διαβιβάζουν και να συλλέγουν πληροφορίες για τον εντολέα (originator) και τον δικαιούχο (beneficiary) κατά αντιστοιχία της υποχρέωσης των χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων. Η επέκταση του Travel Rule στις συναλλαγές με κρυπτονομίσματα αποτελεί άμεσο αντίμετρο στην ψευδο-ανωνυμία των συναλλαγών blockchain, επιτρέποντας την ιχνηλασιμότητα των κεφαλαίων.

Το Ενωσιακό Πλαίσιο: Σύγκλιση MiCA, TFR και του AML Package 2024 (AML Package)

Η ΕΕ, αναγνωρίζοντας την ανάγκη για ομοιογένεια λόγω του κατακερματισμού των εθνικών ρυθμίσεων, ολοκλήρωσε το 2024 μια νέα, ολιστική νομοθετική παρέμβαση. Αυτή η παρέμβαση εδράζεται σε δύο πυλώνες: αφενός στο ειδικό πλαίσιο για τα κρυπτονομίσματα που θεσπίστηκε το 2023 (Κανονισμοί MiCA και TFR) και αφετέρου στη νέα δέσμη μέτρων AML (Package 2024). Η τελευταία περιλαμβάνει τον ενιαίο κανονισμό AMLR και την ίδρυση της κεντρικής αρχής AMLA -και δύο σχετικές οδηγίες- διαμορφώνοντας έτσι ένα ολοκληρωμένο σύστημα που κινείται στις δύο βασικές κατευθύνσεις της αδειοδότησης και της εποπτείας²².

17 The FATF Recommendations, Οκτώβριος 2025, διαθέσιμο σε: <https://www.fatf-gafi.org/en/publications/Fatfrecommendations/Fatf-recommendations.html>.

18 Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, Καταπολέμηση της νομιμοποίησης εσόδων από παράνομες δραστηριότητες και της χρηματοδότησης της τρομοκρατίας στην ΕΕ, 5 Φεβρουαρίου 2025, διαθέσιμο σε: <https://www.consilium.europa.eu/el/policies/fight-against-terrorist-financing/#fight>.

19 Virtual Assets – FATF, διαθέσιμο σε: <https://www.fatf-gafi.org/en/topics/virtual-assets.html>.

20 Ειδική Έκθεση Ευρωπαϊκού Ελεγκτικού Συνεδρίου Οι προσπάθειες της ΕΕ για την καταπολέμηση του ξεπλύματος χρήματος στον τραπεζικό τομέα είναι κατακερματισμένες και η υλοποίηση της οικείας πολιτικής ανεπαρκής, 2021, Διαθέσιμο σε: https://www.eca.europa.eu/lists/ecadocuments/sr21_13/sr_aml_el.pdf.

21 Virtual Assets - FATF, <https://www.fatf-gafi.org/en/topics/virtual-assets.html>.

22 Advant Beiten, THE NEW EU ANTI-MONEY LAUNDERING PACKAGE IMPLEMENTATION IN THE FINANCIAL SECTOR, 2024, Διαθέσιμο σε: https://www.advant-beiten.com/fileadmin/beiten/Broschueren_2024/The_New_EU_Anti-Money_Laundering_Package_ADVANT_Beiten.pdf.

Κανονισμός MiCA (Markets in Crypto-Assets)

Στην κατεύθυνση της αδειοδότησης βρίσκουμε τον Κανονισμό (ΕΕ) 2023/1114 για τις Αγορές κρυπτο-στοιχείων (MiCA), ο οποίος θεσπίζει ένα ενιαίο, εναρμονισμένο ρυθμιστικό πλαίσιο για τους εκδότες κρυπτο-στοιχείων και τους Παρόχους Υπηρεσιών κρυπτο-στοιχείων (CASPs) σε όλη την ΕΕ,²³ ενώ παράλληλα εξασφαλίζει ότι οι CASPs που λειτουργούν στην ΕΕ είναι νόμιμοι, αξιόπιστοι και φερέγγυοι, πληρώνοντας αυστηρές απαιτήσεις διακυβέρνησης και κεφαλαίου.²⁴ Οι CASPs θα υπόκεινται, έτσι, σε ένα ενιαίο καθεστώς αδειοδότησης, το οποίο θα εναρμονίσει τους κανόνες λειτουργίας τους σε ολόκληρη την ΕΕ αποτρέποντας -τουλάχιστον εντός της ΕΕ- το φαινόμενο του ρυθμιστικού αρμπιτράζ (forum shopping): τη μετατόπιση επιχειρήσεων σε χώρες με χαλαρότερο νομικό πλαίσιο.²⁵

Κανονισμός TFR (Transfer of Funds Regulation)

Στην κατεύθυνση της εποπτείας βρίσκεται ο Κανονισμός (ΕΕ) 2023/1113 Μεταβίβασης Χρηματικών Ποσών. Αυτός επεκτείνει τις απαιτήσεις ιχνηλασιμότητας και διαφάνειας στις μεταφορές κρυπτοστοιχείων. Από τις σημαντικότερες ρυθμίσεις του Κανονισμού αποτελεί η εφαρμογή του Travel Rule προς συμμόρφωση του ενωσιακού δικαίου με την ως άνω Σύσταση 16 της FATF. Οι CASPs πρέπει να ανταλλάσσουν, λοιπόν, ορισμένα στοιχεία κατά τη μεταφορά, όπως το όνομα και η χώρα του δικαιούχου, ο τύπος πορτοφολιού

(επιτηρούμενο ή μη επιτηρούμενο), το όνομα του CASP του δικαιούχου κ.ά.²⁶ Τα παραπάνω στοιχεία υποχρεούνται να τηρούν τόσο ο CASP του «αποστολέα» όσο και ο CASP του δικαιούχου για τουλάχιστον πέντε έτη από την ημερομηνία της μεταφοράς.²⁷

Η πιο σημαντική καινοτομία του ευρωπαϊκού νομοθέτη είναι η θέσπιση μηδενικού ορίου (zero threshold) για όλες τις μεταφορές κρυπτο-στοιχείων μεταξύ CASPs στην ΕΕ. Αυτό σημαίνει ότι κάθε συναλλαγή, ανεξαρτήτως ποσού, υπόκειται σε πλήρη συμμόρφωση με το Travel Rule²⁸, σε αντίθεση με αντίστοιχες ρυθμίσεις άλλων εννόμων τάξεων (π.χ. ΗΠΑ: όριο \$250 για διεθνείς μεταφορές) αντιμετωπίζοντας κατά αυτόν τον τρόπο τεχνικές όπως το smurfing.

Επίσης, καλύπτει συναλλαγές άνω των €1.000 από αυτοφιλοξενούμενα πορτοφόλια (unhosted wallets) όταν αλληλεπιδρούν με CASPs.

Κανονισμός AMLR (AML Regulation - Κανονισμός (ΕΕ) 2024/1624) και AMLD6 (Directive (ΕΕ) 2024/1640)

Ο AMLR καθιερώνει το Ενιαίο Εγχειρίδιο Κανόνων (Single Rule Book) καταπολέμησης της νομιμοποίησής εσόδων από εγκληματικές δραστηριότητες, εφαρμόζοντας απευθείας υποχρεώσεις στον ιδιωτικό τομέα, οι περισσότερες εκ των οποίων προβλέπονταν ήδη από τις Οδηγίες AMLD 4 και 5. Η συγκέντρωσή τους σε έναν ενιαίο Κανονισμό άμεσα δεσμευτικό και εφαρμοσίμο αποσκοπεί ξανά στην ανάγκη ομοιογέ-

23 The EU Markets in Crypto-Assets (MiCA) Regulation Explained, Legal Nodes, 11 Νοεμβρίου 2025, διαθέσιμο σε: <https://legalnodes.com/article/mica-regulation-explained>.

24 13. Markets in Crypto-Assets (MiCA/MiCAR) - CSSF, 20 Ιουνίου 2025, διαθέσιμο σε: <https://www.cssf.lu/en/markets-in-crypto-assets-mica-micar/>.

25 Τα Crypto είναι η κορυφαία απειλή για ξέπλυμα μαύρου χρήματος, Economico.gr, 16 Ιουλίου 2025, διαθέσιμο σε: <https://economics.gr/ta-crypto-einai-i-koryfaia-apeili-gia-xepluma-mavrou-chrimatos/>.

26 European Union - Travel Rule Requirements FAQ, Crypto.com Help, Μάρτιος 2025, διαθέσιμο σε: <https://help.crypto.com/en/articles/10190809-european-union-travel-rule-requirements-faq>.

27 Virtual Asset Service Providers and the Travel Rule, Conyers, Νοέμβριος 2024, διαθέσιμο σε: <https://www.conyers.com/publications/view/virtual-asset-service-providers-and-the-travel-rule/>.

28 Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο Δελτίο Τύπου Ολομέλειας, Κρυπτονομίσματα: ευρωπαϊκοί κανόνες για την ιχνηλασιμότητα των συναλλαγών, 20 Απριλίου 2024, διαθέσιμο σε: <https://www.europarl.europa.eu/news/el/press-room/20230414IPR80133/kruptonomismata-europaikoi-kanones-gia-tin-ichnilasimotita-ton-sunallagon>.

νειας της ρύθμισης. Ο AMLR διευρύνει τον ορισμό των υπόχρεων οντοτήτων (obliged entities) για να συμπεριλάβει παρόχους υπηρεσιών εικονικών περιουσιακών στοιχείων (VASPs) απαιτώντας από αυτούς, μεταξύ άλλων, να εγγράφονται στις αρμόδιες αρχές των αντίστοιχων δικαιοδοσιών τους, να διενεργούν δέουσα επιμέλεια πελάτη (Customer Due Diligence/CDD) και εφαρμογή μέτρων KYC για τις περιστασιακές συναλλαγές άνω των 1.000 USD/EUR²⁹, να συντάσσουν και να υποβάλλουν αναφορές ύποπτων συναλλαγών (SARs) όπου κρίνεται απαραίτητο.³⁰ Επιπλέον δέσμη μέτρων του Κανονισμού αφορά στην Ενισχυμένη Διαφάνεια Ιδιοκτησίας (Beneficial Ownership)³¹, εισάγοντας υποχρέωση των κρατών μελών να διατηρούν ακριβή κεντρικά μητρώα για τους πραγματικούς δικαιούχους (Beneficial Owners/ BO) θέτοντας πλέον το όριο στο 25% των μετοχών, δικαιωμάτων ψήφου, ή άλλων συμφερόντων ιδιοκτησίας ή ελέγχου. Ο έλεγχος του BO είναι θεμελιώδης για την ενισχυμένη Δέουσα Επιμέλεια (Enhanced Due Diligence/EDD)³².

Οι μηχανισμοί πρόληψης του Κανονισμού AMLA συνδυάζονται με τα μέσα καταστολής της Οδηγίας AMLD6. Κεντρική ρύθμισή της αποτελεί η επέκταση της ποινικής ευθύνης ώστε να καλύπτει και νομικά πρόσωπα (π.χ. VASPs)³³, ενώ επιπλέον ρυθμίζει τους εθνικούς

μηχανισμούς διαφάνειας, λογοδοσίας και εποπτείας κάθε κράτους μέλους και τις αρμοδιότητες αυτών.

Κανονισμός AMLA

(Authority for Anti-Money Laundering - Κανονισμός (ΕΕ) 2024/1620)

Τέλος, με τον Κανονισμό AMLA θεσπίζεται μια νέα, αποκεντρωμένη αρχή της ΕΕ η Αρχή για την Καταπολέμηση της Νομιμοποίησης Εσόδων από Παράνομες Δραστηριότητες και της Χρηματοδότησης της Τρομοκρατίας (AKNE-ΠΑΔ), με έδρα τη Φρανκφούρτη, για τον άμεσο και κεντρικό εποπτικό συντονισμό των εθνικών Μονάδων Χρηματοοικονομικών Πληροφοριών (ΜΧΠ), υποστηρίζοντας την κοινή ανάλυση διασυννοριακών υποθέσεων και τη λειτουργία του δικτύου FIU.net³⁴. Επιπλέον αρμοδιότητές της θα αποτελούν η έκδοση τεχνικών προτύπων, τα οποία θα εξειδικεύουν τις υποχρεώσεις του AMLR, συμβάλλοντας στην ομοιομορφία της εφαρμογής σε όλη την ΕΕ.

Εθνικό πλαίσιο

Η βάση του ελληνικού ρυθμιστικού πλαισίου είναι ο Ν. 4557/2018, ο οποίος ενσωμάτωσε τις Οδηγίες AMLD 4 και 5 και καθιέρωσε το Κεντρικό Μητρώο Πραγματικών Δικαιούχων (ΚΜΠΔ)³⁵ και τη Μονάδα Διερεύνησης Χρη-

29 What Are the Four Pillars of AML?, διαθέσιμο σε: <https://ixsight.com/blogs/four-pillars-of-aml>.

30 EU Anti-Money Laundering Directives (AMLD), LSEG, διαθέσιμο σε: <https://www.lseg.com/en/risk-intelligence/financial-crime-risk-management/eu-anti-money-laundering-directive>.

31 The New EU AML Package, Deloitte., 2 Ιουλίου 2025, διαθέσιμο σε: <https://www.deloittelegal.de/dl/en/services/legal/perspectives/eu-aml-paket-wendepunkt-geldwaeschepraevention.html>.

32 AML Training: The 5 Pillars of AML Compliance Programs, διαθέσιμο σε: <https://www.oysterllc.com/what-we-think/blog-aml-training-the-5-pillars-of-aml-compliance-programs>.

33 The 6th Anti-Money-Laundering Directive What Does This Mean For The World Of Cryptocurrency, SmartSearch, διαθέσιμο σε: <https://www.smartsearch.com/resources/blog/the-6th-anti-money-laundering-directive-what-does-this-mean-for-the-world-of-cryptocurrency>.

34 About AMLA - Authority for Anti-Money Laundering and Countering the Financing of Terrorism, διαθέσιμο σε: https://www.amla.europa.eu/about-amla_en.

35 Οδηγίες για πραγματικούς δικαιούχους, Πολιτική προστασία, Απρίλιος 2023, διαθέσιμο σε: <https://civilprotection-program.gr/wp-content/uploads/2023/10/8.-%CE%9F%CE%B4%CE%B7%CE%B3%CE%AF%CE%B5%CF%82-%CE%B3%CE%B9%CE%B1-%CF%80%CF%81%CE%B1%CE%B3%CE%BC%CE%B1%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%BF%CF%8D%CF%82-%CE%B4%CE%B9%CE%BA%CE%B1%CE%B9%CE%BF%CF%8D%CF%87%CE%BF%CF%85%CF%82.pdf>.

ματοοικονομικών Πληροφοριών (MXIP)³⁶, αρμόδια για τη συλλογή και ανάλυση των Αναφορών Υποπτων Συναλλαγών. Οι νέοι ευρωπαϊκοί Κανονισμοί (AMLR, TFR) είναι άμεσα εφαρμοστέοι, αντικαθιστώντας σταδιακά τις εθνικές ρυθμίσεις του Ν. 4557/2018. Η διαδικασία αυτή περιλαμβάνει την υπαγωγή των Παρόχων Κρυπτοστοιχείων (CASPs) στην ενιαία αδειοδότηση του MiCA και την ενίσχυση της εποπτείας της Τράπεζας της Ελλάδος³⁷ και του συντονισμού από τη νέα Ευρωπαϊκή Αρχή, την AMLA. Επιπλέον εργαλείο αυτών αποτελούν εξειδικευμένα λογισμικά (π.χ. Chainalysis, Elliptic), που χρησιμοποιούν τεχνικές clustering (ομαδοποίηση διευθύνσεων) και αλγορίθμων τεχνητής νοημοσύνης για να αναγνωρίσουν γνωστούς «βρώμικους» κωδικούς (signatures) συναλλαγών από mixers, darknet markets ή ομάδες ransomware, ώστε να είναι εφικτός ο εντοπισμός ύποπτων μοτίβων και η χαρτογράφηση σύνθετων δικτύων κεφαλαίων.

Επίλογος

Η ψηφιακή εποχή και η εξάπλωση των κρυπτονομισμάτων φέρνουν νέες προκλήσεις για το

χρηματοπιστωτικό σύστημα, κυρίως όσον αφορά τη ρύθμιση και την εποπτεία. Η «τεχνολογική ουδετερότητα» των crypto δεν συνεπάγεται νομική ουδετερότητα, καθώς η αποτελεσματική διακυβέρνηση απαιτεί παρέμβαση στα κρίσιμα σημεία επαφής με το παραδοσιακό οικονομικό σύστημα. Σε καμία περίπτωση κεντρικός στόχος δεν είναι η ποινικοποίηση των κρυπτονομισμάτων, αλλά η επίτευξη διεθνούς συνεργασίας και η δημιουργία συνεκτικού ρυθμιστικού πλαισίου, για να καλύψει τα νέα ψηφιακά κενά ασφαλείας ενώ ταυτοχρόνως θα διασφαλίζει διαφάνεια, ασφάλεια και ορθή ενσωμάτωση των ψηφιακών περιουσιακών στοιχείων στην οικονομία. Η σύγκλιση τεχνολογίας, δικαίου και συνεργασίας μεταξύ κρατών-μελών αποτελεί προϋπόθεση για ένα βιώσιμο και ασφαλές ψηφιακό χρηματοοικονομικό περιβάλλον. Μόνο έτσι μπορεί το «σκοτεινό» χρήμα να σταματήσει να βρίσκει καταφύγιο στα ψηφιακά μονοπάτια του blockchain.

36 Α' Μονάδα – Μονάδα Διερεύνησης Χρηματοοικονομικών Πληροφοριών – Unit A, διαθέσιμο σε: <https://fiu.aml-authority.gov.gr/%CE%BB%CE%B5%CF%80%CF%84%CE%BF%CE%BC%CE%AD%CF%81%CE%B5%CE%B9%CE%B5%CF%82/>.

37 Πρόληψη ξεπλύματος χρήματος, Τράπεζα της Ελλάδος, διαθέσιμο σε: <https://www.bankofgreece.gr/kiries-leitourgies/epopteia/prolhpsh-kseplymatos-xrhmatos>.

Περιορισμοί στο δικαίωμα πρόσβασης στο υλικό της δικογραφίας: Ευρωπαϊκές επιταγές και εθνικές προκλήσεις

Αθανασία Σπάτα

Ασκούμενη Δικηγόρος

Φωτεινή Κετσετζή

*Δικηγόρος (ΔΣΘ) παρά Πρωτοδικαίς, κάτοχος ΜΔΕ Ποινικών και Εγκληματολογικών
Επιστημών του Τμήματος Νομικής Σχολής ΑΠΘ, Μεταπτυχιακή Φοιτήτρια ΔΠΜΣ
Σύγχρονες Ιατρικές Πράξεις: Δικαιϊκή Ρύθμιση και Βιοηθική Διάσταση των Τμημάτων
Ιατρικής και Νομικής Σχολής ΑΠΘ*

Εισαγωγή

Στο πλαίσιο ενός ευρωπαϊκού χώρου ελευθερίας, ισότητας και δικαιοσύνης, η ανάγκη θέσπισης δικαιωμάτων δικονομικού χαρακτήρα μοιάζει επιτακτική και αυτονόητη, ώστε να διασφαλιστεί η αμοιβαία εμπιστοσύνη μεταξύ των κρατών-μελών, αλλά και να παρασχεθούν οι ελάχιστες εγγυήσεις υπεράσπισης, ισοπλίας και δίκαιης αντιμετώπισης εντός της εθνικής έννομης τάξης. Το Σύνταγμα και η ΕΣΔΑ, προβλέπουν πλήρη και έγκαιρη ενημέρωση σε κάθε στάδιο της διαδικασίας, καθιστώντας αμφιλεγόμενη τη νέα ρύθμιση του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας, περί περιορισμού πρόσβασης στο υλικό της δικογραφίας όταν συντρέχουν ορισμένοι δικαιολογητικοί, *in concreto*, λόγοι. Μολαταύτα, μία σειρά συζητήσεων έχει πυροδοτήσει ποικίλα ερωτήματα, με το σημαντικότερο να περιστρέφεται γύρω από την εν τέλει αποτελεσματική, συνταγματικά επιτασσόμενη,

προστασία των δικαιωμάτων των υπόπτων και κατηγορουμένων.

Λίγα λόγια για την Οδηγία 2012/13/ΕΕ

Η Οδηγία 2012/13/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, θεσπίστηκε στα πλαίσια της ενίσχυσης των δικονομικών δικαιωμάτων των υπόπτων ή και κατηγορουμένων κατά τη διάρκεια της ποινικής προδικασίας και μετέπειτα της διαδικασίας εντός των ποινικών δικαστηρίων. Στοιχεία ερευνών της Ευρωπαϊκής Επιτροπής είχαν καταδείξει κενά και ελλείψεις σχετικά με κάποια κοινά πρότυπα και την ανάγκη θέσπισης αυτών, όσον αφορά τη νομοθετική ομοιομορφία μεταξύ των κρατών-μελών. Το άρθρο 47 του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης και το άρθρο 6 της ΕΣΔΑ, είναι οι ακρογωνιαίοι λίθοι, οι βάσεις επί των οποίων η προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων και ελευθεριών του ανθρώπου,

θα πρέπει να ερείδεται απαρέγκλιτα και παγίως.¹ Η Οδηγία 2012/13/ΕΕ, θέτει τα ελάχιστα πρότυπα και κατευθύνσεις για ένα όσο το δυνατόν ενιαίο σύστημα αντιμετώπισης των υπόπτων και κατηγορουμένων σε υποθέσεις ποινικού ενδιαφέροντος, με γνώμονα πάντοτε την αποφυγή κακοδικίας και την όσο το δυνατόν ορθότερη λειτουργία του δικαστικού συστήματος και απονομής δικαιοσύνης. Εφαρμόζεται χωρίς διακρίσεις, ανεξαρτήτως ιθαγένειας, καταγωγής, εθνικότητας, με μοναδική αφετηρία τη διαφύλαξη της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, αλλά και την ορθή απονομή δικαιοσύνης.

Ο περιορισμός πρόσβασης υπό το πρίσμα της Οδηγίας και των κρατών-μελών

Οι αρχές της δίκαιης δίκης και της ισότητας των όπλων, όπως υιοθετούνται επί τη βάση του άρθρου 6 της ΕΣΔΑ, συνίστανται στο δικαίωμα και την αξίωση των διαδίκων να λάβουν γνώση και να εκθέσουν τις απόψεις τους σε κάθε στάδιο, να ενημερωθούν για κάθε έγγραφο και δικονομικό δικαίωμα, ώστε να μπορούν να επανδρύνουν την υπερασπιστική τους θέση και να επηρεάζουν την έκβαση της δίκης. Ειδικότερα, στο άρθρο 7 της 2012/13/ΕΕ Οδηγίας, ορίζεται ότι η πρόσβαση του υπόπτου ή και κατηγορουμένου στο υλικό της δικογραφίας είναι νευραλγικής σημασίας, ώστε να οργανώσει την υπερασπιστική του γραμμή και άμυνα, έναντι της κατηγορίας και να αιτηθεί τη συλλογή ή αξιοποίηση περισσότερων αποδείξεων και στοιχείων, ώστε να ενισχύσει τη θέση του, εκπληρώνοντας και την αρχή της ισοπλίας μεταξύ των διαδίκων.²

Ορισμένα κράτη-μέλη έχουν προβλέψει στο νομοθετικό τους σύστημα τη δυνατότητα αρ-

νησης παροχής πρόσβασης στο υλικό της δικογραφίας ή έστω τον περιορισμό πρόσβασης. Το απόρρητο της δικογραφίας, σύμφωνα με νομολογία του ΕΔΔΑ, μπορεί να προστατευθεί κατ' αυτόν τον τρόπο, ώστε να αποφευχθεί οιαδήποτε αλλοίωση αποδεικτικών στοιχείων και επακόλουθη παρακώλυση στην απονομή δικαιοσύνης. Μολαταύτα, η άρνηση αυτή δεν θα πρέπει να θέτει σε κίνδυνο ή να παραγκωνίζει στοιχειώδη δικαιώματα, όπως αυτά της δίκαιης δίκης και δικαστικής προστασίας και συνεπώς, θα πρέπει να γίνεται εφαρμογή ορισμένων αντισταθμιστικών παραγόντων, ώστε να διασφαλίζεται λυσιτελέστερη πρόσβαση στη δικαιοσύνη και απονομή αυτής.

Η παρ.3 του άρθρου 7 της Οδηγίας, είναι εκείνη η οποία φέρνει στο προσκήνιο πληθώρα ανομοιομορφιών και διαφοροποιήσεων ανάμεσα στα συστήματα απονομής δικαιοσύνης και υπερασπιστικών πλαισίων των κρατών-μελών. Περί τα δέκα κράτη-μέλη, επιτρέπουν την άρνηση πρόσβασης για τους λόγους που αναφέρονται αποκλειστικά στην Οδηγία, ενώ έτερα υιοθετούν μία προσέγγιση λιγότερο περιοριστική. Στη νομοθεσία αυτών των κρατών, η άρνηση δίνεται ή όχι με γνώμονα τον σοβαρό κίνδυνο για τη ζωή, τη σωματική ακεραιότητα, την ελευθερία του ατόμου, ενώ σε άλλες νομοθεσίες, ο κίνδυνος δεν είναι σοβαρός, αλλά αφορά σοβαρή παραβίαση της ιδιωτικής σφαίρας του προσώπου. Σε αρκετά κράτη-μέλη, η απειλή που στρέφεται προς τα θύματα, τους μάρτυρες, τους ανακριτές και όσους εμπλέκονται στη διαδικασία, θεωρείται ικανή, ώστε να τεθεί σε προτεραιότητα το απόρρητο του φακέλου σε κάθε στάδιο της ποινικής διαδικασίας. Η νομοθετική επιλογή ορισμένων κρατών να αρνηθούν την πρόσβαση, ήταν αποτέλεσμα της προστασίας του δημοσίου συμφέροντος, άλλοτε όταν κρίνεται ως σημαντικό, άλλοτε όταν κρίνεται ως

1 Οδηγία (ΕΕ) 2012/13 σχετικά με το δικαίωμα ενημέρωσης στο πλαίσιο ποινικών διαδικασιών, ΕΕ L 142 της 22.5.2012.

2 Αναγνωστόπουλος Η., Τα δικαιώματα διερμηνείας, μετάφρασης και ενημέρωσης, Η νομολογιακή πρόσληψη και ο νέος ΚΠΔ, Ποινικά Χρονικά, ΞΘ/2019, σσ. 481-487.

ευρύτερα γενικό. Ο λόγος της εθνικής ασφάλειας, θεωρείται από ορισμένες έννομες τάξεις, ως ένας ακόμη λόγος άρνησης πρόσβασης.³

Ο περιορισμός με τη σφραγίδα του ΕΔΔΑ

Σχετικά με το δικαίωμα πρόσβασης στο υλικό της δικογραφίας, η νομολογία του ΕΔΔΑ, στην απόφαση Rowe και Davis κατά Ηνωμένου Βασιλείου, το 2000, διαπίστωσε ευθεία παραβίαση του άρθρου 6 παρ.1 ΕΣΔΑ. Οι καταδικασθέντες για ανθρωποκτονίες, ληστείες και σωματικές βλάβες, προσέφυγαν στο ΕΔΔΑ επικαλούμενοι την παραβίαση του δικαιώματός τους σε δίκαιη δίκη και δικαστική προστασία, ενόψει της άρνησης εκ μέρους της εισαγγελίας, της πρόσβασης σε έγγραφα και αποδεικτικά στοιχεία του φακέλου της δικογραφίας, επικαλούμενοι λόγους δημοσίου συμφέροντος. Ύστερα από το χρονικό σημείο της αμετάκλητης καταδίκης, αποδείχθηκε ότι πράγματι οι αστυνομικές αρχές είχαν προβεί σε αμοιβή πληροφοριοδότη-συνεργού, με αντάλλαγμα την ασυλία αυτού. Το στοιχείο αυτό βρισκόταν εντός του φακέλου, στον οποίο η εισαγγελική αρχή αρνήθηκε να δώσει πρόσβαση, με αποτέλεσμα το ΕΔΔΑ, να αποφανθεί ότι η κρίση της εισαγγελικής αρχής να αρνηθεί την πρόσβαση για λόγους δημοσίου συμφέροντος, χωρίς διερεύνηση και εξακρίβωση της συνδρομής αυτού από το πρωτοβάθμιο δικαστήριο, έρχεται σε άκρα αντίθεση με το δικαίωμα της δίκαιης δίκης, η οποία αντίθεση και παραβίαση δεν θεραπεύτηκε ούτε στον δεύτερο βαθμό, του Εφετείου, αλλά, αντίθετα, επικυρώθηκε.⁴

Το δικαίωμα πρόσβασης στο υλικό της δικογραφίας στην εθνική έννομη τάξη

Κατόπιν συνολικής επισκόπησης του ισχύοντος καθεστώτος στην ευρωπαϊκή έννομη τάξη και πριν από την ανάλυση των εθνικών νομοθετικών διατάξεων, δέον να υπογραμμιστεί ότι το δικαίωμα πρόσβασης στο υλικό της δικογραφίας -το οποίο αποτελεί έκφανση του δικαιώματος πληροφόρησης- έχει αυτοτελή και ιδιαίτερη σημασία. Συγκεκριμένα, το δικαίωμα αυτό απορρέει από το άρθρο 20 παρ. 1 του Συντάγματος⁵ και συνιστά αναγκαία προϋπόθεση για την πραγματική και ουσιαστική άσκηση του δικαιώματος ακρόασης. Ως εκ τούτου, το δικαίωμα πρόσβασης στο υλικό της δικογραφίας διαθέτει σαφές, συνταγματικό έρεισμα και δεν μπορεί να καταργηθεί ή να περιοριστεί ουσιαστικά μέσω τροποποιήσεων των σχετικών διατάξεων του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας.^{6,7}

Η φύση του δικαιώματος πρόσβασης στο υλικό της δικογραφίας

Ειδικότερα, το δικαίωμα πρόσβασης στην ποινική δικογραφία αποτελεί έννοια γένους και εξειδικεύεται σε ειδικότερα δικαιώματα, τα οποία αποτελούν έννοιες είδους⁸, όπως αφενός το δικαίωμα μελέτης αφετέρου το δικαίωμα λήψης του υλικού της δικογραφίας. Ειδικότερα, ως πρόσβαση στο υλικό της δικογραφίας, τεκμαίρεται «η πλήρης, ελεύθερη και απεριόριστη

3 Έκθεση της Επιτροπής προς το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και το Συμβούλιο σχετικά με την εφαρμογή της οδηγίας 2012/13/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 22ας Μαΐου, σχετικά με το δικαίωμα ενημέρωσης στο πλαίσιο ποινικών διαδικασιών, COM(2018) 858 final, Βρυξέλλες, 18.12.2018, 3.7, σελ.15.

4 Case of Rowe and Davis v. The United Kingdom.

5 Σύμφωνα με το οποίο: «Καθένας έχει δικαίωμα στην παροχή έννομης προστασίας από τα δικαστήρια και μπορεί να αναπτύξει σ' αυτά τις απόψεις του για τα δικαιώματα ή συμφέροντά του, όπως νόμος ορίζει».

6 Εφεξής ΚΠΔ.

7 Παπαδημητράκης Γ., Το δικαίωμα πρόσβασης στο υλικό της δικογραφίας κατ' άρθρο 101 ΚΠΔ υπό το πρίσμα της ΕΣΔΑ, Ποινική Δικαιοσύνη, 8-9/2014, σσ. 775 – 778.

8 Σεβαστίδης Χ., Κατ' άρθρο ερμηνεία Κώδικα Ποινικής Δικονομίας, 2^{ος} τόμ., Εκδόσεις Σάκουλα, 2012, σελ. 1246.

πρόσβαση σε όλα έγγραφα της χωρίς διακρίσεις, ακόμη, δηλαδή, και στα -απλά-, διαβιβαστικά έγγραφα».⁹ Προκειμένου να ενεργοποιηθεί το ως άνω δικαίωμα, κατά το στάδιο της κύριας ανάκρισης, ως εναρκτήριο σημείο τεκμαίρεται η αυτοπρόσωπη και όχι η πλασματική -δια συνηγόρου υπεράσπισης- εμφάνιση του κατηγορουμένου ενώπιον του ανακριτή¹⁰, ενώ αντιθέτως, επί προανάκρισης το δικαίωμα δύναται νομίμως να ασκηθεί και δια τρίτου¹¹.

Νομοθετική εξέλιξη του δικαιώματος

Αναφορικά με τη νομοθετική εξέλιξη της διάταξης που θεμελιώνει το δικαίωμα πρόσβασης στην ελληνική έννομη τάξη, σχετική πρόβλεψη υπήρχε στο αρ. 101 του παλαιού ΚΠΔ, το οποίο τροποποιήθηκε με το αρ. 12 ν. 4236/2014 προκειμένου να εναρμονιστεί με τις επιταγές του αρ. 7 της Οδηγίας 2012/13. Ειδικότερα, με την ως άνω τροποποίηση, προστέθηκαν στο αρ. 101 ΚΠΔ, οι παράγραφοι 3, 4 και 5¹² και για πρώτη φορά εισήχθησαν στην εθνική έννομη τάξη, περιορισμοί στο δικαίωμα πρόσβασης στο υλικό της δικογραφίας που αφορούσαν την προστασία αφενός της ζωής ή των θεμελιωδών δικαιωμάτων τρίτων προσώπων, αφετέρου του δημοσίου συμφέροντος και της εθνικής ασφάλειας. Παράλληλα, καθιερώθηκε η υποχρέωση σύνταξης

σχετικής έκθεσης από την αρμόδια αρχή, καθώς και η δυνατότητα του κατηγορουμένου να υποβάλει αντιρρήσεις κατά της άρνησης πρόσβασης στα έγγραφα της δικογραφίας.

Τούτη η επιλογή του νομοθέτη αποτέλεσε αντικείμενο κριτικής σε πολυάριθμα επίπεδα¹³, με πλήθος θεωρητικών να υποστηρίζουν ότι η συγκεκριμένη ρύθμιση έρχεται σε πλήρη αντίθεση με το πνεύμα της Οδηγίας 2012/13¹⁴ και ειδικότερα με το αρ. 10, σύμφωνα με το οποίο: «Καμία διάταξη της παρούσας οδηγίας δεν επιτρέπεται να εκληφθεί ότι περιστέλλει ή αποκλίνει από τα δικαιώματα ή τις δικονομικές εγγυήσεις που κατοχυρώνονται από τον Χάρτη, την ΕΣΔΑ, και άλλες σχετικές διατάξεις διεθνούς δικαίου ή το δίκαιο οποιουδήποτε κράτους μέλους που πα-
ρέχει υψηλότερο βαθμό προστασίας».

Η ως άνω διάταξη δεν εφαρμόστηκε ποτέ και τελικά καταργήθηκε το 2019 με τον νέο ΚΠΔ (ν. 4620/2019). Επομένως, για το χρονικό διάστημα από το έτος 2019 έως και τον Σεπτέμβριο 2025, ουδείς περιορισμός υπήρχε κατά το στάδιο της προδικασίας αναφορικά με το δικαίωμα του υπόπτου-κατηγορουμένου στην πρόσβαση στο υλικό της δικογραφίας, παρά τις αλλεπάλληλες τροποποιήσεις του ΚΠΔ που μεσολάβησαν.

Ωστόσο, η διάταξη του αρ. 100 του νέου ΚΠΔ επανήλθε εκ νέου στο προσκήνιο, προσφάτως, με τον ν. 5232/2025. Συγκεκριμένα, με το αρ.

9 Παναγιωτάκης Στ., Περιεχόμενο και Έκταση Δικαιώματος σε: Ο Νέος Κώδικας Ποινικής Δικονομίας, Ερμηνεία κατ'άρθρο του ν. 4620/2019, Όπως ισχύει μετά τους ν. 5090,5095/2024, 1^{ος} τόμ., Επιμέλεια Ζαχαριάδης Α., Μαργαρίτης Α., Νομική Βιβλιοθήκη, 2024, σελ. 520.

10 Πλαγάκος Γ., Ο Ανακριτής, Εκδόσεις Σάκκουλα, 2021, σσ. 496-497.

11 ΣυμβΠλημΑθ 2761/2002, Ποινικός Λόγος, 2002/2636.

12 Σύμφωνα με τις οποίες: «3. Κατά παρέκκλιση από τις παραγράφους 1 και 2, εφόσον δεν θίγεται το δικαίωμα σε δίκαιη δίκη, οι αρμόδιες αρχές, κατά την ανάκριση, προανάκριση ή προκαταρκτική εξέταση, δεν επιτρέπουν την πρόσβαση σε τμήμα του υλικού, αν αυτή ενδέχεται να θέσει σε σοβαρό κίνδυνο τη ζωή ή τα θεμελιώδη δικαιώματα άλλου προσώπου ή αν τέτοια άρνηση είναι απολύτως απαραίτητη για την προστασία σημαντικού δημοσίου συμφέροντος, όπως στις περιπτώσεις κατά τις οποίες η πρόσβαση θα μπορούσε να θέσει σε κίνδυνο τη διεξαγωγή έρευνας ή να βλάψει σοβαρά την εθνική ασφάλεια. 4. Για την παροχή πληροφοριών στον κατηγορούμενο, σύμφωνα με τα παραπάνω, συντάσσεται έκθεση ή γίνεται ειδική μνεία στην έκθεση που συντάσσεται αρμοδίως. 5. Ο κατηγορούμενος ή ο συνήγορός του έχει το δικαίωμα να υποβάλει αντιρρήσεις κατά της ενδεχόμενης παράλειψης ή άρνησης της αρμόδιας αρχής να παράσχει τις κατά τα ανωτέρω πληροφορίες. Η παράγραφος 3 του άρθρου 236Α εφαρμόζεται αναλόγως».

13 Διονυσοπούλου Α., Περιορισμοί του δικαιώματος πρόσβασης του κατηγορουμένου στο υλικό της δικογραφίας, Ποινική Δικαιοσύνη, 11/2025, σσ. 1033 – 1039.

14 Παπαδημητράκης Γ., ό.π, σσ. 775 – 778.

18 του προαναφερθέντος νόμου, τροποποιήθηκε το αρ. 100 ΚΠΔ, στο οποίο προστέθηκε η παρ. 3 και προβλέφθηκαν εκ νέου περιορισμοί αναφορικά με το δικαίωμα πρόσβασης στο υλικό της δικογραφίας. Ειδικότερα, σύμφωνα με τη διατύπωση του αρ. 100 παρ. 3 ΚΠΔ¹⁵, το δικαίωμα πρόσβασης του κατηγορουμένου στο υλικό της δικογραφίας, περιορίζεται στο στάδιο της προδικασίας (ανάκριση – προανάκριση – προκαταρκτική εξέταση), εφόσον πρόκειται για μη προσωποπαγή αγαθά και εφόσον η πρόσβαση στο αποδεικτικό υλικό δύναται να θέσει σε σοβαρό κίνδυνο τη ζωή ή τα θεμελιώδη δικαιώματα έτερου προσώπου, ή εφόσον τούτη η άρνηση κρίνεται όλως απαραίτητη για την προστασία σημαντικού δημοσίου συμφέροντος, ήτοι ιδίως σε περιπτώσεις που τίθεται ενδεχόμενο άμεσου και σοβαρού κινδύνου περί διεξαγωγής έρευνας ή σοβαρής βλάβης της εθνικής ασφάλειας. Αξιοσημείωτο είναι ότι από την απόκλιση περί απαγόρευσης του περιορισμού πρόσβασης στο αποδεικτικό υλικό, εξαιρείται ρητά η πρόσβαση σε υλικό στο οποίο στηρίζεται κατά βάση η σύλληψη και η προσωρινή κράτηση του κατηγορουμένου, ενώ παράλληλα προβλέπεται η δυνατότητα υποβολής αντιρρήσεων, σε περίπτωση άρνησης πρόσβασης.

Έμφαση, επιπροσθέτως, δέον να δοθεί στο εξής: Στο αρ. 100 παρ. 3 ΚΠΔ, όπως αυτό σύμφωνα με τα παραπάνω τροποποιήθηκε, έχει τεθεί για πρώτη φορά, ως αίρεση εφαρμογής της διάταξης, η προστασία του δικαιώματος σε δίκαιη δίκη, όπως αυτό ερμηνεύεται από την πάγια νομολογία του ΕΔΔΑ. Παράλληλα, στην

ΑιτΕκθ του ν. 5232/2025, αναφέρεται ότι «η εξαιρετική αυτή δυνατότητα (περιορισμού του δικαιώματος πρόσβασης στο υλικό της δικογραφίας), αιτιολογημένης και μη παρεμποδίζουσας το δικαίωμα υπεράσπισης του κατηγορουμένου, τελεί πάντοτε υπό το πρίσμα των αρχών της αναλογικότητας και της αναγκαιότητας».

Ζητήματα εφαρμογής της νέας διάταξης

Αν και εκ πρώτης όψεως δημιουργείται η εντύπωση ότι έχουν τεθεί ισχυρές δικλείδες ασφαλείας για την εφαρμογή της νέας διάταξης, στην πραγματικότητα ανακύπτει σειρά σημαντικών πρακτικών και ουσιαστικών προκλήσεων. Ενδεικτικά, αξίζει να σημειωθεί ότι έχουν ήδη διατυπωθεί προβληματισμοί¹⁶ σχετικά αφενός με τη φύση των αδικημάτων επί των οποίων χωρεί εφαρμογή η εξαίρεση του δικαιώματος, ήτοι τι θα συμβεί σε εκείνες τις περιπτώσεις που μια δικογραφία αφορά περισσότερα αδικήματα που μόνο κάποια εξ αυτών αφορούν προσωποπαγή αγαθά, αφετέρου με το απώτατο χρονικό σημείο δυνατότητας εφαρμογής του περιορισμού, που συνδέεται άρρηκτα με το πότε θεωρείται περατωμένη η προανάκριση, η προκαταρκτική εξέταση και η κύρια ανάκριση καθώς και με τη διάρκεια του ίδιου του περιορισμού, για την οποία ουδεμία σαφής πρόβλεψη υπάρχει.

Πλην των πρακτικών αυτών ζητημάτων, ο σημαντικότερος προβληματισμός φαίνεται να αφορά τον ουσιαστικό έλεγχο της στάθμισης¹⁷, στην οποία καλούνται να προβούν οι αρμόδιες

15 Σύμφωνα με το οποίο: «3. Κατά παρέκκλιση από τις παρ. 1 και 2, εφόσον δεν θίγεται το δικαίωμα σε δίκαιη δίκη, όπως έχει ερμηνευθεί, ιδίως από την πάγια νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΔΔΑ), οι αρμόδιες δικαστικές και εισαγγελικές αρχές, κατά την ανάκριση, προανάκριση ή προκαταρκτική εξέταση αδικημάτων που προσβάλλουν μη προσωποπαγή έννομα αγαθά, δύνανται, με ειδική αιτιολογία, να μην επιτρέψουν, την πρόσβαση σε τμήμα του υλικού, εξαιρουμένου εκείνου στο οποίο στηρίζεται κατά βάση η σύλληψη και η προσωρινή κράτηση του κατηγορουμένου, αν η πρόσβαση ενδέχεται να θέσει σε άμεσο και σοβαρό κίνδυνο τη ζωή ή τα θεμελιώδη δικαιώματα άλλου προσώπου ή αν τέτοια άρνηση είναι απολύτως απαραίτητη για την προστασία σημαντικού δημοσίου συμφέροντος και ιδίως σε περιπτώσεις κατά τις οποίες θα μπορούσε να θέσει σε κίνδυνο τη διεξαγωγή έρευνας ή να βλάψει σοβαρά την εθνική ασφάλεια. Κατά της ανωτέρω άρνησης, ο κατηγορούμενος ή ο συνήγορός του έχει το δικαίωμα να υποβάλει αντιρρήσεις ενώπιον του αρμοδίου δικαστικού συμβουλίου, το οποίο αποφασίζει αμετάκλητα.».

16 Για την ενδελεχή ανάπτυξη των οποίων βλ. σε: Διονυσοπούλου Α., ό.π., σσ. 1033 – 1039.

17 Για την ενδελεχή ανάπτυξη των οποίων βλ. σε: Διονυσοπούλου Α., ό.π., σσ. 1033 – 1039.

δικαστικές και εισαγγελικές αρχές, προκειμένου να είναι σε θέση εύλογα να διαπιστώσουν εάν ο περιορισμός της πρόσβασης στο υλικό της δικογραφίας είναι συμβατός με το δικαίωμα σε δίκαιη δίκη, όπως επιτάσσεται τόσο από την εθνική διάταξη όσο και από το αρ. 10 της Οδηγίας 2012/13. Τα δε αρμόδια όργανα καλούνται, εφόσον επιλέξουν να εφαρμόσουν τη συγκεκριμένη διάταξη και κατ' επέκταση να απαγορεύσουν την πρόσβαση του κατηγορουμένου στο υλικό της δικογραφίας -υπό την προϋπόθεση συνδρομής και των λοιπών προβλεπόμενων όρων- να ερμηνεύσουν ορθώς την πάγια νομολογία του ΕΔΔΑ και να αιτιολογήσουν πλήρως και εμπεριστατωμένα την άρνησή τους.

Συμπεράσματα

Εν κατακλείδι, τυχόν περιορισμοί του δικαιώματος πρόσβασης στο υλικό της δικογραφίας, το οποίο τελεί σε άρρηκτη σχέση με το δικαίωμα υπεράσπισης του κατηγορουμένου, χωρούν εφαρμογής μόνο υπό συγκεκριμένες προϋποθέσεις και πάντοτε υπό το πρίσμα σεβασμού του δικαιώματος σε δίκαιη δίκη. Σε κάθε περίπτωση, καθοριστικό ρόλο ως προς την ορθή εφαρμογή της νέας διάταξης του αρ. 100 παρ. 3 ΚΠΔ καλούνται να διαδραματίσουν τα αρμόδια όργανα, τα οποία δέον να μεριμνούν για την αποφυγή υπονόμευσης του ως άνω δικαιώματος, το οποίο φέρει τόσο εθνική όσο και υπερνομοθετική θεμελίωση.

Η ευθύνη των νομικών προσώπων και οντοτήτων υπό το πρίσμα των νέων τροποποιήσεων στον κλάδο του Οικονομικού Ποινικού Δικαίου

Αναστασία Νικολέττα Τσελεπή

Πεμπτοετής Φοιτήτρια Νομικής Σχολής ΑΠΘ

Χαρά Μυταυτσή

Τεταρτοετής Φοιτήτρια Νομικής Σχολής ΑΠΘ

Πρόλογος

Στις σύγχρονες έννομες τάξεις, η ανάγκη για την προστασία των υπερατομικών και όχι μόνο αγαθών, καθώς και για τη διασφάλιση της εύρυθμης λειτουργίας των αγορών, την προστασία του δημοσίου συμφέροντος και την εμπιστοσύνη των πολιτών στις θεσμικές δομές, επιτάσσουν την επιβολή κυρώσεων αποτελεσματικών, αποτρεπτικών και αναλογικών. Παραδοσιακά, το ποινικό δίκαιο εστίαζε στην ατομική ποινική ευθύνη φυσικών προσώπων. Ωστόσο, η ιλιγγιώδης επέκταση των επιχειρηματικών δραστηριοτήτων, η πολυπλοκότητα των νομικών μορφών και η διασύνδεση των οικονομικών ροών ανέδειξαν τα νομικά πρόσωπα και τις επιχειρηματικές οντότητες ως πιθανούς φορείς και υποκινήτες συμπεριφορών που πλήττουν το κοινωνικό σύνολο και την οικονομία, με αποτέλεσμα να κρίνεται επιτακτική μια πρώτη μελέτη περί ευθύνης -ποινικής ή διοικη-

τικής- των νομικών προσώπων υπό το πρίσμα των νέων τροποποιήσεων που στοιχειοθετούν το οικονομικό έγκλημα.

Το διεθνές και ευρωπαϊκό μοντέλο αναγνώρισης της (ποινικής) ευθύνης νομικών προσώπων και οντοτήτων

Κατ' αρχάς, είναι αξιοσημείωτο πως σε διεθνές και ευρωπαϊκό επίπεδο έχουν καταγραφεί ποικίλες νομοθετικές πρωτοβουλίες αναφορικά με την ευθύνη των νομικών προσώπων. Μεταβαίνοντας από τη Σύσταση 88 (18) υπό τον τίτλο «Ευθύνη των επιχειρήσεων που έχουν νομική προσωπικότητα για εγκλήματα που τελούνται κατά την άσκηση των δραστηριοτήτων τους»¹ και την υπ' αριθμόν 172 Σύμβαση για την ποινική προστασία του περιβάλλοντος της 4/11/1998² του Συμβουλίου της Ευρώπης, σε επίπεδο Ευρωπαϊκής Ένωσης, η προώθηση της

1 Recommendation No. R (88) 18, Liability of enterprises for offences, adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe on 20 October 1988 and explanatory memorandum.

2 Convention on the Protection of the Environment through Criminal Law, Strasbourg, 4.XI.1998-Article 9, par. 1: Corporate liability Each Party shall adopt such appropriate measures as may be necessary to enable it to impose criminal

ποινικοποίησης της επιχειρηματικής εγκληματικότητας άρχισε με την κατάρτιση της Σύμβασης για την προστασία των Οικονομικών Συμφερόντων των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, γνωστής ως Σύμβαση PIF, η οποία συμπληρώθηκε ως προς το περιεχόμενό της και από τρία πρόσθετα πρωτόκολλα³ και κυρώθηκε από την Ελλάδα, στο σύνολό της, με τον Ν. 2803/2000⁴. Ειδικότερα, στο άρθρο 3 του Δεύτερου Πρωτοκόλλου της εν λόγω Σύμβασης προβλέφθηκε ρητά η υποχρέωση των κρατών μελών να καθιερώσουν την ευθύνη των νομικών προσώπων για τα αδικήματα της απάτης, της ενεργητικής δωροδοκίας και της νομιμοποίησης εσόδων από παράνομες δραστηριότητες σε βάρος των οικονομικών συμφερόντων των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων σε δύο περιπτώσεις, και δη πρώτον, όταν αυτά τα αδικήματα τελούνται προς όφελος των νομικών προσώπων από άτομο που ενεργεί (είτε ως φυσικός αυτουργός, είτε ως συμμετοχός) ατομικά ή ως μέλος οργάνου του νομικού προσώπου και κατέχει ηγετική θέση, -υπό την έννοια ότι διαθέτει την εξουσία αντιπροσώπευσης του νομικού προσώπου ή λήψης αποφάσεων για λογαριασμό του ή ασκήσεως ελέγχου εντός αυτού-, περίπτωση που παραπέμπει στο μοντέλο ευθύνης του νομικού προσώπου μέσω του καταλογισμού σε

αυτό των άδικων πράξεων των ιθυνόντων στελεχών του, όπως αποτυπώνεται στη θεωρία της ταύτισης (ειδιάλλως, θεωρία του “alter ego”)⁵ και, δεύτερον, όταν εξαιτίας πλημμέλειας των προαναφερθέντων διευθυντικών στελεχών, και συγκεκριμένα όταν λόγω ελλειπών επιτήρησης ή ελέγχου εκ μέρους τους, πρόσωπο το οποίο τελεί υπό την εξουσία τους οδηγείται στη διάπραξη των ανωτέρω αδικημάτων. Μάλιστα, στην παράγραφο 3 του ίδιου άρθρου προβλεπόταν η δυνατότητα σώρευσης της ευθύνης του νομικού προσώπου με την ευθύνη του φυσικού προσώπου που έδρασε ως αυτουργός ή συμμετοχός. Εκτός αυτού, ως προς τις κυρώσεις ορίστηκε ότι στην πρώτη μορφή ευθύνης δύνατο να επιβάλλονται στο νομικό πρόσωπο πρόστιμο, χρηματική ποινή, αποκλεισμός από δημόσιες παροχές ή ενισχύσεις, θέση υπό δικαστική εποπτεία, αλλά και απαγόρευση άσκησης εμπορικής δραστηριότητας ή διάλυση με δικαστική απόφαση (άρθρο 4 παρ. 1), ενώ για τη δεύτερη μορφή προτάθηκε γενικά η επιβολή αποτελεσματικών, ανάλογων και αποτρεπτικών κυρώσεων ή μέτρων (άρθρο 4 παρ. 2). Ταυτόχρονα, βάσει του άρθρου 5, δύνατο να επιβάλλεται δήμευση των αντικειμένων και των προϊόντων του εγκλήματος και στην περίπτωση που καταλογίζεται ευθύνη στο νομικό

or administrative sanctions or measures on legal persons on whose behalf an offence referred to in Articles 2 or 3 has been committed by their organs or by members thereof or by another representative.

- 3 Βλ. Protocol drawn up on the basis of Article K.3 of the Treaty on European Union to the Convention on the protection of the European Communities' financial interests, Second Protocol, drawn up on the basis of Article K.3 of the treaty on European Union, to the Convention on the protection of the European Communities' financial interests και Protocol drawn up on the basis of Article K.3 of the Treaty on European Union, on the interpretation, by way of preliminary rulings, by the Court of Justice of the European Communities of the Convention on the protection of the European Communities' financial interests, διαθέσιμο σε: *Legal background* (no date) *European Anti-Fraud Office*, διαθέσιμο σε: https://anti-fraud.ec.europa.eu/about-us/legal-background_en.
- 4 Νόμος υπ' αριθμόν 2803 ΦΕΚ Α 48/3.3.2000. Στο έβδομο άρθρο του κυρωτικού Ν. 2803/2000 η Ελλάδα τυποποίησε γνήσια δια παραλείψεως ποινική ευθύνη των διευθυντικών στελεχών και των προσώπων με εξουσία λήψης αποφάσεων ή ελέγχου της επιχείρησης για κατά παράβαση των καθηκόντων τους παράλειψη αποτροπής τέλεσης των προβλεπόμενων στο νόμο αδικημάτων προς όφελος της επιχείρησης από υφισταμένους τους, ενσωματώνοντας τρόπον τινά το άρθρο 3 της Σύμβασης PIF. Αντιθέτως, ως προς την ευθύνη των νομικών προσώπων επέλεξε στο όγδοο άρθρο να προβλέψει για τα οριζόμενα στην Σύμβαση αδικήματα αποκλειστικά κυρώσεις διοικητικής φύσεως, διατηρώντας έτσι μία συνέπεια ως προς τη στέρεη δογματική της παράδοση.
- 5 Σύμφωνα με αυτήν, η βούληση του νομικού προσώπου εκφράζεται διά των αποφάσεων των διοικητικών στελεχών του, δηλαδή μία εταιρεία ταυτίζεται με τον ιθύνοντα νου αυτής (“directing mind”), με τα πρόσωπα που διαθέτουν αποφασιστικές αρμοδιότητες εντός αυτής και επομένως, ευθύνεται μόνο για τις αξιόποινες πράξεις αυτών.

πρόσωπο⁶. Ωστόσο, είναι αξιοσημείωτο πως η Οδηγία 2017/1371⁷ αντικατέστησε το προϊσχύσαν καθεστώς που είχαν διαμορφώσει η Σύμβαση PIF και τα Πρωτόκολλά της, η οποία και ενσωματώθηκε στην εθνική έννομη τάξη με τον Ν. 4689/2020⁸, ο οποίος και κατήργησε τον προγενέστερο Ν. 2803/2000.

Εν συνεχεία, το 2000 κατατέθηκε στην Ευρωπαϊκή Επιτροπή το “Corpus Juris Penalís Europaei”⁹, η τελική μορφή ενός σχεδίου ποινικών διατάξεων προορισμένων να εφαρμοσθούν σε έναν ενιαίο Ευρωπαϊκό Δικαστικό Χώρο με αντικείμενο την προστασία των οικονομικών συμφερόντων της Ευρωπαϊκής Ένωσης¹⁰. Μάλιστα, με τη ρύθμιση του άρθρου 12 παρ. 3 αυτού του σχεδίου αναγνωρίστηκε ουσιαστικά για τους διευθύνοντες μιας επιχείρησης μία μορφή «συντρέχουσας αυτουργίας» ή με άλλα λόγια «αντιπροσωπευτική ευθύνη» (vicarious liability)¹¹ κατά το αγγλοσαξονικό δίκαιο, η οποία υφίσταται ανεξαρτήτως της ποινικής

ευθύνης του δράστη αυτουργού ή συμμετόχου, καθότι τονίστηκε πως τα πρόσωπα αυτά ευθύνονται ποινικά, αν, ενεργώντας συνειδητά, επέτρεψαν τη διάπραξη των απαριθμούμενων στο κείμενο εγκλημάτων, αλλά και στην περίπτωση που οι αξιόποινες αυτές πράξεις διευκολύνθηκαν λόγω αποτυχίας άσκησης της αναγκαίας εποπτείας (συμπεριλαμβανομένων και των δημοσίων υπαλλήλων) προς τους υφισταμένους τους. Το σημαντικότερο όμως, είναι το γεγονός πως στο κείμενο αυτό οι προβλεπόμενες ποινές είχαν για πρώτη φορά αμιγώς ποινικό χαρακτήρα, χωρίς δυνατότητα επιλογής μεταξύ ποινικών ή διοικητικών κυρώσεων, αφού και στο άρθρο 13 προβλέφθηκε η ποινική ευθύνη των ενώσεων που έχουν νομική προσωπικότητα ή απλώς ικανότητα δικαίου και αυτόνομη περιουσία (άρα, και των ενώσεων προσώπων χωρίς νομική προσωπικότητα) για τις προβλεπόμενες στο Corpus Juris αξιόποινες πράξεις, οι οποίες τελούνται από όργανα, αντιπροσώπους ή πρό-

6 Μπανιά Δ., σε διπλωματική εργασία : “Η ποινική ευθύνη των νομικών προσώπων και επιχειρήσεων: Σύγχρονες εξελίξεις υπό το πρίσμα του ενωσιακού και εθνικού ποινικού δικαίου”, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, ακαδημαϊκό έτος 2023 - 2024, σσ. 31 - 32.

7 Οδηγία (ΕΕ) 2017/1371 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 5ης Ιουλίου 2017, σχετικά με την καταπολέμηση, μέσω του ποινικού δικαίου, της απάτης εις βάρος των οικονομικών συμφερόντων της Ένωσης, διαθέσιμη σε: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2017/1371/oj/eng>.

8 Νόμος υπ’ αριθμόν 4689 ΦΕΚ Α 103/27.05.2020.

9 Επρόκειτο, επί της ουσίας, για ένα είδος ευρωπαϊκού ποινικού κώδικα που αποσκοπούσε στην ενοποίηση των επιμέρους δικαίων των κρατών μελών στο πεδίο της ποινικής καταστολής, μέσω διατάξεων που θα περιφρουρούσαν τα οικονομικά συμφέροντα της Κοινότητας σε ένα ενιαίο Ευρωπαϊκό Δικαστικό Χώρο, επιτηρούμενο από το “European Anti – Fraud Office” (εφεξής OLAF).

10 Λίβος Ν., Ευθύνη των επιχειρήσεων και των διοικητών τους για οικονομικά εγκλήματα: ένα παράδειγμα σύγχρονου σχεδιασμού του ποινικού δικαίου στην Ευρωπαϊκή Ένωση, Σύγχρονες εξελίξεις του Ευρωπαϊκού Οικονομικού Ποινικού Δικαίου, Πρακτικά συνεδρίου 2009, Αθήνα 2010, σελ. 102-103 και Δημάκης Α., Η ποινική ευθύνη της εταιρίας, Σύγχρονα Ζητήματα Εταιρικής Ευθύνης, Σύνδεσμος Ελλήνων Εμπορικόλογων, Νομική Βιβλιοθήκη, 2003, σσ. 221-222.

11 Αντικειμενική ευθύνη παράγεται με μόνη την πλήρωση της αντικειμενικής υπόστασης ορισμένης ποινικής διάταξης άνευ συνδρομής υπαιτιότητας του πράττοντος. Περιπτώσεις αντικειμενικής ευθύνης νομικών προσώπων αναγνωρισμένες από τη νομολογία αποτελούν η περιβαλλοντική ρύπανση και η καταστροφή δημόσιου δρόμου κατά την κατασκευή ορισμένου έργου. Εξ αυτών συνάγεται ότι οι περιπτώσεις κατάφασης της αντικειμενικής ευθύνης νομικών προσώπων εντοπίζονται εκτός του πυρήνα του ποινικού δικαίου και αφορούν σε παραβάσεις διατάξεων ρυθμιστικού περιεχομένου που προστατεύουν υπερατομικά έννομα αγαθά, όπως η δημόσια υγεία ή η ασφάλεια των συγκοινωνιών. Σύμφωνα με τη θεωρία αυτή εξάλλου, ένα φυσικό πρόσωπο ευθύνεται για τις πράξεις άλλου φυσικού προσώπου, στο οποίο έχει αναθέσει την εκτέλεση κάποιων εντολών ή το οποίο συνδέεται με σχέση εξαρτημένης εργασίας με το πρώτο. Πρόκειται κατ’ ουσίαν για τη μεταφορά στο πεδίο του ποινικού δικαίου της προερχόμενης από το αστικό δίκαιο ευθύνης του προστήσαντος για πράξεις του προστηθέντος. Κατ’ αντιστοιχία προς την ποινική ευθύνη του προστήσαντος, λοιπόν, η ευθύνη του νομικού προσώπου στοιχειοθετείται, όταν ένα φυσικό πρόσωπο που είναι μέλος ή εντολοδόχος αυτού τελεί αξιόποινη πράξη κατά την άσκηση των αρμοδιοτήτων του, ενθαρρύνοντας μεν, τα νομικά πρόσωπα να διαμορφώσουν εσωτερικούς κανόνες και μηχανισμούς ελέγχου, ώστε να περιορίσουν την παραβατική δράση του προσωπικού τους, διευρύνοντας δε, υπερβολικά το αξιόποινο για τα νομικά πρόσωπα αποδίδοντάς τους ευθύνη για τις εξ υπαιτιότητος ή μη πράξεις οποιουδήποτε υπαλλήλου ή εντολοδόχου τους.

σωπα που πράττουν επ' ονόματι της ένωσης ή διαθέτουν “de jure” ή “de facto” αποφασιστική εξουσία σε αυτή. Παρ' όλα αυτά, το Corpus Juris επικρίθηκε για την ασυμβατότητά του με τις συνταγματικές επιταγές πολλών επιμέρους κρατών μελών ως προς τις αρχές του ποινικού δικαίου και κατ' επέκταση για την πρόκληση «μιας συστηματικής αποδυνάμωσης της εγγυητικής του λειτουργίας στο βωμό της παροχής προστασίας στα οικονομικά συμφέροντα της Κοινότητας»¹², με απόρροια να μην υιοθετηθεί.

Άξια μνείας είναι συναφώς και η Πράσινη Βίβλος της Επιτροπής σχετικά με την ποινική προστασία των οικονομικών συμφερόντων της Κοινότητας και τη δημιουργία ευρωπαϊκής εισαγγελικής αρχής, η οποία κατά το πρότυπο της ήδη αναφερθείσας Σύμβασης PIF και του Corpus Juris προβλέπει ευθύνη των νομικών προσώπων για πράξεις απάτης, δωροδοκίας ή νομιμοποίησης εσόδων από παράνομη δραστηριότητα, οι οποίες διαπράττονται σε βάρος της Κοινότητας από τα διοικητικά τους στελέχη, αλλά και για πλημμελή εποπτεία εκ μέρους των διευθυνόντων¹³.

Τέλος, αφότου τέθηκε σε ισχύ η Συνθήκη της Λισαβόνας, η Ένωση απέκτησε ευθεία ποινική νομοθετική αρμοδιότητα επί τη βάση του άρθρου 83 παρ. 1 και 2 ΣΛΕΕ. Οι Οδηγίες που εκδίδονται βάσει του άρθρου 83 ΣΛΕΕ δεν καθορίζουν απλώς τον επιδιωκόμενο στόχο, αλλά διαμορφώνουν το ελάχιστο περιεχόμενο των ποινικών διατάξεων, προσδιορίζοντας τα ελάχιστα στοιχεία των ειδικών υποστάσεων και το κατώτερο όριο της επαπειλούμενης ποινής. Πρόκειται συνεπώς, για κεκαλυμμένη άμεση τυποποίηση εγκλημάτων. Επιπροσθέτως, ως αντιστάθμισμα αυτής παρέχεται στα κράτη μέλη, δυνάμει του άρθρου 83 παρ. 3, η δυνατότητα αναστολής των νομοθετικών διαδικασιών των παραγράφων 1 και 2 του ίδιου άρθρου, εφόσον

κρίνουν ότι θίγονται θεμελιώδεις πτυχές του ποινικού τους συστήματος (“emergency brake clause”). Επιπλέον, προβλέπεται η δυνατότητα έκδοσης ακόμα και Κανονισμών, ήτοι αμεσολάβητης ισχύος κανονιστικών κειμένων, στο μεν, άρθρο 325 παρ. 4 ΣΛΕΕ για το αδίκημα της απάτης κατά των οικονομικών συμφερόντων της Ένωσης, στο δε, άρθρο 79 παρ. 2 ΣΛΕΕ για την καταπολέμηση της παράνομης μετανάστευσης και της εμπορίας ανθρώπων, χωρίς μάλιστα να παρέχεται στα κράτη μέλη δικαίωμα αναστολής της διαδικασίας έκδοσης των Κανονισμών. Βέβαια, τα εθνικά κοινοβούλια έχουν τη δυνατότητα να εκφέρουν επί τη βάση του άρθρου 6 του 2 πρωτοκόλλου της ΣΛΕΕ *αιτιολογημένη γνώμη αναφορικά με το ότι το σχέδιο του Κανονισμού δεν συνάδει με την αρχή της επικουρικότητας, υπό την έννοια ότι το ίδιο αποτέλεσμα μπορεί να επιτευχθεί με τη θέσπιση διοικητικών κυρώσεων της αυτής βαρύτητας και ότι πρέπει να διατηρηθεί η λειτουργία του ποινικού δικαίου ως ultima ratio*. Ως εκ τούτου, ο Ευρωπαίος νομοθέτης, λαμβάνοντας υπ' όψιν την αντίθεση πολλών κρατών μελών απέναντι στον θεσμό, μέχρι στιγμής, επέλεξε συνειδητά να καταλείπει την επιλογή της ποινικής ή μη φύσης των κυρώσεων στα ίδια τα κράτη μέλη.

Η επιλογή του Έλληνα νομοθέτη για την καταστολή του εγκλήματος νομιμοποίησης εσόδων από παράνομες δραστηριότητες

Πέραν όσων αναφέρθηκαν, είναι σημαντικό να επισημανθεί πως και μία από τις διατάξεις που προβλέπουν τη διοικητική ευθύνη των νομικών προσώπων στην ελληνική έννομη τάξη συνιστά το άρθρο 45 του Ν. 4557/2018, όπως αυτό ισχύει μετά την τροποποίησή του με το

12 Καϊάφα-Γκμπάντι Μ., Το ευρωπαϊκό εγχείρημα διαμόρφωσης κοινών ποινικών κανόνων-Οι ουσιαστικές διατάξεις του Corpus Juris κατά το νέο τροποποιημένο σχέδιο των προτάσεων της Φλωρεντίας, Ποινικά Χρονικά, 2001, σελ. 108.

13 Παρασκευοπούλου-Κόλλια Μ., Ποινική ευθύνη νομικών προσώπων, The Art of Crime, 2019, σελ. 7.

άρθρο 10 του Ν. 4816/2021¹⁴ και το άρθρο 133 του Ν. 5090/2024¹⁵, με τον πρώτο νόμο, ειδικότερα, να εντάσσει στις προβλεπόμενες κυρώσεις τη λύση του νομικού προσώπου ή της οντότητας, τη θέση υπό καθεστώς εκκαθάρισης, καθώς και τον οριστικό ή προσωρινό αποκλεισμό από αναθέσεις έργων και υπηρεσιών, προμήθειες και διαγωνισμούς του δημοσίου ή των νομικών προσώπων του δημοσίου τομέα, καθώς και τον δεύτερο να αυξάνει το ύψος του διοικητικού προστίμου που επιβάλλεται σε νομικά πρόσωπα ή οντότητες, όταν το κέρδος μάλιστα, από παράβαση σχετιζόμενη με τη νομιμοποίηση εσόδων δεν μπορεί να προσδιοριστεί, απαλείφοντας τρόπον τινά ταυτόχρονα την προϋπόθεση προηγούμενης αμετάκλητης καταδίκης του φυσικού προσώπου για την επιβολή του προστίμου¹⁶.

Ως εκ τούτου, λαμβάνοντας υπ' όψιν το επίμαχο άρθρο του Ν. 4557/2018 και παρά τις όποιες διαδοχικές τροποποιήσεις στον τομέα της καταπολέμησης του εγκλήματος νομιμοποίησης εσόδων από παράνομες δραστηριότητες, η ευθύνη των νομικών προσώπων για το εν λόγω έγκλημα διατηρεί αμιγώς διοικητικό χαρακτήρα. Το ελληνικό δίκαιο δεν αναγνωρίζει εν προκειμένω την ποινική ευθύνη, αλλά περιορίζεται στην πρόβλεψη διοικητικών κυρώσεων, οι οποίες επιβάλλονται ανεξαρτήτως της ποινικής ευθύνης των φυσικών προσώπων που ενεργούν για λογαριασμό τους. Η επιλογή αυτή λοιπόν, εντάσσεται στο ισχύον δογματικό πλαίσιο του ελληνικού ποινικού δικαίου και αντα-

ποκρίνεται στις ενωσιακές υποχρεώσεις, χωρίς να θίγει τη θεμελιώδη αρχή της ποινικής ενοχής. Αυτό διαφαίνεται χαρακτηριστικά πρώτον, από την επιλογή του Έλληνα νομοθέτη να αναφέρει διαζευκτικά ως υπεύθυνα τόσο τα νομικά πρόσωπα, όσο και τις οντότητες, δεδομένου ότι και στο νομικό μας σύστημα οι δύο αυτές έννοιες διαφοροποιούνται, σε συμμόρφωση δε με την παρ. 1 του άρθρου 7 της τελευταίας χρονικά εκδοθείσας Οδηγίας 2018/1673/ΕΕ, η οποία προβλέπει ότι τα κράτη μέλη υποχρεούνται να λαμβάνουν τα αναγκαία μέτρα ώστε να διασφαλιστεί ότι τα νομικά πρόσωπα μπορούν να υπέχουν ευθύνη για τα τυποποιούμενα αδικήματα και δεύτερον, από το γεγονός ότι το άρθρο 8 επιτάσσει (μόνο) στα κράτη μέλη να λαμβάνουν *αποτελεσματικές, αναλογικές και αποτρεπτικές κυρώσεις*, στις οποίες περιλαμβάνονται χρηματικές ποινές ή πρόστιμα και, ενδεχομένως, άλλες κυρώσεις¹⁷.

Η μετατόπιση προς ένα μοντέλο παρα-ποινικής ευθύνης των νομικών προσώπων ή οντοτήτων για τα αδικήματα της δωροδοκίας και της παραβίασης περιοριστικών μέτρων της Ε.Ε

Ρήγμα στην πάγια πρακτική¹⁸ του Έλληνα νομοθέτη υπέρ της διοικητικής ευθύνης των νομικών προσώπων ή οντοτήτων, εισάγει ο Ν. 5090/2024, με τα άρθρα 134 και 135, τα οποία

14 Νόμος υπ' αριθμόν 4816 ΦΕΚ Α 118/9.07.2021.

15 Νόμος υπ' αριθμόν 5090 ΦΕΚ Α 30/24.02.2024.

16 Μπανιά Δ., ό.π., σελ.66.

17 Επιπλέον, αξιοσημείωτο είναι πως στην περίπτωση της παρ.2 του άρθρου 7 της Οδηγίας η ελληνική νομοθεσία διαφοροποιείται, καθώς προσθέτει ως δράστη του αδικήματος, εκτός από τα υφιστάμενα αυτών πρόσωπα, και εντολοδόχους του νομικού προσώπου. Και εδώ δεν υφίσταται, ωστόσο, ασυμβατότητα με τις ευρωπαϊκές προβλέψεις, καθώς ο Έλληνας νομοθέτης τιμωρεί βαρύτερα, εφόσον προσθέτει μία επιπλέον περίπτωση που οδηγεί σε τιμώρηση του νομικού προσώπου, το οποίο συχνά αναθέτει σε τρίτα, ενδιάμεσα πρόσωπα το χειρισμό σειράς υποθέσεων. Τέλος, ο Έλληνας νομοθέτης δεν περιορίζει την ευθύνη του νομικού προσώπου αποκλειστικά στις περιπτώσεις που τελείται ξέπλυμα βρώμικου χρήματος, αλλά την επεκτείνει και στις περιπτώσεις τέλεσης του βασικού αδικήματος, στοιχείο που επίσης δεν προκαλεί προβλήματα εναρμόνισης, αφού συμπεριλαμβάνεται ένα ευρύτερο φάσμα αδικημάτων.

18 Επί παραδείγματι, εκτός από το ήδη αναλυθέν άρθρο 45 του Ν. 4557/2018: άρθρο 14 Ν. 2960/2001, άρθρα 17-20 Ν. 2523/1997, άρθρο 4 παρ. 1 Ν. 2328/1995.

ρυθμίζουν την ευθύνη των νομικών προσώπων για το ποινικό αδίκημα της δωροδοκίας. Οι διατάξεις των εν λόγω άρθρων, που αποτελούν εγχείρημα εναρμόνισης με υπερνομοθετικής ισχύος διεθνείς συμβατικές υποχρεώσεις και, ιδίως, με τα άρθρα 2 και 3 παρ. 2 της Σύμβασης Ο.Ο.Σ.Α¹⁹, σφυρηλατούν πρωτόλεια ένα είδος οιονεί ποινικής ή παρα-ποινικής παρακολουθηματικής ευθύνης νομικών προσώπων ή οντοτήτων για τις αξιόποινες πράξεις της δωροδοκίας των άρθρων 159Α, 236, 237 παρ. 2-4, 237Α παρ. 2 ΠΚ ή συμμετοχής σε αυτές τις πράξεις, οι οποίες τελούνται από φυσικά πρόσωπα προς όφελος ή για λογαριασμό του νομικού προσώπου. Η ευθύνη του νομικού προσώπου ή της οντότητας, των οποίων το εννοιολογικό πλαίσιο δεν προσδιορίζεται από το νομοθετικό κείμενο²⁰, στοιχειοθετείται όταν διευθυντικό στέλεχος ή φυσικό πρόσωπο με εξουσία εκπροσώπησης ή με εξουσιοδότηση για λήψη αποφάσεων ή άσκηση ελέγχου πραγματώσει κάποιο από τους ως άνω εκτεθέντες τύπους του αδικήματος της δωροδοκίας, δυνάμει του άρθρου 134 παρ. 1. Περαιτέρω, σύμφωνα με την παρ. 2 του ίδιου άρθρου, η ευθύνη του νομικού προσώπου ή της οντότητας θεμελιώνεται και στην περίπτωση παράλειψης εποπτείας ή ελέγχου

από τα ανωτέρω πρόσωπα²¹, η οποία διευκολύνει την τέλεση των αδικημάτων αυτών από ιεραρχικά κατώτερο στέλεχος ή εντολοδόχο. Η παρακολουθηματική συνιστώσα της ευθύνης του νομικού προσώπου προκύπτει από το γεγονός, ότι η στοιχειοθέτηση της προϋποθέτει την αναγωγική καταφατική κρίση επί της πράξης του φυσικού προσώπου²². Η ευθύνη αυτή συγκροτείται σε δύο παράλληλους άξονες: πρώτον, στην ενέργεια ή παράλειψη του φυσικού προσώπου προς όφελος ή για λογαριασμό του νομικού προσώπου και, δεύτερον, στην ελλιπή κανονιστική συμμόρφωση, στοιχεία τα οποία αμφότερα αποκλείουν την εγκαθίδρυση αντικειμενικής ευθύνης²³. Ωστόσο, ο παρακολουθηματικός χαρακτήρας δημιουργεί ουσιαστικές και δικονομικές αντιφάσεις σε σχέση με το ρητώς κατοχυρωμένο, στο άρθρο 135 παρ. 1, ανεξάρτητο της ευθύνης του νομικού προσώπου από την αστική, πειθαρχική ή ποινική ευθύνη του φυσικού προσώπου, οικοδομώντας έτσι ένα σύστημα παράλληλης ευθύνης²⁴, χωρίς ωστόσο να διασαφηνίζεται εάν προϋποτίθεται έστω παρεμπίπτουσα δικαστική κρίση περί τελέσεως τελικά άδικης πράξης εκ μέρους του φυσικού προσώπου²⁵. Όσον αφορά τις απειλούμενες κυρώσεις των δύο πρώτων παραγρά-

19 Άρθρο 2: «Each Party shall take such measures as may be necessary, in accordance with its legal principles, to establish the liability of legal persons for the bribery of a foreign public official.» Άρθρο 3 παρ.2: « In the event that, under the legal system of a Party, criminal responsibility is not applicable to legal persons, that Party shall ensure that legal persons shall be subject to effective, proportionate and dissuasive non-criminal sanctions, including monetary sanctions, for bribery of foreign public officials.»

Σημαντικές για την κατάσχεση των άρθρων 134 και 135 κρίθηκαν οι συστάσεις, υπ' αριθμόν 10a-h του ΟΟΣΑ προς την Ελλάδα, οι οποίες ωστόσο δεν κάνουν αναφορά στην επιβολή ποινικών κυρώσεων ή στην αρμοδιότητα της ποινικής δικαιοδοσίας (Εφαρμογή της Σύμβασης κατά της Δωροδοκίας του ΟΟΣΑ, 4ος κύκλος, 2022, διαθέσιμο σε: <https://www.oecd.org/dsaf/anti-bribery/greece-oecdantibriberyconvention.htm>).

20 Μπιτζιλέκης Ν., Υπηρεσιακά Εγκλήματα, Εκδόσεις Σάκκουλα, 3^η έκδ., 2024, σελ.146, υπ.76.

21 Ωστόσο, το νομοθέτημα δεν έχει προνοήσει να ορίσει αρνητικά την ευθύνη, ήτοι πότε και αν απαλλάσσεται το νομικό πρόσωπο, εφόσον εκπληρώθηκε η εποπτεία και ο έλεγχος, καθώς και οτιδήποτε άλλο οφειλόταν και ήταν δυνατό, προκειμένου να αποτραπεί η τέλεση του αδικήματος από το φυσικό πρόσωπο. Στίγγας Δ., Η ευθύνη των νομικών προσώπων για τα αδικήματα της δωροδοκίας, ως μέσο καταπολέμησης της διαφθοράς στο δημόσιο τομέα. Χαρακτηριστικά και στοχοθεσία., 2024, διαθέσιμο σε: https://www.esdi.gr/wp-content/uploads/2024/09/stiggas_2024.pdf.

22 Δημάκης, Α., ό.π., σσ. 230-232. Βλ. και Λίβος Ν., ό.π., σσ. 105 – 107.

23 Μπιτζιλέκης Ν., ό.π., σελ. 149.

24 ΑιτΕκθ Ν. 5090/2024, σελ. 145.

25 Η θεωρία της ταύτισης, στην οποία η ως άνω ευθύνη ερείδεται, προϋποθέτει έστω την κατάφαση άδικης πράξης του φυσικού προσώπου, ενώ αποκλείεται η ευθύνη του νομικού προσώπου όταν το φυσικό αθωώνεται λόγω αμφιβολιών. Βλ. και Μπιτζιλέκης Ν., ό.π., σελ. 150, υπ. 86.

φων του άρθρου 134, η επιλογή του προστίμου αντί της χρηματικής ποινής προκαλεί προβληματισμό και εγείρει ζητήματα συστηματικής συνοχής. Αιτία του προβληματισμού αυτού καθίσταται η διάγνωση και η επιβολή της κύρωσης του προστίμου, η οποία, ενώ κατά τη φύση και τον σκοπό της χαρακτηρίζεται ως διοικητική²⁶, υπάγεται εν προκειμένω στην ποινική δικαιοδοσία. Επιπροσθέτως, παρέχεται η δυνατότητα σωρευτικής ή διαζευκτικής επιβολής των κυρώσεων της οριστικής ή προσωρινής ανάκλησης, της αναστολής της άδειας λειτουργίας της απαγόρευσης άσκησης επιχειρηματικής δραστηριότητας, οι όποιες κυρώσεις ως επί το πλείστον πλήττουν την επιχειρηματική-κερδοσκοπική δραστηριότητα του νομικού προσώπου εξαιτίας του κυρίαρχου οικονομικού τους χαρακτήρα.

Στην τρίτη παράγραφο του προλεχθέντος άρθρου, θεσπίζονται κριτήρια επιμέτρησης των επιβαλλόμενων κυρώσεων κατά του νομικού προσώπου ή της οντότητας, τα οποία εγείρουν επίσης προβληματισμούς, διότι αφορούν ενέργειες μετά την τέλεση της παράβασης. Ιδίως η πρόβλεψη, ως ελαφρυντικού, της διεξαγωγής εσωτερικής έρευνας, η οποία συνεισέφερε στη διαλεύκανση της παράβασης, γεννά αμφιβολίες ως προς τη συμβατότητα της με τα δικαιώματα της σιωπής και της μη αυτοενοχοποίησης του κατηγορουμένου, τα οποία πλέον απονέμονται

και στα νομικά πρόσωπα στο πλαίσιο της ποινικής διαδικασίας²⁷.

Η υπαγωγή του ως άνω μηχανισμού στην ποινική δικαιοδοσία με τα εχέγγυα και τα εργαλεία της ποινικής δίκης επιβεβαιώνεται εν συνόλω από την καθίδρυση διεθνούς δικαιοδοσίας των ελληνικών ποινικών δικαστηρίων για το πεδίο εφαρμογής των ρυθμίσεων αυτών, την παραπομπή στον ΠΚ για το ζήτημα της παραγραφής²⁸ -όχι για έτερα ζητήματα ουσιαστικού ποινικού δικαίου- και από την προσφυγή στην ποινική δικονομία για τα διαδικαστικά ζητήματα. Διατρέχοντας τη δικονομική διαδικασία, όπως ορίζεται από το άρθρο 135, θεσπίζεται ότι το νομικό πρόσωπο ή η οντότητα απολαμβάνουν τα δικαιώματα του κατηγορουμένου, με εξαίρεση εκείνα που φύσει προσήκουν σε φυσικά πρόσωπα. Ο νομοθέτης διατυπώνει τις προϋποθέσεις κλήσης του νομικού προσώπου στην ποινική διαδικασία, το δικαίωμα στη διενέργεια ποινικής διαπραγμάτευσης, σχετικής με το ύψος της κύρωσης με αναλογική εφαρμογή του άρθρου 303 ΚΠΔ και ratio την ταχύτατη και αποτελεσματική εκτέλεση της κύρωσης²⁹. Ιδιαίτερη μνεία αξίζει στην επισήμανση της αιτιολογικής έκθεσης του Ν. 5090/2024, σύμφωνα με την οποία η κλήση του νομικού προσώπου δεν ισοδυναμεί με ποινική δίωξη εις βάρος του. Στη συνέχεια της διαδικασίας, στις παραγράφους 5-7, ορίζονται οι προϋποθέ-

26 Σημαντήρας Ν., Διοικητικές Κυρώσεις Δικαιοκρατικές εγγυήσεις και όρια επιβολής, Νομική Βιβλιοθήκη, 2021, σσ. 13-15.

27 Σαχουλίδου Α., Η ευθύνη των νομικών προσώπων για τα αδικήματα της δωροδοκίας, Επιμορφωτικό Σεμινάριο Εθνικής Σχολής Δικαστών, 2024, διαθέσιμο σε: https://www.esdi.gr/wpcontent/uploads/2024/07/sachoulidou_2024.pdf.

28 Σύμφωνα με τις παραγράφους 6 και 7 του άρθρου 134 του σχετικού νόμου ισχύουν τα εξής: Παρ. 6. Για τα αδικήματα των άρθρων της παρ. 1, καθιδρύεται και στις περιπτώσεις που αυτά τελούνται στην αλλοδαπή από πρόσωπα της ίδιας παραγράφου προς όφελος ή για λογαριασμό ημεδαπού νομικού προσώπου ή οντότητας, ανεξαρτήτως της υπηκοότητας του δράστη, ακόμα και αν η πράξη δεν είναι αξιόποινη, με τα συγκεκριμένα χαρακτηριστικά της, κατά τους νόμους της χώρας στην οποία τελέστηκε ή δεν συντρέχουν οι προϋποθέσεις της παρ. 3 του άρθρου 6 του Ποινικού Κώδικα. Παρ. 7. Για την παραγραφή της ευθύνης του νομικού προσώπου όπως αυτή προσδιορίζεται στο παρόν, εφαρμόζονται αναλογικά και σε σχέση με την αξιόποινη πράξη του φυσικού προσώπου, τα άρθρα 111, 112, 113, 118, 119, 120 του Ποινικού Κώδικα.

Οι παραπάνω παράγραφοι εισφέρουν ουσιαδώς στην ερμηνευτική προσέγγιση της ευθύνης, όπως αυτή εισάγεται από τα άρθρα 134 και 135. Παρά την επιλογή του διοικητικού προστίμου ως απειλούμενης κύρωσης και την αποφυγή του χαρακτηρισμού της ευθύνης ως ποινικής στις προηγούμενες παραγράφους, οι παράγραφοι 6 και 7 προβλέπουν ρητά για πρώτη φορά ότι οι αρμόδιες αρχές που επιλαμβάνονται της ευθύνης των νομικών προσώπων ή οντοτήτων, συγκεκριμένα για το αδίκημα της δωροδοκίας, είναι τα ποινικά δικαστήρια. Η ποινική παράμετρος της εν λόγω ευθύνης ενισχύεται περαιτέρω και από την πρόβλεψη της παραπομπής στον Ποινικό Κώδικα, με σκοπό την ρύθμιση της παραγραφής. Βλ και ΑιτΕκθ 5090/2024, σελ. 145.

29 ΑιτΕκθ Ν. 5090/2024, σελ 145.

σεις παρέμβασης του νομικού προσώπου στην ποινική δίκη, η δυνατότητα άσκησης ένδικων μέσων από το νομικό πρόσωπο για το σύνολο των κυρώσεων που επιβάλλονται σε βάρος του, κατ' ανάλογη εφαρμογή των άρθρων 495 και 504 παρ. 3 ΚΠΔ, καθώς και η υποχρέωση διαβίβασης αντιγράφου της αμετάκλητης απόφασης της επιβολής της κυρώσεως σε βάρος του νομικού προσώπου ή της οντότητας στην Ανεξάρτητη Αρχή Δημοσίων Εσόδων και στην Ενιαία Αρχή Δημοσίων Συμβάσεων.

Συνοψίζοντας ως προς τη μορφή της ευθύνης των νομικών προσώπων ή οντοτήτων για τα αδικήματα της δωροδοκίας, ερμηνευτικά συνάγεται ότι εισάγεται από τα άρθρα 134 και 135 του Ν. 5090/2024 μια οιονεί ποινική ή παρα-ποινική ευθύνη (“quasi/para-criminal liability”)³⁰, ήτοι η επιβολή διοικητικών κυρώσεων στο πλαίσιο της ποινικής διαδικασίας με τις συνεπαγόμενες αυξημένες εγγυήσεις³¹. Η ευθύνη στερεώνεται στην ενοχή της συλλογικής οντότητας, που ανάγεται στην ευθύνη των φυσικών προσώπων, τα οποία τελούν αξιόποινες πράξεις για λογαριασμό της ή προς όφελος της, χωρίς όμως να προϋποτίθεται η καταδίκη των τελευταίων. Χαρακτηριστικό γνώρισμα της συγκεκριμένης μορφής ευθύνης αποτελεί η δημοσιότητα της καταδικαστικής απόφασης, ενώ για τις αμιγώς διοικητικές κυρώσεις, πέραν της κοινοποίησης στον αποδεκτή, δεν προβλέπεται περαιτέρω δημοσιότητα³². Ο δικαιολογητικός

λόγος της ευθύνης αντλείται από την υποχρέωση των κύριων υπεύθυνων του νομικού προσώπου να τηρούν την αρχή της δέουσας επιμέλειας (“due diligence”) και να διασφαλίζουν ότι το νομικό πρόσωπο απέχει από αξιόποινες πράξεις και εν γένει παράνομες δραστηριότητες. Η διάγνωση και η επιβολή διοικητικής κύρωσης σε ποινική δίκη, οφείλεται στην παρακολουθηματική ευθύνη του νομικού προσώπου σε σχέση με το φυσικό πρόσωπο και στην επαχθή φύση των απειλούμενων κυρώσεων³³.

Η αναλογική εφαρμογή της παρα-ποινικής ευθύνης των νομικών προσώπων ή οντοτήτων για το αδίκημα της παραβίασης των περιοριστικών μέτρων της Ε.Ε.

Η ριζοσπαστική αυτή επιλογή ανατροπής της παγιωμένης μέχρι πρότινος πρακτικής περί ευθύνης των νομικών προσώπων και οντοτήτων δε φαίνεται να συνιστά μια απερίσκεπτη και παρορμητική νομοθετική επιλογή. Ο Έλληνας νομοθέτης ενθαρρύνει την εδραίωση αυτού του μοντέλου ευθύνης, το οποίο υιοθετείται πλέον και για την ευθύνη από τη διάπραξη ποινικών αδικημάτων που γεννώνται εξαιτίας της παραβίασης περιοριστικών μέτρων³⁴ της Ευρωπαϊ-

30 Βλ. Σπινέλλης Δ., Ποινικές κυρώσεις σε νομικά πρόσωπα και διαδικασία επιβολής τους, Ποινικά Χρονικά, 2003, σσ. 97 επ.

31 Ο Καθηγητής Νικόλαος Μπιτζιλέκης, ωστόσο, χαρακτηρίζει την ευθύνη αυτή ως ποινική παρά τις αμφισημίες του νόμου και την επιλογή του προστίμου ως κύρωσης (Βλ. Μπιτζιλέκης Ν., ό.π., σσ. 146 - 147). Η καθηγήτρια Αθηνά Σαχουλίδου εξετάζει κριτικά το μοντέλο ευθύνης του Ν. 5090/2024, του οποίου οι ρυθμίσεις κατά την ίδια θίγουν ζητήματα χρηστής διοίκησης, ασφάλειας δικαίου και επίτασης της πολυνομίας, ενώ κάποιες από αυτές κρίνονται αντιφατικές (Βλ. Σαχουλίδου Α., ό.π.).

32 Παρασκευοπούλου-Κόλλια Μ., ό.π.

33 Στήγας Δ., ό.π.

34 Η έννοια των περιοριστικών μέτρων αποδίδεται στον συνδυασμό των άρθρων 29 ΣΕΕ και 215 ΣΛΕΕ 29 ΣΕΕ: Το Συμβούλιο εκδίδει αποφάσεις οι οποίες καθορίζουν τη στάση της Ένωσης επί συγκεκριμένου ζητήματος γεωγραφικής ή θεματικής φύσεως. Τα κράτη μέλη μεριμνούν ώστε οι εθνικές τους πολιτικές να συνάδουν προς τις θέσεις της Ένωσης.

Άρθρο 215 ΣΛΕΕ: 1. Όταν απόφαση που εκδίδεται σύμφωνα με το κεφάλαιο 2 του τίτλου V της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση, προβλέπει τη διακοπή ή τη μείωση, εν όλω ή εν μέρει, των οικονομικών και χρηματοοικονομικών σχέσεων με μία ή περισσότερες τρίτες χώρες, το Συμβούλιο, αποφασίζοντας με ειδική πλειοψηφία μετά από κοινή πρόταση του ύπατου εκπροσώπου της Ένωσης για θέματα εξωτερικής πολιτικής και πολιτικής ασφαλείας, και της Επιτροπής, θεσπίζει τα αναγκαία μέτρα. Ενημερώνει σχετικά το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο. 2. Εφόσον προβλέπεται από απόφαση

κής Ένωσης, όπως ορίζει το πρόσφατο νομοθέτημα Ν. 5232/2025, το οποίο ενσωματώνει τη σχετική Οδηγία 1226/2024³⁵. Σύμφωνα με το άρθρο 2 του προοιμίου της εν λόγω Οδηγίας, τα περιοριστικά μέτρα της Ένωσης, τα οποία απαριθμούνται περιοριστικά στο άρθρο 4 του Ν. 5232/2025, έχουν ως υλικό αντικείμενο τη δέσμευση κεφαλαίων και οικονομικών πόρων, τις απαγορεύσεις διάθεσης κεφαλαίων και οικονομικών πόρων, τις απαγορεύσεις εισόδου στην επικράτεια κράτους μέλους ή διέλευσης από αυτή, αλλά και τα τομεακά οικονομικά και χρηματοπιστωτικά μέτρα και το εμπάργκο όπλων, τα οποία τοποθετούνται από τον ενωσιακό νομοθέτη στον πυρήνα της εξωτερικής πολιτικής και της πολιτικής ασφάλειας (ΚΕΠ-ΠΑ). Παρότι το ενωσιακό κείμενο δε δεσμεύει τα κράτη μέλη ως προς το είδος της ευθύνης των νομικών προσώπων, προβλέπεται, και στην περίπτωση αυτή, ένα μοντέλο παρακολουθηματικής παρα-ποινικής ευθύνης του νομικού προσώπου σε σχέση με το φυσικό πρόσωπο - διευθυντικό στέλεχος ή ιεραρχικά κατώτερο στέλεχος ή εντολοδόχος-, η οποία κλιμακώνεται όταν καταφάσκει έλλειψη εποπτείας ή ελέγχου από τα ιεραρχικά προϊστάμενα στελέχη και δεν εξαρτάται από την ευθύνη του φυσικού προσώπου.

Ως κύρια απειλούμενη κύρωση ορίζεται και εδώ το πρόστιμο, με ειδοποιό διαφορά την καθιέρωση κατώτατων ορίων και διακεκριμένων μορφών παραβίασης ανάλογα με τον συνολικό κύκλο εργασιών του νομικού προσώπου εφό-

σον αυτός μπορεί να προσδιορισθεί. Κατά τα λοιπά, το κανονιστικό πλαίσιο συμπληρώνεται με την αναλογική εφαρμογή των άρθρων 134 και 135 του Ν. 5090/2024 (προϋποθέσεις της ευθύνης νομικών προσώπων και οντοτήτων, κυρώσεις, κριτήρια επιβολής, διαδικασία διάγνωσης της διάπραξης των αδικημάτων του άρθρου 4)³⁶. Επισημαίνεται ότι δεν αποκλείεται η επιβολή διοικητικών κυρώσεων από τα αρμόδια διοικητικά όργανα, δυνάμει αναλογικής εφαρμογής των άρθρων 45 και 46 του Ν. 4557/2028, ρύθμιση η οποία παρουσιάζει ομοειδές πνεύμα με αυτή του άρθρου 134 παρ. 8 του Ν. 5090/2024³⁷.

Επίλογος

Η συνολική αποτίμηση του κανονιστικού πλαισίου που διέπει την ευθύνη των νομικών προσώπων και οντοτήτων επιτάσσει μια συντονισμένη ενίσχυση της ομοιομορφίας του εθνικού δικαίου. Τούτο επιβάλλεται, καθώς αμφισβητείται αν είναι σύννομο και σύμμετρο, άλλοτε ορισμένες μορφές οικονομικού εγκλήματος να υπάγονται στην αυτεπάγγελτη ποινική διαδικασία και άλλοτε στη διοικητική. Ένα πρώτο βήμα προς την επίτευξη της επιδιωκόμενης ομοιομορφίας συνίσταται στην κάλυψη των κενών και των αντιφάσεων μέσω μιας συστηματικής ερμηνείας, που επιβάλλει την ένταξη διοικητικών κυρώσεων με τιμωρητικό και κατασταλτικό χαρακτήρα στο ευρύτερο πεδίο των ποινικών κυρώσεων. Οι αποκαλούμενες διοι-

που εκδίδεται σύμφωνα με το κεφάλαιο 2 του τίτλου V της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση, το Συμβούλιο μπορεί να λαμβάνει, σύμφωνα με τη διαδικασία της παραγράφου 1, περιοριστικά μέτρα έναντι φυσικών ή νομικών προσώπων, ομάδων ή μη κρατικών οντοτήτων. 3. Οι πράξεις που προβλέπονται στο παρόν άρθρο περιέχουν τις αναγκαίες διατάξεις περί νομικών εγγυήσεων.

35 *Anders Toft Hansen*, Enforcement of EU Sanctions: Analysis of the Present Enforcement of Violation of EU Sanctions Considering the EU Directive on Criminal Offences and Penalties for Violation of Union Restrictive Measures, Stanford-Vienna European Union Law Working Paper No. 89, σσ. 41-52, διαθέσιμο σε: <http://tlf.stanford.edu>, Βλ. και *Csonka P., & Zoli L.*, The New Directive on the Violation of Union Restrictive Measures in the Context of. the EPPO, Eucri – The European Criminal Law Associations' Forum, διαθέσιμο σε: <https://doi.org/10.30709/eu-crim-2024-006>.

36 ΑιτΕκθ Ν.5232/2025, σελ. 27.

37 Η διάταξη του άρθρου 134 παρ.8 χαρακτηρίζει ως αποκλειστική την ευθύνη που ο σχετικός νόμος προβλέπει, ωστόσο, επιφυλάσσεται υπέρ της παράλληλης επιβολής μη χρηματικών διοικητικών κυρώσεων. Χάριν της τήρησης της αρχής *ne bis in idem*, πρέπει να γίνει δεκτό ερμηνευτικά ότι απαγορεύεται να επιβληθούν κυρώσεις όχι μόνο χρηματικές αλλά και όσες περιλαμβάνονται στην πρώτη και δεύτερη παράγραφο του άρθρου 134 (Μπιτζιλέκης Ν., ό.π., σελ. 146, υπ. 75).

κητικές κυρώσεις ποινικής φύσης, είτε επιβάλλονται από διοικητικά όργανα στο πλαίσιο της διοικητικής ευθύνης, είτε επιβάλλονται από τα ποινικά δικαστήρια στο πλαίσιο μίας παρα-ποινικής ευθύνης, οφείλουν να περιβάλλονται από θεμελιώδεις εγγυήσεις και αρχές του ποινικού δικαίου, όπως το τεκμήριο αθωότητας, την αρχή της αναλογικότητας, την αρχή nullum crimen nulla poena sine lege, την αρχή ne bis in idem, όπως έχει δεχθεί και το ΔΕΕ. Περαιτέρω,

το ΕΔΔΑ έχει καθιερώσει τα γνωστά κριτήρια Engel για τη διάγνωση του ποινικού χαρακτήρα μιας κύρωσης, τα οποία πρέπει να εφαρμόζονται και στο πεδίο της αρχής ne bis in idem. Η τελευταία αναμορφώνει διορθωτικά την περίπτωση κατά την οποία ο νομοθέτης προβλέπει για ένα αδίκημα την ενεργοποίηση τόσο του ποινικού, όσο και του διοικητικού μηχανισμού, με τις αντίστοιχες κάθε φορά κυρώσεις.

Από την κοινή απάτη στην απάτη σχετική με τις επιχορηγήσεις: Ερμηνευτική προσέγγιση του άρθρου 386B ΠΚ

Ειρήνη Τσεσμελιδάκη

*Μεταπτυχιακή Φοιτήτρια στο ΠΜΣ «Οικονομικό Ποινικό Δίκαιο» Νομικής Σχολής ΑΠΘ,
Ασκούμενη Δικηγόρος*

Μαγδαλινή (Λίνα) Παπακωνσταντίνου

*Μεταπτυχιακή Φοιτήτρια στο ΠΜΣ «Οικονομικό Ποινικό Δίκαιο» Νομικής Σχολής ΑΠΘ,
Ασκούμενη Δικηγόρος*

Εισαγωγή

Το σκάνδαλο του ΟΠΕΚΕΠΕ που απασχολεί, ιδιαίτερα το τελευταίο εξάμηνο, την ελληνική επικαιρότητα, με τις έρευνες της Ευρωπαϊκής Εισαγγελίας (EPPO) να αποκαλύπτουν εκτεταμένα δίκτυα οργανωμένου εγκλήματος και πρακτικές παράνομης λήψης αγροτικών επιδοτήσεων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, μέσω ψευδών δηλώσεων και καταχρήσεων των κονδυλίων, αποτελεί το πλέον εμβληματικό παράδειγμα και τη σημαντικότερη αφορμή για την εξέταση και την ερμηνευτική προσέγγιση της νεοπαγούς διάταξης του άρ. 386B ΠΚ και των προβληματικών της. Δεδομένου ότι η ΕΕ ξεκίνησε ως ένας οικονομικός, κατά κύριο λόγο, οργανισμός, ανέπτυξε ήδη από το 1995 μία δυναμική παρέμβαση στο ποινικό δίκαιο των κρατών-μελών, ώστε να προστατευτεί αποτελεσματικά το έννομο αγαθό των ενωσιακών οι-

κονομικών συμφερόντων¹ από αντίστοιχες συμπεριφορές και φαινόμενα εξαπάτησης. Έτσι και η χώρα μας, σταδιακά, άρχισε να προσαρμόζεται στις ευρωπαϊκές τάσεις και να εισάγει ειδικές ρυθμίσεις.

Ratio legis

Η εισαγωγή του άρ. 386B στον νέο Ποινικό Κώδικα (Ν. 4619/2019), με τίτλο «Απάτη σχετική με τις επιχορηγήσεις», σηματοδότησε την επιτακτική ανάγκη του Έλληνα νομοθέτη να θωρακίσει αποτελεσματικότερα την παρουσία του Δημοσίου και κυρίως τα οικονομικά συμφέροντα της ΕΕ απέναντι σε φαινόμενα διαφθοράς και απάτης. Μέχρι τη θέσπιση του Ν. 4619/2019, οι απάτες που αφορούσαν τη λήψη κρατικών επιχορηγήσεων αντιμετωπίζονταν από το ελληνικό ποινικό σύστημα

¹ *Καϊάφα-Γκμπάντι Μ.*, Ποινική προστασία των οικονομικών συμφερόντων της ΕΕ: Οι διατάξεις του Ν. 4689/2020, το σύστημα των ρυθμίσεων του και ζητήματα διαχρονικού δικαίου, Ποινική Δικαιοσύνη, 2025, σσ. 625-640.

είτε ως κοινές απάτες, βάσει του άρθρου 386 ΠΚ, είτε, μέσω των ειδικών διατάξεων του Ν. 2803/2000, ο οποίος είχε θεσπιστεί για τη προστασία των οικονομικών συμφερόντων των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων. Η πρακτική αυτή προκαλούσε σημαντικά αποδεικτικά ζητήματα, που οφείλονταν στον δυσχερή εντοπισμό των απαιτούμενων στοιχείων για την πλήρωση της αντικειμενικής και υποκειμενικής υπόστασης του αδικήματος, ήτοι της απατηλής συμπεριφοράς, της δημιουργηθείσας πλάνης (εξαιτίας της λέξης “πείθοντας”²), της περιουσιακής διαθέσεως, της βλάβης ξένης περιουσίας, του σκοπού προσπορισμού παράνομου περιουσιακού οφέλους, και ιδίως, του μεταξύ αυτών υφιστάμενου αντικειμενικού αιτιώδους συνδέσμου. Ειδικότερα μάλιστα, η εν λόγω δυσχέρεια εντοπίζεται και σε δύο ακόμα κρίσιμες προβληματικές: i) Αρχικά, ανακύπτει ο κίνδυνος ατιμωρησίας του δράστη, παρά την αρχική απατηλή του συμπεριφορά, στην περίπτωση που η επιχορήγηση, αν και λήφθηκε κατόπιν δήλωσης αναληθών στοιχείων, χρησιμοποιήθηκε τελικά σύμφωνα με τους προβλεπόμενους περιορισμούς. ii) Παράλληλα, ζήτημα αναφύεται με την απουσία του στοιχείου της παραπλάνησης ως προς τη βλάβη του Δημοσίου ή στη μεταγενέστερη βλάβη της δημόσιας περιουσίας, που προκαλείται όταν υπάρχει μεν νόμιμη λήψη της επιχορηγήσεως, αλλά αυτή χρησιμοποιείται για σκοπούς προδήλως άσχετους.³

Έννομο αγαθό

Αναγκαίος κρίνεται στο σημείο αυτό ο προσδιορισμός του εννόμου αγαθού που πλήττεται από την παράνομη συμπεριφορά που περιγρά-

φει η υπό εξέταση ρύθμιση. Η ενσωμάτωση του άρθ. 386B στο 23ο Κεφάλαιο του Ποινικού Κώδικα, καθώς και η χρήση του όρου “απάτη” για τον χαρακτηρισμό της πράξης, κατατείνουν αρχικά, κατά λογική και νομική αναγκαιότητα, στην άποψη ότι με τη διάταξη αυτή προστατεύεται η περιουσία του Δημοσίου⁴. Με μια απλή αντιπαραβολή των διατάξεων της κοινής απάτης και της απάτης σχετικής με τις επιχορηγήσεις, προκύπτει με ασφάλεια η προστασία αν όχι του ίδιου, πάντως ενός συγγενικού εννόμου αγαθού. Στην πραγματικότητα όμως, στη νέα αυτή διάταξη του άρθ. 386B ΠΚ, βαρύνουσα σημασία δίνεται στην προσβολή της δημόσιας ή ενωσιακής περιουσίας, ως τμήμα του κρατικού προϋπολογισμού. Υποστηρικτής αυτής της θέσης είναι ο καθηγητής Παπαδαμάκης, σύμφωνα με τον οποίο η παράνομη διεκδίκηση επιχορήγησης ή η χρησιμοποίηση αυτής κατά παράβαση των προβλεπόμενων, κατά την παροχή της, περιορισμών, ενέχει τον κίνδυνο διάθεσης των παροχών ενάντια στις κρατικές επιδιώξεις και κατά συνέπεια την αναίτια ανάλωση της δημόσιας περιουσίας⁵. Το γεγονός δε, ότι το ύψος του ποσού της επιχορήγησης συνιστά κριτήριο διάκρισης μεταξύ πλημμεληματικής και κακουργηματικής μορφής της πράξης, συνηγορεί υπέρ της άποψης ότι προστατεύεται η περιουσία.⁶

Από την άλλη πλευρά όμως, μεγάλο μέρος της θεωρίας υποστηρίζει πως με τη διάταξη του άρθ. 386B ΠΚ, ο νομοθέτης επεδίωκε περαιτέρω να προστατεύσει ένα υπερατομικό έννομο αγαθό. Αν και στην ελληνική έννομη τάξη δεν βρίσκει έρεισμα η γερμανική άποψη σχετικά με την προστασία κατ’ ουσία του συμφέροντος του κράτους, λόγω της διευρυμένης έννοιας

2 Μυλωνόπουλος Χ., Ποινικό δίκαιο - Ειδικό μέρος, Νομική Βιβλιοθήκη, 4η έκδ., 2021, σελ. 473.

3 Μυλωνόπουλος Χ., ό.π., σσ. 497-505.

4 Μπουρμάς Γ., εις Ο νέος Ποινικός Κώδικας - Ερμηνεία κατ’ άρθρο του 4619/2019, Νομική Βιβλιοθήκη, 2^{ος} τόμ., 2^η έκδ., 2025, σσ. 3678 επ.

5 Παπαδαμάκης Α., Απάτη σχετική με τις επιχορηγήσεις (άρθρο 386B ΠΚ) - Όρια αξιοποιούν - Σχέση με κοινή απάτη, Ποινική Δικαιοσύνη, 2025, σσ. 729-732.

6 Μαυροματάκης Ι., Απάτη περί των επιχορηγήσεων (άρ. 386B ΠΚ)- Σημεία αιχμής στην ερμηνεία του αδικήματος, Ποινική Δικαιοσύνη, 2023.

των επιχορηγήσεων, όπως αυτή θα αναπτυχθεί διεξοδικά στη συνέχεια, ορισμένοι θεωρητικοί, ανάγουν ως προστατευόμενο έννομο αγαθό, το υπερατομικό αγαθό της γενικότερης λειτουργίας του οικονομικού συστήματος του Κράτους και της ευταξίας του⁷. Η λογική πίσω από αυτή την προσέγγιση έγκειται στο γεγονός ότι με τις επιχορηγήσεις επωφελείται ο οικονομικός μηχανισμός, ο οποίος ταυτόχρονα μπορεί να υποστεί και μεγάλη ζημία, όταν αυτές χρησιμοποιούνται «ακατάλληλα», και έτσι προσβάλλεται όχι μόνο η ευταξία του οικονομικού συστήματος αλλά και η εμπιστοσύνη των πολιτών απέναντι στη λειτουργία του οικονομικού τομέα.

Μάλλον ορθότερος λοιπόν, θα ήταν ένας συγκεκριασμός των δύο απόψεων, αφού σε κάθε περίπτωση το άρθρο 386B ΠΚ αποσκοπεί στη διάθεση της νομίμως ληφθείσας παροχής, σύμφωνα με τις κρατικές επιδιώξεις, για την πραγμάτωση των αναπτυξιακών πολιτειακών στόχων. Μέσω της καταστολής της καταχρηστικής και ιδιοτελούς λήψης ή χρησιμοποίησης των επιδοτήσεων, προστατεύονται τόσο η δημόσια περιουσία, όσο και ο θεσμός της επιχορήγησης.⁸

Η έννοια της επιχορήγησης

Προς την κατεύθυνση αυτή, κρίνεται αναγκαία η εννοιολογική οριοθέτηση της “επιχορήγησης”, η οποία ωστόσο προσκρούει σε ένα νομοθετικό έλλειμμα. Στην Αιτιολογική Έκθεση του Ν. 4689/2020 ο νομοθέτης έκανε απλή αναφορά στον παραπάνω όρο, στον οποίο και συμπεριέλαβε και τις επιχορηγήσεις εκείνες που παρέχονται από τα Ευρωπαϊκά Ταμεία του γεωργικού,

θαλάσσιου και αλιευτικού τομέα, καθώς και τα πέντε μεγάλα “Ευρωπαϊκά Διαρθρωτικά και Επενδυτικά Ταμεία (ΕΔΕΤ)”, καλύπτοντας νομοτεχνικά ένα ευρύ φάσμα επιχορηγήσεων.⁹

Ελλείπει ρητά διατυπωμένου ορισμού της παραπάνω έννοιας στην ελληνική έννομη τάξη, επιχειρήθηκε από ορισμένους θεωρητικούς η πλήρωση αυτού του κενού. Σύμφωνα με τον καθηγητή Μυλωνόπουλο, «*επιχορήγηση γενικά είναι κάθε οικονομική παροχή που χορηγείται από τον δημόσιο προϋπολογισμό σε επιχειρήσεις, οργανισμούς ή ιδρύματα κοινωφελή, μορφωτικά με στόχο την ανάπτυξη ή ενίσχυση του*»¹⁰, ενώ ο καθηγητής Μαργαρίτης την ορίζει ως «*[...] τη βοήθεια που παρέχεται εκ μέρους του Κράτους ή των κρατικών φορέων σε ορισμένες επιχειρήσεις ή άτομα για ορισμένους σκοπούς ή υπό ορισμένες προϋποθέσεις*»¹¹.

Μολονότι οι ορισμοί αυτοί δεν συμπεριλαμβάνουν τις ιδιωτικές επιχορηγήσεις, με την αιτιολογία ότι εφόσον δεν επιβαρύνουν τον κρατικό προϋπολογισμό και κατ’ αποτέλεσμα ούτε την δημόσια περιουσία, πρέπει να κριθούν με τις διατάξεις για την κοινή απάτη (στην περίπτωση του κ. Μυλωνόπουλου) ο νομοθέτης αναφέρεται ρητά σε αυτές, δείχνοντας έμμεσα το νομικό του ενδιαφέρον.¹²

Τρόποι Τέλεσης του αδικήματος

Σε συνέχεια της ανωτέρω εννοιολογικής προσέγγισης των επιχορηγήσεων, καθίσταται ουσιώδης η προσέγγιση της αντικειμενικής υπόστασης του αδικήματος, που εξειδικεύεται σε τρεις διακριτές μορφές τέλεσης:

7 Μπιτζιλέκης Ν., Η ποινική προστασία των οικονομικών συμφερόντων της ΕΕ και ειδικότερα το αδίκημα της κοινοτικής απάτης, Ποινικά Χρονικά, 2010, υποσημείωση 7, σελ. 82.

8 Μυλωνόπουλος Χ., ό.π., σσ. 497-505.

9 Μπουρμάς Γ., ό.π., σσ. 3678 επ.

10 Μυλωνόπουλος Χ., ό.π., σελ. 497.

11 Μαργαρίτης Μ. /Μαργαρίτη Α., Ποινικός Κώδικας - Ερμηνεία-Εφαρμογή, Π.Ν. Σάκουλας, 2020, σελ. 1257.

12 Βλ. π.χ. άρθρο 3 παρ. 2 ΠΔ 29/2021 Οργανισμός “Ελληνικού Ιδρύματος Ευρωπαϊκής και Εξωτερικής Πολιτικής” :“Πόροι του ιδρύματος είναι: α). . . β). . . γ) Οι κάθε είδους χρηματικές ή άλλες παροχές, τακτικές ή έκτακτες, ιδιωτικές και κρατικές επιχορηγήσεις, καθώς και κληρονομίες, κληροδοσίες, συμφωνίες και χορηγίες για την εκπόνηση ερευνών και μελετών, καθώς και δωρεές οποιουδήποτε ημεδαπού ή αλλοδαπού φυσικού ή νομικού προσώπου προς αυτό”.

Δήλωση μη ορθών στοιχείων

Πρόκειται για τον πρώτο και με ενέργεια τελούμενο τρόπο τέλεσης του αδικήματος, στην οποία ενέργεια εκφράζεται η επιθυμία του δράστη να παραπλανήσει τις αρμόδιες προς επιχορήγηση αρχές. Στην έννοια της δήλωσης περιλαμβάνονται τόσο οι γραπτές, όσο και οι προφορικές, ρητές ή σιωπηρές παραστάσεις, εφόσον μπορούν να γίνουν αντιληπτές από τρίτους, σχετικές με οτιδήποτε αφορά την επιχορήγηση και σε κάθε στάδιο λήψης αυτής¹³. Αντιπροσωπευτικό παράδειγμα η δήλωση ψευδών στοιχείων σχετικά με τον αριθμό των ζώων ή της έκτασης των βοσκοτοπιών, όπως παρατηρείται στην υπόθεση του ΟΠΕΚΕΠΕ.

Γίνεται αντιληπτό πως ο νομοθέτης αποφεύγει να χρησιμοποιήσει τον όρο «γεγονότα», χρήση του οποίου έκανε επί μακρόν στη βασική μορφή του άρθρου (386 ΠΚ), και αντ' αυτού καταφεύγει στον πιο διευρυμένο -του τελευταίου- όρο «στοιχεία»¹⁴. Ο όρος αυτός των “στοιχείων” εναρμονίζεται περισσότερο με τη φύση του ιδιαίτερου αυτού εγκλήματος, καθώς οι επιχορηγήσεις εγκρίνονται και εκταμιεύονται κατόπιν της εξέτασης στοιχείων. Ταυτόχρονα, με τον τρόπο αυτό, διευρύνεται και το πεδίο εφαρμογής της ρύθμισης.

Επίσης, είναι κρίσιμη η επιλογή του νομοθέτη να χρησιμοποιήσει τον όρο «μη ορθά» (στοιχεία), δηλαδή ως αυτά που δεν ανταποκρίνονται στην πραγματικότητα, ενώ τα αληθινά είτε αποκρύπτονται¹⁵, είτε διαψεύδονται¹⁶. Εδώ παρατηρείται και η αποφυγή χρήσης του όρου «ψευδής», στοιχείο που απομα-

κρύνει ακόμη περισσότερο από τη διάταξη της κοινής απάτης.

Δήλωση ελλιπών στοιχείων

Ο δεύτερος ενεργητικός τρόπος τέλεσης του εγκλήματος εμπεριέχει το στοιχείο της σκόπιμης παράλειψης δήλωσης ορισμένων στοιχείων μιας γενικότερης κατάστασης από πλευράς του δράστη, προκειμένου να προσποριστεί συγκεκριμένης επιχορήγησης. Ειδικότερα, τα δολίως παραλειφθέντα στοιχεία είναι τόσο κρίσιμα, ώστε η απουσία τους να συνθέτει μια μη πραγματική εικόνα- δήλωση, ενέχοντας το στοιχείο της εξαπάτησης¹⁷. Συνεπώς, η δήλωση δεν εκφράζει την πραγματικότητα, καθώς αποκρύπτονται τα στοιχεία εκείνα που θα μετέβαλαν τελείως το περιεχόμενο της προς το πραγματικά ισχύον, με στόχο να εγκριθεί παράνομα η όποια επιχορήγηση.

Δεν υπάρχει αμφιβολία πως εξαιρείται των παραπάνω περιγραφόμενων, η περίπτωση εκείνη όπου ο δράστης κατέστησε υπόψιν των αρμοδίων, για την έγκριση της επιχορήγησης αρχών, πως τα στοιχεία αυτά ελλείπουν και ότι οφείλουν να συμπληρωθούν, διότι στο ενδεχόμενο αυτό δεν πληρούται η αντικειμενική υπόσταση του εγκλήματος.

Παράλειψη γνωστοποίησης γεγονότων

Η τρίτη και τελευταία μορφή τέλεσης του εγκλήματος με παράλειψη, προσομοιάζει στην «παρασιώπηση αληθινών γεγονότων»¹⁸ και

13 Περιλαμβάνει τόσο τις δηλώσεις σε γραπτή (χωρίς να απαιτείται συγκεκριμένη τυπική μορφή) όσο και σε προφορική μορφή (εφόσον απευθύνονται στον αρμόδιο φορέα/πρόσωπο), ρητές ή σιωπηρές αλλά πάντως να γίνουν αντιληπτές από τρίτους, σχετικά με στοιχεία/γεγονότα που σχετίζονται με την επιχορήγηση σε όλα τα στάδια της διαδικασίας, όπως αυτά αναλύθηκαν ανωτέρω, βλ. και *Μυλωνόπουλο Χ.*, Ειδικό Μέρος, ό.π., σελ. 455.

14 *Αποστολίδου Α.*, ό.π., σελ. 283 επ. σχετικά με την έννοια των στοιχείων.

15 *Tiedemann*, Το Οικονομικό Ποινικό Δίκαιο στην Ευρώπη-Μία αξιολογική προσέγγιση, απόδοση, *Τσόλκα Ο.*, ΠοινΧρ, 2011, σελ. 755, τα οποία θα πρέπει να ισχύουν αναλογικά και για τις μη ορθές δηλώσεις, που ομοιάζουν με την έννοια των ανακριβών, που αναλύει η συγγραφέας.

16 *Παπαδαμάκης Α.*, Τα περιουσιακά εγκλήματα, Άρθρα 385-405 ΠΚ, Εκδόσεις Σάκκουλα, 5^η έκδ., 2025.

17 *Τσόλκα Ο.*, ό.π. σελ. 756.

18 *Σπινέλλης Δ.*, Ποινικό Δίκαιο Ειδικό Μέρος, Εγκλήματα κατά της ιδιοκτησίας και των περιουσιακών εννόμων αγαθών, Εκδόσεις Σάκκουλα, 2011, σελ. 366.

αφορά την υποχρέωση του δράστη να γνωστοποιεί, στις αρμόδιες προς έγκριση των επιχορηγήσεων αρχές, ένα γεγονός που όμως παραλείπει να κάνει γνωστό. Εδώ ο νομοθέτης χρησιμοποιεί τον όρο γεγονός περισσότερο ως μια κατάσταση που οφείλει να εξωτερικευθεί, είτε αφορά το παρελθόν, είτε το παρόν, πάντως όχι για το μέλλον. Πρόκειται όμως για μια πραγματική κατάσταση που αποσιωπάται και όχι για μια βούληση ή πρόθεση του δράστη, διότι οι τελευταίες δεν μπορούν να τιμωρηθούν (αρχή μη τιμώρησης του φρονήματος)¹⁹.

Με αφορμή αυτόν τον τελευταίο τρόπο τέλεσης του αδικήματος, γεννάται μια διχογνωμία που αφορά τον χαρακτηρισμό του εγκλήματος ως γνήσιας ή μη γνήσιας παράλειψης. Ίσως ορθότερο θα ήταν να θεωρηθεί ως έγκλημα μη γνήσιας παράλειψης, διότι ο δράστης, αν και έχει την ιδιαίτερη νομική υποχρέωση να γνωστοποιήσει στις αρμόδιες αρχές για την έγκριση της επιχορήγησης συγκεκριμένα γεγονότα που επηρεάζουν την τύχη της αίτησης του, εκείνος δεν το πράττει σκοπίμως²⁰.

Έγκλημα βλάβης ή διακινδύνευσης;

Συμπερασματικά, σε ό,τι αφορά, τη διάκριση μεταξύ εγκλήματος βλάβης ή διακινδύνευσης (και μεταξύ των ειδών διακινδύνευσης), αυτή βρίσκεται σε απόλυτη συνάρτηση με τον εξωτερικό όρο του αξιοποιίνου. Πρώτα απ' όλα, το έγκλημα του άρ. 386B ΠΚ απέχει παρασάγγας από την κατηγορία εγκλημάτων βλάβης, διότι δεν προϋποθέτει την επέλευση της εκάστοτε περιουσιακής μεταβίβασης για να συνίσταται ολοκληρωμένο αξιόποινο²¹. Ως προς τη διάκριση σε συγκεκριμένης ή αφηρημένης διακιν-

δύνευσης, αυτή εξαρτάται από το εάν θεωρηθεί η ικανοποίηση του αιτήματος, εξωτερικός όρος του αξιοποιίνου, ερώτημα που είναι στον πυρήνα του δογματικού. Εάν λοιπόν υποτεθεί ότι η αντικειμενική υπόσταση του εγκλήματος πληρούται μόνο δια της υποβολής αιτήσεως για επιχορήγηση, το υπό κρίση έγκλημα δημιουργεί έναν γενικό κίνδυνο -θεωρείται επικίνδυνο έγκλημα- και ανήκει στην κατηγορία των εγκλημάτων αφηρημένης διακινδύνευσης. Η άποψη αυτή είναι κρατούσα και υποστηρίζεται από την καθηγήτρια Καστανίδου και τον καθηγητή Μυλωνόπουλο. Στον αντίποδα, έχει υποστηριχθεί και η θέση που εντάσσει την έγκριση του αιτήματος για επιχορήγηση στην αντικειμενική υπόσταση του εγκλήματος, με την έννοια ότι ο νόμος τη θεωρεί προϋπόθεση του αξιοποιίνου και αντίστοιχα ως εξωτερικό όρο του αξιοποιίνου θεωρεί την εκταμίευση του ποσού της επιχορήγησης στον αιτούντα. Σε αυτήν την τελευταία περίπτωση, το έγκλημα χαρακτηρίζεται ως συγκεκριμένης διακινδύνευσης. Μάλιστα, ο καθηγητής Παπαδαμάκης υποστηρίζει την παραπάνω άποψη, θεωρώντας πως το έγκλημα έχει τελειωθεί μόλις εγκριθεί το αίτημα της επιχορήγησης, ενώ όταν ο δικαιούχος εισπράξει το ποσό της επιχορήγησης, το έγκλημα αποπερατώνεται ουσιαστικά²².

Ιδιώνυμο έγκλημα της παραγράφου 2

Με την παράγραφο 2 του άρθρου 386B ΠΚ περιγράφεται ένα ιδιώνυμο έγκλημα, με το οποίο προστίθεται ένας τρόπος τέλεσης του αδικήματος της “απάτης σχετικής με τις επιχορηγήσεις”, που απομακρύνεται από τις πράξεις εξαπάτησης της παραγράφου 1²³, και

19 Μανωλεδάκης Ι., Ποινικό Δίκαιο, Επιτομή Γενικού Μέρους, άρθρα 1-49 ΠΚ, με επιμέλεια Καϊάφα Γκμπάντι Μ. / Συμμεωνίδου-Καστανίδου Ε., Εκδόσεις Σάκκουλα, 2005, σελ. 23.

20 Μυλωνόπουλος Χ., Ποινικό Δίκαιο Ειδικό Μέρος- Τα εγκλήματα κατά της ιδιοκτησίας και της περιουσίας (άρθρα 372-406 ΠΚ), Π.Ν. Σάκκουλας, 2006, σελ. 460.

21 Μαυροματάκης Ι., Απάτη περί των επιχορηγήσεων (άρ. 386B ΠΚ)- Σημεία αιχμής στην ερμηνεία του αδικήματος, Ποινική Δικαιοσύνη, 2023, σσ. 1192-1197.

22 Παπαδαμάκης Α., ό.π. (υποσημείωση 16), 2025.

23 Καϊάφα-Γκμπάντι Μ., Οικονομικό Έγκλημα και Διαφθορά στο Δημόσιο Τομέα, 3^{ος} τόμ., Π.Ν. Σάκκουλας, 2015, σελ. 25.

περιορίζεται, στη μετέπειτα κατάχρηση, ακόμη και της νομίμως ληφθείσας επιχορήγησης, ή στη μη κατά προορισμό χρήση αυτής²⁴. Η πράξη δηλαδή, που αποκτά ποινική απαξία με τη συγκεκριμένη διάταξη έγκειται ακριβώς στην παράβαση των “περιορισμών χρήσης”, οι οποίοι αποτελούν ουσιαστικά μια συγκεκριμενοποίηση του σκοπού της επιχορήγησης και της πραγματικής βούλησης των δημόσιων ή ενωσιακών αρχών που την παρέχουν προς εκπλήρωση αυτού. Παράβαση δε των περιορισμών αυτών, μπορεί να θεωρηθεί ακόμη και η μη δραστηριοποίηση του δράστη προς επίτευξη των επιδιωκόμενων σκοπών²⁵. Περαιτέρω, σημαντικό κρίνεται να επισημανθεί η αναφορά του νομοθέτη σε κατάχρηση όχι μόνο χρηματικής παροχής, αλλά και αντικειμένου, επιβεβαιώνοντας καθ’ αυτόν τον τρόπο την άποψη πως στην έννοια της επιχορήγησης εντάσσεται και η παροχή υλικού αντικειμένου.

Ως προς το είδος του αδικήματος, και σε συνάρτηση με τα όσα αναφέρθηκαν για το είδος της δόλιας απόληψης επιχορηγήσεων (παρ. 1), ερμηνευτικά ασφαλέστερη διαφαίνεται η άποψη πως η εν λόγω συμπεριφορά συνιστά ένα έγκλημα αφηρημένης διακινδύνευσης, καθώς εν προκειμένω, για την πλήρωση της αντικειμενικής υπόστασης δεν απαιτείται απόδειξη βλάβης ή συγκεκριμένου κινδύνου. Συνοψίζοντας λοιπόν, θα λέγαμε πως η διάταξη της παραγράφου 2 του άρθ. 386B ΠΚ ποινικοποιεί κατά κάποιο τρόπο την αστοχία του κοινωνικού σκοπού της παροχής, η οποία οφείλεται στην χρήση και μόνο της επιχορήγησης για αλλότριους σκοπούς, ακόμα και όταν ο δράστης έχει λάβει την επιχορήγηση νομίμως²⁶.

Συρροή

Κατόπιν όλων των προαναφερθέντων, είναι σαφές πως με την εισαγωγή του άρθρου 386B στον Ποινικό Κώδικα ανέκυψε ένα ακόμα σημαντικό ζήτημα που προκαλεί διχογνωμία στη θεωρία, και σχετίζεται με το είδος της συρροής που υφίσταται μεταξύ αυτού και της κοινής απάτης ή της ευρωπατίας. Σύμφωνα με την άποψη του καθηγητή Παπαδαμάκη, ο οποίος, όπως προαναφέρθηκε υποστηρίζει πως μοναδικό προστατευόμενο έννομο αγαθό είναι εν προκειμένω η περιουσία, και κατ’ επέκταση, η διάταξη του άρθ. 386B ΠΚ ανάγει στην πραγματικότητα μία απόπειρα απάτης σε τελειωμένο έγκλημα. Δεχόμενοι λοιπόν, αυτή την εκδοχή, υφίσταται μία σχέση ειδικότητας²⁷ μεταξύ των δύο εγκλημάτων, με την έννοια ότι αν η επίδικη συμπεριφορά, με τη μορφή της “απάτης σχετικής με τις επιχορηγήσεις” εξελιχθεί και αποκτήσει όλα τα μορφολογικά και νομοτυπικά στοιχεία της κοινής απάτης, τότε η διάταξη του άρθ. 386B ΠΚ θα τύχει εφαρμογής ως ειδικότερη, δεδομένου ότι η τελευταία περιορίζεται μόνο στις κρατικές επιχορηγήσεις και δεν θα τεθεί θέμα συρροής λόγω της σχέσης αμοιβαίου αποκλεισμού, όταν απουσιάζει κάποιο στοιχείο θεμελιωτικό της κοινής απάτης²⁸.

Η αντίθετη άποψη υποστηρίζεται από τον καθηγητή Μπιτζιλέκη²⁹, ο οποίος κάνει λόγο για σχέση υπαλληλίας μεταξύ των δύο αδικημάτων, θεωρώντας το άρθ. 386B ΠΚ ως ιδιώνυμο έγκλημα σε σχέση με την κοινή απάτη. Θεωρείται, δηλαδή, η “απάτη σχετική με τις επιχορηγήσεις” ως ένα είδος παρέκκλισης από το άρθ. 386 ΠΚ, η οποία, αν καταργηθεί, θα καταστεί μη αξιόποινη η σχετική συμπεριφορά. Βάσει αυτής της προσέγγισης, μεταξύ των δύο αναφερόμενων αδικημάτων υπάρχει φαινομε-

24 Μπουρμάς Γ., ό.π., σελ. 3678 επ.

25 ΑΠ 1095/2019 ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ.

26 Μυλωνόπουλος Χ., ό.π., σσ. 497-505.

27 ΑΠ 131/2020, Διαθέσιμη σε: ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ.

28 Παπαδαμάκης Α., ό.π. (υποσημείωση 5), σσ. 729-732.

29 Μπιτζιλέκης Ν., Αρχές και συνέπειες της φαινομενικής συρροής εγκλημάτων, Ποινικά Χρονικά, 2007, σσ. 388-389.

νική κατ' ιδέα συρροή³⁰ και εφαρμόζεται μόνο το έγκλημα του άρ. 386B παρ. 1 ΠΚ, σύμφωνα με την αρχή της απορρόφησης, και όχι της ειδικότητας. Αυτή η άποψη συμπορεύεται με την αντίληψη ότι με τη διάταξη του άρ. 386B ΠΚ προστατεύεται πέρα από την περιουσία και ένα υπερατομικό αγαθό.

Ως προς το ζήτημα της συρροής του άρ. 386B ΠΚ και της ευρωπαϊκής (άρ. 24 παρ.1 Ν. 4689/2020) τα πράγματα είναι πιο απλά, καθώς το ίδιο το άρθρο προβλέπει ρήτρες σχετικής επικουρικότητας υπέρ του βαρύτερου, δηλαδή όταν προκύπτει ότι πληρούται η αντικειμενική υπόσταση των άρ. 386, 386A και 386B ΠΚ³¹. Το ζήτημα δε, διευκρινίζεται αναλυτικά και στην Αιτιολογική Έκθεση³² του νόμου, όπου αποκρυσταλλώνεται μία σαφής ερμηνευτική γραμμή, η οποία δεν καταλείπει περιθώρια αμφιβολίας. Έτσι, μεταξύ των δύο εγκλημάτων (άρ. 386B ΠΚ και άρ. 24 παρ. 1, 2 Ν. 4689/2020) θα έχουμε φαινομενική συρροή υπέρ του βαρύτερου, σύμφωνα με την αρχή της επικουρικότητας.

Συμπερασματικά

Από τα προαναφερθέντα, συνάγεται με βεβαιότητα πια πως η δημιουργία αυτοτελούς, ποινικά κολάσιμης συμπεριφοράς με το άρ. 386B ΠΚ καθίστατο το πλέον αναγκαία, ώστε να αποφευχθούν οι αποδεικτικές δυσχέρειες της κοινής απάτης. Η σύλληψή της εξυπηρετεί την προστασία, πρωτίστως μεν της περιουσίας, εξίσου όμως και του υπερατομικού εννόμου αγαθού του θεσμού των επιχορηγήσεων. Δεδομένου ότι, εξαιτίας της νεότητας της διάταξης, οι συμπεριφορές που ποινικοποιούνται με το άρ. 386B ΠΚ δεν έχουν τύχει ευρείας νομολογιακής εφαρμογής, παρά μόνο έχουν διατυπωθεί πολυποίκιλες και συχνά αντικρουόμενες απόψεις, θα ήταν εξαιρετικά ενδιαφέρον να διερευνηθεί περαιτέρω το ζήτημα. Υποθέσεις μάλιστα, όπως αυτή του ΟΠΕΚΕΠΕ μπορούν να λειτουργήσουν ως καταλύτης και να συμβάλουν καθοριστικά στη διαμόρφωση πάγιας νομολογίας των δικαστηρίων μας.

30 Μπουρμάς Γ., ό.π., σελ. 3682.

31 Μαυροματάκης Ι., ό.π., σσ. 1192-1197.

32 Αιτιολογική Έκθεση Ν. 4689/2020, σσ. 15-16, διαθέσιμη σε: <https://ministryofjustice.gr/wp-content/uploads/2020/05/aitiologiki-ekthesi-n.4689.pdf>

Κτηματολογική Διαμεσολάβηση: Οι αλλαγές που επέφερε ο Ν. 5197/2025

Κωνσταντίνα Επίχαρις Γερανού

Πεμπτοετής Φοιτήτρια Νομικής Σχολής ΑΠΘ

Εισαγωγή

Ως διαμεσολάβηση ορίζεται η μέθοδος εξωδικαστικής επίλυσης ιδιωτικών διαφορών, στην οποία τα μέρη, με τη βοήθεια και συνδρομή του διαμεσολαβητή, δηλαδή, ενός τρίτου, ανεξάρτητου και ουδέτερου ως προς τα μέρη προσώπου, επιχειρούν να καταλήξουν μέσω της διαπραγμάτευσης μεταξύ τους, σε μία βιώσιμη και αμοιβαία ικανοποιητική διευθέτηση της διαφοράς τους.¹ Η κτηματολογική διαμεσολάβηση συνιστά εναλλακτική μορφή επίλυσης κτηματολογικών διαφορών, όπου με εξωδικαστική μέθοδο επιτυγχάνεται η διόρθωση των κτηματολογικών σφαλμάτων από τον προϊστάμενο του κτηματολογικού γραφείου, δίχως τη συνδρομή δικαστικής απόφασης. Σε ευρωπαϊκό επίπεδο μετά τη θέσπιση της οδηγίας 2008/52/EK η διαμεσολάβηση έχει ισχύ και εφαρμόζεται σε όλα τα κράτη της ΕΕ. Σε εθνικό επίπεδο καθίσταται υποχρεωτική η αρχική συνεδρία διαμεσολάβησης σε κατηγορίες υποθέσεων με ποινή απαραδέκτου της συζήτησης της αγωγής.² Περιλαμβάνονται περιπτώσεις διόρθωσης ανακριβούς κτηματολογικής εγγραφής λόγω του ότι ο αληθής δικαιούχος επικαλείται κτήση κυριότητας του με χρησικτησία. Ένας περαιτέρω λόγος αποτελεί η πρόθεση των κληρονόμων

που καλούνται με διαθήκη της αφαίρεσης από το κτηματολογικό φύλλο των κληρονόμων που καλούνται με την εξ αδιαθέτου κληρονομική διαδοχή καθώς και επιδίωξη για ακύρωση προσημείωσης υποθήκης ή άλλης ασφαλιστικής καταχώρησης.³ Οι πιο πρόσφατοι νόμοι για την κτηματολογική διαμεσολάβηση είναι ο νόμος 5197/2025 (Άρθρο 59), που εισήγαγε την υποχρεωτική διαμεσολάβηση για διαφορές με το Δημόσιο, ΟΤΑ, ΝΠΔΔ, και ο νόμος 5232/2025, που έκανε νομοτεχνικές διευκρινίσεις, και οι δύο εκδόθηκαν το 2025, με το άρθρο 59 του Ν.5197/2025 να τροποποιεί το άρ. 6 παρ. 2 του νόμου 2664/1998 για την Υποχρεωτική Αρχική Συνεδρία (Υ.Α.Σ.) και τις διαδικασίες.

Πρώτο μέρος

Εισαγωγικές παρατηρήσεις

Στις 16 Μαΐου 2025 δημοσιεύτηκε στο Φ.Ε.Κ. ο Ν. 5197/2025, ο οποίος επέφερε ρηξικέλευθες αλλαγές στα όσα γνωρίζαμε μέχρι σήμερα ως προς την κτηματολογική διαμεσολάβηση. Δυνάμει του άρ. 59 αυτού, τροποποιείται ριζικά το άρ. 6 παρ. 2 του ν. 2664/1998 όσον αφορά την υποχρεωτική αρχική συνεδρία κτηματολογικής διαμεσολά-

1 Κοτσίρη Κ., Η διαμεσολάβηση στο ελληνικό δίκαιο, Εκδόσεις Σάκκουλα, 2020, σελ. 25.

2 Ν. 4640/2019, άρθρο 6 παρ. 2, πριν την τροποποίησή του από τον Ν. 5197/2025.

3 Γεωργιάδη Α., Κτηματολογικό Δίκαιο, 2η έκδοση, Νομική Βιβλιοθήκη, 2021, σελ. 422.

βησης, με την υπαγωγή στην τελευταία και των διαφορών με εναγόμενο το Ελληνικό Δημόσιο, Οργανισμούς Τοπικής Αυτοδιοίκησης (ΟΤΑ) και νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου (ΝΠΔΔ), αλλά και με την εισαγωγή ενός νόμιμου (μαχητού) τεκμηρίου στις ιδιοκτησιακές διαφορές που στρέφονται κατά του Ελληνικού Δημοσίου.⁴

Το νομικό καθεστώς πριν τον Ν.5197/2025

Με τον νόμο 4640/2019 καθιερώθηκε ένας εξωδικαστικός μηχανισμός επίλυσης διαφορών, που αποσκοπεί στην ταχεία εξωδικαστική επίλυση αστικών και εμπορικών διαφορών. Στο άρθρο 6 παρ. 2 του ίδιου νόμου, προβλεπόταν ότι εφόσον στις διαφορές αυτές, διάδικο μέρος ήταν το Δημόσιο, ΟΤΑ, και ΝΠΔΔ, τότε αυτές εξαιρούνταν από την Υποχρεωτική Αρχική Συνεδρία(ΥΑΣ), ανεξαρτήτως, εάν στη δίκη συμμετείχε φυσικό πρόσωπο ως ομόδικος τους. Στη συγκεκριμένη ρύθμιση κρίσιμο στοιχείο δεν αποτελούσε ο χαρακτηρισμός μιας διαφοράς ως ιδιωτικής ή δημόσιας, αλλά η ίδια η εμπλοκή του Δημοσίου ή ΟΤΑ ή ΝΠΔΔ ως διαδίκων, γεγονός που αρκούσε για την εξαίρεση της διαφοράς από την υποχρέωση διενέργειας αρχικής συνεδρίας. Κρίθηκε μάλιστα από τη νομολογία, ότι ειδικά στις κτηματολογικές διαφορές, υφίσταται αναγκαστική παθητική ομοδικία, γι' αυτό και η απαλλαγή από την ΥΑΣ επεκτεινόταν σε όλους τους εναγομένους,⁵ γεγονός που γίνεται δεκτό και από την νομολογία με την απόφαση Μον. Πρ. Κέρκυρας 92/24.

Δεύτερο μέρος

Οι αλλαγές που επέφερε ο Ν. 5197/2025

Η ρύθμιση του άρθρου 59 Ν. 5197/25

Δυνάμει του άρθρου 59 Ν. 5197/2025 θεσμοθετείται η υποχρεωτική αρχική συνεδρία (ΥΑΣΔ)

διαμεσολάβησης και για τις κτηματολογικές διαφορές, όπου εναγόμενος καθίσταται το Ελληνικό Δημόσιο. Όπως ορίζει το άρθρο 59 παρ. 1.εδ ζ' του νόμου *“Αν μεταξύ των διαδίκων περιλαμβάνονται το Δημόσιο, Οργανισμοί Τοπικής Αυτοδιοίκησης ή νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου, κατά παρέκκλιση της παρ. 2 του άρθρου 6 του Ν. 4640/2019 και κάθε άλλης αντίθετης διάταξης, αυτοί συμμετέχουν στην Υποχρεωτική Αρχική Συνεδρία Διαμεσολάβησης, στην οποία εκπροσωπούνται από τον αρμόδιο λειτουργό του Νομικού Συμβουλίου του Κράτους και από τους υπηρετούντες νομικούς συμβούλους, ή δικηγόρους με έμμισθη εντολή ή από δικηγόρους με ειδική προς τούτο πληρεξουσιότητα, αντιστοίχως.”* Η ισχύς αυτής της διάταξης αρχίζει από 16 Σεπτεμβρίου 2025, σύμφωνα με το ίδιο άρθρο. Άξιο προσοχής τυγχάνει το γεγονός ότι η νέα διάταξη κάνει μνεία μόνο ότι η διαδικασία της υποχρεωτικής ΥΑΣ για τους ΟΤΑ και ΝΠΔΔ αρχίζει αμέσως από την δημοσίευση του νέου νόμου στο ΦΕΚ, εν προκειμένω από 16-5-2025. Αυτή η διάταξη εισάγει μια καινοφανή υποχρέωση ως προς την ανάγκη συμμόρφωσης των δημοσίων φορέων που υπό την προηγούμενη ρύθμιση δεν υφίστατο. Πρακτικά αυτό σημαίνει πως οι εμπλεκόμενοι στην κτηματολογική διαμεσολάβηση φορείς θα πρέπει να συμμορφώνονται παραχρήμα με την υποχρεωτική διαδικασία ειδάλλως θα επέλθουν αντιμέτωποι με τυχόν συνέπειες, όπως το απαράδεκτο της αγωγής. Καθίσταται σαφές λοιπόν πως μία εκ των κρισιμότερων αλλαγών με το πριν τον Ν.5197/2025 καθεστώς αποτελεί η υποχρέωση συμμετοχής του Ελληνικού Δημοσίου στην πρώτη συνεδρία, καινοφανής διαδικασία που μέχρι πρότινος δεν υφίστατο, καθώς η έναρξη ισχύος υπό το άρ. 6 παρ. 2 του Ν. 2664/1998 αφορούσε γενικά τις ιδιωτικές διαφορές.⁶ Η νομολογία έχει δεχτεί με την ΑΠ 1022/2021 πως

4 Ν. 5197/2025 «Ρυθμίσεις για την επιτάχυνση της απονομής της δικαιοσύνης», άρθρο 59, ΦΕΚ Α' 76/16.5.2025.

5 Γιαννόπουλος Π., Η Υποχρεωτική Αρχική Συνεδρία Διαμεσολάβησης, Δίκη 2021, σελ.208.

6 Δημητράτου Ι., Νόμος 5197/2025 και κτηματολογική διαμεσολάβηση: Η υποχρεωτική συμμετοχή του Δημοσίου στην ΥΑΣ, ΕλλΔνη, 2025, σσ.1120–1125.

η υποχρεωτική συμμετοχή του Δημοσίου στην ΥΑΣ δεν παραβιάζει το Σύνταγμα ενώ ενισχύει τη νομιμότητα της διαδικασίας.

Δευτερευόντως όπως αναφέρεται στη συνέχεια του ίδιου άρθρου στο εδάφιο β' της παραγράφου 1 *“Ειδικότερα οι αρμόδιοι λειτουργοί του Νομικού Συμβουλίου του Κράτους συμμετέχουν στην Υποχρεωτική Αρχική Συνεδρία, μέσω τηλεδιάσκεψης, εκτός εάν εγγράφως δηλώσουν στον Διαμεσολαβητή ότι επιθυμούν τη συμμετοχή τους με φυσική παρουσία.”* Από το εδάφιο αυτό προκύπτει ο τρόπος εκπροσώπησης του Ελληνικού Δημοσίου στην ΥΑΣ, διαδικασία που εξέλειπε από τον προηγούμενο νόμο καθώς το Δημόσιο δεν συμμετείχε στη διαδικασία.

Περαιτέρω όσον αφορά την προθεσμία στην παρ. 3' εδ. β' του ίδιου άρθρου *“Εως τη διενέργεια της Υποχρεωτικής Αρχικής Συνεδρίας, η οποία, κατά παρέκκλιση κάθε άλλης διάταξης, γνωστοποιείται στο Ελληνικό Δημόσιο τουλάχιστον τριάντα (30) ημέρες πριν από τη Συνεδρία, παρέχεται στους αρμόδιους λειτουργούς έγγραφο των αρμόδιων Υπηρεσιών σχετικά με την προβολή ή μη δικαιωμάτων του Δημοσίου επί του δικαιώματος που προσβάλλεται με την ανακριβή πρώτη εγγραφή.”* Επομένως συνάγεται προθεσμία 30 ημερών πριν από τη συνεδρία κατά την οποία η ΥΑΣ οφείλει να γνωστοποιηθεί στο Δημόσιο.

Εξαιρετικής σημασίας αποτελεί η συνέπεια που προβλέπει ο νόμος περί μη συμμόρφωσης του Δημοσίου στην (έγκαιρη) αποστολή του εγγράφου με το οποίο επιτυγχάνεται η προβολή δικαιωμάτων από την πλευρά του εναγομένου, εν προκειμένω του Δημοσίου. Όπως νόμος ορίζει *ηκμη αποστολή του ανωτέρω εγγράφου, καθώς και η μη έγκαιρη αποστολή του από τον υπάλληλο της αρμόδιας Υπηρεσίας συνιστά ειδικό πειθαρχικό παράπτωμα, για το οποίο επιβάλλονται οι πειθαρχικές ποινές των περ. α) έως ε) του άρθρου 109 του Κώδικα Κατάστασης Δημοσίων Πολιτικών Διοικητικών Υπαλλήλων και Υπαλλή-*

λων Ν.Π.Δ.Δ. (Ν. 3528/2007, Α' 26). Η ύπαρξη πειθαρχικού παραπτώματος που επιβαρύνει τον εναγόμενο συνιστά μία ακόμη αλλαγή που επέφερε ο παρών νόμος, καθώς προ τροποποίησης δεν υπήρχε πρόβλεψη περί επιβολής ποινής σε περίπτωση μη συμμόρφωσης.

Ένα άλλο ζήτημα που προκύπτει από το άρθρο 59 του νόμου είναι η παραγωγή άμεσης εκτελεστότητας. Πιο συγκεκριμένα *“Σε περίπτωση επίτευξης συμφωνίας, το πρακτικό του δια-μεσολαβητή καταχωρίζεται στο κτηματολογικό φύλλο και διορθώνεται η ανακριβής κτηματολογική εγγραφή.”*. Αυτό γίνεται δεκτό και από τη νομολογία. Συγκεκριμένα οι αποφάσεις ΑΠ1329/2020 και ΑΠ 1230/2019 δέχονται ότι η συμφωνία διαμεσολάβησης που καταχωρίζεται στο κτηματολογικό φύλλο παράγει άμεση διόρθωση της εγγραφής. Επομένως προκύπτει από το γράμμα του νόμου πως το πρακτικό που καταχωρίζεται στο κτηματολογικό φύλλο επιφέρει αυτόματη διόρθωση. Αυτό αποτελεί ακόμη μία διαφοροποίηση με το προγενέστερο καθεστώς όπου το πρακτικό βάσει του άρθρου 6 παρ. 2 του νόμου 2664/1998 δεν παρήγαγε άμεση εκτελεστότητα.⁷

Συνοπτική απαρίθμηση κύριων χαρακτηριστικών του άρθρου 59 Ν. 5197/2025

Διαπιστώνεται η υποχρέωση του ενάγοντος να προσκαλέσει όλους τους εναγομένους (εκτός αγνώστου διαμονής) σε Υποχρεωτική Αρχική Συνεδρία (ΥΑΣ) διαμεσολάβησης, επί ποινή απαραδέκτου της συζήτησης της αγωγής. Η ΥΑΣ διεξάγεται ενώπιον κτηματολογικού διαμεσολαβητή ο οποίος επιλέγεται από ειδικό ηλεκτρονικό μητρώο της Κεντρικής Επιτροπής Διαμεσολάβησης. Σε περίπτωση επίτευξης συμφωνίας, το πρακτικό διαμεσολάβησης καταχωρίζεται στο κτηματολογικό φύλλο και επιφέρει διόρθωση της εγγραφής χωρίς περαιτέρω δικαστική ενέργεια. Σε περίπτωση που δεν κα-

⁷ Άρθρο 6 παρ. 2 Ν. 2664/1998· σε αντιδιαστολή με το άρθρο 59 Ν. 5197/2025 περί άμεσης καταχώρισης του πρακτικού διαμεσολάβησης στο κτηματολογικό φύλλο.

τέστη δυνατή η ύπαρξη συμφωνίας, η αγωγή συνεχίζεται κανονικά ενώπιον του αρμοδίου Μονομελούς Πρωτοδικείου (ΚΠολΔ).⁸

Προβληματισμοί και ζητήματα διαχρονικού δικαίου

Στην πράξη δημιουργήθηκε νομικό κενό αναφορικά με τις αγωγές όπου εναγόμενο είναι το Ελληνικό Δημόσιο και ασκήθηκαν στο χρονικό διάστημα μεταξύ της δημοσίευσης του ως άνω νόμου⁹ και μέχρι την εφαρμογή της διάταξη του άρθρου 59 του Ν.5197/2025 (16-9-2025) και των οποίων το χρονικό όριο κατάθεσης των προτάσεων προσδιοριζόταν μετά την ισχύ του άρθρου 59 (16-9-2025). Για να καλύψει το κενό αυτό, ο νομοθέτης, προέβη σε νέα τροποποίηση, με το άρθρο 23 παρ. 2 Ν.5232/2025¹⁰, η διατύπωση του οποίου έχει ως εξής: «Η ισχύς της παρ. 1 όσον αφορά στο Δημόσιο αρχίζει από τις 16.9.2025 για αγωγές που κατατίθενται από την ημερομηνία αυτή». Κατ' αυτόν τον τρόπο, κατέστη ξεκάθαρο ότι η εφαρμογή της ΥΑΣ στην κτηματολογική δίκη, με εναγόμενο το ελληνικό δημόσιο, εφαρμόζεται για τις αγωγές που κατατίθενται από τις 16-9-2025 και μετά. Ευνόητο είναι ότι, εφόσον έχει κριθεί ότι μεταξύ των εναγομένων στις δίκες κτηματολογίου, υφίσταται αναγκαστική παθητική ομοδικία, η ως άνω προθεσμία καταλαμβάνει στο σύνολό τους, τις υποθέσεις όπου είναι εναγόμενο το Ελληνικό δημόσιο.¹¹

Νομικές συνέπειες και πρακτική σημασία

Πρακτικές συνέπειες της ρύθμισης

Εκ της μελέτης της προκείμενης νομοθετικής ρύθμισης γίνεται κατανοητός ο αντίκτυπος αυτής καθώς και των πρακτικών συνεπειών στην

πράξη. Παρατηρείται από την πλευρά του νομοθέτη η επιδίωξη και παράλληλα θέση σε ισχύ ρυθμίσεων που κατοχυρώνουν δικαιώματα και υποχρεώσεις αμφοτέρω στα μέρη που λαμβάνουν μέρος στην κτηματολογική διαδικασία της διαμεσολάβησης δίχως οποιαδήποτε διάκριση υπέρ του ενός ή του άλλου μέρους. Ενώ οι διαφορές αφορούν το κτηματολόγιο, η διαμεσολάβηση επιχειρεί να εξισορροπήσει τις ανάγκες του Δημοσίου, όπως λόγου χάρη την ορθότητα των εγγράφων, με τα δικαιώματα των ιδιοκτητών διαδικασία αντικειμενικά δυσχερής όταν καταλήγει η υπόθεση στα δικαστήρια. Μία περαιτέρω συνέπεια είναι η επιτάχυνση και η οικονομία δίκης. Στόχος της ρύθμισης αποτελεί η ταχεία επίλυση των υποθέσεων που εκκρεμούν μέσω της αποφυγής χρονοβόρων δικαστικών διαδικασιών ενώ παράλληλα με τη μείωση του χρόνου μειώνονται αντίστοιχα και οι δαπάνες τόσο για το κράτος όσο και για τους πολίτες. Επιπροσθέτως παρατηρείται η δημιουργία “ευέλικτων λύσεων”, μέσω της δυνατότητας παροχής πολλαπλών επιλογών διευθέτησης της ΥΑΣ ή με τη δυνατότητα διαφοροποιήσεων και μέσω της χρήσης τεχνολογίας έτσι ώστε να αποκλίνουμε από την παγιωμένη τακτική που τηρούνταν μέχρι πρότινος. Η δημιουργία αυτών των λύσεων επιτυγχάνεται μέσω μηχανισμών, όπως η ψηφιακή συμμετοχή με τηλεδιάσκεψη στην οποία προβαίνουν οι αρμόδιοι λειτουργοί του ΝΣΚ για την επιτυχή ολοκλήρωση της ΥΑΣ, γεγονός που προλαμβάνει την πιθανή ύπαρξη καθυστερήσεων μετακίνησης ή συντονισμού.¹² Παράδειγμα αυτού αποτελεί τυχόν διόρθωση εγγράφου με όρους ή διευθέτηση ορίων. Ένα από τα πιο εμφανή και αναγκαία αποτελέσματα που φέρει η ρύθμιση αυτή είναι η αποσυμφόρηση των δικαστηρίων από πληθώρα υποθέσε-

8 Γατοπούλου Α., Κτηματολογική Διαμεσολάβηση με το Δημόσιο: Νέα Προσέγγιση στη Διόρθωση των Εσφαλμένων Αρχικών Κτηματολογικών Εγγράφων, 2025, σελ.2.

9 Ν. 5197/2025 στο ΦΕΚ Α' 76/16.5.2025.

10 Ν. 5232/2025, άρθρο 23 παρ. 2, ΦΕΚ Α/2025, με το οποίο διευκρινίζεται το χρονικό πεδίο εφαρμογής της υποχρεωτικής ΥΑΣ στις αγωγές κατά του Ελληνικού Δημοσίου.

11 Μιχαλάκης Α., Υποκειμενικά σύνθετες δίκες στο κτηματολογικό δικονομικό δίκαιο, Εκδόσεις Σάκκουλα, 2020, σελ. 364.

12 Δημητράτου Ι., «Η κτηματολογική διαμεσολάβηση μετά τον Ν. 5197/2025», ΕλλΔνη, 2025, σελ.342.

ων οι οποίες λύνονται εξωδικαστικά και δίνει ταυτοχρόνως την ευχέρεια για διεξαγωγή και επίλυση έτερων υποθέσεων στις δικαστικές αίθουσες που ενδεχομένως δεν τυγχάνουν εξωδικαστικής διεκπεραίωσης.

Εισαγωγή μαχητού τεκμηρίου

Στο άρθρο 59 παρ. 2 εδ. γ' εισάγεται μαχητό τεκμήριο ότι, αν το Δημόσιο δεν αποστείλει εγκαίρως ή δεν αποστείλει έγγραφο περί των δικαιωμάτων του, τεκμαίρεται ότι δεν προβάλει δικαιώματα. Με την τροποποίηση του νόμου 5197/2025 η κτηματολογική διαμεσολάβηση καθίσταται προϋπόθεση του παραδεκτού της αγωγής. Πρακτικά αυτό σημαίνει πως αν ο ενάγων επιθυμεί να εισαγάγει την υπόθεση στα δικαστήρια καταθέτοντας αγωγή αυτή θα απορριφθεί ως απαράδεκτη και η αγωγή δεν μπορεί να προχωρήσει στο στάδιο της συζήτησης.¹³ Υποστηρίζεται η θέση αυτή και από τον Άρειο Πάγο.¹⁴

Ο ενάγων οφείλει να προσκαλέσει όλους τους εναγόμενους, εκτός προσώπων αγνώστου διαμονής με την αγωγή ή με ιδιαίτερο δικόγραφο ενώ η επιλογή του διαμεσολαβητή πραγματοποιείται από ειδικό μητρώο το οποίο καταρτίζεται και τηρείται σε ηλεκτρονική μορφή από την Κεντρική Επιτροπή Διαμεσολάβησης.¹⁵ Αυτή η διαδικασία, της ΥΑΣ, επιτυγχάνεται κατόπιν συμφωνίας των μερών όπως νόμος ορίζει. Παράλληλα η διαδικασία της ΥΑΣ διεκπεραιώνεται με τη συνδρομή του Εθνικού Οργανισμού Διαμεσολάβησης και Διαιτησίας (ΕΟΔΙΔ), δηλαδή μέσω της παροχής πληροφοριών που αφορούν τους εγγεγραμμένο διαμεσολαβητή ο οποίος εν τέλει θα αποφασιστεί και θα οριστεί από αμφότερα τα διαπλεκόμενα μέρη και τον ΕΟΔΙΔ.

Έτερα ερμηνευτικά ζητήματα και προβληματισμοί

Παρά την προσπάθεια επιτάχυνσης και απλούστευσης της διαδικασίας των κτηματολογικών υποθέσεων οι προσδοκίες του νομοθέτη του Ν.5197/2025 ενδέχεται να έρθουν αντιμέτωπες με ορισμένες πτυχές που πιθανώς να καταστήσουν δυσχερή την πραγματοποίηση αυτού του έργου. Ένα από αυτά είναι η ύπαρξη ουσιαστικής συμμετοχής έναντι της τυπικής διαδικασίας. Παρά τη συντέλεση νομοτεχνικών βελτιώσεων, ενέχεται ο κίνδυνος της ΥΑΣ να εκλαμβάνεται απλώς ως μία τυπική διαδικασία για την έκδοση του πρακτικού, προκειμένου να αρθεί το απαράδεκτο της συζήτησης στο ακροατήριο παρά ως μια ουσιαστική προσπάθεια επίλυσης της διαφοράς. Επιπλέον, όσον αφορά το τεκμήριο μη προβολής δικαιωμάτων του Δημοσίου, το τελευταίο έρχεται αντιμέτωπο με την πρόκληση συντονισμού αλλά και ταχείας εξασφάλισης της εσωτερικής οργάνωσης προκειμένου οι δημόσιες υπηρεσίες να μπορέσουν να ανταποκριθούν στις αυστηρές περιοριστικές προθεσμίες. Ζήτημα εγείρεται επίσης ως προς τον χειρισμό των ήδη υπάρχουσών διαδικασιών, των εκκρεμών υποθέσεων. Τονίζεται ότι η ισχύς της υποχρέωσης διαμεσολάβησης αφορά αγωγές που κατατίθενται από την ημέρα έναρξης ισχύος της διάταξης δηλαδή από την 16η Σεπτεμβρίου 2025. Ωστόσο, ενδέχεται να ανακύψουν ζητήματα οριοθέτησης ή ερμηνείας για υποθέσεις που βρίσκονται στο μεταίχμιο της ρύθμισης ή αντιμετωπίζουν ιδιαιτερότητες ως προς τον χρόνο κατάθεσής τους. Αξίζει να σημειωθεί το ζήτημα της πολυπλοκότητας γεωμετρικών μεταβολών. Η απαίτηση για επισύναψη τοπογραφικού διαγράμματος γεωμετρικών μεταβολών και αποδεικτικού ηλεκτρονικής υποβολής του στον Φορέα, επί ποινή ακυρότητας

13 Γιαννόπουλος Π., Η υποχρεωτική διαμεσολάβηση στις κτηματολογικές διαφορές και η έννομη συνέπεια της απαραδέκτου αγωγής, Δίκη 2025, σσ. 484-485.

14 ΑΠ 1022/2021, ΑΠ1728/2019, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ.

15 Άρθρα 16–18 Ν. 4640/2019· Κεντρική Επιτροπή Διαμεσολάβησης, Ηλεκτρονικό Μητρώο Διαμεσολαβητών.

του πρακτικού, προσθέτει ένα περίπλοκο τεχνικό και γραφειοκρατικό βήμα στη διαδικασία, που μπορεί να προκαλέσει καθυστερήσεις ή σφάλματα. Τέλος, είναι δυνατή η ύπαρξη επίλυσης ερμηνευτικών ζητημάτων. Πέρα από τις εγκυκλίους, όπως η Ο. 3060/2025 της ΑΑΔΕ, συχνά ανακύπτουν νέα ερμηνευτικά ζητήματα στην πράξη, τα οποία απαιτούν περαιτέρω διευκρινίσεις ή νομολογιακή εξέλιξη.¹⁶

Συμπεράσματα

Η νέα ρύθμιση του άρθρου 59 Ν. 5197/2025 μετατρέπει την κτηματολογική διαμεσολάβηση από προαιρετικό μηχανισμό σε υποχρεωτικό στάδιο για όλες τις κατηγορίες διαδίκων, συμπεριλαμβανομένου του Ελληνικού Δημοσίου. Αποτελεί σημαντική μεταρρύθμιση του Ν. 2664/1998, ενισχύοντας τη συνεργατική επίλυση

διαφορών και την αποτελεσματική λειτουργία του Κτηματολογίου.

Σε συνολικό πλαίσιο, οι πρόσφατες τροποποιήσεις βελτίωσαν το αρχικό ήδη υπάρχον πλαίσιο, αλλά η επιτυχία του θεσμού θα εξαρτηθεί σε μεγάλο βαθμό από την προσαρμογή και την καλή πίστη όλων των εμπλεκόμενων μερών, όπως των ιδιωτών των δικηγόρων καθώς και των εκπροσώπων του Δημοσίου. Υπό αυτές τις προϋποθέσεις η κτηματολογική διαμεσολάβηση μέσω της νέας διαδικασίας θα είναι ικανή να επιφέρει ουσιαστικές λύσεις στις επιμέρους διαφορές ενώ παράλληλα η διαδικασία θα διαλαμβάνεται από αποτελεσματικότητα, διαφάνεια, ασφάλεια και ταχεία διεκπεραίωση της διαδικασίας αλλά και στην προστασία της ακίνητης περιουσίας, ενισχύοντας τη σταθερότητα και τη νομιμότητα στις κτηματολογικές διαφορές.

16 Εγκύκλιος ΑΑΔΕ Ο.3060/2025 σχετικά με την εφαρμογή των νέων ρυθμίσεων στις κτηματολογικές διαφορές και τη συμμετοχή του Δημοσίου, σσ.1-3.

Αποδεικτικά μέσα και προσωπικά δεδομένα στο πλαίσιο της πολιτικής δίκης

Μαριάννα Μεταξάκη

Τεταρτοετής Φοιτήτρια Νομικής Σχολής ΑΠΘ

Θεοδώρα Παπαϊωάννου

Τεταρτοετής Φοιτήτρια Νομικής Σχολής ΑΠΘ

Πρόλογος

Η διαρκής ανάπτυξη νέων τεχνολογιών και η ολοένα και περισσότερο ενσωμάτωση των μέσων κοινωνικής δικτύωσης στην καθημερινότητά μας δεν αφήνει ανεπηρέαστο τον τρόπο υπεράσπισης των δικαιωμάτων μας στη σύγχρονη εποχή. Από τη μία, φαίνεται να κατέχουμε περισσότερα ψηφιακά μέσα με αποδεικτική ισχύ, ενώ παράλληλα ανακύπτουν προβλήματα ως προς την αξιοποίηση τους καθώς εμπεριέχουν προσωπικά δεδομένα, τα οποία αποτελούν ένα μέρος της προσωπικότητάς μας. Στην προσπάθεια του νομοθέτη να προστατεύσει τα δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα, συχνά στο πλαίσιο της πολιτικής δίκης ο δικαστής καλείται να απαντήσει στο ερώτημα: Εάν παρανόμως αποκτηθέντα μέσα επιτρέπεται να αξιοποιηθούν για την απόδειξη ισχυρισμών και αξιώσεων. Η νομολογία, φαίνεται ότι δεν ακολουθεί κάποια ενιαία κριτήρια, αλλά όπως θα αναλυθεί σταθμίζει κάθε φορά τα εκατέρωθεν δικαιώματα.

Στάθμιση αγαθών κατά τη σύγκρουση δικαιωμάτων

Η προσκόμιση προσωπικών δεδομένων ως αποδεικτικών μέσων πρέπει να εξετάζεται σε κάθε υπόθεση που έρχεται ενώπιον του Δικαστηρίου και να σταθμίζεται αφενός, το δικαίωμα στην ιδιωτική ζωή και στην προστασία των δεδομένων και αφετέρου, το δικαίωμα δικαστικής προστασίας και δίκαιης δίκης. Πληροφορίες που συνιστούν δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα είτε αναφέρονται στην ιδιωτική ζωή του ατόμου είτε προορίζονται για εξωτερίκευση στη δημόσια σφαίρα.¹ Τα δεδομένα αυτά τυγχάνουν συνταγματικής προστασίας, σύμφωνα με τα άρθρα 9Α και 19 του Συντάγματος.² Από την άλλη μεριά, κάθε διάδικος είναι οπλισμένος με το δικαίωμα αποδείξεως, που είναι έκφανση του γενικότερου δικαιώματος δικαστικής προστασίας (άρ. 20 Σ) και του δικαιώματος σε δίκαιη δίκη (άρ. 6 ΕΣΔΑ). Για να μιλάμε για αποτελεσματική έννομη προστασία, ο διάδικος πρέπει να είναι σε θέση να αποδεικνύει τους ισχυρισμούς του επικαλούμενος και προσκομί-

¹ ΑΠ 637/2013, διαθέσιμο σε: www.areiospagos.gr.

² Χρυσόγονος Κ. / Βλαχόπουλος Σ., Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα, Νομική Βιβλιοθήκη, 2023, σσ. 310-314, 401-406.

ζοντας τα κρίσιμα αποδεικτικά μέσα. Στο πλαίσιο μίας δίκης, τα δικαιώματα αυτά συχνά συγκρούονται με αποτέλεσμα να είναι αναγκαία η εξεύρεση μίας μέσης λύσης.

Επισημαίνεται ότι, το απόρρητο για κάθε μέσο επικοινωνίας προστατεύεται εφόσον αυτή διεξάγεται μέσα σε οικειότητα και οι επικοινωνούντες έχουν λάβει ειδικά μέτρα για τον σκοπό αυτό.³ Ωστόσο, το δικαίωμα προστασίας από την επεξεργασία δεδομένων είναι σχετικό και υπόκειται σε σταθμίσεις.⁴ Η τήρηση της αρχής της αναλογικότητας (άρ. 25 παρ 1 Σ) αποτελεί το βασικό εργαλείο του δικαστή για την εξεύρεση ισορροπίας μεταξύ προστασίας της ιδιωτικής ζωής και ανάγκης αποτελεσματικής δικαστικής λειτουργίας.⁵ Ενόψει και της έλλειψης συνταγματικής ιεράρχησης των θεμελιωδών δικαιωμάτων, ο δικαστής θα ακολουθήσει μια πρακτική εναρμόνισης μέσω επιμέρους στάθμισης, ώστε σε κάθε υπόθεση να διαπιστώνεται ποιο δικαίωμα πρέπει να υπερισχύσει. Φυσικά, όταν τα αποδεικτικά μέσα περιέχουν προσωπικά δεδομένα που αποκτήθηκαν παράνομα και κατά παράβαση συνταγματικών διατάξεων που προστατεύουν ατομικά δικαιώματα, αυτά απορρίπτονται ως απαράδεκτα (άρ. 19 παρ. 3 Σ).⁶

Τα προσωπικά δεδομένα

Σε ευρωπαϊκό επίπεδο, τα προσωπικά δεδομένα προστατεύονται με τον Γενικό Κανονισμό Προστασίας Δεδομένων (GDPR) 2016/679 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου καθώς και με την Οδηγία 2016/680,

η οποία αφορά την επεξεργασία δεδομένων από αρμόδιες αρχές για σκοπούς πρόληψης και καταστολής εγκλημάτων. Και τα δύο αυτά νομοθετήματα ενσωματώθηκαν στην ελληνική έννομη τάξη με τον ν. 4624/2019.⁷ Γενικώς, «δεδομένο» θεωρείται κάθε στοιχείο ή σύμβολο που περιλαμβάνει μία πληροφορία. Πιο ειδικά, «προσωπικά» είναι τα δεδομένα τα οποία περιέχουν πληροφορίες σχετιζόμενες με ένα εν ζωή άτομο, ταυτοποιημένο ή ταυτοποιήσιμο. Οι πληροφορίες αυτές μπορεί να είναι αληθείς ή μη, υποκειμενικές ή αντικειμενικές, εξακριβωμένες ή πιθανοτικές με κρίσιμο στοιχείο όλων τους τη σύνδεση της πληροφορίας με συγκεκριμένο φυσικό πρόσωπο.⁸ Ο ορισμός και το πεδίο εφαρμογής των δεδομένων αυτών προσδιορίζεται στα άρθρα 2 παρ.1 και 4 περ.1 του κανονισμού ενώ στα άρθρα 9 και 10 γίνεται η διάκριση ανάμεσα σε απλά και ευαίσθητα προσωπικά δεδομένα. Ως «ευαίσθητα» νοούνται τα δεδομένα ειδικής φύσεως όπως για παράδειγμα οι πολιτικές πεποιθήσεις ή οι πληροφορίες υγείας που θίγουν τον σκληρό πυρήνα της ιδιωτικής ζωής του ατόμου και δημιουργούν κινδύνους για τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις του προσώπου που αφορούν.⁹ Γι' αυτό, χρήζουν ειδικής και αυξημένης προστασίας σε αντιδιαστολή με τα απλά, που δεν συγκαταλέγονται στον αποκλειστικό κατάλογο του άρθρου 9 του κανονισμού και είναι παραδείγματος χάρη το όνομα, το επάγγελμα, η κατοικία.¹⁰ Οι δύο αυτές κατηγορίες δεδομένων, θα πρέπει να επεξεργάζονται, δηλαδή να συλλέγονται και να χειρίζονται, κατά τρόπο νόμιμο

3 Χρυσόγονος Κ. / Βλαχόπουλος Σ., ό.π., σσ. 389, 401-406.

4 Ηλιάδου Α., εις Κοτσαλή Γ. Α., Προσωπικά Δεδομένα Ανάλυση- Σχόλια -Εφαρμογή, Νομική Βιβλιοθήκη, 2016, σελ. 24.

5 Νίκας Ν./Διαμαντόπουλος Ν. Γ., Η δυνατότητα χρήσεως στην πολιτική δίκη αποδεικτικών μέσων που αποκτήθηκαν παράνομα (γνωμοδότηση), ΕλλΔνη, 2004, σσ. 694, 700-701.

6 Νίκας Ν., Εγχειρίδιο Πολιτικής Δικονομίας, Εκδόσεις Σάκκουλα, 2022, σσ. 605-607.

7 Μήτρου Α., εις Κοτσαλή Γ. Α. / Μενουδάκο Κ., Γενικός Κανονισμός για την Προστασία των Προσωπικών Δεδομένων (GDPR) Νομική διάσταση και πρακτική εφαρμογή, Νομική Βιβλιοθήκη, 2018, σελ. 179.

8 Πλατής Ε., Προσωπικά δεδομένα και προστασία GDPR, Ελληνικές Εκδόσεις, 2018, σσ. 13-18, 31-34.

9 Μίτλετον Φ., εις Κοτσαλή Γ. Α., Προσωπικά δεδομένα: ανάλυση-σχόλια-εφαρμογή, Νομική Βιβλιοθήκη, 2016, σσ. 5-22.

10 Ιγγλεζάκης Ι., Ο Γενικός Κανονισμός για την Προστασία Δεδομένων (Κανονισμός 2016/679) και ο Εφαρμοστικός Νόμος (Ν.4624/2019), 3^η έκδοση, InteractiveBooks, 2020, σσ. 31, 42-55, 58.

και δίκαιο ούτως ώστε να εξάγονται με ασφάλεια χρήσιμες πληροφορίες.¹¹

Η αρχή της συναίνεσης του υποκειμένου

Πράξεις επεξεργασίας όπως η συλλογή, αποθήκευση, διάθεση ή και χρήση προσωπικών δεδομένων (άρ. 4 περ. 2 ΓΚΠΔ) είναι καταρχήν παράνομες όταν δεν στηρίζονται σε κάποια από τις νόμιμες βάσεις όπως ορίζει το άρθρο 6 του Γενικού Κανονισμού. Στην παράγραφο 1 του άρθρου, γίνεται λόγος για τη συναίνεση ως τρόπου άρσης του παράνομου χαρακτήρα προ της παραπάνω επεξεργασίας, κατά το σύστημα *opt-in*.¹² Αντίθετα, η μετέπειτα έγκριση παράνομης προσβολής δεν αίρει εκ των υστέρων τον άδικο χαρακτήρα της πράξης, ωστόσο αυτή θα μείνει ατιμώρητη λόγω της ταυτόχρονης συγκατάθεσης και άρα έμπρακτης παραίτησης από την ένδικη προστασία του δικαιώματος που προσβάλλεται¹³ (π.χ προσωπικότητα). Στο άρ. 9 του ΓΚΠΔ για τα ευαίσθητα δεδομένα, η συναίνεση πρέπει να είναι σαφής και να συνιστά ελεύθερη, συγκεκριμένη, ρητή και με πλήρη επίγνωση ένδειξη της συμφωνίας του υποκειμένου των δεδομένων υπέρ της επεξεργασίας αυτών,¹⁴ ενώ η σιωπή ή η αδράνεια αυτού δεν θα πρέπει να εκλαμβάνονται ως συγκατάθεση.¹⁵ Για τα απλά δεδομένα όμως, η συναίνεση, περιλαμβάνει τη δυνατότητα του υποκειμένου να επιλέγει το ίδιο εάν πότε και υπό ποιες συνθήκες θα δημοσιεύσει τα προσωπικά του δεδομένα, ιδίως στο διαδικτυακό χώρο, ασκώντας το δικαίωμα του στον πληροφοριακό καθορισμό.¹⁶

Τα προσωπικά δεδομένα στο δίκαιο της απόδειξης

Η ολοκληρωμένη απονομή της δικαιοσύνης είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με το δίκαιο της απόδειξης αφού αυτό έρχεται να στηρίξει τα πραγματικά γεγονότα και να προσδιορίσει το αντικείμενο της δικονομικής αποδείξεως. Δηλαδή το δικαίωμα της δικαστικής προστασίας (άρ. 20 παρ.1 Σ και άρ. 6 ΕΣΔΑ) επιτυγχάνεται όταν ασκείται ανεμπόδιστα το δικαίωμα της αποδείξεως. Τα μέσα που μπορούν να χρησιμοποιηθούν στην πολιτική δίκη απαριθμούνται περιοριστικά στο άρ. 339 ΚΠολΔ. Στον κλειστό αριθμό των αποδεικτικών μέσων υπάγονται και οι μηχανικές απεικονίσεις. Κατά το άρθρο 444 παρ. 1 εδ. γ' ΚΠολΔ ιδιωτικά έγγραφα θεωρούνται οι φωτογραφικές/κινηματογραφικές αναπαραστάσεις, οι φωνοληψίες και κάθε άλλη μηχανική απεικόνιση ενώ η παράγραφος 2 του ίδιου άρθρου επεξηγεί τι εστί μηχανική απεικόνιση. Επομένως, ως ιδιωτικά έγγραφα κατοχυρώνουν την αποδεικτική τους δύναμη όπως ορίζει το ά. 448 παρ.2, έχοντας πλήρη απόδειξη, που είναι δεκτική ανταπόδειξης.¹⁷ Σκόπιμο είναι να αναφέρουμε κάποια επίκαιρα μέσα απόδειξης όπως τα email, τα «sms», τα «screenshot» αλλά και την ιδιαιτερότητα των αναρτήσεων στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης: Τα μηνύματα ηλεκτρονικού ταχυδρομείου (e-mail) είτε με μορφή κειμένου ή ήχου εμπίπτουν στην έννοια του ιδιωτικού εγγράφου (443-444 ΚΠολΔ). Σημαντικό στοιχείο είναι η εξακρίβωση της ταυτότητας του αποστολέα μέσω της μοναδικής του διεύθυνσης που προσ-

11 Παναγοπούλου - Κουτνατζή Φ., εις Κοτσαλή Γ. Α., Προσωπικά Δεδομένα Ανάλυση-Σχόλια-Εφαρμογή, Νομική Βιβλιοθήκη, 2016, σσ. 71-77.

12 ΔΕΕ C-673/17, Bundesverband der Verbraucherzentralen und Verbraucherverbände / Planet49 GmbH, 01.10.2019, ECLI:EU:C:2019:801, σκ. 44. διαθέσιμο σε: <https://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?num=C-673/17>.

13 ΕφΘεσ 3424/1989, Αρμενόπουλος, 1989, σσ.1205 επ.

14 ΑΠΔΠΧ απόφαση 27/2024, Σκέψη 8 iii σελ.13.

15 Χατζηδημητρίου Χ.-Ι., Μορφές ανισχύρου κατά την αποδεικτική διαδικασία πολιτικής δίκη, Εκδόσεις Σάκκουλα, 2025, παρ. 6, σελ. 115, άρ. 91.

16 Χρυσόγονος Κ./Βλαχόπουλος Σ., Ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα, Εκδόσεις Σάκκουλα, 2017, σσ. 87-88.

17 Πιλέρη Α., Μελέτες Αστικού Δικονομικού Δικαίου Διαιτησίας και Διαμεσολάβησης, Εκδόσεις Σάκκουλα, 2022, σελ.1358.

δίδει πλήρη απόδειξη ότι προέρχεται από τον «εκδότη του» κατά το 445 ΚΠολΔ.¹⁸

Περαιτέρω, το γραπτό μήνυμα, άλλως «ShortMessageService», γνωστό και ως SMS, αποτελεί ομοίως ηλεκτρονικό ιδιωτικό έγγραφο¹⁹ όπως πρώτα όρισε το ά 40 του Ν. 3994/2011 και επιβεβαίωσαν αργότερα νομολογιακές αποφάσεις.²⁰ Ακολουθούν τα στιγμιότυπα οθόνης (screenshots), δηλαδή οι προσκομιζόμενες αποτυπώσεις οθόνης του κινητού που και αυτές υπάγονται στις μηχανικές απεικονίσεις της παρ.2 του άρ. 444 ΚΠολΔ²¹, ενώ παράλληλα συνιστούν αντίγραφα με αποδεικτική δύναμη ίση με το πρωτότυπο κατά την έννοια του 449 παρ.2 ΚΠολΔ.²² Τέλος, τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης μας επιτρέπουν να ανταλλάσσουμε μηνύματα, να αναρτούμε φωτογραφίες και να τις σχολιάζουμε. Ταυτόχρονα όμως μπορούν να αποτελέσουν και αποδεικτικά μέσα όταν υποκύπτουν σε κάποια από τις προβλεπόμενες από τον νόμο κατηγορίες που αναφέρθηκαν. Υπό προϋποθέσεις όπως θα δούμε, όλα τα παραπάνω αποδεικτικά μέσα, είτε όταν τυπώνονται εγχάρτως είτε διατίθενται ως απεικονίσεις οθόνης συνιστούν ιδιωτικά έγγραφα, όταν δεν αμφισβητείται η γνησιότητά τους (άρθρα 444 παρ. 1 περ. γ', 448 παρ. 2 και 457 παρ. 4 ΚΠολΔ).²³ Για τον σχηματισμό δικαστικής κρίσης ισχύει ο κανόνας της ελεύθερης

εκτίμησης των αποδείξεων με εξαίρεση τη νομολογία και κάποια έγγραφα που υπό προϋποθέσεις παράγουν πλήρη απόδειξη. Το άρ. 340 του ΚΠολΔ διευρύνει τη χρήση των αποδεικτικών μέσων στα πλαίσια της ελεύθερης εκτίμησης και σε αυτά που δεν πληρούν τους όρους του νόμου, χωρίς να σημαίνει ότι η παράβαση θεμελιωδών δικονομικών αρχών και ανθρωπίνων δικαιωμάτων είναι ανεκτή.²⁴

Στο σημείο αυτό πρέπει να διακρίνουμε κατά πόσο το παρανόμως αποκτηθέν αποδεικτικό μέσο μπορεί να ληφθεί υπόψη για το σχηματισμό της δικανικής πεποίθησης. Η προσκόμιση των προαναφερθέντων ιδιωτικών εγγράφων εμπίπτουν στο άρ.339ΚΠολΔ και αν και πληρούν τους δικονομικούς όρους θα κριθούν απαράδεκτα,²⁵ στις περιπτώσεις που έχουν αποκτηθεί ή χρησιμοποιούνται κατά τρόπο παράνομο προσκρούοντας σε ουσιαστικό κανόνα δικαίου.²⁶ Η επεξεργασία των προσωπικών δεδομένων ως αποδεικτικά μέσα από το δικαστήριο²⁷-που αποτελεί δημόσιο χώρο-πρέπει να γίνεται πάντα με στάθμιση των εκατέρωθεν δικαιωμάτων. Την ελληνική νομολογία έχουν προβληματίσει πολλές και διαφορετικές περιπτώσεις, μερικές από τις οποίες πρέπει να αναλυθούν διεξοδικά λόγω της επικαιρότητάς τους.

18 ΜονΠρΑθ 1932/2011 ΤΝΠ.

19 Κουσουλής Σ., Σύγχρονες μορφές έγγραφης συναλλαγής, 1992, σελ. 138: «Ηλεκτρονικό έγγραφο συνιστά «το σύνολο των δεδομένων τα οποία, αφού εγγραφούν στο μαγνητικό δίσκο ενός Η/Υ και γίνουν αντικείμενο ηλεκτρονικής επεξεργασίας από την κεντρική μονάδα, αποτυπώνονται εν συνεχεία, με βάση τις εντολές του προγράμματος, κατά τρόπο αναγνώσιμο από τον άνθρωπο είτε στην οθόνη του μηχανήματος είτε στον προσαρτημένο εκτυπωτή».

20 ΜονΕφΠειρ 441/2024, ΜονΕφΠειρ 472/2024, διαθέσιμες σε: www.efeteio-peir.gr.

21 Πλεύρη Α., ό.π., σσ.1358-1360.

22 Καλαντζή Α./Μιχελακάκης Ε./Μπουκουβάλα Β., Επίκαιρα ζητήματα αποδείξεως στους τρεις δικαιοδοτικούς κλάδους, Εκδόσεις Σάκκουλα, 2025, σσ. 3-6.

23 ΑΠ 1626/2000, ΕλλΔνη 2001/711.

24 Δανηλάτου Α., Η απόδειξη στην Πολιτική Δίκη, 2019, σσ.295-305.

25 Ενδεικτικά: ΑΠ 996/2010, ΑΠ 981/2009, διαθέσιμη σε: www.areiospagos.gr.

26 Καλαντζή Α., Διαδίκτυο και δίκαιο αποδείξεως, Εκδόσεις Σάκκουλα, 2024, σσ. 39-47· Γέσιου-Φαλτσή, Το δικαίωμα αποδείξεως στο νέο δίκαιο αποδείξεως του ΚΠολΔ σε σύγχρονα ζητήματα αποδείξεως στην πολιτική δίκη, Εκδόσεις Σάκκουλα, 2006, σσ. 3-6.

27 Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Η προστασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα που υποβάλλονται σε επεξεργασία από το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, διαθέσιμο σε: Προστασία των προσωπικών δεδομένων - Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης - CURIA.

Θεμιτή και αθέμιτη επεξεργασία στο πλαίσιο της πολιτικής δίκης

Πριν τον Γενικό Κανονισμό Προσωπικών Δεδομένων, δεν προβλεπόταν ρητή νομοθετική διάταξη ως προς την επίλυση ζητημάτων παρανόμως κτηθέντων αποδεικτικών μέσων αλλά, στηριζόταν στην αρχή της καλόπιστης διεξαγωγής της δίκης (116 ΚΠολΔ) και στην υποχρέωση του δικαστή να δικάζει υπακούοντας το Σύνταγμα.²⁸ Με την απόφαση-ορόσημο 1/2001, η ΟΛΑΠ²⁹ έκρινε ότι η μαγνητοταινία σύμφωνα με το άρθρο 444 παρ 3 αποτελεί ιδιωτικό έγγραφο, όμως απαγορευμένο όταν σ' αυτήν αποτυπώνεται η συνομιλία χωρίς τη συναίνεση του ετέρου των συνομιλητών. Διαπιστώνεται λοιπόν μια αυστηρή προσέγγιση της νομολογίας ως προς τη συλλογή αποδεικτικών μέσων και την αξιοποίησή τους στο σχηματισμό δικανικής πεποιθήσεως κατά τρόπο απόλυτο. Σε αντίθεση με το σκεπτικό της παραπάνω απόφασης, που απέρριψε ως απαράδεκτο αποδεικτικό μέσο και ως ασυμβίβαστο περιορισμό της συνταγματικά προστατευόμενης ελεύθερης άσκησης της επικοινωνίας (άρ. 9, 9^Α, 19 παρ. 3 Σ), η ΟΛΑΠ 1/2017³⁰ σχετικοποίησε την απόλυτη θέση σταθμίζοντας υπό το πρίσμα της αρχής της αναλογικότητας το δικαίωμα στην αποτελεσματική δικαστική προστασία (20 Σ). Η συγκεκριμένη απόφαση εξέταζε το επιτρεπτό χρησιμοποίησης ηλεκτρονικών μηνυμάτων εργαζομένων στον σκληρό δίσκο της εταιρίας μετά την παραίτησή τους για τη στήριξη αγωγής αθέμιτου ανταγωνισμού. Το πρωτοδικείο και το εφετείο δεν έλαβαν υπόψη τα προσκομισθέντα έγγραφα

ως παράνομα ακολουθώντας το σκεπτικό της ΟΛΑΠ 1/2001, ενώ με την ασκηθείσα αναίρεση η ΟΛΑΠ 1/2017 δικαίωσε την εταιρεία, αναδεικνύοντας ότι η απόλυτη απαγόρευση πρέπει να υποχωρήσει όταν τα μέσα αυτά είναι αναγκαία και μοναδικά για την άσκηση των δικαιωμάτων κατά το 20 παρ1 Σ.³¹

Αναρτήσεις στα Μέσα Κοινωνικής Δικτύωσης και προσωπικά δεδομένα

Ο προβληματισμός γιγαντώνεται όταν αλληλεπιδράσεις χρηστών σε πλατφόρμες επικοινωνίας όπως το Facebook, το Instagram και το TikTok, μεταφέρονται στον δικαστικό χώρο.³² Η νομολογία δεν έχει υιοθετήσει ενιαία προσέγγιση ως προς το ζήτημα, αναγνωρίζει όμως μία κρίσιμη διάκριση μεταξύ δημοσίων και ιδιωτικών αναρτήσεων στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης.³³ Στην πρώτη περίπτωση, όπου οι αναρτήσεις προέρχονται από ανοικτά προφίλ και άρα οι πληροφορίες είναι ελεύθερα προσβάσιμες στο ευρύ κοινό, η προσκόμιση μηχανικών απεικονίσεων θεωρείται καταρχήν παραδεκτή στην πολιτική δίκη, καθώς δεν πρόκειται για «προσωπικά» δεδομένα που καλύπτονται από ιδιαίτερο καθεστώς προστασίας (Κανονισμός GDPR και άρ. 19 παρ. 3 Σ). Αντιθέτως, στην περίπτωση ιδιωτικών λογαριασμών, όπου ο χρήστης έχει περιορίσει την πρόσβαση σε επιλεγμένο κύκλο «φίλων» ή ακολούθων, οι σχετικές πληροφορίες φέρουν χαρακτήρα ιδιωτικό, γεγονός που τεκμαίρεται από τις ίδιες τις ρυθμίσεις απορρήτου του προφίλ. Ο περιορισμός αυτός καταδεικνύει σαφώς την πρόθεση του χρήστη να μην καταστούν οι αναρτήσεις

28 Κаланτζή Α., ό.π., σσ. 39-47.

29 ΟΛΑΠ 1/2001 και ΟΛΑΠ 17/93, διαθέσιμο σε: www.areiospagos.gr· ΑΠ 1434/2001, ΕλλΔνη, 2002, 1646 ΤΝΠ Σάκκουλας.

30 ΟΛΑΠ 1/2017, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ.

31 Χατζηδημητρίου Χ.-Ι., Μορφές ανισχύρου κατά την αποδεικτική διαδικασία πολιτικής δίκης, Εκδόσεις Σάκκουλα, 2025, σελ. 108, αρ. 87.

32 Γεωργιάδου Ν., Το facebook ως μέσο απόδειξης στην πολιτική δίκη και οι προβληματισμοί που απορρέουν από τα δικαιώματα ιδιωτικής ζωής και προστασίας προσωπικών δεδομένων, σελ. 304.

33 Γεωργαλής Φ.-Ε., Η ιδιωτικότητα στο Facebook μετά τον Γενικό Κανονισμό για την Προστασία Δεδομένων, ΔΙΤΕ, Μάρτιος 2020.

του διαθέσιμες σε απεριόριστο αριθμό προσώπων. Επομένως, όταν ένα άτομο επιλέγει να δημοσιοποιεί πτυχές της ιδιωτικής του ζωής σε διαδικτυακούς χώρους ανοιχτής πρόσβασης, μπορεί να θεωρηθεί ότι αποδέχεται – κατ’αντικειμενική κρίση – τη δυνατότητα πρόσβασης και ότι συναινεί στην επεξεργασία των δεδομένων του. Αντίθετα, η συναίνεση αυτή δεν συντρέχει όταν το ίδιο άτομο επιλέγει να περιορίσει την προβολή των αναρτήσεών του μόνο σε συγκεκριμένο αριθμό χρηστών.³⁴ Στην απόφαση 1766/2025 του Μονομελούς Πρωτοδικείου Πειραιά, το Δικαστήριο δέχτηκε ότι εκτυπώσεις αναρτήσεων από το μέσο κοινωνικής δικτύωσης «Facebook» αποτελούν «έγγραφα» που νομίμως επικαλούνται και προσκομίζονται στην πολιτική δίκη (άρ. 395, 444, 448 ΚΠολΔ) καθώς η επιχείρηση της εναγομένης διατηρούσε δημόσιο λογαριασμό που μπορούσε να εντοπιστεί από μηχανές αναζήτησης του Διαδικτύου και που ήταν προσβάσιμος αδιακρίτως σε οποιονδήποτε χρήστη του μέσου αυτού (ανοιχτό προφίλ). Εφόσον δεν προέκυπτε ότι η εναγόμενη ως χρήστης είχε ενεργοποιήσει ρυθμίσεις ιδιωτικότητας (κλειστός λογαριασμός), κρίθηκε ότι το προφίλ της είχε δημόσιο χαρακτήρα που δεν συνιστά προσωπικό δεδομένο και συνακόλουθα, δεν εμπίπτει στο προστατευτικό πεδίο του Ν.4679/2019.³⁵ Αντιθέτως σε άλλη απόφαση, την 6/2022 του Μονομελούς Εφετείου Θεσσαλονίκης, σε υπόθεση διατροφής ανηλίκου τέκνου, το Δικαστήριο αρνήθηκε να λάβει υπόψη του αναρτήσεις και φωτογραφίες που είχε προσκομίσει ο εκκαλών πατέρας και που είχε εκμαιεύσει από το προφίλ της τέως συζύγου του στο μέσο κοινωνικής δικτύωσης «Facebook» καθώς *“δεν προέκυπτε εάν το προ-*

φίλ, που εκείνη διατηρούσε ήταν δημόσιο (δηλαδή «ανοιχτό» προς όλους) ή προσβάσιμο σε περιορισμένο αριθμό «φίλων», ούτε εάν υπήρχε η συναίνεσή της, για την επεξεργασία τους και, ως εκ τούτου, επρόκειτο για απαράδεκτα αποδεικτικά μέσα”.³⁶ Η νομολογία λοιπόν, διακρίνει τα αποδεικτικά μέσα αυτά με βάση το εύρος του κοινού της δημοσίευσης-ανάρτησης και την αποδοχή και την παροχή συγκατάθεσης στην επεξεργασία δεδομένων. Όσο οι πληροφορίες για την ιδιωτική ζωή είναι απόρρητες καθίστανται άξιες προστασίας ενώ όταν αυτές δημοσιοποιούνται ευρέως, παύει να προσβάλλεται το δικαίωμα της πληροφορικής αυτοδιάθεσης και της ιδιωτικής ζωής.³⁷

Προσκόμιση μηνυμάτων ως αποδεικτικά μέσα από τους διαδίκους

Μεγάλο μέρος της καθημερινής επικοινωνίας μας έχει μεταφερθεί από τον προφορικό λόγο στον γραπτό, με τη μορφή σύντομων μηνυμάτων. Το γραπτό μήνυμα (sms) αποτελεί «ηλεκτρονικό έγγραφο» (άρ. 444 παρ. 1 περ. γ’). Ομοίως, μηνύματα που λειτουργούν μέσω διαδικτύου όπως imessage, WhatsApp, αλλά και αυτά των μέσων κοινωνικής δικτύωσης όπως Viber, Facebook³⁸, συνιστούν μηχανικές απεικονίσεις. Κατά το άρθρο 449 παρ. 2 ΚΠολΔ, η μορφή προσκόμισης (είτε με φωτογραφίες που απεικονίζουν την οθόνη του κινητού με τα SMS είτε με «screenshots» που απεικονίζουν το περιεχόμενο των μηνυμάτων) είναι αδιάφορη καθώς εξακολουθούν να είναι έγκυρα αποδεικτικά μέσα εφόσον αποδεικνύεται η γνησιότητά τους. Η 208/2023 ΜΠρΛαμ³⁹ σκιαγραφεί τη συλλογιστική πολλών δικαστηρίων για τη

34 Καλαντζή Α., εις Επίκαιρα ζητήματα αποδείξεως στους τρεις δικαιοδοτικούς κλάδους, Εκδόσεις Σάκκουλα, 2024, σσ. 4-20.

35 ΜΠρΠειρ 1766/2025, ΤΝΠ Qualex.

36 ΜΕΦΠειρ 6/2022, ΤΝΠ Qualex.

37 Παπανικολάου Δ., Η αξιοποίηση παρανόμως κτηθέντων αποδεικτικών μέσων και αποδείξεων στην πολιτική δίκη, Νομική Βιβλιοθήκη, σσ. 73-80, 213-216.

38 ΠΠρΑθ 2376/2025 ΤΝΠ ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ.

39 Πλεύρη Α., σχόλιο στην ΠολΠρΘες 13661/2019, Αρμενόπουλος, 2021, σσ. 1551-1555, 1555-1559.

σύννομη αξιοποίηση μηνυμάτων ως αποδεικτικά μέσα. Το δικαστήριο έκρινε ότι «τα sms δεν πρέπει, καταρχήν, να θεωρούνται παράνομα αποδεικτικά μέσα, δεδομένου ότι δεν προσβάλλονται τα δικαιώματα της ελεύθερης επικοινωνίας και του απορρήτου όταν προσκομίζονται από τους ίδιους τους αντίδικους και συνάμα συνομιλούντες μέσω sms στο πλαίσιο δικαστικής μεταξύ τους διένεξης». Αντίθετα όμως, κρίθηκε ότι: «όταν τρίτος προσκομίζει sms που αφορά ξεχωριστούς από αυτόν συνομιλούντες τότε θα πρέπει να θεωρείται παράνομο αποδεικτικό μέσο, εκτός και αν ο επικαλούμενος τα sms διάδικος δεν έχει άλλο αποδεικτικό μέσο προς απόδειξη των ισχυρισμών του, οπότε όμως σε αυτή την οριακή περίπτωση θα πρέπει να γίνει στάθμιση με βάση την αρχή της αναλογικότητας».⁴⁰ Προχωρώντας την παραπάνω σκέψη, το ΜονΕφΠειρ στην 441/2024 ερμηνεύοντας το ΠΔ 47/2005 («Είδη Επικοινωνίας») και τη διάταξη του άρθρου 370Α παρ. 1 εδ. α' ΠΚ («Παραβίαση απορρήτου») διευκρίνισε ότι αντίθετα κρίνεται στις περιπτώσεις που κάποιος παρεμβαίνει σε SMS/MMS σε συνομιλία τρίτων και όχι δικών του με τον συνομιλητή του, παραβιάζοντας το άρ.9παρ. 1 εδ. β' Σ και το άρ. 19 Σ, καθιστώντας το αποδεικτικό μέσο απαγορευμένο. Το Τριμελές Εφετείο Πειραιά κάνοντας στάθμιση των δικαιωμάτων των γονέων στην 492/2025 απόφασή του, επέτρεψε τη χρήση μηνυμάτων από «τρίτο» πρόσωπο. Σε διαφορά ανάμεσα σε πρώην συζύγους δέχτηκε την προσκόμιση μηνυμάτων και μαγνητοταινίας από Skype, ανάμεσα στον πατέρα και το ανήλικο τέκνο, από τη μητέρα που δεν συμμετείχε στη συνομιλία, αναγνωρίζοντας το δικαίωμα της διαδίκου για ολοκληρωμένη απονομή της δικαιοσύνης. Συμπερασματικά, όταν ο τρίτος δεν διαθέτει άλλο αποδεικτικό μέσο, ώστε τα μηνύματα αυτά να καθίστανται απολύτως αναγκαία για την προστασία του δικαιώματος του, το δικαστήριο θα σταθμίσει και θα αποφασίσει με βάση την αρχή της αναλογικότητας.

Συμπεράσματα

Τα προσωπικά δεδομένα που βρίσκονται στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης και σε διαδικτυακούς ιστότοπους αποτελούν μια «εύκολη» λύση για τον διάδικο που επιδιώκει να θεμελιώσει ή να ενισχύσει τους ισχυρισμούς του, ιδίως σε μια εποχή όπου η συνεχής ανάρτηση και κοινοποίηση προσωπικών στιγμών αποτελεί καθημερινό φαινόμενο. Η σύννομη ή μη προσκόμιση τέτοιων δεδομένων ως αποδεικτικών μέσων στην πολιτική δίκη δεν είναι ένα φαινόμενο σταθερό αλλά εξαρτάται και πρέπει να εξετάζεται *ad hoc*. Τόσο η νομολογία των ελληνικών δικαστηρίων όσο και η θεωρία, έχουν κατά καιρούς υιοθετήσει διαφορετικές προσεγγίσεις, υποστηρίζοντας άλλοτε την επιτρεπτότητα και άλλοτε την απαγόρευση της αξιοποίησης τέτοιου υλικού, χωρίς να διαμορφώνεται μια απολύτως ενιαία κατεύθυνση. Αναμφισβήτητα, η άντληση δεδομένων από μέσα κοινωνικής δικτύωσης - υπό την προϋπόθεση ότι πραγματοποιείται νομίμως και παραδεκώς - μπορεί να οδηγήσει σε ταχεία και αποτελεσματική απόδειξη των ισχυρισμών ενός διαδίκου, συμβάλλοντας καθοριστικά στην έκβαση της δίκης. Ωστόσο, η ραγδαία ανάπτυξη της τεχνητής νοημοσύνης εγείρει νέο και έντονο προβληματισμό ως προς την αξιοπιστία και τη γνησιότητα των δεδομένων αυτών. Παραμένει ζητούμενο κατά πόσο το περιεχόμενο που αντλείται θα είναι αυθεντικό ή, αντιθέτως, προϊόν παραποίησης σε τέτοιο βαθμό ώστε να καθίσταται δυσχερές, αν όχι αδύνατο, η διάγνωση της τεχνητής του προέλευσης. Η προσκόμιση τέτοιου υλικού, μπορεί να επιβραδύνει σημαντικά την πολιτική δίκη, μέχρις ότου επιβεβαιωθεί τεχνικά και νομικά η γνησιότητά του ή ακόμη χειρότερα να οδηγήσει το δικαστήριο σε πεπλανημένη, λανθασμένη και κυρίως άδικη κρίση.

40 ΜΠρΛαμ 208/2023, ΤΝΠ ΣΑΚΚΟΥΛΑΣ.

Η αρχή της απαγόρευσης καταχρηστικότητας στο πλαίσιο επίσπευσης αναγκαστικής εκτέλεσης

Ευσταθία Μυρίδου

Πεμπτοετής Φοιτήτρια Νομικής Σχολής ΑΠΘ

Ειρήνη Τσαρούχα

Ασκούμενη Δικηγόρος

Εισαγωγή

Στον σύγχρονο κόσμο η αρχή της καταχρηστικότητας αποτελεί μία εκ των θεμελιωδών αρχών που επιτυγχάνουν την διαφύλαξη των δικαιωμάτων που αντικρούονται στη διαδικασία της αναγκαστικής εκτέλεσης. Ο θεσμός της εκτέλεσης ενεργοποιείται όταν ο οφειλέτης δεν εκπληρώνει εκούσια την υποχρέωση του και στο πλαίσιο αυτό η πολιτεία μεριμνά να διαφυλάξει τα δικαιώματα του δανειστή.¹ Η ανακοπή του άρθρου 933 ΚΠολΔ αποτελεί έναν εκ των μηχανισμών δικαστικού ελέγχου, μέσω του οποίου ο οφειλέτης προβάλλει λόγους ακυρότητας λόγω καταχρηστικής άσκησης δικαιώματος από την πλευρά του επισπεύδοντος.

Νομοθετικό πλαίσιο²

Η απαγόρευση κατάχρησης δικαιώματος και η τήρηση των χρηστών ηθών και της καλής πίστης απορρέει εκ του άρθρου 116 ΚΠολΔ, το οποίο εξειδικεύει το άρθρο 25 παρ. 3 του Συντάγματος και δημιουργεί έναν κανόνα ευρείας εφαρμογής,³ ο οποίος περικλείει συγχρόνως το στάδιο της διαγνωστικής διαδικασίας και της αναγκαστικής εκτέλεσης. Ως εκ τούτου προκύπτει μία γνήσια υποχρέωση και όχι μόνο ένα δικονομικό βάρος των διαδίκων που συνιστάται συγχρόνως στην τήρηση καλόπιστης συμπεριφοράς, κατά τη διεξαγωγή της δίκης και του καθήκοντος αλήθειας, υποχρεώσεις που τιμωρούνται επί ποινή απαραδέκτου ή ακυρότητας των σχετικών διαδικαστικών πράξεων.⁴

Το άρθρο 281 ΑΚ⁵ εφαρμόζεται αναλογικά στη διαδικασία της αναγκαστικής εκτέλεσης, θέτοντας τα κριτήρια για την ύπαρξη κατά-

1 Νίκας Ν., Εγχειρίδιο Δικαίου Αναγκαστικής εκτελέσεως, Εκδόσεις Σάκκουλα, 2024, σσ. 3-4 και Μπέης Κ., Αναγκαστική Εκτέλεση, 1983, σελ. 9.

2 Χαμηλοθώρης Ι./Κλουκίνας Χ./Κλουκίνας Θ., Δίκαιο Αναγκαστικής Εκτέλεσης, Νομική Βιβλιοθήκη, τόμ. 1, σσ. 62-64.

3 Κλαμάρης Ν.Κ./Κουσουλής Σ.Ν./Πανταζόπουλος Σ.Σ., Πολιτική Δικονομία, Εκδόσεις Σάκκουλα, 2023, σσ. 291-292.

4 Κουτσουνέλος Κ., Πολιτική Δικονομία Μετά τον νέο Ν 4512/2018, Νομική Βιβλιοθήκη, 2018, σελ. 90.

5 Ορφανίδης Γ., Κατάχρηση δικαιώματος ως λόγος ανακοπής του τρίτου κατ' άρθρο. 936 ΚΠολΔ., Εκδόσεις Σάκκουλα, 2018, σσ. 56-58.

χρησης δικαιώματος.⁶ Η βλάβη λοιπόν του οφειλέτη από την άσκηση του δικαιώματος ικανοποίησης του δανειστή δεν συνιστά πάντα κατάχρηση, όμως κρίνεται από την υπέρβαση ή μη των ορίων της καλής πίστης και των χρηστών ηθών. Στην περίπτωση του καλόπιστου οφειλέτη, στον οποίο έχει δημιουργηθεί η πεποίθηση ότι ο δικαιούχος δεν θα ασκήσει το δικαίωμα του, ο πρώτος προστατεύεται από το άρθρο 281 ΑΚ, καθώς πράξεις αντίθετες με τις διατάξεις του κρίνονται ως δικονομικά άκυρες. Ως καλή πίστη ορίζεται «η συμπεριφορά του χρηστού και συνετού ανθρώπου» και ως χρηστά ήθη «η γενική αντίληψη χρηστών και εμφορόνως σκεπτόμενου ανθρώπου».⁷

Εν συνεχεία, το άρθρο 951 παρ. 2 ΚΠολΔ περιορίζει το εύρος της κατάσχεσης στην ικανοποίηση της αξίωσης του δανειστή και στην κάλυψη των εξόδων της εκτελέσεως, αποκλείοντας τυχόν υπέρμετρη καταπίεση του οφειλέτη.⁸ Ο περιορισμός δεν συνεπάγεται ακύρωση της κατάσχεσης και επιτυγχάνεται μέσω της άσκησης ανακοπής κατά αυτής, έως τη μέρα του πλειστηριασμού.

Σύγκρουση απαίτησης δανειστή και ατομικών δικαιωμάτων οφειλέτη

Η μη προσβολή των δικαιωμάτων των άλλων κατευθύνεται σε όλα τα δικαιώματα. Η διαδικασία της εκτέλεσης προσβάλλει τα συνταγματικώς⁹ καθιερωμένα δικαιώματα της περιουσίας και της προσωπικότητας του οφειλέτη, τα οποία συγκρούονται με τη χρηματική απαίτηση του δανειστή,¹⁰ η προστασία της οποίας υπερτερεί.

Το άρθρο 5 παρ. 1 Συντάγματος αποτελεί εγγύηση της ελευθερίας της προσωπικότητας, θέτοντας ταυτοχρόνως περιορισμούς επί αυτής. Το δικαίωμα ιδιοκτησίας του ατόμου, όπως περιγράφεται στο άρθρο 17 του Συντάγματος, περιλαμβάνει εμπράγματα, περιουσιακά και οικονομικά δικαιώματα. Είναι επίσης πιθανόν, κατά την εξέλιξη της διαδικασίας, να αρθεί η προστασία του ασύλου της κατοικίας, της αξίας του ανθρώπου και της αξιοπρέπειας, τα οποία προστατεύονται στα άρθρα 9, 2 παρ. 1 και 7 παρ. 2 του Συντάγματος αντίστοιχα.¹¹ Η εναρμόνιση των δικαιωμάτων αυτών επέρχεται μέσω της αρχής της αναλογικότητας.¹² Γι' αυτό εξάλλου υπάρχουν και θεσμοθετημένα ακατάσχετα στα άρθρα 953, 982 ΚΠολΔ., προκειμένου να προστατεύονται τα βασικά μέσα επιβίωσης του οφειλέτη και να μην υπάρξει αδικαιολόγητη βλάβη του. Η αρχή της αναλογικότητας επιβάλλει γενικά τον αποκλεισμό της επιλογής μέσωσ ακατάλληλων ή και δυσανάλογων σε σχέση με την επιδιωκόμενο σκοπό.¹³ Η ζημιά που προκαλείται λοιπόν δεν πρέπει να είναι υπέρμετρη σε σχέση με τα επιδιωκόμενα ωφελήματα.¹⁴

Μορφές καταχρηστικής συμπεριφοράς

Άσκηση δικονομικού δικαιώματος κατά τρόπο αντίθετο με την καλή πίστη ή τα χρηστά ήθη

Η αντιφατική συμπεριφορά του δανειστή που συγκρούεται με την προηγούμενη δικαστική ή εξωδικαστική συμπεριφορά του, διαψεύδει την εύλογη εμπιστοσύνη του οφειλέτη και απο-

6 Ολ ΑΠ 488/1984, Ολ ΑΠ 62/1990, ΑΠ 97/2025, ΑΠ 628/2025 ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ.

7 ΑΠ 119/2016, διαθέσιμο σε: <https://www.areiospagos.gr>.

8 ΕφΑθ 90/2025, ΤΠΝ ΝΟΜΟΣ.

9 Καλαβρός Κ. Φ., Ζητήματα Δικών περί την εκτέλεση, Αντ. Ν. Σάκκουλας, 2004, σσ. 23-25.

10 Κατηφόρης Ν., Αναστολή πλειστηριασμού της κύριας κατοικίας, Εκδόσεις Σάκκουλα, 2014, σελ. 3.

11 Πανταζόπουλος Σ., Αναγκαστική εκτέλεση, Εκδόσεις Σάκκουλα, 2022, σσ. 34-35.

12 Πλεύρη Α., σε εισήγηση «Κατάχρηση δικαιώματος στην αναγκαστική εκτέλεση – Σύγχρονες νομολογιακές εφαρμογές», 2020, σσ. 3-4, διαθέσιμο σε: https://www.esdi.gr/nex/images/stories/pdf/epimorfosi/2020/pleuri_2020.pdf.

13 ΜΠρΙωαν 280/2025, ΤΝΠ ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ.

14 Γέσιου- Φαλσή Π., Εγχειρίδιο Αναγκαστικής εκτελέσεως, Εκδόσεις Σάκκουλα, 2022, σσ. 50-54.

δυναμώνει το δικονομικό δικαίωμα του πρώτου, παραδείγματος χάριν σε περίπτωση που με εξώδικη δήλωση του ισχυρίζεται ότι θα παραιτηθεί από το δικόγραφο της αγωγής και θα προχωρήσει σε εξωδικαστική επίλυση.¹⁵ Έτσι, καταχρηστική έχει κριθεί η αναγκαστική εκτέλεση που επισπεύδεται παρά την ύπαρξη προσπαθειών εξωδικαστικής ρύθμισης της οφειλής του καθ' ου, τακτική που εμφανίζεται ιδιαίτερα συχνά στην πράξη ιδίως όταν επισπεύδουσα δανείστρια είναι τράπεζα και δημιουργεί εύλογη πεποίθηση στο οφειλέτη ότι δεν θα ασκηθεί το δικαίωμα εκτέλεσης. Ενδεικτικές είναι οι αποφάσεις ΕφΑθ 2604/2019, ΜΠρΚαβάλας 623/2023 και ΜΠρΑθ 2678/2024¹⁶, στις οποίες παρά το γεγονός ότι οι οφειλέτες είχαν ξεκινήσει τη διαδικασία εξωδικαστικής ρύθμισης των οφειλών, η τράπεζα κίνησε τις διαδικασίες πλειστηριασμού. Απεναντίας, δεν συνιστά αντιφατική συμπεριφορά η απλή προφορική συμφωνία μεταξύ οφειλέτη και δανειστή ώστε να καταφασθεί καταχρηστικότητα, όπως γίνεται δεκτό από πλήθος αποφάσεων: ΑΠ ΟΛ 12/2009, ΜΠρΠειρ 99/2014¹⁷, ΑΠ 69/2021, ΑΠ 1112/2020¹⁸.

Παράλληλα, η κακόπιστη ή παράνομη συμπεριφορά αντικατοπτρίζει την ύπαρξη δόλου. Το παρανόμως αποκτηθέν δικαίωμα εις βάρος τρίτου εκδηλώνεται και με συμπεριφορά που εμπεριέχει κακοβουλία και δόλο για πρόκληση βλάβης.¹⁹ Πράξεις σκοπούμενες προς τη βλάβη τρίτου και των εννόμων συμφερόντων αλλά και τον πορισμό παράνομου οφέλους εμπίπτουν στην κατηγορία αυτή.

Καταχρηστική άσκηση δικονομικού δικαιώματος

Η παρελκυστική συμπεριφορά, η οποία έρχεται σε αντίθεση με το γενικότερο σκοπό ταχείας περάτωσης της διαδικασίας της εκτέλεσης, καθώς και η δυσανάλογη δράση μεταξύ μέσου και σκοπού, αποτελούν υποκατηγορίες της περίπτωσης καταχρηστικής άσκησης δικονομικού δικαιώματος.²⁰ Δεδομένου ότι δανειστής έχει δικαίωμα επιλογής μέσου και αντικειμένου εκτέλεσης, και ότι δεν έχει οριστεί εκ του νόμου τυχόν ορισμένη σειρά κατάταξης αυτών, ανακύπτει στην πράξη πρόβλημα σύγκρουσης της απαίτησης του επισπεύδοντα και των εννόμων δικαιωμάτων του καθ' ου.²¹ Η ελευθερία επιλογής του δανειστή²² ως προς το μέσο εκτέλεσης δεν είναι απόλυτη, αλλά περικλείεται συχνά εντός κριτηρίων, προκειμένου να αποφευχθεί τυχόν αθέμιτη συμπεριφορά εκ μέρους του· όπως είναι τα κριτήρια της καταλληλότητας, της αναγκαιότητας και της αναλογικότητας.²³ Οι αποφάσεις ΜονΠρΓυθ 34/2023²⁴ και ΜΠρ(ΑσφΜ)Αθ 860/2024²⁵, αποτελούν παραδείγματα κατάχρησης εκ μέρους του πιστωτή σε περίπτωση κατάσχεσης ακινήτου μεγάλης αξίας για σχετικά μικρή απαίτηση. Στο ίδιο πνεύμα κινήθηκε και η απόφαση ΜΠρΑθ3003/2025²⁶, όπου έκρινε ως καταχρηστικό τον πλειστηριασμό πρώτης κατοικίας, επειδή η απαίτηση ήταν δυσανάλογα υποδεέστερη σε σχέση με το κατασχεθέν (950.000 ευρώ σε σχέση με απαίτηση 15. 527, 23 ευρώ). Αξίζει να σημειωθεί ότι η

15 Νίκας Ν., Δίκαιο Αναγκαστικής Εκτελέσεως Ι, 2017, σσ. 157-158, ΑΠ 1219/2001 ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ.

16 Διαθέσιμες σε: ΤΝΠ QUALEX.

17 Διαθέσιμες σε : ΤΝΠ QUALEX.

18 Διαθέσιμες σε : ΝΟΜΟΣ, Γέσιου Φαλτσή Π., ΕΝΟΒΕ 32 (1998), σσ. 124-128 και Κλαμάρης Ν., ΝοΒ 1982, σσ. 416-420.

19 Ποδηματά Ε., Μελέτες Ιστορίας Μεθοδολογίας και Δογματικής του Δικονομικού Δικαίου, Εκδόσεις Σάκκουλα, 2019, σελ.655, Μπρίνιας Ι., Αναγκαστική Εκτέλεσις Ι, Σάκκουλας Αντ., 1983, υπό άρθρ. 933 παρ.151 σελ. 398 επ.

20 Ποδηματά Ε., ό.π., σελ.649.

21 Ποδηματά Ε., ό.π., σσ.648-651.

22 ΜΠρΙων 280/2025 ΤΠΝ QUALEX.

23 Ποδηματά Ε., ό.π., σσ. 648-650.

24 ΜΠρΓυθ 34/2023 ΤΠΝ ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ.

25 Διαθέσιμη σε : ΤΝΠ ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ.

26 Διαθέσιμη σε : ΤΝΠ QUALEX.

ακυρότητα σε παρόμοιες περιπτώσεις με τη τελευταία, σε αντίθεση με τον κανόνα που θέτει ως όρο την ύπαρξη άλλων περιουσιακών αντικειμένων μικρότερης αξίας για κατάσχεση,²⁷ επέρχεται έστω και αν δεν υπάρχουν άλλα περιουσιακά στοιχεία του οφειλέτη, τα οποία θα μπορούσαν να κατασχεθούν.²⁸ Αντίθετα, στην απόφαση ΜΕΦΘεσ 523/2023²⁹ το δικαστήριο δεν δέχτηκε παραβίαση του κανόνα του 281 ΑΚ, επειδή το κατασχεθέν ακίνητο είχε πολλά βάρη, γεγονός που εξισορροπούσε τη βλάβη του ανακόπτοντος οφειλέτη.

Επομένως, κρίνεται ανεπίτρεπτη η επέμβαση στη σφαίρα του οφειλέτη εκ μέρους του δανειστή, με την επιλογή του επαχθέστερου μέσου για την ικανοποίηση της αξίωσης του, αν και δεν είναι αναγκαίο. Καταληκτικά, αναγνωρίζεται και η περίπτωση της πρακτικά άσκοπης πράξης της εκτέλεσης, ανίκανης δηλαδή να ικανοποιήσει ουσιαστικά την αξίωση του δανειστή αλλά αρκετή για να βλάψει τον οφειλέτη.³⁰

Καταχρηστική άσκηση ουσιαστικού δικαιώματος

Συναντάται εδώ η εκδοχή της αποδυνάμωσης του δικαιώματος, υπό την έννοια ότι υπήρξε αδράνεια εκ μέρους του δανειστή, η οποία δημιούργησε δικαιολογημένη πεποίθηση ότι δε θα εκτελέσει την αξίωση του και συνδυάζεται με προγενέστερη μακρόχρονη αδρανής συμπεριφορά του, όπως επίσης και το ενδεχόμενο άσκησης του δικαιώματος αντίθετα στην καλή πίστη και τα χρηστά ήθη.³¹

Τρόπος προσβολής της παραβίασης στη δίκη της αναγκαστικής εκτέλεσης και έννομη συνέπεια

Εφόσον, λοιπόν, συντρέχει περίπτωση ύπαρξης καταχρηστικής συμπεριφοράς από πλευράς του δανειστή, προβλέπεται η δυνατότητα άμυνας του καθ' ου η εκτέλεση οφειλέτη μέσω της άσκησης της ανακοπής του άρθρου 933 ΚΠολΔ³². Αποτελεί ειδικότερη μορφή της γενικής ανακοπής των άρθρων 583-585 ΚΠολΔ και ειδικότερα συνιστά το διαπλαστικό³³ ένδικο βοήθημα με το οποίο ο οφειλέτης, κατά του οποίου επισπεύδεται η διαδικασία της αναγκαστικής εκτέλεσης ζητά από το δικαστήριο να απαγγείλει την ακυρότητα μίας ή περισσότερων εκτελεστικών πράξεων επειδή αυτές έχουν κάποιο ελάττωμα που πληροί τους όρους του άρθρου 159 ΚΠολΔ³⁴. Συγκεκριμένα, επί της περίπτωσης της καταχρηστικής άσκησης δικαιώματος, αυτή αποτελεί ένσταση³⁵ κατά την οποία ο οφειλέτης πρέπει να αποδείξει ότι η παράβαση προκαλεί σε αυτόν βλάβη (όπως επιτάσσει και η παράγραφος 3 του άρθρου 159 ΚΠολΔ).

Ακόμη, η καταχρηστική συμπεριφορά κατά τη διαδικασία της αναγκαστικής εκτέλεσης μπορεί να εμφανίζεται ως παράβαση υπό διαφορετικές μορφές· είτε ως μορφή ουσιαστικού ελαττώματος του εκτελεστού τίτλου, όταν η αντίθεση στην καλή πίστη, στα χρηστά ήθη και στο κοινωνικό ή οικονομικό σκοπό του δικαιώματος εντοπίζεται σε μία από τις προϋποθέσεις κίνησης της αναγκαστικής εκτέλεσης³⁶, είτε της ίδιας της ουσιαστικής απαίτησης, εάν εντοπίζεται στην ουσιαστική αξίωση που αποτέλεσε

27 Ολ. ΑΠ 49/2005, Ολ. ΑΠ 1/2009, ΑΠ 475/2017, ΑΠ 1633/2025, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ.

28 Δες ακόμη ΑΠ 431/1981, ΑΠ 2069/2007, ΜΠρΧαλκ 174/2019, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ.

29 Διαθέσιμη σε : ΤΝΠ QUALEX.

30 Βλ. 280/2025 Μονομελές Πρωτοδικείο Ιωαννίνων, διαθέσιμη σε : ΤΝΠ ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ.

31 Ποδηματά Ε., ό.π., σσ. 659-661.

32 Ολ ΑΠ. 1/1997, ΑΠ 523/2024 ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ.

33 Γέσιου-Φαλτσή Π., Δίκαιο αναγκαστικής εκτελέσεως, τόμ. 1, 3η έκδ., Εκδόσεις Σάκκουλα, 2025, σσ.547 επ. και σσ. 565 επ.

34 Αναλυτικά Γέσιου-Φαλτσή Π., ό.π., σελ. 568 επ.

35 Γέσιου- Φαλτσή Π., ό.π., σελ. 645 επ.

36 Νίκας Ν., ό.π., σελ. 304 και Νικολόπουλο Γ, Αναγκαστική Εκτέλεση, Εκδόσεις Σάκκουλα, 2012, σσ. 187-188.

τη νομική βάση έκδοσης του τίτλου³⁷ είτε τέλος της διαδικασίας κάθε αυτής.³⁸ Η διάκριση αυτή, καθίσταται κρίσιμη λόγω της διαφοροποίησης στην υποχρέωση απόδειξης, που ισχύει για τις ενστάσεις που αφορούν την ουσιαστική απαίτηση. Πράγματι, η νομολογία³⁹ παρά το σαφές γράμμα της παραγράφου 5 του άρθρου 933 ΚΠολΔ που καθιερώνει την παρά χρήμα απόδειξη (απόδειξη με έγγραφα και δικαστική ομολογία) μόνο των αποσβεστικών λόγων της απαίτησης, έχει επεκτείνει την υποχρέωση αυτή και στις παρακωλυτικές ενστάσεις που αφορούν την ουσιαστική απαίτηση, στις οποίες συμπεριλαμβάνεται μεταξύ άλλων και η ένσταση καταχρηστικότητας. Απεναντίας, τέτοιος περιορισμός δεν ισχύει για τους λόγους που αφορούν την εγκυρότητα του εκτελεστού τίτλου και τη διαδικασία εκτέλεσης. Επιπλέον, κρίσιμο είναι το γεγονός ότι ενστάσεις που αφορούν την απαίτηση, άρα και αυτή του 281 ΑΚ, δεν μπορούν να προβληθούν ελεύθερα στη δίκη της ανακοπής αλλά μόνο υπό τους όρους του 330 ΚΠολΔ, δηλαδή εφόσον δεν καλύπτονται από δεδουλευμένο,⁴⁰ προϋπόθεση που επίσης δεν ισχύει για τις άλλες δύο περιπτώσεις καταχρηστικότητας.

Παράλληλα, κάθε εκτελεστική πράξη πρέπει να προσβληθεί εντός της προθεσμίας που ορίζει το άρθρο 934 παρ. 1 ΚΠολΔ, προκειμένου η ανακοπή να θεωρηθεί παραδεκτή, προϋπόθεση που λαμβάνεται αυτεπαγγέλτως υπόψη από το δικαστήριο. Η παρέλευση άπρακτης της προθεσμίας αυτής, οδηγεί σε έκπτωση από το δικαίωμα προσβολής της συγκεκριμένης εκτελεστικής πράξης, εν προκειμένω της κατάχρησης και άρα η παράβαση αυτή δεν μπορεί να θίξει την εγκυρότητα των επόμενων εκτελεστι-

κών πράξεων.⁴¹ Η προθεσμία ορίζεται στηνρη παράγραφο 1 στοιχ. α του ως άνω άρθρου σε 45 ημέρες από την ημέρα κατάσχεσης, ορθότερα δε από την επίδοση στον οφειλέτη αντιγράφου της κατασχετήριας έκθεσης⁴² για την ικανοποίηση χρηματικών απαιτήσεων και 30 για την άμεση εκτέλεση. Η ανωτέρω προθεσμία, κατόπιν της συγχώνευσης των δύο πρώτων σταδίων που ίσχυαν στο προ του Ν. 4335/2015 καθεστώς, αφορά σε παραβάσεις της προδικασίας, αλλά και της κύριας διαδικασίας της αναγκαστικής εκτέλεσης, στις οποίες εντάσσεται και η ένσταση καταχρηστικότητας, πλέον τόσο ως ουσιαστικό ελάττωμα του τίτλου όσο και ως ελάττωμα της απαίτησης. Εάν, τέλος η καταχρηστικότητα αφορά την τελευταία πράξη εκτέλεσης τότε μόνο τίθεται σε εφαρμογή η προθεσμία του στοιχ. β' της παρ. 1 του άρθρου 934 ΚΠολΔ.

Ανακοπή τρίτου και κατάχρηση

Ερώτημα έχει γεννηθεί στη θεωρία και στη νομολογία σχετικά με το εάν τρίτος, μπορεί να ασκήσει το προβλεπόμενο ένδικο βοήθημα της ανακοπής τρίτου (936 ΚΠολΔ) προβάλλοντας ως λόγο την απέναντι του καταχρηστική άσκηση του δικαιώματος κυριότητας του καθ' ου η εκτέλεση από τον επισπεύδοντα δανειστή. Εν συντομία, ο Άρειος Πάγος,⁴³ έκανε δεκτή αυτή τη δυνατότητα, με την αιτιολογία ότι ο επισπεύδων δανειστής, ασκώντας τα δικαιώματα του καθ' ου η εκτέλεση οφειλέτη, υπόκειται στους ίδιους περιορισμούς και δεσμεύσεις με τον τελευταίο, και αντίστοιχα ο τρίτος έχει δικαίωμα να προβάλει κάθε λόγο που θίγει την άσκηση του ουσιαστικού του δικαιώματος. Σε

37 ΜΠρΠατρ 937/2019 ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ και Νίκας Ν., ό.π., σσ. 305-306.

38 Πανταζόπουλος Σ., ό.π., σελ. 226 επ.

39 Ολ ΑΠ 10/1993, ΑΠ 311/2020 ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ.

40 Νίκας Ν., ό.π., σελ. 307 επ.

41 Αρχή της σταδιακής προσβολής των πράξεων εκτέλεσης, αναλυτικά Νίκας Ν., ό.π., σελ. 329 επ.

42 Πλεύρη Α., ό.π., σσ. 18-19 και Νίκας Ν., ό.π., σελ. 329.

43 Ολ ΑΠ 448/1984, ΑΠ 654/2013, ΑΠ 639/2014, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ.

παρόμοια κατεύθυνση κινήθηκε και η θεωρία, η οποία τονίζει, ωστόσο, ότι εναντίωση της αναγκαστικής εκτέλεσης στο 281 ΑΚ δεν θεμελιώνεται στην ύπαρξη και μόνο του ουσιαστικού δικαιώματος του τρίτου (νομή ή κατοχή), το οποίο είναι άλλωστε υποδεέστερο σε σχέση με το δικαίωμα κυριότητας του καθ' ου αλλά η ένσταση αυτή θα πρέπει να προϋπάρχει ως δικαίωμα του τρίτου ήδη στη σχέση του με τον καθ' ου η εκτέλεση οφειλέτη.⁴⁴ Τέλος, ένα κομμάτι της θεωρίας⁴⁵ στηρίζει ότι νομικό θεμέλιο γένεσης της ένστασης είναι η αποδυνάμωση του δικαιώματος κυριότητας του οφειλέτη, γεγονός που καθιστά ανενεργή τη δυνατότητα προβολής του έναντι του τρίτου.

Συμπέρασμα

Ανακεφαλαιώνοντας, γίνεται φανερό τόσο από την πλούσια νομολογία όσο και την επιτακτική ενασχόληση της θεωρίας ότι η απαγόρευση επίσπευσης αναγκαστικής εκτέλεσης καταχρηστικά αποτελεί διαχρονικό ζητούμενο, δεδομένου ότι συνιστά ένα διακύβευμα απονομής ουσιαστικότερης δικαιοσύνης αλλά και πραγματικής προστασίας του οφειλέτη που βρίσκεται σε εμφανώς ευάλωτη θέση. Υπό τη σκέψη αυτή, οι δικαστικές κρίσεις κινούνται κατεξοχήν στη σωστή κατεύθυνση έχοντας δημιουργήσει ένα πλέγμα κανόνων, που επιτυγχάνουν να εξισορροπήσουν τα συγκρουόμενα συμφέροντα του επισπεύδοντος δανειστή και του καθ' ου.

⁴⁴ Γέσιου-Φαλτσή Π., ό.π., σσ. 314-315.

⁴⁵ Ορφανίδης Γ., ό.π., σσ.9-15 και Ποδηματά-Καρακάση, Καταχρηστική άσκηση δικαιώματος ως λόγος ανακοπής τρίτου (ΚΠολΔ 936), Αρμενόπουλος, 1990 σελ. 715 επ. και σελ. 723 επ.

Η Μεταρρύθμιση της Συλλογικής Προστασίας Καταναλωτή: Από τη Συλλογική στην Αντιπροσωπευτική Αγωγή (ν. 5019/2023)

Καλλιόπη Τρύφων

Τελειόφοιτη Φοιτήτρια Νομικής Σχολής ΑΠΘ

Εισαγωγή

Σε εθνικό επίπεδο, προ της θέσπισης του Ν. 5019/2023, παρατηρούνται σημαντικές δικονομικές ελλείψεις σχετικά με την προστασία των καταναλωτών και τις προϋποθέσεις άσκησης της αντιπροσωπευτικής αγωγής.¹ Ο προϊσχύσας Νόμος 2251/1994, είχε κυρίως εθνικό πεδίο εφαρμογής, έτσι δεν υπάρχει ένας ενιαίος, αποτελεσματικός μηχανισμός για τη συλλογική προστασία των καταναλωτών σε περιπτώσεις παραβάσεων ενωσιακού δικαίου με διασυνοριακή διάσταση (π.χ. παραβάσεις δεδομένων, αθέμιτες πρακτικές σε διεθνείς αλυσίδες), απουσίαζε οποιαδήποτε αποτελεσματική διασυνοριακή προστασία του εν λόγω δικαιώματος των καταναλωτών.² Ταυτόχρονα, συγκριτικά με το ενωσιακό πρότυπο της Οδηγίας 2020/1828, είχαν τεθεί ασαφή κριτήρια ως προς την ενεργητική νομιμοποίηση, τα εν λόγω κριτήρια που αφορούσαν στην άσκηση συλλογικών αγωγών

των ενώσεων καταναλωτών δεν συγκεκριμενοποιούνταν, όπως αντίστοιχα οριζόταν σύμφωνα με το νέο ευρωπαϊκό πρότυπο.³ Η δικονομική ασάφεια αυτή, οδήγησε σταδιακά στη δημιουργία ενός κλίματος ανασφάλειας σε ό,τι αφορά τα κριτήρια της ενεργητικής νομιμοποίησης των φορέων.

Ο ν. 2251/1994 περιοριζόταν αποκλειστικά στην πρόβλεψη κατασταλτικών και προληπτικών μέτρων, δηλαδή ρυθμίσεων που αφορούσαν στην αντιμετώπιση των παραβάσεων και στην αποτροπή αυτών, χωρίς να υφίσταται σχετική πρόβλεψη αναφορικά με τη συλλογική προστασία και τους όρους αυτής.⁴ Δεν προβλεπόταν η δυνατότητα ικανοποίησης -εξατομικευμένα- του εκάστοτε καταναλωτή λόγω του δεσμευτικού αποτελέσματος από το δεδουλευμένο της προηγηθείσας δικαστικής κρίσης επί της αγωγής που ασκήθηκε στο πλαίσιο συλλογικής προστασίας, επομένως σε συνέχεια αυτής (της δικαστικής κρίσης) απαιτούνταν η άσκηση

1 Ρεβυθής Γ., «Συλλογική δικαστική προστασία καταναλωτών», ΕλλΔνη 2020, σελ.145 · Καρακώστας Ι., Δίκαιο Προστασίας Καταναλωτή - Ερμηνεία, Νομολογία, Πρακτική Εφαρμογή, Νομική Βιβλιοθήκη, 2016, σελ.845.

2 ΔΕΕ C-167/00 Henkel, 1.10.2002, ECLI:EU:C:2002:555, σκ. 42-43, Προτάσεις του Γενικού Εισαγγελέα Tizzano της 27ης Ιανουαρίου 2005, Stichting Consumentenbond, C-26/03, ECLI:EU:C:2005:61, σκ.21.

3 Παπαγεωργίου Α., «Η αντιπροσωπευτική αγωγή στον Ν.5019/2023», Νομική Βιβλιοθήκη, 2023, σελ.45.

4 Ελ. Αλεξανδρίδου (επιμ.), Δίκαιο Προστασίας Καταναλωτή, 3η έκδ., Νομική Βιβλιοθήκη, 2018, σσ. 880-881, Αιτιολογική Έκθεση Σχέδιο Νόμου «Ενσωμάτωση της Οδηγίας (ΕΕ) 2020/1828 · Rosenberg L., Normentheorie, Die Beweislast im Zivilprozess, 2. Aufl., 1965, σσ. 98, 100-104 · Καστανίδης Α., Προστατευτικές για τον καταναλωτή δικονομικές ρυθμίσεις στο πεδίο της διαγνωστικής διαδικασίας, 2025, §9, σσ.158-161.

αγωγής και σε ατομικό επίπεδο από τον μεμονωμένο καταναλωτή προκειμένου να πετύχει την ικανοποίηση της αξίωσής του.⁵ Έτσι, εξαιτίας αυτής της μη σχετικής νομοθετικής πρόβλεψης, οι ατομικές αγωγές αποζημίωσης ήταν πλέον οικονομικά μη συμφέρουσες λόγω αφενός του υψηλού κόστους, αφετέρου του χαμηλού ύψους των αξιώσεων (αξιώσεις μικρού αντικειμένου, low value claims).⁶

Ως εκ τούτου, οι λιγότερο ζημιωθέντες καταναλωτές αποθαρρύνονταν να προσφύγουν στη δικαιοσύνη, με απότοκο την ατιμωρησία των επιχειρήσεων σε περιπτώσεις μαζικών παραβάσεων χαμηλού ύψους.⁷ Η εφαρμογή του ως άνω νόμου δημιουργούσε επίσης, μια έντονη δικονομική αβεβαιότητα σχετικά με την έκταση και τη δέσμευση από το δεδικασμένο μιας απόφασης επί συλλογικής αγωγής σε μία ατομική αγωγή αποζημίωσης που θα ακολουθούσε.⁸

Ενωσιακό πρότυπο.

Η Οδηγία 2020/1828

Η Οδηγία 2020/1828. Στόχοι και Καινοτομίες

Σε ευρωπαϊκό επίπεδο, η Οδηγία (ΕΕ) 2020/1828 (25.11.2020) σχετικά με τις αντιπροσωπευτικές αγωγές αντικατέστησε την Οδηγία (ΕΚ) 2009/22/ΕΚ, η οποία δεν ανταποκρινόταν πλέον με επάρκεια στις προκλήσεις της παγκοσμιοποίησης και του ψηφιακού μετασχηματισμού.⁹

Πρωταρχικός στόχος της Οδηγίας 2020/1828 ήταν να εξασφαλίσει τόσο σε ενωσιακό, όσο

και σε εθνικό επίπεδο, έναν αποτελεσματικό διαδικαστικό μηχανισμό, ο οποίος θα επέτρεπε σε οργανώσεις καταναλωτών να κινούν συλλογικές αγωγές για την προστασία των συμφερόντων των καταναλωτών σε περιπτώσεις παράβασης του δικαίου προστασίας του καταναλωτή. Οι συλλογικές αυτές διαδικασίες αποσκοπούν αφενός στην έκδοση μέτρων παράλειψης της παραβίασης (παύση και μελλοντική παράλειψη της παράνομης πρακτικής) και αφετέρου στην έκδοση μέτρων επανόρθωσης (αποκατάστασης), ήτοι αποζημίωση ή επιστροφή χρημάτων στους καταναλωτές που υπέστησαν ζημία. Επιδιώκεται, έτσι, η ουσιαστική ενίσχυση της συλλογικής προστασίας των καταναλωτών σε εθνικό και διασυνοριακό επίπεδο.¹⁰

Η Οδηγία 2020/1828 επιδίωξε τη διασφάλιση ενός υψηλού επιπέδου προστασίας των καταναλωτών σε διάφορους τομείς, όπως ενδεικτικά είναι η προστασία δεδομένων, οι χρηματοοικονομικές υπηρεσίες,¹¹ ο τουρισμός και οι τηλεπικοινωνίες, δεδομένου ότι στοχεύει στη διευκόλυνση της πρόσβασης των καταναλωτών στη δικαιοσύνη.

Δικαιώματα και Ευχέρεια των Κρατών-Μελών

Πρέπει να επισημανθεί πως η Οδηγία 2020/1828 δεν αξίωνε την κατάργηση των υφιστάμενων εθνικών μηχανισμών, αλλά παρείχε διακριτική ευχέρεια στα κράτη-μέλη για την εναρμόνισή τους, ενώ, συμπεριλαμβανόταν και η ελευθερία επιλογής μεταξύ δικαστικής ή διοικητικής δια-

5 ΔΕΕ C-26/03, Stichting Consumentenbond, 18.05.2006, ECLI:EU:C:2006:334, σκ. 42.

6 ΜΠρΑθ 970/2021 ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ.

7 ΑΠ 212/2019, ΕλλΔνη, 2020, σελ. 745 · Παπαγεωργίου Α., Η αντιπροσωπευτική αγωγή..., Νομική Βιβλιοθήκη, 2023, σελ. 45.

8 ΑΠ 212/2019, ό.π., σελ. 745 · Παπαγεωργίου Α., Η ό.π., σελ. 45, Γεράκη Μ, «Σημείωση στον Ν. 587/07, ΧρΙΔ 2007», σελ. 861.

9 Cafaggi F.– Micklitz H.-W, New Frontiers of Consumer Protection, 2020· Αιτιολογική Έκθεση Ν.5019/2023, σκ. 6, διαθέσιμο σε: hellenicparliament.gr.

10 Άρθρα 8-9 Οδηγίας 2020/1828/ΕΕ· ΔΕΕ C-452/18 Airbnb Ireland· ΔΕΚ C-240/98-C-244/98 Océano Grupo Editorial, 27.6.2000· ΔΕΕ C-168/05 Mostaza Claro, 26.10.2006, ΔΕΕ C-243/08 Pannon GSM, 4.6.2009· ΔΕΕ C-40/08 Asturcom, 6.10.2009· ΔΕΕ C-137/08 VB Pénzügyi Lízing, 9.11.2010· ΔΕΕ C-618/10 Banco Español de Crédito, 14.6.2012.

11 ΔΕΕ C-362/14 Schrems, 6.10.2015, ECLI:EU:C:2015:650, σκ. 39 · ΔΕΕ C-319/20 Facebook Ireland Ltd., 28.4.2022, ECLI:EU:C:2022:322, σκ. 70.

δικασίας.¹² Η προαναφερθείσα καθιστά δυνατή τη διενέργεια διασυννοριακών αντιπροσωπευτικών αγωγών σε άλλο Κράτος-Μέλος σε σχέση με εκείνο το οποίο είχαν ορίσει οι νομιμοποιούμενοι φορείς (Qualifying Entities).¹³

Ο ρόλος των τελευταίων είναι καθοριστικός, καθώς απολαμβάνουν, πλέον, την ιδιότητα του ενάγοντος διαδίκου με όλα τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις που η εν λόγω ιδιότητα προσδίδει στο πλαίσιο των αντιπροσωπευτικών αγωγών. Οι καταναλωτές που εκπροσωπούνται από τους φορείς απολαμβάνουν τα δικαιώματα που αφορούν τις ουσιαστικού δικαίου αξιώσεις τους, όμως τα δικαιώματά τους δεν εκτείνονται στον τομέα των διαδικαστικών ζητημάτων (λ.χ. δυνατότητα παράστασης, παραίτησης κλπ). Σημειώνεται, επίσης, ότι οι αντιπροσωπευόμενοι καταναλωτές δεν επιβαρύνονται με τα έξοδα της διαδικασίας, εκτός από εξαιρετικές περιπτώσεις.

Υπό το πρίσμα των ανωτέρω, η Οδηγία 2020/1828 προωθεί ένα ενιαίο πλαίσιο για τη συλλογική προστασία των καταναλωτών, ωστόσο, η αποτελεσματικότητά της εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από την ορθή ενσωμάτωσή της στο εθνικό δικονομικό σύστημα¹⁴, ιδιαίτερα σε σύγκριση με το προϊσχύσαν πλαίσιο του Ν.2251/1994.¹⁵

Βασικές καινοτομίες του Ν. 5019/2023 για την ενσωμάτωση της Οδηγίας 2020/1828

Ο Ν. 5019/2023 δεν κατήργησε τον Ν. 2251/1994, αλλά τον τροποποίησε ριζικά αναδιαμορφώνοντας το υφιστάμενο σύστημα συλλογικής δικαστικής προστασίας. Συγκεκριμένα καταργήθηκε το Άρθρο 10 περί συλλογικής

αγωγής και αντικαταστάθηκε με τα νέα Άρθρα 10α έως 10ιη, τα οποία εισήγαγαν τον θεσμό της «αντιπροσωπευτικής αγωγής» (Ν.5019/2023), ενώ, προστέθηκαν και νέες διατάξεις.¹⁶

Η Διττή λειτουργία της Αντιπροσωπευτικής Αγωγής: Παύση και Αποζημίωση

Η βασική καινοτομία του Ν.5019/2023 έγκειται στη διαφοροποίηση και ενίσχυση του σκοπού της συλλογικής αγωγής, πλέον απέκτησε διττή λειτουργία. Προστέθηκε η δυνατότητα αποζημίωσης (μέτρα επανόρθωσης, Άρθρο 10ια), η παλιά συλλογική αγωγή περιοριζόταν μόνο σε μέτρα παύσης. Για να λειτουργήσει ομαλά, όμως, η νέα αγωγή αποζημίωσης, θεσπίστηκαν εξειδικευμένες δικονομικές ρυθμίσεις, όπως οι κανόνες Opt-in/Opt-out (άρθρο 10ιστ) και οι διατάξεις για τη χρηματοδότηση (άρθρο 10ιδ).¹⁷ Με τη θέσπιση του νεότερου Ν.5019/2023 αντιμετωπίστηκε το προηγούμενο κενό του Ν.2251/1994 αναφορικά με το ζήτημα της συλλογικής αποζημίωσης αριθμού καταναλωτών.

Η λειτουργία της αγωγής είναι πλέον διττή, όπως προαναφέρθηκε, ρυθμίζεται κυρίως στα άρθρα 10θ και 10ια του Ν. 2251/1994 (όπως προστέθηκαν με τον νόμο 5019/2023) και διακρίνεται μεταξύ δύο κατηγοριών, των απαγορευτικών διαταγμάτων (παύση) και των μέτρων επανόρθωσης/ αποκατάστασης (αποζημίωση). Τα πρώτα γνωστά και ως *injunctive relief*, συνιστούν την κατασταλτική και προληπτική λειτουργία της αγωγής, η οποία αποτελούσε μέχρι τον Ν. 5019/2023 τον μοναδικό σκοπό της συλλογικής αγωγής. Στόχευαν στην άμεση διακοπή παράνομων πρακτικών και στην παράλειψη αυτών, αλλά και στην ευρύτερη απαγόρευση της

12 Παπαγεωργίου Α., ό.π., σελ. 45· ΔΕΕ C-319/20, ό.π., σκ. 23.

13 ΔΕΕ C-452/18, Airbnb Ireland, 19.12.2019 ECLI:EU:C:2019:1112· ΔΕΕ C-167/00 Henkel, 01.10.2002, ECLI:EU:C:2002:555.

14 Αιτιολογική Έκθεση Ν. 5019/2023, ό.π., σκ. 8.

15 Αλεξανδρίδου Ε. (επιμ.), Δίκαιο Προστασίας Καταναλωτή, Εκδόσεις Σάκκουλα, 3η έκδ., 2018, σσ. 659-714.

16 Παπαγεωργίου Α., ό.π., σελ. 45· Ρεβυθής Γ., ό.π., σελ. 145.

17 Αιτιολογική Έκθεση Ν. 5019/2023, ό.π., σκ. 14.

συνέχισής τους στο μέλλον (10θ Ν. 2251/1994, αντιστοιχεί στα μέτρα παύσης του άρθρου 8 της Οδηγίας 2020/1818/ΕΕ).

Τα δεύτερα, γνωστά, επίσης, και ως Redress Measures, αποτελούν την πιο ουσιαστική τομή του Ν. 5019/2023, καθώς εισήγαγαν τη συλλογική αποζημίωση και αποκατάσταση της ζημίας. Ο σκοπός της αγωγής πλέον δεν περιορίζεται στο ανασταλτικό και προληπτικό επίπεδο, αλλά είναι και επανορθωτικός - αποζημιωτικός.¹⁸ Έτσι, αντιμετωπίζεται το πρόβλημα των ασύμφορων ατομικών αγωγών για μικρές ζημίες, καθώς πλέον συλλογικά προβλέπεται η αποκατάσταση της ζημίας που υπέστησαν μεμονωμένοι καταναλωτές.¹⁹ Η ρύθμιση αυτή θεμελιώνεται στο άρθρο 10ια του Ν. 2251/1994 (μέτρα επανόρθωσης Άρθρου 9 Οδηγίας 2020/1828/ΕΕ). Αντικείμενο των μέτρων επανόρθωσης είναι κυρίως η επιδίκαση αποζημιώσεων, η επιστροφή χρημάτων, η αντικατάσταση ή η επισκευή προς όφελος των εκπροσωπούμενων καταναλωτών.

Opt-in/Opt-out και η Έκταση του Δεδικασμένου

Δικονομικά, για τη διασφάλιση της ομαλής λειτουργίας της εν λόγω ρύθμισης απαιτούνται σαφείς κανόνες κατανομής των αποζημιώσεων μέσω μηχανισμών εκπροσώπησης (Opt-in ή Opt-out), όπως προβλέφθηκαν στο άρθρο 10ιστ του Ν. 2251/1994 συνδυαζόμενο με το άρθρο 15 της Οδηγίας²⁰. Με τον προηγούμενο νόμο, υπήρχε σημαντική ανασφάλεια δικαίου σχετικά με το δεσμευτικό αποτέλεσμα που έχει το δεδικασμένο σε συνάρτηση με την ενεργητική νομιμοποίηση των φορέων της αγωγής (Άρθρο

324 ΚΠολΔ). Προβλέπεται, πλέον η δυνατότητα ρητής (Opt-in) και αυτόματης συμμετοχής με δικαίωμα εξαίρεσης (Opt-out)²¹. Η ρητή συμμετοχή αποτελεί τον γενικό κανόνα που υιοθετεί το ελληνικό δίκαιο για τις αποκαταστατικές αγωγές. Στο σύστημα αυτό (Opt-in), ο καταναλωτής ωφελείται από την απόφαση και δεσμεύεται από το δεδικασμένο, μόνο εφόσον δηλώσει ρητά την επιθυμία του να εκπροσωπηθεί από τον νομιμοποιούμενο φορέα.²²

Στον αντίποδα, το σύστημα opt-out, της αυτόματης συμμετοχής με δικαίωμα εξαίρεσης, εφαρμόζεται αποκλειστικά αν προβλέπεται ρητά στη νομοθεσία ή στη δικαστική απόφαση. Σε αυτή την περίπτωση, ο καταναλωτής συμμετέχει αυτοδικαίως και δεσμεύεται από την απόφαση, εκτός αν ρητά επιλέξει να ασκήσει το δικαίωμα εξαίρεσής του. Η επιλογή του Opt-in ως γενικού κανόνα διασφαλίζει τον πλήρη έλεγχο του καταναλωτή επί της εκπροσώπησης του, ενισχύοντας την Αρχή της Διάθεσης του εννόμου αγαθού από αυτόν και επιβεβαιώνοντας την ύπαρξη του εννόμου συμφέροντος του εκπροσωπούμενου καταναλωτή (Άρθρο 68 ΚΠολΔ), πλην όμως έχει επικριθεί ότι ως μηχανισμός περιορίζει την προσφυγή στην άσκηση συλλογικής αγωγής. Το ζήτημα αυτό σήμερα απασχολεί έντονα τη θεωρία, ιδίως ως προς τη σχέση συλλογικής αγωγής και ορίων του δεδικασμένου.²³

Κανόνες Διαφάνειας και Χρηματοδότηση (Third Party Funding)

Σύμφωνα με τα προεκτεθέντα κατέστη αναγκαία η θέσπιση κανόνων για τη χρηματοδότηση της αντιπροσωπευτικής αγωγής προς

18 Αιτιολογική Έκθεση στο Σχέδιο Νόμου «Ενσωμάτωση της Οδηγίας (ΕΕ) 2020/1828.

19 ΕφΑθ 3150/2024, ΜΠΡΑθ 970/2021 ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ.

20 Τριανταφυλλίδης Χ., Λόγοι ανακοπής κατά διαταγής πληρωμής από τραπεζικές συμβάσεις, 2018, σσ. 312-318, 320-325· Απαλαγάκη Χ. κ.α., Δικονομικά ζητήματα του δικαίου προστασίας του καταναλωτή, Εκδόσεις Σάκκουλα, 2014, σελ. 187· Γέσιου-Φαλτσή Π., Δίκαιο αναγκαστικής εκτελέσεως - Γενικό μέρος, Εκδόσεις Σάκκουλα, σελ. 274.

21 Λανταβού Ε., Η συλλογική αγωγή, Εκδόσεις Σάκκουλα, 2019, Γ) Επέκταση «δεδικασμένου» ή δεσμευτική ισχύς της αποφάσεως επί της συλλογικής αγωγής· Νίκας Ν., Πολιτική Δικονομία, Εκδόσεις Σάκκουλα, τόμ. 1, 2η έκδ., 2020.

22 Παπαγεωργίου Α., ό.π., σσ. 45, 48-50.

23 Παπαγεωργίου Α., ό.π., σελ. 45.

αποτροπή καταχρήσεων από την πλευρά των επιχειρήσεων που προέβαιναν σε τακτικές εις βάρος των καταναλωτών. Το Άρθρο 101δ του Ν. 2251/1994 σε συμμόρφωση με το άρθρο Πρώτο της Οδηγίας 2020/1828/ΕΕ, εισάγει κανόνες διαφάνειας, ιδίως στις περιπτώσεις που η χρηματοδότηση προέρχεται από τρίτα μέρη (Third Party Funding).²⁴

Υποχρεώνεται, έτσι, ο φορέας να δηλώνει τις πηγές χρηματοδότησής του, ενώ απαγορεύεται η χρηματοδότηση που δημιουργεί συγκρούσεις συμφερόντων ή παραβιάζει τα συλλογικά συμφέροντα των καταναλωτών. Σε επίπεδο δικαστικού ελέγχου, το δικαστήριο διατηρεί την εξουσία να ελέγχει τους όρους της χρηματοδότησης και να διατάσσει τον αποκλεισμό της, εφόσον κρίνει ότι παραβιάζονται οι κανόνες διαφάνειας και ανεξαρτησίας.²⁵ Οι ρυθμίσεις αυτές προστατεύουν τον θεσμό από το φαινόμενο του *litigation abuse* (καταχρηστική προσφυγή), διασφαλίζοντας ότι η αγωγή παραμένει μέσο πραγματικής προστασίας, περιορίζοντας τον κίνδυνο καταχρηστικής άσκησης της.²⁶

Συμπερασματικά, ο Νόμος 5019/2023 μετέτρεψε τη συλλογική αγωγή από ένα ατελές προληπτικό εργαλείο σε ένα πλήρες μέσο προστασίας που καλύπτει τόσο την άρση της παράβασης, όσο και την αποκατάσταση της ζημίας των καταναλωτών.

Τα Αυστηρότερα Κριτήρια Νομιμοποίησης των Φορέων

Σημαντικές αλλαγές επιβλήθηκαν, επίσης, με τον Νόμο 5019/2023 και σε ό,τι αφορά τους λεγόμενους «νομιμοποιούμενους φορείς» (Qualifying Entities) και τα κριτήρια άσκησης

από αυτούς, της αντιπροσωπευτικής αγωγής. Τα κριτήρια καθίστανται πλέον αυστηρότερα και σαφέστερα, με βασικό σκοπό τη διασφάλιση της αξιοπιστίας και της ανεξαρτησίας των ενώσεων καταναλωτών.²⁷

Οι σχετικές ρυθμίσεις αντιμετωπίζουν έμμεσα τις αβεβαιότητες της παλαιότερης νομολογίας, (βλ. ΑΠ 212/2019), σχετικά με το εύρος της νομιμοποίησης. Τα κριτήρια αυτά, που εξειδικεύουν το άρθρο 4 της Οδηγίας, περιλαμβάνουν ρυθμίσεις για την ίδρυση και τη δραστηριότητα. Ο φορέας της αγωγής, συγκεκριμένα, πρέπει να έχει συσταθεί τουλάχιστον δώδεκα μήνες πριν την κατάθεσή της και ταυτόχρονα να αποδεικνύει δημόσια δράση στον τομέα προστασίας των καταναλωτών, ενώ οφείλει να λειτουργεί αποκλειστικά ως μη κερδοσκοπικός οργανισμός.²⁸ Η αξιοπιστία ενισχύεται περαιτέρω με τη θέσπιση της υποχρεωτικής εγγραφής σε ειδικό Μητρώο Νομιμοποιούμενων Φορέων για Αντιπροσωπευτικές Αγωγές (ΜΗ.Ν.Φ.Α.Α.) (Άρθρο 10στ Ν. 2251/1994). Το Μητρώο αυτό είναι κεντρικό εργαλείο διαφάνειας και διευκολύνει τη διασυννοριακή δράση και ασφάλεια, σύμφωνα με τις προβλέψεις του Άρθρου 5 της Οδηγίας 2020/1828/ΕΕ.²⁹

Ερμηνευτικά κενά και πρακτικές προκλήσεις, δογματικές τριβές

Η ενσωμάτωση της Οδηγίας 2020/1828/ΕΕ μέσω του Ν. 5019/2023, αν και αναγκαία, δημιουργεί σημαντικές πρακτικές και δογματικές προκλήσεις στην ελληνική πολιτική δικονομία, ιδίως ως προς τη σχέση της με τις καθιερωμένες αρχές του Αστικού και Δικονομικού Δικαίου.³⁰

24 ΔΕΕ C-319/20 ό.π.

25 ΔΕΕ C-319/20 σκ.70, 71.

26 ΔΕΕ C-319/20 ό.π., σκ.70.

27 Αιτιολογική Έκθεση στο Σχέδιο Νόμου «Ενσωμάτωση της Οδηγίας 2020/1828.

28 ΑΠ 212/2019, ό.π., σελ. 745, ΔΕΕ C-26/03 Stichting Consumentenbond, ό.π.

29 Ρεβυθής Γ., ό.π., σελ.152.

30 Παπαγεωργίου Α., ό.π., σσ. 45,47· Καρακώστας Ι., Δίκαιο Προστασίας Καταναλωτή – Ερμηνεία, Νομολογία, Πρακτική Εφαρμογή, Νομική Βιβλιοθήκη, 2016, σελ. 845.

Ο Ορισμός του «Επαρκούς Αριθμού Καταναλωτών»

Έντονος προβληματισμός ανακύπτει γύρω από τον ορισμό του «Επαρκούς Αριθμού Καταναλωτών», καθώς το παραδεκτό μιας αντιπροσωπευτικής αγωγής εξαρτάται από το αν η παράβαση θίγει ή ενδέχεται να θίξει τα συλλογικά τους συμφέροντα. Ωστόσο, ο Νόμος 5019/2023, δεν παρέχει ποσοτικό ή άλλο σαφή ορισμό του όρου, προκαλώντας ανασφάλεια δικαίου και δυσχέρεια στην εφαρμογή. Η απουσία συγκεκριμένων κριτηρίων, παρέχει ευρύ περιθώριο διακριτικής ευχέρειας στο δικαστήριο, που συχνά εντείνει την «αστάθεια και δυσχεραίνει την ύπαρξη προβλεψιμότητας» καθώς, εν απουσία, σαφούς ορισμού, το παραδεκτό κρίνεται κατά περίπτωση.³¹ Σε δογματικό επίπεδο, πάντως, έχει υποστηριχτεί ότι ο όρος «επαρκής αριθμός» δεν πρέπει ερμηνεύεται ποσοτικά αλλά ποιοτικά και λειτουργικά, υπό το πρίσμα της αρχής της αναλογικότητας και αποτελεσματικότητας (*effet utile*) του ενωσιακού δικαίου³². Καθοριστικό κριτήριο δεν αποτελεί απλά η «αριθμητική πληθώρα», αλλά απαιτείται η ύπαρξη ενός «ομοιογενούς πυρήνα νομικών και πραγματικών ζητημάτων», ο οποίος δικαιολογεί τη συλλογική δικαστική προστασία.³³

Δογματικές Τριβές : Δεδικασμένο και Έννομο Συμφέρον

Η κυριότερη δογματική πρόκληση αφορά το δεδικασμένο. Η αντιπροσωπευτική αγωγή, ιδί-

ως για μέτρα αποζημίωσης, οδηγεί στην επέκταση του δεδικασμένου της απόφασης σε μη διαδικούς (στους καταναλωτές που συμμετείχαν ή δεν εξαιρέθηκαν μέσω του μηχανισμού *Opt-in/Opt-out* - Άρθρο 10ιστ).³⁴ Η επέκταση αυτή αμφισβητεί ευθέως την κλασική αρχή της σχετικότητας του δεδικασμένου (Άρθρο 324 ΚΠολΔ), θέτοντας σοβαρά ερμηνευτικά ζητήματα σχετικά με το αντικειμενικό και υποκειμενικό πεδίο ισχύος της απόφασης³⁵, γεγονός που έχει αποτελέσει αντικείμενο εκτενούς δογματικής επεξεργασίας στη θεωρία και σχετικής επεξεργασίας σε επίπεδο ενωσιακής νομολογίας^{36,37}, ιδίως σε σχέση με την επέκταση των αποτελεσμάτων της απόφασης πέραν των τυπικών διαδικών³⁸.

Παράλληλα, η νομιμοποίηση των φορέων (Άρθρο 10ε) αποτελεί εξίσου κρίσιμο δικονομικό ζήτημα, καθώς εισάγει μια εξαίρεση από την αρχή του εννόμου συμφέροντος (Άρθρο 68 ΚΠολΔ). Ο εκάστοτε φορέας, έτσι, δεν ζημιώνεται ο ίδιος, αλλά διαθέτει αντιπροσωπευτική νομιμοποίηση για την προστασία του συλλογικού συμφέροντος. Ενισχύεται έτσι η ανάγκη ερμηνευτικής οριοθέτησης σε σχέση με τα Άρθρα 68 και 70 ΚΠολΔ.³⁹ Η ανάγκη ενισχυμένης προστασίας υπογραμμίζεται και από το ΔΕΕ (βλ. C-119/15 *Schrems*), το οποίο οριοθετεί την ατομική έναντι της συλλογικής νομιμοποίησης.⁴⁰ Σε επίπεδο, επίσης, διαδικαστικών ρυθμίσεων, η ενσωμάτωση κανόνων διεθνούς δικαίου (διασυνοριακές αγωγές) και

31 Παπαγεωργίου Α., ό.π., σελ. 45.

32 ΔΕΕ C-26/03 ο.π., σκ21.

33 Παπαγεωργίου Α., ό.π., σελ. 45.

34 Αιτιολογική Έκθεση Σχέδιο Νόμου «Ενσωμάτωση της Οδηγίας (ΕΕ)2020/1828, ΜΠρΑθ 970/2021, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ, ΜΕ-φΛαμ 6/2020.

35 Λανταβού Ε., ό.π., Απαλαγάκη Χ. ό.π., σελ. 201· Ιδίας, εις Αλεξανδρίδου Ε., Δίκαιο καταναλωτή, 2015, σελ.689.

36 ΜΠρΑθ 1110/2020, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ· ΑΠ 1751/2022· ΑΠ 212/2019· ΕφΑθ 147/2004. ΕφΑθ 744/2001· ΕφΑθ 7950/1999 ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ.

37 ΔΕΕ C-119/15 ό.π., ΔΕΕ C-319/20, ό.π.

38 Παπαγεωργίου Α., ό.π., σελ. 45, Ρεντούλης Γ., Δικονομική άμυνα του καταναλωτή κατά της διαταγής πληρωμής και της αναγκαστικής εκτέλεσης, Νομική Βιβλιοθήκη, 2025, σσ. 86, 102.

39 C-319/20.

40 Μεντής Π., Η δεσμευτικότητα του δεδικασμένου στη συλλογική δίκη, Δικονομική Επιθεώρηση 2021 · *Storskrubb, E.*, Civil Procedure and EU Law, Oxford, 2022 (κεφ.8: Collective Redress).

χρηματοδότησης (Άρθρο 101δ) απαιτεί την ερμηνευτική προσαρμογή του Ν. 5019/2023 στο εθνικό δικονομικό σύστημα, ιδίως ως προς τον δικαστικό έλεγχο των όρων χρηματοδότησης⁴¹. Ως προς το βάρος απόδειξης, αν και η βασική αρχή του ΑΚ 338 παραμένει, η συλλογική δράση διευκολύνει την απόδειξη, καθώς επιτρέπει τη συγκέντρωση και χρήση κοινών αποδεικτικών στοιχείων, ενισχύοντας την αποτελεσματικότητα των διαδικασιών, όπως απαιτεί η νομολογία του ΔΕΕ⁴².

Συμπεράσματα

Η εισαγωγή του θεσμού της αντιπροσωπευτικής αγωγής μέσω του Ν. 5019/2023 συνιστά ουσιώδη μεταβολή στο σύστημα συλλογικής δικαστικής προστασίας των καταναλωτών, μετατοπίζοντας τον άξονα από την αποκλειστική προληπτική λειτουργία της συλλογικής αγωγής σε μία ευρύτερη μορφή αποκατάστασης. Παρά ταύτα, η κανονιστική πληρότητα του νέου πλαισίου δεν συνεπάγεται αυτόματα και την

αποτελεσματικότητά του στην πράξη, καθώς ανακύπτουν ερμηνευτικές δυσχέρειες, ιδίως σε ό,τι αφορά το παραδεκτό, τη χρηματοδότηση και τα αποτελέσματα της δεσμευτικότητας της δικαστικής απόφασης.

Ποιοι είναι, λοιπόν, οι στόχοι της αξιολογούμενης ρύθμισης; Βραχυπρόθεσμα επιδιώκεται βελτίωση του υφιστάμενου θεσμικού πλαισίου άσκησης των συλλογικών αγωγών, διεύρυνση των ελεγκτικών και κυρωτικών αρμοδιοτήτων της Γενικής Διεύθυνσης Αγοράς και Προστασίας Καταναλωτή και προφανώς επίλυση ζητημάτων που δημιουργούν εμπόδια στην προστασία του καταναλωτή και στη λειτουργία της αγοράς. Μακροπρόθεσμα, βασικότερος σκοπός είναι η αποτελεσματική προστασία του καταναλωτή και η εύρυθμη λειτουργία της αγοράς.⁴³ Η ερμηνευτική και νομολογική επεξεργασία των ανωτέρω ζητημάτων θα κρίνει τελικώς, τον βαθμό στον οποίο ο νέος θεσμός θα μπορέσει να υπηρετήσει τον επιδιωκόμενο από το ενωσιακό και εθνικό δίκαιο σκοπό του.

41 Παπαγεωργίου Α., ό.π., σελ. 45.

42 ΔΕΕ C-319/20, ό.π., ΔΕΕ C-452/18, ό.π., σκ.85, Καστανίδης Α., ό.π., σσ. 153–158.

43 Παπαγεωργίου Α., ό.π., σελ. 45.

Υπό τις αιγίδες:

Δικηγορικού Συλλόγου Θεσσαλονίκης

Ένωσης Ελλήνων Δημοσιολόγων

Συμβολαιογραφικού Συλλόγου Εφετείου Θεσσαλονίκης

The European Law Students' Association

THESSALONIKI

Sponsored by :

Ermou 10 – 2st floor – 546 25 Thessaloniki, Greece
logos@logoslawfirm.gr - +30 2310 501324
www.logoslawfirm.gr

ΔΙΚΗΓΟΡΙΚΟ ΓΡΑΦΕΙΟ
ΠΛΙΑΤΣΙΚΑ

Nexus
LAW FIRM

ΚΟΥΜΕΝΤΑΚΙΣ
& ASSOCIATES

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗΣ

ΣΥΜΒΟΛΑΙΟΓΡΑΦΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ
ΕΦΕΤΕΙΟΥ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

ΔΙΚΗΓΟΡΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

ΕΕΔ

Ένωση
Ελλήνων
Δημοσιολόγων

Emma